
CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.382(497.6)

341.31(497.6)"1992/1995"

341.485(497.6=163.4*3)"1992/1995"

ČEKIĆ, Smail

Dejtonski (mirovni) sporazum - legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini
/ Smail Čekić. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2016. - 3 sv. ; 25 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

Sadrži:

Knj. 1. - 949 str.

Knj. 2. - Str. 955-1670

Knj. 3. - Str. 1675-2601. - Registri

ISBN 978-9958-028-18-2

COBISS.BH-ID 23074822

IZDAVAČ: Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA: Dr. Rasim Muratović, naučni savjetnik

UREDNIK: Dr. Meldijana Arnaut Haseljić

RECENZENTI: Prof. dr. Francis Boyle
Akademik prof. dr. Muhamed Filipović
Akademik prof. dr. Mirko Pejanović
Akademik prof. dr. Ferid Muhić
Prof. dr. David Petegrew
Dr. Emir Ramić

LIKOVNO-GRAFIČKO
RJEŠENJE KORICA: Akademik Mehmed A. Akšamija

LEKTURA: Sadžida Džuvic

PRIJEVOD NA ENGLLESKI: Samir Kulaglic, prof.

UNOS TEKSTA: Hajra Bibic
Fuad Adžanel

PRIPREMA
ZA ŠTAMPU: Dr. Meldijana Arnaut Haseljić

ŠTAMPARIJA: Amos graf, Sarajevo

TIRAŽ: 1.000

SMAIL ČEKIĆ

**DEJTONSKI (MIROVNI) SPORAZUM
– LEGALIZACIJA GENOCIDA
U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI**

Sarajevo, 2016.

S A D R Ž A J

<i>P R E D G O V O R</i>	21
<i>P R E F A C E</i>	27

I

B I T N E Č I N J E N I C E I D O K A Z I O A G R E S I J I N A R E P U B L I K U B O S N U I H E R C E G O V I N U I Z L O Č I N U G E N O C I D A N A D B O Š N J A C I M A

1. Planiranje, priprema i organizovanje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i zločina genocida nad Bošnjacima	35
2. Genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava	223
A) Koncentracioni logori za Bošnjake	357
B) Masovne grobnice	598
C) Masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja	632
D) Ciljano uništavanje bošnjačke elite	764
E) Prisilno pokrštavanje Bošnjaka	779
F) Masovno protjerivanje i deportacija civila i civilnog stanovništva	789
G) Uništavanje kulturnih dobara i oduzimanje imovine	865
H) Uništavanje vjerskih objekata	904

II

LEGALIZACIJA TERITORIJALNIH OSVAJANJA

I

ZLOČINA GENOCIDA

1. Aktivnosti država agresorâ, kao i međunarodne zajednice, na teritorijalno-političkoj podjeli Republike Bosne i Hercegovine ... 973
2. “Revidirana” politika Sjedinjenih Američkih Država prema Republici Bosni i Hercegovini 1244
3. Dogovori (razgovori) i sporazumi o teritorijalnoj podjeli Republike Bosne i Hercegovine 1331
4. Banja Luka ne smije biti oslobođena 1368
5. Bitka (diplomatska) za teritorije (trgovina teritorijama) 1464
6. Legalizacija srpske paradržavne tvorevine i zločina genocida 1518
7. Dejtonski mirovni sporazum, ICTY i (ne)hapšenje ratnih zločinaca ..1601

III

DOKUMENTI O AGRESIJI I ZLOČINU GENOCIDA

1. **Namjera (*mens rea*) za genocid nad Bošnjacima** - Izjava Radovana Karadžića (telefonski razgovor s Gojkom Đogom), 12. oktobar 1991. 1695

2. **Namjera (*mens rea*) za istrebljenje Bošnjaka** - Izjava Radovana Karadžića, 13. oktobar 1991. 1696
3. **Javna prijetnja o nestanku Bošnjaka** - Izjava Radovana Karadžića u Skupštini Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, 14/15. oktobar 1991. 1697
4. **Genocidna namjera o istrebljenju rukovodstva bošnjačkog naroda** - Izjava Radovana Karadžića (telefonski razgovor s Miodragom Davidovićem), 15. oktobar 1991. 1698
5. **Negiranje Bošnjaka - "Muslimani su komunistička tvorevina"** - Izjava Momčila Krajišnika na sjednici "Narodne skupštine Republike Srpske", 8. januar 1993. 1699
6. **Formiranje nelegalne Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini** - Odluka poslanika Srpske demokratske stranke i Kluba Srpskog pokreta obnove u Skupštini SR Bosne i Hercegovine, 24. oktobar 1991. 1700
7. **Naređenje Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine o nasilnom preuzimanju vlasti i zadacima u ratnim uslovima** - Naredba SDS Sarajevo, 26. oktobar 1991. 1703
8. **Verifikacija "Srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini"** - "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", 21. novembar 1991. 1705
9. **Uputstvo o praktičnim pripremama za nasilno preuzimanje vlasti u Bosni i Hercegovini (varijante a i b)** - *Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima*, Srpska demokratska stranka, Glavni odbor, 19. decembar 1991. 1708
10. **"Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine"** - "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", 9. januar 1992. 1718

11. **Svi Srbi u jednoj državi** - Izjava prof. dr. Milutina Najdanovića na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 9. januar 1992. 1721
12. **Formiranje srpske države** - Izjava Momčila Krajišnika na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 25. januar 1992. 1722
13. **Izlazak na more - "vjekovni cilj srpskog naroda"** - Izjava prof. dr. Milutina Najdanovića na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 25. februar 1992. 1723
14. **"Strateški cilj srpskog naroda da živi u jednoj državi"** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 27. mart 1992. ... 1724
15. **"Strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini"**
Namjera (mens rea), subjektivni (ili mentalni, psihički) element genocida - Izjava Radovana Karadžića na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 12. maj 1992. 1725
16. **"To je, ljudi, genocid"** - Izjava generala Ratka Mladića na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 12. maj 1992. 1734
17. **Cilj je srpska država** - Izjava generala Ratka Mladića na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 12. maj 1992. 1735
18. **"Gdje su Srbi, to je srpska teritorija"** - Izjava Momčila Krajišnika na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 12. maj 1992. 1736
19. **Namjera za likvidaciju bošnjačke elite i uništavanje bolnica** - Izjava dr. Dragana Kalinića, ministra za zdravstvo paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine, na sjednici "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 12. maj 1992. 1737

20. **Planiranje i organizovanje priprema “za rat u srpskoj opštini Bosanska Krupa”** - Izjava Miroslava Vještica na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 12. maj 1992. 1739
21. **“I mi trebamo još ovog momenta u prsten staviti aždajinu glavu Sarajevo”** - Izjava generala Mladića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 12. maj 1992. 1741
22. **Nametanje nacističkih zakona “nesrpskom stanovništvu”** - *Odluka o statusu nesrpskog stanovništva na području opštine Čelinac*, Čelinac, 23. juli 1992. 1742
23. **Težnja Srba da žive “u svojoj državi”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1748
24. **“Krajnji cilj” - svi Srbi u jednoj državi** - Izjava Rajka Dukića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1749
25. **“Ovaj sukob je podjaren da bi nestali Muslimani” - dokaz o genocidnoj namjeri** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1750
26. **Rijeka Drina je “od najveće strateške važnosti”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 14-15. septembra 1992. 1752
27. **“Strateški ciljevi srpskog naroda” su zadaci, obaveza “da ih ispunjavamo”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 27-29. augusta, 9-10. septembra i 29. septembra - 1. oktobra 1993. 1753
28. **“Sarajevo je u srpskoj državi”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 27-29. augusta, 9-10. septembra i 29. septembra - 1. oktobra 1993. 1755

29. **“Politika SDS je da Sarajevo zadrži”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 30-31. decembra 1993. 1756
30. **“Strateški ciljevi srpskog naroda”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 10. januar 1994. 1757
31. **“Ujedinjenje sa Srbijom” - primarna opcija** - Izjava prof. dr. Alekse Buhe na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 10-11. maja 1994. 1758
32. **“Stalni cilj je zajednička država”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 10-11. maja 1994. 1759
33. **“Turci moraju nestati sa ovih prostora” - genocidna namjera o istrebljenju Bošnjaka** - Izjava generala Ratka Mladića, 10. april 1994. 1761
34. **“... Da Podrinje bude u cijelosti srpsko” - jedan od “strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”** - Komanda 1. bratunačke lake pješadijske brigade – 3. pješadijskom bataljonu, 4. juli 1994. 1766
35. **“Da se ratosiljamo neprijatelja iz kuće”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 18-19. jula 1994. 1767
36. **Naredba Radovana Karadžića “Direktiva za dalja dejstva” - namjera za zločin genocida nad Bošnjacima**, 8. mart 1995. 1768
37. **“Država za srpski narod”** - Izjava Momčila Krajišnika na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 14-15. juna 1995. 1770
38. **Priznanje Radovana Karadžića o direktivama za genocid, koje je on “pregledao, odobrio i potpisao”** - Izjava Rado-

- vana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 15-16. oktobra 1995. 1771
39. **“Strateški ciljevi srpskog naroda”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 28. august 1995. 1772
40. **Radovan Karadžić je stajao iza genocidnog plana “za Žepu i Srebrenicu”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 15-16. oktobra 1995. 1773
41. **“Držimo naše neprijatelje u potpunom okruženju”** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 12. maj 1992. 1774
42. **Dokazi o srpskom pljačkanju na okupiranoj teritoriji** - Izjava Trifka Radića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 12. maj 1992. 1775
43. **Dokazi o rušenju gradova** - Izjava Trifka Radića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 12. maj 1992. 1776
44. **Naredba za izvršenje genocida - “čišćenje lijeve obale Une ...”** - Srpska opština Bosanska Krupa, 25. maj 1992. 1777
45. **Masovna likvidacija civila na području Kozarca 1992.** - Komanda 1. krajiškog korpusa – Glavnom štabu “Vojske SRBiH”, 27. maj 1992. 1779
46. **Klanje i masovna likvidacija Bošnjaka na području Kozarca 1992.** - Izvještaj srpskog obavještajca pod pseudonimom Miloš, 29. maj 1992. 1783
47. **Naredba o organizovanom i koordiniranom protjerivanju bošnjačkog stanovništva** - Komanda brigade Srpske vojske “Birač” - Štabu TO Zvornik, 28. maj 1992. 1784

48. **Naredba o formiranju koncentracionog logora Omarska - Prijedor** – Stanica javne bezbjednosti Prijedor “Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 31. maj 1992. 1785
49. **Naredba o formiranju logora u Vlasenici** - Komanda brigade srpske vojske “Birač”, Šekovići, 31. maj 1992. 1790
50. **Priznanje o genocidu u Velagićima (Ključ) 1992. i sklanjanje leševa** - Izjava vojnog policajca Boška Unčanina 1791
51. **“Operacija čišćenja terena” - genocid nad Bošnjacima na području Biljana (Ključ) 1992.** - Stanica javne bezbjednosti Ključ “Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 10. juli 1992. 1793
52. **Priznanje o genocidu nad Bošnjacima** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1795
53. **Dokazi o opsadi Sarajeva** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1796
54. **Dokazi o zauzimanju Bosne i Hercegovine od srpskog agresora** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1797
55. **Dokazi o srpskoj opsadi gradova** - Izjava dr. Milovana Milovića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1798
56. **Zauzimanje i okupacija 70% teritorije Republike Bosne i Hercegovine** - Izjava prof. dr. Biljane Plavšić na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992. 1799
57. **Dokazi o genocidu nad Bošnjacima** - Izjava Nedeljka Prstojevića na sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 24-26. jula 1992.1800

58. **Miniranje i rušenje džamija** - Komanda 1. krajiške brigade, Komandno mjesto Šipovo – Komandi 30. partizanske divizije, 8. august 1992. 1801
59. **Izgradnja pravoslavne crkve u Bosanskom Petrovcu od opljačkanog materijala s područja mjesne zajednice Kulen-Vakuf** - Srpska opština Bihać, *Odluka*, 16. august 1992. 1803
60. **Dokazi o genocidu - likvidacija logoraša na Korićanskim stijenama 1992.** – Komanda 22. lake pješadijske brigade – Komandi 1. krajiškog korpusa, *Vanredni izvještaj*, 21. august 1992. 1805
61. **Dokazi o genocidu na području Prijedora** - Komanda 1. krajiškog korpusa (IKM) – Komandi OG Prijedor, *Informacija*, 22. august 1992. 1808
62. **Dokazi o genocidu na području Prijedora** - Izvještaj srpskog obavještajca pod pseudonimom Miloš, 7. septembar 1992. 1810
63. **Dokazi o koncentracionim logorima u paradržavnoj tvorevini Republici Srpskoj** - Izjava Milana Trbojevića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 14-15. septembra 1992. 1811
64. **“Zavrni vodu Sarajlijama ... neka pokrepaju”** - Izjava Trifka Radića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 14-15. septembra 1992. 1812
65. **Dokazi o genocidu na području Bosanske krajine** - Izvještaj srpskog obavještajca pod pseudonimom Miloš, 16. septembar 1992. 1813
66. **Vojno-medicinska akademija u Beogradu, zdravstvena ustanova Savezne republike Jugoslavije, učestvovala je u prevoženju leševa “na bezbjedna mjesta” - u prikrivanju dokaza o genocidu** - Komanda Istočnobosanskog korpusa –

- Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, *Vanredni izvještaj*,
Bijeljina, 29. septembar 1992. 1814
- 67. Korištenje logoraša Bošnjaka za prinudni rad u Jugoslavenskom rečnom brodarstvu u Beogradu** - Vojna pošta 7102 – Bijeljina, 6. novembar 1992, *Rešenje* 1819
- 68. Dokazi o genocidu nad Bošnjacima u Prijedoru: “Mi smo ih sredili i spakovali tvrdim pakovanjem ...”** - Izjava Srđe Srdića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 23-24. novembra 1992. 1821
- 69. Bošnjaci u opsadi u Cerskoj i Srebrenici** - Izjava generala Ratka Mladića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 17. decembar 1992. 1822
- 70. Priznanje o ubistvu Hakije Turajlića, potpredsjednika Vlade Republike Bosne i Hercegovine** - Izjava generala Ratka Mladića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”. 8. januar 1993. 1823
- 71. Podrška jedinica Vojske Jugoslavije** - Komanda lake pješadijske brigade Bratunac – Komandi Drinskog korpusa, 24. januar 1993. 1824
- 72. Učešće Vojske Jugoslavije u borbenim operacijama u istočnoj Bosni** - Komanda Užičkog korpusa – Operativnoj grupi Drina i Komandi Drinskog korpusa “VRS”, 25. januar 1993. 1826
- 73. Učešće oružanih snaga Savezne republike Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu** - Komanda Užičkog korpusa – Operativnom centru Generalštaba Vojske Jugoslavije i drugima, 26. januar 1993. 1828
- 74. Angažovanje Vojske Jugoslavije u “napadnim operacijama” u istočnoj Bosni i genocidu nad Bošnjacima** - Komanda Užičkog korpusa – Glavnom štabu “Vojske Republike Srpske”, 29. januar 1993. 1830

75. **Plansko protjerivanje “nesrpskog stanovništva”** - Izjava Branka Simića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 3. april 1993. 1833
76. **Učešće Srbije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima** - Izjava Slobodana Miloševića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, Pale, 5-6. maja 1993. 1834
77. **Protjerivanje civila i civilnog stanovništva** - *Pregled odseljenih i doseljenih građana ...*, Centar bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, maj 1993. 1835
78. **Dokazi o genocidu nad Bošnjacima** - Izjava Miroslava Vještica na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 27-29. augusta, 9-10. septembra i 29. septembra - 1. oktobra 1993. 1840
79. **Dokazi o genocidu nad Bošnjacima** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 27-29. augusta, 9-10. septembra i 29. septembra - 1. oktobra 1993. 1841
80. **Opsada Sarajeva** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 10-11. maja 1994. 1842
81. **Oko 9.000.000 dolara Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) za potrebe naoružanja i municije paradržavnoj tvorevini “Autonomnoj pokrajini zapadnoj Bosni”** - Naredba Slobodana Miloševića: “**Fikret mora pobediti**”-, 21. juni 1994. 1843
82. **Uništavanje civilnih objekata** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 24. novembar 1994. 1849
83. **Granatiranje gradova, rušenje džamija i drugih civilnih objekata** - Izjava Zlatka Kelečevića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 23-24. maja 1995. 1850

84. **Dokazi o zločinima nad civilima i civilnim objektima** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici "Narodne skupštine Republike Srpske", 6. august 1995. 1852
85. **Direktive za izvršenje genocida** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici "Narodne skupštine Republike Srpske", 6. august 1995. 1853
86. **Nemoć srpskog agresora i njegovih kolaboracionista** - Izjava Radovana Karadžića na sjednici "Narodne skupštine Republike Srpske", 23-24. maja 1995. 1854
87. **Učešće specijalnih jedinica Ministarstva za unutrašnje poslove Srbije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima** – Ministarstvo za unutrašnje poslove "Republike Srpske" – Centru javne bezbjednosti Sarajevo, 6. juli 1995. 1855
88. **Učešće "zduženih snaga" Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije, "Republike Srpske" i "Republike srpske krajine" u zauzimanju Srebrenice i genocidu nad Bošnjacima** - Ministarstvo za unutrašnje poslove "Republike Srpske" – Komandantu specijalne brigade policije i drugima, 10. juli 1995. 1860
89. **Dogovor o likvidaciji oko 8.000 Bošnjaka** - Centar javne bezbjednosti Zvornik – Ministarstvu za unutrašnje poslove Republike Srpske, 13. juli 1995. 1862
90. **Jedinice "Vojske Republike Srpske" i MUP-a "Republike Srpske" uhapsile i ubile oko 1.000 do 1.500 Bošnjaka: dokazi o genocidu nad Bošnjacima** - Komanda 5. inženjerskog bataljona – Komandi Drinskog korpusa, 14. juli 1995. 1863
91. **Milorad Dodik žali što srpski agresor nije zauzeo Bihać. "Srebrenica i Žepa" su, po njemu, "najveća greška rata"** - Izjava Milorada Dodika na sjednici "Narodne skupštine Republike Srpske", 15-16. oktobra 1995. 1866

92. “Srebrenica i Žepa” nisu “najveća greška rata” - Izjava generala Manojla Milovanovića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 15-16. oktobra 1995. 1867
93. **Pomoć i podrška Srbije “za vođenje oružane borbe”** - Izjava generala Ratka Mladića na sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 15-16. oktobra 1995. 1868
94. **Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) ostvarivala je efektivno rukovođenje i kontrolu nad snagama “bosanskih Srba”, koje su, kao “dio vojne organizacije SRJ” djelovale kao organ Savezne republike Jugoslavije, koja je (Savezna republika Jugoslavija) “provodila vojne operacije neophodne za uspostavljanje Velike Srbije”** - ICTY, Predmet br. IT-04-1-I, Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, *Izdvojeno i različito mišljenje sudije McDonald o primjenjivosti člana 2 Statuta*, 7. maj 1997. 1869
95. **Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora), učestvujući u agresorskim ratovima u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini, izdržavala je “70.000 VOJNIKA U VOJSCI REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE, OKO 200.000 VOJNIKA U VOJSCI REPUBLIKE SRPSKE I VOJSKU JUGOSLAVIJE, A TO JE SKORO POLA MILIONA VOJNIKA”** - Savezna republika Jugoslavija, Generalštab Vojske Jugoslavije, Kabinet načelnika, *Završna reč* Predsednika Savezne republike Jugoslavije akademika Dobrice Ćosića na sastanku Štaba Vrhovne komande, dana 27. maja 1993. godine u Dobanovcima ... 1890
96. **Savezna republika Jugoslavija je do 30. augusta 1994. “DVIJE MILJARDE DOLARA UTROŠILA U BOSNI I HERCEGOVINI” - za vođenje agresorskog, osvajačkog rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka. Ta država je pružala “maksimalnu pomoć” srpskom narodu “preko Drine, da se stvori Republika Srpska, da se stvori Republika Srpska Krajina”, i izborila se**

da tzv. međunarodna zajednica “nudi legalizaciju države na polovini teritorije Bosne i Hercegovine”, čime bi se teritorija (Savezne republike Jugoslavije) povećala “za jednu četvrtinu, jer je 102 hiljade kvadratnih kilometara Jugoslavije, a da se stanovništvo poveća za jednu desetinu, i to da se legalizuje”, tako se “stvora sva podloga da srpski narod, praktično, ostane da živi u jednoj državi” - Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane, Vojna tajna, Strogo poverljivo, *Stenografske beleške s 25. sjednice Vrhovnog saveta odbrane*, održane 30. augusta 1994. ... 1894

97. Slobodan Milošević je “obezbedio legitimitet Republike Srpske pred svetom”, a generali Vojske Jugoslavije su zločin protiv mira (agresiju) i zločin genocida “uradili časno” - Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane, Odbrana, Državna tajna, Strogo poverljivo, *Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne republike Jugoslavije i Republike Srpske*, održanog 25. augusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima 1948
98. Slobodan Milošević na čelu jedinstvene delegacije rukovodstva Savezne republike Jugoslavije i njene paradržavne tvorevine i marionetskog režima (Republike Srpske) “da se pred međunarodnom zajednicom bori za srpske interese”, jer je to “jedini način da se sačuva Republika Srpska” - Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane, Odbrana, Službena tajna, Strogo poverljivo, *Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne republike Jugoslavije i Republike Srpske*, održanog 29. augusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima 1964
99. Savezna republika Jugoslavija je “stvorila Republiku Srpsku”, “srpsku državu na prostorima na kojima nikada nije bilo srpske države”, i “uknjžila pola Bosne” - Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane,

Odbrana, Službena tajna. Strogo poverljivo, *Stenografske beleške* sa 47. proširene sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 6. decembra 1995. godine, Beograd .. 1981

100. **Prikrivanje dokaza o genocidu** - Komanda Trećeg bataljona Trnovo, Trnovo, 29. novembar 1992, Načelnik sanitetske službe brigade "Birač" 1996

101. **Srpski agresor je u rudniku Tomašica zatrpao "oko 5.000 muslimanskih leševa"** - Sastanak generala Ratka Mladića sa starješinama 1. krajiškog korpusa i Vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane "Vojske Republike Srpske", *Referisanje o stanju i problemima i podčinjenim jedinicama - ustanovama i sektorima*, Banja Luka, 27. maj 1993. 1997

ZAVRŠNA RAZMATRANJA 1999

FINAL CONSIDERATIONS 2151

SKRAĆENICE 2309

IZVORI I LITERATURA

IZVORI	2325
LITERATURA.....	2344
PERIODIKA	2398

REGISTRI

A. REGISTAR LIČNIH IMENA	2403
B. REGISTAR GEOGRAFSKIH POJMOVA	2525

P R E D G O V O R

Iskustva iz dosadašnje prakse u vođenju i zaustavljanju (privremenom i/ili trajnom) oružanih sukoba (međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera) potvrđuju činjenicu o uspostavljanju mira potpisivanjem mirovnih sporazuma. Naša saznanja i iskustva, također, potvrđuju činjenicu da je oružani sukob, međunarodnog karaktera, u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća prekinut i zaustavljen donošenjem, usvajanjem i verifikovanjem mirovnog sporazuma i to u situaciji u kojoj je Armija Republike Bosne i Hercegovine oslobodila određena područja države Republike Bosne i Hercegovine i čije su oslobodilačke akcije, nažalost, politički zaustavljene.

Nesumnjivo je da su događaji u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, a posebno oružani sukob, zločin protiv mira, agresija, rat, okupacija, odbrana, genocid i Dejtonski mirovni sporazum trajno i dugoročno predmet istraživanja od posebnog značaja za istraživanja, proučavanja, rasprave, ocjene i kvalifikacije, bilo pojedinačno, bilo u kontekstu određenih veza i odnosa.

U naučnim djelima autora dominiraju teme – predmeti istraživanja i naučnih proučavanja: **agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu** i **genocid nad Bošnjacima**, dvije neraskidivo povezane, uslovljene, međuzavisne i prožete pojave bez kojih nije moguće razumjeti, shvatiti i tumačiti bitna događanja i događaje u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća ni doći do valjanog, pouzdanog i naučno istinitog saznanja, odnosno do naučne istine.

Istražujući navedene pojave, rezultati naučnih istraživanja potvrđuju najneposredniju, presudnu, odlučujuću i bitnu povezanost agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima sa projektima država agresorâ, fašističkog i genocidnog karaktera, kao i “mirovnim” planovima međunarodne zajednice o teritorijalno-političkoj podjeli međunarodno priznate, nezavisne i suverene države – Republike Bosne i Hercegovine.

Polazeći od konstituisanog i definisanog predmeta istraživanja, čiji su bitni činioci sadržaja agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocid nad Bošnjacima i Dejtonski mirovni sporazum, očigledna je njihova međusobna povezanost, zavisnost i uslovljenost, kao i činjenica da su oni (pojedinačno i skupno posmatrano) rezultat političke, vojne i druge aktivnosti država agresorâ, ali i međunarodne zajednice.

Predmet istraživanja izrazito je složen, a njegova kompleksnost proizlazi iz složenosti segmenata predmeta istraživanja, njegove višeslojnosti, višestepenosti i njihovih uzročno-posljedičnih veza i odnosa, što zahtijeva interdisciplinarni pristup naučnom istraživanju u funkciji utvrđivanja pravilnosti i zakonitosti pojava i njihovom shvatanju, tumačenju i naučnom objašnjenju.

Dosadašnja naučna istraživanja za predmet naučnog istraživanja nisu imala bitne činioce strukture - agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocid nad Bošnjacima i Dejtonski mirovni sporazum, njihove veze i odnose, uloge i funkcije, koji su, kao empirijski realiteti, teorijski i naučno, artikulisani u jednom – jedinstvenom relativno cjelovitom predmetu istraživanja, već su oni kao relativno izdvojeni i kao relativno posebni dijelovi cjeline bili predmet posebnih naučnih istraživanja, čiji su rezultati objavljeni u posebnim naučnim djelima koja prethode ovom predmetnom, cjelovitom i složenom projektu. Na ovaj način ostvaruje se kontinuitet naučnih istraživanja, ali i formira mozaik rezultata naučnih istraživanja naučno međusobno povezanih pojava realiteta društvene stvarnosti.

Navedeni razlozi podstakli su i motivisali autora da pristupi ovom izrazito složenom i zahtjevnom naučnom zadatku krajnje savjesno, odgovorno, nepristrasno i objektivno.

Naslov u ulozi preliminarnog predmeta istraživanja obavezao je autora na istraživanje Dejtonskog mirovnog sporazuma kao rezultata osvajačkog, agresorskog rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i genocida nad Bošnjacima, kojim je izvršena teritorijalno-politička podjela Republike Bosne i Hercegovine na osnovama zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, posebno zločina genocida.

Podsjećamo istraživače, čitaoce i korisnike ovog složenog i obimnog naučnog djela na sljedeću bitnu činjenicu: autor je istraživač zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava pune tri decenije, o čemu je (do sada) napisao zapažena naučna djela, koja u logičkom i naučnom, naučnoistraživačkom kon-

tinuitetu prethode ovom predmetnom naučnom istraživanju – naučnom djelu, pri čemu u neposrednom kontekstu predmetnog naučnog istraživanja posebno izdvajamo dva krucijalna:

A) AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU: PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE, knjiga 1 i 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i KULT/B, Sarajevo, 2004;

B) GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.

Autor ovog naučnog djela je, polazeći od zavidnog naučnog saznanja i bogatog naučnoistraživačkog iskustva, dao zapažen i nemjerljiv doprinos u dokazivanju genocida nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, pored ostalog, djelujući u određenim naučnim i stručnim tijelima. Tako je, radeći u *Komisiji za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995.* i istoimenoj radnoj grupi Vlade Republike Srpske 2004. i 2005, a u skladu s postulatima i principima nauke i njenog etičkog kodeksa, kao savjestan i odgovoran istraživač jedne od najsloženijih društvenih pojava, naučno istražio i dokazao zločin genocida i nad Bošnjacima u sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici, jula 1995, utvrdio broj i identitet žrtava genocida, te broj i identitet pripadnika/ učesnika (preko 25.000) u izvršenom zločinu genocida, a što su svi članovi Komisije i istoimene radne grupe konsenzusom prihvatili i Vlada Republike Srpske verifikovala.* U ulozi svjedoka-eksperta tužilaštva, u procesu protiv *Novislava Đajića*, dao je određeni doprinos i u utvrđivanju karaktera oružanog sukoba i prirode zločina u Republici Bosni i Hercegovini, što je, pored ostalog, doprinijelo da Vrhovni sud

* Vlada Republike Srpske, **KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995**, *DOGAĐAJI U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, juni 2004; Isto, *DODATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, 15. oktobar 2004; Vlada Republike Srpske, **RADNA GRUPA ZA SPROVOĐENJE ZAKLJUČAKA IZ KONAČNOG IZVJEŠTAJA KOMISIJE ZA SREBRENICU**, *IZVJEŠTAJ za sprovođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za Srebrenicu*, Banja Luka, 30. mart 2005; Isto, *DOPUNA IZVJEŠTAJA OD 30. MARTA 2005*, Banja Luka, 30. septembar 2005.

Bavarske donese Presudu kojom je konstatovano da je oružani sukob u Republici Bosni i Hercegovini međunarodnog karaktera i utvrđeno da je i na području općine Foča u junu 1992. nad Bošnjacima izvršen genocid.**

Koncepcija strukture sadržaja predmetnog naučnog djela sistematizovana je po tematsko-saznajnim cjelinama:

- u prvoj tematskoj cjelini **BITNE ČINJENICE I DOKAZI O AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I ZLOČINU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA** saopćena su bitna naučna saznanja kao rezultat naučnog(ih) istraživanja o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima. Utvrđena je bitna povezanost, uslovljenost i međuzavisnost predmetnih društvenih pojava, čime provjerena i potvrđena saznanja iskazuju trajne društvene pravilnosti i društvene zakone, čije je razumijevanje i shvatanje u osnovi konstituisanja, razvijanja i razvoja naučne teorije o predmetu (istraživanja) nauke o genocidu u oblasti društvenih i humanističkih nauka.

U Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća izvršeni su mnogobrojni i raznovrsni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima, što potvrđuju sve relevantne, validne, pouzdane i dovoljne činjenice, odnosno činjenični podaci. Stoga rezultati pretežno empirijskog istraživanja, heurističkog, ali i verifikatornog karaktera, obuhvataju bitne i tipične oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pri čemu su u rezultatima istraživanja iskazane njihove osnovne odredbe i dimenzije. Svaki od posebnih i pojedinačnih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je jedan od segmenata predmeta istraživanja. Predmetnim istraživanjem izvršen je opis i klasifikacija i kvalifikacija bitnih činilaca predmeta istraživanja, njihovih odnosa i veza, uloga i funkcija u predmetnoj pojavi i njenom odnosu s drugom društvenom pojavom – Dejtonskim mirovnim sporazumom.

** Bayerisches Oberstes Landesgericht, Predmet *Novislav Đajić*, 23. maj 1997, 3 St20/96, str. 24 i 108-112; ICTY, Predmet br. IT-96-21-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV ZEJNILA DELALIĆA, ZDRAVKA MUCIĆA, zvanog PAVO, HAZIMA DELIĆA i ESADA LANDŽE zvanog ZENGA, *PRESUDA*, 16. novembar 1998, paragraf 234, napomena 266; ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 589.

- u tematsko-saznajnoj cjelini **LEGALIZACIJA TERITRIJALNIH OSVAJANJA I ZLOČINA GENOCIDA** naučno se razmatra i proučava koordinirano i sinhronizovano zajedničko djelovanje država agresora, kao i vodećih država predstavnika tzv. međunarodne zajednice u realizaciji političkog projekta teritorijalno-političke podjele Republike Bosne i Hercegovine, bazirane na agresiji i genocidu i njene decidne artikulacije u Dejtonskom mirovnom sporazumu, koji je legalizovao srpsku paradržavnu tvorevinu i zločin genocida nad Bošnjacima. Stoga su agresija, genocid i “mirovni” sporazumi društvene pojave i društveni procesi koji su uslovljeni, međuzavisni i prožeti u određenom vremenu i na određenim prostorima.

- u **DOKUMENTIMA O AGRESIJI I ZLOČINU GENOCIDA** smisljeno, svrsishodno i ciljno su prezentirani najznačajniji relevantni dokumenti srpskog agresora, autentični, pouzdani i valjani izvori podataka i određenih saznanja od posebnog značaja za istraživanje predmetne problematike. Određeni dokumenti, originalni i autentični, u kontekstu predmetnog istraživanja prvi put se prezentiraju naučnoj i široj javnosti.

- **ZAVRŠNA RAZMATRANJA** predstavljaju svodnu sintezu generalizacije rezultata istraživanja po tematsko-saznajnim cjelinama.

- u popisu **IZVORA I LITERATURE** navedeni su relevantni, valjani i pouzdani izvori podataka i relevantna naučna i stručna djela.

Nesumnjivo da stečena naučna saznanja ovim naučnim istraživanjem, koje ima karakteristike i fundamentalnog naučnog istraživanja, iskazuju osnovne odredbe, odnose i dimenzije pojave - kao fundamentalne postavke razvoja predmetne nauke i naučnog saznanja, ali i kao bitne polazne postavke za izvedena druga posebna i pojedinačna istraživanja kojima se mogu steći produbljenija i potpunija saznanja o svakom pojedinačnom segmentu.

P R E F A C E

Experiences from the practice in conducting and stopping (temporary and/or permanent) armed conflicts (of international or internal character) confirm the fact on the establishment of peace by signing peace agreements. Our findings and experiences also confirm that the fact that the armed conflict, of international character, in the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of 20th century was interrupted and stopped by the delivering, adoption, and verification of the peace agreement in a situation when the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina liberated certain territories of the state of the Republic of Bosnia and Herzegovina and whose actions of liberation unfortunately were politically stopped.

Undoubtedly, the events in the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of the 20th century, particularly the armed conflict, are the crime against peace, aggression, war, occupation, defense, genocide, whereby Dayton peace agreement remain a permanent and long-lasting subject of research, of a particular relevance for research, analysis, discussion, assessment, and qualification, either individually or in context of certain ties and relations.

The scientific works of this author are dominated by topics – subject of research and scientific analyses: **aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina** and **genocide against Bosniacs**, two indissolubly connected, conditioned, interdependent, and intertwined phenomena without which it is not possible to understand and interpret important events and activities and the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of the 20th century, or come to valid, reliable, and scientifically proven finding, that is the scientific truth.

Having studied these phenomena, the results of the scientific research confirm the most direct, conclusive, decisive, and important interconnectedness of the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina and genocide against Bosniacs with the projects pursued by the aggressor countries, of fascist and genocidal character, including “peace” plans prepared by the international community based on the territorial and political division of internationally recognized, independent, and sovereign state – Republic of Bosnia and Herzegovina.

Starting from the constituted and defined subject of research, whose important factors of contents are the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, genocide against Bosniacs, and Dayton peace agreement, their mutual interconnectedness is apparent, as well as their dependence and conditioning, including the fact that they (individually and collectively) are the result of political, military, and other activities pursued by the aggressor states, but also the international community.

Subject of research is extremely complex, and its complexity stems from the segments of the subject of research, its multilayer character, its several levels, and causal ties and relations, which requires interdisciplinary approach to the scientific study in function of correctness and legality of phenomena and their comprehension, interpretation, and scientific explanation.

The previous scientific studies of this subject did not have as their important factors of the structure – the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, genocide against Bosniacs, and Dayton peace agreement, their ties and relations, roles and functions, which serve as empirical realities, both in theory and in science, and which are articulated in a – single relatively comprehensive subject of research, but they were rather, as relatively isolated and relatively special parts of one unity, the subject of separate scientific studies, whose results were published in separate papers that precede this comprehensive and complex project. In this way, the continuity of scientific studies is achieved, but it also helps in formulation of a mosaic of scientific research findings of scientifically intertwined real phenomena in social reality.

These reasons inspired and motivated the author to begin with this complex and demanding scientific task, fully conscious, responsibly, without any bias, and objectively.

The title in preliminary subject of research obligated the author to analyze the Dayton peace agreement as a result of a conquering, aggressive war against the Republic of Bosnia and Herzegovina and genocide against Bosniacs, by which the Republic of Bosnia and Herzegovina was territorially and politically divided based on crimes against humanity and international law, particularly the crime of genocide.

We would like to remind the scholars, readers, and users of this complex and voluminous scientific paper of a following important fact: the author has been a scholar of crimes against humanity and international law for the last full three decades, and he has written many important scientific papers, which in logical and scientific, scientific and research continuity precede this scientific research – scientific document, whereby in the context of this research we shall particularly highlight two crucial documents:

A) AGGRESSION AGAINST THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA: PLANNING, PREPARATION, EXECUTION, volume 1 and 2, Institute for the Research of Crimes against Humanity and International Law of the Sarajevo University and KULT/B, Sarajevo, 2004;

B) GENOCIDE AND TRUTH ABOUT GENOCIDE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, University of Sarajevo and the Institute for the Research of Crimes against Humanity and International Law, Sarajevo, 2012.

Starting from his remarkable scientific knowledge and rich experience in research, the author gave remarkable and immeasurable contribution in providing evidence for the genocide committed against Bosniacs in the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of the 20th century, among other things, by working in certain scientific and professional bodies. Thus, working in the *Commission for the research of events in and around Srebrenica in the period 10 – 19 July 1995* and the Republika Srpska Government Working group, which operated under the same name, 2004 and 2005, and in line with the postulates and principles of science and its ethical code, as a conscientious and responsible scholar of one

of the most complex social phenomena, he scientifically studied and proved the crime of genocide against Bosniacs in the United Nations Safe Area Srebrenica in July 1995, identified the number and identity of genocide victims, number and identity of members/participants (over 25,000) who committed the crime of genocide.* As an expert witness of the Prosecutor's Office in the case against *Novislav Đajić*, he also gave a significant contribution to proving the character of armed conflict and nature of crimes in the Republic of Bosnia and Herzegovina, which, among other things, facilitated the Supreme Court of Bavaria to deliver the Judgment in which it found that the armed conflict in the Republic of Bosnia and Herzegovina was of the international character and that the genocide was committed against Bosniacs in June 1992 in the territory of the Foča municipality.**

The concept of the contents structure in this scientific paper was systematized in line with the thematic units:

- in the first thematic unit **IMPORTANT FACTS AND EVIDENCE ON THE AGGRESSION AGAINST THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND CRIME OF GENOCIDE AGAINST BOSNIACS**, important scientific findings were publicized as results of scientific studies of the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina and genocide against Bosniacs. Essential connectedness,

* The Republika Srpska Government, **COMMISSION FOR THE RESEARCH OF EVENTS IN AND AROUND SREBRENICA IN THE PERIOD 10 – 19 JULY 1995**, *EVENTS IN AND AROUND SREBRENICA IN THE PERIOD 10 – 19 JULY 1995*, Banja Luka, June 2004; Ibid, *ADDENDUM TO THE REPORT DATED 11 JUNE 2004 ABOUT EVENTS IN AND AROUND SREBRENICA IN THE PERIOD 10 – 19 JULY 1995*, Banja Luka, 15 October 2004; The Republika Srpska Government, **WORKING GROUP FOR THE ENFORCEMENT OF CONCLUSIONS FROM THE FINAL REPORT OF THE SREBRENICA COMMISSION**, *REPORT for the enforcement of conclusions from the final Report of the Srebrenica Commission*, Banja Luka, 30 March 2005; Ibid, *ADDENDUM TO THE REPORT DATED 30 MARCH 2005*, Banja Luka, 30. September 2005.

** Appeals Court of Bavaria, Case against Novislav Đajić, 23 May 1997, 3 Para. 20/96, part VI, p. 24; ICTY, Case No. IT-98-33-T, TRIAL CHAMBER, PROSECUTOR VERSUS RADISLAV KRSTIĆ, *JUDGMENT*, 2 August 2001, Para. 589

causality, interdependency of these social phenomena were identified, by which the verified and confirmed findings suggest permanent regularities and social codes, whose understanding and comprehension lie in the fundamentals of constitution, development, and advancing the scientific theory on the subject (of research) of science of genocide in the field of social and humanist sciences.

Ample and versatile forms of crimes against humanity and international law, grave violations of international humanitarian law, including the crime of genocide against Bosniacs were committed in the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of the 20th century, confirmed by all relevant, valid, reliable, and sufficient facts, that is, factual data. Thus, the results of predominantly empiric study, of heuristic and verification character, encompass important and typical forms of crimes against humanity and international law, whereby the results of studies suggest their determinants and dimensions. Each of special and individual form of crimes against humanity and international law represents one segment of the subject of research. This research carried out a description and classification and qualification of important factors of the subject of research, their ties and relations, roles and functions in the analyzed phenomena and the relations towards other social phenomenon – Dayton peace agreement.

- in the thematic unit **LEGALIZATION OF TERRITORIAL CAPTURE AND CRIME OF GENOCIDE**, coordinated and synchronized joint activities of the aggressor state were analyzed, including the attitude of the leading states, representatives of the so-called international community in the implementation of the political project related to the territorial and political division of the Republic of Bosnia and Herzegovina, based on the aggression and genocide and its explicit articulation in the Dayton peace agreement, which legalized the Serbian pseudo-state creation and crime of genocide against Bosniacs. Thus, the aggression, genocide and “peace” agreements are social phenomena and social processes, which are conditioned, intertwined and interdependent in certain time and in certain territory.

- in **DOCUMENTS OF AGGRESSION AND CRIME OF GENOCIDE**, the most relevant documents produced by Serbian aggressor, authentic, reliable, valid sources of data and knowledge, of a particular interest for the analysis of this subject were purposefully, usefully and intentionally presented. Certain documents, original and authentic, in the context of this study have been for the first time presented to the scientific and general public.

- **FINAL CONSIDERATIONS** represent arching synthesis of the generalization of research results as per the thematic units.

- the list of **SOURCES AND REFERENCE** indicates relevant, valid, reliable sources of data and relevant scientific and professional papers.

It is clear that the scientific knowledge acquired through this study, having also characteristics of fundamental scientific research, represents basic provisions, relations, and dimensional phenomena – serving as fundamental assumptions for the fundamental development of this science and scientific finding, but also as important initial assumptions for the applied other special and individual studies, which can help in achievement of more profound and complete knowledge about every individual segment.

I

BITNE ČINJENICE I DOKAZI O AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I ZLOČINU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

1. PLANIRANJE, PRIPREMA I ORGANIZOVANJE AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I ZLOČIN GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA *

Srpsko intelektualno, političko, vojno i konfesionalno rukovodstvo dugo se održalo zloupotrebom jugoslavenskog imena putem kojeg je još od 1918. imalo potpunu supremaciju na ovim geopolitičkim prostorima i nad narodima koji unutar njih žive. U datoj konstelaciji snaga i u okviru antifašističke koalicije Država je obnovljena napuštanjem velikosrpske hegemonije i prihvatanjem Platforme narodnooslobodilačkog pokreta i na osnovu nje izborenog federativnog uređenja zemlje. Kada je, djelovanjem velikosrpskih tendencija, u drugoj polovini osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, ta politička formula istrošena, jugoslavenska država je došla u krizu, koja je zahtijevala odgovornu transformaciju i rekonstrukciju političke zajednice, zajedničke države na osnovama stvarne, a ne samo deklarativne ravnopravnosti.¹

* U tekstu su, uglavnom, prezentirane bitne činjenice o planiranju i pripremanju agresije Srbije i Crne Gore (Savezne republike Jugoslavije) na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima. Detaljnije o tom pitanju, kada je riječ o agresiji Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima vidi: S. Čekić, **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE** (u daljem tekstu **AGRESIJA ...**), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i KULT/B - Sarajevo, 2004, str. 935-1115.

¹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 175. S tim u vezi, zanimljivu i značajnu ocjenu je dala dr. Dubravka Stojanović: “**Ulaskom Srbije u složenu i multinacionalnu državu južnih Slovena već postojeći politički problemi dobili su nove dimenzije. Najvažnije pitanje koje se postavilo bilo je nacionalno, koje je nasleđenoj političkoj kulturi u Srbiji donelo nove strasti. Kao osnovni problem novostvorene države pojavila se činjenica da su jugoslovenski narodi u Jugoslaviju ušli sa različitim konceptima i različitim očekivanjima. Za dominantni deo srpske političke elite nova država bila je zajednica koja je, uz ostale Jugoslovene, ujedinila srpski narod i stavila ga pod jedan državni krov. Doživljavajući je kao državu većinskog srpskog naroda oni su je videli kao unitarnu i centralizovanu, državu jednoplemenog naroda. Za ostale nacionalne elite bila je to država u kojoj su želeli da dobiju više prava nego što su**

Kriza jugoslavenske socijalističke države definitivno je dovela u pitanje decenijama etabliranu velikosrpsku hegemoniju. Njeni neposredni izvršioци i korisnici, od oficirskog, diplomatskog, policijskog i partijskog kadra i aparata, pa sve do SANU, univerzitetâ, te radija, TV i drugih medija, osjetili su se ugroženim u svojim monopolnim pozicijama. Oni su narasle zahtjeve za stvarnom ravnopravnošću u podjeli vlasti i društvenih funkcija, uglavnom, ostvarenih Ustavom od 1974, proglasili za ugrožavanje srpskog naroda, a rekonstrukciju Jugoslavije doživljavali **“kao gubitak svoje jedinstvene države”**. Te velikosrpske snage ocijenile su da će im nastupajuća konfuzija na međunarodnom planu olakšati da još u XIX stoljeću postavljene ratne ciljeve - formiranje etnički čiste srpske države (**“Velike Srbije” - “svi Srbi u jednoj državi”**) konačno i ostvare.²

prethodno imali u složenoj austrougarskoj državnoj zajednici, što je podrazumevalo proširivanje sloboda u odnosu na prethodno postojeće autonomije od centralne vlasti. Sukob ta dva, kako se ispostavilo, međusobno nepomirljiva koncepta paralisao je zajedničku jugoslovensku državu i doveo do toga da ona do Drugog svetskog rata nije uspjela da sprovede ključne pravne i društvene reforme koje bi je snažnije iznutra ujedinile i doprinele razvoju zajedničkog tržišta, kulture i društva” (D. Stojanović, **ULJE NA VODI: OGLEDI IZ ISTORIJE SADAŠNJOSTI SRBIJE**, Peščanik, Beograd, 2010, str. 47).

²S. Čekić, **AGRESIJANA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993**, Sarajevo, 1994, str. 26; V. Žarković, **NACIONALIZAM I SLOM JUGOSLAVIJE**, u: **STVARANJE I RAZARANJE JUGOSLAVIJE**, Zbornik radova sa Okruglog stola **STVARANJE I RAZBIJANJE JUGOSLAVIJE**, Beograd, 5-7. decembra, Beograd, 1996, str. 227-237; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 176; D. Stojanović, nav. dj., str. 47, 95-98, 101, 105 i 107; M. Šadinlija, **TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE 1986-1992**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 59-73; S. Biserko, **SRPSKA ELITA I REALIZACIJA SRPSKOG NACIONALNOG PROGRAMA** (u daljem tekstu: **SRPSKA ELITA ...**), u: **ĆOSIĆEV RAT**, Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi **“BOSANSKI RAT”** Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 84 i 101-103; D. Todorović, **U SRBIJI PRILIKE SU TAKE: SRPSKE TEME I DILEME 2007-2014: LIČNI POGLED**, Centar za spoljnu politiku, Beograd, 2014, str. 35, 95, 101 i 104. **“Početkom XX veka, tj. od balkanskih ratova” počinju, tvrdi Sonja Biserko, osvajački pohodi Srbije “i borba za ‘Veliku Srbiju’. Stvaranjem Jugoslavije /monarhističke Jugoslavije - prim. S. Č./ srpski narod se našao u jednoj državi, što je bila i intencija srpskih političara. Kada je postalo jasno da druga Jugoslavija /socijalistička Jugoslavija - prim. S. Č./ nije održiva na pretpostavkama koje su jedino bile prihvatljive za srpsku elitu (unitarna Jugoslavija), ona je aktivirala program ‘oslobođenja i ujedinjenja svih Srba’”** (S. Biserko, nav. dj., str. 84).

Narušavanje izrazito privilegovanog položaja Srba za sve vrijeme nove (socijalističke) Jugoslavije izazivalo je otpore koji su kulminirali pokušajem Rankovićevog puča 1966.³ i često nailazili na podršku u velikoruskim stremljenjima SSSR-a. Sedamdesetih godina XX stoljeća to se manifestovalo kao otpor Ustavu iz 1974. (koji je, pored ostalog, afirmisao autonomiju pokrajina - Vojvodine i Kosova), kako u toku priprema tako i neposredno po njegovom usvajanju. Prvenstveno je to izražavano kroz otpor njegovim određenim promjenama ka stvarnoj ravnopravnosti nesrpskih naroda i nacionalnih manjina, kao i njegovom dvokomponentnom konceptu oružanih snaga. Samo dvije godine po njegovom usvajanju Dragoslav Marković je naložio izradu *PLAVE KNJIGE* o **“nepravdi prema Srbima”**, čime je na političkom planu pokrenuto pitanje **“nepovoljnog položaja Srba”**, u čemu su glavnu riječ vodili Dragoslav Marković i Petar Stambolić.⁴ Krajem juna 1977. srpsko rukovodstvo je, na sjednici **“svih važnih srpskih političara (uključujući one iz Kosova i Vojvodine)”**, izašlo s *Plavom knjigom*, zahtijevajući promjenu Ustava iz 1974, na što su oštro reagovali kosovski političari (Albanci), nazvavši je **“Biblijom srpskog nacionalizma”**, optužujući Dragoslava Markovića i Petra i Ivana Stambolića **“da pokrajinama žele oduzeti status kojeg su dobile ustavnim promjenama i vratiti ih u rankovićevsko doba”**.⁵

³ S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 176; S. Biserko, nav. dj., str. 88. Aleksandar Ranković je bio **“glavni zagovornik unitarističke i centralističke Jugoslavije”**, **“udbaškog centralističkog i unitarističkog, u suštini dogmatskog i rigidnog komunističkog koncepta”**, u čije vrijeme **“u vrijeme Rankovićevog unitarizma”** i njegove **“udbaške i unitarističke strahovlade”** su **“na Kosovu UDB-a i policija sproveli državni teror nad Albancima”**. On je **“organizovao, koordinirao i pratio akciju oduzimanja oružja Albancima”**, u kojoj (akciji) je **“ubijeno, ranjeno i maltretirano mnogo Albana”** (D. Todorović, nav. dj., str. 35, 89, 98, 109, 113, 115-116 i 118).

⁴ N. Pašić - R. Ratković - B. Špadijer, *PLAVA KNJIGA*, Beograd, 1977; I. Stambolić, *PUT U BESPUĆE*, Radio B-92, Beograd, 1995, str. 65-70; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 176; S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 89-98 i 101-102; D. Todorović, nav. dj., str. 35-36, 89, 98, 109 i 115-118.

⁵ D. Jović, *JUGOSLAVIJA: DRŽAVA KOJA JE ODUMRLA: USPON, KRIZA I PAD KARDELJEVE JUGOSLAVIJE (1974-1990.)*, Prometej, Zagreb, 2003, str. 262-263; R. Dizdarević, *PUT U RASPAD: Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011, str. 31; S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 101-102 i 106-

Smrću Josipa Broza Tita 1980. nestao je bitan integrativni faktor SFRJ. Na čelo Srbije došao je general Nikola Ljubičić (prije toga je 13 godina bio na čelu JNA), koji je zastupao tezu da će **“Jugoslaviju braniti Srbi i JNA”**, što je impliciralo **“da je Jugoslavija srpska država, a JNA njena vojska”**. Srpski nacionalisti su, **“polazeći od već izgra-**

107. Radna grupa Predsjedništva Socijalističke republike Srbije, na čelu sa Dragoslavom Markovićem, 1977. je, piše dr. Žarko Papić, **“uradila tzv. Plavu knjigu, analizu ustavnog položaja SR Srbije, koja je otvoreno ukazivala na mnoge otvorene i narastajuće probleme. Knjiga je umnožena u veoma malom broju primeraka, nisu je videli čak ni članovi tadašnjeg Izvršnog komiteta Predsedništva CK SK Srbije, što sam i sam bio. O knjizi je raspravljalo Koordinaciono telo (napomena: nosioci najviših funkcija Republike i pokrajina) 30. juna, 11. i 12. jula /1977. - prim. S. Č./.** Kritičke primedbe bile su velike i oštre, knjiga je optužena za nacionalistički pristup, te je povučena kao jednostrana” (Ž. Papić, **VRIJEME ZASTOJA**, IP Ekonomika, Beograd, 1990, str. 129-130).

U **“tom sukobu”**, navodi Raif Dizdarević, **“jedni su smatrali da knjiga otvara realne probleme neriješenih odnosa u Srbiji, drugi da zagovara centralizaciju odnosa u Srbiji i reduciranje autonomije Kosova i Vojvodine i da je nacionalistički obojena. Prijetio je javni razdor. Intervenisao je i Tito”** (R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE: SVJEDOČENJA**, OKO, Sarajevo, 1999, str. 90). O tim raspravama Tita su 21. jula 1977. **“obavestili Tihomir Vlaškalić, Mahmut Bakali i Dušan Alimpić (napomena: predsednici partije Srbije, Kosova i Vojvodine). Iz informacija o ovom razgovoru videlo se da je Tito delovao umirujuće, da probleme treba mirno rešavati”** (Ž. Papić, nav. dj., str. 130). **“Rasprave i neslaganja su se nastavili u rukovodstvu Srbije u oktobru i novembru, nastavile su se oštre političke polarizacije. Motivi pojedinih istupa su bili i borba za pozicije u vrhu Srbije”** (R. Dizdarević, nav. dj., str. 90).

I Vojvodina je bila protiv *Plave knjige*, **“čiji su političari predložili kompromis: da se cijela stvar stavi u *ad acta* u formalnom smislu, ali da se u praksi vodi više računa o svima, uključujući i o Republici Srbiji”**. Dražu Markovića i Petra i Ivana Stambolića je **“iznenadilo i obeshrabrilo” “protivljenje *Plavoj knjizi*, koje je dolazilo iz same *Uže Srbije*, od njihovog velikog rivala u Srbiji, Miloša Minića”**. **“Zbog Minićeve pozicije” “srpski su političari pristali na *status quo*. Na sastanku kod Tita 1978. dogovoreno je da će Kosovo povući optužbe da su srpski političari nacionalisti, a da će zauzvrat *Plava knjiga* biti zaboravljena, kao da nikada nije ni postojala ...”** (D. Jović, nav. dj., str. 263-264).

“U vrhu intelektualne i u vrhu vladajuće komunističke elite u Srbiji preovladalo je”, tvrdi dr. Latinka Perović, **“stanovište o neodrživosti Ustava od 1974. godine”** (L. Perović, **DOBRICA ĆOSIĆ O JOSIPU BROZU TITU - Skica za istraživanje političkog i intelektualnog odnosa -**, * * * **ĆOSIĆEV RAT - Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi “BOSANSKI RAT” Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu -**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 77).

đenog stava prema nemogućnošću nošenja sa demografskim problemom Kosova”, albanske demonstracije na Kosovu 1981. iskoristili “za otvaranje srpskog nacionalnog pitanja i za pokretanje srpske nacionalističke euforije, a ne za rešavanja kosovskog. Počinje organizovana propaganda o genocidu nad Srbima na Kosovu, njihovom iseljavanju, silovanju Srpkinja i sl.” “Jedna kasnija analiza nezavisnih intelektualaca (*Kosovski čvor*) dokumentovala da na Kosovu nije bilo masovnih silovanja, posebno interetničkih, te da je iseljavanje Srba i Crnogoraca najvećim delom bilo motivisano ekonomskim razlozima.” JNA, koja je već od sedamdesetih godina XX stoljeća “imala prvorazrednu političku ulogu”, “otvoreno izlazi na političku scenu i, u suštini, okupira Kosovo”.⁶ Centralni komitet Saveza komunista Srbije je krajem 1981. iznio niz tvrdnji “kojima se na negativan način otvara pitanje odnosa u Jugoslaviji i traži njihovo redefinisane i rekonstruisanje Srbije sa posebnim položajem u Jugoslaviji”,⁷ čime je doveden “u pitanje princip ravnopravnosti republika i pokrajina, naroda i narodnosti”, u čemu su “izražene nacionalističke i velikosrpske tendencije”.⁸ Petar Stambolić je (kra-

⁶ S. Biserko, *SRPSKA ELITA...*, str. 102; * * *KOVANJE ANTIJUGOSLOVENSKE ZAVERE*, knjiga 1, br. 26, Biblioteka SVEDOČANSTVA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, uredila i pripremila Sonja Biserko, Beograd, 2006, str. 27-28.

⁷ R. Dizdarević, *PUT U RASPAD ...*, str. 28-29. Krajem decembra 1981. održana je, navodi Raif Dizdarević (tada predsjednik Predsjedništva Socijalističke republike Bosne i Hercegovine), “trodnevna sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, formalno posvećena pitanjima odnosa u Srbiji (Republika-pokrajine), a faktički se bavila mnogo šire pitanjima odnosa u Jugoslaviji. Iznesene su teze i tvrdnje koje opasno zasežu u ustavne odnose u zemlji - od tvrdnje da se Srbiji osporavaju svojstva nacionalne države, optuživanja Federacije (a time i drugih republika) da izdvaja pokrajine iz Srbije i izjednačava ih sa republikama; da Srbija nije ostvarila ravnopravnost u Jugoslaviji; da je Srbija Republika svih Srba u Jugoslaviji, a to znači i Srba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj; zatim da je teza kako je velikosrpski nacionalizam najveća opasnost razbijanje jedinstva srpskog naroda, te čitav niz sličnih tvrdnji i teza kojima se na negativan način otvara pitanje odnosa u Jugoslaviji i traži njihovo redefinisane i rekonstruisanje Srbije sa posebnim položajem u Jugoslaviji” (Isto, str. 29).

⁸ Isto, str. 29. Takav “sadržaj sjednice CK SK Srbije izazvao je”, tvrdi Raif Dizdarević, “šok u rukovodstvu republika i pokrajina, uznemirenost i zabrinutost, strahovanja kuda to vodi budućnost odnosa u zemlji” (Isto). Tako je navedeni udar doživljen i u rukovodstvu SR Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, Raif Dizdarević piše:

jem 1981) zaprijetio da će se Srbi osloniti na svoju “moć i broj”, a iduće godine (1982) aktuelizovao je *Plavu knjigu*. Eskalacija obnove velikosrpskog pokreta nije se više mogla zaustaviti, naročito poslije stupanja na scenu Udruženja književnika Srbije i SANU.⁹

“Na sjednici Predsjedništva CK SK BiH smo odmah, već 6. januara /1982. - prim. S. Č./, razmatrali i ocjenjivali situaciju stvorenu ovim plenumom /plenum CKSK Srbije - prim. S. Č./ i pitanja našeg reagovanja i angažovanja da se u začetku ovoj tendenciji suprotstavi” (Isto). To se u potpunosti vidi iz Dizdarevićevog izlaganja na sjednici Predsjedništva CKSKBiH, 6. januara (Isto, str. 29-35). Naime, Dizdarević je, pored ostalog, kao i Nikola Stojanović, posebno ukazao na činjenicu “**nepominjanja Muslimana od strane Draže Markovića (tada predsjednika Skupštine SFRJ)**”, te, s tim u vezi, postavio pitanje “**da li nepominjanje jednog naroda znači nepriznavanje tog naroda**”, što je, po njemu, “**suštinsko pitanje**” (Isto).

⁹ M. Kreso, **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - AM-BIJENT POČINJENOG GENOCIDA**, u: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon 31. augusta do 4. septembra 1995, Sarajevo, 1997, str. 45-50; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 176; D. Jović, nav. dj., str. 306-307; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 101-102 i 106-107. “**Instrumentalizacija kosovskog problema i kosovskog mita imala je**”, tvrdi Sonja Biserko, “**za cilj političku mobilizaciju svih Srba. Aktivnosti Srba sa Kosova koordinirane su iz Beograda, a glavnu ulogu ima Dobrica Ćosić, o čemu govore i njegovi Dnevnički zapisi. On organizuje *Peticiju* koju je potpisalo 215 srpskih intelektualaca među kojima nekoliko predstavnika Srpske pravoslavne crkve, i drugih intelektualaca koji su mahom bili jugoslavenski unitaristi (srpsko viđenje Jugoslavije), kao što su pisac i akademik Antonije Isaković, urednik *Književnih novina*, Tanasije Mladenović, publicista Živorad Stojković, profesor dr. Mihajlo Đurić, kome je suđeno zbog kritike povodom ustavnih amandmana, Mića Popović, slikar, Predrag Palavestra, kao i Vojislav Koštunica i Kosta Čavoški, a i Nebojša Popov i Zagorka Golubović**” (S. Biserko, nav. dj., str. 106).

Na trodnevnoj (maratonskoj) sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, 24-26. decembra 1981, na kojoj je razmatrano pitanje odnosa Republike i njenih pokrajina, “**dominirala je osnovna tvrdnja da ne postoji jedinstvo sistema u Srbiji; da se Srbiji osporavaju svojstva nacionalne države srpskog i drugih naroda i narodnosti koji žive u njoj; da Srbija nije u punoj mjeri konstituisana kao državna zajednica; da se pokrajine pojedinim saveznim zakonima izdvajaju iz Srbije i izjednačavaju sa republikama; da postoje tendencije pretvaranja Srbije u federativnu zajednicu; da se pokrajine ponašaju kao republike, itd. Izrečene su tom prilikom i veoma ekstremne tvrdnje da Srbija nije ostvarila ravnopravnost u Jugoslaviji, da je Srbija republika cjelokupnog srpskog naroda u Jugoslaviji, a to znači i Srba u Bosni i Hercegovini (dakle, jednog od tri naroda u toj republici, odnosno 1.300.000 Srba Bosne i Hercegovine), u Hrvatskoj (600.000 Srba) i drugdje. Indirektno je *de facto* lansirana teza o velikoj Srbiji. Napadani su, u isti mah, ’autonomaši’ i ’autonomaštvo’ iz pokrajina i njihovih rukovodstava - pripisivan im je separatizam. Čule su se tom prilikom i teze kako isticanje velikosrpskog nacionalizma, kao naj-**

Uplašeni izvjesnim gubitkom čvrstog materijalnog oslonca drugi takav integrativni faktor - JNA i njeno rukovodstvo - (od 1982. admiral Branko Mamula i od 1988. njegov nasljednik general Veljko Kadivić)¹⁰ krenuo je u potragu za rješenjem vlastitog položaja. Reorgani-

veće opasnosti, znači razbijanje jedinstva srpskog naroda i kako nisu svi nacionalizmi jednako opasni. Prvi put javno je izrečena indirektna kritika Tita. Tvrđeno je da je zaustavio rasprave o odnosima u Srbiji koje su vođene 1977. godine” (R. Dizdarević, *OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...*, str. 89-90).

Osnovne teze na navedenom skupu “iznosili su Petar Stambolić i Draža Marković. Draža Marković je, uz ostalo, rekao da u Jugoslaviji postoji pet nacionalnih republika Bosna i Hercegovina i pet naroda. Pobrojao ih je (makedonski, crnogorski, slovenački, hrvatski i srpski) - nije spomenuo muslimanski. To sigurno nije bilo slučajno - shvaćeno je, s razlogom kao negiranje nacionalnog identiteta muslimanskog naroda i tretiranje Bosne i Hercegovine kao ‘anacionalne’ republike. Nije bilo teško zaključiti da se to podudaralo sa već proturanim tvrdnjama o Bosni i Hercegovini kao vještačkoj tvorevini” (Isto, str. 90).

Navedeni skup je, po ocjeni Raifa Dizdarevića, “ustvari, na negativan način otvorio pitanje odnosa u Federaciji. Tražilo se faktički njihovo redefinisanje i rekonstituisanje Srbije sa posebnim statusom u Jugoslaviji. Ni ovaj puta se nije, na pravi način, tražilo i nalazilo rješenje za realan problem odnosa unutar Srbije - problem zajedništva u ovoj Republici sa dvije autonomne pokrajine. Za sve probleme Srbije i u Srbiji viđena je krivica u drugima. Krivci su bili, po ovim ekstremnim tezama, pokrajine i Federacija što ‘Srbija nije ravnopravna’. Doveden je u pitanje, zapravo, princip ravnopravnosti republika i pokrajina, naroda i narodnosti, na čemu su zasnivani odnosi u Federaciji. Kosovski događaji su tumačeni kao posljedica neuređenih odnosa u Srbiji - kao posljedica prevelike autonomije pokrajina. Upravo na tome posebno su izražene nacionalističke i velikosrpske tendencije” (Isto).

Politički sadržaj spomenute sjednice je, piše Raif Dizdarević, “djelovao u zemlji kao poseban šok. Izazvao je u Jugoslaviji, i u rukovodstvima i u javnosti republika i pokrajina, uznemirenost, zabrinutost, a ponegdje i izvjesnu dezorijentisanost. Rukovodstvo Bosne i Hercegovine ocijenilo je da se ovakvim tezama ostvaruju pitanja stabilnosti i postojanja federativne zajednice - dovode se, ustvari, u pitanje Ustavom utvrđeni odnosi u Jugoslaviji. Ocijenili smo da je riječ o udaru na položaj autonomnih pokrajina što može izazvati samo dalje zaoštavanje odnosa. Posebno smo reagovali na istup Draže Markovića i njegovu negaciju muslimanskog naroda. Bila je riječ o ličnosti za koju smo znali da je često nosilac velikosrpskih tendencija. Imao je u Jugoslaviji reputaciju nacionalistički obojenog političara Srbije - njegov istup, u atmosferi kakva je stvorena na pomenutom skupu, svakako nije bio slučajan” (Isto, str. 91).

¹⁰ S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 176. General Nikola Ljubičić, predsjednik Predsjedništva Republike Srbije 1982. je za saveznog sekretara odbrane doveo admirala Branka Mamulu, koji je idućih godina bitno izmijenio doktrinu općenarodne odbrane i od instrumenta odbrane od spoljnje agresije JNA pretvorio u instrument za unutrašnje

zacijom sistema rukovođenja i komandovanja i potiskivanjem teritorijalne komponente izmijenjena je uloga Oružanih snaga. Umjesto odbrane od spoljne agresije, tako reorganizovanim oružanim snagama, namjeravalo se nametnuti arbitrom unutrašnje krize. Oslonac je viđen u idejno sličnim pretenzijama takvih snaga u Srbiji i SSSR-u.¹¹

Politička događanja i događaje u SFRJ od 1986. karakterišu otvorene manifestacije i jačanje nacionalizma. Taj nacionalizam, generisan u Beogradu, u srpskom intelektualnom, političkom i konfesionalnom rukovodstvu, devedesetih godina XX stoljeća doveo je do unutrašnje krize u Državi, koja je uzdrmala temelje socijalističke Jugoslavije i omogućila da se **na temelju političkog projekta - srpski velikodržavni projekt “svi Srbi u jednoj državi”**, čiji se osnovni cilj sastoji u formiranju jedinstvene (velike) srpske države na Balkanu, u kojoj će živjeti **“ceo srpski narod” - “ujedinjenje svih Srba u jednu državu” (“ujedinjenje svih Srba u istu državnu strukturu”)**, a koji (projekt), uporedo s jugoslavenskim programom, u historiji srpskih političkih ideja egzistira dva puna stoljeća, razbije zajednička jugoslavenska država i izvrše najteži zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini. U suštini je riječ o projektu fašističkog i genocidnog karaktera, jer, između ostalog, sadrži dva krupna međusobno povezana elementa: *teritorijalnu ekspanziju* - osvajački rat za teritorije (lebensraum), uključujući i protiv Bosne i Hercegovine, i *istrebljenje narodâ*, zločin genocida, uključujući i nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini (radi **“konačnog rješenja muslimanskog pitanja”**). Projekt je razvijen i operacionalizovan brojnim programsko-planskim i akcionim dokumentima genocidnog karaktera, od ideologije, politike i prakse srbijanskih pobunjenika (s početka XIX stoljeća), do političko-propagandnih

obračune u zemlji, te ubrzao dominaciju srpskih i dogmatskih kadrova sa ambicijom da bude arbitar eventualnog preuređenja zemlje. Kasnije je Ljubičić predložio, podržao i pružio podršku Slobodanu Miloševiću za čelnu funkciju u Srbiji i tako preuzeo neslavnu ulogu srpskog Hindenburga (Isto).

¹¹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 176-177. Detaljnije o tome vidi: Branko Mamula, **SLUČAJ JUGOSLAVIJA**, Podgorica, 2000.

dokumenata SANU-a,¹² “gdje je smišljen i rađen srpski nacionali-

¹² S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 177; Isti, **VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA I POLITIKA AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, *Univerzitetski informativni glasnik*, Specijalno izdanje br. 3, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2010, str. 8; Isti, **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA**, *Univerzitetski informativni glasnik*, Specijalno izdanje br. 5, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2011, str. 14-15; O. Milosavljević, **ČINJENICE I TUMAČENJA: DVA RAZGOVORA SA LATIN-KOM PEROVIĆ**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010, str. 51; D. Stojanović, nav. dj., str. 47, 71-72, 80-82, 194, 209-210, 286, 290-291 i 293; S. Biserko, nav. dj., str. 83; R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 419; M. Šadinlija, nav. dj., str. 70-71; ICTY, Predmet br. IT-03-67-PT, PRED PRE-TRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VOJISLAVA ŠEŠELJA, *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA OD STRANE TUŽILAŠTVA* (u daljem tekstu: ICTY, Predmet br. IT-03-67-PT, ..., *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA ...*), 1. februar 2006, str. 10-16, 19, 27-29, 58-59 i 93. E. Zgodić, **TERITORI-JALNI NACIONALIZAM : IDEOLOGIJA, ZLOTVORSTVO I ALTERNATIVE**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 275-278, 288-300 i 322-328. “**Probuđeni nacionalizam u Srbiji**” bio je, tvrdi Sonja Biserko, “karakterističan, pre svega, po teritorijalnim aspiracijama, odnosno osvajačkim pohodima van granica Srbije. Instrumentaliza-cija vlastitog naroda u cilju mobilizacije za ratne pohode u Hrvatskoj i Bosni, a potom i na Kosovu, tehnologija i karakter ratovanja, srpski nacionalizam krajem XX veka čini najsličnijim nacionalsocijalizmu. Srpski nacizam je izraz palanke, kaže srpski filozof Radomir Konstantinović, pokušaj povratka duhu plemena, istorijska regresija. Svaka apsolutizacija mita, pa naravno i kosovskog, vodi netrpeljivom nacizmu. Srpski nacizam s početka osamdesetih XX veka počeo je reaktiviranjem kosovskog mita, koji je ‘postao izvor i oblik zla sopstvenom aspolitizacijom’” (S. Biserko, nav. dj., str. 83. O tome vidi i: R. Konstantinović, **FILOSOFIJA PALANKE**, Nolit, Beograd, 1981, str. 366-397).

“Fenomenologiju srpskog nacionalizma”, zaključuje Sonja Biserko, “**nije moguće objasniti samo događajima u poslednjih 20 godina, ili samo tokom postojanja druge Jugoslavije. Koreni nacionalizma su mnogo dublji, a njegova ideja vodilja je sadržana u obnovi srpske srednjovekovne države; ideja je već na samom startu početkom XIX veka bila neostvariva, a tokom XX manifestovala se kao iluzija. Riječ je konzervativnoj ideji, čiji su koreni najupečatljiviji u *Načertaniju* Ilije Garašanina. To je prvi dokument koji jasno govori o aspiracijama srpskih političara koji su utemeljili modernu Srbiju. Ta ideja je ostala dominantna, kako na unutrašnjoj, tako i u spoljnoj politici Srbije, a kasnije i u Jugoslaviji**” (S. Biserko, nav. dj., str. 84).

“**Ideja o etnički srpskoj državi**” je, po ocjeni dr. Latinke Perović, “**u jednom veku doživela tri katastrofalna poraza**” (O. Milosavljević, nav. dj., str. 122).

“**Politički projekt koji je srpskom narodu trebalo da ostvari ideju ‘svoj na svome’ (pa i tamo gde ‘nema ni jednog Srbina’) kao, uostalom, i svaki projekt koji pravo jedne strane stavlja iznad prava druge strane, trebalo je**”, tvrdi Dubravka Stojanović, “**uvezati nekim višim, nebeskim ili metafizičkim razlogom. Antimoderni ciljevi mogu se**

stički program”, posebno u njenom *Memorandumu* - 1986. (“srpski nacionalni program”, program za formiranje “Velike Srbije”, “nacionalistički testament”, “priručnik nacionalizma”), koji je “izrazio onu političku misao - koja ima duboke korene i dugu tradiciju od Garašaninovog ‘NAČERTANIJA’ do Moljevićevog programa ‘HOMOGENA SRBIJA’”.¹³ Ta politička misao Jugoslaviju “shvata

obrazložiti samo antimodernim motivima i izraziti anahronim formama. Tu formu dala je kasnije opoziciona inteligencija koja je tu ‘meta’ - stranu, inače vrlo konkretnog fizikusa i plana, verbalizovala u vreme kada je čak i Milošević od toga zazirao. Suštinu rata za ‘onostrano’ (s onu stranu Drine, Save i Dunava), rata protiv živih u ime mrtvih, najbolje je formulisao Bećković u besedi koju je držao 1988. godine Srbima u Severnoj Americi: ‘Grob je najveća svetinja i najstarija crkva srpskog naroda. Grob je naša najduža i najupornija vera. Još uvek se kunemo kostima i grobovima, još nemamo tvrđeg oslonca, boljih lekova, ni čvršćih uverenja. (...) Zbog kostiju ratovala su države, na kostima se države drže, kostima su utvrđene i ograđene’” (D. Stojanović, nav. dj., str. 182-183).

¹³ I. Stambolić, nav. dj., str. 117-131; * * ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE, tom XIV, knjiga 1, Beograd, 1981, dok. 1; V. Dedijer - A. Miletić, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941-1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, 1990; S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Dokumenti, Sarajevo, 1996; Z. Dizdar - M. Sobolevski, PREŠUČIVANI ČETNIČKI ZLOČINI U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1941-1945, Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, Zagreb, 1999; Š. Tucaković, SRPSKI ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA - MUSLIMANIMA 1941-1945, El-kalem – Oko, Sarajevo, 1995; Ž. Andrijašević - Š. Rastoder, ISTORIJA CRNE GORE: OD NAJSTARIJIH VREMENA DO 2003, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 482; ICTY, Predmet br. IT-03-67-PT, ..., PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA ..., str. 10-16, 19, 27-29 i 93; S. Biserko, SRPSKA ELITA ..., str. 111-120; M. Šadinlija, nav. dj., str. 70-71, 81 i 83. *Memorandum* SANU je, tvrdi Sonja Biserko, “u suštini samo preuzeo parametre srpskog nacionalnog programa s kraja XIX i s početka XX veka, kada se tražilo ‘oslobođenje i ujedinjenje svih Srba i obrazovanje srpske nacionalne i državne zajednice na celoj srpskoj nacionalnoj teritoriji’” (S. Biserko, SRPSKA ELITA ..., str. 115). To je bio, tvrdi Raif Dizdarević, “izrazito velikosrpski nacionalistički program, čiji je cilj stvaranje velike Srbije i razbijanje Jugoslavije. Sa pravom je nazvan ‘Nekrologom Jugoslavije’. Postao je osnovom politike rukovodstva Srbije - njegovi stavovi i ciljevi su ostvarivani politikom homogenizacije (koje redovno donosi nepovjerenje prema i zavade sa drugim narodima) sa parolom ‘Svi Srbi u jednoj državi’. Tvrđnjama ‘da se od kominternovskih vremena vodi politika koja ugrožava srpski narod’, da ‘postoji trajna antisrpska koalicija Hrvatske i Slovenije’, da je Srbija najviše žrtvovala za Jugoslaviju, a najmanje dobila i sl., sugerise se otvoreno da je Srbiji bolje bez Jugoslavije. Njegovi ciljevi su ostvarivani razbijanjem Jugoslavije, agresijom i genocidom” (R. Dizdarević, OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ..., str. 198, napomena 13).

Svi akademici SANU (osim dvojice) bili su za *Memorandum*, u kome su se izjasnili za otvaranje srpskog nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i pravce njegovog rješavanja, **“odnosno za određenu politiku rešavanja srpskog pitanja”** (M. Minić, **RATOVI U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, Sarajevo - Minhen - Novi Sad – Zagreb, 2002, str. 89).

Dobrica Ćosić je bio glavni ideolog *MEMORANDUMA* SANU, nacionalističkog projekta, koji je formulisao sve srpske **“nepravde”** i odredio pravac srpske nacionalističke politike (S. Biserko, **PRINUDNI IZLAZAK IZ SENKE, HELSINŠKA POVELJA**, br. 60, Beograd, januara 2002, str. 1-2). Riječ je o projektu **“definitivnog rešavanja srpskog nacionalnog pitanja i konačnog formiranja jedinstvene srpske države na Balkanu”**. Memorandum SANU je **“poziv srpskom narodu na ustanak i objava rata svima koji se ne slažu sa vrlo precizno i jasno formulisanim ciljevima za konačno formiranje srpske države u skladu sa parolom - svi Srbi u jednoj državi”**. To je **“programski dokument za konačno rešenje srpskog državnog i nacionalnog pitanja”**, koji **“uključuje i ratnu opciju”** (D. Todorović, nav. dj., str. 95-98, 101, 105 i 107).

Dobrica Ćosić je sredinom osamdesetih godina XX stoljeća, tvrdi Dragoljub Todorović, **“uspeo da u SANU obezbedi skoro potpunu podršku za svoje političke i nacionalne ideje, dolazi do dogovora srpske nacionalističke inteligencije oko Ćosića i SANU da sastave neki dokument ili manifest u kome će pismeno izneti program za rešenje srpskog državnog i nacionalnog pitanja u kome se Bosna i Hercegovina tretira kao srpska zemlja”** (D. Todorović, **DEMIJURG ZLA ...**, u: * * * **ĆOSIĆEV RAT**, Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi **“BOSANSKI RAT”** Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 260).

Ćosić je početkom septembra 1986. zakazao **“sastanak sa književnikom, tada svojim prijateljom i izdavačem Vidosavom Stevanović, koji je školski drug sa Bucom Pavlovićem i vrlo blizak prijatelj sa Ivanom Stambolićem. Pošto su Stambolić i Pavlović uz Miloševića tri najvažnija političara u to vreme u Srbiji, Ćosić traži od Stevanovića: ‘Ti dobro pamtiš. Zapamtićeš ovo što ću ti ispričati. Sve što kažem prenećeš Pavloviću i Stamboliću. To je moja politička poruka njima ... Država u kojoj živimo nije više Jugoslavija već brionska Jugoslavija. Tito je napravio za svoje potrebe, a protiv Srba. Federalizacija iz 1974. napravila je države od republike, a Srbi su ostali u bar tri republike. Srpsko nacionalno biće je razbijeno i podeljeno. Jugoslavija se mora menjati zbog nacionalnog pitanja, pre svega zbog našeg nacionalnog pitanja. Srpski komunisti moraju temeljno promeniti svoju politiku, ona mora biti nacionalna. Treba dovršiti nedovršeni posao i stvoriti državu u kojoj će živeti svi Srbi. Ako drugi neće s nama, u redu, neka idu, ali neka ostave ono što nama pripada. Izlazak iz Jugoslavije mora da se plati. Moja poruka Pavloviću i Stamboliću glasi: Ili će sprovesti srpsku politiku ili će nestati sa scene, biće izdajnici kao i njihovi prethodnici. Spreman sam da razgovaram sa njima o tome. Neka me javno napadaju, ako im je to privremeno potrebno, ali treba da razgovaramo”** (Isto, str. 260-261).

Stevanović je **“preneo Ćosićevu poruku Pavloviću i Stamboliću koji su mu rekli da je to zastareo, lud i opasan predlog. Stevanović je o toj njihovoj reakciji oba-**

i prihvata kao proširenu Srbiju za koju avnojski koncept urede-

vestio Ćosića koji je na to rekao: 'To je najveća glupost koju su učinili u svojim životima punim gluposti'. Ubrzo posle ovog Stevanovićevog posredovanja pojavio se pisani tekst Memoranduma SANU koji predstavlja pravi poziv srpskom narodu na rat protiv ostalih naroda u Jugoslaviji i obrazloženje zbog čega srpski narod treba da se pobuni i reši svoje državno i nacionalno pitanje. Memorandum SANU je zaista akt sa kojim počinje drama naroda koju su živeli na prostoru bivše Jugoslavije. Tvorac Memoranduma i autor svih ključnih formulacija u njemu je nesumnjivo Dobrica Ćosić. To proizilazi iz njegovog položaja u SANU, činjenica da o političkim pitanjima u Akademiji nema diskusije bez Ćosićevog imprimatura. Zatim, svedočenjem Vidosava Stevanovića pouzdano se može utvrditi da je Ćosić Stevanoviću tri nedelje pre objavljivanja Memoranduma saopštio sažetu verziju tog akta sa zahtevom da o tome obavesti Stambolića i Pavlovića. U knjizi 'Memorandum SANU pod udarom politike', koju su napisali akademici Kosta Mihailović i Vasilije Krestić, objašnjava se da Ćosić nije bio član Komisije za izradu Memoranduma, ali da je održano ukupno tri sednice Komisije i na sve tri je učestvovao Ćosić sa iznošenjem svog predloga ..." (Isto, str. 261).

Ćosić je, po ocjeni Tase Mladenovića, "bio jedan od glavnih inicijatora ideje da Srpska akademija konačno izvrši cjelokupnu analizu položaja srpskog naroda, sama ta činjenica po sebi bila je dovoljna da se u sve uključi i dr. Jovan Rašković" (Isto, str. 262).

Ćosić je, tvrdi Dragoljub Todorović, "pravi autor Memoranduma. Na to ukazuju i tekstološke analize Memoranduma iz koje proizilazi Ćosićev stil, retorika, njegove preokupacije, rečenički sklopovi, njegova deviza da Srbi dobijaju u ratu, a gube u miru. Dakle, autor Memoranduma SANU je bez ikakve dileme i bilo kakve sumnje Dobrica Ćosić" (Isto).

"Vladajuća politička garnitura u Srbiji na čelu sa Ivanom Stambolićem oštro je osudila Memorandum SANU. Međutim, uskoro dolazi do Osme sednice CK SKS, smene Stambolića, dolaska na vlast Slobodana Miloševića i nacionalističkih mitinga istine i podrške Miloševiću" (Isto).

Jedan od autora Memoranduma bio je i akademik Mihajlo Marković. On je 9. juna 1992, na prvom programu beogradske televizije, u razgovoru nekoliko poznatih političara iz nekoliko političkih stranaka, u svojstvu potpredsjednika Socijalističke partije Srbije, iznoseći svoje mišljenje o akciji akademika koji su tražili ostavku predsjednika Republike Srbije (Slobodana Miloševića) i Vlade Srbije, pored ostalog, izjavio da je ponosan što je jedan od autora Memoranduma (M. Minić, nav. dj., str. 90).

Memorandum je izvršio veliki utjecaj na zvaničnu politiku Srbije u rješavanju jugoslavenske krize i srpskog nacionalnog pitanja u njoj, radi ostvarenja srpskog nacionalističkog programa. Umjesto demokratske politike rješavanja pitanja nacionalnih odnosa u Jugoslaviji, uključujući i srpsko nacionalno pitanje, vođena je politika koja je nastupala s nacionalističkih pozicija, koju je, uglavnom, sprovodila državna vlast, na čijem je čelu bio Slobodan Milošević, predsjednik Republike Srbije. Milošević i Vlada Srbije sproveli su takvu politiku, u čijem su formulisano učestvovali i akademici SANU (Isto).

nja međunacionalnih odnosa na osnovama pune ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i njihovih republika u zajedničkoj federaciji znači neravnopravnost Srba kao većinskog naroda”. Iz tih su razloga “autori Memoranduma osudili odluke AVNOJ-a kao ‘antitsrpsku tvorevinu’ i odbacili avnojske granice ‘zato što su razbile srpski narod’ i što zbog njih ‘srpska nacija nije dobila pravo na vlastitu državu’”. Oni su “veoma teškim rečima” opisali položaj Srba u Jugoslaviji i, s tim u vezi, zaključili da se “gori istorijski poraz ne da zamisliti nego što su ga doživeli Srbi u Jugoslaviji”, “pa se rešenje srpskog nacionalnog pitanja ‘nameće kao prvorazredno političko pitanje’”. Rješenje su vidjeli u novom uređenju jugoslavenske države kojom bi se srpskom narodu, kao većinskom, osigurao dominirajući položaj u centralizovanoj jugoslavenskoj federaciji. Ako se to ne postigne, Srbi “moraju tražiti drugu alternativu - objedinjavanje srpskog etničkog prostora stvaranjem Velike Srbije”.¹⁴

Autori Memoranduma bavili su se isključivo srpskim nacionalnim pitanjem. Podvrgli su kritici politiku vođenu u Jugoslaviji u ratu i poslije rata prema Srbiji, srpskom narodu, srpskom nacionalnom pitanju:

- srpski narod je u neravnopravnom položaju;
- Srbija je u neravnopravnom položaju u Jugoslaviji;
- srpski narod podijeljen je u više republika (24% Srba živi van Srbije);
- srpski narod nije dobio svoju državu (srpska nacija “nije dobila pravo na vlastitu državu”);
- srpski narod je “u titoističkoj Jugoslaviji izgubio samosvest”;
- Srbija je zaostajala u ekonomskom razvoju i dr. (Isto, str. 91-96; L. Perović, nav. dj., str. 79; D. Todorović, nav. dj., str. 95-98).

Na taj se način veoma široko stvarala svijest o neravnomjernom položaju, o ugroženosti, antisrpskoj politici i koaliciji protiv Srbije i srpskog naroda, itd. Time se stvaralo stanje “duhova” kod Srba i u Srbiji i van Srbije da je za srpski narod jedino rješenje da “**svi Srbi žive u jednoj državi**” i da se to mora ostvariti mirnim putem ili oružjem (prvi put najavljen na milionskom mitingu na Gazimestanu) - M. Minić, nav. dj., str. 97. O “**Memorandumu SANU i reakciji srpske političke elite (1986)**”, pored ostalog, vidi: D. Jović, nav. dj., str. 362-370.

Moljevićev traktat, datiran 30. juna 1941, modifikovana je rekonstrukcija (po bilješka-ma i sjećanju) takvog projekta Srpskog kulturnog kluba (iz tridesetih godina XX stoljeća) i njegovog predsjednika i ideologa Slobodana Jovanovića (S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 178).

¹⁴ V. Žarković, nav. dj., str. 227-229. O tome vidi i: I. Stambolić, nav. dj., str. 117-131; M. Minić, nav. dj., str. 89-90; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 177-179.

Memorandum SANU, koga su napisali vodeći srpski intelektualci, pri čemu je Dobrica Ćosić “**ključni autor Memoranduma**” (“**tvorac Memoranduma i autor svih ključnih formulacija u njemu je nesumnjivo Dobrica Ćosić**”), jasno je proklamovao težnju

Polazeći od takvih shvatanja, Srbi su nametnuli model jugoslovenske identifikacije koji je **“išao na poništavanje nacionalnih posebnosti**

za Velikom Srbijom. U tom se dokumentu, između ostalog, navodi da je **“rešenje nacionalnog pitanja” srpskog naroda osujećeno od strane komunista na kraju Drugog svjetskog rata**, jer **“nije dobio svoju vlastitu državu kao ostali narodi”**. Jedini način da se osigura istinsko **“postojanje i razvitak”** Srba, bilo je, prema Memorandumu, **“teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda”** ujedinjenjem svih Srba u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu (**“uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira koju republiku ili oblast nastanjuje, je njegovo istorijsko i demokratsko pravo”**) - vidi: N. Cigar, **GENOCID U BOSNI - POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA** (u daljem tekstu: **GENOCID U BOSNI ...**), Sarajevo, 1998, str. 34; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 111-120; D. Todorović, **U SRBIJI PRILIKE SU TAKE ...**, str. 36-37, 95-98 i 107.

Većina srpskih akademika, posebno Dobrica Ćosić, bila je uvjerena da je rat za Veliku Srbiju svrsishodan, **“verovala je u one koji ga vode, verovala je u one koji ga svesno ili nesvesno potpiruju i verovala je u one tobože dobijene bitke koje su vodile u siguran gubitak rata”** (M. Tomanić, nav. dj., str. 61; D. Todorović, nav. dj., str. 35).

Memorandum SANU je **“u političkim nadigravanjima”**, po ocjeni Slavoljuba Đukića, stekao **“slavu detonatora i vesnika raspada Jugoslavije. Po njemu je izveden i pojam ‘memorandumska Srbija’, čije je ‘čedo Slobodan Milošević’. Koreni svih kasnijih događaja, ‘antibirokratska revolucija’, ideje ‘Velike Srbije’, čak i rat, olako su traženi u ovoj povelji, a svesrdna podrška koju su, posle Osme sednice, mnogi akademici pružili srpskom predsedniku, samo su potvrđivali tezu da sve zlo potiče iz ove ugledne institucije”** (S. Đukić, nav. dj., str. 57).

Ivan Stambolić je, bez oklijevanja, proglasio Memorandum - nekrologom Jugoslavije. Autori Memoranduma, nacionalističkog koncepta, su, po Stamboliću, **“hteli da svojom pisanijom izvale ispod Jugoslavije ‘avnojevski kamen’. A on je bio ugrađen u temelje naše višenacionalne zajednice. Odmah je bilo jasno kuda nas to može odvesti, kao što je i odvelo. Sam taj paranoični duh optuživanja svih drugih da nas mrze nije bio ništa drugo do posuvraćena mržnja tvoraca Memoranduma prema nesrpskim narodima ...”** (I. Stambolić, nav. dj., str. 117 i 119-120).

Memorandum SANU je, prema akademiku dr. Branku Pavićeviću, dokument koji je na najjasniji način sintetizovao koncepciju antiavnojske Jugoslavije i objektivno pozvao na njeno rušenje (Uvodna riječ akademika Branka Pavićevića, predsjednika Organizacionog odbora istoimenog Okruglog stola. Vidi: **RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999**, Zbornik saopštenja i diskusije sa Okruglog stola, Beograd, 7-9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 16).

Memorandum SANU je, prema Milošu Miniću, **“postao idejni i politički instrument nacionalističke usmerenosti preovladajućeg dela srpskog javnog mnjenja u Srbiji i van Srbije”** (M. Minić, nav. dj., str. 96).

Admiral Mamula tvrdi da je Memorandum **“zaokružio cijepanje Jugoslavije i položio osnove formiranja velike Srbije. Do tada je Garašaninovo ‘Načertanije’ kao osnova spoljne politike Srbije smatrano najradikalnijim programom srpskog ekspanzionizma na Balkanu, a kasnije osnov svake državne konstrukcije velike Srbije ... U Memorandumu se pak zagovara mržnja i sukobi s Hrvatima i Slovencima s kojima sedamdeset godina zajedno žive, osuđuju druge vjeroispovjesti radi zavjere prema pravoslavlju”** (B. Mamula, nav. dj., str. 289-290).

drugih naroda”, posebno Bošnjaka, uz **“zadržavanje privilegija većinskog naroda, na srbizaciju Jugoslavije, odnosno na Jugoslaviju kao proširenu Srbiju”**. Očigledno je riječ o srpskom nacionalizmu, koji u socijalističkoj Jugoslaviji **“nije bio nikakav fantom, to je bila realna snaga, prisutna u svim institucijama, vrlo jak u Partiji ...”**. Srpski nacionalizam uvijek je bio projugoslavenski onoliko koliko je to odgovaralo njegovom viđenju uređenja zajedničke države (unitaristička Jugoslavija kao proširena Srbija), odnosno postajao je antijugoslavenski kada je počinjao shvatati da mu to ne može osigurati centralistički i unitaristički koncept organizacije države.¹⁵ **“Postojala je velika samouvjerenost kod Srba u njihove istorijske zasluge, u njihov doprinos Jugoslaviji, u njihove žrtve, u njihovu snagu, suviše je to bilo samouvereno.”** Oni su **“bili konstitutivni narod u Hrvatskoj i Bosni, apsolutno su vladali Bosnom, dominirali su u vlasti na Kosovu, to je uvek bilo pod kontrolom”,** a u Beogradu se **“svaki zahtev za autonomijom tumačio kao separatizam, kao iredentizam”**. Srbi su **“svaki zahtev za autonomijom, ne u formalnom smislu, nego za većom samostalnošću, tretirali kao separatizam, kao iredentizam, kao razbijanje Jugoslavije”**.¹⁶

Srpski nacionalizam je, u skladu sa svojim opredjeljenjem i generalnom koncepcijom, ostao dosljedan u realizaciji nacističkog projekta

¹⁵ V. Žarković, nav. dj., str. 227-237; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 180; O. Milosavljević, nav. dj., str. 51; D. Todorović, **DEMIJURG ZLA ...**, str. 259.

Ukazujući na pojavu i opasnosti od nacionalizma u Jugoslaviji, označavajući ga terminom **“pakostan nacionalizam”**, ambasador Warren Zimmerman tvrdi kako su **“agresivni autoritarni nacionalizam primjenjivan od Slobodana Miloševića u Srbiji, a poslije i od Franje Tuđmana u Hrvatskoj, bili klasični primjeri ovoga nacionalizma – kao – rasizma. Ta dvojica vođa kombinirali su najgore osobine komunizma i nacionalizma. Koristili su upravljačke vještine koje su bile standardni dio komunističkog obrazovanja, tome dodali instrumente komunističke moći - veliki i nametljiv partijski aparat, kontrolu glavnih elemenata novinstva, zastrašujuća tajna policija i centralizirana ekonomska struktura - i sve su to stavili u službu demagoškog napretka uskih nacionalnih interesa”** (W. Zimmerman, **IZVORI JEDNE KATASTROFE**, Globus International d. o. o., Zagreb, 1997, str. 57).

¹⁶ O. Milosavljević, nav. dj., str. 54-55; D. Stojanović, nav. dj., str. 111-113, 129 i 147-148. U socijalističkoj Jugoslaviji je, po ocjeni dr. Latinke Perović, **“pola veka mira, to je najduže razdoblje mira u novijoj istoriji, sa srpskog stanovišta, to je vreme kada je Srbija izronila pod svojim imenom, bila suverena republika, kad je, ma kako ona shvatala Jugoslaviju, imala vrlo visoko, prioritarno mesto”** (O. Milosavljević, nav. dj., str. 83).

formiranja jedinstvene srpske države na Balkanu (“**svesrpsko ujedinjenje i stvaranje Velike Srbije**”), teritorijalnoj ekspanziji - *osvajanju životnog prostora*, odnosno zaokruživanju “**srpskih zemalja**” i realizaciji velikosrpske (nacionalne, tačnije rečeno - nacionalističke) genocidne ideologije, u čijoj je osnovi kosovski mit, koji je “**sastavni deo srpske istorijske svesti**” (“**hajdučki element, užasne pljačke, razaranja, ratovi**”), i politike - “**svi Srbi u jednoj državi**” (kosovski mit je, “**kao i na početku XIX stoleća, poslužio za političku mobilizaciju Srba**”). Srpska (nacionalistički orijentisana) intelektualna i politička, kriminalno-zločinačka elita obnovila je i intenzivno razvijala aktivnosti na obnovi političkog projekta teritorijalnog širenja države - uspostavljanje jedinstvene države srpskog naroda - “**države svih Srba**” (“**da svi Srbi žive u jednoj državi**”; “**uspostavljanje jedinstvenog državnog prostora od teritorija gdje u većini žive Srbi**”; “**srpska država**”; “**ujedinjenje svih srpskih država**”; “**stvoriti savez srpskih država, odnosno jedinstvenu srpsku državu**”; “**zajednička država**”; “**svi Srbi u jednoj državi**”; “**srpsko državno ujedinjenje**”; “**jedinstvena srpska država u kojoj će Drina biti kičma, a ne i granica**”; “**srpska država**”; “**formiranje, bilo kojim sredstvima, etnički čiste srpske države**”), po svaku cijenu, pa i oružjem, čime je ponovo, krajem XX, kao i krajem XIX stoljeća, “**žrtvovala ekonomski i društveni razvoj Srbije**”. Srpska elita osigurala je “**intelektualni okvir za konsenzus koji je u Srbiji postignut polovinom osamdesetih godina**” XX stoljeća “**oko rešenja srpskog pitanja kao državnog pitanja: svi Srbi u jednoj državi**”. Zamišljena etnička država proglašena je “**pitanjem svih pitanja**” - prioritet državne politike. Takvu državu (veliku etničku, srpsku državu) bez masovnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući agresiju i genocid, nije moguće “**napraviti na etnički izmešanom Balkanu**”. To je značilo usmjeravanje na fašizaciju i komadanje Jugoslavije, kao i nasilno mijenjanje republičkih granica.¹⁷

¹⁷ V. Žarković, nav. dj., str. 231; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 180-181; O. Milosavljević, nav. dj., str. 51 i 55-56; D. Stojanović, nav. dj., str. 72-74, 81-82, 210, 286 i 290; * **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu** /u daljem tekstu: * **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. ...**/, priredio Robert Donia, University press-Izdanje Magistrat Sarajevo i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2012, str. 26, 32, 34, 36, 70, 72, 74, 76, 78,

Na političku scenu je, poslije Osme sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (23. i 25. septembra 1987),¹⁸ nakon “savršeno

88, 90, 94, 96, 98, 100, 108, 116, 118, 160, 178 i 236-237; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 97 i 114-115; Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo (u daljem tekstu: AIIZ), inv. br. 2-3231, Komanda SRK /Sarajevsko – romanijskog korpusa - prim. S. Č./, Str. pov. br. 10-74-44, 7. juni 1992. – NA LIČNOST KOMANDANTA, *Instrukcija za dalja dejstva*, str. 2, 9 i 12; ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 213-215, 218 i 260-261. Osamdesetih godina XX stoljeća Srbi su u najvećem broju masovno prihvatili politički projekt formiranja jedinstvene srpske države (Velike Srbije) na Balkanu. Tada je “**seme maštanja o velikoj srpskoj državi**” “**u duše Srba**” posijala “**intelektualna elita**”. To su prvenstveno bili pojedini književnici, akademici i velikodostojnici Srpske pravoslavne crkve (pojedini episkopi su bili “**vodeći konstruktori građevine zvane Velika Srbija**”). I za srpsku političku elitu je koncept Velike Srbije bio njihov cilj (M. Tomanić, **SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ**, Beograd, 2001, str. 5, 7-8 i 38).

Na teritoriji SFRJ trebalo je uspostaviti “**novi srpski poredak**” - Veliku Srbiju, “**sastavljenu od, ’avnojske’ Srbije, Crne Gore i njima ’anšlusiranih’ delova drugih republika bivše SFRJ**”, kako je to objašnjavao akademik Milorad Ekmečić. S tim u vezi, on je decembra 1988. pisao: “**... nasilje je babica stvaranja nacionalnih država, i to, uglavnom, nasilje u ratu. Svaki nacionalizam počinje skupljanjem bajki ili epskih pesama, i to je dakle, elitni nacionalizam. Svojim studentima pričam anegdodu s početka prošlog veka iz Praga. U Gradskoj kafani, okupili se ljudi i sede, kao mi ovde, za stolom. Onda je neko ušao i upitao šta bi se dogodilo ako bi im se na glave srušio plafon kafane. Odgovor je glasio da bi to bio kraj češkog nacionalnog pokreta**” (Isto, str. 9).

U *Programskoj deklaraciji Srpske radikalne stranke* (februara 1991) navodi se da će se zalagati za “**obnavljanje slobodne, nezavisne i demokratske države na Balkanu koja će obuhvatati celokupno srpstvo, što znači da će u svojim granicama imati, pored sadašnje oktrosane srbijanske federalne jedinice, srpsku Makedoniju, srpsku Crnu Goru, srpsku Bosnu, srpsku Hercegovinu, srpski Dubrovnik, srpsku Dalmaciju, srpsku Liku, srpski Kordun, srpsku Baniju, srpsku Slavoniju i srpsku Baranju**” (S. Biserko, **OD JNA DO SRPSKE VOJSKE**, u: **RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1995**, Zbornik saopštenja i diskusije sa Okruglog stola, Beograd, 7-9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 223; D. Stojanović, nav. dj., str. 187; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 157-158).

Taj program je “**istovremeno bio i neformalni program srbijanskog režima, po kome se odvijao scenario zaokruživanja ’Velike Srbije’**. Socijalisti su zadržali konspirativnost kao meru političke lukavosti, te su partije poput Šešeljeve imale ulogu objelodanjivanja ratnih ciljeva. U programu stranke se ističe da je cilj državnog uređenja ‘Velika Srbija’. Rešenje jugoslovenske krize vidi kroz stvaranje tri države: Velike Srbije, Male Hrvatske i još manje Slovenije. Drina je srpska reka koja protiče kroz centar Srbije, a što se tiče Muslimana, oni mogu računati samo na deo oko reke Bosne. Mada su većinsko stanovništvo pripada im samo 18 odsto teritorije Bosne i Hercegovine” (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 158).

¹⁸ Nosioći piprema Osme sjednice bili su Milošević i general Nikola Ljubičić. Pri tome je uloga generala Ljubičića bila presudna u odmjeravanju snaga između Mi-

režiranog partijskog puča”, izbila radikalna nacionalističko-fašisto-

loševića i Stambolića na toj sjednici CKSK Srbije (B. Mamula, nav. dj., str. 112-117; I. Stambolić, nav. dj., str. 188). Bez generala Nikole Ljubičića (narodnog heroja i dugogodišnjeg ministra narodne odbrane) teško je bilo zamisliti Miloševićev trijumf (S. Đukić, nav. dj., str. 70; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 136).

Armija je dala otvorenu podršku “osmašima”, uključujući i admirala Mamulu, koja je bila presudna za ishod Osme sjednice. Iznoseći tu tvrdnju, Ivan Stambolić navodi kako je Komitet SKJ u JNA, na iznenađujućem sastanku uoči Osme sjednice, na kome su govorili admiral Mamula i “**svi prvi ljudi Armije**”, pružio (implicitno) podršku “**onome što se kasnije događalo**”. S tim u vezi, on piše: “**Štampa je široko prenela te govore, i to na sam dan početka Osme sednice. Na Osmoj sednici Mamula će biti citiran od strane pobjedničkih snaga, a sama vojna sednica biće maksimalno korišćena. I sad, složite činjenice: Nikola, general, podržava Miloševića, zasedao Vojni komitet, međusobno se citiraju ... Moram reći da je to bitno uticalo na ljude u sali i na tok i ishod Osme sednice ... Bitno. Ne mogu da poverujem da to Armija nije uradila svesno ...**” (I. Stambolić, nav. dj., str. 188, 244 i 246; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 136).

Govoreći o podršci iz vojske Osmoj sjednici, Stambolić navodi da ta podrška nije bila jedinstvena, pa ni među armijskim čelnicima (Isto, str. 243).

Admiral Mamula tvrdi, i pored priznanja da je govorio na sjednici Komiteta SKJ u JNA, da on i grupa generala oko njega (Mamulina linija u JNA) nije dala podršku Miloševiću, što Stambolić kategorički negira. Admiral Mamula, pored ostalog, navodi kako među aktivnim sastavom za razliku od jednog broja penzionisanih generala, tada nije zapažena “**posebna podrška Miloševiću**”. Pri tome on iznosi podatak da se aktivni general M. Đorđević na Osmoj sjednici CKSK Srbije izjasnio “**protiv pučističkog metoda Miloševića**”, čije je neslaganje navodno bilo “**značajno za JNA, više od onoga što je on lično predstavljao na srpskoj političkoj sceni i u JNA**” (B. Mamula nav. dj., str. 115-117).

General Petar Gračanin se odmah poslije Osme sjednice CKSK Srbije stavio u službu Miloševićeve “birokratske antirevolucije”, zatim generali Aleksandar Janjić i drugi (B. Vuletić, **INSTRUMENT DEMOKRATSKOG SUSTAVA**, u: F. Ademović, **JNA BEZNAĐE ZLA**, Sarajevo 1997, str. 189; B. Mamula, nav. dj., str. 116-117).

Osmo sjednica CKSK Srbije je, po ocjeni I. Stambolića, “**zaista bila ratna truba čiji je zov podigao na noge srpske nacionaliste u pohod na razaranje Jugoslavije. Jugoslavija je već tada bila osuđena na smrt. Preostao je samo njen jezivi ropac u krvi, koji još traje ...**” (I. Stambolić, nav. dj., str. 19).

Rukovodstvo srpskih komunista, koje je zadalo odlučujući udarac Savezu komunista Jugoslavije, poslije Osme sjednice CKSK Srbije, svrstalo se, po ocjeni Vidoja Žarkovića, u redove srpskih nacionalista. Naime, to je rukovodstvo prihvatilo “**ocjene srpskih nacionalista o avnojskoj Jugoslaviji kao antisrpskoj tvorevini i njihov koncept o rješavanju tobože neriješenog srpskog nacionalnog pitanja. Suština toga koncepta je bila takvo preuređenje SFRJ koje će omogućiti dominaciju najbrojnijeg naroda u centralizovanoj federaciji. A, ako to ostali narodi ne prihvate treba ići na stvaranje Velike Srbije pod parolom ‘svi Srbi u jednoj državi’ i po cijenu krvavog rata za prekranje avnojskih granica i za etnička čišćenja radi ostvarivanja toga cilja. Prihvatili su takođe i da se stave na čelo pokreta za ostvarenje tih nacionalističkih ciljeva**” (V. Žarković, **SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE U VRTLOGU**

idna grupa Slobodana Miloševića, koja je nastupala s parolama o općoj ugroženosti Srba i političkim programom **“svi Srbi u jednoj državi”**. Od tada je srpski nacionalizam zločinačke prirode postao državna politika iza koje su **“složno stali” republički državni aparat, masovni mediji, Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, Udruženje književnika Srbije, “poznati srpski nacionalisti i mnogi dojučerašnji komunisti”**. U ljeto i jesen 1988. u Srbiji i iz nje organizovan je, radi širenja nacionalističke indoktrinacije masa, nacionalističko-populistički pokret i tzv. **“antibirokratska revolucija”**, koja je gurnula **“Jugoslaviju u krvavi rat”** - osvajačke ratove i genocid, odnosno **“birokratska antirevolucija”** - u suštini **“nacionalističko - birokratska kontrarevolucija”**, **“odnosno organizovana događanja naroda”**, kako su imenovana organizovana masovna okupljanja i pučistički čin obaranja legalne i uspostavljanja tvrde, centralističke, neograničene vlasti, u čijim su čelnim odredima bili najpoznatiji srpski nacionalisti. **“Sve je gurnuto u stranu, radnički štrajkovi, socijalna nezadovoljstva: srpstvo je postalo simbol života i vrednost iznad svih vrednosti. Mitinzi su ličili na nacionalni festival.”** Mitingaška masa je **“dovođena pred svaku državnu ustanovu na koju je ukazivano prstom da je za ‘rušenje’ ... Ta ‘vojska odabrana’ sa četničkim kokardama iznad glava Njegoša, Vuka, Slobodana Miloševića ... sa krvožednim maskotama, parolama, transparentima, komitским šubarama, guslama, noževima u zubima ... sa čitavom jednom ikonografijom najmračnijeg populističkog kiča, presuđivala je na licu mesta urlanjem, prozivanjem, skandiranjem, aplauzima svakoj psovci, svakoj pretnji i presudi. Sve što se nije našlo u toj rulji proglašavano je izdajničkim, neprijateljskim, antisrpskim, nemoralnim ...”**. Patriotizam je **“dokazivan brojem okupljenih građana, a narod je imao osećaj da prvi put slobodno diše. Prestale su da funkcionišu državne institucije: zborovi su postali najmoćnije oružje u rukama vlasti”**. Nastala je **“velika seča rukovodećih ljudi po komitetima, opštinama, preduzećima, ustanovama. Članstvo je posebno sluđivala demagoška propaganda da je Jugoslavija ugrožena od drugih jugoslovenskih naroda, samo ne od Srba, te da je,**

KRIZE, u: RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999, Zbornik saopštenja i diskusije sa okruglog stola, Beograd 7-9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 30).

kako je Ljubičić i predvideo, mogu odbraniti jedino Srbi i Jugoslovenska narodna armija! A već sama takva odbrana je smrtna presuda Jugoslaviji. Šta bi drugo mogla biti kad podrazumeva da će Srbi i JNA pucati u ostale jugoslovenske narode koji takođe tvore tu Jugoslaviju, a sve, kao, da bi sačuvali Jugoslaviju”.¹⁹

¹⁹ S. Đukić, **ON, ONA I MI**, Beograd, 1997, str. 84; V. Žarković, **NACIONALIZAM I SLOM JUGOSLAVIJE ...**, str. 230; I. Stambolić, nav. dj., str. 20-21; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 181-184 i 477; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE**, 16. juni 2004, paragraf 251; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI: MEĐUPRESUDA HAŠKOG TRIBUNALA OD 16. JUNA 2004.** (u daljem tekstu: * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 147; ICTY, Predmet br. IT-03-67-PT, ..., **PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA ...**, str. 61; Ž. Andrijašević - Š. Rastoder, nav. dj., str. 483 i 487; M. Šadinlija, nav. dj., str. 81, 84-86 i 88. Slobodan Milošević je, u skladu sa projektom “**da svi Srbi žive u jednoj državi**”, 15. januara 1991. “**održao govor u kome je rekao da srpski narod želi živjeti u jednoj državi ...**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE**, 16. juni 2004, paragraf 251; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 147; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 97, 127 i 136-137; R. Dizdarević, **PUT U RASPAD ...**, str. 120, 126-127, 133, 137-139, 147-149, 155, 169, 176-182 i 235.

Za osvajački rat i formiranje srpske (nacionalne) države - Velike Srbije bili su praktično skoro svi akademici SANU (M. Tomanić, nav. dj., str. 37; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 201).

Mnogi vodeći akademici postali su, navodi Slavoljub Đukić, “**Miloševićeva politička posluga ...**”. Oni su mu, poslije Osme sjednice, pružili “**svesrdnu podršku**”, čime su “**potvrđivali tezu da sve zlo potiče iz ove ugledne institucije**” (S. Đukić, nav. dj., str. 57-59).

U Miloševićевой je politici inteligencija imala važno mjesto. “**Pisci, akademici, naučnici i mnogi javni uglednici bili su njegov oslonac u vreme nacionalne euforije. Oni su ga prihvatili kao nacionalnog vođu, ovenčali slavom i pomogli mu da učvrsti vlast ...**” (Isto, str. 26). Univerzitet u Beogradu bio je “**bastion podrške Miloševiću**” (I. Stambolić, nav. dj., str. 248).

Sve “**strukture i institucije**” Srbije: “**vlast i opozicija, intelektualci i crkva, skoro ceo narod, mladi i stari, elektronski i pisani mediji, kompletan nekada slobodarski Beogradski univerzitet upadaju u strahovitu nacionalističku euforiju**”, čiji su “**rezultati te euforije dobro i široko poznati ...**” (D. Todorović, nav. dj., str. 69), uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini - u svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi.

“**Pojava Slobodana Miloševića, koji se odslikavao energijom i odlučnošću, dobila je**”, tvrdi Sonja Biserko, “**podršku i u nekim drugim sredinama, pre svega, dogmatskim, unutar republičkih partija koje su se pribojavale reformi i tranzicije. U**

Osma sjednica CKSK Srbije je “prekretnica u odnosu na reše-

njemu su videli mogućnost ponovne centralizacije Jugoslavije. Najveću podršku je dobio u JNA, a Nikola Ljubičić, prethodnik Ivana Stambolića na kormilu Srbije, imao je važnu ulogu u instaliranju Slobodana Miloševića. Ivan Stambolić je naknadno ocenio njegov mandat kao ‘vojnu okupaciju Srbije’. Slobodan Milošević je došao na gotov projekat koji je već bio razrađen do u detalje u akademskim, vojnim, partijskim i crkvenim krugovima” (S. Biserko, SRPSKA ELITA ..., str. 128).

Nakon Osme sjednice CKSK Srbije, navodi Biserko, “ustoličuju se nacionalisti i vrše se užurbane pripreme za promenu Ustava Srbije, ali i Ustava Jugoslavije. Milošević mobilize sve konzervativne snage partije, nacionaliste i Armiju, i suprotstavlja ih reformama saveznog premijera Jugoslavije Ante Markovića. Intenzivira se pitanje Kosova, hapsi se Azem Vlasi, a kao reakcija na Miloševićevu politiku dolazi do štrajka rudara u Starom trgu” (Isto, str. 136-137).

Miloševićovo “izrastanje u nacionalnog lidera”, ističe Sonja Biserko, “nije bilo moguće bez podrške naroda, koji je bio nezadovoljan i željan smene već petrificiranog rukovodstva (tako se gledalo na Ivana Stambolića). Narod /čitaj: srpski narod - prim. S. Č./ je očigledno bio spreman za novog vođu. U njegovim istupanjima na Kosovu mase su ga doživele kao čoveka koji poseduje vladarske osobine” (Isto, str. 136).

Srpski narod je Slobodana Miloševića, po ocjeni njegovog dugogodišnjeg prijatelja Ivana Stambolića, “obožavao kao boga i verovao da će kroz identifikaciju s njim postati nebeski” (Isto, str. 141). Međutim, on se, navodi Sonja Biserko, “uvek rugao srpskom narodu koji je za njega bio samo sredstvo manipulacije” (Isto).

Ćosić je pozdravio dolazak Slobodana Miloševića na vlast. S tim u vezi, on je tvrdio da je “odlika svih nacionalnih pokreta je nastajanje nacionalnih vođa. U srpskoj istoriji tako se zbiva od Karađorđa do Slobodana Miloševića. Miloševića nije stvorila srpskim vođom partija ni socijalistička ideologija; takvim su ga mogli učiniti samo nacionalne energije i državotvorstvo ... Slobodan Milošević je postao političar sa svojstvima i harizmom vođe, državotvorstvom kao nacionalnim ciljem - odbrana srpstva i odbrana moderne srpske države ... Milošević je hrabro, pragmatično i neskrupulozno kako to biva u politici, izvanredno iskoristio svoju istorijsku priliku: da obnovi srpsku državu srušenu u Jugoslaviji i titoizmu i zadobije ugled i značaj kakav posle Pašića u srpskom narodu niko nije imao” (D. Todorović, DEMIJURG ZLA ..., str. 262).

Slobodan Milošević, po Dobrici Ćosiću, “od svih jugoslovenskih komunista najviše je doprineo razbijanju titoističke državne strukture”. On je “najuspešniji rušilac Titovog državnog poretka”, “najzaslužniji čovek za izlazak Srbije iz poluvekovne potčinjenosti antisrpskoj koaliciji”, “komunist koji je uspostavio srpsku državu koju su srpski komunisti poništili, političar koji je pobudio istorijsku svest miliona Srba”. Milošević je, po Ćosiću, “prvi partijski funkcioner u Srbiji koji daje podršku Akademiji i Francuskoj 7 (Udruženje književnika Srbije - L. P.). Podržava progresivne intelektualce, osuđuje dosadašnje osude ‘neprijatelja’ u Akademiji i Udruženju književnika. To su novi stavovi i nove reči. To liči na reformizam. To je najava antititoizma”. Oduševljen likom i djelom Slobodana Miloševića, Dobrica Ćosić, pored ostalog, navodi: “Danas smo u Akademiji nauka posle dugotrajne depresije bili oza-

vanje jugoslovenske krize. Tada dolazi do raskola među partijskom političkom elitom Srbije. Instaliranje Slobodana Miloševića i odstrel Ivana Stambolića, tada predsednika Srbije, označava pobjedu nacionalističke političke orijentacije koja je i dovela do razbijanja Jugoslavije. Tada, odnosno i pre Osme sednice, počinje rehabilitacija četničkog pokreta, a nakon pobjede Miloševića počinje 'četnizacija' političkog prostora. Sam Slobodan Milošević nije se nikada direktno pozivao na četnički pokret, njegov nacionalni program, niti je težio identifikaciji sa njima. Međutim, sve što je kasnije zastupao, politički i nacionalno, poklapalo se s velikonacionalističkom politikom čiji je tradicionalni izraz bilo četništvo".²⁰

U Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i Crnoj Gori srušena su (krajem 1988. i početkom 1989), Miloševićevom nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i demonstracija (na kojima je 1988-1989. učestvovalo oko pet miliona ljudi) i pučističkim metodama ("birokratska antirevolucija") legalno izabrana rukovodstva i uklonjeni "nepoželjni" kadrovi. Republika Srbija je, revizijom Ustava SFRJ iz 1974. i donošenjem Ustava od 28. septembra 1990, **ukinula autonomije Vojvodini i Kosovu i praktično izvršila secesiju (od SFRJ), uništila ustavni poredak SFRJ (izvršila udar na savezni Ustav i "pravnu agresiju na ustavni sistem Jugoslavije"), preuzela funkcije samostalne, suverene i nezavisne države**, čime je sama izuzeta iz pravnog sistema SFRJ, što je po zakonima SFRJ predstavljalo najteže krivično djelo, i **prije (višestra-**

reni nadom. Slobodan Milošević je reformator i rušilac titoizma. I na ulici smo se pozdravljali s nadom" (L. Perović, nav. dj., str. 77).

²⁰ S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 145-146. Osamdesetih godina XX stoljeća u Predsjedništvu CKSKJ su, pored ostalih, tvrdi Raif Dizdarević, "**sjedili i oni koji su izazivali krizu jedinstva, pa i oni koji su se ponašali 'što gore to bolje', kao što je Slobodan Milošević i dr.**" (R. Dizdarević, **PUT U RASPAD ...**, str. 120).

Rukovodstvo Srbije, bolje rečeno Slobodan Milošević, krajem 1988. pokušavalo je da se svojim utjecajem i politikom nametne Predsjedništvu SFRJ, odnosno da se Predsjedništvo SFRJ, podredi organima Republike Srbije (Isto, str. 250-257).

Slobodan Milošević je, tvrdi Raif Dizdarević, bio nosilac tendencije "**rušilačkih pohoda, putem kojih se rušio sistem i vršio nasrtaj na jedinstvo i temeljne principe odnosa u Federaciji /SFRJ - prim. S. Č./, sa ciljem ostvarivanja hegemonističkog položaja Srbije i u tom cilju raspaljivanja velikosrpskog nacionalizma i na njemu zasnovanih akcija nasilnog mijenjanja stanja i odnosa u Federaciji**" (Isto, str. 263).

načkih) izbora otpočela sa procesom formiranja Velike Srbije.²¹ U Crnoj Gori formiran je kolaboracionistički režim. Ubrzan je proces homogenizacije Srba, posebno u Bosni i Hercegovini. Na taj način srpski nacionalizam učvrstio je svoje pozicije na Kosovu, Vojvodini i u Crnoj Gori i promjenom odnosa snaga u saveznim organima, prije svega, u Predsjedništvu SFRJ, JNA i CKSKJ, razbio federalne osnove SFRJ i ojačao za predstojeće pokušaje preuređenja Jugoslavije po svom modelu.²²

²¹ R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJI ...**, str. 189-205; Isti, **PUT U RASPAD ...**, str. 120, 290-293 i 323; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 184; D. Stojanović, nav. dj., str. 182-183; Ž. Andrijašević - Š. Rastoder, nav. dj., str. 483 i 497-488; S. Čekić, **GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI** (u daljem tekstu: **GENOCID ...**), Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012, str. 18; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 146-147 i 149; M. Šadinlija, nav. dj., str. 93-97 i 111. **“Tokom leta 1988”, “ekranima jugoslovenskih televizija protutnjala su”, tvrdi Dubravka Stojanović, “iz-bezumljena i izobličena lica stotina hiljada mitingaša, čiji je trans ’samoosvešćenja’ postao argument i materijalna snaga vladajućeg populizma. Ceo taj pokret ’kulturne revolucije’ nije bio moguć bez idejnog uobličavanja koje je prethodno ponudila srpska inteligencija. Ona je bila potrebna Miloševiću onoliko koliko je u to vreme on bio potreban njoj”** (D. Stojanović, nav. dj., str. 182. O **“julskoj /1988. - prim. S. Č./ predigri ’događanja naroda”**, sukobima **“u političkom vrhu Jugoslavije povodom početka mitingaških pohoda”** i **“mitingaškoj revoluciji”** vidi: R. Dizdarević, nav. dj., str. 189-205).

Slobodan Milošević **“sa mitinzima, dobija novu snagu i kreće u pohod, pre svega na Srbiju, potom Crnu Goru, a zatim i na celu Jugoslaviju”**, tvrdi Sonja Biserko (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 145). Koristeći **“se se mitinzima kao ’demokratskom legitimacijom’ on je zastrašivao sve svoje protivnike na čitavoj teritoriji bivše Jugoslavije. U jednom svom govoru iz tog vremena rekao je da su ’mitinzi bili oblici političkog reagovanja najšire javnosti na nefunkcionisanje društva’, te da su u ’Srbiji mitinzi omogućili funkcionisanje institucija koje su bile blokirane, ali su izrazili i opredelenja na kojima se danas zasniva naša društvena reforma”** (Isto, str. 152).

²² V. Žarković, nav. dj., str. 227-237; I. Stambolić, nav. dj., str. 20-21, 24 i dr.; S. Đukić, nav. dj., str. 88; S. Oro, **O ULOZI SPOLJNOG I UNUTRAŠNJEG FAKTORA U RAZBIJANJU SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE**, u: **STVARANJE I RAZARANJE JUGOSLAVIJE**, Zbornik radova sa istoimenog Okruglog stola, Beograd, 5-7. decembar, Beograd, 1996, str. 255; N. Cigar, nav. dj., str. 44; B. Jović, **KNJIGA O MILOŠEVIĆU**, Beograd, 2001, str. 10, 12, 41, 50 i 60; Isti, **POSLEDNJI DANI SFRJ**, drugo izdanje, Kragujevac, 1996, str. 132 i 153; S. Mesić, **KAKO JE SRUŠENA JUGOSLAVIJA: POLITIČKI MEMOARI**, Mislavpress, Zagreb, 1994, str. 22 i 313; B. Mamula, nav. dj., str. 57 i 286; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 184-185; Ž. Andrijašević - Š. Rastoder, nav. dj., str. 487-488; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 147; R. Dizdarević, **PUT U RASPAD ...**, str. 290-293.

“Megalomanska proslava 600. godišnjice bitke na Kosovu značila je vrhunac mitingaškog pokreta i poslužila je kao pozornica sa koje je, prvi put, najavljen rat.”²³ Najava rata značila je istovremeno i otvorenu najavu zločina, što potvrđuje Miloševićev (ratnički) govor na Gazimestanu, 28. juna 1989, gdje su se, **“u agresivnom i prkosnom raspoloženju Srbi iz celog sveta sjatili da učestvuju u ceremonijalnom ujedinjenju svih Srba pod jednim vođom”**. Šest stoljeća poslije Kosovske bitke Slobodan Milošević je, pred milion ljudi, među kojima

Srpski nacionalistički mitinzi koje je organizovao i finansirao Milošević imali su na meti Muslimane. Na njima su uzvikivani slogani: **“Muslimani, došli su vam crni dani, nema Tite da vas brani!”**; **“Volimo te Slobodane, jer ti mrziš Muslimane”**; **“Ja sam drugi ko je prvi da pijemo turske (muslimanske) krvi”** i dr. Na tim je namještenim mitinzima traženo i oružje (N. Cigar, nav., dj., str. 44-45).

Nacionalistički mitinzi u Bosni i Hercegovini pripremljeni su uz pomoć demonstranata koji su autobusima prebacivani iz Srbije i koji su bili organizovani uz podršku Vlade Srbije (Isto, str. 46).

Ubijanje Jugoslavije je uveliko počelo **“i to ’u ime naroda - srpskoga!’ i ‘pod demokratskim nazivom ’događanje naroda’”** - piše Ivan Stambolić. Razbijanje Jugoslavije, po njemu, nastavljeno je **“tom istom milionskom udarnom pesnicom koja je već oduvala ’nepoćudne’ glavare u Crnoj Gori, Vojvodini, Kosovu ... a sa njima i samostalnost jedne republike i autonomiju dweju pokrajina. I tada je, na redu Slovenija ...”** (I. Stambolić, nav. dj., str. 21).

Borisav Jović, jedan od prvoboraca Osme sjednice, na kojoj je uzviknuo **“dodimo k sebi”**, a sve navodno radi očuvanja Jugoslavije, kasnije i predsjednik Socijalističke partije Srbije i Skupštine Srbije, koja je donijela secesionistički ustav **“koji je prvi zvanični dokument kršenja pravnog ustrojstva Jugoslavije i secesije Srbije”**, zatim i predsjednik Predsjedništva SFRJ, tvrdio je **“da je Jugoslavija od svog postanka bila osuđena na propast”** (I. Stambolić, nav. dj., str. 239).

Homogenizacija Srba bila je, po admiralu Mamuli, **“u toku kada su mošti kneza Lazara godinu dana kružile po Srbiji da bi stigle u Gračanicu na Vidovdan 1989”** (B. Mamula, nav. dj., str. 289).

²³ D. Stojanović, nav. dj., str. 182. Ukazujući na tu činjenicu, Dubravka Stojanović smatra da je **“pre te konačne političke upotrebe, kosovska trauma prigodno, svečarski, bila fermentovana u redovima srpske intelektualne elite”**. S tim u vezi, ona navodi kako je **“jedan od njenih najznačajnijih predstavnika, kasnije središnja ličnost DEPOS-a, Matija Bećković, tri meseca pred proslavu”**, izjavio: **“Zar na 600. godišnjicu Kosovskog boja moramo oglasiti: Kosovo je Srbija i ta činjenica ne zavisi ni od albanskog nataliteta, ni od srpskog mortaliteta. Tamo je toliko srpske krvi i srpskih svetinja, da će ono biti srpsko i kad tam ne ostane ni jedan Srbin”** (Isto, str. 182). **“Koristeći se gnomskom formom, Bećković najavljuje novi srpski politički pravac koji svoje uporište neće zasnivati na real-politici, već na pravu jačeg, starijeg ili onoga koji se prvi setio. Avantura u koju će tih godina krenuti srpska politika nije se ni mogla upakovati u moderniji jezik i formu, jer je i njena suština bila anahrona”** (Isto).

su bili najviši predstavnici Jugoslavije i gosti iz drugih republika, na mjestu pogibije kneza Lazara, pored ostalog, poručio: **“Šest vekova posle Kosovske bitke, ponovo smo u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve nisu isključene.”** Tako je Milošević u svom ratničkom prijetećem govoru nagovijestio osvajački pohod, ponavljajući svoju odlučnost, izrečenu nekoliko mjeseci ranije: **“Ako ne umemo da radimo, umemo da se bijemo.”** Milionska masa njegovih pristalica tada se zaklinjala **“onako kako je car Lazar u pesmi, u legendi, zaklinjao svoje podvižnike”**. Obećavajući da će povratiti **“nacionalnu slavu”** Srbije, Milošević je u trenucima kada su ga počeli preplavljivati slapovi aplauza, na milionskim mitinzima u Beogradu (na Ušću), na Gazimestanu i drugim mjestima pobrao masovne i frenetične aplauze, dijeleći **“zabludu svojih obožavalaca u nacionalističkoj ekstazi”**.²⁴

²⁴ I. Stambolić, nav. dj., str. 29, 91 i 96; S. Đukić, nav. dj., str. 85; N. Cigar, **GENOCID U BOSNI ...**, str. 45; L. Silber - A. Litl, **SMRT JUGOSLAVIJE**, Beograd, 1996, str. 83; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 201; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 137-138.

Milionska masa je na Gazimestanu 28. juna 1989, na Vidovdanu, **“dok se vožd svekolikog srpstva Slobodan Milošević ‘s neba’ helikopterom spuštao na svetu srpsku zemlju, među ljude koji su u svojoj mitologiji vjerovali u sudbinu ...”**, pjevala: **“Car Lazare, nisi imo’ sreće, da se Slobo pokraj tebe šeće”** (M. Seferović, **PREBOLI ZLA**, Zagreb, 2001, str. 30-31).

Miloševićev govor na Gazimestanu bio je predmet analize i Yasushija Akashija, specijalnog izaslanika generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju (od januara 1994. do kraja oktobra 1995), za koga je Slobodan Milošević **“neprevaziđeni strateg”** i **“briljantan čovjek”**: **“Čuveni govor na Kosovu 1989. godine, koji je na njega dramatično usmerio političke reflektore, održan je pred skupinom od približno milion Srba koji su autobusima i drugim prevoznim sredstvima došli na poprište jedne stare bitke. Taj skup je organizovan povodom šest vekova od istorijske bitke na Kosovu, u kojoj su 1389. ujedinjene snage balkanskih zemalja pod vođstvom jednog srpskog kneza pretrpele potpun poraz od strane turske vojske. Milošević se u svom govoru pozvao na slavnu šest vekova dugu istoriju srpskog naroda i njegovu posebnu mitologiju. On se zalagao za osvetu zbog uvrede nanete od strane Otomanskog carstva. Taj govor je izazvao ogromno uzbuđenje među okupljenima, kao i pozive na srpsko nacionalno jedinstvo.**

Govor na Kosovu predstavljao je prekretnicu u kojoj se Milošević od većtog birokratskog lidera komunističke federacije, s predsednikom Josipom Brozom Titom na čelu, pretvorio u strastvenog nacionalistu koji je vešto proniknuo u psihologiju srpskog naroda i identifikovao se s buđenjem nacionalnih osjećanja. Ispostavilo se da je njegov nacionalizam, ipak, više sredstvo za uzurpiranje vlasti nego unutarne ubedenje. Svoje političke protivnike, nacionaliste, prema kojima je ispoljavao hladan prezir, Milošević je jednog po jednog nadmudrio, ili podrio”

Devedesetih godina XX stoljeća skoro svi akademici, književnici i umjetnici, a posebno akademik Dobrica Ćosić, **ideolog, nacionalni ideolog, “glavni ideolog, inicijator, inspirator, podstrekač, propagator i realizator projekta ‘Velika Srbija’ s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina”** XX stoljeća, **“ideolog nacionalne revolucije na kraju XX veka”**, **“srpski ‘otac nacije’”**, **“ključna ličnost vaninstitucionalne opozicije, intelektualni i politički arbitar”**,²⁵ podržali su srpski velikodržavni

(Jasuši Akaši, U **DOLINI IZMEĐU RATA I MIRA: LIČNOSTI KOJE SAM UPOZNAO**, Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd, 2013, str. 90 i 95).

“Na proslavi 600 - godišnjice Kosovske bitke na Gazimestanu, sa oreolom spasioca”, Slobodan Milošević je, po ocjeni Sonje Biserko, **dobio “podršku JNA, mada kod izvesnih, jugoslovenski nastrojenih generala, sa blagim oklevanjem ...”** (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 145).

Proslava godišnjice Kosovske bitke je jula i augusta 1989. organizovana i u Kninu **“i drugim srpskim enklavama u Hrvatskoj”**. Ukazujući na tu činjenicu, Sonja Biserko tvrdi kako je **“erupcija srpskog nacionalizma vešto vođena i dozirana iz Beograda preko medija. Dolazi do incidenata na Jadranskoj obali i počinje izvoz ‘antibirokratske revolucije’ van Srbije. Već u septembru iz Vojvodine dolazi inicijativa da se u političkom vrhu otvori rasprava o položaju Srba u Hrvatskoj uz ocenu da su oni tamo neravnopravni. U Sloveniji se istovremeno vodi diskusija o amandmanima na Ustav Slovenije, što Srbija preko Predsedništva SFRJ proglašava neustavnim, pri tome, ne obazirući se na činjenicu da je već došlo do promene Ustava Srbije. Pokušaj da se Slovenci ‘urazume’ i odustanu od amandmana nije uspeo, a tadašnji predsednik SFRJ Borisav Jović izjavljuje da bi ‘trebalo zvesti vanredno stanje u SR Sloveniji i pohapsiti sve koji su doveli do tog čina’. Ubrzo nakon toga na prvom zasedanju Skupštine SFRJ slovenačka delegacija napušta sednicu, jer se otvorila rasprava o Sloveniji”** (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 150-151).

²⁵ S. Ćekić, **AGRESIJA ...**, str. 196-200; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 99-101; D. Todorović, **DEMIJURG ZLA ...**, str. 259; L. Perović, nav. dj., str. 76-77 i 79-80. Dobrica Ćosić, jedan od vodećih srpskih ideologa i jedan od posebno značajnih vođa srpskog velikodržavnog projekta konačnog rješenja srpskog nacionalnog i državnog pitanja, čije su ideje i utjecaji imali veoma veliku, čak odlučujuću ulogu u svemu što je srpska nacionalno-državna politika (u)činila na destabilizaciji i konačnom pokušaju uništenja Bosne i Hercegovine i istrebljenja Bošnjaka. Dobrica Ćosić, književnik (pisac) i akademik SANU, glavni ideolog *Memoranduma* SANU, jedan od glavnih ideologa osvajačkog rata na Balkanu i genocida nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća, te jedan od ključnih srpskih političara koji je od juna 1992. do juna 1993. vršio političku funkciju - dužnost predsjednika Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), vrhovnog komandanta Oružanih snaga Savezne republike Jugoslavije, predsjednik Vrhovnog saveta odbrane i predsjednik Saveta za usaglašavanje stavova o državnoj politici, politički je predstavljao državu koja je izvršila agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i geno-

cid nad Bošnjacima. Za vrijeme vršenja političke funkcije predsjednika Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) i vrhovnog komandanta oružanih snaga Savezne republike Jugoslavije na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine u svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi ubijeno je i ranjeno sa genocidnom namjerom i na genocidnoj osnovi, na desetine hiljada civila Bošnjaka, o čemu postoje vjerodostojni i pouzdani dokazi (S. Čekić, **“BOSANSKI RAT” DOBRICE ĆOSIĆA - (O)PRAVDANJE AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, * . ĆOSIĆEV RAT: Zbornik radova sa Naučne i stručne rasprave o knjizi “BOSANSKI RAT” Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 175-176).

Dobrica Ćosić se, pored ostalog, polazeći od ocjene da je **“jugoslovenska država bila u suštini nepovoljna za Srbe”**, pored toga što je **“svesrdno”** podržavao politiku Srbije, **“naročito bitku za ustavne promene”**, zalagao i bavio pitanjem (1990) **“borbe za državu Srba, koja bi trebala da, u raspodeli teritorije sa Hrvatskom, obuhvati toliko Hrvata u Srbiji, koliko bi Srba ostalo u Hrvatskoj”**. U tom je cilju ostvarivao **“blisku saradnju sa srpskim strankama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Lično je uticao na Jovana Raškovića da formira Srpsku demokratsku stranku**. Rukovodstvo SDS-a Bosne i Hercegovine, na čelu sa Karadžićem, je, po njemu, **“vrlo inteligentno i vrlo pouzdano”**. U Crnoj Gori se oslanjao na Narodnu stranku dr. Kilibarde, pri čemu je računao i na komuniste. Svi su ga konsultovali za aktivnosti (B. Jović, nav. dj., str. 193; S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 202; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 101).

Ćosić je imao **“ključnu ulogu u stvaranju antijugoslovenske atmosfere, kroz tezu o istrošenosti Jugoslavije kao državnog okvira za srpski narod”** (S. Biserko, nav. dj., str. 101). On je bio **“duboko uvučen u projekt rušenja Jugoslavije i stvaranja nove srpske države koja bi ujedinila sve Srbe. Aktivno je uključen u stvaranje Srpske demokratske stranke u Hrvatskoj u Bosni i Hercegovini (1990); u redovnom je kontaktu sa Jovanom Raškovićem, psihijatrom iz Hrvatske, i još jednim psihijatrom iz Bosne, Radovanom Karadžićem. Lično se izborio za njegov (Karadžićev) izbor predsjednika te partije u Bosni. Savetovao je ‘ljudima iz Bosne koji su dolazili kod njega da se povežu sa Radovanom Karadžićem, psihijatrom i pesnikom, glavnim inicijatorom obnove slobodnog i demokratskog života Srba u Bosni i Hercegovini’**. Sve vreme je održavao veoma bliske kontakte sa Radovanom, koji ga je ‘često noću zvao telefonom da ga obavesti šta je radio i šta se zbiva u Bosni i Sarajevu, tražeći savet i podršku. A trebao mu je i novac za stranku’.

Ćosić je održavao kontakte i sa Miloševićem. Po vlastitom kazivanju, prvi put su se sreli u junu 1990, na nagovor prijatelja, kada su razgovarali ‘o nacionalnoj i državnoj politici, socijalističkoj stranci, budućnosti srpskog naroda’. Tada ga je doživio kao ‘komunistu koji ima modernu koncepciju ekonomije, komunikacije i razvoja’. O njemu je govorio da je ‘omogućio intelektualne slobode koje do sada nikada nismo imali’, te da ‘podržava celokupni njegov državni program’, iako ga je u demokratskom smislu smatrao nedovoljnim. Jovan Rašković je tvrdio da je Ćosić ‘postao Miloševićev duhovni otac’, kao i da je ‘Ćosić u osnovi demokratske volje, ali Miloševiću lojalan’” (Isto, str. 131-132).

projekt i srpski nacionalizam,²⁶ čime je postignut **nacionalni konsenzus oko političkog projekta “svi Srbi u jednoj državi” (“pravljena srpske (nacionalne) države, koju prave ...”).**²⁷ U ostvarivanju tog zločinačkog projekta Srbija je pokrenula i vodila osvajačke ratove u kojima je izvršila brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid (nad Bošnjacima) u Republici Bosni i Hercegovini.²⁸

O ulozi Dobrice Ćosića u planiranju i pripremanju zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, posebno u Republici Bosni i Hercegovini, i njegovoj odgovornosti za navedene aktivnosti i spomenute zločine, uključujući i genocid nad Bošnjacima, detaljnije i potpunije vidi: * * **ĆOSIĆEV RAT**, Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi “**BOSANSKI RAT**” Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.

²⁶ B. Jović, nav. dj., str. 130-131; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 201. Na sastanku sa Miloševićem, 25. marta 1990, bilo je govora, tvrdi Jović, i o značaju jedinstva srpskog rukovodstva. On je rekao Miloševiću **“da ne veruje da postoji opasnost”**, s tim što je ukazao na potrebu proširenja jedinstva na inteligenciju: **“da uz nas više budu književnici, umetnici, akademici i dr. Isto tako da se radnici ne okrenu protiv ili usled socijalnih problema.”** Na to mu je Milošević odgovorio **“da su skoro svi akademici, književnici i umetnici sa nama, i da ih moramo više uključiti u zajedničku akciju - u zemlji i inostranstvu. Sa mnogima je obavio individualne razgovore i na osnovu toga stekao takvo uverenje”** (Isto).

²⁷ D. Stojanović, nav. dj., str. 80-81, 209-210, 286, 290-291 i 293.

²⁸ Historijska je činjenica da je u XIX i XX stoljeću Srbija više puta vodila osvajačke ratove (**“... ratovala deset puta”**), čiji je cilj bilo teritorijalno proširenje (na račun susjednih zemalja), pri čemu je, **“uglavnom, dobijala podršku velikih sila, gotovo uvek Rusije, a od početka 20. veka i Francuske i Velike Britanije, i da se, zahvaljujući toj, ali i drugim činjenicama, u svim ratovima znatno teritorijalno širila”** (D. Stojanović, nav. dj., str. 60, 82 i 147).

Osvajački rat Srbije i Crne Gore protiv Republike Bosne i Hercegovine na kraju XX stoljeća (**“Rat protiv Bosne”**) **“stavljen je”**, tvrdi Dubravka Stojanović, **“u ideološki kontekst ‘večnog sukoba’ hrišćanstva i islama, a istorijski okvir smešten je u pozni srednji vek preko korišćenja termina Turci za bošnjačko stanovništvo. Poznato je da je Ratko Mladić pred Srebrenicom 1995. pozvao svoju vojsku da završi Bunu protiv dahija /vidi: S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 143/, kao i primer sveštenika /vidi: <https://www.youtube.com/watch?v=fij8dqZ-TOY> – prim. S. Č./ koji je, kao što smo videli u poznatom filmu o zločinima u Srebrenici, blagosiljao vojnike bodreći ih u njihovoj borbi protiv ‘Turaka’. Tako je krvavi rat, praćen etničkim čišćenjem i genocidom, ‘dobio’ istorijsko opravdanje i gotovo odbrambena svojstva”** (Isto, str. 127). S tim namjerama i u tom cilju, **“mijenjala se prošlost da bi se proizvodila sadašnjost. Bilo je potrebno da se iz prethodnog koncepta ‘bratstva i jedinstva’ pređe na suprotan model istorije koji je trebalo da dokaže da su jugoslovenski narodi živeli u neprekidnoj konfliktnoj prošlosti, da je sukob bio njihov**

Srpski narod u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj je, tvrdi Ćosić, “posle razbijanja Jugoslavije, uporan da stvori svoju državu i ujedini se sa Srbijom, po svaku cenu ...”, “a mi odavde /tj. iz Srbije, iz Beograda - prim S. Č./ nastojimo da evolucijom, uvažavajući međunarodne prilike, izuzetno nepovoljne po Srbe, korak po korak, rešavamo srpsko životno pitanje” - “dvo vekovni san o ujedinjenju srpskog naroda u svoju državu”.²⁹ S tim u vezi, on je smatrao kako je Srbija u XIX i XX stoljeću, posebno u Prvom i Drugom svjetskom ratu, postigla značajne pobjede “u borbi za oslobođenje i ujedinjenje čitavog srpskog naroda”. Polazeći od te ocjene, on je izražavao veliko “poštovanje i divljenje srpskim vođama u Bosni zbog njihove upornosti i herojstva koje postaje antičko: Srbi ponovo ne priznaju ‘božansku granicu’ svojih moći ...”³⁰ i “divljenje i zahvalnost srpskom narodu Bosne i Hercegovine za njegovo herojstvo, za njegovu odista paćeničku i

‘modus vivendi’. Samo je tako rat koji se pripremao mogao biti predstavljen kao ‘logičan i neminovan’. Drugim rečima, pošto se sadašnjost nije mogla tako lako i brzo izmeniti, a Jugoslavija se nije mogla tako lako razbiti i prekomponovati u etnički očišćene nacionalne države, bilo je lakše prvo izmeniti model nacionalnog pamćenja, promeniti prošlost, i onda, na osnovu tog izmenjenog obrasca, intervenisati u sadašnjosti. Tako je prvo, preko paraistoriografije, pisanih i elektronskih medija, napravljen konfliktni koncept istorije da bi, onda, veći konflikt postao stvarnost koja je mogla delovati sasvim prirodno, kao logički nastavak vekova sukoba srpskog sa, takoreći, svim ostalim narodima” (Isto, str. 127-128).

²⁹ D. Ćosić, *BOSANSKI RAT*, *Službeni glasnik*, Beograd, 2010, str. 127; L. Perović, nav. dj., str. 82. “Rat u Bosni” na kraju XX stoljeća je, tvrdi Dragoljub Todorović, “bio srpski agresorski napad na Bosnu”, “srpski rat za teritorije i rat za stvaranje ‘Velike Srbije’ koju srpska nacionalna, politička i intelektualna elita priželjkuje još od Berlinskog kongresa 1878. godine” (D. Todorović, *DEMIJURG ZLA ...*, str. 266).

Latinka Perović tvrdi da “Središno mesto političke misli srpskog naroda u XIX i XX veku jeste njegovo sjedinjenje. Nijedna realna postojeća srpska država nije smela da odloži ostvarenje ovog zavetnog cilja. Otuda se njenom razvitku u dubinu pretpostavlja teritorijalna ekspanzija ...” (Isto).

“Svaka Jugoslavija - karadževićevska, avnojevska, federativna, konfederativna - pokazala se kao velika zabluda srpskog naroda. On je za nju podneo najveće žrtve, jer je verovao da njenim stvaranjem dovršava svoje ujedinjenje. Zato, po Dobrici Ćosiću, Jugoslavija, ‘koja je potocima krvi stvarana’, ‘srušena na Brionima, po proceduri Brionskog ustava 1974’, ne može i *de facto* biti srušena ‘bez prolivanja krvi’. Nema mirnog rešenja jugoslovenske posttitovske krize: ono se mora pretvoriti ‘u krvavo rasturanje jednog monstruma, stvorenog žrtvama, zabludama, obmanama i istorijskom glupošću srpskog naroda’” (L. Perović, nav. dj., str. 77).

³⁰ D. Ćosić, nav. dj., str. 128.

pobedničku borbu za stvar slobode, dostojanstva i opstanka srpskog naroda". Savezna republika Jugoslavija je od početka njihove borbe bila s njima i ona će, po Ćosiću, ostati s njima do njihove **"konačne pobjede"**.³¹

Srbi, tvrdi Ćosić, **"dva veka"** imaju **"jedan isti cilj, a to je borba za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. Ovo je sedmi rat koji se vodi za ostvarenje tog cilja"**.³² Srpska intelektualna i politička elita, na čelu s Dobricom Ćosićem, smatrala je da devedesetih godina XX stoljeća postoje uslovi (unutrašnji i međunarodni, posebno međunarodna politička situacija) za realizaciju navedenog fašističkog projekta genocidnog karaktera. Dobrica Ćosić je smatrao da Srbi trebaju iskoristiti treći veliki događaj u XX stoljeću (propast komunizma u Evropi) kako bi konačno riješili srpsko nacionalno i državno pitanje - **uspostavljanje jedinstvene srpske države na Balkanu ("... stvaranje države srpskog naroda na ruševinama antisrpske titoističke 'brionske Jugoslavije' ..."**).³³ Tada

³¹ Isto, str. 138 i 166. Dobrica Ćosić, po ocjeni Dragoljuba Todorovića, **"posle pada Rankovića"**, **"prelazi u opoziciju, deluje u Srpskoj zadruzi (SKZ), Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU) i nizu ad hoc formiranih institucija, stvara vrlo uticajan i snažan paralelni centar vlasti. Takođe, piše 'roman reku' o srpskom narodu u XIX i XX veku. Ističe svoju krilaticu o tome da Srbi dobijaju u ratu, a gube u miru. Sve više insistira na konačnom rešenju srpskog nacionalnog i državnog pitanja ne skrivajući misao i uverenje da je srpska država svuda gde žive Srbi. Ćosić i njegovi intelektualci, kojih ima veliki broj, sve češće spominju Berlinski kongres 1878. godine, kada je po njihovom mišljenju Srbija trebala da dobije Bosnu i Hercegovinu, jer je to srpska država. Takođe, stalno kritikuju odluke AVNOJ-a iz Jajca i Ustav Jugoslavije iz 1974. godine. Dakle, teritorijalne aspiracije prema Bosni i Hercegovini Ćosića i njegovih dugogodišnjih i odanih istomišljenika, intelektualaca iz Srbije, postoje godinama pre početka rata"** (D. Todorović, **DEMIJURG ZLA ...**, str. 260).

³² Isto, str. 138.

³³ D. Todorović, **BILANS SRPSKOG TERMIDORA**, Mali lični brevijar, Treći milenijum, Beograd, 2010, str. 117-118 i 155; L. Perović, nav. dj., str. 80. Dobrica Ćosić je, piše Dragoljub Todorović, **"smatrao da su Srbi bili među pobednicima u Prvom i Drugom svetskom ratu, a da u miru nisu uspeli da ostvare svoju državu u kojoj bi živeli svi Srbi, pa je zato računao da iskoristi treći veliki događaj u Evropi u XX veku - propast komunizma (prva dva su Prvi i Drugi svetski rat) da proširi Srbiju. Smatrao je da će to moći da učini jednim blickrigom, koristeći JNA, koja je bila, po njegovom mišljenju, pod dominantnim uticajem Srba. Međutim, JNA se ubrzo raspala po nacionalnim šavovima, tako da blickrig nije uspeo. Bez obzira na to u Bosni rat vode vojne i policijske snage Savezne republike Jugoslavije, koje su za taj rat obezbedile oružje, oruđe, oklopna i druga vozila, avione, helikoptere, granate, municiju, starešinski kadar, finansije, logistiku, pozadinu, slobodnu teritoriju, pri-**

je, po Ćosiću, “u ovom veku” postojala “treća prilika” /prve dvije su Prvi i Drugi svjetski rat - prim. S. Č./ (“Evo treće prilike u ovom veku”) “da se stvori jedna nova država i da srpski narod ponovo dođe do zajedničkog krova i pretpostavki za zajednički život, ...”. U tom stoljeću Srbi su, navodi Ćosić, ostvarili “veliku istorijsku pobjedu”.³⁴

Ukazujući na srpske ratne ciljeve - konačno formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu, Dobrica Ćosić otvoreno i jasno utvrđuje i određuje granice te (srpske) države: “Tu gde živi narod, gde postoji srpska kuća i srpska njiva, gde se govori srpskim jezikom, tu će biti srpska država.”³⁵ Riječ je o projektu “nacionalnog i državnog ujedinjenja srpskog naroda”, “stvaranja države srpskog naroda”, “jake srpske države na Balkanu”.³⁶

Cilj Srba je, po Ćosiću, “da se ujedine i stvore jedinstvenu srpsku državu”, pošto im “dva veka” “evropske sile onemogućuju ujedinjenje”. Riječ je, po njemu, o rješavanju “srpskog nacionalnog i državnog pitanja” (“nacionalnom i državnom cilju”), politici “državnog ujedinjenja Srba” i ratu “za jedinstvenu srpsku državu”, “ratu Srba za svoju državu”, “ratu za ujedinjenje i stvaranje svoje države”, “oslobodilačkom ratu u Bosni i Hercegovini”, “oslobodilačkom pokretu srpskog naroda u Bosni”, “oslobodilačkoj borbi srpskog naroda”, “državnom ujedinjenju srpskog naroda”, “borbi za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda”, borbi “za ujedinjenje Srba u jednu državu”, “srpskom oslobodilačkom pokretu”,³⁷ “o odbrani same egzistencije srpskog naroda”, “nacio-

hvat ranjenih i bolesnih na VMA u Beogradu, dok su bosanski Srbi davali samo živu silu ili 'topovsko meso'” (D. Todorović, DEMIJURG ZLA ..., str. 262-263).

³⁴ D. Ćosić, nav. dj., str. 139. Dobrica Ćosić je, iznoseći svoje *Teze za novu politiku*, 1991. godine, na skupu u SANU pod nazivom “Srpski narod na početku novog veka”, izjavio da je, “pored raskida s titoizmom i sadašnjim poretkom”, njegov projekt “... i stvaranje nove demokratske, civilizovane države srpskog naroda - Srbije i Crne Gore” (L. Perović, nav. dj., str. 76).

³⁵ Isto, str. 141.

³⁶ Isto, str. 271-272.

³⁷ Isto, str. 140, 142, 164-166, 182, 184, 186, 194, 199-200, 214-216 i 221. “Srpski nacionalizam je”, po ocjeni D. Ćosića, “srpsko pitanje izjednačavao sa državnim pitanjem” (L. Perović, nav. dj., str. 82). Savezna republika Jugoslavija je, piše Ćosić, “svoju političku sudbinu povezala s političkom sudbinom srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj”, sprovodeći politiku “rešavanja srpskog nacionalnog pitanja kao državnog pitanja” (D. Ćosić, nav. dj., str. 110-111).

nalnom i državnom ujedinjenju srpskog naroda". Srpski narod, tvrdi Ćosić, vodi **"dva veka oslobodilačke borbe, ustanke i ratove za ujedinjenje i stvaranje svoje države"**. On je **"ubeden"** da srpska **"hrabrost i moralna snaga imaju svetsko - istorijski značaj"**. Stoga je on (11. aprila 1994) vjerovao u (srpsku) **"konačnu istorijsku pobjedu, koja će se moralno realizovati u 21. veku"**, kada će **"srpski narod ostvariti svoje ciljeve"**.³⁸

"Ustanak Srba u Bosni i Hercegovini, njihov oslobodilački rat" je, po Ćosiću, **"samosvojna i autonomna pojava sa tradicionalnim, jasnim i neizmenjivim ciljem da se ujedine sa Srbijom ..."**³⁹, što je kompatibilno s društvenim i historijskim činjenicama i društvenim i historijskim procesima tendencija formiranja **"jedinственe srpske države"**.

"Oslobođenje" srpskog naroda, po Ćosiću, **"nije nikad"** odvajano **"od ujedinjenja i stvaranja jedinstvene države. Na takvom životnom i nacionalnom cilju, temeljilo se i srpsko jugoslovenstvo koje je u 20. veku činilo osnovni sadržaj srpske nacionalne ideologije"**.⁴⁰

Dobrica Ćosić je podržavao Radovana Karadžića **"u borbi za srpsku republiku u Bosni"**,⁴¹ iako su se **"ozbiljno"** razlikovali **"u važnim pitanjima"**

³⁸ Isto, str. 166, 170, 179, 231-232 i 271. Navedene ciljeve - **"stvaranje jedinstvene nacionalne države"** (**"težnja za stvaranje jedinstvene srpske države"**) i **"rat za jedinstvenu srpsku državu"** Ćosić je otvoreno iznio i priznao i u *Piščevim zapisima 1999-2000*. S tim u vezi, on tvrdi kako je devedesetih godina XX stoljeća **"izneo skicu nacionalne strategije"** za **"rat za jedinstvenu srpsku državu"**. Riječ je, kako on tvrdi, o **"težnji za stvaranje jedinstvene srpske države"**, koju je Dobrica Ćosić zastupao **"podržavajući Srbe u Hrvatskoj i Bosni"** (D. Ćosić, *VREME ZMIJA*, str. 29, 30, 218 i dr.).

Procjenjujući 3. aprila 1999. **"sadašnje stanje"**, Ćosić je, pored ostalog, konstatovao: **"2. Srbi i dalje treba i moraju da teže stvaranju jedinstvene nacionalne države"**; **"4. Republika Srpska mora svim sredstvima da se bori da sačuva svoju dejtonsku osnovu ... i intenzivno raditi na ujedinjenju sa Srbijom: ekonomskom, kulturnom, institucionalnom ..."** (Isto, str. 30).

Više od šest mjeseci kasnije (28. oktobra 1999) Ćosić je izjavio da je **"bila pogrešna težnja za stvaranje jedinstvene srpske države"**, što je i on, po njegovom kazivanju (**"do 1992"**), **"zastupao podržavajući Srbe u Hrvatskoj i Bosni ..."** (Isto, str. 218).

³⁹ Isto, str. 197-198.

⁴⁰ Isto, str. 216.

⁴¹ D. Ćosić, nav. dj., str. 34 i 191. Dobrica Ćosić, piše Dragoljub Todorović, **"u svojoj kući okuplja srpske intelektualce iz Hrvatske i Bosne, a i pobunjeni kosovski Srbi su prve kontakte sa njim uspostavili i u njemu nalazili najveću podršku. Zajednički biograf Miloševića i Ćosića Slavoljub Đukić u knjizi 'Između slave i anateme' opisuje taj rad Dobrice Ćosića sa Srbima iz Hrvatske i Bosne:**

strategije i taktike”, “za srpsku državu preko Drine”, čijim će for-

’Radovan Karadžić je najbliže saradivao sa Čosićem u vreme formiranja Srpske demokratske stranke u Bosni. Skoro svakog dana, posle ponoći, a to je vreme normalno za telefonske pozive u Čosićevoj kući, sa njim se savetovao u donošenju delikatnih odluka. Čosić ga je ubedio da prihvati položaj predsednika stranke, jer je Karadžić predlagao Nenada Kecmanovića. U vreme parlamentarnih izbora u Bosni, Dobrica se angažovao u prikupljanju finansijskih sredstava za Srpsku demokratsku stranku. On je, najzad, povezao Miloševića sa dvojicom lidera, Karadžićem iz Bosne i Jovanom Raškovićem iz Krajine. Vlast je u rukama Miloševića, ali se o budućnosti srpskog naroda raspravljalo u domu vodećeg opozicionara’ /misli se na Dobricu Čosića - primedba D. T./” (D. Todorović, *BILANS SRPSKOG TERMIDORA ...*, str. 119-120; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 200).

Na osnovu citiranog teksta Slavoljuba Đukića Todorović zaključuje kako se “vidi ko je konkretno i direktno podbunjivao i organizovao Srbe iz Bosne za rat protiv svojih komšija Hrvata i Bošnjaka i gde se raspravljalo o budućnosti srpskog naroda” (D. Todorović, nav. dj., str. 120).

Čosić se, po ocjeni Dragoljuba Todorovića, “apsolutno i bez ikakvih rezervi stavio na stranu vlasti, koju u tom periodu vrše SPS i Slobodan Milošević. Za takav angažman Čosić je nagrađen mestom Predsednika Savezne Republike Jugoslavije, na koje je izabran u junu 1992, pa tako i oficijelno postaje Vrhovni komandant vojske koja velikim delom svojih resursa i potencijala u Bosni vodi rat za srpstvo i Srbiju” (Isto, str. 122).

Na skupu Srpske demokratske stranke u beogradskom *Centru Sava*, početkom novembra 1990, Čosić je pozdravio skup riječima: “Ovaj trenutak je istorijski: ostvaruje se oslobodilačko i demokratsko jedinstvo srpskog naroda u težnji za novom državom i novim društvenim poretkom. U Beogradu su među nama, svojim, predstavnici Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine koja označava početak duhovnog i političkog preporoda srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, dojučerašnje raje Titovih vezira” (Isto).

I navedenim govorom Čosić, navodi Todorović, “još jednom formuliše i precizira svoje ratne ciljeve u Bosni i Hercegovini koji su obelodanjeni u Memorandumu SANU” (Isto).

Dobrica Čosić je, po Todoroviću, “Karadžića izmislio, stvorio, promovisao, podstrekavao, pomagao i podržavao u svim njegovim aktivnostima i akcijama i sa njim bio u najprisnijem, najprijateljskijem i najpoverljivijem mogućem odnosu sve vreme rata u Bosni. U najmanju ruku je čudno da Karadžić, kao krivac broj jedan za rat u Bosni, odgovara pred Tribunalom u Hagu, a da se njegov promoter i najveći autoritet, savetodavac, mentor, guru i Vrhovni komandant Čosić slobodno šeta, drži govore na komemorativnim skupovima, piše uvodnike, protestna pisma protiv privatizacije ‘Prosvete’ i ‘Večernjih novosti’, promovise Zbornik tekstova iz rada ‘Odbora za odbranu slobode mišljenja i izražavanja’, piše tekstove za priredbe povodom jubileja Vojne akademije, drži uvodnu reč u SANU, na skupu povodom stogodišnjice rođenja Meše Selimovića.

Samo ilustracije radi, navodimo još neke primere, pored već navedenih, o povezanosti Čosića i Karadžića. Slavoljub Đukić u knjizi *‘Između slave i anateme’* o odnosima Čosić - Karadžić piše:

miranjem “**Srbi ostvariti svoja nacionalna i građanska prava**”. To je, po Ćosiću, “**veliki istorijski događaj. Drina im više neće biti ’krvava međa**”⁴².

’Dok je srpski predsednik /Slobodan Milošević, primedba D. T./ prihvatio Karadžića kao ’nužno zlo’, Ćosić je sačuvao prisne odnose sa predsednikom bosanskih Srba još iz vremena kada je on sebi krčio put nacionalnog vođe ... Po Ćosićevom mišljenju Karadžić je najdarovitiji srpski političar’.

U istoj knjizi Đukić navodi Ćosićevu izjavu o Karadžiću, koju je zabeležio nakon što je Ćosić smenjen sa funkcije predsednika Republike jula 1993:

’Mislim da je on imao najimpresivniji razvoj od mladih političara. Komunikativan, lukavo uporan, koncentrisan na glavni cilj, maštovit u kombinacijama, uspevao je da istraje u svojim gledištima, a istovremeno sebe ne dovede u položaj čoveka s kojim nema šta da se razgovara” (Isto, str. 122-123).

Dobrica Ćosić je i u razgovoru s Radovanom Karadžićem, iz druge polovine 1991, otvoreno iznio i ukazao na historijski značaj srpskog velikodržavnog projekta o “**ujedinjenju Srba**”, u čemu su, pored ostalog, očigledne pripreme za genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini:

“D. Ć. (Dobrica Ćosić) - **Vi ste, vi, stvarno da upotrebim tu kategoriju, vaša politika je egzistencijalna. Vi dovršavate jedan istorijski proces.**

R. K. (Radovan Karadžić) - **Da, da.**

D. Ć. - **Jugoslovenstvo ima 2 tadeja, ima ujedinjenje južnih Slovena i ima ujedinjenje Srba. Ujedinjenje južnih Slovena je istorijski propalo, ali ujedinjenje Srba nije, sada se istorijski dovršava ili gubi.**

R. K. - **Da, ali prirodno je što polazi od onih koji su najviše ugroženi.**

D. Ć. - **Jeste, i koji su ugroženi i na kraju krajeva to je od Karadžića naša ideologija. Ta vaša taktika, vaša strategija, ja ne znam što bi bilo da niste vi onakvi kakvi jeste” (S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 211).**

Dobrica Ćosić je osamdesetih i devedesetih godina XX stoljeća djelovao u više pravaca, od zalaganja za donošenje novog Ustava, usmjeravanja srpskih akcija na Kosovu, pripremanja kampanje o ugroženosti srpskog naroda, posebno u Bosni i Hercegovini, gdje su Srbe navodno ugrožavali Muslimani, otvaranja prostora za plasiranje *Memoranduma* SANU, do zastupanja teze o “**neminovnom raspadu Jugoslavije**”, čime je bio duboko privržen projektu razaranja i rušenja Jugoslavije (SFRJ) i formiranju srpske države, koja bi ujedinila sve Srbe (Detaljnije o tome vidi: S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 211).

⁴² Isto, str. 34. I patrijarh Pavle je, zapisuje Ćosić 4. decembra 1994, **održavao “čestu i tesnu vezu sa Karadžićem”** (Isto, str. 191). O ulozi i odgovornosti patrijarha Pavla i Srpske pravoslavne crkve za srpski zločin genocida u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu Dragoljub Todorović piše kako je patrijarh Pavle “**na samom početku rata u Hrvatskoj pisao lordu Karingtonu predsedavajućem na Konferenciji o Jugoslaviji, da Srbi i Hrvati ne mogu zajedno da žive. Poznato je da je kriminalac i masovni ubica Željko Ražnatović - Arkan rekao: Moj vrhovni komandant je patrijarh Pavle, od čega se on nije ogradio. Arkan je sa svojim naoružanim ljudima ulazio u pravoslavne manastire i u Patrijaršiju. Patrijarh Pavle nikad nije osudio zločine koje su srpske oružane formacije počinile u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. Takode se nije oglasio**

Dobrica Ćosić bio je “jedan od najvećih i najupornijih zagovornika zamena i podela teritorija i tzv. humanog preseljenja”.⁴³

kada su rušene džamije i drugi verski objekti Muslimana u Bosni, među kojima i istorijski spomenici upisani na listu spomenika svetske baštine, čuvene džamije Aladže (sagrađena 1549) u Foči i Ferhadija (sagrađena 1579) u Banjaluci. Neke džamije su preuređene u pravoslavne crkve, kao ona u selu Divič kod Zvornika /ta džamija je u potpunosti srušena (M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 152) - prim. S. Č./ Pojedini episkopi i sveštenici Srpske pravoslavne crkve (SPC) blagosiljali su ratne zločince pre ili posle izvršenih zločina. Patrijarh Pavle je lično potpisivao peticije u korist Radovana Karadžića optuženog za genocid pred Haškim tribunalom. Tokom rata na prostoru bivše Jugoslavije SPC-i je zbog uloge u tom ratu pretilo izbacivanje iz Svetskog saveza crkava. Možda su zbog toga na sahranu patrijarha Pavla od 14 pravoslavnih patrijarha u svetu došla samo dvojica” (D. Todorović, nav. dj., str. 154).

⁴³ D. Todorović, **BILANS SRPSKOG TERMIDORA ...**, str. 126. S tim u vezi, “u vrlo opširnom intervjuu datom Miloradu Vučeliću koji je objavljen u *’Politici’* 26. jula 1991. Ćosić kaže:

’Moguća su planska preseljenja i razmena stanovništva, što je najteže, najbolnije, ali i to je bolje od života u mržnji i međusobnom ubijanju” (Isto).

U Ženevi se, 30. septembra 1992, Dobrica Ćosić, u svojstvu predsednika Savezne republike Jugoslavije, sastao s predsednikom Republike Hrvatske Franjom Tuđmanom. Razgovor između njih dvojice je, prema knjizi Slavoljuba Đukića, “*Lovljenje vetra*”, “**tekao ovako:**

’Đukić: Prema tvrđenju Franje Tuđmana, vas dvojica ste se u Ženevi dogovorili i o *’humanitarnim preseljenjima’*. Da li je to tačno?

Ćosić: Jeste, razgovarali smo i o tome. Bili smo saglasni u tome da Bosna i Hercegovina ne može da postoji kao unitarna država, kako je zamišljaju Alija Izetbegović i njegovi štićenici. Razgovarajući o mogućnostima srpsko-hrvatskog kompromisa, Tuđman je ponudio razmenu stanovništva zapadne Slavonije sa stanovništvom hrvatske Posavine koja je u Republici Srpskoj. Ja sam tu ponudu prihvatio, a Vens je odobrio uz formulaciju da se nazove *’humanitarno preseljenje’*, i tako izbegne utisak etničkog čišćenja. Onda smo se dogovorili da preseljavanje i razmena kuća i imanja budu dobrovoljni, da države finansijski pomognu taj proces i da se odredi razuman rok. Tuđman je pošao od stanja na terenu, napominjući da u hrvatskoj Posavini ima samo trideset pet hiljada Hrvata i da nije problem da se oni presele u zapadnu Slavoniju. To preseljenje imalo je i ekonomsku podobnost, jer su obe teritorije bogate, plodne. Možda je to preseljenje bilo najviši stupanj naše saglasnosti i spremnosti na izvesne kompromise. Naravno, ja nisam mogao da tu razmenu punopravno zastupam bez stava Radovana Karadžića i vođstva Republike Srpske. Radovan se sa predlogom saglasio bez ikakvih uslovljavanja” (Isto, str. 127. O tome, također, vidi: Ž. Papić, **BOSNA I BALKAN**, Sarajevo, 2002, str. 134; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 327-328 i 939).

U razgovorima i dogovorima u vezi s navedenim projektom zločinačkog karaktera o “**preseljenju i razmjeni stanovništva**”, “**humanitarnom preseljenju**”, učestvovao je, pored ostalih, i Slobodan Milošević, predsednik Republike Srbije. S tim u vezi, on je na sjednici *Saveta za usaglašavanje stavova o državnoj politici* Savezne republike

Srbi su, po ocjeni Slavoljuba Đukića, biografa Dobrice Ćosića i Slobodana Miloševića, “**primili Dobricu kao idejnog tvorca nacionalnog programa, a Slobodana kao izvršioca toga programa, mada među njima postoje krupne razlike, moralne i političke. Ćosić sledi svoja uverenja, a Milošević je pragmatični vođa koji ide za svojim interesima. Tako počinje njihovo približavanje u predvečerje rasturanja Jugoslavije i straha za nacionalnu sudbinu**”.⁴⁴

Dobrica Ćosić je “**svojim političkim djelovanjem postavio vođe srpskog naroda u Bosni i Hrvatskoj, Radovana Karadžića i Jovana Raškovića. O tome Slavoljub Đukić piše: ‘Dok je srpski predsednik prihvatio Karadžića kao nužno zlo, Ćosić je sačuvao prisne odnose sa predsednikom bosanskih Srba još iz vremena kada je on sebi**

Jugoslavije, 21. januara 1993, izjavio da je “**pitanje Posavine ključno pitanje**”, “**vitalno pitanje za interes srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**”, o čemu je Savezna republika Jugoslavija pokrenula to pitanje i razgovarala s Vanceom i Owenom. Savezna republika Jugoslavija je, u pregovorima za Ženevu, krajem 1992. i početkom 1993, tvrdi Milošević, “**zamolila da se to uvaži. Oven je rekao ‘Shvatio sam poentu, mi na tome radimo**” (AIIZ, inv. br. 2-4074, STENOGRAFSKE BELEŠKE sa proširene sednice SAVETA ZA USAGLAŠAVANJE STAVOVA O DRŽAVNOJ POLITICI, ODRŽANE 21. JANUARA 1993. GODINE, str. 43). To pitanje Savezna republika Jugoslavija je otvorila “**i sa Tuđmanom u razgovoru**”, u kome su učestvovali Dobrica Ćosić, Slobodan Milošević i Momir Bulatović. Tuđman je, po Miloševiću, “**pokazao vrlo veliko razumevanje da to prihvati**” (Isto).

Dobrica Ćosić je u *Borbi* 12. marta 1993, u svojstvu šefa države Savezne republike Jugoslavije, državu Bosnu i Hercegovinu nazvao “**istorijskom nakazom**” (“**Velike sile ultimativno diktiraju srpskom narodu u Bosni i Hercegovini kako da žive tri naroda u državi koja je istorijska nakaza**” (M. Đorđević, **OD ROMANA DALEKO JE SUNCE DO POMRAČENJA**, *Republika*, Glasilo građanskog samooslobođanja, broj 524-525, internetsko izdanje na: <http://www.republika.co.rs/524-525/09.html>).

Tuđman je dijelio njegovo mišljenje “**da je Bosna i Hercegovina država - nakaza koju je stvorio Tito i dao joj državnu egzistenciju**” (M. Đorđević, **SVEDOK SRPSKE STRANE RATA**, *Republika*, Glasilo građanskog samooslobođanja, internetsko izdanje na: <http://www.republika.co.rs/522-523/33.html>). O hrvatskoj nacionalističkoj ideologiji, te posebno Tuđmanovoj politici i praksi prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima detaljnije vidi: S. Čekić, **AGRESIJA...**, str. 935-1115).

“**Rat**” “**između Muslimana i Hrvata u srednjoj Bosni, koji postaje sve žešći**”, u kome je Ćosić 26. aprila 1993. vidio srpski spas (“**za naš spas**”) “**možda će**”, tvrdi Ćosić, “**najzad, ubediti Amerikance i Evropsku zajednicu da je multietnička država Bosna i Hercegovina neodrživa**” (D. Ćosić, nav. dj., str. 130).

⁴⁴ D. Todorović, **DEMIJURG ZLA...**, str. 263.

krčio put nacionalnog vođe. Po Ćosićevom mišljenju, Karadžić je najdarovitiji srpski političar’.

Karadžićeva Srpska demokratska stranka početkom novembra 1990. godine održava skup u Centru Sava u Beogradu. Dobrica Ćosić pozdravlja skup sledećim rečima: ‘Ovaj trenutak je istorijski: ostvaruje se oslobodilačko i demokratsko jedinstvo srpskog naroda u težnji za novom državom i novim društvenim poretom. U Beogradu su među nama, svojim predstavnicima Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine koja označava početak duhovnog i političkog preporoda srpskog naroda u Bosni i Hercegovini dojučerašnje raje Titovih vezira’⁴⁵

To je, tvrdi Dragoljub Todorović, “otvorena potpuno ogoljena i bez okolišanja izrečena pretnja Bosni i Hercegovini. Ćosić mnogo pre početka sukoba u Bosni pretilo da će Bosna biti srpska država, da Karadžić i njegova stranka ‘oslobađaju’ Bosnu. Dakle, Ćosić poziva na osvajanje Bosne i formiranje na njenoj teritoriji srpske države. To je otvoren poziv u rat, za teritorijalno osvajanje, za konstituisanje ‘Velike Srbije’⁴⁶

Masovna podrška koju je Milošević dobio brzo se pretvorila u nacionalistički velikosrpski pokret fašističkog karaktera. Koristeći snagu tog pokreta, Milošević je, uzimajući “kroz dva veka srpsku srednjevjekovnu državu” “kao osnovu za tekuću politiku”, uspostavio autoritarni poredak, što mu je omogućilo da srpsko pitanje u Bosni i Hercegovini otvori i kao međudržavno pitanje koje se moglo riješiti samo formiranjem jedinstvene države srpskog naroda upravo na postavci o ugroženosti srpskog naroda i istrošenosti jugoslavenskog okvira, te potrebe promjene Ustava iz 1974, po kojem je Srbija navodno stavljena u neravnan položaj u odnosu na ostale republike.⁴⁷

⁴⁵ Isto, str. 263-264.

⁴⁶ Isto, str. 264.

⁴⁷ S. Biserko, **PRINUDNI IZLAZAK IZ SENKE**, *HELSINŠKA POVELJA*, br. 60, Beograd, januar 2003, str. 1; Isti, **SRPSKA ELITA ...**, str. 130-131; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 185-186. Srpska nacija je objeručke prihvatila Miloševića. Parola “Sloba Srbije, Srbija je uz tebe”, nastala je spontano “iz dubine duše srpskog naroda. Nju nije napisao niko po porudžbini, ona je bila stvarni odraz sveopšteg narodnog raspoloženja ...” (B. Jović, **KNJIGA O MILOŠEVIĆU**, str. 8).

Srpski populistički pokret promovisao je Miloševića u nacionalnog heroja, u vođu svih Srba. Slobodan Milošević je **“iskoristio komuniste i antikomuniste, nacionaliste i četničku emigraciju, inteligenciju, prekodrinske Srbe i Crkvu”**. **“Talas populizma je prešao Drinu, gde je našao jako uporište.”**⁴⁸

⁴⁸ S. Đukić, nav. dj., str. 26, 29 i 85; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 186. O. Milosavljević, nav. dj., str. 124-125. Dolazak Miloševića na vlast podržala je većina srpskog naroda (B. Mamula, nav. dj., str. 115; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 136). Iako Milošević nije **“sve osmislio sam”**, on je, u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, tvrdi dr. Latinka Perović, **“u jednom trenutku oličavao sistem i polagao račune za to”** (O. Milosavljević, nav. dj., str. 90).

“Dogadanjem naroda”, sloganom koji **“simbolično označava puni zamah srpskog populizma”**, **“narod je”**, tvrdi Sonja Biserko, **“instaliran kao ključni politički faktor kojeg će Milošević obilato koristiti u rušenju Jugoslavije”** (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 137).

“Osetivši moć masa”, Milošević se, navodi Sonja Biserko, **“sve više oslanja na populizam i preuzima kontrolu i organizaciju mitinga. Za njih kaže ‘da su demokratska poštena i očekivana reakcija ... ako se reše uzroci zbog kojih se narod okuplja, oni će sami po sebi prestati. Ljudi se okupljaju na onoj osnovi na kojoj su napadnuti i ugroženi’. Mitinzi najavljuju sve političke akcije i ciljeve. Srpski populistički pokret istovremeno deluje u svim delovima Jugoslavije gde žive Srbi”** (Isto, str. 139).

Sistem koji je Slobodan Milošević **“stvorio mogli bismo”**, tvrdi Dubravka Stojanović, **“da nazovemo i postmodernim totalitarizmom, totalitarizmom koji sve dopušta svojim nezadovoljnim građanima, osim da njegovu vlast stvarno ugroze. Radilo se o totalitarizmu, jer je taj poredak kontrolisao sve ključne poluge stvarne vlasti - partija je imala potpunu kontrolu nad svim organima nepodeljene vlasti, uključujući i potpuno zavisno sudstvo. Vladajuća partija kontrolisala je vojsku, policiju, kompletnu privredu i novčane tokove. Stvorena je neka vrsta političkog aparthejda u kome su dve sukobljene strane, vlast i njeni protivnici, živeli jedni pored drugih, bez međusobne komunikacije i bez mogućnosti uticaja. To je bila autentična inovacija u teoriji i praksi totalitarizma i jedan od njenih najzloćudnijih dometa, jer se činilo da su institucije civilnog društva same od sebe gubile snagu i padale u apatiju nemoćne da bilo šta suštinsko postignu. Civilno društvo našlo se u apsurdnoj situaciji. Dovedeno je u zamku: njegovo postojanje bilo je nužan preduslov promena u Srbiji, ali je režim učinio da i ono samo, kao i opozicione stranke, više od deset godina bude deo totalitarnog poretka kome su služili kao skladište za odlaganje nezadovoljstva građana** (D. Stojanović, nav. dj., str. 55).

“Skoro plebiscitno izabrani vođa Slobodan Milošević” je, navodi Dubravka Stojanović, uvodeći Srbiju **“u tu novu spiralu zla”**, **“za svoju politiku dobio skoro nepodeljenu podršku elite. Umesto demokratizacije i stvarne transformacije društva, srpska elita je izabrala rat za prekomponovanje bivše jugoslovenske države. Ratovi koji su vođeni od 1991. do 1999. godine doveli su do najtežih zločina počinjenih na tlu Evrope**

Ceremonijalno otkopavanje jama i prenošenje srpskih kostiju, u organizaciji Srpske pravoslavne crkve, koja je, pružajući podršku Slobodanu Miloševiću, odigrala značajnu ulogu u planiranju, pripremanju i izvođenju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima,⁴⁹ od jednog do drugog manastira u Jugoslaviji, po mjestima koja će nazivati **“srpskim zemljama”**, **“proslavljano je kao nacionalni praznik i budilo svest o nepokorenom narodu”**. Mošti kneza Lazara Hrebljanovića su **“prodefilovale demonstrativno čitavim ‘srpskim prostorom’, u cilju podizanja nacionalističke temperature”**.⁵⁰

posle Drugog svetskog rata; uveli su Srbiju u potpunu međunarodnu izolaciju; posle izgubljenih ratova naterali su srpski narod na povlačenje sa prostora na kome je ranije vekovima živeo; doveli su do potpunog sloma privrede, kriminalizacije države i moralne otupelosti društva koje teško nalazi kriterijume i nove vrednosti. Ti ratovi doveli su Srbiju do najniže tačke u njenoj istoriji, a njene vođe i ideologe odveli pred sud Ujedinjenih nacija pod optužbom za genocid” (Isto, str. 55).

⁴⁹ U funkciji realizacije srpskog, velikodržavnog političkog projekta - **“svi Srbi u jednoj državi”**, fašističkog i genocidnog karaktera, na kraju XX stoljeća najindirektnije se uključila i Srpska pravoslavna crkva. Detaljnije o tome: N. Cigar, nav. dj., str. 41-42, 85-87, 89-90 i 108-134; M. Tomanić, **SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ**, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001, str. 11-37, 40-42, 78, 91, 96, 101, 108-110, 118, 121, 126, 130, 134, 182, 194, 230-235, 241 i druge strane; M. A. Sells, **RELIGION AND GENOCIDE IN BOSNIA**, University of California Press Berkley, Los Angeles - London, 1998; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 181, 183, 186-187, 194-196, 208-209, 213, 219-229, 507, 519, 522, 562, 571-572, 598, 778 i 1128; E. Bećirević, nav. dj., str. 122-123 i 151-152.

⁵⁰ I. Stambolić, nav. dj., str. 21; S. Đukić, nav. dj., str. 85; L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 82; M. Tomanić, nav. dj., str. 21; M. Minić, **DOGOVORI U KARADORĐEVU O PODELI BOSNE I HERCEGOVINE**, Rabić, Sarajevo, str. 121-123; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 186 i 219-229; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 124 i 139.

Srpska pravoslavna crkva je, tvrdi Sonja Biserko, **“aktivno učestvovala u mobilisanju srpskog naroda; sa moštima kneza Lazara krenula je u narod (1981), od mesta do mesta, sa do u tančine razrađenim verskim i nacionalnim ponašanjem, jer Srbi su ‘nebeska duša’ i jedini Božiji izabrani poslanici. Crkvene procesije i nošenje moštiju kneza Lazara Hrebljanovića bilo je u okviru priprema za obeležavanje 600 - godišnjice Kosovske bitke (1389). Paralelno sa proslavom na Kosovu, organizovana je i svečanost kod crkve Lazarice na dalmatinskom Kosovu (1989), što je istovremeno poslužilo i za rehabilitaciju četništva. Još 1982. godine SPC je bila veoma aktivna u mobilisanju domaće i inostrane javnosti u vezi sa događajima na Kosovu: 21 sveštenik je potpisao Apel u ‘zaštitu duhovnog i biološkog bića srpskog naroda na Kosovu i Metohiji’; Atanasije Jeftić je krajem 1983, objavljivao svoj feljton ‘Od Kosova do Jadovna’ koji je u fokusu imao isključivo stradanja srpskog naroda u Jugoslaviji. Sabor SPC je 1990. tražio od nadležnih organa dozvolu da se**

Znatan dio **srpske inteligencije** odbacio je socijalistički predznak i preuzeo vodeću ulogu u obnovi i eskalaciji velikosrpskog nacionalizma osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Srpski intelektualci (naučnici, akademici, pisci i drugi javni uglednici) su **“svojom podrškom dali legitimitet novom režimu”**. Planeri i predvodnici agresije bili su **“nacionalno orijentisani intelektualci, takozvana nacionalistička elita”**, koji su proklamovali da je Srbija, tekovinama NOR-a, bačena u zasjenak, te joj je osporena uloga Pijemonta kao jedinog osnivača Jugoslavije, čije federalno uređenje nije bilo po njihovoj volji. Zbog toga je dugotrajno vršena priprema da se NOR prikaže u što negativnijem kontekstu, štetnom za nacionalne interese srpskog i crnogorskog naroda. Ukazivano je na ustaške pokolje nad Srbima, koje novim ratom treba osvetiti, zatim su iznošene tvrdnje da su partizani

omogućiti otkopavanje jama iz Drugog svetskog rata zbog 'dostojanstvenog sahranjivanja pobijenih'. Tokom cele te i 1991. godine, u Bosni i Hrvatskoj su organizovana opela žrtvama genocida. O tome se široko obaveštavalo u svim medijima, posebno elektronskim. Sve to bilo je u funkciji mobilisanja Srba u Hrvatskoj na stereotipu o Hrvatima kao genocidnom narodu" (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 124).

Sam čin ceremonijalnog otkopavanja jama i **“prenosa srpskih kostiju”**, je, po ocjeni Ivana Stambolića, **“pozivao na 'svetu osvetu', 'zub za zub oko za oko'.** Takva otkopavanja, to kopanje po starim ranama, u najnapetijem trenutku međunarodnih odnosa, bila su ravna otkopavanju ratnih sekira. Naposljetku, zar su i mošti kneza Lazara morale prodefilovati onako demonstrativno čitavim 'srpskim prostorom', budućim poprištem, baš u danima nacionalističkog varničenja na čitavom tom prostoru? Šta se htelo tom instrumentalizacijom jednog kneza i sveca ako ne podizanje nacionalističke temperature? Šta se u onoj pregrejanjoj atmosferi tim činom poručivalo drugim narodima? Naposljetku, ako se baš i nije htelo ništa poručivati njima, da li se pomišljalo šta bi to moglo značiti u tom pretećem trenutku?

Bilo je jasno da te procesije izazivaju i uznemiravaju sve one koji nisu Srbi, pa i one Srbe koji su svesni kuda sve to vodi, ali koji su ostajali nemi" (I. Stambolić, nav. dj., str. 21).

“Crkvene procesije ... onih uzavrelih dana pred vatrene okršaje” i **“ekskurzije”** po Bosni i Hercegovini u kojima su nošeni posmrtni ostaci kneza Lazara izgledale su kao predskazanje. Te su **“šetnje”** praćene upozorenjima neprijateljima **“okrvavljenih i vječno patećih Srba”**, da **“ćemo mi učiniti sve da skršimo njihovu rasu i njihove potomke tako temeljito da ih istorija neće čak ni zapamtiti”**. Očigledno da je cilj tih **“šetnji”** bio - pridobijanje srpskog naroda za zločine. (I. Stambolić, nav. dj., str. 21; N. Cigar, nav. dj., str. 46). Međutim, to putovanje i prikazivanje mošti cara Lazara u javnosti proslavljano je kao sveti nacionalni obred. Ljubinka Todorović je upozorila srpsko rukovodstvo da će ta **“putujuća izložba - i vraćanje četničkih simbola, kao što su dvoglavi beli orao srpske kraljevske kuće i ikonografija srpske pravoslavne crkve - poremetiti delikatnu ravnotežu u Jugoslaviji”** (L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 82).

ubijali Srbe, posebno na Sremskom frontu, a štitili ustaše, itd. Na taj način su prešutkivali i iskrivljavali istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije.⁵¹

Politički projekt “**svi Srbi u jednoj državi**” ujedinio je “**srpsku levicu, desnicu i centar**”. Većina opozicionih stranaka “**imala je isti nacionalni program, čiji je osnovni cilj bio stvaranje države u kojoj će živeti, kako se govorilo, ceo srpski narod**”. Na taj način je u Srbiji postignut **konsenzus** oko tog projekta,⁵² nacističkog i genocidnog karaktera.

⁵¹ S. Đukić, nav. dj., str. 84; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 187; ICTY, Predmet br. IT-03-67-T, ..., *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA ...*, str. 93; S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 139-140.

“**Nakon naglog političkog uspona u drugoj polovini 1988**” Slobodanu Miloševiću, tvrdi Sonja Biserko, “**prilazi inteligencija ... Mnogi prominentni intelektualci i naučnici javno daju podršku Miloševiću i dodatno učvršćuju njegovu poziciju u narodu ... Nacionalni program, čiji je nosilac Dobrica Ćosić i grupa oko njega, najzad izlazi na scenu, jer je konačno nađen politički lider. Vlast je u rukama Slobodana Miloševića, ali se budućnost srpskog naroda raspravlja u domu Dobrice Ćosića. Srbi su prihvatili Dobricu Ćosića kao idejnog tvorca nacionalnog programa. Bez obzira što između Miloševića i Ćosića postoje razlike - ideološke i političke - Ćosić sledi svoje uverenje, a Milošević je pragmatičan vođa koji ide za svojim interesima. Tako počinje njihovo približavanje**” (S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 139-140).

Dobrica Ćosić “**sa odobravanjem prati uspon Slobodana Miloševića i kaže: 'da posle Nikole Pašića u Prvom svetskom ratu, nijedan političar nije imao teže uslove i veće breme od Slobodana Miloševića. On se hrabro posvetio obnovi srpske države i spašavanju srpskog naroda od novog porobljavanja i uništavanja ... Slobodan Milošević je, po mom mišljenju od svih srpskih političara u poslednjih pet decenija najviše uradio za srpski narod. Njegova generalna nacionalna politika, strategija i taktika, smatram da je realistična i dobro usmerena ...'** Kada se u svetu prvi put počelo govoriti o Miloševiću kao ratnom zločincu nakon genocida u Bosni i kada je i sam Ćosić doživeo da bude izguran sa predsedničkog položaja SRJ od strane Miloševića, on i tada izjavljuje ... 'Smatram da posle Nikole Pašića nijedan srpski političar nije imao teže uslove i veće breme od Slobodana Miloševića. Milošević ne zaslužuje da bude izveden pred sud, jer on nije ratni zločinac'” (Isto, str. 140).

⁵² D. Stojanović, nav. dj., str. 209-210 i 237. Ukazujući na tu historijsku istinu, Dubravka Stojanović s pravom navodi kako su opoziciono i nacionalno orijentisani intelektualci, kada su njihove ideje, dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, postale vladajuće, “**u velikoj mjeri podržali njegovu politiku ... Time je stvoren 'nacionalni konsenzus' oko ključnih pitanja nacionalnih odnosa u jugoslovenskoj državi, konsenzus koji suštinski nije doveden u pitanje ni kada su se opozicione ličnosti odvojile od Miloševića i formirale stranke**”. S tim u vezi, ona smatra kako je, što je “**paradoksalno, višepartizam učvrstio program koji će Srbiju odvesti u rat, jer su stranke koje su**

Mnogi borci NOR-a transformisali su se u ubijedene nacionaliste, a njihove boračke organizacije su, uglavnom, podržavale osvajačku politiku srpskog režima. **“Posljednji predstavnici partizanske generacije, koja je više od četiri decenije vladala Srbijom, sklonjeni su iz politike okončanjem Osme sednice.”**⁵³

Srpski nacionalizam iz devedesetih godina dvadesetog stoljeća počeo se javljati ne samo kao tradicionalni i antisistemički nacionalizam, s platformom koja je poražena u Drugom svjetskom ratu, već i kao “legalni nacionalizam”, u samom sistemu i u SKJ. I upravo taj **“partijski”, “komunistički nacionalizam”** najviše je zaslužan za dokrajčivanje i socijalističkog sistema i Jugoslavije.⁵⁴

U cilju realizacije sna velike etnički čiste države do Kupe i Drave u kojoj bi **“svi Srbi bili u jednoj državi”** posebna pažnja posvećena je afirmisanju nacionalističke politike među Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uporno je vođena kampanja da se njihova prava, pa i njihov opstanak, mogu osigurati samo u jedinstvenoj državi srpskog naroda. Borba za jedinstvenu srpsku državu proglašena je njihovim najvažnijim zadatkom. Ako se taj cilj ne bi mogao postići na miran način,

bile na različitim političkim pozicijama ponudile javnosti u osnovi isti projekat, po kome Srbi treba fizički da se odvoje od drugih naroda i formiraju čistu nacionalnu državu. Konsenzus koji je u Srbiji postignut oko tog projekta govori o tome da se radi o ideji sa dubokim i složenim istorijskim korenima koja se može pojednostavljeno tumačiti kao avantura i neodgovornost komunističke vlasti koja čini sve da bi se održala. Ideja ‘svi Srbi u jednoj državi’ ujedinila je srpsku levicu, desnicu i centar (ukoliko o takvoj razvijenoj političkoj podeli uopšte može biti reči), čime je dokazala svoju utemeljenost i snagu, ali i duboku krizu srpskog društva i njegove elite koji u fatalnim vremenima za sve jugoslovenske narode nisu uspjeli da formulišu program koji bi se zasnivao na modernim principima integracije prostora”. Polazeći od navedenih ocjena, Dubravka Stojanović je objektivno i argumentovano došla do saznanja da “jedinstvo nacionalnih programa srpske opozicije i vlasti dokazuje da Jugoslovenski ratovi nisu postkomunistički fenomen, već da su njihovi uzroci duboki i da se njihova suština nalazi u borbi za dominaciju nad ovim prostorima” (Isto, str. 209-210).

⁵³ S. Đukić, nav. dj., str. 75-76; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 187.

⁵⁴ V. Žarković, nav. dj., str. 227-237; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 188. Srpski nacionalizam je, tvrdi dr. Slobodan Inić, “širi od četničkog pokreta i njegovih nacionalističkih programa u prošlosti i savremenosti, ali nema ni jednog takvog programa niti pokreta u srpskom narodu koji je potpunije i direktnije izražavao tu prirodu, planove i ambicije velikosrpskog nacionalizma, kao što je to bilo i u tom pogledu ostalo četništvo u Srbiji” (S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 155).

trebalo ga je ostvariti silom. Tvrđilo se da nikakve žrtve nisu velike za ostvarenje tog cilja te da je prilika da se **“sad ili nikad”** on realizuje.⁵⁵

Velikosrpski nacionalisti, zaslijepjeni megalomanskim ciljevima i uz procjenu da se oni mogu ostvariti **“sad ili nikad”**, nastupali su bahato, oslanjajući se, uglavnom, na silu. Sve druge prijedloge o preuređenju Jugoslavije (asimetrična federacija, konfederacija, savez suverenih država) koji su davani kao kompromisna rješenja u cilju očuvanja zajedništva jugoslavenskih naroda i izbjegavanje mogućih tragičnih posljedica njihovog razlaza, bahato su odbijali. Procjenjivali su da će Bošnjaci i Makedonci morati da se priklone i ostanu u SFRJ, jer **“realno nemaju drugog izbora”**, a ako se Bošnjaci u Bosni i Hercegovini usprotive, njihov će otpor JNA veoma brzo savladati.⁵⁶

⁵⁵ V. Žarković, nav. dj., str. 232; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 188. Čitave grupe srpskih akademika (**“... grupa takozvanih 'besmrtnika' ...”**) godinama su okapavale **“nad mapama Bosne, pokušavajući da otkriju makar i kozju stazu kojom bi se od Beograda do Karlovca moglo propešačiti a da se prolazi isključivo kroz srpska sela i gradove!”** (I. Stambolić, nav. dj., str. 125-126).

⁵⁶ V. Žarković, nav. dj., str. 234-236; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 188. Bilo je više varijanti moguće Jugoslavije. Međutim, velikosrpske snage su bile za **“onakvu kakvu ja hoću ili nikakvu”**. One su odbijale svaku ideju o reformama društva na liniji jačanja demokratije i nisu dozvoljavale nikakve različite mogućnosti, osim: **“Ili će Jugoslavija opstati ovakva ili je neće biti”**, što je, u datim okolnostima značilo, kako to s pravom tvrdi Ivan Stambolić, osudu Jugoslavije na smrt (I. Stambolić, nav. dj., str. 239).

Te snage, ustvari, nisu htjele ništa drugo osim Velike Srbije sa, radi kamuflaže, jugoslavenskim imenom (S. Mesić, nav. dj., str. 102).

Četiri republike, uključujući i Republiku Hrvatsku, kao i lično Mesić, zalagale su se za zajednicu (savez) suverenih država kao najbolji način i jedino moguće rješenje. Taj model jugoslavenske zajednice, iznesen u vrijeme kada je Srbija već poništila značajne elemente saveznog Ustava iz 1974, dočekan je na nož. Srbija, podržavana od Crne Gore, u kojoj je Milošević u mitingaškoj hajci 1988. instalirao vlast, inicira **“modernu federaciju”**, odnosno unitarističku državu, po principu: **“jedan građanin, jedan glas”**. Bosna i Hercegovina i Makedonija su bile za kompromisna rješenja i suverenitet republika i snažne poluge života (privreda, vanjska politika, vojska) u centralizovanoj upravi. Nemoćni u Predsjedništvu SFRJ pokušali su naći rješenje naći u dogovorima predsjednika republika, odnosno predsjednika republičkih predsjedništava. Milošević i Bulatović su redovno, uz saglasnost vojnog vrha, insistirali samo na **“jakoj Jugoslaviji”**, zavjerenički čekajući **“pravi trenutak”** da vojnom intervencijom zaskoče **“secesionističke republike”**. Nakon poraza u Sloveniji, udarili su na Hrvatsku, u kojoj su prethodno organizovali **“balvan revoluciju”**, pretvarajući je postepeno (naoružavanjem i slanjem većih

Slobodan Milošević i srpska opozicija odbijali su, beskompromisno i nepopustljivo, **“svaku pomisao na konfederaciju”**, čime su **“svojom tvrdoglavošću”** zakočili i onemogućili **“sve razgovore o preuređenju Jugoslavije”**.⁵⁷ Opozicioni lideri (**“budući opozicioni lideri”**) **“bili su prvi koji su u Srbiji pokrenuli pitanje postavljanja novih etničkih granica u slučaju raspada, daleko pre nego što će se to pitanje naći u političkom programu vladajuće stranke”**.⁵⁸

ili manjih četničkih grupa iz Srbije, a potom uključivanje i regularne armije u oružanu pobunu (Isto, str. IX, XII-XIII, 2, 3, 8, 21, 31, 37).

Njihova osnovna parola o **“jakoj Jugoslaviji”** svodila se na program **“svi Srbi u jednoj državi”**, tj. na prostorno širenje Srbije na cijelom ili gotovo cijelom jugoslaven-skom prostoru (Isto, str. 3 i 31). Milošević se deklarativno izjašnjavao za jedinstvenu Jugoslaviju, jer njemu nije bilo nimalo stalo do Jugoslavije, nego samo do **“države u kojoj će svi Srbi živjeti zajedno”** (Isto, str. 3, 31 i 39).

Ni Sarajevski samit u Stojčevcu (Sarajevo) 6. juna 1991. republičkih predsjednika nije predstavljao nikakav korak naprijed. Prijedlog Gligorov-Izetbegović je, po dr. Kostiću, predstavljao **“jedno fizičko spajanje dvije koncepcije, federalne i konfederalne”**, što za njih nije bilo prihvatljivo. Oni su **“samo za očuvanje Jugoslavije kao jedinstvene državne zajednice međunarodnog pravnog subjekta”**. S tim u vezi, Jović je prijetecim glasom sedmicama najavljivao primjenu sile, izjavljujući kako **“srpski narod u Hrvatskoj i Bosni može samo u ratu da bude izveden iz Jugoslavije”**. Pri tome je neposredno prije donošenja odluke o nezavisnosti Hrvatske - 25. juna prijetio silom: **“ukoliko se Slovenija i Hrvatska otepe ... u zemlji će biti uvedeno ratno stanje, bez obzira da li će ono biti zvanično proglašeno ili ne”**. General Kadijević je upozoravao i prijetio: **“Niko ne smije dirati u integritet Jugoslavije jednostranim aktima”** (Isto, str. 42-43 i 47).

Kadijević je na 17. sjednici CKSKJ (1988) izjavio da **“Jugoslavija može biti samo federativna država ili je neće biti”**. Na osnovu toga moglo se zaključiti da je on kao opredijeljeni federalista smatrao da su ravnopravnost svih dijelova zajednice osnova na kojoj ta država počiva i prema kojoj se moraju ravnati sve njene ključne institucije, uključujući i JNA, na čijem se čelu nalazio. Međutim, njegov federalizam i ravnopravnost naroda Jugoslavije su bili nešto drugo (I. Radaković, **KADIJEVIĆ SKRIVA ISTINU**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 212).

FRJ je, tvrdi general Svetozar Oro, **“pod maskom ’spašavanja Jugoslavije’**”, **“prekomponovana u Srboslaviju”** (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 156).

⁵⁷ D. Stojanović, nav. dj., str. 187-188, 194 i 202.

⁵⁸ Isto, str. 188-189. Tako je, primjera radi, navodi Dubravka Stojanović, na Vanrednoj skupštini Udruženja književnika Srbije, početkom 1989, Vuk Drašković pokrenuo **“pitanje razgraničenja jugoslovenskih naroda: ’Gde su, dođe li do deoba i razlaza, zapadne granice Srbije? I to moramo da utvrdimo. Te granice je, doduše, odredio Ante Pavelić. One su tamo gde su srpske jame i grobovi! Na srpskom nacionalnom programu je obaveza da te međe obeleži ...’”** (Isto, str. 189).

Najutjecajnije parlamentarne opozicione srpske stranke “u vreme razbijanja Jugoslavije nisu srpskoj javnosti ponudile alternativni nacionalni program koji bi se na bilo koji način razlikovao od parole Slobodana Miloševića ’svi Srbi u jednoj državi’”.⁵⁹ Opozicione nacionalne stranke “odustale su od svake politike, svakog načela, programa ili ideje i da je glavna odrednica njihovog političkog djelovanja postao Slobodan Milošević”.⁶⁰ Većina opozicionih stranaka “imala je isti nacionalni program, čiji je osnovni cilj bilo stvaranje države u kojoj će živeti, kako se govorilo, ceo srpski narod”.⁶¹

Vojno rukovodstvo SFRJ je, u uslovima jačanja nacionalističke politike i neodlučnijeg stava državnog i političkog rukovodstva zemlje u suprotstavljanju sve snažnijem nacionalizmu, prihvatilo (veliko)srpsku nacionalističku ideologiju i politiku. Rukovodstvo JNA je postalo “instrument srpskog režima”, čiji je zadatak, prema izjavi generala Veljka Kadjevića, ministra vojske, bio da “štiti teritorije sa srpskim življem, naoružava ih i obezbedi granice buduće, zamišljene Jugoslavije”. JNA (“značajan društveni faktor”, “značajan i uticajan ekonomski faktor” i “značajan faktor u spoljno-trgovinskim odnosima zemlje”) najsurovijim postupcima učestvovala je u razbijanju Jugoslavije. Ona se priklonila “ratoboračkoj volji političkog rukovodstva najveće nacije u Jugoslaviji i okrenula cevi u ostale, malobrojnije narode”. JNA je, a kasnije i Vojaska Jugoslavije, stajući na stranu velikosrpskog nacionalizma i njegove zločinačke (genocidne) fašističke politike u “zaokružavanju srpskih zemalja”, upotrijebila moćno oružje “koje su godinama, sa velikom

“Godinu dana kasnije, prilikom osnivanja svoje prve stranke, Srpske narodne obnove, 7. januara 1990, Drašković nije ni pominjao mogućnost opstanka Jugoslavije, već je kao cilj stranke naveo sledeće: ‘Stvaranje demokratske i višestranačke srpske države u njenim istorijskim i etničkim granicama’” (Isto, str. 189).

Srpska radikalna stranka je “od osnivanja zastupala ideju ujedinjenja srpskih zemalja, s tim što, za razliku od drugih stranaka u njenom programu nije ostavljena mogućnost opstanka Jugoslavije. Ona se od drugih stranaka razlikuje i po tome što je njen lider Vojislav Šešelj, već pre izbivanja Jugoslovenskih ratova, to programsko opredelenje efektno izrazio u poznatoj formuli ‘Karlobag - Karlovac - Virovitica’” (Isto, str. 192).

⁵⁹ Isto, str. 194.

⁶⁰ Isto, str. 199.

⁶¹ Isto, str. 237.

ljubavlju prema svojoj armiji, nabavljali svi naši narodi ne žaleći za to odvajanje od svojih oskudnih sredstava - za rušenje sela i gradova po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a to znači za rušenje Jugoslavije”⁶².

Osamdesetih godina XX stoljeća i u JNA je, u uslovima zaoštavanja krize u društvu, postepeno intenziviran proces raslojavanja, osipanja aktivnog i rezervnog sastava, jačanja nacionalističkih snaga među starješini-

⁶² S. Đukić, nav. dj., str. 114; V. Kadrijević, nav. dj., str. 90, 93, 110, 114 i 133-134; I. Stambolić, nav. dj., str. 243; V. Žarković, nav. dj., str. 235; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 148-170 i 189-190; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 18; „**IZLAGANJE/RAZGOVOR** Milana Kučana na Međunarodnom naučnom simpoziju u Sarajevu, 4. decembra 2010, Zbornik radova **DISOLUCIJA JUGOSLAVIJE: PROCESI, UZROCI I POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE KROZ PRIZMU DJELOVANJA POLITIČKOG VOĐSTVA NA ČELU SA ALIJOM IZETBEGOVIĆEM**, Muzej “Alija Izetbegović”, Sarajevo, 2012, str. 17; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 156-157. Rukovodstvo JNA je, tvrdi Raif Dizdarević, **“stavilo Armiju u službu razbijanja Jugoslavije”** (R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 411 i 419).

JNA se, po ocjeni prof. dr. Nijaza Durakovića, krajem 1989. i početkom 1990, kada su politička kriza i sukobi u SFRJ kulminirali, sve otvorenije stavlja u službu nacionalističke Miloševićeve politike. Rukovodstvo JNA se rado priklanja Miloševiću, koji je na Osmoj sjednici CKSK Srbije (1987) ostvario potpunu političku pobjedu, u vrijeme kada pobjeđuju ekstremne velikosrpske snage, koje, sprovodeći “birokratsku antirevoluciju”, razbijaju federalne osnove države, videći u njemu “čvrstorukašku boljševičku nadu”. Naime, shvatajući da gubi svoje pozicije i privilegije, JNA je, zadojena velikosrpskim ambicijama i četničkom ideologijom, u Miloševićevim agresorskim planovima vidjela svoju jedinu šansu. Zbog toga se ona tako otvoreno svrstala na stranu Miloševićeve nacionalističke agresorske politike (N. Duraković, **PROKLETSTVO MUSLIMANA**, Sarajevo, 1993, str. 245-246, 283 i 285-286).

“Priklanjanjem jugoslovenskog političkog vrha, vrha Armije, kao i pokrajinskih rukovodstva i glavnine informativnih sredstava uz politiku krvi, tla, sile i brzine”, šanse da se zaustavi birokratska antirevolucija definitivno su, po ocjeni Ivana Stambolića, pogašene (I. Stambolić, nav. dj., str. 249).

Bez JNA i njenog naoružanja nikada ne bi došlo do krvoprolića i razaranja, s pravom tvrdi Ivan Stambolić (Isto, str. 243).

JNA, po ocjeni Sonje Biserko, **“dolazi na istu poziciju sa srbijanskim rukovodstvom: da su Srbi najrasprostranjeniji narod u Jugoslaviji, da ih to čini integrativnim faktorom Jugoslavije, da su Srbi stvarali obe Jugoslavije, i da su istorijski gledano oni njeni pravi branioци, da srpska nacionalna svest treba da postane protivteža drugim nacionalizmima koji nisu državotvorni, što je u drugim republikama primljeno sa velikim podozrenjem. Bojkotovanje savezne vlade, podčinjavanje TO i njeno razoružanje, uzimanje strane u ratovima u Sloveniji, Hrvatskoj, pa onda i BiH, mobilisanje dobrovoljaca kao način popunjavanja JNA, sve to su razlozi koji su doveli do srbizacije JNA, što je definitivno opredelilo i karakter rata ...”** (S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 156-157).

nama, te zblizavanja s vladajućim i utjecajnim nacionalističkim i klerikalnim faktorima, prije svega u Beogradu.⁶³

U periodu 1980-1990. **“brzo se mijenjao nacionalni sastav vojnog vrha”**. Tih godina **“odlazili su iz vrha Armije u penziju svi učesnici antifašističkog narodno-oslobodilačkog rata”**.⁶⁴

U JNA je **“više godina tekao proces brojčanog prevlađivanja starješinskih kadrova iz srpskog naroda, a smanjivanja iz nekih drugih nacija ... U sve vojne škole, po pravilu, javljalo se više kandidata iz Srbije i iz srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, a potom iz crnogorskog naroda. Najmanje je, iz godine u godinu, bilo Slovenaca ... Smanjivao se i broj kandidata iz Hrvatske, a u pojedinim godinama i Muslimana. Nakon kosovskih događaja 1981. godine bilo je nedovoljno Albanaca, ne zbog nezainteresovanosti - to je više bila posljedica nepovjerenja prema Albancima. Makedonaca nije bilo ni malo ni previše”**.⁶⁵

“Nacionalna neravnomjernost u polaznicima vojnih škola” proizvodila je **“nacionalnu neravnomjernost u svim ešalonima starješinskog kadra u Armiji - od nižih do najviših. Postojala je, dakle, i po broju i po činovima dominacija oficira srpske nacionalnosti. To je u kasnijem**

⁶³ Dž. Šarac, **SUROVA STRATEGIJA NASILJA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 123; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 152-153.

⁶⁴ R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 414; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 153. Ukazujući na tu činjenicu, Raif Dizdarević navodi **“i ovaj primjer: U osamdesetim godinama u užem armijskom vrhu bila su četiri general-pukovnika Muslimana: Džemil Šarac, višegodišnji predsjednik partijskog komiteta u Armiji i jedna od najuglednijih ličnosti u vojnom vrhu, Enver Ćemalović bio je više godina komandant ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, Rahmija Kadenić bio je komandant visokih vojnih škola, Asim Hodžić bio je podsekretar u Saveznom ministarstvu odbrane, a prije toga na čelu Vojne obavještajne službe. Svi su u par godina otišli u penziju. Kada sam izabran u državni vrh /15. maja 1988. - prim. S. Č./, u širem vodećem sastavu Ministarstva odbrane bio je samo jedan Musliman – general-major Fikret Jakić i to na marginalnoj dužnosti”** (Isto) (R. Dizdarević, nav. dj., str. 414).

⁶⁵ R. Dizdarević, nav. dj., str. 415-416. **“Na taj problem neravnomjernosti ukazivano je”**, tvrdi Raif Dizdarević, **“više puta iz Saveznog ministarstva odbrane. O tome je raspravljano više puta i u državnom vrhu. U onim republikama i pokrajinama u kojima je bio nedovoljan broj kandidata za vojne škole, raspravljajući o tom problemu, vršene su, čak, korekcije kriterija za prijem kandidata i traženi stimulansi da se to ublaži. Međutim, bilo je malo uspjeha”** (Isto, str. 416).

razvoju stanja u Armiji svakako olakšalo prodor nacionalističke in-doktrinacije i preobraćanja velikog broja vojnih starješina srpske nacionalnosti u oficirski kadar velikosrpske politike agresije i osvajanja. Taj proces brzo se odvijao u razdoblju 1990-1992. godine.”⁶⁶

U JNA je, u cilju formiranja jednonacionalne vojske, nemilosrdno i radikalno vršeno masovno “**čišćenje**” (komandnog) kadra na nacionalnoj i političkoj osnovi od svih starješina koji se nisu mirili s iznevjeravanjem onih postulata na kojima je ta armija bila zasnovana. Iz aktivne službe odstranjivani su svi oni koji su se protivili nacionalizmu i njegovim sve dubljim korijenima u toj sredini. Na najodgovornije dužnosti dovođeni su provjereni nacionalistički opredijeljeni i poslušni elementi koji su izvršavali naređenja politike. Na taj način JNA je izrođena u nenarodnu i agresorsku vojsku.⁶⁷

⁶⁶ Isto, str. 416; B Vuletić, **INSTRUMENT BIROKRATSKOG SUSTAVA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 187; V. Cimerman (W. Zimmerman), **IZVORI JEDNE KATA-STROFE**, Globus International d.o.o., Zagreb, 1997, str. 108; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 160-161. Oficirski kadar je nakon formiranja Demokratske Federativne Jugoslavije/ Federativne Narodne Republike Jugoslavije u većini bio srpski. Tako je 1947. godine 63% vojnih i političkih rukovodilaca oficirskog kadra JNA bilo iz reda Srba i Crnogoraca (Srba 52%, a Crnogoraca 11%) - M. Abazović, **KADROVSKI RAT ZA BIH 1945-1991**, Savez logoraša BiH – Centar za istraživanje i dokumentaciju, Biblioteka “Svjedočanstva”, Sarajevo, 1994, str. 118; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 154.

U periodu 1947-1991. procenat Srba je povećan. Tako je 1981. u strukturi nacionalnog sastava starješinskog kadra JNA postojala potpuna dominacija Srba i Crnogoraca. Oni su u toj strukturi participirali sa 66,2% (Srbi 60%, Crnogorski 6,2%). Tada su u profesionalnom sastavu JNA Muslimani, s obzirom na to da su “**tretirani**” kao posebna nacionalna kategorija, učestvovala sa 2,4%, čime su, u odnosu na njihovo učešće u ukupnom stanovništvu SFRJ (8,4%), gotovo u neznatnom broju bili zastupljeni (M. Abazović, nav. dj., str. 119-120; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 154).

Srbi i Crnogorci su dominirali i u strukturi najvišeg starješinskog kadra JNA. Godine 1981. Srbi su bili zastupljeni sa 77 **generala**, Hrvati 22, Crnogorci 19, Slovenci i Makedonci po 12, Jugosloveni 7, Muslimani 3 i Albanci 1. **Pukovnika** Srba je bilo 1511, Crnogoraca 257, Hrvata 219, Jugoslavena 123, Makedonaca 103, Slovenaca 72, Muslimana 28, Ostalih 18, Mađara 6 i Albanaca 5. **Potpukovnika** Srba je bilo 3896, Hrvata 661, Jugoslavena 422, Crnogoraca 411, Makedonaca 394, Slovenaca 142, Muslimana 109, Ostalih 73, te Albanaca i Mađara po 12. **Majora** Srba je bilo 2102, Hrvata 364, Jugoslavena 360, Makedonaca 236, Crnogoraca 225, Muslimana 82, Slovenaca 68, Ostalih 46, Mađara 14 i Albanaca 8 (M. Abazović, nav. dj., str. 121-122; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 155).

⁶⁷ A. Džubo, **VOJNA SILA U SUNOVRATU ZLOČINA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 18; A. Lukežić, nav. dj., str. 73; Dž. Šarac, nav. dj., str. 121; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 17; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 156. U JNA su, piše Stane Potočar, izvršene

“Čišćenje” JNA, od vodnika do generala, na nacionalnoj i političkoj osnovi znatno je intenzivirano 1990. U jedinicama JNA, odnosno jedinicama velikosrpske vojske, ostale su samo starješine srpske nacionalnosti, **“ali uz uslov da su slijepo poslušni i spremni da sprovedu jednu prljavu fašističku politiku”**.⁶⁸

Najveći dio JNA je, **“evoluirajući od komunizma i unitarizma, završio u pravoslavlju i velikosrpskom nacionalizmu”** kao udarna pesnica tog nacionalizma. To je Armiju **“odvelo u krvavo bespuće, sve do njezine konačne porote u obračunu sa svim jugoslovenskim narodima, uključujući i srpski”**.⁶⁹

masovne čistke. **“U republikama više nisu za zapovjednike postavljani oficiri iste narodnosti odgovarajućem sastavu stanovništva. Nacionalni sastav je bitno izmijenjen, a uklonjeni su oni što su bili u dobrim odnosima s određenim republikama. Bilo je veoma mnogo prijevremenog penzionisanja, pa i premještanja, da bi se stvorila jednonacionalna vojska”** (S. Potočar, **UROTA GENERALŠTABA PROTIV NARODA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 105).

⁶⁸ A. Lukežić, nav. dj., str. 73. U Sloveniji i Hrvatskoj je do 1991. izvršena temeljita izmjena kadrova u JNA na teritoriji tih republika (M. Špegelj, **SJEĆANJA VOJNIKA**, str. 46).

Uoči napada na Hrvatsku u JNA je bilo 12,6% Hrvata, što je u odnosu na njihovu brojnu zastupljenost u SFRJ bio nedostatak od -53%; Slovenaca 2,8%, s nedostatkom od -66%; Muslimana 2,4%, s nedostatkom od -78%, i Albanaca 0,6%, s nedostatkom od -66%. Zastupljenost Srba od 63,2% u oficirskoj populaciji bio je višak od +51%; Crnogoraca 6,2%, s viškom od +148%; a Jugoslovena 3,6%, s viškom od +45%. (D. Marijan, **JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIJA U AGRESIJI NA REPUBLIKU HRVATSKU 1990-1992. GODINE**, *Časopis za savremenu povijest*, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, str. 289; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 160).

Nacionalna struktura oficirskog kadra JNA u Sloveniji i Hrvatskoj je u ljeto 1991, po podacima Komande 5. vojne oblasti, od 6. jula 1991, apsolutno bila u korist Srba, bilo ih je 57%, zatim Hrvata 12%, Slovenaca 6%, Crnogoraca 5%, Jugoslovena 4% i pripadnika ostalih nacionalnosti 16% (D. Marijan, nav. dj., str. 302; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 160).

JNA je jula 1991. sve više bila nacionalno čista - srpska vojska. Svi Slovenci (ili gotovo svi) povukli su se iz vojske, većina Hrvata se tada povlačila, a Albanaca gotovo da nije ni bilo, kao ni Bošnjaka, te zanemarljiv broj Makedonaca (S. Mesić, nav. dj., str. 97; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 160).

Krajem septembra 1991. **“svi generali u Generalštabu /u Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - prim. S. Č./, sem jednog”, bili su Srbi**, tvrdi Borisav Jović (B. Jović, nav. dj., str. 387).

⁶⁹ I. Stambolić, **UDARNA PESNICA VELIKOSRPSKOG NACIONALIZMA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 241.

JNA je, po Ivanu Stamboliću, **“nastupala u sasvim suprotnom pravcu od onog na koji se pred narodima zaklela. Umesto da svojom ogromnom silom zapreti, da se ispreči svim vidovima nasilja u zemlji, svim paravojnim divljanjima, pa i propagandom,**

Rukovodstvo JNA čvrsto je stalo na velikosrpsku nacionalističku politiku (političkog) rukovodstva Srbije i lično Slobodana Miloševića.⁷⁰ Naime, ru-

huškačkom ratu, kao specijalnom vidu ratovanja, ona se priklonila ratoboračkoj volji političkog rukovodstva najveće nacije u Jugoslaviji i okrenula cevi u ostale, malobrojne nacije” (I. Stambolić, **PUT U BESPUĆE**, Beograd, 1995, str. 243).

⁷⁰ R. Dizdarević, **IZDAJA VOJNOG VRHA**, str. 157 i 162; Isti, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE**, str. 414; V. Žarković, **ZAOKRUŽENJE SRPSKIH ZEMALJA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 56; S. Potočar, **UROTA GENERALŠTABA PROTIV NARODA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 105- 106; A. Lukežić, **KRVAVA BESPUĆA JNA**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 70; B. Mamula, nav. dj., str. 159-160; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 77.

Rukovodstvo JNA se, tvrdi Raif Dizdarević, **okrenulo politici rukovodstva Srbije**. Velikosrpska politika je imala veliki utjecaj u JNA i posebno na njeno rukovodstvo. JNA je, po njemu, **pretvorena u “sluškinju velikosrpskog ekspanzionizma”** (R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE**, str. 414).

General Kadijević je otišao s jačim - s Miloševićem koji mu je izgledao najjači. Savezni sekretar je u Miloševićevom režimu vidio jačeg, **priklonio mu se i prihvatio velikosrpski koncept**. Na tom je konceptu, po Mamuli, **“potrošio JNA”**, koja je, nakon što su je napustili Slovenci, Hrvati, Bošnjaci i ostali - **“zaista postala velikosrpska”** (*Slobodna Bosna*, br. 186, 8. juni 2000, str. 25, Intervju Branka Mamule).

Kadijević je, tvrdi Mamula, **“u kritično vrijeme 1991”, “spreman stiže do tačke na kojoj bi trebao prelomiti i preuzeti rizik”**, odustao. Po Mamulinoj ocjeni, u pitanju su bila tri faktora koja su djelovala uporedo: Kadijević nije bio general odluke nego izvršenja, nije vjerovao u sposobnost JNA da izvrši njegovu odluku i nije smatrao da JNA treba u Jugoslaviji zadržavati narode koji to nisu željeli. Govoreći o tome, admiral Mamula s pravom tvrdi da JNA **“nije trebala nikoga zadržavati niti tjerati iz Jugoslavije. Njena ustavna uloga je bila vrlo jasna - da odbrani teritorijalni integritet i ustavni poredak zemlje dok se jugoslavenski narodi drugačije ne dogovore. Nije moglo biti govora o tome da Milošević ili netko drugi pomoću JNA prekraja Jugoslaviju i stvara novu državnu konstrukciju, kako bi svi Srbi živjeli u jednoj državi. A prihvaćeno je upravo to”** (B. Mamula, nav. dj., str. 159).

S obzirom na to da su, po Mamuli, Kadijević i vodeći generali oko njega (Adžić, Šimić, Brovet i drugi) bili čvrsto opredijeljeni za jedinstvenu Jugoslaviju, postavlja se više pitanja, među kojima i sljedeće: **čime se vojni vrh** (i general Kadijević lično) **rukovodio da napusti jugoslovensku političku opciju i prihvati velikosrpsku?** U traženju odgovora na to pitanje Mamula tvrdi da realna procjena stanja u zemlji i raspoloženje u JNA vojni vrh nisu na to mogla navesti. Stoga je rukovodstvo JNA moralo imati svoju procjenu i upravljati se prema njoj - **“jedino i isključivo prema njoj”**, tvrdi Mamula. **“A pitanje, da li bi ih ona dovela do sukoba s Predsjedništvom, rukovodstvima republika i drugim institucijama Federacije i republika, nije smjelo poroditi strah i onemogućiti Armiju da izvršava svoje ustavne obaveze”**.

Kadijeviću je, po Mamuli, bilo poznato da je vojni vrh za takvu situaciju imao rješenje i plan. **“On ga je prihvatio, dalje razradio i ažurirao. Ništa se novo nije dogodilo što nismo bili predvidjeli. A kako nesigurni i ustrašeni po pravilu traže da se sklone pod skut jačega, a jači je izgledao Milošević i probudeni srpski nacionalizam, Kadijević se odlučio.”** To se, po Mamulinim procjenama, dogodilo 1989. (Isto, str. 159-160).

kovodstvo JNA imalo je “**iste stavove kao i Srbija**”,⁷¹ čime je (to rukovodstvo i lično general Kadijević) bilo u podređenom položaju prema Miloševiću.⁷²

⁷¹ B. Jović, nav. dj., str. 45; F. Hećo, nav. dj., str. 69. “**Jaka međusobna povezanost između Velikosrpskog pokreta i vrha JNA ogledala se i u njihovim zajedničkim odlascima na godišnje odmоре. U vremenu od 1. do 12. avgusta 1989. godine, u vojnom odmaralištu ‘Kupari’ kod Dubrovnika, zajedno borave Veljko Kadijević, Borisav Jović, Slobodan Milošević i Bogdan Trifunović (podpredsjednik CK SK Srbije), gdje prave planove i dogovaraju se za rušenje Jugoslavije i stvaranje ‘Velike Srbije’. U knjizi ‘POSLEDNJI DANI SFRJ’ Borisav Jović /str. 45 - prim. S. Č./ ističe: ‘Veljko Kadijević u svemu ima iste stavove kao i Srbija. To nas svakako zbližava s Armijom’. To isto se događa i naredne 1990. godine, početkom mjeseca avgusta, kada ista grupa zajedno ‘odmara’ i planira rušenje predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (SIV-a), Antu Markovića, koji im smeta u realizaciji njihovog zacrtanog cilja. Prilikom krstarenja brodom po Jadranu, 10. avgusta 1990. godine, Borisav Jović, Slobodan Milošević, Veljko Kadijević i Bogdan Trifunović odlučuju, a Borisav Jović /str. 176 - prim. S. Č./ citira: ‘Procenjujemo da se rasplet jugoslavenske političke krize mora izvršiti dok sam ja na čelu Predsjedništva SFRJ. Posle toga bili bi smo potpuno nemoćni. Zato moramo vući poteze koji idu ka tome’. Ova izjava nedvosmisleno potvrđuje tijesnu saradnju i zajedničko odlučivanje o budućoj sudbini SFRJ političkog vrha Srbije i vrha JNA na čelu sa Veljkom Kadijevićem” (F. Hećo, nav. dj., str. 69; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 240, 248-249, 255 i 488; D. Marijan, Najveći Mamulin promašaj jest odabir Kadijevića i Adžića, mislio je da će on upravljati iz pozadine, DOMOVINSKI RAT – LAŽ I ISTINA, Večernji list, Zagreb, 2014, str. 35).**

“Operacionalizacija njihovih planova i dogovora”, navodi Hećo, “počinje se realizovati već tokom ljeta iste godine, kada jedinice JNA pomažu pobunjene Srbe u Hrvatskoj u održavanju lokalnog referenduma o ‘autonomiji’ srpskog naroda u Kninu. Kada lokalne srpske vođe po instrukcijama iz Beograda, januara 1991. godine, šire područje Knina proglase ‘Srpskom autonomnom oblasti Krajina’, JNA aktivno učestvuje u naoružavanju srpskog stanovništva i njegovoj pripremi za oružane sukobe. Slične aktivnosti JNA primjenjuje u drugim krajevima Hrvatske gdje su Srbi bili u većini. Po vješto isplaniranom scenariju, srpski ekstremisti izazivaju sukobe sa hrvatskom policijom, a zatim pozovu JNA da interveniše i da ih ‘zaštiti’. Nakon intervencije, JNA se stavlja na srpsku stranu i raspoređivanjem svoje jedinice vrši tihu okupaciju tih teritorija” (F. Hećo, nav. dj., str. 69).

⁷² V. Žarković, nav. dj., str. 56; I. Radaković, nav. dj., str. 2; B. Mamula, nav. dj., str. 170; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 77-78. Uloga generala Veljka Kadijevića je “**u aspektu velikosrpskog divljanja u JNA**”, tvrdi general Fikret Muslimović, “**bila ključna. On je posredstvom fašiziranih generala i visokih oficira širom Jugoslavije provodio sve što mu je Milošević i velikosrpski štab nalagao**” (F. Muslimović, ODBRANA REPUBLIKE, NIP Ljiljan, Sarajevo, 1995, str. 51).

Rukovodstvo JNA je, slično srpskim nacionalistima, zastupalo tezu: da se Ustavom iz 1974. “ustavno-pravno omogućava i priprema raspad Jugoslavije”, Ustav 1974. je “predstavljao ustavno-pravni osnov”, čija je “dosljedna primjena neminovno i zakonito” vodila “zemlju u raspad”, “daljem procesu raspadanja SFRJ, najznačajniji doprinos dao je Ustav SFRJ iz 1974. godine, kao i državno, političko i ekonomsko ustrojstvo zemlje

Rukovodstvo JNA se u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom **“zalagalo za brzo stvaranje nove Jugoslavije”**.⁷³ **“Glavni motiv za takav”**, po Kadijeviću, **“naš stav, nije bio samo u potrebi da JNA ima svoju državu”**, već **“prije svega, u uvjerenju da ima naroda u Jugoslaviji koji zaista žele da žive u zajedničkoj državi, pa zato takvu državu treba i stvoriti.”**⁷⁴

Štab Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ je **“u nekoliko navrata predlagao da se što prije ide na stvaranje nove jugoslovenske države”**, sastavljene **“od naroda koji hoće da nastave zajednički život u njoj”**. S tim u vezi, Štab Vrhovne komande se, pored ostalog, rukovodio procjenom **“da ni jedna vojska, pa ni JNA, ne mogu uspješno voditi i dobiti rat bez jasno definisane države za koju se vojska bori i koja na pravi način, kako savremeni rat traži, podržava svoju vojsku”**.⁷⁵ S projektom **“stvaranja nove jugoslovenske države”** istovremeno se odvijao i proces **“nacionalne transformacije JNA primjeren novoj budućoj Jugoslaviji”**.⁷⁶

Polazeći od generalnog političkog cilja - **stvaranje nove Jugoslavije - države srpskog i crnogorskog naroda**, jedan od zadataka upotrebe JNA bio je **“transformacija JNA”** (**“na cijelom jugosloven-**

na njemu zasnovano ...”, **“ustavni položaj autonomnih pokrajina bio je najdirektnije u funkciji razbijanja Srbije”** (V. Kadijević, nav. dj., str. 65-66 i 158).

⁷³ V. Kadijević, nav. dj., str. 90, 93, 110, 114 i 134. Iznoseći takvu tvrdnju, general Kadijević navodi da je to činjeno, jer je **“s razvojem događaja”** navodno **“sve više nestajala jugoslovenska država”** (Isto, str. 90), koja je, po njemu, **“vrtoglavo jurila /u raspad/ već preko dvije i po decenije, stalno povećavajući tu brzinu, naročito u posljednoj deceniji”** (Isto, str. 110).

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ V. Kadijević, nav. dj., str. 130-133. JNA je, po ocjeni generala Kadijevića, u **“procesu razgradnje federalne države”** **“sve više, praktično, postajala vojska bez svoje države”**, što je, po njemu, **“jedinstven slučaj u svijetu”** (V. Kadijević, nav. dj., str. 76 i 131-132). Stoga je rukovodstvo JNA prihvatilo projekt **“stvaranja nove jugoslovenske države”** - **“svi Srbi u jednoj državi”**.

JNA je, tvrdi general Kadijević, **“ulagala”** napore **“da muslimanski dio rukovodstva Bosne i Hercegovine usmjeri ka novoj jugoslovenskoj državi onih jugoslovenskih naroda koji to zaista hoće”**. S obzirom na to da po njemu ti napori **“nisu urodili plodom”**, rukovodstvo JNA se moralo **“orijentisati na konkretnu saradnju sa predstavnicima srpskog naroda i sa srpskim narodom u cjelini, nikad ne zatvarajući vrata za saradnju i sa ostalima, makar pojedincima koji su za novu Jugoslaviju”** (V. Kadijević, nav. dj., str. 147).

⁷⁶ Isto, str. 133-134.

skom prostoru”) “u vojsku buduće Jugoslavije, kako po unutrašnjoj nacionalnoj i organizacionoj strukturi, tako i po teritorijalnoj lokaciji”. Stoga su “glavne ideje iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslovenskom prostoru” bile:

- prvo, “poraziti hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli, obavezno u mjeri koja će omogućiti izvršenje postavljenih ciljeva”;
- drugo, “ostvariti puno sadejstvo sa srpskim ustanicama u Srpskoj krajini”;
- treće, “omogućiti dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije”;
- četvrto, “posebno voditi računa da će uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini”.⁷⁷

Ostvarivanju “glavne ideje iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslovenskom prostoru” i navedenih ciljeva prilagođeno je “lociranje snaga JNA”. Na taj način JNA je najdirektnije izvršila oružanu agresiju na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu i narušila teritorijalni integritet, nezavisnost i suverenitet međunarodno priznatih država.

Prihvatajući velikosrpski nacionalizam i neposredno se stavljajući u njegovu službu, vojno rukovodstvo je, polazeći, pored ostalog, od ocjene da je organizacija države SFRJ i njeno državno uređenje “u sebi krilo klicu raspada SFRJ”, a “jugoslovensko društvo u cjelini, pa i država” “nešto najkomplicovanije što je svijet do sada upoznao u toj oblasti”,⁷⁸ nakon što su “svi” njegovi “pokušaji” očuvanja Jugoslavije “u postojećim granicama” propali (to rukovodstvo je, u saradnji s političkim rukovodstvom Srbije i obrnuto, pod izgovorom očuvanja Jugoslavije napadajući druge, posebno Slovence i Hrvate za

⁷⁷ Isto, str. 134. JNA je, tvrdi general Kadjević, “rezultatima rata u Hrvatskoj”, odnosno protiv Republike Hrvatske, “u cjelini, pod uslovima nezabilježenim u istoriji, izvršile prvi dio svoje novoutvrđene zadaće - da vojnički odbrani pravo srpskog i crnogorskog naroda na zajedničku državu” (V. Kadjević, nav. dj., str. 144). Međutim, “drugi dio te zadaće - da obezbjedi miran razlaz sa ostalim narodima koji nisu željeli da ostanu u Jugoslaviji”, JNA, po generalu Kadjeviću, “nije mogla izvršiti, jer to i nije zavisilo od nje” (Isto).

⁷⁸ Isto, str. 58 i 61.

rušenje Jugoslavije, sebe prikazivalo kao **“jedine braniocce zajedničke države”**), umjesto da, u skladu s ustavnom obavezom brani i (o)čuva državu SFRJ (suverenitet i teritorijalni integritet zemlje) od spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja, radilo na projektu razbijanja zajedničke jugoslavenske države i istovremeno se zalagalo za **“brzo stvaranje nove Jugoslavije”**, **“nove jugoslovenske države onih jugoslovenskih naroda koji to žele, u ovoj fazi srpskog i crnogorskog naroda”**. Taj generalni politički cilj vojno rukovodstvo je prikrilo floskulom **“da ima naroda u Jugoslaviji koji zaista žele da žive u zajedničkoj državi”**.⁷⁹ Zbog toga se vojno rukovodstvo, polazeći od navedenog “uvjerenja”, borilo za realizaciju tog generalnog političkog cilja - **“stvaranje nove Jugoslavije od naroda koji to žele” - države srpskog i crnogorskog naroda**, čime je na taj način otvoreno iznijelo svoje ciljeve. Za ostvarenje takvog cilja, koga je general Kadijević formulisao tvrdnjom **“... pa zato takvu državu treba i stvoriti”**, vojno rukovodstvo je, **“uz učešće odgovarajućih političkih ličnosti koje su stajale na takvom političkom kursu raspleta političke krize” - opciji** koja je **“prihvaćena i to od svih bez ijednog izuzetka”**, obezbjeđujući takvu politiku,

⁷⁹ Isto, str. 90 i 134; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 378; F. Hećo, nav. dj., str. 74. Rukovodstvo JNA, po ocjeni generala Kadijevića, **“nije htjelo da preuzme na sebe političku ulogu spasioca Jugoslavije, jer je smatralo da JNA tu ulogu ne može odigrati”** (V. Kadijević, nav. dj., str. 150). S tim u vezi, on, pored ostalog, tvrdi kako rukovodstvo JNA dok je on bio savezni sekretar (15. maj 1988. - 6. januar 1992) **“nije donijelo nijednu političku odluku i nametnulo je zemlji”** (Isto). Nažalost, činjenica je da je rukovodstvo JNA izdalo Jugoslaviju, jer je JNA **“već dugo godina radilo isključivo za račun Srbije i pod neposrednim rukovodstvom aktuelne srpske politike”** (Isto, 150), što general Kadijević negira. On, shodno tome, negira i činjenicu da su Srbija i JNA **“glavni krivci” (“jedini krivci”) “za raspad Jugoslavije”**, pri čemu činjenice koje pripisuje pozitivnoj ulozi JNA (stvaranje **“nove jugoslovenske države”** i, u skladu s tim, **“nove jugoslovenske vojske”**, a **“na-ročito za srpski narod u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini”**), čime Kadijević *de facto* dolazi u kontradikciju sam sa sobom tako što prethodno iznijete činjenice, po njemu, o tzv. negativnoj ulozi **Srbije i JNA**, on ustvari ovim potvrđuje (Isto, str. 152). Prema tome, Srbija i JNA su imale primarnu i presudno značajnu ulogu u razbijanju SFRJ.

General Kadijević se 6. januara 1992, **“zbog lošeg zdravstvenog stanja”**, povukao sa svih dužnosti. **“Odbačen od armijskih starješina, ismijan i omalovažen u Predsjedništvu SFRJ i među republičkim vođama”**, on, tvrdi admiral Mamula, **“nije više imao nikakvih uvjeta da komanduje Armijom, a ona se brzo kretala svom raspadu - formiranju nacionalnih vojski”** (B. Mamula, nav. dj., str. 223; F. Hećo, nav. dj., str. 78). Kadijević je, po ocjeni Raifa Dizdarevića, **“odigrao njima /Miloševiću, Joviću i drugim - prim. S. Č./ potrebnu ulogu i postao suvišan”** (R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 421).

prilagodilo i “osnovnu zamisao upotrebe oružanih snaga” i, s tim u vezi, utvrdilo zadatke JNA u “novim uslovima”.⁸⁰ To rukovodstvo je “u odsudnom trenutku jugoslovenske drame” stalo na stranu velikosrpskog nacionalizma, te za njegov račun i njegove nacionalističke politike o “zaokruženju srpskih zemalja”, prihvatilo osvajački rat kao sredstvo vojnog rješavanja jugoslovenske krize i na taj način izdalo zajedničku jugoslovensku državu (SFRJ).⁸¹

⁸⁰ V. Kadrijević, nav. dj., str. 134. Jedan od zadataka oružanih snaga se, pored odbrane “prava naroda koji žele da žive u zajedničkoj državi Jugoslaviji”, po Kadrijeviću, sastojao od “pune kontrole Bosne i Hercegovine sa krajnjim ciljem da se odbrani srpski narod i njegova nacionalna prava kada to postane aktuelno” (Isto, str. 93, 110 i 134).

Uz taj navedeni generalni politički cilj Kadrijević formalno navodi i “pravedan i miran razlaz sa onim narodima koji ne žele da ostanu u Jugoslaviji” (Isto, str. 110 i 134). To je, nažalost, bila prazna fraza.

⁸¹ V. Žarković, nav. dj., str. 56; I. Radaković, nav. dj., str. 2; B. Mamula, nav. dj., str. 170; R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE**, str. 414; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 78 i 150-157. U rukovodstvu JNA je, tvrdi Raif Dizdarević, bila izdaja. General Veljko Kadrijević je, po njemu, “odigrao ključnu ulogu u izdaji Armije i njenom stavljanju u službu oružanog ostvarivanja velikosrpskih pretenzija ...” (R. Dizdarević, nav. dj., str. 414-415, 417 i 419).

U nastojanju da pruži odgovore na pitanja “ko je razbijao Jugoslaviju, ko je podstakao i služio agresiji i zločinima koji su njome počinjeni”, Raif Dizdarević, na osnovu svih saznanja do kojih je on došao, tvrdi s pravom, a što potvrđuju relevantna dokumenta, “da je odlučujuću ulogu odigrala izdaja od strane vrha Armije uz - ponavljam - sigurno najveću odgovornost Veljka Kadrijevića. On je, uostalom, bio na čelu vojnog vrha. Velikosrpska politika nije mogla da nadvlada i krene sa agresijom u stvaranju velike Srbije bez jake oružane sile. Kada se vojni vrh priklonio politici Miloševiću, i ubrzo sa njom poistovjetio; kada je sebe i vojnu silu kojom je raspolagao stavio u službu te politike, ona se i mogla, i počela, nasiljem, agresijom i zločinima ostvarivati. Da nije bilo te izdaje; da je Armija ostala jugoslovenski opredijeljena sa jednakim odnosom prema svim narodima i vjerna svojoj tradiciji, da se nije opredjeljivala u sukobima i različitim gledanjima na puteve izlaska iz krize odnosa u Federaciji; da je u tome ostala postrani i da se ograničila na ustavnu zadaću obezbjeđenja teritorijalnog integriteta putem osiguranja granica Jugoslavije, ne bi bilo moguće sve ono što je izazvala i učinila politika Slobodana Miloševića i Srbije. Sve dok političke tendencije koje su se tada sudarale u Jugoslaviji i velikonacionalne aspiracije nisu raspolagale oružanom silom, republike su bile prinuđene da traže pregovorima rješenja krize odnosa u zemlji - bilo radikalnim redefinisanjem odnosa u Federaciji, bilo uspostavom konfederalnih odnosa, bilo mirnim razlazom onih koji to žele, bilo usvajanjem neke od varijanata koje su se tada nudile. Mirno rješenje je imalo šansu sve dok nije došlo do izdaje vojnog vrha i time pretvaranja Jugoslovenske narodne armije u snagu velikosrpskih pretenzija.

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta, na čelu s Miloševićem, koji je ujedno bio i vrhovni komandant, ilegalno je formiralo neustavni Štab Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ (**“najviše stručno i profesionalno telo u oblasti rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama”**) i dalo mu, u skladu s ciljevima tog pokreta, široka ovlaštenja, kao što je i uvođenje vanrednog stanja i vojnog udara. To je Predsjedništvu SFRJ prijetilo sve vrijeme Jovićevog predsjednikovanja, a posebno januara i marta 1991. JNA je djelimično izašla iz kasarni i neke njene akcije često su bile van kontrole ustavne vlasti (kninsko Kosovo Polje, Plitvice, Pakrac i Borovo Selo). Borisav Jović je 15. maja 1991. ugasio svoja ustavna ovlaštenja šefa države i sve prenio na ilegalni Štab Vrhovne komande, koji je od tada mjesec i po dana praktično vladao Jugoslavijom - državom bez šefa. Mesićevo ustoličenje obavljeno je tek kada je taj državni udar formalno učvršćen dolaskom Sejde Bajramovića s Kosova, Jugoslava Kostića iz Vojvodine i pristankom Hrvatske.⁸²

U (planiranom osvajačkom) ratu za **“zaokruživanje srpske države”** planirano je, po procjeni SANU-a, **“samo 80.000”** žrtava. To je dr. Latinki Perović lično izjavio akademik Antonije Isaković (potpredsjednik SANU-a). S tim u vezi, Perović navodi: **“I negde, to je možda 1990. godina, on me je pozivao i počeo je da mi opisuje političku situaciju u Jugoslaviji. Govorio je da Hrvati neće Jugoslaviju, da Slovenci neće Jugoslaviju, da je to trenutak da Srbija jednom reši svoje pitanje. Ja sam ga slušala i rekla sam: ‘Čekaj, vi hoćete rat?’ On je klimnuo glavom, i tako, napravio je lice, onako malo šeretski, i rekao: ‘Ali znaš, to neće biti rat u Srbiji, i poginuće samo 80.000 ljudi!’ Ja sam pitala: ‘Ali, čijih glava? Kojih 80.000 ljudi?’ U toku tog razgovora neko je ušao, pozdravila sam se i otišla.”**⁸³

I akademik prof. dr. Milorad Ekmečić bio je **“svjestan”** činjenice da za **“novu krnju Jugoslaviju”**, državu u kojoj će, po njemu, u toj **“lijepoj državi”**, **“biti srpski krajevi iz Hrvatske, cijela Bosna i Hercegovina,**

U tome je istorijska odgovornost tadašnjeg vojnog vrha, pa i posebno, samog Veljka Kadijevića” (Isto, str. 420-421).

⁸² V. Kadijević, nav. dj., str. 51, 111-114, 125 i 131; I. Radaković, nav. dj., str. 48 i 190-191; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 71-86.

⁸³ O. Milosavljević, nav. dj., str. 202-203; S. Čekić, *GENOCID ...*, str. 515.

U krugovima SANU, navodi Sonja Biserko, **“govorilo se da je Dobrica Ćosić iznio sličnu tezu još 1990. godine, kada je navodno rekao da je 80.000 srpskih žrtava prihvatljivo za ostvarivanje nacionalnih ciljeva”** (S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 122-123).

Crna Gora, Makedonija i Srbija”, **“vrijedi ratovati”**, ne vodeći računa o broju žrtava. Znajući da je riječ o ratu u kome će biti na hiljade mrtvih, on je 10. aprila 1991, prilikom razgovora između rukovodstva SDP-a i SDS-a Bosne i Hercegovine, u Sarajevu (u Klubu delegata), na pitanje prof. dr. Nijaza Durakovića da to (formiranje **“nove krnje Jugoslavije”**, jedinstvene srpske države - Velike Srbije) **“vodi direktno u rat”**, **“potpuno mirno, bez ijedne grimase na licu, čak spuštajući ton”**, odgovorio: **“znam da je to rat; zar mislite da se ijedna država na svijetu napravila bez rata i mača, neće ni ova”**, i dodao: **“što je hiljade mrtvih za jednu državu, to je sitnica.”**⁸⁴

Za akademika Milorada Ekmečića nije bila nikakva **“šteta ako pogine 200.000 Srba za novu konstelaciju Balkana i naših prostora”**, odnosno za formiranje etnički čiste srpske države na Balkanu.⁸⁵

Ratni zločinac prof. dr. Biljana Plavšić je za realizaciju srpskog velikodržavnog projekta - formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu bila **“spremna”** da, polazeći od **“brojčane nadmoćnosti Srba”** i računajući **“da bosanski rat mogu da dobiju samo Srbi”**, žrtvuje **šest miliona Srba** (**“nas je 12 miliona, pa neka šest miliona strada, ostalih šest miliona će pošteno da živi”**),⁸⁶ pri čemu je bila, vjerovatno, potpuno svjesna da je u tom slučaju neizbježan genocid.

JNA je, posebno od 1990, bila pod političkom kontrolom Srbije i u potpunosti zavisila od Miloševića (**“... vezana za Miloševića ...”**), jer joj je **“Srbija bila čvršća uzdanica”**. Velikosrpski plan odbrane **“srpskih zemalja”** na frontu Karlobag – Ogulin – Karlovac – Virovitica **“postavio joj se kao jedini izlaz po principu ‘uzmi ili ostavi’”**. Za

⁸⁴ I. Komšić, **PREŽIVLJENA ZEMLJA: TKO JE, KADA I GDJE DIJELIO BOSNU**, Prometej, Zagreb, 2006, str. 67-71.

⁸⁵ V. Premec, **ANTICIVILIZACIJSKI FAKTUM: OPSADA SARAJEVA 1992-1995. GODINE, * * * POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA: 1992-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane 29. februara i 1. marta 2012, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 718.

Navedeni sud o žrtvovanju 200.000 Srba za realizaciju političkog projekta genocidnog karaktera Ekmečić je lično iznio akademiku prof. dr. Vladimiru Premecu, krajem aprila 1992, prilikom njihovog zadnjeg susreta na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (Isto).

⁸⁶ *SVET*, 6. septembar 1993; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 122.

taj drugi slučaj Milošević i Jović su “**pripremali ucjenu - formiranje vojske Srbije i napuštanje JNA**”. Nemajući više “**moralne i političke snage da se odupre**”, JNA je prihvatila “**velikosrpski politički i vojni koncept i izgubila jugoslovensko tlo pod nogama**”.⁸⁷

Srpski hegemonistički koncept koji je skrojio Jugoslaviju 1918, te preživio revoluciju i skoro polustoljetnu vladavinu socijalizma konačno je sahranio Jugoslaviju. Zbog nemogućnosti da se dočepaju apsolutnoga utjecaja u Predsjedništvu SFRJ i Centralnom komitetu SKJ velikosrpski orijentisani političari su na Četrnaestom kongresu (20-22. januara 1990) razbili SKJ kao integrativni faktor Federacije. Ukidanjem autonomije Kosovu i Vojvodini, a formalnim zadržavanjem njihovih glasova u Predsjedništvu SFRJ nastojali su osigurati mogućnost preglasavanja svih drugih, što je na kraju dovelo do paralizovanja Predsjedništva sa remi pozicijom.⁸⁸

⁸⁷ B. Mamula, nav. dj., str. 187-188 i 209; B. Jović, **POSLEDNJI DANI SFRJ**, drugo dopunjeno izdanje, Kragujevac, 1996, str. 146; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 964; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 158; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 159. JNA je, tvrdi admiral Mamula, koristeći predsjednika Predsjedništva SFRJ Borisava Jovića, podvrgnuta pritisku “**i njeno ministarstvo nije izdržalo - napustilo je svoj program rješenja jugoslavenske krize i prihvatilo Miloševićev**” velikosrpski program (B. Mamula, nav. dj., str. 291).

Iznoseći tvrdnju kako je JNA prihvatila Miloševićev velikosrpski program, pri čemu kritikuje Slobodana Miloševića i Veljka Kadijevića, Branko Mamula je neoprezno priznao da je SSNO imao “**svoj program rješenja jugoslovenske krize**”. To “rješenje” je bilo zapravo njegovo (tj. Mamulino) “**rješenje jugoslovenske krize**”, koje je, također, bilo neprihvatljivo. Možda bi se to pokazalo da je Kadijević svoj neizvršeni puč sinhronizovao sa Jazovim 19. augusta 1991, što bi bio razlog njegovog odbijanja da to učini u martu 1991, kada su mu to naložili Slobodan Milošević i Borisav Jović.

⁸⁸ S. Čekić, **AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993**, str. 28; V. Žarković, nav. dj., str. 231; N. Duraković, nav. dj., str. 180-181; D. Jović, nav. dj., str. 474-475; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 143; M. Šadinlija, nav. dj., str. 101-103. Nakon što je na Osmoj sjednici CKSK Srbije “**urazumio**” svoje političke protivnike u Srbiji, Milošević je odlučio da “**urazumi**” i rukovodstvo SKJ. U namjeri da u Jugoslaviji osvoji vrhovnu vlast, isforsirao je održavanje vanrednog kongresa SKJ. Zbog toga što njihovi prijedlozi o konfederalnom uređenju zemlje i preobražaju koji bi vodio ka evropskoj integraciji nisu dobili potrebnu podršku, slovenački delegati su napustili Kongres. Tada je Milošević, vodeći oštru borbu protiv Markovićevih reformi, koje su navodno bile uperene protiv interesa Srbije, u raspravi koja je poslije toga uslijedila predložio da Kongres utvrdi novi kvorum bez Slovenaca i da nastavi rad, “**pokušavajući da ih izoluje**

Slobodan Milošević početkom 1990. “**sve jasnije iznosi srpske ciljeve**” i, s tim u vezi, tvrdi da je “**srpski narod formiranjem jugoslovenske države realizovao svoj istorijski interes na život u jednoj državi**”. Srbi su, po njemu, za Jugoslaviju zato što “**žive širom Jugoslavije i što im je stalo da žive u jednoj državi**”.⁸⁹

U prvoj polovini februara 1990. Slobodan Milošević je ponovo “**predvidio**” rat. U razgovoru, poslije sjednice Predsjedništva SFRJ - 13. februara, na kojoj su učestvovali i predsjednici predsjedništava republika i autonomnih pokrajina “**(tema Kosovo)**”, u kancelariji Borisava Jovića, gdje su bili prisutni i Veljko Kadrijević, Petar Gračanin i Dragutin Zelenović, Milošević je izjavio: “**Biće rata, boga mi.**”⁹⁰

i ostavi same” (B. Jović, **KNJIGA O MILOŠEVIĆU**, str. 52-56; Isti, **POSLEDNJI DANI SFRJ**, str. 92-93; N. Major, **RASPAD DRUGE JUGOSLAVIJE**, u: **RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999**, Zbornik saopštenja i diskusije sa Okruglog stola, Beograd 7-9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 45; B. Mamula, nav. dj., str. 166).

Takav Miloševićev manevar značio je “**početak kraja bilo kakve mogućnosti za sporazumijevanje, pa i za funkcionisanje Jugoslavije**”, odnosno početak raspada Jugoslavije. Međutim, u radu Kongresa, bez Slovenaca nisu htjeli da učestvuju ni delegati iz Hrvatske. U takvoj su situaciji delegati iz JNA predložili prekid Kongresa i zakazivanje njegovog kasnijeg nastavka, čime je Kongres prekinuo rad na “**neodređeno vreme**”. Tako je Jugoslavija ostala bez nosioca vrhovne vlasti, čiji je raspad, i pored optimističke izjave Ante Markovića, predsjednika SIV-a, da će Jugoslavija opstati i bez SKJ, u temelju potresao cjelokupni sistem vlasti u zemlji. Državni organi nisu bili sposobni djelovati bez Partije (N. Major, nav. dj., str. 45-46; B. Mamula, nav. dj., str. 170).

⁸⁹ S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 142.

⁹⁰ B. Jović, nav. dj., str. 108; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 202 i 243. Na to je Jović uzvratilo “**Nećemo dati, boga mi**” - “**Dosta smo mi ratovali i ginuli u dva svetska rata. Sada ćemo rat svakako da izbegnemo!**

- **Neće biti rata onakvog kakav bi oni hteli - dodaje Veljko - ali će biti onakav kakav mora, a to je da im ne dozvolimo da nas tuku. Pera jadikuje da iz dana u dan protivnici socijalizma i Jugoslavije zauzimaju sve jače pozicije i sistematski nas potiskuju i nastupaju revanšistički. Sloba ga teši da se ne brine.**

Veljko kaže:

Za sve je kriv Gorbačov. Veoma je jeftino prodao ideju socijalizma i komunizma. Razbio je Varšavski pakt, porušio socijalizam u istočnoj Evropi, destabilizovao SSSR, a za nas je najgore što je narušio odnos snaga u Evropi i stavio sve komuniste na optuženičku klupu. Sada moramo da se branimo iako smo ginuli za odbranu zemlje i za njenu izgradnju” (Isto).

Vojno rukovodstvo je u proljeće 1990. javno i otvoreno iznosilo svoje ciljeve i **nakon što je po vlastitom uvjerenju izgubilo svoju državu**, utvrđenu Ustavom iz 1974, tvrdilo kako **“samo jaka unitarna država može prebroditi aktuelnu krizu, kako samo tako JNA može dobiti svoju izgubljenu državu”**.⁹¹ Polazeći od ocjene da JNA nije imala svoju državu, jer je ona, **“najprije ustavno-pravno ..., a zatim i stvarno postala vojska bez svoje države”**, vojno rukovodstvo je krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX stoljeća, udruženo s Miloševićem i drugim nosiocima velikosrpskog pokreta, krenulo u potragu za državom koju bi doživljavalo kao svoju. Počelo je sebi stvarati državu i određivati joj granice, jer je **“bilo potpuno izvjesno da se bez jasno definisane nove jugoslovenske države”** JNA nije mogla održati onakva kakva je bila i htjela biti.⁹² Tu državu (Velika Srbija, sa zapadnom granicom na liniji Karlobag – Karlovac – Virovitica, u kojoj bi svi Srbi bili okupljeni) Milošević je ponudio vojnom rukovodstvu i JNA se stavila u njegovu službu,⁹³ što je general Kadijević i priznao tvrdnjom da stvara **“novu jugoslovensku državu ..., srpskog i crnogorskog naroda”**.⁹⁴ Tako je vojno rukovodstvo **“svoju izgubljenu državu”** pronašlo **“u državnom projektu Slobodana Miloševića”**.⁹⁵

U martu 1990. nastavljani su kontakti i razgovori između Jovića i Miloševića, te sa Sokolovićem, Radmilovićem, Vučetićem i drugim

⁹¹ M. Špegelj, nav. dj., str. 47; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 243; M. Šadinlija, nav. dj., str. 192. Tu tvrdnju general Kadijević je iznio na sastanku sa generalima, u jesen 1988, u Topčideru, kome je prisustvovao i general Špegelj. Tom sastanku prisustvovao je i penzionisani admiral Mamula (M. Špegelj, nav. dj., str. 47).

General Kadijević, načelnik Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ, 6. jula 1991. obratio se građanima Jugoslavije i pripadnicima Oružanih snaga SFRJ i, pored ostalog, izjavio: **“Ustavom iz 1974. godine ostali smo bez savezne države. Prema njemu Jugoslaviju može rušiti ko god hoće, i to na ustavan način, a da, ustavnim sredstvima ne može biti spriječen. Bila je to svojevrсна tempirana bomba za razbijanje federalne države”** (. . . **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 306).

⁹² M. Špegelj, nav. dj., str. 47-48; V. Kadijević, nav. dj., str. 78; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 243-244.

⁹³ M. Špegelj, nav. dj., str. 48; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 244.

⁹⁴ M. Špegelj, nav. dj., str. 48; V. Kadijević, nav. dj., str. 90 i 93; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 244.

⁹⁵ M. Špegelj, nav. dj., str. 47; M. Šadinlija, nav. dj., str. 192.

čelnim ljudima Republike Srbije, kao i s Kadijevićem.⁹⁶ U “**dužem razgovoru**” 21. marta 1990. Milošević i Jović su se ponovo usaglasili o istjerivanju Slovenije iz Jugoslavije, napominjući da u svom programu političke borbe moraju zadržati “**cilj očuvanja Jugoslavije**”. Jugoslavija je, po njima, mogla i bez Slovenije, jer im je u tom slučaju, bilo lakše - “**lakše ćemo bez njih sa Hrvatima**”, tvrdio je Jović, s čime se usaglasio i Milošević.⁹⁷

Ocjenjujući da se “**ostvaruje proces raspadanja Jugoslavije na sličan način kao što se to desilo sa SKJ**”, političko rukovodstvo Srbije (srpska “koordinacija”, neformalna politička grupa, vojnopolitičko rukovodstvo velikosrpskog pokreta) 26. marta 1990. **odredilo je svoje ratne ciljeve - bitka za teritorije - uspostavljanje granice “unutar koje se neće ratovati. Van te granice rat se neće moći izbeći, jer Bosna i Hercegovina neće moći da opstane kao država, a bitka oko teritorije bez krvi teško je zamisliva”**.⁹⁸

Srpska “koordinacija” je, također, zaključila da Srbija “**neće pristati na konfederaciju**”,⁹⁹ procijenila “**da će se Jugoslavija verovatno raspasti ...**”¹⁰⁰

⁹⁶ B. Jović, nav. dj., str. 123-124, 127-131 i dr.; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 244.

⁹⁷ B. Jović, nav. dj., str. 125; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 244.

⁹⁸ B. Jović, nav. dj., str. 131; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 243-245. Borisav Jović je u svojoj izjavi, u ulozi svjedoka pred ICTY-em, “**ponovio i potvrdio da je srbijansko rukovodstvo osnovalo jedno koordinaciono tijelo sastavljeno od svih vodećih ličnosti u Srbiji. To tijelo je razmatralo i pratilo razvoj krize u Jugoslaviji i političke planove Srbije**” (K. A. Nilsen, **MILOŠEVIĆ: U RATU I U HAAGU - DOKUMENTACIJA**, s norveškog preveo dr. Rasim Muratović, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 74).

⁹⁹ B. Jović, nav. dj., str. 131. Političko rukovodstvo Srbije je odbilo mogućnost prihvatanja konfederacije. “**Jedini mogući način da se to prihvati, ali koji je neostvariv**”, bio je, piše Jović, “**ugovorna garancija prava srpskom narodu u drugim jugo-državicama. Pošto bi to bilo i provokativno traženje i neostvarivo, jer bi srpski narod na kraju bio izigran čak i kada bi svi na to pristali, realno Srbija nema nikakvog razloga da prihvati konfederaciju. To nam ne može niko nametnuti**” (Isto).

¹⁰⁰ Isto. Jugoslavija će se, prema procjeni Velikosrpskog pokreta, odnosno srpskog političkog rukovodstva, kako piše Jović, “**... raspasti već vidljivom tehnologijom: republike će jedna po jedna (počev od Slovenije) doneti nove ustave, koji će biti u sukobu sa važećim ustavom Jugoslavije, a o novom Ustavu Jugoslavije neće se postići saglasnost. Na taj način Jugoslavija će nestati, pa će se postaviti pitanje**

i odlučila da Srbija “**odmah pristupi izradi novog ustava koji će biti sposoban da 'pokrije' novu samostalnu srpsku državu**”.¹⁰¹

Usvojenom strategijom budućeg djelovanja (**razbijanje Jugoslavije, određivanje ratnih ciljeva i formiranje nove samostalne srpske države**) “**koordinacija**” je, pored ostalog, odredila i odnos prema svim konstitutivnim elementima Federacije. Tako je, naprimjer, Srbija drugim republikama branila donošenje ustava, a prva je donijela ustav koji je bio u suprotnosti s ustavom SFRJ. Tu strategiju stvarnih postupaka pratio je i plan obmane vlastite i svjetske javnosti, pri čemu su laž smatrali “**operativnim maskiranjem**”.¹⁰²

Prethodno koncizno izložena dvokolosječna (i dvolična) aktivnost zvaničnih organa Srbije, koja je potpuno realizovana u narednim godinama, ukazuje na bitne elemente i metode velikosrpskog pokreta i činjenicu da je on do tada potpuno ovladao polugama vlasti u Srbiji i jasno pokazao aspiracije da to uradi i u saveznim polugama, u cilju formiranja Velike Srbije. Te namjere istovremeno su prikrivane tobožnjom borbom za očuvanje i učvršćivanje jugoslavenske federacije. Ta dvolična politika bitna je konstanta ponašanja velikosrpskog pokreta.¹⁰³

Vojno rukovodstvo je, sprovodeći radikalnu reorganizaciju Oružanih snaga SFRJ (1987-1988),¹⁰⁴ preduzelo aktivnosti i na devastaciji,

konfederacije do koje neće doći, nego će nastati sukobi usled neslaganja srpskog naroda u Hrvatskoj i u BiH sa takvom nacionalnom pozicijom (odvajanje od matice i pretvaranja u nacionalnu manjinu)” - Isto.

¹⁰¹ Isto, str. 132. S tim u vezi, ocijenjeno je da je “**sreća što je ustavnim amandmanima na Ustav SR Srbije 28. II 1989. uspostavljena državna nadležnost SR Srbije na celoj teritoriji. Srbija mora biti spremna za predstojeće događaje koji se nameću van njene volje**” (Isto).

¹⁰² S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 245-246.

¹⁰³ Isto, str. 246.

¹⁰⁴ V. Kadijević, nav. dj., str. 66, 77, 100, 103-104 i 148; M. Špegelj, **PRVA FAZA RATA ...**, str. 41-47; Isti, **SJEĆANJA VOJNIKA**, Zagreb, 2001, str. 150; S. Biserko, nav. dj., str. 219; I. Radaković, nav. dj., str. 36-37; R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 237 i 400-401; Intervju Branka Mamule, *Slobodna Bosna*, Sarajevo, br. 186, 8. juni 2000, str. 23; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HR-*

dezorganizaciji, slabljenju, smanjenju, razoružanju i ukidanju Teritorijalne odbrane. Taj projekt je, pored oduzimanja republikama i pokrajinama prava na rukovođenje Teritorijalnom odbranom i “degradacije njene pozicije unutar jugoslovenskog sistema odbrane i opće ustavne pozicije kao komponente Oružanih snaga”,¹⁰⁵ kontinuiranog smanjenja Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine (smanjenjem učešća stanovništva na raspored u štabovima i jedinicama Teritorijalne odbrane, ukidanjem štabova i jedinica, reorganizacijom štabova i jedinica u niže

VATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 280-281; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 50-53; M. Šadinlija, nav. dj., str. 69.

¹⁰⁵ Isto; V. Kadrijević, nav. dj., str. 63, 67, 73, 75-78 i 100; R. Dizdarević, *OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...*, str. 400-401; S. Potočar, nav. dj., str. 105 i 213; I. Dolničar, *ZAČETNICI RATNE TRAGEDIJE*: u: F. Ademović, nav. dj., str. 269; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 40-57, 61-62, 64-70 i 666-667; * * *ZBORNİK DOKUMENATA IZ OBLASTI ODBRANE I BEZBEDNOSTI JUGOSLAVIJE 1990-1991. GODINE* (u daljem tekstu: * * *ZBORNİK DOKUMENATA ...*), Beograd, 2012, str. 162; M. Šadinlija, nav. dj., str. 39, 42-44, 52-53, 69, 151, 154-159, 161, 167-168, 173-176, 180, 186, 196-197, 203, 255, 274 i 280; D. Marijan, *Najveći Mamulin promašaj ...*, str. 32-33; D. Domazet-Lošo, *Operetni rat u Sloveniji je simuliran, da se uvuče Hrvatska i da JNA ima legitimitet za napad*, *DOMOVINSKI RAT - LAŽ I ISTINA, Večernji list*, Zagreb, 2014, str. 46; M. Špegelj, *PRVA FAZA RATA ...*, str. 41-47; Isti, *SJEĆANJA VOJNIKA*, str. 91 i 178; R. Dizdarević, *IZDAJA VOJNOG VRHA*, str. 148; I. Radaković, nav. dj., str. 33, 36-37 i 67-68; S. Biserko, *OD JUGOSLOVENSKE NARODNE ARMİJE DO SRPSKE VOJSKE*, u: *RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999*, Zbornik saopštenja i diskusije sa Okruglog stola, Beograd, 7-9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 219; B. Mamula, nav. dj., str. 36, 41-42, 48, 64-65 i 68-69; V. Karavelić, *AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU (SJEVEROISTOČNA BOSNA) 1991. DO 1992*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 57-59; F. Hećo, nav. dj., str. 59-64; S. Halilović, *LUKAVA STRATEGIJA*, Sarajevo, 1997, str. 69-70; S. Biserko, nav. dj., str. 218, napomena 4, i 219-220; D. Domazet-Lošo, *KAKO JE PRIPREMANA AGRESIJA NA HRVATSKU ILI PREOBLIKOVANJE JNA U SRPSKU IMPERIJALNU SILU*, *Hrvatski vojnik*, kolovoz 1997, str. 10; A. Nazor, *Mamula je optužio Kadrijevića za neodlučnost u slovenskom ratu, zbog čega se raspala Jugoslavija*, *DOMOVINSKI RAT - LAŽ I ISTINA, Večernji list*, Zagreb, 2014, str. 54; * * *ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O VOJNOJ OBAVEZI*, *Službeni list SFRJ*, br. 30, 26. april 1991, str. 357-358; * * *ZAKON ...* (od 26. aprila 1991), str. 357-358; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 67-68; * * *ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O OPŠTENARODNOJ ODBRANI*, *Službeni list SFRJ*, br. 35, 17. maj 1991, str. 592-596; * * *ZAKON ...* (od 17. maja 1991) str. 593; AIIZ, inv. br. 2-2807, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. br. 12/125-30, 25. januar 1992. - OOPP 2. vojne oblasti, PREGLED VOJNO-TERITORIJALNE PODELE.

varijante, manipulacijom s kadrovima i dr.),¹⁰⁶ realizovan i **oduzima**

¹⁰⁶ M. Inđić, **TERITORIJALNA ODBRANA SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE**, Republički štab TO SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1989, str. 53-88, 158-193 i 208-209; R. Dizdarević, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 411 i 413, nap. 14; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 87-99, 101-103, 105-107, 109-116 i 795-835; M. Šadinlija, nav. dj., str. 14, 27-28, 40-54, 149-151, 162-166, 171-172, 180, 187-192, 194-195, 207-209, 212-213, 218, 222-223 i 228; AIIZ, inv. br. 2-4593, Republički štab Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, RŠTO, 611-169, *STANJE TO SR BIH U PERIODU 1985-1991. GOD.*; H. Efendić, nav. dj., str. 90-100 i 108-116; AIIZ, inv. br. 2-4593, Republički štab Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, RŠTO, 611-169, *STANJE TO SR BIH U PERIODU 1985-1991. GOD.*; AIIZ, inv. br. 2-4593, Republički štab Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, RŠTO, 611-169, *STANJE TO SR BIH U PERIODU 1985-1991. GOD.*; AIIZ, inv. br. 2-4593, Republički štab Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, RŠTO, 611-169, *STANJE TO SR BIH U PERIODU 1985-1991. GOD.*; AIIZ, inv. br. 2-2492, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Zamjenik načelnika Generalštaba za Teritorijalnu odbranu, D. T. Br. 629-1, 7. august 1989. – Republičkom štabu Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2-4593, Republički štab Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, RŠTO, 6/1-169, *STANJE TO SR BIH U PERIODU 1985-1990. GOD.*; AIIZ, inv. br. 2-2503, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. br. 05/5-5, 28. septembar 1990. – Okružnom štabu Teritorijalne odbrane; V. Karavelić, nav. dj., str. 98-99; AIIZ, inv. br. 2-2504, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. br. 05/5-6, 1. oktobar 1990. – Okružnom (Gradskom) štabu Teritorijalne odbrane; AIIZ, inv. br. 2-2505, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Broj: Pov. br. 05/12-1, 23. oktobar 1990. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2-2506, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. br. 05/5-7, 23. oktobar 1991. – Okružnom štabu Teritorijalne odbrane; AIIZ, inv. br. 2-2507, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. br. 06-1-79-123, 24. oktobar 1990. – Okružnom – Gradskom štabu Teritorijalne odbrane; H. Efendić, nav. dj., str. 95-96; AIIZ, inv. br. 2-4593, Republički štab Teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, RŠTO, 611-169, *STANJE TO SR BIH U PERIODU 1985-1991. GOD.*; AIIZ, inv. br. 2-2529, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Broj: Str. pov. br. 05/506-3, 15. april 1991. – Gradskom štabu Teritorijalne odbrane Sarajevo i svim okružnim štabovima Teritorijalne odbrane; AIIZ, inv. br. 2-2528, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, III Uprava, Str. pov. br. 840-2, taj., 9. april 1991. – Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republičkom štabu Teritorijalne odbrane; Isto, inv. br. 2-2529, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/506-3, 15. april 1991. – Gradskom štabu Teritorijalne odbrane Sarajevo i svim Okružnim štabovima Teritorijalne odbrane; AIIZ, inv. br. 2-2528, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, III Uprava, Str. pov. br. 840-2, taj., 9. april 1991. – Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republičkom štabu Teritorijalne odbrane; AIIZ, inv. br. 2-2529, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/506-3, 15. april 1991. – Grad-

skom štabu Teritorijalne odbrane Sarajevo i svim Okružnim štabovima Teritorijalne odbrane; AIIZ, inv. br. 2-2535, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ za Teritorijalnu odbranu; Isto, inv. br. 2-2536, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane ..., Informacija o stanju i nekim problemima u TO SR BiH; Isto, inv. br. 2-2536-1, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 6. decembar 1991. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; Isto, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; AIIZ, inv. br. 2-2535, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ za Teritorijalnu odbranu; Isto, inv. br. 2-2536, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane ..., Informacija o stanju i nekim problemima u TO SR BiH; Isto, inv. br. 2536-1, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 6. decembar 1991. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; H. Efendić, nav. dj., str. 96; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; Isto, inv. br. 2-920, Republički štab Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo 23. decembar 1991, Platforma za razgovor Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; Isto; AIIZ, inv. br. 2536-1, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 6. decembar 1991. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu - Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; Isto; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu - Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; AIIZ, inv. br. 2-2535, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, - Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu – zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ za Teritorijalnu odbranu; Isto, inv. br. 2-2536, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane ..., Informacija o stanju i nekim problemima u TO SR BiH; Isto, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; Isto, inv. br. 2-2536-1, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 6. decembar 1991. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2-2535, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu – zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ

naoružanja od Teritorijalne odbrane i njegovo stavljanje pod kontrolu JNA,¹⁰⁷ te preklasifikacijom i organizacijom dijela jedinica JNA iz “B” u “A”

za Teritorijalnu odbranu; Isto, inv. br. 2-2536, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane ..., Informacija o stanju i nekim problemima u TO SR BiH; Isto, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; Isto, inv. br. 2-2536-1, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 6. decembar 1991. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2-2535, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu – zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ za Teritorijalnu odbranu; Isto, inv. br. 2-2536, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane ..., Informacija o stanju i nekim problemima u TO SR BiH; Isto, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; Isto, inv. br. 2-2536-1, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 6. decembar 1991. – Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; V. Karavelić, nav. dj., str. 99; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; AIIZ, inv. br. 2-2538, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, Str. pov. broj 05/1518-1, 13. decembar 1991. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, zamjeniku načelnika GŠ OS SFRJ; D. Marijan, **Najveći Mamulin promašaj ...**, str. 33.

¹⁰⁷ V. Kadrijević, nav. dj., str. 77-78 i 94-97; S. Potočar, nav. dj., str. 105 i 110; F. Hećo, nav. dj., str. 65-66; M. Šadinlija, nav. dj., str. 105-106, 182-185, 190, 208, 229, 236, 255 i 276-277; * **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 77-81; AIIZ, inv. br. 2-917, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 06/1 Broj: DT 06/-1-79, Sarajevo, 13. septembar 1990. – Predsjedništvu SR BiH; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 282; R. Dizdarević, **IZDAJA VOJNOG VRHA**, str. 151; Isti, **OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLAVIJE ...**, str. 412; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 117-147, 249, 624 i 852; V. Karavelić, nav. dj., str. 60, 95-96 i 107-108; * **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 77-81 i 162-165; A. Nazor, nav. dj., str. 55; AIIZ, inv. br. 2-916, Komanda 1. Vojne oblasti, Str. pov. br. 1-90, 15. maj 1990. – 4. korpusu i drugima; B. Jović, nav. dj., str. 146-147; D. Marijan, nav. dj., str. 292-293; A. Lukežić, nav. dj., str. 77; AIIZ, inv. br. 2-917, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički štab Teritorijalne odbrane, 06/1 Broj: DT 06/1-79, Sarajevo, 13. septembar 1990. – Predsjedništvu SR BiH; I. Radaković, str. 33 i 127; I. Dolničar, nav. dj., str. 269; I. Veselinović, nav. dj., str. 233; D. Marijan, **Najveći Mamulin promašaj ...**, str. 32-33; D.

tip i formiranjem posebnih mobilnih sastava čija je glavnina snaga raspoređena u mjestima gdje je dominiralo srpsko stanovništvo.¹⁰⁸

Od dolaska Borisava Jovića, Miloševićevog eksponenta, na čelo Predsjedništva SFRJ, 15. maja 1990, navedena neformalna grupa je još potpunije izvršavala svoju parafunkciju i sprovodila politiku utvrđenu 26. marta na **Srpskoj koordinaciji**. Borisav Jović je u narednom periodu održavao stalne kontakte i vodio tajne razgovore sa Slobodanom Miloševićem, generalom Veljkom Kadijevićem, Petrom Gračaninom, kao i oni s njim. Zalažući se deklarativno za očuvanje Jugoslavije, Milošević i Jović su, u saradnji s rukovodstvom JNA, razrađivali planove o novoj Jugoslaviji.¹⁰⁹

Ivanković, **KOS je trebao film o Špegelju i krvoločnom HDZ-u kao alibi za uvođenje izvanrednog stanja**, DOMOVINSKI RAT - LAŽ I ISTINA, *Večernji list*, Zagreb, 2014, str. 8 i 10-11; D. Domazet-Lošo, **Operetni rat u Sloveniji ...**, str. 47; *Borba* (Beograd), 23. novembar 1993; * **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA**, *Helsinki odbor za ljudska prava u Srbiji*, Beograd, 2009, str. 36-37; ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 276; TV SRNA, Emisija **MOJ GOST - MOJA ISTINA**, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; H. Efendić, **KO JE BRANIO BOSNU**, Sarajevo, 1998, str. 102-106 i 108; AIIZ, inv. br. 2-920, Republički štab Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 23. decembar 1991, Platforma za razgovor Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu; AIIZ, inv. br. 2-2869, Predsjedništvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-194/92, Sarajevo, 12. marta 1992; * **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU IZ DANA U DAN, DOKUMENTI O AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU** (u daljem tekstu: * **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU ...**), Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993, str. 19; AIIZ, inv. br. 2-88, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1940, 02. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar; Isto, inv. br. 2-118, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1986, 04. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - Sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-85, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2000, 05. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar; Isto, inv. br. 2-124, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2126, 10. april 1992. – Operativni centar Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine.

¹⁰⁸ D. Marijan, **JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIIJA ...**, str. 293, napomena 19 i 294, napomena 22; D. Marijan, **ORUŽANE SNAGE SFRJ U IZVANREDNIM PRILIKAMA**, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002, str. 361, nap. 52; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 128 i 249; B. Jović, nav. dj., str. 152.

¹⁰⁹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 249. Zalaganje “**cijele srpske politike u Jugoslaviji**” “**za Jugoslaviju samo je**”, s pravom tvrdi prof. dr. Ivo Komšić, “**providan način da se stvori velika Srbija**” (I. Komšić, nav. dj., str. 71).

Zalažući se “za brzo stvaranje nove Jugoslavije”, general Kadujević je, uz dogovor i koordinaciju s rukovodstvom velikosrpskog pokreta, posebno Miloševićem, početkom juna 1990. donio odluku o formiranju novih operativnih formacija u rejonima Zagreba, Knina, Banje Luke i Hercegovine. JNA je sredinom 1990. imala “razrađen plan za Kosovo, Sloveniju i Hrvatsku”, a početkom jula je pravljen “plan za upotrebu vojske za cijelu zemlju”.¹¹⁰

Miloševićev i Jovićev prijedlog o istjerivanju Slovenije iz Jugoslavije, s tim što je proširen i na Hrvatsku, Jović je, procjenjujući **“situaciju u zemlji na osnovu aktuelnih događaja”**, u razgovoru 27. juna 1990. iznio i generalu Kadujeviću.¹¹¹ Tada je Jović predložio Kadujeviću da bi Sloveniju i Hrvatsku on **“najradije isterao silom iz Jugoslavije, jednostavnim presecanjem granice i proglašenjem da su se svojim odlukama sami doveli u tu situaciju”**. Međutim, istjerivanjem Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije Jović nije znao šta da radi sa Srbima u Hrvatskoj. Pri tome on navodno nije bio **“za primenu sile, nego da ih stavimo /Sloveniju i Hrvatsku - prim. S. Č./ pred svršen čin”**, već je smatrao da treba **“razraditi akciju u tom smeru, sa varijantom da se pre konačnog isterivanja održi referendum na osnovu koga bi se odlučilo gde izvršiti razgraničenje”**.¹¹²

I general Kadujević se usaglasio sa “strategijom” razbijanja Jugoslavije, s tim što su obojica (on i Jović) bili zabrinuti kako da obezbijede većinu u Predsjedništvu za takvu odluku, **“jer će Makedonac i Šiptar /Vasil Tupurkovski i Riza Sapundžiu - prim. S. Č./ bojkotovati, biće protiv”**. S tim u vezi, zaključili su da je **“Bosanac” /Bogić Bogičević - prim. S. Č./ ključni čovek, njega opet treba ’obraditi’**”. Na kraju su se Jović i Kadujević dogovarali da razmisle sedam dana, pa da se ponovo sastanu.¹¹³

S istjerivanjem (**“izbacivanjem”**) Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije sljedećeg dana ponovo se složio i Milošević. On je, u razgovoru s Jovićem o stanju u zemlji i u Srbiji, 28. juna od predsjednika Predsjedništva tražio odgovor **“... da li vojska hoće da izvrši takvo naređenje”**. Jović mu je od-

¹¹⁰ V. Kadujević, nav. dj., str. 90; B. Jović, nav. dj., str. 162; F. Hećo, nav. dj., str. 68.

¹¹¹ B. Jović, nav. dj., str. 159-160.

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto.

govorio potvrdno (vojska **“mora da izvrši naređenje”**) i da ne sumnja u to, s tim što je ukazao na problem **“šta je sa Srbima u Hrvatskoj i kako obezbediti većinu u Predsedništvu SFRJ za takvu odluku”**.¹¹⁴

Milošević je tada precizno projicirao granice i način **“otsecanja”** Hrvatske, tako što je mjesta u kojima su djelovale srpske paradržavne i kolaboracionističke tvorevine zadržao u granicama buduće srpske države, odnosno Velike Srbije. Naime, on je iznio **“dvije ideje: prvo da se ‘odsecanje’ Hrvatske izvrši tako što će ličko-banijske i kordunaške opštine, koje su stvorile zajednicu, ostati sa naše strane, s tim da se tu kasnije narod referendumom izjasni da li hoće da ostane ili izađe, i drugo, da se članovi Predsedništva SFRJ iz Slovenije i Hrvatske isključe iz glasanja o odluci, jer oni ne predstavljaju onaj deo Jugoslavije koji tu odluku donosi. Ako Bosanac bude za, onda imamo dvotrećinsku većinu”**.¹¹⁵

Milošević je apelovao da se ta odluka donese što prije (**“najkasnije za nedelju dana,” “ako želimo da spasemo državu”**), jer će **“bez Hrvatske i Slovenije”** buduća Jugoslavija, odnosno Velika Srbija, **“imati oko 17 miliona stanovnika”**, što je, po njemu, **“za evropske prilike dovoljno”**.¹¹⁶

Uoči prvih višestranačkih izbora u Srbiji, decembra 1990, Milošević je obećao realizaciju fašističkog projekta - **“svi Srbi u jednoj državi”**.¹¹⁷

Slobodan Milošević (na čelu Srbije) i Borisav Jović (na čelu Predsjedništva SFRJ) konačno su se 1990. odrekli Jugoslavije i velikosrpski nacionalistički program usmjerili na formiranje države od **“17 miliona**

¹¹⁴ B. Jović, nav. dj., str. 161.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ M. Tomanić, nav. dj., str. 92; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 203. Velikosrpski nacionalisti su tvrdili kako će **“biti krvi do kolena”**, ako **“svi Srbi ne budu u jednoj državi”**. Zbog toga republičke granice nikako nisu htjeli priznati (zvali su ih **“Titovim diktatom”**, **“administrativnim rešenjima”**, **“istorijskom nepravdom protiv Srba koji pobeđuju u ratovima, a gube u miru”**, što se **“više neće tolerisati”**). Te su teze stalno iznošene i na sjednicama Predsjedništva SFRJ. S tim u vezi, Jović i dr. Kostić su gotovo na svakoj sjednici govorili **“Srbi u Hrvatskoj su suveren narod i mora im se omogućiti da se opredele u kojoj i kakvoj državi žele da žive”** (S. Mesić, nav. dj., str. 160).

stanovnika".¹¹⁸ Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je uporno nastojalo vojsku izvesti na političku scenu kako bi spriječilo hrvatsko-slovenački prijedlog konfederalnog ugovora i onemogućilo kontrolu hrvatskih vlasti nad širenjem pobune u dijelovima Hrvatske.¹¹⁹

Početak nove 1991. označen je upadom Srbije u platni sistem SFRJ (18,2 milijarde dinara, odnosno 2,6 milijardi njemačkih maraka). Upad je izvršen uz formalnu odluku (u strogoj tajnosti) Skupštine Srbije, a faktički uz znanje, saglasnost i podršku Slobodana Miloševića.¹²⁰ Procjene vojnog rukovodstva, prije svega generala Kadijevića, da će Jugoslavija biti napadnuta svim sredstvima u sprezi spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja, ustvari su prikrivale 26. marta i 28. juna 1990. dogovorene planove razbijanja Jugoslavije, određivanja ratnih ciljeva i definisanja **"nove jugoslovenske države"** ("**... srpskog i crnogorskog naroda ...**"), te istjerivanja Slovenije i Hrvatske iz SFRJ. Prijedlozi da se hitno rasformiraju i razoružaju paravojne formacije i reaguje na spoljno miješanje, te da se ubrza formiranje Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju (partije JNA) na cijeloj teritoriji Jugoslavije bili su u toj funkciji.¹²¹ General Kadijević je predložio i **uvodenje vanrednog stanja u SFRJ**, što je jasno ukazivalo da se u praksi ne sprovode odluke Predsjedništva SFRJ, nego njegovog dijela (**članovi "koji su radili za Jugoslaviju"**) i paralelne političke Neformalne grupe, na čelu s Miloševićem, koja se zalagala za vojno, a ne političko rješenje jugoslovenske krize.¹²²

¹¹⁸ B. Mamula, nav. dj., str. 292; B. Jović, nav. dj., str. 161.

¹¹⁹ S. Mesić, nav. dj., str. XI; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 270-271.

¹²⁰ B. Jović, nav. dj., str. 239-241 i 246; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 272; M. Šadinlija, nav. dj., str. 112-113. Srbija je upadom u platni sistem SFRJ minirala ekonomsku osnovu Ante Markovića, predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (M. Šadinlija, nav. dj., str. 113).

¹²¹ B. Jović, nav. dj., str. 161, 236-238 i dr.; I. Radaković, nav. dj., str. 9; A. Lukežić, nav. dj., str. 70; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 899-900; F. Hećo, nav. dj., str. 67; M. Šadinlija, nav. dj., str. 113-114; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 144.

¹²² S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 273-274 i 245-447; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, **TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)**, 31. maj 2002, paragraf 956. Rukovodstvo JNA i lično general Kadijević, po njemu Štab Vrhovne komande, je, "**zbog poznatog stanja u Predsjedništvu SFRJ, u to vrijeme /sredinom 1991.- prim. S. Č./ posebno činjenice da su pojedini njegovi članovi aktivno radili na razbijanju Jugoslavije**", "**morao imati i imao dvojnju komunikaciju sa Predsjedništvom SFRJ**". S tim u vezi, general Kadijević

Neformalna grupa je pomoću sile kojom je raspolagala (JNA) i “demokratskim” putem (“**izjašnjavanje naroda**”) nastojala rasturiti Jugoslaviju i osigurati formiranje jedinstvene države svih Srba. Na taj način, a u cilju iznalaska “povoljnog” rješenja za srpski narod, odnosno formiranja Velike Srbije, Grupa je insistirala na izjašnjavanju jugoslavenskih naroda, a ne na dogovoru republika.¹²³

otvoreno ukazuje na dvoličnu politiku rukovodstva JNA: “**Dio prijedloga smo iznijeli pred cijelim Predsjedništvom, a dio samo pred onim njegovim članovima koji su radili za Jugoslaviju. To je bila izuzetno složena situacija za vojsku, ali drugog izbora nismo imali**” (V. Kadrijević, nav. dj., str. 120, napomena 7).

Slobodan Milošević je, “**kao najmoćnija politička ličnost u SFRJ/SRJ i Srbiji**”, “**imao efektivnu kontrolu nad takozvanim ‘srpskim blokom’ saveznog Predsjedništva SFRJ (Jović, Kostić /Jugoslav Kostić - prim. S. Č./, Kostić /dr. Branko Kostić - prim. S. Č./ i Bajramović), a od oktobra 1991. u takozvanom krnjem predsjedništvu. Krnje predsjedništvo je vršilo komandnu kontrolu nad JNA**”. Pored toga, Milošević je bio na čelu politički Neformalne grupe: “**koordinacije**”, “**srpske koordinacije**” i “**Šestorice**”. Grupa “**Šestorica**”, u kojoj su (“**Šestorica**”) bili: Slobodan Milošević, Borisav Jović, generali Veljko Kadrijević i Blagoje Adžić, te Momir Bulatović i dr. Branko Kostić, a čiji se sastav djelimično preklapao sa “srpskim blokom” (u Predsjedništvu SFRJ), je “**imala znatan uticaj na tok događaja u Jugoslaviji i vršila de facto komandovanje nad JNA**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 956-958; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 245-447). “**Šestorica**” je razmatrala politička i vojna pitanja, “**uključujući vojne operacije i eliminaciju Hrvata i Slovenaca iz vojske**” (JNA). Tako su, primjera radi, Slobodan Milošević i Borisav Jović 5. jula 1991. (u vrijeme kada je, po njima, “**stanje u zemlji**” bilo “**skoro tragično. JNA u Sloveniji poražena i potučena. Moral vojske pao na niske grane. Srpski narod gubi poverenje u JNA. Opozicija traži formiranje srpske vojske. Svima je jasno da se rat ne može izbjeći, a da se JNA skoro raspala. Srpski pokret obnove vrši direktnu propagandu da se rezervisti ne odazivaju na pozive, da dezertiraju. Izdaja je na delu. Majke vojnika demonstriraju - traže da se ‘deca vrate iz vojske’. Srpski narod potpuno zbunjen uveliko se pridružuje opoziciji. Traže se naše ostavke**”), zakazali razgovor sa generalom Kadrijevićem, upućujući “**kategorične zahteve vojsci**”. Tada su od Kadrijevića “**odlučno**”, pored ostalog, tražili: “**glavne snage JNA koncentrisati na liniji: Karlovac - Plitvice na zapadu; Baranja, Osijek, Vinkovci - Sava na istoku i Neretva na jugu. Na taj način pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredeljenja naroda na referendumu**” (B. Jović, nav. dj., str. 349; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 958).

¹²³ B. Jović, nav. dj., str. 238-239 i 263. Borisav Jović je posebno insistirao na “**novom dogovoru jugoslovenskih naroda**”, a ne na novom dogovoru republika. Ruko-

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je, zloupotrebljavajući princip *samoopredjeljenja naroda*, priznajući pravo na samoopredjeljenje isključivo narodima, a ne republikama, zaprijetilo Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da Srbi, gdje god su u većini, imaju pravo na svoju državu, što je uključivalo i njihovo pravo da se pripoje Srbiji, u cilju okupljanja svih Srba u jednoj državi, što je otvaralo pitanje granica, koje je nužno vodilo u osvajački rat i značilo osvajanje tih republika. Navedenu jasno izrečenu političku prijetnju to rukovodstvo je podupiralo i prijetnjom oružane intervencije, pokrećući time “**veliku bitku**”.¹²⁴

Za nosioce velikosrpskog pokreta država je mogla “**biti unitarna ili federalna**”, s tim što srpski narod nije želio razmišljati o konfederaciji, jer to, po njima, nije država. Najpogodniji oblik za funkcionisanje Jugoslavije je za njih bila “**federacija sa minimalnim funkcijama koje će se efikasno izvršavati**”. To je, po njima, praktično značilo osporavanje otcjepljenja republikama, “**jer to pravo njima ne pripada, nego narodima**”.¹²⁵

U januaru 1991, kada je Predsjedništvo SFRJ, razmatrajući “**stanje u oblasti zaštite ustavnog poretka u SFRJ i pojava koje taj poredak neposredno ugrožavaju**”, donijelo *Naredbu o “rasformiranju svih oružanih sastava koji nisu u sastavu oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova*”, odnosno rasformiranja i razoružanja “**paravojnih**” formacija u Hrvatskoj, Milošević i Jović su u **svakodnevnim razgovorima i dogovorima** utvrđivali doktrinu napuštanja zajedničke države i strategiju konstituisanja i odbrane Velike Srbije. Oni su nastojali da JNA dovedu na velikosrpski koncept da brani etničke srpske teritorije (“**... da vojska ‘pokrije’ srpske krajeve u Hrvatskoj ...**”). To su Milošević i Jović postavili kao ratni cilj JNA. Stoga su pritiskivali generale Kadijevića i

vodstvo Srbije je smatralo da nije dovoljno da se republike izjasne. Zbog toga je Jović, u skladu sa tim, tvrdio da svaki “**konstitutivni**” narod Jugoslavije ima pravo da se izjasni o tome ostaje li ili izlazi iz Jugoslavije. Takvo shvatanje nacionalnog samoopredjeljenja vodilo je u raspad Jugoslavije, odnosno sadržavalo je u sebi “**klicu budućeg rata**”, kako to tvrdi Nandor Major (N. Major, nav. dj., str. 47).

Pokušaj Neformalne grupe da se progura **pravo naroda**, umjesto **prava republika** (i pokrajina) značio je direktno rušenje bitnih odredbi Ustava, nametanje unitarizma, promjenu granica, itd. (S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 274).

¹²⁴ B. Jović, nav. dj., str. 240, 246-247 i 311; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 278; M. Šadinlija, nav. dj., str. 105-106 i 112-113.

¹²⁵ B. Jović, nav. dj., str. 240.

Adžića da se odreknu Jugoslavije i brane samo “srpske” teritorije.¹²⁶ Milošević i Jović su smatrali “**da nema razloga silom zadržavati Hrvatsku u Jugoslaviji**” i “**da JNA mora ’pokriti’ srpske krajeve u Hrvatskoj**”.¹²⁷

Polazeći od ocjene da Srbija neće pokušavati da zadrži Sloveniju u Jugoslaviji, u Beogradu je 24. januara 1991. postignut tajni srpsko-slovenački sporazum (*Sporazum Milošević - Kučan*). Naime, u noći 24. januara, nakon sastanka Predsjedništva SFRJ s predsjednicima republika, na kome je vođena rasprava “**o rasformiranju i razoružavanju nelegalnih oružanih sastava**”, sastali su se predsjednici Slobodan Milošević i Milan Kučan. Postignut je dogovor o pravu Slovenaca na vlastitu državu i pravu Srba na vlastitu državu (“**svi Srbi u Jugoslaviji u jednoj državi**”).¹²⁸

Vojno rukovodstvo je u februaru 1991, polazeći od procjene da se situacija u Jugoslaviji “**ne može rešiti bez jasne i čvrste najave upotrebe sile**”, napravilo **novi plan** odbrane “**od unutrašnje i spoljne agresije**” i izradilo planove “**za obaranje vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj**”.¹²⁹

¹²⁶ AIIZ, inv. br. 2-2812; B. Jović, nav. dj., str. 257-258; B. Mamula, nav. dj., str. 229; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 277-294; * * *ZBORNİK DOKUMENATA ...*, str. 237-238; F. Hećo, nav. dj., str. 287-288; M. Šadinlija, nav. dj., str. 113-114 i 191.

¹²⁷ B. Jović, nav. dj., str. 257-258; L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 105.

¹²⁸ L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 104; M. Šadinlija, nav. dj., str. 115-116, 130 i 191-192; D. Ivanković, *KOS je trebao film o Špegelju i krvoločnom HDZ-u kao alibi za uvođenje izvanrednog stanja*, * * *DOMOVINSKI RAT - LAŽ I ISTINA, Večernji list d. o. o.*, Zagreb, 2014, str. 15; D. Domazet-Lošo, *Operetni rat u Sloveniji je simuliran da se uvuče Hrvatska i da JNA ima legitimitet za napad*, * * *DOMOVINSKI RAT - LAŽ I ISTINA ...*, str. 49. Davor Ivanković, novinar *Večernjeg lista* (Zagreb), tvrdi “**da je još 24. siječnja 1991., u noći punoj dramatike zbog filma o Špegelju /general Martin Špegelj - prim. S. Č./, u Beogradu postignut dogovor između Slobodana Miloševića i Milana Kučana, po kojemu Slovenija ima pravo otići iz Jugoslavije. Zauzvrat, Srbiji se priznaje pravo da svi Srbi imaju pravo živjeti u jednoj državi ...**” (D. Ivanković, nav. dj., str. 15).

¹²⁹ B. Jović, nav. dj., str. 265-278. Vojni vrh je sredinom druge sedmice februara 1991. procijenio “**definitivno da se situacija u zemlji ne može rešiti bez jasne i čvrste najave upotrebe sile i njene upotrebe u meri koja je nužna da bi se iz krize izašlo bez građanskog rata i na demokratski način**”. “**Jasna najava upotrebe oružanih snaga u ustavnoj funkciji**” je, po toj procjeni, možda mogla “**uticati na dalje tokove, a ako to ne bi pomoglo, onda bi morala da sledi stvarna upotreba**”. S tim u vezi, procijenjeno je kako vrijeme ne radi u njihovu korist, “**ni u državi ni u vojsci**”, pri čemu “**rastakanje države direktno utiče na rastakanje vojske**”, te su zaključili da se “**zato mora raditi brzo**” (Isto, str. 266).

Početak marta 1991. Milošević je inicirao Pakrački incident kako bi osujetio miting opozicije u Beogradu, najavljen za 9. mart. ¹³⁰ U tom cilju Jović je, u svojstvu predsjednika Predsjedništva SFRJ, bez zasjedanja Predsjedništva, naredio upotrebu vojske u Hrvatskoj. ¹³¹ U Pakrac su upućene jedinice JNA iz Bjelovara, Virovitice i Zagreba, a Komanda Varaždinskog (32) korpusa u gradu je postavila i svoje istureno komandno mjesto. ¹³² Nekoliko dana zatim (9. marta 1991), u oštrom sukobu između vlasti i

¹³⁰ M. Vasić - F. Švarn, nav. dj., str. 240; * * * **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 239-240; M. Šadinlija, nav. dj., str. 119 i 130. To mu, pišu M. Vasić i F. Švarn, nije pošlo za rukom, mada je podigao **“međuetničke napetosti u Hrvatskoj i donekle u Srbiji”** (Isto).

¹³¹ B. Jović, nav. dj., str. 281-282; * * * **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 239-240. Tu je naredbu, bez zasjedanja Predsjedništva, Jović donio, kako piše u svojim memoarima, **“jer je bila nedelja. Članovi Predsedništva nisu bili u Beogradu. Malo su gundali Janez i Vasil /Janez Dmovšek i Vasil Tupurkovski - prim. S. Č./, ali je ipak odluka potvrđena”** (B. Jović, nav. dj., str. 281-287).

Bez odluke Predsjedništva SFRJ Jović nije smio u Pakrac poslati trupe. To je učinio na zahtjev vojnog rukovodstva, uz izmišljotine admirala Broveta o tome kako je **“prijedlog SSNO o angažovanju JNA u Pakracu polazio od ustavne uloge JNA - onemogućavanje izbijanja oružanog sukoba, posebno međunacionalnog”** (S. Mesić, nav. dj., str. 23).

Kada je Predsjedništvo SFRJ ocjenjivalo stanje u Pakracu, 5. marta 1991, Mesić je, pošto Jović nije htio pozvati predstavnike Republike Hrvatske, napustio sjednicu. Jović je tražio da se na Armiju prenesu sva ovlaštenja, na što je Drnovšek oštro reagovao, a Kadijević je najavio **“kroz par dana”** vojnu **“procjenu”** i prijedlog **“mjera”** (Isto, str. 23-24).

General Kadijević je 6. marta 1991. Joviću najavio **“neku novu taktiku ili akciju. Ima nameru da uhapsi dvadesetak hadezeovaca kojima je dodeljeno oružje, ovih dana”**. S tim u vezi Jović piše: **“Da vidimo i to. Za to im nije potrebna odluka Predsedništva. Sve što su do sada obećali nisu uradili. Narod je počeo da gubi poverenje u Armiju i u nas. Krajnje je vreme da se nešto praktično učini”** (B. Jović, nav. dj., str. 282).

¹³² D. Marijan, **JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIJA ...**, str. 297; Isti, **ORUŽANE SNAGE ...**, str. 371-372. Prvog marta 1991. je, napadom pobunjenih Srba na Policijsku stanicu u Pakracu i razoružavanjem policije hrvatske nacionalnosti, po D. Marijanu, učinjen novi pokušaj destabilizacije Hrvatske. Intervencijom specijalne jedinice Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Hrvatske pobuna je dan kasnije (2. marta) slomljena (Isto).

General-potpukovnik Dobrašin Praščević, načelnik Štaba 5. vojne oblasti, u Pakracu je izjavio da su došli spriječiti **“međunacionalni obračun, delujući preventivno: narodu da pokažemo i uverimo ga kako neće biti prepušten na milost i nemilost specijalcima, a njima da 'na licu mesta' sagledaju našu rešenost da ne dozvolimo divljanje i krvoprolieće”** (D. Marijan, **JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIJA ...**, str. 297-298).

opozicije¹³³ Jović je, na (telefonske) zahtjeve Slobodana Miloševića, generalu Kadijeviću dao nalog da izvede vojsku na ulice (u Beogradu) i **“zaposedne prostor ispred ugroženih državnih institucija”**.¹³⁴

Vojni udar koji je stalno visio u zraku i bio u opciji planova JNA u rješavanju jugoslavenske krize, odnosno za preuzimanje vlasti u Jugoslaviji, posebno marta 1991, nije mogao biti izveden iz više razloga. Prije svega, na JNA se tada skoro u svim sredinama gledalo kao na srpsko-crnogorsku, tačnije rečeno srpsku vojsku (JNA se **“u suštini već svela na srpsku vojsku”**, sa **“nekim ekstremnim nacionalističkim elementima”**), jer je **“već više od čitave decenije izgubila legitimnost da igra ulogu garanta Jugoslavije”**. Kadijević se nije odlučio na taj korak i pored pritisaka Miloševića i Jovića.¹³⁵

¹³³ B. Mamula, nav. dj., str. 219. Tada su, po B. Mamuli, i vlast i opozicija u Beogradu bili na pozicijama Velike Srbije. S tim u vezi, on piše: **“Svako na svoj način i svojim snagama i sredstvima ili zajedno, branili bi ideju ‘velike Srbije’, kada bi ocijenili da je Armija krenula svojim vlastitim putem u odbranu Jugoslavije i socijalizma. Nije se smio ni za momenat zanemariti utjecaj i povezanost Beograda sa Srbima u Bosni i Hrvatskoj. S druge strane, vojska u Srbiji je tradicionalno poštovana, uvažavala se njezina poruka i postupak. U JNA većina kadrova bili su Srbi, poniženi poslije brojnih napada na Armiju, a da ni jedanput nije snažno uzvraćeno, Slovenija je prevršila mjeru i nacionalisti su ih tih dana javno prozivali, sramotili i pljuvali po Beogradu i Srbiji. Nepotrebno je govoriti da su među prvima željeli oprati obraz i podignuti glavu. Konačno, jedino odbranom Jugoslavije rješavao se stari aksiom Srbije, da svi Srbi treba da žive u istoj državi, pa je logičan zaključak morao biti, da će odbrana Jugoslavije imati podršku većine Srba”** (Isto).

¹³⁴ B. Jović, nav. dj., str. 283. Jović u svojim memoarima piše: **“... Slobodan će poslati zvanični pismeni zahtev koji ćemo sutra na sednici Predsedništva odobriti”** (Isto).

O toj odluci o upotrebi JNA u suzbijanju pobune u Srbiji, radi zaštite aktuelne vlasti, Jović šire govori u svojoj knjizi pod naslovom: **KNJIGA O MILOŠEVIĆU**, str. 303-304; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 300-301.

Demonstracije u Beogradu 9. marta 1991. je, tvrdi Davor Marijan, **“riješila vojska, izvukli su gardijsku brigadu, ona je prošetala tenkovima kroz Beograd i stvar je bila riješena ...”** (D. Marijan, **Najveći Mamulin promašaj jest odabir Kadijevića i Adžića, mislio je da će on upravljati iz pozadine, . . . DOMOVINSKI RAT - LAŽ I ISTINA, Večernji list d. o. o., Zagreb, 2014, sr. 36).**

¹³⁵ B. Jović, nav. dj., 265-268; S. Biserko, nav. dj., str. 225-226; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 301-313; M. Šadinlija, nav. dj., 114-118 i 131; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 163-164; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVI-**

NOM), 31. maj 2002, paragraf 279; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 91. Pitanje **vojnog udara, vojnog puča**, odnosno **planova JNA za vojni puč i preuzimanje vlasti u Jugoslaviji**, i stvarnim namjerama i opredjeljenju njegovih planera (rukovodstva JNA) posebno je bilo aktuelno u januaru i martu 1991. To je, pored ostalih, problematizirao i mr. Mesud Šadinlija u knjizi **“TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE 1986-1992”** (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013).

Polazeći od ocjene da je rukovodstvo JNA početkom 1991. odlučilo **“preći politički Rubikon o kojem su počeli razmišljati odmah nakon smrti posljednjeg vrhovnog komandanta kojeg su priznavali /predsjednik Josip Broz Tito - prim. S. Č./, Rubikon preuzimanja vlasti u državi”**, da su **“planovi za takav poduhvat već postojali, a za neposredan povod izabrano je naoružavanje Slovenije i Hrvatske, koje je JNA pratila i dokumentovala”**, te da je Predsjedništvo SFRJ, na inicijativu vojnog rukovodstva, 9. januara 1991. izdalo *Naredbu* o **“rasformiranju svih oružanih sastava koji nisu u sastavu jedinstvenih oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova”** (* *ZBORNİK DOKUMENATA ...*, str. 237-238; M. Šadinlija, nav. dj., str. 113-114), Šadinlija tvrdi da se u januaru 1991. JNA odlučila za vojni puč, pri čemu pitanje **“idejnog cilja puča i opredjeljenja pučista”**, odnosno pitanje **“stvarne namjere planera januarskog puča”** (**“stvarni vojni udar u onoj formi i obimu u kojem je zamišljen još početkom osamdesetih godina i koji je podrazumijevao svrgavanje svih republičkih rukovodstava, s ciljem očuvanja Jugoslavije i socijalizma, ili ograničeni udar, koji je, s obzirom na utvrđeno postojanje realnih procjena njegovih posljedica, morao imati i puno drugačiji cilj ...”**), smatra i dalje neriješenim, odnosno otvorenim (M. Šadinlija, nav. dj., str. 114-116), kao i pitanje koja je od dvije struje **“unutar generalske, i uopće oficirske strukture JNA”** (**“jugoslovenska ili velikosrpska”**) **“stajala iza pokušaja januarskog puča”**? (Isto, str. 116-117). Iako je diskutabilna Šadinlijina ocjena o postojanju dviju struja u JNA, prije svega u rukovodstvu JNA, što potvrđuje i njegova ocjena da **“linije razlikovanja ovih dviju struja nije uvijek moguće jasno povući, ni u ideološkom, ni u personalnom smislu”**, on ispravno zaključuje **“da bi vojni udar imao iste posljedice, bez obzira na to koja bi od dviju navedenih struja stajala iza njegova pokušaja”**. Tim prije, jer je, po njemu, **“svako angažovanje vojske ili drugih subjekata u političkoj krizi s pozicija unitarnog jugoslovenstva, a bez postojanja jugoslovenske nacije, svodilo taj angažman na pozicije srpskog nacionalizma”** (Isto, str. 117).

O cilju i opredjeljenju rukovodstva JNA u martovskom pokušaju **uvođenja vanrednog stanja u SFRJ**, za razliku od januara, nije bilo **“nikakvih dilema”**. Osnovna zamisao Štaba Vrhovne komande, odnosno srpskog rukovodstva, nakon martovske sjednice Predsjedništva SFRJ (12, 14. i 15. marta 1991), bila je **“da vojska”** (vojnim udarom, kojeg je trebalo legalizirati kroz **“iznuđivanje proglašenja vanrednog stanja”**, ili, **“ako to ne bi bilo moguće”**, klasičnim vojnim pučem), **“osloncem na političke snage u Federaciji i republikama koje predstavljaju one narode koji hoće da žive u Jugoslaviji, ...”**, **“pokrije”** **“srpske teritorije”**, **“zaštiti i odbrani srpski narod van Srbije”** i **“prikupe JNA u granice buduće Jugoslavije”** (B. Jović, nav. dj., str. 262; V. Kadijević, nav. dj., str. 113-114; u: M. Šadinlija, nav. dj., str. 118). Očigledno je riječ o **“novom teritorijalnom zaokruživanju”**, **zaposjedanju granica buduće Jugoslavije**, tj. Velike Srbije, odnosno o osvajačkim ratovima Srbije i Crne Gore, fašističkog i genocidnog karaktera.

General Kadijević je, u nastojanju da prikrije ulogu JNA u političkom životu socijalističke Jugoslavije devedesetih godina XX stoljeća (“**u jugoslovenskoj krizi**”) i, s tim u vezi, odgovornost JNA, posebno njenog rukovodstva i njegovu ličnu, za prihvatanje srpske nacionalističke ideologije i politike i, s tim u vezi, razbijanje zajedničke jugoslavenske države i osvajačke ratove protiv Republike Slovenije, Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, kao i za genocid nad Bošnjacima, a naročito odgovornost za to što je on, u ime Štaba Vrhovne komande, na sjednici Predsjedništva SFRJ 12, 14. i 15. marta 1991, pored ostalog, iznio prijedlog o **uvodenju vanrednog stanja u zemlji**, u svojoj knjizi “**MOJE VIĐENJE RASPADA**” (Politika, Beograd, 1993), razmatra i pitanje o “**vojnom puču**”. S tim u vezi, on neuvjerljivo pokušava da negira **plan** rukovodstva JNA o **uvodenju “vanrednog stanja u zemlji”**, koji je on, u ime Štaba Vrhovne komande, zahtijevajući održavanje sjednice Predsjedništva SFRJ, iznio na sjednici Predsjedništva SFRJ, o čemu je tri dana vođena rasprava (“**I tada, a i posle govorilo se o vojnom puču kao jedinjoj pravoj opciji koja bi spasila Jugoslaviju. Neki su nas i tada i donijeli proglasili izdajnicima i okrivili za propast Jugoslavije zato što nismo išli tim putem. To su ili želje dobronamjernih, ali naivnih, ili vješte podvale neprijatelja koji borce za Jugoslaviju umjesto sebe proturaju kao krivce za njen raspad**”), pri čemu nevjesto zastupa tezu da su JNA i njeno rukovodstvo, što znači i on lično, borci “**za odbranu Jugoslavije**” (V. Kadijević, nav. dj., str. 114). “**Klasičan vojni puč koji bi imao za cilj da primjenom vojne sile održi Jugoslaviju na okupu, u jugoslovenskim prilikama kakve su ostale poslije Titove smrti nikada**”, po Kadijeviću “**nije imao izgleda na uspjeh, osobito ako se misli o trajnom uspjehu**”. Takav puč se, po njemu, “**svakako najlakše mogao izvesti odmah nakon Titove smrti**”, za što je, “**razloga za to bilo na pretek ako su u pitanju dezintegracioni procesi koji su uništili Jugoslaviju**”. Iako je, po Kadijeviću, bilo “**puno razloga za pretpostavku da je vojska u to vrijeme mogla relativno lako zauzeti vlast**”, on smatra kako vojska tu vlast ne bi mogla “**duže zadržati niti stvoriti političke pretpostavke da se zaustave nabujali procesi dezintegracije i okrenu u obratnom smijeru**”. To je, po njemu, “**možda, mogao učiniti još samo Tito, pomoću vojske krajem 70-tih godina. Ali, Tito se već davno i definitivno opredjelio za kurs koji je bio na snazi**”(Isto, str. 114-115).

“**Unutrašnje i međunarodne okolnosti**” o kojima je 1993. general Kadijević pisao su, tvrdi on, “**svaku vrstu klasičnog vojnog puča potpuno isključivale**”. Obrazloženje za takav njegov stav je u potpunoj suprotnosti sa mjerama i aktivnostima koje je JNA i njeno rukovodstvo preduzimalo (Isto, str. 115). U suštini je riječ o otvorenim falsifikatima, lažima i nebulozama generala Kadijevića, što, pored ostalog, potvrđuju i Borisav Jović (B. Jović, nav. dj., str. 265-268 i druge strane) i general Vuk Obradović (*. **RAT I MIR VUKA OBRADOVIĆA, Profil**, br. 16, Beograd, 1998, str. 105-114), a čiji je cilj da, pored ostalog, izbjegne odgovornost za osvajačke ratove, genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava (detaljnije o neuspjehu uvođenja vanrednog stanja i dogovorenog vojnog udara marta 1991. vidi: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 272-321).

Rukovodstvo JNA je 1990. i posebno u proljeće 1991, tvrdi general Martin Špegelj, “**razmišljalo o vojnom udaru na teritoriji tadašnje Jugoslavije, pa i protiv Miloševića. Na taj način htela se ’uspostaviti neka Titova Jugoslavija, što je sve trebalo biti oplodeno Markovićevim idejama, uz podršku Zapada. Sve do napada na Sloveniju ta ide-**

Vojno rukovodstvo je marta 1991. za uvođenje vanrednog stanja u zemlji imalo **“pripremljenu kompletnu dokumentaciju, ljude i sve ostalo”**. Međutim, velikosrpske snage nisu uspjele preuzeti vlast u zemlji, jer za uvođenje vanrednog stanja u Jugoslaviji (na sjednicama Predsjedništva SFRJ, 12, 14. i 15. marta 1991) nisu dobile ustavno pokriće niti rusku podršku. Naime, **“Predsjedništvo SFRJ na sjednici Vrhovne komande, održanoj 12-15. marta, odbilo je prijedlog Štaba Vrhovne komande da se zavede vanredno stanje u zemlji i upotrebom JNA razoružaju i rasture paravojne formacije u Jugoslaviji”**. Zbog toga se kod njih javila ideja **“da vojska sama preuzme vlast”**, te su, **“vagajući”** razloge za i protiv, odustali.¹³⁶

ja je egzistirala u glavama armijskog vrha, kako bi se jednako zaustavili radikalni procesi u Srbiji i nacionalizam u Sloveniji i Hrvatskoj””. Međutim, **“slovenački, a kasnije i hrvatski, rat pokazao je”**, navodi Sonja Biserko, **“da je JNA izgubila legitimitet kod svih jugoslovenskih naroda (sem Srba) i da zato svi njeni pokušaji da de-luje jugoslovenski nisu uspeli”** (S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 157 i 163-164).

¹³⁶ V. Kadrijević, nav. dj., str. 113, 114, 125 i 149; B. Jović, nav. dj., str. 295; M. Špegelj, *SJEĆANJA VOJNIKA*, Zagreb, 2001, str. 188-189; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 272-321; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI POD-NESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HER-CEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 93; . . . *ZBORNİK DOKUMENATA ...*, str. 242-243; M. Šadinlija, nav. dj., str. 118-120.

General Veljko Kadrijević je, u pokušaju da odgovori na brojne **“kritike ponašanja rukovodstva JNA”** i njega lično, pri čemu, po njemu, **“najveću pažnju zaslužuju tvrdnje - da je JNA mogla i trebala spasiti Jugoslaviju od raspada”**, što je, prije svega, podrazumijevalo preuzimanje vlasti (**“zauzimanje vlasti”**), odnosno vojni puč, postavio pitanje **“šta je Štab Vrhovne komande želio sa predlogom zavođenja vanrednoga stanja u zemlji i razoružavanja paravojskih formacija u Jugoslaviji sa kojim je izišao pred Predsjedništvo SFRJ 12.03.1991. godine i koga je Predsjedništvo odbilo, kada se time ne bi sprečio raspad Jugoslavije”** (V. Kadrijević, nav. dj., str. 149). U postavljenom pitanju, tačnije na kraju tog pitanja, Kadrijević je pružio i odgovor na to suštinsko pitanje (**da li bi zavođenjem vanrednog stanja u zemlji bio spriječen raspad Jugoslavije?**), koji glasi: **“time se”**, po njemu, **“ne bi sprečio raspad Jugoslavije”** (V. Kadrijević, nav. dj., str. 149).

Imajući u vidu navedeno pitanje i u njemu ugrađen negativan odgovor, interesantan je Kadrijevićev širi odgovor na to pitanje, koji je, kako on navodi, **dao “i ranije”**, s tom razlikom što ga je u knjizi **“MOJE VIDENJE RASPADA”** (*Politika*, Beograd, 1993) **“precizirao”**. Nažalost, njegov odgovor i, s tim u vezi, argumentacija njegovog odgovora (**“Prihvatanjem tog predloga i njegovom realizacijom, omogućilo bi se da rasplet jugoslovenske krize bude znatno legalniji, a time i znatno mirniji od ovoga koji je sada u toku. To bi bilo vrlo mnogo za Jugoslaviju. Može se primetiti da bi prihvatanje predloga Štaba Vrhovne komande i njegova realizacija, takođe, izazvala građanski rat u**

Slobodan Milošević je - poslije izvođenja tenkova na beogradske ulice i svoj narod, radi očuvanja vlasti **“od mase opozicionih demonstranata”** (9. marta 1991)¹³⁷ i nakon što na trodnevnoj sjednici Predsjedništva SFRJ (Vrhovna komanda Oružanih snaga SFRJ), 12, 14. i 15. marta 1991, **“poslije dugih i teških rasprava sa prekidima”**, uz **“primijenjene mehanizme pritiska, prije svega na predstavnika BiH Bogića Bogićevića, da bi se izdejstvovala odluka o uvođenju vanrednog stanja”**, nisu prihvaćeni Prijedlozi odluka (koje je, u ime Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ, podnio general Kadrijević, ocjenjujući **“ukupno stanje u**

Jugoslaviji, pogotovo što bi na tome radio inostrani faktor. Da, to se ne može osporiti, ali u to vrijeme i sa oružjem koje je tada bilo u Jugoslaviji, međunarodni religiozni oružani sukobi lakše bi se mogli staviti pod kontrolu ako bi JNA imala legitimni nalog da to uradi” - Isto, str. 149-150) zapanjujuća je i zastrašujuća. Očigledno je rukovodstvo JNA, posebno general Kadrijević, izgubilo najblaže rečeno, orijentaciju u vremenu i prostoru. Nevjerovatno je da su takve ličnosti bile na čelu rukovodstva JNA. U suštini se radi o tome da je general Kadrijević, kao i cjelokupno rukovodstvo JNA, prihvatajući srpsku fašističku ideologiju i politiku, izdalo zajedničku jugoslavensku državu i učestvovalo u njenom razbijanju i uništavanju, čime, pored ostalog, snosi najveću odgovornost za vođenje osvajačkih ratova protiv Republike Slovenije, Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, kao i za genocid u Republici Bosni i Hercegovini.

¹³⁷ B. Jović, nav. dj., str. 283; I. Stambolić, nav. dj., str. 31; M. Šadinlija, nav. dj., str. 119. **“Kada je Milošević 9. marta klečao pred studentima”**, JNA se, piše Ivan Stambolić, **“odazvala njegovom pozivu, a nije morala, i prvi put nakon pola veka, isterala tenkove na beogradske ulice, nasrnula na narod. Posle toga, ta, kako ih ‘Politika’ nežno nazva: ‘vojna vozila’!, po logici stvari i psihologiji sile više se nisu mogla vratiti u kasarnske hangare”**. Pišući o tome, Stambolić navodi da je Armija **“već bila okupirala samu Srbiju dolaskom Ljubičića na čelnu funkciju u Srbiji”** (I. Stambolić, nav. dj., str. 31).

O demonstracijama opozicije i upotrebi vojske u Beogradu 9. marta 1991. Borisav Jović u svojim zabilježkama navodi: **“U Beogradu demonstracije opozicije. Čine nevideno nasilje: ruše izloge, odnose robu iz prodavnica, demolirali su celu glavnu ulicu - Terazije i M. Tita, Skupštinu Srbije i Predsedništvo, čak zgradu vlade u Ul. kneza Miloša, ušli u službene zgrade, itd. Policija je podbacila, ima čak dvoje poginulih.**

Nalazim se na vikendu u Nikšiću. Zove me Slobodan Milošević i traži intervenciju vojske. Razgovaram sa Veljkom Kadrijevićem. On se dvoumi - da li je neophodno i kako će to politički biti prihvaćeno, ali se ne protivi, samo smatra da treba da osiguram odluku Predsedništva. Ostavljam još malo da pratimo situaciju pa da se čujemo nanovo.

Sloba me ponovo zove. Veoma uznemiren. Zove me i Veljko. Kaže da sada demonstriraju pred Generalštabom i hoće da provale unutra. Konsultujem telefonom članove Predsedništva koje sam mogao dobiti (svi izuzev Mesića i Drnovšeka). Dajem Veljku nalog da izvede vojsku na ulice i da zaposedne prostor ispred svih ugroženih državnih institucija. Slobodan će poslati zvaničan pismeni zahtev koji ćemo sutra na sednici Predsedništva odobriti” (Isto).

zemlji” “kao početak građanskog rata”), srpskog rukovodstva (državno i političko rukovodstvo Srbije), kao i lično predsjednika Jovića, **o uvođenju vanrednog stanja u zemlji** - na cijeloj teritoriji SFRJ i, pored ostalog, podizanju borbene gotovosti JNA “**do nivoa koji će garantovati poštivanje mjera vanrednog stanja ...**”, uključujući i mobilizaciju dijela jedinica,¹³⁸ te *Saopštenja za javnost* Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ u noći 15. marta 1991. o tome koje će mjere JNA preduzeti¹³⁹ - 15. marta naredio mobilizaciju rezervnog sastava specijalnih jedinica milicije u Srbiji, “**angažovanje i formiranje novih snaga milicije, a Vlada /Republike Srbije - prim. S. Č./ je dobila zadatak da pripremi odgovarajuće formacije koje će nas učiniti u svakom slučaju bezbednim da branimo interes naše republike, a bogami i interese srpskog naroda izvan Srbije**”.¹⁴⁰ Milošević je 16.

¹³⁸ Detaljnije o tome vidi: B. Jović, nav. dj., str. 286-311; V. Kadrijević, nav. dj., str. 113-114; B. Bogičević, **RAT JE PLANIRAN**, u: F. Ademović, **BEZNAĐE ZLA**, Sarajevo, 1997, str. 29-37; L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 134-135 i 140-143; S. Oro, **O ULOZI VLADARSKIH TEŽNJI U YU RATOVIIMA 1991-2001. GODINE**, u: **RATTOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999**, Zbornik saopštenja i diskusija sa Okruglog stola, Beograd, 7-9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 81-82; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 203-204; M. Šadinlija, nav. dj., str. 119.

Pokušaj velikosrpskih nacionalista, predvođenih Miloševićem, Jovićem i Kadrijevićem, da na sjednici vrhovne komande - Predsjedništva SFRJ i Štaba Vrhovne komande (12-15. marta 1991) iznude donošenje odluke o uvođenju vanrednog stanja u SFRJ propao je. Da bi Armiji ostavili mogućnost da djeluje sama i preuzme vlast u svoje ruke, zavjerenici su pribjegli ostavkama. Jović je podnio ostavku na dužnost predsjednika Predsjedništva SFRJ, nakon čega su ga slijedili predstavnici Crne Gore i Vojvodine, da bi “**vojski stvorio prostor za preuzimanje vlasti i razoružanje paravojnih jedinica, a vojska to nije izvršila**” (B. Jović, nav. dj., str. 286-311; S. Oro, nav. dj., str. 81-82; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 308-312; M. Šadinlija, nav. dj., str. 119-120). Naime, JNA je “**ustuknula. Srpski blok se, u izmijenjenom i dopunjenom sastavu, naknadno vratio u Predsjedništvo, ali to više nije bilo od primarnog značaja. Milošević je procijenio da je vrijeme za nagodbu s Hrvatima. Vojska, i da je htjela, a nije, više nije imala za kim osim za Miloševićem i za Srbijom. Put je vodio preko Karađorđeva**” (M. Šadinlija, nav. dj., str. 120).

¹³⁹ L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 143; . * . **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 241-242.

¹⁴⁰ * * **BOGAMI ĆEMO DA SE TUĀEMO**, *NIN*, 12. april 1991, str. 41; L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 144; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 204; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, **PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŹILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE**, 16. juni 2004, paragraf 250; . * . **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...** str. 146-147; M. Šadinlija, nav. dj., str. 120. Milošević je od Skupštine Republike Srbije, koja

marta u obraćanju naciji objavio da je **“sa Jugoslavijom gotovo”** i da **“Republika Srbija više neće priznati nijednu odluku Predsjedništva u postojećim okolnostima”**.¹⁴¹ Na taj način Milošević je objavio otcjepljenje Srbije od Jugoslavije.

Slobodan Milošević je, u skladu s velikodržavnim projektom o formiranju **“Velike Srbije” (“svi Srbi u jednoj državi”)**, 16. marta 1991. na zatvorenom sastanku (tajna sjednica), s općinskim funkcionerima (200 predsjednika srbijanskih općina), najavio osvajačke ratne ciljeve Srbije, odnosno rješavanje srpskog nacionalnog pitanja kao ratnog. Tada je on, između ostalog, posebno potencirao pitanja granica, koja su, po njemu, **“suštinska, državna pitanja”**. S tim u vezi, on je izjavio: **“Granice, kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikada ne diktiraju slabi. Prema tome, osnovno je da moramo biti jaki. ... Mi jednostavno smatramo da je legitimno pravo i interes srpskog naroda da živi u jednoj državi. To je početak i kraj. Uostalom, šta će im ti Srbi koji im toliko smetaju po Kninu, po Petrinji, Glini, Lici, Baniji, Kordunu, Baranji, ako je taj problem toliki? ... A ako treba da se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. A nadam se da neće biti toliko ljudi da se sa nama tuku. Jer, ako ne umemo dobro da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo ...”**¹⁴²

je preuzela i nadležnosti raspuštene Skupštine Kosova, zatražio smjenu Rize Sapundžija, koji je na sjednici Predsjedništva SFRJ 15. marta, u svojstvu legalnog predstavnika Kosova, glasao protiv prijedloga o uvođenju vanrednog stanja u zemlji i nije slijedio **“srpski trojac”** (Srbija, Crna Gora i Vojvodina) u podnošenju ostavke u Predsjedništvu SFRJ, čime je **“obezvrijedio napor da se proizvede blokada Predsjedništva, jer je s njim broj članova Predsjedništva bio pet od osam”** (M. Šadinlija, nav. dj., str. 119), tj. Janez Drnovšek, Stjepan Mesić, Bogić Bogićević, Vasil Tupurkovski i Riza Sapundžiu. Takav njegov stav bio je od izuzetnog značaja, jer je **“to omogućilo rad i legalno odlučivanje”**, što ga je, po ocjeni mr. Mesuda Šadinlije, **“učinilo stvarnim herojem martovske drame, mada je u fokusu opće pažnje uvijek bilo držanje bosanskog predstavnika Bogićevića, zbog njegove nacionalnosti i jedinstvenog za to vrijeme principijelnog političkog stava u odnosu na vlastitu nacionalnu pripadnost”** (Isto, str. 119-120). Na mjesto Sapundžija ubrzo je postavljen prosrpski penzionisani zastavnik JNA Sejdo Bajramović (Isto, str. 120).

¹⁴¹ L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 143-144; B. Bogićević, nav. dj., str. 37; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 204; M. Šadinlija, nav. dj., str. 119-120.

¹⁴² S. Đukić, nav. dj., str. 113; I. Stambolić, nav. dj., str. 28; L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 144-146; **BOGAMI ĆEMO DA SE TUČEMO**, *MN*, 12. april 1991, str. 41-42; N. Cigar, nav. dj., str. 55; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 205; S. Biserko, **SRPSKA ELITA ...**, str. 138-139.

Dva dana kasnije, bez obzira što je izostao dogovoreni vojni udar, Slobodan Milošević je 18. marta 1991. na sastanku sa 200 studenata i profesora na Univerzitetu u Beogradu¹⁴³ ponovio skoro od riječi do riječi svoju poruku predsjednicima srbijanskih općina, svečano obećavajući da će **“svi Srbi živeti u jednoj državi”**, što je bilo očigledno da je sa Jugoslavijom gotovo i da Milošević vrši užurbane pripreme za osvajački rat.¹⁴⁴

Milošević je **“za ostvarenje svojih zločinačkih ciljeva”** i radi **“odbrane”** **“interesa srpskog naroda izvan Srbije”** bio u stalnom kontaktu sa srpskim rukovodstvom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. On je rukovodio političkim i vojnim akcijama rukovodstava SDS-a u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Milošević je imao redovne, pa i svakodnevne kontakte s Radovanom Karadžićem. S tim u vezi, on je predsjednicima srbijanskih općina, na tajnom sastanku u Beogradu, 16. marta 1991, pored ostalog, izjavio da je **“bio na vezi sa našima iz Knina, iz Bosne, ogromni su pritisci ...”**.¹⁴⁵

Neuspjeh srpskog političkog rukovodstva i nespремnost kolebljivog rukovodstva JNA da, bez ruske podrške, na sebe preuzme odgovornost za planirani vojni udar i nasilno obaranje vlada republikâ Hrvatske i Slovenije,¹⁴⁶ naveo je Miloševića da prihvati Mesićevu inicijativu da u

¹⁴³ L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 146-147. Za vrijeme terazijskih demonstracija, marta 1991, studenti su se okrenuli protiv Miloševića. **“Mrzeli su ga. Napustili su ga i intelektualci koji su mu pomogli da od trapavog komunističkog aparatčika izraste u srpsku nacionalnu svetinju. Nacionalisti su se za vreme terazijskih demonstracija pridružili nezavisnim intelektualcima u protestima protiv komunizma. Nacionalisti su shvatili da ih Milošević koristi za učvršćenje sopstvene vlasti, a ne zato što deli njihova ubedenja”** (Isto).

¹⁴⁴ Isto; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 207.

¹⁴⁵ **BOGAMI ĆEMO DA SE TUČEMO**, *NIN*, 12. april 1991, str. 41; N. Cigar, nav. dj., str. 55; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 960-963; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 250; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 147; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 207; K. A. Nilsen, nav. dj., str. 101-102 i 105-181.

¹⁴⁶ B. Jović, nav. dj., str. 295 i 306-310; D. Marijan, **JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIIJA ...**, str. 265-281; *PROFIL*, br. 16, Beograd 1998, str. 105-114, **RAT I MIR GENERALA VUKA OBRADOVIĆA**; B. Mamula, **SLUČAJ JUGOSLAVIJA**, str. 9;

međusobnom dogovoru s Tuđmanom pokuša riješiti **“sporna pitanja i postigne sporazum, kako ne bi došlo do rata”**. U najvećoj tajnosti organizovan je sastanak.¹⁴⁷

Dogovor Milošević - Tuđman ostvaren je u velikoj tajnosti 26. marta 1991. u Karađorđevu, bez Mesića i Jovića, gdje je, kao i 15. aprila u Tikvešu, dogovorena **teritorijalna podjela Bosne i Hercegovine (“po etničkom ključu i pripajanju tih njenih dijelova Hrvatskoj, odnosno Srbiji, dok bi se bosanskim muslimanima dala mogućnost da žive u enklavi”)**.¹⁴⁸

F. Hećo, nav. dj., str. 72; M. Šadinlija, nav. dj., str. 119. Zbog tog neuspjeha Kadijević je, po Špegelju, počeo razmišljati o pohodu na Sloveniju, pri čemu je trebalo da osigura da Hrvatska ne interveniše. Takvo je obećanje dobio od Tuđmana, koji mu je rekao: **“Nećemo se miješati u vaš spor sa Slovenijom.”** To je, po Špegelju bio, **“pokus, a bude li se akcija dobro razvijala, iza Kadijevića je u Sloveniju s 2000 specijalaca i skupinom Slovenaca koji će preuzeti vlast trebalo da krene general Petar Gračanin, tadašnji savezni ministar unutrašnjih poslova”**. On je, tvrdi Špegelj, **“avionima već bio došao u jednu bazu JNA pokraj Ljubljane i ondje čekao rezultate Kadijevićeva djelovanja, no kako je Kadijević u deset dana doživio katastrofalan poraz, veliki general Gračanin ponovo je sjeo u avion i pobjegao u Beograd. Tako je plan propao”** (M. Špegelj, nav. dj., str. 51).

¹⁴⁷ Detaljnije o tome vidi: B. Jović, nav. dj., str. 258-259; M. Minić, **DOGOVORI U KARADORĐEVU O PODELI BOSNE I HERCEGOVINE**, Sarajevo, 1998, str. 21-104; H. Šarinić, **SVI MOJI TAJNI PREGOVORI SA SLOBODANOM MILOŠEVIĆEM**, Zagreb, 1999; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 942-944; * * . **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 147; M. Šadinlija, nav. dj., str. 122. Stipe Mesić je i 24. januara 1991, u vrijeme kada je političko rukovodstvo Srbije i rukovodstvo JNA (velikosrpske snage) vodilo aktivnosti u vezi sa *Naredbom* Predsjedništva SFRJ **“o rasformiranju paravojnih nelegalnih organizacija i oduzimanja oružja”**, odnosno razoružanja Republike Hrvatske, u razgovoru sa Borisavom Jovićem, prenio poruku predsjednika Tuđmana za sastanak sa Slobodanom Miloševićem. Naime, on je tada prenio Tuđmanov prijedlog za **“razgovor učetero: Jović, Milošević - Mesić i Tuđman, bez znanja javnosti”**, na kome bi razgovarali **“o načinu razrešenja jugoslovenske krize u svjetlu srpsko-hrvatskih odnosa”** (B. Jović, nav. dj., str. 257-258; M. Šadinlija, nav. dj., str. 116 i 122). Borisav Jović se složio s navedenim prijedlogom i rekao Mesiću **“da će na tom susretu Srbija dati saglasnost Hrvatima da izađu iz Jugoslavije pod uslovom da oni daju saglasnost da Srbi u Krajinama ostanu u Jugoslaviji”** (B. Jović, nav. dj., str. 258-259). I Slobodan Milošević se složio **“sa idejom koju je dao Tuđman ...”** (Isto, str. 259).

¹⁴⁸ Isto; L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 123; I. Goldstein, **HRVATSKA POVJEST**, Zagreb, 2003, str. 409-410; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 320-321 i 327-328; M. Šadinlija, nav. dj., str. 120-125, 192 i 198. Milošević i Tuđman su se tokom 1991, tvrdi ambasador SAD-a u Beogradu, Warren Zimmerman, **“nekoliko puta sastajali da bi razgovarali o podjeli Bosne između Srbije i Hrvatske. Jednom prilikom su čak bili**

U Karađorđevu je, po Mesiću, dogovoreno da Hrvatska dobije trinaest bosanskohercegovačkih srezova, odnosno granice Banovine Hrvatske iz augusta 1939, te bosansko Prekounje (Bihać, Cazin, Veliku Kladušu i Bužim), pošto to, kao **“turska Hrvatska”**, odnosno Bošnjacima u ogromnoj većini naseljeno područje, Miloševiću navodno nije bilo potrebno.¹⁴⁹ U suštini je riječ (dogovor u Karađorđevu) o taktičkom potezu Slobodana Miloševića kako bi prevario i nadmudrio predsjednika Tuđmana radi što lakše okupacije jedne trećine Republike Hrvatske i “omeđavanja” zapadnih granica Velike Srbije. Cijela Bosna i Hercegovina je, prema srpskom velikodržavnom projektu fašističkog i genocidnog karaktera, sastavni dio projektovane srpske države. Imajući to u vidu, očigledno je da Slobodan Milošević nije želio samo pola Bosne i Hercegovine, kako je to dogovoreno u Karađorđevu, već čitavu Bosnu i Hercegovinu i jednu trećinu Republike Hrvatske, što su potvrdili događaji još od sredine 1991. i kasnije.

Od marta 1991. JNA je, od **“zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana”**, kako je to bilo definisano Ustavom SFRJ,¹⁵⁰ postala oružana sila Srbije i Crne Gore (srpsko-crnogorska vojska) i njihovih kolaboracionista u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Na taj način JNA je **“dobila svoju državu”**, koju je general Veljko Kadijević u panici tražio. Tada je stavljena pod komandu tih dviju republika. Stoga su njena osvajačka dejstva u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini predstavljala glavni oblik oružanog učešća Srbije i Crne Gore u tim osvajačkim, srpskim agresorskim ratovima. Ta nelegalna Vrhovna komanda je

toliko arogantni da su o čerečenju Bosne i Hercegovine razgovarali u prisustvu Alije Izetbegovića”. Iznoseći tu činjenicu Zimmerman konstatuje sljedeće: **“Kao mjesto u kome su Srbi, Hrvati i Muslimani stoljećima živjeli zajedno i manje - više mirno, Bosna je sada bila neprihvatljiva za ovu dvojicu ekstremnih supremacista. Sada, kada ju je Zajednica /Evropska zajednica - prim. S. Č./ gurala u pravcu nezavisnosti, ona im je postala izazov”** (W. Zimmerman, nav. dj., str. 145).

Borisav Jović je krajem marta 1991. ambasadoru Zimmermanu, rekao: **“Bosna će morati da bude podijeljena između Srbije i Hrvatske.”** Pored toga Jović je **“velikodušno” “dodao, kao da čini veliki ustupak: ‘Naravno, Muslimani mogu da biraju gde žele da žive’”** (W. Zimmerman, nav. dj., str. 99).

¹⁴⁹ M. Minić, nav. dj., str. 77-90.

¹⁵⁰ USTAV SFRJ, USTAVI SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA I POKRAJINA, Beograd, 1974, str. 53; I. Radaković, nav. dj., str. 163; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 158.

od tada djelovala u sastavu: Borisav Jović, Jugoslav Kostić i Sejdo Bajramović (Srbija), dr. Branko Kostić (Crna Gora) i general Veljko Kadijević (JNA).¹⁵¹

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je - deklarativno se u javnosti zalažući za opstanak SFRJ i "stvarni" demokratski preobražaj društva - na sastanku "učetvero" (Milošević, Jović, Kadijević i Adžić) **5. aprila 1991. prihvatilo ratnu opciju**. S tim u vezi, vrh velikosrpskog pokreta ocijenio je da je pređen "*Rubikon*" - **postignut je dogovor da će vojska, bez odluke i saglasnosti Predsjedništva SFRJ ("nikakvu odluku ni saglasnost nećemo tražiti"; "ni od koga više ne tražimo nikakve odluke"), stupiti u oružano dejstvo na zaštitu i odbrani srpskog naroda u Krajini, odnosno na odbrani već osvojenog u Hrvatskoj ("srpskih" gradova koji su tada bili "pod srpskom vlašću")**.¹⁵²

Početak aprila 1991. vojno rukovodstvo je usvojilo Odluku o razmještanju dijela jedinica JNA prema zapadu. Dio elitne 63. padobranske brigade upućen je iz Niša u Zagreb. Iz 51. motorizovane brigade iz Pančeva 1. oklopni bataljon je premješten u Petrinju (u sastav 622. motorizovane brigade). Drugi motorizovani bataljon 36. motorizovane brigade iz Subotice i 1. mehanizovani bataljon 453. mehanizovane brigade iz Sremske Mitrovice premješteni su u istočnu Slavoniju, na područje Vukovara i Vinkovaca i podređeni Komandi 17. korpusa. Oklopno-mehanizovani dijelovi 10. motorizovane brigade iz Mostara u maju su locirani na Kupreškoj visoravni.¹⁵³

Šestog maja generalu Kadijeviću se izgleda povratilo samopouzdanje i želja da samostalno djeluje. Polazeći od ocjene da je, zbog zaoštavanja sta-

¹⁵¹ I. Radaković, nav. dj., str. 163; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 159; D. Todorović, nav. dj., str. 99, 101-102 i 104. Tu činjenicu zvanična vlast u Srbiji nikada nije priznala. Razlog za to je objasnio D. Dragojlović (ministar u Vladi Srbije) u svom obraćanju pred predstavnicima općina u Valjevu: "**Mi ne možemo da kažemo zbog svetskog javnog mnjenja da je Srbija u ratu sa Hrvatskom, jer bi onda Srbija bila agresor ...**" (I. Radaković, nav. dj., str. 163).

Međunarodna zajednica nije prihvatila objašnjenja da rat vodi samo JNA, kao "**vojska bez države**", a da s tim ratom Srbija i Crna Gora navodno nemaju veze, te je protiv tih dviju republika uvela sankcije (Isto).

¹⁵² B. Jović, nav. dj., str. 317; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 328.

¹⁵³ D. Marijan, nav. dj., str. 299; A. Tus, **RAT U SLOVENIJI I HRVATSKOJ DO SARAJEVSKOG PRIMIRJA**, u: **RAT U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, uredili B. Magaš i I. Žanić, Zagreb - Sarajevo 1999, str. 68-69; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 329.

nja u zemlji (počeci oružane pobune Srba na području Vukovarske općine, zatim oko Vinkovaca i Osijeka), **“počeo naveliko građanski rat u zemlji”**, naredio je **podizanje borbene gotovosti JNA i (narediće) mobilizaciju odgovarajućih jedinica i zaprijetio da će**, ako to ne učine odgovarajući organi Federacije, JNA **“obezbijediti mir”**. Sazvana sjednica Predsjedništva, u čijem su radu učestvovali predsjednik Skupštine SFRJ, predsjednik SIV-a, predsjednici republika Srbije i Makedonije, predsjednici predsjedništava Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Slovenije i predsjednik Vlade Republike Hrvatske, a na kojoj je razmatrana aktuelna političko-bezbjednosna situacija u zemlji, za 7. maj, završena je tek 9. maja u jutarnjim satima, kada su, pod pritiskom **“neminovne”** vojne opcije (strah od mogućeg vojnog udara) jednoglasno usvojene odluke, mjere i aktivnosti, čijim bi sprovođenjem bio osiguran mir u zemlji, **“a time i uslovi za vraćanje borbene gotovosti jedinica JNA na normalni nivo”**.¹⁵⁴

Tom odlukom široka ovlaštenja su data JNA **“na kriznim žarištima”** - na području Hrvatske **“sa pretežno srpskim stanovništvom”**, gdje su njene jedinice, kao i Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove, već bile angažovane. Time je rukovodstvo velikosrpskog pokreta postiglo **“ogroman napredak”**, posebno **“u pogledu ovlašćenja koja su data vojsci”**, jer je ta odluka Predsjedništva SFRJ u suštini predstavljala **vojnu opciju**.¹⁵⁵ Ona je bila u skladu **sa ratnom opcijom** rukovodstva velikosrpskog pokreta **prihvaćenom 5. aprila 1991.**¹⁵⁶

U danima **“natezanja”** oko izbora Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ (od 10. maja 1991, te kasnije) održano je više sastanaka na kojima su vođeni razgovori i dogovori između srpskog i crnogorskog političkog te vojnog rukovodstva - Milošević, Jović, Bulatović, Kostići, Jokanović i generali Kadrijević i Adžić. Na tim je sastancima, pored pitanja izbora Mesića za predsjednika, razgovarano i o Srbima u Hrvatskoj. Tako je u razgovoru između Jovića, Miloševića i Kadrijevića, 10. maja dogovoreno **da se nastavi sa odbranom srpskog naroda u Hrvatskoj**.¹⁵⁷

¹⁵⁴ B. Jović, nav. dj., str. 299-300 i 320-321; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 330-332.

¹⁵⁵ B. Jović, nav. dj., str. 320-321 i 323; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 332.

¹⁵⁶ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 332.

¹⁵⁷ B. Jović, nav. dj., str. 324; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 334-338.

Milošević, Jović, Bulatović, Branko Kostić i Jugoslav Kostić su 20. juna, pošto nije održana sjednica Predsjedništva SFRJ,¹⁵⁸ procijenili situaciju i dogovarali se o daljim potezima. Procjenjujući da će se Hrvatska i Slovenija u toku tog mjeseca osamostaliti, oni su zaključili da je neophodno preduzeti određene mjere zaštite od “separatizma”. U tom je cilju, pored prijedloga **“finansijske i ekonomske samoodbrane”**, dogovoreno da se 24. juna sastanu s generalima Kadijevićem i Adžićem i traže pružanje preciznog odgovora **“da li će izvršiti raspored vojske na novim (srpskim) granicama Jugoslavije”**, kako bi se navodno **“sprečilo veće izginuće srpskog naroda i odbranile teritorije”**. Zaključili su da će, **ako ne dobiju sigurne garancije, odbranu organizovati sami i dići ruke od armije.**¹⁵⁹

Kod Miloševića je, u skladu s navedenim zaključcima i po dogovoru i utvrđenim ciljevima od prije četiri dana, 24. juna održan sastanak na kome su učestvovali: Veljko Kadijević, Blagoje Adžić, Borisav Jović, Momir Bulatović, Branko Kostić, Jugoslav Kostić i Slobodan Milošević. Najprije je govorio Milošević,¹⁶⁰ koji, po Joviću, nije ni spomenuo razloge zašto su se sastali, zatim general Kadijević, te Jović, koji je, između ostaloga, naglašavajući ciljeve nosilaca velikosrpskog pokreta da omoguće Sloveniji i Hrvatskoj **“otcjepljenje”** (**“ali na legalan način, a ne politikom svršenog čina”**), ukazao da Srbija i Crna Gora treba odmah da razmotre mjere samoodbrane u ekonomskom i finansijskom smislu. Međutim, problem je bio u tome što rukovodstvo velikosrpskog pokreta **legalno nije moglo ostaviti Srbe u Jugoslaviji**, te je vršen posljednji pritisak na JNA da to ona preuzme na sebe. Stoga je **“bezbednosna strana”**, po Joviću, zavisila **“od odgovora koji ćemo dobiti danas od Armije: da li će JNA braniti Srbe u Hrvatskoj posle odluke o otcjepljenju i kako?”**¹⁶¹

¹⁵⁸ B. Jović, nav. dj., str. 339; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 339. Jović piše da (proširena) sjednica Predsjedništva SFRJ nije održana ni 20. juna 1991, jer **“nisu hteli da dođu iz Hrvatske i Slovenije dok ne promenimo odluku o (ne) izboru Mesića za predsednika. Mi smo odlučili da o tome nema više mogućnosti da se razgovara”** (B. Jović, nav. dj., str. 339).

¹⁵⁹ Isto. Na tom je sastanku dogovoreno da razrade i postupke da iz saveznih organa izguraju Hrvate i Slovence - **“da ne odlučuju o nama, ako su se već izdvojili”**, i suprostave se **“bilo kakvoj politici prisilnog zadržavanja Hrvata i Slovenaca u Jugoslaviji, kao i prisilnog izvođenja Srba iz nje”** (B. Jović, nav. dj., str. 339).

¹⁶⁰ B. Jović, nav. dj., str. 340; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 339.

¹⁶¹ B. Jović, nav. dj., str. 340; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 339-340.

Dvadeset sedmog juna 1991. Milošević je “**ušao u otvorena neprijateljstva u Sloveniji**” - JNA je pokrenuta da zauzme tu republiku, zaposjedne granicu sa Slovenijom i uspostavi prisustvo federalne policije i carine na granici.¹⁶² U toj agresiji JNA je svim raspoloživim snagama gazila Sloveniju.¹⁶³ Međutim, Slovenci su, primjenjujući doktrinu o naoružanom narodu, koju je JNA decenijama izučavala, pružili odlučan otpor i zaustavili tenkove JNA.¹⁶⁴

Za vrijeme napada na Sloveniju rukovodstvo velikosrpskog pokreta je na granicama između Srbije i Hrvatske stacioniralo, u skladu s *Uputstvom o upotrebi oklopnih i mehanizovanih jedinica u vanrednim prilikama*,¹⁶⁵ oklopno-mehanizovane jedinice 1. vojne oblasti.¹⁶⁶

¹⁶² I. Radaković, nav. dj., str. 67; O. Backović - M. Vasić - A. Vašović, **KO TO RADO IDE U VOJNIKE (MOBILIZACIJSKA KRIZA - ANALITIČKI PREGLED MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA)**, u: RAT U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, uredili B. Magaš i I. Žanić, Zagreb - Sarajevo 1999; S. Mesić, nav. dj., str. 48; D. Marijan, nav. dj., str. 300; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 345.

¹⁶³ S. Mesić, nav. dj., str. 49; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 345-346.

¹⁶⁴ S. Mesić, nav. dj., str. 50 i 65; I. Radaković, nav. dj., str. 69; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 346. JNA je u Sloveniji strateški doslovno iznenađena. Teritorijalna odbrana je branila svoju zemlju i nezavisnost. Kada JNA, po generalu Radakoviću, “**nije uspjelo da realizuje svoj cilj, onda su se nametnule dvije mogućnosti - pregovori i spasavanje jedinica ili produžetak sukoba, žrtvujući jedinice u garnizonima prije dolaska pojačanja. U stvari, došlo je do strategijske paralize u armijskom vrhu kada Generalštab JNA mijenja svoje inicijalne ciljeve i zadovoljava se s onim što se da sačuvati. Izgleda da je Generalštab bio iznenađen otporom i načinom otpora, a bio je ubijeden da će zatvaranjem granice i demonstracijom vojne sile moći pokoriti Sloveniju**” (I. Radaković, nav. dj., str. 69).

Tako “**planirana i realizovana operacija je, sa stanovišta tehnologije izvođenja, velika improvizacija, a neuspjeh se kasnije opravdavao uzdržavanjem od upotrebe teške tehnike, pomanjkanjem logističke podrške i drugim pokušajima opravdavanja sopstvenih grešaka**”, tvrdi general Radaković (Isto).

¹⁶⁵ D. Marijan, nav. dj., str. 301, nap. 58; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 347. Uprava oklopnih i mehanizovanih jedinica SSNO izdala je 28. juna 1991. *Uputstvo o upotrebi oklopnih i mehanizovanih jedinica u vanrednim prilikama*, kojim su utvrđeni zadaci tih jedinica u takvim prilikama: osiguranje granica; pojačano osiguranje vojnih objekata; udio u osiguravanju privrednih, društvenih i drugih objekata od posebne važnosti; patroliranje oko područja; postavljanje barikada i zapreka na putevima i ulicama; patroliranje oko područja; demonstraciju sile; razbijanje rušilačkih demonstracija; otkrivanje, razbijanje i uništavanje diverzantskih, odmetničkih, terorističkih i drugih skupina; pretraživanje i pretres terena; blokiranje i uništavanje nasilničkih skupina; ugušivanje oružane pobune i sprečavanje građanskog rata (Isto).

¹⁶⁶ D. Marijan, nav. dj., str. 300, S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 347.

Savezno izvršno vijeće je 27. juna predložilo tromjesečnu odgodu realizacije slovenačkih i hrvatskih odluka o razdruživanju. S obzirom na to da ni blokirano Predsjedništvo ni predsjednik Marković nisu imali kontrolu nad JNA, SIV je insistirao na **“neodgodivom konstituiranju jugoslovenske zajednice i deblokadi Predsjedništva, da bi preuzelo funkcije vrhovne komande i spriječilo autonomno ponašanje Armije”**.¹⁶⁷ Sljedećeg je dana sa trojkom Evropske zajednice dogovoren prekid vatre i povlačenje armije u kasarne, tromjesečni moratorij odluka Slovenije i Hrvatske o osamostaljivanju i izbor Stipe Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ.¹⁶⁸

Kada su pučisti shvatili da je JNA u Sloveniji poražena, tražili su nova rješenja. Jovićeva grupa je pokazivala znake popuštanja. O tome je Marković 29. juna obavijestio Mesića, dobivši **“uvjeravanja najodgovornijih u Srbiji da više neće stajati na putu inauguriranja ustavnog predsjednika”**.¹⁶⁹

Jović, dvojica Kostića i Bajramović su, poslije Miloševićevih razgovora s trojicom ministara Evropske zajednice, 29. juna napisali zajedničku izjavu u kojoj su naveli kako **“prestaju razlozi”** usljed kojih su 15. maja odbili da glasaju za izbor Stjepana Mesića.¹⁷⁰

Međutim, samo četrdesetak sati poslije tih dogovora i javnih izjava o prestanku razloga za Mesićev izbor, Jović ponovo nije pristao da glasa za Mesića. Uznemireni novim izjavama beogradskog vrha ministri Evropske zajednice su 30. juna od Miloševića tražili da bez odlaganja instruiraju Jovića da podrži imenovanje Mesića.¹⁷¹

Jović je 30. juna na zatvorenoj sjednici Savjeta za zaštitu ustavnog poretka, govoreći o situaciji u Jugoslaviji i, s tim u vezi, **“vrlo velikoj opasnosti da Jugoslavija”** navodno **“bude Liban, i još gore”**, u Miloševićovo ime, **“podvukao crtu”** i **“temeljno se preispitao”**,

¹⁶⁷ S. Mesić, nav. dj., str. 50; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 348.

¹⁶⁸ K. Rotim, **ODBRANA HERCEG-BOSNE**, knjiga 1, Široki Brijeg, 1998, str. 103; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 348.

¹⁶⁹ S. Mesić, nav. dj., str. 52-53; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 348.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ S. Mesić, nav. dj., str. 54-55; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 348-349.

odustao od “očuvanja” integriteta SFRJ. Iznio je tvrdnju o postojanju pogrešne procjene **“da se integritet zemlje može očuvati”**. Po njegovom mišljenju tada nisu postojali **“više nikakvi politički uslovi da možemo očuvati integritet zemlje”**.¹⁷²

Polazeći od takvih stavova, Jović je na toj sjednici najavio - prvi na jednom organu Predsjedništva SFRJ - **“da treba dići ruke od Slovenije” - odmah donijeti odluku o njenom isključenju iz Jugoslavije**,¹⁷³ na što na samoj sjednici niko nije reagovao, jer su, po njemu, **“bili iznenađeni”**.¹⁷⁴

Zalažući se za donošenje odluke o **hitnom isključenju Slovenije iz Jugoslavije** (**“... Sloveniju potpuno otcepiti od Jugoslavije u svakom pogledu ...”**), Jović je predložio i mjere kako da se to postigne. Jedna od njih je - **povlačenje JNA na nove granice**,¹⁷⁵ tj. granice Velike Srbije, koja bi u toj varijanti uključivala i Hrvatsku.

U Sloveniji su 2. jula 1991. (u 18 sati) na svim pravcima obustavljeni pokreti JNA. Armija je pod pritiskom TO Slovenije, te SIV-a i (poslije 1. jula) Predsjedništva SFRJ, prekinula pokrete trupa. JNA je u Sloveniji snagom ujedinjenog naroda zaustavljena i blokirana. Te je večeri general Adžić javno preko TV “narodima Jugoslavije” najavio puč, prijeteci da će vojska **“stvari dovesti do kraja”**.¹⁷⁶

General Kadijević se te večeri nije priključio pučističkoj grupi velikosrpskih generala, na čelu s Adžićem, o preuzimanju vlasti. Prihvatio je zahtjev da se vojska, zajedno sa slovenačkim naoružanim jedinicama, povuče u kasarne. Dva dana kasnije (4. jula) on je govorio mirnodopskim rječnikom, spreman da prihvati Predsjedništvo kao komandu.¹⁷⁷

¹⁷² B. Jović, nav. dj., str. 344; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 349.

¹⁷³ B. Jović, nav. dj., str. 344; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 350.

¹⁷⁴ Isto. Vojska se s tim, po Joviću, a što je **“to dobro”**, znao, **“ne slaže. Ne slaže se ni Hrvatska, jer ne želi da ostane sama u sukobu sa Jugoslavijom. Bosna i Hercegovina i Makedonija su protiv, jer se pribojavaju majorizacije Srbije i Crne Gore u Predsjedništvu, pošto bi u tom slučaju od 7 članova Predsedništva imale 4, tj. većinu”** (Isto).

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ S. Mesić, nav. dj., str. 72-73; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 356.

¹⁷⁷ S. Mesić, nav. dj., str. 73-80; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 356-357.

Pet dana poslije izbora Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ (5. jula 1991) Milošević i Jović su s generalom Kadijevićem zakazali razgovor, koji su, zbog navodno **“skoro tragičnog”** stanja u zemlji, posebno zbog toga što je JNA u Sloveniji **porazena i potučena**,¹⁷⁸ **smatrali odlučujućim**. Oni su vojsci postavili kategorične zahtjeve, tražeći od Kadijevića sljedeće:

“1. Slovincima odgovoriti žestoko svim sredstvima, uključujući i avijaciju”,¹⁷⁹ a **“potom se povući iz Slovenije”**;¹⁸⁰

“2. Glavne snage JNA koncentrisati na liniji: Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja – Osijek – Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu.” Na taj je način trebalo **“pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredeljenja naroda na referendumu”**,
i

“3. Potpuno eliminisati Hrvate i Slovence iz vojske.”¹⁸¹

Milošević i Jović su zahtijevali da se odmah krene s akcijom u Sloveniji, jer u protivnom oni gube u Srbiji, **“a onda se i vojska raspada”**.¹⁸²

Kadijević je **“bez ikakve diskusije”** prihvatio sve što mu je Milošević govorio, uključujući i **“kategorične”** zahtjeve vojsci, s tim što je mislio da mu je za to potrebno 6-10 dana. Međutim, Milošević i Jović se s tim nisu složili - oni su **preduzimanje akcije tražili za 2-3 dana, jer će, po njima, “posle toga doći do priznanja Slovenije i Hrvatske**

¹⁷⁸ B. Jović, str. 349; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 357. Stanje u Jugoslaviji je tada, po Jovićevoj ocjeni, bilo **“skoro tragično. JNA u Sloveniji porazena i potučena. Moral vojske pao na niske grane. Srpski narod gubi poverenje u JNA. Opozicija traži formiranje srpske vojske. Svima je jasno da se rat ne može izbeći, a da se JNA skoro raspala. Srpski pokret obnove vrši direktnu propagandu da se rezervisti ne odazivaju na pozive, da dezertiraju. Izdaja je na delu. Majke vojnika demonstriraju - traže da se ‘deca vrate iz vojske’. Srpski narod potpuno zbunjen uveliko se pridružuje opoziciji. Traže se naše ostavke”** (B. Jović, nav. dj., str. 349).

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² B. Jović, nav. dj., str. 349; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 358.

od Austrije i Nemačke, a tada bi bila moguća i njihova vojna intervencija". To je Kadijević prihvatio.¹⁸³

Na tom je sastanku, pored navedenog, dogovoreno da general Kadijević Predsjedništvu SFRJ postavi dvije opcije: **"ili da Slovence prisili na sprovođenje odluka Predsedništva od juče /tj. od 4. jula - prim. S. Č./ o prepuštanju granice JNA i poštovanju saveznih zakona ili da Predsedništvo naredi JNA napuštanje Slovenije"**. Pritom su procijenili da će u oba slučaja Slovenci izazvati konflikt, jer bez borbe neće dozvoliti **"da izvučemo tehniku"**. A u konfliktu ih nije trebalo štediti.¹⁸⁴

Vojno rukovodstvo bilo je sklonije prijetnjama i prijetećim manevrima nego demokratskom dijalogu. General Adžić je u govoru novoimenovanim "provjerenim" komandantima 5. jula 1991. podvukao: **"Jedinice kojima ćete komandovati moraju do kraja izvršiti dobiveni zadatak, a ako treba i do kraja izginuti."** Komandant 5. vazduhoplovnog korpusa, Ljubomir Bajić, **"je - ne kleknu li Slovenci na koljena - prijetio aktiviranjem već pripremljene naredbe za 'napad na snage slovenačke TO sve dok ne budu uništene'"**.¹⁸⁵

Ministarsko vijeće Evropske zajednice, na sjednici u Haagu 5. jula 1991, usvojilo je **stav da ni u kom slučaju neće priznati politiku sile**, što je bila i ocjena Kriznog komiteta **KESS-a**.¹⁸⁶ Ministarska trojka je odmah poslije haškog zasjedanja ponovo, formalno na poziv Savezne vlade, doputovala u Jugoslaviju, gdje je (pod pritiskom Evropske zajednice) na sastanku na Brionima 7. jula, poslije razgovora s republikim i predstavnicima SIV-a, te plenarnog sastanka, kojem je predsjedavao predsjednik Mesić, a na kome su bili prisutni dr. Kostić, Bogićević, Tupurkovski, Drnovšek (iz Predsjedništva SFRJ), Marković, Lončar, Brovet i Gračanin (iz SIV-a), te Kučan, Rupel, Bučar i Peterle, zatim Tuđman i drugi, **postignut dogovor o mirnom razrješavanju jugo-**

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ S. Mesić, nav. dj., str. 100; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 359.

¹⁸⁶ S. Mesić, nav. dj., str. 85-86; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 359.

slovenske krize.¹⁸⁷ Evropski parlament je 10. jula, “**duboko zabrinut zbog nasilja u Sloveniji i drugim dijelovima Jugoslavije**”, između ostalog, osudio “**upotrebu sile u Sloveniji od strane savezne armije**” i “**daljnje miješanje jugoslovenske savezne armije u političkoj krizi**” te insistirao “**da jugoslovenska savezna armija odmah mora vratiti svoje jedinice u kasarne**”.¹⁸⁸

General Kadijević je odmah poslije prijema “**naređenja**” od rukovodstva velikosrpskog pokreta (5. jula), kada su Milošević i Jović, pored ostalog, **odredili Neretvu kao srpsku granicu na jugu** i Kadijeviću postavili zadatak za odgovarajuće grupisanje glavnih snaga JNA, radi pokrivanja svih teritorija “**gde žive Srbi**”, što je general “**bez ikakve diskusije**” **prihvatio**,¹⁸⁹ pokušao da osigura ili raščisti hoće li imati podršku SSSR-a, zapravo zavjereničke grupe. Stupio je u kontakt s maršalom Jazovom. O tom kontaktu Kadijević je 9. jula obavijestio Jovića kako je od “**pre par dana**”, u telefonskom razgovoru, tražio odgovor na dva pitanja: “**da li nas SSSR može zaštititi ako dođe do vojne intervencije Zapada i da li hoće da nam prodaju određeno naoružanje kojeg nemamo dovoljno (bombe i kerozin)?**” Odgovor je bio negativan na oba pitanja.¹⁹⁰

U toku dana je “**više puta**” obavljena konsultacija s generalom Kadijevićem “**o stanju u Sloveniji i akciji koju treba preduzeti**”.¹⁹¹ Ocjenjujući da je general “**potpuno dezorijentisan**”, Jović i Milošević su zaključili da oni (“**mi**”) moraju “**diktirati orijentaciju i smer akcije**”.¹⁹²

¹⁸⁷ S. Mesić, nav. dj., str. 86-92; I. Radaković, nav. dj., str. 71; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 359; , . **ZBORNİK DOKUMENATA ...**, str. 310-314; M. Šadinlija, nav. dj., str. 206.

Na Brionima je 7. jula 1991. Predsjedništvo SFRJ u prisustvu evropske trojke usvojilo **Brionsku deklaraciju**, kojom je prihvaćeno pravo SFRJ da uspostavi kontrolu svoje državne granice, dogovoren je prekid vatre (da se “**sve strane**” suzdrže “**od jednostranih akcija, posebno od upotrebe nasilja**”) i odložena odluka Slovenije o izdvajanju iz SFRJ za tri mjeseca (B. Mamula, nav. dj., str. 179; V. Kadijević, nav. dj., str. 118; K. Rotim, nav. dj., str. 116-118; B. Jović, nav. dj., str. 350-359).

¹⁸⁸ S. Mesić, nav. dj., str. 95-96; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 359-360.

¹⁸⁹ B. Jović, nav. dj., str. 349; B. Mamula, nav. dj., str. 232; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 360.

¹⁹⁰ B. Jović, nav. dj., str. 360; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 360-361.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Isto.

Sljedećeg je dana general Kadijević obavijestio Jovića o razgovoru između Stjepana Mesića i Vuka Draškovića, koji su, po njemu, utvrdili **“zajedničke političke ciljeve za koje će se boriti: rušenje JNA i rukovodstva Srbije”** (**“propaganda protiv JNA, njeno razbijanje i likvidiranje”**).¹⁹³ Ocjenjujući da je to **“žrtvovanje interesa srpskog naroda u Hrvatskoj i uopšte van Srbije”**, te da je to **“cena sporazuma s Mesićem; da se posledice već osećaju, jer u samom Beogradu, u jedinicama I vojne oblasti vojnici masovno odbijaju komandu, govoreći da neće da slušaju komandu onih koji su 9. marta sprečili rušenje srpske vlasti”**, Kadijević je apelovao **“da odmah politički javno reagujemo”**.¹⁹⁴

Kadijević je, pred sjednicu Predsjedništva SFRJ, 11. jula 1991, u dogovoru sa Miloševićem, Jovićem i Brankom Kostićem, saopćavajući **“procenu situacije u vezi sukoba u Sloveniji i predloge stavova”**,¹⁹⁵ iznio nove prijedloge vojske - **odbranu buduće Jugoslavije**. Predložio je dvije varijante:

“I varijanta odbrane buduće Jugoslavije: Srbija, Crna Gora, BiH, Srbi van Srbije i eventualno Makedonija.

II varijanta: Srbija, Crna Gora, srpski narod u Jugoslaviji i eventualno još ponešto.”¹⁹⁶

Za realizaciju navedenih varijanti, odnosno formiranje i odbranu buduće Velike Srbije, Kadijević je predložio i mjere: **“Vojska se mora prestrojiti brzo”**, na čemu je već tada vojno rukovodstvo radilo, **“ali uz velike teškoće”**.¹⁹⁷

Milošević, Jović i Kostić su se, s obzirom na to da je srbijansko-crnogorski blok u Predsjedništvu SFRJ bio svjestan da prijedlog koji je formulisalo rukovodstvo velikosrpskog pokreta ne može dobiti peti glas u Predsjedništvu, odlučili za novo rješenje - **“da treba odmah povući vojsku iz Slovenije, rasporediti je na granice buduće Jugoslavije i**

¹⁹³ B. Jović, nav. dj., str. 360-361; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 362.

¹⁹⁴ B. Jović, nav. dj., str. 361; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 362.

¹⁹⁵ B. Jović, nav. dj., str. 364; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 362.

¹⁹⁶ B. Jović, nav. dj., str. 361; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 363.

¹⁹⁷ Isto.

izvršiti hitno smenu svih Slovenaca i Hrvata sa visokih vojnih položaja".¹⁹⁸ Ako bi povlačenje vojske iz Slovenije bilo spriječeno, trebalo je **"postaviti žestoke ultimatum Sloveniji ili udariti po njoj"**, te, **"takođe, odmah ojačati istočnoslavonsku liniju fronta, tući po redarstvenicima i ne dati im da napadaju srpska naselja"**.¹⁹⁹

Sve navedene prijedloge Kadijević je, **"veoma zabrinut"**, prihvatio, s tim što je bilo očigledno da nije držao **"sve u svojim rukama"**,²⁰⁰ jer se definitivno priklonio Miloševiću kao najjačem.

Na sjednici Predsjedništva SFRJ 12. jula 1991. Jović i dr. Kostić su, kao i vojno rukovodstvo, tvrdili kako je, ne dobiju li zeleno svjetlo Kadijevićeve prijedlozi, **"neminovan rat u Hrvatskoj"**.²⁰¹ Mesić je, shvativši da je riječ o scenariju da se što prije iz Jugoslavije otjera Slovenija, a podijeli Hrvatska, insistirao na tome da se vojska povuče u kasarne (**"Armija mora u kasarne"**), obustavi mobilizacija i razoružaju ilegalne paravojne organizacije.²⁰² Jović je tvrdio kada bi se vojska povukla **"u Hrvatskoj u kasarne"** **"bilo bi krvi do kolena"**.²⁰³

Vojno rukovodstvo (ilegalni Štab Vrhovne komande), procjenjujući situaciju i suočavajući se s brojnim **"krupnim"** problemima, posebno s mobilizacijom, zaključilo je da je **"jedino rješenje da JNA napusti Sloveniju"**. U postizanju tog cilja trebalo je odgovoriti na pitanje

¹⁹⁸ B. Jović, nav. dj., str. 365; S. Mesić, nav. dj., str. 105; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 363-364. Hitnu smjenu **"svih Slovenaca i Hrvata sa visokih vojnih položaja"** oni su **"obrazložili"** time što oni **"sada imaju svoje države i svoje vojske koje su u sukobu sa našima"** (B. Jović, nav. dj., str. 365).

Po tom je prijedlogu svu vojsku trebalo povući iz Slovenije (dislocirati jedinice), nagomilati je u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, pobuniti Srbe u tim republikama, šaljući im uz vojsku i **"srpske dobrovoljce"**. Slovenija im nije bila interesantna - **"neka ode"** (S. Mesić, nav. dj., str. 105).

¹⁹⁹ Isto. Milošević, Jović i Kostić su smatrali da bi sve to **"povratilo ugled armije"**, a **"ako se to ne uspe, male su šanse za spas vojske"**.

²⁰⁰ Isto.

²⁰¹ S. Mesić, nav. dj., str. 105; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 364.

²⁰² S. Mesić, nav. dj., str. 109; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 364-365.

²⁰³ S. Mesić, nav. dj., str. 109-117; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 365.

“kako to uraditi u datoj jugoslovenskoj i međunarodnoj situaciji”. S tim u vezi, **“razmotrene”** su tri varijante:

- 1. “prethodno vojnički poraziti vojne formacije Slovenije, a potom napustiti Sloveniju”;**²⁰⁴
- 2. nanijeti, “bez dovođenja novih snaga kopnene vojske, upotrebom svih raspoloživih snaga ratnog vazduhoplovstva, vatrene i manevarske moći snaga kopnene vojske koje su se već nalazile u Sloveniji”, “neprihvatljive gubitke infrastrukturi Slovenije i tako je prisiliti na poštivanje odluka saveznih institucija o državnoj granici”**²⁰⁵ i
- 3. “postići političke ciljeve kombinovanom upotrebom političkih sredstava i prijetnjom upotrebe svih raspoloživih sredstava JNA, uz stvarnu upotrebu koju dozirati u skladu sa ponašanjem slovenačke strane.”**²⁰⁶

“Procjenjujući” “dobre i loše strane sve tri varijante dalje upotrebe JNA u Sloveniji”, “Štab Vrhovne komande” se “opredijelio” za prvu, pri čemu je drugu varijantu isključio. Međutim, ta tzv.

²⁰⁴ V. Kadrijević, nav. dj., str. 119-120. Za realizaciju te varijante, **“pored snaga sa kojima je JNA raspolagala u Sloveniji i koje su djelimično već bile angažovane u borbama oko granice i za odbranu od napada slovenačke vojske, bilo je potrebno još upotrebiti dvije pešadijske i jednu padobransku brigadu, kao i znatno jače snage Ratnog vazduhoplovstva za prevoženje trupa, desantiranje, i vatrenu podršku snagama kopnene vojske. Za početak te operacije bila su potrebna dva do tri dana, a njeno trajanje šest do osam dana”** (Isto, str. 120).

²⁰⁵ Isto. Ta je varijanta, po Kadrijeviću, **“nosila u sebi jaku dozu odmazde i terora nad civilnim stanovništvom”.** Vezano za to, on piše: **“Pošto slovenačka vojska - sa formacijama i naoružanjem koje je imala, partizanskom taktikom upotrebe pretežno u urbanim sredinama gdje su vojnici često izmješani sa civilima, pomanjkanjem ma kakve ozbiljnije vojne infrastrukture - nije mogla predstavljati rentabilne ciljeve vatrenim udarima, naročito vazduhoplovstva, to bi ti udari morali biti usmjereni pretežno na civilne objekte, odnosno objekte koji posredno služe i u ratne svrhe, kao što su komunikacijski objekti, sistemi za upravljanje i informisanje, fabrike čiji proizvodi služe i za potrebe rata i sl. U udarima te vrste izvjesno je da bi stradalo znatno više civilno stanovništvo, među kojima bi mogle biti i porodice pripadnika JNA, nego vojnici”** (Isto, str. 120-121).

²⁰⁶ Isto, str. 121.

prva varijanta nije prošla na Predsjedništvu SFRJ, jer je, po Kadije-
viću, “neki” njegovi članovi “nisu prihvatili”, “sa obrazloženjem da ne
postoji raspoloženje u narodu iz čije sredine bi trebalo da krenu nove
jedinice u Sloveniju, da one idu tamo i ratuju da bi ratom natjerali
Slovence da ostanu u Jugoslaviji kada to oni, očigledno, ne žele”.
Na taj se način “ostalo pri trećoj varijanti”. Stoga su se, u postizanju
političkog cilja - napuštanje Slovenije, “dalje političke i vojne aktivno-
sti” rukovodstva velikosrpskog pokreta “odvijale u suštini u skladu sa
takvom odlukom”.²⁰⁷

Jović i dr. Kostić su sve činili da Predsjedništvo SFRJ ne funkcio-
niše, posebno kada su vođene rasprave o procesu razrješavanja jugosla-
venske krize. Zbog toga Miloševićeva grupa u Predsjedništvu nije htjela
da ode na Brione, gdje je, prema dogovoru od 12. jula, Mesić zakazao
sjednicu Predsjedništva za 17. juli i gdje je sve bilo pripremljeno za njeno
održavanje. Dr. Kostić je, u funkciji potpredsjednika, za isti dan zaka-
zao sastanak sa članovima Predsjedništva u Beogradu. Mesić, Drnovšek,
Bogićević i Tupurkovski, te Ante Marković i Irfan Ajanović (potpred-
sjednik Skupštine SFRJ), prisustvovali su sjednici Predsjedništva na
Brionima. Dok su oni zasjedali, srpski kolaboracionisti iz Borova Sela
napali su vojnim minobacačima to mjesto, telefonske veze s Vukovarom
u opsadi su prekinute, miniran je zadarski dalekovod, usljed čega je Za-
dar ostao bez struje, predsjednik Tuđman je u zadarskoj vazduhoplovnoj
bazi Zemunik pokušavao uvjeriti generala Kadijevića da obustavi osvajački
pohod na Republiku Hrvatsku.²⁰⁸

Na Brionima, gdje je Evropska zajednica prihvatila pravo SFRJ da
uspostavi kontrolu svoje državne granice,²⁰⁹ dogovoreno je da se sljedeća
sjednica Predsjedništva SFRJ održi 18. jula u Beogradu, jer se na Bri-
onima, bez srbijansko-crnogorske “četvorke”, nije moglo ništa odlučiti.
Na dnevnom redu te sjednice (18. jula), pošto nije prihvaćen Mesićev
prijedlog da se vodi rasprava o Hrvatskoj, kao i o novom uređenju
Jugoslavije, **bila je Slovenija**. Tada je Predsjedništvo SFRJ u punom

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ S. Mesić, nav. dj., str. 120-121; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 368.

²⁰⁹ Isto.

sastavu donijelo odluku o dislociranju komandi, jedinica i ustanova JNA sa teritorije Slovenije u Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru.²¹⁰

²¹⁰ S. Mesić, nav. dj., str. 121-123 i 269; V. Kadrijević, nav. dj., str. 121; B. Jović, nav. dj., str. 366; B. Mamula, nav. dj., str. 223; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 368-369. Ta je odluka, po Joviću, formalno glasila “da se jedinice JNA iz Slovenije privremeno razmještaju na nove položaje”, kako bi se, po njemu, zadovoljili oni koji su se još nadali “očuvanju Jugoslavije” (B. Jović, nav. dj., str. 366). S tim u vezi, Jović je u prvoj rečenici svoga dnevnika za 15. juli (vjerovatno je greška tehničke prirode), odnosno 18. juli, zapisao: “Konačno smo usvojili odluku o povlačenju JNA iz Slovenije” (Isto).

Ta odluka je u cijelosti glasila:

“1. Komande, jedinice i ustanove JNA prestaće da se stacioniraju na teritoriji Republike Slovenije do definitivnog dogovora o budućnosti Jugoslavije. Lični sastav i svu pokretnu imovinu 31. korpusa predislocirati na prostor Republike Srbije, a 14. korpusa na prostor Republike Bosne i Hercegovine. Premještanje izvršiti u roku od tri meseca od donošenja ove odluke.

2. U roku od tri meseca pripadnici stalnog sastava JNA slovenačke nacionalnosti odlučiće o svom ostanku u JNA. Postupak za prestanak službe u JNA pokreću nadležne starešine po službenoj dužnosti, osim za one koji pismeno izjave da žele da ostanu na službi u JNA. Pod uslovom iz stava 1. ove tačke, prestaće služba u JNA i pripadnicima drugih nacionalnosti i narodnosti koji imaju prebivalište na teritoriji Republike Slovenije, ako to sami pismeno zatraže.

3. Sprovođenje ove odluke ne može se uslovljavati razrešavanjem bilo kakvih imovinsko-pravnih odnosa Republike Slovenije i organa Federacije ili drugih republika. Ta pitanja rešavaće se na osnovi i u skladu sa definitivnim dogovorom o budućnosti Jugoslavije.

4. Nadležni organi Republike Slovenije obezbediće da svi oružani sastavi republike i naoružani građani odstupe od objekata JNA i da ničim ne ometaju radnje i postupke jedinica i ustanova JNA. Oni će takođe sprečiti sva okupljanja građana i druge manifestacije u blizini vojnih objekata i komandi, jedinica i ustanova JNA u pokretu.

5. Do prebaziranja JNA sa teritorija Republike Slovenije pripadnicima, komandama, jedinicama i ustanovama JNA moraju se obezbediti normalni uslovi za život i izvršavanje redovnih zadataka, a svim licima na službi u JNA i članovima njihovih porodica slobodno kretanje na teritoriji Republike Slovenije.

6. Porodicama aktivnih vojnih lica i građanskih lica na službi u JNA koji žele da se nastane u drugim republikama obezbeđuje se slobodno iseljenje sa celokupnom pokretnom imovinom, o trošku JNA. Njima se garantuje zaštita prava na nepokretnosti koje poseduju i drugih prava koja ne mogu ostvariti do dana iseljenja.

7. Štab vrhovne komande osiguraće bezbedne, uredne i efikasne pokrete jedinica i svih drugih radnji sadržanih u ovoj odluci ...” (S. Mesić, nav. dj., str. 123-124; * ZBORNİK DOKUMENATA ..., str. 328-330).

Za takvu odluku je glasalo šest članova Predsjedništva SFRJ, protiv je bio jedan, a jedan član je bio uzdržan. Taj su prijedlog, pored “četvorice iz Srbije i Crne Gore” (Jović, Branko i Jugoslav Kostić, te Bajramović), podržali i Drnovšek, pa Tupurkovski. Bogičević je bio uzdržan. Mesić je bio “žestoko protiv”. On je jedini zastupao stav “da se vojska iz Slovenije ne može povući, ako se ne povlači i iz Hrvatske” (S. Mesić,

Na osnovu te odluke Štab Vrhovne komande uradio je plan dislokacije.²¹¹

Velikosrpski pokret se “**konačno**” izborio za **povlačenje JNA iz Slovenije i njeno raspoređivanje “na granice buduće Jugoslavije”**. Milošević i Jović su, zajedno s generalima Kadijevićem i Adžićem, zauzeli stav da JNA ne treba da se angažuje u Sloveniji,²¹² već da se koncentriše na granice Velike Srbije.

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta nije zanimala Slovenija, osim kao faktora koji je što prije trebalo isključiti iz dogovaranja - **istjerivanjem te republike iz Jugoslavije**. Slovenija i u jednoj historijskoj opciji nije ulazila u projektovanu Veliku Srbiju, niti je to bio strateški cilj velikosrpskog pokreta. Rukovodstvo tog pokreta ocijenilo je (po Kadijeviću - “**politika ocijenila**”) da se JNA u Sloveniji “**nije imala zašto boriti**”, za razliku od Hrvatske i Bosne i Hercegovine, gdje se navodno borila “**za pravo srpskog naroda da sam određuje svoju budućnost**”,²¹³ odnosno za srpsku državu fašističkog karaktera.

nav. dj., str. 121-123). S tim u vezi, Jović piše kako su prevladala četiri člana iz Srbije i Crne Gore, “**plus Drnovšek**”. Tupurkovski im se “**jedva pridružio zahvaljujući ‘izjavi’ Predsedništva da je to u funkciji mira. Bogićević se uzdržao, a Mesić bio žestoko protiv. Insistirao je na ‘očuvanju’ Jugoslavije (?), a u stvari se bojao da sve snage iz Slovenije ne prebacimo u Hrvatsku i upotrebimo za borbu protiv HDZ**” (B. Jović, nav. dj., str. 366).

Tako je sa pet glasova “za” odlučeno da sjeverozapadne granice Jugoslavije “**ostavimo otvorene, odnosno da Sloveniju ostavimo bez onoga što se tamo nekad zvalo ljudska armada**”. Govoreći o tome, Mesić navodi da je to “**jedna od rijetkih odluka koja će se i realizirati**” (S. Mesić, nav. dj., str. 121-123).

Na toj su sjednici dr. Kostić i Jović ponavljali: “**Vojska iz Slovenije.**” Kadijević i Brovet su se ponašali kao da je to njihov izvorni prijedlog (Isto).

Pored te, po Mesiću, protivustavne odluke, Predsjedništvo SFRJ je 18. jula 1991. usvojilo i poruku javnosti i zaključilo da se s predsjednicima republika sastanu 22. jula u Ohridu (Isto, str. 124).

²¹¹ V. Kadijević, nav. dj., str. 121; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 369-370.

²¹² B. Mamula, nav. dj., str. 215; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 371.

²¹³ S. Mesić, nav. dj., str. 127, 135 i 148-149; V. Kadijević, nav. dj., str. 162-163; I. Radaković, nav. dj., str. 70; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 371. “**Desetodnevni rat**” u Sloveniji je politički, po generalu Radakoviću, “**nastavak tvrdog insistiranja da se Slovenija istjera iz Jugoslavije, računajući na to da će Slovenci to iskoristiti za ‘razdruživanje’**. Armijski vrh ili njegov dio žrtvuje dio jedinica JNA i dio jedinica koje idu iz Hrvatske za taj cilj, za kompromitovanje SIV-a, za obaranje Kučana i nove vlade, za stvaranje povoljnijih uslova za nastavak rata u Hrvatskoj i Bosni” (I. Radaković, nav. dj., str. 70).

Povlačenje JNA iz Slovenije značilo je promjenu spoljnih granica SFRJ. **Bez Slovenije Jugoslavija više nije postojala.** Isključenje Slovenije iz Jugoslavije značilo je suštinsku promjenu uređenja Jugoslavije i lakše ostvarivanje velikosrpske nacističke ideologije i velikodržavnog programa. Rukovodstvo velikosrpskog pokreta orijentisalo se na agresivni rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.²¹⁴

JNA se, poslije poraza u Sloveniji, **“konačno”** orijentisala u pravcu transformacije u srpsku vojsku, čiji je cilj formiranje Velike Srbije.²¹⁵ General Kadijević je 30. jula, uoči sjednice Predsjedništva SFRJ sa predsjednicima republika o budućnosti Jugoslavije, u Jovićevoj kancelariji, Miloševića i Jovića **“jasno i definitivno”** obavijestio **“o svom stavu i konačnoj orijentaciji: JNA se transformiše u vojsku onih koji žele da ostanu u Jugoslaviji, a najmanje je: Srbija, srpski narod plus Crna Gora. Na ovim principima se povlači na teritorije i menja rukovodstva”**.²¹⁶

Milošević i Jović bili su protiv angažovanja JNA za odbranu državne granice SFRJ na sjeverozapadnom dijelu zemlje - u Sloveniji i Hrvatskoj. Oni su buduće granice Jugoslavije označili na zapadnoj etničkoj granici Srba u Hrvatskoj (ratni plan “RAM”). Stoga su od JNA tražili **“da se povuče na te granice, uz ucjenu: ako se to ne učini, da će Srbija formirati svoje oružane snage i organizovati svoju odbranu, a JNA prepustiti svojoj sudbini”**.²¹⁷

Pitanje povlačenja JNA iz Hrvatske bilo je na dnevnom redu.²¹⁸ U takvoj su se situaciji (redukovani) zadaci JNA (po Kadijeviću - oružane

JNA je sa Slovenijom, bez znanja i saglasnosti sa vođom velikosrpskog pokreta, zaključila sporazum **“da tamo ostane tehnika, a da se vojnici vrate samo sa lakim naoružanjem”**. U skladu sa tim, JNA je iz Slovenije izvukla samo oko 70 tenkova, **“a oko 200 je ostalo tamo”**. Pored toga, u Sloveniji je **“ostalo”** i **“2/3 ukupne opreme i naoružanja”** (B. Jović, nav. dj., str. 403-404).

²¹⁴ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 372.

²¹⁵ B. Jović, nav. dj., str. 367; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 376.

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ B. Jović, nav. dj., str. 343-367 i dr.; B. Mamula, nav. dj., str. 178; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 378.

²¹⁸ B. Mamula, nav. dj., str. 231; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 379.

snage) sastojali, između ostalog, od: **“1) odbrane srpskog naroda u Hrvatskoj i njegovog nacionalnog interesa; 2) izvlačenja garnizona JNA iz Hrvatske; 3) pune kontrole Bosne i Hercegovine /povećanjem gustine njenog posjedanja - prim. S. Č./, sa krajnjim ciljem da se odbrani srpski narod i njegova nacionalna prava ...; 4) stvaranja i odbrane nove jugoslovenske države onih jugoslovenskih naroda koji to žele, u ovoj fazi, srpskog i crnogorskog naroda.”**²¹⁹

JNA se sa Srbima, u skladu sa tim zadacima, **“prestrojila”** na etničkim srpskim granicama u Hrvatskoj i ratovala protiv Hrvatske i Hrvata.²²⁰ JNA je u tom ratu za etnički čiste teritorije stigla do pred Gospić, Otočac, Karlovac, Sisak, Novu Gradišku, Zadar, Šibenik, Sinj i tu stala. Nije postigla političke (odgoditi **“međunarodno priznanje svršenog čina”**) ni vojne ciljeve (oslobađanje blokiranih garnizona na cijelom području Hrvatske), odnosno **“strategiju angažovanja JNA u Hrvatskoj ljeta i jeseni 1991. godine”**, koju je, nakon odluke o napuštanju Slovenije, osmislio i predložio admiral Mamula.²²¹ JNA je raspolagala s dovoljno snaga da postigne cilj prije nego je oktobra 1991. u Haagu počela rasprava o suverenosti i nezavisnosti republika i njihovom međunarodnom priznavanju.²²²

Vođa velikosrpskog pokreta i stvarni komandant Oružanih snaga SFRJ, Slobodan Milošević, odlučio je da, u skladu sa formiranjem **“samostalne”** srpske države Krajine, što je bila suština velikosrpske strategije u Hrvatskoj, JNA stane na etničkim srpskim granicama i da ih brani **“zajedno s krajiškom paravojskom”**. Takvo naređenje generalu Paniću, operativnom komandantu grupacije na istočnim hrvatskim granicama, formalno je izdao general Kadijević.²²³

General Kadijević je 8. augusta, na sastanku, na kome su, pored njega, učestvovali Slobodan Milošević, Borisav Jović, Branko Kostić i general Blagoje Adžić, gdje su se dogovarali **“o daljoj političkoj orijentaciji u vezi sa odlukom o primirju u Hrvatskoj”**, obavijestio prisutne

²¹⁹ V. Kadijević, nav. dj., str. 93; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 379.

²²⁰ B. Mamula, nav. dj., str. 231; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 379.

²²¹ B. Mamula, nav. dj., str. 230-231; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 380.

²²² Isto.

²²³ B. Mamula, nav. dj., str. 232 i 239; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 381.

o teritorijalnom prestrojavanju JNA. S tim u vezi, naveo je da se vojska iz Slovenije dislocira u Bosnu i Srbiju.²²⁴

Srbija je, pod utjecajem međunarodne zajednice, početkom augusta 1991. prihvatila odluke o prekidu vatre i uspostavljanju primirja, s tim što ih redovno nije poštovala, kao što je to bilo i s odlukom od 6. augusta. JNA je preduzimala vojne akcije združenih snaga, vršeci brojne zločine.²²⁵ Vlada Republike Slovenije je 8. augusta obavijestila svijet da je Hrvatska **“izložena agresiji jugoarmije”**. Mesić je uzaludno govorio da je samo internaliziranjem i dovođenjem mirovnih snaga moguće spriječiti **“prerastanje krize u ratni sudar”**. Stoga je, kao i rukovodstvo Republike Hrvatske, uporno insistirao na proširenju mandata misije posmatrača i daljem angažovanju ministarske trojke u Jugoslaviji. Srbija nije poštovala primirje, a Milošević je varao svijet u nastojanju da osvoji što više hrvatske teritorije radi ostvarenja sna o Velikoj Srbiji. JNA je primirje koristila da poveća živu silu. Vojno rukovodstvo je, u nastojanju da podigne **“borbenu gotovost”** i jačanje armije, odnosno vanredne mjere, od Predsjedništva tražilo da naredi **“ustavno regrutovanje”**, odnosno **“izvršavanje zakona”**, uz žalbu da je u julu 1991. u jedinice Armije upućeno svega 51,6 odsto regruta.²²⁶

Agresija na Republiku Hrvatsku je početkom septembra 1991. i pored Sporazuma o prekidu vatre, nastavljena i pojačana (Sporazum **“nije osigurao mir. Rat je eskalirao”**).²²⁷ Predsjedništvo je 3. septembra uzaludno zasjedalo u Beogradu. Evropska zajednica u Haagu usvojila je još jednu deklaraciju o Jugoslaviji i donijela odluku da 7. septembra sazovu konferenciju o Jugoslaviji, kojoj će predsjedavati lord Carrington. General Kadijević izjavljuje da je **“režim u Hrvatskoj fašistički”**, u toj republici djeluje **“neonacizam, najveća prijetnja srpskom narodu”**. **“Vjerovao” je “da nema armije u svijetu koja se bilo kada u istoriji našla u nezavidnijem položaju od naše, ostali smo bez države ...”** Mirovna konferencija o Jugoslaviji otpočela je s radom 7. septembra u Haagu i održana u nastavcima, pod predsjedavanjem lorda Davida Carringtona.²²⁸

²²⁴ B. Jović, nav. dj., str. 370; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 382.

²²⁵ S. Mesić, nav. dj., str. 159; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 384.

²²⁶ S. Mesić, nav. dj., str. 159-163; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 385.

²²⁷ S. Mesić, nav. dj., str. 213-215; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 385-391.

²²⁸ S. Mesić, nav. dj., str. 215-232; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 392.

Krajem prve i početkom druge sedmice septembra agresija na Republiku Hrvatsku je pojačana.²²⁹ I Evropa je, ne samo Hrvatska, bila u šoku, a Amerika je **“duboko razočarana degeneracijom političke svijesti u Jugoslaviji i oživljavanjem najnižih strasti u nacionalističkim političkim krugovima Srbije, ali i Hrvatske i Slovenije”**, te im ni **“haška konferencija ne daje nade u uspjeh”**.²³⁰

Krajem septembra 1991. (28. septembra, nedjelja) **“šesterica”** su se u punom sastavu, na zahtjev Kadijevića, ponovo sastali. General je iznio **“ocenu situacije”**. Govorio je o stanju na ratištu, gdje su **“svi srpski krajevi u Hrvatskoj oslobođeni”**, referisao o stanju u vojsci i procijenio kako su razgovori o mirnom rješenju krize **“bez izgleda na uspeh ukoliko ne uspe vojna opcija”**. Pri tome je Kadijević, ocjenjujući dotadašnje angažovanje JNA na jugoslavenskim prostorima, zaključio da se njeno borbeno angažovanje **“praktično svodi na zaštitu srpskog naroda i onih koji žele s njim da ostanu u istoj državi”**.²³¹

Kadijević je na tom sastanku opet pokrenuo pitanje države. Ponovo je insistirao na ponudi koju je iznio i na prošlom sastanku, da se **JNA preda Srbiji i Crnoj Gori**. Pošto, po njemu, Srbija i Crna Gora **“nemaju svoju vojsku”**, on je predložio iznalaženje formule **“da se JNA preda u ruke onim narodima koji žele da ostanu u Jugoslaviji”**.²³²

Došlo se do procjene da je s međunarodnog stanovišta to loše. Međutim, **“sa stanovišta volje srpskog naroda da se angažuju u svojoj armiji”**, to je, po Kadijevićevom mišljenju, možda bilo bolje.²³³

Rukovodstvu velikosrpskog pokreta politički razlozi, bolje rečeno razlozi **“operativnog maskiranja”** vođenja operacija u ovom neobičnom ratu, nisu dozvoljavali da **“izlaze”** iz Jugoslavije, jer bi to **“za budući rasplet jugoslovenske krize Srbiju i Crnu Goru vodilo u nepovoljnosti, a tu srpsko-crnogorsku vojsku u poziciju ‘agresora’ na srpskim prostorima van Srbije”**.²³⁴

²²⁹ S. Mesić, nav. dj., str. 233; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 393.

²³⁰ Isto.

²³¹ B. Jović, nav. dj., str. 387-388; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 402-403.

²³² Isto.

²³³ B. Jović, nav. dj., str. 388-389; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 403.

²³⁴ Isto.

Velikosrpsko rukovodstvo je krajem septembra i početkom oktobra 1991. otpočelo s planom udara na Hrvatsku, s ciljem da, u skladu s glavnim idejama iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslavenskom prostoru, porazi **“hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli, ...”**, ostvari **“puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u Srpskoj krajini”**; omogući **“dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije”**, posebno vodeći računa **“da će uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini”**.²³⁵ Stoga se velikosrpski pokret posebno orijentisao na aktiviranje (srpske) **pete kolone** (**“na konkretnu saradnju sa predstavnicima srpskog naroda”**) u Bosni i Hercegovini i na saradnju **“sa srpskim narodom u cjelini”**.²³⁶ Na taj su način obezbijedili da, za vrijeme izvođenja agresije na Republiku Hrvatsku, vrše **“manevar i pokrete snagama JNA preko Bosne i Hercegovine, što je za JNA bilo od vitalnog značaja”**.²³⁷

Poslije poraza u Sloveniji i u vrijeme prve faze oružane agresije na Republiku Hrvatsku velikosrpski pokret je sužavao svoje ciljeve - na **zaštitu srpskog naroda i formiranje granica buduće Jugoslavije**. Tako je cilj JNA **“u prvoj fazi oružanih sukoba”** u Hrvatskoj navodno bio **“zaštititi srpski narod u Hrvatskoj od napada hrvatskih oružanih formacija i omogućiti mu da konsoliduje vojničko samorganizovanje za odbranu”**, te **“istovremeno pripremiti JNA za rat sa**

²³⁵ V. Kadrijević, nav. dj., str. 134; D. Marijan, nav. dj., str. 307-313 i 318-319; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 406.

²³⁶ V. Kadrijević, nav. dj., str. 147; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 406-407. Rukovodstvo tog pokreta je to **“moralo”** učiniti pošto navodno, po Kadrijeviću, **“napori JNA da i muslimanski dio rukovodstva Bosne i Hercegovine usmjeri ka novoj jugoslovenskoj državi onih jugoslovenskih naroda koji to zaista hoće nisu urodili plodom”** (Isto). I pored toga, oni su, po Kadrijeviću, bili veoma **“velikodušni”**, jer nikada nisu zatvarali **“vrata za saradnju i sa ostalima, makar pojedincima koji su za novu Jugoslaviju”** (V. Kadrijević, nav. dj., str. 147).

²³⁷ Isto. Ti su manevri i pokreti, po Kadrijeviću, **“vršeni sa poteškoćama, ponegdje su ometani, ali nigdje nisu zaustavljeni”**. To je, između ostalog, omogućilo da mobilizacija **“u srpskim dijelovima”** Bosne i Hercegovine **“bude vrlo uspješna”** (V. Kadrijević, nav. dj., str. 147).

Hrvatskom kada ga Hrvatska otpočne protiv JNA”.²³⁸ Taj zadatak **“odbrane” srpskog naroda** u Hrvatskoj JNA je u početku izvršavala pod formom **“sprečavanja međunacionalnih sukoba”**,²³⁹ što je za velikosrpski pokret bilo od izuzetnog značaja.

“Odbranu” srpskog naroda u Hrvatskoj JNA, imajući u vidu njen cilj, generalnu zamisao i plan upotrebe, nije mogla više izvršavati na taj način. Međutim, prije nego je pokrenula otvorena borbena dejstva protiv Republike Hrvatske, JNA je “morala prvo sačekati otvoreni napad, tako da on bude vidljiv za sve, da se nedvosmisleno vidi ko je napadač, a ko branilac, ko nameće rat, a tek onda uzvratiti udarac”.²⁴⁰ To je, po njihovoj ocjeni **“bilo ne samo politički, već i vojno-strategijski vrlo bitno”.**²⁴¹

Zadatak upotrebe JNA u narednoj fazi rata u Hrvatskoj je, polazeći od **“izmijenjenog generalnog političkog cilja - stvaranja nove Jugoslavije od naroda koji to žele”**, te navodno **“pravedan i miran razlaz sa onim narodima koji ne žele da ostanu u Jugoslaviji”** **“bio: zaštititi srpski narod u Hrvatskoj na način što će se svi krajevi sa većinskim srpskim stanovništvom osloboditi u svakom pogledu od prisustva hrvatske vojske i hrvatske vlasti; JNA povući iz Hrvatske, ali tako da se prethodno obezbjedi izvršenje prvoga zadatka; na cijelom jugoslovenskom prostoru vršiti dalju transformaciju JNA u vojsku buduće Jugoslavije, kako po unutrašnjoj nacionalnoj i organizacionoj strukturi, tako i po teritorijalnoj lokaciji”.**²⁴²

Nezakonito sazavši sjednicu, dr. Kostić je 1. oktobra u Palati federacije okupio veći dio Predsjedništva (prisustvovali su i Tupurkovski i Bogićević) **kako bi legalizovao protivustavno djelovanje vojnog**

²³⁸ V. Kadijević, nav. dj., str. 127; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 407.

²³⁹ V. Kadijević, nav. dj., str. 127 i 133; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 408.

²⁴⁰ V. Kadijević, nav. dj., str. 133; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 408.

²⁴¹ V. Kadijević, nav. dj., str. 134; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 408.

²⁴² Isto. Navedene je zadatke trebalo izvršavati u dvije etape: **“Prvoj, pretežno sa kontraudarima taktičkoga značaja dok se potpuno ne ispolji agresija Hrvatske, uz intenzivno organizovanje i pripremanje srpskih ustanika u Hrvatskoj; i drugoj, jedinstvenom operativno-strategijskom napadnom operacijom /operacija “RAM” - prim. S. Č./) poraziti hrvatsku vojsku i izvršiti postavljene zadatke”** (V. Kadijević, nav. dj., str. 134).

rukovodstva, odnosno legalizovao vojni puč.²⁴³ Toj nelegalno sazvanoj sjednici prethodilo je javno izjašnjavanje SSNO-a da je JNA u ratu protiv Hrvatske. Naime, u noći 30. septembra - 1. oktobra 1991. ilegalni Štab Vrhovne komande OS SFRJ je, bojeći se da će Hrvatska blokadom kasarni doći do teškog oružja i moderne opreme, hrvatskom političkom i vojnom rukovodstvu uputio ultimatum (**“poslednje upozorenje”**) da **“za svaki napadnuti i osvojeni objekat Jugoslovenske narodne armije - biće odmah uništen po jedan objekat od vitalnog značaja za Republiku Hrvatsku”** i da za **“svaki napadnuti objekat i zauzeti garnizon - biće uništeni vitalni objekti grada u kome se nalazi garnizon”**.²⁴⁴

Predsjedništvo SFRJ (bez Mesića i Drnovšeka) na toj je sjednici ocijenilo **“da je apsolutno neprihvatljivo povlačenje JNA sa teritorija na kojima žive Srbi u Hrvatskoj, jer bi ih to izložilo fizičkoj likvidaciji”**. Stoga je smatralo **“da sve vojne snage, dok se ne postigne političko rešenje jugoslovenske krize, treba da ostanu na teritorijama na kojima se sada nalaze, uz poštovanje primirja, a potom će se postupiti prema političkim odlukama i sporazumu koji bude postignut”**.²⁴⁵

Nepotpuno Predsjedništvo SFRJ (četiri člana, samo iz dviju republika - iz Srbije i Crne Gore, uključujući i predstavnike iz Vojvodine i

²⁴³ S. Mesić, nav. dj., str. 262; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 410.

²⁴⁴ Isto, str. 263; K. Rotim, nav. dj., str. 162-163; D. Marijan, nav. dj., str. 306; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 410. Prvooktobarska sjednica je završena u kasnim poslijepodnevnim satima, nakon čega je Mesić dobio “saopštenje”, zajedno sa pozivom za sutrašnju sjednicu, sa **“zlosutnom i neuobičajenom najavom: ‘U radu sednice učestvoaće i predstavnici Štaba Vrhovne komande’, a ni riječi o uobičajeno pozivanim predstavnicima Savezne skupštine i SIV-a”**. Na to je Mesić odmah reagovao tako što je preko generalnog sekretara svim članovima Predsjedništva poslao protest sljedeće sadržine: **“... Sjednicu je, nezakonito, sazvaio potpredsjednik ... Naime, potpredsjednik Predsjedništva s nekim članovima srpskog bloka sudjeluje u vojnom puču i namjerno pokušava nezakonitim manipuliranjem ishoditi odluke Predsjedništva, kako bi legalizirao nezakonite i neustavne odluke Armije. Stavovi srpskog bloka u Predsjedništvu me ne čude, ali me iznenađuje pristupanje vojnom puču gospodina Bogića Bogićevića i Vasila Tupurkovskog. Moram još jednom naglasiti da ista JNA, koja traži da se njeno financiranje stavi na dnevni red, tenkovima na autocesti i blokadom zračnog prometa onemogućuje dolazak na sjednicu legalnom i legitimnom predsjedniku Predsjedništva SFRJ. Za nezakonito djelovanje svatko će ponijeti svoj dio odgovornosti”** (S. Mesić, nav. dj., str. 263).

²⁴⁵ S. Mesić, nav. dj., str. 283; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 411.

Kosova), u sadejstvu s vojnim rukovodstvom (Kadijević, Adžić i Brovet), na nelegalno sazvanoj sjednici 3. oktobra, odlučilo je da od tada, tj. 3. oktobra, “**Predsjedništvo odlučuje većinom glasova prisutnih**” i, pozivajući se na Ustav, otvoreno ga kršeći, **proglasili neposrednu ratnu opasnost u SFRJ**,²⁴⁶ odnosno izvršili puč, preuzevši - formalno i faktički - rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ. To je učinio potpredsjednik Predsjedništva dr. Branko Kostić, koji je prezeo ovlaštenja predsjednika Predsjedništva. Iz prava rukovođenja i komandovanja OS SFRJ “**jednoglasno**” su isključili dr. Drnovšeka, predstavnika Slovenije,²⁴⁷ i pružili podršku osvajačkim mjerama i aktivnostima JNA, odobravajući, između ostalog, “**rad Štaba Vrhovne komande oružanih snaga u realizaciji odluka Predsjedništva SFRJ u vezi sa mobilizacijom**”, čime su ozakonili provedenu mobilizaciju, za koju nije donešena legitimna odluka.²⁴⁸ Na taj je način rukovodstvo velikosrpskog pokreta (vojska zajedno sa srbijanskim rukovodstvom i srpsko-crnogorska četvorka - krnje Predsjedništvo s vojnim vrhom), na čelu sa Miloševićem (koji je imao odlučujući utjecaj na krnje Predsjedništvo i Štab Vrhovne komande, odnosno efektivnu kontrolu, čime je “**ostvario ne samo neposrednu kontrolu nad krnjim Predsjedništvom, već i neposrednu i posrednu kontrolu nad svim važnim organima vojske i policije Republike Srbije i SFRJ/SRJ**”), preuzelo vlast u zemlji i time legalizovalo agresiju protiv Hrvatske. Uz licemjerno zadržavanje njenog naziva i naziva već srbizirane JNA, to je predstavljalo **državni udar i definitivni nestanak SFRJ**. Predsjedništvo je “**prešlo na uslove**

²⁴⁶ B. Jović, nav. dj., str. 392-393; O. Backović - M. Vasić - A. Vasović, nav. dj., str. 360; S. Mesić, nav. dj., str. 268; B. Mamula, nav. dj., str. 240-242; D. Marijan, nav. dj., str. 306; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 413; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 95 i 97; M. Harmon, nav. dj., str. 647.

²⁴⁷ S. Mesić, nav. dj., str. 269; S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 413-414; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 95-100 i 357.

²⁴⁸ S. Mesić, nav. dj., str. 272, 274, 275 i 277; S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 414-415.

rada za vreme neposredne ratne opasnosti” i time preuzelo na sebe određene nadležnosti Skupštine SFRJ koja se, u takvoj situaciji, nije mogla sastati. Istovremeno to je značilo da može raditi **“u svakom sastavu koji je moguć”**.²⁴⁹

Predsjedništvo SFRJ je, odlukom o prelasku **“na rad u uslovima neposredne ratne opasnosti”**, **“nastavilo da vrši ovlaštenja Predsjedništva SFRJ u punom sastavu”** i, s tim u vezi, odlučivalo većinom glasova prisutnih članova. Dr. Branko Kostić, potpredsjednik Predsjedništva, koji je uzurpirao mjesto predsjednika, nakon te odluke je deklarativno izjavio da **“Predsjedništvo SFRJ neće koristiti vojnu silu da bi nametalo svoju volju bilo kom narodu u Jugoslaviji”**.²⁵⁰

Proces **“nacionalne transformacije JNA, primjeren novoj budućoj Jugoslaviji”**, odnosno Velikoj Srbiji, trebalo je **“sprovoditi u toku rata, po mogućnosti što bezbolnije, ali i efikasno, što nije bilo ni malo lako ...”**. Pri tome je **“bilo i grešaka prema pojedincima, bilo da su sklonjeni oni koji to nisu zaslužili, ili nisu pravovremeno sklonjeni oni koji su morali biti sklonjeni”**.²⁵¹

²⁴⁹ S. Mesić, nav. dj., str. 272-274 i 277; B. Jović, nav. dj., str. 389 i 392-393; O. Backović - M. Vasić - A. Vasović, nav. dj., str. 360; B. Mamula, nav. dj., str. 187-188 i 240-241; D. Marijan, nav. dj., str. 306; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 95-100 i 357; * **FOND ZA HUMANITARNO PRAVO**, str. 638/639 (www.hlc.r.d.c.org/Transkripti/Milosevic.html); *Službeni list* SFRJ, br. 190, 1. oktobar 1991; V. Kadrijević, nav. dj., str. 38; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 414-415.

²⁵⁰ D. Marijan, nav. dj., str. 306; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 415-416; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 95-100 i 357. Međutim, situacija je bila sasvim suprotna, jer je **“upravo tada većina vojnog potencijala JNA bila u funkciji nametanja volje političkog i vojnog vrhovništva najbrojnijeg naroda u SFRJ (Srba), drugom po brojnosti narodu (Hrvatima)”**, s pravom piše D. Marijan (D. Marijan, nav. dj., str. 306).

²⁵¹ V. Kadrijević, nav. dj., str. 133; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 159. **“I jedno i drugo”** je, po Kadrijeviću, **“imalo značajne moralne efekte na vojsku, koje su neprijatelji obilato koristili da podriju moral vojske i otupe volju za borbom, naročito potencirajući da nije jasan cilj za koji se bori JNA. Nagovješteni su problemi mobilizacije kao i**

Transformacija “višenacionalne JNA” “u prosrpski orijentisanu JNA pod srpskom dominacijom”, “u vojsku buduće Jugoslavije, kako po unutrašnjoj nacionalnoj i organizacionoj strukturi, tako i po teritorijalnoj lokaciji”, izvršena je “na cijelom jugoslovenskom prostoru”. Taj je proces posebno vršen nakon što je JNA dobila zadatak da ostvari generalni politički cilj “stvaranje nove Jugoslavije ...”.²⁵² Pri tome je Milošević bio ključna ličnost u transformaciji višenacionalne JNA u srpsku vojsku (velikosrpsku), srpsko-crnogorsku vojsku.²⁵³

problemi pokretanja mobilisanih jedinica van svojih republičkih granica” (V. Kadrijević, nav. dj., str. 159).

²⁵² V. Kadrijević, nav. dj., str. 134; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 973; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 159. JNA je, tvrdi dr. Davor Marijan, “stvarala Veliku Srbiju, a klala svoju Jugoslaviju” (D. Marijan, *Najveći Mamulin promašaj ...*, str. 35).

²⁵³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 973; *Intervju* Branka Mamule, *Slobodna Bosna*, br. 186, Sarajevo, 8. juni 2000, str. 25; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 159; F. Hećo, nav. dj., str. 80; S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 166. Veljko Kadrijević je 30. jula 1991, na sastanku s Miloševićem i Jovićem, predložio da se “JNA transformiše u vojsku onih koji žele da ostanu u Jugoslaviji, a najmanje je: Srbija, srpski narod plus Crna Gora. Na ovim principima se povlači na teritorije i menja rukovodstva” (B. Jović, nav. dj., str. 367).

“Transformaciju JNA u srpsku vojsku inicirao je”, tvrdi Sonja Biserko, “Vuk Drašković, koji je vršio pritisak na generala Tomislava Simovića (tada ministra odbrane), međutim, Slobodan Milošević je insistirao na imenu Jugoslavije (i države i vojske) kako bi održao svoju tezu da su Jugoslaviju razbili secesionisti Slovenija i Hrvatska uz veliku podršku Nemačke, Austrije i Vatikana. To ime mu je trebalo, jer je računao da će SRJ ostvariti kontinuitet sa SFRJ. Milošević je insistiranje generala Simovića da se sprovede opšta mobilizacija odbijao jer se ‘za to još nisu stekli uslovi. Srbija nije u ratu’. Umesto tranzicije, zalagao se za ‘delomičnu mobilizaciju, kažnjavanje dezertera’, tražio je da se pripreme spiskovi nesposobnih generala i pukovnika za ‘hitno penzionisanje’. I Dobrica Ćosić je u svom pismu Miloševiću pod naslovom ‘Teze o stanju naroda, društva i države’ tražio ‘hitno reorganizovanje JNA i njeno pretvaranje u srpsku vojsku’.

Dobrila Gajić - Glišić u svojoj knjizi */SRPSKA VOJSKA: IZ KABINETA MINISTRA VOJNOG*, Čačak, 1993. - prim. S. Č./ navodi da mnogi dobrovoljci nisu prihvatili da idu na ratište pod zvezdom petokrakom. Zato im je odobreno da nose trobojku, a sam general Simović je ‘ozbiljno razmišljao o trobojci kao simbolu srpske vojske’.

Tokom cijele 1991, kao i kasnije, i JNA je, uz oslonac na organe vlasti Republike Srbije i Republike Crne Gore, te Srpsku demokratsku stranku Bosne i Hercegovine, radila na destrukciji Republike Bosne i Hercegovine, planiranju i pripremanju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima. Prebacivanjem vazduhoplovnih, oklopno-mehanizovanih, pješadijskih i artiljerijskih jedinica i sredstava iz Slovenije i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu (više korpusa kopnene vojske, te ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane), na tom je malom prostoru ostvorena **velika koncentracija vojnih snaga**.²⁵⁴

Na pitanje ratnika 'da li će biti srpske vojske', general Simović je odgovorio 'Mogu da vam kažem da se JNA već svela na srpsku vojsku. Nju treba transformisati. Zalagaću se, u okvirima Ustava, da napravimo zakonska rešenja'.

JNA je sve vreme ratovanja u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH bila pod komandom Generalštaba (Srbija i Crna Gora) i SRJ je bila njena osnovica i pozadina sa 'kompletnom logističkom podrškom i na tome su se angažovale vlade i drugi organi tih republika'. JNA je finansirana iz njihovih sredstava (gorivo, ishrana i drugo), a za njene potrebe radila je vojna industrija na njihovoj teritoriji. Sanitetsko zbrinjavanje JNA oslanjalo se na zdravstvene kapacitete ovih republika" (S. Biserko, *SRPSKA ELITA ...*, str. 166).

²⁵⁴ M. Bojić, *JNA JE RADILA NA RUŠENJU R BIH*, u: F. Ademović, nav. dj., str. 85; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 167.

U službi razbijanja federativne Jugoslavije i realizacije srpskog velikodržavnog, političkog projekta o formiranju jedinstvene srpske države najneposrednije je upotrijebljena i petokolonaška **Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine**, koja je, posebno od druge polovine 1991, po neposrednim direktivama političkog rukovodstva Srbije i Crne Gore i njihove nacionalističke političke, intelektualne i vjerske elite i lično vožda Slobodana Miloševića, a uz aktivnu i neposrednu podršku JNA, preduzela niz aktivnosti i postupaka (naoružavanje, obučavanje i mobilizacija srpskog stanovništva, formiranje "srpskih autonomnih oblasti" i opština, proglašenje paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine, formiranje "Skupštine" i "Vlade", srpski krizni štabovi, ratna predsjedništva i ratna povjereništa i dr.) u cilju rušenja legalnog poretka u Bosni i Hercegovini, osvajanja Republike Bosne i Hercegovine, formiranja srpske države i planiranja i pripremanja genocida nad Bošnjacima (**ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 36-64, 199-203 i 226-273; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 2-10 i 61-79; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 25-288. Detaljnije o tome: S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 477-751).

Raspoloživi i jasni dokazi potvrđuju postojanje *subjektivnog (mentalnog) elementa genocida - namjere (mens rea)* za izvršenje genocida nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, nužno je, pored ostalog, ukazati na dokaze o genocidnoj namjeri srpskog rukovodstva za formiranje jedinstvene srpske države, čije je formiranje bilo u funkciji izvršenja genocida, a koje su javno iznosili najviši zvaničnici koji su neposredno radili na tom zajedničkom udruženom zločinačkom poduhvatu genocidnog karaktera.

David Harland je **“u brojnim prilikama svjedočio da su članovi rukovodstava bosanskih Srba izražavali spremnost da ostvare deklarirani cilj /formiranje jedinstvene srpske države - prim. S. Č./ po svaku cijenu”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004, paragraf 240; * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 143) i da je naročito Radovan Karadžić u svojim izjavama prije izvršenja genocida imao namjeru **istrebljenja Bošnjaka**. Naime, kod Radovana Karadžića je prije izvršenja genocida nad Bošnjacima postojala namjera (*mens rea*) za istrebljenje te nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Karadžić je 12. oktobra 1991. u telefonskom razgovoru sa Gojkom Đogom (beogradskim književnikom i profesorom), otvoreno i neposredno iznio namjeru o izvršenju genocida nad Bošnjacima, nacionalnom, etničkom i vjerskom grupom kao takvom, izjavljujući da će **nestati (“oni će nestati, taj narod će nestati sa lica zemlje ..., ... da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao ..., To će biti pokolj krvavi ...”)**. Obrazlažući te zločinačke namjere prema Bošnjacima (**“... oni će nestati ...”**), Karadžić je naveo **“da ima 20.000 naoružanih Srba oko Sarajeva”, a “300-400.000 naoružanih Srba u Bosni i Hercegovini ... Plus je tu Armija /tj. JNA - prim. S. Č./ i tehnika i sve to”**. Sarajevo je, po Karadžiću, trebalo biti **“crni kotao, gdje će 300.000 Muslimana umrijeti...”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 52, 61 i 200, nap. 400; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA, Uvodna riječ Tužioca 28. oktobra 2009; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 496-497).

Karadžić je, u skladu sa navedenim zločinačkim namjerama, politikom i praksom, u razgovoru sa Momčilom Krajišnikom 13. oktobra 1991. ponovio namjeru o istrebljenju Bošnjaka u Sarajevu i Bosni i Hercegovini: **“Za dva-tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani ...”**. U **“samo par dana Sarajevo će nestati i biće 500.000 mrtvih, u jednom mjesecu Muslimani će biti uništeni u Bosni i Hercegovini ...”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 688).

Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine je 14. oktobra srušila **“krhki konsenzus koji je kako-tako održavao funkcionisanje podijeljenog Parlamenta. U toku burne sjednice, koja je trajala cijelu noć, delegati Srpske demokratske stranke su**

s prezirom odbacili prijedlog Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice o suverenitetu Republike i položaju Bosne u Jugoslaviji”. Naime, u noći između 14. i 15. oktobra 1991. Radovan Karadžić je na sjednici Skupštine SR Bosne i Hercegovine, na kojoj je razmatrano pitanje budućnosti Republike, “**objavio smrtnu kaznu muslimanskom narodu**”, javno zaprijetivši da Muslimani mogu nestati: “... **Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rata ovdje...**” (L. Silber - A. Litl, nav. dj., str. 241-242; N. Cigar, **GENOCID U BOSNI ...**, str. 47-48; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 504).

Radovan Karadžić je navedenu izjavu kasnije pojasnio, tvrdeći da su “**Muslimani najviše ugroženi. Oni su najviše ugroženi ne samo u fizičkom smislu, i ja nisam mislio da bi oni mogli nestati samo fizički; to je takođe početak kraja njihovog postojanja kao nacije**” (N. Cigar, nav. dj., str. 47-48; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 504).

U razgovoru s Miodragom Davidovićem, 15. oktobra 1991, R. Karadžić je ponovo potvrdio genocidnu namjeru, prije svega, prema rukovodstvu bošnjačkog naroda: “**Prije svega, niko od njihovog rukovodstva ne bi ostao živ. Za tri-četiri sata svi bi bili pobijeni. Ne bi imali šanse da opstanu uopšte**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE**, 16. juni 2004, paragraf 241; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 143).

Radovan Karadžić je, u skladu s projektom o formiranju srpske države i “**povezaniosti srpskih teritorija sa majkom Srbijom**”, koji je podrazumijevao i (iz)vršenje genocida, slično nacističkoj “*borbi za životni prostor*” (*Kampf um lebensraum*) 1991, pored ostalog, iskazom naglasio da se radi o **borbi za “životni prostor” (“jer se ovde vodi borba ... za životni prostor”)**. U toj borbi za “životni prostor” Karadžić je objasnio kako se “**Srbi moraju energično suprotstaviti muslimanskom prodoru – ‘Prvi temelji koji budu postavljeni biće dignuti u zrak i svi temelji koji budu položeni biće uništeni’**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 57-58 i 64).

Radovan Karadžić je u više prilika spominjao i blokadu Sarajeva. Septembra 1991. je u telefonskom razgovoru informisao svoga vođu Slobodana Miloševića da je “**Romanija spremna na blokadu Sarajeva, odakle niko neće biti u stanju da napusti Sarajevo, biće to katastrofa**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 689, nap. 1388; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 494; S. Čekić, **ZLOČINI NA TRŽNICI MARKALE JEDAN OD NAJTUŽNIJH DANA U HISTORIJI SARAJEVA**, *Korak*, br. 14/2009, Sarajevo, 2009, str. 62). Time

je Karadžić, izvršavajući naredbe, instrukcije i druge smjernice koje je dobio od vođe velikosrpskog pokreta Slobodana Miloševića i državnog rukovodstva Republike Srbije, još jednom (ponovio) ciljeve zločinačkog karaktera, što je 1992-1995. bila politika i praksa velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista (S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 494).

I na zasjedanju “Skupštine srpskog naroda, 24-26. jula 1992. R. Karadžić je ponovo javno iznio namjeru o nestanku Bošnjaka” (“... **da je ovaj sukob podjaren da bi nestali Muslimani**”) – ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PREDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 241; *,* **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 144; *,* **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE : 1991.-1996. ...**, str. 214-216; E. Bećirević, nav. dj., str. 120-121.

Radovan Karadžić se najaktivnije uključio u realizaciju genocida nad Bošnjacima. On je na sastanku sa generalom Smithom, 21. maja 1995, zaprijetio Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija “**da će bosanski Srbi napasti Ujedinjene nacije i nametnuti ograničenja u komunalijama, kao što su gas i voda, da bi život bosanskim Muslimanima u Sarajevu učinio još jadnijim ukoliko Vijeće sigurnosti ne prestane da ugrožava ‘ključnu vezu’ sa Srbijom**” (ICTY, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 760).

Slične izjave prijetećeg sadržaja - o genocidnoj namjeri prema Bošnjacima - davali su i drugi funkcioneri Srpske demokratske stranke, posebno dr. Dragan Kalinić, prof. dr. Biljana Plavšić, mr. Momčilo Krajišnik i drugi. Ljekar Dragan Kalinić je na 16. sjednici “Skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, 12. maja 1992, u svojstvu ministra za zdravstvo u paradržavnoj tvorevini Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, u vezi sa Sarajevom, iznio genocidnu namjeru prema Bošnjacima: “... **poznavajući ko nam je neprijatelj, u kojoj mjeri je on perfidan i u kojoj mjeri mu se ne može vjerovati sve dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomi**, što podrazumijeva, naravno, eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM; TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU PRIJATELJA SUDA ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 243; *,* **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 144).

Profesor bioloških naučnih disciplina s Univerziteta u Sarajevu, ratni zločinac Biljana Plavšić, član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, a nakon velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu član “Predsjedništva” “Srpske republike Bosne i Hercegovine”, te kasnije predsjednik “Republike Srpske”, 1. maja 1992, Bobu Dolu, ličnom predstavniku lorda Davida Carringtona, rekla je: “... **ukoliko dođe do podjele teritorije, Srbi zaslužuju veću teritoriju i da će, ako je potrebno, da tri miliona ljudi pogine da bi se riješio problem, oni to i učiniti**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU PRIJATELJA SUDA ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, Hag, 16. juni 2004, paragraf 242; *,* **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 144).

JNA je, u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom genocidnog karaktera, izvela agresiju na Republiku Hrvatsku, gdje je, zajedno

Biljana Plavšić je, po uzoru na autore *Memoranduma SANU*, “**koji su oblikovali negativne stereotype o muslimanima kao stranom, inferiornom i opasnom faktorom**”. (N. Cigar, **ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2001, str. 21), jer je njihov položaj, “**usljed specifičnih geopolitičkih prilika**” onemogućavao uspostavljanje Velike Srbije (S. Biserko, **PODGRIJAVANJE ANTIISLAMIZMA U SRBIJI**, *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, Beograd, maj 2007, str. 2), što je “**imalo ključni značaj za politiku njihovog fizičkog istrebljenja i raseljavanja**” (Isto), bila izuzetan podstrekač srpskog naroda na genocid nad Bošnjacima. Ona je u novosadskom magazinu “*Svet*”, 6. septembra 1993, napisala: “**Muslimani su genetski kvaran narod koji je prešao u islam i sada se, naravno, iz generacije u generaciju taj gen jednostavno kondezuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno**” (*Svet*, 6. septembar 1993). Genetičarka Biljana Plavšić je u maju 1994. za ‘*Oslobođenje*’ dala sličnu izjavu. ‘**Uznemiruje nas**’, kaže Plavšić, ‘**činjenica povećanja broja sklopljenih brakova između Srba i Muslimana, jer kroz mešovite brakove dolazi do razmene gena između etničkih grupa, a to dovodi do degeneracije srpske nacionalnosti**’”) - Isto.

U javnim nastupima spomenutih i drugih lidera i intelektualaca, uključujući i srpske orijentaliste, posebno profesore Darka Tanaskovića i Miroљuba Jeftića, koji su u dnevnoj i revijalnoj štampi, kao i u vojnom listu “*Vojska*”, “**redovno prikazivali islam kao inferioran, nazadan i nasilnički**”, pri čemu su osvajački rat i genocid propagirani kao legitimno sredstvo za ostvarivanje srpske velikodržavne ideologije i politike (S. Biserko, nav. dj., str. 3; N. Cigar, **ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001, str. 15-65).

I “Narodna skupština Republike Srpske” je, u skladu sa genocidnom namjerom i genocidnim projektom, vodila genocidnu politiku prema Bošnjacima, što, pored ostalog, potvrđuje i “**genocidna retorika**” njenih poslanika. Tako je, primjera radi, na 22. sjednici “Skupštine”, 23-24. novembra 1992, poslanik Srđo Srđić (iz Prijedora), “**u zanosu genocidne retorike**”, pored ostalog, iznio rezultate genocidne ideologije, politike i prakse nad Bošnjacima na području Prijedora, “**jedine zelene općine u Bosanskoj Krajini**”: “**Mi smo ih sredili i spakovali tvrdim pakovanjem tamo gdje im je mjesto**” (., **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1996. ...**, str. 180; E. Bećirević, nav. dj., str. 121).

Rukovodstvo paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine/Republike Srpske, na čelu sa Radovanom Karadžićem, imalo je genocidnu namjeru i genocidni cilj da istrijebe Bošnjake, na taj način što će “**jedna trećina Muslimana biti pobijena, druga pokrštena, a treća će otići sama od sebe**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 642).

sa srpskim kolaboracionistima, okupirala jednu trećinu te republike, a zatim agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uz učešće srpskih kolaboracionističkih oružanih sastava iz Bosne Hercegovine i Srbije i Crne Gore, pri čemu je izvršila sve oblike zločina, uključujući i genocid nad Bošnjacima.²⁵⁵

Navedene javne izjave i prijetnje genocidom, direktno upućene Bošnjacima, kao i genocidna namjera i genocidni plan paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine/Republike Srpske o istrebljenju Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, nesumnjivo potvrđuju postojanje namjere (*mens rea*) za izvršenje genocida, koji je na terenu (u praksi) realizovan po istom obrascu masovnog ubijanja, ranjavanja, zastrašivanja, protjerivanja i činjenja drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, zabranjenih po međunarodnom krivičnom i humanitarnom pravu. Navedene prijeteće izjave, javnog i neposrednog karaktera, sa značenjem direktnog i javnog **podsticanja** na izvršenje genocida, također, predstavljaju kažnjivo djelo po *Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. S tim u vezi, Antonio Kaseze tvrdi: **“Da bi podsticanje na genocid predstavljalo zločin, saglasno međunarodnom pravu, ono mora da bude, ne samo neposredno, već i javno”** (A. Kaseze, **MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO**, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 230).

Na navedenom projektu - projektu destrukcije Republike Bosne i Hercegovine, rušenju njenog legalnog poretka, osvajanju (dijela) njene teritorije, formiranju hrvatske države i planiranja i pripremanja genocida nad Bošnjacima je, također, intenzivno i sistematski djelovala i Republika Hrvatska sa svojom petokolonaškom Hrvatskom demokratskom zajednicom Bosne i Hercegovine. Naime, Republika Hrvatska se, u skladu sa hrvatskim velikodržavnim projektom i dogovorima u Karađorđevu između Miloševića i Tuđmana (26. mart 1991), te osvajačkim ratom za teritorije (za “životni prostor”), već poslije prvih razgovora i dogovora o prekidu oružanog sukoba sa Srbijom, u jesen 1991. uključila, ne samo u razgradnju i podjelu susjedne Bosne i Hercegovine (formiranjem “hrvatskih zajednica”, posebno *Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, radi obavljanja kolaboracionističke funkcije, izdvajanja iz Republike Bosne i Hercegovine i priključenja Republici Hrvatskoj, a u cilju formiranja “zajedničke hrvatske države”) nego i u okupaciju njenih dijelova, te dogovore o prepuštanju Bosanske Posavine Miloševiću za njegovu (preventivnu) evakuaciju Srba iz zapadne Slavonije i dogovorena razgraničenja, uz povremena borbena dejstva, na Kupreškoj visoravni i dolini Neretve (Detaljnije o tome: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 935-1115).

²⁵⁵ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 167-168. Te, po Kadijeviću, “postavljene zadatke”, JNA je, “**pod izuzetno nepovoljnim međunarodnim i unutrašnjim okolnostima, ostvarila**”. Njihovu realizaciju on je formulisao na način po kome je JNA:

1) “**u Hrvatskoj zajedno sa srpskim narodom oslobodila Srpsku Krajinu i naterala Hrvatsku da prihvati mirovni Vensov plan**”;

2) “**u Bosni i Hercegovini bitno pomogla da u početku JNA, a potom vojska Republike Srpske koju je JNA stavila na noge, oslobodi srpske teritorije, zaštiti srpski narod i stvori povoljne vojničke prednosti za ostvarenje interesa i prava**

Insceniranjem krize Predsjedništva SFRJ (marta 1991) u Jugoslaviji je započet niz prikrivenih državnih udara. Završio ih je dr. Branko Kostić, 1. i 3. oktobra 1991, donošenjem nelegalne (neustavne) odluke o proglašenju neposredne ratne opasnosti u zemlji i naredbe o djelimičnoj mobilizaciji, te pučem u Predsjedništvu SFRJ,²⁵⁶ od kada se Predsjedništvo SFRJ svelo na **“krnje ili srpsko Predsjedništvo”** (četeročlano Predsjedništvo), koje se sastojalo od predstavnika Srbije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova - potpredsjednik Predsjedništva SFRJ, dr. Branko Kostić, preuzeo je ovlaštenja funkcije predsjednika Predsjedništva. **“Krnje Predsjedništvo”** je preuzelo ovlaštenja Predsjedništva SFRJ u punom sastavu, uključujući i u rukovođenju i komandovanju (formalno i faktički) Oružanim snagama Jugoslavije, do stupanja na snagu Ustava Savezne republike Jugoslavije, 27. aprila 1992. Slobodan Milošević je imao odlučujući utjecaj na **“krnje Predsjedništvo”** i Štab Vrhovne komande. On je **“ostvario, ne samo neposrednu kontrolu nad krnjim Predsjedništvom, već i neposrednu ili posrednu kontrolu nad svim važnim organima vojske i policije Republike Srbije i SFRJ/SRJ”**.²⁵⁷

srpskog naroda u Bosni i Hercegovini političkim sredstvima, u mjeri i uslovima koje to međunarodne okolnosti budu dozvoljavale” (V. Kadijević, nav. dj., str. 162).

JNA se, po Kadijeviću, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, za razliku od Slovenije, gdje je **“politika ocijenila”** da se **“nije imala zašto boriti”**, **“borila za pravo srpskog naroda da sam određuje svoju budućnost”** (Isto, str. 163).

To su bili zadaci koje je velikosrpski pokret postavio JNA, a koje je ona ostvarila. Osvajačke, agresorske i genocidne radnje JNA u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini su, po Kadijeviću, oslobodilačkog karaktera. Pored toga, potrebno je naglasiti da general Kadijević otvoreno falsifikuje historijske činjenice, iznoseći brojne neistine, kao što su i sljedeće, a koje je on posebno podvukao: **“da je JNA sve zadatke izvršavala bez ikakve primjene bilo koga vida terora ili odmazde nad civilnim stanovništvom, da je na svaki pokušaj takvoga djelovanja od strane pojedinaca ili nekih grupa, energično reagovala i to onemogućavala”** (Isto, str. 163).

²⁵⁶ S. Čekić, **AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993**, str. 28-31; Isti, **AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1995**, u: **RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999**, Zbornik saopštenja i diskusije sa okruglog stola, Beograd 7- 9. novembar 2001, Beograd, 2002, str. 312-313; Isti, **AGRESIJA ...**, str. 34-70, 82 i 191; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, **PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 95-97; M. Šadinlija, nav. dj., str. 131 i 214.

²⁵⁷ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, **PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETRESNI PODNESAK TU-**

U vođenju osvajačkih ratova JNA je, **“pod izuzetno nepovoljnim međunarodnim i unutrašnjim okolnostima”**, po ocjeni generala Kadijevića, **ostvarila** sljedeće (od srpskog političkog i državnog rukovodstva) **“postavljene zadatke”**:

- prvo, **“u Hrvatskoj zajedno sa srpskim narodom oslobodila /čitaj: zauzela - prim. S. Č./ Srpsku Krajinu i naterala Hrvatsku da prihvati Mirovni Vensov plan”** i

- drugo, **“u Bosni i Hercegovini bitno pomogla da u početku JNA, a potom vojska Republike Srpske, koju je JNA stavila na noge, oslobodi srpske teritorije /čitaj: zauzme “srpske” teritorije - prim. S. Č./, zaštititi srpski narod i stvori povoljne vojničke preduslove za ostvarenje interesa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini političkim sredstvima ...”**. Time je JNA, tvrdi general Kadijević, **“direktno i indirektno unutar Jugoslavije i pred spoljnim svijetom demonstrirala spremnost da se i vojnički” “odbrani pravo Srbije i Crne Gore da nastave zajednički život u novoj Jugoslaviji” - državi “srpskog i crnogorskog naroda”**, čime je, pored ostalog, oružanim putem, vršeći brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima, **“obezbjedila uslove za stvaranje treće Jugoslavije”**.²⁵⁸

JNA se u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, za razliku od Slovenije, gdje je po Kadijeviću, “u oružanim sukobima u Sloveniji” “za dva dana izvršila postavljeni zadatak vezan za granicu, a nije prihvatila nametnuti rat sa Slovenijom, već se povukla” (“Politika je ocijenila da se JNA u Sloveniji nije imala zašto boriti ...”), “borila za pravo srpskog naroda da sam određuje svoju budućnost ...”.²⁵⁹

Navedene činjenice nedvosmisleno potvrđuju da su Srbija i Crna Gora svojom oružanom silom - JNA - vodile osvajačke ratove protiv Republike Slovenije, Republike Hrvatske i Republike Bosne i Herce-

ŽILASŤVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 95-100; . * . **FOND ZA HUMANITARNO PRAVO**, str. 638-639 (www.hlc.r.d.c.org/Transkripti/Milošević/-Milošević.html); *Službeni list SFRJ*, br. 190, 1. oktobar 1991; V. Kadijević, nav. dj., str. 38; B. Jović, nav. dj., str. 389 i 392-393.

²⁵⁸ V. Kadijević, nav. dj., str. 161-162.

²⁵⁹ Isto, str. 162-163.

govine, u cilju realizacije političkog cilja - formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu.

Nakon potpisivanja sporazuma o безусловnom prekidu vatre u Sarajevu 2. januara 1992. između predstavnika Republike Hrvatske i JNA, osjetno su smanjena borbena djelovanja. Na liniju razdvajanja počeli su stizati i razmještati se dijelovi mirovnih snaga Ujedinjenih nacija,²⁶⁰ čime je rukovodstvo velikosrpskog pokreta ostvarilo svoj cilj.²⁶¹

Prestankom ratnih dejstava u Hrvatskoj završena je i operacija "RAM". Operacija je, uglavnom, završena sporazumnim padom Vukovara. JNA nije porazila Hrvatsku, ali je zauzela jednu trećinu njene državne teritorije i time uramila granice Velike Srbije, povukla glavne borbene efektive iz ostatka Hrvatske i razmjestila ih na granice buduće Jugoslavije, te "odbranila" pravo srpskog i crnogorskog naroda na zajedničku državu. Hrvatska je, u skladu s Deklaracijom Evropske zajednice iz Brisela, od 17. decembra 1991, proglasila nezavisnost i postala međunarodno priznata država. Rasporedom mirovnih snaga Ujedinjenih nacija na jednoj trećini hrvatske teritorije rukovodstvo velikosrpskog pokreta je vjerovalo da je osiguralo zadržavanje te teritorije i čitave Bosne i Hercegovine u planiranoj velikosrpskoj državi.²⁶²

²⁶⁰ D. Marijan, nav. dj., str. 314-315. Uporedo sa "razvojem ratnih dejstava u Hrvatskoj tekli su", po Kadijeviću, "i mirovni pregovori koje je radio lični izaslanik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija gospodin Sajrus Vens. Modifikovana operacija JNA u Hrvatskoj nalazila se pri završetku kada je prihvaćen i potpisan početni dokument Vensovog mirovnog plana. Tada su praktički prestala ratna dejstva u Hrvatskoj, mada je potpuni mir nastupio nakon sarajevskog dogovora od 2. januara 1992. godine između predstavnika JNA i hrvatske vojske" (V. Kadijević, nav. dj., str. 142).

Sistem rukovođenja i komandovanja u JNA prilagođavan je od Slovenije, Hrvatske do Bosne i Hercegovine. U uslovima kada Komande 5. vojne oblasti u Zagrebu i Vojnomorske oblasti u Splitu nisu bile u mogućnosti da obavljaju funkciju komandovanja, to je preuzimao i provodio Generalštab Oružanih snaga SFRJ. Tako je Generalštab direktno komandovao dijelovima 1. vojne oblasti, tj. Novosadskim, Tuzlanskim i Banjalučkim korpusom, te posebno privremeno formiranim sastavima OG-1 i 2 koji su učestvovali u agresiji na Hrvatsku (Isto).

²⁶¹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 441-447. Nakon ulaska međunarodnih trupa u Hrvatsku rukovodstvo velikosrpskog pokreta je ostvarilo svoj cilj - omeđilo je zapadne granice Velike Srbije (formiranjem paradržavne tvorevine Republike srpske krajine i njeno stavljanje pod zaštitu Ujedinjenih nacija) - S. Biserko, nav. dj., str. 226.

²⁶² Isto, str. 447-448.

Prihvatajući velikosrpsku nacionalističku politiku “**zaokruženja srpskih zemalja**”, odnosno “**izlaska na srpske etničke prostore**”, i velikodržavni koncept rješavanja srpskog nacionalnog pitanja, komande, jedinice i ustanove JNA su, po naređenju Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, kao i najviših političkih i državnih organa Srbije i Crne Gore, i lično vođa velikosrpskog pokreta Slobodana Miloševića, u cilju izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu i izvršenja genocida nad Bošnjacima, planski i organizovano naoružavale, opremale i obučavale srpski narod, odnosno Srbe u Bosni i Hercegovini. O ulozi JNA u organizovanju, naoružavanju, opremanju i obučavanju, prije svega članova i simpatizera Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, a zatim srpskih paradržavnih općinskih štabova i jedinica Teritorijalne odbrane, oružanih jedinica rezervnog i aktivnog sastava milicije, te drugih srpskih “dobrovoljačkih” formacija govore brojni podaci, posebno dokumenti vojne provenijencije visokog stepena povjerljivosti, od kojih navodimo samo neke od najznačajnijih.²⁶³

Raspoloživi podaci pokazuju da je JNA od 1991. intenzivirala aktivnosti na naoružavanju Srba u Bosni i Hercegovini. Značajno je, s tim u vezi, ukazati na činjenicu da je najviše vojno rukovodstvo SFRJ, u najužoj vezi sa vojnim, političkim i intelektualnim rukovodstvom Srbije i lično Slobodanom Miloševićem, rukovodilo i davalo smjernice za naoružavanje Srba. **Ekipe visokih oficira JNA, na čelu sa načelnikom Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, ažurirale su ratne planove, napravile ratne rasporede i zaduženja, razradile strategiju, planove mobilizacije srpskog stanovništva, plansku podjelu i stacioniranje oružja, municije, vojne opreme, hrane i dr., te učinile sve da pojačaju borbenu gotovost jedinica.**²⁶⁴

²⁶³ Detaljnije i potpunije o tome vidi: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 577-658; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 375-381.

²⁶⁴ AIIZ, inv. br. 2-113, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2525, 30. april 1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar i drugima; N. Duraković, nav. dj., str. 279; *Slobodna Bosna* (nedjeljna informativno-politička revija) br. 3, Sarajevo, 14. novembar 1991, str. 6; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRET-*

Radovan Karadžić je u više navrata slao delegacije (**“imena članova delegacije bila su konspirativna”**) ministru odbrane u Vladi Republike Srbije, generalpukovniku Tomislavu Simoviću. Prilikom prijema jedne takve delegacije, koju je predvodio major Dragan Gvozdenović (Gvozden), **“koordinator za naoružavanje i organizovanje TO i komandant združenih jedinica Romanije”**, ovaj je, kako piše šef kabineta tog ministra Dobrila Gajić-Glišić, izjavio da je **do 20. novembra 1991. izvršeno 80 procenata svih priprema za uspješno vođenje oružane borbe protiv Republike Bosne i Hercegovine.**²⁶⁵

JNA je cjelokupne rezerve naoružanja, municije i opreme jedinica i štabova Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine, te naoružanja, municije i pogonskog goriva JNA koje su čuvane u skladištima JNA, ustupila i podijelila Srbima.²⁶⁶

JNA je do 20. marta 1992. srpskim “dobrovoljačkim jedinicama” “na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2. VO” /2. vojne oblasti - prim. S. Č./²⁶⁷ podijelila 51.900 komada naoružanja (75%), a SDS 17.298

PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 375-381; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 577-578; V. Karavelić, nav. dj., str. 93-109; F. Hećo, nav. dj., str. 66-67 i 133-142.

²⁶⁵ D. Gajić-Glišić, **SRPSKA VOJSKA**, Beograd, 1992, str. 260-264; M. Bojić, **OSVRT NA POLOŽAJ MUSLIMANA - BOŠNJAKA U JUGOSLAVIJI**, u: STVARANJE I RAZARANJE JUGOSLAVIJE, Zbornik radova sa Okruglog stola Stvaranje i razbijanje avnojevske Jugoslavije, održanog u Beogradu 5-7. decembra 1995, Beograd, 1996, str. 274; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 619.

²⁶⁶ AIIZ, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20. mart 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - (“na ličnost NGŠ”); S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 622; ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 276. General Milutin Kukanjac (komandant 2. vojne oblasti) je na sastanku Komande 2. vojne oblasti, 9. maja 1992, pored ostalog, izjavio: **“Oružje TO /je/ većinom uzeto”** (ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 276).

²⁶⁷ AIIZ, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20. mart 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - (“na ličnost NGŠ”); S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 622. O “dobrovoljcima“ i “dobrovoljačkim jedinicama” u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti vidi: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 795-801. Brojno stanje “dobrovoljačkih jedinica” u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti je, prema **“strogo poverljivim” (“Vojna tajna”)** zaključcima generala Kukanjca iz *Procjene stanja na prostoru Bosne i Hercegovine u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti*, od 20. marta 1992, upućenim Generalštabu Oružanih

snaga SFRJ (lično načelniku Generalštaba, generalu Adžiću), do tog dana iznosilo je **69.198** ljudi. Ilustrativan je raspored tih jedinica. Najveći broj “**dobrovoljačkih jedinica**” bio je uglavnom, u onim općinama u kojima su Bošnjaci, prema popisu stanovništva iz 1991, činili većinsko stanovništvo. Uveliko su to bili obveznici Teritorijalne odbrane. Stupanje u dobrovoljce je stimulirano na razne načine. Tako su, primjera radi, “**dobrovoljci JNA**” u Foči, prema navedenom dokumentu generala Kukanjca, imali 3.000 pripadnika, Novom Sarajevu i Ilidži 2.800, Novom Gradu 2.400, Goraždu 2.000, Travniku 1.970, Doboju 1.844, Zenici 1.761, Hadžićima 1.500, Kaknju 1.270 i dr. (AIIZ, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20. mart 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ (“na ličnost NGS“); S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 797; V. Karavelić, nav. dj., str. 139; F. Hećo, nav. dj., str. 319; M. Šadinlija, nav. dj., str. 204).

Broj “**dobrovoljaca**” u zonama korpusa bio je sljedeći: - 9. korpus (Knin) 2.200; - 10. korpus (Bihać) 2.300;

- 5. korpus (Banja Luka) 16.750; - 17. korpus (Tuzla) 8.240; i - 4. korpus (Sarajevo) 33.200 (Isto).

U “**dobrovoljačkim jedinicama**” koje je formirao 4. korpus JNA na prostoru 4. vojne oblasti u općinama: Kalinovik, Foča, Čajniče i Goražde do 20. marta 1992. bilo je uključeno 6.500 ljudi. (Isto)

Navedene “**dobrovoljačke jedinice**” su, u skladu sa odlukama najvišeg vojnog rukovodstva, bile formirane u čete, odrede i bataljone i bile su, kao i druge srpske oružane formacije, pod direktnom komandom JNA (Isto; AIIZ, inv. br. 2-769, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2, 03. april 1992. - Komandi 2. vojne oblasti; Isto, inv. br. 2-90, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2050, 07. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar i Komandi 2. vojne oblasti na RKM; Isto, inv. br. 2-110, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2501, 26. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar i drugima; Isto, inv. br. 2-224, Vojna pošta 4509 Beograd, Pov. br. 11-9, 07. februar 1992, Vojnoj pošti 9808 Pančevo; Isto, inv. br. 2-769, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2, 03. april 1992. – Na ličnost komandanta ili NŠ i Komandi 2. vojne oblasti; Isto, inv. br. 2-770, Komanda 17. korpusa, Str. pov. br. 11/2-89, 26. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ i Komandi 2. vojne oblasti; AIIZ, inv. br. 2-2280, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, III Uprava, Pov. br. 2391-1, 13. septembar 1991, UPUTSTVO O PRIJEMU DOBROVOLJACA U JUGOSLOVENSKE NARODNE ARMII; Isto, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave Đ. Đ.; Isto, inv. br. 7-49; Isto, inv. br. 7-50; Slobodna Bosna, br. 3, 14. oktobar 1991, str. 4; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 386, nap. 781; ICTY, Predmet: br. IT-94-I-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA O. S., 5. juni 1996, str. 46; S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 797-798).

Spomenute “**dobrovoljačke jedinice**”, po generalu Milutinu Kukanjcu, nisu ulazile u formacijski sastav ratnih jedinica JNA, ni u sastav srpske Teritorijalne odbrane, odnosno bile su “**van formacijskog sastava JNA i TO**”, tj. nijedan “**dobrovoljac**”, po njemu, nije bio “**predviđen za popunu RJ 2. VO** /ratne jedinice 2. vojne oblasti - prim. S. Č./, **a samo manji dio je iz TO Bosne i Hercegovine**”. Međutim, na osnovu drugih po-

komada (ili 25%). Istovremeno JNA je do 20. marta 1992. podijelila oko 6.000 komada pješadijskog naoružanja koje je pripadalo Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine za naoružavanje srpskog naroda. Do tada je u Sarajevu podijeljeno 300 automatskih pušaka “pouzdanim” penzionisanim oficirima, a za “tri do četiri dana biće naoružano još sto ljudi”. Ta lica će, prema ocjeni komandanta 2. vojne oblasti, “braniti-štititi stambene blokove, zgrade, ulaze i posebno štititi porodice AVL /aktivnih vojnih lica - prim. S. Č./ u radnom vremenu i u situacijama kada AVL izlaze sa jedinicama na logorovanje, borbene zadatke i drugo”.²⁶⁸

dataka, također vojnog porijekla, a naročito zaključka generala Adžića od 25. marta 1992. o povezivanju “dobrovoljačkih sastava” “sa komandama JNA u zoni njihove odgovornosti”, pouzdano se može zaključiti da su u drugoj polovini 1991, a i kasnije, sve srpske oružane formacije i druge “dobrovoljačke” jedinice bile pod neposrednom komandom JNA (Isto).

²⁶⁸ AIIZ, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20. mart 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - (“na ličnost NGŠ“); S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 622; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 378; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 42. Komanda 2. vojne oblasti je do 11. maja 1992. naoružala oko 70.000 Srba (ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 301). “**Mozak naoružavanja**” Srba bio je, po vlastitom kazivanju, pukovnik Kovačević, pomoćnik komandanta za pozadinu u Komandi 2. vojne oblasti. S tim u vezi, on je 11. maja 1992. u Nevesinju, na sastanku političkog i policijskog rukovodstva (općina) istočne Hercegovine, kome su prisustvovali generali Mladić i Perišić i drugi, izjavio: “**10 meseci sam mozak naoružavanja i do sada /do 11. maja 1992. - prim. S. Č./ je naoružano 69.000 Srba**” (Isto, str. 291-301).

“**Pouzdati**” penzionisani oficiri JNA bili su maksimalno uključeni u vojno planiranje, pripremanje i izvođenje agresije na Bosnu i Hercegovinu. O tome postoje brojni podaci. Ilustracije radi ukazat ćemo na činjenicu da je Slobodan Krivokapić, penzionisani oficir JNA, vlasnik *Konobe* u Ul. Marka Marulića (stalno nastanjen u Ul. Marjana Baruna br. 2) u Sarajevu, prije izbijanja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu raspolagao planovima za okupaciju Kupresa i Livna i njihovo pripajanje “SAO Krajini”. Krivokapić je znao i za izvjesni “**gruntovni uložak**”, dokument, koji se nalazio u Komandi 2. vojne oblasti, a koji se odnosio na “**vraćanje 70 % teritorije R BiH Srbiji**” (.: **DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU PROTIV REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE** - u daljem tekstu: *. **DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU ...** Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1992, br. 114/115, 17. august 1992).

Na teritoriji Bosne i Hercegovine je do 20. marta 1992. u komandama, jedinicama i ustanovama 2. i 4. vojne oblasti i kolaboracionističkim formacijama tzv. srpskih autonomnih oblasti, uglavnom, završena mobilizacija, naoružavanje i opremanje “vojnih obveznika” srpske nacionalnosti.²⁶⁹

Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srbije i Ministarstvo za odbranu Republike Srbije su, pored JNA, bili uključeni u naoružavanje Srba u Bosni i Hercegovini.²⁷⁰

Jugoslavenska narodna armija je, u skladu s naređenjem Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, posebno od 30. decembra 1991, naređenjem generala Kukanjca od 9. januara 1992. i instrukcijama Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu (naročito od 21. februara i 20. aprila 1992), **naoružavala i opremala srpske oružane jedinice teritorijalne odbrane i milicije, kao i druge srpske oružane jedinice, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Hrvatskoj. Na taj način JNA je naoružala, opremila, popunila i obučila srpsko stanovništvo u rukovanju i gađanju pješadijskim i artiljerijskim naoružanjem, što potvrđuju brojna dokumenta.²⁷¹**

Sprovodeći prikrivenu i pripremajući se za otvorenu agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ posebnu pažnju je usmjerio i na dislokaciju komandi i jedinica JNA, materijalno-tehničkih sredstava i ratnih materijalnih rezervi na **“bezbedne”** prostore i lokacije (**“... na prostor srpskog naroda ...”**, **“na područja gdje su Srbi**

General Milutin Kukanjac je u naređenju od 4. aprila 1992, između ostalog, naredio animiranje penzionisanih vojnih lica i građanskih lica **“za spremnost u odbrani stambenih objekata”** (AIIZ, inv. br. 2-2804, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. broj 09/80-23, 4. april 1992. – Komandi Vojno-građevinske direkcije). Tim je naređenjem, pored ostalog, borbena gotovost komandi, jedinica i ustanova 2. vojne oblasti podignuta **“na najviši nivo”**. Od posebne je važnosti i **“vrlo bitno”** bilo da se do dvadeset sati istoga dana (tj. 4. aprila) obezbijedi i potpuna borbena gotovost **“izdvojenih objekata i njihova zaštita”** (Isto).

²⁶⁹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 624.

²⁷⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 9 i 971.

²⁷¹ AIIZ, inv. br. 2-195, 196, 198 i drugi; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 625-627. Detaljnije i potpunije o tome vidi: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 627-642.

bili većinsko stanovništvo”).²⁷² To rukovodstvo je u drugoj polovini

²⁷² Detaljnije i potpunije o tome vidi: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 695-751. O tome vidi i: V. Kadrijević, nav. dj., str. 133, 136, 142-143, 147, 151, 157 i 165; M. Šadinlija, nav. dj., str. 207-208, 211-215, 218 i 235-236; O. Backović - M. Vasić - A. Vašović, **KO TO RADO IDE U VOJNIKE: MOBILIZACIJSKA KRIZA -ANALITIČKI PREGLED MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA**, *Republika*, br. 198, Beograd, 1998; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 449-472, 700-701, 704-716, 723-732, 734, 767, 802-835 i 851; D. Marijan, **Najveći Mamulin promašaj ...**, str. 35; Z. Suljević, **POLITIČKO-VOJNA SITUACIJA UOČI AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU** (rukopis), Ministarstvo odbrane Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1997, str. 89-91; V. Karavelić, nav. dj., str. 133 i 140-141; Izjava generala JNA Ibrahima Alibegovića data autoru; AIIZ, inv. br. 2-2693, Komanda 17. korpusa, Pov. br. 27/43-9, 13. april 1992. - Komandi 2. vojne oblasti; H. Efendić, nav. dj., str. 54; I. Radaković, nav. dj., str. 126; F. Hećo, nav. dj., str. 105-106 i 240; AIIZ, inv. br. 2-1373, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. br. 32/205-22, 23. mart 1992, - Komandi Republičkog štaba Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine; Dž. Pašić, **ZEMLJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA**, Tuzla, 1996, str. 226-227; AIIZ, inv. br. 2-2611, Komanda 30. partizanske divizije; Pov. br. 533-1, 25. marta 1992. - Komandi; AIIZ, inv. br. 2-4945, **KOMANDA 2. VOJNE OBLASTI**, Strogo pov. br. 09/63-26, **VOJNA TAJNA. STROGO POVERLJIVO, REFERATO STANJU BORBENE GOTOVOSTI ZA 1991. GODINU**, Sarajevo, 23. januar 1992, str. 30; AIIZ, inv. br. 2-1965, **PREGLED PODATAKA O RAZMJESTAJU I KAPACITETIMA POZADINSKIH JEDINICA I USTANOVA 2. VOJNE OBLASTI /17. februara 1992/**; AIIZ, inv. br. 5351, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; Isto, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 711; Isto; AIIZ, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20. mart 1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ (“na ličnost NGŠ”); Isto, inv. br. 2-96; Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2200, 13. april 1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar i Komandi 2. vojne oblasti; * **DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU ...**, br. 72, 5. juli 1992 i br. 77, 10. juli 1992; AIIZ, inv. br. 2-84, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni centar, Str. pov. br. 10/36-1905, 01. april 1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar; * **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU ...**, str. 33; AIIZ, inv. br. 2-115, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1906, 01. april 1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-116, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1941, 02. april 1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-117, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1958, 03. april 1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-535, **Uloga KOS-a u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu** (Informacija Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine), str. 10; AIIZ, inv. br. 2-2804, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. broj 09/80-23, 4. april 1992 - Komandi Vojno-građevinske direkcije; AIIZ, inv. br. 2-119, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1999, 05. april 1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - Sektor za pozadinu; **ICTY**, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mlađića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 211, 221 i 273; AIIZ, inv. br. 2-126, Komanda 2.

vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2181, 12. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; AIIZ, inv. br. 2-119, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2248, 15. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; AIIZ, inv. br. 2-108, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2467, 24. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar i drugima; Isto, inv. br. 2-109, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2489, 25. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, i drugima; Isto, inv. br. 2-110, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2501, 26. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, i drugima; Isto, inv. br. 2-111, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2524, 29. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, i drugima; Isto, inv. br. 2-112, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2548, 01. maj 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, i drugima; Isto, inv. br. 2-138, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2488, 25. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-139, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2500, 26. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-141, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2512, 28. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; **ICTY**, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 211; **ICTY**, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 275; AIIZ, inv. br. 2-142, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2539, 30. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; *Slobodna Bosna*, br. 21, 19. mart 1992, str. 4; Isto, br. 22, 26. mart 1992, str. 8; AIIZ, inv. br. 2-142, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2539, 30. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - za Sektor pozadine; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 725-726; AIIZ, inv. br. 2-793; AIIZ, inv. br. 2-144, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1905-1, 31. mart 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, Dopuna redovnog izvještaja 10/36-1905; Isto, inv. br. 2-133, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2356, 19. april 1992; Isto, inv. br. 2-769, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2, 03. april 1992. – Na ličnost komandanta ili načelnika štaba, te Komandi 2. vojne oblasti; Isto, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. br. 31/101-219-5, 13. aprila 1992. – Komandi 5. korpusa i drugima; AIIZ, inv. br. 2-113, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2525, 30. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, i drugima; Isto, inv. br. 2-785, Ministarstvo za narodnu odbranu, Štab teritorijalne odbrane, 01. maj 1992; *Bilten MNO*, br. 13, 15. april 1992; *Bilten MNO*, br. 45-46, 1. maj 1992; *Prva linija* (list Armije Republike Bosne i Hercegovine), br. 2, 1. februar 1993, str. 2; AIIZ, inv. br. 2-2678, Komanda 4. korpusa, Sp. br. 75-1, 7. maja 1992; *Borba* (Beograd), 23. novembar 1993, Izjava generala Milutina Kukanjca; TV *SRNA*, Emisija **MOJ GOST - MOJA ISTINA**, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; ., **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA ...**, str. 36; **ICTY**, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 221 i 273-275; Intervju generala Milutina Kukanjca,

1990. i prvoj polovini 1991. na teritoriji Bosne i Hercegovine u tajnosti izvršilo dislokaciju tri najjača i najpokretljivija **oklopna bataljona JNA**, sa cjelokupnim starješinskim sastavom i borbenom tehnikom:

- **Oklopni bataljon 327. motorizovane brigade** iz Dervente dislociran je u Banju Luku;

- **Oklopni bataljon 395. motorizovane brigade** iz Brčkog dislociran je u Mostar i

- **Oklopni bataljon** iz garnizona Novi Sad dislociran je u Lukavicu (Sarajevo).²⁷³

Jedan od zadataka JNA se, poslije njenog **poraza** u dvanaestodnevnom (26. juni - 7. juli 1991) ratu u Sloveniji,²⁷⁴ “**odbrane**” srpskog naroda u Hrvatskoj, odnosno okupacije jedne trećine Republike Hrvatske, i **izvlačenja** njenih garnizona iz te republike, sastojao i u **zauzimanju Republike Bosne i Hercegovine**.²⁷⁵ U tom cilju su, nakon neuspjele

MOJA ISTINA, *NIN* (nedeljne informativne novine), br. 2558, Beograd, 6. januar 2000; Isto, inv. br. 2-120, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2024, 06. april 1992. – Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - Sektor pozadine; Isto, inv. br. 2-86, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim Str. pov. br. 10/36-2025, 06. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar; **ICTY**, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 293 i 296; AIIZ, inv. br. 2-91, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2082, 08. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar; Isto, inv. br. 2-94, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2150, 11. april 1992. – Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar.

²⁷³ Z. Suljević, nav. dj., str. 71; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 695; V. Karavelić, nav. dj., str. 134; F. Hećo, nav. dj., str. 121-128; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESEK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 361; **ICTY**, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 211 i 221.

²⁷⁴ Detaljnije o tome vidi: S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 345-372, kao i: M. Šadinlija, nav. dj., str. 206. O “**oružanom sukobu u Sloveniji**” vidi i: V. Kadrijević, nav. dj., str. 116-125. JNA je u Sloveniji, tvrdi Borisav Jović, “**porazena i potučena ...**” (B. Jović, nav. dj., str. 349).

²⁷⁵ V. Kadrijević, nav. dj., str. 93. Taj se zadatak, po Kadrijeviću, sastojao u “**punoj kontroli**” Bosne i Hercegovine, “**sa krajnjim ciljem da se odbrani srpski narod i njegova nacionalna prava**” (Isto). Navedenom “**odbranom srpskog naroda i njegovih nacionalnih prava**”, ustvari, Veljko Kadrijević vješto prikriva tihu okupaciju Bosne i Hercegovine i otvorenu agresiju koja je kasnije izvršena. Srpskom narodu u Bosni i

“avanture” u Sloveniji, dva korpusa JNA sa teritorije Slovenije dislocirana, uglavnom, u Bosnu i Hercegovinu, posebno na područje uz granicu prema Hrvatskoj. Jedna brigada prebačena je u Zenicu, na čijoj je regiji velikosrpski agresor koncentrisao velike potencijale u ljudstvu i tehnici. U širi rejon Bileće stigle su snage JNA iz Slovenije i Hrvatske, s ogromnom količinom tehnike, posebno artiljerijskih i protivoklopnih oruđa i municije (dijelovi **Riječkog korpusa** stigli su u Bileću i Kalinovik).²⁷⁶

U septembru 1991. iz Srbije i Crne Gore dva korpusa JNA (**Užički i Podgorički**) upala su u jugoistočnu Bosnu i Hercegovinu.²⁷⁷ Na područje Mostara stiglo je oko 10.000 naoružanih vojnika.²⁷⁸

Ta dva korpusa su, uz učešće više srpskih i crnogorskih oružanih formacija, 30. septembra otpočela napad na Dubrovnik.²⁷⁹

Hercegovini nije bila potrebna nikakva odbrana niti zaštita, jer mu apsolutno nije prijela nikakva opasnost (S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 768).

²⁷⁶ * **DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU ...**, br. 74, 7. juli 1992; AIIZ, inv. br. 2-175, Vojna pošta 5027 Sarajevo, Pov. br. 32/205-28, 08. april 1992. – Vojnoj pošti 8248 Knin i drugima; Isto, inv. br. 2-510; Isto, inv. br. 2-793; Isto, inv. br. 2-2129; *Oslobođenje*, 5. april 1992; * **RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI**, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993, str. 199; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 768; M. Šadinlija, nav. dj., str. 206; D. Domazet-Lošo, **Operetni rat u Sloveniji ...**, str. 48-49; AIIZ, inv. br. 2-4945, **KOMANDA 2. VOJNE OBLASTI**, Strogo pov. br. 09/63-26, **VOJNA TAJNA. STROGO POVERLJIVO, REFERAT O STANJU BORBENE GOTOVOSTI ZA 1991. GODINU**, Sarajevo, 23. januar 1992, str. 26, 30, 35-36 i 69-70.

“**Sa teritorije Republike Hrvatske**” su, prema strogo povjerljivom dokumentu Komande 2. vojne oblasti, od 23. januara 1992. (**REFERAT O STANJU BORBENE GOTOVOSTI ZA 1991. GODINU**), dislocirane sljedeće jedinice i komande: Komanda 5. vojne oblasti, 10. korpus, 13. korpus, 365. puk veze, 65. zaštitni motorizovani puk, 593. puk ABHO, Komanda 30. partizanske divizije, 506. laki partizanski puk PVO, 530. pozadinska baza, 374. auto-transportni bataljon i Vojni sud Zagreb (AIIZ, inv. br. 2-4945, **KOMANDA 2. VOJNE OBLASTI**, Strogo pov. br. 09/63-26, **VOJNA TAJNA. STROGO POVERLJIVO, REFERAT O STANJU BORBENE GOTOVOSTI ZA 1991. GODINU**, Sarajevo, 23. januar 1992, str. 26 i 35).

²⁷⁷ AIIZ, inv. br. 2-2128; Isto, inv. br. 2-2809, Izjava načelnika Štaba 216. brdske brigade potpukovnika JNA Asima Džambasovića; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 768-769.

²⁷⁸ Isto.

²⁷⁹ AIIZ, inv. br. 2-2129; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 769.

Dio jedinica JNA iz Hrvatske je krajem 1991. dislociran na područje Bosanske krajine. Vojne snage JNA s jednog dijela hrvatskog fronta (dio Hrvatske proglašen za “ružičaste” zone), uz mirovno posredovanje UN-a, dislocirane su u Bosnu i Hercegovinu, posebno u Tuzlu, Derventu i Brčko. Također, dio jedinica JNA je, nakon postizanja dogovora o napuštanju Makedonije (početkom marta 1992), dislociran u Bosnu i Hercegovinu. Pored toga, u Bosni i Hercegovini se uoči agresije nalazio i veliki broj “rezervista” i “dobrovoljaca” iz Srbije i Crne Gore.²⁸⁰

Komanda 5. korpusa je, po odobrenju Vrhovne komande, izvršila mobilizaciju određenih jedinica i premještanje nekih jedinica sa Slavenskog fronta, te, pored ostalog, zaposjela položaje od Skender-Vakufa, preko Vlašića – Maslovara – Motajice – Mrkonjić-Grada, Jajca, Sanskog Mosta do Kupresa.²⁸¹

Početkom decembra 1991. veći dio **13. (Riječkog) korpusa**, koji je brodovima prebačen u crnogorsku luku Bar, s ogromnom količinom tehnike, posebno artiljerijskih i protivoklopnih oruđa i municije, razmješten je u istočnu Hercegovinu, s komandom u Bileći (**Bilečki korpus**), na čelu s komandantom generalom Momčilom Perišićem.²⁸²

²⁸⁰ * **DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU ...**, br. 74, 7. juli 1992; AIIZ, inv. br. 2-175, Vojna pošta 5027 Sarajevo, Pov. br. 32/205-28, 08. april 1992. – Vojnoj pošti 8248 Knin i drugima; Isto, inv. br. 2-510; Isto, inv. br. 2-793; Isto, inv. br. 2-2129; *Oslobođenje*, 5. april 1992; * **RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 199; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 769; ICTY, 00970699, **KOMANDA 2. VOJNE OBLASTI**; S. Mesić, nav. dj., str. 123-124; V. Kadijević, nav. dj., str. 121; B. Jović, nav. dj., str. 366 i 370; I. Radaković, nav. dj., str. 67, 71 i 76; D. Domazet-Lošo, **KAKO JE PRIPREMANA AGRESIJA NA HRVATSKU ...**, str. 11, nap. 14; AIIZ, inv. br. 2-2589, Vojna pošta 3326, inv. br. 173, 1. februar 1992, Mrkonjić-Grad, POTVRDA; Z. Suljević, nav. dj., str. 80; Izjava generala JNA Ibrahima Alibegovića data autoru; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 695-696; F. Hećo, nav. dj., str. 75 i 289-290; D. Marijan, **Najveći Mamulin promašaj ...**, str. 36; AIIZ, inv. br. 2-4945, **KOMANDA 2. VOJNE OBLASTI**, Strogo pov. br. 09/63-26, **VOJNA TAJNA. STROGO POVERLJIVO, REFERAT O STANJU BORBENE GOTOVOSTI ZA 1991. GODINU**, Sarajevo, 23. januar 1992, str. 2 i 26; V. Karavelić, nav. dj., str. 133; AIIZ, inv. br. 2-2643, Komanda 5. korpusa, Str. pov. br. 15-163, 3. septembra 1991. - Komandi 30. partizanske divizije “R”; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 697.

²⁸¹ AIIZ, inv. br. 2-2619, Komanda 5. korpusa, Op. broj 321-1, 3. april 1992. – Komandi, *Elaborat*; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 698.

²⁸² AIIZ, inv. br. 2-5325; D. Domazet, nav. dj., str. 14; Z. Suljević, nav. dj., str. 80; I. Radaković, nav. dj., str. 126; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 698 i 768.

Jedinice **10. (Zagrebačkog) korpusa** izvučene su, nakon Slunja, na prostor Bihaća i time preimenovane u **Bihaćki korpus**. Manji dio snaga 10. korpusa je u toku novembra i decembra 1991. ušao u sastav 17. korpusa (u Tuzli).²⁸³

9. (Kninski) korpus je posljednji napustio područje Hrvatske i bio je razmješten na području zapadne Bosne (Bosansko Grahovo, Glamoč, Livno i Kupres).²⁸⁴

164. haubički divizion - 122 mm iz Makedonije je 11. i 12. januara 1992, po naredbi generala Adžića (načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ), maršovao pravcem: Ohrid – Kičevo – Tetovo – Kosovska Mitrovica – Kraljevo – Požega – Bajina Bašta – Zvornik – Tuzla – Doboj – Banja Luka, gdje je ušao u sastav 5. korpusa JNA.²⁸⁵

Nakon dislokacije jedinica JNA iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu ogromne količine borbenih oruđa i tehnike su iz mnogih gradova Hrvatske dislocirane u Bosnu i Hercegovinu, posebno na područje Sarajeva. Samo u Lukavicu je stigla kolona preko 500 vozila s oružjem i tehnikom koje je pratila jedna oklopno-mehanizovana brigada.²⁸⁶

Na Palama je bila locirana helikoptersko-desantna jedinica JNA od osam transportnih helikoptera i četiri *Gazelle*. “**Po gradu /Pale - prim. S. Č./ su na više mjesta ukopani ili zamaskirani tenkovi, topovi, transporter i mitraljeska gnijezda**”, što je zabilježeno i na području Korana. Teška i lahka artiljerija bila je razmještena u Ponoru (iznad Prače) i u Podgrabu, te gotovo na cijelom obodu Romanije (od Crvenih stijena do Bogovića, a posebno na lokalitetu Novakove njive i Novakove pećine).²⁸⁷

²⁸³ D. Domazet, nav. dj., str. 11; Z. Suljević, nav. dj., str. 80; I. Radaković, nav. dj., str. 126; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 698.

²⁸⁴ Isto.

²⁸⁵ AIIZ, inv. br. 2-1235, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Prva uprava, Operativni centar, Str. pov. br. 9-1, 11. januara 1992. – Na ličnost komandanta ili načelnika štaba: komandi 1. VO /vojne oblasti – prim. S. Č./, 17. i 5. k. /korpus – prim. S. Č./, Komandi 2. VO (na znanje); S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 699.

²⁸⁶ *Prva linija* (list Armije Republike Bosne i Hercegovine), br. 2, 1. februar 1993, str. 2; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 729.

²⁸⁷ * * **DNEVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI I TERORIZMU ...**, br. 77, 10. juli 1992; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 730.

JNA je u Bosni i Hercegovini, posebno Komanda 2. vojne oblasti i Komanda 4. korpusa, **izmjestila brojne jedinice, ubojna i druga materijalno-tehnička sredstva “na sigurne prostore i lokacije” (“na prostor srpskog naroda”)**.²⁸⁸

Poslije poraza i povlačenja JNA iz Slovenije i većeg dijela Hrvatske na ostale dijelove Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, vojno rukovodstvo je, u skladu s odlukom “krnjeg” Predsjedništva SFRJ “**o dogradnji organizacije oružanih snaga Jugoslavije” od 30. decembra 1991, izdalo saglasnost za izradu reorganizacije i transformacije JNA u oružane snage nove, Savezne republike Jugoslavije**. Dotadašnje tri kopnene vojne oblasti (vojišta) i Vojno-pomorska oblast su raspuštene i rasformirane, a formirane četiri nove vojne **oblasti** kao grupacije strategijskog nivoa, čije su komande bile odgovorne za pripremu, organizaciju i usklađivanje borbene upotrebe JNA na području većeg dijela Jugoslavije:

1. vojna oblast sa sjedištem u Beogradu (komandant general Života Panić). U svom sastavu je imala: **12. korpus** sa sjedištem u Novom Sadu; **24. korpus** sa sjedištem u Kragujevcu i **37. korpus** sa sjedištem u Užicu; zatim **Gardijsku diviziju** i **Komandu odbrane grada** sa sjedištem u Beogradu. Ta vojna oblast obuhvatala je cijelu Vojvodinu, sjeverni i centralni dio Srbije.²⁸⁹

2. vojna oblast sa sjedištem u Sarajevu (komandant general Milutin Kukanjac). U svom sastavu je imala četiri korpusa: **4. kor-**

²⁸⁸ AIIZ, inv. br. 2-2678, Komanda 4. korpusa, Sp. br. 75-1, 7. maja 1992; *Borba*, (Beograd), 23. novembar 1993, Izjava generala Milutina Kukanjca; TV *SRNA*, Emisija **MOJ GOST - MOJA ISTINA**, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 731-732 i 851; F. Hećo, nav. dj., str. 240; * * * **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA ...**, str. 36; M. Šadinlija, nav. dj., str. 236; ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 221 i 273-275.

²⁸⁹ D. Domazet, **ULOGA JNA KAO IMPERIJALNE SILE U BOSANSKO-HERCEGOVAČKOM RATU**, *Hrvatski vojnik*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, veljača 1988, str. 11-12, nap. 15; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 1. januar 1992, str. 21; *Narodna armija*, 4. januar 1992, str. 4, **OBRAZOVANE ČETIRI VOJNE OBLASTI**; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 662; F. Hećo, nav. dj., str. 110 i 112; M. Šadinlija, nav. dj., str. 216.

pus sa sjedištem u Sarajevu; **5. korpus** sa sjedištem u Banjoj Luci; **9. korpus** sa sjedištem u Kninu; **10. korpus** sa sjedištem u Bihaću i **17. korpus** sa sjedištem u Tuzli, kao i više samostalnih jedinica i ustanova (vojišne, pozadinske i ostale). Ta oblast obuhvatala je zapadni, sjeverni i centralni dio Bosne i Hercegovine do linije Foča – Kalinovik – Mostar (prostor Bosne i Hercegovine bez dijela Hercegovine), te Kninsku krajinu, Liku, Kordun, Baniju i zapadnu Slavoniju.²⁹⁰

3. vojna oblast sa sjedištem u Skoplju - komandant general Nikola Uzelac (u martu 1992. sjedište je premješteno u Niš). U njen su sastav ulazila četiri korpusa: **21. korpus** sa sjedištem u Nišu; **52. korpus** sa sjedištem u Prištini; **41. korpus** sa sjedištem u Bitolju (Bitola) i **42. korpus** sa sjedištem u Kumanovu. Nakon povlačenja snaga JNA iz Makedonije (marta 1992)²⁹¹ jedinice 41. korpusa dislocirane su u Zaječar, Knjaževac i Paraćin, a glavni dio snaga 42. korpusa razmješten je u Leskovac, a manji dio u Valjevo, od čije je glavnine formiran **20. korpus** JNA, sa sjedištem u Leskovcu (jedan broj tih jedinica direktno je dislociran na područje Bosne i Hercegovine). Ta je vojna oblast u početku obuhvatala jugoistočni dio Srbije, Makedoniju i Kosovo, a od marta 1992. južni dio Srbije i Kosovo.²⁹²

²⁹⁰ D. Domazet, nav. dj., str. 12, nap. 17; I. Radaković, str. 126; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 1. januar 1992, str. 21; ICTY, Predmet: Br. IT-94-I-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 73; *Narodna armija*, 4. januar 1992, str. 4, OBRAZOVANE ČETIRI VOJNE OBLASTI; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 359-363; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 662; F. Hećo, nav. dj., str. 111-112; M. Šadinlija, nav. dj., str. 216.

²⁹¹ Isto. Početkom marta 1992. vršilac dužnosti SSNO-a (general Blagoje Adžić) i predsjednik Republike Makedonije Kiro Gligorov postigli su, na osnovu Odluke “krnjeg Predsjedništva SFRJ”, sa sjednice 14. februara 1992, dogovor između JNA i Republike Makedonije “**o privremenoj predislokaciji JNA sa teritorije R Makedonije**“ (AIIZ, inv. br. 2-2599, Komanda 30. partizanske divizije, Pov. br. 423 -2, 11. mart 1992. - 19. partizanskoj brigadi; AIIZ, inv. br. 2-510, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. br. 25/142-332, 20. februar 1992. – Štabnom sektoru; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 663; F. Hećo, nav. dj., str. 110 i 112.

²⁹² D. Domazet, nav. dj., str. 12, nap. 16; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA O. S., 1. januar 1992, str. 21; Kazivanje generala JNA Ibrahima Alibego-

4. vojna oblast u Titogradu (današnja Podgorica - komandant general Pavle Strugar). U njen su sastav ulazila tri korpusa: **2. korpus** sa sjedištem u Titogradu; **13. korpus** sa sjedištem u Mostaru (kasnije Bileći); **37. korpus** sa sjedištem u Užicu i **Operativna grupa "Trebinje-Bileća"** sa sjedištem u Bileći. Ta je vojna oblast obuhvatala jugoistočni dio Bosne i istočnu Hercegovinu, cijelu Crnu Goru i jugozapadni dio Srbije, uključujući i Sandžak.²⁹³

5. Ratna mornarica, sa sjedištem u Kumboru, na čelu s admiralom Milom Kandićem (iz Konjica).

6. Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana (RV i PVO), s komandom u Beogradu - Zemun i komandantom generalom Zvonkom Jurjevićem, sastava: **divizija RV i PVO** (Zemun, komandant general Božidar Stevanović, Srbin); **3. vazduhoplovni korpus** (Niš, komandant general Marko Kulić, Hrvat) i **5. vazduhoplovni korpus** (Zagreb – Bihać, komandant general Miloš Bajić, Srbin).²⁹⁴

vića dato autoru; *Narodna armija*, 4. januar 1992, str. 4, OBRAZOVANE ČETIRI VOJNE OBLASTI; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 662-663; F. Hećo, nav. dj., str. 110 i 112.

²⁹³ D. Domazet, nav. dj., str. 12, nap. 18; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 1. januar 1992, str. 21; *Narodna armija*, 4. januar 1992, str. 4, OBRAZOVANE ČETIRI VOJNE OBLASTI; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 359-363; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 663-664; F. Hećo, nav. dj., str. 110 i 112; M. Šadinlija, nav. dj., str. 216.

²⁹⁴ AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika O. S., 1. januar 1992, str. 21; *Narodna armija*, 4. januar 1992, str. 4, OBRAZOVANE ČETIRI VOJNE OBLASTI; Kazivanja generala JNA Ibrahima Alibegovića i brigadira Armije Republike Bosne i Hercegovine Izudina Hrustića; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 664.

Odlukom "krnjeg Predsjedništva SFRJ" o prestanku aktivne vojne službe trideseterici generala i admirala, od 25. februara 1992, general Jurjević je penzionisan, a za komandanta RV i PVO je postavljen general Božidar Stevanović. Tom je odlukom za zamjenika načelnika Generalštaba za RV i PVO postavljen general Dmitar Trbojević; za komandanta Centra visokih vojnih škola RV i PVO Živan Mirčetić; za načelnika Štaba Komande RV i PVO general Ljubomir Bajić, te za pomoćnika komandanta RV i PVO za moralno vaspitanje pukovnik Radomir Sekulić (AIIZ, inv. br. 7-52, SAOPŠTENJE ZA JAVNOST /KRNJEG - prim. S. Č./ PREDSJEDNIŠTVA SFRJ; Isto, inv. br. 7-51, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. br. 1/813-4, 29. april 1992. - Vojnograđevinskoj direkciji /na ličnost komandanta/; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 664).

U okviru vojnih oblasti zadržana je dotadašnja struktura, koja se temeljila na korpusima različite jačine i sastava, kao grupacijama operativnog nivoa, razmještenim na pravcima planirane upotrebe. Pored toga, pod komandama vojnih oblasti bile su 1-2 mješovite artiljerijske brigade, mješovita protivoklopna brigada, inženjerijska brigada, zaštitni motorizovani puk (za osiguranje komandi vojnih oblasti, sastavljen od bataljona vojne policije, diverzantskog odreda i motorizovanog bataljona), zatim puk veze, puk ABHO i više logističkih baza (a u 1. i 3. vojnoj oblasti bila je po jedna samostalna oklopna ili mehanizovana brigada).²⁹⁵

Teritorija Bosne i Hercegovine je tom novom reorganizacijom podijeljena između triju vojnih oblasti: 1, 2. i 4: dio istočne Bosne (Podrinje do Goražda) bio je u sastavu **1. vojne oblasti**, istočna Hercegovina i dio jugoistočne Bosne bili su podređeni **4. vojnoj oblasti**, a najveći dio Republike Bosne i Hercegovine pripao je u nadležnost **2. vojne oblasti**.²⁹⁶

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta formiranjem 2. vojne oblasti, pored ostalog, imalo je za cilj: - da ponovo uspostavi narušeni sistem rukovođenja i komandovanja JNA; - da poveže sve "srpske" teritorije u jednu geografsku cjelinu i stavi ih pod zaštitu JNA; - da organizuje, naoruža(va), obuč i opremi srpsko stanovništvo za osvajačke ciljeve (zauzimanje Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka); - da prisili (demonstracijom i primjenom sile) Bošnjake, posebno njihove političke strukture i organe vlasti, da prihvate nametnute okupacione uslove i onemoguće ih za organizaciju i pružanje otpora i dr.²⁹⁷

²⁹⁵ D. Domazet, nav. dj., str. 11-12; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 664-665; F. Hećo, nav. dj., str. 111.

²⁹⁶ D. Domazet, nav. dj., str. 12; F. Hećo, nav. dj., str. 111; M. Šadinlija, nav. dj., str. 228. Taj "moćni ratni stroj bio je", tvrdi mr. Mesud Šadinlija, "u značajnoj mjeri popunjen i rezervistima s onih područja Bosne i Hercegovine u kojima je lokalna vlast SDS ostvarivala punu saradnju s vojno-teritorijalnim organima, i od jeseni 1991. godine dobrovoljcima. I jedan i drugi vid popune jedinica JNA podržavan je kampanjom Srpske demokratske stranke BiH. Ove snage dopunjavale su naoružane formacije TO SRBIH u općinama u kojima je apsolutnu vlast ostvarivao SDS, i po istoj šemi formirane paravojne strukture u dijelovima općina u kojima SDS nije imao apsolutnu vlast, ali je kroz realizaciju svog projekta Srpske Republike Bosne i Hercegovine u njihovim teritorijalnim okvirima formirao nelegalne srpske općine i njihove teritorijalne odbrane ..." (M. Šadinlija, nav. dj., str. 228).

²⁹⁷ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 666; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRE-TRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRU-

Ukupne snage JNA (iz sastava 1, 2. i 4. vojne oblasti) na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine početkom 1992, “**u poziciji agresorske vojne sile**”, iznosile su: 83.000 vojnika, 460-500 tenkova, 400-420 oklopnih vozila i 950-1000 artiljerijskih oruđa kalibara preko 40 milimetara.²⁹⁸

Komandnu strukturu oficirskog kadra “reorganizovane” JNA činili su 92,6% Srbi, 7% Crnogorci i 0,4% “ostali”.²⁹⁹

Organizacijsko-formacijska izgradnja **2. vojne oblasti** (zapadno vojište) počela je početkom januara 1992. uglavnom od rasformirane 5. vojne oblasti (sjeverozapadno vojište), i februara 1992. od dijela jedinica 1. vojne oblasti, u čijem su sastavu, pored drugih komandi, jedinica i ustanova, bili sljedeći korpusi:

- 4. korpus (u Sarajevu, komandant general Vojislav Đurđević, Crnogorac);

- 5. korpus (u Banjoj Luci, komandant general Vladimir Vuković, Srbin);

- 9. korpus (u Kninu, komandant general Ratko Mladić, Srbin);

- 10. korpus (u Bihaću, komandant Špiro Niković, Crnogorac);

- 17. korpus (u Tuzli, komandant general Savo Janković, Crnogorac).³⁰⁰

GI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 363. “**Stvaranje 2. VO /Vojne oblasti - prim. S. Č./ odražavalo je**” prema tvrdnji Tužilaštva ICTY-a u predmetu *Milošević*, “**namjeru vlasti SFRJ da zadrže Bosnu i Hercegovinu u SFRJ /odnosno okupiraju Bosnu i Hercegovinu - prim. S. Č./ i konsoliduju srpsku kontrolu nad područjem južno od linije Virovitica - Karlobag (tzv. plan RAM)**” - ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETPRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 363 i 365.

²⁹⁸ D. Domazet, nav. dj., str. 11-12; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 665; M. Šadinlija, nav. dj., str. 228.

²⁹⁹ D. Domazet, nav. dj., str. 12-13; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 666.

³⁰⁰ Detaljnije o tome, posebno organizacijsko-formacijskom sastavu 2. vojne oblasti, vidi: S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 667-675; i AIIZ, inv. br. 2-2816, Komanda 2. vojne oblasti, DT Broj 12/82-16, 10. mart 1992, *Organizacijsko-formacijske promene*; F. Hećo, nav. dj., str. 303-310; M. Šadinlija, nav. dj., str. 216. “**Aktivnosti na formiranju 2. vojne oblasti definitivno su**”, tvrdi mr. Mesud Šadinlija, “**dovršene sredinom marta**” 1992. (M. Šadinlija, nav. dj., str. 216).

Druga vojna oblast formirana je da osigura rukovođenje i komandovanje jedinicama, ustanovama i komandama JNA na području Bosne i Hercegovine i okupiranih dijelova Republike Hrvatske, u cilju efektivnije okupacije Bosne i Hercegovine i držanja pod okupacijom jedne trećine Republike Hrvatske. Njeno je formiranje pokazalo nastojanje velikosrpskog pokreta da formira etnički čistu srpsku državu, izlazeći na zapadne granice Velike Srbije (realizacija plana RAM).³⁰¹

Komande i jedinice 5. korpusa (1.650 boraca) su početak 1992. “**dočekale na ratištu u zapadnoj Slavoniji**”. Korpus (5. korpus JNA, od 12. maja - 1. krajiški korpus “Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine”) učestvovao je u agresiji na Republiku Hrvatsku sve do juna 1992, kada je zapadna Slavonija “**predata snagama UNPROFOR-a**” – tada je korpus “**brojao oko 25.000 ljudi**”. “**Korpus je u toku izvođenja b/d /borbenih dejstava - prim. S. Č./ u Slavoniji imao 378 mrtvih i ranjenih boraca 2.874**” (AIIZ, inv. br. 2-4946, **KOMANDA 1. KRAJIŠKOG KORPUSA**, St. pov., Br. 1-20/1993, **ANALIZA AKTIVNOSTI PO ELEMENTIMA BORBENE GOTOVOSTI U 1992. GODINI**, VOJNA TAJNA, STROGO POVJERLJIVO, 3. mart 1993. godine, str. 1-2, 15 i 41).

³⁰¹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 675-676. Sastav 2. vojne oblasti, po ocjeni mr. Mesuda Šadinlije “**pokazuje da se JNA organizacijski i formalno prilagođavala odbrani onoga što je njen vrh nazivao Jugoslavijom kakva je moguća, a što je u stvarnosti predstavljalo Veliku Srbiju. U Bosni i Hercegovini, u političkom smislu, ovo je prilagođavanje iskazano stavom vojnog vrha da će JNA poštovati naredjenja isključivo svoje vrhovne komande, posrbljenog Predsjedništva SFRJ, kao da se u cijeloj državi ama baš ništa nije dogodilo i kao da još uvijek važe sve ustavne i zakonske norme, a da će u BiH poštovati samo ona rješenja o kojima se politički lideri njenih naroda usaglasile, kao da se u BiH sve već promijenilo, kao da je prestao da važi njen ustav i zakoni i kao da je već ostvarena njena podjela po nacionalnoj osnovi. To je u konkretnoj situaciji predstavljalo direktnu podršku politici SDS u Bosni i Hercegovini, koja je osmišljavana i koordinirana i u vrhovnoj komandi JNA i u komandi njene vrhovne komande - političkoj kuhinji srpskog lidera Slobodana Miloševića. Ističući kao svoj cilj prekid rata i stvaranje uslova za mirno rješenje jugoslovenske krize, vojni vrh je na samom kraju 1991. godine bosanskom rukovodstvu u Sarajevu nametao isti redoslijed poteza kakav je nametao na početku godine u vezi sa situacijom u Hrvatskoj - saradnju sa MUP-om BiH u identifikaciji i razoružavanju paravojnih formacija i angažovanje JNA u slučaju izbijanja međunacionalnih sukoba. Da su ovakvi, naizgled principijelni stavovi vojnog vrha vodili putem eskalacije po šemi praktikovanoj u Hrvatskoj i značili stavljanje JNA na stranu protagonista velikosrpske politike u Bosni i Hercegovini, svjedoče istupi pojedinih nižih komandanata zabilježeni netom nakon spomenutog sastanka u Sarajevu, od kojih je najdrastičniji bio pokušaj komandanata banjalučkog korpusa JNA da izdiktira referendumsko pitanje Predsjedništvu SR BiH” (M. Šadinlija, nav. dj., str. 216-217).**

Zona odgovornosti 2. vojne oblasti pokrivala je, uglavnom, teritoriju Bosne i Hercegovine (91 općina) i istočne dijelove centralne Republike Hrvatske (15 općina - do linije Karlobag – Karlovac – Virovitica, bez Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srema). Najveći dio Podrinja bio je u sastavu 1. vojne oblasti, sa sjedištem u Beogradu. Dio jugoistočne Bosne i istočna Hercegovina (18 općina) bili su pod komandom 4. vojne oblasti, sa sjedištem u Podgorici, u čijem sastavu je bio 13. korpus sa sjedištem u Bileći, jer je bila namjera da to područje “pripadne” Crnoj Gori.³⁰²

Za komandanta 2. vojne oblasti postavljen je generalpukovnik Milutin Kukanjac (Srbijanac, došao je iz Skoplja), dobar poznavalac bosanskohercegovačkih prilika, s dužim službovanjem u Bosni i Hercegovini, a za načelnika Štaba general Dobrašin Praščević (Crnogorac, prije toga bio je u Zagrebu). Za generala Milutina Kukanjca, koji je, pored ostalog, odobravao tzv. srpski plebiscit iz novembra 1991, “**od početka su Muslimani i Hrvati i njihovo vođstvo**” bili “**pravi, definisani neprijatelji**”.³⁰³

³⁰² Isto, str. 676; F. Hećo, nav. dj., str. 111; M. Šadinlija, nav. dj., str. 216.

³⁰³ Z. Suljević, nav. dj., str. 81-82; TV SRNA, Emisija *MOJ GOST - MOJA ISTINA*, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 676; F. Hećo, nav. dj., str. 115. General Milutin Kukanjac je do 31. decembra 1991. obavljao dužnost komandanta 3. vojne oblasti, sa sjedištem u Skoplju. Uoči Nove 1992. godine u Beogradu mu je saopćeno da je imenovan za komandanta vojne oblasti, sa sjedištem u Sarajevu.

General Milutin Kukanjac je novu dužnost preuzeo 3. januara 1992. S obzirom na to da je i ranije preko dvadeset godina bio na službi u Bosni i Hercegovini, dobro je poznao sredinu i mentalitet. Za vrijeme Olimpijade bio je u najužem rukovodstvu sa Brankom Mikulićem, Antom Sučićem, Ahmedom Karabegovićem i drugima (*Slobodna Bosna*, 20. februar 1998; TV SRNA, Emisija *MOJ GOST - MOJA ISTINA*, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 676.

General Milutin Kukanjac je, kako on tvrdi, bio komandant 2. vojne oblasti koja je “**obuhvatala 90 odsto Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku Krajinu, bez istočnog dela Slavonije**” (TV SRNA, Emisija *MOJ GOST - MOJA ISTINA*, autora Riste Đoge, 12. juli 1994).

General Milutin Kukanjac se u jednom naređenju od 9. januara 1992. potpisuje u svojstvu komandanta 2. vojne oblasti. U tom se dokumentu u lijevom gornjem dijelu nalazi memorandum te vojne oblasti (“**KOMANDA 2. VOJNE OBLASTI ...**”), a u donjem desnom dijelu, gdje piše M.P. nalazi se pečat okruglog oblika sa grbom SFRJ i natpisom: “**KOMANDA 5. VOJNE OBLASTI**” (AIIZ, inv. br. 2-2815, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. broj 31/103-6-1, 9. januar 1992. – Na ličnost komandanta). To upućuje na zaključak da Komanda 2. vojne oblasti tada još uvijek nije imala vlastiti pečat, jer je njena formacijska izgradnja bila u toku (S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 677).

Vojska kojom je general Kukanjac komandovao bila je “**srpsko-crnogorski deo JNA**”. Ta je vojska “**prvi put u istoriji zaokružila srpske zemlje, zajedno sa srpskim narodom**” i zauzela jednu trećinu Republike Hrvatske i veću polovinu Bosne i Hercegovine, uključujući i “**srpski deo Sarajeva**”.³⁰⁴

Druga vojna oblast je 17. februara ukupno raspolagala sa **85.097 ljudi** (stalni sastav: 20.270, i rezervni sastav: 64.827), od čega je Komanda brojala 104 čovjeka. To su, uglavnom, bili Srbi i Crnogorci. Samostalne jedinice stalnog sastava te vojne oblasti imale su 1.891 čovjeka, a rezervni sastav 2.498, što je ukupno iznosilo 4.389. Pozadinske jedinice stalnog sastava brojale su 2.339 ljudi, a rezervni sastav 2.460, odnosno 4.799 ukupno.³⁰⁵

Sastav komandi, jedinica i ustanova JNA u Bosni i Hercegovini je od druge polovine 1991. i početkom 1992, usljed vojno-političke situacije, bio veoma promjenljiv i različit. Jedan broj jedinica dislociran je, preformiran ili preimenovan. Stoga je teško utvrditi njihov sastav i broj ljudstva. U Bosni i Hercegovini je, formiranjem 2. vojne oblasti i povlačenjem dijela jedinica iz Slovenije i Hrvatske, bilo brojno ljudstvo i ogromne količine tehnike.³⁰⁶

Na teritoriji Bosne i Hercegovine su, pored 2. vojne oblasti, bile stacionirane i sljedeće komande, jedinice i ustanove JNA:

³⁰⁴ TV SRNA, Emisija *MOJ GOST - MOJA ISTINA*, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 677.

³⁰⁵ AIIZ, inv. br. 7-69, PREGLED BROJNOG STANJA 2. VOJNE OBLASTI NA DAN 17. 02. 1992. GODINE (“VOJNA TAJNA STROGO POVJERLJIVO”); TV SRNA, Emisija *MOJ GOST - MOJA ISTINA*, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 678; F. Hećo, nav. dj., str. 115.

U pozadinskim bazama je 7. februara 1992. bilo 3.062 čovjeka (193 oficira, 280 mlađih oficira, 652 građanska lica i 1.937 vojnih obveznika). U **744.** pozadinskoj bazi je bilo 1.390 ljudi (78 oficira, 110 mlađih oficira, 298 građanska lica i 904 vojna obveznika); u **405.** - 381 čovjek (18 oficira, 37 mlađa oficira, 48 građanskih lica i 278 vojnih obveznika); u **530.** - 415 (32 oficira, 48 mlađih oficira, 63 građanskih lica i 272 vojna obveznika); u **904.** - 315 (27 oficira, 37 mlađih oficira, 80 građanskih lica i 171 vojni obveznik); u **993.** - 561 (38 oficira, 48 mlađih oficira, 163 građanskih lica i 312 vojna obveznika) - AIIZ, inv. br. 2-1965, PREGLED PODATAKA O RAZMJESTAJU I KAPACITETIMA POZADINSKIH JEDINICA I USTANOVA 2. VOJNE OBLASTI; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 678.

³⁰⁶ S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 678.

- **13. (Riječki, pa Bilečki) korpus** (u Hercegovini - Bileća, komandant general Momčilo Perišić, Srbin iz Srbije) - iako je bio u sastavu 4. vojne oblasti, on je bio potčinjen Komandi 2. vojne oblasti;

- **dijelovi 2. (Podgoričkog - Titogradskog) korpusa** (Druga operativna grupa) u istočnoj Hercegovini;

- **dijelovi 37. (Užičkog) korpusa** (u istočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini);

- **dijelovi 12. (Novosadskog) korpusa** (u sjeveroistočnoj Bosni).³⁰⁷

Sve komandne dužnosti u 2. vojnoj oblasti planski su dodijeljene starijima isključivo srpske i crnogorske nacionalnosti. Nakon “čišćenja” starijina i vojničkog sastava na nacionalnoj i političkoj osnovi, početkom 1992. u komandama i jedinicama 2. vojne oblasti u najvećem broju su ostale starijine i vojnici srpske i crnogorske nacionalnosti koje su prihvatile srpsku velikodržavnu ideologiju i politiku.³⁰⁸ Takvo stanje bilo je i u komandnoj strukturi rukovodstva Oružanih snaga SFRJ i drugim vojnim oblastima, **“koji su direktno uticali na tok priprema i izvođenja borbenih dejstava tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu”**.³⁰⁹

Neposredno uoči i na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu (krajem 1991. i početkom 1992) na njenoj teritoriji su, u okviru triju vojnih oblasti (Druga, Prva i Četvrta), stacionirani sljedeći korpusi JNA:

³⁰⁷ AIIZ, inv. br. 2-793 /Informacija Generalštaba Armije Republike Bosne i Hercegovine/, **Efektivni agresorskih snaga na ratištu Bosne i Hercegovine**; Izjava načelnika Štaba 216. brdske brigade potpukovnika JNA Asima Džambasovića data autoru; I. Radaković, nav. dj., str. 127; D. Domazet, nav. dj., str. 14, nap. 21; F. Hećo, nav. dj., str. 75, nap. 159; Z. Suljević, nav. dj., str. 86 i 91-92; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 691. U sastav tih korpusa ušle su i snage JNA iz Mostara (10. motorizovana/mehanizovana brigada i druge), Čapljine i Metkovića (Z. Suljević, nav. dj., str. 91-92).

³⁰⁸ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 691; F. Hećo, nav. dj., 122-123; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 201. **“Zajedničko im je”**, tvrdi general Anton Lukežić, **“da su oni niskih moralnih i etičkih kvaliteta, ljudi bez skrupula, čak i ranije su bili skloni porocima, maltretiranju i pijančenju. Tipičan u tome je bio Vojislav Đurđević. Već sama činjenica da su oni rukovodili priprema, da su oni obučavali i naoružavali članove SDS-a i paravojne formacije koljača - šešeljevaca, arkanovaca i drugih zlikovaca, dakle, u službi genocidne politike, govori da se radi o moralno, politički i psihički deformisanim licima, prodanim dušama, bez ljudskih vrijednosti i osjećanja za čovjeka** (A. Lukežić, nav. dj., str. 73).

³⁰⁹ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 692-693; F. Hećo, nav. dj., str. 124.

a) matični korpusi u organizacijsko-formacijskoj strukturi u Bosni i Hercegovini: **4. (Sarajevski), 5. (Banjalučki) i 17. (Tuzlanski);**

b) izvršenom dislokacijom komandi, jedinica i ustanova JNA iz Slovenije i Hrvatske u organski sastav 2. vojne oblasti ušli su i novostvoreni korpusi: **13. (Riječki, pa Bilečki), 10. (Bihački), dijelovi 9. (Kninskog) i 5. korpus RV i PVO;**

c) te dijelovi **mariborskog, kninskog, zagrebačkog, podgoričkog, valjevskog i novosadskog**, kao i određene snage **ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane i Vojno-pomorske oblasti.**³¹⁰

Od ukupno **sedamnaest korpusa** JNA na teritoriji Bosne i Hercegovine djelimično ili u cjelini bilo je stacionirano **trinaest**, koji su izvodili ofanzivna borbena dejstva protiv Republike Bosne i Hercegovine, vršeći brojne zločine, uključujući i genocid nad Bošnjacima. Po brojnom stanju i ratnoj tehnici najjači su bili Bihački, Banjalučki, Kninski i Tuzlanski korpus, čiji su dijelovi, pored ostalih, učestvovali i u agresiji na Republiku Hrvatsku. Njihovi efektivni su bili: oko 100.000 naoružanih vojnika, starješina i pitomaca; preko 700 tenkova; 1.000 oklopnih transporterata i drugih borbenih vozila; zatim nekoliko hiljada različitih artiljerijskih sredstava za podršku; određeni broj borbenih aviona (100) i helikoptera (500); više raketnih pukova, te druge tehnike, kao i ogromne količine ratnih rezervi. Tako je na teritoriji Bosne i Hercegovine JNA imala moćnu vojnu silu i ogromni ratni i snažni vojnoindustrijski potencijal, gdje je izvršena velika koncentracija žive sile i materijalno-tehničkih sredstava. Svim tim ljudskim i materijalnim sredstvima, kojima je izvršena tiha okupacija Re-

³¹⁰ AIIZ, inv. br. 2-169, Vojna pošta 5027 Sarajevo, Inv. br. 25/142-760, 16. april 1992. – Na ličnost komandanta; Isto, inv. br. 2-2870, Komanda Bilečkog korpusa, Str. pov. br. 32, 19. april 1992, Bileća – Svim artiljerijskim jedinicama, Zapovijest za artiljerijska dejstva; Isto, inv. br. 2-793 /Informacija Generalštaba Armije Republike Bosne i Hercegovine/, **Efektivni agresorskih snaga na ratištu Bosne i Hercegovine;** Isto, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; Kazivanja potpukovnika JNA Asima Džambasovića data autoru; N. Duraković, nav. dj., str. 253; M. Kreso, ČINJENICE KOJE UKAZUJU NA AGRESIJU NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU OD STRANE SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE I NJENIH POMAGAČA (rukopis), Sarajevo, 1993, str 6, 8. i 14; I. Radaković, nav. dj., str. 126-127; J. Divjak, **JEDINSTVENI U OCENI GLAVNIH KRIVACA ZA RAT**, u: F. Ademović, nav. dj., str. 259; D. Domazet, nav. dj., str. 11-12 i 14, napomena 21; Z. Suljević, nav. dj., str. 84-85 i 91-92; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 665 i 770-771.

publike, direktno je rukovodio i komandovao Generalštab Oružanih snaga SFRJ u Beogradu, koji je bio u službi velikosrpskog pokreta, pod vođstvom Slobodana Miloševića.³¹¹

Neposredno pred početak agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu JNA je, pod izgovorom izvođenja vojnih vježbi, zauzela sve strateške položaje, zaposjela vitalne objekte oko gradova i naselja, potpuno kontrolišući sve značajnije komunikacije (raskrsnice i željezničke čvorove), čime je izvršila blokadu cjelokupnog saobraćaja između gradova i naseljenih mjesta. Istovremeno, JNA je ukopavala artiljerijsko naoružanje, postavljala mitraljeska gnijezda i straže, pravila fortifikacijske linije na svim strateškim mjestima oko gradova, izmještala vojnike i glavninu teškog naoružanja iz kasarni, dovlačila novo naoružanje, gorivo, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva, dok je u pojedinim krajevima, naročito u Bosanskoj krajini, istočnoj Hercegovini i Bosanskoj posavini, masovno mobilisala srpsko stanovništvo.³¹²

Raspoloživi izvori pouzdano pokazuju da je JNA, na osnovu direktiva i smjernica najvišeg vojnog rukovodstva SFRJ i državnog i političkog rukovodstva Srbije, i lično Slobodana Miloševića, uz neposrednu podršku Srpske demokratske stranke, formirala i vojno organizovala brojne srpske oružane formacije u Bosni i Hercegovini. Obučavala ih je i popunjavala starješinskim kadrom, naoružanjem, municijom, opremom i drugim sredstvima JNA, povezala ih s komandama jedinica i ustanova JNA u zoni njihove odgovornosti, obezbjeđivala mobilizaciju na područjima gdje je većinsko srpsko stanovništvo, aktivno i efikasno pomagala srpsku Teritorijalnu odbranu, neposredno se angažovala “**u preuzimanju vlasti u općinama u Bosni i Hercegovini**” i dr. Sve su te jedinice bile pod komandom i kontrolom JNA, što potvrđuju brojni dokumenti.³¹³

³¹¹ Isto; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, MIŠLJENJE I PRESUDA, 7. maj 1997, paragraf 124.

³¹² ., AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU ..., str. 22; AIIZ, inv. br. 2-793; N. Duraković, nav. dj., str. 279-280; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 775.

³¹³ AIIZ, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. 908-1, 20. mart 1992. – GŠ OS SFRJ - (“na ličnost NGŠ”); S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 834-835; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽ-

Komanda 2. vojne oblasti JNA u Sarajevu je, imajući u vidu činjenicu da su “**rukovodstvo srpskog naroda i Srbi u cjelini spremni za rat**”, kao i “**opciju da će uskoro Bosna i Hercegovina biti priznata kao država**”, u toku sprovođenja referenduma za samostalnu, nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu (u noći između 29. februara i 1. marta 1992) organizovala barikade. Te aktivnosti neposredno je organizovala i koordinirala JNA (uglavnom visoki oficiri KOS-a). Tako je 1. marta 1992. u suštini započela opsada Sarajeva, kada je, nakon zatvaranja glasačkih mjesta o referendumu za nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu,³¹⁴

NICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 375-391.

³¹⁴ Briselskom **Deklaracijom o Jugoslaviji** od 17. decembra 1991, na osnovu preporuka Badinterove (Robert Badenteur) **Arbitražne komisije** od 7. decembra, **konstatovana je disolucija (raspad) SFRJ** i republike pozvane da se **do 23. decembra 1991. izjasne o nezavisnosti**, sa obećanjem da će ih priznati 15. januara 1992. Bosna i Hercegovina je blagovremeno podnijela **Prijavu** i odgovorila na **Upitnik** Arbitražne komisije, a do tog vremena bio je pripremljen i radni tekst Nacrta Ustava Republike Bosne i Hercegovine (K. Begić, **BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA (1991-1996)**, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, str. 31-53; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 547-548).

Tek tog dana (15. januara 1992) objavljen je (novi) Izvještaj Badinterove Arbitražne komisije, u kome je konstituisanje Bosne i Hercegovine kao suverene i nezavisne države uslovljeno još jedino referendumom njenih građana, pošto su ostali uslovi iz decembarske Deklaracije Evropske zajednice bili ispunjeni (Isto).

Na osnovu toga Skupština Bosne i Hercegovine je 26. januara 1992. donijela Odluku o raspisivanju referenduma o budućem statusu Republike. Referendum je zakazan i održan 29. februara i 1. marta 1992 (Isto).

Tako je pod međunarodnom kontrolom, u uslovima praktične okupacije zemlje, postignute povećanjem gustine posjedanja JNA i ilegalno naoružanih srpskih oružanih formacija, odbijanja općina u kojima je “saoizacija” bila dovršena da učestvuju u pripremanju i organizaciji referenduma, te pokušaja redefinisanja referenduskog pitanja za nezavisnost Bosne i Hercegovine od strane Hrvatske demokratske zajednice za Bosnu i Hercegovinu (tzv. livanjsko pitanje) i drugih organizovanih oblika destrukcije Bosne i Hercegovine, izvršen značajan pritisak na birače. Na referendum se od 3,253.847 upisanih birača, uprkos opstrukciji i pritisku Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine i uspostavljenih nelegalnih organa Republike srpske Bosne i Hercegovine u značajnom broju općina, **odazvalo** 2,073.568 ili 64,31 odsto ukupnog biračkog tijela. **Positivan odgovor** na referenduskom pitanje (*za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine - Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive*) dalo je 2,061.932 ili 63,95 odsto od potencijalnog broja glasača, odnosno 99,44 odsto od broja glasača koji su pristupili referenduskom izjašnjanju (protiv referenduskog pitanja je bilo svega 6.037 bira-

Komanda 2. vojne oblasti JNA, u saradnji sa Srpskom demokratskom strankom, postavila barikade u Sarajevu i oko njega.³¹⁵

Političko i vojno rukovodstvo Savezne republike Jugoslavije, na čelu s voždom Slobodanom Miloševićem, u uslovima nemogućnosti daljeg javnog zadržavanja svojih trupa u suverenoj i od 6. aprila međunarodno priznatoj Republici Bosni i Hercegovini, te UNPA (United Nations Protected Aeria) zonama u Hrvatskoj, iznalazilo je nova organizaciona rješenja, kako bi pogodnom formom maskirala kontinuitet i apsolutnu kontrolu nad svim vojnim potencijalima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. U tom je cilju odlučilo da izvrši još jednu reorganizaciju svojih oružanih snaga. Tom reorganizacijom rukovodstvo Savezne republike Jugoslavije formalno je organizaciono izvršilo “transformaciju” JNA u “tri srpske vojske” (**Vojsku Jugoslavije**, “**Vojsku Republike srpska krajina**” i “**Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine**”/“**Vojsku Republike Srpske**”). Takve oružane snage suštinski su ostale jedinstvena oružana sila novoproglašene Savezne republike Jugoslavije, pod komandom njenog Generalštaba i “krnjeg Predsjedništva” kao Vrhovne komande Oružanih snaga u Beogradu, i zadržala se na do tada za Veliku Srbiju osvojenim teritorijama.³¹⁶ U suštini su navedene “tri srpske vojske” “**samo odvo-**

ča ili 0,19 odsto glasačkog tijela Bosne i Hercegovine. (K. Begić, nav. dj., str. 71-79; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 548-549).

³¹⁵ S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 587-588; S. Čekić – M. Šestanović – M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, nav. dj., str. 37.

³¹⁶ AIIZ, inv. br. 2-2559; V. Kadijević, nav. dj., str. 162-163; S. Biserko, nav. dj., str. 227; I. Radaković, nav. dj., str. 137-138; ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragrafi 150-152; ICTY, Predmet br. IT-96-21-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV ZEJNILA DELALIĆA, ZDRAVKA MUCIĆA zvanog PAVO, HAZIMA DELIĆA I ESADA LANDŽE zvanog ZENGA, *PRESUDA*, 16. novembar 1998, paragrafi 218 i 234; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 395-396: * * **JA SAM ZA RATNU OPCIJU: ZAPISNIK SA 16. SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, ODRŽANE 12. MAJA 1992. GODINE U BANJA LUCI**, Fondacija Istina, Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 43.

JNA je, po Kadijeviću, “predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske - Vojska SRJ, Vojska Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine”. S tim

jene komponente jedne borbene formacije unutar iste vojske” - Vojske Jugoslavije, nad kojom je Slobodan Milošević, pored *de jure* ovlasti, imao i *de facto* kontrolu, kao i nad JNA, “putem kontrole nad visoko rangiranim oficirima” JNA/VJ.³¹⁷

JNA je predstavljala osnovu iz koje je formirana **Vojska Savezne republike Jugoslavije** (Vojska Jugoslavije), s njenim kolaboracionističkim snagama: Vojska Republike srpske krajine i Vojska Srpske republike BiH/Vojska Republike Srpske.³¹⁸ Na taj način JNA je formalno transformisana u tri srpske vojske, a faktički je riječ o jedinstvenim

u vezi, general Kadijević navodi kako je to “**urađeno u skladu sa datim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima veoma organizovano**”. Taj je zadatak, po njemu, bio “**vrlo bitan**”, koga je “**rukovodstvo JNA utvrdilo kao prioritetni**”. Obrazloženje za utvrđivanje tog “prioritetskog” zadatka koje iznosi Veljko Kadijević je više nego smiješno: “**zato što su drugi narodi u Jugoslaviji počeli da na razne načine stvaraju svoje vojske, a srpski i crnogorski narodi su JNA smatrali svojom vojskom, kao što su i Jugoslovensku državu smatrali svojom državom, pa je, shodno tome, i obaveza JNA bila da novoj Jugoslaviji i cjelokupnom srpskom narodu obezbjedi njegovu vojsku, bez koje na ovim prostorima i u uslovima koji su neprijatelji nametnuli, nema ne samo slobode, već ni života**” (V. Kadijević, nav. dj., str. 163-164).

Formalna “transformacija” JNA u “tri srpske vojske” isplanirana je u III Upravi Generalštaba SFRJ/SRJ, za što je trebalo malo organizacionih napora (radilo se samo o izmjeni vojničkih simbola i zastava (Isto; AIIZ, inv. br. 5339, Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića).

³¹⁷ M. Harmon, **ZNAČAJ PRESUDE ICTY-a PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA, .: POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane 29. februara i 1. marta 2012, u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 677; F. Hartmann, **OPSADA SARAJEVA: MILOŠEVIĆEV POKUŠAJ DA PREVARI I ZAVEDE MEĐUNARODNU ZAJEDNICU, .: POLITIČKI I VOJNI ...**, str. 647. Slobodan Milošević je “**imao efektivnu kontrolu nad agentima MUP-a Srbije, uključujući DB (Državnu bezbjednost) koji su usmjeravali i podržavali akcije specijalnih snaga**” i drugih srpskih snaga koje su “**djelovale u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj**” (F. Hartmann, nav. dj., str. 647).

³¹⁸ V. Kadijević, nav. dj., 152 i 163; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 392-396; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 168, 694 i 836-870. “**Vojsku nove Jugoslavije**” činili su, tvrdi general Kadijević, “**oficiri JNA**” (V. Kadijević, nav. dj., str. 152). JNA je, prema tvrdnji generala Kadijevića, “**predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske - Vojska SRJ, Vojska Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine.**” To je, po njemu, “**urađeno u skladu sa datim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima veoma organizovano**” (V. Kadijević, nav. dj., str. 163).

oružanim snagama, s jedinstvenim sistemom rukovođenja i komandovanja, s Generalštabom Vojske Jugoslavije u Beogradu, jedinstvenim finansiranjem i svim drugim obilježjima karakterističnim za oružanu silu u službi Savezne republike Jugoslavije, pri čemu je Glavni štab “Vojske Srpske republike BiH”/“Vojske Republike Srpske” bio potčinjena instanca Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu (kao što je rukovodstvo Savezne republike Jugoslavije imalo nadređenu ulogu naspram rukovodstva “Srpske republike Bosne i Hercegovine”/“Republike Srpske”), koji je planirao, naređivao, koordinirao, logistički i mobilizacijski podržavao i usmjeravao oružane aktivnosti na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.³¹⁹ Tako je rukovodstvo velikosrpskog pokreta, prije svega njegov

Formiranje “**tri vojske**” rukovodstvo JNA je izvelo “**veoma organizovano**”. Taj je zadatak, po njemu, bio “**vrlo bitan**” i njega je “**rukovodstvo JNA utvrdilo kao prioritetni**”. Obrazloženje tog “**prioritetnog**” zadatka Kadijević je formulisao na sljedeći način: “**zato što su drugi narodi u Jugoslaviji počeli da na razne načine stvaraju svoje vojske, a srpski i crnogorski narodi su JNA smatrali svojom vojskom kao što su i jugoslovensku državu smatrali svojom državom, pa je, shodno tome, i obaveza JNA bila da novoj Jugoslaviji i cjelokupnom srpskom narodu obezbijedi njegovu vojsku, bez koje na ovim prostorima i u uslovima koji su neprijatelji nametnuli, nema ne samo slobode, već ni života**” (Isto, str. 163-164).

Novoformiranoj vojsci “ **cjelokupnog srpskog naroda**” dat je naziv Vojska Jugoslavije, pri čemu su druge dvije srpske vojske (“Vojska Republike Srpske” i “Vojska Republike srpske krajine”) bile, faktički, sastavni dio Vojske Jugoslavije.

Očigledno je general Kadijević na providan način pokušao prikriti osvajačke i genocidne namjere velikosrpskog pokreta, a posebno njegove oružane sile - JNA.

JNA je, sumirajući svoje “**ukupne rezultate**”, “**uslove pod kojima ih je postigla na unutrašnjem i međunarodnom planu**”, po Kadijevićevoj “**opštoj**” ocjeni, “**strategijski gledano**”, “**uradila ono što je objektivno bilo realno; da nije uradila ono što objektivno nije mogla; da su joj neki zadaci političke naravi krivo distribuirani; da je u izvršenju svojih zadataka, naročito u posljednjoj godini bila suočena sa mnogo ozbiljnih i teških problema ...**”. Pri tome je, po njemu, “**ispoljen visoki stepen sposobnosti, patriotske svijesti i borbenog morala ogromne većine onih starešina JNA koji su ostali dosljedni ciljevima za koje se ona borila, što je predstavljalo odlučujući faktor da JNA izvrši zadatke o kojima sam govorio u uslovima rijetko zabilježenim u istoriji ratovanja**” (Isto, str. 164-165).

Zaista je bilo koji komentar suvišan. General Kadijević otvoreno priznaje i time se hvali da je i u procesu namjernog istrebljivanja pojedinih naroda i barbarskog uništavanja njihovih materijalnih dobara i svih tekovina jedne civilizacije “**ispoljen visoki stepen sposobnosti, patriotske svijesti i borbenog morala ogromne većine**” starješina JNA.

³¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragrafi 150-152; ICTY, Predmet br. IT-96-21-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV ZEJNILA DELA-

vođa - Slobodan Milošević, kako bi izbjeglo da JNA bude “**tretirana**

LICA, ZDRAVKA MUCIĆA zvanog PAVO, HAZIMA DELIĆA I ESADA LANDŽE zvanog ZENGA, *PRESUDA*, 16. novembar 1998, paragrafi 218 i 234; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 151; V. Kadrijević, nav. dj., str. 163; S. Biserko, nav. dj., str. 226; S. Čekić **AGRESIJA ...**, str. 168-169, 660-694 i 836-870; F. Muslimović, **RAT I POLITIKA**, Bosančica print, Sarajevo, 2000, str. 153-155; F. Hećo, nav. dj., str. 244 i 249; S. Čekić – M. Šestanović – M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, **ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 105-107; V. Kadrijević, nav. dj., str. 139 i 149; ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992, str. 221, 223-226, 247-250, 259-260, 262-263, 269, 272, 290 i 323. Na taj je način JNA, po ocjeni generala Ilije Radakovića, transformisana i redukovana u srpsko-crnogorsku vojsku, čime je njena doktrina izjednačena sa nacionalističkim stavovima SANU (I. Radaković, nav. dj., str. 223).

“Vojska Republike Srpske” i Vojska Jugoslavije, po ocjeni Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić*, “**nisu autentično bile dvije odvojene vojske. Reorganizacija JNA i promjena imena nisu bile indikacije promjene vojnih ciljeva i strategija. Komandna struktura JNA i preimenovanje dijela JNA u VRS sprovedeno je kako bi se stvorio privid preimenovanja međunarodnim zahtjevima, ustvari imalo je za cilj da obezbijedi da znatne oružane snage etničkih Srba ostanu u Bosni i Hercegovini**” (ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragraf 151).

“**Plan da se JNA podijeli na ‘VRS’ i VJ, kako bi se se zamaskiralo njeno prisustvo u Bosni i Hercegovini**” “**smišljen je u Beogradu ...**” (ICTY, Predmet br. IT-96-21-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV ZEJNILA DELALIĆA, ZDRAVKA MUCIĆA zvanog PAVO, HAZIMA DELIĆA, ESADA LANDŽE zvanog ZENGA, *PRESUDA*, 16. novembar 1998, paragraf 218).

Formiranje “Vojske Republike Srpske” i VJ “**predstavljali su smišljeni pokušaj da se maskira to da je SAD i dalje umiješana u sukob, pri čemu je njena vlada u biti ostala snaga koja je upravljala bosanskim Srbima**” (Isto, paragraf 234).

“VRS” je formirana “**kako bi se nastavili postizati sopstveni politički i vojni ciljevi SRJ, a iz dokaza je očito da su ti ciljevi ostvarivani vojnim i političkim operacijama koje je kontrolisao Beograd i JNA/VJ**” (ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragraf 151).

“**Preimenovana vojska bosanskih Srba i dalje je sačinjavala jednu vojsku pod komandom Generalštaba VJ u Beogradu.**” “VRS” je djelovala “**u postizanju vojnih ciljeva formulisanih u Beogradu**” (Isto, paragraf 152).

“Vojska Republike Srpske”, “**kao kreacija SRJ/VJ, imala je istu strukturu i činove kao VJ**” i “**SRJ/VJ je rukovodila i nadgledala aktivnosti i operacije VRS. Posljedica toga bila je da je VRS odražavala strategije i taktike koje je stvorila SRJ/JNA/VJ**” (Isto, paragraf 150).

kao okupaciona sila” ili agresorska vojska u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini i da se Srbija i Crna Gora /Savezna republika Jugoslavija **“formalno ne može optužiti za učešće u ratu”**, preimenovalo JNA u “Vojsku Republike srpske krajine” i “Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine”/“Vojsku Republike Srpske”. To je bio **“glavni taktički potez”** i **“jedna od velikih odluka”** rukovodstva velikosrpskog pokreta, posebno Miloševića. Time je istovremeno označen i kraj JNA, koja se, u službi fašističke i genocidne ideologije i politike, pretvorila u snagu i oružje za ubijanje civila, protjerivanje, pljačku, masovne progone, silovanja i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini.³²⁰

Ukazom br. 2/50 “krnjeg Predsjedništva” SFRJ, od 25. aprila 1992, na dužnost načelnika Štaba (ujedno zamjenika komandanta) 2. vojne

Vojska Jugoslavije **“kontrolisala je vojsku bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, tj. Vojsku Republike Srpske. Vojska Jugoslavije imala je kontrolu nad političkim i vojnim ciljevima, kao i nad vojnim operacijama VRS”** (Isto, paragraf 150).

³²⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2. STATUTA*, 7. maj 1997, paragrafi 7 i 34; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 151-154; A. Lukežić, nav. dj., str. 71; S. Biserko, nav. dj., str. 226; S. Čekić *AGRESIJA ...*, str. 169, 660-694 i 836-870; F. Hećo, nav. dj., str. 235-242; K. A. Nilsen, nav. dj., str. 97 i 187-191. Pretresno vijeće u predmetu *Brđanin* **“se uvjerilo ... da ni poslije 19. maja 1992. VRS i VJ nisu bile dvije zasebne vojske i da su njihove težnje i ciljevi ostali isti, tj. proširenje teritorije ..., uprkos tome što je JNA poslije 19. maja 1992. promijenila naziv u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine, a zatim u VRS, nije došlo ni do kakvih bitnih promjena ...”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 151).

Pretresno vijeće **“se uvjerilo da su mjere koje su preduzete da se osnuje VRS nezavisan od JNA bile samo trik da bi se izbjegle potencijalne optužbe da SRJ interveniše u oružanom sukobu koji se odvija na teritoriji Bosne i Hercegovine i da bi se utišali zahtjevi međunarodne zajednice za obustavu svakog učešća u tom sukobu”**, koji je, tvrdi navedeno pretresno vijeće, bio međunarodnog karaktera (Isto, paragrafi 151-154).

I pored nastojanja **“vlasti SRJ da prikriju svoju umiješanost, Vijeće sigurnosti, Generalna skupština i generalni sekretar Ujedinjenih nacija su u više navrata potvrdili da je Beograd nastavio da saraduje sa vojskom bosanskih Srba i da vrši kontrolu nad njom i zahtijevali su obustavljanje svih vidova miješanja izvana”** (Isto, paragraf 152).

oblasti, postavljen je generalpotpukovnik Ratko Mladić (on je zaključno sa 9. majem 1992. izvršio prijem dužnosti).³²¹

Navedenim ukazom na dužnosti u Komandi 2. vojne oblasti postavljene su i primile dužnost i sljedeće starješine:

- pomoćnik za moralni rad i pravne poslove – generalmajor Milan Gvero;
- pomoćnik za pozadinu – generalmajor Đorđe Đukić;
- pomoćnik za organizacijsko-mobilizacijske i personalne poslove – pukovnik Mićo Grubor;
- načelnik organa bezbjednosti pukovnik Zdravko Tolimir.³²²

Odluka o formiranju **vojske “za Srbe u BiH”** donesena je na sastanku u Beogradu **30. aprila 1992.**, gdje je, pored Slobodana Miloševića, Borisava Jovića, dr. Branka Kostića, Momira Bulatovića i generala Živote Panića (načelnik Generalštaba JNA), bilo i rukovodstvo petokolonaške SDS Bosne i Hercegovine i paradržavne tvorevine Republike srpske Bosne i Hercegovine (Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik i Nikola Koljević).³²³

Predmet navedenog sastanka bilo je i pitanje **“povlačenja” “građana SRJ iz JNA”** u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da je tada Evropska zajednica već priznala Bosnu i Hercegovinu, od velikosrpskog rukovodstva je traženo da povuče JNA iz te države. To su Milošević i Jović **“očekivali i predvideli”**, te su se bojali da JNA ne dovedu **“u poziciju da je proglase stranom ili agresorskom vojskom”**.³²⁴

³²¹ AIIZ, inv. br. 2-1045, Komanda 30. partizanske divizije, SP, br. 865-2, 16. maj 1992. – Komandi 1. partizanske brigade, *Obavještenje o postavljenjima*; AIIZ, inv. br. 5348, Zapisnik generala Đorđa Đukića; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 694; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 395-396.

³²² Isto. Ta odluka je tada saopćena navedenim oficirima u Predsjedništvu SFRJ, gdje su bili prisutni i: Jugoslav Kostić, Sejdo Bajramović, te nekoliko oficira iz SSNO-a.

³²³ B. Jović, nav. dj., str. 448. Ta je, po Joviću, **operacija**, za rukovodstvo velikosrpskog pokreta, **“bila isuviše značajna, a za Srbe u BiH, vjerujem, još značajnija”**, jer su **“dobili svoju vojsku”** (B. Jović, nav. dj., str. 448).

³²⁴ B. Jović, nav. dj., str. 448. S tim u vezi, Jović navodi smiješnu ocjenu da povlačenje, po njemu, **“10-15% preostalih građana SRJ iz JNA u BiH”**, što predstavlja **“svega**

U vezi s povlačenjem **“preostalih” građana SRJ iz JNA u Bosni i Hercegovini**, iznesen je lažni podatak da je tada u Bosni i Hercegovini bilo **oko 10-15 odsto građana SRJ iz JNA u toj državi**, što je, po rukovodstvu velikosrpskog pokreta, iznosilo ukupno **oko 10.000 ljudi**. Ocijenjeno je da to ne predstavlja problem, jer, i bez njih, u Bosni i Hercegovini **“ostaje oko 90.000 vojnika JNA, uglavnom srpske nacionalnosti, nad kojima može preuzeti političko rukovođenje srpsko rukovodstvo iz BiH”**.³²⁵

Srpski kolaboracionisti, na čelu sa Karadžićem, navodno su se složili.³²⁶ Za sprovođenje te obmane svjetske javnosti bio je dogovoren i rok (oko koga su se tobože dosta natezali) od 15 dana za **“povlačenje”**.³²⁷

Na tom sastanku u Beogradu, gdje je izvršena instruktaža za prikrivanje stvarnog stanja - da “tri srpske vojske” i dalje ostanu jedinstvene oružane snage Savezne republike Jugoslavije (s tri operativnostrategijska tijela), dogovoreno je, pored ostalog, da se na mjesto generala Milutina Kukanjca postavi general Ratko Mladić.³²⁸

oko 10.000 ljudi”, “nije ni tehnički ni saobraćajni problem”, već je problem “što je Branko Kostić nedavno neoprezno izjavio da on, kao ‘potpredsednik Predsedništva’ SFRJ, nikada neće potpisati naređenje o povlačenje JNA iz Bosne i Hercegovine, a takođe, što je Milan Panić izjavio da se vojska iz Bosne i Hercegovine neće povući za 5 do 7 godina, iako je ta republika međunarodno priznata kao nezavisna država. Javnost je to vrlo ozbiljno primila, a oni obojica uopšte nisu ozbiljno razmišljali kad su takve izjave davali. Kako mi možemo na silu držati svoju armiju u nekoj drugoj nezavisnoj državi mimo njene volje, a da ne bude proglašena nepoželjom” (Isto).

³²⁵ Isto.

³²⁶ Isto. Momčilo Krajišnik je, po Borisavu Joviću, postavljao **“seriju pitanja: kako će se ta vojska finansirati, ko će im davati plate, ko će im obezbediti penzije, itd”**, što, piše Jović, **“sve kao problem postoji, ali nije opredeljujući za naš razgovor”** (Isto).

³²⁷ Isto.

³²⁸ Isto; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 837. Borisav Jović pogrešno navodi (ili je u pitanju tehnički propust) da je tada dogovoreno da se na mjesto generala **Vukovića** postavi general Ratko Mladić (B. Jović, nav. dj., str. 448).

Istoga dana (tj. 30. aprila) general Blagoje Adžić je u Banjoj Luci saslušao izvještaje o situaciji od generala Momira Talića (komandanta Banjalučkog), Ratka Mladića (Kninskog) i Špire Nikovića (Bihačkog) korpusa i dogovorio se oko obrazovanja **“nove vojske srpske BiH”**. Blagoje Adžić je izbjegao da kaže bilo šta o tome, ali su to uradili lokalni srpski političari (kao naprimjer Radoslav Brđanin), koji su izjavili: **“Mi moramo ovdje odmah angažovati krajiško stanovništvo radi obrazovanja jedinstvenih oružanih snaga za zaštitu Kninske krajine, Like, Korduna, Banije, zapadne Slavonije i Bo-**

Naredbu o ustrojavanju “Vojske Srpske republike BiH” 10. maja 1992. donio je SSNO, a potpisao je zastupnik saveznog sekretara za narodnu odbranu (general Blagoje Adžić). Da bi prikrili učešće Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) u osvajačkom (agresorskom) ratu protiv Republike Bosne i Hercegovine i genocidu nad Bošnjacima i da bi se navodno razlikovao od Generalštaba Vojske (Savezne republike) Jugoslavije, tom naredbom je formiran “Glavni štab”, na čelu s Ratkom Mladićem (komandant general potpukovnik Ratko Mladić; načelnik štaba generalmajor Manojlo Milovanović; pomoćnik za moral i informisanje generalmajor Milan Gvero; pomoćnik za pozadinu generalmajor Đorđe Đukić; načelnik bezbjednosti pukovnik Zdravko Tolimir i načelnik za mobilizaciju pukovnik Mićo Grubor). Sljedećeg dana (11. maja 1992) general Kukanjac je generalu Mladiću predao postrojenu Komandu 2. vojne oblasti.³²⁹

Izvršavajući navedene “dogovore” iz Beograda, “Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine” je 12. maja 1992, na sjednici u Banjoj Luci, gdje su, pored ostalog, doneseni “**strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**”, iz političkih razloga, formalno-pravno formirala “Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine” i generala Ratka Mladića imenovala za komandanta “Glavnog štaba” te vojske. Tako se Vojska Jugoslavije nije povukla iz Bosne i Hercegovine. Samo se izmjestila na “**srpske**” prostore i zauzela polazne položaje za operaciju pacifikacije neefektivno okupiranog dijela Bosne i Hercegovine.³³⁰

sanske krajine ...”, a u “sastavu vojske našle bi se snage Kninskog, Bihaćkog, Banjalučkog, Tuzlanskog, Sarajevskog, Bilećkog i petog korpusa RV i PVO, čija bi organizacijska struktura bila prilagođena konkretnim uslovima ...” (I. Radaković, nav. dj., str. 137-138).

³²⁹ AIIZ, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; D. Domazet, nav. dj., str. 14, nap. 22; *Slobodna Bosna*, 28. februar 1998; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 839. Odmah nakon što je generalu Ratku Mladiću predao postrojenu Komandu 2. vojne oblasti, general Milutin Kukanjac je “**sjeo u helikopter i otišao**” (vjerovatno u Srbiju) - *Slobodna Bosna*, 28. februar 1998.

³³⁰ *ZAPISNIK sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održane 12. maja 1992. godine u Banja Luci*, objavljen u: ** **JASAM ZA RATNU OPCIJU**, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 5-103; AIIZ, inv. br. 3-1217, *Odluka o formiranju Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 03-234/92, 12. maj 1992; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC

Novoformirani “Glavni štab Vojske Srpske republike BiH” preuzeo je funkciju najviše komande Vojske Savezne republike Jugoslavije na teritoriji Bosne i Hercegovine, koju je do tada imala Komanda 2. vojne oblasti.³³¹

PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 397; I. Radaković, nav. dj., str. 137-138; S. Biserko, nav. dj., str. 227; D. Domazet, nav. dj., str. 14; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 62-64 i 401-405; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 5; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 151; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 67-570 i 840. Tom “odlukom” su, po generalu Ratku Mladiću, “**stvoreni uslovi da se od naoružanog naroda i pripadnika srpskog naroda iz redova bivše JNA i raspoloživih sredstava i opreme izvrši transformacija jedinica i formira Vojska Srpske Republike koja se stvarala u jeku borbi od Grahova do Trebinja**” (AIIZ, inv. br. 2-2681, Glavni štab Vojske Srpske Republike, “Vojna tajna. Strogo povjerljivo”, *EKSPOZE* komandanta Glavnog štaba, general-potpukovnika Ratka Mladića, *o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1). Ta je “odluka”, tvrdi general Ratko Mladić, omogućila “**naoružanom narodu, Srbima u bivšoj JNA i raspoloživom materijalu i opremi da transformišu jedinice i formiraju Vojsku Republike Srpske**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 399).

U “Odluci” o formiranju te vojske vješto je izbjegnuta formulacija o tome da su **komande, jedinice i ustanove JNA činile kičmu “Vojske Republike Srpske”** (V. Kadijević, nav. dj., str. 148). Umjesto toga, usvojena je konstatacija da se dotadašnje “**jedinice i štabovi teritorijalne odbrane preimenuju u komande i jedinice Vojske**”, čiju će organizaciju i formaciju navodno utvrditi “**Predsjednik Republike**” (AIIZ, inv. br. 3-1217, *Odluka o formiranju Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 03-234/92, 12. maj 1992). Na taj način srpski kolaboracionisti su nastojali da prikriju pravo činjenično stanje.

“Odluka” o formiranju “Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine” stupila je na snagu “**danom donošenja**” i važila je “**do proglašenja Zakona o vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine**” (Isto).

“Vojska Srpske republike BiH” zvanično je proglašena 18. maja 1992. (AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 18. maj 1992, str. 205).

³³¹ AIIZ, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave Đorđa Đukića; D. Domazet, nav. dj., str. 14. Vidi šemu 2 kod D. Domazeta, nav. dj., str. 14; S. Čekić, *AGRESIJA ...* str. 840. Komanda 2. vojne oblasti je, po kazivanju generala Đorđa Đukića, ugašena 19. maja 1992, naredjenjem Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, kojim je konkretizovano njeno “transformisanje” u “Vojsku Srpske republike BiH” (AIIZ, inv. br. 5353, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića).

Imenovanje “Glavnog štaba Vojske Srpske republike BiH” još je jedna potvrda jedinstva oružanih snaga i pokušaj obmane međunarodne javnosti. Inaugurisanje tog štaba upućuje i na zaključak da se, analogijom ustrojstva oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta iz 1941-1945, namjeravala istaći izvorna suverenost “Srpske republike Bosne i Hercegovine” i njenih oružanih snaga, uz istovremenu i neupitnu pripadnost oružanim snagama Savezne republike Jugoslavije.

General Ratko Mladić je u takvoj konstelaciji 10. maja 1992, u svojstvu oficira Vojske Jugoslavije, postavljen za komandanta 2. vojne oblasti i od tada je do 19. maja imao dvojnu funkciju: bio je na čelu 2. vojne oblasti, ugašene 19. maja, i novoformirane “Vojske Srpske republike BiH”, što je dogovoreno 30. aprila 1992. na spomenutom sastanku u Beogradu. **Time je obezbijeden kontinuitet rukovođenja i komandovanja oružanim snagama Savezne republike Jugoslavije u Republici Bosni i Hercegovini.**

U nadležnost novoformiranog “Glavnog štaba” ulazila je glavnina 2. vojne oblasti i manji dio 4. vojne oblasti. Od ostalih dijelova 2. vojne oblasti formirana je “Vojska Republike srpska krajina”, a snage 1, 3. i 4. vojne oblasti, raspoređene na teritoriji Srbije i Crne Gore, ušle su u sastav “treće srpske vojske” (Vojska SR Jugoslavije). Na taj način je organizacijska struktura JNA, ostavljajući mogućnost dvostrukog tumačenja, “**prilagođena konkretnim uslovima ...**”.³³²

Prikrivajući dotadašnje vojne aktivnosti i u nastojanju da istakne vlastiti subjektivitet, “Predsjedništvo Srpske republike BiH” je 20. maja 1992. proglasilo opću mobilizaciju “**svih građana SR BiH, kako na teritoriji Republike, tako i onih koji žive van Republike**”. Toj mobilizaciji podlijegali su svi muškarci od 18 do 60, a žene od 18 do 55 godina starosti te neophodna materijalna sredstva. Zavedena je i opća radna obaveza.³³³

“Predsjedništvo Srpske republike BiH” je 15. juna 1992. donijelo “Odluku” o formiranju, organizaciji, formaciji i komandovanju “Voj-

³³² Isto; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 841. U cilju obmane javnosti 16. juna 1992. na teritoriji Srbije i Crne Gore ukinute su vojne oblasti i armija postala najviša strategijska organizacijska cjelina Vojske Jugoslavije, a činile su je tri armije: 1, 2. i 3. armija korpusnog i brigadnog sastava (D. Domazet, nav. dj., str. 14, nap. 23).

³³³ AIIZ, inv. br. 2-2654, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. str. pov. br. 467-2, 21. maja 1992. – Komandi 10. partizanske divizije i drugima; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 841.

skom Srpske republike BiH”, čime je “**praktično počeo organizovan život i borbena dejstva Vojske Republike Srpske, koja je naredbom komandanta Glavnog štaba od 16. juna 1992. godine usmjerena na realizaciju osnovnih strategijskih ciljeva rata srpskog naroda**” (“**strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**” - osvajanje teritorije, borba za teritorije): - “**stvaranje jedinstvene srpske države na Balkanu**”.³³⁴ U realizaciji tih političkih “**strateških ciljeva ...**”, fašističkog i genocidnog karaktera, srpski agresor i njegovi kolaboracionisti izvršili su brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima.³³⁵

U sastav “Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine” ušle su snage **9. (Kninskog), 10. (Bihaćkog), 5. (Banjalučkog), 17. (Tuzlanskog), 4. (Sarajevskog), 13. (Bilećkog) i Petog vazduhoplovnog (RV i PVO) korpusa JNA**. Tako je ta vojska (u početku) bila sastavljena od šest korpusa, zasnovanim na korpusima 2. vojne oblasti, čime je reorganizacija svedena na preimenovanje korpusa JNA u korpuse “Vojske Srpske republike BiH”:

- **1. krajiški korpus** (od jedinica 5. korpusa JNA), sa sjedištem u Banjoj Luci;

³³⁴ AIIZ, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike (“Vojna tajna. Strogo povjerljivo”), *EKSPOZE* komandanta Glavnog štaba, general-potpukovnika Ratka Mladića, o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju Vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu, septembar 1992, str. 1-3; AIIZ, inv. br. 2-4977, Republika Srpska, Glavni štab Vojske Republike Srpske, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, *ANALIZA borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini*, Han-Pijesak, april 1993, str. 11; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 427.

³³⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 63-64 i 402-405; AIIZ, inv. br. 2-4977, Republika Srpska, Glavni štab Vojske Republike Srpske, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, *ANALIZA borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini*, Han-Pijesak, april 1993, str. 138-139; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 567-570; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 194.

- **2. krajiški korpus** (od jedinica 9. i 10. korpusa JNA), sa sjedištem u Drvaru;

- **Istočnobosanski korpus** (od jedinica 17. korpusa JNA), sa sjedištem u Bijeljini;

- **Sarajevsko-romanijski korpus** (od jedinica 4. korpusa JNA), sa sjedištem u Sarajevu;

- **Hercegovački korpus** (od jedinica 13. korpusa JNA), sa sjedištem u Bileći;

- **Vazduhoplovstvo i protivvazдушna odbrana**, sa sjedištem u Banjoj Luci.³³⁶

Navedeni korpusi kopnene vojske imali su: komandu korpusa, sa prištapskim jedinicama, 8-12 pješadijskih brigada, po jednu - dvije mehanizovane ili tenkovske brigade, po jedan ili dva artiljerijska puka, po jedan protivoklopni artiljerijski puk, po jedan artiljerijskoraketni puk PVO, po jedan inženjerijski puk, po jedan sanitetski bataljon, po jedan bataljon vojne policije, po jedan bataljon veze, po jednu ili dvije automobilske čete, zatim ABHO i pozadinske jedinice, te ustanove i po potrebi druge specijalizovane jedinice, u zavisnosti od zone odgovornosti i topografsko-taktičke konfiguracije zemljišta.³³⁷

³³⁶ AIIZ, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; I. Radaković, nav. dj., str. 137-138; S. Biserko, nav. dj., str. 227; D. Domazet, nav. dj., str. 14; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 398 i 679; AIIZ, inv. br. 2-2870, Komanda Bilečkog korpusa, Str. pov. br. 32, 19. april 1992, Bileća – Svim artiljerijskim jedinicama, Zapovijest za artiljerijska dejstva; Isto, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike ("Vojna tajna. Strogo povjerljivo"), *EKSPOZE* komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, *o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju Vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 3; F. Hećo, nav. dj., str. 236-237; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 814-842.

Ratno vazduhoplovstvo je formirano od 2. i 5. korpusa ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane JNA, koji je preuzeo mobilizacijsku i teritorijalnu infrastrukturu, sa najvažnijim skladištima koja su i dalje popunjavana iz Srbije i Crne Gore. Tako su njihove prištapske jedinice i jedinice korpusne podrške ostale u istoj ulozi, sa novom oznakom.

³³⁷ AIIZ, inv. br. 2-2663, Komanda 2. krajiškog korpusa, Str. pov. br. 32-1, 2. juni 1992. – 11. brigadi; D. Domazet, nav. dj., str. 13, slika 6; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 842.

Peti (Banjalučki), odnosno **1. krajiški korpus** “Vojske Srpske republike BiH”, bio je izuzetno jak. On je 1. juna 1992. brojao (u ratnom stanju) preko 78.000 ljudi.³³⁸ **Drugi (2.) krajiški korpus**, sa sjedištem u Drvaru, brojao je oko 22.000 ljudi. Snage oba korpusa, kao i 15.000 iz sastava tzv. Dobojske grupe, te po 1.800 ljudi s područja općina Šipovo i Srbac, tj. ukupno oko 120.000 ljudi, logistički je obezbjeđivala 993. pozadinska baza.³³⁹ Tri dana kasnije 1. krajiški korpus je brojao preko 100.000 ljudi.³⁴⁰ **Hercegovački korpus** je, prema raspoloživim podacima, brojao 22.000, **Istočnobosanski** 23.000 i **Sarajevsko-romanijski** 12.000 vojnika i starješina.³⁴¹

³³⁸ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 24; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 1. juni 1992, str. 237; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 17 i 19. Na hrani je 1. juna 1992. bilo 78.800 ljudi, ne računajući snage sa po 1.800 ljudi s područja dvije općine (Šipovo i Srbac), te 15.000 tzv. Dobojske grupe - AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 1. juni 1992, str. 237. - ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 24.

Peti (5.) korpus je (početkom 1992), “**ako isključimo pozadinske trupe**”, “**imao oko 100.000 ljudi u odnosu na mirnodopsko stanje**” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 120).

³³⁹ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 24; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka (sveska 2), 6. juni 1992, str. 26; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 842-843. Podatak o brojnom stanju 2. krajiškog korpusa (oko 22.000 ljudi) iznio je pukovnik Minić, pomoćnik komandanta tog korpusa za logistiku, na sastanku 6. juna 1992. (AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, sveska 2, 6. juni 1992, str. 26).

³⁴⁰ AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 4. juni 1992, str. 241. Taj podatak je 4. juna 1992. iznio pukovnik Vaso Tepšić, pomoćnik komandanta 1. krajiškog korpusa za logistiku, na sastanku u Komandi korpusa (Isto). Stoga nije tačan podatak kontraadmirala D. Domazeta o tome da je **1. krajiški korpus** brojao 55.000, a **2. krajiški korpus** 14.000 ljudi (D. Domazet, nav. dj., str. 13, slika 6).

³⁴¹ D. Domazet, nav. dj., str. 13, slika 6. Kontraadmiral Davor Domazet tvrdi da se na području Bosne i Hercegovine u prvoj polovini 1992. nalazilo 6 korpusa (1. i 2. krajiški, Sarajevskoromanijski, Istočnobosanski, Hercegovački i Drinski), sa 135.000 ljudi, 550 tenkova, više od 1.300 topničkih oruđa u 430 oklopnih prevoznjaka (Isto, str. 13, slika 6, i str. 14).

Navedeni broj korpusa u naznačenom periodu nije tačan, kao ni vrijeme njihovog djelovanja niti njihove ukupne snage. Prije svega, tada nije postojao Drinski korpus.

Navedeni korpusi (pet, a ne šest) djelovali su od 19. maja 1992, kada je formirana “Vojska Srpske republike BiH”, a ne “u prvoj polovini 1992” (vjerovatno je Domazet mislio na

Pod neposrednom komandom “Glavnog štaba Vojske Srpske republike BiH” septembra 1992. bilo je šest operativnih sastava (pet korpusa kopnene vojske i Vazduhoplovstvo i protivvazдушna odbrana), **“sa jasno razgraničenim zonama odgovornosti, zadacima i nadležnostima”**. Stanje popunjenosti jedinicama bilo je različito. Jedinice i ustanove neposredno potčinjene “Glavnom štabu” (tzv. prištapske jedinice) i jedinice vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane bile su 843 najslabije popunjene (33-44%). Operativni sastavi bili su popunjeni 76-108%. Međutim, pojedine združene taktičke jedinice unutar korpusa, **“zbog pomanjkanja vojnih obveznika određenih specijalnosti”**, septembra 1992. ili još nisu bile formirane ili su bile minimalno popunjene. To se posebno odnosilo na jedinice tehničkih rodova (artiljerija, protivvazдушna odbrana, inženjerija i veza). Neke su brigade bile popunjene i do 400% u odnosu na propisanu formaciju.³⁴²

Pojedine jedinice i ustanove tada (nepostojeće JNA) i poslije 19. maja zadržale su dotadašnje nazive (kao, naprimjer, 30. partizanska divizija i 993. pozadinska baza 2. vojne oblasti), kao i sam naziv JNA te termine **“vojna lica i građanska lica na službi u JNA”**.³⁴³

U novembru 1992. formiran je i šesti korpus kopnene vojske - **Drinski korpus**, sa sjedištem u Vlasenici.³⁴⁴

period od 19. maja 1992). Pored toga, Domazet nije uzeo u obzir i snage Vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, kao ni druge snage iz Savezne republike Jugoslavije.

³⁴² AIIZ, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike (“Vojna tajna. Strogo povjerljivo”), *EKSPOZE* komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, *o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju Vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1-3. To je bila posljedica negativnih pojava, gdje su vojni obveznici, pa i čitave jedinice bile vezane isključivo za lokalna općinska i seoska područja i nije ih bilo moguće pomjeriti čak ni na teritoriju susjedne općine (Isto).

³⁴³ AIIZ, inv. br. 2-2549, Komanda 30. partizanske divizije, Op. str. pov. br. 955-2, 2. juni 1992. – Komandi 1. partizanske brigade; AIIZ, inv. br. 2-2561, Komanda 993. pozadinske baze, br. 27-11/2, 19. maja 1992, Predlog za prestanak aktivne službe u JNA pukovniku Osmanu Selaku.

³⁴⁴ ICTY, Predmet br. IT-98-33, Tužilac protiv Radislava Krstića, Optužnica, Haag, 30. oktobar 1998, u: .: **ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, Dokumenti i svjedočenja**, Sarajevo, 1999, str. 550; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 844; F. Hećo, nav. dj., str. 237; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PRO-

“Vojska Srpske republike BiH” nosila je uniforme i činove koje su nosili pripadnici JNA i Teritorijalne odbrane, s tim što je promijenjena oznaka na kapama. Ranije je bila zastava plavo-bijelo-crvena i pisalo je “JNA”. Poslije 19. maja oznaka “JNA” je skinuta, a osnovnu oznaku na kapama činila je “Srpska zastava, a na lijevoj nadlaktici srpska 844 zastava na kružnoj podlozi sa natpisom ‘**Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine**’”.³⁴⁵

Nepopunjenost komandi i jedinica “Vojske Srpske republike BiH” s aktivnim starješinama bio je “**svojevrstan problem**”. Od ukupnog broja oficira Srba porijeklom iz Bosne i Hercegovine “Vojsci Republike Srpske” je do septembra 1992. “**pristupilo svega 21,30% (bilo 4.206, a došlo 900)**”. To je bila jedna polovina od formacijskih potreba te vojske.³⁴⁶

Komande, jedinice i ustanove JNA su, u skladu s odlukama velikosrpskog rukovodstva i lično Miloševića, “**činile kičmu Vojske Republike Srpske, sa kompletnim naoružanjem i opremom. Ta vojska je, uz puni oslonac na srpski narod i njegovu svestranu podršku**”, “**preuzela front JNA**” u Bosni i Hercegovini.³⁴⁷

TIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 497; V. Šabić, **GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 65.

Drinski korpus je formiran, između ostalog, izazovom razvučenog lanca istočnobosanskih enklava: Goražda, Žepe, Srebrenice, te Konjević-Polje - Cerska, na prostoru koji je bio uvršten u prioritete velikosrpske osvajačke strategije.

³⁴⁵ AIIZ, inv. br. 3-1217, Odluka o formiranju Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine Broj: 03-234/92, 12. maj 1992; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 48-49.

³⁴⁶ AIIZ, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike (“Vojna tajna. Strogo povjerljivo”), *EKSPOZE* komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, *o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1-3; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 450-451. Tako je tih preko 21 odsto oficira JNA pristupilo “Vojsci Srpske republike BiH”.

³⁴⁷ V. Kadrijević, nav. dj., str. 148; AIIZ, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike (“Vojna tajna. Strogo povjerljivo”), *EKSPOZE* komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, *o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV

JNA je predavanjem fronta “Vojsci Srpske republike BiH”, prema generalu Milutinu Kukanjcu, predala efektivno okupiranu teritoriju Bosne i Hercegovine. To je, po njemu, iznosilo “**najmanje 50 odsto**” ukupne teritorije Bosne i Hercegovine.³⁴⁸

Značajan broj starješina (srpski oficiri i podoficiri) porijeklom iz Srbije i Crne Gore (ni poslije 19. maja 1992) nije napustio Bosnu i Hercegovinu. U “Vojsci Republike Srpske” je maja 1992. i kasnije bilo dosta starješina koji nisu bili državljani Bosne i Hercegovine. Jedan broj takvih izjasnio se da bude premješten na teritoriju Savezne republike Jugoslavije. Međutim, oni nisu mogli napustiti Bosnu i Hercegovinu, jer je “Glavni štab Vojske Republike srpske Bosne i Hercegovine” naredjenjem (Pov. br. 25/143-1) 19. maja 1992. to zabranio.³⁴⁹ Bosnu i Hercegovinu napustili su vojnici na

SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 62 i 392-400; AIIZ, inv. br. 2-2571, *Informacija o događajima u Banja Luci od 10-17. septembra 1993*, Izlaganje generala Milana Gvere na sjednici Narodne Skupštine republike Srpske, Banja Luka, 29. septembar 1993; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 845. Srbi u Bosni i Hercegovini su zadržali “**sve što se moglo od naoružanja, ratne tehnike, vazduhoplovstva, opreme i drugog od bivše JNA. Uporedo sa intezivnim borbenim dejstvima, vršeno je organizaciono ustrojstvo Vojske, uz preuzimanje svih i svega što je moglo pomoći jačanju fronta ...**” (AIIZ, inv. br. 2-2571).

General Veljko Kadijević piše da je “Vojska Republike Srpske” “**zaštitila srpski narod i stvorila vojničke pretpostavke za adekvatna politička rješenja koja će odgovarati njegovim nacionalnim interesima i ciljevima**” (V. Kadijević, nav. dj., str.148), tj. srpskim velikodržavnim interesima i ciljevima zločinačkog karaktera. Tom tvrdnjom on nastoji da prikrije odgovornost političkog i vojnog rukovodstva Velikosrpskog pokreta, uključujući i njegovu, za agresiju, genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Bosni i Hercegovini. Pored toga, on time pokušava da tu odgovornost prebaci na političko i vojno rukovodstvo kolaboracionističke Srpske Republike BiH, nastojeći da ga prikaže kao samostalan subjekt, navodno nezavisan od Savezne Republike Jugoslavije, što nije tačno.

³⁴⁸ TV *SRNA*, Emisija MOJ GOST - MOJA ISTINA, autora Riste Đoge, 12. juli 1994. U toj emisiji general Milutin Kukanjac je, pored ostalog, izrazio žaljenje što su neka područja koja je JNA zauzela kasnije izgubljena, kao naprimjer: lijeva obala Neretve, Žuč, Mojnilo, itd., što on nikako nije mogao da “**shvati**” (Isto).

³⁴⁹ AIIZ, inv. br. 2-2745, Komanda 1. krajiškog korpusa, Pov. br. 12/1-291, 30. maj 1992. – Komandi 10. partd i drugima; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 264; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 153; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 846. Krajem maja 1992. starješine koji nisu bili državljani Bosne i Hercegovine, a izjasnili su se da budu premješteni na teritoriju Savezne republike Ju-

odsluženju kadrovskog roka (oko 8.000: Srbi, Albanci, Crnogorci i Muslimani) i pitomci vojnih škola, porijeklom iz Srbije i Crne Gore. Vojnici Srbi porijeklom iz Bosne i Hercegovine koji su se nalazili van Bosne i Hercegovine vraćeni su u Bosnu i Hercegovinu i ušli su u jedinice “Vojske Republike Srpske”.³⁵⁰

Kao što su komande, jedinice i ustanove JNA činile “**kičmu**” no-voformirane “Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine”, “**sa kompletnim naoružanjem i opremom**”, to se, pored ostalog, odnosilo i na njenu kadrovsku strukturu. Komande, jedinice i ustanove “Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine” u osnovi je činio oficirski kadar komandi i jedinica JNA od kojih su preimenovanjem nastale.³⁵¹

goslavije, stalno su komandama, jedinicama i ustanovama “Vojske Republike Srpske” postavljali pitanja o svom premještaju. Zbog toga je Komanda 1. krajiškog korpusa 30. maja (Pov. br. 12/1-291) dala sljedeće objašnjenje, pozivajući se na akt “Glavnog štaba Vojske Republike srpske Bosne i Hercegovine”, Pov. br. 25/143-1, od 19. maja 1992:

“1. Zamjena preostalih pripadnika JNA, državljana SRJ, koji su izrazili želju da odu u tu državu izvršiće se kada se steknu uslovi za to i dobiju odgovarajuću zamjenu;

2. njihov odlazak iz jedinice moguć je samo po odobrenju komandanta korpusa, organizovano i planski uz propisanu dozvolu i naredbu o premještaju;

3. svako samovoljno napuštanje jedinice i položaja predstavlja dezerterstvo i biće na teritoriji *Srpske Republike BiH* sprečeno, a prema pojedincima će se preduzimati odgovarajuće mere. Prema istim će biti preduzimane mere i u Saveznoj Republici Jugoslaviji i u JNA” (Isto).

³⁵⁰ AIIZ, inv. br. 2-2559; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 34 i 77-78. Na području Bosne i Hercegovine su i poslije 19. maja 1992. ostale starješine, vojnici i građanska lica koji su rođeni na tom području, kao i na teritoriji “Republike srpska krajina”. Pored toga, na tom su prostoru, prema planu Personalne uprave SSNO-a i Naređenja (zamjenika) načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, generala Živote Panića, od 11. maja 1992, ostale i starješine, vojnici i građanska lica JNA, radi popune Teritorijalne odbrane i milicije “Srpske republike Bosne i Hercegovine”, kao i “Republike srpske krajine” porijeklom iz Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) (AIIZ, inv. br. 2-1374, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I Uprava, Operativni centar, br. 53-3, 11. maj 1992. – Komandi 5, 10, 13. i 17. korpusa i 4. vojne oblasti (2. vojnoj oblasti na znanje).

U 4. ozrenskoj lakoj pješadijskoj brigadi nalazio se, primjera radi, aprila 1994. i potporučnik Dragan (Petar) Štrkalj iz Zrenjanina (rođen 13. oktobra 1968. u Knićaninu, općina Zrenjanin, l. k. 159251, SUP Zrenjanin) - AIIZ, inv. br. 2-2856, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 407-1/94, 10. april 1994, *OVLAŠTENJE*.

³⁵¹ V. Kadijević, nav. dj., str. 148. “**Većina komandanata jedinica bivše JNA, ako ne i svi, skoro svi Srbi, koji su se 18. maja 1992. sa svojim jedinicama našli na dužnosti u Bosni i Hercegovini, ostali su na dužnosti kao komandanti svojih jedinica tokom 1992. i 1993 /kao i kasnije - prim. S. Č./, ne vraćajući se u Srbiju, bez obzira da li su porijeklom bili bosanski Srbi ili ne**”. To je važno i za većinu oficira i podofici-

Mnogi državljani i građani Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) su **“bili po šest meseci na tim ratištima /tj. vodili su osvajački rat protiv Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske i učestvovali u genocidu nad Bošnjacima - prim. S. Č./ To jeste udarna snaga i moć naše Vojske; to su ljudi koji imaju ratnog iskustva”**.³⁵²

General Momčilo Perišić (načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije) na sjednici Vrhovnog saveta odbrane, 18. januara 1995, pored ostalog, izjavio je: **“U ratu /protiv Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske - prim. S. Č./ je učestvovalo 244.000, zemljoradnici su učestvovali u broju od 82.000, studenti 29.000”**.³⁵³ S tim u vezi, Milošević (predsjednik Srbije) na sljedeći je način reagovao: **“Ovo je, Momo, ekstenzivno tumačenje reći da je ‘učestvovalo u ratu 244.000’. To znači, ko god se tamo zatekao u jedinicama iz Srbije i Crne Gore, bio je učesnik rata!”** To, po njemu, **“nema veze sa učešćem u ratu - znači ko god se zatekao u vreme krize izvan Srbije i Crne Gore ima status učesnika rata”**.³⁵⁴

Obraćajući se Miloševiću, general Perišić je rekao da je on **potpuno u pravu** i naveo: **“mi ćemo ustanoviti koji su, zaista, bili u ratu, a ne da to ovako prikazujemo.”**³⁵⁵ Na to je Milošević reagovao i naglasio: **“Mi moramo da promenimo i tu kvalifikaciju i reći: ‘koji su učestvovali u**

ra (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 115).

³⁵² AIIZ, inv. br. 2-3710, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa 31. sednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE, održane 18. januara 1995. godine, Beograd, str. 24 i 39; AIIZ, inv. br. 2-3677, VRHOVNI SAVET ODBRANE, DRŽAVNA TAJNA, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa sjednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE, održane 10. februara 1993. godine, Beograd, str. 25. Na hiljade oficira, podoficira i drugih (profesionalni vojnici - riječ je o oficirima Vojske Jugoslavije - **“nisu čak ni iz Republike Srpske, nego su”**, po izjavi predsjednika Savezne republike Jugoslavije i predsjednika Vrhovnog saveta odbrane Zorana Lilića, **“naši oficiri koje smo poslali”**) su **“poslati tamo - što iz SFRJ, što iz SRJ ... Gro tih ljudi je vezan za SRJ i na opciji je državne politike SRJ ...”** (Isto).

³⁵³ AIIZ, inv. br. 2-3710, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa 31. sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 18. januara 1995, str. 5.

³⁵⁴ Isto.

³⁵⁵ Isto, str. 8.

borbenim dejstvima'. 'Učešće u ratu' po tome znači - ko god se zatekao van granica sadašnje Jugoslavije u vreme krize, on je kvalifikovan kao učesnik rata."³⁵⁶ Perišić mu je odgovorio: "jasno je, gospodine predsedniče!", a Milošević konstatovao: "To je 244.000 ljudi! Da je ratovalo 244.000 ljudi, ne bi bilo rata, o tome se radi!"³⁵⁷

Brojni oficiri ("veliki broj oficira") "Vojske Republike Srpske" angažovani su iz Vojske Jugoslavije - aktivni oficiri Vojske Jugoslavije bili su u "VRS". "Oni su službeno ostali pripadnici Vojske Jugoslavije čak i onda kada su se borili u Bosni i Hrvatskoj pod barjacima VRS i SVK." Generalštab Vojske Jugoslavije je preko 30. kadrovske centra (VP 3001) regulisao status tih oficira "kako bi im se omogućilo da legalno ostanu dio Vojske Jugoslavije". Oficiri su zadržali svoje plaće i beneficije kao pripadnici Vojske Jugoslavije.³⁵⁸ Tako je u decembru 1993, prema izjavi generala Perišića, načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, preko dva "kadrovska centra" (30. i 40) u "Vojsci Republike Srpske" i "Srpske vojske Krajine" služilo preko 7.000 oficira Vojske Jugoslavije.³⁵⁹ U 30. kadrovskom centru Generalštaba Vojske Jugoslavije je, tvrdi Zoran Lilić, predsjednik Savezne republike Jugoslavije, na sastanku Vrhovnog saveta odbrane, održanog 5. septembra 1996, bilo "10.000 ljudi".³⁶⁰ Generalštab Vojske Jugoslavije i vodeći jugoslavenski zvaničnici, u želji da izbjegnju "daljnje kritike i sankcije međunarodne zajednice", nastojali su "zadržati u tajnosti stvarnu funkciju tih kadrovskih centara".³⁶¹

³⁵⁶ Isto.

³⁵⁷ Isto.

³⁵⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAC (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 450-455; ICTY, Predmet br. IT-04-81, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA, 6. septembar 2011, str. 3.

³⁵⁹ Isto.

³⁶⁰ AIIZ, inv. br. 2-3735, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, STENOGRAFSKE BELEŠKE sa 56. sednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE – održane 5. septembra 1996, str. 10 i 14.

³⁶¹ ICTY, Predmet br. IT-04-81, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA, 6. septembar 2011, str. 3.

General Momčilo Perišić je Vojsci Republike Srpske pružao znatnu pomoć. Ta pomoć sastojala se **“u dostavljanju velikih količina naoružanja, kao i obezbjeđivanju plata i drugih beneficija starješinama VRS, uključujući i generala Ratka Mladića, komandanta VRS”**.³⁶²

Profesionalni vojnici Vojske Jugoslavije (profesionalni oficiri, profesionalni podoficiri, oficiri po ugovoru, podoficiri po ugovoru i vojnici po ugovoru), po naređenju pretpostavljenog starješine, a u skladu sa *Zakonom Vojske Jugoslavije*, upućivani su (raspoređivani) na ratište u Republiku Bosnu i Hercegovinu - u drugu međunarodno priznatu državu, **“na privremeni rad”** - na službi u “Vojsku Republike Srpske”, gdje su od 1992. do 1995, učestvujući u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, izvršavali zadatke **“u zoni borbenih dejstava”** i **“na prostorima zahvaćenim borbenim dejstvima”** i boravili i učestvovali **“u oružanim akcijama na prostorima bivše SFRJ”**.³⁶³

³⁶² Isto, str. 1.

³⁶³ AIIZ, inv. br. 10-18, Komanda Drinskog korpusa, Pov. br. 4/3-4, 10. novembar 1992. – Glavnom štabu VRS, *Podaci o upućivanju starješina po članu 271. Zakona*; AIIZ, inv. br. 10-19, *SPISAK STAREŠINA KOJI SU DOŠLI IZ VOJSKE SRJ po članu 271*; AIIZ, inv. br. 10-29, Komanda 1. podrinjske lpbr, Str. pov. br. 05-60-1-/93, 2. februar 1993. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu Beograd, *Spisak starješina upućenih iz Savezne vojske u 1. podrinjsku lpbr*; AIIZ, inv. br. 10-30, Komanda 1. zborničke lake pešadijske brigade, Pov. br. 05-40, 8. februar 1993. – Komandi Drinskog korpusa; AIIZ, inv. br. 10-31, *SPISAK AVL i vojnika po ugovoru* iz Vojne pošte Han-Pijesak za mjesec februar 1993; AIIZ, inv. br. 94-10, Komanda Korpusa SJ VJ / Specijalne jedinice Vojske Jugoslavije - prim. S. Č./, Poverljivo broj 623-2, od 2. marta 1994. - Generalštabu Vojske Jugoslavije, Personalna uprava, *Upućivanje profesionalnih podoficira na privremeni rad*; AIIZ, inv. br. 109-10, Vojna pošta 7111, Han-Pijesak, Pov. br. 05/331-1/37, od 13. jula 1994, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 129-10, KRSTIĆ Milorada RADISLAV, pukovnik, Vojna pošta 7111, Han-Pijesak, 2. septembar 1994. – Vojnoj pošti 3001 Beograd, *Priznanje staža osiguranja u dvostrukom trajanju*; AIIZ, inv. br. 135-10, Vojna pošta Broj 7111, Int. br. 05/2-443, 3. oktobar 1994. godine, Han-Pijesak, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 134-10, Vojna pošta 7581 Sokolac, Pov. br. 1566/2-94, 13. oktobar 1994, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 133-10, Vojna pošta, Int. br. 05/331-43, 24. oktobar 1994, Han-Pijesak, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 141-10, Vojna pošta Broj 7111, Pov. br. 05/331-52, 15. decembar 1994, Han-Pijesak, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 141-10, Vojna pošta 7111, Int. br. 05/2-578, 16. decembar 1994. – Računovodstvenom centru Ministarstva odbrane Beograd, *Rešenja na isplatu*; AIIZ, inv. br. 138-10, Komanda Drinskog korpusa, Pov. br. 05/1-380, 12. novembar 1994. – Komandi 1. birčanske brigade i drugima, *Premeštaj vojnih obveznika*; AIIZ, inv. br. 10-19, *SPISAK STAREŠINA KOJI SU DOŠLI IZ VOJSKE SRJ* po čl. 271; AIIZ, inv. br. 130-10, Drinski korpus, *SPI-*

Među brojnim profesionalnim oficirima Vojske Jugoslavije koji su učestvovali u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima ukazat ćemo na sljedeće generale i pukovnike: Ratko Mlađić, Radislav Krstić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević, Nikola Kajtez, Slobodan Radonjić, Gojko Starčević, Marko Maričić, Miomir Jasikovac, Zdravko Tolimir, Momir Talić, Milan Gvero, Novica Simić, Milenko Živanović, Svetozar Andrić, Bogdan Subotić, Nikola Delić, Momir Zec, Dušan Kukobat, Vlado Lizdek, Dragiša Masal, Savo Sokanović, Radivoje Tomanić, Milan Torbica, Boško Gvozden, Novak Đukić, Radmilo Zeljaja, Dragomir Keserović, Radivoje Miletić, Bogdan Kovač, Mićo Vlasisavljević, Branimir Grubar, Milutin Skočajić, Jovan Marić, Stevan Tomić, Marko Lugonja, Ljubomir Obradović, Dragan Obrenović, Vinko Pandurević, Cvjetko

SAK profesionalnih oficira upućenih u Vojsku RS po članu 58. Zakona o VJ; AIIZ, inv. br. 130-10, Vojna pošta Broj 7111, Int. br. 05/2-381, 1. septembar 1994. – Računskom centru MO Beograd, Rešenja za novčane naknade na realizaciju; AIIZ, inv. br. 123-10, Generalštab Vojske Jugoslavije, Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja, Personalna uprava, Pov. br. 14-2640/830, 30. septembar 1994, REŠENJE; AIIZ, inv. br. 2-3599, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 11-5, 1. oktobar 1994, Beograd, ZAPISNIK sa DVADESETSEDME sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 27. septembra 1994, str. 2; AIIZ, inv. br. 2-3600, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 12-11, 9. decembar 1994, Beograd, ZAPISNIK sa DVADESETOSME sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 2. novembra 1994, str. 4; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 848-849.

Komanda Korpusa specijalnih jedinica Vojske Jugoslavije je na osnovu navedenog akta obavijestila Personalnu upravu Generalštaba Vojske Jugoslavije da su saglasni “**da se na privremeni rad u skladu sa članom 58. Zakona o VJ na vreme od godinu dana u Vojsku RS upute:**

1. BLANIŠA Ljubana MILE, stariji vodnik, lična VES 21101, rođen 02. 04. 1965. godine

2. PELEMIŠ Miodraga MILORAD, stariji vodnik I klase, lična VES 21101, rođen 30. 08. 1964” (AIIZ, inv. br. 94-10, Komanda Korpusa SJ VJ, Poverljivo broj 623-2, od 2. marta 1994. - Generalštabu Vojske Jugoslavije, Personalna uprava, *Upućivanje profesionalnih podoficira na privremeni rad*).

I major Savo (Milorada) Cvetković je, pored ostalih (lični VES 31301), iz Korpusa specijalnih jedinica Vojske Jugoslavije (Vojna pošta 4795 Beograd), redovnim putem preko 30. kadrovskeg centra upućen u “Vojsku Republike Srpske” (AIIZ, inv. br. 101-10, Komanda Drinskog korpusa, Pov. br. 05/2-183, 6. maj 1994. – Glavnom štabu Vojske RS).

Među pripadnicima oružanih snaga Savezne republike Jugoslavije koji su u Republici Bosni i Hercegovini izvodili (“**u zoni borbenih dejstava**”) oružane akcije su, pored ostalih, bili i sljedeći oficiri: pukovnik Dragutin Čosić; pukovnik, a kasnije general Radislav Krstić; potpukovnik Branko Kužić; kapetan I klase Milan Klent; pukovnik Milenko Lazić; pukovnik dr. Slobodan Došić i mnogi drugi (Isto).

Savić, Slavko Lisica, Vujadin Popović, Milivoje Samardžić, Čedo Sladoje, Bogdan Sladojević, Veljko Stojanović, Đuro Beronja, Ljubiša Beara, Petar Skrbić, Manojlo Milovanović, Jovo Marić, Boško Kelečević, Vladimir Arsić, Radovan Grubač, Živomir Ninković, Božo Novak, Grujo Borić, Dušan Josipović, Luka Dragičević, dr. Slobodan Došić, Savo Cvjetinović, Duško Gluvić, Savo Jolić, Svetozar Kosorić, Sava Malešević, Branko Mitrović, Đokica Petrović, Milivoje Zekić, Luka Zorić, Ljubomir Vlačić, Boro Skrobić, Dragutin Ćosić, Neđo Blagojević, Milenko Lazić, Milenko Klent, Branko Kužić, Milenko Petković, Dragutin Erak, Željko Romić i mnogi drugi.³⁶⁴

³⁶⁴ AIIZ, inv. br. 2-2749, Vojna pošta 7421, Pov. br. 1652-2/3, 7. oktobar 1993. – Komandi 1. KK /krajški korpus/, *Spisak AVS angažovanih po članu 271. iz Vojske Jugoslavije*; AIIZ, inv. br. 2-2748, Komanda 1. KK, Pov. br. 12/1-468, 19. septembar 1993. – Komandi 6. sanske lpbr, na ličnost komandanta, *Zahtev za povratak u VJ*; AIIZ, inv. br. 2-2753, Kajtez Nikola, pukovnik ARJ PVO, 7. decembar 1992. – Komandi 1. krajiškog korpusa, *IZVJEŠTAJ O PRIJEMU DUŽNOSTI*; AIIZ, inv. br. 2-2752, Vojna pošta 7421, Pov. br. 1778-2/20, 3. decembar 1993, Sanski Most, *RJEŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2754, Vojna pošta 3001 Beograd, Pov. br. 6/8-59-12, 15. juli 1994, *RJEŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2751, Generalštab Vojske Jugoslavije, Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja, Personalna uprava, Pov. br. 14-2649-162, 30. august 1994, *RJEŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2750, /Izvod, *Naredba* br. 5-41, od 11. februara 1994. godine Načelnika GŠ VJ /Generalštab Vojske Jugoslavije/; AIIZ, inv. br. 2-2757, Komanda 15. bprbr, Pov. br. 183-2, 5. mart 1994. – Komandi 2. KK Drvar; AIIZ, inv. br. 2-2747, Komanda 15. bprbr, Pov. br. 183-2, 5. mart 1994. – Komandi 2. KK Drvar; AIIZ, inv. br. 2-2876, *UKAZ* broj 1/2 -01-001/94-39 PREDSEDNIKA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE OD 30. SEPTEMBRA 1994. GODINE; AIIZ, inv. br. 102-10, Vojna pošta 3001 Beograd, Int. broj 14-811, 13. maj 1994, *REŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-3046, *VOJNA POŠTA* Broj 7111, Int. br. 05/2-112, 1. april 1995, Han-Pijesak, *RJEŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-3047, Naredba pov. broj: 06-143 komandanta 1. zborničke pbr. od 6. septembra 1994; AIIZ, inv. br. 2-3719, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa 37. sednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE – održane 13. juna 1995. godine, Beograd, str. 20; AIIZ, inv. br. 2-3697, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa 21. sednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE – održane 7. juna 1994, str. 33; AIIZ, inv. br. 142-10, Vojna pošta Broj 7111, Pov. br. 05/331-52, 15. 12. 1994, Han-Pijesak, *NAREĐENJE*; AIIZ, inv. br. 189-10, *NAREDBA* Broj 09/30/18-242, zamenika komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, od 8. augusta 1995; AIIZ, inv. br. 202-10, *SPISAK* profesionalnih oficira upućenih u Vojsku RS po članu 58. Zakona o VJ; AIIZ, inv. br. 89-10, *NAREDBA* Broj 3-11 načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije od 14. januara 1994. o vanrednom unapređenju; AIIZ, inv. br. 124-10, Komanda Zborničke pbr, Str. pov. broj: 01-348, 12. septembar 1994, *Spisak* v/o koji prelaze u SRJ; AIIZ, inv. br. 125-10, Komanda

General Ratko Mladić je bio faktički i suštinski komandant Glavnog štaba 30. kadrovske centra Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu, a formalno komandant Glavnog štaba “Vojske Republike Srpske”. On je 16. juna 1994, na osnovu člana 136. Ustava Savezne republike Jugoslavije (*Službeni list SRJ*, br. 1/92) i člana 46, stav 1. Zakona o Vojsci Jugoslavije (*Službeni list SRJ*, br. 67/93. i 24/94), *UKAZOM* broj 1/2 – 01-001/94-22 predsjednika Savezne republike Jugoslavije, Zorana Ličića, u Vojsci Jugoslavije vanredno unaprijeđen u čin generalpukovnika.³⁶⁵

General Dragomir Milošević, ratni zločinac, u svojstvu oficira JNA/ Vojske Jugoslavije i državljanina Srbije (Ub, Valjevo), na službi u Vojnoj pošti 3001 Beograd, nalazio se “**na prostoru zahvaćenom ratnim dej-**

Zvorničke pbr, Pov. broj: 01-333/14, 13. septembar 1994, *Spisak v/o* koji prelaze u SRJ; AIIZ, inv. br. 126-10, Komanda Zvorničke pbr, Pov. broj: 01-333/15, 14. septembar 1994, *Spisak v/o* za prelazak u SRJ; Vojna pošta Broj: 7111, Int. br. 05/331-43, 24. oktobar 1994, Han-Pijesak, *NAREĐENJE*; AIIZ, inv. br. 10-15, Vojna pošta 2977, inv. br. 155-5, 26. oktobar 1992, *IZJAVA* Milenka Pekovića, kapetana I klase; AIIZ, inv. br. 120-10, Komanda Drinskog korpusa, *ZAPISNIK O SLUŽBENOM RAZGOVORU POVODOM PREMEŠTAJA U VRS*; AIIZ, inv. br. 121-10, Komanda Drinskog korpusa, *ZAPISNIK O SLUŽBENOM RAZGOVORU POVODOM POSTAVLJENJA PO MF U 30. KC*; AIIZ, inv. br. 89-10, *NAREĐBA* Broj 3-11 načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije od 14. januara 1994, *VANREDNO SE UNAPREĐUJU*; AIIZ, inv. br. 10-18, Komanda Drinskog korpusa, Pov. br. 4/3-4, 10. novembar 1992. – Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, *Podaci o upućivanju starješina po čl. 271. Zakona*; AIIZ, inv. br. 10-19, *SPISAK STAREŠINA KOJI SU DOŠLI IZ VOJSKE SRJ* po članu 271; AIIZ, inv. br. 10-29, Komandi 1. podrinjske lpbr, Str. pov. br. 05-60-1/93, 2. februar 1993. – Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu Beograd, *Spisak starješina upućenih iz Savezne vojske u 1. podrinjsku lpbr*; AIIZ, inv. br. 10-30, Komanda 1. zvorničke lake pješadijske brigade, Pov. br. 05-40, 8. februar 1993. – Komandi Drinskog korpusa; AIIZ, inv. br. 10-31, *SPISAK AVL i vojnika po ugovoru iz Vojne pošte Han-Pijesak za mjesec februar 1993*; AIIZ, inv. br. 2-3599, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 11-5, 1. oktobar 1994, Beograd, *ZAPISNIK sa DVADESETSEDME* sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 27. septembra 1994, str. 2 i 4; AIIZ, inv. br. 2-3600, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 12-11, 9. decembar 1994, Beograd, *ZAPISNIK sa DVADESETOSME* sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 2. novembra 1994, str. 4; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 848-849.

³⁶⁵ AIIZ, inv. br. 2-3246, Generalštab Vojske Jugoslavije, Beograd, **OBAVEŠTENJE O PROMENI POLOŽAJNE GRUPE ZA MLADIĆ Nede RATKA**; AIIZ, inv. br. 2-3243, *UKAZ* br. 1/2-01-001/94-22, PREDSEDNIKA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE OD 16. JUNA 1994. GODINE; S. Čekić – M. Šestanović – M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, nav. dj., str. 105-106.

stvima i u sastavu jedinice koja je izvršavala zadatke od 30. juna 1991. do 14. decembra 1995”. On je učestvovao u oružanim akcijama protiv Republike Bosne i Hercegovine - **“u odsudnim bitkama širom RS, a posebno na sarajevskom delu fronta”**, i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. U neposrednom izvršenju zločina u Bosni i Hercegovini Dragomir Milošević je, kao pripadnik Glavnog štaba 30. kadrovske centra Generalštaba Vojske Jugoslavije Vojne pošte 3001 - garnizon u Beogradu, bio na službi u **“Vojsci Republike Srpske”** - Vojna pošta - 7598 Lukavica - Sarajevo (komandant Sarajevsko-romanij-skog korpusa), gdje je 17. maja 1995. ranjen **“tokom izvođenja borbenih dejstava na objektu 'Bosut' u širem rejonu Zlatišta kod Sarajeva”**. On je 10. septembra 1996. pokrenuo postupak protiv Savezne republike Jugoslavije radi naknade štete po osnovu ranjavanja. Milošević je, prema Presudi Drugog opštinskog suda u Beogradu, od 9. jula 2001, **“u vreme povređivanja bio profesionalni oficir Vojske Jugoslavije, od koje je i primao svo vreme platu, te da je njegovo učešće na ratištu u širem rejonu Zlatišta kod Sarajeva bilo svakako uz saglasnost, odnosno saznanje Generalštaba Vojske Jugoslavije, jer bi u protivnom bilo kakav neovlašćeni odlazak tužioca /tj. Dragomira Miloševića - prim. S. Č./, kao profesionalnog oficira Vojske Jugoslavije na ratište u drugu Međunarodno priznatu državu povlačilo prestanak radnog odnosa, a takva mera tužiocu nije izrečena od strane njegovih pretpostavljenih, niti su u tom smislu do završetka rasprave pred ovim sudom o istom pruženi dokazi”**. Stoga je Drugi opštinski sud u Beogradu presudio da **“u konkretnom slučaju postoji odgovornost tužene Države SRJ za štetu koju je tužilac pretrpio i to po principu objektivne odgovornosti na osnovu člana 174. Zakona o obligacionim odnosima, jer se radi o šteti nastaloj od opasne delatnosti”**.³⁶⁶

Na hiljade pripadnika Vojske Jugoslavije služilo je u 30. i 40. kadrovske centru Vojske Jugoslavije, uključujući, pored ostalog, i glavne izvršioce zločina u Sarajevu u opsadi i sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici, jula 1995. Pripadnici 30. kadrovske centra (Vojna pošta 3001)

³⁶⁶ AIIZ, inv. br. 2-3242-3245, OKRUŽNI SUD U BEOGRADU, XIV-P-br. 5410/99, 9. jula 2001, PRESUDA; S. Čekić – M. Šestanović – M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, nav. dj., str. 98.

Generalštaba Vojske Jugoslavije bili su najodgovorniji oficiri “Vojske Republike Srpske”: generali Ratko Mladić, Radislav Krstić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević i drugi. Trideseti (30.) kadrovski centar bio je zadužen za oficire JNA i VJ na službi u “Vojsku Republike Srpske”, a **“40. kadrovski centar je imao istu funkciju, ali za službu u VRSK”**. Pripadnici Vojske Jugoslavije raspoređeni u kadrovske centre izvršavali su **“stavove i odluke Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije”** i imali (su) status pripadnika Vojske Jugoslavije: dobijali su svoje plaće, smještaj, zdravstveno osiguranje, obrazovanje i druge beneficije, **“kao i ono osoblje VJ koje je radilo u SRJ”**.³⁶⁷

³⁶⁷ AIIZ, inv. br. 2-3597, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 8-2, 27. septembar 1994, Beograd, *ZAPISNIK* sa **DVADESETČETVORTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 9. augusta 1994, str. 2; AIIZ, inv. br. 2-3597, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 8-2, 27. septembar 1994, Beograd, *ZAPISNIK* sa **DVADESETČETVORTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 9. augusta 1994, str. 2; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 453-454; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 264; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 153; M. Harmon, nav. dj., str. 677-679; F. Hartmann, nav. dj., str. 648.

Trideseti (30) kadrovski centar bio je administrativna jedinica Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu, koji je formiran naredbom Momčila Perišića, načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, radi rješavanja kadrovskih pitanja oficira “VRS”-a, kadrova po ugovoru i drugih kadrova. Predsjednik Savezne republike Jugoslavije Zoran Lilić službeno je razriješio situaciju preko odluke Vrhovnog saveta odbrane u novembru 1993. kojom su formirani 30. i 40. kadrovski centar. Time je trebalo riješiti status lica, ranije pripadnika JNA, a kasnije Vojske Jugoslavije, koja su se nalazila izvan teritorije Savezne republike Jugoslavije. Sva lica koja su pripadala 30. kadrovskom centru dobijala su plaće od Vojske Jugoslavije (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 260; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 150).

Kadrovski centri su pored navedene, tvrdi tužilac ICTY-a Mark Harmon, **“imali i drugu nemoralnu ulogu: da prikriju direktni transfer i podršku vitalne snage VJ na službi u VRS/VRSK. Prevara kadrovskih centara VJ je”**, po njemu, **“funkcionisala na sljedeći način: pod okriljem formalnog imenovanja pripadnika VJ u kadrovske centre u Beogradu, pripadnici VJ su direktno upućivani u VRS i VRSK. Kako je bila pod sankcijama, političkom rukovodstvu SRJ je bilo jasno da bi objelodanji-**

Jedan broj stariješina, kao što su, naprimjer, Marko Maričić i Milovan Todorović, tražio je povratak u Vojsku Jugoslavije. Međutim, njihovi zahtjevi su odbijeni, pri čemu im je priječeno vojnim sudom ukoliko samostalno napuste jedinicu.³⁶⁸

“Vojska Republike Srpske“ bila je **podređena** Vojsci Jugoslavije, posebno u pogledu dejstava, odnosno vojnih operacija protiv Republike Bosne i Hercegovine, koje je kao sastavni, organski dio vojne organizacije Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), a u cilju realizacije **“strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”** (političkih i vojnih ciljeva Savezne republike Jugoslavije), izvodila u korist i za interese Savezne republike Jugoslavije. U suštini je formiranje i “djelovanje” “Vojske Republike Srpske“ bilo samo **pravna fikcija** u nastojanju da

vanje stvarne prirode kadrovskih centara bilo pogubno. Kada mu je pokazana kopija Perišićevog prijedloga za kadrovske centre tokom sjednice VSO /Vrhovnog saveta odbrane - prim. S. Č./, Momir Bulatović, član Saveta, rekao je: ...’ako ovo padne u bilo čije ruke, deset godina će nas držati pod sankcijama’. Iz tog razloga su uloženi ogromni naponi da ova prevara ostane tajna” (M. Harmon, nav. dj., str. 678).

Mark Harmon je na suđenju generalu Momčilu Perišiću, načelniku Generalštaba Vojske Jugoslavije, u vezi s “osiguranjem ljudstva, materijalne i logističke podrške VRS prilikom granatiranja Sarajeva i masakra”, odnosno genocida nad Bošnjacima u sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici, jula 1995, “opisao u svojoj uvodnoj riječi ‘srž složenog pokušaja prevare’ Slobodana Miloševića, koji je omogućio uspostavu razrađenih struktura, formiranih ne samo da prikriju činjenicu da je Srbija uključena u sukob i zločine počinjene u svrhu stvaranja jedinstvene srpske zemlje i njegov dominantni autoritet u svim događajima, već i stvaranje privida duboko decentraliziranog sistema po kojem Beograd navodno nije imao kontrolu ili uticaj. U kontekstu razrađene prevare, uloga Miloševića i beogradskog rukovodstva trebaju se analizirati na osnovu njihovog djelovanja iza scene i aktivnosti onih nad kojim su imali kontrolu ili uticaj, umjesto da se oslanja na javne ili privatne izjave” (F. Hartmann, nav. dj., str. 658).

³⁶⁸ AIIZ, inv. br. 2-2749, Vojna pošta 7421, Pov. br. 1652-2/3, 7. oktobar 1993. – Komandi 1. KK; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 850. Zahtjev kapetana I klase Marka Maričića i vodnika I klase Milovana Todorovića za povratak u Vojsku Jugoslavije razmatran je na sastanku kod komandanta 1. krajiškog korpusa. Tom prilikom **“ocenjeno je, da shodno potrebama službe i naređenju komandanta GŠ VRS /“Glavni štab Vojske Republike Srpske” - prim. S. Č./ da se imenovani i dalje zadrže u jedinici do završetka rata. Za ona lica koja se ponašaju samovoljno i nedisciplinovano, shodno naređenju komandanta 1. KK /krajiški korpus - prim. S. Č./, treba preduzeti mere iz svoje nadležnosti, kao i shodno potrebi pokretati postupak za stavljanje pod Vojno-disciplinski sud”** (AIIZ, inv. br. 2-2748, Komanda 1. KK, Pov. br. 12/1-468, 19. septembar 1993. – Komandi 6. sanske lpb/ laka pješadijska brigada/, na ličnost komandanta).

se zamaskira i prikrije učešće JNA/Vojske Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima. “Vojska Republike Srpske” “**slijedila je interese celine srpskog naroda**” i djelovala je u ime Savezne republike Jugoslavije - u svojstvu *de facto* organa i/ili agenta Vojske Jugoslavije, odnosno u svojstvu Savezne republike Jugoslavije i za račun Savezne republike Jugoslavije.³⁶⁹

³⁶⁹ ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2. STATUTA*, 7. maj 1997, paragrafi 7 i 34; AIIZ, inv. br. 2-3597, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 8-2, 27. septembar 1994, Beograd, *ZAPISNIK* sa **DVADESETČETV-RTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 9. augusta 1994, str. 2; F. Hartmann, nav. dj., str. 659.

“**Stvaranje VRS bila je**”, tvrdi sudija Gabrielle Kirk McDonald (predsjedavajući sudija Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu *Tadić*), “**pravna fikcija. Jedine promjene do kojih je došlo nakon rezolucije Vijeća sigurnosti od 15. maja 1992. bile su premještanje trupa, osnivanje Glavnog štaba VRS, promjena imena vojne organizacije i pojedinačnih jedinica i promjena vojnih oznaka. Ostalo je oružje, ista oprema, isti oficiri, isti komandanti, uglavnom iste trupe, isti logistički centri, isti snabdjevači, ista infrastruktura, isti izvor plata, isti ciljevi i zadatak, ista taktika i iste operacije. A što je osobito važno, namjera je ostala ista: stvoriti etnički čistu srpsku državu ujedinjavanjem Srba u Bosni i Hercegovini i njenim proširenjem na prostor od Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) do hrvatske Krajine ...** (ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2. STATUTA*, 7. maj 1997, paragraf 7).

“Vojska Republike Srpske” je i nakon 19. maja 1992. “**očito nastavila djelovati kao integralan i značajan dio srpskog ratnog poduhvata**”, što potvrđuju “**dokazi o tome da je svaka jedinica VRS prethodno bila jedinica u JNA i da su komande i štabovi ostali gotovo svi isti nakon preimenovanja. Glavni štab VRS, čiji su svi članovi bili generali u JNA, a mnoge je Generalštab JNA imenovao na njihove položaje, održavao je direktnu komunikaciju sa Generalštabom VJ putem komunikacijske veze iz Beograda ... Osim toga, VRS su nastavili snabdjevati isti snabdjevači iz Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), koji su snabdjevali i JNA, iako su trebovanja nakon 19. maja 1992. išla preko načelnika štaba VRS koji ih je prosljeđivao za Beograd ...**” (Isto, paragraf 8).

“**Dokazi pokazuju da je VRS, nastavljajući operaciju JNA za zauzimanje općine Prijedor, izvršila vojnu operaciju u korist Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora). General-potpukovnik Talić, čije radnje većina smatra radnjama 'disciplinovanog generala' koji je djelovao shodno naredenjima svojih pretpostavljenih, bio je zadužen za provođenje plana JNA prije 19. maja 1992. Sasvim je razumno očekivati da će, nakon što se Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) navodno povukla, ovaj disciplinovani oficir nastaviti da iz-**

Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora), pored opće, **sveukupne kontrole** nad “Srpskom republikom Bosnom i Hercegovinom”/”Republikom Srpskom”, ostvarivala je **efektivno rukovođenje** i

vršava naređenja koja mu je dala ona država koja mu je nastavila isplaćivati platu. Svakako, nisu potrebni nikakvi direktni dokazi o tome da je Beograd ponovio ova konkretna naređenja tri dana nakon ‘povlačenja’, kad je započela blokada Kozarca i odigrale se druge operacije kojima je pripreman napad. Da je napad na Kozarac bio dio unaprijed pripremljene vojne operacije potvrđuje i izjava svjedoka Kemala Sušića da mu je optuženi /Duško Tadić - prim. S. Č./ sredinom maja, prije preimenovanja JNA, rekao da ‘će Kozarac biti bombardovan’. Otprilike u isto vrijeme, Simo Mišković, predsjednik SDS, rekao mu je, govoreći o mirovnim pregovorima koji su tada bili u toku: ‘Kemale, ovo što radite je uzaludno, ništa ne može spasiti Kozarac.’ Prema tome, napadajući Kozarac, i općinu Prijedor uopšte, nakon preimenovanja, VRS je djelovala na račun Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora)” (Isto, paragraf 9).

Raspoloživi dokazni materijal “očito pokazuje da je preimenovanje bilo motivirano samo željom Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) da ne naljuti međunarodnu zajednicu kršenjem Rezolucije Vijeća sigurnosti kojom je naređeno JNA da prekine sa uplitanjem u Bosni i Hercegovini”. Očigledno je da su “potezi Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) bili su sračunati na to da izgledaju kao poštovanje Rezolucije, a da osiguraju da se započete vojne operacije uspješno nastave. Bilo bi naivno, a ne cinično, ne uvidjeti da je stvaranje VRS, koje se podudaralo sa najavljenim povlačenjem JNA, u stvari bila obična smicalica. Ovo navodno povlačenje sigurno nije bilo dobrovoljno. Republika Srpska, koja je formalno uspostavljena u januaru 1992, nije imala svoju vojsku sve do podjele i preimenovanja JNA, a nije imala ni potrebe za vojskom, jer je Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) provodila vojne operacije neophodne za uspostavljanje Velike Srbije. Tek nakon što je Vijeće sigurnosti zatražio od Savezne Republike Jugoslavije da prestane sa svakim miješanjem u Bosni i Hercegovini, stvorena je VRS. No, to nije bilo ništa drugo do premještanje vojne sile, pa su se ‘poteškoće’, kako ih je nazvala većina, itekako isplatile. Ovi potezi su u stvari poduzeti kao neophodan odgovor na Rezoluciju Vijeća sigurnosti” (Isto, paragraf 10).

General Philippe Morillon (komandant UNPROFOR-a) smatrao je “Vojsku Republike Srpske” “saveznom armijom”. Tako je “u maju 1992. - i to praktično preko noći - ta savezna armija, po naređenju generala Kukanjca, ‘prefarbana’ i postala VRS: činili su je isti oficiri i oprema, pa su, prema tome, sva municija, gorivo, pozadinsko snabdijevanje i naoružanje stizali od savezne armije koja je uvijek bila potčinjena predsjedniku. Pomoć koja je davana VRS-u bila je ‘svima očigledna’. Uprkos činjenici da, prema službenim izvještajima, Beograd više nije imao kontrolu nad VRS-om”, general Morillon je bio “apsolutno uvjeren da je u praksi Beograd i dalje imao vlast nad Ratkom Mladićem” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 268; ** MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 154).

kontrolu nad “Vojskom Republike Srpske”, koje su, kao “dio vojne organizacije SRJ”, djelovale kao organ Savezne republike Jugoslavije, koja je (Savezna republika Jugoslavija) “provodila vojne operacije neophodne za uspostavljanje Velike Srbije”. Generalštab Vojske Jugoslavije imao je efektivnu kontrolu nad svojim oficirima, koji su, kroz 30. kadrovski centar, učestvovali u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima. Srpski oficiri koji su (iz)vršili genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini bili su *de jure* i *de facto* potčinjeni Generalštabu Vojske Jugoslavije, odnosno državi Saveznoj republici Jugoslaviji.³⁷⁰

Odluke “Vojske Republike Srpske”, “kao što su one o unapređenjima, morala je odobriti Vojska Jugoslavije prije nego što bi stupile na snagu”. Pored toga, “odluke VRS-a morale su biti u skladu sa propisima VJ”.³⁷¹

³⁷⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragrafi 147, 156 i 160-162; ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2. STATUTA*, 7. maj 1997, paragrafi 7 i 34; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 264-268, 272, 277 i 304; * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 153-170; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 148 i 153; M. Harmon, nav. dj., str. 682. Paradržavna tvorevina Srpska republika Bosna i Hercegovina/Republika Srpska (“bosanski Srbi ...”) je “gotovo potpuno zavisila od podrške iz Srbije” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 277; * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 158). Savezna republika Jugoslavija - Vojska Jugoslavije imala je efektivnu kontrolu nad svojim podređenim u “Vojsci Republike Srpske” (M. Harmon, nav. dj., str. 682). Ta kontrola je “održavana, ne samo u finansijskoj i drugoj pomoći i podršci, nego, također, što je još važnije, u učestvovanju u opštem usmjeravanju, koordinaciji i nadzoru nad aktivnostima i operacijama VRS” (ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragrafi 147 i 156).

Vojska Jugoslavije i “Vojska Republike Srpske” “dijelile su iste vojne ciljeve”, pri čemu je Beograd, pored ostalog, izdavao i neposredna uputstva (Isto, paragrafi 153-154).

³⁷¹ AIIZ, inv. br. 2-3590, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 9-2, 10. oktobar 1993, Beograd, *ZAPISNIK* sa ČETRNAESTE sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 11. oktobra 1993, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-3591,

Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) je “u VRS uspostavila u suštini marionetski režim, kojem je povjerena odgovornost za izvršenje vojnih operacija Savezne republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) u Bosni i Hercegovini”.³⁷²

“Vojska Srpske republike BiH” je, pored žive sile, naročito aktivnih oficira, dobila “**cjelokupno naoružanje, municiju ...**” i druga sredstva (**gorivo, opremu**), s kojima je u Bosni i Hercegovini raspolagala JNA. Sva pokretna i nepokretna imovina JNA je, preimenovanjem 2. vojne oblasti, odlukom SSNO-a predata “Vojsci Srpske republike BiH”. Istovremeno su i savezne rezerve (oko 40.000 tona goriva, 3/4 dizela i 1/2 benzina, te između 1.000 i 1.200 tona kerozina, koje je bilo smješteno u dva civilna skladišta) predate odgovarajućom odlukom u nadležnost te kolaboracionističke tvorevine.³⁷³

Srbi u Bosni i Hercegovini su “**dobili gotovo cjelokupno naoružanje, municiju i druga sredstva**” s kojima su raspolagale komande, jedinice i ustanove JNA na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. JNA je “**više od 90 odsto naoružanja ubojnih sredstava svih vrsta i druge**

SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 10-4, 1. decembar 1993, Beograd, *ZAPISNIK* sa **PETNAESTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 10. i 22. novembra 1993, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-3606, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 5-9, 12. maj 1995, Beograd, *ZAPISNIK* sa **TRIDESETPETE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 13. aprila 1995, str. 3; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 264; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 153.

³⁷² **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2. STATUTA*, 7. maj 1997, paragraf 33.

³⁷³ I. Radaković, nav. dj., str. 137; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 62, 398, 406 i 679; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 28-29 i 47-49; AIIZ, inv. br. 5352, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; Isto, inv. br. 5348, Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića; Isto, inv. br. 5350, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 851.

opreme” izmjestila na “sigurne” prostore i sve to predala “Srpskoj republici BiH”, “koja je time naoružala svoju vojsku”.³⁷⁴

JNA je “Vojsci Republike Srpske”, pored otetog naoružanja Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine i rezervnog sastava policije (militacije), osigurala velika skladišta, vojnu opremu, pogonska goriva i maziva, sanitetski materijal, artiljeriju, helikoptere, naoružanje, municiju, eksploziv, zatim snažan vojno-industrijski potencijal, velike (savezne) ratne rezerve opreme i dr. “Vojska Srpske republike BiH” je od JNA i Vojske Jugoslavije dobila i sve oklopne kapacitete, te podršku i u održavanju borbene tehnike. Tako je, primjera radi, 1. krajiški korpus maja 1992. preuzeo tenkove i oklopna borbena vozila, oružje, municiju, gorivo i drugi materijal, koji je bio uskladišten u 993. logističkoj bazi JNA.³⁷⁵

³⁷⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 62, 398, 406 i 679; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 28-29 i 47-49; I. Radaković, nav. dj., str. 137; *Borba* (Beograd), 23. novembar 1993, Izjava generala Milutina Kukanjca; TV *SRNA*, Emisija **MOJ GOST - MOJA ISTINA**, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; Intervju generala Milutina Kukanjca, **MOJA ISTINA**, *NIN* (nedeljne informativne novine), br. 2558, Beograd, 6. januar 2000; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 851; F. Hećo, nav. dj., str. 240; * **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA ...**, str. 36; M. Šadinlija, nav. dj., str. 236. JNA je, po ocjeni generala Ilije Radakovića, **oko 70% naoružanja predala** “Vojsci Srpske republike BiH”, osiguravši joj na taj način višestruku nadmoćnost i stratešku prednost (Isto).

JNA je srpskim kolaboracionistima u Bosni i Hercegovini obezbijedila kompletno naoružanje i opremu. S tim u vezi, general Milutin Kukanjac (komandant 2. vojne oblasti) je na TV “SRNI” 12. jula 1994. javno izjavio: “**Mi smo vam dali oružje. Sa čime bi vi ratovali da nije bilo nas, sa praćkama**” (TV *SRNA*, Emisija **MOJ GOST - MOJA ISTINA**, autora Riste Đoge, 12. juli 1994).

General Milutin Kukanjac je u navedenoj emisiji, pored ostalog, izjavio i sljedeće: “... što vi ne kažete negde da sam vam ja dao kompletnu opremu i da ste s njom počeli emitovati Dnevnik” (Isto).

³⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 408-459, 686 i 967; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 264; ., **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 153; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC

PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 145; I. Radaković, nav. dj., str. 127; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 852 i 906-913; F. Hartmann, *OPSADA SARAJEVA ...*, str. 648, 650 i 661; B. Zečević - V. Karavelić, *USPOSTAVLJANJE VEZA IZMEĐU CIKLUSA UVOZA KOMPONENTI I SIROVINA ZA PROIZVODNJU MUNICIJE IZ SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE ZA POTREBE VOJNE FABRIKE "PRETIS" I INTENZIVNIH BORBI NA ŠIREM PODRUČJU SARAJEVA TOKOM NJEGOVE OPSADE 1992-1995. GODINE*, ** POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ..., str. 242-310.

Na Trećem kongresu Socijalističke partije Srbije 1996. Slobodan Milošević je potvrdio da je ta partija davala materijalnu pomoć "Srbima van Srbije", uključujući "onima koji ratuju tamo gde se ratuje". S tim u vezi, Milošević je izjavio: "Što se tiče sredstava trošenih za oružje, municiju i ostale potrebe Vojske Republike Srpske i Republike srpske krajine, ti se izdaci nisu mogli iz razloga državnih interesa, kao državna tajna prikazivati u Zakonu o budžetu koji je javni dokument. Isto se odnosi i na izdatke za opremanje snaga bezbednosti i posebno specijalnih antiterorističkih snaga ... što se u javnosti nije objavljivalo iz razloga državne tajne, kao što se nije objavljivalo ni sve što je išlo za Vojsku Republike Srpske." Milošević je, također, rekao: "Vanbudžetska trošenja odnosila su se isključivo na određene specifične pomoći Srbima preko Drine. Ostala vanbudžetska sredstva, može se reći gro tih sredstava išao je, na razne potrebe radi jačanja i očuvanja bezbednosti zemlje." U jednoj drugoj izjavi on je rekao: "Najveći deo pomoći upućen je u Bosnu i Hercegovinu, stanovništvu i borcima" (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 262; *, *MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...*, str. 151-152).

Slobodan Milošević je u svom obraćanju protiv Odluke Okružnog suda u Beogradu za njegovo držanje u zatvoru, nakon hapšenja 1. aprila 2002, izjavio da je pomoć srpskim kolaboracionistima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bila njegova **čvrsta orijentacija i direktiva**. S tim u vezi, on je naveo da su ti troškovi predstavljali državnu tajnu, te da je on obezbjeđivao **opremu "od igle do utvrđenja za bezbjedonosne snage i specijalne antiterorističke jedinice, posebno od lakog naoružanja i opreme do helikoptera i drugog oružja ..."** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 967).

Na 50. sjednici tzv. Narodne skupštine Republike Srpske, 15-16. aprila 1995, general Ratko Mladić je, pored ostalog, izjavio: "Vojska Jugoslavije je snabdijevala VRS oružjem i drugom opremom, čime je pokrila 50% njenih potreba." Da bi to ilustrovao, Mladić je dao pregled utrošaka od početka rata do 31. decembra 1994. i naveo sljedeće:

"... utrošili smo 9.185 tona pešadijske municije, 1,49% te municije obezbeđeno je iz naše proizvodnje, 42,2% iz materijalnih rezervi koje smo nasledili i zatekli u kasarnama te bivše vojske, 47,2% iz pomoći Vojske Jugoslavije i 9,11% iz uvoza, odnosno kupovinom.

Trenutno raspolažemo sa 9,11% ukupnih potreba za 1995. godinu.

“Vojska Republike Srpske”, kao sastavni dio jedinstvenih oružanih snaga Savezne republike Jugoslavije i njen strategijski element, u potpunosti se oslanjala na Srbiju i Crnu Goru (Saveznu republiku Jugoslaviju) - na popunu starješinskim i vojničkim kadrom i kompletnu logističku podršku (avijacija, borbena i neborbena vozila, tenkovi, transporter, artiljerijsko i pješadijsko naoružanje, radarsko-računarska sredstva, minsko-eksplozivna sredstva, municija, gorivo i mazivo, sanitetski materijal, zdravstveno zbrinjavanje i sva druga vojna oprema. Komande, jedinice i ustanove kolaboracionističke Vojske Srpske republike BiH su u kontinuitetu, za sve vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, od Savezne republike Jugoslavije dobijale naoružanje, municiju, pogonsko gorivo, sanitetski materijal, materijalno-tehnička sredstva i drugu logističku podršku, uključujući i stručnu i medicinsku pomoć, hranu i druge potrebe.³⁷⁶

Za artiljerijsku municiju utrošili smo 18.151 tonu, obezbeđeno je 26,2% iz proizvodnje 39% iz materijalnih rezervi, 34,4% iz pomoći Vojske Jugoslavije i 0,26% iz uvoza. Raspoložemo sa 18,36% ovogodišnjih potreba.

Za protivavionsku municiju utrošeno je 1.336 tona, obezbeđeno je 0% iz proizvodnje, 42,7% iz materijalnih rezervi, 52,4% iz pomoći Vojske Jugoslavije, 4,9% iz uvoza” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 261; *.MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 151; *.IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE. 1991-1996. ..., str. 102).

³⁷⁶ AIIZ, inv. br. 2-2857, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 197-1/94, 8. februara 1994, *OVLAŠTENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2858, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 256-2/94, 23. februar 1994, *OVLAŠTENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2859, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 394-1/94, 4. april 1994, *OVLAŠTENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2860, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 407-1/94, 10. april 1994, *OVLAŠTENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2861, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 406-1/94, 10. april 1994. - “Žiroskop Beograd” Beograd; AIIZ, inv. br. 2-2861, Vojna pošta 7029, Br. 657/1/94, 6. juli 1994. Petrovo Selo, *POTVRDA*; AIIZ, inv. br. 2559; AIIZ, inv. br. 2-3610, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, DT Br. 9-2, 29. juli 1995, Beograd, *ZAPISNIK* sa **TRIDESETDEVETE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 29. jula 1995, str. 5 i 7; AIIZ, inv. br. 2-5083, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 3-8, 18. april 1994, Beograd, *ZAPISNIK* sa **DEVETNAESTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 16. marta 1994, str. 2; ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragraf 155; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U

JNA/VJ (Vojska Jugoslavije) operativno je planirala, pripremala, organizovala, koordinirala, usmjeravala, vodila i neposredno učestvo-

VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 408-459; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 258-273, 288 i 301-304; .: MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 149-157, 162 i 168-170; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 906-931.

“Vojska Republike Srpske” je u “**potpunosti zavisila od materijalnih sredstava VJ za sprovođenje ofanzivnih operacija**” (ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragraf 155).

Kapetan I klase Novoslav Nikolić, komandant 4. ozrenske lake pješadijske brigade, ovlastio je 8. februara 1994. Radenka (Berka) Lukića “**da može izvršiti uplatu i preuzimanje pogonskog goriva (D2 i benzin) na području Republike Srpske Krajine i Savezne Republike Jugoslavije**” (AIIZ, inv. br. 2-2857, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 197-1/94, 8. februara 1994, *OVLAŠTENJE*).

Kapetan Nikolić je 23. februara 1994. “**za dizanje goriva od Vojske Jugoslavije zbog prevoza ranjenika i sanitetskog materijala**” za potrebe 4. ozrenske lake brigade izdao ovlaštenje za tri vozila (TAM 130 I-II. reg. br. ZE 190-50; TAM 200 I-T 80, reg. br. ZE 100-325; Golf, reg. br. ZE 103-002).

Kapetan Nikolić je 4. aprila 1994. ovlastio Radu (Radisava) Todorovića (rođen 8. septembra 1962. u Vožućoj, Zavidovići) “**da može u ime 4. ozrenske lake pješadijske brigade na području Savezne Republike Jugoslavije potraživati materijalna tehnička sredstva, kao i druge robe potrebne za rad i život jedinice kod nadležnih ustanova, institucija i privrednih organizacija**” (AIIZ, inv. br. 2-2859, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 393-1/94, 4. april 1994, *OVLAŠTENJE*).

Šest dana kasnije kapetan Nikolić je izdao ovlaštenje potporučniku Draganu (Petar) Štrkalju (iz Zrenjanina) “**da može u ime 4. lake pješadijske Ozrenske brigade na području SR Jugoslavije nabaviti materijalno-tehnička sredstva i druge robe potrebne za rad i opstanak jedinice**”. To ovlaštenje je važno do 4. maja 1994. (AIIZ, inv. br. 2-2860, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 407-1/94, 10. april 1994, *OVLAŠTENJE*).

Istoga je dana kapetan Nikolić uputio “**molbu za pomoć**” *Žiroskopu Beograd* u Beogradu, sa zahtjevom da im za potrebe 4. ozrenske lake pješadijske brigade ustupe sljedeća sredstva: 8 komada prigušivača za snajper, 8 komada prigušivača za AP i 1 prigušivač za škorpion (AIIZ, inv. br. 2-2861, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, Broj: 406-1/94, 10. april 1994. - *Žiroskop Beograd*, Beograd).

Novoslav Nikolić je u svojstvu majora i komandanta Vojne pošte 7029 Petrovo Selo 6. jula 1994. izdao POTVRDU kojom je potvrdio da su akumulatori (12 komada tip specijal od 143 Amper časa, 12 volti) “**namijenjeni i da će se koristiti isključivo za potrebe VP-7029**”. Te akumatore je iz tvornice akumulatora *Trepča* Sombor trebalo da preuzme firma *PO - Komerc ŠID* iz Šida i isporuči za VP-7029 (AIIZ, inv. br. 2-2862, Vojna pošta 7029, Br. 657-1/94, 6. juli 1994. Petrovo Selo, *POTVRDA*).

vala u borbenim operacijama u i protiv Bosne i Hercegovine. Jedinice JNA/Vojske Jugoslavije, te specijalne jedinice Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije, učestvovala su u ofanzivnim dejstvima na teritoriji Bosne i Hercegovine, uključujući padobranske i diverzantske snage. Svi strateški i operativni planovi upotrebe komandi i jedinica “Vojske Srpske republike BiH” izrađivani su u Generalštabu Vojske (Savezne republike) Jugoslavije u Beogradu, a zatim su, po već razrađenoj liniji rukovođenja i komandovanja, dostavljani “Glavnom štabu Vojske Srpske republike BiH”/“Vojske Republike Srpske”, kao operativno-taktičkom nosiocu na realizaciju i izvršenje. Ta vojska (JNA/VJ) sve je naredbe izdavala u Beogradu i dostavljala ih i svojim snagama u Bosni i Hercegovini (Vojska Jugoslavije/“Vojska Srpske republike BiH”), koje su redovno izvještavale svoju Vrhovnu komandu (u Beogradu). **Te dvije vojske, dvije vojne komponente bile su sastavni dijelovi jedinstvenih oružanih snaga** - Vojske Jugoslavije (Savezne republike Jugoslavije). Popuna ljudstvom, rukovođenje i komandovanje, obuka, unapređenje i cjelokupna kadrovska politika “Vojske Republike Srpske” i sve druge zločinačke aktivnosti u Republici Bosni i Hercegovini i protiv nje vođeni su preko 30. kadrovskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije (Vojna pošta 3001) u Beogradu, čiji je komandant (od 20. maja 1992) bio general Mladić, oficir Vojske Jugoslavije i državljanin Srbije, odakle je (iz i preko Beograda), pored ukupne logističke podrške, planiranja i drugih potreba za vođenje agresije, vođena i redovna službena korespondencija, kao i telefonske veze.³⁷⁷

³⁷⁷ ICTY, Predmet br. IT-96-21-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC protiv ZEJNILA DELALIĆA, ZDRAVKA MUCIĆA zvanog PAVO, HAZIMA DELIĆA I ESADA LANDŽE zvanog ZENGA, *PRESUDA*, 16. novembar 1998, paragraf 213; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 408-459, 686-687, 966-970; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OŠLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 265-268, 272 i 304; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 153-156 i 169-170; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 145 i 149; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 32; AIIZ, inv. br.

Tim putem je naređivana i upotreba zabranjenih hemijskih³⁷⁸ i

89-10, **NAREDBA** Generalštaba Vojske Jugoslavije od 14. januara 1994, *VANREDNO SE UNAPREĐUJU*; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 18; AIIZ, inv. br. 2-2559; AIIZ, inv. br. 5339, Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića; AIIZ, inv. br. 5345, Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 765-931; Isti, **GENOCID ...**, str. 60-78 i druge; M. Harmon, nav. dj., str. 676-688, F. Hartmann, nav. dj., str. 662.

David Harland, službenik za civilne i političke poslove UN-a u Sarajevu od 1993. do 1999, svjedočio je (u procesu ICTY-a protiv Slobodana Miloševića) “**da je iz Srbije stizala osnovna podrška bosanskim Srbima, a posebno vojsci bosanskih Srba. Vojska bosanskih Srba isticala je da lanac komandovanja zaista seže do Beograda**”. Dr. Williams, direktor za informisanje UNPROFOR-a i portparol specijalnog predstavnika UN-a Yasushija Akashija od 1994. do 1995, svjedočio je “**da su se u jesen 1994. Srbi koristili jačom radarskom i protivračnom odbranom oko Sarajeva i u sjeverozapadnoj Bosni**”. Yasushi Akashi, kao i vojno osoblje UN-a, zaključili su “**da je ta oprema sigurno stigla iz Jugoslavije. VJ i srpsko rukovodstvo dobijali su operativne izvještaje od VRS-a i pružali joj direktnu pomoć**”. General Wesley Clark, direktor za strateške planove i strategiju Združenog štaba Oružanih snaga SAD-a, jednom prilikom rekao je generalu Perišiću “**da isključi konektor protiv-zračne odbrane koji je povezivao sistem PVO u Bosni i Hercegovini sa takvim sistemom u Srbiji**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 258; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 149).

U oktobru 1992. oficiri Vojske Jugoslavije u Pančevu obučavali su (svoju) 72. brigadu. Tu obuku prolazili su i pripadnici jedinice specijalne policije iz Knina. “**Jedne noći u januaru 1993. godine neposredno prije nego što su ljudi (oko 300 njih iz 72. brigade) prešli preko granice u Bosnu, promijenili su uniforme i zamijenili oznake VJ-a simbolima VRS-a koje su im dali njihovi pretpostavljeni. Pošto su prešli granicu, sastali su se s pripadnicima 63. padobranske brigade iz Niša i napali selo Skelane. Napad je počeo otvaranjem vatre iz ručnih raketnih bacača i paljenjem plastova sijena kako bi se ljudi uspaničili i napustili svoje domove. Kada su ljudi zaista napustili svoje kuće, vojnici su otvorili vatru iz automatskog oružja i bacali ručne bombe. Naoružani ljudi i civili koji su pokušavali pobjeći dočekani su vatom iz puškomitraljeza. Kada je otpor oslabio, vojnici su ušli dublje u selo i prije ulaska u kuće bacali su u njih ručne bombe da bi bili sigurni da se tamo niko ne krije. Djecu u selu pobio je jedini vojnik koji je bio spreman to uraditi - poručnik Zolotić (zvani Zombi) iz 72. brigade**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 263; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 152-153).

³⁷⁸ AIIZ, inv. br. 5341 i 5344, Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića. “**Vojska Srpske Republike BiH**” je koristila i minobacačke granate punjene hemijskom smjesom, proizvedene u Rusiji i Saveznoj republici Jugoslaviji. Tako je 27.

drugih sredstava.³⁷⁹

Vojska Jugoslavije je “pomagala VRS na razne načine, uključujući pružanje finansijske, logističke, personalne, komunikacijske, obavještajne i medicinske podrške. Vojska RS nastavila je da prima tu podršku od SRJ /i/ u vrijeme pada /zauzimanja - prim. S. Č./ srebreničke enklave 1995. godine. Oficiri VRS, odgovorni za zločine povezane sa padom Srebrenice, bili su tajno na položajima i u VRS i u VJ. Naprimjer, Vinko Pandurević i Dragan Obrenović, komandant i zamjenik ko-

pozadinska baza raspolagala tim granatama (kalibra 60, 80 i 120 mm), sa natpisom na ruskom jeziku. Te hemijske granate upotrebljavane su u toku operacija *Lukavac 93*, *Pancir 1*, *Pancir 2*, *Pancir 3* i *Brgule-94*.

Operacija pod tajnim imenom *Lukavac 93* je operacija koju je “**Vojska Srpske republike BiH**” izvela u periodu od 28. juna 1993. do 18. augusta 1993. na trnovskom pravcu: na širem području Jahorine, Bjelašnice, Treskavice i Igmana, čiji je cilj bio ovladavanje putnom komunikacijom Foča – Dobro Polje – Trnovo – Lukavica, kao i prostorom između planina Jahorine, Bjelašnice, Igmana i Treskavice i na taj način stavljanje Sarajeva u duboko okruženje (M. Šadinlija, **ZA SARAJEVO, ZA BOSNU I HERCEGOVINU: OD 13. NOVOSARAJEVSKE DO 111. VITEŠKE BRIGADE**, Udruženje 1. slavna - 111. viteška brigada, Sarajevo, 2010, str. 106-107).

U toj operaciji hemijske granate su koristile (protiv jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine) sljedeće jedinice: Taktička grupa Foča, pod komandom pukovnika Marka Kovača; 1. gardijska motorizovana brigada, pod komandom pukovnika Lazića; 1. sarajevska mehanizovana brigada, pod komandom pukovnika Veljka Stojanovića; 1. romanijska pješadijska brigada, pod komandom potpukovnika Vlade Lizdeka i 2. sarajevska laka pješadijska brigada, pod komandom potpukovnika Milorada Šhovca (AIIZ, inv. br. 5341).

Operacija *Pancir 1* je na području Nišićke visoravni i Crne Rijeke izvođena oktobra 1993. (AIIZ, inv. br. 5341).

Operacija *Pancir 2* je na području Vogošća – Radava izvođena od 15. decembra 1993. do 25. februara 1994. U toj operaciji učestvovala su i padobranske i diverzantske jedinice Vojske Jugoslavije iz Niša (1.200 vojnika) - Isto.

Operacija *Pancir 3* je na području: Nišićka visoravan – Krivajevići – Srednje izvođena u periodu od 1. novembra 1993. do 25. februara 1994. (Isto).

Cilj Operacije *Brgule-94*, izvođene 9. juna - 24. septembra 1994, bio je stabilizacija fronta na Nišićkoj visoravni (Isto).

³⁷⁹ AIIZ, inv. br. 5348, Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića; Isto, inv. br. 5349, Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića. “Vojska Srpske republike BiH” je koristila i modifikovane aviobombe koje su lansirane s ugrađenim raketnim motorom (na aviobombu) težine 100-250 kg. Ti motori nabavljeni su u inostranstvu, a u “Srpsku republiku Bosnu i Hercegovinu” transportovani su preko Jugoslavije (aviobombe su ostale u skladištima JNA koja su ustupljena “Vojsci Srpske republike BiH”). Ugradnja raketnih motora vršena je u *Pretisu* u Vogošći. Njihovu upotrebu je, na prijedlog komandanta korpusa, odobravao lično general Ratko Mladić (Isto).

mandanta Zvorničke brigade, imali su takve tajne funkcije i bili plaćeni od strane VJ. General Krstić, komandant Drinskog korpusa od 13. jula 1995. godine poslije podne, također je posjedovao ličnu iskaznicu VJ u vrijeme njegovog hapšenja 1998. godine. Vojnici VRS, pripadnici 10. diverzantskog odreda, koji su učestvovali u osvajanju i masovnim pogubljenjima u julu 1995. godine, također su obučavani od strane VJ, od koje su dobijali i logističku podršku. Nadalje, u *Direktivi* br. 9, 'ŠTIT-95', o operativnom planu Drinskog korpusa, stoji da su relejne stanice u SRJ integrisane u sistem veze Drinskog korpusa. Postojala je i rutinska razmjena obavještajnih procjena između VJ i VRS. Komunikacije bosanskih Srba koje su presreli Armija BiH i SDB, dokazuje da su snage VRS primale podršku od SRJ. U presretnutim razgovorima se govori o detaljima, kao što su, na primer, isplaćivanje plata, vojnologistička podrška, pomoć oko sistema veza, medicinska pomoć i nabavka drugih roba".³⁸⁰

³⁸⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragraf 151; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 945; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 272, 277 i 304; * * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 156-170. Vojska Jugoslavije je, po ovlaštenju Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije, najvišeg (državnog) organa odgovornog **"za strateška pitanja odbrane Savezne republike Jugoslavije"** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 100) pružala i obezbjeđivala **logističku pomoć** širokih razmjera svojim (kolaboracionističkim) snagama ("Vojsci Republike srpske krajine", "Vojsci Republike Srpske" i "Narodnoj odbrani Zapadna Bosna"), koja je **"obuhvatala naročito velike količine pješadijske i artiljerijske municije, gorivo, rezervne dijelove, obuku i stručnu pomoć"**. Generalštab Vojske Jugoslavije dostavio je njihovim oružanim snagama (u paradržavnim tvorevinama Republici Srpskoj, Republici srpska krajina i Autonomnoj pokrajini zapadna Bosna) **"milione metaka za pješadijsko naoružanje i hiljade granata"**. Tako je, primjera radi, samo Glavni štab "Vojske Republike Srpske" od Vojske Jugoslavije dobio **"preko 25 miliona metaka za pješadijsko naoružanje i 7.500 granata"** (ICTY, Predmet br. IT-04-81, *SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA*, 6. septembar 2011, str. 2-3).

Savezna republika Jugoslavija je jedinicama koje su učestvovala u agresivnom osvajačkom ratu protiv Republike Bosne i Hercegovine i (iz)vršanju svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i u genocidu nad Bošnjacima, i preko preduzeća iz Srbije i Crne Gore osiguravala značajnu logistiku, pozadinsko i sanitetsko obezbjeđenje (najsavremenije radarske centre, vazduhoplovne baze, stručnu pomoć, komunikacije, obavještajnu službu, ogromne količine naoružanja, municije, aviobombe i aviorakete, granate, opreme, te hranu, medicinsku pomoć, liječenje u bolnicama i dr.) za “Vojsku Srpske republike BiH”.³⁸¹

“Vojska Srpske republike BiH” finansirana je iz Beograda. Ta vojska je naredbodavnu, izvršnu i platnu funkciju obavljala preko Vojske Jugoslavije. Aktivni sastav (oficiri, podoficiri i građanska lica u JNA) te vojske redovno je primao plaće i penzije iz Beograda, od Vojske Jugoslavije, odnosno

³⁸¹ AIIZ, inv. br. 2-3598, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, VOJNA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 25. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE* – održane 30. augusta 1994. godine – Beograd, str. 27 i 39; AIIZ, inv. br. 2-3689, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 17. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE*, - održane 10. januara 1994, str. 3 i 48; AIIZ, inv. br. 2-360, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, VOJNA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 28. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE* - održane 2. novembra 1994. godine, str. 8; AIIZ, inv. br. 2-3708, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 30. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE*, - održane 9. decembra 1994, str. 14; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 408-459, 686-687 i 966-970; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 32; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 18; AIIZ, inv. br. 5347-5354; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 198; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 906-934; M. Harmon, nav. dj., str. 676-691; B. Zečević - V. Karavelić, nav. dj., str. 242-310.

Municiju, minsko-eksplozivna i druga ubojita sredstva, uključujući i mine za minobacače, “Vojska Srpske republike BiH” je u kontinuitetu obezbjeđivala od proizvođača municije u Jugoslaviji, kao što su: *Prvi partizan* (Užice); *Sloboda* (Čačak) i *Krušik* (Valjevo) - AIIZ, inv. br. 5348, Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića; Isto, inv. br. 2-2733, Glavni štab Vojske Republike Srpske, Sektor za pozadinu, Pov. br. 12/10-22, 23. januar 1994. – Ministarstvu za odbranu RS.

Savezne republike Jugoslavije. Na platnom spisku Vojske Jugoslavije u Saveznoj republici Jugoslaviji nalazile su se sve starješine JNA koje su raspoređene ili kasnije upućene u “Vojsku Srpske republike BiH”. General Đorđe Đukić (pomoćnik komandanta “Vojske Srpske republike BiH” za pozadinu) na sastanku u Komandi 1. krajiškog korpusa u Banjoj Luci, 4. juna 1992, govorio je o finansiranju “Vojske Srpske republike BiH”. S tim u vezi, on je, pored ostalog, tada rekao: **“Savezna vlada će finansirati ovu vojsku sa brojnim stanjem od 19. maja 1992. koje je bilo na njenom računu”**, te da je **“Vlada Srpske BiH donijela odluku o finansiranju vojnih obveznika - razlika”**.³⁸² To je značilo da je

³⁸² AIIZ, inv. br. 2-2556; Isto, inv. br. 5348, Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića, Isto, inv. br. 2-2743, Komanda 2. krajiškog korpusa, Pov. br. 23/35-273/1, 26. mart 1993. – 1. brigadi i drugima; Isto, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 4. juni 1992, str. 243; AIIZ, inv. br. 2-3589, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 7-3, 7. septembar 1993, Beograd, ZAPISNIK sa DVANAESTE sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 23. i 25. augusta 1993. godine, str. 3; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 408-459, 686-687 i 966-970; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 28-29, 49 i 62-64; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 198; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 865. Pukovnik Selak tvrdi da su **rezervni oficiri i vojni obveznici** “Vojske Republike Srpske” dobijali plaću od “vlade” paradržavne i kolaboracionističke tvorevine Republike Srpske (ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996, str. 54 i 61). Naredbe o penzionisanju aktivnih vojnih lica potpisivalo je Ministarstvo za odbranu Savezne republike Jugoslavije. Rješenja o penziji dobijana su od SSNO-a - Zavoda za socijalno osiguranje vojnih osiguranika Vojske Jugoslavije u Beogradu (Isto).

General Đorđe Đukić je 5. jula 1992, na sastanku s pomoćnicima komandanata za logistiku 1. i 2. krajiškog korpusa, zatim komandanta 14. pozadinske baze, te komandanta Vazduhoplovstva i Protivvazdušne odbrane “Vojske Srpske republike BiH”, ponovo naglasio činjenicu da je **“finansiranje aktivnih vojnih lica i građanskih lica ostalo na saveznom nivou”**, a **“finansiranje vojnika sa brojnim stanjem do 20. maja 1992, ostalo na saveznom nivou. Poslije toga i preko tog broja isplaćuju DPZ iz koje je došao”**, tj. finansiranja su obavljale društveno-političke zajednice iz kojih su vojnici dolazili (AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, sveska 2, 5. juli 1992, str. 61; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 18; S. Čekić, AGRESIJA ..., str. 869).

Za sva vojna lica koja su odlazila za Saveznu republiku Jugoslaviju, radi obilaska porodica, liječenja u zdravstvenim ustanovama, prijevoza pošte i “obavljanja službenih zadataka”, komande, jedinice i ustanove “Vojske Republike Srpske” organizovale

“vlada” paradržavne Srpske republike Bosne i Hercegovine finansirala samo razliku.³⁸³

Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora), učestvujući u osvajačkim ratovima u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini, kao i genocidu nad Bošnjacima, prema izjavi Dobrice Ćosića, predsjednika SRJ, na sastanku Štaba Vrhovne komande, 27. maja 1993. u Dobanovcima, izdržavala je **“70.000 vojnika u Vojsci Republike Srpske Krajine /i/ oko 200.000 vojnika u Vojsci Republike Srpske i Vojsku Jugoslavije, a to je skoro pola miliona vojnika”**.³⁸⁴

Savezna republika Jugoslavija je, u cilju formiranja jedinstvene srpske države, **utrošila “ogromne ratne rezerve”**.³⁸⁵ Ta država je do 30. augusta 1994. **“dvije milijarde dolara utrošila u Bosni i Hercegovini”**³⁸⁶ za vođenje agresorskog, osvajačkog rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka, pri čemu je do 8. jula 1994. samo **“u**

su centralizovani transport na nivou te paradržavne tvorevine (AIIZ, inv. br. 2-2746, Komanda 2. KK /Krajiški korpus/, Pov. br. 21-70/1, 31. maj 1993. – Komandi 1. Ipbr i drugima; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 869).

³⁸³ AIIZ, inv. br. 5348, Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 17-18.

³⁸⁴ AIIZ, inv. br. 2-4250, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, GENERALŠTAB VOJSKE JUGOSLAVIJE, KABINET NAČELNIKA, *ZAVRŠNA REČ* PREDSEDNIKA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE AKADEMIKA DOBRICE ĆOSIĆA NA SASTANKU ŠTABA VRHOVNE KOMANDE, DANA 27. MAJA 1993. GODINE U DOBANOVcima. **“Pomoć Vojske Jugoslavije vojskama Republike Srpske Krajine i Republike Srpske”**, bila je, tvrdi Ćosić, **“velika, pa su se i rezerve istopile”** (Isto).

³⁸⁵ Isto. Tako, primjera radi, Ćosić navodi: **“jedan komandant troši preko 5.000 granata kod Žepe da bi nepotrebno rušio muslimanske kuće. Njemu je, za takav neracionalni postupak, trebalo makar, najmanje, skinuti epolete oficira. Takva neracionalna potrošnja ratnih materijalnih rezervi je dovela do toga da mi više ne možemo pomagati Republiku Srpsku i Republiku Srpsku Krajinu kao do sada. Jedino ćemo pomagati u hrani i lekovima”** (Isto). Ukazujući na tu činjenicu, Dobrica Ćosić priznaje postojanje jedinstvene srpske države, formirane osvajačkim, agresorskim ratom i genocidom, pri čemu je izrazio brigu za njenu neracionalnu organizaciju, funkcionisanje i opstanak (Isto).

³⁸⁶ AIIZ, inv. br. 2-3598, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, VOJNA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 25. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE* – održane 30. augusta 1994. godine – Beograd, str. 37.

municiji i vojnoj opremi za rat u RS i RSK” potrošila oko milijardu američkih dolara (“... oko 1.000.000.000 \$”).³⁸⁷

Aktivna vojna lica (oficiri, podoficiri i vojnici po ugovoru) i radnici u “Vojsci Republike Srpske” dobijali su **plaće (lične dohotke)** od

³⁸⁷ ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 31. mart 1994. - 3. septembar 1994, str. 194. Taj podatak je 8. jula 1994. iznio Slobodan Milošević na sastanku “**sa predsednikom Miloševićem**” u Beogradu, na kome su, pored njega, prisustvovali: general Momčilo Perišić (načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije), Jovica Stanišić (načelnik Službe državne bezbednosti MUP-a Republike Srbije), Milan Martić (ministar za unutrašnje poslove “SAO Krajine”), Borislav Mikelić (predsjednik “Vlade” paradržavne tvorevine Republike srpske krajine) i generali Đorđe Đukić i Ratko Mladić. Predmet razgovora bilo je pitanje pružanja vojne podrške Fikretu Abdiću, odnosno rasprava je vođena o tome, kako je to Milošević formulisao, “**šta da se uradi da se pomogne FA**” (Fikretu Abdiću), čijoj su paradržavnoj tvorevini i njemu lično, pored ostalih jedinica Vojske Jugoslavije, pomagale jedinice za specijalne operacije MUP-a Republike Srbije, “Tigrovi” Željka Ražnatovića Arkana i druge (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 124). S tim u vezi, zanimljiva je izjava generala Đukića o tome kako je 5. korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine “**ima bolje R i K /rukovođenje i komandovanje - prim. S. Č./, borbeno iskustvo, dobar sistem veza i dobro ometanje veza AP ZB**” (ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 31. mart 1994. - 3. septembar 1994, str. 189). Borislav Mikelić je, pored ostalog, naveo da je “**u Bužimu bilo mnogo žrtava /civilnih žrtava - prim. S. Č./ od naše artiljerije**” (Isto, str. 191).

Opstanak Fikreta Abdića, koji je “**do kraja ostao lojalan Srbima**” (* IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991.-1996...., str. 114), za Slobodana Miloševića je “**vrlo pozitivan činilac na celom prostoru**”. S tim u vezi, on je naveo kako treba “**razraditi formulu kako da Abdić pobedi, ako on pobedi neće ratovati protiv Srba i nećemo imati novih 70 km fronta**”. Tuđman je, po Miloševiću, “**ambivalentan prema FA /Fikretu Abdiću - prim. S. Č./ da pobedi**” (Isto, str. 193). Stoga je Milošević predložio preduzimanje ofanzive, sa ciljem da se uništi 5. korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine - “**Bilo bi poželjno kroz ofanzivu uništiti 5. korpus**” (Isto, str. 194). U realizaciji tog cilja, Milošević je izjavio da će odmah, “**danās obezbediti 300 t. dizela, a Perišić će obezbediti MS ...**” (Isto, str. 195).

Slobodan Milošević (predsjednik Srbije), u cilju uništenja 5. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine i pobjede Fikreta Abdića (“**Fikret mora pobediti**”), 21. juna 1994. je “**za potrebe NO AP ZB odobrio naoružanje i municiju u vrijednosti od oko 9.000.000 dolara**” (AIIZ, inv. br. 2-4948, Odelenje bezbednosti, Glavni štab Srpske vojske Krajine, VOJNA TAJNA, Str. pov. br. 399-24, 30. juni 1994. – OB GŠ SVK, ZABELEŠKA O PRIMENI METODA RADA).

Krajem juna 1994. iz Beograda su za potrebe paradržavne tvorevine Autonomne pokrajine zapadna Bosna dopremljene (šleperima) ogromne količine municije i naoružanja, uključujući i tenkove T-34 (Isto).

Vojske Jugoslavije (radne liste su dostavljane u Vojno-računski centar Generalštaba Vojske Jugoslavije Beograd radi isplate).³⁸⁸ I isplatu **naknada troškova** aktivnim vojnim licima i radnicima za trupno putovanje za vrijeme provedeno na izvršenju zadataka u komandama i jedinicama “Vojske Republike Srpske” vršio je Računski centar Ministarstva za odbranu Vojske Jugoslavije u Beogradu.³⁸⁹ **Isplata čekova** Poštanske štedionice Beograd aktivnim vojnim licima, vojnicima po ugovoru i radnicima u toj kolaboracionističkoj vojsci realizovana je preko Vojno-računskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije dva puta u toku mjeseca (za tekući mjesec).³⁹⁰

Svim aktivnim vojnim licima u “Vojsci Srpske republike BiH” uplaćivan je lični dohodak iz Beograda preko poštanskih tekućih računa.

³⁸⁸ AIIZ, inv. br. 2-2742, Komanda 30. lpd, Pov. br. 86-76, 6. mart 1993. – Komandi 10. lpb; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 453 i 974; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 15. juli 1999, paragraf 154; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 260 i 264-266; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 150 i 153-154; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 146 i 151; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 198.

³⁸⁹ AIIZ, inv. br. 2-2743, Komanda 2. krajiškog korpusa, Pov. br. 23/35-273/1, 26. mart 1993. – 1. brigadi i drugima; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 115; AIIZ, Komanda Drinskog korpusa, Int. br. 05/2-230, 8. juni 1994. – Komandi 1. zvlpb, *REŠENJE*. Oficiri “Vojske Republike Srpske” primali su plaće od Savezne republike Jugoslavije kao pripadnici 30. kadrovske centra Vojske Jugoslavije sve do 28. februara 2002. (**ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 260; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 150).

³⁹⁰ AIIZ, inv. br. 2-2744, Komanda 2. krajiškog korpusa, Int. br. 23/35-301, 5. april 1993. – 1. brigadi i drugima; AIIZ, inv. br. 2-3599, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 11-5, 1. oktobar 1994, Beograd, *ZAPISNIK* sa **DVADESETSEDME** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 27. septembra 1994, str. 4; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 866.

O tome je postignut sporazum između Savezne republike Jugoslavije i “Srpske republike Bosne i Hercegovine”. Preko 30. kadrovske centra Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu obračunavana je plaća i druge prinadležnosti, kao što su: penzijski staž, odvojeni život, liječenje (posebno ranjenika), ovjera zdravstvenih knjižica, molbe za stanove, školovanje oficira, odmarališta i dr. Oficiri i civilna lica u “Vojsci Srpske republike BiH”, koji su vođeni u 30. kadrovskom centru, u Generalštabu Vojske Jugoslavije, primali su iste plaće kao i te kategorije vojnih lica u Saveznoj republici Jugoslaviji.³⁹¹

Profesionalnim vojnicima (profesionalni oficir, profesionalni podoficir, oficir po ugovoru, podoficir po ugovoru i vojnik po ugovoru) Vojske Jugoslavije na službi u komandama, jedinicama i ustanovama “Vojske Republike Srpske”, na osnovu člana 156. i 157. Zakona o Vojsci Jugoslavije, priznavano je **pravo na staž osiguranja u dvostrukom trajanju**,³⁹² te **“naknada na ime odvojenog života od porodice”** i **pravo**

³⁹¹ AIIZ, inv. br. 2-1082 do 2-1104; AIIZ, inv. br. 5348, Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića; AIIZ, inv. br. 5339, Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića; AIIZ, inv. br. 2-3689, VRHOVNI SAVET ODBRANE, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa 17. sednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE 10. JANUARA 1994. GODINE, str. 3 i 48; AIIZ, inv. br. 2-3708, VRHOVNI SAVET ODBRANE, *STENOGRAFSKE BELEŠKE* sa 30. sednice VRHOVNOG SAVETA ODBRANE – održane 9. decembra 1994, str. 14; AIIZ, inv. br. 2-2563, Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 4. juni 1992, str. 243-244; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 146; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 866.

³⁹² AIIZ, inv. br. 2-2751, Generalštab Vojske Jugoslavije, Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja, Personalna uprava, Pov. br. 14-2649/162, 30. august 1994, *REŠENJE*; Isto, inv. br. 2-2755, Komanda 2. krajiškog korpusa, Pov. br. 6/8-73, 6. august 1994. – Komandi 15. pbr /pješađijska brigada/; Isto, inv. br. 2-3045, Pandurević Jovana Vinko, major pješađije, 18. juli 1994, Beograd, IZVEŠTAJ O PRIJEMU DUŽNOSTI komandanta lake pešađijske brigade, u Korpusu KoV, u 30. kadrovskom centru, u Generalštabu Vojske Jugoslavije, dana 10. novembra 1993; AIIZ, inv. br. 109-10, Vojna pošta 7111 Han-Pijesak, Pov. broj 05/331-1/37, 13. juli 1994, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 110-10, Vojna pošta 7111 Han-Pijesak, Pov. broj 05/331-1/7, 13. juli 1994, *UVERENJE*; AIIZ, inv. br. 123-10, Generalštab Vojske Jugoslavije, Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja, Personalna uprava, Pov. br. 14-2640/830, 30. septembar 1994, *REŠENJE*; S. Čekić, *AGRESIJA ...*, str. 867. Objašnjenja u vezi s regulisanjem staža osiguranja u dvostrukom trajanju za profesionalne vojnike (profesionalni oficiri, oficiri i podoficiri po ugovoru i vojnici po ugovoru) davao je 30. kadrovski centar Generalštaba Vojske Jugoslavije.

na naknadu za službu pod otežanim (posebnim) uslovima od 34-38

Vojska Jugoslavije je generalu Ratku Mladiću priznala pravo na staž osiguranja u dvostrukom trajanju za službu u Vojsci Jugoslavije za period od 29. juna 1991. do 14. decembra 1995. (AIIZ, inv. br. 2-3244, Vojna pošta 3001, Beograd, Pov. br. 15-395, od 28. februara 2002, *REŠENJE*.)

Pukovnik (kasnije general) Radislav Krstić, osuđen od ICTY-a za genocid u sigurnoj zoni UN-a Srebrenici, jula 1995, 2. septembra 1994. iz Han-Pijeska (Vojna pošta 7111) obratio se Vojnoj pošti 3001 Beograd (30. kadrovskom centru Generalštaba Vojske Jugoslavije), s molbom da mu se izda rješenje **“o priznavanju staža osiguranja u dvostrukom trajanju za period od 16. juna 1992. do 09. novembra 1993. godine”**. Krstić je u zahtjevu naveo da se na ratištu nalazi **“neprekidno od 16. juna 1992. i sada, međutim objašnjeno je da će se ovo pitanje od 10. 11. 1993. godine, kada je izvršeno postavljenje u 30. Kadrovski centar, rešavati po službenoj dužnosti”**. On se od 16. juna 1992. nalazio u **“oružanim snagama Jugoslavije koje izvode oružane akcije”**. Kao dokaz **“o učešću u oružanim akcijama”** Krstić je dostavio Uvjerenje Vojne pošte 7111 Han-Pijesak, Pov. br. 05/331-1/17, od 13. jula 1994. (AIIZ, inv. br. 129-10, KRSTIĆ Milorada RADISLAV, pukovnik, Vojna pošta 7111, Han-Pijesak, 2. septembar 1994. – VOJNOJ POŠTI 3001 BEOGRAD, *Priznavanje staža osiguranja u dvostrukom trajanju*.)

Generalštab Vojske Jugoslavije (Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja - Personalna uprava) 30. septembra 1994, na osnovu članova 156. i 157. Zakona o Vojsci Jugoslavije (**“Službeni list SRJ”**, broj 67/93), **“rešavajući po zahtevu pukovnika Andrić Petka Svetozara, kojim traži priznavanje prava na staž osiguranja u dvostrukom trajanju”** donio je REŠENJE kojim je pukovniku Svetozaru Andriću, **iz Vojne pošte 3001 Beograd**, priznato pravo **“na staž osiguranja u dvostrukom trajanju od 19. maja 1992. godine i sada”** (AIIZ, inv. br. 123-10, GENERALŠTAB VOJSKE JUGOSLAVIJE, SEKTOR ZA POPUNU, MOBILIZACIJU I SISTEMSKA PITANJA, PERSONALNA UPRAVA, Pov. br. 14-2649/830, 30. septembar 1994, *REŠENJE*).

U *Obrazloženju* navedenog rješenja navodi se kako je **“pukovnik Andrić Svetozar iz Vojne pošte 3001 Beograd, podneo dana 05. septembra 1994. zahtev za priznavanje prava na staž osiguranja u dvostrukom trajanju za period od 19. maja 1992. i sada”**. Uvidom u priložena dokumenta **“službene evidencije utvrđeno je da su ispunjeni uslovi iz člana 264. stav 3. Zakona o Vojsci Jugoslavije za priznavanje prava na staž osiguranja u dvostrukom trajanju, pa je odlučeno kao u dispozitivu ovog rešenja”** (Isto).

Major JNA, a kasnije pukovnik VJ, Svetozar Andrić je od aprila 1992. (došao 25. aprila 1992. iz gardijskog bataljona Vojne policije) bio komandant Brigade SV (Srpske vojske) **“Birač”**, sa sjedištem u Šekovićima, a kasnije je postavljen na dužnost komandanta Birčanske pješadijske brigade **“Vojske Republike Srpske”**). On je krajem maja 1992. izdavao naredbe o protjerivanju Bošnjaka, civila i civilnog stanovništva – djece i žena, kao i naredbu o formiranju logora (AIIZ, Komanda brigade **“Birač”**, 26. maja 1992, Šekovići – Komandantu lpb Osmaci; AIIZ, inv. br. 2-4949, Komanda brigade SV **“Birač”**, 28. maja 1992, Šekovići - Štabu TO Zvornik; AIIZ, inv. br. 9-9962, Komanda brigade SV **“Birač”**, 31. maja 1992, Šekovići – Komandi, *Obezbeđenje zarobljenika*).

Major Neđo Blagojević se **“nalazio u Vojnoj pošti 7111 Han Pijesak - kao pripadnik oružanih snaga Jugoslavije, koja je izvodila oružane akcije u vremenu od 01. 1 1. 1992. godine do 09. 11. 1993. godine”**, te je po tom osnovu ostvario pravo **“staža**

odsto, stambene i druge doprinose i pomoć, te zdravstveno osiguranje i liječenje za sebe i članove svojih porodica.³⁹³

Pripadnici “Vojske Republike Srpske”, kao i “Vojske Srpske krajine”, školovali su se, obučavali i služili vojni rok u vojnim akademijama, gimnazijama i komandama, jedinicama i ustanovama Vojske Jugoslavije. Potrebna sredstva za te namjene obezbjeđivala je Vlada Savezne republike Jugoslavije.³⁹⁴

osiguranja u dvostrukom trajanju” (AIIZ, inv. br. 110-10, Vojna pošta 7111 Han-Pijesak, Pov. broj 05/331-1/7, 13. juli 1994, *UVERENJE*).

Pukovnik Dragutin Čosić se, također, “**nalazio u Vojnoj pošti 7111 Han Pijesak – kao pripadnik oružanih snaga Jugoslavije, koja je izvodila oružane akcije u vremenu od 07. 10. 1992. do 21. 02. 1994. godine**”, za što je, pored ostalog, imao pravo “**staža osiguranja u dvostrukom trajanju**” (AIIZ, inv. br. 109-10, Vojna pošta 7111 Han-Pijesak, Pov. br. 05/331-1/37, 13. juli 1994, *UVERENJE*).

Pukovnik dr. Slobodan Došić, na službi u Vojnoj pošti 1144 Beograd, “**izvršavao je zadatke u zoni borbenih dejstava u vremenu od 01. 09. 1994. i sada**”, tj. 15. decembra 1994, čime je, “**na osnovu člana 156, a saglasno članu 157. Zakona o Vojsci Jugoslavije i na osnovu člana 171. i 172. preuzetog Zakona o opštem upravnom postupku (‘Službeni list SFRJ broj 47/86’)**”, te “**shodno članu 264, stav 3. Zakona o Vojsci Jugoslavije**”, stekao pravo “**staža osiguranja u dvostrukom trajanju**” (AIIZ, inv. br. 142-10, Vojna pošta Broj 7111, Pov. br. 05/331-52, 15. decembar 1994, Han-Pijesak, *UVERENJE*).

³⁹³ AIIZ, inv. br. 2-2752, Vojna pošta 7421, Pov. br. 1778-2/20, 3. decembar 1993, Sanski Most, *REŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-2754, Vojna pošta 3001 Beograd, Pov. br. 6/8-59-12, 15. juli 1994, *REŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-3604, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 2-4, 15. februar 1995, Beograd, *ZAPISNIK* sa **TRIDESETDRUGE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 1. februara 1995, str. 2. Starješinama na službi u “Vojsci Republike Srpske”, koji su na osnovu odluka Generalštaba Vojske Jugoslavije izvršavali zadatke “**na kriznom području**”, pripadala je **naknada pod otežanim (posebnim) uslovima**; AIIZ, inv. br. 130-10, Vojna pošta 7111, Int. br. 05/2-381, 1. septembar 1994. godine, Han-Pijesak – Računskom centru MO Beograd, *Rešenje za novčane naknade za realizaciju*; AIIZ, inv. br. 141-10, Vojna pošta 7111 Han-Pijesak, Int. br. 05/2-578, 16. decembar 1994. – Računovodstvenom centru Ministarstva odbrane Beograd, *Rešenja za isplatu*.

³⁹⁴ AIIZ, inv. br. 2-3592, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 11-3, 31. decembar 1993, Beograd, *ZAPISNIK* sa **ŠESNAESTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 25. decembra 1993, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-5083, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 3-8, 18. april 1994, Beograd, *ZAPISNIK* sa **DEVETNAESTE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 16. marta 1994, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-3604, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 2-4, 15. februar 1995, Beograd, *ZAPISNIK* sa **TRIDESETDRUGE** sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 1. februara 1995, str. 2.

Navedene činjenice i dokazi nedvosmisleno potvrđuju da su Srbija i Crna Gora (Savezna republika Jugoslavija) svojom oružanom silom – JNA / VJ /“Vojska Republike Srpske” vodile osvajački rat protiv Republike Bosne i Hercegovine, u cilju realizacije nacističkog političkog projekta – formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu. Svi relevantni izvori i njihova saznanja dokazuju i potvrđuju da je prije izvođenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i izvršenja genocida nad Bošnjacima, u skladu sa srpskom nacionalističkom ideologijom i politikom, fašističkog i genocidnog karaktera, postojala namjera (*mens rea*), jasno iskazana kroz plan i projekt, za izvršenje agresije, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, čemu su prethodile određene planske, organizovane i ciljane političke, vojne i druge pripreme.

I Republika Hrvatska je vodila osvajački, agresorski rat protiv Republike Bosne i Hercegovine, u kojem je, pored ostalih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, izvršila genocid nad Bošnjacima.

2. Genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*

Mnogobrojni i raznovrsni relevantni izvori različite provenijencije nesumnjivo potvrđuju dvije početne, osnovne, bitne, fundamentalne empirijske i naučne činjenice savremenih događanja i događaja u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća:

- prvo, na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena je **klasična oružana agresija**, odnosno zločin protiv mira i sigurnosti čovječanstva, što je po osnovnom poimanju, shvatanju i definiciji međunarodni oružani sukob, i
- drugo, na okupiranim teritorijama nezavisne i međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine, članice Ujedinjenih nacija, u gradovima u opsadi i na teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, kao i na slobodnim područjima, nad Bošnjacima, pripadnicima (zaštićene) nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, izvršen je najteži zločin - **zločin genocida**.

Navedene krucijalne činjenice su postulacioni osnov u naučnim i drugim istraživanjima društvenih, političkih, vojnih, moralnih i vrednosnih činjenica:

- srpski fašizam je, nažalost, ponovo - tokom posljednje decenije XX stoljeća - obnovio, eskalirao i generisao najteže zločine do sada poznate čovječanstvu, a što nije u skladu s osnovnim vrijednostima, normama, običajima, kulturom i tradicijom srpskog antifašizma;

* Naučna i druga saznanja zasnovana su na najrelevantnijim teorijskim i naučnim izvorima i značajnim rezultatima empirijskih naučnih istraživanja autora (potpunije i detaljnije o tome vidi: www.institut-genocid.ba), kao i naučnim saznanjima drugih naučnika - istraživača, te stručnim saznanjima ICTY-a, ICJ-a i nacionalnih sudova (Savezne Republike Njemačke i Bosne i Hercegovine).

- srpska nacionalistička elita (intelektualna, politička, vojna i vjerska), devedesetih godina XX stoljeća, na temelju političkog genocidnog projekta - srpski velikodržavni projekt “**svi Srbi u jednoj državi**”, čiji se osnovni cilj sastoji u formiranju jedinstvene (velike) srpske države na Balkanu, u kojoj će živjeti “**ceo srpski narod**” - “**ujedinjenje svih Srba u istu državnu strukturu**”, a koji (projekt), uporedo s jugoslavenskim programom, u historiji srpskih političkih ideja egzistira dva puna stoljeća,¹ dovela je

¹ U suštini je riječ o projektu fašističkog i genocidnog karaktera, jer, između ostalog, sa-
drži dva krupna međusobno povezana elementa: *teritorijalnu ekspanziju* - osvajački rat za
teritorije (*lebensraum*), uključujući i protiv Bosne i Hercegovine, i *istrebljenje narodâ*,
zločin genocida, uključujući i nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini (radi “**konačnog rješenja
muslimanskog pitanja**”). Sve varijante srpskog velikodržavnog projekta bile su osvajačke
i antimuslimanske (antibošnjačke i antialbanske): borba za zemlju i istrebljenje
muslimana na Balkanu. Koncept srpske velikodržavne ideologije, politike i prakse ima
anticivilizacijski, antidemokratski i antibosanski karakter. Projekt je razvijen i operaci-
onaliziran brojnim programsko-planskim i akcionim dokumentima genocidnog karak-
tera, *od ideologije, politike i prakse srbijanskih pobunjenika (s početka XIX stoljeća),
do političko-programskih dokumenata SANU*, posebno u njenom Memorandumu - 1986,
kao i u *brojnim historiografskim, filozofskim, književnim i “naučnim” radovima (srp-
skih) orijentalista, političkim platformama, političkim programima, agitaciji i političkoj
propagandi vođa političkih partija, predstavnika vlasti i velikodostojnika Srpske pra-
voslavne crkve, te planovima državno-političkog rukovodstva Srbije, strateških planova
vojnog vrha JNA / Vojske Jugoslavije, dokumentima Srpske demokratske stranke Bosne
i Hercegovine i dr.*

Srpski velikodržavni projekt iznio je **historijske ciljeve** koji se u navedenim doku-
mentima definišu i iskazuju kroz strateške, operativne, taktičke i instrumentalne ciljeve.
Osnovni historijski cilj je **formiranje etnički čiste države - Velike Srbije (na Balkanu), u
kojoj će samo i jedino živjeti (svi) Srbi** (a takvu srpsku državu moguće je formirati
samo osvajačkim ratom i genocidom).

Osnov **srpskog fašizma** je u srži (veliko)srpske (agresivne) nacionalne kulture, koja
u biti svog mita, koji je dio srpske historijske svijesti, sadrži ogromnu količinu mržnje
i nasilja, permanentnu za (iz)vršenje genocida, a ta “*kultura*” *laži, mržnje, ubijanja i pljačke*
njeguje se unutar porodične i plemenske tradicije, kroz mit o Kosovu i Njegošev “Gorski
vijenac”, po kojoj je - istrebljenje muslimana sveti i herojski čin, čime je genocid, nažalost,
dio porodične tradicije.

Nosioci projekta su istaknuti i najugledniji nacionalistički srpski intelektualci, uk-
ljučujući, nažalost, i vođstvo Srpske pravoslavne crkve. Srpski fašizam je masovnog
karaktera, zahvaljujući srpskoj nacionalističkoj intelektualnoj (svjetovnoj i duhovnoj) i
političkoj eliti, zbog koje je dobijao na masovnosti i masovnoj podršci srpskog naroda.
Iza srpskog fašizma uvijek je stajala država kao najmoćniji politički subjekt koji je
najneposrednije planirao, organizovao i provodio genocid. Poznati, raspoloživi, jasni,
dovoljni i dovoljno valjani dokazi potvrđuju u srpskom fašizmu postojanje *subjektivnog*

do unutrašnje krize u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji i razbila zajedničku državu;

- Miloševićevom nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i demonstracija (na kojima je 1988-1989. učestvovalo oko pet miliona ljudi) i pučističkim metodama (“birokratska antirevolucija”) srušena su (krajem 1988. i početkom 1989) u Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i Crnoj Gori legalno izabrana rukovodstva i uklonjeni “nepoželjni” kadrovi;
- Republika Srbija je, revizijom Ustava iz 1974. i donošenjem Ustava od 28. septembra 1990, ukinula autonomije Vojvodine i Kosova i praktično izvršila secesiju (od SFRJ), uništila ustavni poredak SFRJ (izvršila udar na savezni Ustav i “**pravnu agresiju na ustavni sistem Jugoslavije**”), preuzela funkcije “**nove samostalne srpske države**”, čime je sama izuzeta iz pravnog sistema SFRJ, što je po zakonima SFRJ predstavljalo najteže krivično djelo, i prije (višepartijskih) izbora otpočela s procesom formiranja Velike Srbije;

(*mentalnog*) *elementa genocida* - **namjere** (*mens rea*) i **genocidnog plana** za izvršenje genocida nad muslimanima, uključujući i nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini, o čemu, pored ostalog, postoje i naredbe za izvršenje genocida.

Srpski fašizam je (patološki) opsjednut pravoslavljem i srpstvom, tom, kako to tvrdi Mirko Kovač, bolesnom pojavom, “**koja stavlja Naciju iznad Boga i u tome nalazi opravdanje za sva zlodjela koja čine ti velikosrpski 'narodnjački tipovi'**”, naslojni “**na nemanjičko-pravoslavnu tradiciju**”.

Srpski velikodržavni projekt **negira historijski, nacionalni, političko-pravni i teritorijalni integritet zemalja i narodâ** koji ulaze u prostor zamišljenog i planiranog srpskog velikodržavnog interesa, što se jasno vidi u pokušajima osvajanja tuđih teritorija (Makedonija, Kosovo, Crna Gora, Sandžak, Albanija, Bosna i Hercegovina i Hrvatska). Sve su to očigledni elementi na kojima se zasniva definicija jednog takvog fašističkog projekta, čiji je cilj formiranje etnički čiste srpske velike države.

Nad muslimanima u Srbiji, na Kosovu, Makedoniji, Crnoj Gori, Sandžaku i Bosni i Hercegovini je, u skladu s velikosrpskom ideologijom, politikom i praksom srpskog velikodržavnog projekta, u više osvajačkih ratova, u XIX i XX stoljeću, (iz)vršen genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Genocid nad muslimanima na Balkanu, posebno Bošnjacima u Bosni i Hercegovini, rezultat je kolektivne srpske fašističke ideologije i politike i genocidne zločinačke prakse istrebljenja muslimana (S. Čekić, **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA**, *Univerzitetski informativni glasnik*, Specijalno izdanje, broj 5, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 11-17).

- u Crnoj Gori formiran je kolaboracionistički režim;
- Republika Srbija je izvršila udar na monetarni sistem SFRJ (9. januara 1991) - Slobodan Milošević se dograbio zlatnih rezervnih zaliha u inostranstvu u vrijednosti od 1,4 milijarde američkih dolara;
- ubrzan je proces homogenizacije Srba, posebno u Bosni i Hercegovini;
- politički projekt - srpski velikodržavni projekt “**svi Srbi u jednoj državi**” doveo je do unutrašnje krize u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, razbio zajedničku državu i eskalirao osvajačkim ratovima i genocidom. Srbija i Crna Gora /Savezna republika Jugoslavija je od 1991. do 1999. vodila osvajačke ratove na Balkanu (borbu za teritorije, za “*životni prostor*” - *lebensraum*), uključujući i protiv Republike Bosne i Hercegovine (1991-1995);
- navedeni osvajački projekt su, pored ostalih, prihvatili, podržavali i u njemu učestvovali brojni i raznovrsni politički, vojni i društveni subjekti u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, među kojima i nacionalistička Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, čiju je politiku, nažalost, prihvatio neočekivano veliki broj Srba;
- politički projekt – ujedinjenje svih Srba – **formiranje velike etničke (srpske) države** dobio je masovnu podršku Srpske akademije nauka i umetnosti, Udruženja književnika Srbije, Srpske pravoslavne crkve, Jugoslavenske narodne armije (JNA od devedesetih godina XX stoljeća nije imala ni jugoslavenski ni narodni karakter), političkih i kulturnih institucija i ustanova uz, nažalost, masovnu neselektivnu podršku srpskog naroda;
- rukovodstvo JNA prihvatilo je srpsku nacionalističku ideologiju i politiku i postalo instrument srpskog velikodržavnog projekta, čiji je zadatak bio da “**štiti teritorije sa srpskim življem, nauružava ih i obezbijedi granice buduće, zamišljene Jugoslavije**”;
- agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima čine suštinu genocidnog projekta **zajedničkog zločinačkog**

poduhvata država Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) i Republike Hrvatske, njihovih rukovodstava i brojnih rukovodilaca političkog, vojnog, policijskog i upravnog vrha, te njihovih petokolonaša, kolaboracionista i plaćenika;

- **namjera** (*mens rea*) tog zločinačkog čina, utemeljena i iskazana na srpskom i hrvatskom velikodržavnom projektu, imala je za cilj zauzimanje i uništenje države Republike Bosne i Hercegovine i **“konačno rješenje” muslimanskog pitanja** - uništenje Bošnjaka ili njihovo svođenje na beznačajnu etničku i vjersku grupu. U funkciju tih zločinačkih aktivnosti poslušno su se, kao neposredni saradnici i izvršioci, stavile paradržavne tvorevine i servilni petokolonaši iz Republike Bosne i Hercegovine (“Hrvatska zajednica Herceg-Bosna”/“Hrvatska republika Herceg-Bosna”, “Republika srpska Bosna Hercegovina”/“Republika Srpska” i “Autonomna pokrajina zapadna Bosna”) i Republike Hrvatske (“Republika srpska krajina”), koje su države agresori (Savezna republika Jugoslavija i Republika Hrvatska), po ugledu na naciste, osmislile, planirale, pripremile, organizovale, formirale, rukovodile, naoružava(ve), obučavale, izdavale (im) naredbe, pri čemu je u suštini riječ o marionetskim režimima tih država, koji su usmjeravani i kontrolisani od tih država i bili zavisni od njih i djelovali u njihovo ime - u svojstvu organa Savezne republike Jugoslavije i Republike Hrvatske.

Radi ostvarivanja navedenog zločinačkog poduhvata agresori su, posebno Srbija i Crna Gora, u skladu sa strateškim planovima, realizovali planirane aktivnosti i akcije:

- razbijen je ustavni koncept odbrane SFRJ;
- republikama i pokrajinama oduzeto je suvereno pravo u oblasti organizovanja i rukovođenja teritorijalnom odbranom, ravnopravnom komponentom Oružanih snaga SFRJ, i njeno dovođenje, podređivanje i stavljanje pod (pot)punu kontrolu JNA;
- smanjena je i razoružana Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine i još nekih konstitutivnih elemenata SFRJ;

- JNA je od antifašističke, jugoslavenske, narodne i multietničke vojske “transformisana” u velikosrpsku vojsku;
- obnovljeni su i eskalirali su fašistički pokreti - velikosrpski i velikohrvatski;
- utvrđeni su metodi, mehanizmi i postupci planiranja, organizovanja i pripremanja zločina;
- postignut je (marta 1991) načelan dogovor o uništenju države Republike Bosne i Hercegovine između šefova susjednih država (*Pakt Milošević - Tuđman*);
- omeđene / omeđavane su granice “Velike Srbije” i “Velike Hrvatske”;
- organizovana je, naoružana, obučena i opremljena peta kolona (velikosrpska i velikohrvatska) susjednih država u Bosni i Hercegovini;
- zauzete su polazne pozicije za agresiju i druge zločinačke aktivnosti, uključujući i genocid nad Bošnjacima;
- rukovođenje i komandovanje na okupiranim teritorijama objedinjeno je u rukama šefova susjednih država - okupacionih sila;
- utvrđeni su nosioci i imenovani subjekti određenih konkretnih aktivnosti, u određenim uslovima, identifikovani njihovi ciljevi, metode i sredstva i efekti - rezultati i posljedice.

Radi se o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava, teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, koji su nastali na temeljima fašističke ideologije, politike i prakse dva velikodržavna projekta, dvije genocidne politike, dva zajednička zločinačka poduhvata, dva nacionalistička pokreta, dvije države, zatim dvije, odnosno tri kolaboracionističke i petokolonaške tvorevine, dvije oružane sile, četiri kolaboracionističke vojne formacije i više drugih oružanih jedinica i grupa, uključujući i strane plaćenike (Ruse, Grke, itd.). Takva fašistička ideologija, politika i praksa, osvajačkog i genocidnog karaktera, imala je za cilj **formiranje velikosrpske i velikohrvatske države** na štetu samo-

stalne, suverene i nezavisne, historijski trajne i jasno definisane države Republike Bosne i Hercegovine. **Cilj tih ideologija i politika je osvajački rat za teritorije** (“borba za teritorije”, teritorijalna ekspanzija), borba za “životni prostor”, za otimanje tuđe - bosanskohercegovačke zemlje, **i uništenje Bošnjaka**, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Rezultatima dosadašnjih naučnih istraživanja utvrđene su i konstatovane relevantne naučne činjenice, koje potvrđuju i dokazuju **naučnu istinu**, čije su, pored ostalog, bitne odredbe:

- agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima su **isplanirani** (intelektualno, ideološki, politički, vojno, ekonomski, medijski, obavještajno, psihološki, itd.), s jasno postavljenim **ciljevima, naređeni, usmjereni, organizovani i vođeni** s nadležnih političkih i vojnih mjesta i izvršeni planski, sistematski i organizovano. Poznate su **države agresori, zatim ideolozi, planeri, naredbodavci, izvršioc i saradnici, te kako su zločini izvršeni i zbog čega su izvršeni;**
- beogradski i zagrebački režimi, na čelu sa Slobodanom Miloševićem i Franjom Tuđmanom, su: **planirali, pripremali, usmjeravali, organizovali i vodili agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima; rukovodili i komandovali izvođenjem agresije; operativno planirali, pripremali, koordinirali, usmjeravali i vlastitim oružanim snagama** (Jugoslavenska narodna armija /Vojska Jugoslavije, Hrvatska vojska, “Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine” /“Vojska Republike Srpske”, “Vojska Republike srpska krajina”, “Hrvatsko vijeće obrane” i “Narodna odbrana Autonomne pokrajine zapadna Bosna”) **vodili borbene operacije protiv Republike Bosne i Hercegovine; osiguravali živu silu (starješinski i vojnički kadar), kompletnu logističku i finansijsku podršku (tenkove, transportere, helikoptere, artiljerijsko i pješadijsko naoružanje, radarskoračunarska sredstva, minsko-eksplozivna sredstva, municiju, gorivo i mazivo i druge strateške sirovine), sanitetski materijal, zdravstveno osiguranje i svu drugu vojnu opremu, zatim plaće i penzije, te tako neposredno**

učestvovali u izvršenju genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Samo u periodu do 31. decembra 1994. Savezna republika Jugoslavija je za izvođenje agresije osigurala 89,4% pješadijske, 73% artiljerijske i 95,1% protivavionske municije. Navedene podatke je pravovremeno, još u toku sudskog procesa, posjedovao Međunarodni sud pravde, ali ih, nažalost, kao i mnoge druge krucijalne dokaze o neposrednom učešću i odgovornosti Savezne republike Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, nije uzeo u obzir;

- oružana agresija, osvajački rat protiv Bosne i Hercegovine, bila je sastavni dio Miloševićeve i Tuđmanove državne politike, u čije je ime najveći dio Bosne i Hercegovine okupiran, a Bošnjaci ubijani, protjerivani i odvođeni u koncentracione logore samo zbog njihove **nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti i osvajanja njihovog životnog prostora**;
- Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) ostvarivala je *opću (sveukupnu) kontrolu i efektivno rukovođenje* nad snagama **“bosanskih Srba”**, koje su, kao **“dio vojne organizacije SRJ”** djelovale *de facto* i *de iure* kao organ Savezne republike Jugoslavije, koja je **“provodila vojne operacije neophodne za uspostavljanje Velike Srbije”**, pri čemu su **“bosanski Srbi djelovali u ime Vlade Savezne republike Jugoslavije”**, koja je **“djelovala kao međunarodni subjekt koji vrši vlast nad Republikom Srpskom”**;²
- Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) je, učestvujući u osvajačkim ratovima u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini i genocidu nad Bošnjacima, **IZDRŽAVALA “70.000**

² ICTY, Predmet br IT- 04-1-I, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2 STATUTA*, 7. maj 1997, paragrafi 5-34; *, * Oberlandesgericht Düsseldorf, *URTEIL*, Nikola Jorgić, 26. septembar 1997, str. 158-160; *, * Bundesgerichtshof, *URTEIL*, Nikola Jorgić, 30. april 1999, str. 19-23; *, * Bundesverfassungsgericht, *URTEIL*, Nikola Jorgić, 12. decembar 2000; ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, paragrafi 72, 129 i 150-164; *, * European Court of Human Rights, Case of Jorgic v. Germany, p. No 74613/01, *JUDGMENT*, 12. juli 2007.

VOJNIKA U VOJSCI REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE, OKO 200.000 VOJNIKA U VOJSCI REPUBLIKE SRPSKE I VOJSKU JUGOSLAVIJE /oko 230.000 - prim. S. Č./, A TO JE SKORO POLA MILIONA VOJNIKA”;³

- Savezna republika Jugoslavija je do 30. augusta 1994. **“DVIJE MILIJARDE /AMERIČKIH - prim. S. Č./ DOLARA UTROŠILA U BOSNI I HERCEGOVINI”**⁴ - za vođenje agresorskog, osvajačkog rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka, pri čemu je do 8. jula 1994. samo **“U MUNICIJI I VOJNOJ OPREMI ZARAT U RS I RSK” POTROŠILA OKO MILIJARDU AMERIČKIH DOLARA (“... OKO 1.000.000.000 \$”)**;⁵
- Savezna republika Jugoslavija je pružala **“maksimalnu pomoć”** srpskom narodu **“preko Drine, da se stvori Republika Srpska, da se stvori Republika Srpska Krajina”** i izborila se da tzv. međunarodna zajednica **“nudi legalizaciju države na polovini teritorije Bosne i Hercegovine, čime bi se teritorija (Savezne republike Jugoslavije) povećala “za jednu četvrtinu, jer je 102 hiljade kvadratnih kilometara Jugoslavije, a da se stanovništvo poveća za jednu desetinu, i to da se legalizuje”**, tako se **“stvora sva podloga da srpski narod, praktično, ostane da živi u jednoj državi”**;⁶

³ AIIZ, inv. br. 2-4250, Savezna republika Jugoslavija, Generalštab Vojske Jugoslavije, Kabinet načelnika, *ZAVRŠNA REČ PREDSEDNIKA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE AKADEMIKA DOBRICE ČOSIĆA NA SASTANKU ŠTABA VRHOVNE KOMANDE, DANA 27. MAJA 1993. GODINE U DOBANOVcima.*

⁴ AIIZ, inv. br. 2-3598, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, VOJNA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 25. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE, održane 30. augusta 1994. godine - Beograd, str. 37.

⁵ ICTY, Baza podataka: Sudski spisi, Radna bilježnica Ratka Mladića, 31. mart 1994. - 3. septembar 1994, str. 194.

⁶ AIIZ, inv. br. 2-3598, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, VOJNA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *STENOGRAFSKE BELEŠKE SA 25. SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE*, održane 30. augusta 1994; Isto, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, SP Br. 9-3, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, 27. septembar 1994, Beograd, *ZAPISNIK SA DVADESETPETE SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE*, održane 30. augusta 1994. godine.

- Savezna republika Jugoslavija je “**stvorila Republiku Srpsku**”, srpsku državu na prostorima na kojima nikada nije bilo srpske države“, i “**uknjžila pola Bosne**”;⁷
- Slobodan Milošević je “**obezbedio legitimitet Republike Srpske pred svetom**”, a generali Vojske Jugoslavije su zločin protiv mira (agresiju) i zločin genocida “**uradili časno**”;⁸
- paradržavne tvorevine Srpska republika Bosna i Hercegovina / Republika Srpska, Hrvatska zajednica Herceg-Bosna / Hrvatska republika Herceg-Bosna i Autonomna pokrajina zapadna Bosna i njihovi politički, vojni, policijski i izvršni organi bili su organi susjednih država - Savezne republike Jugoslavije i Republike Hrvatske. Ti marionetski režimi nisu predstavljali nikakav samostalni politički niti vojni subjekt. Savezna republika Jugoslavija i Republika Hrvatska su, u ulozi okupatorskih sila u Republici Bosni i Hercegovini, vršile opću (sveukupnu) političku i vojnu, kao i efektivnu kontrolu nad svojim paradržavnim, kolaboracionističkim i petokolonaškim tvorevinama u Republici Bosni i Hercegovini i njihovim političkim, vojnim, policijskim i izvršnim organima (vlasti);
- agresori su na okupiranim područjima, gradovima u opsadi i na teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnim zonama Ujedinjenih nacija,⁹

⁷ AIIZ, inv. br. 2-4270, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, SLUŽBENA TAJNA. STROGO POVERLJIVO, *STENOGRFSKE BELEŠKE SA 47. PROŠIRENE SEDNICE VRHOVNOG SAVETA ODBRANE*, održane 6. decembra 1995. godine, Beograd.

⁸ AIIZ, inv. br. 2-2889, SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA, VRHOVNI SAVET ODBRANE, ODBRANA, DRŽAVNA TAJNA, STROGO POVERLJIVO, *ZABELEŠKA SA SASTANKA PREDSTAVNIKA NAJVIŠEG POLITIČKOG I VOJNOG RUKOVODSTVA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE I REPUBLIKE SRPSKE*, održanog 25. augusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima.

⁹ Teritorija Ujedinjenih nacija u Republici Bosni i Hercegovini - sigurne zone Ujedinjenih nacija, 1993-1995. (Sarajevo, Goražde, Žepa, Srebrenica, Tuzla i Bihać), posebno sigurna zona Ujedinjenih nacija Sarajevo, “**većinom su veoma pretrpane, bez dovoljno osnovnih životnih sredstava - hrane i lijekova, i meta su bezobzirnog granatiranja i vojnih napada. U velikoj mjeri te zone su 'sigurne' samo na papiru**” (T. Mazowiecki, *IZVJEŠTAJI 1992-1995*, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar, Tuzla-Sarajevo, 2007, str. 517 i 519).

pored zločina protiv mira i sigurnosti čovječanstva, izvršili brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad civilima i civilnim stanovništvom te civilnim objektima, kao što su: organizovano ciljano ubijanje, ustvari najčešće stravično masovno i pojedinačno strijeljanje, klanje, spaljivanje i masakriranje muškaraca, žena, djece i staraca, uglavnom Bošnjaka, te muslimana - Albanaca i Roma (**“lišavanje života tokom napada na gradove i sela”**), pripadnika zaštićene nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, koji su sistematski birani kao cilj za uništavanje; hap-

Teritorija Ujedinjenih nacija u Republici Bosni i Hercegovini, **“ti džepovi koji su bili poznati kao enklave ili ‘sigurne zone’**”, svojevrsni koncentracioni logori Ujedinjenih nacija, koncentracioni logori **“pod kontrolom UNPROFOR-a, koji su se ponašali kao čuvari tog otvorenog zatvora”** (ICTY, IZJAVA SVJEDOKA, Diego Enrique Arria, paragrafi 344-370), u kojima je genocid vršen u kontinuitetu, pred očima cjelokupne međunarodne zajednice, odnosno, kako to tvrdi Michael A. Sells, **“pred širom otvorenim očima cijelog svijeta”** (M. A. Sells, **IZNEVJERENI MOST: RELIGIJA I GENOCID U BOSNI**, “Sedam”, Sarajevo, 2002, str. 44), u i prema kojima je agresor **“kontrolisao sve glavne puteve”** i vodio **“politiku ometanja dostave medicinskih i prehrambenih zaliha enklavama i izlaganje civila koji su se nalazili u opsadi unutar enklava neselektivnom granatiranjem i snajperskoj vatri”**, **“tokom vremena poprimile su karakteristike logora, s velikim brojem Muslimana koji su bili zatvoreni u malim i jasno definisanim područjima. Enklave su gotovo u potpunosti zavisile od humanitarne pomoći izvana, čije su pristizanje kontrolisali bosanski Srbi. Svedočenja pokazuju da su nedostajali stambeni objekti i mnogi ljudi su bili beskućnici ili su živjeli u pretrpanim i nehygienjskim uslovima. Vladala je glad i očajnička potreba za hranom. Nisu se usuđivali da se slobodno kreću, iz straha da ih ne pogodi neselektivno ispaljena granata ili snajperski metak. Bolnice su bile prepune lica ranjenih granatama ili snajperskim metkom; medicinsko osoblje bilo je premoreno. Amputacije su redovno izvođene bez anestezije. Smrt izazvana bakterijskim infekcijama bila je svakodnevna pojava. Civilno stanovništvo u enklavama znalo je da ne može nigde da pobjegne. Jedan svjedok je rekao: ‘Civilno stanovništvo imalo je osjećaj da se radi o nemilosrdnom i nepromjenljivom zamahu koji je mogao završiti jedino smrću svih u enklavi’”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 913-915). Detaljnije o okolnostima pod kojima su uvedene sigurne zone Ujedinjenih nacija u Republici Bosni i Hercegovini, definiciji, konceptu i politici sigurnih zona, te primjeni politike sigurnih zona - kontroverze i opstrukcije vidi: T. Mazowiecki, str. 514-520; S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, **GENOCID U SREBRENICI “SIGURNOJ ZONI” UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 297-323.

šenje, deportovanje i zatočenje u koncentracione logore, zatvore i druga mjesta zatočenja; ubijanje i masakriranje u koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim objektima; zastrašivanje, premlaćivanje, mučenje, zlostavljanje, proganjanje, ponižavanje i izgladnjivanje civila u logorima i zatvorima, te surovo i nečovječno postupanje i nehumani uslovi u zatočeničkim objektima, od čega su mnogi Bošnjaci svakodnevno umirali; ciljano ubijanje i ranjavanje intelektualne i političke elite (ljekara i zdravstvenih radnika, pravnika, vjerskih službenika, posebno lica Islamske zajednice - imama, profesora, studenata, učenika i drugih, privrednika i drugih stručnjaka i istaknutih i uglednih Bošnjaka, posebno političkih vođa i članova Stranke demokratske akcije); nanošenje teških tjelesnih i/ili psihičkih povreda; sistematsko i masovno silovanje i seksualno zlostavljanje žena (čak i starica), djevojaka, pa i djevojčica u logorima, zatvorima, hotelima, garažama, privatnim kućama i drugim mjestima; uzimanje i ubijanje talaca; nasilno pokrštavanje Bošnjaka; sistematsko prisilno protjerivanje, raseljavanje, istjerivanje i deportacija civila i civilnog stanovništva, uglavnom Bošnjaka iz njihovih domova i s vjekovnih staništa (stravične razmjere tih zločina svjedoče o pretvaranju okupiranih područja u jednonacionalne, u etnički čiste srpske i/ili hrvatske teritorije); prisilno razdvajanje žena, djece i staraca od muških članova njihovih porodica; okrutno, surovo i nečovječno postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima; napadi na zdravstvene ustanove, te povređivanje i ubijanje ranjenika; sistematski vojni napadi širokih razmjera (uz upotrebu artiljerije, haubica 105 mm, tenkova T-84, raketa s daljinskim navođenjem, aviobombi i drugih oruđa i oružja) usmjereni na civilne ciljeve (civilno stanovništvo i civilne objekte); napadi na humanitarne konvoje, opstruiranje i ograničavanje humanitarne pomoći i napadi na osoblje humanitarnih organizacija; neselektivno i nesrazmjerno korištenje sile (uključujući i tešku artiljeriju) i opsade protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata; surovo i nečovječno postupanje prema civilima i civilnom stanovništvu, podrazumijevajući i nanošenje velikih patnji i teških povreda tjelesnog i psihičkog integriteta; fizičko iznurivanje i terorisanje

civilnog stanovništva; bespravno (masovno) otpuštanje s posla; namjerno razaranje i uništavanje gradova, naselja i sela; stalno granatiranje civila i civilnog stanovništva i snajpersko djelovanje po bosanskohercegovačkim gradovima i naseljima u opsadi; korištenje civila kao živog štita, te za prisilne fizičke radove na prvoj liniji fronta (kopanje rovova, nošenje municije i dr.); nametanje prekomjernog rada; nanošenje teških ozljeda i zlostavljanje civila; namjerno nametanje životnih uslova koji su (bili) sračunati da dovedu do potpunog ili djelimičnog fizičkog ili biološkog istrebljenja Bošnjaka (namjerno izgladnjivanje, uskraćivanje odgovarajuće medicinske pomoći, hrane, vode, smještaja, odjeće, sanitarnih uslova, električne energije, gasa, ogrjeva, telefonskih komunikacija i gradskog saobraćaja); upotreba zabranjenih (po međunarodnim konvencijama) metoda i sredstava ratovanja, fizičko iznurivanje i dr.); pustošenje ljudskih ognjišta neopravdano vojnim potrebama; plansko i selektivno pljačkanje, razaranje i uništavanje stambenih, obrazovnih, naučnih, zdravstvenih, vjerskih i privrednih objekata; uništavanje i zatiranje kulturno-historijskih i vjerskih spomenika, te kompletne infrastrukture Bosne i Hercegovine (saobraćajnice, PTT instalacije, radio i TV predajnici, električni dalekovodi, vodovodi i rezervoari za vodu, zdravstvene ustanove i dr.), kao i prirodnih resursa (šume, vodotokovi, rudnici i sl.) i dr.

O zločinu genocida nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, o tom masakru nad nedužnim, nenaoružanim i nemoćnim žrtvama koje je Zapad prepustio agresorima i njihovim kolaboracionistima i petokolonašima da ih unište, posebno u dolinama rijeka Drine, Neretve, Sane, Une, Lašve, te Bosanske Posavine, a naročito o genocidu u i oko sigurnih zona Ujedinjenih nacija Srebrenica i Žepa, jula 1995, kao i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pored brojnih relevantnih, dostupnih i pouzdanih dokumenata, podataka, informacija, saznanja, izjava i drugih dokaza, uključujući i stručna saznanja međunarodnih i nacionalnih sudova,¹⁰

¹⁰ Međunarodni karakter oružanog sukoba u Republici Bosni i Hercegovini i genocid nad Bošnjacima konstatovali su i utvrdili, pored ICTY-a, ICJ-a i Suda Bosne i Hercegovine, i sudovi u Saveznoj Republici Njemačkoj i Evropski sud za ljudska prava u Strazburu. Tako je, prema stručnim rezultatima sudova u Njemačkoj i Evropskog

evidentni su i objektivni indikatori - masovna i pojedinačna ubistva i masovne grobnice;

- agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu je, uz **embargo na oružje i humanitarnu politiku** Ujedinjenih nacija, Evrope i tzv. međunarodne zajednice i **međunarodnu strategiju ignorisanja srpskog velikodržavnog fašističkog i genocidnog projekta**, bila sastavni dio Miloševićeve državne politike, u čije je ime najveći dio Bosne i Hercegovine okupiran, a Bošnjaci ubijani, protjerivani i odvođeni u koncentracione logore zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti i zauzimanja njihove zemlje, pljačkanja materijalnih dobara i druge pokretne imovine, te otimanja i prisvajanja njihovih kuća i stanova i zatiranja tragova civilizacijskih i kulturnih tekovina;
- operacionalizaciju velikosrpske ideologije, politike i prakse u Republici Bosni i Hercegovini vodila je Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, na čelu s Radovanom Karadžićem, Momčilom Krajišnikom, Biljanom Plavšić i drugim zločincima, koje je, nažalost, prihvatio zaprepašćujuće veliki broj Srba. Još više zastrašuje i činjenica da su mnogi Srbi antifašisti iz Drugog svjetskog rata svoj radni i životni vijek na kraju XX stoljeća završili kao fašisti.¹¹ Rukovodstvo Srpske

suda za ljudska prava, genocid utvrđen na području Osmaka (Kalesija), Foče, Doboja i Kotor-Varoša (* **Oberlandesgericht** Düsseldorf, *URTEIL*, Nikola Jorgić, 26. septembar 1997, str. 158-160; ** **Bundesgerichtshof**, *URTEIL*, Nikola Jorgić, 30. april 1999, str. 19-23; * **Bundesverfassungsgericht**, *URTEIL*, Nikola Jorgić, 12. decembar 2000; ICTY, Predmet br. IT-94-1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, paragrafi 72, 129 i 150-164; ** **European Court of Human Rights**, Case of Jorgic v. Germany, p. No 74613/01, *JUDGMENT*, 12. juli 2007; ** **Bayerisches Oberstes Landesgericht** München, *URTEIL*, Đurađ Kušljic, 9. decembar 1999; ** **Bundesgerichtshof** *URTEIL*, Đurađ Kušljic, 21. februar 2001; ** **Bayerisches Oberstes Landesgericht** München, *URTEIL*, Novislav Đajić, 23. maj 1997; ** **Oberlandesgericht** Düsseldorf, Maksim Sokolović, 29. novembar 1999; ** **Bundesgerichtshof** *URTEIL*, Maksim Sokolović, 21. februar 2001).

¹¹ Devedesetih godina XX stoljeća samo na skupu u beogradskom Sava Centru (1990) oko 700 partizanskih generala, oficira i narodnih heroja dalo je podršku ratnoj politici Slobodana Miloševića (Jovo Kapičić, **Za Miloševićeve logore Goli otok je bio hotel sa pet zvjezdica**, *DANI*, Sarajevo, 23. decembar 2011, str. 62-65).

- demokratske stranke i srpske paradržavne i kolaboracionističke tvorevine u Republici Bosni i Hercegovini (Srpska republika Bosna i Hercegovina/Republika Srpska) bilo je uključeno u zajednički zločinački poduhvat pod direktnim političkim i operativnim vodstvom Slobodana Miloševića, čiji su cilj i namjera bili da se, u skladu s političkim projektom formiranja “**jedinstvene države srpskog naroda**” (“**jedinstvene srpske države na Balkanu**”) i “**strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**”, zauzme i uništi država Republika Bosna i Hercegovina i (u njoj) unište Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva;
- kolaboracionisti i petokolonaši (veliko)srpskog agresora (politički, vojni, policijski i upravljačko-izvršni potencijal marionetskog režima Republike Srpske), pod neposrednim rukovodstvom, organizacijom, komandom, učešćem i podrškom države Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), koja je okupirala preko 70% teritorije Republike Bosne i Hercegovine, učestvovali su, kao i država Savezna republika Jugoslavija, u genocidu, zločinima protiv čovječnosti i ratnim zločinima nad Bošnjacima, kao i u ratnim zločinima nad drugim narodima;
 - fašističko i genocidno rukovodstvo paradržavne i kolaboracionističke tvorevine Republike Srpske, na čelu s Radovanom Karadžićem, Momčilom Krajišnikom, Biljanom Plavšić i drugima, koju je generisao srpski nacizam i na kostima ubijenih Bošnjaka inaugurisao genocidnu tvorevinu nazvanu republikom, imalo je **genocidnu namjeru i genocidni plan** o uništenju Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, po kojem je genocid organizovano, ciljno i sistematski izvršen;
 - za uništenje Bošnjaka, međunarodnim humanitarnim pravom zaštićene grupe (nacionalne, etničke i vjerske kao takve), postojala je **genocidna zločinačka namjera i genocidni plan** (postoje, pored ostalog, naredbe za izvršenje genocida, uključujući i formiranje koncentracionih logora);
 - **genocid** nad Bošnjacima izvršen je u teškim i složenim uslovima međunarodnog oružanog sukoba - **agresije** na nezavisnu, međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, članicu Uje-

dinjenih nacija, i **okupacije** velikog dijela njene državne teritorije. Osuđeni ratni zločinac Biljana Plavšić je na 17. sjednici Skupštine Republike Srpske, održane od 24. do 26. jula 1992, izjavila da je **70% teritorije Bosne i Hercegovine osvojeno**. Radovan Karadžić je na 34. zasjedanju Skupštine Republike Srpske, održane od 27. augusta do 1. oktobra 1993, izjavio: “**A sačuvali smo 250.000 mjesta životnog prostora gdje su muslimani živjeli.**” Slobodan Milošević je 15. aprila 1994. na sjednici Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije, pored ostalog, izjavio: “... **naše snage kontrolišu 72% teritorije Bosne i Hercegovine**”;

- genocid nad Bošnjacima je, u skladu s (veliko)srpskom genocidnom ideologijom, politikom i praksom, a po uzoru na fašizam i nacizam, (iz)vršen u kontinuitetu do kraja 1995. i na televiziji je prenošen uživo, bez obzira na broj likvidiranih, ranjenih, protjeranih, silovanih, itd. Namjera da se Bošnjaci unište evidentna je od početka i faktička je konstanta, koja je permanentno i u kontinuitetu očigledna tokom cijelog trajanja agresije. Izvršioци genocida, imajući u vidu tolerisanje njihovih akata od strane Ujedinjenih nacija i vodećih država Zapada, bili su uvjereni da će *via facti* doći do legalizacije genocida kao političke prakse;
- genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini rezultat je kolektivne velikosrpske ideologije, politike i prakse uništenja Bošnjaka. Samo u osmišljenom, planiranom, organizovanom, usmjerenom, vođenom, sistematskom i ciljnom genocidu nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, učestvovalo je, prema rezultatima istraživanja Vlade Republike Srpske, preko 25.000 ljudi.

*

*

*

Srbijansko-crnogorski agresor je na okupiranim teritorijama Republike Bosne i Hercegovine, posebno na području srpskih strateških prioriteta **istočne i sjeverne Bosne**, kao i **Bosanske krajine**, gradovima

u opsadi, teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnim zonama Ujedinjenih nacija i na slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine izvršio zločin genocida nad Bošnjacima. Najmasovniji zločin genocida izvršen je u općinama s bošnjačkom većinom (stanovništva) u Podrinju, Bosanskoj Posavini, dolinama Sane i Une, te na području Sarajeva, posebno u Sarajevu u opsadi, i drugim mjestima u Republici Bosni i Hercegovini;

- velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti likvidirali su (masovna i pojedinačna ubistva, klanja i spaljivanja) na desetine, stotine i hiljade civila i civilnog stanovništva, uključujući djecu, žene i starija lica, te trudnice i (tek rođene bezimene) bebe, na području: Trebinja, Bileće, Ljubinja, Gacka, Nevesinja, Mostara, Kalinovika, Foče, Goražda, Čajniča, Rudog, Višegrada, Rogatice, Sokoca, Han-Pijeska, Vlasenice, Bratunca, Srebrenice, Zvornika, Kalesije, Bijeljine, Brčkog, Bosanskog Šamca, Modriče, Doboja, Bosanskog Broda, Dervente, Teslića, Šipova, Jajca, Čelince, Maglaja, Zavidovića, Prnjavora, Kotor-Varoša, Skender-Vakufa, Banje Luke, Prijedora, Ključa, Bosanskog Petrovca, Drvara, Sanskog Mosta, Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe, Bihaća, Cazina, Velike Kladuše, Sarajeva (Ilijaš, Vogošća, Hadžići, Ilidža, Trnovo, Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Pale, posebno Sarajevo u opsadi) i drugih mjesta;¹²

¹² Granatiranjem Sarajeva, Mostara i drugih gradova, spaljivanjem Hambarina, Zecova, Rakovčana, Rizvanovića, Biščana i stotine i hiljade drugih sela, brojnim masovnim i pojedinačnim likvidacijama, posebno u koncentracionim logorima Omarskoj, Keratermu, Trnopolju, Manjači, Sušici, Kazнено-popravnom domu u Foči i drugima, masovnim prisilnim protjerivanjima desetinama, stotinama i stotinama hiljada nedužnih Bošnjaka iz njihovih domova, te drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, oživotvorene su, po ocjeni dr. Dušana Plenče, “**strategijske premise generala Mihailovića o ’brzom i radikalnom čišćenju sela i gradova od nesrpskog stanovništva’**, pa je ‘**noumen duha o fenomenu vremena i prostora postao najvažniji dokaz’ da je ’ideogeneza u ovom slučaju pretežnija od etnogeneze’** tvrdi ‘*Pravoslavljje*’”, br. 388, od 15. maja 1993. (D. Plenča, **REINKARNACIJA USTAŠKOG I ČETNIČKOG POKRETA**, u: **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane u Bihaću od 22. do 24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 104-106).

“**Ideogeneza kao najradikalniji oblik rasizma, odnosno diskriminacije po nacionalnoj osnovi, snažno je**”, tvrdi dr. Dušan Plenča, “**zaživela kod najodgovornijih**

- skoro sva navedena područja, od Trebinja na jugoistoku, preko Bijeljine na sjeveroistoku, dijela Sarajeva - glavnog grada Republike Bosne i Hercegovine, Posavine, do Bihačke krajine na

rukovodilaca Republike Srpske. Tako je dr. Biljana Plavšić, inače potpredsjednik Republike Srpske, zagovornik ekstremnog oblika biološke determinacije po kojoj teritorijalnost, tribalizam, ksenofobija, različiti oblici agresije, genocidni ratovi, slepa vera u vođe - 'pojednostavljuje deo univerzalnog etnograma'. Dr. Plavšić tvrdi da su 'Srbi u Bosni etnički-rasno superiorniji ne samo od Muslimana, nego i od Srba u Srbiji'. Polazeći od srpske rasne superiornosti, Biljana Plavšić zagovara 'potpuno čišćenje istočne Bosne od Muslimana ... jer i da zadržimo 70% teritorije nema mira. Za nas nema mira. Ja njima ne želim ništa dobro ... to je genetski kvaran materijal'" (Isto, str. 106).

"Neočetničke determinacije 'biološkog (krvnog) nacionalizma', zasnovane na revitalizaciji srpskog idejnog i religioznog rasizma iz tridesetih godina ovog veka (dr. Svetislav Stefanović, dr. Branislav Maleš, episkop Nikolaj Velimirović, Dimitrije Ljotić, itd.), dobila je, po ocjeni dr. Plenče, "i ovog puta podršku određenih krugova Srpske pravoslavne crkve - SPC" (Isto).

"Sofistikacijske hipoteze o nužnosti negovanja 'nacionalne čistoće', među prvima je podržao mitropolit dabrobosanski, braneći 'vrednost čiste rase' i oštro osuđujući 'pogubnost mešanja krvi putem brakova'. Gotovo u isto vreme, moćna medijska mašinerija SPC uporno je propovedala načela idealnog Srbina, propisana u vreme Drugog svetskog rata po episkopu Velimiroviću: 'Srbina treba da ima slatku dušu kralja Vladimira, izdržljivost Nemanjinu, hristoljublje Savino, krotkost Dečanskog, smernost Uroševu, požrtvovanost Lazarevu, viteštvo Strahinjino'. U protivnom, nikakva dobra 'naš narod' ne može očekivati, jer su 'uvek propadali kada su Srbi odstupali od svetosavskog pravoslavlja'. Razume se, ideja srpskog nacionalizma i svetosavskog rasizma 'nezamisliva je bez ogoljene mržnje i neprikrivenog zla', bez kojih je bilo nemoguće sprovesti totalno čišćenje 'srpskih zemalja' i 'novooslobođenih krajeva' - tvrdi biolog Nikola Tucić" /Nikola Tucić, GENETIKA I RASIZAM, *Republika*, br 78, 16-31. oktobra 1993/ - Isto, str. 107).

"Masovni zločini, ratna razaranja, uništavanje materijalnih dobara, teror i mržnja 'ogolelog jezika naših vođa, naših naučnika, naših novinara i čak naše dece' - ta ideologija 'krvi i tla' za koju su mnogi naši neofit-patrioti da ne može 'zaživeti kod Nemanjićevih potomaka', bila je i ostala glavna propulziona sila 'etničkog čišćenja' kao 'prirodne pojave' enormnog egzodusa. I dok su u Drugom svetskom ratu ustaše oterale u izbeglištvo preko 300.000 Srba, a 'ravnogorski osvetećenici' oko 170.000 Muslimana i Hrvata, njihove ovovremene reinkarnirane aveti 'vatrom, metkom, kamom i dinamikom' poslali su na stratišta pakla 'oko četiri miliona lica svih uzrasta i oba pola', koji danas 'lutaju svetom' po našim ili 'tuđim krajevima, koji su za njih u istoj meri neprijateljski i ne obećavaju im, u budućnosti, ništa dobro'" (Isto, str. 107-108).

"Hiljade majki je izgubilo svoje sinove; hiljade udovica je ostalo bez muževa, hiljade djece je ostalo bez očeva ...", tvrdi Carla del Ponte, glavna tužiteljica ICTY-a (1999-2007) – C. Del Ponte - Ch. Sudetic, **GOSPOĐA TUŽITELJICA: SUOČAVANJE S NAJTEŽIM RATNIM ZLOČINIMA I KULTUROM NEKAŽNJIVOSTI**, Buybook, Sarajevo, 2008, str. 215.

sjeverozapadu, danas čine Republiku Srpsku (entitet u okviru Bosne i Hercegovine), legalizovanu Dejtonskim mirovnim sporazumom, a koja je, što je očigledno na osnovu navedenih podataka, formirana na genocidu i drugim zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

U svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi Republike Bosne i Hercegovine, uključujući i u koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja, nad Bošnjacima, civilima i civilnim stanovništvom, nenaoružanim ljudskim bićima, muškarcima, ženama, djecom, starijim i mlađim, bolesnim i invalidima izvršena su planski, organizovano, sistematski i u kontinuitetu, pored ostalih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, brojna masovna i pojedinačna ubistva. Bošnjaci su, **zbog svoje nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, s namjerom sistematski birani i određeni kao cilj za fizičko ili biološko uništavanje (ubijani su “samo zato što su Muslimani”)**.

Oblici zločina i načini i sredstva ubijanja Bošnjaka su raznovrsni i mnogobrojni u formi monstruoze patologije koju karakteriše naglašeni barbarizam, sadizam, surovost i okrutnost. Muškarci, žene, djeca i starci su (u kućama, ispred i oko kuća, stanovima, dvorištima, voćnjacima, štalama, šupama, garažama, na ulici, u polju, na livadi, u logorima i u drugim zatočeničkim centrima, školama, bolnicama, obdaništima, džamijama i drugim mjestima) ubijani (u grupama i pojedinačno), mrcvareni, masakrirani (uglavnom vatrenim oružjem - automatskim puškama i pištoljima: najčešće su žrtvama pucali u glavu, prsa i/ili leđa), te minobacačima, raketama, modifikovanim aviobombama, granatiranjem, oštrim predmetima (noževima, sjekirama, čak i sabljama), zatim tupim predmetima (raznim šipkama, palicama, lancima, kablovima, te fizičkom snagom - rukama i nogama), klani (čak i motornim pilama), živi spaljivani (zločinci, uglavnom komšije, čiji je identitet poznat, a koji su dobro poznavali žrtve, zapalili su, pored ostalih, i mnoge nepokretne, teško bolesne, bespomoćne i iznemogle - žive, ubijene i poklane starice i starce), živi nabijani na kolce i pečeni na ražnju, bacani u jame i čatrnje, kasapljeni, odsijecane su im glave, sječeni prsti, kidane uši, vađene oči, živi su zakopavani, javno čerečeni, građevinskim mašinama - utovarivačem gaženi i gnječeni, zabijani im ekseri u glavu, potkivani

ekserima (po tabanima) kao životinje, rezani spolni organi, ubijene žrtve genocida su spaljivane (mnogi Bošnjaci su nakon ubistva i klanja zapaljeni) i na druge načine likvidirani (zločinci su protiv civila i civilnog stanovništva koristili i dresirane pse). Ubijana su i tek rođena djeca - bebe, koja nisu imala ni imena, kao i (u majčinim utrobama) nerođene bebe. Bošnjaci su ubijani na zvjerski način, uključujući i čitave porodice, te su tako u nekim masovnim grobnicama otkriveni i identifikovani posmrtni ostaci čitavih porodica. Žrtve su, **“pred brojnim svjedocima, najčešće u prisustvu članova porodica ili na mjestima gdje su porodice mogle da vide sam čin izvršenja ubijanja”**, ubijane pojedinačno ili u grupama. Zločinci su, pored ostalog, **“šutali muslimanske lobanje”**.¹³

¹³ * * **OPTUŽNICE PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA** (priredili Sabina Subašić-Galijatović i Enis Omerović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 31-34, 43-47, 69-76, 129-131, 133-136, 163-164, 184-188, 220-226, 235-245, 268, 272, 283-289, 298-307, 330, 341-347, 356-366, 388, 400-405, 412-419, 600, 613, 619, 626, 628, 636-637, 647, 649-650, 657, 664, 670-671, 682, 689, 694, 707, 719, 721, 726, 737-738, 741, 747, 750, 788, 791, 799, 814, 824, 832-833, 840-841, 843-849, 852-853, 861, 866, 869-897, 911, 912, 926, 930-931, 933-943; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, **PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE**, 16. juni 2004, paragrafi 155-163, 172-178, 181-200, 205-216, 225, 228 i 231; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI: Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 102-105, 108-120, 122-129 i 131-138; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, **PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, PRESUDA**, 1. septembar 2004, paragrafi 400-465 i **DODATAK C - UBIJENE OSOBE**, str. 383-393; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, **PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 718-720 i 793; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, **TUŽILAC ICTY-A PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, IZMIJENJENA I KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA PRILOG A - LIŠAVANJE ŽIVOTA NEPOVEZANO SA ZATOČENIČKIM OBJEKTIMA**, str. 15-17 i **PRILOG B - LIŠAVANJE ŽIVOTA POVEZANO SA ZATOČENIČKIM OBJEKTIMA**, str. 18-20; W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 64; S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE**, * * **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE** -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 991; P. Tafro - B. Macić, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE FOČA 1992-1995. (PRILOG UTVRĐIVANJU ŽRTAVA)**,

Srpski zločinci su nemoćne, nezaštićene i nenaoružane civile fizički i psihički maltretirali i ponižavali, udarali, tukli (pendrecima, sohama, vilama), te masovno, sistematski i organizovano silovali i seksualno zlostavljali žene, djevojke i djevojčice, urezivali krstove na licu žrtava (čak i od ubijenih Bošnjaka “pravili” krstove), odvajali vojno sposobne civile - muškarce od staraca, žena i djece, te djevojke i djevojčice od žena, itd., itd.

Pojedini Srbi su “**u pogledu klanja**” Bošnjaka najprije obučavani na svinjama kako bi “**kasnije na takav način klali ljude, to jest Muslimane**”. Takvu obuku (obuku na svinjama), pored ostalih, prošao je zločinac Borislav Herak iz Vogošće. On je, prema instrukcijama Krste Pustivuka (specijalca iz MUP-a Republike Bosne i Hercegovine, koji je bio predavač u policijskoj školi na Vracama - Sarajevo), “**u toku obuke zaklao dvije svinje**”, pri čemu mu je rečeno da ih “**oborim na leđa, zatim uhvatim za uši i nakon toga prerežem vrat i na takav način postupim i uradim kada uhvatim Muslimana**”.¹⁴

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 77-78; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 69-70, 74, 77-78, 80-93, 123, 128, 135, 149-150 i 156; Isti, **GENOCID U KLJUČU**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 382, 393; Isti; **LJU-TOČKA DOLINO NIKAD NE ZABORAVI**, Grafičar, Bihać, 2004, str. 151-152; Isti, **U OPSADI 1.201 DAN: SIGURNA ZONA UN-A BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 63; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1999, str. 390; AIIZ, inv. br. 2-4873; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragraf 105; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 254-255; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, **TOMAŠICA - MASOVNA GROBNICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 109-113.

¹⁴ M. Bisić - S. Kreho, **OBUKA ZA GENOCID (SUĐENJE BORISLAVU HERAKU)**, Khalid Al-Ageely, Sarajevo, 1995, str. 19, 38-39, 46, 87 i 92. Prvu primjenu takve monstruozne vještine ubijanja Bošnjaka bilo je Herakovo ubistvo šest zarobljenih pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine (iz Visokog) kod sela Drugača prema selu Kralupi, početkom juna 1992. “**Poslije protoka od dvadeset minuta, nakon naredbe da izvršim klanje tih ljudi, ja sam na livadi, odmah pored rova, zaklao**

“U šupi pored svoje kuće u Uglješićima /Vogošća - prim. S. Č./ pronađena su izmasakrirana tijela Šabana i Zehre Pandžić, te Sejdalije i Fatime Konaković. Više mještana naselja Tihovići mučki je ubijeno 4. jula 1992, a njihova tijela su potom stavljena na automobilske gume i spaljena. Šaban i Ibro Halač, Mahmut i Sead Kahriman, te Ismet Kerić iz Tihovića, prošli su strašnu golgotu batinanja i mučenja. Tjerali su ih da jedu kuhinjsku so i danima mučili žeđu, a potom ih natjerali da sami sebi iskopaju grobnice.”¹⁵ Srpske snage su u ljeto 1992. u selu Tihovići “sjekli muslimanske glave, a onda s njima igrali fudbal”.¹⁶ Sretko Damjanović je u selima Kremeš, Bratići i Krše zajedno sa svojim bratom Nenadom ubio, pored ostalih, braću Asima i Kasima Blekića, te zaklao Ramiza Kršu, nakon čega su se igrali, bacajući glavu mrtvog između sebe i prljavih pantalona od krvi.¹⁷

Agresor je u ljeto 1992. u Gornjoj Bioči uhapsio oko 30 civila muškaraca i odveo ih u Željezaru u Ilijašu, “tamo su ih pobili i spalili u peći za topljenje željeza”.¹⁸

U Foči su “nestajale cijele porodice, klana su djeca i starci. Ljudima su odsjecane glave i sa njima igran fudbal ...”.¹⁹ Zločinci

nožem prvog od njih, koji se zvao Osman, a inače ne znam kako se je prezivao. Tom prilikom su Zdrade Dragan i Danilo meni pomogli na taj način što su Osmana oborili, odnosno sapleli na zemlju, oborivši ga na leđa, i tom prilikom su ga oni držali za ruke, priljubivši ih za zemlju, a noge je držao pribijene za zemlju Rade Vrlješ, i poslije toga sam izvadio nož koji se nalazio za opasačem - a inače sam isti dobio po dolasku na položaj Dragače i nož je bio marke 'Fanipa'. Ja sam tom prilikom lijevom rukom izvadio nož iza pojasa i sageo sam se tako da sam desnom rukom uhvatio Osmana za glavu, odnosno za kosu, stavivši mu glavu na zemlju i lijevom rukom prerezao vrat istog, jer sam inače ja 'ljevak'. Tom prilikom sam ja žrtvu zaklao dokraja, tako da je odmah nastupila trenutna smrt, a nisam odvojio skroz glavu od tijela. Poslije toga na red je došao Zijad, tako da sam ja sve to isto ponovio. A poslije Zijada sam na isti način zaklao Ahmeda” (Isto, str. 19, 39, 46 i 92).

¹⁵ E. Muračević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje građana “Porodice nestalih općine Vogošća”, Sarajevo, 2001, str. 30.

¹⁶ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 45.

¹⁷ Isto, str. 25, 27, 45, 105 i 113-114.

¹⁸ Isto, str. 19, 40 i 94. U drugim izvorima nismo otkrili saznanja koja ovo potvrđuju.

¹⁹ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 28.

su s područja Foče žene, djecu i starce, pored ostalog, žive spaljivali po kućama. Tako su, naprimjer, u noći 10. juna 1992. pobili 16 članova porodice Šoro, od kojih su šestero, nakon ubistva, spalili u Vrantegovima (prigradsko naselje, mjesna zajednica Čohodar-Mahala) u kući Edhema Šore, među kojima troje djece od 2 do 12 godina starosti.²⁰

“Zlikovci Pere Eleza su 1992. u motelu u Miljevini klali, odsjecali glave, masakrirali postupnim odsijecanjem dijela tijela - ušiju, noseva, odsjecanje genitalija, vađenjem očiju, paranjem grudi i stomaka ... Pojedinačno ili masovno ubijali su 'normalno' hicima iz vatrenog oružja. Žrtve su zatvarali u kuće, štale ili druge objekte, te ubacivali ručne bombe, palili su žive, žene, djecu, starce ... Po desetine! ... Organizovali su 'gađanje glinenih golubava', prisiljavajući ljude na skakanje s mosta da bi bili meta u letu ... Gurali su cijevi od hidranta u čmar žrtve, a onda puštali vodu pod pritiskom sve do rasprskavanja tijela. U selu Papratnu kod Foče zabilježeno je vješanje o granu drveta i paljenje vatre ispod živog čovjeka i ... povedeno je kolo! Među igračima je bio i dojučerašnji direktor osmogodišnje škole iz Godijena, Boro Ivanović, komandant ove 'folklorne' parade.”²¹

²⁰ M. Kafedžić, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 408; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 196. Tada su ubijeni: Edhem Šoro, njegov sin Osman (1961) i njegova žena Sabaheta (1954), zatim Suada (1958, žena njegovog sina Ševala) i troje djece: Aldijana (12), Aldin (10) i Jasna (2) - M. Kafedžić, nav. dj., str. 408.

Ševal i Suljo, Edhemovi sinovi, odvedeni su u logor KPD. Ševal je ubijen na mostu 28. juna 1992, na Vidovdan, **“Suljo još nije pronađen. Memijini sinovi Dževad (1955) i Izet (1962) ubijeni su na lokalitetu Buk Bijela i ekshumirani. Šoro Tahir (1933) ubijen je u kući, a njegovi sinovi Esad (1975) i Enes (1977) odvedeni su u KPD, gdje im se gubi trag. Šoro Sulja Kenan (1985) ubijen je sa majkom kod kuće u Čohodar Mahali”** (Isto, str. 408-409).

Jedino se spasio Suljin dvanaestogodišnji sin Kemal koji je uspio da se iskrade iz kuće i sakrije u krošnji oraha pored kuće. **“Četnici su ga dozivali imenom, ali on ih je nadmudrio i nije se javljao, pa je tako spasio glavu”** (Isto).

Navedeni zločin izvršili su zločinci na čelu s Tutom Janjićem, među kojima je bio i komšija porodice Šoro Radoman Fundup (Isto).

²¹ M. Kafedžić, nav. dj., str. 352.

Tijela Bošnjaka “**plutala su rijekom Drinom, pri čemu su im kada ruke bile zavezane i imali su metak u potiljku**”.²²

Prilikom napada na Gračanicu (dio grada Rogatice), 19. juna 1992, kada je ubijeno 147 civila Bošnjaka - muškaraca, žena i djece,²³ jedan broj žrtava genocida je, nakon ubistva, zapaljen - u (kućama) i pred kućama.²⁴

U Vlasenici su zločinci, pored ostalih, ubili sedam sinova i unuka Ibri i Azeme Efendić.²⁵

U jednoj vikendici (“**u vikend naselju poviše sela Kijeva - Trnovo**”), logoraši KPD “Butmir” - Kula, Sarajevo (Suno Dupovac, Kemal Fetibegović i Halid Aruković), “**sakupljajući oko Sarajeva tijela masakriranih Bošnjaka i bacajući ih u masovne grobnice**”, “**pronašli su pet ugljenisanih tijela: tri odrasle osobe i dvoje djece. Bili su zavezani lancima za plafon, kako ne bi mogli bježati i živi spaljeni**”.²⁶ U tom

²² ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 25; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 35.

²³ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM DVADESETOG STOLJEĆA** (u daljem tekstu * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**), Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 138-140 i 142; N. Agić, **ŽIVI ŠTITOVİ: HRONIKA DESETOG GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA I POČECI OTPORA NARODA OPĆINE ROGATICA**, Biblioteka Bosna na Drini, Sarajevo, 1995, str. 69 i 97-199; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 641; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 676.

²⁴ AIIZ, inv. br. 03-5817, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor SDB Sarajevo, 11. august 1992, *IZJAVA* Muše Zimić; AIIZ, inv. br. 03-5818, Republika Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području RBiH, Broj: 12.402/98, Sarajevo, *IZJAVA* Samke Smajić.

²⁵ AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*.

²⁶ A. Tafro - A. Bašić, **HADŽIĆI : ZLOČIN BEZ KAZNE**, Izdavač: autori, Sarajevo, 2014, str. 227-228; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME**

selu zločinci su jednog Bošnjaka ispekli na ražnju - **“nešto niže od te vikendice na proplanku je stajao ražanj na sohama, a na ražnju izgorjelo ljudsko tijelo. Kemal se onesvijestio, pa smo Halid i ja morali skinuti ostatke s ražnja i pokupiti ih u vreću”**.²⁷

U Hrvaćanima, kao i u gradu **Kotor-Varošu** i njegovoj periferiji, **“na svakom koraku bili su ubijeni Bošnjaci”** - **“leševi koji su bili masakrirani i zaklani”**. Agresor je 13. juna 1992. ubio i zapalio mnoge civile Bošnjake.²⁸

Srpske snage su 25. juna 1992, pod komandom Slobodana Župljanina, izvršile masovni pokolj civila Bošnjaka u Vrbanjcima, gdje su na svirep način ubili oko 50 mještana, uključujući i djecu, među kojima je bilo i beba.²⁹ Jedan broj Bošnjaka ubijen je u blizini “Pilane” u Vrbanjcima kod mosta, a drugi kod mezar luka (u Vrbanjcima). Također, jedan broj je ubijen **“tako što su ih klali, a dio su pobili vatrenim oružjem”**. Nakon što su **“ukopali tijela ubijenih Bošnjaka, četnici su ubili Smailović Esada, a Alagić Asima teško ranili i živog su ga zakopali sa ostalim Bošnjacima”**.³⁰

Agresor je u ljeto 1992. u Hanifićima ubio i zapalio mnoge Bošnjake. Tako su 14. augusta 1992, pored drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, odveli u džamiju devet svezanih muškaraca, **“gdje su im vojnici pucali u noge, a zatim zapalili zajedno sa**

RATA 1992-1995. (u daljem tekstu *** TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**), Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2003, str. 60-61.

²⁷ Isto.

²⁸ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. Tada su, između ostalih, ubijeni i zapaljeni: Muho Opakić (70), čije je tijelo **“skoro sve izgorjelo, samo su ostali dijelovi čizme”**; Suljo, Šaban i Zumra Opakić, Ibro Dugonjić i njegov sin Huso, čija su tijela, također, izgorjela; Fatima (60) i Nasiha Menzil (80). Fatima i Nasiha Menzil, starice od 80 i 60 godina, **“bile su nepokretne i u kući Menzil Fate su žive zapaljene i zajedno sa kućom izgorjele”** (Isto).

²⁹ AIIZ, 2-4872. Tada su ubijeni: Hasan Alekić, Esad, Suad i Đasim Turan, Irfan Alagić, Ahmet i Rasim Lihović, Safet, Fatima, Fikret i njegove dvije maloljetne kćerke, Edina i Džemalija Ramić, Eldin Rahmanović, Kemo, Enver, Abdurahman, Hidajet i Mujo Kovačević, Ibrahim Varošić, Muhamed, Esad, Redžo, Hidajet i Smail Smailović, Asim Alagić, Adil i Šerif Hibić, Bego i Sulejman Medara, Šaban Čejvan, Adis i Zaim Hadžirić, Hasan Prlja i drugi. **“Preživjele mještane muškarce odveli su u logor, a žene i djecu protjerali u selo Večić”** (Isto).

³⁰ Isto.

džamijom”.³¹ Pored toga, zločinci su u selu ubili/zaklali mnoge civile, a **“žene i djecu odveli u logor ‘Pilana’, gdje je nad istim izvršeno organizovano masovno silovanje, a potom deportacija u Travnik”.**³²

Srpske snage (policijske i vojne) 25. juna 1992. u ranim jutarnjim satima napale su gradska naselja Kotor i Kukavice, pokupili i izveli na glavnu ulicu oko 200 civila, muškarce, žene i djecu. Prilikom sprovođenja kroz grad u logor ubili su 19 civila - Bošnjaka.³³ Ispred Doma zdravlja zločinci su

³¹ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5631, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1-122/99, 20. juli 1999, *IZJAVA* Alije Alekić, rođene Spahić; AIIZ, inv. br. 5634, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1446, 24. decembar 1997, *IZJAVA* Emine Botić; AIIZ, inv. br. 5635, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1-2025, 12. august 1999, *IZJAVA* Besima Čehića; AIIZ, inv. br. 5636, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1460, 25. decembra 1997, *IZJAVA* Adema Čirkića; AIIZ, inv. br. 5637, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-961, 21. juni 1996, *IZJAVA* Nure Čirkić; AIIZ, inv. br. 5639, *Pismo* Sulejmana Čirkića; AIIZ, inv. br. 5641, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1-124/99, 5. august 1999, *IZJAVA* Muniba Lišančića; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 226, 257 i 266. **“Tako je izgorjela džamija skupa sa grupom njenih džematlija”** (* **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 226, 257 i 266).

U džamiji su zapaljeni: Rifet (oko 70), Mujo (oko 65), Redžo (oko 60), Murat i Nijaz (oko 50) Alekić, Behar Botić (oko 60) i Kasim, Azem (oko 60) i Suljo Smajić (između 35 i 40 godina) - Isto.

Zločinci su Sulju Smajića prije ubistva nabili na kolac (AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5634, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1446, 24. decembar 1997, *IZJAVA* Emine Botić).

³² AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5631, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1-122/99, 20. juli 1999, *IZJAVA* Alije Alekić, rođene Spahić. U selu su, pored ostalih, ubijeni/zaklani Nura Lišančić, Mujo i Abaz Planinčić i Šemsa Dudović (Isto). **“Ko nije htio ići prema džamiji odmah su ga ubijali. Tako su zaklali Planinčić Muju (sin Sulje). Njega su zaklali u štali vlasništvo Halilović Alage, a potom su štalu zapalili”** (Isto).

³³ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. Ispred kuće Stipe Zeba ubili su: Esada Muminovića, Samira Avdića, Ševala Đuveleka, Melvina i Rešada Vilića. Nakon njihovog ubistva, jedan zločinac je **“iz naručja Mahmutović Sulje uzeo njegovo dijete, bacio ga, a Sulju odveo i streljao iza garaže Zeba Stipe”** (Isto). Vodeći civile prema centru grada jedan zločinac je izdvojio 5 civila (Ismet Fifić, Fikret Salčinović, Emir Avdić, Kasim Vilić i Rudolf Matijević) i strijeljao ih. Pred mostom na rijeci Vrbanji ubijeni su Šerif Đuvelek i Sadik Fifić, a na mostu Hajra Terzić. Nakon prelaska

raznim predmetima (cijevi, kablovi, drvene palice i drugo) tukli civile po cijelom tijelu, te izdvojili i ubili 3 civila,³⁴ nakon čega su doveli dresiranog psa koji je trojicu Bošnjaka **“izgrizao po tijelu”**.³⁵ Tome se suprotstavio Tomo Budimir, nakon čega ga je Ostoja Vrbica **“zarezao nožem po vratu i pustio psa da ga zakolje. Nakon toga je izdvojio Matijević Ivicu, kojeg je, također, pas istrkao po licu i zaklao, a potom je izvjesni ‘specijalac’ pucao u njega da potvrdi ubistvo”**.³⁶ Zločinci su 5 Bošnjaka natjerali da **“slože leševe ubijenih”** i iskopaju grobnicu, nakon čega su ih ubili,³⁷ te su, poslije tog zločina, dovezli radnu građevinsku mašinu - utovarivač, kojim su gazili i gnječili civile **“o zid zgrade Doma zdravlja”**.³⁸ Tako su bagerima **“prelazili preko živih civila”** te **“navodili pse na ljude”**.³⁹

Prilikom (ponovnog) napada na naselja Kotor i Kukavice, kao i zaselak Zabrdje, 25. jula 1992, pripadnici “Crvenih beretki” (specijalne jedinice policije Centra službi bezbjednosti Banja Luka) izvršili su masovni pokolj nad civilnim stanovništvom - civilima su sjekli ekstremitete i **žive ih spaljivali**.⁴⁰

mosta, uz ogradu Boška Berića, ubijena je starica Nura Malkić, a s druge strane puta na istom mjestu Hidajet Fifić i njegova supruga Fatima. U Ulici Maršala Tita ubijen je Enes Tatar i Matoš Matošević (Isto; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 28).

³⁴ Isto. Tada su ubijeni Miralem Avdić, Muharem Skopljak i Mujo Zeher (Isto).

³⁵ Isto. Riječ je o sljedećim civilima: Besim Tatar, Tufko Fifić i Enes Terzić (Isto).

³⁶ Isto; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 220.

³⁷ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. Tada su ubijeni: Esad, Sakib i Nail Fifić, Sabahudin Muminović i Muhamed Smajlović (Isto).

³⁸ Isto; AIIZ, inv. br. 5640, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sarajevo, Broj: 297-05235/96, *IZJAVA* Mirze Demirovića.

³⁹ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 263; AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

⁴⁰ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5634, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1446, 24. decembar 1997, *IZJAVA* Emine Botić; AIIZ, inv. br. 5636, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1460, 25. decembra 1997, *IZJAVA* Adema Čirkića; AIIZ, inv. br. 5638, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1461, 25. decembar 1997, *IZJAVA* Refije Čirkić; AIIZ, inv. br. 5645, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1887, 6. novembar 1998, *IZJAVA* Šerifa Turana. Tada je ubijeno i spaljeno oko 30 civila, uglavnom starijih lica: Enes Dizdar, Džasima

U Dabovcima je sredinom augusta 1992. ubijeno i zatim u štali zapaljeno preko 25 civila.⁴¹ U zaseoku Čirkinu Brdo u štali Ramadana Čirkića zločinci su 18. augusta 1992. zapalili šest žena i jednog muškarca.⁴² Zločinci su u Hrvaćanima 12. septembra 1992. uhvatili Ševala Turana, zatim ga vezali i živog nabili na kolac, a onda ga pekli, “kao što se to čini sa životinjom na

(8 godina), Muharem, Hasiba, Ejub, Refija, Derviša, Enes, Sejfidin, Munira i Tevhida Fifić, Kada Tatar, Nermin i Senada Avdić, kao i Senadina majka, Muharem Oreb, Nevzad Suljić, Nedim Zeher, Muharem Vukić, Nevzad i Hasan Smajlović, te Luca, Ante i Ivica Andričić, Mića Kljajić, Jadranko Barišić i Stipo Marić (AIIZ, inv. br. 2-4782, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-4783, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5634, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1446, 24. decembar 1997, *IZJAVA* Emine Botić; AIIZ, inv. br. 5636, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1460, 25. decembra 1997, *IZJAVA* Adema Čirkića; AIIZ, inv. br. 5638, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1461, 25. decembar 1997, *IZJAVA* Refije Čirkić; AIIZ, inv. br. 5645, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1887, 6. novembar 1998, *IZJAVA* Šerifa Turana).

Zločinci su Hasanu Smajloviću (70) i Sejfidinu Fifiću zapalili glave (AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*). Retardiranu Senadu Avdić (oko 50) prvo su silovali, a zatim joj odsjekli ruke i noge, kao i njenoj majci (oko 80), i tako ih ubili (Isto). Miladin Tešić je ubijenom Stipi Mariću odsjekao glavu (AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*).

Zločinci su u navedenim selima 25. jula 1992, koga god su zatekli kod svojih kuća, a većinom su to bili stari i nemoćni, “**ubijali na licu mjesta i palili im tijela zajedno sa kućom**”. Tako su “**izvršili masakr i nad tijelima Fifić Munire, stare oko 90 godina i njene kćerke Fifić Tevhide, koja je bila gluhonijema i to tako što su im ekstremitete i glave odsjekli od tijela, tako da im je ostao samo trup**” (AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*).

⁴¹ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-5643, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-903, 5. juli 1995, *IZJAVA* Muje Pašića; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 832; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 269.

⁴² AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-5645, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1887, 6. novembar 1998, *IZJAVA* Šerifa Turana; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 257; J. Odobašić, **HILJADU GROBNICA U BOSANSKOJ KRAJINI 1992-1995**, Bošnjacka zajednica kulture “Preporod”, Sarajevo, 2015, str. 589-590. Žrtve navedenog zločina genocida su: Hatidža (1935) i Mina Čirkić (1928), Hadžera Dugonjić (1936), Hajrija Menzil (1938), Ziza Mujanović (1913), Fata Vilić (1933) i Aziz Vatrić (1966) - Isto.

ražnju, a onda njegov ugljenisani leš snimaju TV kamerom, da bi taj snimak kasnije emitirali na TV studiju Banja Luka, uz komentar da su to zlodjelo učinili Muslimani na Srbinom”.⁴³

U Vaganima (**Kotor-Varoš**) zločinci su, nakon zauzimanja sela, uhvatili 24 najuglednija Bošnjaka, s mjesnim imamom efendijom Ahmedom Lihovićem na čelu, zatvorili ih vezane u štalu, zatim ih mitraljirali (pušcanim rafalima) po nogama, a onda zapalili štalu, gdje su svi izgorjeli.⁴⁴

Zločinci su na području **Prijedora** “u više slučajeva zaklali ili sjekirama ubili neke žrtve. Jedan od svjedoka navodi: ‘Tu su ležali Salih Hegić i Ešef Avdić, Salih je bio ubijen vatrenim oružjem, a Ešef je zaklan. (...) Jedna od najstrašnijih scena bila je kada sam pred diskontom vidio da je Alagić Fikretu odsječena glava. On je bio naslonjen na drvo jorgovana, kao da sjedi, a glava je bila nekoliko metara dalje. Fikreta sam prepoznao, jer je bio moja generacija. Još jedna scena je bila strašna. Na živici je ležao Mirzet Hegić, bio je rasporen od grla do pupka, unutrašnji organi su se vidjeli, vidio sam pluća, srce, bilo je užasno gledati. Nekima su živima izvadili oči i odsjekli uši. To su uradili Fikretu Alagiću. Čaušević Hikmet ubijen je oštrim predmetom (zaklan) kod kuće Kadirić Suada; ubijenog sina vidjela je njegova majka’.”⁴⁵

Na području Kozarca, gdje je agresor krajem maja 1992. izvršio genocid nad Bošnjacima, kada je ubijeno oko 800 Bošnjaka, muškaraca, žena i djece, “**tijela ubijenih ležala su pred kućama, na ulici, u kućama, na mjestima gdje su ubijeni**”, “**kraj ceste (ljudi, žene i djeca). Njihova tijela bila su već pocrnjela i oštećena od životinja koje su lutale okolo ...**”. Među ubijenima bila je i starica oko 70 godina, “**koja je bila bolesna i nepokretna, te je zapaljena u sobi na krevetu. To se zbilo u Softićima,**

⁴³ Dž. Šestić, **BOSANSKA KRAJINA - KRVAVI PIR VELIKOSRPSKOG NA-CIZMA, * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 219.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 84; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 112. Jedna od žrtava genocida na području Prijedora - majka, pored ostalog, navodi: “**Moj sin se nalazio u drugoj kući udaljenoj jedno 200 metara dalje. Tu sam ga zatekla u gomili leševa mrtvog sa izvađenim očima. Poslije dva dana smo ih sahranili kod kuće A. K. Tu je sahranjeno sedam leševa. To smo mi učinili. Neki su pokopani u dvorištima, a veliki broj nije ni pokopan. Leševi su bili mrcvareni i širio se strašan zadah**” (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 112).

naselju kraj Kozarca".⁴⁶ U jednoj kući ubijene su, te zapaljene Ćama Bašić (1906), Mina Grabić (1937) i Emka Trnjanin (1921).⁴⁷

Agresor je na području Prijedora ubijao cijele porodice, pri čemu su iz pojedinih porodica ubijeni svi muški članovi. Tako je 23. jula 1992. iz porodice Muharema i Have Tatarević iz Zecova ubijeno šest sinova: Senad (1961), Sejad (1963), Nihad (1968), Zilhad (1969), Zijad (1972) i Nishad (1974), kao i njihov otac Muharem (1939).⁴⁸ U Bišćanima je, pored ostalih, 20. jula 1992. ubijeno šest sinova i njihov otac, odnosno šesterica braće: Kasim (1961), Husein (1963), Samir (1971), Safet (1971), Hasan (1973) i Muhamed (1974) i njihov otac Himzo (1935) Ibrahimagić⁴⁹

Na području Prijedora ubijen je veliki broj članova iz istih porodica - zajedno su ubijeni očevi, majke, sinovi, djeca i unuci.⁵⁰ Otac i sin ubijeni su **"u 30 slučajeva, otac i dva sina u 12 slučajeva, otac i tri sina u 2 slučaja, otac i četiri sina u 4 slučaja, otac i pet sinova u 2 slučaja i otac i šest sinova u jednom slučaju"**.⁵¹ U 67 slučajeva **"ubijena su dva brata, u jedanaest slučajeva 3 brata, u šest slučajeva 4 brata, u dva slučaja po petorica braće i u jednom slučaju ubijena su šesterica braće. U šest slučajeva zajedno su ubijeni suprug i supruga, u jednom slučaju ubijeni su otac, majka i dva sina, u jednom slučaju ubijeni su otac, majka i četiri sina"**.⁵² "U više

⁴⁶ M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 39 i 55.

⁴⁷ J. Odošević, nav. dj., str. 589.

⁴⁸ M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 87-88 i 234-235; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 35, 82 i 88.

⁴⁹ M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 87-88 i 234-235. Ibrahimagići su, bježeći iz Gornjih Agića (Bosanski Novi), izbjegli u Bišćane kod prijatelja. Srpska vojska je 20. jula 1992. **"opkolila Bišćane i počela izdvajati muškarce i odvoditi u logore ili odmah ubijati. Kada su zločinci došli pred kuću u kojoj su živjeli Ibrahimagići, odmah pred kućom su ubili Kasima Ibrahimagića, a ostale su ubili u bašči Hasana Hegića ... Umirali su u strašnim mukama, rukama su u hropcu čupali travu i zemlju. Majka Halima je vidjela ubijanje svoje djece i muža"** (Isto, str. 236)

⁵⁰ M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 99. Tako su, primjera radi, **"iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa identifikovani ostaci ubijenih majki, očeva, sinova i unuka"** (Isto).

⁵¹ Isto, str. 35, 82 i 102.

⁵² Isto. **"U jednom broju slučajeva, u grobnici su bili jedni pored drugih braća, otac i sinovi, rodaci. Kako su pripadnici srpske vojske i policije ubijali zajedno očeve,**

slučajeva identifikovani su otac i dva sina".⁵³ U pet slučajeva ubijeni su i identifikovani otac i četiri sina.⁵⁴ U dva slučaja ubijeni su otac i pet sinova.⁵⁵ U 67 slučajeva ubijeni su i identifikovani posmrtni ostaci dva brata.⁵⁶ **"Iz**

sinove, čitave porodice, tako su ih odvozili u Tomašicu i bacali u grobnicu, tako da je prilikom ekshumacije i identifikacije potvrđeno da su zajedno u grobnici bili najbliži članovi ubijenih.

Iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa identifikovani su otac i sin Agić Zlatan i njegov sin Edin, Balić Bejdo i sin Šefik, Dedić Mustafa i sin Rifet, Dedić Šero i njegov sin Damir, Duratović Fehim i njegov sin Ifet, Hegić Salko i sin Ismet, Kilić Hazim i njegov sin Hamdija, Handagić Ekrem i njegov sin Dario i Vojniković Uzeir i njegov sin Sanel, i drugi" (Isto).

⁵³ Isto. "Tako su među identifikovanim Dedić Sejfulah i njegovi sinovi Šero i Senad, Duratović Ismet i sinovi Mirhet i Zlatan, Kadić Abdulah i sinovi Edin i Ibrahim, Karabašić Sejdo i sinovi Ekrem i Ismet, Zahirović Edhem i njegovi sinovi Emir i Enes, Delkić Husein i njegovi sinovi Emir i Enes, i drugi. Ubijeni su Menković Jasim i njegova tri sina, Selim, Velid i Ilijaz, Nureski Iso i njegovi sinovi Alija, Mirsad i Nihad - ekshumiran iz grobnice Turjak" (Isto).

⁵⁴ Isto, str. 104. To su: "Alagić Jasim i njegovi sinovi Ale, Derviš, Džemal i Muhamed. Hegić Mehmed i sinovi Emir, Esad, Hasan i Mesud, Duratović Husnija i njegovi sinovi Mehmed, Ešef, Ismet, Hazim, ubijeni su Mešić Adem i njegovi sinovi Izet Hadžija, Emir, Irfan, Mithet. Izet Hadžija ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa, a Adem i ostala trojica sinova iz masovne grobnice Stari Kevljani" (Isto).

⁵⁵ Isto. U zaseoku Hegići - na njivi, u blizini kuće Abdulaha Hegića, ubijeni su i identifikovani Abdulah Hegić i njegovi sinovi iz Biščana: braća Asuf (1967), Velid (1964), Vehid (1960), Ragib (1955) i Vejsil (1953) i njihov otac Abdulah (1932), te Himzo Ibrahimagić i njegovi sinovi Hasan, Husein, Kasim, Muhamed i Samir (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 82 i 235-236; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 104).

⁵⁶ Isto. "Među identifikovanim su Alagić Muhamed i Ale, Alagić Mehmed i Zijad, Behlić Behzad i Munib, Behlić Enes i Sanimir, Bekiri Nagip i Nasir, Bešić Ekrem i Nedžad, Brdar Ćerim i Refik, Čaušević Razim i Ramiz, Čaušević Mithad i Mirsad, Čaušević Husein i Uzeir, Čaušević Emir i Hasaga, Čaušević Esmir i Sadik, Cepić Sabahudin i Mustafa, Delkić Emir i Enes, Draganović Hasib i Mumin, Duratović Mirhet i Zlatan, Džafić Ismet i Sulejman, Ejupović Irfan i Nedžad, Elkasović Nijaz i Sakib, Handagić Ekrem i Mehmed, Hegić Hasan i Sulejman, Hegić Izet i Said, Hegić Hasan i Sulejman, Hegić Sakib i Smail, Hegić Mirzet i Muharem, Hodžić Dedo i Nedžad, Hopovac Husein i Asim, Jakupović Adem i Mujo, Kadić Faruk i Isak, Kadić Hajdar i Mehmed, Kadić Mufid i Sabahudin, Kadirić Edhem i Vejsil, Kadirić Ermin i Halid, Kadirić Agan i Emdžad, Kaltak Bego i Smail, Karabašić Ekrem i Ismet, Karagić Abdulah i Nedžad, Karagić Saud i Suad, Karupović Hasan i Vehbija, Kljajić Mustafa i Osman, Kenjar Huse i Mehmed, Medić Amir i Asim, Mrkalj Denis i Ermin, Mrkalj Enijaz i Ismet, Musić Ahmet i Kasim, Mujdžić Kemal i Suljo, Pjanić Hasan i Mehmed, Tadžić Galib i Husein, Omanović

pojedinih porodica ubijena su po tri brata".⁵⁷ **"Zločinci su ubijali i po četiri brata iz više porodica."**⁵⁸ U Prijedoru su zločinci ubili nekoliko generacija iz istih porodica.⁵⁹ Zločinci su zajedno sa žrtvama ubijali i životinje.⁶⁰

Zločinci su u Čarakovu ispred džamije 23. jula 1992. ubili 10 Bošnjaka zajedno s njihovim imamom Sulejmanom Dizdarevićem, nakon čega su na njih nabacali ćilime iz džamije i zapalili ubijene žrtve genocida.⁶¹

Hasan i Mehmed, Ramulić Smail i Vahid, Redžić Mustafa i Samed, Salihović Bego i Sefer, Siječić Ragib i Salko, Siječić Sulejman i Jasmin, Sušić Husein i Rasim, Tarević Edin i Elvedin, Velić Alija i Mesud, Zahirović Emir i Enes, Zahirović Ramiz i Smajo, Zahirović Ibrahim i Husein, Zulić Admir i Armin" (Isto).

⁵⁷ Isto, str. 104-105. **"Tako su identifikovani braća Alagić Hasan, Uzejir i Nijaz, Alagić Ferid, Fikret i Vejsil, Bešić Mahmut, Salih i Senad, Dedić Nermin, Sulejman i Mevludin, Duratović Emin, Rasim i Nail, Hegić Mirsad, Nazmija i Nihad, Hegić Alija, Hilmija i Mujo, Hegić Bujazid, Dževad i Elvedin, Kadirić Ibrahim, Mirsad i Rasim, Karagić Amir, Samir i Huzeir, Menković Ilijaz, Selim i Vahid"** (Isto).

⁵⁸ Isto, str. 106. **"Tako su ubijeni braća Mrkalj Fehim, Kasim, Latif i Salih, Kadirić Ibrahim, Kasim, Mirsad i Rasim, Garibović Dževad, Senad, Sabit i Suad, Hegić Emir, Esad, Hasan i Mesud, Kardumović Fahrudin, Mirsad, Suad, Miralem, Alagić Ale, Derviš, Džemal i Muhamed, Hegić Emir, Esad, Hasan i Mesud, Duratović Mehmed, Ešef, Ismet i Hazim. U Bišćanima su ubijena četvorica braće Zenković, Jusuf, Šerif, Adil i Fadil, koji su pronađeni u masovnoj grobnici Bišćani - Ravine"** (Isto).

⁵⁹ Isto. **"Tako su iz porodice Duratović ubili supružnike Husniju i Đulu, njihove sinove Ešefa, Hazima, Ismeta i Muhameda, unuke Enesa, Elvisa i Halida i snahu Zemiru. Ubijeni su Dedić Sejfulah, njegovi sinovi Šero i Senad i unuk Damir. Zločinci su iz porodice Ećimović ubili supružnike Tomu i Mariju, njihove sinove Slavka i Nikolu i snahe Ceciliju i Katarinu. Tako su djeca od Slavka i Nikole ostala sama bez roditelja, i djeda i bake. U masovnoj grobnici Jakarina kosa pronađeni su ostaci supružnika Pjanić Rabije i Jusufa, koji su nestali 10. juna 1992. godine"** (Isto).

⁶⁰ Isto. **"Prilikom ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica, zajedno su pronađeni posmrtni ostaci jedne žrtve i ubijenog psa"** (Isto).

⁶¹ M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995)**, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 110; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 86 i 180; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 33 i 50. Tada su ubijeni i zapaljeni: Sulejman Dizdarević, Husein i Rasim Sušić, Kemal Kahteran, Zekir i Hasib Musić, Avdo i Redžep Mujdžić, Husein Kljajić i Emir Čaušević (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 33).

U Tomašici su, pored ostalih, otkriveni i posmrtni ostaci efendije Sulejmana Dizdarevića iz Čarakova (M. Begić, nav. dj., str. 228). Agresor je 23. jula 1992, pored ostalih naselja, napao i **"nebranjena naselja Čarakovo i Zecovi. Jedan broj muškaraca, znajući**

Srpska vojska je 31. maja 1992. napala Sanicu, Bottonjiće i druga bošnjačka sela na području **Ključa**. Prilikom ulaska u selo Šljivare, civilno stanovništvo su istjerali iz kuća, nakon čega su “**žene i djecu poslali u pravcu Crnalića**”, a “**muškarce postrojili uz put**”, te ih ubili i nakon toga zapalili.⁶²

Agresor je 22. septembra 1992. u Orašcu (Ljutočka dolina - Bihać) u kući Ibrahima Mešića ubio Ibrahima i njegovu suprugu Havu Mešić, Safiju Mešić i Minu Hrnjicu i nakon toga ih (u kući) zapalio.⁶³ Istoga dana u navedenom selu u drugoj kući ubijene su i zapaljene Hanka Redžić i Hanka Muhić.⁶⁴

šta se sprema, uspio je da se sakrije i da izbjegne sigurnu smrt. Po uhodanom scenariju i sa istim snagama, rano ujutro počeo je napad srpskih snaga. Pucajući iz automatskog oružja i uz podršku oklopnog transportera, počeli su odvajati muškarce od žena i djece i odvoditi ih prema putu Prijedor - Sanski Most. Jedan broj muškaraca je ubijen odmah kod svojih kuća, a jedan broj je odveden na lokalitet Poljski Put. Posebno treba istaći ubijanje mještana Čarakova kod džamije. Grupa srpskih vojnika je iz kuća izvela dvanaest muškaraca i zajedno sa imamom Sulejmanom ef. Dizdarevićem odvela ih pred džamiju gdje su ih strijeljali. Nakon ubijanja na njih su nabacali tepihe iz džamije i zapalili posmrtno ostatke ubijenih. Ubijeni su Sulejman ef. Dizdarević, Husein Sušić, Rasim Sušić, Kemal Kahteran, Zekir Musić, Avdo Mujdžić, Hasib Musić, Husein Kljajić, Emir Čaušević i Redžep Mujdžić. Dvojica preživjelih su Sead i Ibrahim Sušić. Preživjeli svjedok ovog događaja navodi detalje ovog zločina: 'Izveli su nas iz kuća, poredali u red, a nakon toga postrojili ispred džamije i strijeljali. To je bilo prije 11 sati. (...) Bilo nas je 12. Preživjeli smo ja i amidža. Otac i drugi amidža su ubijeni. Rafal je presjekao amidžu. Otac je bio mrtav na licu mjesta, dok je hodža još davao znakove života. Izbijena mu je bila gornja vilica' (...) 'Pucali su iz automata. Metak je prošao kroz amidžu i završio u džamiji. Ja sam ranjen u butinu i pao u nesvijest. Nakon strijeljanja sakrio sam se kod mezara Ekrema Mujdžića. Sa moje lijeve strane bili su kukuruzi i čempresi visine oko metar. Sakrio sam se i gledao kako se na strijeljanje vode moje komšije', priča Sead i pokazuje mjesto koje mu je tog jula bilo utočište i jedini spas'" (Isto, str. 86-87).

⁶² M. Begić, *GENOCID U KLJUČU ...*, str. 159-160; J. Odobašić, nav. dj., str. 588. Sljedećeg dana, “kada su se neke žene vratile, vidjele su pored kuće Omera Bašića izgorjela tijela Šljivar Ibrahima, Šljivar Fehima, Bosnić Rasima i Kožanjić Ramiža” (M. Begić, *GENOCID U KLJUČU ...*, str. 160).

⁶³ M. Begić, *LJUTOČKA DOLINO ...*, str. 149.

⁶⁴ Isto, str. 147.

U Duljcima je 23. septembra 1992. ubijeno preko 30 civila - žena, djece i staraca, koji su bili na prisilnom radu.⁶⁵ Nakon ubistva, zločinci su (ubijene) žrtve genocida (posmrtno ostatke) odvucli na jednu hrpu i zapalili. Poslije nekoliko dana posmrtno ostatke žrtava (traktorima) prevezli su na lokalitet Duliba, gdje su ih (drugi zločinci), nakon nekoliko dana, ponovo zapalili, te jedan broj pokopali, a drugi izmjestili na nepoznatu lokaciju.⁶⁶

U Duljcima je, također, 23. septembra 1992. u jednoj štali ubijen i zapaljen Šero (Adila) Rakić (1929).⁶⁷

Srpski vojnici su, pored ostalog, 22. marta 1993. u Doboju (u Radničkoj ulici) ubili tri Bošnjaka i jednog Hrvata, “**tako što su prvo pucali na njih, a zatim ih zaklali**”.⁶⁸

Agresor je 29. aprila 1992. u Snagovu (**Zvornik**) zvjerski likvidirao 36 Bošnjaka civila - brojni članovi pojedinih porodica (muškarci, žene, bebe, trudnice), uključujući i petomjesečnu bebu Melihu Dogić (i njeni roditelji - otac Mehdin i majka Fatima su tada ubijeni), te Ismetu Mujanović u devetom mjesecu trudnoće (tada je, pored ostalih, ubijena i Ismetina kćerka Edina i njena svekrva Derva). Nakon likvidacije, zločinci su žrtve genocida, kako bi prikrili tragove, zapalili u drvenoj garaži (šupi) na Rašidovom hanu u Snagovu.⁶⁹

⁶⁵ M. Begić, **U OPSADI 1.202 DAN ...**, str. 275, 294-296 i 317; Isti, **LJUTOČKA DOLINO ...**, str. 146-152. Tada su, pored ostalih, ubijeni: Meho, Huse i Zejna Šarić, Sadeta Mujić, Hase Nasufović, Ismeta Džaferagić, Sabira i Ibrahim Kolaković, Aldijana, Fatima, Senija, Fatima, Vahida, Bego i Hamza Vojić, Hasnija i Safija Šehić, Meho Dupanović (1929), Meho Dupanović (1934), Sadeta Mujić (1942) i Safija Šahinović (1945).

⁶⁶ M. Begić, **U OPSADI 1.202 DAN ...**, str. 275, 294-296 i 317; Isti, **LJUTOČKA DOLINO ...**, str. 146-152. Dijelovi posmrtnih ostataka 9 žrtava ekshumirani su i identifikovani iz masovne grobnice Duliba (Isto).

⁶⁷ Isti, **LJUTOČKA DOLINO ...**, str. 152.

⁶⁸ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 228.

⁶⁹ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 308-310; *Dnevni avaz*, Nezavisni bh. politički dnevnik, 28. juli 2011, str. 8; *Oslobođenje*, bh. nezavisni dnevnik, Sarajevo, 28. juli 2011, str. 6-7. U Snagovu je 27. jula 2011. klanjana dženaza i obavljen ukop 36 posmrtnih ostataka žrtava genocida. U mezar je spušteno 15 kompletnih skeletnih ostataka, a posmrtni ostaci 21 ubijene osobe, među kojima je, osim pepela, bila rijetka pronađena kost, pokopani su u zajedničkom tabutu (*Dnevni avaz*, 28. juli 2011, str. 8; *Oslobođenje*, 28. juli 2011, str. 6-7).

Agresor je na području **Cerske**, početkom marta 1993, zapalio (u kućama) jedan broj civila (“... **Srbi su spalili puno ljudi**”), te, pored ostalih, zaklao sedamdesetogodišnju staricu Mejru Vilić.⁷⁰

Zločinci su u Potočarima, 12. jula 1995, oko 22.00 sata, pored ubijanja, ranjavanja, silovanja i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, na ražnju (is)pekli jednog Bošnjaka.⁷¹ U toku cijele noći, 12. i 13. jula 1995, u Potočarima se, pored ostalog, čulo, “**po obližnjim njivama i kukuruzištima, krkljanje preklanih muslimana**” - mnogi su ubijeni i zaklani. Civili su primijetili da su počeli “nestajati” ljudi u Potočarima. Nura Delić je “**jednog medicinara upitala što se ljudi plaćući vraćaju sa mjesta gdje su u nekoj bašči sipali vodu**”. Zatim je otišla iza fabrike, u bašči, gdje je bila voda, i vidjela je “**masu ljudi, masu ubijenih. Glave su odsječene, pa su tamo na strani. To je bila gomila, bašča puna ljudi**”.⁷²

⁷⁰ S. Čekić, **GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 81.

⁷¹ Isto, str. 295.

⁷² Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Dokumentarni videofilm “*POKOLJ U SREBRENICI JULA 1995*”; * **ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**. (u daljem tekstu: * **SREBRENICA 1995**, knjiga 1), Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, održanog u Sarajevu, 12. jula 1997, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 426; * **ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Dokumenti i svjedočenja I (priredili: Smail Čekić i drugi), - u daljem tekstu: * **SREBRENICA 1995**, knjiga 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 532-537; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 304.

“**Drugog dana boravka u Potočarima, u srijedu ujutro oko 10 sati**”, kazuje Z. M. (iz Ljeskovika, općina Srebrenica), “**krenula sam po vodu. Djecu sam ostavila kod majke. Pošla sam do jedne dvospratne kuće sa potkrovljem ispred koje je bila njiva sa kukuruzom. Morala sam proći kroz njivu da bih došla do pumpe sa vodom. U žitu sam vidjela stravičan prizor.**

S obje strane puta kroz žito, bili su leševi. Svi su bili zaklani i krvavi, da ne možeš poznati nikoga. Najmanje stotinjak mrtvih. Trupovi su bili bez glave. Sve je bilo izmješano i na kamari. Pored odraslih muškaraca bilo je i zaklane djece, nešto starije od deset godina. Kad sam se vratila nazad, bojeći se za svog sedmogodišnjeg sina, stavila sam mu mahramu na glavu kako se ne bi poznalo da je muško.

Četnici su vikali:

- Koljite sve samo ako je muško, odsjecite glave do ramena! Isto je govorio i Ratko Mladić. To sam lično čula u momentu kad smo se penjali na kamione.

U kući, pored njive sa kukuruzom, bilo je takođe dosta zaklanih, jer su to pričale žene koje su ulazile u kuću. Po povratku sa vode, zaustavio me jedan četnik i pitao, gdje sam bila? Odgovorila sam i on me nije zadržavao.

Nešto kasnije, otišla sam sa snahinim ocem da donesem jorgan ili deku za djecu iz obližnje kuće. U jednoj sobi te kuće vidjela sam četvero ubijenih metkom. Tri žene i jedan muškarac” (* * SAMRTO SREBRENIČKO LJETO '95, Svjedočanstvo o stradanju Srebrenice i naroda Podrinja, Udruženje građana “Žene Srebrenice - Tuzla”, Tuzla, 1998, str. 83-84).

Srpske snage, navodi N. R. (iz Voljavice, općina Bratunac), 12. jula 1995. u Potočarima “počele su odvajati naše muškarce, a zatim, patili, maltretirali i ubijali pred našim očima. Muškarci su strahovito vrištali i plakali da nisi mogao slušati. Sutradan sam sa prijem pošla na vodu. Iznad fabrike 'Cinkara'. Nadaleko od šume kod jedne od tri kuće trospratnice stoje dvije klade zatesane odozgo kao noževi, a oko klada sve ljudska tijela i krv. Ušli smo u kuću, nasule vodu, ali nismo znale šta se tu zbilo. Nedaleko odatle ima jedna livada u kojoj su ležali zaklani ljudi. U nekim nema glava nikako, odvojene od trupa. Jedni leže skupljeni, a drugi pruženi. Pored poljane ima duboko korito (kanal) koji je bio pun naših ljudi. Sve jedan preko drugog. Zaklani su iza vrata. Pred onom kućom trospratnicom ima usirene krvi, krvavih muških kaiševa i konopaca kojima su ih vezali i patili” (Isto, str. 29).

U Potočarima, tvrdi Đ. O. (iz Srebrenice), “noćom su se čuli jauci žena kojima su odvodili maloljetnu djecu. Kada bi pred zoru od umora narod zaspao, četnici, presvučeni u uniforme UN-a, bi ulazili među nas i otimali muškarce i djecu. Tada nastaje haos. Žene vrisnu, a masa naroda nagoniski skače na noge i počne bježati i trčati bez cilja. Gazili bi preko onih koji su ležali, preko djece koja su spavala. Trčali bi 100 do 200 metara, ali izlaza nema, jer su četnici bili svuda oko nas. Onda bi se narod vraćao na svoja mjesta do novog talasa vrištanja i bježanja. Prošle su tri noći pune straha i ludila ...” (Isto, str. 232).

“Četnici su”, po kazivanju M. M. (iz Voljavice, Bratunca), “u uniformama UN-a hodali kroz narod tražeći muškarce. Svi smo skakali na noge od straha. Te noći sam sjedio petnastak metara udaljen od ceste i pušio kada su prema Bratuncu počeli prolaziti kamioni. Pet puta u toku noći prolazio je crveni kamion marke 'Mercedes' sa žutom ceradom, a za njega je bio prikačen kamion FAP-18 na kojem su bili natrpani leševi ubijenih ...” (Isto, str. 75).

“... Noćom su izvodili muškarce i oni se nisu više vraćali. Nisam mogla spavati niti jednu noć. Ujutro oko tri sata jedan čovjek se objesio. Bila je to užasna scena. Naroda je uhvatila panika. Jedna je žena počela vrištati i pokušala se zaklati nožem. Tada je nastupila panika da se nije znalo šta da se radi.

Kada je svanulo, rekla sam prijateljici da idem donijeti vode. Izašla sam na vrata na koja su predhodne noći izvodili muškarce. Prošla sam iza jednog kamiona i vidjela 5-6 zaklanih ljudi bez glave. Okrenula sam se i iza kamiona i vidjela četiri četnika kako sjede i piju. Pored njih su naišle dvije žene, jedna je bila trudna. Jedan od četnika je ljutito upitao odakle su došle, a one su samo pokazivale na flašu sa vodom. Zatim je drugi ustao, uhvatio za kosu trudnicu i nožem joj rasporio

Narednog dana, izjutra 13. jula 1995, neki civili koji su tražili vodu naišli su na gomile tijela kod obližnjeg potoka, gdje se nalazila **ogromna masa zaklanih ljudi** (po nekim svjedocima - preko 300), među kojima je bilo i žena i djece (**“bili su s odsječenim glavama i nisu imali uopšte glava na svojim vratovima”**).⁷³

U napadu na Meljine (**Sokolac**), u ljeto 1992, kada je u granatiranju ubijen jedan broj civila, srpske snage su zaklane 4 žene.⁷⁴

stomak iz kojeg je izvadio dvije bebe. Čula sam da je uspjela reći: - 'Majko, spasi me.' Više nije ni progovorila” (Isto, str. 124).

Poslijepodne, 12. jula 1995, Srbi su iz mase civila neprestano izvodili muškarce, jednog po jednog, i po grupama. **“Dok su izvodili ljude”,** žene su **“kradom gledale kuda ih vode. Tada smo zapazile da ih vode prema magacinu Elektrodistribucije. Jedne su vodili prema potoku Rabin, druge prema kućama Mehmedović Alije, koje su bile nedaleko od ograde Baze, zatim prema kućama Husejnović Ibri, Mulalić Mehana, Husejnović Huseina, odakle se više ni jedan nije vraćao. Svi smo pitali zašto su odvedeni i zašto i dalje izvode. Uveče sam čula da jedna žena priča da su njene dvije djevojčice išle do pomenutih kuća, gdje su ljudi odvođeni, u namjeri da sa bunara donesu vode i još se nisu vratile. Odvođeni tako ljude, među njima su odveli i Aliju Pilića iz Krivače, čija je žena, Fikra, bila neposredno do nas. Kada se Alija nije vraćao, Fikra se uputila prema kućama, gdje su ga četnici odveli, namjeravajući da ga tamo sama potraži. Otuda se vrišteći vratila, rekavši da je svoga muža, Aliju, zatekla zaklana među kućama, a pored njega je masa pobijena i poklana naroda. Na sve strane su kuće i stepeništa zakrvavljena, kao da se u klaonicu ušlo. Saznavši to, narod je tek tada stvorio paniku i metež, znajući šta nas čeka. Dosta naroda je tražilo kakav štrik da se objesi, ne želeći doživjeti sudbinu, kao ljudi poklani pored kuća. U krug su počeli ulaziti četnici, u grupama po pet do šest i narodu prijetiti da ne smije galamiti, inače će nas poklati. Nastao je tajac. Noć se postepeno spuštala ...”** (* * SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 408-409).

⁷³ ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 47; AIIZ, Armija Republike Bosne i Hercegovine, Komanda 2. korpusa, Odjeljenje bezbjednosti, broj: SP. 06-101-160/95-13, Tuzla, 3. septembar 1995 – Generalštabu Armije Republike Bosne i Hercegovine, Uprava službe vojne bezbjednosti Sarajevo, Izjava E. M.; * * SREBRENICA 1995, knjiga 1, str. 426; * * SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 408-409 i 411; ICTY, Predmet br. IT-02-57-I, Tužilac protiv Vujadina Popovića, 26. mart 2002; * * SAMRITNO SREBRENičKO LJETO '95. ..., str. 22, 27-28, 31-32, 83-84, 124, 267-268 i 339-340; * * REPORT based on the DEBRIEFING ON SREBRENICA, Rapporteur: O. van der Wind, brigadni general Assen, 4. oktobar 1995, *Dodatak 5*, Location: Small stream near Potocari compound on 13 July 1995; S. Čekić, *GENOCID* ..., str. 304-305.

⁷⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 689 i 718.

Mnogi Bošnjaci su ubijeni i zaklani u **Višegradu**. Od maja 1992. rijeka Drina je “**donijela mnoga tijela u Višegrad**”. U junu i julu 1992. rijeka Drina “**svakodnevno je donosila tijela**”.⁷⁵

U proljeće i ljeto 1992. Milan Lukić i drugi zločinci “**i danju i noću ubijali su ljude, žene i djecu**”.⁷⁶ Tako su zločinci juna 1992. u Višegradu

⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 50 i 893; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 98; E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 200-201. Grupa mještana, među kojima i Mensud Poljo, od sredine maja do septembra ili oktobra 1992. je “**izvukla iz Drine i sahranila 170 do 180 tijela**” (ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 50 i 893. Mensud Poljo je “**prepoznao gotovo 50 tijela i identifikovao ih kao ljude koji su živjeli u Višegradu, među kojima su bili i njegove komšije i ljudi u radnim odjelima fabrika 'Terpentin' i 'Varda' u Višegradu**” - Isto, napomena 134). U junu i julu 1992. rijeka Drina je “**svakodnevno donosila tijela. Pomenuta grupa je izvukla oko 20 posto tijela iz Drine. Prema procjeni Mensuda Polje, oko deset od tih tijela bilo je ženskog pola, a dva od tri su bila tijela male djece. Ta tijela su, 'bila ... masakrirana' i na nekim su bili tragovi metaka. Ta tijela su, uglavnom, bila u civilnoj odjeći, jedno ili dva su bila u policijskim uniformama, a niko nije bio u vojnoj uniformi**” (Isto). Iz masovnih grobnica i okoline općine Višegrad “**ekshumirane su stotine leševa muslimanskih civila**” (Isto, paragraf 893).

Iz masovnih grobnica žrtava genocida s područja Višegrada “**ekshumirana su tijela stotina muslimanskih civila, oba pola, svih godina starosti. U oktobru 2000. izvršena je ekshumacija na dva lokaliteta grobnice u Slapu, gdje su mještani sahranili tijela izvučena iz Drine. Pronađeno je 131 tijelo: 114 muškog spola, 14 ženskog spola i 3 neutvdenog spola. Većina tih ljudi bila je između 30 i 60 godina stara kada je ubijena, 13 ih je imalo 25 ili manje godina, a za osam je moguće da su imali 75 ili više godina**” (Isto, paragrafi 52 i 893; M. Sućeska, **KRVAVA ĆUPRIJA NA DRINI**, DES, Sarajevo, 2001, str. 314; E. Bećirević, nav. dj., str. 200).

⁷⁶ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 98; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 106, 111 i 134; Z. Milanović, **GENOCID U BIH 1992. GODINE I NJEGOVO PRIKRIVANJE**, ** GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992, *Pravna misao*, Časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 5-8, maj-august 1992, Sarajevo, 1992, str. 77; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 650; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 842-858; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 376-377; I. Kljun, **VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 250-261, 261-262 i 270-274; M. Sućeska, nav. dj., str. 347; E. Bećirević, nav. dj., str. 200-201.

likvidirali “na stotine bosanskih Muslimana, muškaraca, žena i djece na mostovima i na obali Drine. Lukić /Milan Lukić - prim. S. Č./ i ljudi iz njegove grupe bi te Muslimane, muškarce, žene i djecu, postrojili, pogubili i bacili tijela u rijeku”.⁷⁷

U Višegradu je “most na Drini bio zatrpan ljudskim leševima. Gazili smo preko obezglavljenih, osakaćenih ljudskih tijela Bošnjaka ... Sve je strašno zaudaralo. Centralni dio mosta je bio sav isprskan krvlju, svuda je bila krv, ljudske glave bez očiju, noseva ... Ne zna koliko je tu bilo leševa, ali se gotovo nije mogao napraviti korak, a da ne nagaziš na neki od leševa. Leševa je bilo i na obali Drine, ispod mosta, a i niz rijeku su plutali ...”.⁷⁸

Na drinskom mostu Mehmed-paše Sokolovića, najvećoj grobnici, i drugim mjestima Bošnjacima su, pored ostalog, “odsijecane glave, a muslimanski mladići zakivani su za drvene krstove”.⁷⁹

Zločinci su u proljeće i ljeto 1992. na mostu na Drini, pored ostalih lokacija, svaku noć ubijali civile, uključujući i trudnice, a zatim leševe bacali u rijeku.⁸⁰ Svaku noć su “dovlačili ljude na most, a zatim pogasili svjetla na vozilima, te na mostu po četiri do pet lica u grupi bacali i streljali. Jedne prilike na staroj ćupriji vidjela sam dvije odsječene glave muškarca i žene bez tijela ...” Na mostu su ubijali majke, “a zatim su njihovu malu djecu žive vezali za tijela majki i bacali s mosta u vodu”.⁸¹

⁷⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 650.

⁷⁸ * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 376-377; E. Bećirević, nav. dj., str. 200.

⁷⁹ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 106. Milan Lukić i drugi zločinci su, pored ostalog, klali zatočenike logora Osnovna škola “Hasan Veletovac”. Tako su na Vidovdan, 28. juna 1992, Ibri Šabanoviću odsjekli glavu (ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragraf 730).

⁸⁰ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 842-858; I. Kljun, nav. dj., str. 270-272.

⁸¹ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 134. Bošnjakinja, penzionerka iz Višegrada, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “svjedoči da je 36 sati neprestano gledala s prozora svoje

Zločinci su na (drinske) mostove “svakodnevno dovodili ili dovozili ljude, ubijali ih i bacali u Drinu. Jedne su ubijali puškama, druge klali ili boli noževima, a treće žive bacali u Drinu. Jednom su u noći dovezli na Novi most kiper leševa i istresli u Drinu”.⁸²

Pojedince i grupe civila zločinci su “odvodili na Stari i Novi most na Drini, ubijali ih ili žive bacali u Drinu, a zatim pucali na njih dok su padali ili pokušavali da se spase plivajući. Zatim su dovodili Bošnjakinje da sapiraju ljudsku krv, ali se krv nije mogla saprati. Sasušila se i čvrsto zalijepila za kamene blokove, natopila pijesak ispod granitne kocke na kolovozu. Stoga se preko mosta nije moglo preći od zadaha i rojeva muha. Zadah raspadajućeg tijela širio se i okolinom, a naročito preko Drine i akumulacijskog jezera, po kome su plutali leševi ...”.⁸³

Samo 11. i 12. juna 1992, na Kurban-bajram, na mostu Mehmed-paše Sokolovića ubijeno je 147 civila (muškaraca) i bačeno u Drinu.⁸⁴

Na (novom) mostu u Višegradu 18. juna 1992. zaklana su 22 Bošnjaka. Zločinačka grupa Milana Lukića je “pojedininim građanima vadila bubrege ili ih vezivala za automobile i vukla ulicama, a malodobnu djecu su bacali sa mosta i pucali u tijela prije nego što bi pala u vodu”.⁸⁵

Zločinci su “veliki broj Muslimana, vezavši im ruke i noge, bacali sa mosta u Drinu, a nekima su stavljali eksploziv u usta i aktivirali ga”.⁸⁶ Na Drini se, po kazivanju jednog Srbina, moglo vidjeti “po 200 leševa, jer nijedan ubijeni ... ne tone, on pluta po vodi dok se ne raspadne.

kuće, sredinom aprila 1992, kako srpske snage ubijaju grupe ljudi na starom mostu u Višegradu. Žrtve su ili bacane u vodu s mosta, a zatim su u njih pucali ili obrnuto. Grupe ljudi su dovodene automobilima do mosta i ubijane svakih 30-60 minuta. Zbog mnogih zločina počinjenih na obalama dužinom toka rijeke Drine, na području istočne Bosne, od Foče, Bratunca, pa sve do Bijeljine, ova rijeka među lokalnim stanovništvom postala je poznata kao rijeka smrti“ (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 98).

⁸² I. Kljun, nav. dj., str. 261-262 i 274.

⁸³ Isto, str. 262.

⁸⁴ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 111; I. Kljun, nav. dj., str. 250-261; M. Sućeska, nav. dj., str. 347.

⁸⁵ Z. Milanović, nav. dj., str. 77.

⁸⁶ Isto.

Kad je Lukić ubijao, svaki dan se u određeno vrijeme puštalo jezero da voda odnese leševe. Jednom sam u avgustu otišao do jezera. Jezero je bilo puno leševa".⁸⁷

Tijela (ubijenih) žrtava genocida, bačenih u rijeku Drinu, skupljala su se na brani Hidroelektrane Bajina Bašta **"tolikom brzinom da direktor Bajine Bašte nije mogao skupiti dovoljno radnika da ih uklone"**.⁸⁸ Zbog toga je uputio zahtjev Stanici javne bezbjednosti u Višegradu, inspektor Milanu Josipoviću, **"da li odgovorni mogu usporiti bacanje tijela niz rijeku"**.⁸⁹

Najmonstruozniji primjeri masovnog ubijanja Bošnjaka na području Višegrada je **spaljivanje živih civila** - žena, djece i staraca (starosti 2-3 dana do 75 godina) u kućama - u Pionirskoj ulici (u kući Adema Omeragića) i na Bikavcu (u kući Mehe Aljića), 14. i 27. juna 1992, gdje je spaljeno oko 140 civila. Ujutro, 28. juna **"u blizini spaljene kuće na Bikavcu u vazduhu se osjećao stravičan zadah spaljenog ljudskog mesa"**.⁹⁰

⁸⁷ E. Bećirević, nav. dj., str. 201.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 649; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 5b, 14-15, 18, 41-48, 77, 79, 81, 116-192, 212, 241-243, 330-367, 638-740, 1061-1068 i drugi; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 116-192, 212-215 i 241-243; * *BILTEN* Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: * *BILTEN* ...), Sarajevo, br. 3, mart 1993, str. 22-23; I. Kljun, nav. dj., str. 250 i 288-289; M. Sućeska, nav. dj., str. 315, 347 i 355-356; E. Bećirević, nav. dj., str. 201-202.

Zehra Turjačanin, jedina preživjela u zločinu genocida na Bikavcu, je **"u vatri zadobila opekotine trećeg stepena i podvrgnuta je presađivanju kože kako bi se donekle nadomjestila izgubljena koža. Ostala je bez dijela ušnih školjki, a šake su joj paralisane"**. Njeno **"cijelo lice bilo je bukvalno crno, izgorjelo. Od rane. Ruke, obadvije ruke osobe su bile zamotane zavojima. To nisu bili medicinski zavoji, to su bili priručni zavoji. Po jedno pet, šest, tako ..., zavoja. Inficirani do te mjere da, kad sam pokušao da previjem jednu ruku, i svaki taj zavoj koji sam skidao, između zavoja su bili crvi. Kad sam uspio da previjem jednu ruku, ja sam se u tom momentu onesvijestio"** (ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III,

TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 660-661).

Zehra Turjačanin je u kući Mehe Aljića doživjela “da joj pred očima budu spaljeni živi članovi porodice i drugi ljudi” (Isto, paragraf 661).

“Paljevina u Pionirskoj ulici i paljevina na Bikavcu primjeri su najgorih akata nečovječnosti koje čovjek može učiniti drugim ljudima.” Ti “stravični događaji ostaće urezani u pamćenju po surovosti napada putem paljevine, po goljoj bezosjećajnosti i okrutnosti odvođenja, zatvaranja, zaključavanja žrtava u dvije kuće, čime su one učinjene bespomoćnim u paklu koji je uslijedio, kao i po stepenu bola i patnje nanijetih žrtvama koje su žive spaljene” (Isto, paragraf 1061).

“Spaljivanjem žrtava u kućama u koje su one bile zatvorene, Milan Lukić i drugi počinioci imali su namjeru da ponište identitet svojih žrtava i tako ih liše svojstva ljudskog bića. Porodice žrtava nisu mogle identifikovati ni sahraniti svoje najmilije. Štaviše, ni u jednom ni u drugom slučaju nikad nije utvrđeno šta se dogodilo s posmrtnim ostacima žrtava. Za neke žrtve paljevine u Pionirskoj ulici i za najmanje 50 žrtava paljevine na Bikavcu, poznato je samo to da su to bile osobe muslimanske nacionalnosti. Nikad se neće pouzdano znati ko je sve od imena navedenih na spisku nestalih u Višegradu bio među onima koji su u tim paljevinama živi izgorjeli. Tom brisanju svih tragova individualnih žrtava svojstvena je jedinstvena okrutnost koja mora uvećati težinu pridatu tim zločinima” (Isto, paragraf 1062).

Milan Lukić je “ta krivična djela počinio nad ranjivim žrtavama koje je učinio bespomoćnim. Žrtve paljevine u Pionirskoj ulici i paljevine na Bikavcu bile su djeca, žene i starije osobe. Među žrtvama paljevine u Pionirskoj ulici bili su jedna žena stara sedamdeset i pet godina, šestoro djece stare između dvije i četiri godine i jedno novorođenče staro dva dana. Neke od žrtava Milana Lukića bile su njegove komšije, osobe s kojima je nekad išao u školu i žene koje su ga poznavale od djetinjstva” (Isto, paragraf 1064).

“Preživjele žrtve tih krivičnih djela danas žive s trajnim fizičkim oštećenjima i duševnim bolom koji prati one koji su bili svjedoci i preživjeli brutalnosti i nasilja koje je nad njima počinio Milan Lukić. Pretresno vijeće /ICTY-a u predmetu *Milan i Sredoje Lukić* - prim. S. Č./ posebno podsjeća na Zehru Turjačanin, žalostan i tragičan, ali herojski lik, koja je i jedina preživjela žrtva paljevine na Bikavcu. Preživjele žrtve obje paljevine bile su prisiljene da izbave sebe, ostavljajući za sobom članove porodice ili komšije. Nekoliko preživjelih žrtava još nosi ožiljke i fizički bol od paljevine, metaka i gelera. Zatočenici iz Uzamnice žive s ožiljcima, narušenim zdravljem i teškim tjelesnim oštećenjima kao posljedicama premlaćivanja koja su pretrpjeli u zatočeništvu. Članovi porodica gledali su odvođenje svojih najmilijih, a poslije incidenta na obali Drine i incidenta u fabrici ‘Varda’ morali su živjeti u strahu i neizvjesnosti u koju ih je Milan Lukić doveo svojim nasumičnim izborom žrtava među Muslimanima” (Isto, paragraf 1066).

“Lišavanje života Hajre Korić, paljevina u Pionirskoj ulici i paljevina na Bikavcu izvršeni s predumišljajem. Vijeće napominje i to da je Milan Lukić, oko dvije sedmice prije paljevine u Pionirskoj ulici, u kojoj je stradalo mnogo članova porodice Kurspahić, svjedokinji CW1 rekao: ‘Dobili smo nalog da od Kurspahića ni uho ne ostane’” (Isto, paragraf 1067).

Zločinci su u Gornjoj Lijesci ispekli čovjeka na ražnju - “**kolac mu je izašao na vrhu leđa iza vrata**”.⁹¹

Napadom na selo Žulja (Nevesinje), 14. juna 1992, agresor je pokrenuvši opći napad na Nevesinje, likvidirao 33 civila, od čega je jedan broj zapaljen.⁹² Prilikom napada na Odžak, odnosno selo Čanje, 16. juna 1992, ubijeno je 12 Bošnjaka, nakon čega je jedan broj zapaljen.⁹³ Emina Duraković je, “**potpuno skamenjena i bez glasa, ..., sa ivice obližnje šume, udaljene nepunih stotinjak metara**” (planina Crvanj, lokalitet Štedim, Tojagina koliba), posmatrala kako su joj zločinci 30. juna 1992. živa zapalili šesnaestogodišnjeg sina Mirzu, te zaklali njenu majku i dvoje komšija i zatim ih zapalili.⁹⁴ Na lokalitetu Krstače, u blizini sela Kljuna, 30. juna 1992, zločinci su zaklali 16 iznemoglih staraca (14 starica i 2 starca, najmlađa žrtva genocida bila je stara 61, a četiri starice po 92 godine).⁹⁵ I u drugim selima općine Nevesinje (Hrušta, Luka,

“Žrtve paljevine u Pionirskoj ulici bile su u zapaljenoj prostoriji žive još najmanje 20 minuta. Svjedoci VG084 i VG018, koji su pobjegli iz tog pakla, čuli su jauke žrtava koje su ostale zarobljene u kući. I žrtve paljevine na Bikavcu bile su u zapaljenoj prostoriji žive još najmanje 20 minuta. Svjedokinja VG058 je u svjedočenju izjavila da je čula njihove jauke - ‘kao krik mačaka’ - dok su gorjeli. Žrtve tih paljevina možda ne bi bile usmrćene da im je bilo omogućeno da izađu iz zapaljenih kuća u bilo kojem trenutku tokom tih 20 minuta” (Isto, paragraf 1068).

⁹¹ I. Kljun, nav. dj., str. 283. Nije poznat identitet žrtve.

⁹² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 743; S. Omerika, nav. dj., str. 988 i 993. Tada su zločinci živu zapalili (u porodičnoj kući) Fatu (Selima) Delić (1915), a Hatidžu Čatić živu bacili u čatrnju (S. Omerika, nav. dj., str. 988).

⁹³ S. Omerika, nav. dj., str. 989. Tada su zapaljeni Juso (Omera) Šarančić i Nefa (Mehmeda) Šarančić (1927) (S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NEVESINJA 1992-1995**, neobjavljeni rukopis).

⁹⁴ Isto, str. 990. Tada je zaklana Emina (Ibre) Halvadžija (1913), Hurija (Omera) Čagalj (1931) i Rašid (Alije) Čagalj (1927) - S. Omerika, **GENOCID ...**, neobjavljeni rukopis.

⁹⁵ W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 82; S. Omerika, nav. dj., str. 990. Tada su zaklani: Fatima (Salke) Čolakhodžić (1913), Salko (Mehe) Čolakhodžić (1906), Fatima (Osmana) Mahinić (1922), Mejra (Ibre) Brajević (1932), Muškija (Derve) Brajević (1900), Ajna (Hasana) Omerika (1900), Hata (Avde) Omerika (1916), Saja (Selima) Omerika (1900), Plema (Huse) Kasumović (1905), Mejra (Selima)

Gornja Bijenja, Postoljani) agresor je zapalio više civila.⁹⁶

Nakon što su 20. maja 1992. ušli u selo Musiće (**Hadžići**), zločinci su uhapsili 14 muškaraca i zatočili ih u garažu Općine. Desetog juna sve kuće u Musićima su zapalili. Toga dana ranili su Ismeta Musića, **“utjerali ga u kuću Suada Musića i Ismeta živog zapalili”**.⁹⁷

U logoru Omarska zatočenike su klali, **“a bilo je leševa koji su bili uzduž tijela raspolovljeni”**, te žive spaljivali (u julu 1993, **“prilikom proslave Petrovdana, srpskog vjerskog praznika”**) i žive rastrgali.⁹⁸ Jedan zločinac je u logoru Manjača 1992. zaklao 8 logoraša.⁹⁹ Srpska policija je 22. juna 1992. iz logora “Betonirka” u Sanskom Mostu oko 20 logoraša odvela do Krive ceste, gdje su ih srpski vojnici, nakon što su bili primorani da iskopaju vlastite grobove, **“zaklali sve osim trojicu zatočenika”**.¹⁰⁰

Kasumović (1921), Čelebija (Mehe) Kasumović (1920), Fata (Ibre) Nurković (1900), Sala (Salke) Pehilj (1915), Šerifa (Alije) Alibašić (1917), Zejna (Bešira) Aličić (1911) i Huso (Muje) Kasumović (1905) - S. Omerika, **GENOCID ...**, neobjavljeni rukopis.

Zločinci su navedenim nemoćnim starcima i staricama **“prerezali grla. Njihova mrtva tijela rastrgali su vukovi, razvukli su njihove kosti svuda naokolo”** (W. Tochman, nav. dj., str. 82).

⁹⁶ S. Omerika, **GENOCID ...**, neobjavljeni rukopis. Tako su, primjera radi, JNA/VJ i njihovi kolaboracionisti i petokolonaši iz Republike Bosne i Hercegovine na području Nevesinja 1992. zapalili uglavnom starce i starice: Muškiju (Muje) Tinjak (1906), Zejnu (Osmana) Džemić (1922), Fatu (Selima) Jugo (1905), Zibu (Bećir) Ljeljak (1913), Avdu (Salke) Ljeljak (1904), Fatu (Salke) Gačanica (1909), Plemu (Avde) Pirušić (1913), Sevdu (Osmana) Šikalo (1954) i dr. (Isto).

⁹⁷ R. Balić, **ŠEST LOGORA PAKLA**, Autor, Sarajevo, 2012, str. 44.

⁹⁸ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 224; * **OPTUŽNICE ...**, str. 62; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 196; R. Gutman, **SVJEDOK GENOCIDA**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 142; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 325.

⁹⁹ M. Begić, **GENOCID U KLJUČU ...**, str. 325.

¹⁰⁰ * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 405; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 890; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE**, 16. juni 2004, paragraf 176; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 109-110; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC

Zločinci su u logoru “Vrbaspromet” u **Donjem Vakufu** zaklali Ahmeta Begovića (“**zaklan je sa gornje strane vrata, zabijali su mu nož u sljepoočnicu i među nogama**”).¹⁰¹

U logoru Luka (**u Brčkom**), kao i “Laseru”, zatočenike su, pored ostalog, često klali (“**Naredili bi im da legnu na pod i stave glavu na betonski blok. Stražari bi im tada prerezali grla**”) - “**grla su im bila prerezana, nosevi odsječeni i spolni organi iščupani**”.¹⁰²

U Starom mlinu u **Bijeljini** zločinci su, pored ostalih, zaklali logoraša Fuada Islamagića i Fadila Šabanovića - “**odsjecanjem glave, šutanjem i nabijanjem na ogradu kapije kasarne**”.¹⁰³

U logoru u Osnovnoj školi “Vuk Karadžić” u **Bratuncu** Bošnjacima su “**vađene oči, odsjecani nosevi i uši, noževima urezivani križevi, tijela rezana motornim pilama, zakivani su ekserima na zid i spaljivani živi, nakon što su ih poljevali benzinom**”.¹⁰⁴

U fiskulturnoj sali navedene škole “**četiri člana porodice Gušić su zaklana ... Jednom od njih je bila odsječena glava, a drugom su taba-**

PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 880-884 i 950-954; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 524, 718 i 796; M. Omerdić, nav. dj., str. 366.

¹⁰¹ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 188.

¹⁰² R. Gutman, nav. dj., str. 96; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 103; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 330 i 337; Z. Milanović, nav. dj., str. 74; M. Omerdić, nav. dj., str. 184 i 186; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA**, Izdavač: Autor, Brčko, 2010, str. 166-171, 213, 216, 227-231, 241 i druge; J. Kadrić, **BRČKO: GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 145-146; R. Muratović - E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 56.

¹⁰³ M. Begić, **GENOCID U KLJUČU ...**, str. 342; J. Trbić, **ISTINE I LAŽI** dijelovi knjige “**Gluho doba**” i novi tekstovi (publicistika, eseji, analize i rasprave), BKZ Preporod BiH, Bijeljina/Sarajevo, 2013, str. 221-222; S. Gagula, **OD LOGORA DO LOGORA**, Promocult, Sarajevo, 2001, str. 196.

¹⁰⁴ N. Isanović, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA SJEVERNE I SJEVEROISTOČNE BOSNE**, * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 68.

ni bili potkovan i ekserima”.¹⁰⁵ I jedna žena je, pored ostalih, “bila zaklana, grudi isječene. Kod djevojčice /od 10 godina - prim. S. Č./ bila je glava smrskana. Gomila mrtvaca je bila ogrezla u vodi”.¹⁰⁶ Mustafi Mujkanoviću (imamu) “iskopali su oči, prosuli mu mozak na parket, ...”.¹⁰⁷ Izeta Ahmića su “živa zapalili u kontejneru za smeće”.¹⁰⁸ Fejzu Raškaja (Albanac, pekar), nakon što su ga natjerali “da ispeče 500 hljebova sa ucrtanim krstovima i ćiriličnim srpskim znamenjima u pecivu”, zaklali su i “njegovo tijelo ispekli u pekarskoj pećnici”.¹⁰⁹

U logoru “Rasadnik” (Poljoprivredno dobro Rogatica) zločinci su, pored ostalih, motornom pilom zaklali Bećira Ćutahiju, Aliju Omerhođića, “isjekli motornom pilom, a Sejfu Mirvića isjekli sa sjekirom”.¹¹⁰

Srpski vojnici su 5. augusta 1992. iz logora Barutni magacin (skladište baruta Jelašačko polje - Kalinovik) odvezli 24 zatočenika zavezanih ruku (žicom) u selo Ratine (Jeleč, Foča), gdje su ih mučili i zlostavljali, te 20 ubili kod jedne štale. Nakon toga, četverici zatočenika su naredili “da mrtva tijela odnesu u štalu. Kasnije su i oni ustrijeljeni. Vojnici su po tijelima posuli benzin, zapalili štalu i otišli”.¹¹¹

¹⁰⁵ M. Džanko, **ISTOČNA BOSNA - KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**, ** VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 108.

¹⁰⁶ * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 146.

¹⁰⁷ Isto, str. 148.

¹⁰⁸ Isto, str. 108 i 148. U kući taksiste Idriza Bosankića zločinci su “zaklali njegovu punicu i puničinu mater” (Isto, str. 148).

¹⁰⁹ M. Džanko, nav. dj., str. 108; N. Mašić, **ISTINA O BRATUNCU: AGRESIJA, GENOCID, OSLOBODILAČKA BORBA 1992-1995**, Općina Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, str. 50; V. Šabić, **GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, nav. dj., str. 52.

¹¹⁰ AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; ** VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 140; ** TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 62.

¹¹¹ * OPTUŽNICE ..., str. 224, 228, 287, 290, 345 i 348; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 740-741; ICTY, Predmet br. IT-00-39 i 40-PT, TUŽILAC ICTY-A PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽ-*

*

*

*

I pored toga što su **Srebrenica** i njena okolina proglašeni *teritorijom Ujedinjenih nacija - sigurnom zonom Ujedinjenih nacija*, sve vrijeme do njenog zauzimanja u julu 1995. protiv potpuno izolovanog bošnjačkog stanovništva u kontinuitetu su vođeni akti genocidnog uništenja. Srpski agresor je Bošnjacima u kontinuitetu “**zagorčavao život**” i stalno brutalno kršio status sigurne zone Ujedinjenih nacija, ispaljujući granate na Srebrenicu, pri čemu su mnogi civili ubijeni i ranjeni, a civilni objekti razoreni. Srebrenica je postala koncentracioni logor, koncentracioni logor Ujedinjenih nacija, u kome je zločin genocida vršen u kontinuitetu i to javno - pred očima cjelokupne međunarodne zajednice.

Početakom jula 1995. srpski agresor je, u skladu sa **političkim projektom** (srpski velikodržavni projekt) “**svi Srbi u jednoj državi**” i, s tim u vezi, sa “**strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**”, fašističkog i genocidnog karaktera, preduzeo neposredne pripreme za vojnu operaciju protiv sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica. Nažalost, zauzimanje sigurnih zona Ujedinjenih nacija u istočnoj Bosni je krajem maja 1995. dogovoreno između Sjedinjenih Američkih Država i Slobodana Miloševića. Taj projekt je bio u funkciji postizanja političkog dogovora - mirovnog sporazuma o podjeli Republike Bosne i Hercegovine, čime su sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, Žepa i Goražde žrtvovane kako bi se realizovali “**srpski strateški ciljevi**”, odnosno legalizovao zločin genocida. U tom kontekstu treba posmatra-

NICA, str. 24-25; *ICTY*, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (a), Prilog A, 16. juni 2004, br. 10; ** **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 183; *ICTY*, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 663, 720, 797 i 799; *ICTY*, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 23, 31-32 i 361; ** **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 118-119, 128-131 i 195; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 315-316, 344-346 i 368. Jedan logoraš je preživio.

ti i tajni dogovor između Ujedinjenih nacija i oficira Vojske Jugoslavije o neupotrebi zračnih udara protiv srpskog agresora, čime su sigurne zone Ujedinjenih nacija prepuštene agresoru, a civili i civilno stanovništvo dovedeni u bezizlaznu situaciju, što je kod svjetskih političkih moćnika olakšalo planiranu podjelu Republike Bosne i Hercegovine.

Krajnji cilj *Operacije "Krivaja 95"* bio je da se **zauzme sigurna zona Ujedinjenih nacija Srebrenica i eliminiše "zajednica bosanskih Muslimana koji su živjeli na tom području"**. Riječ je o jedinstvenoj operaciji koja je **"izvršena s namjerom da se uništi stanovništvo bosanskih Muslimana Srebrenice"**, odnosno sigurne zone Ujedinjenih nacija, što potvrđuju brojni akti genocida koje su izvršile srpske snage, a koji (*actus reus*) su predstavljali **"dio jednog jedinstvenog plana da se izvrši genocid nad bosanskim Muslimanima u Srebrenici, što se vidi i u dokumentu 'Operacija Krivaja 95'"**.

Oficiri Vojske Jugoslavije rukovodili su i komandovali operacijom planiranja, organizovanja, zauzimanja i okupacije sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica. Odlukom o napadu, zauzimanju i okupaciji navedene sigurne zone Ujedinjenih nacija **koordinirao** je načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije general Momčilo Perišić i Slobodan Milošević, predsjednik Republike Srbije. Očigledno je, u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom osvajačkog i genocidnog karaktera i mirovnim planovima tzv. međunarodne zajednice o legalizaciji agresije i genocida, riječ o žrtvovanju sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice.

Srpska oružana ofanziva osvajačkog i genocidnog karaktera na sigurnu zonu Ujedinjenih nacija započela je 6. jula 1995. Srpske snage su do večeri 9. jula prodrle četiri kilometra u dubinu sigurne zone, zaustavivši se samo kilometar od grada Srebrenice. Radovan Karadžić je istoga dana (u ranim večernjim satima) ponovio i potvrdio svoju genocidnu namjeru i genocidni plan o istrebljenju Bošnjaka.¹¹²

¹¹² Radovan Karadžić je 9. jula (u ranim večernjim satima), nakon što je završio razgovor o **"dešavanjima"** u Srebrenici s Momčilom Krajišnikom i Jovicom Stanišićem (iz Državne bezbjednosti Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije), obznačio velikosrpske genocidne namjere o istrebljenju Bošnjaka. U razgovoru s Miroslavom Deronjićem i na njegovo pitanje **"Šta vi, Miroslove, mislite uraditi sa tim stanovništvom dole?"**, tj. u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, Karadžić je, pošto je Deronjić odgovorio kako **ni u snu** ne može pretpostaviti **"razvoj događaja prilikom**

U tom napadu na sigurnu zonu Ujedinjenih nacija (od 6. do 11. jula) srpske snage su namjerno granatirale kuće, stanove, bolnicu i druge civilne objekte. Gradsko područje je posebno granatirano, od čega su ubijeni i ranjeni mnogi civili.

Nakon zauzimanja sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, 11. jula 1995, oružane snage Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), uz učešće svojih (srpskih) kolaboracionističkih oružanih formacija iz Republike Bosne i Hercegovine, izvršile su genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine, zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti kao takve i otimanja njihovog životnog prostora. Pored masovnih i pojedinačnih likvidacija, žrtvama genocida nanesene su trajno teške tjelesne i psihičke povrede i boli; prisilno je protjerano oko 30.000 civila - žena, djece i staraca, s namjerom fizičkog ili biološkog uništenja Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve; namjerno su nametnuti teški egzistencijalni uslovi života; izvršeni su zločini silovanja; nasilno su razdvajane porodice; namjerno su opljačkani, uništeni i spaljeni bošnjački civilni objekti, posebno vjerski, itd.

U jedinstvenoj i masovnoj *operaciji ubijanja*, uglavnom za četiri dana, s namjerom, organizovano i prema tačno utvrđenom planu i obrascu, na stravičan način, likvidirano je preko 8.000 zarobljenih i zatočenih Bošnjaka Republike Bosne i Hercegovine, među kojima preko 800 djece, što je motivisano njihovom nacionalnom, etničkom i vjerskom pripadnošću kao takvom, te osvajanjem njihovog životnog prostora, koji je u srpskim velikodržavnim planovima označen od strateške važnosti. Tri generacije muškaraca su istrijebljene, čime je izvršena radikalna destrukcija bošnjačke nacionalne, etničke i vjerske zajednice. Riječ je

ulaska u Srebrenicu”, rekao: “Miroslave, to sve treba pobiti ... Sve što stignete” (ICTY, Izjava Miroslava Deronjića, 19. decembar 2003, paragrafi 112-181).

U jednom presretnutom razgovoru general Radislav Krstić i major Dragan Obrenović “razgovaraju o zarobljavanju muškaraca, bosanskih Muslimana, kojima su bili za petama, Krstić je rekao: ‘Ubijajte to sve redom u pizdu materinu’” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 933).

o zločinu genocida, svjesnom, namjernom i ciljnom istrebljivanju ljudi - civila i civilnog stanovništva u Evropi nakon Drugog svjetskog rata.

U zauzimanju sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice i izvršenju genocida nad Bošnjacima jula 1995. učestvovala su, pored vojnih i policijskih snaga kolaboracionističke, petokolonaške, fašističke i genocidne tvorevine Republike Srpske, i oružane snage Savezne republike Jugoslavije (Vojska Jugoslavije i specijalne jedinice Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije).

Genocid nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, po svojim je razmjerama tipičan primjer zločina uništavanja Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenja Bošnjaka. U i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, odnosno u srednjem Podrinju, jula 1995, posebno je izražen karakter oružanog sukoba i priroda zločina u Republici Bosni i Hercegovini. Agresija (međunarodni oružani sukob) bila je perfidna i otvorena, brutalna - osvajačkog i genocidnog karaktera. Na tom području je tada ponovo javno, uz prisustvo i saučesništvo vojnika Ujedinjenih nacija (Holandski bataljon), izvršen genocid nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine.

Jula mjeseca 1995. Bošnjaci Republike Bosne i Hercegovine s područja sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica **ubijani su na raznim mjestima - na teritoriji 14 (četрнаest) općina Republike Bosne i Hercegovine:** Srebrenica, Bratunac, Zvornik, Vlasenica, Šekovići, Kalesija, Živinice, Kladanj, Olovo, Bijeljina, Han-Pijesak, Rogatica, Višegrad i Trnovo. Žrtve genocida su na mjestu/mjestima likvidacija, bez ikakvog pijeteta i, uglavnom, uz korištenje teške mehanizacije, zatrpavane u masovnim grobnicama ili su (sa mjesta likvidacija) odvožene na druge lokacije i zakopavane u primarnim masovnim grobnicama, iz kojih su kasnije, ponovo uz upotrebu teške mehanizacije, raskomadani dijelovi njihovih tijela iskopavani i odvoženi na druge lokacije i zatrpavani u sekundarnim masovnim grobnicama.

Masovnost (obim i obuhvat) zločina genocida potvrđuje i činjenica da su jula 1995. na području navedenih općina, s namjerom i na genocidnoj osnovi, ubijani Bošnjaci porijeklom iz **12 (dvanaest) općina Republike Bosne i Hercegovine:** Srebrenica, Bratunac, Vlasenica, Zvornik, Bijeljina, Sokolac, Kalesija, Banovići, Han-Pijesak, Šekovići, Rogatica i Višegrad.

Načini izvršenja zločina genocida veoma su raznovrsni i surovi, kao što su: strijeljanjem, klanjem, granatiranjem, miniranjem, bombardovanjem, gađanjem pješadijskim oružjem i snajperom, spaljivanjem, davljenjem, ranjavanjem, deportacijom, vješanjem, zastrašivanjem, mučenjem, prijetnjom, itd.

Mjesto izvršenja zločina genocida i lokacije masovnih grobnica rijetko se podudaraju, što znači da su žrtve, nakon egzekucije, prebacivane na druga mjesta, na kojima ih je teže otkriti, što, pored ostalog, usporava procese ekshumacije i identifikacije. To je, između ostalog, utjecalo da je do 31. decembra 2015. izvršena identifikacija 6.705 žrtava genocida. Sporo odvijanje tog procesa uslovljeno je, prije svega, otežanim dolaskom do informacija o lokacijama, čemu posebno doprinose svojom opstrukcijom entitetske vlasti Republike Srpske.

Glavni uzrok smrti žrtava genocida ekshumiranih u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice su strijelne rane - rane iz vatrenog oružja. U većini grobnica, posebno primarnih, nađeni su ostaci ligatura i poveza za oči, što, pored ostalog, pokazuje i potvrđuje da žrtve genocida nisu ubijene u borbi te se ne radi o borcima. Čahure su nađene ispod i oko leševa koji su bili u položaju koji je ukazivao na to da su strijeljani iz najneposrednije blizine. Očigledno je riječ o civilima i civilnom stanovništvu, žrtvama genocida.

Okupacija sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica; zločini u Potočarima i prisilno premještanje žena, djece i staraca; zarobljavanje, zatvaranje i likvidacija Bošnjaka, te prikrivanje zločina su genocidni akti unaprijed isplanirani, dobro osmišljeni, efikasno organizovani i širokog obima, naređeni s nadležnih političkih i vojnih mjesta, te izvršeni planski, sistematski i organizovano, što potvrđuju sva dosadašnja naučna i druga istraživanja i rezultati tih istraživanja, kao i međunarodni (ICTY i Međunarodni sud pravde u Haagu) i nacionalni krivični sudovi (Sud Bosne i Hercegovine) te rezultati istraživanja Vlade Republike Srpske. Broj, struktura i specijalnosti angažovanih snaga u zauzimanju i okupaciji sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica i zločinu genocida, oprema i objekti korišteni za ubijanje, standardizovani šifrovani jezik korišten od strane agresorskih jedinica u prenošenju informacija o masovnim ubistvima, obim likvidacija, specifične metode ubijanja koje su primje-

njivane, potvrđuju elemente genocida (*mens rea* i *actus reus*). U cilju istrebljenja Bošnjaka Republike Bosne i Hercegovine, srpske snage su u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica s **namjerom** izvršile genocid. One su od svih muškaraca i dječaka koje su zarobile i zatvorile, a prije njihove likvidacije, oduzele njihove lične stvari i lična dokumenta, i namjerno, sistematično i planski ih ubijali isključivo zbog njihovog identiteta - nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti kao takve.

Ubijanje muškaraca i dječaka i prisilno premještanje žena, djece i staraca imalo je za cilj fizički nestanak Bošnjaka Republike Bosne i Hercegovine. Sistematsko, smišljeno i plansko namjerno pljačkanje i razaranja stambenih, historijskih, kulturnih i vjerskih objekata, posebno džamija i domova je, također, očigledan dokaz namjere da se Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva, fizički unište.

Broj ubijenih i likvidacije u najkraćem vremenu, brzo formiranje masovnih (primarnih) grobnica, brzina zakopavanja u masovne grobnice i dislociranje posmrtnih ostataka iz primarnih u sekundarne i/ili tercijarne masovne grobnice, ukazuju na to da je u planiranju, pripremi, izvršenju i prikrivanju genocida učestvovao u punom kapacitetu **politički, upravni, vojni i policijski potencijal** srpskih snaga, kao i veliki broj organizovanih i disciplinovanih izvršilaca. Tako je, prema istraživanjima Vlade Republike Srpske, u genocidu nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, učestvovalo (po raznim osnovama i na različite načine) preko 25.000 aktera.¹¹³ Ideološki, politički i vojni nosilac agresije i genocida bila je država Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora), a glavni izvršioци Vojska (Savezne republike) Jugoslavije, Ministarstvo za unutrašnje poslove

¹¹³ Vlada Republike Srpske, Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, *DOGAĐAJI U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, juni 2004; Vlada Republike Srpske, Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, *DODATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, 15. oktobar 2004; Vlada Republike Srpske, Radna grupa za sprovođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za Srebrenicu, *IZVJEŠTAJ za sprovođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za Srebrenicu*, Banja Luka, 30. mart 2005; Vlada Republike Srpske, Radna grupa za sprovođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, *DOPUNA IZVJEŠTAJA OD 30. MARTA 2005*, Banja Luka, 30. septembar 2005.

Republike Srbije, kolaboracionističke formacije velikosrpskog agresora u Republici Bosni i Hercegovini (“Vojska Republike Srpske”, “Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srpske” i drugi organi izvršne vlasti i uprave paradržavne tvorevine Republike Srpske), zatim plaćenici iz Grčke i dr.

Izvršiocima zločina preduzeli su sve mjere, uključujući sistematsko prekopavanje, premještanje i ponovno zatrpavanje leševa žrtava, kako bi prikrili genocid i onemogućili sprovođenje pravde, čime je nad likvidiranim žrtvama ponovo izvršen još jedan sistematski oblik zločina, do sada na takav način nepoznat u ljudskoj i društvenoj historiji. Time je političko i vojno rukovodstvo paradržavne i kolaboracionističke tvorevine Republike Srpske, a posebno **Srpska demokratska stranka**, “**Vojska Republike Srpske**” i **Ministarstvo za unutrašnje poslove “Republike Srpske”**, te “**Vlada Republike Srpske**”, naknadno učinilo sve - određene mjere, radnje i postupke da prikrije svoju ulogu u genocidu nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995. To govori i o tome kako su njegovi počinioci bili svjesni zločinačkog karaktera svojih postupaka i otklanja svaku sumnju u njihovu subjektivnu krivicu, odnosno u postojanje čvrste namjere kod izvršenja ovog najtežeg oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Prikrivanje leševa žrtava genocida iz masovnih grobnica izvršeno je tako što su masovne grobnice otkopavane, a osakaćena tijela (ljudski ostaci) premješšana na skrovitija i teško pristupačna mjesta i ponovo ukopavana/zatrpavana u druge (sekundarne ili tercijarne) masovne grobnice, čime je otežano i/ili onemogućeno njihovo otkrivanje, a time i utvrđivanje identiteta žrtava genocida i obezbjeđivanje dokaza o zločinu genocida, također su valjan, pouzdan i značajan pokazatelj genocida i očigledan indikator namjere izvršilaca (zločina) o istrebljenju Bošnjaka Republike Bosne i Hercegovine, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Izvršiocima zločina su raskomadana tijela žrtava genocida po nekoliko puta premješteni sa jednog na drugo mjesto i time žrtve ponovo masakrirali. To je, pored ostalog, dodatno otežavalo identifikaciju žrtava genocida i nanosilo bol i tugu preživjelim (žrtvama) članovima porodica. Na monstruoznost zločina posebno ukazuje činjenica da su tijela pojedinih žrtava genocida pronađena u tri, pa i u četiri različite masovne

grobnice sekundarnog tipa, međusobno udaljene desetinama kilometara jedne od druge.

Masovne grobnice žrtava genocida u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, očigledni su dokazi s namjerom planiranog i organizovanog sistema zločina, koji je rezultirao genocidom - najtežim oblikom zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Istovremeno, one su i jedan od načina prikrivanja i uništavanja tragova zločina.

U i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, počinjen je masovni zločin nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine islamske vjere. Taj zločin je djelo genocida nad muslimanima. Širina područja, dimenzije i obim izvršenog zločina, brzina likvidacije više hiljada ljudi, veličina područja na kojem su zakopavani leševi i višestruko premještanje posmrtnih ostataka ubijenih, te broj ljudi koji je nužno učestvovao u izvršenju i prikrivanju dokaza o genocidu, apsolutno pokazuje da su zločini bili poznati velikom broju ljudi i da su uporno prikrivani.

Nažalost, nedostatak političke volje bio je presudan faktor da se u zaštiti (životâ) civila i civilnog stanovništva i sprečavanju najtežeg oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava postupi odlučno i onako kako to nalažu *Povelja Ujedinjenih nacija* i *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, duh i korpus međunarodnog prava.¹¹⁴

Srpski agresor i njegovi kolaboracionisti su i na području **Žepe** od 1992. do 1995. izvršili genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i vrijeme kada je Žepa bila teritorija Ujedinjenih nacija - sigurna zona Ujedinjenih nacija (juni 1993-juli 1995), posebno u julu 1995, kada je, kao i sigurna zona Ujedinjenih nacija Srebrenica, zauzeta i okupirana. Agresor je u vojnoj operaciji protiv Žepe (*Stupčanica '95*) - napadom širokih razmjera, što je uključivalo i artiljerijske i minobacačke napade na Žepu (14-24. jula), višednevno intenzivno granatirao područje sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe (civile i ci-

¹¹⁴ Detaljnije o genocidu nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine u istočnoj Bosni jula 1995, uključujući i na teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995. vidi: S. Čekić, **GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.

vilno stanovništvo i civilne objekte), pri čemu je ranio mnoge civile i razorio brojne civilne objekte. Od 25. do 27. jula 1995, nakon što su predstavnici Bošnjaka primorani da potpišu “sporazum” o razoružanju Armije Republike Bosne i Hercegovine i “evakuaciji” civila i civilnog stanovništva (24. jula), u “operaciji prisilnog uklanjanja” - “**prisilnog premještanja stanovništva**”, odnosno protjerivanja civila i civilnog stanovništva (“operacija prisilnog iseljenja bosanskih Muslimana, koji su trpani u autobuse i odvoženi za Kladanj, pretežno žene, djeca i starci”), iz sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe **protjerano** je oko 4.400 žena, djece i starijih lica (Bošnjaka), uključujući bolesne i ranjene.¹¹⁵

¹¹⁵ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 598-1243; ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, *SAŽETAK PRESUDE NA SUDENJU ZDRAVKU TOLIMIRU*, 12. decembar 2012, str. 6-9; * * **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI**, IZVJEŠTAJ GENERALNOG SEKRETARA PREMA *Rezoluciji GENERALNE SKUPŠTINE 53/35* (1998), - u daljem tekstu: * * **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ...** -, 15. novembar 1999, paragrafi 394-402 i 415-431, u: S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 207-210 i 217-223; Š. Kulovac, **ŽEPA 1992-1995: ISTINU NE SMIJEMO ZABORAVITI**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2007, str. 60-64; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 172.

Agresor je snažno granatirao (“sa svih strana, preko Drine, sa Rujišta, iz Bajine Bašte, sa brda Mirkovac, sa Borika i iz okolice Han Pijeska”) sigurnu zonu Ujedinjenih nacija - Žepu. “Zatim je započeo i pješadijski napad iz pravca Han Pijeska, preko sela Purtića i Gođenja, iz Rogatice preko planine Bokšanice, iz pravca Sokoca preko Devetaka i Laza” (Š. Kulovac, nav. dj., str. 63).

“Žepljaci su odolijevali srpskim snagama na svim linijama sve do 25. 07. 1995. godine kada su potpuno ostali bez municije. Srbi koriste bojne otrove na liniji Bokšanica - Papratne njive, kod sela Purtića, i branitelji se povlače prema planinama. Srpske snage preko Bokšanice stižu do Brezove ravni, odakle imaju direktan pogled na Žepu i otvaraju artiljerijsku vatru. Narod je uhvatila panika, strah, bježi, a ne zna kuda, okolna sela gore, stoka leži ubijena po putevima, a živa mahinalno trči.

Sinan Česko iz Vratara poginuo je na Starom gradu, od granate ispaljene sa Brezove ravni. Sinan Česko je prije pogibije pucao sa starog Grada na četnike na Brezovoj ravni.

Na Bokšanici ginu Hasanović Sefedin i dvojica nepoznatih Srebreničana. Na području Purtića ginu Čavčić Refik, Gluhić Čamil, Džebo Himzo, Nuhanović Meho, Kačević Avdija i Omerspahić Huso sa sinom Esminom.

Veliki broj ranjenih kamionima su prebačeni iz Žepe za Sarajevo. Branitelji koji su ginuli na linijama su u većini slučajeva ostajali nesahranjeni, jer su srpske snage brzo nadirale u Žepu, paleći sve pred sobom, i nije bilo vremena za ukop poginulih.

Narod i vojska se povukla prema planini Sjemeć. Na sve strane je bilo mnogo ranjenih i poginulih, a Žepa je bila sva u plamenu” (Isto).

Oko 150 bolesnih i ranjenih Bošnjaka agresor je prevezao u Lukavicu, odakle su prebačeni u Sarajevo (“Izmještanje bolesnih i ranjenih u Sarajevo smjesta je započeto

Vojno sposobni muškarci i jedan broj ranjenih nisu se predali agresoru - pobjegli su na okolna brda i šume.¹¹⁶ Četrdeset civila muškaraca (12 ranjenih i 28 staraca) je iz konvoja za Kladanj, prilikom zaustavljanja u Lukama, u blizini Tišće, izdvojen - iskrcani su iz autobusa i (28. jula) odvezeni u logor “Rasadnik” u Rogatici. Zarobljeni ranjenici i starci držani su u odvojenim prostorijama¹¹⁷ gdje su ih tukli i mučili.¹¹⁸

“Muškarci vojne dobi” se do 28. jula (do 8.00 sati) “još uvijek nisu predali i nastavili su da se kriju po brdima”. Oni se nisu predali i krili su se po brdima oko Žepe i izvlačili preko okupirane teritorije, prije svega u pravcu Kladnja ili preko Drine u Srbiju, gdje je jedan broj zarobljen i ubijen. Oni koji su **“bježali prema Drini, preplivali su rijeku**

ukrcavanjem u srpske autobuse kojima se prevezlo oko 150 ljudi u Lukavicu, naselje kraj Sarajeva pod kontrolom /odnosno okupacijom - prim. S. Č./ Srba, odakle su UNPROFOR-ovim vozilima dalje prebačeni u Sarajevo” - * * IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ..., paragraf 425).

¹¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 639; * * IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ..., paragraf 426. “Vojno sposobni Bošnjaci se nisu predali Srbima, očigledno čekajući dodatna uvjeravanja da će i njih bezbjedno prebaciti na teritoriju pod kontrolom Federacije. Izvještaji navode da su se muškarci nakon povlačenja sa prvih linija podijelili u manje grupe i krenuli prema unutrašnjosti Enklave kroz guste šume, gdje su bili manje izloženi oklopnoj i teškoj artiljeriji Srba” (* * IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ..., paragraf 426).

¹¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 659-664; ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGE NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *PRESUDA*, tom I, paragrafi 720 i 722. “Noću su zarobljenike tukli policajci koji su u noćnoj smjeni odmjenjivali zatvorske čuvare. Poslije desetak dana, zarobljenici su dobili svoje radne obaveze i manje su ih tukli. U jednoj odvojenoj sobi - prozvanoj ‘zloglasna’ soba - držali su neke druge zarobljenike koje su tukli i mučili veći dio vremena. Dana 15. januara 1996. godine svi zarobljenici iz zatvora Rasadnik koji u međuvremenu nisu bili odvedeni premješteni su u zatvor u Kuli, nedaleko od sarajevskog aerodroma i razmijenjeni četiri dana kasnije” (ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 664).

¹¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 664; * * IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ..., paragraf 425; Š. Kulovac, nav. dj., str. 65 i 160.

ili je prelazili splavovima od drveta ili automobilskih guma koje su sami pravili od materijala pronađenog na obali. Umjesto za odlazak sa svojim porodicama, iz straha za sopstvene živote, odlučili su se za bjekstvo, posebno nakon što se pročulo šta se dogodilo u Srebrenici”¹¹⁹

Oko 800 Bošnjaka, uglavnom pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, među kojima je bilo invalida, bolesnih, starih i maloljetnih, nakon okupacije Žepe, sigurne zone Ujedinjenih nacija, drvenim splavovima (2. augusta 1995) uspjelo je preći Drinu, prebaciti se na teritoriju Srbije (Crni potok) i u Jagošticama (Bajina Bašta) predati se vojsci i policiji Savezne republike Jugoslavije. Svi su, nakon popisa, pri čemu su ih vojnici, policija i civili tukli, vojnim kamionima odvedeni u logore Šljivovica i Mitrovo Polje, gdje su ih maltretirali, tukli pendrecima, letvama i električnim kablovima, gasili im cigarete po tijelu, tjerali ih da piju vodu u koju su prethodno sipali motorno ulje, izgladnjivali i podvrgavali **“dugim ispitivanjima i mučenjima. U logorima su ubijeni Torlak Edhem i Dizdarević (Mahmuta) Šećan (dječak od 14 godina), a Krlić Nazif je umro. Hodžić Mujo je ubijen u Jagošticama tokom predaje srbijanskim snagama. Nakon provedenih od 6 do 8 mjeseci većina zarobljenika je otišla u treće zemlje, a jedan broj se vratio u BiH”**.¹²⁰

¹¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 666 i 674; * * **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ...**, paragraf 431; Š. Kulovac, nav. dj., str. 66-67. U zarobljavanju **“muslimanskih snaga koje su pokušavale da pobjegnu”** iz sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, nakon njenog zauzimanja, učestvovala su, pored ostalih, i **“snage MUP-a Srbije”**. Risto Perišić, načelnik Stanice javne bezbjednosti Višegrad, **“izneo je 30. jula 1995. godine da su snage MUP-a Srbije već prisutne u zoni odgovornosti Višegradske brigade VRS. Policija iz MUP-a Srbije će učestvovati da bi sprečili prolaz muslimanskih grupa i završilo /se/ njihovo likvidiranje’ ...”** (* * **BO-SNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA**, Biblioteka SVJEDOČANSTVA Br. 27, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (uredila i priredila Sonja Biserko), Beograd, 2006, str. 587).

¹²⁰ AIIZ, inv. br. 2-5196, Republika Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-43/96, Sarajevo, 9. april 1996. – Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Kabinet predsjednika; Š. Kulovac, nav. dj., str. 66, 165-166, 187 i 191-192; * * **SAMRTO SREBRENIČKO LJETO '95. ...**, str. 178 i 237-239; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 394-396.

Jedna grupa Bošnjaka od 150 ljudi uspjela je preći na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine. Jedan broj Bošnjaka (nekoliko grupa od 5, 10 ili 20 ljudi), pokušavajući da se probije **“kroz zauzetu teritoriju, minska polja i česte zasjede”**, ubijen je i zarobljen.¹²¹

Više grupa je prešlo Drinu u nastojanju da se, preko Višegrada i Rudog, **“domognu Makedonije. Upadali su u zasjede i na tom putu je mnogo njih zarobljeno i likvidirano na području Višegrada, uglavnom od Milana Lukića”**.¹²²

Jedna grupa se preko Borika uspjela probiti do Goražda. Nekoliko grupa se danima krilo po pećinama, nakon čega su se uspjeli probiti na slobodnu teritoriju.¹²³

“Vojska Republike Srpske” je pokušavala **“uvjeriti organe vlasti u Srbiji da im predaju muškarce bosanske Muslimane koji su preko Drine bježali u Srbiju”**. Međutim, organi vlasti u Srbiji su držali **“500-600 muškaraca bosanskih Muslimana i nikom ne dozvoljavaju pristup”**.¹²⁴

Agresor je neposredno **“nakon dovršetka operacije prisilnog uklanjanja bosanskih Muslimana iz Žepe”** uhapsio, trojicu istaknutih,

¹²¹ Š. Kulovac, nav. dj., str. 67, 192-195 i 198-200.

¹²² Isto, str. 67 i 187-189.

¹²³ Isto.

¹²⁴ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 675. Početkom 1995. je, prema svjedočenju Vladimira Milićevića (1995. je bio načelnik Odjeljenja za pogranične poslove, strance, putne isprave i oružje u Rasinskom okrugu - Republika Srbija) pred Međunarodnim sudom pravde u Haagu, 27. marta 2006, **“veliki broj ljudi”**, **“u lošem psihičkom i fizičkom stanju”**, **“prešao iz Bosne i Hercegovine na teritoriju Savezne Republike Jugoslavije. Kasnije je ustanovljeno da su ti ljudi bili pripadnici Armije Bosne i Hercegovine i oni su bili stari, uglavnom, između 18 i 55 godina života. Smešteni su prvo u prihvatni centar u Braniškom Polju, koga su svi zvali Šljivovica. Pošto u Šljivovici nije bilo soba za sve njih, odlučeno je da se formira još jedan centar za prihvat, u objektu Centra za obuku teritorijalne odbrane u Mitrovom Polju, u opštini Aleksandrovac, radi smeštaja i ishrane ovih prebeglih muslimanskih vojnika”** (* * * SRBIJA PRED MEĐUNARODNIM SUDOM PRAVDE, knjiga 1, ODBRANA, priredio Radoslav Stojanović, Biblioteka Diplomatske sveske, Beograd, 2007, str. 455-463).

važnih i vodećih Bošnjaka na teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, te ih, nakon što su “**držani u zatočeništvu mnogo dana odvojeni od drugih**”, sredinom augusta 1995. ubio i zakopao u istoj masovnoj grobnici: **Avdu Palića** (komandant Žepske brigade ARBiH)¹²⁵, **Mehmeda Hajrića** (predsjednik Opštine i predsjednik Ra-tnog predsjedništva) i **Amira Imamovića** (predsjednik Civilne zaštite).¹²⁶

¹²⁵ ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* PRETRESNOG VIJEĆA NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU, 12. decembar 2012, str. 7.

Avdo Palić je 25. jula, s generalom Zdravkom Tolimirom (pomoćnik komandanta i načelnik Sektora za obavještajno-bezbjednosne poslove “Glavnog štaba Vojske Republike Srpske”) u njegovom vozilu pratio konvoj autobusa punih civila iz Žepe. Stigavši u Kladanj, Palić se oprostio od supruge Esme i vratio se u Žepu zajedno s Tolimirom. Esma Palić je tada “**posljednji put vidjela svog supruga, iako joj je dva dana nakon toga, 27. jula, on, preko radio-mreže poručio da se u Žepu vratio bezbjedno. Na putu za Žepu te večeri, Palić se nakratko sastao sa Mladićem na Bokšanici. Tom prilikom Mladić je ponovio svoj raniji zahtjev da Torlak /Hamdija Torlak, predsjednik Izvršnog odbora opštine Žepa - prim. S. Č./ ode na Bokšanicu i tamo ostane 'kao sigurnost' za optuženog /generala Tolimira - prim. S. Č./ dok ovaj koordinira evakuaciju civila bosanskih Muslimana u centru Žepe. Sjutradan, 26. jula ujutro, Palić je Torlaku rekao da se prethodne večeri vidio sa Mladićem i prenio mu Mladićev zahtjev da Torlak ode na Bokšanicu, čime bi se garantovala sigurnost optuženog dok se ovaj bude nalazio u Žepi. Prilikom tog razgovora Torlak je Palića vidio posljednji put**” (Isto, paragrafi 599 i 646).

Avdo Palić je nakon 27. jula odveden u hotel “Borike” (Rogatica), a kapetan Zoran Čarkić (načelnik Odjeljenja za obavještajne i bezbjednosne poslove Rogatičke brigade) 29. ili 30. jula, da bi mu obezbijedio “maksimalnu sigurnost”, premjestio ga iz hotela “Borike” u svoj vlastiti stan u Rogatici, gdje ga je posjetio i pukovnik Ljubiša Beara (načelnik Uprave za bezbjednost “Glavnog štaba Vojske Republike Srpske”), “**koji mu je rekao da se, s obzirom na njegov visoki status planira vrlo značajna razmjena**”. Palića su u navedenom stanu “**držali desetak dana**”. Čarkić je 10. augusta “**od Beare dobio naređenje da Palića u tajnosti preveze do vojnog zatvora Mlin u Bijeljini**”. Nakon 25 dana, tačnije 5. septembra 1995. (u 01.00 sat ujutro), major Dragan Pećanac (iz Uprave za obavještajne poslove “Glavnog štaba Vojske Republike Srpske”, čija je uloga u Žepi “**bila dvostruka - da služi kao tjelohranitelj Mladiću i da pomaže da se prijevoz obavi, tako što će bosanske Muslimane lično sprovoditi do autobusa**”) je “**pokupio Palića iz zatvora u Bijeljini**” i u toku (te) noći je odveden u Han-Pijesak (Isto, paragrafi 642 i 677-679).

¹²⁶ Isto. Predstavnici Žepe: Mehmed Hajrić, Amir Imamović i Hamdija Torlak uhapšeni su 27. jula 1995. Oni su oko 30. jula, nakon što su (poslije hapšenja) nekoliko dana boravili u odvojenim sobama u hotelu “Borike”, odvedeni u logor “Rasadnik”, gdje su “**držani u jednoj trećoj prostoriji, odvojeni od drugih zarobljenika**”. Ostali su u istoj prostoriji najviše dvije sedmice. Hajrić i Imamović su “**proveli nekoliko dana u**

Njihovi posmrtni ostaci otkriveni su među devet tijela ekshumiranih 12. novembra 2001. iz masovne grobnice u Vragolovima, nedaleko od Rogatice, što je utvrđeno DNK analizom. Obdukcijski izvještaji **“pokazuju da su sva tri tijela imala frakture od projektila, da je smrt bila nasilna i uzrokovana povredama glave ili lobanje”**. Sva trojica su ubijeni nakon što su danima držani u zatočeništvu.¹²⁷

Ubistva trojice navedenih Bošnjaka, koji su, pored ostalog, činili **jezgro civilnog i vojnog rukovodstva** sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, predstavljaju **djelo genocida**.¹²⁸

zloglasnoj sobi gdje su ih tukli” (ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 665; Š. Kulovac, nav. dj., str. 65).

Imamović i Hajrić su sredinom augusta odvedeni iz logora i **“više se nikada nisu vratili”**, a Torlak je u januaru 1996. razmijenjen sa preostalim zatočenicima (Isto).

¹²⁷ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 680.

¹²⁸ Isto, paragrafi 654-680 i 1173; ICTY, *SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU*, 12. decembar 2012, str. 7 i 10. Pretresno vijeće II ICTY-a u predmetu *Tolimir* (IT-05-88/2-T) zaključilo je (**“Sudačka većina, uz suprotno mišljenje sutkinje Nyambe”**) **“da je ubistvo AVDE PALIĆA, zbog njegovog statusa branioca muslimanskog stanovništva Žepe, trebalo da posluži kao simbol da nema nade za opstanak tog stanovništva u enklavi”** (Isto, str. 7).

Žalbeno vijeće se, razmatrajući zaključak Pretresnog vijeća **“da su snage bosanskih Srba ubile trojicu vođa iz Žepe s genocidnom namjerom”** i **“s namjerom da unište muslimansko stanovništvo istočne Bosne kao takvo”**, koga je zločinac Zdravko Tolimir osporavao, složilo s Pretresnim vijećem **“da selektivno ciljanje vodećih ličnosti u zajednici može predstavljati genocid i da može biti pokazatelj genocidne namjere. Da bi se izveo zaključak o genocidu dovoljno je da su vođe bile odbačene zbog učinka koji bi njihov nestanak imao na preživljavanje grupe kao takve”** (ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 654-680 i 1173; ICTY, *SAŽETAK PRESUDE ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA*, 8. april 2015, str. 7). Međutim, Žalbeno vijeće je, polazeći, prije svega, od činjenice **“da je operacija prisilnog premještanja bosanskih Muslimana Žepe dovršena prije nego su trojica vođa iz Žepe bili zatočeni i ubijeni, te u nedostatku bilo kakvih zaključaka o tome da li je i kako gubitak te tri istaknute ličnosti uticao na sposobnost bosanskih Muslimana iz Žepe da prežive u periodu nakon premještanja, zaključak o postojanju genocidne namjere nije jedini razuman zaključak koji se mogao izvući iz spisa”**. Stoga je Žalbeno vijeće zaključilo **“da je Pretresno vijeće pogriješilo kada je zaključilo da su snage bosanskih Srba**

Prisilno premještanje - protjerivanje cjelokupnog stanovništva sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe (civila i civilnog stanovništva) neposredno prije ubistva trojice najistaknutijih Bošnjaka Žepe dokaz je o postojanju **genocidne namjere. Protjerivanje civilnog stanovništva Žepe, uništenje njihovih domova i džamije i ubijanje trojice najistaknutijih vođa “učinjeno je s ciljem da se osigura da muslimansko stanovništvo ove enklave više neće moći da se obnovi”**. Zbog toga su Avdo Palić, Mehmed Hajrić i Amir Imamović ubijeni u namjeri da se Bošnjaci unište.¹²⁹

Patnje žena, djece i starijih, koji su protjerani s teritorije Ujedinjenih nacija Srebrenica i Žepa, jula 1995, **“dostižu takvu težinu da se mogu okvalifikovati kao teške tjelesne i psihičke povrede i kao takve predstavljaju genocid”**.¹³⁰

ubile trojicu vođa iz Žepe s konkretnom namjerom da unište dio bosansko-muslimanskog stanovništva kao takvog” (Isto).

Navedeni zaključak Žalbenog vijeća nije u skladu s relevantnim činjeničnim stanjem i duhom *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, jer je, pored ostalog, ubistvo trojice vodećih ličnosti sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, kao i cijele Republike Bosne i Hercegovine, bio cilj (od početka) srpskog agresorskog rata protiv Republike Bosne i Hercegovine, pri čemu je, između ostalog, postojala i genocidna namjera za izvršenje zločina genocida, uključujući i (fizičku) likvidaciju navedenih Bošnjaka, čije ubistvo, kako je to utvrdilo Pretresno vijeće, predstavlja zločin genocida.

¹²⁹ Isto, str. 7. Žalbeno vijeće nije prihvatilo zaključak Pretresnog vijeća da su trojicu navedenih Bošnjaka Srbi ubili **“s konkretnom namjerom da unište dio bosansko-muslimanskog stanovništva kao takvog”** (ICTY, *SAŽETAK PRESUDE ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA*, str. 7). Žalbeno vijeće je “izgubilo” iz vida bitnu činjenicu po kojoj trojica vodećih Bošnjaka sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, ubijeni **“s konkretnom namjerom”**, predstavljaju **“dio bosansko-muslimanskog stanovništva kao takvog”**.

¹³⁰ Isto; ICTY, *SAŽETAK PRESUDE ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA*, 8. april 2015, str. 5-8. Žalbeno vijeće u predmetu *Tolimir* potvrdilo je zaključak Pretresnog vijeća **“da prisilno premještanje stanovništva bosanskih Muslimana iz Srebrenice predstavlja nanošenje teških tjelesnih i psihičkih povreda, pa stoga i djelo genocida prema članu 4 (2) (b) Statuta”** ICTY-a. **“Uzevši u obzir zaključke Pretresnog vijeća o bolnom procesu razdvajanja žena, djece i staraca od muških članova njihovih porodica u Srebrenici, o strahu i neizvjesnosti u pogledu njihove sudbine i sudbine njihovih zatočenih rodaka muškaraca i o užasnim uslovima njihovog putovanja /tj. protjerivanja - prim. S. Č./ na teritoriju pod kontrolom A BiH, Žalbeno vijeće je uvjeren da je Pretresno vijeće**

Namjerno nametanje takvih životnih uslova koji su imali za cilj “da dovedu do uništenja bosanskih Muslimana u istočnoj Bosni i Hercegovini” također se kvalifikuju djelom genocida, pri čemu su i “bosanski Muslimani Žepe bili dio ciljanog dijela zaštićene grupe,

dovoljno obrazložilo svoj zaključak da su patnjama žena, djece i staraca koji su prisilno premješteni iz Srebrenice njima nanesene teške psihičke povrede i da one time predstavljaju djelo genocida prema članu 4 (2) (b)” *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (ICTY, SAŽETAK PRESUDE ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA*, 8. april 2015, str. 5).

Žalbeno vijeće je potvrdilo zaključak Pretresnog vijeća “da su snage bosanskih Srba koje su počinile djela, u osnovi navedena u članu 4 (2) (a) - (c) imale genocidnu namjeru” (Isto).

Žalbeno vijeće je, “kada je riječ o Tolimirovom osporavanju zaključka Pretresnog vijeća o nanošenju teških tjelesnih ili psihičkih povreda stanovništvu bosanskih Muslimana prisilno premještenom iz Žepe”, podsjetilo “da teška psihička povreda proizilazi samo iz djela koja imaju teške i dugoročne negativne posljedice na sposobnost pripadnika zaštićene grupe da vode normalan i konstruktivan život i prijete fizičkim uništenjem grupe kao takve. Žalbeno vijeće konstatuje da, za razliku od prisilnog premještanja bosanskih Muslimana iz Srebrenice, Pretresno vijeće nije donijelo nikakve zaključke, niti citiralo nikakve dokaze o dugoročnim posljedicama operacije prisilnog premještanja na stanovništvo Žepe. Žalbeno vijeće dalje podsjeća da je za djela koja spadaju pod član 4 (2) (b) Statuta potreban dokaz rezultata, tj. da je nanesena teška psihička povreda. Žalbeno vijeće, uz suprotno mišljenje sudije Sekule i sudije Güneya, konstatuje da u odsustvu zaključaka ili pozivanja na dokaze o dugoročnim posljedicama operacije prisilnog premještanja na stanovništvo Žepe i općenito na stanovništvo bosanskih Muslimana istočne BiH i veze između okolnosti pod kojima je došlo do operacije premještanja u Žepi i fizičkog uništenja zaštićene grupe u cjelini, nijedan razuman presuditelj o činjenicama nije mogao konstatovati da su bosanski Muslimani koji su prisilno premješteni iz Žepe pretrpjeli teške psihičke povrede u smislu člana 4 (2) (b) Statuta. Shodno tome, Žalbeno vijeće, uz suprotno mišljenje sudije Sekule i sudije Güneya, djelimično usvaja desetu žalbenu osnovu i ukida osudu Tolimiru za genocid nanošenjem teških psihičkih povreda stanovništvu bosanskih Muslimana istočne BiH prema članu 4 (2) (b) Statuta, u mjeri u kojoj je ova osuda utemeljena na operacijama bosanskih Srba u Žepi. Ovaj zaključak ne znači da bosanski Muslimani Žepe nisu bili žrtve genocida. Žalbeno vijeće naglašava da je jedino pitanje kojim se ovdje bavi to da li je Pretresno vijeće pogriješilo kada je konstatovalo da je operacija prisilnog premještanja u Žepi nanijela premještenom muslimanskom stanovništvu teške psihičke povrede u smislu definicije tog izraza u članu 4 (2) (b) Statuta. Žalbeno vijeće ovdje podsjeća na svoj raniji zaključak da Pretresno vijeće nije pogriješilo kada je konstatovalo da su bosanski Muslimani Žepe bili dio ciljanog dijela zaštićene grupe, pa su prema tome bili među krajnjim žrtvama genocida počinjenog nad Muslimanima istočne BiH” (ICTY, SAŽETAK PRESUDE ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, 8. april 2015, str. 5-6).

pa su, prema tome, bili među krajnjim žrtvama genocida počinjenog nad Muslimanima istočne Bosne i Hercegovine”.¹³¹

“Kombinovani učinak” operacije prisilnog premještanja žena i djece u Srebrenici i Žepi i operacije ubijanja “muškog stanovništva Srebrenice” (“ukupno dejstvo, ne samo operacija prisilnog premještanja žena i djece, već i ubijanja muškaraca”) imao je “razorne posljedice po fizički opstanak muslimanskog stanovništva u istočnoj Bosni i Hercegovini”, te, kao takve, navedene i označene operacije predstavljaju djelo genocida, jer su imale za cilj namjeru uništenja Bošnjaka.¹³²

¹³¹ ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* PRETRESNOG VIJEĆA NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU, str. 7-11; ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, str. 5-6. Žalbena vijeće ICTY-a u predmetu *Tolimir* zaključilo je “da namjerno nametanje životnih uslova sračunatih da dovedu do fizičkog uništenja zaštićene grupe u cjelini ili jednom njenom dijelu”, odnosno do zločina genocida, “osim ubijanja, uključuje i metode fizičkog uništenja putem kojih počinitelj u konačnici želi da nastupi smrt članova te grupe. Takve metode uništavanja uključuju uskraćivanje hrane, medicinske brige, zaklona ili odjeće, kao i nedostatnu higijenu, sistematsko protjerivanje iz domova ili iscrpljenost kao rezultat prekomjernog rada ili fizičkog iznurivanja” (ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, 8. april 2015, str. 6).

¹³² ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* PRETRESNOG VIJEĆA NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU, 12. decembar 2015, str. 7-11. Navodeći da “u sudskom spisu nema dokaza da su prisilna premještanja, ako ih se analizira odvojeno od operacije ubijanja i od uništavanja džamija u Srebrenici i Žepi, provedena sa ciljem uništavanja grupe, za razliku od njenog uklanjanja iz te regije”, Žalbena vijeće je “uvjerenja da je postojao smišljeni plan da se protjeraju žene, djeca i stariji, bosanski Muslimani iz Srebrenice i svo muslimansko stanovništvo iz Žepe”. S tim u vezi, Žalbena vijeće je neosnovano zaključilo “da nije utvrđeno van razumne sumnje da je takva politika uklanjanja, provedena putem udruženog zločinačkog poduhvata prisilnog uklanjanja, imala za cilj da se fizički uništi to stanovništvo” (ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, 8. april 2015, str. 7). Takav zaključak je u suprotnosti s ciljevima srpskog političkog projekta “svi Srbi u jednoj državi”, fašističkog i genocidnog karaktera, kao i (sa) valjanim, validnim i relevantnim izvorima saznanja. Da bi “opravdalo” takav pogrešan zaključak, Žalbena vijeće je istaklo “da ovaj zaključak ne predstavlja zaključak da bosanski Muslimani iz Žepe nisu bili žrtve genocida. Žalbena vijeće je potvrdilo zaključak Pretresnog vijeća da su bosanski Muslimani iz Žepe, zajedno sa Muslimanima iz Srebrenice i istočne Bosne i Hercegovine općenito, članovi zaštićene grupe u smislu člana 4 Statuta i da su, kao takvi, bili konačne žrtve genocidnog poduhvata protiv Muslimana istočne Bosne i Hercegovine” (Isto).

Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica u cjelini dozvolile su srpskom agresoru zauzimanje teritorije Ujedinjenih nacija - sigurnih zona Ujedinjenih nacija Srebrenica i Žepa, jula 1995, i izvršenje genocida nad Bošnjacima istočne Bosne i Hercegovine.¹³³ Ujedinjene nacije nisu htjele niti su pružile zračnu podršku u odbrani svoje (vlastite) teritorije - sigurnih zona (Ujedinjenih nacija) Srebrenica i Žepa, niti u zaštiti i spašavanju nenaoružanih i nezaštićenih civila i civilnog stanovništva od zločina genocida na toj teritoriji, jer nisu zaustavile ostvarivanje osvajačkih (ratnih) srpskih ciljeva ni spriječile zločin genocida,¹³⁴ postupajući suprotno *Povelji Ujedinjenih nacija* i *Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*.

¹³³ Jedan od “**strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**” bio je, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, specijalni izvjestitelj Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava - UNCHR na teritoriji bivše Jugoslavije, “**da se pregaze istočne enklave /sigurne zone Ujedinjenih nacija - prim. S. Č./ Srebrenice, Žepe i Goražda**” (T. Mazowiecki nav. dj., str. 519).

¹³⁴ Iako su sigurne zone Ujedinjenih nacija formirane, a “**UNPROFOR dobio mandat da ih zaštiti**”, Vijeće sigurnosti OUN-a je “**oklijevalo da odobri primjenu sile kako bi se zaustavili napadi na njih. Vijeće nije odobrilo ni dolazak dodatnih trupa ...**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 17 i 519). Međunarodna zajednica je na Konferenciji u Londonu (21. jula 1995. - **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ...**, paragrafi 405-410) prihvatila zauzimanje sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica i nije htjela učestvovati u spašavanju sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepa, čime, posebno Ujedinjene nacije i Evropa, snose odgovornost što nisu zaštitile principe međunarodnog prava, kršeći na taj način stabilnost međunarodnog poretka i principe civilizacije (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 17; * * **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ...**, paragraf 408).

Sigurne zone Ujedinjenih nacija u Republici Bosni i Hercegovini **pružile su**, po ocjeni Tadeusza Mazowieckog, “**bar djelimičnu zaštitu velikom broju lokalnih stanovnika i prognanika**”. Međutim, “**bez obzira na to, neodlučnost međunarodne zajednice i prolongiranje rata doveli su**”, tvrdi Mazowiecki, “**do kolapsa tog koncepta. Pad Srebrenice i Žepe donijeli su tragediju, izgubljene ljudske živote i ozbiljne povrede ljudskih prava stanovnika tih područja. U isto vrijeme, potkopan je kredibilitet Vijeća sigurnosti, Generalnog sekretara, kao i cijelog sistema Ujedinjenih nacija**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 520).

*

*

*

Velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti izvršili su zločin genocida i na području **Sarajeva**, posebno u Sarajevu u opsadi,¹³⁵ je-

¹³⁵ U **Sarajevu u opsadi 1992-1996.** nad licima - *civilima i civilnim stanovništvom i civilnim objektima*, zaštićenim međunarodnim humanitarnim pravom izvršeni su brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, odnosno najteži zločini od značaja za međunarodnu zajednicu kao cjelinu, raznovrsnih i različitih svojstava - obilježja i karakteristika, sadržine i oblika, izvršenih na različite načine, na istim i (ili) različitim lokacijama, u isto i (ili) različito vrijeme, neposredno i posredno ili na druge načine.

Sprovođenjem zabranjenog opsadnog načina ratovanja u Sarajevu vršena je koordinirana, dugotrajna, rasprostranjena i sistematska kampanja (vojna strategija) granatiranja i snajperskog djelovanja po civilima i civilnom stanovništvu i civilnim objektima iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja. Namjernim granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući i djecu.

Civili su namjerno gađani dok su se bavili egzistencijalnim poslovima ili se nalazili na civilnim lokacijama. Naime, civili su gađani na ulici, stanu - kući, u redovima za vodu, hljeb i ogrjev i obavljanju drugih poslova, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, na sahranama i drugim mjestima. Gađana su i djeca u školama, kući - stanu, na ulici, igralištu, školi, porodilištu, vrtićima, skloništima, redovima za vodu, hranu i drugim mjestima.

U hiljadu četiristo sedamdeset devetodnevnj (1.479) opsadi užeg jezgra grada Sarajeva živjelo je oko 340.000 stanovnika koji su sve vrijeme držani u opsadi i bili izloženi intenzivnoj neselektivnoj artiljerijskoj i snajperskoj vatri, te svim oblicima nečovječnog načina vođenja rata protiv civila i civilnog stanovništva.

U strategiji planiranja, pripreme i izvršenja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu u opsadi, ali i na svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi u Bosni i Hercegovini, koje je zauzeo i držao velikosrpski agresor, posebno je značajan onaj njen dio koji se **odnosi na strategiju sistematskog uzimanja civila za mete**. Poseban oblik planiranja, pripreme i sprovođenja strategije (iz)vršenja zločina (uzimanje civila za mete) predstavljao je najosjetljiviji i najranjiviji dio populacije, a to su djeca.

Oružane snage Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija), držeći Sarajevo u opsadi, s dominantnih položaja na brdima oko Grada, sprovodile su smišljenu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, snažnu, neselektivnu, prekomjernu i nesrazmjernu kampanju granatiranja civilnog stanovništva i civilnih područja Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja, od čega je ubijeno i ranjeno na hiljade civila. Te snage su, također, sprovodile koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu i sistematsku kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen veliki broj civila svih starosnih dobi i oba spola. Ti napadi bili su takve prirode da su

uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje (ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 14-15; ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, 12. decembar 2007, str. 1).

Sarajevo je, po ocjeni specijalnog izvjestitelja UN-a za ljudska prava Tadeusza Mazowieckog, “svakodnevno granatirano ... Snajperisti ubijaju nedužne civile ... Civilno stanovništvo živi u permanentnom strahu, napuštajući svoje domove i skloništa samo kada je nužno ... Javni sistemi za snabdijevanje električnom strujom i vodom više ne funkcionišu. Hrana i ostale osnovne životne namirnice su rijetkost i zavise od snabdijevanja vazdušnim putem koje organizuje Visoki predstavnik UN-a za izbjeglice, a koje štiti UNPROFOR” - T. Mazowiecki, nav. dj., str. 24; * * * **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE* (u daljem tekstu: * * * **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*), Haag, 26. februar 2007, paragraf 323).

General Galić, visoki oficir Vojske Jugoslavije i komandant “Sarajevsko-romanij-skog korpusa”, **opravdao je neselektivne napade** na civile i civilno stanovništvo i civilne objekte Sarajeva “**koji su trebali da predstavljaju odbranu srpske otadžbine i njihovo nastojanje da očuvaju svoju kulturu**” (ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 727). Štaviše, general Galić, “**ne samo da je znao za vojne napade koje su snage pod njegovom komandom vršile na civilno stanovništvo Sarajeva već je usmjeravao te napade, kako bi ostvario određeni plan ... smatrao je normalnim što njegove snage napadaju civile**”. On je imao namjeru da područje Sarajeva “**učini bezbjednim za djecu svoje djece**”, s krajnjim ciljem “**da se Grad uništi ili da se iz njega protjeraju Muslimani**” (Isto). Major Inđić je izjavio “**da ne želi da uništi Grad, nego da iscrpi narod dok se ne preda ili ne vrati u Tursku**”, te “**da nemaju namjeru prekinuti s granatiranjem bolnice dok Muslimani ne napuste Grad**” (Isto, paragraf 728). Očigledno je riječ “**o taktici za uništavanje Grada i ubijanje svih Muslimana u njemu**”, što je predstavljalo “**dio vojnog plana**” (Isto, paragraf 729).

Velikosrpski agresor koristio je taktiku držanja Sarajeva pod opsadom, namjerno granatirajući i snajperski djelujući po civilima i civilnom stanovništvu i civilnim objektima. Vojna strategija granatiranja i snajperskog djelovanja provedena je po cijelom Sarajevu, odnosno po gradskim i seoskim naseljima Grada, radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva, od čega je ubijeno i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce (* * * **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragraf 324; ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 181 i 206; ICTY, Predmet br. IT-98-29, OPTUŽNICA PROTIV STANISLAVA GALIĆA, paragraf 4 (a).

Velikosrpski agresor namjerno je direktno gađao civile s veće udaljenosti vatrenim oružjem za direktno djelovanje iz svih vrsta pješadijskog oružja (specijalnim snajperskim puškama opremljenim optičkim nišanom, raznim automatskim ili poluautomatskim oružjem) - ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 184;

ICTY, Predmet br. IT-98-29/I, **PRETRESNO VIJEĆE**, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragrafi 878-879, 909-910 i 913; * * **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragraf 328).

Generali Ratko Mladić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević i drugi oficiri Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) naređivali su granatiranje i uništavanje Sarajeva. Mladić i Galić naređivali su gađanje civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata (**ICTY**, Predmet br. IT-98-29, **PRETRESNO VIJEĆE**, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 733-753). General Milošević je, primjera radi, u prvoj polovini augusta 1994. naredio 4. mješovitom artiljerijskom puku da “**pripremi vatre po rejonima Bašćaršija i Vrbanja**” (**ICTY**, Predmet br. IT-98-29/I, **PRETRESNO VIJEĆE**, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 857). On je 6. aprila 1995. Iliđanskoj brigadi izdao naređenje da “**odmah pripremi lanser s jednom aviobombom i prenese bombu za lansiranje**“. U tom je naređenju stajalo: “**Za cilj izabrati u Hrasnici ili Sokolović-Koloniji najunosniji cilj, gdje bi bile najveće ljudske i materijalne žrtve**” (Isto, paragraf 854). Kada je u pitanju naoružanje korišteno za granatiranje Sarajeva, “Sarajevsko-romanijski korpus” imao je direktnu podršku Vojske Jugoslavije (AIIZ, inv. br. 2-3240, Vojna pošta 7063, str. pov. br. 19/10532, 30. juni 1994. – Komandi Sarajevsko-romanijskog korpusa, Dokazni predmet Tužilaštva u predmetu Tužilac protiv Stanislava Galića).

Srpski snajperisti (izrazito vješto i dobro obučeni) civile, među kojima su žene, djevojčice i dječaci raznih uzrasta, gađali su u njihovim domovima, dok su išli po hranu ili vodu i prikupljali drva da bi preživjeli, dok su išli na posao i dok su se vozili tramvajem, dok su bili kod kuće i obavljali svakodnevne poslove, razgovarali s komšijama, pili kahvu (**ICTY**, Predmet br. IT-98-29/I, **PRETRESNO VIJEĆE**, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 937). Štaviše, “Sarajevsko-romanijski korpus” organizovao je posebne obuke za snajperiste u kasarni lociranoj na Jahorini - AIIZ, inv. br. 2-3241, *Naređenje za izdvajanje i upućivanje instruktora snajperista na obuku u kasarnu Jahorina*, 19. januar 1995, str. pov. br. 20/04-20, Dokazni predmet Tužilaštva u predmetu Tužilac protiv Stanislava Galića).

“Sarajevsko-romanijski korpus” je protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata koristio i modifikovane avionske bombe, izrazito neprecizno i neselektivno oružje velike razorne moći. Ta oružana jedinica odgovorna je za granatiranje civila i civilnog stanovništva i civilnih područja **modifikovanim avionskim bombama**, “a posebno s obzirom na dokaze o neselektivnoj prirodi modifikovanih avionskih bombi” (Predmet br. IT-98-29/I, **ICTY**, **PRETRESNO VIJEĆE**, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 912).

Jedan od “**strateških ciljeva srpskog naroda**” bila je **podjela Sarajeva na “srpski i muslimanski**”, a potom uspostavljanje na oba dijela “**efektivne državne vlasti**” (**velikosrpske države**). Naime, “Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine” je, u skladu s naredbama rukovodstva velikosrpskog pokreta, tajnim dogovorom između Miloševića i Tuđmana o podjeli i uništenju Bosne i Hercegovine (26. mart 1991) i sporazumom o razgraničenju teritorija između Radovana Karadžića i Mate Bobana (u Gracu, krajem aprila, odnosno 6. maja 1992), 12. maja 1992, na 16. zasjedanju u Banjoj Luci, a na prijedlog Radovana Karadžića, donijela (na zatvorenoj sjednici) *Odluku o stra-*

dnom od “*strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*”, i

teškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Tada je taj kolaboracionistički organ velikosrpskog agresora otvoreno objavio zločinačke planove o zauzimanju Bosne i Hercegovine i posebno Sarajeva (*Službeni glasnik Republike Srpske*, Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 26. novembar 1993; S. Čekić, **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - PLANIRANJE, PŘI-PREMA, IZVOĐENJE**, knjiga 1-2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - KULT/B, Sarajevo, 2004, str. 567).

Sprovedenjem zabranjenog opsadnog načina ratovanja u Sarajevu, Jugoslavenska narodna armija/Vojska Jugoslavije i njihovi kolaboracionisti (“Vojska Republike Srpske”, “Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srpske” i druge oružane formacije) vršili su namjernu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, bezobzirnu i snažnu kampanju granatiranja civilnih područja, objekata, civila i civilnog stanovništva iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja. Najnaseljeniji dijelovi Sarajeva (gusto naseljene četvrti) bile su meta neselektivnog ili nasumičnog granatiranja. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce, pri čemu je vršen i teror nad civilnim stanovništvom, nanoseći mu tjelesne i psihičke patnje, usljed čega je veliki dio civilnog stanovništva živio u strahu, od čega su mnogi umrli (**ICTY**, Predmet br. IT-98-29, **PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE**, 5. decembar 2003, paragrafi 2-7, 584 i dr).

Civili i civilno stanovništvo **namjerno** su gađani dok su se bavili egzistencijalnim poslovima ili se nalazili na civilnim lokacijama. Napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje. Civili su gađani “*na sahranama, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, dok su se vozili autom ili biciklom, kod kuće, dok su obrađivali vrtove, ložili vatru ili čistili smeće u Gradu, dok su bili u kupovini, za vrijeme sportskih događaja, na ulici, u redovima za vodu, hljeb i ogrjev i drugim poslovima i povodima*” (**ICTY**, Predmet br. IT-98-29, **PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE**, Haag, 5. decembar 2003, brojni paragrafi kao i 584; **ICTY**, Predmet br. IT-98-29, **SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA**, Haag, 5. decembar 2003, str. 2; S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU: Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i KULT/B, Sarajevo, 2007, str. 101-102).

U Sarajevu u opsadi, civili su, pored danonoćnog sistematskog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva i civilnih područja i objekata, svakodnevno strada(va)li “**zbog okrutnog nedostatka hrane, vode, plina i struje, a i njihov život otežavaju konstantne prijetnje nadvijene nad gradom. Opsada je uništila cjelokupnu strukturu svakodnevnog življenja**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 195; S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 103). Civilno stanovništvo u Sarajevu, a posebno ranjena, nemoćna i bolesna lica, kao i porodilje i djeca, bilo je žrtva “**kako direktnog napada tako i nestašice uzrokovane borbenim dejstvima**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 199; S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 103).

drugim teritorijama Ujedinjenih nacija (sigurnim zonama Ujedinjenih

Veliki broj civila dugo je preživljavao u podrumima svojih zgrada, kako bi izbjegao granate. Stari ljudi su **“umirali od gladi, jer su bili previše uplašeni da izađu napolje”** (ICTY, Predmet br. IT-98-29, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 222).

Civilno stanovništvo nije bilo samo izgladnjelo, već je bilo izloženo uvjetima koji su **“neizbježno izazivali strah i stvarali nesigurnost, putem neprestanog snajperskog djelovanja i granatiranja Grada”**. To je, pored ostalog, **“ostavilo duboke i neizbrisive duševne ožiljke kod stanovništva u cjelini”** (ICTY, Predmet br. IT-98-29/I, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 910).

Granatiranje civila i civilnog stanovništva u Sarajevu u opsadi bilo je namjerno usmjereno na civile. Granatiranje minobacačima bilo je svakodnevna pojava, s osnovnim ciljem ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva. Francuski pukovnik Patrice Sartr, oficir UNPROFOR-a, pored ostalih, bio je svjedok granatiranja civilnih meta. Jednog dana, kada je otišao kod generala Stanislava Galića **“da razgovara o povlačenju nekih topova sa periferije grada”**, Galić je iznenađeno pogledao Sartra i izjavio (oficiru iz mirovnih snaga): **“Ali, dobio sam takva naređenja. Trebam ubiti što je moguće više civila”** (C. Off, *LAV, LISAC I ORAO: PRIČA O GENERALIMA I PRAVDI U JUGOSLAVIJI I RUANDI*, ArmisPrint, Sarajevo, 2010, str. 176). Među brojnim primjerima zločina genocida nad civilima i civilnim stanovništvom su granatiranja pijace Markale 5. februara 1994. i tržnice Markale 28. augusta 1995, kada je ubijeno **111 (68 na Markalama I i 43 na Markalama II)** i ranjeno **245 (104 Markale I i 141 Markale II)** civila. ICTY je u oba slučaja utvrdio da je te zločine izvršio “Sarajevsko-romanijski korpus” i da je granatiranje namjerno usmjereno na civile (ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, Haag, 5. decembar 2003, paragrafi 482, 493, 495-496; ICTY, Predmet br. IT-98-29, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA*, 30. novembar 2006, paragrafi 333 i 335; *Međunarodni sud pravde, PRESUDA – BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragraf 325; Predmet br. IT-98-29/I, ICTY, Predmet br. IT-98-29/I, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragrafi 150, 671, 693, 695-702 i 714-724; ICTY, Predmet br. IT-98-29/I, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, 27. decembar 2007, str. 3). Detaljnije o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu u opsadi vidi: ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003; ICTY, Predmet br. IT-98-29/I, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007; S. Čekić – M. Šestanović – M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, **ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 111-789 i 854-855; M. Karović-Babić, **MASOVNA UBISTVA CIVILA U SARAJEVU ZA VRIJEME OPSADE 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 49-104, 108-234 i 251-271; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 24-25, 64-66, 94 i 195.

nacija) i svim gradovima u opsadi, kao i na slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine usljed nasumičnih i stalnih agresorskih granatiranja. U Sarajevu u opsadi je u redovima za vodu i hranu, na tržnicama, u školama, na fakultetima, u bolnicama, tramvajima, autobusima, na ulicama, u stambenim objektima, na poslu, za vrijeme sahrana, itd., pored ostalog, vršena koordinirana, dugotrajna, rasprostranjena i sistematska kampanja namjernog granatiranja (vatrenim oruđima za neselektivno gađanje, kao što su minobacači, rakete s daljinskim navođenjem i artiljerija) civilnih područja, objekata i civilnog stanovništva iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, posebno djece, žena i starih lica. Samo na području Sarajeva u opsadi, od aprila 1992. do decembra 1995, **ukupan broj ubijenih, poginulih i umrlih, prema rezultatima istraživanja ICTY-a, iznosi 18.889 lica.**¹³⁶

¹³⁶ Haški tribunal (ICTY) je, i na osnovu istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, pored ostalog, procijenio da **“ukupan broj umrlih na području Sarajeva šest /dijelova šest sarajevskih općina: Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad i Vogošća - prim. S. Č./ u periodu od aprila 1992. do decembra 1995. iznosi 18.889”** (ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Milošević* (IT-02-54), E. Tabeau - J. Bijak - N. Lončarić, *Broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995.* - Studija o stopi smrtnosti na osnovu osam velikih izvora podataka, 18. august 2003; ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Galić* (IT-98-29), E. Tabeau - M. Zoltkowski - J. Bijak, *Ljudski gubici tokom “opsade” Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1995.*, Izvještaj o istraživanju pripremljen za potrebe predmeta STANISLAV GALIĆ (IT-98-29), 10. maj 2002; ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003; ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Dragomir Milošević* (IT-98-29/I), E. Tabeau - A. Hetland, *Ubijene i ranjene osobe tokom opsade Sarajeva: od augusta 1994. do novembra 1995.*, 19. mart 2007; * * **RAT U BROJKAMA - Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999.**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, str. 567-834), među kojima je, po drugim izvorima, 1.601 dijete, pri čemu je (u Sarajevu u opsadi) ranjeno 61.136 ljudi, od čega 14.946 djece (A. Smajkić, **STRADANJA STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA U PERIODU 1992-1995.**, * * **OPSADA I ODBRANA SARAJEVA 1992-1995.**, Zbornik radova, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 391-407; F. Gavrankapetanović, **PORATNO OPTEREĆENJE DJEČIJE POPULACIJE RATNIM OZLJEDAMA.**, * * **POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995.**, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 29. februara i 1. marta 2012. u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 856).

U teškim uvjetima opsade Sarajeva¹³⁷ i drugih gradova u Republici Bosni i Hercegovini i rasprostranjenog i sistematskog napada na civile i civilno stanovništvo i civilne objekte (granatama velikog kalibra, pancirnim granatama, višecijevnim bacačima raketa, zapaljivim projektilima, neselektivnom i snajperskom vatrom i drugim oruđima i oružjem), uključujući: Srebrenicu, Žepu, Goražde,¹³⁸

¹³⁷ U Sarajevu u opsadi civili su zimi “spaljivali svoje knjige i namještaj (obično počinjući s plakarima i policama za knjige) da bi se ugrijali. U Sarajevo je stizalo nešto hrane, ali je slabo raspodijeljivana, posebno u perifernim dijelovima. Mraz je ujedao i činio ljude slabim. Tako brzo je sisao snagu da je svaka druga aktivnost, kao što je uzimanje hrane iz distributivnog centra, bila krajnje teška. Pucnjava (streljačko oružje, mitraljezi, minobacači, snajperi, artiljerija) bila je skoro neprestana i razorno je djelovala na izuzetno hrabre stanovnike Sarajeva... U svakoj ulici bila su nabacana uništena vozila, prevrnuta i raznesena. Nigdje nije bilo vode za piće osim na nekoliko lokacija, od kojih su neke bile snajperske mete ...” (R. Holbrooke, *ZAVRŠITI RAT*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, str. 46).

Usred tog pakla “agencije Ujedinjenih nacija, uključujući i vojnike UN (poznate kao UNPROFOR ili Zaštitne snage Ujedinjenih nacija), pregovarale su o sadržaju i veličini svakog humanitarnog konvoja sa bosanskim Srbima koji su propuštali oko polovine onog što je bilo potrebno da stigne u grad, upravo koliko je dovoljno da svijet ne zatraži odlučnu vojnu akciju. Bilo je isto kao da su UN pregovarale sa krvnicima grada da li će smrt Sarajeva biti izglednija ili smrzanje, spora ili brza. Dopuštajući bosanskim Srbima da odrede šta može ući, UN su, u stvari, postale nenamjeran saučesnik srpske politike. U izvještajima za štampu, UNHCR se hvalio o količini hrane koju je unosio, a ne o neadekvatnosti sistema ili smrtnosti” (Isto, str. 47).

¹³⁸ Agresor je od maja 1992. napadao i Goražde i područja susjednih općina, vršeći genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima, civilima i civilnom stanovništvom i civilnim objektima. “Agresorske snage, držeći dominantne položaje oko Goražda, sprovodile su smišljenu, sistematsku, neselektivnu, prekomjernu upotrebu artiljerijskog, minobacačkog, snajperskog oružja po civilnom stanovništvu i civilnim područjima pod opsadom. Na taj način ubile su i ranile hiljade civila oba spola, svih starosnih kategorija, uključujući i djecu” (M. Džananović, *ZLOČINI NAD DJECOM GORAŽDA TOKOM OPSADE 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 50-93).

I na teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnoj zoni Goražde, Goraždu u opsadi, “meta napada bili su civili i osjetljivi objekti, poput bolnica, a u toku napada ometani su i pokušaji da se pruži briga ranjenicima. Najveći broj ubistava prouzrokovan je direktnom paljbom iz minobacača, projektilima i gelerima. Kasnije u napadima je porastao i broj žrtava koje su ubili snajperisti.

Bolnica je grantirana u više navrata, kada je i veliki broj ljudi ubijen ili ranjen. Napadima na bolnicu osoblju je onemogućeno pružanje medicinske i hirurške pomoći pacijentima, zbog čega su mnogi i umrli. Napadači su tvrdili da je bolnica 'vojni komandni centar' i da se na krovu navodno nalazi postolje za puškomitraljez, a u krugu bolnice minobacači. Međunarodni posmatrači, upoznati s aktivnostima u bolnici, tvrde da su ovakve tvrdnje u potpunosti neosnovane i da bolnica nema nikakvu vojnu funkciju u napadima. Pogodena je i pokretna bolnica, koja se nalazila u stambenoj zgradi. Druge veoma osjetljive civilne mete bili su brojni izbjeglički centri i skladište UNHCR-a.

U toku napada prekinuta je opskrba grada strujom, a opskrbu vodom obustavili su bosanski Srbi, koji su zauzeli područje oko vodovoda u Ušanovićima, kojeg su zatim i uništili. Zbog nedostatka vode, stanovništvo je bilo primorano da se skuplja u redovima za vodu na izvorima gdje su bili izloženi snajperskoj vatri, te su mnogi tako i ubijeni. Prekidanje opskrbe vodom predstavljalo je i veliki rizik po zdravlje stanovništva.

Međunarodni posmatrači koji su bili u Goraždu za vrijeme napada zabilježili su i koliko je ranjenih ljudi ostalo uskraćeno za pomoć zbog neprekidnih jakih napada. Oni su opisali i krike ljudi u agoniji koji su satima odjekivali na ulicama. Specijalni izvjestitelj /Tadeusz Mazowiecki, specijalni izvjestitelj Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava - UNCHR, prim. S. Č. / je saznao i za namjerne napade na vozila koja su prevozila ranjene do bolnice.

Treba istaknuti i to da je u napadima na Goražde korišteno oružje velike razorne moći. Tako su korištene aerosolne bombe i rakete s daljinskim navođenjem. Napadom na hemijsko postrojenje u Vitkovićima probijeni su kontejneri s amonijum-nitratom, što je prouzrokovalo rizik po zdravlje stanovništva i stoke, te zagađenje okoline. Napadi su spriječavali lokalne vlasti da poprave nastalu štetu u postrojenju.

Bitna karakteristika napada bosanskih Srba su i namjerni napadi na pripadnike međunarodne zajednice u gradu i enklavi. Čini se da su zgrade u kojima su smješteni pripadnici UNHCR-a i vojni posmatrači Ujedinjenih nacija namjerno napadane, kao što je i bio slučaj 18. aprila /1994. - prim. S. Č./ Također, napadana su i jasno označena vozila, kao i pripadnici Ujedinjenih nacija u propisnim uniformama, dok su obavljali svoju dužnost. Napadi na zgrade u kojim borave vojni posmatrači Ujedinjenih nacija postali su posebno okrutni, jer ugrožavaju i živote mnogih koji su tu potražili sklonište. Dana 15. aprila /1994. - prim. S. Č./ na terenu je ubijen jedan vojni posmatrač Ujedinjenih nacija, a njegov partner je teško ranjen ...

Prekid vatre /uspostavljen 23. aprila 1994. - prim. S. Č./ nije zaustavio kršenja ljudskih prava. Snage koje su se povlačile nastavile su s pustošenjem. Politikom koju su međunarodni posmatrači nazvali politikom 'potpunog uništenja', snage u povlačenju uništavale su imovinu u predgrađu Goražda i okolnih sela i napadima snajperista danima spriječavale popravak vodovoda. Napadi snajperima na više lokacija su učestali, a njihove mete su lokalno stanovništvo, ali i pripadnici Ujedinjenih nacija ..." (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 330-331).

Tuzlu,¹³⁹ Maglaj,¹⁴⁰ Zavidoviće, Travnik, Bugojno,¹⁴¹ Tešanj, Žepče, Visoko,

¹³⁹ AIIZ, inv. br. 2-5199, Udruženje “25. maj ’95. Kapija”; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 118, 144 i 274; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 123. Srpski agresor je, pored ostalog, u Tuzli, teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, 25. maja 1995, izvršio masakr nad civilima, gdje je granatiranjem (projektil ispaljen iz topa kalibra 130 mm) ubio 71 i ranio (teže i lakše) preko 170 civila: djevojaka i mladića - **“više od stotinu dječaka i djevojčica”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 475, 487 i 489; M. Šestanović, nav. dj., str. 118 i 144; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 123). Tada su, pored dvadesetero djece, ubijeni sljedeći civili: Edina Ahmetašević (1974), Admir Alispahić (1971), Asmir Bakalović (1975), Damir Bojkić (1967), Indira Borić (1958), Elma Brguljak (1975), Amir Čekić (1974), Almasa Čerimović (1975), Zada Dedić (1974), Razija Djedović (1975), Amir Đapo (1975), Amir Đuzel (1968), Ago Hadžić (1975), Hamdija Hakić (1974), Senad Hasanović (1969), Šemsa Hasičić (1975), Alem Hidanović (1975), Nedim Hodžić (1964), Hasan Hrustanović (1970), Jelena Jezidžić–Stojičić (1951), Azur Jogunčić (1973), Franc Kantor (1971), Damir Kurbašić (1975), Pera Marinović (1958), Nenad Marković (1976), Sulejman Mehanović (1967), Amira Mehinović (1974), Edin Mehmedović (1975), Edisa Memić (1976), Edin Mujabašić (1973), Nešet Mujanović (1974), Samir Mujić (1966), Elvir Murselović (1972), Šaban Mustačević (1966), Dijana Ninić (1975), Rusmir Ponjavić (1974), Raif Rahmani (1972), Fahrudin Ramić (1961), Nedim Rekić (1967), Jasminko Rosić (1962), Senahid Salamović (1969), Edhem Sarajlić (1975), Jasminka Sarajlić (1971), Asim Slijepčević (1975), Savo Stjepanović (1970), Armin Šišić (1975), Nihad Šišić (1975), Ilinka Tadić (1942), Azur Vantić (1975), Mustafa Vuković (1972), Adnan Zaimović (1967) – AIIZ, inv. br. 2-5199, Udruženje “25. maj ’95. Kapija”, Tuzla.

“Barbarizam ovog napada je”, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, **“naglašen mladošću i ranjivošću ovih žrtava. Izvještaji svjedoka dali su potresne opise kako su udovi i drugi dijelovi tijela bili rasuti po ovom području”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 489).

¹⁴⁰ Srpski agresor je **“sporadično, ali sa smrtonosnim posljedicama, ciljao i civile u Maglaju. Tako je, tokom samo jednog dana u martu 1994. godine, oko 1.300 granata bačeno na grad, pogodivši, između ostalih, i zgradu Doma zdravlja, i tom prilikom ubivši pet članova osoblja. Prijavljeno je da je osmero ljudi ubijeno u minobacačkom napadu 26. jula. Od tada, prisutni su izvještaji o stalnom ranjavanju nastalom granatiranjem”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 351).

“Naseljen većinom Bošnjačkim stanovništvom, Maglaj je skoro 90% bio uništen hrvatskom i srpskom artiljerijom i obje vojske su mjesecima sprečavale dostavljanje humanitarne pomoći. Civili bi bili ubijeni kada bi pokušali doći do pomoći dostavljene iz zraka” (Isto, str. 226).

¹⁴¹ I Travnik je **“izložen teškom granatiranju i ostalim oblicima napada već nekoliko mjeseci. Granatiranje je tokom zadnje sedmice juna 1994. godine odnijelo devet života. Jedna od meta bila je i bolnica. Teško granatiranje civilnih meta je zabilježeno ponovno u augustu. Tokom sedmice od 8. do 14. juna 1994. godine, prema izvještajima, u obližnjem mjestu Turbe poginulo je oko 15 žena i djece u vojnim napadima. U Bugojnu, u istom periodu, osam osoba, uključujući i jedno dijete, je poginulo u napadu snaga bosanskih Srba, a od podnošenja šestog perio-**

Vareš, Zenicu, Gradačac, Tuzlu,¹⁴² Kladanj, Olovo, Bihać¹⁴³ i Mostar¹⁴⁴ (“Izgladnjivanje civilnog stanovništva i namjerno ubijanje i ranja-

dičkog izvještaja Specijalnog izvjestitelja u izvještajima se stalno navode redoviti sporadični napadi na civile tamo” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 351).

¹⁴² Agresor je (kasetnim bombama i granatama) napadao civile i civilno stanovništvo i civilne objekte i na području Tuzle, “dok su lokalni mještani i osoblje Ujedinjenih nacija bili metom snajperske vatre i artiljerijskih napada” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 351). “Broj žrtava je visok i uključuje četvero djece ubijenih 23. januara 1994” (Isto, str. 274). “Granata je ubila oca i sina u Tuzli 11. marta 1994. godine, a prijavljeni su i drugi napadi na civile tokom juna, jula i augusta ...” (Isto, str. 351).

¹⁴³ I teritorija Ujedinjenih nacija - sigurna zona Ujedinjenih nacija Bihać, “grad i područje Bihaća, na sjeverozapadu Bosne, također je pod opsadom etničkih srpskih snaga. Granatiranje se vrši svakodnevno. U gradu ne postoje značajne vojne mete” i “čini se da je glavni razlog za granatiranje utjerati strah civilnom stanovništvu. Prema izvještaju ljekara, koji je direktor tamošnje bolnice 51 dijete je ubijeno od početka rata, a i sama bolnica je granatirana tri puta. Humanitarni konvoji donose ograničene količine hrane i lijekova u grad i odnose osobe kojima je potrebna stručna medicinska pomoć u bolje opremljene bolnice izvan regiona” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 24 i 351).

Srpske snage su “nesmetano i nesmanjenim intenzitetom napadale civilno stanovništvo sigurne zone Bihać. Onemogućavajući snabdijevanje stanovništva hranom, vodom, lijekovima, strujom, cilj agresora je bio na sve načine prouzrokovati što veći broj žrtava. Konvoji sa humanitarnom pomoći bili su stalne mete napada, pljačke, zabranjivani su prolazi što je dovelo do gladi, oboljenja i smrti jednog dijela stanovništva. Nепrekidna i neselektivna granatiranja civilnih ciljeva prouzrokovala su velik broj ranjavanja civila, a posebno djece, uslijed čega su ostale trajne posljedice na psihofizičko zdravlje” (M. Begić, U OPSADI 1.201 DAN ..., str. 9).

Agresor je Bihać držao u opsadi 1.201 dan (1992-1995). Civilni i civilno stanovništvo (70.000) i civilni objekti “stalno su gađani avionima, raketama, artiljerijom, tenkovima, protuavionskim topovima i mitraljezima i drugim, tako da su razorene stambene zgrade, privatni objekti, školski objekti, hoteli, fabrike, poslovne zgrade, vodovodi, komunikacije, električne mreže, putne komunikacije, mostovi i drugo ...” (Isto, str. 346).

¹⁴⁴ Mostar su “najprije teškom artiljerijom razarale jedinice Jugoslovenske narodne armije” i druge srpske oružane formacije, koje su u junu 1992. izvršile brojne “samovoljne egzekucije u dijelovima grada pod kontrolom srpskih snaga. Brojne masovne grobnice su otkrivene od trenutka kada su hrvatske snage zauzele te dijelove grada krajem juna. Jedna takva grobnica sa 150 tijela je nađena u Sutini, zahvaljujući svjedočenju jednog preživjelog svjedoka. Prema navodima, srpske snage su ispitivale i ubile nekoliko muškaraca na groblju i mrtvačnici na tome mjestu. Lokalni patolog tvrdi da je na skoro sve ubijene pucano izbliza iz automatskog naoružanja” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 99; I. Krzović, ZLOČIN URBICIDA, * * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 274). “Pošto su zločinci protjerani nadočovječanskim naporima i uz velike žrtve oslobodilaca Armije Republike Bosne i Hercegovine,

vanje pojedinačnih civila; privremeno ili trajno prekidanje napajanja električnom energijom, vodom i plinom; onemogućavanje dostave namirnica i pružanje medicinskog materijala neophodnog za preživljavanje civilnog stanovništva; neprekidno bombardovanje bolnica i uzimanje civila kao talaca”), te slobodna područja: Cersku, Konjević-Polje i Kamenicu, pored svakodnevnog /danonoćnog ubijanja, ranjavanja i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i razaranja, uništavanje i spaljivanje civilnih objekata, pogoršano je fizičko i psihičko stanje stanovništva, koje je, pored ostalog, znatno povećavalo njihovu patnju i pojačavalo (njihov) bol.¹⁴⁵

Civilni objekti često su bili “na meti ili u opsadi”, što, po ocjeni Tadeusza Mazowieckog, predstavlja povredu međunarodnog humanitarnog prava:

“103. Bolnice u gradovima, kao što su Goražde, Srebrenica i Sarajevo, koja već mjesecima stradaju pod opsadom, se, prema izvještajima, nalaze pod konstantnim granatiranjem, te artiljerijskom i raketnom vatrom. Tim posmatrača Evropske zajednice, koji su posjetili Goražde 20. januara 1993, saopštili su da tamo živi oko 70.000 ljudi, od kojih je oko 35.000 raseljenih lica. Grad još od maja 1992. nema ni struju ni vodu, i mnogi ljudi žive u podrumima ili na ostacima spaljenih kuća. Telefonske veze su prekinute i svi putevi zatvoreni. Jedina komunikacija koja je moguća je putem radio amatera. Upotreba Crvenog križa sada u očima velike većine medicinskih i humanitarnih radnika predstavlja otežavajuću okolnost umjesto da pomaže u zaštiti humanitarnog i medicinskog djelovanja.

104. Ljekar iz Sarajeva je naglasio da su 15% ranjenih koje liječi djeca. Štaviše, njegovo svjedočenje opisuje apsurdne situacije u kojoj se na one koji su u bolnici zbog ranjavanja paljbom ili granatiranjem ponovo puca ili ih se granatira. On to naziva 'ranjavanjem ranjenih.'”¹⁴⁶

razaranja i uništavanja nastavile su jedinice regularne Hrvatske vojske” i “snage Hrvatskog vijeća odbrane” (I. Krzović, nav. dj., str. 274).

¹⁴⁵ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 195-203, 265-277 i 350-351.

¹⁴⁶ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 111; S. Čekić, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ..., str. 101-102, napomena 8.

Stanje na području Cerske, koja je od maja 1992. bila u potpunosti opsadi, bilo je očajno, posebno početkom 1993, kada su srpske snage (Vojska Jugoslavije /“Vojska Republike Srpske”, specijalne jedinice za posebne namjene Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije, pod komandom Vasilija Mijovića, i “Crvene beretke”, pod komandom Frenkija Simatovića) u ofanzivi protiv Republike Bosne i Hercegovine (januar-mart 1993) zauzele Cersku, Konjević-Polje i Kamenicu, smanjile veliku slobodnu teritoriju sa 900 km² na oko 150 km² i nad Bošnjacima - civilima i civilnom stanovništvu izvršile genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.¹⁴⁷ Srpske snage su i na tom

¹⁴⁷ S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 77-85; * * **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1996, IZVODI IZ IZLAGANJA POSLANIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE KAO DOKAZNI MATERIJAL NA MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM TRIBUNALU U HAGU**, University press - Izdanja Magistrat, Sarajevo, Fondacija Istina Pravda Pomirenje Tuzla, Sarajevo - Tuzla, 2012, str. 180. Stanovnici Cerske su tokom opsade “**pokušavali da rade na poljima tokom noći da bi izbjegli granatiranje i snajpere. Na taj način je opskrba hranom postala jedan od najvećih problema u Cerskoj prije njenog pada, a mnogi izvještaji govore da su djeca umirala od gladi. Kažu da su ljudi jeli stočnu hranu, lišće i koru drveća. Granatiranje je bilo bez prestanka, pa su ljudi tražili skloništa od zime u uglovima porušenih kuća ili podrumima i pretrpanim prostorima. Neki su žitelji živjeli u šumama tokom ljeta, a zimi bi se vraćali u svoje domove, samo na sat ili dva, kada bi zima noću postajala nepodnošljiva. U svim enklavama bio je veliki broj starijih osoba koje su pobjegle pred etničkim čišćenjem njihovog zavičaja.**

11. Izvještaji dalje navode da je bilo mnogo ranjenika. Medicinski uslovi su bili vrlo loši, sa malo ili nikako anestezije. Amputacije su obavljene bez anestezije. Zavoji, i kada bi ih bilo, korišteni su više puta bez upotrebe deterdženata ili sredstava za dezinfekciju. Zbog nedostatka ljekarskog zbrinjavanja, ljudi su umirali od najjednostavnijih povreda, dok je veliki dio populacije napadnut kožnim bolestima, vašima, stomačnim bolestima i hepatitisom.

12. Jedan svjedok tvrdi da je u Cerskoj, kada je granatirana negdje početkom februara /1993. - prim. S. Č./, bilo u Osnovnoj školi u Cerskoj tri stotine raseljenih lica iz Vlasenice. Odmah je ubijeno oko deset njih, a pedeset ranjeno. Oni koji su pokušavali da dođu do obližnjeg skloništa ponovo su, prema navodima, granatirani. Bolničar je, prema istim navodima, u Cerskoj morao koristiti ručnu pilu za amputacije uništenih ruku ili nogu kod ranjenika. Ničega nije bilo za čišćenje rana osim rakije, pelena i čaršafa. Nije poznato koliko je ranjenih preživjelo” (UJEDINJENE NACIJE, Vijeće za ekonomska i socijalna pitanja, Komisija za ljudska prava, STANJE LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE, E/CN.4/1994/3, 5. maj 1993; * * SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 17-18).

“Bombardovanje i granatiranje Cerske vršeno je”, tvrdi A. H. iz Cerske, “gotovo svakodnevno, a mi smo bili u blokadi: bez hrane, odjeće i sredstava za odbranu. Ipak, odolijevali smo do zime 1993. godine, kada su četnici pokrenuli najveću

području, pored ostalog, likvidirale mnoge civile, uključujući i djecu, žene i starce.¹⁴⁸

General Philippe Morillon, komandant UNPROFOR-a, 6. marta 1993. na čelu svojih trupa i s predstavnicima UNHCR-a, Svjetske zdravstvene organizacije - WHO i Međunarodnim komitetom crvenog krsta - MKCK, te sa svitom novinara, umarširao je u Cersku i na licu mjesta se uvjerio

ofanzivu na Cersku. Po snijegu visokom i do 70 cm narod se počeo povlačiti prema Konjević-Polju, noseći zavežljaje najnužnijih stvari. Iza nas je ostala Cerska sva u dimu od paljevine i rušenja koja su vršili četnici.

Na Lukama u Gornjoj Cerskoj od iznemoglosti i velikog straha, sedamdesetogodišnja starica Mejra Velić nije mogla dalje nastaviti put. Dvadesetak četnika se prikradalo iz kuća Mumina i Mustafe Baltića. Poslije kraćeg vremena zarobili su Mejru, kratko je ispitivali i onda je zaklali. Poslije tog zlodjela počeli su vrištati i urlati iz sve snage. Taj prizor sam gledao sa udaljenosti nekih 150 metara. Bio je 4. mart 1993. godine.

Četnici koji su napadali na Cersku bili su dobro naoružani i obučeni u uniforme bivše JNA. Nastavili su ubijanjem nedužnog naroda. Melća Velić, tridesetdvogodišnja majka troje djece, bježala je kroz potok iz sela Muškići. U naručju je nosila petogodišnjeg sina. Četnici su je primijetili i otvorili vatru iz pušaka. Od te vatre bio je pogođen u ruku Suad Muškić, koji je imao svega 14 dana. Njegova sestra Aiša vodila je dvoje Melćine djece. Melću su metci pogodili i, ona je pala u snijeg, držeći u rukama dijete. Četnici su još uvijek pucali prema mjestu gdje je ona pala. Dijete je ležalo u snijegu i plakalo. Mevludin Velić, bio je svjedok ubistva svoje snahe i nalazio se u blizini mjesta gdje je ona pogođena smrtonosnim metkom. Potrčao je prema svom petogodišnjem bratiću praćen kišom metaka. Ja sam sa ostalim koji su bili naoružani, otvorio vatru na četnike. Mevludin je uspio uzeti dijete iz ruku mrtve snahe i izvući se iz potoka. Melća nije ni sahranjena na dostojanstven način. Ostala je u snijegu, a mi smo morali krenuti dalje.

Borbe za Cersku su trajale još nekoliko dana, a četnici su granatirali kolone civila koje su se povlačile ka slobodnim teritorijama. Tijela izmasakriranih ljudi i žena ostajala su za nama” (* * SAMRTNO SREBRENICKO LJETO '95 ..., str. 221-222).

¹⁴⁸ S. Čekić, GENOCID ..., str. 77-85; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 166-170. S. V. iz Cerske, jedna od žrtava genocida, lično je gledao, ali nije “mogao vjerovati svojim očima kako su utjerali u podrum škole petoro-šestoro starijih i iznemoglih osoba. Na prozoru se pojavio dim, a onda su nastali užasni krici i plač. To je trajalo oko 40 minuta.

Glavna cesta je bila pod četničkom kontrolom, tako da sam ja sa pet momaka zagazio u rijeku na minus 17 stepeni. Stigli smo do Konjević-Polja, koje je još uvijek bilo slobodno. Tu smo se osušili i oporavili. Prenoćili smo i ujutro, mislim da je bio 11. mart, krećem prema Srebrenici. U selu Hrnčići vidio sam užasan prizor. Pored puta su ležali ubijeni - čovjek i konj. Prilazi im pas vučjak i dere gornji dio odjeće od čovjeka. Zatim je odgrizao nos čovjeku i počeo mu jesti grkljan i prsa. Kada nas je ugledao, vučjak je legao na zemlju” (* * SAMRTNO SREBRENICKO LJETO '95 ..., str. 314).

u zločin genocida nad Bošnjacima.¹⁴⁹ Međutim, umjesto da zaustavi osvajačke napade srpskih snaga i zaštititi civile i civilno stanovništvo Cerske, Konjević-Polja i Kamenice, Morillon je tada (u Cerskoj), u skladu sa svojim iskustvom iz Alžira,¹⁵⁰ otvoreno i veoma drsko negirao genocid (“**Ja poznajem zadah izgorenog ljudskog mesa. Bio sam vojnik u Alžiru. Ovdje niko nije ubijen**”),¹⁵¹ što je užasno.

I Konjević-Polje je, kao i područje Cerske, bilo mjesecima u opsadi (“**Hrane gotovo i nije bilo i žene su od kuće do kuće prosile hranu za svoju djecu**”) - u kontinuitetu je granatirano, od čega su ubijeni, ranjeni i

¹⁴⁹ ICTY, 7D13-0003-0007, Komanda UNPROFOR-a u Sarajevu, 070320A, mart 1993 – Komandi u Kiseljaku, PREDMET: *Izveštaj - posjeta generala Morillona Cerskoj - 5/6. mart 1993*; M. Karović - E. Aličković - H. Omerović, nav. dj., str. 942; E. Rathfelder - C. Bethke, **BOSNA U FOKUSU: DRUGI POLITIČKI IZAZOV CHRISTIAN SCHWARZ - SCHILLINGA**, KULT/B, Sarajevo, 2011, str. 176; * **SREBRENICA 1995**, knjiga 2, str. 17; AIIZ, Komanda Drinskog korpusa, str. pov. br. 01/5-231, 9. mart 1993 – Glavnom Štabu Vojske RS, *Redovni borbeni izvještaj*; Isto, Komanda Brigade Bratunac, str. pov. br. 305/93, 14. februar 1993. – Komandi Drinskog korpusa; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 80.

¹⁵⁰ Kolonijalne sile su u Africi u XIX i XX stoljeću izvršile brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad autohtonim stanovništvom, pri čemu su mnoga plemena istrijebljena. Prilikom osvajanja Alžira, sredinom XIX stoljeća od strane Francuske, “**sva sela, njih oko dvije stotine, spaljena su, svi vrtovi opustošeni, maslinici posječeni**” (G. Bensoussan, **EVROPSKA STRAST ZA GENOCIDOM**, TIM press, Zagreb, 2010, str. 75-82).

Alžir “**unutar francuske historije kolonijalizma /1830–1962. - prim. S. Č./ zauzima posebno mjesto. Za razliku od drugih kolonija, kao što su, naprimjer, Maroko ili Senegal, Francuska je željela da anektira Alžir i da ga asimilira kao svoju sopstvenu teritoriju: posjedi muslimanskog stanovništva su eksproprisani, religija je proganjana, tragovi ranijih država su izbrisani, forsirano je kulturno obezličavanje ... - 8.000 sela srušenih sa zemljom, deportacija gotovo milion Alžiraca, stotine hiljada zatvorenika, nasilje protiv civilnog stanovništva sa svakodnevnim masakrima i mučenjem ...**” (S. Benjamin, **ALŽIRSKI RAT U PAMĆENJU FRANCUSKE**, u: K. Folkhard - F. Norbert, **PODSJEĆANJE NA ZLOČINE, RASPRAVA O GENOCIDU I UBISTVU NARODA** (priređivači), Platonem, Novi Sad, Savez jevrejskih opština Srbije, Beograd, 2011, str. 82-84).

¹⁵¹ ICTY, 7D13-0003-0007, Komanda UNPROFOR-a u Sarajevu, 070320A, mart 1993 – BH Komandi Kiseljak, PREDMET: *Izveštaj - posjeta generala Morillona Cerskoj - 5/6. mart 1993*; E. Rathfelder - C. Bethke, nav. dj., str. 176; J. W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 107; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 82.

izmasakrirani brojni civili i razoreni, spaljeni i uništeni mnogi civilni objekti.¹⁵²

¹⁵² * **SREBRENICA 1995**, knjiga 2, str. 13-22; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 167-169; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 82.

General Philippe Morillon je 5. marta 1993. bio i u Konjević-Polju (sa predstavnicima UNHCR-a, WHO, MKCK, vojnim posmatračima - UNMO i članovima UNPROFOR-a), zbog čega je agresor toga dana obustavio borbena djelovanja (**“Svjedoci koji su bili u Konjević-Polju u tom trenutku sjećaju se oduševljenja zbog dolaska UNPROFOR-a, posebno zato što je granatiranje smanjeno”**), ali ih je odmah sutradan - po odlasku Morillona - pojačao i u Konjević-Polju granatirao masu od oko najmanje 2.000 civila, koji su se okupili oko vozila UNPROFOR-a, pri čemu je ubijeno **“najmanje 150 žena i djece koji su se spasili od intenzivnog granatiranja u Cerskoj prethodnih dana ...”** (**“... Nekoliko djece ostalo je bez glava”**), ranjeni brojni civili (**“Nema tačnog broja ranjenih koji su izgubili ruke ili noge”**) i uništeno jedno UNPROFOR-ovo vozilo (oklopna kola koja su došla radi evakuacije ranjenih). Agresor je tjerao **“kao pse stanovnike /Konjević-Polja - prim. S. Č./ pred užasnutim očima plavih šljemova koji su bili prisutni ... Svjedoci navode da su ljudi, pošto su vidjeli da ih Ujedinjene nacije neće zaštititi, odlučili napustiti Konjević-Polje. Nakon što je UNPROFOR-ovo vozilo otišlo, ljudi su bježali u svim pravcima i nisu mogli pomoći ranjenima, niti sahraniti mrtve. Pobjegli su s djecom, pješke preko planina prema Srebrenici, u potrazi za utočištem. Jedan očevidac je izjavio: ‘Grupa je bila toliko velika da se nije vidjelo gdje je kraj kolone. Granatirali su sa svih strana. Bilo je strašno: granata bi pala iza ljudi i porodica bi ostavila jedno djetę na putu da bi se pobrinula za drugu djetę, kada bi se uvjerali da je to dijete mrtvo’”** (* **SREBRENICA 1995**, knjiga 2, str. 13-22; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 168-169; S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 429-430; J. W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 109; * **SAMRTO SREBRENİČKO LJETO '95. ...**, str. 41 i 127). Time se prognoza novinara Novice, u telefonskom razgovoru sa neidentifikovanim sagovornikom, da će **“polje biti krvavo”**, obistinila (S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 429-430; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 82-83).

Iz razgovora novinara Novice sa sagovornikom očigledno je da je on (sagovornik) bio u toku šta se sprema preostalom stanovništvu u Konjević-Polju, što se vidi i iz fragmenata razgovora vođenog vjerovatno sutradan između dvojice komandanata, od kojih bi jedan mogao biti general Mladić: **“Reci mi, kakav ti je opšti utisak, onako - jel’ ustaša sve više ili manje? - Ovi su izgleda fanatici, ali nema ih više. - Je li ih ostalo koliko na bojnomo polju? - Jeste. - Koliko? - Ma jebi ga. - Velike su brojke jel’de? Samo udri burazeru. Pritisni Turke da ih nema”** (AIIZ, inv. br. 4-245, str. 84; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 83).

Taj razgovor je i jedan od pokazatelja stalnog kontakta komandanta UNPROFOR-a s agresorom. Iz fragmenata razgovora uhvaćenog istog dana očigledno je da je general Morillon i po dolasku u Srebrenicu održavao takve kontakte: **“... - Slabo Vas čujem, gdje je pukovnik? - Na terenu. - Na terenu, onda ništa. - A šta da mu kažem, ko ga je trebao? - Došao je Morillon u Srebrenicu i pita za njega. Jel’ jasno? - Jasno”** (AIIZ, inv. br. 4-245, str. 86; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 83).

Morillon je braniocę Republike Bosne i Hercegovine (po njemu - muslimane), nazivao zadržim islamistima, **“koji odbijaju da se predaju”**, ističući da im je **“još samo preostalo, ako ne žele žrtvovati svoj narod, da se predaju što je moguće prije”** (J. M. Mendiluce, **NAORUŽANA LJUBAV**, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1996, str. 165-166).

*

*

*

Srbijansko-crnogorski agresor je, u realizaciji općeg deklarisanog političkog cilja (formiranje) “**jedinstvene države srpskog naroda**”, u toj borbi za “životni prostor” (Radovan Karadžić je u novembru 1991. izjavio da se “... ovdje vodi bitka za životni prostor”), “oslobođenje” “srpskih” teritorija i obezbjeđivanju “**veza srpskih teritorija sa maticom Srbijom**”, i **nad djecom**, vitalnom skupinom od koje zavisi razvoj populacije, izvršio zločin genocida i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, ubijajući ih i ranjavajući, sakateći i prekidajući im djetinjstvo, ostavljajući im (preživjelim žrtvama genocida) najteže - teške fizičke posljedice i psihičke poremećaje kojih se neće moći osloboditi do kraja života. Zločinci su ubijali i bebe, djevojčice i dječake, sestre i braću, bez obzira na spol i godine starosti. Mnoga djeca su ubijena i ranjena, posebno na području Sarajeva u opsadi, zatim u Goraždu, Srebrenici, Bihaću i drugim mjestima. Oružane jedinice Savezne republike Jugoslavije - Srbije i Crne Gore (JNA/VJ, MUP Republike Srbije, posebno specijalne snage, kao što su *Crvene beretke*, “Vojska Republike Srpske” i druge srpske oružane formacije), vodeći direktna - neposredna borbena dejstva u i protiv Republike Bosne i Hercegovine i civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata, uključujući i na području Sarajeva (na okupiranim dijelovima i u opsadi, kao i na slobodnim područjima), učestvovale su i u likvidaciji, ranjavanju i psihičkim povredama djece.¹⁵³ Bošnjacku

¹⁵³ * *BILTEN*, broj 3, mart 1993, str. 23; M. Šestanović, **ZLOČINI NAD MENTALNIM INTEGRITETOM DJECE**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 75-153; S. Čekić – M. Šestanović – M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, **ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI**, str. 71-789 i 853-858; M. Karović, nav. dj., str. 49-103, 108-210 i 253-255; R. Gutman, nav. dj., str. 87; M. Džananović, nav. dj., str. 95-272; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 21, 88-89 i 250-254; Isti, **GENOCID U KLJUČU ...**, str. 167-170; Isti, **LJUTOČKA DOLINO ...**, str. 146-152; Isti, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 265-270, 275, 294-296 i 317; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 92; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 299-308; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 225, 230-270, 308-313; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 28; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA*

djecu, primjera radi, u Skelanima, početkom 1993, ubijali su i pripadnici Vojske Jugoslavije (iz 72. brigade). Prilikom agresorskog granatiranja (višecijevnim bacačima raketa, tenkova i haubica) Srebrenice, primjera radi, marta i aprila 1993, ubijena su i ranjena, pored drugih civila, i mnoga djeca.¹⁵⁴

HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 649; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 225(2), (a) i 263; * * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI**, str. 152-153; J. Trbić, **ISTINE I LAŽI**, str. 190-216, 240-249, 252, 256-257, 260-262 i 274-277; Z. Milanović, nav. dj., str. 77; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 14, 15, 18, 59, 330-740, 915-923, 928-936, 941-951, 967-976, 982-988, 1016-1021, 1036-1037, 1061-1068 i 1084; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 5b, 7, 125-128, * * **OPTUŽNICE**, str. 31-33; E. Muračević, nav. dj., str. 30 i 345-346; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 28; M. Kafedžić, nav. dj., str. 408; S. Čekić, **GENOCID**, str. 26, 89-94, 104, 123, 145, 279, 280-281, 297-298, 300-302, 305, 307, 309, 315, 317, 324, 326-329, 337, 350, 356, 369, 386, 397, 399-400, 410-412, 423, 427, 429, 434, 442, 446, 450, 454, 456-457, 465-467, 474, 476, 483, 489, 494, 537-538, 542, 688, 704-705 i 708; J. Odobašić, nav. dj., str. 588-591.

¹⁵⁴ S. Čekić, **GENOCID**, str. 89-94. Prilikom granatiranja Srebrenice 12. aprila 1994. na školskom (betonskom) igralištu (ispred Srednjoškolskog centra) ubijeno je preko 70 i ranjeno preko 100 civila, među kojima i mnoga djeca. “Slike unakaženih i raskomadanih ljudskih tijela prevazišle su najružnije prizore. Samo jedan od njih govori dovoljno: mrtva majka sa svoja dva mrtva djeteta, jedno bez glave, drugom prepolovljeno tijelo, a pored njih gomile unakaženih tijela” (Isto, str. 92).

“Po čitavom malom igralištu razbacana beživotna tijela. Ondje glava, ondje ruka, noga, trup. Na tribini sjede mrtvi ljudi. Jedni bez glave, drugi bez pola glave, ruku, nogu. Idem u krug. Prolazim između kuće Save Jeremića i igrališta gdje je najviše mrtvih. Izlazim na glavnu cestu. Na cesti dječija nožica (odgovara djetetu od 4-5 god.) i samo kostur od kičme. Na trotoaru uz samu ogradu ležalo je pokriveno mrtvo dijete. Granate počese ponovo padati. Razbježa se i ono malo naroda što se tu našlo. Kad su pred veće utihnule granate, prolaznike, koji su dolazili iz pravca škole pitam: - ‘Da li su pokupljeni svi mrtvi?’ Odgovor je bio: ‘pokupljeni su’” (* * **SAMRATNO SREBRENIČKO LJETO '95**, str. 225-226).

Sljedećeg dana, oko 10 sati, H. F. je prošla “kraj igrališta i mjesta gdje se prethodnog dana dogodio zločin nad nedužnim civilima. Mrtvi su odveženi. Psi su napali na ostatke tijela koji nisu pokupljeni iz straha od ponovnog granatiranja. Mrežasta ograda oko igrališta bila je izlijepljena komadima mozga i sitnim komadićima tijela. Pokupili smo ih u polivinil kese i zatvorili u školsku garažu da ih u toku noći ne nađu psi. Sutradan su nam se iz Civilne zaštite pridružila još tri čovjeka da s nama idu na groblje da iskopaju mezar. Sa onom trojicom ljudi iz škole i nekoliko žena, dobro konzer-

Prilikom artiljerijskog napada na Tuzlu, sigurnu zonu Ujedinjenih nacija, 25. maja 1995, agresor je, pored ostalih civila, ubio dvadesetero djece, među kojima i jedno dijete od dvije i po godine.¹⁵⁵ U i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice, jula 1995, ubijeno je više od 500 djece, među kojima i nerođena djeca u majčinoj utrobi, kao i tek rođene bebe (tako se, primjera radi, 13. jula 1995. u Potočarima porodila Fatima Muhić,

virane ostatke smo zakopali, obilježili mjesto i zamolili sve učesnike ove ceremonije na groblju da svi dobro zapamtimo gdje smo zakopali ostatke” (Isto, str. 226).

Kada je počelo granatiranje Srebrenice, A. B. (iz Potočara), jedan od svjedoka genocida u Srebrenici, nalazio se **“kod Stanice milicije u Srebrenici. To je nekih 250 metara od mjesta masakra. Sklonio sam se u podrum jedne kuće i kada je granatiranje prestalo. Krenuo sam prema kući. Čuo sam vrisak i plač”** (Isto, str. 150).

Prilazeći igrališu A. B. je slutio **“šta se desilo. Prizor je bio užasan. Raskomadana tijela su bila razbacana na sve strane. Došla su dvojica kola, sanitet i kamion za prevoz hljeba kojeg je vozio Ramo zvani ‘Hljebara’. Ubacivali smo teške ranjenike u vozila. Jednoj osobi smo vraćali crijeva u stomak i onda ubacili u kola i odvezli u bolnicu. Raskomadana tijela ubijenih sakupljali su njihovi najbliži na igralištu.**

Bolnica je bila puna ranjenika. Mnogi su ležali na hodnicima. Amputacije su vršene ručnom pilom bez anestezije” (Isto).

Nakon jednog od masakara tokom granatiranja Srebrenice 1993, **“u kojem je srpska vojska otvorila vatru na grupu bošnjačkih civila što su čekali da ih Ujedinjene nacije evakuiraju, jedan zvaničnik UNHCR-a ispričao je o jednoj djevojčici kojoj je pola lica bilo razneseno. Rekao je kako je djevojčica tako strašno patila da nije mogao učiniti ništa drugo do moliti se da ona što prije umre, što se i desilo”** (M. A. Sells, nav. dj., str. 183-184).

Louis Gentile, jedini funkcioner UNHCR-a koji je 12. aprila 1993. bio u gradu Srebrenici, teleksom je toga dana o navedenom zločinu genocida **“javio svom beogradskom uredu: ‘Dvanaest leševa pokupljeno je u školskom dvorištu. Dijelovi tijela i ljudskog mesa visili su po ogradi škole. Tlo je bilo doslovno natopljeno krvlju.**

Jednom djetetu od svojih šest godina otkinuta je glava. Vidio sam dvojica volovska kola puna tijela. Nisam se radovao snu noću od straha da ću opet vidjeti te slike.

Nikada neću moći opisati sav taj užas” (L. Silber - A. Litl, SMRT JUGOSLAVIJE, Otokar Keršovani, Opatija, 1996, str. 267).

¹⁵⁵ AIIZ, inv. br. 2-5199, Udruženje “25. maj ‘95. Kapija” Tuzla. Tada su ubijena sljedeća djeca: Elvis Alagić (1977), Abo Ismail Suzan (1980), Lejla Atiković (1980), Adnan Beganović (1979), Ilvana Bošnjaković (1977), Lejla Bučuk (1978), Sanja Čajić (1977), Selma Čaušević (1977), Samir Čirak (1977), Suzana Đušić (1981), Muris Fatušić (1980), Adnan Hujdurović (1977), Elvira Hurić (1978), Almir Jahić (1977), Sandro Kalesić (1992), Vanja Kurbegović (1977), Vesna Kurtalić (1979), Adrijana Milić (1978), Selma Nuhanović (1977) i Indira Okanović (1980) - Isto.

Agresor je stanovnike Tuzle **“podvrgnuo brojnim napadima kasetnim bombama i granatama. Broj žrtava je visok i uključuje četvero djece ubijenih 23. januara 1994.”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 274).

nakon čega je njena beba odmah ubijena, odnosno zgažena vojničkom čizmom srpskog zločinca). Jedan zločinac je (u Potočarima), pored ostalog, **“uhvatio za kosu trudnicu i nožem joj rasporio stomak, iz kojeg je izvadio dvije bebe ...”**. Pored **“odraslih muškaraca, bilo je /u Potočarima - prim. S. Č./ i zaklane djece, ...”**.¹⁵⁶ U Sarajevu u opsadi je, prema do sada objavljenim naučnim rezultatima istraživanja, ubijeno 625 djece, a na

¹⁵⁶ S. Čekić, GENOCID ..., str. 296-305. Ujutro 13. jula 1995. **“ušla su četiri četnika među nas /masu naroda, civila - prim. S. Č./ i pitali da li ima ko sa Osmaća. Odnekle se javi jedna žena sa dvoje djece. Jedno je imalo oko četrnaest godina, a drugo je nosila u naručju. Prišao joj je jedan četnik i uhvativši za ruku dijete, koje je pored nje stajalo, odveo ga prema kućama. Žena je od jada i muke vrištala, kuneći četnika što joj odvede dijete. Oko podne je isti četnik, sa svojom pratnjom, ponovo ušao među narod, i kada je prolazio pored žene sa Osmaća, ona mu je plačljivim glasom povikala gdje su joj dijete odveli i što ga ne vrate. Od bijesa četnik je isukao nož i u njenom naručju zaklao dijete, koje je ona držala, psujući joj majku. Poslije ovog čina, žena se izgubila i pala u nesvijest, ...”** (* * SREBRENICA 1995, knjiga 2, str. 408-409).

U blizini jedne zgrade (u Potočarima) nalazio se kukuruz - tu je jedna žena vidjela **“bezbroy odrubljenih glava. Četnici su je natjerali da uđe u objekat i tu naspe vode. U tom objektu je, po njenoj pretpostavci, klaona. Tu je vidjela četnike dugih brada, u crnim uniformama ...”** (Isto, str. 411).

Žrtva genocida H. B. (iz Srebrenice, majka četvero djece) vidjela je **“stravičan prizor. Žena je držala u naručju dijete koje nije imalo više od šest mjeseci. Gladno dijete je plakalo, a mati mu je govorila:**

- Alija, nemoj plakati! Kad je jedan četnik čuo kako se dijete zove, istrkao joj je dijete iz naručja i zaklao ga nožem. Rekao je samo 'sada više nije gladno i neće plakati.'

Narod je osjećao da su Potočari postali klaonica za bošnjački narod iz Srebrenice. I ja sam tako mislila. Te moje slutnje su se već sutradan obistinile. Odmah iza žice gdje smo prenoćili bilo je sedam zaklanih ljudi, a među njima i Salko iz Gladovića. U potrazi za vodom stigla sam do obližnje kuće i ponovo vidjela stravičan prizor. Unutrašnjost kuće je bila sva u krvi. Trinaest tijela je ležalo nepomično na podu. Svi su bili zaklani iza vrata. Među ubijenim vidjela sam i dvije mlade djevojke. Niko od izvedenih iz grupe prethodne noći nije se vratio. Sve su ih poklali” (Isto, str. 31-32).

“Jedna žena je”, navodi A. S. (iz Zalužja, Bratunac), **“sjedila pored puta ispred žičane ograde fabrike gdje smo bili smješteni (u Potočarima - prim. S. Č./ i držala je dijete na krilu. Ljuljuškala je dijete koje nije imalo ni godinu dana. Nije još ni progovorilo. Dijete je plakalo. Prišao je jedan četnik i pitao je, zašto dijete plače? Rekla je da je gladno.**

- Daj ga ovamo da ga mi nahranimo, zapovijedio je smijući se. Žena je samo nijemo pogledala u njega. Lijevom je rukom pomakao čebe s glave djeteta, a desnom je isukao veliki nož i presjekao djetetu vrat. Žena je vrisnula oblivena krvlju. Zgrozila sam se od užasa. Gledam tog koljača koji se opet obratio jednoj ženi:

- Vidiš kako ga mi možemo ušutkati da ne plače! Vidiš kako sam ga ja nahranio, pa sad ne plače! Cinički se nasmijao i počeo se udaljavati. Žena je gotovo skamenjena, čvrsto privla dijete uz sebe, puštajući poneki bolni krik” (Isto, str. 27-28).

području Vlasenice 408. U Konjević-Polju (Bratunac) je samo 6. marta 1993, prilikom agresorskog granatiranja civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata, pored drugih, **“nekoliko djece ostalo bez glava”**. U

“Negdje oko 11 sati četnici su”, tvrdi K. H. (iz Srebrenice), “počeli šetati između nas ... Odjednom vrisak i krikovi ljudi. Trgla sam se. Oko mene je nastala vriska. Pokušavala sam smiriti neke žene, misleći da su ti krikovi s kasete.

Malo se stišalo, a onda se čulo pomaganje jedne žene:

- ‘Ljudi, UNPROFOR-ci nam kolju djecu. Eno zaklaše moje dijete!’

Mislila sam da je žena dobila nervni slom. Ali, nažalost, stvarno su joj zaklali trinaestogodišnjeg sina, samo ne UNPROFOR-ci, nego četnici u UN uniformama. To smo ujutro i saznali. Jauci i vrisak su se više puta ponavljali tokom noći. Četnici su odvodili djevojke, mlade žene i dječake. Prenosili smo šapatom, od uha do uha, jedni drugima šta se zbiva” (Isto, str. 141-142).

Ujutro, 13. jula F. S. (iz Hrnčića, Bratunac) pošla je “po vodu. Između izgorjelih kamiona i autobusa vidjela sam ubijenog čovjeka. Ruke su mu vezane žicom. Bio je sav isječen nožem preko stomaka, kao kad iskrižaš lubenicu. Iznad kuće sa pumpom, zajedno sa komšinicom Zilhom, vidjela sam šestericu ubijenih ljudi okrenutih nizbrdo.

... Kad sam se vraćala vidim svoje dijete, stoji iza ograde, a neka se djeca popela na ogradu i drvo. Četnik im govori:

‘Silazite odozgo!’ - i drži nešto sjajno u ruci, kao žica. Nije to bio nož. Djeca su poskakala sa ograde, a prvo dijete koje je skočilo, četnik je onom žicom dohvatio u skoku i glavu mu odrubio. Skočio je i drugi dječkić i njemu isto odsječe glavu koja se odvoji od trupa. Odsječe im glave, a djeca nisu imala više od dvanaest godina” (Isto, str. 22).

“U Potočarima smo”, izjavljuje A. S. (iz Zvornika), “bili u jednoj fabrici. Tu smo bili dva dana. Drugi dan oko tri sata došla su dvojica četnika i odveli mog djeda i još trojicu muškaraca. Dvojica su bili stari negdje oko 70 godina, a onaj treći čovjek je imao oko 40 godina. Moj djed je tad imao oko 72 godine. Kada su došli da ih vode, rekli su im da će ih samo nešto ispitati i odmah vratiti. Međutim, nikad ih nisu vratili. I danas ništa ne znam za djeda. Ja sam govorila nani da bi trebali ići prema autobusima, a ona cijelo vrijeme govori, sačekaćemo još malo, možda će ga vratiti. Ja sam taj dan predveče izašla napolje da donesem vode. Vodu smo sipali kod jedne kuće blizu fabrike. Na vodi je bila još jedna žena. Odjednom sam čula vrisak iza kuće. Jedna trudnica je nosila litar vode koji je tu nasula i krenula prema fabrici. Napastovala su je trojica četnika. Jedan četnik koji je imao oko 30 godina pitao ju je čije to dijete nosi i gdje mu je otac. Ona se otimala, ali nije mogla ništa protiv njih trojice. Jedan je četnik udario puškom u stomak i ona je pala. Onaj drugi je izvadio nož iza pojasa i rasjekao ženu preko stomaka. Izvukao je bebu, a žena je već umrla. Nožem koji je držao u ruci osjekao je i bebi glavu i rekao: ‘Jedan Alinovac manje.’

To je bio strašan prizor. Prije sam to mogla vidjeti samo na filmovima, a sad sam to vidjela i uživo. Jadna žena je ležala nepomično, a pored nje tijelo od njene bebe. Glavu od bebe je bacio iza ograde. Sav taj prizor se odigrao u nekoliko minuta. Ja sam zajedno sa onom ženom odjurila u fabriku. Kad smo rekli šta se desilo u fabrici je nastala opšta panika. Tu u istoj fabrici je bila sverkva od one žene što su je četnici ubili kao i starije dijete. U fabrici je zavladao pravi haos” (*.* SAMRTNO SREBRENIČKO LJETO '95, str. 339-340).

Goraždu u opsadi ubijeno je 120 djece.¹⁵⁷ U Nevesinju je ubijeno 26 djece - “neka od njih nisu imala ni ime, jer su rođena u zbjeгу” (samo za jedno dijete otkriveni su posmrtni ostaci).¹⁵⁸ U Višegradu su ubijena i živa spaljena mnoga djeca (preko 100), uključujući i bebe bez imena, od čega su najdrastičniji primjeri spaljivanja u kućama u Pionirskoj ulici i na Bikavcu, 14. i 27. juna 1992.¹⁵⁹

Na području Bosanske krajine ubijena su, zajedno s odraslima, brojna djeca. Tako je na području Prijedora ubijeno 102 djece - u selu Zecovi, gdje su zločinci ubijali žene, djecu i starce, u porodici Bačić za jedan dan ubijeno je dvanaestero djece (3-17 godina: Ernest, Refika, Nermina, Jasmin,

¹⁵⁷ S. Čekić – M. Šestanović - M. Karović – Z. Mastalić-Košuta, nav. dj., str. 71-789 i 853-858; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 80-83; M. Džananović, nav. dj., str. 95-272; H. Omerović, **ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA NA PODRUČJU OPŠTINE VLAŠENICA 1992-1995**, Rukopis (odbranjene) doktorske disertacije, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 208, 211-290 i 352.

¹⁵⁸ W. Tochman, nav. dj., str. 101-102; S. Omerika, nav. dj., str. 990 i 993. Na području Nevesinja u junu 1992. ubijena su sljedeća djeca: Šipković (beba od sedam dana) - bez imena; Asim (17) i Huso (3) Šipković; Sandin (5), Merima (5), Huso (11), Nazika (11) i Meho (17) Aličić; Salih (16) Alibašić; Ajla (1), Lejla (7), Omer (10) i Ibrahim (12) Mahinić; Amina Omerika; Ajla (9 mjeseci), Emin (1), Agan (1), Samra (4), Amar (4) i Amra (5) Ploskić; Mirza (16) Duraković i drugi.

Agresor je na jamu Lipovača duboku oko 60 metara (Nevesinje) odveo (u više navrata) mnoge Bošnjake, uključujući i djecu, gdje ih je ubio ili ih žive bacio (u jamu) - “**izboli ih noževima, pucali na njih ili ih žive bacali u jamu**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 747; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 670). U jami su 1999, pored ostalih civila, ekshumirani posmrtni ostaci sedmero djece (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 670).

¹⁵⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 649; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 5b, 14-15, 18, 41-48, 77, 79, 81, 116-192, 212, 241-243, 330-367, 638-740, 1061-1068 i drugi; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 116-192, 212-215 i 241-243; * *BILTEN ...*, br. 3, mart 1993, str. 22-23; I. Kljun, nav. dj., str. 250 i 288-289; M. Sućeska, nav. dj., str. 315, 347 i 355-356; E. Bećirević, nav. dj., str. 201-202.

Zikreta, Elvisa, Ferida, Nermin, Sabahudin, Semir, Zikret i Sudbin), čiji posmrtni ostaci još uvijek nisu otkriveni, a u Čarakovu, je, pored ostalih, ubijen i Anel Behlić (22 mjeseca), zajedno sa majkom Zerinom (1960) i nenom - Fatimom Demirović (u masovnoj grobnici Gornja Mahala u Čarakovu pronađene su i dječije igračke). U masovnoj grobnici Prijedor - Zecovi Kosa (u Zecovima) pronađeno je, pored ostalih žrtava genocida, i dvoje djece od šest i osam godina (Adis - 1986. i Ibrahim - 1984. Hodovac). U masovnoj grobnici Prijedor - Rakovčani ekshumirana je porodica Čaušević - šest članova, od čega, pored ostalih, troje djece (Senad i Suad Čaušević - 1975. i Emir Čaušević - 1976). Samo u masovnoj grobnici Hrustovo i Kukavice na području Sanskog Mosta, gdje je, također, nad Bošnjacima izvršen genocid, ekshumirano je 10 djece (Namka Brković - 1975, Aldina Keranović - 1984, Almina Keranović - 1985, Asim Keranović - 1988, Edin Keranović - 1986, Nahid Keranović - 1977, Sabina Keranović - 1989, Edita Merdanović - 1991, Jasmin Merdanović - 1989 i Fatima Zukić). U Ključu je ubijeno 26 djece, među kojima i braća Namir (2) i Vahid (7) Redžić, Indira Medanović (7), sestre Emira (14) i Semira (15) Jusić, Nisveta Brković, kao i bebe bez imena: beba Ahmeta Čarkića i beba Hakije Medića. Amila (Šemse) Džaferagić, beba od 3 mjeseca, kao i njen brat Almir (4 godine) - ubijeni su vatrenim oružjem - zločinci su im pucali u glavu (njihovi posmrtni ostaci ekshumirani su iz masovne grobnice Lanište I (ubijena djeca - njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnim i pojedinačnim grobnicama, uključujući i masovne grobnice Tomašicu). Beba Azra Didović (1) ubijena je ručnom bombom u kući - u dječijem krevetiću u Bosanskom Petrovcu. Na području Bihaća ubijeno je 34 djece.¹⁶⁰ Jedan broj djece ubijen je i u majčinoj utrobi (zajedno sa majkama).

¹⁶⁰ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA...**, str. 225 i 230-270; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU** ..., str. 21, 88-89 i 250; Isti, **GENOCID U KLJUČU** ..., str. 167-170; Isti, **LJUTOČKA DOLINO** ..., str. 146-152; Isti, **U OPSADI 1.201 DAN** ..., str. 265-270, 275, 294-296 i 317; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 92; J. Odošević, nav. dj., str. 587-591. **“Neprekidna granatiranja Bihaća i okoline rezultirala su najčešće ubijanjima djece. Dječiju igru su često prekidale granate ispaljene sa agresorskih položaja. Prvo dijete koje je poginulo /ubijeno - prim. S. Č./ na prostoru općine Bihać bila je Kulaš Sunita (3), poginula je zajedno sa svojom majkom Mejesirom u Orašcu 11. juna 1992. godine. Posebno su stradanju bila izložena djeca, tako je 19. juna 1992. godine agresorska granata prekinula igru nedužne djece u bihaćkom naselju Midžića mahala i odnijela živote četiri nevine djevojčice, te ranila njih jedanaestero. Na taj dan od agresorske granate poginule su Azra Kurjaković, Mirela Zjakić, Sabina Zulić i Maida Hošić”** (M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN** ..., str. 267).

U Snagovu (Zvornik) je 29. aprila 1992. ubijeno više civila, među kojima je bilo i djece i beba, uključujući i petomjesečnu bebu Melihu Dogić. Ubijene civile sakupili su na jedno mjesto (u drvenoj garaži - šupi na Rašidovom hanu), prekrili leševima ubijenih životinja, starim gumama i drvećem, a zatim polili benzinom i zapalili.¹⁶¹ U selu Skočić je 12. i 13. jula 1992. ubijeno 27 Roma muslimana, među njima i sedmero djece Ribić - šest sestara (od tri do trinaest godina) i dvogodišnji brat, kao i oba roditelja (Ismet i Šefka).¹⁶²

U Bratuncu je, pored ostalog, jedan zločinac, **“uzeo majci dijete iz krila i zaklao ga. Odleti glava kao lubenica”**. U Vlasenici je, između ostalog, **“jedan četnik uzeo bebu za ruku, vrtio je iznad glave i bacio. Ona odleti i razbi se”**.¹⁶³

U Semizovcu su zločinci u potpunosti istrijebili porodicu mjesnog imama Hasiba Ramića. Pred njegovim očima 28. maja 1993. zaklali su (u njegovoj kući), nakon sadističkog izživljavanja, njegovu djecu: Muhameda (13), Melihu (10) i Ahmeda (4), te zadavili bebu Aminu (30 dana), poslije čega su zaklali njegovu suprugu Šefiku (34), a zatim i Hasiba (40).¹⁶⁴

“U naselju Ružica od posljedica granatiranja od strane pripadnika tzv. VRS poginule su sestre Duračković Emina (3), Erna (5) i Merima (7). Poginule su 3. decembra 1992. godine zajedno sa djedom Halidom. Od posljedica granatiranja poginuli su i Kozlica Amela (8), Džonlagić Sara (8), Tutić Sandra (9), Talić Almedina (10), Imširović Hasan (10), Ramić Amir (10), Šušnjar Suad (11), Dujmović Ante (13), Midžić Emir (14) i druge djevojčice i dječaci” (Isto).

¹⁶¹ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 308-310; *Dnevni avaz*, 28. juli 2011, str. 6-7; *Oslobođenje*, 28. juli 2011, str. 6-7.

¹⁶² Institut za nestala lica - Područni ured Tuzla, Izjava Murata Hurtića, šefa Ureda; *Dnevni avaz*, 19. decembar 2015, str. 4; 20. decembar 2015, str. 3 i 18. januar 2016, str. 9. Tada su ubijena sljedeća djeca Ismeta i Šefke Ribić: Zlatija (1979), Zijada (1985), Suvada (1987), Almasa (1988), Zlata, Ismeta i Sabrija. Osmogodišnji dječak Zijad Ribić jedini je preživio zločin genocida iz porodice Ribić. Ekshumirane su i identifikovane četiri žrtve genocida: Almasa, Suvada, Zijada i Zlatija (Isto).

¹⁶³ M. Šestanović, nav. dj., str. 142.

¹⁶⁴ M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU ...**, str. 124, 296, 334 i 342; E. Muračević, nav. dj., str. 30 i 236-241. Zločinci su navedene žrtve genocida, radi prikriivanja dokaza o (izvršenom) zločinu, zakopali na nepristupačnom terenu – na području mjesne zajednice Gora. Njihovi posmrtni ostaci ekshumirani su 17. oktobra 1996. (E. Murače-

Na području Bijeljine su, pored muškaraca i žena, ubijena i brojna djeca. Tako su, naprimjer, zločinci u noći između 24. i 25. septembra 1992. izvršili najveći pojedinačni zločin genocida u Bijeljini: policija je blokirala glavnu ulicu u naselju Bukreš, a specijalna jedinica policije MUP-a “Republike Srpske” upala je u kuće od broja 254 do broja 260 i podigla sa spavanja 22 civila, od čega 7 djece i 8 žena, odveli ih u Balatun na obalu Drine i sve ih pobili, nakon čega su leševe pobacali u Drinu. Tada su, pored ostalih, pobili čitavu porodicu Sarajlić (13 članova: 3 djece, 5 žena i 5 muškaraca).¹⁶⁵

I u Foči su, pored ostalih, “... klana i spaljivana djeca ...”.¹⁶⁶

U jednoj prostoriji na spratu logora Osnovna škola “Miladin Radojević” u Kalinoviku “desetak ljudi je ležalo po podu prostorije na spratu škole”, među kojima je bilo troje djece.¹⁶⁷

Mnoga djeca (“više desetina ...”) ubijena su i u Rogatici - “na kućnom pragu”,¹⁶⁸ kao i na mnogim drugim mjestima.¹⁶⁹

vić, nav. dj., str. 236-241; AIIZ, inv. br. 7-2025-7-2028, JKP Gradska groblja Visoko, Služba za patologiju i sudsku medicinu, *Potvrda o smrti*).

¹⁶⁵ J. Trbić, *ISTINE I LAŽI ...*, str. 190-216, 240-249, 252, 256-257, 260-262 i 274-277.

¹⁶⁶ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 28.

¹⁶⁷ * * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA**, Zbornik radova Međunarodne konferencije “Kršenje ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini tokom rata ’92-’95”, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 254.

¹⁶⁸ N. Agić, nav. dj., str. 109-113. Tako su “**jednogodišnji Anes i njegov godinu dana stariji brat Ahmedin Zuberović iz Rogatice, u majčinom naručju izmasakrirani. Ubijeni su, zatim i njihovi roditelji - majka Tima i babo Ahmed. Dva brata - četrnaestogodišnji Emir i dvanaestogodišnji Elvir Torlak iz Laza, zaklani su četničkom kamom u neposrednoj blizini svog sela. Njihove nešto mlade rodice, rođene sestre - trinaestogodišnja Amira i četverogodišnja Nermina Torlak, također su nastradale od četničkog noža. Sestre Džebo - desetogodišnja Merima i šestogodišnja Mirela, četničkim rafalom pokošene su na svom kućnom pragu. Dvije ljupke imenjakinje - petogodišnja Alma Saračević i sedmogodišnja Alma Hasanović i njihov jedanaestogodišnji komšija, Ermin Omanović, podlegli su od posljedica ranjavanja hicima Karadžićevih i Mlađićevih ’junaka’.**

Mnoga rogatička djeca su nastradala od gelera četničkih granata i bombi jugoslovenske avijacije, koje su zasipale velike zbjegove Bošnjaka, koji su po šumama i bespućima tražili spas ispred krvoločnih zvjeri u ljudskom obličju. Među njima su Admir Vukaz, Edin Vrana ... Veliki broj djece pobijen je na raznim četničkim stratištima, stratištima i u ’živim štitovima’, kao što su braća Vahudin i Mevludin Ćatić, Eldin Hodžić ...

Djeca su ubijana i u logorima i drugim zatočeničkim objektima. U logoru Trnopolje, primjera radi, “**troje djece u dobi od jedne, tri i pet godina nabijeno je na kolce**”.¹⁷⁰

Na hiljade djece je ostalo bez jednog ili oba roditelja. Tako je, na primjer, u Sarajevu “**oko 5.400 djece ostalo bez jednog, a 410 bez oba roditelja, te djece - beskućnika, prognanih i raseljenih**”.¹⁷¹ Samo na

Mnogo djece je zaspalo vječitim snom na surovom putu prema Grepku, pokušavajući sa svojim roditeljima, najčešće samo majkama, pobjeći od gladi koja je te prve ratne zime vladala na goraždanskom području. Među njima su dvanaestogodišnji Samir Ćurevac i petanestogodišnja Amela Lihic.

Ranjenih dječaka i djevojčica ima na stotine. Preživjeli su golgotu biblijskih razmjera, ali će do kraja života u svojim dušama nositi teške rane. Njihova kazivanja su iskrena, neposredna i - poučna. Ovog puta ćemo iz jednog dječijeg dnevnika preuzeti kraći tekst, koji je napisala nesigurna ručica dvanaestogodišnje Merside Pašić.

Mersida je u ovoj divljačkoj agresiji ostala bez oca Muje, bez oba djeda - Ahme Pašića i Sinana Ćatića, bez amižde Envera i bez još petnaestak rodaka. Dva puta je teško ranjena” (Isto, str. 109-110).

“Lična tragedija dvojice braće Torlak iz Laza je stravična. Mladeg sina rahmetli Jusufa Torlaka, tridesetpetogodišnjeg Rahmana, četnici su, zajedno sa njegovom suprugom Rami-zom, petnaestogodišnjim sinom Emirom i tri godine mladim Elvirom na najsvirepiji način, hladnim oružjem likvidirali na Brezovoj Ravni, početkom maja 1992. godine. To je preživjela teško ranjena šezdesetpetogodišnja Rahmanova i Omerova majka - Mina.

Stariji Rahmanov brat Omer Torlak živio je sretno sa svojom osmočlanom porodicom sve do ove srpsko-crnogorske agresije i četničke najezde. Tada su četnici, njegove komšije, izvršili strašan zločin: ubili su Omera, njegovu suprugu Muliju, dvanaestogodišnju kćerku Amiru i trogodišnju ljubimicu Nerminu. Ovu tragediju preživjele su njihove dvije starije kćeri: devetnaestogodišnja Munira i šesnaestogodišnja Fatima. Samo Allah zna njihovu tugu. Teško su ranjene Omerove kćeri: osmogodišnja Devla i šestogodišnja Amina. Poslije liječenja u Zenici, gdje ih je helikopterom prebacio UNPROFOR, došle su u Sarajevo. Tu se uz pažnju njihove nene Mine uspješno oporavljaju od teških fizičkih rana i još težih onih u duši” (Isto, str. 110-113).

¹⁶⁹ * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 316.

¹⁷⁰ R. Gutman, nav. dj., str. 87.

¹⁷¹ C. Del Ponte - Ch. Sudetic, nav. dj., str. 215; F. Gavrankapetanović, nav. dj., str. 856; S. Dizdarević, **POVREDE DJECE U OPKOLJENOM SARAJEVU ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU**, * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker - International, Göttingen i Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 430-435; M. Šestanović, nav. dj., str. 75-153; Z. Mastalić-Košuta, **GENOCID NAD DJECOM U SREBRENICI - SIGURNOJ**

području Ljutočke doline (Ćukovi, Orašac, Klisa i Kulen-Vakuf) **“bez jednog roditelja ostalo 208 djece, a bez oba roditelja 10 djece”**.¹⁷² U Orašcu su 11. jula 1992. ubijene trogodišnja djevojčica Sunita Kulaš i njena majka Mujesira.¹⁷³ U Duljcima su 23. septembra 1992, pored ostalih žrtava genocida, ubijene i zapaljene 13-godišnja djevojčica Aldijana Vojić i njena majka Senija.¹⁷⁴

Djeca su, pored ubijanja i ranjavanja, **“svjedočila o ubistvima i ranjavanju drugih, uključujući članove uže porodice i komšije, te razaranju njihovih domova. Djeca su neselektivno zatvarana u prostorijama s nemogućim uvjetima za život, a postoje izvještaji o silovanjima djece u tim zatvorima i van njih”**.¹⁷⁵

Veliki broj djece pretrpio je teške fizičke i psihičke povrede, **“koje su rezultirale trajnim invaliditetom i stresnim poremećajima”**.¹⁷⁶ Barbarizam i brutalnosti agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu rezultirali su, pored ostalog, **“povećanjem psihičkog morbiditeta djece za oko trista pedeset puta”**.¹⁷⁷

Brojne djevojčice su silovane i gledale su kako zločinci muče i siluju njihove majke i sestre. Naočigled djece zločinci su ubijali, ranjavali, mučili i silovali njihove roditelje, braću, sestre i drugu rodbinu.

Mnoga djeca preživjela su granatiranje i snajperisanje, ubistvo i/ili ranjavanje najdražih (oca, majke, brata, sestre i **“drugih osoba za koje su**

ZONI UN-A JULA 1995, * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 1033-1058.

¹⁷² M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ..., str. 266.**

¹⁷³ M. Begić, **LJUTOČKA DOLINO ..., str. 69.**

¹⁷⁴ Isto, str. 146-152. Aldijanin otac Muhamed (1945) i brat Asmir (1973) ubijeni su i bačeni u masovnu grobnicu Hrgar - jama Bezdana (Isto; M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ..., str. 285; Isti, LJUTOČKA DOLINO ..., str. 146-152; J. Odobašić, nav. dj., str. 68).**

¹⁷⁵ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 108-109.

¹⁷⁶ F. Gavrankapetanović, nav. dj., str. 856; S. Dizdarević, nav. dj., str. 430-435; M. Šestanović, nav. dj., str. 75-153.

¹⁷⁷ M. Šestanović, nav. dj., str. 116-117.

bili emocionalno vezani”); vidjela su klanja i spaljivanja muškaraca, žena i djece kao i silovanja žena, djevojaka i djevojčica, uključujući i užih članova svojih porodica; bila su svjedoci premlaćivanja, mučenja i zlostavljanja najdražih i drugih osoba, zatim nasilnog odvajanja porodica; gledala su “**kad se sijeku pojedini dijelovi tijela; zatočeništvo u logoru; nasilno odvajanje od porodice; boravci u skloništima i drugim veoma neuslovnim prostorima; nedostatak hrane i soli; direktna prijetnja da će biti ubijeno, gubitak kuće i druge pokretne i nepokretne imovine; nedostatak lijekova; progon i život u izbjeglištvu, itd.**”¹⁷⁸

*

*

*

- agresor je u pojedinim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine (Brčko, Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Rogatica ...) prisilno **prevodio muslimane u pravoslavnu vjeru**, što potvrđuje raspoloživa dokumentacija i (preživjele) žrtve genocida;

- agresor je s namjerom **sistematski opljačkao, razorio, porušio, uništio i ošteti 1.565 objekata islamske arhitekture**, među kojima su brojne džamije, mesdžidi, mektebi, tekije, turbeta, vakufski objekti i druge vjerske građevine sa neprocjenjivom historijsko-kulturnom, umjetničkom i naučnom važnošću. Istovremeno, srpsko-crnogorski fašisti uništili su i/ili oštetili preko 500 vjerskih objekata katoličke crkve i nekoliko jevrejskih;¹⁷⁹

¹⁷⁸ Isto, str. 141-142.

¹⁷⁹ U Republici Bosni i Hercegovini je, za vrijeme agresije i genocida, prema rezultatima istraživanja Muharema Omerdića, srpski agresor **uništio 1.146 objekata Islamske zajednice** (534 džamije, 175 mesdžida, 55 mekteba, 3 tekije, 34 turbeta i 345 vakufskih objekata) **i ošteti 419** (249 džamija, 21 mesdžid, 14 mekteba, 4 tekije, 6 turbeta i 125 vakufskih objekata) - M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, str. 15-159, 461-463 i 466-476; Isti, **PORUŠENI I OŠTEĆENI SAKRALNI I DRUGI OBJEKTI ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BIH 1992. DO 1995.**, * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker - International, Göttingen i Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 443-444. Pre-

- agresor je **sistematski opljačkao, prisvojio, porušio, popalio mnoštvo stambenih i poslovnih objekata**. Procjenjuje se da je uništeno i oštećeno između 60 do 70% ukupnog broja stambenih jedinica u Republici Bosni i Hercegovini. Razoreni su i uništeni mnogi infrastrukturni objekti u oblasti saobraćaja i veza (željeznička i putna infrastruktura, PTT saobraćaj i RTV);

- agresor je **opljačkao, razorio i uništio mnoge industrijske objekte, poljoprivredna dobra, hotele, motele i turističke centre, te bezbroj malih zanatskih i trgovačkih radnji u privatnom vlasništvu**. Procjenjuje se da je uništeno i oštećeno između 50 do 60% industrijskih objekata;

- velikosrpski zločinci **uništili su oko 55% zdravstvenih objekata**, čime je iz upotrebe izbačeno na hiljade bolničkih kreveta. Ubijeni su brojni ljekari i drugi zdravstveni radnici, uglavnom na radnom mjestu, posebno u Sarajevu u opsadi. Uništeno je oko 400 sanitetskih vozila;

- među najtežim rezultatima agresije je i **razaranje i uništenje gotovo svih historijskih, obrazovnih, naučnih, kulturnih, zdravstvenih i sportskih objekata**. Dovoljno je u tom pogledu spomenuti činjenicu da je agresor (25. augusta 1992) granatirao i zapalio Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku u Sarajevu i time uništio 1,5 miliona tomova knjiga. Agresor je (17. maja 1992) potpuno spalio (zapaljivom municijom) Orijentalni institut, uključujući arhiv i biblioteku, pri čemu je uništeno 200.000 dokumenata, uključujući i zbirku od preko 5.000 islamskih rukopisa, zatim uništio gotovo sve objekte na kojima su održane XIV Olimpijske igre 1984, te višestoljetno Jevrejsko groblje pretvorio u uporište sa kojeg je danonoćno ubijao civile Sarajeva u opsadi;

- agresor je u gradovima koji su bili pod opsadom, posebno u Sarajevu, **onesposobio ili iz upotrebe isključio brojne vodoopskrbne objekte i uskratio vodu, električnu energiju, gas i telefonske komunikacije**. Na taj način agresor je namjerno podvrgavao civile i civilno

ma procjenama sudskog vještaka dr. Colina Kaisera, “**ukupno je uništeno ili oštećeno 1.123 džamije, 504 katoličke crkve i pet sinagoga, uglavnom van konteksta vojnih dejstava ili nakon njihovog prestanka**” (* OPTUŽNICE ..., str. 25, 28-29, 63-64, 139, 231-234, 294-297, 352-355 i 410-411; ** Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ..., paragraf 336).

stanovništvo teškim životnim uslovima sračunatim na to da dovedu do njihovog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;

- srbijansko-crnogorski agresor i njegovi kolaboracionisti **nisu poštovali** međunarodne konvencije koje se odnose na pravila ratovanja, te su protiv civila i civilnog stanovništva koristili metode i sredstva koji su po svim međunarodnopravnim načelima, pravilima i standardima zabranjeni. Tako je protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata koristio artiljeriju, tenkove, minobacače, višecijevne bacače raketa s daljinskim navođenjem, rasprskavajuću i zapaljivu municiju, hemijske otrove, kasetne i modifikovane bombe, snajpere i dr. Iz svih artiljerijskih i drugih oruđa, te pješadijom, planski i organizovano i s namjerom izvodio je napade na nezaštićena i nebranjena sela, naselja i gradove Republike Bosne i Hercegovine;

- agresor je, pored ubijanja i ranjavanja, **sistematski izglednjivao civilno stanovništvo, posebno u Sarajevu, zatim onemogućavao njihovo liječenje i epidemiološku zaštitu, te onemogućavao UNHCR-u i drugim međunarodnim i lokalnim humanitarnim organizacijama da dostavljaju hranu, lijekove i odjeću.** Također, u okupiranim mjestima u kojima je ostao manji broj Bošnjaka agresor ih je **otpuštao sa posla, izbacivao iz stanova,** uz prethodno prisilno potpisivanje da se odriču svoje cjelokupne imovine, uskraćivao im socijalnu i medicinsku zaštitu i drugo;¹⁸⁰

- u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu agresor je posebno **koristio opsadni način ratovanja i neselektivno i nesrazmjerno korištenje sile,** što je karakteristično za Sarajevo, Goražde, Žepu, Srebrenicu, Bihać i druga mjesta u opsadi.

¹⁸⁰ Srpski ljekari u Višegradu uskraćivali su liječenje ranjenim i bolesnim Bošnjacima. Tako je, primjera radi, pored ostalih, dr. Radimir Vasiljević Zehri Turjačanin, jedinog preživjeloj žrtvi genocida na Bikavcu (u kući Mehe Aljića, 27. juna 1992), “**spaljenog lica, kose i ruku do laktova**”, sa strašnim opekotinama, odbio pružiti pomoć (ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 54; I. Kljun, nav. dj., str. 288-289; M. Sućeska, nav. dj., str. 315; E. Bećirević, nav. dj., str. 202-203).

*

*

*

Oružane snage Republike Hrvatske (Hrvatska vojska i njeni kolaboracionisti i petokolonaši - Hrvatsko vijeće obrane, fašistoidni dio HVO, koji su djelovali pod općom - sveukupnom kontrolom Republike Hrvatske i za njene interese, *de facto* i *de iure* organ (instrument) Republike Hrvatske, koja je vršila *opću kontrolu* i *efektivno rukovođenje* nad oružanim snagama i civilnim vlastima paradržavne tvorevine Hrvatske zajednice Herceg-Bosne /Hrvatske republike Herceg-Bosne, pri čemu se i zločini HVO-a pripisuju Republici Hrvatskoj) u **srednjoj Bosni, dolini Rame i Neretve, te u zapadnoj Hercegovini**, nad Bošnjacima, civilima i civilnim stanovništvom, izvršili su brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, kao što su: masovna i pojedinačna ubistva i spaljivanja, te ranjavanja, uključujući žene, djecu i starce; protjerivanje i raseljavanje; masovna i sistematska hapšenja i zatočenja civila u koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja,¹⁸¹ napadi na civile

¹⁸¹ Među koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja posebno navodimo sljedeće: Heliodrom, Rodoč (raniji vojni kompleks JNA), naselje Vojno, zgrada MUP-a, Duhanski institut i prostorije Mašinskog fakulteta - Mostar; Dretelj i Gabela (hangari JNA), te Silos - Čapljina; Kočerin, Kožara i "Natronka" (fabrika) - Čitluk; osnovna škola u Aladinićima i Koštana bolnica - Stolac; Kaonik - Busovača; Stanica policije, Dom kulture i Otoka kod Vitine - Ljubuški; kasarna HVO, selo Rotilj, Srednjoškolski centar, zgrada stare Općine, garaža Ahmeta Duharkića u selu Grahovci i garaža Fazlije Dedića u Grahovcima - Kiseljak; osnovna škola, fabrička hala "Šunje" u Resniku i Čilimara - Kreševo; osnovna škola u Sovićima i kuće u Junuzovićima - Jablanica; fabrika namještaja u Trnovači - Gornji Vakuf; Srednjoškolski centar, Vatrogasni dom, Tehnička škola, zgrada UNIS-a, objekti MUP-a, kuće u Podgrađu, Lapsunju i Dugama - Prozor; Sportska dvorana Srednješkolskog centra "Ivan Goran Kovačić" i Osnovna škola "Vladimir Nazor" - Vareš; hangari "Nove trgovine" i "Silosa", Osnovna škola Žepče i Osnovna škola na Perkoviću, Željeznička stanica, tunnel magistralnog puta M-17 i Lovački dom - Žepče, kao i drugi, uključujući i na teritoriji Republike Hrvatske (Obonjan kod Šibenika, Korčula i dr.), odakle su raseljavani po Evropi.

U navedenim koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja na hiljade Bošnjaka je bilo zatočeno pod veoma teškim uslovima, gdje su ubijani, ranjavani, užasno premlaćivani, zlostavljani, vrijeđani, ponižavani, maltretirani, zastrašivani, te izloženi fizičkom, psihičkom i seksualnom nasilju, sistematskom korištenju zatočenika za obavljanje radova duž linije fronta i kao živog štita, pri čemu su nekim zatočenicima sjekli i uši, nakon čega su mnogi ubijeni i umrli (ICTY, Predmet br. IT-04-74, **PRLIĆ**

i drugi, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića, *PODACI O PREDMETU*; ICTY, Predmet br. IT-04-74, *SAŽETAK PRESUDE* PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU **PRLIĆ i drugi**, 29. maj 2013; M. Hero, **PROZOR 1992-1995: HRONIKA ZLOČINA**, Fondacija "Makljen", Sarajevo, 2003, str. 50-54, 69-77, 79, 97-99, 161-165, 254 i 256; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJA GENOCIDA ...**, str. 188-197, 223-224, 231-232, 234-235, 237-242, 247, 260-263, 278-279, 282-283, 289-292, 300 i 308-317; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 189-190, 219-220 i 270; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma "Logori smrti"*; R. Muratović, nav. dj., str. 59-361; S. Dervišević, **ŽEPČE U VREMENU ZLA**, Meligrafprint, Zenica, 2015, str. 251, 330-332 i 370-376; Isti, **SJEĆANJA NA ŽEPAČKI LOGOR**, Meligrafprint, Zenica, 2015, str. 33-247. U hrvatskim logorima na području Žepča bilo je "oko 5.000 zarobljenih i zatočenih". Tako je, primjera radi, početkom jula 1993. zatočeno "preko 3.000 muslimana", od čega "preko 2.000 žena i djece" (S. Dervišević, **SJEĆANJA NA ŽEPAČKI LOGOR ...**, str. 66; Isti, **ŽEPČE U VREMENU ZLA ...**, str. 160 i 163).

Životni uslovi u "zatočeničkim centrima bili su izuzetno teški. Prostorije nisu bile prilagođene za smještaj tako velikog broja ljudi, a prenatrpanost je postala naročito osjetna tokom ljeta 1993, poslije velikih talasa hapšenja u maju i julu 1993. Zatočenici u zatvoru u Ljubuškom jedva su imali dovoljno mjesta da sjednu na pod. U zatvoru u Dretelju, nagurali su ih u hangare i podzemne tunele. U svim zatočeničkim centrima, zatočenici su bili pothranjeni, a higijenski uslovi su bili očajni. Neki nisu imali pristup mokrom čvoru, pa su bili prisiljeni da vrše nuždu služeći se improvizovanim posudama. Najveći dio vremena nije im obezbjeđivana odgovarajuća zdravstvena njega za liječenje bolesti od kojih su patili uslijed nezdravih životnih uslova i za saniranje rana koje su im tokom zlostavljanja nanosili pripadnici HVO-a. Neki će zbog toga doživotno trpjeti posljedice. Vijeće /Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Prlić i drugi* - prim. S. Č./ ističe da su posebno teški uslovi vladali u samicama na Heliodromu i u zatvoru u Dretelju, u kojima su zatočenici bili lišeni vode, hrane, uslova za ličnu higijenu, pa čak i svjetla.

U ovim zatočeničkim centrima, Muslimani su takođe bili podvrgnuti zlostavljanju. Pripadnici HVO-a redovno su ih tukli i izlagali izuzetno teškim patnjama. U zatočeničkom centru Vojno, pripadnici HVO-a su nekim zatočenicima nanosili opekotine cigaretama. Ivica Kraljević, pripadnik Vojne policije i zapovjednik zatvora u Ljubuškom je, zajedno sa još dva čovjeka, jednog zatočenika u zatvoru podvrgao elektro-šokovima sve dok ovaj nije izgubio svijest. Osobe koje su dolazile spolja, između ostalih pripadnici vojne policije, dobijala su odobrenje, naročito od zapovjednika 1. brigade HVO-a, da uđu u prostorije zatvorâ u Dretelju i Gabeli i tamo tuku zatočenike. Boško Previšić, zapovjednik zatvora u Gabeli, lično je ustrijelio jednog vojnika Armije BiH. Najmanje dva zatočenika u zatvoru u Dretelju su preminula od posljedica zlostavljanja ove vrste. Pripadnici vojne policije takođe su ustrijelili tri zatočenika otvorivši vatru na hangare u kojima su zatočenici bili zatvoreni. Mario Mihalj, koji je upravljao zatočeničkim centrom Vojno, premlatio je, a potom iz vatrenog oružja ubio jednog Muslimana zatočenog u centru. Pripadnici HVO-a takođe su redovno vrijeđali i ponižavali zatočenike. U zatvoru u Dretelju, zatočenike su prisiljavali da jedu služeći se priborom koji se nikada nije prao, a

i civilne objekte; terorisanje civila; silovanja i seksualna zlostavljanja; vojni napadi na gradove i sela, te njihovo razaranje; uništavanje stambenih, vjerskih, historijskih, obrazovnih, naučnih, kulturnih, zdravstvenih, sportskih, privrednih i drugih civilnih objekata, uključujući i Stari most u Mostaru; pljačkanje i spaljivanje javne imovine; pljačkanje bošnjačkih kuća, stanova i druge bošnjačke imovine, kao i njihovo spaljivanje; masovno otpuštanje s posla; prevođenje u katoličanstvo; prisilni rad na linijama fronta, gdje su logoraši i zatvorenici prisiljavani (prisiljeni) da budu ljudski štit; namjerno obustavljanje humanitarne pomoći; napadi na humanitarne radnike; uvođenje ogromnih taksi na humanitarnu pomoć i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. To je, u skladu sa hrvatskom nacionalističkom ideologijom i politikom formiranja “**zajedničke hrvatske države u njenim etničkim i povijesnim granicama**”, za čiju je realizaciju na kraju XX stoljeća postojao udruženi zločinački poduhvat, na čijem je čelu bilo državno, političko i vojno rukovodstvo Republike Hrvatske, pod vodstvom predsjednika Franje Tuđmana, dio smišljene i sistematske politike i prakse genocida, koju su hrvatske oružane snage organizovano činile u navedenim područjima Republike Bosne i Hercegovine. Takva genocidna politika i genocidna praksa provođena je u općinama: Stolac, Čapljina, Ljubuški, Tomislav-Grad, Mostar,¹⁸² Jablanica, Prozor,

svoj oskudni obrok morali su da privedu kraju za svega nekoliko sekundi jer bi u protivnom bili kažnjeni. Zatočenike koji nisu jeli dovoljno brzo prisiljavali su da legnu na užareni asfalt i da se bez košulje valjaju po zemlji. Jednog zatočenika na Heliodromu prinudili su da poliže vlastitu krv kako 'balijska krv ne bi ostala na hrvatskoj zemlji', po riječima njegovih tamničara iz redova Vojne policije.

Zatočenici na Heliodromu, u zatočeničkom centru Vojno i u zatvoru u Ljubuškom prisiljavani su da obavljaju opasne radove na liniji fronta, pri čemu je jedan broj zatočenika ranjen ili poginuo u razmjeni vatre između ABiH i HVO-a. Zatočenici na Heliodromu ranjavani su ili su ginuli dok su ih duž linije fronta koristili kao živi štit” (ICTY, Predmet br. IT-04-74, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PRLIĆ i drugi, 29. maj 2013, str. 5-6).

¹⁸² Tadeusz Mazowiecki, u izvještajima od 19. maja, 6. septembra i 17. novembra 1993, pruža značajne podatke o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava na području Mostara 1993: “U noći 9. maja /1993. - prim. S. Č./ veliki broj muslimanskih civila, zajedno s manjim brojem Srba, bili su opkoljeni u kućama i sada su u pritvoru hrvatskih snaga, u zastarjeloj fabrici aviona južno od grada. Dana 12. maja, međunarodnim humanitarnim radnicima dozvoljen je kratak ulazak u logor za pritvorenike, gdje se sada drži između 1.500 i 2.000 ljudi. Među zatvorenicima

su i žene i djeca, koji se drže odvojeno od muških zatvorenika i većina je zabrinuta za sudbinu drugih članova porodica, jer komunikacija između grupa nije dozvoljena.

28. Izvještava se da su uvjeti u bivšoj fabrici i obližnjim zgradama, koje se koriste za smještaj pritvorenika, loši, posebno za muškarce. Do 60 ljudi se drži u jednoj sobi, često bez madraca ili ćebadi za spavanje. Neke sobe u muškom dijelu logora imaju nedovoljno prostora da bi ljudi mogli spavati potpuno opruženo. Izvještava se da za hranu dnevno dobivaju nekoliko keksova i čašu mlijeka ili vode. Najosnovnije higijenske potrepštine, kao što su sapun ili toaletni papir nisu osigurane. Izvještava se da su zatvorenici izloženi velikim poniženjima.

29. Postoje tvrdnje da se neki zatvorenici drže u podrumima i da su podvrgnuti mučenju. Međutim, ove tvrdnje još uvijek nije moguće istražiti.

30. Hrvatske snage koje upravljaju logorom tvrde da su žene i djeca slobodni da napuste logor i da u oni dovedeni tamo da bi bili zaštićeni od teških borbi u gradu. Također su izjavili da će se osobe čije kuće nisu uništene u sukobima moći vratiti tamo čim sukobi prestanu. Ostali će biti zadržani na sadašnjoj lokaciji.

31. Jasna je činjenica da je bilo teških sukoba u gradu. Većina zatvorenika su Muslimani, a da su nekolicina njih Srbi, i izvještava se da njihovi hrvatski susjedi, koji žive u istim zgradama kao i oni, nisu ovako pritvarani. Odabir za svojevolljna pritvaranja je očito pravljjen na osnovu etničke pripadnosti. Zatvorenici tvrde da su silom odvedeni iz svojih kuća, uz najavu od samo nekoliko minuta, a neki su odvedeni u donjem vešu. Također, prema izvještajima, nije im bilo dozvoljeno da ponesu lične stvari. Logor je pod teškom oružanom stražom, a najmanje nekoliko zatvorenika je u strahu za svoje živote. Neki od zatvorenika su odvedeni iz logora i za njima se traga” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 188-189).

“Prisilna protjerivanja u Mostaru” su, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “popraćena masovnim hapšenjima muškaraca Bošnjaka, u gradu i u okolnim područjima zapadne Hercegovine. Većina uhapšenih su bili muškarci sposobni za ratovanje, iako su i neki muškarci iznad 60 godina starosti i dječaci uhapšeni od snaga HVO-a.

... Čak do 10.000 muškaraca je uhapšeno u Mostaru od maja 1993. godine, 4.000 ih je uhapšeno u Čapljini od jula 1993. godine, još nekoliko stotina u Stocu, također u julu 1993. godine, i 92 u Gradiški 15. augusta 1993. godine ... /Vjerovatno je riječ o selu Gradska kod Ljubuškog, u kome je, po Popisu stanovništva iz 1991, živio 291 Bošnjak - * * * NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA, REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991, *Statistički bilten*, br. 234, Sarajevo, 1993, str. 74 - prim. S. Č./.

19. Glavni centri gdje se drže zarobljenici su po svemu sudeći na heliodromu Rodoč, južno od Mostara, u bivšim skladištima municije JNA u Gabeli južno od Čapljine i bivšim skladištima JNA u Dretelju, sjeverno od Čapljine. Sumnja se da se drugi manji centri nalaze u Otocima, Čapljini, Grabovini, Mostaru, Ljubuškom i Trebižatu. Međunarodni komitet Crvenog križa (MKCK) je dobio pristup heliodromu Rodoč sredinom jula u skladištu Gabeli 30. augusta 1993. godine, gdje je ustanovio da se nalazi približno 1.100 zatvorenika” (Isto, str. 209-210).

Uslovi u logorima su bili “brutalno ponižavajući ..., između 2.000 i 3.000 muškaraca držani su u dva hangara u Gabeli odjednom. Dnevni obroci sastoje se od 650 grama hljeba, koji dijeli 16 zatvorenika i zdjele rijetke supe. Ponekad se i ne daje

hrana po dva-tri dana zaredom, očito u vrijeme kada vojska HVO-a pretrpi poraz u središnjoj Bosni. Hangari su skoro hermetički zatvoreni, a za vrijeme ljetnih mjeseci zatvorenici su bili u opasnosti od gušenja. Čuvari su prijetili da će otvoriti paljbu iz strojnice po zidovima hangara ako zatvorenici budu kucali i tražili zraka.

21. U izvještajima iz Dretelja, navodi se da su neki zarobljenici umrli od dehidracije zbog vrućine u podzemnom hangaru s metalnim krovom ... Čuvari u Dretelju su jednom prilikom obasuli strop hangara paljbom, pri čemu su tri zarobljenika ranjena. Taj zarobljenik tvrdi da ga nakon puštanja iz logora njegova porodica nije mogla prepoznati” (Isto, str. 210).

“Zarobljenici iz Mostara i zapadne Hercegovine, kao i isti iz ostalih dijelova zemlje, bili su prisiljeni obavljati opasne poslove na borbenim linijama. Bosanske Muslimane, zarobljenike u Rodoču, naprimjer, prisiljavale su snage HVO-a da na periode do 10 dana popravljaju rovove na borbenim linijama, gdje su neki od njih i poginuli” (Isto).

Istočni dio Mostara je “većim dijelom naseljen civilima, bosanskim Muslimanima (od kojih su mnogi tu doselili prisilno) i majim brojem stanovnika hrvatskog i srpskog porijekla. Terensko osoblje specijalnog izvjestitelja smatra da su životni uvjeti zapanjujuće loši jer vlada razaranje i nestašica osnovnih životnih potrepština.

26. Od početka maja 1993. godine, navodi se da je istočna obala Mostara pod stalnim granatiranjem i snajperskim napadima sa pozicija HVO-a na zapadnoj obali grada. Vladini izvori tvrde da se na taj dio baci u prosjeku 200-400 granata dnevno, pri čemu se uništilo oko 50% zgrada i 90% privatnih kuća. Također navode da su 24. augusta 1993. godine snage HVO-a bacile granate na istočnu stranu Mostara iz dva poljoprivredna aviona. Nedugo prije nego što je terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja stiglo u augustu 1993. godine dvije granate su oštetile gornji sprat improvizirane bolnice u tom okrugu, uništivši zalihe lijekova i usto je treći sprat zgrade postao neupotrebljiv. Skladište u kome se držala humanitarna pomoć također je bilo meta direktnog pogotka. Masovno uništavanje je očigledno svugdje, iako je na nekim mjestima evidentno da su krivci bosanski Srbi i njihovo granatiranje 1992. godine.

27. Nestašica hrane i medicinskih zaliha je velik problem na istočnoj strani. Konvoj UNHCR-a, koji je nosio 200 tona zaliha, bio je prvi koji je uspio doprijeti do tog područja u više od dva mjeseca. Po njihovom dolasku, djelatnici organizacija za pomoć, koji su procijenili situaciju, pribojavali su se da će ljudi neminovno umirati od gladi. Specijalni izvjestitelj je saznao da su snage HVO-a namjerno obustavljale dolazak humanitarne pomoći civilima u Mostaru. Postoje izvještaji, naprimjer, da je vozilo UNHCR-a konfiskovano pod prijetnjom paljbe od snaga HVO-a 22. augusta 1993. godine. Kad je osoblje UNHCR-a uložilo pritužbu, lokalna policija je oklijevala da pomogne. Tokom razgovora s njima, neidentificirani čovjek u civilnoj odjeći je pucao u zrak iz policijskog vozila” (Isto, str. 211).

“Protjerivanje muslimanskog stanovništva iz Mostara započelo je”, navodi Tadeusz Mazowiecki u Izvještaju od 17. novembra 1993, “u junu 1993. godine. Samo 14. i 15. juna nekoliko hiljada Bošnjaka koji su živjeli u zapadnom dijelu grada je istjerano, a njihova lična dokumenta, uključujući i rješenja o stanarskom pravu, spaljena su na ulici. Potom su pod kišom metaka vojnika HVO-a protjerani preko mosta na istočnu obalu, koja je pod kontrolom Armije RBiH. Bilo im je rečeno da su protjerani da bi napravili mjesto za Hrvate iz Travnika.

Prisilna protjerivanja i prebacivanja bošnjačkog stanovništva u Mostar su zabilježena i u oktobru 1993. godine.

54. Deportacije Bošnjaka iz drugih dijelova zapadne Hercegovine započele su 13. jula 1993. godine, kada je oko 500 civila sakupljeno iz sela između Stoca i Čapljine i prisiljeno da pređu liniju razgraničenja s Armijom RBiH između Bune i Blagaja. Vojnici HVO-a su prijetili da će ubiti svakog ko pokuša da se vrati. Do kraja augusta 1993. godine, 20.000 Bošnjaka je protjerano preko linije razgraničenja.

55. Prije nego što su započela protjerivanja, hrvatske vlasti su koristile administrativnu moć da bi zlostavljali bošnjačko stanovništvo i na taj način ograničavali njihova prava. Ove mjere su uključivale masovna otpuštanja s posla krajem 1992. godine, pretraživanje domova koje su vršili civili i vojna policija u aprilu 1993. godine, hapšenja muškaraca Bošnjaka u Stocu u aprilu 1993. godine, isključivanje telefona u Čapljini i mobilizacija automobila koje su provodili vojnici HVO-a 4. jula 1993. godine. Slične aktivnosti su se provodile u Tomislavgradu i Livnu.

56. Hrvatski gradonačelnik Čapljine je 13. juna 1993. godine objavio na radiju da lokalnim Bošnjacima više ne mogu garantirati život i sigurnost. Tvrdi se da je nakon toga njihov normalan život postao nemoguć. Za Bošnjake je bilo opasno da izlaze na ulicu, a hranu su mogli dobiti samo uz pomoć komšija Hrvata, prijatelja ili bračnih partnera. Muslimanske porodice su postale metom noćnih pljački maskiranih bandi, imovina im je bila oštećena, a policija u Čapljini im je pružala slabu zaštitu. Slični napadi su prijavljeni u selu Gradska od sredine augusta 1993. godine. Kuće bošnjačkih obitelji su svakodnevno pljačkane noću, dok bi ih tokom dana vojna policija spriječila da incidente prijave patrolama Civilne policije Ujedinjenih naroda.

57. Sistemska hapšenja Bošnjaka započela su u maju 1993. godine i dosegla vrhunac krajem jula 1993. godine kada se procjenjuje da ih je 15.000 bilo u zatočeništvu. Tokom ovog perioda su zatvarani muškarci Srbi i Romi nastanjeni u zapadnoj Hercegovini. Međunarodni komitet crvenog križa je 19. oktobra 1993. godine izborio oslobađanja 600 Bošnjaka. Krajem oktobra 1993. godine HVO je držao 4.200 zatvorenika u osam registriranih zatvoreničkih logora, od kojih je najveći bio heliodrom Rodoč kod Mostara.

58. Većinu uhapšenika su činili vojno sposobni civili, iako su, također, bili zatvarani i mladići i starci preko 60 godina starosti. U Mostaru je 30. juna 1993. godine uhapšeno više od 6.300 Bošnjaka, u Čapljini je između maja i juna 1993. godine uhapšeno njih 5.500, 1.350 ih je uhapšeno u Stocu u junu 1993. godine, a 92 u Gradskoj u avgustu 1993. godine.

59. Izgleda da su hapšenja bila dio politike da se zapadna Hercegovina očisti od nehrvata. Bošnjaci, bivši zarobljenici iz Čapljine, koji su u junu 1993. godine bili uhapšeni bez naloga za hapšenje, bili su prisiljeni potpisati izjavu da će po puštanju na slobodu 'dobrovoljno' napustiti Čapljinu.

60. Zatvorenici heliodroma Rodoč koji su imali garantna pisma za odlazak u treće zemlje su 17. jula 1993. godine morali potpisati dokumente HVO ureda za raseljene osobe kojima izjavljuju da žele napustiti Bosnu i Hercegovinu. Čak je i zatvorenicima bez garantnih pisama rečeno da napuste teritoriju Bosne i Hercegovine, pod lažnim obećanjem da će po dolasku u Hrvatsku biti raseljeni u treće zemlje. Nekoliko stotina zatočenika dobili su svega nekoliko sati da vide svoje obitelji i spakiraju stvari, nakon čega su deportovani u Republiku Hrvatsku (Isto).

Prema određenim tvrdnjama Granična policija Hrvatske je zaustavila jedan konvoj 18. jula 1993. godine i evidentirala broj zatočenika, kao i njihove lične dokumente. Međutim, jednom drugom konvoju je neometano omogućen prelazak granice u blizini Vrgorca. Tvrdi se da su zatvorenici na granici prebačeni u hrvatska vozila i da su pod policijskom pratnjom sprovedeni do Gašinaca. Ovi događaji bi potvrdili aktivno učešće Vlade Republike Hrvatske u ovim deportacijama.

Zatvorenici su bili primorani na rad u opasnim uvjetima, kao što je kopanje rovova i punjenje vreća s pijeskom na linijama razdvajanja. Određen broj zatočenika je smrtno stradao pri obavljanju ovih poslova.

Zatvorenici su imali slomljena rebra, slomljene prste, modrice i srčane probleme, koji su bili posljedica batinjanja koja su vršili stražari ...

U oktobru došlo je do djelimičnog zatvaranja zatvoreničkog logora Dretelj i puštanja zarobljenika ...

65. Od augusta 1993. godine većinom bošnjačko stanovništvo zadržano u istočnom dijelu Mostara granatirano je do 400 puta na dan s položaja bosanskih Hrvata u zapadnom dijelu grada. Također, međunarodni posmatrači su potvrdili da bosanski Hrvati protiv civila u Mostaru i zapadnoj Hercegovini koriste snajpere, posebno smrtonosne puške kalibra 12,7 mm koje imaju domet do jednog kilometra i opremljene su nišanima za noćno gađanje. U centru Starog Viteza, bošnjačkoj enklavi u dolini Lašve pod kontrolom HVO-a, 18. aprila je eksplodirao kamion pun eksploziva kojim je upravljao vozač, Musliman, čiju su porodicu držali kao taoce. Eksplozija je ubila pet civila” (Isto, str. 224-226).

Protjerivanja iz Mostara su “bila praćena seksualnim zlostavljanjima, uključujući silovanje. Obično su vojnici HVO-a do gola pretraživali Bošnjakinje prije nego što bi ih protjerali preko linije razgraničenja. Dvije Bošnjakinje su 29. septembra 1993, nakon pretraživanja silovala dvojica pripadnika HVO-a na Klinici za plućne bolesti ‘Dispanzer’ u Mostaru”.

23. Muslimanka je prijavila da su je silovali uniformisani pripadnici HVO-a koji su provalili u njen stan u Mostaru sredinom jula 1993. godine, nakon što su ona i njen muž Hrvat u svom stanu skrivali komšije Bošnjake i pomogli im da pobjegnu iz grada. ...” (Isto, str. 220).

“Najmanje 100 žena je prijavilo silovanje koje su vršili pripadnici HVO-a između aprila i oktobra 1993. To vjerovatno”, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “nije konačan broj, jer je prikupljanje informacija ograničeno zbog činjenice da je ulazak u Mostar otežan, a i zbog toga što su izbjeglice iz zapadne Hercegovine utočište potražile na različitim mjestima. Nijedan vojnik HVO-a nije kažnjen za ovaj zločin” (Isto, str. 219-220).

Oružane snage Republike Hrvatske su od juna 1993. do aprila 1994. pod opsadom držale Mostar. “Tokom tog perioda je na istočni dio grada, kao i na četvrt Donja Mahala u zapadnom dijelu, izvršen dugotrajni vojni napad HVO-a, koji se konkretno sastojao od stalnog intenzivnog granatiranja i vatre iz drugog naoružanja. Usljed granatiranja su mnogi civili, ali i članovi međunarodnih organizacija, bili ranjeni i izgubili živote. Takođe je jako oštećeno ili uništeno deset džamija. HVO je zaprećavalo, a ponekad i potpuno blokirao prolaz humanitarne pomoći. Muslimansko stanovništvo bilo je prisiljeno da živi u izuzetno teškim uslovima, bez hrane, vode, električne energije i adekvatne njege. Vojnici HVO-a su silovali više žena, uključujući i jednu djevojku od 16 godina, prije nego što su ih natjerali da prijeđu liniju fronta prema istočnom Mostaru. Dana 8. novembra 1993. jedan tenk HVO-a je tokom ofenzive cijeli dan otvarao vatru po Starom mostu, zbog čega se

Gornji Vakuf, Bugojno, Kiseljak, Busovača, Vitez,¹⁸³ Žepče, Vareš i drugim mjestima, što, pored brojnih dokaza, potvrđuju i masovne grobnice (Lapsunjski – Prozor; Tasovčići – Čapljina; Balinovac – Mostar; Trzna – Žepče i dr.). Najeklatantniji primjer masovnih zločina je genocid u **Ahmićima**,¹⁸⁴

nije mogao koristiti i skoro se srušio. Most je zaista srušen u jutarnjim satima 9. novembra 1993. ...” (ICTY, Predmet br. IT-04-74, PRLIĆ i drugi, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Ćorića i Borislava Pušića, *PODACI O PREDMETU*).

¹⁸³ Sredinom aprila 1993. oružane snage Republike Hrvatske su, bacajući “**granate u domove**” i pucajući “**nasumice na civile**”, u gradu Vitezu ubile “**na stotine civila**”. “**Hrvatske snage su pogubile veliki broj porodica u svojim domovima hicima u glavu iz neposredne blizine ...**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 186-187). Pored toga, navedene snage su vršile “**sistematsko protjerivanje nehrvata iz njihovih domova i skrovišta u i oko Viteza**”, kao i **silovanja** (Isto, str. 187). “**Hrvati su**”, tvrdi britanski oficir Bob Stewart (komandant britanske jedinice u sastavu UNPROFOR-a), “**cisternom napunjenom eksplozivom raznijeli gotovo pola Mahale**” - “**(stari dio Viteza, veličine 200 sa 300 metara ...)**” - (R. Muratović, **GENOCID U AHMIĆIMA 1993**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 360). Broj žrtava u gradu Vitezu je, prema rezultatima istraživanja mr. Muniba Kaimovića, oko 30 ubijenih civila (M. Kaimović, **TEMPORE KRIMINIS U DOBA ZLOČINA**, Organizacija porodica šehida, poginulih boraca i nestalih lica općine Vitez, Vitez, 2014, str. 278-279).

¹⁸⁴ Hrvatske snage su u selu Ahmićima 16. aprila 1993. izvršile genocid nad Bošnjacima: ubijeno je i živo spaljeno 116 civila, uključujući žene i djecu (u kućama, dvorištima i podrumima dok su civili spavali ili obavljali jutarnju molitvu - dvije žene i četvero male djece su živi spaljeni), i zapalili (granatama, zapaljivim mecima i benzinom) sve bošnjačke kuće i štale, te minirali, zapalili, srušili i uništili dvije džamije “**Nevini ljudi**”, kao i njihove životinje (psi, ovce, krave i kokoške) “**su ubijani bez milosti**” (R. Muratović, nav. dj., str. 59-361). “**Sve je**”, tvrdi pukovnik Bob Stewart, koji je lično sa svojim vojnicima vidio užasne prizore, “**tamo bilo mrtvo. Ništa se nije micalo. Psi su bili mrtvi, ovce, kokoši ... Džamija je bila srušena, minaret prepolovljen ...**” (Isto, str. 355-356). Civilni Bošnjaci su “**tjerani iz kuća. Ubijali su ih na dvorištu. Potom su tijela vraćena u kuće, one su paljene ...**” (Isto, str. 356-361).

O genocidu nad civilima i civilnim stanovništvom u Ahmićima značajne podatke pruža Tadeusz Mazowiecki, u Izvještaju br. E/CN.4/1994/4, od 19. maja 1993. godine:

“**15. Rano ujutro 16. aprila 1993, oko 05.30 sati, HVO snage su otpočele minobacački napad na sjeverni dio sela Ahmića. Granatiranje je djelotvorno sprječavalo ljude od bježanja prema šumskom području sjeverno od sela. Seljaci su tako bili suočeni s izborom ostanka u domovima ili bježanja prema glavnoj cesti za Vitez. Čini se da je veliki broj stanovnika izabrao ovu drugu opciju i pobjegao južno, na jedno otvoreno polje, gdje ih je dočekao HVO. Najmanje 20 civila u bijegu je napadnuto iz zasjede na polju i ubijeno vatrenim oružjem iz blizine, većinom u glavu i vrat. Čini se da nije bilo preživjelih od ove zasjede. Terensko osoblje je posjetilo**

poprište i pronašlo je tri položaja na kojima su ostavljene čahure metaka velike snage, koje odgovaraju snajperskom kalibru.

16. Dok je sjeverna strana sela bila granatirana, HVO vojnici su navodno ušli u selo i kretali se u grupama, od pet ili više, od kuće do kuće pucajući i bacajući granate kroz vrata i prozore. Čini se da je u nekoliko slučajeva stanovnicima bilo naređeno da izađu iz svojih kuća i da su bili po kratkom postupku pogubljeni. U drugim slučajevima, vojnici su ulazili u kuće i ubijali ukućane. Mnogo kuća je bilo namjerno zapaljeno.

17. Jedan očevidac, koji je bio u kući na kraju sela, opisao je kako se sakrio iza kauča u jednoj sobi, dok su hrvatski vojnici ulazili u drugu. Porodica iz te kuće je bila u sljedećoj sobi: otac, majka, četverogodišnji dječak i tri mjeseca stara beba. Očevidac je začuo prasak vatre iz mašinskih pušaka i vidio je kako muž i žena padaju na pod. Vojnici su tada posuli benzin, koji su nosili u staklenim flašama, po cijeloj sobi, uključujući i kauč iza kojeg se krio očevidac. Kuća je tada zapaljena šibicama. Svjedok nije bio u mogućnosti da potvrdi da li je porodica bila ubijena hicima iz oružja prije nego što su zapaljeni. Poslije nekoliko trenutaka svjedok je ispuzao iz kuće, da bi ležao u jednoj rupi prije nego što je pobjegao u susjedno selo. Pretrpio je ozbiljne opekotine na rukama i nogama i na jednoj strani tijela. Na temelju iskaza svjedoka, terensko osoblje je lociralo ugljenisana tijela porodice u ostatku kuće, koje su zatim ukopali pripadnici britanskog bataljona UNPROFOR-a.

18. U drugoj kući je pronađeno osam tijela, izgorjelih do neprepoznatljivosti. Ono što izgledaju kao ostaci odrasle osobe i mlađeg djeteta pronađeno je na pragu, dok su ostaci četiri od šest osoba (navodno nije bilo moguće utvrditi s tačnošću koliko) pronađeni na tavanu. Izvještava se da su ostaci na tavanu od majke i njenih četvero djece i nije bilo moguće odrediti uzrok smrti. Postoji razlog za vjerovanje da su ovi ljudi zapaljeni živi.

19. Od 89 tijela, izvučenih iz sela, većina pripada starijim ljudima, ženama, djeci i bebama. Spisak od 101 moguće žrtve je dobijen iz svjedočenja raseljenih osoba, koje su bili svjedoci ubistava. Iz nekih od 180 zapaljenih kuća se još izvijao dim, dvije sedmice poslije napada. Većina njihovih krovova se urušila. Tokom ili poslije napada, dvije džamije u selu su srušene, jedna eksplozivom, a drugu je progutala vatra i još se vidio stub dima iz nje kada je terensko osoblje posjetilo selo. Procjenjuje se da su oko 100 tijela još uvijek pod ruševinama u selu, ali pokušaji da se oni pronađu su veoma opasni, zbog nestabilnosti zidova koji još stoje. Selo se opisuje da 'zaudara na smrt'.

20. Svih približno 180 bošnjačkih kuća je potpuno uništeno. Sada nema Bošnjaka u selu. Oko 15 hrvatskih kuća u Ahmićima je ostavljeno netaknuto u napadu, a neki od hrvatskih seljaka su ostali. Neki od njih su potvrdili da su bili prisutni tokom napada, ali nisu bili voljni govoriti o događajima 16. aprila.

21. Tokom napada, negdje oko 150 Bošnjaka je bilo opkoljeno i držano u pritvoru 16 dana u školi 'Braća Ribar' u Dubravicama. Njihovo oslobađanje je izdejstvovao Međunarodni komitet Crvenog krsta i Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih nacija. Terensko osoblje se u Zenici sastalo sa 100 bivših zatvorenika, tri dana nakon njihovog puštanja na slobodu. Većina ovih zatvorenika su bile žene i

Vrbanji,¹⁸⁵ **Stupnom Dolu,**¹⁸⁶ **Prozoru,** u naseljima Tulica, Grahovci, Radanovići i Han-Ploča (**Kiseljak**), gdje su mnogi civili, uključujući žene

djeca. Oni navode kako su dobijali veoma malo hrane i tvrde da su dvije žene bile silovane od strane HVO čuvara ...” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 187-189, te str. 223).

“Prisilno raseljavanje i pritvaranje civila, samovoljne egzekucije, napadi na gradove, kao i razaranje sela i vjerskih objekata, postali su”, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “dijelom promišljene sistematske politike etničkog čišćenja /odnosno genocida - prim. S. Č./, koje vrši HVO u regionu. Sudbina civilnog stanovništva sela Ahmići je osobito šokantna primjena ove politike” (Isto, str. 191).

¹⁸⁵ Hrvatske oružane snage su, u skladu sa velikodržavnim projektom o formiranju “**zajedničke hrvatske države u njenim etničkim i povijesnim granicama**”, 17-28. jula 1993. u bugojanskom naselju **Vrbanji** počinile različite oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, koji potvrđuju genocidnu namjeru, politiku i praksu hrvatskog agresora i njegove teritorijalne pretenzije prema Republici Bosni i Hercegovini. Tada je ubijeno 54 i zatvoreno, mučeno i zlostavljano 45 civila Bošnjaka.

Ubijanje, a posebno masakriranje, odnosno izživljavanje nad žrtvama, posebna je dimenzija zločina nad civilima Vrbanje.

U Vrbanji su, na osnovu planiranih i sistematski pripremljenih aktivnosti, izvršeni napadi na civilne ciljeve, prijeke egzekucije, silovanja, masovne pljačke, neselektivna upotreba sile, razaranje stambenih i drugih civilnih objekata, zlostavljanja, mučenja, sakaćenja, itd. (* **ZLOČINI U VRBANJI JULA 1993**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001, str. 9-460).

¹⁸⁶ Hrvatske oružane snage su 23. oktobra 1993. “**počele da hapse i privode muškarce muslimanske nacionalnosti u gradu Vareš. Većina je zatočena u srednjoj, a potom u osnovnoj školi u Varešu, u kojima su vladali veoma teški uslovi zatočeništva i u kojima su ih pripadnici HVO tukli. Između 23. oktobra i 4. novembra 1993, muškarci muslimanske nacionalnosti su takođe bili zatočeni u Vareš - Majdanu. Vojnici HVO-a su nad njima 'vršili nasilje' i ponižavali ih. Primjera radi, jednog zatočenika su primorali da odsječe vlastitu bradu i da je pojede**”. Pored toga, “**pripadnici HVO-a su silovali dvije Muslimanke iz grada**”, i, također, “**pljačkali prodavnice i kuće u vlasništvu Muslimana**” (ICTY, Predmet br. IT-04-74, *SAŽETAK PRESUDE* Pretresnog vijeća u predmetu Prlić i drugi, 29. maj 2013, str. 6).

U ranim jutarnjim satima 23. oktobra 1993. snage HVO-a su napale selo Stupni Do, ubile, zaklale i zapalile 38 civila, Bošnjaka, među kojima i nekoliko djece, silovale i seksualno zlostavljale određeni broj Bošnjakinja, selo u potpunosti razorile, opljačkale a zatim zapalile sve bošnjačke kuće i druge objekte (zločinci su u jednu kuću ubacili šest ubijenih žrtava - dvojicu starijih Bošnjaka, dvije žene i dijete od tri godine - polili ih benzinom i zapalili). Žene, majke i muškarci davali su zlato i novac da bi spasili djecu i žene od silovanja. Jednu lijepu djevojku su silovali pred njenom majkom i nakon toga ubili njenu majku. Poslije tog ubistva, ubili su i još jednu ženu, nakon čega su je ubacili u kuću i zapalili. U podrumu kuće Kemala Likića, pronađeno je sedam žrtava (leševa), jedna žena i šestero djece (Isto; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 220, 224 i 267; A. Kovačević, **VAREŠ 1992-1995: ZLOČIN, ISTINA I PRAVDA**, Futur art, 2014, str. 128-152, 170-185, 308, 471-472 i 661-662).

i djecu, ubijeni i živi spaljeni, a kuće i drugi civilni objekti zapaljivim mecima, granatama i benzinom zapaljeni.¹⁸⁷

U Stupnom Dolu su, tvrdi Carla del Ponte (glavni tužilac ICTY-a od 1999-2007), pod vođstvom Ivica Rajića, a po naredbi Slobodana Praljka (“**da riješi situaciju u Varešu i da nemaju milosti ni prema kome**”), 23. oktobra 1993, “**zapovjednici i vojnici paravojske bosanskih Hrvata /ne radi se o paravojsci “bosanskih Hrvata”, već je riječ o oružanim snagama Republike Hrvatske - prim. S. Č./ istjerali muslimanske civile iz njihovih domova i skrovišta, oduzeli im sve dragocjenosti, hotimice ubijali muslimanske muškarce, žene i djecu, te seksualno zlostavljali muslimanske žene. Posljedica napada bila je smrt barem trideset i sedmero muslimanske djece, starijih osoba, žena i muškaraca, od kojih su otprilike šestorica bili borci. U zasebnoj epizodi pokolja u Stupnom Dolu tri su muslimanska muškarca i jedna žena ubijeni hicima ili zaklani; jednu je ženu vojnika paravojske bosanskih Hrvata odveo u kuću, gdje je smaknuta; dvije su starice, od kojih je jedna bila invalid, žive spaljene u kući; jedan je Musliman ubijen hicima iz neposredne blizine nakon što je vojniku paravojske bosanskih Hrvata odbio predati novac; jedan muslimanski muškarac, devet žena i troje djece ubijeni su pri pokušaju bijega; tri mlade Muslimanke, koje su prvotno izbjegle susret s vojnicima paravojske bosanskih Hrvata, pronađene su kako se skrivaju u malom podrumu i ubijene; izgorjela tijela sedmero članova jedne muslimanske obitelji, uključujući dvoje djece u dobi od dvije i tri godine, pronađene su u skloništu; jedan je Musliman, teško ranjen u obje noge, unesen u kuću koju su vojnici paravojske bosanskih Hrvata kasnije zapalili; jedna je Muslimanka odvedena u sobu i ubijena, a njezina je kuća potom zapaljena” (C. Del Ponte - Ch. Sudetic, nav. dj., str. 252-253).**

¹⁸⁷ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 97, 185-192, 207-211, 219, 220, 223-227 i 267; * * **VRIJEME BEŠČASĆA ...**, str. 153-178, 198-203 i 208-212; S. Čekić, **AGRESIJA ...**, str. 935-1115 i 1119-1126; Isti, **GENOCID ...**, str. 17-21, 23 i 28-29; **ICTY**, Predmet br. IT-04-74-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC protiv Jadranka PRLIĆA, Brune STOJIĆA, Slobodana PRALJKA, Milivoja PETKOVIĆA, Valentina ČORIĆA i Berislava PUŠIĆA, *PRESUDA*, 29. maj 2013; **ICTY**, Predmet br. IT-98-34/-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MLADENA NALETILIĆA zvanog TUTA I VINKA MARTINOVIĆA zvanog ŠTELA, *PRESUDA*, 31. mart 2003; **ICTY**, Predmet br. IT-98-34/-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MLADENA NALETILIĆA zvanog TUTA, I VINKA MARTINOVIĆA zvanog ŠTELA, *PRESUDA*, 3. maj 2006; **ICTY**, Predmet br. IT-95-14/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC protiv Zlatka ALEKSOVSKOG, *PRESUDA*, 25. juni 1999; **ICTY**, Predmet br. IT-95-14/1-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV ZLATKA ALEKSOVSKOG, *PRESUDA*, 24. mart 2000; **ICTY**, Predmet br. IT-95-14-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC protiv Tihomira BLAŠKIĆA, *PRESUDA*, 3. mart 2000; **ICTY**, Predmet br. IT-95-14-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV TIHOMIRA BLAŠKIĆA, *PRESUDA*, 29. juli 2004; **ICTY**, Predmet br. IT-95-17-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC protiv Miroslava BRALLE, *PRESUDA O KAZNI*, 7. decembar 2005; **ICTY**, Predmet br. IT-95-17/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC protiv ANTE FURUNDŽIJE, *PRESUDA*, 10.

Republika Hrvatska je na okupiranim područjima Republike Bosne i Hercegovine “imala ulogu okupacione sile i to zbog opće (sveukup-

decembar 1998; **ICTY**, Predmet br. IT-95-14/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC protiv Darija KORDIĆA i Marija ČERKEZA, *PRESUDA*, 26. februar 2001; **ICTY**, Predmet br. IT-95-14/2-A, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DARIJA KORDIĆA I MARIJA ČERKEZA, *PRESUDA*, 17. decembar 2004; **ICTY**, Predmet br. IT-95-16-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC protiv Zorana KUPREŠKIĆA, Mirjana KUPREŠKIĆA, Vlatka KUPREŠKIĆA, Drage JOSIPOVIĆA, Dragana PAPIĆA, Vladimira ŠANTIĆA zvanog VLADO, *PRESUDA*, 14. januar 2000; **ICTY**, Predmet br. IT-95-12-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC protiv Ivica RAJIĆA zvanog Viktor ANDRIĆ, *PRESUDA O KAZNI*, 8. maj 2006; **Sud Bosne i Hercegovine**, PREDMET broj: X-KR-06/241, *PRESUDA*, Paško Ljubičić zvan “Toni Raić”, Sarajevo, 29. 04. 2008; **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. S1 1 K 005596 11 Kro, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE protiv Miroslava Anića, *PRESUDA*, 31. 05. 2011; **KANTONALNI SUD U NOVOM TRAVNIKU**, Broj 06 0 K 00 77 24 14K, Novi Travnik, 06. 10. 2015, *PRESUDA*, Josip RELOTA zv. ČOMBE; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, nav. dj., str. 44-46, 48-49, 60-62, 64-65, 71-72, 79-81, 85, 88-89, 91-103, 105, 107-108, 115-116, 135-136, 140-143, 146-147, 149, 151, 157-158, 188-197, 216, 219, 224, 231-232, 234-235, 237-242, 247, 260-263, 278-279, 282-283, 289-292, 300, 308-317, 354, 356-363, 371-379, 389-391, 396, 420-422, 437-442 i 447-458, 461-463 i 466-476; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 440-441 i 443-444; * * **BALKAN BATTLEFIELDS: A MILITARY HISTORY OF THE YUGOSLAV CONFLICT, 1990-1995**, Volume I, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, str. 380 i 392; M. Hero, nav. dj., str. 29-292; M. Hauser, **RAT PROTIV ŽENA I NJIHOV OTPOR**, * * **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker - International, Göttingen i Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 397-399; * * **ZLOČINI U VRBANJI ...**, str. 9-460; E. Zgodić, **TERITORIJALNI NACIONALIZAM: IDEOLOGIJA, ZLOTVORSTVO I ALTERNATIVE**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 291-322; A. Kovačević, nav. dj., str. 135 i druge strane; M. Kaimović, nav. dj., str. 278-279; R. Muratović, nav. dj., str. 59-361; * * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 249-251 i 270-272; S. Dervišević, **ŽEPČE U VREMENU ZLA**, str. 119-139, 153-194, 224-257, 274-284, 292-301, 311-332 i 353-379; Isti, **SJEĆANJA NA ŽEPAČKI LOGOR ...**, str. 59-247; Y, Akashi, **U DOLINI IZMEĐU RATA I MIRA : LIČNOSTI KOJE SAM UPOZNAO**, Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd 2013, str. 107.

Hrvatski agresor je u Republici Bosni i Hercegovini uništio 201 objekt Islamske zajednice (80 džamija, 43 mesdžida, 14 mekteba, 1 tekiju, 3 turbeta i 60 vakufskih objekata) i oštetio 108 (58 džamija, 20 mesdžida, 4 mekteba, 1 tekiju, 1 turbe i 24 vakufskih objekata) - M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, str. 461-463 i 466-476; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 443-444.

ne) kontrole koju je imala nad HVO-om, podrške koju mu je pružala i bliskih veza koje je sa njim održavala”. HVO je djelovao u ime i za Republiku Hrvatsku, čime su njegova djela bila djela Republike Hrvatske. Snage HVO-a su djelovale kao *de facto* (oružane) snage i agent Republike Hrvatske. Zbog “opće kontrole koju je Hrvatska vršila nad HVO-om, imovina bosanskih Muslimana je u trenutku njenog razaranja bila pod kontrolom Hrvatske i nalazila se na okupiranoj teritoriji”.¹⁸⁸

*

*

*

Oružane formacije Fikreta Abdića, koji se stavio u službu agresorâ, izvršile su brojne zločine protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika Bošnjaka, posebno protiv onih civila koji nisu podržavali njegovu izdajničku i zločinačku politiku, kao što su: ubistva, ranjavanja, maltretiranja, fizička i psihička zlostavljanja i premlaćivanja, posebno u logorima, i drugim mjestima zatočenja (Drmaljevo, farma Dubrave, hale Nepeke, Dispanzer u Polju, logor u Cetingradu, vojni zatvor u Miljkovićima i dr.), zatim silovanja, pljačkanje i uništavanje (neselektivno granatiranje) stambenih i drugih civilnih objekata;¹⁸⁹

¹⁸⁸ ICTY, Predmet br. IT-95-14-T; PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV TIHOMIRA BLAŠKIĆA, *PRESUDA*, 3. mart 2000, paragraf 149; * * **BALKAN BATTLEGROUND** ..., str. 380 i 392; ICTY, Predmet br. IT-04-74, *SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PRLIĆ I DRUGI*, 29. maj 2013, str. 7-9.

¹⁸⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 270, 339 i 442; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA** ..., str. 387-388; * * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU** ..., str. 177-180; D. Muranović, **KONCENTRACIONI LOGORI U BOSANSKOJ KRAJINI U VRIJEME AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991- 1995**, * * **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane u Bihacu 22- 24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 512-513; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*. Tadeusz Mazowiecki je “**bio šokiran kad je posjetio logor /Drmaljevo - prim. S. Č./ gdje su zatvoreni civili u Velikoj Kladaši. Tokom posjete je imao priliku razgovarati s mnogim zatvorenicima. Zarobljeni su bez ikakvih op-**

tužbi i pokazali su sudske dokumente kojima je već odavno valjanost istekla, a u kojima je naveden datum kada će njihovom pritvoru biti kraj. Zatvorenici žive u zgradama koje nisu prikladne za život ljudi, jer im nedostaju osnovne potrepštine, kao što su sanitarni uslovi, smještaj za spavanje i ostale stvari neophodne za održavanje ljudskog dostojanstva. Među zatvorenicima tri osobe su s invaliditetom i povrijeđene, tako da im treba hitna medicinska pomoć koju ne dobivaju. Mnogi zatvorenici su podvrgnuti zlostavljanju od strane čuvara. Po nekoliko dana zaredom su prisiljeni na rad blizu borbenih linija.

Sama činjenica da postoji logor, kao i gnusni uslovi unutra, je u potpunosti neprihvatljiva. I čin hapšenja, kao i ponašanje prema zatvorenicima krše osnovne standarde međunarodnog humanitarnog prava. Odmah nakon posjete, specijalni izvjestitelj je poslao hitnu molbu gospodinu Abdiću u kojoj traži da se momentalno puste svi civilni zatvorenici” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 339).

U logoru Drmaljevo je, prema dokumentaciji Saveza logoraša “Dr. Irfan Ljubijankić” Unsko-sanskog kantona, bilo zatočeno “**5.000 ljudi, u najčešćim slučajevima radilo se o cijelim porodicama**”. Rasim Ićanović je devet mjeseci bio zatočen “**u pet Abdićevih logora**” (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

U logoru na farmi Dubrave, koji su zajednički držale vlasti paradržavnih tvorevina Republike srpske krajine i Autonomne pokrajine zapadna Bosna, zatočenike su (oko 400 Bošnjaka) primoravali “**da poduzimaju operacije čišćenja mina u blizini logora, a postoji i broj navoda o mučenju i prijekim smaknućima. Zatvorenici su smješteni u lošim, ratom uništenim zgradama, koje su prvobitno bile namijenjene za perad. Postoje navodi o mogućnosti postojanja drugih zatvora u blizini Velike Kladuše, uključujući jedan za Bošnjakinje, koje su podvrgnute redovnom seksualnom zlostavljanju. Još nije bilo mogućnosti da se provjere takve tvrdnje**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 442).

Vlasti paradržavne tvorevine Autonomne pokrajine zapadna Bosna bile su, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “**odgovorne za narušavanje prava različitih navodnih protivnika režima. Mnogi su zatvarani u centar u Velikoj Kladuši i postoje izvještaji o mnogobrojnim otmicama**” (Isto, str. 270).

I na području paradržavne tvorevine Autonomne pokrajine zapadna Bosna (u halama “Agrokomerca”, Starom Gradu i Velikoj Kladuši i u kućama po okolnim selima), kao i na više lokacija, uglavnom u privatnim kućama na području paradržavne tvorevine Republike srpske krajine, (iz)vršeni su zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja, posebno nad mlađim ženama, djevojkama i djevojčicama s područja Cazinske krajine. U tim zločinima su zajedno učestvovali pripadnici oružanih snaga navedenih paradržavnih tvorevina. Oni su svakodnevno masovno silovali (“**istovremeno po više muškaraca**”), tukli, mučili i seksualno zlostavljali djevojke Bošnjakinje, od čega su neke “**podlegle od batina, tuče i masovnog silovanja**” (* * * *MOLILASAM IHDAME UBIJU ...*, str. 177-180).

“Autonomaši Fikreta Abdića” prodali su jedan broj zatočenica “**nekim kninskim Srbima, koji su im platili alkoholom i cigaretama**”. Nekoliko “**kninskih - Martićevih Srba**” djevojke i djevojčice su odvodili od sela do sela i svakodnevno ih u kućama (više njih) silovali, grubo vrijeđali i zlostavljali. Zločinci su “**trgovali Bošnjakinjama za cigarete i alkohol**”. Neke zatočenice su ostale trudne i porodile se (Isto).

*

* *

I jedan broj Bošnjaka je u toku odbrane Republike Bosne i Hercegovine od agresije i biološkog istrebljenja izvršio određene ratne zločine nad Srbima (u logoru Čelebići - Konjic, Kazani - Sarajevo, ...) i Hrvatima (Uzdol, Grabovica ...). Protiv jednog broja takvih pojedinaca su još u toku agresije i genocida preduzete energične mjere krivičnog gonjenja.

*

* *

Republika Bosna i Hercegovina, međunarodno priznata država i članica Ujedinjenih nacija, za vrijeme agresije i genocida imala je ogromne ljudske žrtve i prevelika materijalna razaranja. Ukupan **broj, identitet i status žrtava - ubijenih, poginulih, umrlih, ranjenih, prisilno protjeranih i deportovanih i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava** u Republici Bosni i Hercegovini, te način, mjesto i vrijeme izvršenja zločina, zbog složenosti predmeta istraživanja, tipa i karaktera istraživanja, kao i rezultata naučnog istraživanja, još uvijek nisu potpuno naučno istraženi i naučno utvrđeni. Prema dosadašnjim rezultatima raznovrsnih istraživanja samo broj ubijenih kreće se u rasponu od 25.000 do 328.000.¹⁹⁰ Istraživači ICTY-a dr. Ewa Tabeau i dr.

¹⁹⁰ Detaljnije o tome vidi: Smail Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU**: Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Kult/B, Sarajevo, 2007, str. 81-91 (studija je 2009. objavljena i na engleskom jeziku : RESEARCH OF GENOCIDE VICTIMS, WITH A SPECIAL EMPHASIS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA: Problems and Issues in Scientific Theory, Methods and Methodology); * * **SRBIJA PRED MEĐUNARODNIM SUDOM PRAVDE**, knjiga I, Odbrana (priredio Radoslav Stojanović), "Filip Višnjić", Beograd, 2007, str. 52-53, 162, 277, 425-427, 435-439, 479 i 675-676.

Najveći broj ubijenih, teško ranjenih, protjeranih i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je (potječe) iz proljeća i ljeta 1992, dok Republika Bosna i Hercegovina još nije imala bilo kakve realne, a kamoli adekvatne oružane snage i u vrijeme kada je njena teritorija bila gusto posjednuta moćnom oružanom silom (27. aprila 1992. zvanično proglašene) Savezne republike Jugoslavije. To nije bio rat u savremenom smi-

Jakub Bijak, zasnivajući svoje podatke i na rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, ocjenjujući ih kao pouzdane i vjerodostojne, a izvore relevantne, procijenili su 2005. godine broj **“smrti povezanih sa ratom u Bosni i Hercegovini” na 102.622 lica, od čega 55.261 (54%) civila i 47.360 (46%) “vojnih žrtava”, naglašavajući da su ti podaci još uvijek nepotpuni.**¹⁹¹ U njihovu analizu nisu uključeni podaci o svim

slu te riječi (rat obično podrazumijeva oružani sukob koji se odvija između dviju ili više suverenih država i koji se prvenstveno vodi između njihovih oružanih snaga), što, pored ostalog, podrazumijeva i znatan broj vojnih žrtava (boraca), već je to bio prvenstveno rat protiv civila i civilnog stanovništva - bespomoćne, nenaoružane, nezaštićene i neorganizovane žrtve/žrtava, pripadnika nacionalne, etničke, rasne i vjerske grupe kao takve, uz korištenje artiljerije, haubica 105 mm, tenkova T-84, višecijevnih bacača raketa, aviobombi i snajpera. Zapravo, riječ je o najtežem i najgnusnijem obliku zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u historiji čovječanstva - zločinu genocida, koji je ponovo, na kraju XX stoljeća izvršen u Evropi - u ovom slučaju nad Bošnjacima (S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 127). U proljeće i ljeto 1992, s pravom to tvrdi istraživač Brendan Simms, **“u Bosni nije bilo rata, već je to bio pokolj, u kojem su do zuba naoružani i dobro organizirani srpski vojni krugovi iskoristili svoju prednost protiv nezaštićenih civila”** (B. Simms, **NAJSRAMNIJI TRENU-TAK: BRITANIJA I UNIŠTAVANJE BOSNE**, Buybook, Sarajevo, 202, str. VII).

¹⁹¹ E. Tabeau – J. Bijak, **WAR - RELATED DEATHS IN THE 1992-1995 ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS**, *European Journal of Population*, Springer, 2005, str. 187-215.

Detaljnije o glavnim izvještajima demografskih vještaka, predstavljenih (od strane Tužilaštva) na suđenjima u ICTY-u od 2000. do 2008, vidi: * * **RAT U BROJKAMA: DEMOGRAFSKI GUBICI NA TERITORIJI JUGOSLAVIJE OD 1991. DO 1999.** (dr. Ewa Tabeau), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009.

Demografski vještaci ICTY-a, posebno dr. Ewa Tabeau, istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu koristili su u svojim izvještajima za potrebe tri izuzetno značajna procesa pred ICTY-em: protiv visokih oficira Vojske Jugoslavije, Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, kao i protiv Slobodana Miloševića. Istraživanja Instituta su u procesu protiv Galića bila ključna za utvrđivanje **“ljudskih gubitaka tokom opsade Sarajeva od 10. septembra do 10. augusta 1994”**. Naime, glavni izvor u Izvještaju demografskih vještaka za utvrđivanje **“ljudskih gubitaka tokom opsade Sarajeva od 10. septembra do 10. augusta 1994.”** su rezultati istraživanja Instituta. Dr. Tabeau i drugi vještaci, kao i Tužilaštvo i pretresna vijeća ICTY-a, potvrdili su valjanost izvora i rezultate istraživanja Instituta. Iako je vještak (odbrane) dr. Svetlana Radovanović osporavala **“glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau”**, **“služeći se argumentima koji se u biti svode na krivo tumačenje i iskrivljavanje informacija iz Izvještaja E. Tabeau”** i dovela **“u pitanje pouzdanost korištenih izvora”**, Pretresno vijeće je smatralo **“da drugi dokazi**

“smrtima povezanih sa ratom u Bosni i Hercegovini”, kao ni smrtni slučajevi koji su bili rezultat teških životnih uslova.¹⁹² Dr. Ewa

u sudskom spisu, uključujući dokaze koje je predložila odbrana, potvrđuju glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau, iz čega se vidi da je veliki broj civila smrtno stradao ili je ranjen u sukobu u Sarajevu” (ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 580-581 i 797). Također, Smail Čekić je u tom procesu, uz unakrsno ispitivanje, na kome je učestvovao na zahtjev optužbe, dokazao relevantnost tih istraživanja. To isto je potvrđeno i u procesu protiv Slobodana Miloševića, gdje je dr. Tabeau dokazala da istraživanja Instituta predstavljaju pouzdan izvor podataka, a da su rezultati naučnih istraživanja relevantni. Prijatelj ICTY-a, sudija Steven Kay, kao i Milošević, nastojali su dokazati da istraživanja Instituta nisu objektivna. Na pitanje sudije Kaya i Miloševića koliko je pouzdano istraživanje Instituta, dr. Tabeau je odgovorila da je to istraživanje **“bilo dovoljno pouzdano i ja definitivno mislim da je to relevantan izvor koji se može koristiti za ovu svrhu”** (ICTY, *Transkripti*, 7. oktobar 2003 - Svjedok Ewa Tabeau).

Opširni Izvještaj demografskih vještaka Ewe Tabeau, Marcina Zoltkowskog i Jakuba Bijaka *“Ljudski gubici tokom opsade Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994”*, u predmetu Galić, od 10. maja 2002, uglavnom se temelji na istraživanjima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Podatke o ranjenim osobama za vrijeme opsade u Sarajevu posjeduju samo Institut i bolnice: Koševo, Vojna bolnica i Ratna bolnica na Dobrinji. Navedeni vještaci su, pored ostalog, procijenili da su podaci Instituta o ranjenim civilima mnogo potpuniji od bolničkih podataka (* * **RAT U BROJKAMA ...**, str. 767-768).

Demografski vještaci ICTY-a dr. Tabeau i Hetland su i na osnovu istraživanja Instituta (pored baze podataka Federacije Bosne i Hercegovine, baze podataka Republike Srpske, spiska nestalih Međunarodnog komiteta crvenog krsta i pogrebnog društva Bakije) ustanovili bazu podataka **“o broju smrtnih slučajeva na nivou BiH (187.260 unesaka, odnosno “smrtnih slučajeva, “zapisa o smrti”)**” - Isto, str. 688, 701 i 809.

¹⁹² Isto. Kada se govori o rezultatima istraživanja demografskih vještaka ICTY-a, neophodno je iz više razloga, a posebno u vezi sa utvrđivanjem ukupnog broja žrtava genocida drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, obavezno imati u vidu sljedeću činjenicu: njihova statistika je kao i “sve statistike” konzervativna, tj. relativno niska, što je povezano sa prirodom svake presude. Naime, njihovi izvještaji (često) pokazuju **minimalan broj žrtava** (ili **“najmanje” brojeve**), za koje je karakteristično **“što je obuhvat očigledno nepotpun, što znači da su brojevi relativno mali, tj. umanjeni”**. Ovu činjenicu demografski vještaci permanentno korektno naglašavaju u svim svojim izvještajima, navodeći da **“pristup minimalnih brojeva uzima u obzir jedino one podatke o smrti/ranjavanju koji se mogu direktno vezati za ratne aktivnosti”**, pri čemu su **“indirektni smrtni slučajevi”** (glad, loša higijena, fizički i psihički premor, iscrpljenost, uništena boravišta i drugo) isključeni iz minimalnih brojeva, a što je u suprotnosti sa *Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. Stoga oni navode da njihove izvještaje **“ne treba uzimati kao krajnji izvor ratne statistike”**, već oni **“služe u**

Tableau i Jan Zwierzchowski (demografski vještaci ICTY-a) februara 2010, na osnovu izvora različite provenijencije, uključujući i rezultate istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, procijenili su “**ukupan broj žrtava rata u Bosni i Hercegovini**” - “**minimalan broj smrti povezanih s ratom**” - na **104.732 lica: 42.106 (40,2%) civila i 62.626 (59,8%) “vojnih žrtava”**.¹⁹³

posebne svrhe ICTY predmete” i treba ih koristiti samo u kontekstu tih predmeta (* * **RAT U BROJKAMA ...**, str. 15, 35, 571-575 i 694-695).

Nažalost, mnogi kvaziistraživači, a posebno ideolozi, učesnici i izvršioci genocida, kao i oni koji umanjuju, relativiziraju i negiraju genocid u Bosni i Hercegovini, ove podatke koriste kao potpune, objektivne i konačne. Podatke demografskih vještaka ICTY-a (njihovu procjenu iz 2005. godine – 102.622 žrtve) s navedenim ciljem je koristio, primjera radi, Pravni tim Savezne republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) u procesu *Bosna i Hercegovina protiv SRJ (SCG)* pred Međunarodnim sudom pravde u Haagu (* * **SRBIJA PRED MEĐUNARODNIM SUDOM PRAVDE**, knjiga I, str. 277, 425-427 i 435-437).

¹⁹³ **ICTY**, Ewa Tableau - Jan Zwierzchowski, **THE 1992-1995 WAR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: CENSUS-BASED MULTIPLE SYSTEM ESTIMATION OF CASUALTIES' UNDERCOUNT**, 1 February 2010, [http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War Demographics/en/bih/casualty undercount conf paper 100201. pdf](http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War%20Demographics/en/bih/casualty%20undercount%20conf%20paper%20100201.pdf). “**Ukupan broj**” žrtava **Bošnjaka** (po navedenim istraživačima Muslimana) iznosi **68.001**, od čega civila 25.609 (19.715 muškaraca i 5.894 žene) i 42.492 “vojne žrtve” (42.162 muškarca i 330 žena); Srba **22.779**, od čega civila 7.480 (6.299 muškaraca i 1.181 žena) i 15.298 “vojnih žrtava” (15.225 muškaraca i 73 žene); **Hrvata** 8.858, od čega civila 1.675 (1.230 muškaraca i 445 žena) i 7.182 “vojne žrtve” (7.084 muškarca i 98 žena) i **Ostalih** 4.995 (1.935 muškaraca i 453 žene) i 3.058 “vojnih žrtava” (3.014 muškaraca i 546 žena) - Isto.

U periodu od pet godina (od 2005. do 2010), prema navedenim rezultatima istraživanja, povećan je broj “**smrti povezanih s ratom**” za 5.110 lica, pri čemu je smanjen broj civila (za 13.155), a povećan broj “**vojnih žrtava**” (za 15.266). Povećanjem broja “**smrti povezanih s ratom**” za 5.110 lica radikalno je promijenjen status lica u strukturi “**smrti povezanih s ratom**” na štetu civila, a u korist “**vojnih žrtava**”. Naime, u pitanju je apsurd - od nemogućeg je napravljeno moguće, što upućuje na tendenciju i pristrasnost s namjerom i određenim ciljem. Očigledno je u pitanju utvrđivanje i konstatovanje karaktera oružanog sukoba i prirode zločina u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća.

“**Integrirana BH baza podataka**” ICTY-a od 2010. “**sadrži 181.477 zapisa smrti**” (“**smrtnih slučajeva**”), čime je, u poređenju sa rezultatima iz 2005, broj “**smrtnih slučajeva**” manji za 5.783 (Isto).

Obermeyer, Murray i Gakidon su 2008, također, dali “**procjenu žrtava rata u BiH**”, do koje su došli istraživanjem u kome je primijenjena anketa, kao istraživačka tehnika. Oni su, na osnovu omjera smrtnih slučajeva vezanih za rat i korištenjem procjena Ujedinjenih nacija ukupnih brojeva smrtnih slučajeva do 2002, procijenili da ukupan broj (neposredno uzrokovanih) smrtnih slučajeva “**tokom rata u BiH od 1992. do 1995. iznosi 176.000**” (Z. Obermeyer – C. J. L. Murray – E. Gakidon, **FIFTY YEARS OF VIOLENT WAR DEATHS FROM VIETNAM TO BOSNIA: ANALYSIS OF DATA FROM THE**

Pored stručnih istraživanja i njihovih rezultata, poznatih u javnosti, utvrđivanje broja žrtava i njihovog identiteta u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća predmet je i određenih istraživanja koja kvalifikujemo kvaziistraživanjima, koja imaju manipulativnu funkciju, od kojih po prezentiranim rezultatima i medijskom predstavljanju dominiraju ona koja se vezuju za pojedina udruženja i pojedince, među kojima se ističe Istraživačko-dokumentacioni centar u Sarajevu i njegov predsjednik Mirsad Tokača.

U dosadašnjim prezentacijama kvazipodataka o broju žrtava u Republici Bosni i Hercegovini Udruženje Istraživačko-dokumentacioni centar (registrovano 19. aprila 2004) iznosilo je različite podatke, u raznim vremenskim periodima, objavljenim u raznim medijima (pisanim i elektronskim),¹⁹⁴ od kojih izdvajamo podatke koje je Mirsad Tokača objavio u knjizi **“BOSANSKA KNJIGA MRTVIH: LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HER-**

WORLD HEALTH SURVEY PROGRAMME, *British Medical Journal*, www.bmj.com/content/336/7659/1482.pdf%2.Bhtml; E. Tabeau – J. Zwierchowski, nav. dj., str. 18-21).

¹⁹⁴ Udruženje Istraživačko-dokumentacioni centar, odnosno Mirsad Tokača, sredinom decembra 2005, neposredno uoči početka sudskog procesa *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, pred Međunarodnim sudom pravde u Haagu, javno je saopćio podatke o **“gubicima stanovništva u Bosni i Hercegovini”**, po kome je **“statistika žrtava 1991.-1995”** iznosila **93.837 lica**, od čega 30.046 civila i 54.507 “vojnika” (za 4.284 lica status je nepoznat), među kojima je 63.687 Bošnjaka, 24.216 Srba, 5.057 Hrvata i 877 Ostalih (*Glas Srpske*, Banja Luka, 17/18. decembar 2005; *Nezavisne novine*, Banja Luka, 16. decembar 2005; *Oslobođenje*, Sarajevo, 17. decembar 2005, str. 3; *Oslobođenje*, POGLED, Sarajevo, 21. decembar 2005, str. 4; *Dnevni avaz*, Sarajevo, 17. decembar 2005, str. 12; *DANI*, Sarajevo, 23. decembar 2005, str. 13-15; S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 122-124).

U periodu od formiranja do prestanka s radom (1992-2004), Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini prikupila je podatke **“oko 75.000 imena ubijenih i nestalih”**. Udruženje IDC je od svog formiranja (19. april 2004) do sredine decembra 2005, tj. za vrijeme od godinu dana i osam mjeseci, prikupilo podatke o 18.837 **“imena ubijenih i nestalih”**. Polazeći od toga da je 75.000 imena (žrtava) prikupila Državna komisija, a 18.837 IDC, to nedvosmisleno pokazuje da je IDC, nastavljajući nezakonito djelatnost Državne komisije, prisvojio 75.000 **“imena ubijenih i nestalih”** i iznio podatak o **93.837 “imena ubijenih i nestalih”**, pri čemu ih je u cijelosti predstavio kao rezultate vlastitog prikupljanja podataka (Isto).

Na iznijete podatke reagovao je istraživač Smail Čekić, sa tekstom pod naslovom **“STATISTIKA ŽRTAVA” MIRSADA TOKAČE NIJE NAUČNO RELEVANTNA**”, koji je 14. januara 2006. objavljen u dnevnom listu *Oslobođenje* (*Oslobođenje*, POGLED, Sarajevo, 14. januar 2006, str. 8-9; S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 122-134), kao i nekolicina uglednih univerzitetskih profesora i istraživača, uključujući Ilijasa Bošnjovića i Nijaza Durakovića (*Oslobođenje*, POGLED, Sarajevo, 21. januar

CEGOVINI 1991-1995”, knjige 1-4, Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, po kome je **95.940 “smrtno stradalih” (38.239 civila i 57.701 “vojnika”)**.¹⁹⁵

Komparirajući **“ukupan broj žrtava rata u Bosni i Hercegovini”** - **“minimalni broj smrti povezanih s ratom”** demografskih vještaka

2006, str. 7; *Oslobođenje*, POGLED, Sarajevo, 28. januar 2006, str. 2; *Oslobođenje*, POGLED, Sarajevo, 8. juli 2006, str. 5).

Mirsad Tokača je navedene podatke o 93.837 “ubijenih i nestalih” dostavio Pravnom timu Srbije i Crne Gore (* * **SRBIJA PRED MEĐUNARODNIM SUDOM PRAVDE**, knjiga I, str. 479), koji ih je u paketu dokaznog materijala 31. januara 2006. dostavio Međunarodnom sudu pravde (AIIZ, inv. br. 2-5207, Ambasada Srbije i Crne Gore Hag, 31. januar 2006 – Philippe Couvreur, Registar The International Court of Justice, The Hague; AIIZ, inv. br. 2-5206, International Court of Justice, 1. februar 2006. – Sakib Softić, Agent of Bosnia and Herzegovina before the International Court of Justice i drugima), sa ciljem da olakša pravni položaj Srbije i Crne Gore. Pravni tim Srbije i Crne Gore je te podatke koristio kao argumente u osporavanju ukupnog broja žrtava zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća. Navedeni podaci predstavljali su ključni dokaz Pravnog tima Srbije i Crne Gore, koji **“potpuno poništava vrijednost podataka sadržanih u bosanskoj Tužbi”** (Isto, str. 52-53). **“Ta istraživanja”**, prema ocjeni prof. dr. Radoslava Stojanovića, zastupnika Srbije i Crne Gore, **“pokazuju da je veliki broj žrtava stradao u bitkama”** (Isto, str. 162), čime je, pored ostalog, Pravni tim Srbije i Crne Gore negirao zločin genocida nad Bošnjacima, nastojeći da dokaže tezu o građanskom ratu u Republici Bosni i Hercegovini (*Oslobođenje*, POGLED, Sarajevo, 11. februar 2006, str. 5; S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 133).

Udruženje IDC je ponovo – 21. juna 2007, uz značajno i zapaženo angažovanje nekih medija, predstavilo rezultate “projekta” **“LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95”**, po kojima je u navedenom periodu “ubijeno ili nestalo” **97.207** građana Bosne i Hercegovine, od čega 39.684 (40,82%) civila i 57.523 (59,18%) vojnika. Na taj način broj “ubijenih i nestalih” kod IDC-a, od 16. decembra 2005. do 21. juna 2007, povećan je za 3.370 imena – lica (S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 134).

U poređenju sa podacima Državne komisije (75.000 imena “ubijenih i nestalih”), koje je IDC prisvojio i prikazao kao svoje nalaze, tj. ukoliko se od broja 97.207 oduzme 75.000 “imena ubijenih i nestalih”, dobija se broj od **22.207** “imena ubijenih i nestalih”, koje je u periodu od 19. aprila 2004. do 21. juna 2007. prikupio IDC. Dakle, **22.207** “imena ubijenih i nestalih” su podaci, odnosno rezultati rada do kojih je za tri godine i dva mjeseca IDC došao na način **preuzimanja** od drugih subjekata (S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 135. Tako je IDC, u periodu od 19. aprila 2004. do 16. decembra 2005, tj. za godinu dana i osam mjeseci, prikupio 18.837 imena, a od 16. decembra 2005. do 21. juna 2007, tj. za godinu dana i šest mjeseci, samo 3.370 imena žrtava).

¹⁹⁵ M. Tokača, nav. dj., knjiga 1, str. 107-208. Indikativno je i značajno, pored ostalog, ukazati na činjenicu da podaci o **“ljudskim gubicima u Bosni i Hercegovini 1991.-1995”** Mirsada Tokače nisu korišteni ni u jednom od glavnih izvještaja demografskih vještaka ICTY-a.

ICTY-a i Mirsada Tokače, očigledna je razlika od **8.792 žrtve**, odnosno broj **“smrtno stradalih”** je kod Mirsada Tokače manji za 8.792 žrtve u odnosu na **“minimalni broj smrti povezanih s ratom”** demografskih vještaka ICTY-a. Broj civila kod Mirsada Tokače je manji za 3.867, a broj **“vojnika”** za 4.925.

“LJUDSKI GUBICI ...” Mirsada Tokače nisu rezultat naučnog istraživanja, a prezentirana saznanja nemaju odlike naučnih saznanja. Naslov teme istraživanja (**“BOSANSKA KNJIGA MRTVIH : LJUDSKI GUBICI ...”**) nema ni minimum veze sa suštinom sadržaja predmeta istraživanja i spada u red naslova koje kvalifikujemo i određujemo kao pogrešne naslove. Naslov knjige ne obezbjeđuje sadržajnu i logičku povezanost sa predmetom istraživanja, te se osnovano postavlja pitanje šta znači naslov koji glasi **“BOSANSKA KNJIGA MRTVIH : LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995”** i na šta on tako definisan obavezuje. Predmet istraživanja nije jasno i precizno definisan, kao ni kategorijalni pojmovi, kao njegov sastavni dio, što onemogućava izradu istraživačkog instrumentarija kojim bi se pribavljali validni i pouzdani podaci o pojavi, odnosno predmetu istraživanja. Navedeno istraživanje realizovali su subjekti bez osnovnog metodološkog obrazovanja i odgovarajućeg i potrebnog istraživačkog iskustva i ona ne odgovaraju normama metodologije i metoda u koncipiranju, projektovanju, prikupljanju i obradi podataka i korištenju stečenih saznanja. Riječ je, uglavnom, o rezultatima dugogodišnjih (1992-2004) istraživanja Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini (**“oko 75.000 imena ubijenih i nestalih”**), čiji je sekretar bio Mirsad Tokača, koji je prisvojio cjelokupnu arhivu i imovinu Komisije, i podacima dobijenih – preuzetih iz različitih spiskova (**“od zvaničnih institucija dobijao spiskove”**) od određenih subjekata, prije svega, različitih komponenti oružanih snaga.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Mirsad Tokača je i nakon registrovanja Udruženja Istraživačko-dokumentacioni centar koristio memorandum i pečat Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima (**“BOSNA I HERCEGOVINA, PREDSEDNIŠTVO, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima”**), radi preuzimanja dokumentacije od određenih subjekata **“o ubijenim i nestalim osobama u periodu od 1992.-1995”** (AIIZ, inv. broj 2-5203, Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Broj: 02-132/2004. godine, Sarajevo, 19. august

Kritička analiza navedenih podataka i njihovog negativnog utjecaja na istinitost naučnog saznanja, kao osnovnog sadržaja nauke, iscrpno je prezentovana u naučnom djelu **“ISTRAŽIVANJA ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU: Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi”** (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Kult/B, Sarajevo, 2007, str. 117-188), autora Smaila Čekića, koja, pored ostalog, ukazuje i potvrđuje materijalne i suštinsko-sadržajne greške koje su rezultat falsifikovanja objektivnog stanja društvene stvarnosti, posebno kada je riječ o statusu žrtava (civil-borac).¹⁹⁷

2004, *ZAPISNIK O PRIMOPREDAJI*), čime je zloupotrebjavao dotadašnju funkciju sekretara Komisije.

¹⁹⁷ To potvrđuje i Nataša Kandić, navodeći da je to **“zapažanje relevantno”**. S tim u vezi, ona tvrdi **“da se IDC nije bavio utvrđivanjem statusa boraca i zaštićenih lica prema odredbama međunarodnog humanitarnog prava. IDC je imao zadatak da popiše vojnike i u tome se rukovodio podacima iz zvaničnih izvora. Opšte je poznato da je izvestan broj civila nakon rata promenio svoj status, da su njihove porodice ili organizacije s kojima su bili profesionalno povezani, izmjenile njihov status – zbog društvenog prestiža ili iz socijalnih razloga (vojne penzije, invalidnine i druge vojne novčane naknade su značajno veće nego civilne kompenzacije). Ta pojava nije vidljiva samo u BiH. FHP / Fond za humanitarno pravo Srbije – prim. S. Č. / je uočio na Kosovu da je broj vojnika /pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova - prim. S. Č./ značajno porastao nakon rata, iz istih razloga kao i u BiH. I pored istraživačke sumnje, FHP je, kao i IDC, uvažio zvanične podatke o stradalim vojnicima, ne upuštajući se u tumačenje odnosa civil – borac – vojnik”** (M. Tokača, nav. dj., str. 14).

Mirsad Tokača je prikupljao podatke o **“ljudskim gubicima”**, s ambicijama istraživanja teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava, ali se, kako to tvrdi Nataša Kandić, za koju je **“BOSANSKA KNJIGA MRTVIH ...”** Mirsada Tokače **“spomenik ljudima iz Bosne i Hercegovine koji su izgubili život ili nestali u ratu /vjerovatno u lovu ili ribolovu – prim. S. Č./ 1991. do 1995. godine”, “spomenik stradalim i nestalim ...”, “nije bavio utvrđivanjem statusa boraca i zaštićenih lica prema odredbama međunarodnog humanitarnog prava”**. S obzirom na to da je Mirsad Tokača, po ocjeni Nataše Kandić, **“imao zadatak da popiše vojnike ...”**, pri čemu se **“rukovodio podacima iz zvaničnih izvora”**, očigledno je da on **“nije imao zadatak”** da popiše civile niti borce, nego samo **“vojnike”** (Isto).

Ukazujući na pojavu **“da je izvestan broj civila nakon rata promenio svoj status ...”** i navodeći razloge za to, začuđuje činjenica da sociolog Nataša Kandić ne poznaje suštinu sadržaja predmeta istraživanja, niti ulogu kategorijalnih pojmova u projektu i u procesu realizacije istraživanja, njihovo značenje i značaj, koji je upravo neposredno vezan za društvene realitete, kao što su posebno pojmovi statusa žrtava teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Civilno lice, prema odredbama međunarodnog humanitarnog prava, svoj status faktički ostvaruje kroz aktivnosti, djelovanje i djelanje, a

U funkciji dokaza za navedene tvrdnje navest ćemo samo jedan eklatantan primjer koji to decidno ilustruje. Naime, prema podacima Mirsada Tokače, ukupan broj i identitet “**smrtno stradalih**” na području grada Sarajeva (deset gradskih općina prema Popisu stanovništva 1991) iznosi **13.952 stanovnika**, od čega 5.564 civila i 8.388 “**vojnika**” (“**pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine**”).¹⁹⁸ Međutim,

što je sa stanovišta naučnog istraživanja i utvrđivanja naučne istine, njegovog naslova i predmeta istraživanja krucijalno značajno, u trenutku ubistva, pogibije, smrti i/ili ranjavanja (civil-borac, borac-civil) i kao takav se može mijenjati samo u toku oružanog sukoba, a nikako “**nakon rata**”, kako to tvrdi Nataša Kandić (Isto).

Međunarodno humanitarno pravo poznaje suštinsku razliku između civila i boraca. Princip distinkcije između civila i boraca je fundamentalnog karaktera i od značaja je za međunarodno pravo uopće (Detaljnije o tome vidi: S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 41-54).

Naknadno (“nakon rata”) utvrđivanje statusa žrtve je pojava (iz više, prije svega humanih razloga, a u cilju rješavanja egzistencijalnih potreba njihovih porodica) prisutna u praksi, kada je brojnim žrtvama koje su u vrijeme likvidacije imale status civila neosnovano, nedozvoljeno i svrsishodno pripisan i određen status borca. Međutim, sa faktičkog i formalno-pravnog stanovišta riječ je o protivpravnoj radnji, koja, pored ostalog, doprinosi pogrešnom, neistinitom i netačnom saznanju o realitetu društvene stvarnosti, odnosno predmetu istraživanja (Isto).

Kvaziistraživači, političari i politička vlast u Bosni i Hercegovini kada govore o “ratnim zločinima”, pored ostalog, koriste pojam **nestali** (nestale osobe/nestala lica). Tu politiku i praksu slijede i Mirsad Tokača i Nataša Kandić. Norme međunarodnog prava ne poznaju pojam *nestali*, odnosno nestala lica. Radi se o pojmu *prisilni nestanak, prisilno nestala osoba/ prisilno nestalo lice*, odnosno o jednom od oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, počinjenog (u oružanom sukobu) kao dio širokog i/ili rasprostranjenog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva (Detaljnije o tome vidi: S. Čekić, **ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA ...**, str. 55-64). Nažalost, **ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE** (*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004, str. 5221-5225), koristi pojam koji je u suprotnosti sa standardima postavljenim u međunarodnom humanitarnom pravu. Umjesto *prisilni nestanak* ili *prisilno nestalo lice*, taj zakon koristi pojam *nestalo lice* (Isto, str. 60-63).

Dosadašnja iskustvena saznanja i naučnoevidentirana saznanja pokazuju da je najveći broj prisilno nestalih lica i/ili pripadnika oružanih snaga koji su (evidentirani kao) nestali u direktnim borbenim operacijama (nestali borci) ubijen, što je karakteristično i za Republiku Bosnu i Hercegovinu u vrijeme agresije i genocida, krajem XX stoljeća. U suštini, sva takva lica, nažalost, nisu među živima (Isto, str. 63-64).

¹⁹⁸ M. Tokača, nav. dj., str. 163-168. Istraživačko-dokumentacioni centar i “DANI” su četiri godine ranije, aprila 2008. (u “DANIMA”), sa objašnjenjem Mirsada Tokače, objavili spisak od “**14.385 poginulih**” lica, koja su “**tokom 3,5 – godišnje opsade poginula ili nestala na teritoriji deset općina grada Sarajeva**”, od čega 5.445 civila i 8.940 “**vojnika**” (od čega su 6.278 “**branioci Sarajeva**”) – *DANI*, april 2008, str. 127.

prema rezultatima istraživanja demografskih vještaka ICTY-a, “**ukupan broj umrlih na području Sarajeva šest** /dijelovi šest sarajevskih općina: Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Ilidža i Vogošća - prim. S. Č./ **u periodu od aprila 1992. do decembra 1995. iznosi 18.889**” (vidi stranu 292 ovog rada). To potvrđuju i preliminarni rezultati naučnog istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, koji samo za područje Sarajeva u opsadi (dijelovi šest sarajevskih općina: Centar, Novi Grad, Stari Grad, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća) 1992-1996. operišu sa brojem i identitetom žrtava zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava od oko 19.000, koji uključuje i obuhvata ubijene (civile), poginule (borce) i umrle (civile) žrtve Sarajeva u opsadi.

Na osnovu komparativne analize broja i identiteta “**smrtno stradalih**” na području deset gradskih općina Sarajeva Mirsada Tokača u odnosu na naučne rezultate Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, zapažamo, pored ostalog, sljedeće:

- prvo, nepoznavanje valjanih definicija žrtava i statusa žrtava zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, koje ne omogućavaju otkrivanje i identifikovanje žrtava i njihovo valjano i pouzdano egzaktno mjerenje;

- drugo, bitne razlike u prostornoj odredbi predmeta istraživanja;

- treće, značajno manji ukupan broj i identitet “smrtno stradalih” koje iznosi Mirsad Tokača u odnosu na preliminarne rezultate istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i zvanične podatke ICTY-a o žrtvama Sarajeva u opsadi;

- četvrto, iako su podaci o ukupnom broju i identitetu “**smrtno stradalih**” koje natura Mirsad Tokača (13.952) bitno umanjeni i oni, kao takvi, nisu tačni, ni validni, niti pouzdani, jer su (i kao takvi) veći od realnog stanja u njegovom prikazanom broju “smrtno stradalih” od 13.952, a što potvrđuju njegovi podaci o identitetu, pored ostalog, određenih osoba

Time je, u odnosu na podatke od 2012, broj “poginulih” veći za 433 žrtve, odnosno manji za navedeni broj u odnosu na podatke od 2008, pri čemu je broj civila 2012. povećan za 119, a broj “vojnika” smanjen za 552 “poginula”.

koje su prikazane u (njegovom) ukupnom broju i identitetu “**smrtno stradalih**”, a koje su umrle prirodnom smrću 1997. i 1998. godine.¹⁹⁹

Naučnim istraživanjima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava najneposrednije, potpuno i cjelovito bavi se, od svog osnivanja (1992), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, na osnovu sprovedene konceptualizacije istraživanja i izrade modela tipskog projekta naučnog istraživanja i na osnovu modela tipskog predmeta istraživanja. Suštinu sadržine predmeta istraživanja čine uslovi u kojima je pripremljen, organizovan i izvršen zločin genocida i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava; subjekti – formalni i neformalni – nosioci izvršenja zločina (ideologija, politika i praksa); motivi, interesi i ciljevi (iz)vršenih zločina; oblici i sadržaji aktivnosti, djelatnosti i djelanja subjekata – nosilaca zločina; metode i sredstva koje su koristili subjekti u (iz)vršenju zločina i efekti – rezultati i posljedice (iz)vršenih zločina.

Priroda i složenost empirijskih problema društvene stvarnosti zahtijevaju interdisciplinarni, pa čak i multidisciplinarni pristup naučnih istraživanja

¹⁹⁹ Riječ je sljedećim osobama: ANI BARAĆ I LENKI ČALIĆ. Mirsad Tokača na str. 244 (spomenute knjige) navodi “**datum stradanja**” Ane (Mijata) Barać (rođene 1924. u Banjoj Luci, po nacionalnosti Hrvatica) – **24. april 1992.** i “**općinu stradanja**” – Centar Sarajevo.

Za Lenku (Todora) Čalić (rođenu 1923. u Srbiji, po nacionalnosti Srпкиnja) Tokača na str. 288 navodi “**datum smrti**” – **juni 1992.** i “**općinu stradanja**” – Centar Sarajevo (M. Tokača, nav. dj., str. 244 i 288).

Mirsad Tokača je podatke o “stradanju” Ane Barać i Lenke Čalić dobio od Vlade Republike Srpske – Kancelarije za traženje nestalih – AIIZ, inv. br. 2-5205, *Spisak masakriranih srpskih civila u Sarajevu od 1992. do 1995. godine*” i prvi put ih, bez ikakvog kritičkog odnosa, objavio u “DANIMA”, aprila 2008, str. 10 i 20.

Navedeni podaci nisu tačni, jer su Lenka Čalić i Ana Barać umrle prirodnom smrću, pet, odnosno šest godine kasnije.

LENKA (Todora) **ČALIĆ** (rođena 1923. u Aleksandrovcu, penzioner, Ulica Patriotske lige br. 6 Sarajevo) umrla je prirodnom smrću 12. juna 1997, a sahrana je obavljena dva dana kasnije – 14. juna 1997. na groblju Bare u Sarajevu. Dokazi: AIIZ, inv. br. 7-2022, JKP “Pokop” Sarajevo, Br. 199, Sarajevo, 13. juni 1997, *Matični podaci za ukop umrlag na groblju Bare*; AIIZ, inv. br. 7-2022a, *Fotosnimak sa groblja Bare*.

ANA (Mijata i Mande) **BARAĆ** (rođena 1924. u Laktašima, penzioner, Ulica Semi-ra Frašte br. 2 Sarajevo), umrla je prirodnom smrću 3. septembra 1998. na Univerzitet-skom kliničkom centru Koševo, a sahrana je obavljena četiri dana kasnije – 7. septembra 1988. na groblju Vlakovo. Dokazi: AIIZ, inv. br. 7-2023, JKP “Pokop” Sarajevo, Br. 349, *Matični podaci za ukop umrlag na groblju Vlakovo*; AIIZ, inv. br. 7-2023a, *Fotosnimak sa groblja Vlakovo*.

genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Predmetnu određenost istraživačkih i naučnih problema pozicioniramo u okviru nauke o genocidu i naučno ih istražujemo po modelu procesa istraživanja, modelu tipskog projekta istraživanja i po modelu tipskog predmeta istraživanja, pri čemu se u značajnijoj mjeri nužno oslanjamo na određena naučna saznanja drugih nauka i naučnih disciplina.

Stečena saznanja Instituta kroz proces komunikacije sa određenim istraživačkim subjektima u Bosni i Hercegovini, Evropi i svijetu dovela su do krucijalno značajnog saznanja da su predmetna naučna istraživanja, empirijskog karaktera, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava uglavnom realizovana u nedostatku projekta (projekata) naučnog istraživanja, prethodno pretestiranih i verifikovanih, kao naučno-teorijske i metodološko-metodske osnove organizovanja i upravljanja smislenim naučno-saznajnim procesom naučnog istraživanja, primjenom naučnih metoda, kojima se stječe naučno relativno istinito saznanje provjerljivo i primjenljivo u naučnoj i društvenoj praksi. Naime, zapaženi nedostatak istraživača holokausta i genocida otklonjen je tako što je u Institutu, u skladu sa zahtjevima predmeta nauke i predmetâ istraživanja i ciljevima istraživanja, pravila i principa nauke i njene metodologije, urađen naučnoistraživački projekt koji ima svojstva tipskog projekta naučnog istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i koji omogućava organizovanje realizacije valjanih naučnih istraživanja, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u svijetu, i što, također, omogućava intersubjektivnu provjeru rezultata istraživanja i doprinosi validnosti i pouzdanosti stečenog naučnog saznanja u funkciji njegove istinitosti.²⁰⁰

U etapi razvoja i funkcionisanja Instituta u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocida nad Bošnjacima i opsade Sarajeva 1992-1995, kao i drugim etapama razvoja Instituta, prezentirat ćemo

²⁰⁰ S. Čekić - Dž. Termiz, **ŽRTVE ZLOČINA U SARAJEVU 1992.-1996. : NAUČNOISTRAŽIVAČKI PROJEKT**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i KULT/B, Sarajevo, 2007; S. Čekić, **ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA NAD MUSLIMANIMA (BOŠNJACIMA I ALBANCIMA) U PLAVSKO-GUSINJSKOJ OBLASTI 1912.-1913. : NAUČNOISTRAŽIVAČKI PROJEKT**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.

samo određene i bitne rezultate koji predstavljaju bitno obilježje u razvoju Instituta. Od osnivanja Instituta naročito su izražene istraživačke aktivnosti pribavljanja raznovrsnih podataka iz raznih izvora podataka, primjenom metoda i tehnika istraživanja (pribavljanja podataka) o agresiji, genocidu i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava; prikupljanje relevantne dokumentacije o planiranju, pripremanju i izvođenju agresije i genocida; pribavljani su podaci u skladu sa fundamentalnim naučnoistraživačkim projektom čiji naslov glasi **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA**, o čemu se podaci, u skladu sa planovima istraživanja, permanentno i kontinuirano pribavljaju, obrađuju i analiziraju, a stečena saznanja su, po modelu tipskog projekta, u longitudinalnom istraživanju i panel-istraživanjima, naučnoj i društvenoj javnosti, na odgovarajući i uobičajeni način, blagovremeno prezentovani.

Složenost istraživačkih problema, njihova priroda i karakter istraživanja, kao i složenost društvenih uslova i politička osjetljivost problema, determiniraju krajnju ozbiljnost, savjesnost, odgovornost i sistematičnost istraživača kroz kontinuirana naučna istraživanja, u skladu sa generalnim projektom naučnog istraživanja i njegovim potprojektima. Imajući u vidu složenost predmeta istraživanja, uslova za istraživanje, nedostatak kompetentnih naučnika – istraživača, nedostatak potrebnih finansijskih sredstava i dr., cjelovit prostor istraživanja nije istovremeno obuhvaćen istraživanjem u definisanom vremenskom periodu (1992-1995). Polazeći od kompleksnosti predmeta i tipa istraživanja koji je determinisao izradu generalnog projekta istraživanja sa potprojektima u sastavu omogućili su smislene, logičke i racionalno opredijeljene realizacije naučnih istraživanja za pojedine dijelove Bosne i Hercegovine, čiji su rezultati naučnih saznanja iskazani u obliku posebnih studija, u kojima su, pored ostalog, saopćeni tačni i istiniti podaci i o broju žrtava, bitnim obilježjima identiteta žrtava, te su prezentovana naučnoj i općoj javnosti.²⁰¹ Opće,

²⁰¹ Ovom prilikom navodimo radove u kojima su saopćeni rezultati istraživanja o žrtvama genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava: * * **ZLOČINI U VRBANJI JULA 1993**, Zbornik radova (autori: Muharem Kreso, Smail Čekić, Muhamed Šestanović, Bećir Macić, Abdulah Jeleč i Edin Ramić), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001; E. Muračević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VO-**

zajedničke odredbe prostora, vremena, predmeta istraživanja i selekcioniranih i primijenjenih adekvatnih naučnih metoda bitna su osnova izrade završne sintetičke, naučne studije, odnosno studija, u kojima su objedinjena, sistematizovana i klasifikovana po bitnim odredbama iskazana naučna saznanja, stečena naučnim istraživanjem, o genocidu i drugim oblicima

GOŠĆI 1992.-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001; R. Arnautović, **DJECI I VIHORU RATA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Sarajevo, 2001; P. Tafro-B. Macić, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE FOČA 1992.-1995. (PRILOG UTVRĐIVANJU ŽRTAVA)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004; R. Halilagić, **FOČA 1992.-1995. – ŽRTVE GENOCIDA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008; S. Čekić-M. Arnaut-Haseljić-B. Macić, **MASOVNE GROBNICE U BOSNI I HERCEGOVINI – SIGURNA ZONA UJEDINJENIH NACIJA SREBRENICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010; S. Čekić-M. Šestanović-M. Karović-Z. Mastalić-Košuta, **ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010; S. Omerika, **POGINULI NEVESINJCI U ODBRANI DOMOVINE 1992.-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010; J. Omerika, **KRICI IZ UTROBA PLANINA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012; M. Kafedžić, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012; R. Muratović, **GENOCID U AHMIĆIMA 1993**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013; M. Begić, **U OPSADI 1201 DAN – SIGURNA ZONA UN-a BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013; M. Karović-Babić, **MASOVNA UBISTVA CIVILA U SARAJEVU ZA VRIJEME OPSADE 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU – SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb-Sarajevo, 2015; R. Muratović-E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992.-1995**, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015; M. Džananović, **ZLOČINI NAD DJECOM U GORAŽDU TOKOM OPSADE 1992.-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015; M. Begić-S. Ramić-Z. Ališić, **TOMAŠICA-MASOVNA GROBNICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015.

zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava na cjelovitom prostoru Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. Tako utvrđena i saopćena naučna istina je neprobojna brana svim špekulacijama, manipulacijama i falsifikatima.

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima trajni su predmet istraživačke aktivnosti Instituta koja se odvija po modelu tipskog projekta istraživanja i po modelu predmeta i koja je imenovana kao strateška. Ta centralna, fundamentalna, bitna istraživačka aktivnost iskazana je kao predmetna obaveza dugoročnog istraživanja, utvrđena planom i programima rada Instituta.

Dosadašnja stečena i verifikovana naučna saznanja do kojih je Institut došao, po modelu generalnog projekta istraživanja za određeni prostor i određeni vremenski period, nesumnjivo dokazuju i potvrđuju krucijalno saznanje o karakteru oružanog sukoba u Republici Bosni i Hercegovini i prirodi zločina, čiji osnovni sadržaj čine: **međunarodni oružani sukob, odnosno agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima u svim okupiranim mjestima, sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, gradovima u opsadi, kao i na slobodnim područjima Republike**, bez obzira o kojem agresoru, odnosno državi – Saveznoj republici Jugoslaviji i/ili Republici Hrvatskoj, je riječ, što potvrđuju naučni rezultati istraživanja, objavljeni u studijama: **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMANJE IZVOĐENJE; GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI, ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI** i druge.²⁰²

²⁰² S. Čekić, **AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIOD NAD BOŠNJACIMA**, Ljiljan, Sarajevo, 1993; B. Macić, **ZLOČIN PROTIV MIRA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001; S. Čekić, **AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE**, knjiga I i II, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i KULT/B, Sarajevo, 2004; V. Karavelić, **AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU (SJEVEROISTOČNA BOSNA 1991. DO 1992.)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004; F. Hećo, **ULOGA JUGOSLOVENSKE NARODNE ARMIJE U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.

Na osnovu naučnih istraživanja genocida nad Bošnjacima istočne Bosne, a posebno u i oko Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, jula 1995, naučni rezultati predmetnih istraživanja poslužili su za organizaciju i održavanje brojnih naučnih skupova domaćeg i međunarodnog karaktera, a izvještaji rezultata naučnih istraživanja za izradu i objavljivanje značajnih naučnih djela. S tim u vezi, Institut je objavio devet naučnih i stručnih knjiga,²⁰³ organizovao pet izložbi dokumentarnog karaktera sa odgovarajućim katalozima (na više jezika),²⁰⁴ pripremio i priredio

²⁰³ * **ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, održanog u Sarajevu, 12. jula 1997, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 1998; * **ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, Dokumenti i svjedočenja I**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 1999; S. Čekić – M. Kreso – B. Macić, **GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000; * **RUŽE IZGORJELE: UŽAS RATA U DJEČIJIM OČIMA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2003; S. Lapenda, **SREBRENICA - PARADIGMA GENOCIDA ("Le Figaro" 2000-2006)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008; M. Alić, **UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008; * **PREKINUTO DJETINJSTVO** (autori Nermina Dautbašić, Alma Gabeljić, Mediha Mustafić, Elvisa Haskić, Dželaludina Nukić, Nermina Sejdinović, Azir Osmanović, Sadmir Nukić, Admir Sejdinović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Organizacioni odbor za obilježavanje 11. jula 1995. - trinaeste godišnjice genocida nad Bošnjacima "sigurne zone" Ujedinjenih nacija Srebrenica, Sarajevo, 2008; S. Čekić – B. Macić – M. Arnaut-Haseljić, **MASOVNE GROBNICE U BOSNI I HERCEGOVINI - SIGURNA ZONA UN-a SREBRENICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011; S. Čekić, **GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.

²⁰⁴ * **DOKUMENTI O ZLOČINIMA U SREBRENICI (Fotografije i faksimili)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 12. juli 1997; * **DOKUMENTI O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI 1992-1995. (Fotografije i faksimili)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu i Viktimološko društvo Bosne i Hercegovine Sarajevo, Sarajevo, april 1998; * **DOKUMENTI O ZLOČINIMA KOJI TRAJU (Srebrenica**

dokumentarni film “Pokolj u Srebrenici jula 1995”, te kroz dugogodišnja naučna istraživanja obezbijedio najrelevantnija dokumenta i pribavljao/pribavio valjane i pouzdane činjenične, empirijske, kvalitativne i kvantitativne podatke o bitnim događajima izvršenog genocida u i oko Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, jula 1995. S tim u vezi, posebno ukazujemo na dvije bitne naučne, društvene i historijske činjenice:

- prva, **Institut je istraživao i naučno istražio i dokazao da je Savezna republika Jugoslavija sa svojim kolaboracionistima iz Bosne i Hercegovine jula 1995, kao i od 1992, Bošnjake Republike Bosne i Hercegovine s područja sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica ubijala na teritoriji 14 općina Republike Bosne i Hercegovine, dok su žrtve genocida porijeklom iz 12 općina Republike Bosne i Hercegovine;**

- druga, **Institut, odnosno Smail Čekić je, radeći u Komisiji (Vlade Republike Srpske) za utvrđivanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, koja se sastojala od 7 članova (pet Srba, jednog Britanca i jednog Bošnjaka), dokazao izvršeni genocid u i oko Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, jula 1995, pri čemu je, pored ostalog, pribavljena brojna dokumentacija različite provenijencije, izvršena rekonstrukcija počinjenih zločina i utvrđen broj i identitet žrtava genocida (8.742)²⁰⁵. Radna grupa za provođenje zaključaka iz konačnog**

1995-1998) - **fotografije**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, juli 1998; * **GENOCID NAD BOŠNJACIMA SIGURNE ZONE UN-a SREBRENICA, JULA 1995. GODINE (Izložba fotografija i dokumenata povodom desetogodišnjice zločina)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 2005; ** **GENOCID U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UN-a, JULA 1995. GODINE (fotografije, faksimili i karikature)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

²⁰⁵ Vlada Republike Srpske je 2004. i 2005. (**Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. i Radna grupa za provođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za Srebrenicu**) istraživala zločine nad Bošnjacima u i oko Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, jula 1995. Njeni rezultati istraživanja su od historijskog značaja: pribavljena je brojna dokumentacija različite provenijencije; izvršena je rekonstrukcija (izvršenih) zločina, pri čemu je utvrđeno da je izvršen genocid nad Bošnjacima – radi se o planiranoj i namjernoj likvidaciji hiljada Bošnjaka; otkrivene su i nepoznate lokacije masovnih grobnica; utvrđen je broj i identitet žrtava – **8.742** žrtve genocida (za 7.108 imena “**datumi nestanka ili smrti su unutar razdoblja od 10. do 19. jula 1995, uključujući 10. i 19. juli 1995**”; za 698 imena “**najmanje jedan datum nestanka je van perioda od 10. do 19. jula 1995**”, s tim što je taj datum

Izveštaja Komisije za Srebrenicu Vlade Republike Srpske, u kojoj je, također, zapaženu i značajnu ulogu imao Smail Čekić, **utvrdila je**, pored ostalog, **broj i identitet pripadnika/učesnika u izvršenom zločinu genocida, čiji je broj preko 25.000, pri čemu je za svakog pojedinca bilo nužno pribaviti i staviti na uvid relevantnu dokumentaciju**²⁰⁶.

Naučnici istraživači Instituta i istraživači saradnici Instituta učestvovali su na značajnim i mnogobrojnim domaćim i međunarodnim naučnim i stručnim skupovima na kojima su vođene naučne i stručne rasprave o problemu i predmetu istraživanja holokausta i genocida, naučnim i drugim rezultatima istraživanja, sa aspekta određenih nauka i naučnih disciplina, čime je ostvaren doprinos razvoju nauke i struke, odnosno obezbijeđene naučno-teorijske i metodološke osnove, kao bitan činilac pristupa empirijskim naučnim istraživanjima, kojima se obezbjeđuje doprinos izgradnji i razvoju teorijskih saznanja, u okvirima postojećih teorija i naučnih teorija, u čijoj su osnovi aksiomi, teoreme, naučni zakoni i naučna objašnjenja i naučni argumenti o genocidu u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, kao i obezbjeđenje postulacionih saznanja kao polazišta pristupa u stručnim (profesionalnim) istraživanjima, što je bitna osnova za valjano procesuiranje i kažnjavanje odgovornih (najodgovornijih) za izvršeni genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

unutar jula 1995”, te 936 lica, za koja je **“najmanje jedan datum nestanka unutar predmetnog perioda, od 10. do 19. jula 1995, a ostali su van jula 1995”**), kao i broj i identitet pripadnika/učesnika (preko 25.000) u tom zločinu genocida, među kojima su, pored pripadnika/učesnika “Vojske Republike Srpske” i Ministarstva za unutrašnje poslove “Republike Srpske”, učestvovala i jedinice Vojske Jugoslavije, jedinice Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije (*Škorpion*), pod komandom Vasilija Mijovića), mješovita četa združenih snaga MUP-a “Republike srpske krajine”, “Republike Srpske” i Republike Srbije, zatim druge jedinice iz Srbije, te dobrovoljci, posebno iz Grčke, itd., itd. (* * Vlada Republike Srpske, **KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995, DOGAĐAJI U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995**, Banja Luka, juni 2004; Isto, **DO-DATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995**, Banja Luka, 15. oktobar 2004; Vlada Republike Srpske, **RADNA GRUPA ZA SPROVOĐENJE ZAKLJUČAKA IZ KONAČNOG IZVJEŠTAJA KOMISIJE ZA SREBRENICU, IZVJEŠTAJ za sprovođenje zaključaka iz konačnog Izveštaja Komisije za Srebrenicu**, Banja Luka, 30. mart 2005; Isto, **DOPUNA IZVJEŠTAJA OD 30. MARTA 2005**, Banja Luka, 30. septembar 2005).

²⁰⁶ Isto.

Od međunarodnih naučnih konferencija, posebno izdvajamo dvije:

- prva, **INTERNATIONAL CONGRESS FOR THE DOCUMENTATION OF THE GENOCID IN BOSNIA AND HERZEGOVINA** (Bonn, 31. august - 4. septembar 1995), organizovana u saradnji sa Gesellschaft für bedrohte Völker – International Tilmana Zülcha, na kojoj je učestvovalo 200 učesnika – istraživača, univerzitetskih profesora, ljekara, pravnika, novinara, svjedoka i žrtava genocida, te predstavnika organizacija za zaštitu ljudskih prava, kao i političara iz SAD-a, Evrope i Azije, pri čemu je najveći broj bio iz Republike Bosne i Hercegovine, i gdje je, u okviru više panela, podneseno oko 100 naučnih i stručnih referata i saopćenja o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocidu nad Bošnjacima i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Konferenciju je pratilo i sa nje izvještaje podnosilo više od 100 novinara iz 83 printana i elektronska medija. Bio je to prvi, najveći međunarodni skup na kojem su podneseni relevantni naučni referati i saopćenja, na kojima je, pored ostalog, dokumentovan genocid u Republici Bosni i Hercegovini;

- druga, **SEDMA BIJENALNA KONFERENCIJA MEĐUNARODNE ASOCIJACIJE ISTRAŽIVAČA GENOCIDA** (The International Association of Genocide Scholars - IAGS): “**TIMELY REACTION TO GENOCIDE: GENOCIDE STUDY AND PREVENTION**”, koja je, u organizaciji Instituta i u saradnji sa IAGS-om (Washington), održana u Sarajevu od 9. do 13. jula 2007. Na Konferenciji je učestvovalo preko 800 istraživača holokausta i genocida iz Bosne i Hercegovine i cijelog svijeta, među kojima i najpoznatiji i najpriznatiji svjetski poznati istraživači holokausta i genocida, kao što su: Gregory H. Stanton, Israel Charny, David Pettigrew, Alex Hinton, Tilman Zülch, Nigel Eltringham, Tomas Borovynski i mnogi drugi.

Institut je rezultate naučnih istraživanja objavljivao, prezentovao, promovisao i afirmisao u formama naučnih knjiga, naučnih studija i naučnih saopćenja, u kojima je naučnim argumentima dokazao i saopćio naučnu istinu. Time je ostvaren doprinos razvoju nauke i naučnog saznanja o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava, te je stečeno naučno verifikovano saznanje dostupno svim zainteresovanim aktuelnim i budućim istraživačima i tako trajno sačuvana istina od zaborava.

Istraživači Instituta su u raznim časopisima objavili 214 naučnih radova; Institut je objavio 130 izdanja; istraživači Instituta su u izdanju

drugih ustanova i institucija objavili 23 publikacije; naučnici istraživači Instituta i istraživači saradnici Instituta su, u statusu organizatora, suorganizatora i/ili učesnika, imali aktivnu i zapaženu ulogu na 185 konferencija (naučne – domaće i međunarodne), okrugla stola i seminara, promovisali 337 knjiga; uradili desetine recenzija; moderirali promocije preko 120 knjiga iz oblasti istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava; održali preko 200 predavanja i tribina (u zemlji i inostranstvu); učestvovali u brojnim televizijskim i radijskim emisijama; dali brojne značajne i zapažene intervjuje i izjave za elektronske i printane medije i dr.²⁰⁷

Naučnim djelima, čiji su autori uposlenici Instituta, a naročito Smail Čekić²⁰⁸, ostvaren je značajan naučni doprinos upotpunjavanju i razvoju naučnih saznanja o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava, što je u funkciji razvoja i afirmacije predmeta i metoda nauke o genocidu i njenih određenih naučnih disciplina u okviru društvenih i humanističkih nauka. Rezultati naučnih istraživanja imaju, pored ostalog, za osnovni cilj utvrđivanje i afirmaciju naučne istine kao ljudskog i naučnog saznanja o predmetima mišljenja i naučnog istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, te krivičnog procesuiranja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava kao osnove izgradnje i razvoja stabilnijeg i uređenog i uređenijeg društva i trajnog mira kao univerzalne društvene vrijednosti.

Rezultati naučnih istraživanja Instituta, zbog njihovog naučnog značaja i doprinosa razvoju nauke i rješavanju problema društvene prakse, intenzivno su citirani, u cjelini ili/i bitnim dijelovima, u relevantnoj naučnoj i stručnoj literaturi.

²⁰⁷ Detaljnije o tome vidi: * * * **NASTANAK, RAZVOJ I FUNKCIONISANJE INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA UNIVERZITETA U SARAJEVU: 1992.-2013**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.

²⁰⁸ Inostrani i domaći naučnici – istraživači i analitičari Smaila Čekića ocjenjuju i uvrštavaju u “**najpoznatijeg bosanskog poznavaoца genocida**” (između ostalih, vidi knjigu: Quintin Hoare-Noel Malcolm, **BOOKS ON BOSNIA a critical bibliography of works relating to Bosnia-Herzegovina published since 1990 in West European languages**, The Bosnian Institute, London, 1999).

Naučna istina sadržana i iskazana u rezultatima istraživanja Instituta, njena određena društvena prezentacija i odgovarajuća društvena afirmacija, obezbjeđuje razvijanje lične, kolektivne i društvene svijesti o besmislenosti, štetnosti i pogubnosti činjenja (aktivno i pasivno) zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, te na osnovama istine izgradnju mira, zajedničkog života i perspektive razvijanja i njegovanja univerzalnih ljudskih vrijednosti, sloboda i prava svih stanovnika i građana Bosne i Hercegovine, bez obzira na nacionalnu, etničku, vjersku, političku i/ili drugu pripadnost.

Komparativna prednost Instituta i njegovi kapitalni rezultati naučnih istraživanja ogledaju se u naučnoistraživačkoj djelatnosti (naučna istraživanja, verifikacija rezultata naučnih istraživanja u objavljenim i promovisanim naučnim radovima, organizacija i održavanje brojnih domaćih i međunarodnih naučnih skupova, tribina i predavanja), u veoma plodnoj saradnji sa brojnim i raznovrsnim naučnoistraživačkim i obrazovnim i drugim ustanovama, organizacijama i udruženjima žrtava genocida u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Pozitivni efekti artikulirani u izdavačkoj djelatnosti obezbijedili su Institutu planetarnu afirmaciju, koja **ovu ustanovu s pravom svrstava u red jedne od najpoznatijih i najpriznatijih u oblasti istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.**²⁰⁹

U radu, razvoju i afirmaciji Instituta, naučnoistraživačke ustanove za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, značajan doprinos dali su mnogi naučnici istraživači, univerzitetski profesori, pojedinci, ustanove, organizacije i udruženja, čija su imena navedena u monografiji pod naslovom “**Nastanak, razvoj i funkcionisanje Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu 1992-2013**”.

Postignuti rezultati ne bi bili mogući u društvenom okruženju i ambijentu u jednoj materijalno siromašnoj i nerazvijenoj zemlji kakva je Bosna i Hercegovina, kojoj su agresijom i genocidom nanesene velike ljudske žrtve i ogromna materijalna razaranja, bez nesebičnog angažovanja

²⁰⁹ S. Čekić, **NASTANAK, RAZVOJ I FUNKCIONISANJE INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA UNIVERZITETA U SARAJEVU: 1992.-2013**, *PREGLED*, Časopis za društvena pitanja, God. LV, br. 2, Sarajevo, 2014, str. 99-109.

cijele plejade naučnika istraživača, istraživača, boraca za ljudska prava i žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, koje je pokrenuo, ujedinio i ojačao motiv za istinu i pravdu. Svima njima Institut javno iskazuje veliku zahvalnost, pri čemu istovremeno prema svima njima, a naročito prema žrtvama genocida, ima još veću obavezu i odgovornost da naučnim istraživanjima i njihovim rezultatima dokazuje i dokaže naučnu istinu o događajima u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, te na taj način dâ svoj doprinos u borbi za očuvanje Bosne i Hercegovine, zajedničke domovine svih njenih žitelja, građana i naroda, jer je domovina samo jedna i mi njoj (Bosni i Hercegovini) dugujemo nesebičnu ljubav i pažnju.

Institut je u okviru svoje djelatnosti uspostavio komunikaciju i ostvario saradnju sa određenim istraživačkim ustanovama, organizacijama, nacionalnim i međunarodnim pravosudnim institucijama, komisijama i udruženjima koja se bave istraživanjima holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, traženjem prisilno nestalih lica, krivičnim procesuiranjem zločina, kršenjem ljudskih prava, udruženjima žrtava genocida i žrtvama genocida, kao i sa brojnim univerzitetima i univerzitetskim profesorima i istraživačima (njihova imena i nazivi navedeni su u prethodno spomenutoj monografiji).

Tokom dvodecenijskog rada i uspješnog djelovanja Institut je uspostavio kontakte, razvio saradnju i afirmisao naučnu istinu o zločinima holokausta i genocida kroz procese naučnih istraživanja u mreži asocijacije istraživača predmetne oblasti na međunarodnom nivou sa najeminentnijim istraživačima holokausta i genocida, od kojih su, pored ostalih, prof. dr. Norman Cigar i prof. dr. Eric Markusen, u okviru naučne saradnje, s pravom dobili status spoljnih naučnih saradnika Instituta.

Ostvareni kontinuitet saradnje sa udruženjima žrtava genocida i žrtvama genocida i održavanje najvišeg nivoa poštovanja i pijeteta prema njima je moralna i etička obaveza Instituta i svih njegovih uposlenika, saradnika i prijatelja.

Institut je, pored naučne, ostvario i zapaženu saradnju sa domaćim i međunarodnim subjektima pravde u krivičnom procesuiranju zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pri čemu je posebna pažnja poklonjena u procesu saradnje sa ICTY-em. U kontekstu najpozitivni-

jih iskustava u procesu saradnje Instituta i ICTY-a su rezultati naučnih istraživanja Instituta, posebno empirijska istraživanja žrtava opsade Sarajeva, za koje je ICTY, koristeći ih za potrebe tri izuzetno značajna procesa – protiv dvojice generala Vojske Jugoslavije: Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, kao i protiv Slobodana Miloševića, gdje su Tužilaštvo i pretresna vijeća potvrdili valjanost i pouzdanost izvora i validnost rezultata istraživanja Instituta, pored ostalog, iznio najviše ocjene, sažete u iskazu da je riječ o **“neprocjenjivom blagu grada Sarajeva i remek-djelu Instituta”**, bez kojih ICTY ne bi mogao iznijeti podatke sa visokim stepenom pouzdanosti o broju žrtava Sarajeva u opsadi.²¹⁰ Na osnovu tih istraživanja Haški tribunal (ICTY) je, pored ostalog, dao procjenu broja stanovnika u opsadi (oko 340.000), i u komparaciji s drugim izvorima podataka (18. augusta 2003), procijenio da **“ukupan broj umrlih na području Sarajeva šest /dijelova šest sarajevskih općina: Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad i Vogošća/ u periodu od aprila 1992. do decembra 1995. iznosi 18.889”**.²¹¹ Ovo istraživanje Instituta, prema ocjeni poznatih svjetskih stručnjaka i demografskih istražitelja Haškog tribunala, predstavlja **relevantan izvor, koji je korišten (i koristi se) u procesima pred tim sudom i potvrđuje da je broj žrtava u Sarajevu u opsadi daleko veći nego što to nevjerodostojni i sumnjivi spiskovi kvaziistraživača, koje tzv. nezavisni mediji i tzv. nezavisni (posebno bošnjački) intelektualci nametljivo protežiraju i nastoje po svaku cijenu da nametnu.**

Istraživačka djelatnost Instituta ne bi bila moguća bez dobro organizovanog i funkcionalnog **arhiva i biblioteke**, čemu se u okviru Instituta

²¹⁰ Izjava dr. Jakuba Bijaka, demografskog vještaka ICTY-a, na raspravi o knjizi: *** * RAT U BROJKAMA: Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, održanoj 17. oktobra 2009. u Sarajevu.

²¹¹ ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Milošević* (IT-02-54), Ewa Tabeau - Jakub Bijak - Neda Lončarić, *Broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995.* - Studija o stopi smrtnosti na osnovu osam velikih izvora podataka, 18. august 2003; ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Galić* (IT-98-29), Ewa Tabeau - Marcin Zoltkowski - Jakub Bijak, *Ljudski gubici tokom “opsade” Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1995*, 10. maj 2002; ICTY, Predmet br. IT-98-29, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003; ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Dragomir Milošević* (IT-98-29/I), Ewa Tabeau - Arve Hetland, *Ubijene i ranjene osobe tokom opsade Sarajeva: od augusta 1994. do novembra 1995*, 19. mart 2007; *** * RAT U BROJKAMA ...**, str. 567-834.

poklanja posebna pažnja, što je permanentni i trajni zadatak, imajući u vidu ulogu i značaj fonda saznanja, kao bitnog polazišta za koncipiranje, projektovanje i uspješnu realizaciju naučnih istraživanja. Nažalost, u navedenom segmentu organizacije Instituta, zbog, prije svega, limitiranih finansijskih mogućnosti ustanove, nije postignut željeni i očekivani efekat.

Institut je duže vrijeme, pored ostalog, radio na projektu: **Interdisciplinarni postdiplomski studij HOLOKAUST I GENOCID**, koji će obrazovati i naučnoistraživački osposobljavati istraživače genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, jer se u praksi pokazalo da kompleksnost problema i raznorodnost predmeta istraživanja determinira poseban studij iz područja društvenih i humanističkih nauka, na kojem će se stjecati naučno-teorijska i metodološko-metodska saznanja neophodna za empirijska naučna istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. U cilju realizacije navedenog projekta, Institut je, nakon brojnih konsultacija, razgovora i dogovora sa brojnim naučnim autoritetima iz oblasti istraživanja holokausta i genocida, sačinio *Elaborat i Nastavni plan i program Interdisciplinarnog postdiplomskog studija HOLOKAUST I GENOCID*. Senat Univerziteta u Sarajevu je 23. juna 2010. donio Odluku o davanju saglasnosti na Nastavni plan i program Interdisciplinarnog master studija HOLOKAUST I GENOCID Institutu i 23. septembra 2010. od Ministarstva za obrazovanje i nauku Kantona Sarajevo tražio saglasnost za realizaciju navedenog studija, uključujući i cijenu koštanja. Očekujemo da Ministarstvo za obrazovanje i nauku Kantona Sarajevo, odnosno Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade, da saglasnost za pripremu, organizovanje i realizaciju postdiplomskog studija o holokaustu i genocidu.

Nakon dvije decenije veoma zapaženog i uspješnog rada Institut je formirao potpuno jasnu sliku o potrebnom aktuelnom broju kadrova, odgovarajućih profila, što se može označiti kao stanje kadrovskih potreba, pri čemu ova ustanova ima jasnu viziju strategije vlastitog razvoja, polazeći od pojava – predmeta istraživanja, njihove rasprostranjenosti, trajanja, obima i intenziteta, u čemu se posebna pažnja posvećuje pravovremenom otkrivanju, identifikaciji, selekciji i izboru mladih istraživača koji se angažuju na pojedinim naučnoistraživačkim projektima, kako bi stekli odgovarajuća i potrebna istraživačka iskustva kroz istraživačku praksu.

Istraživačka praksa je komponenta edukacije mladih istraživača u stjecanju naučnih zvanja magistara i doktora nauka u oblasti istraživanja holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

U Institutu su od osnivanja, po raznim osnovama i sa različitim statusom, radno angažovani određeni stalni uposlenici i brojni stalni (spoljni), povremeni i privremeni saradnici (njihova imena su navedena u monografiji **“Nastanak, razvoj i funkcionisanje Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu 1992-2013”**).

U Institutu je u stalnom radnom odnosu zaposleno 28 radnika, od čega četiri doktora društvenih nauka i deset magistara, zatim jedan stručni saradnik – istraživač, devet sa visokom stručnom spremom i četiri sa srednjom stručnom spremom.

U strukturi stalnih spoljnih saradnika angažovano je pet doktora nauka, jedan magistar društvenih nauka i dva stručnjaka iz prakse.

Strukturu spoljnih povremenih saradnika čini širok krug vrlo poznatih i afirmisanih naučnih radnika istraživača, koji se angažuju povremeno i privremeno u skladu sa zahtjevima naučnoistraživačkih projekata i svojstvima i karakteristikama naučnih istraživanja. Naročita pažnja posvećuje se izgrađivanju stalne intervjuersko-anketarske mreže terenskih istraživača za potrebe empirijskih naučnih istraživanja, čiji broj oscilira, imajući u vidu masovnost pojavâ istraživanja i orijentaciju na pribavljanje podataka potpunim posmatranjem, što zahtijeva angažovanje i po nekoliko desetina, pa i stotina terenskih istraživača.

Uključivanje i angažovanje terenskih istraživača determiniraju svojstva i odredbe pojave – predmeta istraživanja, prostora, vremena, materijalno-tehničkih i finansijskih sredstava, prethodnog pozitivnog istraživačkog iskustva, a u vezi sa čim je uvijek nužno neophodna njihova prethodna priprema kroz realizaciju određenih programa obuke terenskih istraživača.

Finansijska sredstva za osnovnu djelatnost Instituta osigurava osnivač – Skupština, odnosno Vlada Kantona Sarajevo, posredstvom Univerziteta u Sarajevu, čiji je Institut organizaciona jedinica. Imajući u vidu činjenicu

da se osnovna djelatnost Instituta artikuliše u polju naučnih istraživanja holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pri čemu Institut nema mogućnosti da kroz druge oblike rada (naprimjer obrazovanje) osigura dodatna i vlastita finansijska sredstva, a za naučna istraživanja, posebno tipa empirijskih istraživanja, koja zbog svojstava masovnosti, razmjera, rasprostranjenosti, trajanja i potrebe potpunog posmatranja, zahtijevaju znatno veća finansijska sredstva, neophodno je da osnivač osigura posebna i dodatna znatno veća finansijska sredstva koja bi se koristila u realizaciji naučno-empirijskih istraživanja.

Saznanja o nastanku, razvoju, funkcionisanju, naučnim rezultatima istraživanja i drugim značajnim aktivnostima Instituta su detaljnije, potpunije i šire sadržana i iskazana u monografiji pod naslovom “**NASTANAK, RAZVOJ I FUNKCIONISANJE INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA UNIVERZITETA U SARAJEVU 1992-2013**”.

U Republici Bosni Hercegovini su, pored masovnih i pojedinačnih ubistava, izvršeni i drugi brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, od kojih ovom prilikom navodimo:

- **stotine hiljada ranjenih**, od čega nekoliko desetina hiljada djece;
- **više stotina hiljada zatočenih** u brojnim koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja;
- **nekoliko hiljada silovanih i seksualno zlostavljenih žena, djevojaka i djevojčica**, kao i jedan broj muškaraca;
- iz svojih domova je, u panici, strahu i haosu, protjerano i deportovano sa svojih staništa oko **2.200.000 osoba** (1.170.000 su izbjeglice i oko 1.030.000 raseljena lica), što čini više od jedne polovine ukupnog stanovništva Republike Bosne i Hercegovine po Popisu od marta 1991;
- **1.370.000 lica** je sa teškim psihičkim povredama;
- velikosrpski agresor je u svim okupiranim mjestima, gradovima

u opsadi i sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, kao i na slobodnim područjima, **nametnuo teške životne uslove koji su imali za cilj potpuno ili djelimično fizičko uništenje Bošnjaka**, pripadnika nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, kao i **mjere kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe;**

- enormno je porastao mortalitet stanovništva, više hiljada (lica), zbog teških uslova agresije i genocida;

- bitno i značajno smanjen je prirodni priraštaj stanovništva (natalitet), više hiljada (lica), zbog teških uslova agresije i genocida.²¹²

²¹² Za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu **natalitet** je, usljed zločina protiv mira, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i prisilno razdvajanje lica muškog od lica ženskog spola, protjerivanja i deportacija, silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, kao što je, pored ostalih, seksualno sakaćenje i drugi zločini, rapidno opao, odnosno došlo je do pojave ekstremno malog nataliteta, dvostruko većeg broja mrtvorodenih i udvostručenog broja abortusa. To potvrđuje i činjenica da je za vrijeme opsade Sarajeva značajno smanjen broj novorođenih na Akušersko-ginekološkoj klinici u Sarajevu: 1991. godine – **8.712**; 1992. godine – **3.774**; 1993. godine – **1.372**; 1994. godine – **2.031** i 1995. godine – **2.517** (I. Suljević i drugi, **NEKE SOCIJALNO-MEDICINSKE POSLJEDICE GENOCIDA POČINJENOG OD STRANE AGRESORA U SARAJEVU 1992-1995, ** GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Potočarima (Srebrenica) od 10. do 11. jula 2009, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 1255-1256; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 200; F. Gavrankapetanović, nav. dj., str. 857).

Pored malog broja novorođenih, **“rađana su djeca manje porođajne težine od normalne (loša, jednolična i deficitarna ishrana majki), kao i prije rođena, koja i danas imaju izvjesne zdravstvene i razvojne probleme. Kuriozitet - jedna beba je rođena i preživjela sa svega 750 grama, što je svjetski fenomen”** (F. Gavrankapetanović, nav. dj., str. 858). **“Oko 15% novorođenčadi je potreban inkubator, a 1991. godine je to bio slučaj samo za 5%”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 200).

Povećan je i broj mrtvorodene djece, **“kao direktne posljedice ratnih trauma; psihosocijalne stresne situacije pokreću čitav neurohormonalni proces koji dovodi do intrauterinog odumiranja ploda”** (Isto).

Procenat perinatalnog mortaliteta (mrtvorodeni i umrli do 6 dana starosti) povećan je sa 15,8 (1991) na 30,80 promila (1994), čime su i nerođena djeca bila žrtve agresije i genocida (I. Suljević i drugi, nav. dj., str. 1256-1259; F. Gavrankapetanović, nav. dj., str. 858).

Porastao je broj abortusa u odnosu na broj poroda - njihov broj se na Akušersko-ginekološkoj klinici u Sarajevu kretao od 2.500 do 3.000 u 1993. godini (I. Suljević i drugi, nav. dj., str. 1259 i 1262; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 148-150 i 200; F. Gavrankapetanović, nav. dj., str. 857).

A) Koncentracioni logori za Bošnjake

Srpski agresor je koristeći, pored ostalog, tešku artiljeriju protiv civilnog stanovništva i civilnih objekata, a u skladu sa srpskim političkim projektom **“svi Srbi u jednoj državi”**, osvajačkog i genocidnog karaktera, u svim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine na desetine, stotine, hiljade i stotine hiljada civila i civilnog stanovništva, dominantno Bošnjaka, planski, organizovano, masovno i s namjerom sistematski izdavao, hapsio, zatvarao i zatočavao u brojnim koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim objektima, gdje ih je podvrgavao rasprostranjenom fizičkom i psihičkom zlostavljanju i neljudskim uslovima, danonoćnom mučenju, izgladnjivanju, premlaćivanju, maltretiranju, masovnim i pojedinačnim ubistvima, teškom ranjavanju, silovanju i seksualnom zlostavljanju i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Na desetine, stotine, hiljade i stotine hiljada civila i civilnog stanovništva, Bošnjaka, uključujući žene, djecu i starije osobe (zatočenici su bili starosne dobi od beba do civila od preko 100 godina: starica Hanka Kustura, logoraš u “Rasadniku” Rogatica imala je 101 godinu, a među najmlađim logorašima bilo je i beba rođenih u logorima i drugim mjestima zatočenja), zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti kao takve (**“zbog toga što su Muslimani”**; **“samo zato što su Muslimani”**), zatočeno je u brojnim koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja (u kasarnama i vojnim kompleksima, fabrikama, hangarima, školama, sportskim, zdravstvenim, rekreativnim i ugostiteljskim objektima, policijskim stanicama, preduzećima, kaz-

U Sarajevu je, usljed **“nedostatka hrane i povećanih psihičkih trauma”**, povećan broj spontanih prekida trudnoće (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 148).

Opsada Sarajeva je, pored ostalog, rezultirala porastom raznih bolesti kod stanovnika grada. Naime, porastao je broj malignih, psihičkih i drugih oboljenja, što je dovelo do povećane smrtnosti stanovništva. Tako je **“prosječna stopa mortaliteta od malignih bolesti u 1999. godini u Federaciji Bosne i Hercegovine iznosila 114,62 na 100.000 stanovnika, a u 2000. godini 129,87 %**. **Stopa mortaliteta u 1999. godini u Kantonu Sarajevo od malignih bolesti iznosila je 180,60 % i bila je statistički signifikantno veća u odnosu na stopu mortaliteta u drugim kantonima”** (I. Suljević, nav. dj., str. 1263).

U Bosni i Hercegovini je povećana smrtnost Bošnjaka u odnosu na period prije agresije i genocida (Isto, str. 1266).

nenopopravnim domovima, betonskim bunkerima, skladištima, magacinima, distributivnim centrima, crkvenim, vatrogasnim i kulturnim domovima, željezničkim stanicama, rudnicima, garažama, podrumima i drugim objektima). Uslovi u logorima i drugim mjestima zatočenja bili su veoma teški, nehumani, neljudski i okrutni. Vojno i policijsko osoblje srpskog agresora zaduženo za vođenje objekata, uključujući zločince Dragana Nikolića (Sušica), Željka Mejakića (Omarska), Duška Sikiriću (Keraterm) i druge osobe pod njihovom kontrolom, a koji su nosili uniforme i obično bili naoružani automatskim puškama i drugim ličnim naoružanjem, izvrgavali su zatočenike okrutnom i nehumanom postupanju, teškom premlaćivanju, ponižavanju, terorisanju, fizičkom i psihičkom zlostavljanju, zastrašivanju i maltretiranju. Oni su u mjestima zatočenja, s namjerom da unište Bošnjake kao pripadnike nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, ubijali (masovno i pojedinačno), teško ranjavali i namjerno nametali takve uvjete koji su imali za cilj da dovedu do njihovog fizičkog uništenja. Zatočenici su bili žrtve i/ili svjedoci neljudskih postupaka, uključujući ubistva, silovanja, seksualna zlostavljanja, mučenja (i elektrošokovima), premlaćivanja - batiranja (električnim kablovima, motkama, kundacima pušaka, željeznim šipkama, drškama sjekira, pendrecima, drvenim toljagama, palicama za bejzbol, metalnim "bokserima" na pesnicama, lancima, šakama, čizmama i dr.), pljačkanja, ponižavanja, kao i ostalih oblika psihičkog i fizičkog zlostavljanja, pri čemu su se zločinci derali, vikali, vrištali, te psovali Bosnu, islam i muslimansku majku. Prisiljavali su zatočenike da pjevaju srpske nacionalističke pjesme i "**redovno su ih vrijeđali na osnovu njihove nacionalne pripadnosti**". Zatočenicima su namjerno nanošene teške tjelesne i/ili psihičke povrede, čime im je, pored ostalog, narušeno "**osnovno ljudsko dostojanstvo**". U mnogo slučajeva zatočene žene i djevojke su silovane u logorima ili odvođene iz zatočeničkih centara i zatim silovane ili seksualno zlostavljane na drugim mjestima.¹

¹ S. Čekić, **RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI 1992. GODINE SA POSEBNIM OSVRTOM NA STRADANJA CIVILNOG STANOVNIŠTVA U KONCENTRACIONIM LOGORIMA I ZATVORIMA**, Zbornik radova GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992. GODINE, *Pravna misao*, Časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 5-8, Sarajevo, 1992, str. 104-106; * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA UJEDINJENIH NACIJA OSNOVANE U SKLADU S REZOLUCIJOM 780 VIJEĆA SIGURNO-**

STI (1992), Dokument UN-S/1994/674, 27. maj 1994, **DODATAK VIII - LOGORI**, paragrafi 190-243; ** **OPTUŽNICE PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA** (priredili Sabina Subašić-Galijatović i Enis Omerović) - u daljem tekstu: * **OPTUŽNICE ...**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 19-20, 62, 131-133, 138-139, 222-230, 286-293, 341-351 i 403-409; R. Gutman, **SVJEDOK GENOCIDA**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti "MAG" Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1995, str. 19 i 140-141; T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992-1995**, Institut u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, 2007, str. 27-28, 42-43, 60, 63-64, 68, 101-104, 110, 229 i 300; V. Nahoum Grappe, **SISTEMATSKA SILOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI ILI SMIŠLJENI METOD ETNIČKIH ČISTAČA**, ** GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995 ..., str. 407-408; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i MT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 21-25, 574-575 i 577; **ICTY**, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 26, 35, 41, 62, 100 i 118; **ICTY**, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA i SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 770-776; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 639, 708 i 793-799; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 154; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEDO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 12; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 156-163, 175-178, 183-199 i 231-a; ** **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004.** -, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 102-105, 109-120 i 137; **ICTY**, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragrafi 91-104, 109, 192, 206 i 208; **ICTY**, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 115, 436-524, 741-962 i 1015; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 397, 402 i 798; **ICTY**, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 770-777; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 2-192; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA**, Izdavač: Autor, Brčko, 2010, str. 287-288; 312-314, 339-342, 354-358, 376-379, 396-402, 342-344 i 407-411;

Razni objekti, kao što su zatvori, policijske stanice, škole, zgrade općina, kasarne i vojni kompleksi, privredni objekti, hoteli, sportski i drugi objekti (poljoprivredna dobra, fabrike, magacini, privatne kuće, stanovi) korišteni su kao logori i “zatočenički centri za Muslimane”. “Ponekad su osobe smještane u objekte za privremeno zatočenje do premještaja u zatočeničke objekte za duže zatočenje. Na primjer, u opštini Vlasenica, specijalna jedinica MUP-a je, nakon napada na Sušicu i nekoliko drugih sela, zatočila muškarce u zgradi opštinskog suda prije nego što ih je prebacila u logor Sušica”.²

Agresor je “u nekim gradovima držao muslimanska ‘geta’, a ponekad su i čitava sela koristili kao logore u kojima su držali veliki broj zatočenika”.³

Srpske snage su zatočenike “ponekad svrstavali u razne kategorije, na primjer, zatočenici koji su od bezbjednosnog interesa za Srbe, zatočenici koji su pomagali u finansiranju ili nabavci oružja i

M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995)**, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – El-Kalem, 1999, str. 161-308, 346, 359, 362-366, 369 i 382-386; * * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE** (u daljem tekstu: * * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**), Bošnjačka liga - Pokret za ravnopravnost i Savez logoraša BiH, Sarajevo, 1999, str. 78, 90-91, 101-112, 115-117, 119-122, 127, 129-147, 155-159, 162, 164, 173-174, 182-183, 186-188, 194-197, 202, 207-208, 225-227, 232-238, 241-244, 252-253, 271-273, 279, 284-287 i 290-293; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine - Centar za istraživanje i dokumentaciju Sarajevo, Sarajevo, 2003, str. 14; W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 14, 89-90 i 117; E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 208-209. “Premlaćivanja u logorima i van njih bila su sveprisutna i nemilosrdna” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1015).

² * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 197; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 811; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 115.

³ * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 225.

zatočnici o kojima Srbi nisu imali saznanja i prema kojima je trebalo postupati kao sa taocima koji će biti razmijenjeni za građane srpske nacionalnosti. Prema drugoj kategorizaciji u opštini Prijedor, grupa A sastojala se od zatočenika koji 'nisu bili krivi ni za šta', grupa B i grupa C sastojale su se od osoba koje su bile pristaše ili članovi SDA, ili su učestvovala u napadima na Prijedor, ili su te napade finansirale".⁴ I na osnovu tih kategorija je, pored ostalog, očigledno da su hapšenja i zatočenja Bošnjaka "bila rasprostranjena pojava", "da se nisu ograničavala na zakonski utemeljen pritvor".⁵

"Zatočeni sedmicama, mjesecima ili čak godinama, u neljudskim uslovima (izostanak ili nedostatak hrane, medicinske njege i odgovarajućih sanitarnih uslova), ti su civili bili ubijani ili podvrgavani zlostavljanju i drugim oblicima narušavanja fizičkog i psihičkog integriteta kojima je cilj bio njihovo fizičko uništenje, ili su pak korišteni kao živi štit protiv druge strane u sukobu. Nakon egzekucija, tijela žrtava iz logora KP Doma Foča i Luka bačena su u obližnje rijeke, Drinu i Savu. U logoru Omarska, kako se navodi, srpski vojnici su brojne zatvorenike žive spalili u julu 1993. /treba: 1992. - prim. S. Č./ prilikom proslave Petrovdana, srpskog vjerskog praznika."⁶

⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1015; ICTY, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 812; * * UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragraf 216.

⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 812.

⁶ * * UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragraf 209; * * OPTUŽNICE ..., str. 62; S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 106; * * UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragrafi 237-238. Mnogi zatočnici su mučeni i glađu, "svakodnevno su maltretirani, držani bez hrane i vode, bez ikakve higijene, a u nekim od logora bacali su gasne bombe (hlorne)". Nekim logorašima su "donosili pokvaren (ubuđan) hljeb, i to u jako malim količinama, pa su se pojedinci za koricu hljeba otimali". Djeca su "plakala i razvlačila se bez hrane, neprestano plačući". U svim logorima higijenski uslovi bili su veoma loši, a u nekim su zatočnici "spavali" u vodi (S. Čekić, nav. dj., str. 106). Zatočnici su "često morali da obavljaju malu i veliku nuždu u kofe ili na pod prostorija u kojima su bili smješteni" (* * UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragraf 239).

Zatočenici u logorima i zatočeničkim objektima bili su “**prisiljeni da žive u strašnim uslovima**”, koji su bili “**apsolutno stravični**”. Zatočeni su u prenatrpanim prostorijama, uskraćivana im je hrana i voda. Izlagani su “**ekstremnoj vrućini ili hladnoći, nasumično su premlaćivani**”. Konstantno su vrijeđani, pored ostalog, korištenjem pogrdnih imena, “**prisiljavani da pjevaju ’četničke’ pjesme, da pozdravljaju srpskim pozdravom sa tri ispružena prsta i klanjaju se srpskim nacionalnim simbolima**”, što je bilo “**ponižavajuće i degradirajuće**” i što predstavlja “**napad na ljudsko dostojanstvo**”.⁷

Zatočenike su prisiljavali “**da jedni druge tuku ili da međusobno seksualno opće. Najavljivali su im da će pred njihovim očima silovati majke i sestre**”, prisiljavali su ih “**da gledaju kako drugi pripadnici njihove grupe bivaju ubijeni, silovani i premlaćivani. Zatočenici su u dugim vremenskim periodima dobijali više nego neadekvatnu prehranu. Jednom prilikom kad je u prostoriju gdje su bili zatočeni bačen hljeb, ljudi su se potukli oko njega kao životinje. Zatočenici su od žeđi lizali zidove orošene kondenzacijom. Usljed takvih uslova, neki zatočenici dobili bi halucinacije ili počeli patiti od psihičkih poremećaja**”.⁸

Logoraši su “**ponižavani, mrcvareni, mučeni ... Kao u čekaonici smrti ...**”.⁹ Odsijecali su im “**po dva prsta na ruci, kako bi žrtva, htjela ne htjela, imitirala srpski, valjda fašistički pozdrav s tri prsta ... Čupali su zube sa zlatnim navlakama i krunama, otimali lijekove bolesnim zatočenicima ...**”.¹⁰

Zločinci su “**utrjavali oko 150 ljudi na karoserije kamiona, zatezali ceradom da ne ispadaju ... Morali su nuždu vršiti u gaće u**

U logorima i drugim mjestima zatočenja “**najnormalnija pojava bila je da zatočeni nemaju drugog izbora nego da nuždu obavljaju u prostoriji u kojoj su zatočeni**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1016).

⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 1005 i 1015.

⁸ Isto, paragraf 1018.

⁹ M. Kafedžić, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 351.

¹⁰ Isto.

toku prevoza. ... zatvarali su ih u prostorije bez mokrih čvorova i obezbjeđenja posuda za vršenje nužde. Potpuno ignorisanje lične higijene, kupanje, umivanje ... Zatočenici su se gubili, bili izloženi napadima ušiju (vaši) ... Prisiljavali su žrtve da bos hodaju po žeravici, da piju rabljeno mašinsko ulje”.¹¹

Uslovi u kojima su civili **“odvoženi u logore i iz njih sličniji su načinu kako se prevozi stoka”**, što, pored ostalog, potvrđuje da je jedini odnos prema ljudskom dostojanstvu žrtava genocida otvoreni prezir.¹²

Među koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja u kojima su izvršena teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, odnosno svi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima, posebno izdvajamo sljedeće: Kera-term, Trnopolje, Omarska, Dom Miska Glava, zgrada SUP-a, kasarna JNA, Fudbalski stadion Ljubija - Prijedor; Manjača, Vojno-istražni zatvor Tunjice, Mali logor - Banja Luka; Račić (kasarna JNA), Ripač - Bihać; fabrika “Krings“, garaže fabrike “Betonirka”, Sportska dvorana - Sanski Most; zgrada SUP-a, škola “Nikola Mačkić” - Ključ; Fudbalski stadion Mlakve, Vatrogasni dom - Bosanski Novi; osnovna škola u Jasenici, Osnovna škola “Petar Kočić” - Bosanska Krupa; Kozila (radilište drvno-prerađivačkog preduzeća “Kozila”), Stanica policije - Bosanski Petrovac; Kamenica - Drvar; osnovna škola u Grabovici, osnovna škola u Vrbanjcima, ugostiteljski objekat u vlasništvu Dževada Alagića u Vrbanjcima, Stanica policije, fabrika “Pilana” – Kotor-Varoš; logor na Ribnjaku, mlin u Vijaci, Stanica policije, fabrika obuće “Sloga” - Prnjavor; podrumске prostorije Pošte (logor “Pošta”) - Skender-Vakuf; Tunjica-Banja Luka; zgrada SUP-a, skladište Teritorijalne odbrane i Društveni dom u Pribiniću - Teslić; vojna kasarna - Derventa; Srednjoškolski centar “Đuro Pucar Stari”, Vojna kasarna “4. juli”, stadion “Sloga”, magacini JNA u Barama, Osnovna škola Kostajnica - Doboј; Osnovna škola “29. novembar” u Perkovićima - Maglaj; Sportska dvorana, dvije osnovne škole - Modriča; Stanice policije, Srednjoškolski centar, Osnovna škola “Mitar Trifunović Učo”, zgrada Štaba Teritorijalne

¹¹ Isto, str. 352.

¹² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1016.

odbrane, Zasavica, Crkvina - Bosanski Šamac; osnovna škola u Pe-
lagićevu - Gradačac; zgrada SUP-a Šipovo; zgrada SUP-a, skladište
trgovinsko-industrijskog preduzeća "Vrbasprometa", skladište Terito-
rijalne odbrane - Donji Vakuf; osnovna škola u selu Pelemiš - Kladanj;
Stanica javne bezbjednosti, Luke, Sušica - Vlasenica; Stanica javne
bezbjednosti, Srednjoškolski centar, Fudbalski stadion, ženski (zatvor)
logor - Šekovići; Salon namještaja u Capardama - Kalesija; Kazneno-po-
pravni dom, Sportski centar "Partizan", Srednjoškolski centar, Velečevo,
Karamanova kuća (Miljevina) - Foča; Lovački dom u Mostini - Čajniče;
kasarna JNA Uzamnica, turistički hotel "Vilina vlas", hotel "Bikavac",
Osnovna škola "Hasan Veletovac", Osnovna škola "Petar Kočić", Dom
za zaštitu ženske djece i omladine - Višegrad; kasarna JNA, podrum
Doma kulture, tunel u Cikotskom polju - Rudo; Srednjoškolski centar
"Veljko Vlahović", Poljoprivredno dobro "Rasadnik", ergela konja u
Borikama, SUP, Crkveni dom, Osnovna škola "Ragib Džindo" - Rogat-
ica; Fabrika kožarsko-tekstilnog kombinata u Knežini, osnovne škole
na Sokocu i Čavarinama, Srednjoškolski centar, Psihijatrijska bolnica -
Sokolac; Sportska dvorana Osnovne škole "Vuk Karadžić" - Bratunac;
Rudnik olova i cinka Sase (sala Radničkog savjeta) - Srebrenica; Bat-
ković - Bijeljina; Dom kulture u Čelopeku, Tehnička škola u Karaka-
ju, fabrike "Alhos" i "Standard" u Karakaju, Dom kulture u Drinjači,
stadion na Diviču, preduzeće "Novi izvor", farma i Dom kulture Pilica
- Zvornik; Luka, hotel "Posavina", hotel "Galeb", autoprevozno pre-
duzeće "Laser", kasarna JNA, restoran "Westphalija", zgrada SUP-a
- Brčko; Stanica policije, kasarna JNA, škola - Bileća; osnovna škola,
Vojni zatvor - Trebinje; podrum hotela "Rudnik", podrumске prostorije Ter-
moelektrane Gacko - Gacko; "Alatnica" - Nevesinje; osnovna škola, Stanica
policije, skladište baruta (Barutni magacin) - Kalinovik; Šabići - Trnovo;
"Distributivni centar" Rajlovac, kasarna JNA (Novi Grad) - Sarajevo; Psi-
hijatrijska bolnica Jagomir (Centar) - Sarajevo; kasarna JNA u Semizovcu,
"Bunker", Planjina kuća u Svrakama, motel "Kon-tiki", Nakina garaža u
Krivoglavcima, zatvor u Vogošći - Vogošća; osnovna škola i stara željeznič-
ka stanica u Podlugovima, osnovna škola i Srednjoškolski centar - Ilijaš;
Kazneno-popravni dom "Butmir" Kula, Srpska stanica milicije Ilidža
- Ilidža; Kulturno-sportski i rekreativni centar, Dom kulture, garaža

Općine, zgrade Teritorijalne odbrane i Socijalnog, Štab Civilne zaštite - Hadžići; Sportska dvorana Srednjoškolskog centra, Dom kulture, Kinosala - Pale i mnogi drugi.¹³

¹³ AIIZ, inv. br. 2-4676, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Str. pov. Broj: 11-12-20, 3. maj 1992. godine; AIIZ, inv. br. 9-9962, Komanda brigade SV "Birač", 31. maj 1992, Šekovići - Komanda; S. Čekić, nav. dj., str. 103-107; Z. O. Milanović, **GENOCID U BIH 1992. GODINE I NJEGOVO PRIKRIVANJE**, *Pravna misao*, Časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 5-8, Sarajevo, 1992, str. 70-85; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 27, 42-43 i 102-104; * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragrafi 257-348; ** **OPTUŽNICE ...**, str. 19-20, 62, 92, 131-133, 227-230, 286-293, 348-351 i 406-409; M. Omerdić, nav. dj., str. 161-308, 346, 359, 362-365, 369 i 382-386; ** **MO-LILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 78, 90-91, 102-112, 115-117, 119-122, 127, 129-147, 155-159, 164, 173-174, 182-183, 186-188, 194-197, 202, 207-208, 225-227, 232-238, 241-244, 252-253, 271-273, 279, 284-287 i 290-293; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 165-179; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 608, 610, 612-613, 617, 619, 626-628, 635-636, 641, 645, 650, 656-657, 659, 665-667, 670, 694, 718, 721, 726-731, 738, 740-741, 743, 762, 778, 797, 804, 830, 833, 841-842, 851, 853-862, 867, 872-873, 884, 890-891, 896-897, 904 i 912; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 156-163, 175-178, 183-199 i 231-a; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 102-105, 109-120 i 137-138; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 74, 129, 131, 133, 136, 141-143, 146, 155, 157, 159-161, 204, 208, 210, 229-336, 253-257, 256, 258, 269, 272-278, 284, 291, 408, 476-477, 604, 613, 630, 661 i 828-850; **ICTY**, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 16-17, 21-50, 58, 67-68, 98-108, 112-114, 146, 619, 622, 637, 639, 635 i 650; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 21-29; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 1-10; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 436-524 i 741-962; **ICTY**, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragrafi 2, 66-86, 91-104, 109, 179, 181, 184-185, 189-192, 198-200, 202, 208 i 210; **ICTY**,

Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC MEĐUNARODNOG SUDA PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIČ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OP-TUŽNICA*, 7. mart 2002, PRILOG B - LIŠAVANJE ŽIVOTA POVEZANO SA ZATOČENIČKIM OBJEKTIMA i PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE, str. 21-29; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 300-301, 304-305, 309, 314-317, 320, 326, 328-335, 337, 342-346, 352-358, 362, 366-374, 382, 392, 397-399, 400-402, 406-407, 409, 411-414, 419, 422, 424-428, 433-434, 436, 441-443, 448, 452, 454, 456, 461-463, 468, 474, 477-479, 483, 485, 487-489, 490, 492-494, 499, 502, 522, 526, 528, 537, 544-547, 550, 554-556, 560-564, 567-569, 570-571, 573, 576-582, 585-588, 591-593, 598-603, 600, 604, 606, 609-611, 617-618, 621, 628-630, 637-642, 646-648, 652, 656-657, 659, 660, 663-667, 670-671, 673, 676-679, 680-681, 683, 685, 690-693, 698-701, 708-709, 795-804 i 810-814; ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGANA NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *JAVNA REDIGOVANA VERZIJA PRESUDA*, 10. juni 2010, paragrafi 394, 466, 581, 590, 596 i 812; tom II, paragrafi 1258-1259, 1912 i 1983; AIIZ, inv. br. 2-4756, Komanda Istočno-bosanskog korpusa, Obavještajni organ, Strogo pov. br. 25/1244-200/A, 29. septembar 1992. - Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, načelniku Obavještajno-bezbjednosne uprave, *Vanredni izvještaj*; AIIZ, inv. br. 2-4878, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor Službe državne bezbjednosti, Tuzla, Broj: 15-680, 27. april 1994, *ZAPISNIK*; AIIZ, inv. br. 2-4899, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, juni 1992, *IZVJEŠTAJ o radu za prvo polugodište 1992. godine*; AIIZ, inv. br. 2-4891, Komanda 1. KK, Op. pov. br. 482-1, juni 1992. - Komandi (Arhiva), *Informacija o aktuelnoj političko-bezbjednosnoj situaciji*; AIIZ, inv. br. 2-4900, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo, Autonomna regija Krajina, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Broj Strogo pov. 11-12-38, 4. august 1992. - Centar službi bezbjednosti Banja Luka, *Informacija i podaci*; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma "Logori smrti"*; AIIZ, inv. br. 2-4879, Vojna pošta 7102-Bijeljina, Int. broj 05-11/92, 6. novembar 1992. godine, *REŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-4880, Komanda sabirnog centra Batković, 1. novembar 1992, *RJEŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-4881, 21. septembar 1992, Komanda sabirnog centra Batković, Broj 2-46/92, *REŠENJE*; AIIZ, inv. br. 2-4882; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM DVADESETOG STOLJEĆA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima Zenica, 1994, str. 81-96, 115-151, 178-189, 205-212, 230-270, 287-292, 298-305, 308-312 i 314-317; N. Isanović, **ISTOČNA BOSNA - KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**, * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 68-75, 105 i 108-114; M. Džanko, **ISTOČNA BOSNA - KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**, * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 105 i 108-114; J. Kadrić, **BRČKO: GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, str. 111-221; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995**. (u daljem tekstu: * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**),

str. 28-205; P. Tafro - B. Macić, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE FOČA 1992-1995. (PRILOG UTVRĐIVANJU ŽRTAVA)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2003, str. 237-405; * **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA** Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 442 - 443; * **MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, PRESUDA, SPOR KOJI SE ODNOSI NA PRIMJENU KONVENCIJE O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE** (u daljem tekstu: * **MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**), Haag, 26. februar 2007, paragrafi 252-256, 262-277, 307-319 i 345-354; A. Draganović, **MASOVNE I POJEDINAČNE GROBNICE NA PODRUČJU OPĆINE SANSKI MOST**, * **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane u Bijaču 22-24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 463; D. Muranović, **KONCENTRACIONI LOGORI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, 2011, str. 504-520; I. Kajan, **TRI KONCENTRACIONA LOGORA U KRAJINI**, * **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ...**, str. 802-824; E. Milak, **RADNI LOGOR "MANJAČA 2"**, * **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ...**, str. 582-586; J. Odošević, **GENOCID NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE 1992-1995**, ..., 2011, str. 758-759; M. Kafedžić, **KRVAVI TRAGOVI I PUSTOŠ GENOCIDA U FOČI**, * **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI : POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE**, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 1316-1317; Isti, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 350-352; M. Mujkić, nav. dj., str. 166-171, 213, 216, 227-231, 241, 287-288, 305-314, 339-344, 354-358, 376-378 i 407-411; R. Balić, **ŠEST LOGORA PAKLA**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2012, str. 37-196; A. Tafro - A. A. Bašić, **HADŽIĆI: ZLOČIN BEZ KAZNE**, Izdavač: autori, Sarajevo, 2014, str. 113, 128 i 135-279; S. Gagula, **OD LOGORA DO LOGORA**, Promocult, Sarajevo, 2001, str. 89-271; S. Čehić, **TRNOPOLJE**, Bosanska gradina, Gradačac, 1996; M. Šarić, **KERATERM**, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2004; H. Ičić, **MOJ PUT KROZ LOGORE SMRTI**, BKZ Preporod, Doboj Istok, 2009; R. Hukanović, **DESET VRATA PAKLA**, Buybook, Sarajevo, 2013; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 298-352 i 376-408; Isti, **U OPSADI 1.201 DAN: SIGURNA ZONA UN-A BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 305-307; Isti, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacioni centar Domovinskog rata, Zagreb - Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 20, 43, 45, 79, 92-93, 95, 109-163, 257, 300-304, 310-313, 317-319, 322, 330, 342, 382-383, 397, 400, 435, 520-527, 579-592, 610, 621-625, 630-641, 646-655 i 662-725; A. Kliko, **PRILOG PROUČAVANJU STRADANJA**

U navedenim i drugim logorima i zatočeničkim centrima zločinci su okrutno i nehumano postupali i teško i nasumično premlaćivali, maltretirali, ponižavali, terorisali i psihički zlostavljali civile. **“Konstantno i neselektivno premlaćivanje bili su dnevna rutina. Zatočenike su tukli prilikom odlaska na obrok i povratka s njega, kao i kada bi zamolili da im se dozvoli odlazak u nužnik. Sanitarni i higijenski uslovi bili su sramotni. Ti zatočenički objekti bili su potpuno pretrpani.”** Zatočenike su tukli **“željeznim šipkama, palicama za bejzbol, pendrecima, ... Žrtvu bi tukli po glavi, vratu, ramenima, leđima, grudima, bokovima, nogama i rukama - odnosno po čitavom tijelu. Ponekad bi žrtvu tukao jedan čovjek, ponekad trojica, a ponekad čak i deseterica policajaca u isto vrijeme”**.¹⁴

“Nekoliko logora pod kontrolom bosanskih Srba na duži rok je služilo za masovno ubijanje i pogubljenje raznim metodama. U takvim logorima veliki broj ljudi je držan u zatočeništvu na duži vremenski period.”¹⁵

U većim logorima zatočenici su **“ubijani svakog dana. Ponekad su njihova tijela ostavljena da truhnu u samom logoru ili bi ih drugi**

BOŠNJAKA I HRVATA PRIJEDORA 1992, *RADOVI*, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 352; R. Muratović - E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 64-68; J. Odobašić, **HILJADU GROBNICA U BOSANSKOJ KRAJINI 1992-1995. GODINE**, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo, Sarajevo, 2015, str. 606-616; www.logorasibih.ba

¹⁴ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 770-776; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1006; R. Gutman, nav. dj., str. 99-103; S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 104-106; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 2. Zatočenici su **“u većim logorima odmah po dolasku bili izloženi nasumičnom batinanju. Čini se da su bosanski Srbi nad zatočenicima vršili odmazdu za poraze koje su pretrpili na frontu. U takva djela odmazde spadali su batinanje, teško mučenje i ubijanje ...”** (* * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 232).

¹⁵ * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 234.

zatočnici natovarili na kamione, koje bi zatim odvezli u raznim pravcima ... Tijela su bacana u masovne grobnice pored logora, u rijeke, jezera, urvine, rudnička okna i jame i druga mjesta u blizini logora. Ima podataka i o tome da su tijela spaljivana ili sakaćena".¹⁶

"U većim logorima je među zatočnicima, koji su izlagani mučenju ili ubijani često bilo i uglednijih pripadnika zajednice, imućnih, obrazovanih ili politički uticajnih ljudi ..."¹⁷

U srpskim koncentracionim logorima zatočnici su **"bili izloženi teškom mučenju, zlostavljanju i maltretiranju. Zatočnici nisu samo fizički zlostavljeni, nego su često i ponižavani, vrijeđani i prinuđivani da zlostavljaju jedni druge"**.¹⁸

Mnogim logorašima zločinci su urezivali krstove i slovo "U" po rukama, na čelu i licu, a poslije toga su im solili rane; gasili cigarete na njihovom tijelu; stavljali noževe u usta i pod vrat i prijetili klanjem; gurali im željezne šipke u usta; bacali ih u vatru; udarali ih bajonetima; lomili im zube; odsijecali im uši, noseve i genitalije; lomili kosti; spaljivali žive ljude; sjekli ljudska bića na komade; zasijecali rane i posipali sol u njih; pljačkali novac, nakit, satove i dr.; prisiljavali su ih da piju vlastitu krv i mokraću, te da ližu krv po podovima sportskih sala, da se krste, pjevaju četničke pjesme, psuju muslimanske svetinje, da gutaju parčad stakla, rokcú kao svinje, jedu opuške od cigareta; bušili su im uši; među njih bacali suzavac (dimne bombe); prisiljavali muškarce na **"protuprirodne bludne radnje (oralni seks i lizanje analnih dijelova tijela)"** u prisustvu svih zatočenika; odvodili ih na prisilni rad na linije fronta, uključujući kopanje rovova, utovar i istovar cementa, pretovar i nošenje municije, kopanje uglja, koristili ih kao žive štitove, pri čemu su mnogi ubijeni, i dr.¹⁹

U srpskim koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim centrima (preko 600) zatočeno je preko 200.000 civila i civilnog stanovništva,

¹⁶ Isto, paragraf 235.

¹⁷ Isto, paragraf 236.

¹⁸ Isto, paragraf 233. Zatočnici su **"u nekoliko navrata bili prinuđeni da se međusobno ozljeđuju, a da su se stražari zabavljali gledajući ih ..."** (Isto).

¹⁹ S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 105-106; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 815-819.

uglavnom Bošnjaka: muškaraca, žena, staraca, djece i dojenčadi (beba), od čega je ubijeno više hiljada (oko 30.000).²⁰

Jedan broj logoraša je duži vremenski period bio zatočen u više srpskih koncentracionih logora. Tako je, primjera radi, Irfan Ajanović “**u osam srpskih logora proveo 907 dana**”,²¹ a Selam Šušnjar (iz Bihaća) u logoru Batković više godina.²²

Agresor je na području Prijedora, gdje je u Hambarinama, Kozarcu, Kamičanima, Jaskićima, Biščanima, Rizvanovićima, Rakovčanima, Čarakovu, Zecovima, gradu Prijedoru i drugim mjestima izvršen genocid,²³ na hiljade civila i civilnog stanovništva (nezakonito), u nehumanim životnim

²⁰ Z. Milanović, nav. dj., str. 72; S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 104; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 11 i 15-16; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 13; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 978 i 1024-1025; * **GODIŠNJAK RADA** Saveza logoraša u Bosni i Hercegovini, Sarajevo (bez godine izdanja), str. 2.

²¹ AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*.

²² M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 306, napomena 284.

²³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 834-868; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 179-201; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 112-121; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 401-415; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 469-499; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 62-271.

Nakon izvršenog genocida nad Bošnjacima Brda (Biščani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Zecovi i Čarakovo) u julu 1992. preživjeli su morali sakupljati i pokopavati tijela svojih komšija i prijatelja. Naime, tada je “**nekolici muškaraca bosanskih Muslimana naredeno da pomognu snagama bosanskih Srba da sakupe mrtve /odnosno ubijene - prim. S. Č./ Sopstvenim rukama su natovarili 300 do 350 leševa na kamione. Iz leševa koji su prije toga već neko vrijeme ležali okolo širio se nepodnošljiv smrad. Neka tijela bila su puna crva**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 508).

uslovima, zatočio u više (58) logora i drugih zatočeničkih centara, od kojih posebno izdvajamo tri najveća logora: Keraterm, Trnopolje i Omarska, gdje su vršena “**pogubljenja i teška zlostavljanja zatočenika, koja su uključivala psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, seksualno nasilje i mučenje. Zatočenici su prisiljavani da pljuju na muslimansku zastavu, pjevaju srpske nacionalističke pjesme ili dižu tri prsta u znak srpskog pozdrava. Pripadnicima paravojnih /odnosno legalnih - prim. S. Č./ formacija i lokalnim Srbima redovno je dozvoljavan pristup u logore da zlostavljaju, tuku i ubijaju zatvorenike ...**”²⁴

Formiranje navedenih logora “**bilo je dio velikosrpskog plana da se ne-Srbi protjeraju sa opštine Prijedor. Logori su uglavnom osnivani i vođeni ili po direktivama srpskih kriznih štabova ili u saradnji sa njima, oružanim snagama i policijom. Tokom zatočenja, žene i muškarci zatvorenici podvrgavani su teškom zlostavljanju, između ostalog premlaćivanju, seksualnom zlostavljanju, mučenjima i pogubljenjima. Podvrgavani su ponižavajućem psihološkom zlostavljanju tako što su prisiljavani da pljuju na muslimansku zastavu, pjevaju srpske nacionalističke pjesme ili dižu tri prsta u znak srpskog pozdrava. Zatvorenike su čuvali vojnici, milicija, lokalne jedinice srpske vojske ili TO ili mješovite grupe njihovih pripadnika koji su nosili uniforme i obično bili naoružani automatskim puškama i drugim ličnim naoružanjem**”²⁵

Otvaranje logora Keraterm i Omarska, kao i drugih, predstavljalo je, po ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu *Predrag Banović*, “je-

²⁴ * **OPTUŽNICE ...**, str. 224-225, 229, 287-288, 292, 346, 350 i 404-405; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 154; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT i 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 26-27; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 836-864 i 930-945; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 483, 487, 499 i 796-799; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 6; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 109.

²⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 154; M. Begić, nav. dj., str. 109-110.

dnu od ključnih karakteristika udruženog zločinačkog poduhvata, čiji je cilj bilo trajno uklanjanje nesrpskog stanovništva s teritorije planirane srpske države unutar Bosne i Hercegovine ...”.²⁶

JNA /Vojska Jugoslavije je 29/30. aprila 1992. zauzela “sve najvažnije institucije, kao što su: radio stanica, Dom zdravlja i banka. Ušli su u zgrade, izjavili da su preuzeli vlast i objavili da mijenjaju naziv opštine Prijedor u Srpska opština Prijedor”.²⁷ Nakon toga “SDS je sa svojim snagama preuzeo vlast u svim organima i na teritoriji Opštine”, čime je “na taj način opština Prijedor i formalno pristupila oblasti Krajina odnosno Srpskoj Republici”.²⁸

Agresor je nakon okupacije Prijedora otpočeo sa napadima, teškim granatiranjem, uz upotrebu tenkova i pješadije, na Hambarine (22. maja 1992), Kozarac (24. maja), grad Prijedor (30. maja), područje Brda (Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Zecovi i Čarakovo - 20. jula 1992) i

²⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-65/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV PREDRAGA BANOVIĆA, *PRESUDA*, 28. oktobar 2003, paragraf 22. “**Logori Keraterm i Omarska bili su vođeni na način sračunat na zlostavljanje i progon nesrba iz Prijedora i s drugih područja, sa ciljem da se nesrbi uklone sa teritorije ili da se podjarme oni koji ostanu. Zatočavanje nesrba u logoru bilo je uvertira u njihovo ubijanje ili premještanje na nesrpska područja**” (Isto).

²⁷ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 93, 137 i 139; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 74; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 104; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 25-36; AIIZ, inv. br. 2-4916, SJB Prijedor, Depeša broj: 11-12, 30. august 1992. – CSB Banja Luka; M. Begić, nav. dj., str. 56.

²⁸ AIIZ, inv. br. 2-4688, SJB Prijedor, *Izveštaj i prihvatni centri na području opštine Prijedor*; AIIZ, inv. br. 2-4916, SJB Prijedor, Depeša broj 11-12/873, 30. april 1992. - CSB Banja Luka; M. Begić, nav. dj., str. 56-57. U rano jutro 30. aprila 1992, “**u skladu sa zaključcima Izvršnog odbora Srpske skupštine opštine Prijedor, izvršeno je u 04 časa preuzimanje vlasti na području Opštine, zauzimanjem SJB i ostalih vitalnih objekata**” (AIIZ, inv. br. 2-4916, SJB Prijedor, Depeša broj: 11-12/873 - CSB Banja Luka). U navedenom zločinu je pored JNA/VJ, “**mobilisano 10 stanica milicije sa 1.578 pripadnika**” (Isto).

druga naselja,²⁹ masovno i pojedinačno brutalno ubijao (u kućama, stanovima, baščama, dvorištima, njiivama, livadama, na ulici, u logorima i drugim mjestima) civile i civilno stanovništvo - muškarce, žene, djecu i starce; ranjavao, tukao, mučio i maltretirao civile; silovao i seksualno zlostavljao žene, djevojke i djevojčice; pljačkao i palio civilne objekte, protjerivao i hapsio, privodio i zatvarao civile, čime je izvršio genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.³⁰

Genocid nad Bošnjacima na području Prijedora (iz)vršen je od kraja aprila 1992. do maja 1995, pri čemu su najteži zločini izvršeni u periodu maj-oktobar 1992. Najmasovnije, organizovano i sistematski, s

²⁹ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 139-141, 143, 153, 397 i 466; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 129, 131, 133, 136, 141-143, 146, 155, 157-158, 204, 253-254, 256, 258, 259, 269, 272-278, 284, 291, 408, 476, 604, 607, 613, 661 i 828-858; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 469-477 i 718; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 834-849; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 401-415; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAČA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 13 i 637; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*; AIIZ, inv. br. 2-4702, /Ratni put 6. sanske brigade 1. krajiškog korpusa Vojske Republike Srpske/; AIIZ, inv. br. 2-4700, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. br. 44-1/146, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, 23. maj 1992. – Glavnom štabu Vojske SRBiH, *Redovni borbeni izvještaj*; AIIZ, inv. br. 2-4685, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. pov. br. 44-1/155, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, 23. maj 1992. – Glavnom štabu Vojske SRBiH, *Redovni borbeni izvještaj*, str. 1-2; AIIZ, inv. br. 2-4686, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, *NEDELJNE INFORMACIJE za period od 18-25. 05. 1992. godine*, Banja Luka, 26. maj 1992, str. 1; AIIZ, inv. br. 2-4649, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. str. pov. br. 44-1/150, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, 27. maj 1992. – Glavnom štabu Vojske SRBiH, *Likvidacija zelenih beretki u širem rejonu s. Kozarac*; J. Medić, **GENOCID U PRIJEDORU**, Grafis, Sarajevo, 2013, str. 37-40 i druge; M. Begić, nav. dj., str. 20-756, posebno 61-93 i 256.

³⁰ Isto.

namjerom, ubijanje civila i civilnog stanovništva (iz)vršeno je od maja do kraja augusta 1992.³¹

Najprije su, prema unaprijed pripremljenim spiskovima **“istaknutih Muslimana iz Prijedora”**, koje su **“policijske starješine policajcima dostavljale”**, a **“koje je trebalo uhapsiti i o njima provesti istragu”**, (nezakonito) (u)hapšeni intelektualci, politički i drugi rukovodioci, nakon čega su, iz Stanice javne bezbjednosti Prijedor, prebacivani u logor Keraterm.³²

“Prijedorske zatočenike ispitivala je srpska vojna ili civilna policija i svrstavala ih u jednu od sljedeće tri kategorije: u grupi 'A' bili su zatočenici koji 'nisu bili krivi ni za šta'; grupu 'B' činili su zatočenici koji su pružali podršku SDA ili navodnom muslimanskom 'napadu' na Prijedor; a u grupu 'C' bili su članovi SDA koji su učestvovali u navodnom 'napadu' na Prijedor ili ga finansirali.”³³

Agresor je svakodnevno hapsio civile i civilno stanovništvo, razdvajao muškarce od žena, djece i staraca i odvodio ih u logore Keraterm, Trnopolje i Omarsku. Civili, vojno sposobni muškarci, odvođeni su, uglavnom, u Keraterm i Omarsku, **“dok su žene, djeca, starci i drugi muškarci odvođeni u Trnopolje”**.³⁴

³¹ M. Begić, nav. dj., str. 20, 80 i 256-257. Žrtve su ubijene vatrenim oružjem, klanjem, tupim predmetima i na druge načine (Isto, str. 256).

³² ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 484; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 183; M. Begić, nav. dj., str. 110-111.

³³ Isto.

³⁴ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 182-183; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 487; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 230-239; M. Begić, nav. dj., str. 110-112. **“U prijedorskim logorima smrti među nezakonito uhapšenim bilo je žena, djece, muškaraca, starijih osoba, invalidnih osoba i kroničnih bolesnika, što nije bio limitirajuće za odvođenje u logore. U prijedorskim logorima, u velikom broju slučajeva, zajedno su bili zatočeni očevi i njihovi sinovi, bilo je slučajeva da su zajedno u logorima bili zatočeni otac, majka i djeca, brat i sestra”** (M. Begić, nav. dj., str. 112).

Agresor je koncentracione logore formirao u skladu sa odlukama srpskih okupacionih organa vlasti. Logori su **“uglavnom osnovani i vođeni ili po direktivama srpskih kriznih štabova ili u saradnji sa njima, oružanim snagama i policijom”**.³⁵

Hiljade civila s područja općine Prijedor **“prošle su kroz barem jedan od tri zatočenička logora, Omarsku, Keraterm i Trnopolje”**.³⁶ U tim logorima zatočeno je preko 30.000 civila, uglavnom Bošnjaka (muškaraca, žena, djece i staraca), od čega je ubijeno oko 1.000.³⁷

Civili i civilno stanovništvo - muškarci, žene, djeca i starci su za vrijeme zatočeništva **“ubijani, mučeni, teško zlostavljani, premlaćivani, silovani i seksualno zlostavljani, nanošene su im teške psihofizičke povrede sa trajnim posljedicama po život i zdravlje”**.³⁸

Uslovi u logorima i zatočeničkim objektima bili su **“surovi i nehumani”**, pri čemu su, pored ostalog, uključivali **“neadekvatnu ishranu (često jedva dovoljnu za puko preživljavanje), zagađenu vodu, nedovoljnu ili nikakvu ljekarsku njegu, nezadovoljavajuće higijenske uslove i nedostatak**

³⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 154; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 159-161 i 477.

³⁶ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 146; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 630; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 146; M. Begić, nav. dj., str. 43. Sa logorašima koji su bili zatočeni u Keratermu, Trnopolju i Omarskoj **“obavljeno je oko 6.000 informativnih razgovora”** (**“za posljednjih 9. mj. 1992”**). **“Na poslovima neposrednog fizičkog obezbjeđenja ovih centara bilo je do 21. 08. 1992. god. angažovano 187 radnika milicije”** (AIIZ, inv. br. 2-4689, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, januara 1993, *Izveštaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9 mj. 1992*; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 487 i 499; M. Begić, nav. dj., str. 43).

³⁷ M. Begić, nav. dj., str. 20 i 109.

³⁸ Isto, str. 109-163 i 279-725.

prostora” i imali su (uslovi) za cilj da dovedu do fizičkog uništenja grupe³⁹ - Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

“Vojska Republike Srpske” je, na osnovu odluke Kriznog štaba općine Prijedor, u objektu Radne organizacije “**Keraterm**” (preduzeće za proizvodnju keramičkih pločica) u Prijedoru (u istočnom dijelu grada, uz magistralni put Prijedor – Banja Luka), koga “**čine prostorije upravne zgrade RO (kancelarija, sale, restoran, sanitarni čvorovi), kao i prostorija namijenjena za skladištenja gotovih proizvoda, reprod materijala i radionica**”, formirala logor za civile i civilno stanovništvo (u logoru je bilo i djece i staraca). Stanica javne bezbjednosti Prijedor je obezbjeđivala logor “**radnicima milicije aktivnog i rezervnog sastava**”, kao i vojna policija. Ispitivanja su, kao i u logoru Omarska, vršili službenici Centra službi bezbjednosti Banja Luka i pripadnici Banja-lučkog korpusa. Prostor ispred ulaza u logor bio je ograđen žicom, a “**unutra se nalazio veliki broj izbezumljenih ljudi, skinutih do pojasa**”. Kroz logor je “**prošlo oko 4.000 lica, u istražnom postupku gdje se vršila selekcija u cilju utvrđivanja pojedinačne odgovornosti ...**”.⁴⁰

³⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 904; M. Begić, nav. dj., str. 112.

⁴⁰ AIIZ, inv. br. 2-4676, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Str. pov. Broj: 11-12-20, 31. maj 1993. godine; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 4; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 168; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 162; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 850; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRU-*

Koncentracioni logor Keraterm “otvoren je 23. maja 1992. i u njemu je bilo zatočeno do 1.500 zatvorenika, koji su bili natrpani u niz velikih prostorija ili hala. Uvjeti u logoru Keraterm bili su užasni: zatvorenici su bili natrpani u prostorije logora, do 570 zatvorenika u jednoj prostoriji, pri čemu su jedva imali mjesta leći na betonski pod. Prostorije nisu imale ni osvjjetljenje ni prozore i tokom ljeta u njima je bilo užasno vruće, bez ventilacije. Zatvorenici su danima bili zaključani u tim pretrpanim prostorijama. U početku su svi koristili jedan WC, ali taj se začepio, pa su dobili bačve koje su curile, te je smrad bio nesnosan. Nije bilo mogućnosti za pranje”.⁴¹

GI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 841 i 851; **ICTY**, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragraf 53; **ICTY**, Predmet br. IT-02-65/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV PREDRAGA BANOVIĆA, *PRESUDA*, 28. oktobar 2003, paragraf 23; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 849; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 477, 479, 485, 487-488 i 499; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63; * **VRIJEME BEŠČASĆA ...**, str. 224; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, str. 254-257; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, paragraf 195; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 251; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 102-103 i 328; M. Begić, nav. dj., str. 139-151. Upravnik logora bio je Duško Sikirica, a jedan od komandira smjena Damir Došen, zvani Kajin, a Nenad Banović zvani Čupo i Zoran Žigić jedni od stražara (**ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 849; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 251).

Ispitivanja logoraša u Keratermu, kao i u Omarskoj “vršili su službenici **CJB-a Banja Luka i pripadnici Banjalučkog korpusa**” (Isto).

⁴¹ AIIZ, inv. br. 2-4899, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, juni 1992, *IZVJEŠTAJ o radu za prvo polugodište 1992. godine*; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 168-169; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 195; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 118;

ICTY, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragraf 53; ICTY, Predmet br. IT-02-65/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV PREDRAGA BANOVIĆA, *PRESUDA*, 28. oktobar 2003, paragraf 23; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 841 i 851; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 849 i 936-938; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 488 i 499; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 252, str. 129-133, 162-163 i 184; *,* **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 230-235; M. Omerdić, nav. dj., str. 256; J. Medić, nav. dj., str. 65; M. Begić, nav. dj., str. 139-144; J. Odobašić, **HILJADU GROBNICA ...**, str. 608. U jednoj velikoj prostoriji (sali br. 1) su, prema izjavi jedne zatočenice, “bili samo logoraši muškarci. Slika logora je bila užasna. Sala je bila prenatrpana logorašima. Ljudi su bili unakaženih lica. Pogledi su im bili izgubljeni. Jedva se čuo po neki jecaj ...” (*, * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 102).

Srpski “stražari i ostali zatvorenike su mučili, brutalno tukli i ostavljali da umru. Zatvorenici su redovno vidali kako leševe tovore na kamione i odvoze. Dana 5. avgusta 1992. godine, prozvali su 120 zatvorenika i ukrcali ih u autobus. Posmrtni ostaci nekih od tih pojedinaca kasnije su ekshumirani iz masovne grobnice u Hrastovoj Glavici. Mnoge zatočenike su tukli i oni su potom podlegli. Leševi su viđani i ujutro, prije nego što bi bili ukrcani u kamione i odvezeni iz logora.

Po dolasku u logor Keraterm, mnogim zatvorenicima je oduzeta sva preostala lična imovina i tukli su ih prije nego što bi ih zaključali u četiri skladišne prostorije. Većinu zatočenika u Keratermu su tokom zatočenja odvodili na ispitivanje. Srpski ‘inspektori’ iz Banja Luke i Prijedora vodili su formalna ispitivanja. Ispitivanja su redovno bila praćena premlaćivanjem i mučenjem.

Vlasti u Keratermu, kao i one izvan logora, redovno su zatvorenike podvrgavale teškim batinama, mučenjima, te seksualnim i drugim oblicima zlostavljanja. Batinama, mučenju ili ubijanju posebno su bili izloženi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su bili politički ili civilni rukovodioci, intelektualci ili imućni, odnosno nesrbi koji su smatrani ‘ekstremistima’ (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 853-855).

“U prostorijama 3. i 4. u logoru Keraterm bilo je po nekoliko stotina zatočenika, tako da je u njima bilo nepodnošljivo pretrpano i vruće.

Zatočenici u prostoriji br. 3 tri dana nisu smjeli izlaziti van prostorije tako da su nuždu bili prisiljeni obavljati u plastični bokal. U prostoriji br. 4 postojao je

U logoru Keraterm vršena su, u užasnim općim uslovima života, teška fizička zlostavljanja, batinanja, prebijanja, silovanja i seksualno nasilje. Zatočenike su **“po dolasku tukli ... Batinanje je vršeno drvenim motkama, bezbol palicama, električnim kablovima i policijskim pendrecima ... U nekim slučajevima batinanje je bilo toliko okrutno da je dovodilo do teških tjelesnih povreda i smrti. Batinanje i ponižavanje je često vršeno u prisustvu drugih zatočenika....”**⁴²

samo jedan nužnik za sve u njoj, a i taj je bio začepljen i strahovito prljav. Pored toga, zatočenici nisu imali gdje prati odjeću.”

Logoraše je **“užasno mučila glad”**. **“Prehrana je bila krajnje oskudna”** (**“dnevno su dobijali tanjir vodenaste čorbe i komadić kruha”**), **“svodila se na jedan obrok dnevno, za koji se zatočenicima dozvoljavalo samo nekoliko minuta da ga pojedu”** (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 170; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 936-938).

Detaljnije o užasnim uslovima u logoru Keraterm vidi: ICTY, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragrafi 62-65, 67-70 i 83; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 176, 178 i 192; M. Šarić, nav. dj., str. 6; M. Begić, nav. dj., str. 142-143.

⁴² ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 169-170; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 851-852; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAČA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 112-114; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 237-241; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 851-853; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 11-13, 133-138 i 142-167; Dž. Šestić, **BOSANSKA KRAJINA – KRVAVI PIR VELIKOSRPSKOG NACIZMA**, ** VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str., 224; * **MEĐUNARODNI SUD PRAVDE - PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragraf 313; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 142-150.

“U logoru Keraterm, zatočenike su tukli prilikom dolaska. Jednog starijeg muškarca srpski vojnici su na ulazu u logor pretukli, optužujući ga da je ubijao Srbe 1942. godine: u tom premlaćivanju čovjeku je slomljen nos. Premlaćivanja su se vršila danju i noću. Ljude su tukli drvenim toljagama, palicama za bejzbol, električnim kablovima i pendrecima. Nenad Banović zvani Čupo pucao je u noge zatočenika koji

“Zatočnici u logoru Keraterm bili su izloženi užasnim zlostavljanjima. Dokazi pokazuju da su mnogi zatvorenici u logoru Keraterm bili izloženi svakodnevnom batinanju. Do sredine jula, većinom su ih tukli noću. Nakon dolaska zatvorenika iz Brda /Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Zecovi i Čarakovo - prim. S. Č./ oko 20. jula 1992. godine 'pravila' više nije bilo, pa su batinanja vršena i danju i noću. Zatvorenike su tukli stražari i ostali koji su dolazili u logor, kao i neki uniformisani vojnici. Batinanja nisu vršena u sobama jer stražari nisu ulazili u sobe - ljudi su obično bili prozivani i danju i noću radi batinanja.”⁴³

Premlaćivanja u koncentracionom logoru Keraterm bila su “veoma česta; zatvorenici su prozivani, napadani motkama i palicama i tjerani da tuku jedan drugog. Zatvorenici su često prozivani i premlaćivani noću, a oni koji su se vraćali bili su krvavi i puni modrica; neki su i podlegli povredama. Neki koji su prozvani nikad se nisu vratili i zatvorenici su pretpostavljali da su umrli od posljedica premlaćivanja”.⁴⁴

su se odmarali tako da ih je ranjavao. Zatočnike su ponižavali i mučili. Neki zatočnici bili su na udaru posebno teških zlostavljanja, mada nije jasno na osnovu čega su birani. Dva bivša policajca Muslimana pretučeni su lancima i metalnim šipkama. Jedan od Albanaca preminuo je od posljedica premlaćivanja nakon nekoliko dana, kao i jedan zatočeni Srbin i jedan zatočeni miješanog, hrvatsko-srpskog porijekla.

U nekim slučajevima premlaćivanja su bila tako teška da su im posljedice bile teške povrede i smrt. Premlaćivanje i ponižavanje često se vršilo pred drugim zatočnicima ...

Premlaćivanja su vršili logorski stražari, naročito Nenad Banović Čupo. Pored njih premlaćivanja su vršili i ljudi izvana koji su dolazili u logor” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 851-853).

⁴³ ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 237; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 11-13, 133-138 i 142-167; Dž. Šestić, nav. dj., str. 224.

⁴⁴ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 170; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 196; ** MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 118; ICTY, Predmet br. IT-02-65/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV PREDRAGA BANOVIĆA, *PRESUDA*, 28. oktobar 2003, paragrafi 29-30; ICTY, Predmet br. IT-98-

30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 619, 622, 639 i 650; *ICTY*, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 850; *ICTY*, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragrafi 57, 83, 84, 88, 92 i 97; *ICTY*, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 488 i 499; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 133-138 i 142-167; Dž. Šestić, nav. dj., str. 224; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 132-133; S. Čehić, nav. dj., str. 26; M. Šarić, nav. dj., str. 9 i 102; M. Begić, nav. dj., str. 144-148, 303, 310-311, 318, 342, 397-398 i 520-521. “Svako jutro u logoru je počinjalo premlaćivanjem, ubijanjem ... Svuda su se čuli jauci, rafali, škripa kočnica vozila ... U salu su stalno dovodili nove ljude, a one, koje su iz logora izvodili, nisu više vraćali” (* **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 104).

Stražari Zoran Žigić i Nenad Banović Čupo “otišli su do hangara i izveli dvojicu ljudi. Počeli su bjesomučno da ih tuku. Oba su bila krvava, tako da im se lice nije moglo prepoznati. Tada su Zoran i Nedeljko /treba: Nenad - prim. S. Č./ izvadili noževe i počeli da ih paraju njima. Zoran je jednom odsjekao uho i nos i počeo da ga bode kroz mišice. Gledajući sve to, od muke sam počela povraćati”, tvrdi jedna od zatočenica logora Keraterm (Isto, str. 132-133; M. Omerdić, nav. dj., str. 254; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 176 i 178; *ICTY*, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 850; M. Begić, nav. dj., str. 142).

Zoran Žigić je “sa svojim pomagačima izvodio prozване nesretnike i tukao ih po cijelu noć. Mnogi su umirali u toku batinanja. Logoraši su ovdje zlostavljani i time što su pod stražom držani na suncu po cijeli dan sa rukama na potiljku, bez hrane i vode. Žrtve su unesrećivane i tako što su im bajonetima probadali prepone, zbog čega su smrtonosno iskrvarili, ili bi žrtvama rezali skočne tetive iznad peta, zbog čega su ostajali nepokretni” (Dž. Šestić, nav. dj., str. 224).

Zločinci u logoru Keraterm “izvode logoraše na pistu logora, muče ih na stotinu načina, gase im cigarete na ušnim školjkama, urezuju im krstove na licu, čelu ili grudima, tjeraju da pjevaju četničke pjesme, probadaju nam ruke bajonetama, tjeraju da jedni druge tučemo. Kad ponekad i dobijemo nekakav obrok, komanduju trk u spavaone i pucaju za nama u noge. A ranjeni nisu smjeli ni pomisliti da traže ljekarsku pomoć. Mnogi su umirali u najvećim mukama. Njih dvojica su pred nama svima ubili jednog momka, dana 2. avgusta /1992. - prim. S. Č./, starog 23 godine ...” (M. Omerdić, nav. dj., str. 255-256).

U Keratermu su potkivali logoraše (“... Gledali smo kako udara ekser i zakiva dasku za nogu i tako su naši ljudi hodali ...”) - * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 192.

U logoru je “dizenterija bila česta, a nije bilo lječničke njege niti za bolesti niti za povrede nanesene tokom premlaćivanja. Isljeđivanja su se odvijala uz premlaćivanja. Neke zatvorenike su ispitali o novcu, te ih odvodili kućama i tjerali da

U logoru Keraterm ubijano je “pet do šest ljudi svake noći”.⁴⁵

Dvadeset trećeg jula 1992. “oko 120-130 muškaraca muslimana u godinama za vojnu službu sa područja Brda odvedeno je u logor Keraterm, među njima i svjedok B-1088. Uvjeti u prostoriji bili su užasni i ljudi su redovno prozivani i premlaćivani. Oko 24. jula 1992. godine svjedok je čuo prvi rafal iz laskog puškomitraljeza, uperenog prema prostoriji br. 3 /soba br. 3 - prim. S. Č./ sa razdaljine od oko 20 metara. Pucalo se i iz pješadijskog naoružanja, čula se paljba iz pušaka, a kad su provaljena vrata, paljba je postala veoma žestoka. Pucalo se otprilike četiri do pet minuta. Nikome nije bilo dopušteno da izađe iz sobe. Svjedok je tek ujutru vidio šta se dogodilo. Po njegovoj procjeni bilo je oko 200 tijela. Tijela ubijenih odvezena su kamionom. Odvezli su i ranjene i svjedok više nikad nije vidio nijednog od njih. Po svemu sudeći, pucali su kroz zatvorena vrata prostorije u kojoj su se nalazili zatvorenici: na vratima su ostale velike rupe od metaka”.⁴⁶

traže novac koji su, ukoliko bi ga našli, morali dati stražarima” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 170).

⁴⁵ R. Gutman, nav. dj., str. 132; M. Omerdić, nav. dj., str. 256; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 171; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 197; * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 119; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 455-456 i 849-850; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 11 i 186; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 32, 176, 178 i 192; W. Tochman, nav. dj., str. 21.

⁴⁶ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63; R. Gutman, nav. dj., str. 128 i 132; Dž. Šestić, nav. dj., str. 221; * **OPTUŽNICE ...**, 224, 287, 346 i 404; M. Omerdić, nav. dj., str. 255; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 197; * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 119; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 852; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*,

Sljedeće noći “ubijeno je oko 40 muškaraca”.⁴⁷

27. septembar 2006, paragrafi 488, 499 i 718; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 206-207; ICTY, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragraf 102; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGE PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 635; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 937; M. Šarić, nav. dj., str. 172-173; S. Čehić, nav. dj., str. 225; M. Begić, nav. dj., str. 85 i 386. Sljedećeg jutra “**ispred prostorije broj 3 bila je gomila leševa, a cijeli taj prostor bio je pun krvi. Stigao je kamion da odveze leševe. Kada je kamion krenuo, iz njega je kapala krv. Na kraju su tragovi pokolja u prostoriji broj 3 i okolnom prostoru očišćeni šmrkom s vatrogasnih kola. Tačan broj ubijenih u prostoriji broj 3 nije ustanovljen, niti će, po svemu sudeći, ikad biti. Imajući to u vidu, Pretresno vijeće /ICTY-a u predmetu *Brđanin* - prim. S. Č./ zaključuje, na osnovu broja zatočenih u prostoriji broj 3, da je ubijeno najmanje 190 ljudi” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 456).**

⁴⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 852; ICTY, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, 13. novembar 2001, paragraf 103; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 112; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 162, 206 i 554; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 455-456; * **MEĐUNARODNI SUD PRAVDE - PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA...**, paragrafi 265-266; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 232-233; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 9 i 129-185; M. Begić, nav. dj., str. 149-150, 303, 311 i 651-652. Raspoloživi izvori potvrđuju masovne likvidacije zatočenika. “**Jedne noći zatočeni su čuli mitraljeske rafale, nakon čega su uslijedili pojedinačni pucnji. Svjedok O /u predmetu *Tadić* - prim. S. Č./ je izjavio da su sljedeće jutro prozvani da utovare preko 150 mrtvih na veliki kamion sa prikolicom, koji je zatim napustio logor dok je krv curila iz njega. Paljba iz mitraljeza ponovljena je sljedeće noći, a prema iskazima preko 50 tijela odvezeno je sljedećeg jutra. Kasnije su stigla dva vatrogasna vozila i šmrkovima oprala krv sa tog mjesta. Izgleda da je pucano kroz zatvorena**

U Keratermu su logoraše prisiljavali na kanibalizam. Stražari su jednom logorašu “odsjekli uho, a zatim su drugog prisilili da ga pojede. Drugi put je stražar odsjekao komadić tijela ranjenom zatočniku i naredio mu da ga pojede. Ovaj je to odbio. ‘Zašto ne? Ta kuhano je’, citira Hamurić /Osman Hamurić - prim. S. Č./ stražara. Hamurić ne zna je li čovjek pojeo komad svog vlastitog tijela. ‘Sve što znam jeste da su ga odveli i da ga nikad više nismo vidjeli’”⁴⁸

Zbog povećanog broja “zarobljenih lica”, logor “nije mogao zadovoljiti narasle potrebe, niti uslove za rad sa zarobljenicima”, te je Krizni štab opštine Prijedor procijenio “da bi zbog bezbjednosnih razloga bilo uputno zarobljenike premjestiti na drugo mjesto i odlučio se za objekat upravne zgrade i radionica RŽR /rudnik željezne rude - prim. S. Č./ Omarska”, “gdje bi mješoviti timovi operativnih radnika nastavili započetu obradu” logoraša. “Istom odlukom je regulisano da se objekat ‘Keraterm’ u Prijedoru koristi isključivo kao prolazni, te da se u njemu vrši samo prihvat dovedenih lica, radi transporta u objekat u Omarskoj, odnosno u Trnopolje, obzirom da to nije izvodljivo u SJB Prijedor zbog malog prostora.”⁴⁹

Zatočnici iz logora Keraterm su, na osnovu odluke Kriznog štaba opštine Prijedor, 27. maja 1992, a s obzirom na stepen pojedinačne “odgovornosti”, raspoređivani i premješteni u logore Omarska, Trnopolje i Manjaču (taj “postupak je završen do 5. avgusta 1992. godine”, kada je rasfor-

vrata prostorije u kojoj su zatvorenici držani: na vratima su ostale velike rupe od metaka. Prema iskazu jednog svjedoka, na ovaj način ubijeno je ukupno oko 250 ljudi” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 171).

⁴⁸ R. Gutman, nav. dj., str. 142. O koncentracionom logoru Keraterm vidi: D. Muranović, nav. dj., str. 509-510; I. Kajan, nav. dj., str. 805-824.

⁴⁹ AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 4; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 489.

miran).⁵⁰ Tri dana kasnije, 31. maja 1992. načelnik Stanice javne bezbjednosti Prijedor, zločinac Simo Drljača, na osnovu Odluke Kriznog štaba, izdao je službeno naređenje za formiranje koncentracionog logora Omarska.⁵¹

⁵⁰ AIIZ, inv. br. 2-4899, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, juni 1992, *IZVJEŠTAJ o radu za prvo polugodište 1992. godine*; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *Izveštaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *Izveštaj*, str. 5; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 3; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 856; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 850; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 489; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 71-72; M. Begić, nav. dj., str. 141 i 150; J. Odošić **HILJADU GROBNICA ...**, str. 608. **“Dana 5. avgusta ili oko tog datuma, većina zatočenika prebačena je u logore Manjača, Trnopolje ili Omarska. Dana 21. avgusta 1992. godine završene su operacije u logoru Keraterm. Lokalni srpski rukovodioci izrazili su svoje nezadovoljstvo ‘preuranjenim’ zatvaranjem zatočeničkih objekata”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 856; M. Begić, nav. dj., str. 150-151. Iz logora Keraterm 5. avgusta 1995. **“sa dva autobusa odvezena su 124 logoraša ... Odvezeni su najprije u logor Omarska, a zatim u selo Podvidača (Sanski Most), gdje su ubijeni. Posmrtni ostaci su ekshumirani iz masovne grobnice Hrastova glavica ...”** (M. Begić, nav. dj., str. 150-151 i 225). U masovnoj grobnici Hrastova glavica otkriveni su posmrtni ostaci 126 žrtava, od čega dvije žrtve nisu ubijene za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća (J. Odošić, nav. dj., str. 539).

Jedan broj logoraša iz Keraterma **“pronađen je i u grobnicama u rudnicima Tomašica i Ljubija”** (J. Odošić, nav. dj., str. 608).

⁵¹ AIIZ, inv. br. 2-4676, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Pri-

Zločinci su u maju 1993. ponovo otvorili logor “Keratern”. Naime, 6. i 7. maja “**pokupili su sve poznatije Prijedorčane koji su ostali**” i odveli ih u logor, gdje su izvršili brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava.⁵²

“Vojska Republike Srpske” je, na osnovu odluke “**kriznog štaba opštine Prijedor**”, u naseljenom mjestu **Trnopolje** kod Prijedora (u blizini stanice u Kozarcu, na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka) u prostorijama osnovne škole, Doma kulture i jednog broja privatnih kuća, kao i na otvorenom prostoru oko tih objekata pod šatorima, otvorila koncentracioni logor, “**ograđen bodljikavom žicom, a jednim dijelom i zidom**” i oko koga su “**bila postavljena mitraljeska gnijezda**” u kome je 24. maja 1992. bio zatočen “**veliki broj građana muslimanske nacionalnosti oba pola i svih uzrasta**”. Naime, u Trnopolju je zatočeno na hiljade civila, uglavnom starijih ljudi, žena i djece. U logoru je do 1. juna 1992. bilo “**oko 5.000**”, a 6. augusta 1992. “**četiri hiljade ljudi**”. Sredinom augusta 1992. u Trnopolju je bilo zatočeno **oko 3.000 osoba** - muškarci, žene, djeca i starci. Na ulazu je stajao natpis na srpskom i engleskom jeziku “*Otvoreni prihvatni centar Trnopolje*”.⁵³

jedor, Str. pov. broj: 11-12-20, 31. maj 1992. - Kriznom štabu i drugima, *NAREDBA; ICTY*, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 480-490; M. Begić, nav. dj., str. 114-115.

⁵² M. Begić, nav. dj., str. 387-388.

⁵³ AIIZ, inv. br. 2-4891, Komanda 1. KK /Krajiškog korpusa/, Op. pov. br. 482-1, 1. juni 1992. - Komandi (Arhiva), *Informacija o aktuelnoj političko-bezbjednosnoj situaciji*; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 1; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 3; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 2; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 42-43 i 68; *ICTY*, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 172-173 i 176; *ICTY*, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 199; ** *MILOŠEVIĆU DO-*

Logor Trnopolje “čuvali su naoružani stražari, a upravnik logora bio je Slobodan Kuruzović. Uprava logora u Trnopolju nije davala hranu zatvorenicima. U početku su ljudi jeli ono što su donijeli sa sobom, a kasnije su živjeli od pomoći mještana koji bi im donosili hranu. Nije postojao redovni režim isljeđivanja ili premlaćivanja kao u drugim logorima, ali je bilo i premlaćivanja i ubijanja”,⁵⁴ što, pored ostalog,

KAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 119-120; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 68; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 184; Dž. Šestić, nav. dj., str. 224; M. Omerdić, nav. dj., str. 386; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 229; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 850 i 860; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 449, 854-857 i 940-945; S. Čehić, nav. dj., str. 15; M. Begić, nav. dj., str. 151-152, 300-301, 308, 400, 435 i 649-650. “U Trnopolju su se nalazile hiljade zatočenika, od kojih su većina bili stariji ljudi, žene i djeca ...” (**ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 172; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 860).

U Trnopolju je, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “više od tri hiljade ljudi stiješnjeno u tri zgrade i nekoliko malih kuća, gdje žive u neizrecivoj prljavštini, spavaju na tankim ćebadima i slami, koja vrvi ušima, piju zagađenu vodu i preživljavaju na minimalnim porcijama hljeba... Djeca i odrasli pate od dijareje, vjerovatno od zagađene vode i potpunog nedostatka sanitarnih uslova. Ima dijabetičara bez insulina, pacijenata sa srčanim oboljenjima bez digitalisa i osoba koje pate od povišeng krvnog pritiska bez lijekova” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 42-43 i 68).

⁵⁴ **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 172-173; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 199; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 119-120; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 299; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 854; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 857; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf

potvrđuju “mrtvaci s iščupanim jezicima zamotane u papir i povezane žicom”, te “tijela zaklanih djevojaka i staraca u Kino dvorani”.⁵⁵

Uslovi u logoru Trnopolje bili su očajni - “nije bilo ni kreveta, ni ćebadi, zatočeni su spavali na podu. Neki su spavali pod vedrim nebom”.⁵⁶ “Više od tri hiljade ljudi je stiješnjeno u tri zgrade i nekoliko malih kuća, gdje žive u neizrecivoj prljavštini, spavaju na tankim ćebadima u slami, koja vrvi ušima, piju zagađenu vodu i preživljavaju sa minimalnim porcijama hljeba ... Infekcija gornjih respiratornih puteva širi se kao munja. Djeca i odrasli pate od dijareje, vjerovatno

856; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 474; M. Begić, nav. dj., str. 152. U Trnopolje je, 26. maja 1992, “zajedno s odredom vojne policije, stigla specijalna jedinica iz Prijedora, pod komandom Slobodana Kuruzovića, koja je brojala tridesetak ljudi. Ta jedinica je opkolila selo, a vojna policija je preostale mještane smjestila u Osnovnu školu, izdvojivši prethodno pripadnike TO-a, rezervne policajce, aktiviste SDA i funkcionere muslimanske nacionalnosti, koji su zatočeni u Domu kulture” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 477).

Slobodan Kuruzović, član Opštinskog odbora SDS-a, komandant lokalne srpske Teritorijalne odbrane i upravnik logora Trnopolje, “rekao je zatvorenicima u Trnopolju da Srbi planiraju smanjiti broj Muslimana u Prijedoru na 10 posto ili manje, a kasnije taj postotak smanjiti dalje na dva posto ili manje” (Isto, paragraf 474).

⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 175.

⁵⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 856 i 941-945; * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 86, 94 i 128; M. Begić, nav. dj., str. 153.

Uslovi u logoru su “bili ’neprihvatljivi’. U logoru Trnopolje nije bilo ni kreveta ni ćebadi, zatočeni su spavali na podu. Neki su spavali i pod vedrim nebom.

U logoru nije bilo organizovane prehrane i hrane nije bilo dovoljno. Na početku je hranu u logor donosila rodbina, ili se ona kupovala od lokalnog stanovništva, a kasnije je Crveni krst Republike Srpske dopremao mlijeko i hljeb koji je kupovao od lokalnog stanovništva. Kada je otprilike sredinom avgusta 1992. logor obišao Međunarodni komitet Crvenog krsta, on je organizovao i dopremu hrane ...

Voda koja je davana zatočenicima nije bila dobra za piće, što pokazuju brojni slučajevi dijareje. Najmanje jedan muškarac, koga su i tukli, umro je od dizenterije” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 941-943; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 174 i 177).

od zagađene vode i potpunog nedostatka sanitarnih uslova. Ima dijabetičara bez insulina, pacijenata sa srčanim oboljenjima bez digitalisa i osoblja koje pate od povišenog krvnog pritiska bez lijekova”.⁵⁷

U ovom logoru “maltretiranje je bilo uobičajeno. Vojnici Srbi koristili su bezbol palice, gvozdene šipke, kundake od pušaka, kao i svoje šake i noge ili bilo šta drugo što im je bilo pri ruci da bi tukli zatvorenike. Pojedinci koji su izvođeni napolje radi saslušavanja često bi se vraćali sa modricama i povredama”.⁵⁸ Zločinci su logorašima sjekli genitalije, “tjerali ih da jedni drugima grizu testise i mučili ih još na stotinu načina. Uza sve ovo, zatočenici su mučeni glađu i žeđu: svaki treći dan dobijali su po komadić hljeba, tako da nisu bili u stanju da se kreću od gladi”.⁵⁹

⁵⁷ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 42-43; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 177; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 860; M. Begić, nav. dj., str. 154.

⁵⁸ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 175; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 225, 242 i 780; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 855-856; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 200; * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 120; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 450 i 856; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 493; * * MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 301. Zločinci su “zatočene muškarce ispitivali i tukli drvenim motkama i noževima, neke dok ne bi izgubili svijest. Pod i zid sobe za ispitivanje bili su poprskani krvlju. Zatočenike su tukli pred drugim zatočenicima” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 856).

U logoru Trnopolje premlaćivanja su “vršili stražari. Zatočenike u Trnopolju tukli su i ljudi izvana koji su dolazili u logor, a stražari nisu činili ništa da ih u tome spriječe” (Isto, paragraf 857).

⁵⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 254; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI*

U logoru Trnopolje izvršena su brojna ubistva, maltretiranja, mučenja, silovanja i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.⁶⁰ Jedan broj zatočenika zločinci su **“tukli i oni su usljed toga podlegli ili su bili ubijeni u logoru, odnosno odvedeni iz logora i ubijeni negdje u blizini”**.⁶¹ Oko 200 logoraša iz logora Trnopolje je 21. augusta 1992,

PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 860. U Trnopolju su **“stražari i druga vojna lica svakodnevno tukli zatočenike. Neke zatočenike su tokom ispitivanja svirepo tukli palicama za bejzbol, kablovima, dijelovima namještaja, čizmama i rukama ...”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 860; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 177; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 493).

⁶⁰ * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 404; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 226-227 i 544; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 449-450; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 301; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 857; * **MEĐUNARODNI SUD PRAVDE - PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragrafi 267-269; M. Begić, nav. dj., str. 156. Agresor je 20. jula 1992. u Trnopolje doveo **“određeni broj bosanskih Muslimana iz Bišćana. Neki su muškarci smješteni u logorski dućan, a nakon toga je autobus sa trinaesticom muškaraca napustio Trnopolje. Ti su ljudi ubijeni u blizini mjesta koje se zove Kratalj i nalazi se na putu između Bišćana i Prijedora”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 857).

⁶¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 857; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 856; M. Begić, nav. dj., str. 153-154.

prilikom transporta za Travnik, ubijeno na Korićanskim stijenama.⁶² “**Grupa srpskih vojnika**” je 25. augusta (“**ili oko tog datuma**”) 1992. “**ušla u logor i iz logora izvela 11 muškaraca, odvela ih iza jedne kuće i likvidirala**” “**na polje kukuruza**” (“**u jedno kukuružište iza kuća**”).⁶³ Zločinci su u logoru Trnopolje električnom bušilicom Ilijasu Hadžiću i njegovoj ženi Ismeti (iz Kozarca) probušili grudi. “**Troje djece u dobi od jedne, tri i pet godina nabijeno je na kolce.**”⁶⁴

U koncentracionom logoru Trnopolje, kroz koji je prošlo oko 23.000 zatočenika, od čega su žene, djevojke i djevojčice činile najveći broj

⁶² AIIZ, inv. br. 2-4681, Srpska republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Banja Luka, Broj: SZ/0-431, 8. septembar 1992, *SLUŽBENA ZABILJEŠKA*; AIIZ, inv. br. 2-4684, SJB, Depeša broj: 11-12-2267, 14. septembar 1992. – Centru službi bezbjednosti Banja Luka, Načelniku; * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 405; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 459; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 849; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 494 i 718; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 865-866; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 186-187; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 114-115; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 86; M. Begić, nav. dj., str. 93-105, 112 i 305-306; J. Odobašić, nav. dj., str. 561-566 i 609. “**Do sada je pronađeno oko stotinu nekompletnih tijela, a u njihovom prikrivanju su, nažalost, učestvovali i banjalučki Okružni sud i policija**” (J. Odobašić, nav. dj., str. 561-566 i 609).

⁶³ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 858; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 222; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 493; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 99; M. Begić, nav. dj., str. 155-156. Navedene žrtve su pronađene i ekshumirane iz masovne grobnice Trnopolje - Redžići (M. Begić, nav. dj., str. 156).

⁶⁴ R. Gutman, nav. dj., str. 87.

zatočenih (oko 15.000),⁶⁵ 8. oktobra 1992. bilo je, prema *Izveštaju o radu u Prihvatnom centru Trnopolje* upravnika Pere Ćurguza, **3.500 logoraša**, od čega **“oko 50% djece od jedne do dvanaest godina”**.⁶⁶ Tada je logor Trnopolje bio **“zvanično zatvoren”**, ali su civili i dalje danonoćno dovođeni.⁶⁷

Srpski agresor je u noći 27/28. maja 1992. u prostorijama Upravne zgrade rudnika željezne rude u **Omarskoj** otvorio koncentracioni logor (sastojao se od dvije velike zgrade, hangara, Upravne zgrade i dvije manje zgrade, poznate kao “bijela kuća” i “crvena kuća”). Milicija (Stanica milicije Omarska) bila je zadužena **“za neposredno obezbjeđenje samog objekta Upravne zgrade, radionica i garaža za radne mašine, a vojska je preuzela dubinsko obezbjeđenje u vidu stražarskih mjesta i miniranja određenih površina prema vlastitom nahođenju”**.⁶⁸

⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 326; M. Begić, nav. dj., str. 157 i 241.

⁶⁶ AIIZ, inv. br. 2-4683, Otvoreni prihvatni centar Trnopolje, Broj: 406/92, Trnopolje, 8. oktobar 1992. – Izvršnom odboru SO-e Prijedor, *IZVJEŠTAJ o radu u Prihvatnom centru Trnopolje*; M. Begić, nav. dj., str. 157.

⁶⁷ Isto; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 940. Koncentracioni logor Trnopolje je, za razliku od Keraterma i Omarske, koji su, prema *Izveštaju o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9. mj. 1992. g.*, od januara 1993, **“rasformirani 21. 8. 1992”**, **“ostao sve do novembra i u njemu je od /treba: pored - prim. S. Č./ žena i djece bio koncentrisan veći broj vojno sposobnih pripadnika muslimanskog naroda...”** (AIIZ, inv. br. 2-4689, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, januara 1993, *Izveštaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9. mj. 1992*; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 492).

⁶⁸ AIIZ, inv. br. 2-4676, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Str. pov. br. 11-12-20; 31. maj 1992. – Kriznom štabu i drugima, *NAREDBA*; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 3-4; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 4-5; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika

Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. august 1992. godine, str. 2; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 155; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 190; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 116; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragraf 166; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 489-900; ** **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 235-238; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 234-238; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 160 i str. 71-74 i 89; M. Begić, nav. dj., str. 113-138 i 521-522.

U logor Omarska su u noći 27/28. maja 1992. “počeli pristizati prvi zatočeniци”. Sljedećeg dana je “veliki broj autobusa sa zatočenicima pristigao u logor”. Tada je “oko 1.000 ljudi prebačeno iz logora Keraterm u logor Omarska”. Nakon formiranja logora, svakodnevno su pristizali novi zatočeniци (**Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 71-72 i 89).

Koncentracioni logor Omarska faktički je počeo funkcionisati 28. maja 1992, a naredba o formiranju tog logora smrti je donesena tri dana kasnije - 31. maja 1992. Naime, Simo Drljača, načelnik Stanice javne bezbjednosti Prijedor, u skladu sa Odlukom Kriznog štaba, 31. maja 1992. izdao je naređenje o formiranju koncentracionog logora Omarska (AIIZ, inv. br. 2-4676, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Str. pov. broj: 11-12-20, 31. maj 1992. – Kriznom štabu i drugima; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASH-TVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 272; **ICTY**, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 17; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 156 i str. 71-72 i 89), čime je tom naredbom pravno legalizovano postojanje logora; M. Begić, nav. dj., str. 114).

“Hangar je bio velika pravougaona zgrada, postavljena u smjeru sjever-jug, a duž njene istočne strane bio je niz pomoćnih vrata koja su vodila u prostor duž cijele zgrade, s tim što je prizemlje bilo namijenjeno za održavanje teških kamiona i strojeva koji su se koristili u rudniku željezne rude. Na zapadnoj strani hangara nalazila su se dva sprata prostorija, preko četrdeset sve skupa, koje su se protezale

cijelom dužinom zgrade po strani sjever-jug i koje su zauzimale manje od polovine ukupne širine hangara. Pristup ovim prostorijama bio je moguć ili kroz vrata na zapadnoj strani ili sa unutrašnje strane, iz velikog prostora za održavanje kamiona koje smo gore opisali. Većina zatvorenika bila je smještena u ovoj zgradi. Sjeverno od hangara i odvojena od njega otvorenim betoniranim prostorom poznatim kao 'pista', nalazila se upravna zgrada, gdje su zatvorenici jeli i gdje su neki od njih bili smješteni, sa prostorijama na spratu gdje su bili isljeđivani. 'Bijela kuća' služila je za posebno surovo postupanje prema odabranim zatvorenicima. Druga manja zgrada, poznata kao 'Crvena kuća', bila je takode mjesto na koje su zatvorenici odvođeni na teška premlaćivanja i odakle se najčešće nisu vraćali živi. Upravna zgrada bila je djelomično jednospratnica, s tim da se kuhinja i trpezarija nalazila u prizemnom zapadnom dijelu. Dvije manje garaže predstavljale su krajnju sjevernu tačku zgrade. Zapadno od hangara bio je travnjak, na čijoj se zapadnoj strani nalazila 'Bijela kuća', mala pravougaona prizemna zgrada sa hodnikom u sredini, dvije prostorije sa svake strane i jednom malom prostorijom na kraju koja nije bila šira od samog hodnika. Mala 'Crvena kuća' nalazila se na istoj strani kao i 'Bijela kuća', preko puta kraja hangara" (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 156; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 46; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 161).

Sjeverno od hangara "i odvojena od njega otvorenim betonskim prostorom, poznatim kao 'pista' nalazila Upravna zgrada, gdje su zatočnici jeli i gdje su neki od njih bili smješteni, sa prostorijama na spratu, gdje su bili isljeđivani" (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 47; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 162).

Zapadno od hangara "bio je travnjak, na čijoj se zapadnoj strani nalazila 'bijela kuća', mala pravougana prizemna zgrada sa hodnikom u sredini, dvije prostorije sa svake strane i jednom malom prostorijom sa svake strane i jednom malom prostorijom na kraju, koja nije bila šira od samog hodnika" (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 156; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 164).

"Mala 'crvena kuća' nalazila se na istoj strani kao i 'bijela kuća', preko puta kraja hangara" (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 156; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 165).

U Omarsku su “skupa sa zarobljenicima prešli i mješoviti timovi operativnih radnika sa istim zadatkom, tako da je isti dobio radni naziv **Istražni centar ratnih zarobljenika Omarska**”.⁶⁹ Upravnik logora bio je Željko Mejakić, komandir Stanice policije Omarska, a zamjenici Miroslav Kvočka i Drago Prcač.⁷⁰

U Omarskoj je od 28. maja do 16. augusta 1992. bilo zatočeno **3.334 osobe**, od čega **3.197 Bošnjaka**, 125 Hrvata, 11 Srba i 1 Ostalih.⁷¹ Među

⁶⁹ AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 4.

⁷⁰ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 837; M. Omerdić, nav. dj., str. 249.

⁷¹ AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 5-6; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 4; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina*, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 2; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 155; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 840-841; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAČA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 21; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 74-75, 166 i 184; M. Begić, nav. dj., str. 118 i 611. Navedena lica su, prema *Izvještaju* Komisije za obilazak opština i SJB Prijedor, Bosphanski Novi i Sanski Most, od sredine augusta 1992, “**zarobljena od strane vojske u neposrednim oružanim sukobima ili se zatekla na prostorima gdje su izvođena borbena dejstva, kao i lica koja su privedena na osnovu rezultata operativne obrade u Istražnom centru**” (AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 4). Očigledno je riječ o lažima u stilu nacističke propagande - u pitanju su civili i civilno stanovništvo.

logorašima je od ukupnog broja (3.334) 3.297 muškaraca i 37 žena, uključujući i one sa maloljetnom djecom, pri čemu je **“bilo 28 lica ispod 18 i 68 lica preko 60 godina”**. Među zatočenicima logora bilo je i hendikepiranih lica.⁷²

⁷² AIIZ, inv. br. 4899, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, juni 1993, *Izveštaj o radu za prvo polugodište 1992. godine*; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 5; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 5-6; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 859; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 155; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 190; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 116; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 840-842; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAČA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 21; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 76; M. Omerdić, nav. dj., str. 252-253; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 105-106; M. Begić, nav. dj., str. 118 i 667.

U logoru je je od 28. maja do 16. augusta 1992. **“kriminalistički obrađeno 3.334 lica”** (AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 6; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 74-75). Nakon što su **“angažovani operativni radnici”**, **“nakon kriminalističke obrade, zavisno od rezultata, privedena lica svrstali u tri kategorije po stepenu lične odgovornosti”** u navodnoj oružanoj pobuni i za **“svakog pojedinca formirali prikupljenu dokumentaciju sa materijalnim dokazima”**. (AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 5; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 6; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih

Uslovi u logoru bili su užasni. Veliki broj zatočenika “držan je u veoma skućenom prostoru tako da su jedva imali gdje sjediti ili leći spavati. Ponekad je po 200 ljudi bilo zatvoreno u prostoriji od 40 kvadratnih metara. U jednoj maloj prostoriji bilo je zatočeno tristo zatvorenika. Neki zatvorenici bili su zbijeni po nužnicima. U nužnicima su zatvorenici bili tako nagurani da su često morali ležati i usred izmeta. Tokom vrelih ljetnih mjeseci pretrpane prostorije bile su zagušljive, a stražari često nisu dopuštali da se otvore prozori ili su tražili da im zatvorenici daju šta god su uspjeli zadržati u zamjenu za otvaranje prozora ili za plastični kanister vode”.⁷³ “Do 600 zatočenika moralo je potrbuške ležati napolju na

centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 2; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 443 i 843).

“Ispitivanja u Omarskoj vodili su, uglavnom, službenici prijedorskog SUP-a. Neki su bili iz CSB-a Banja Luka, a neki iz vojske. Policija je znala za loše uslove u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 838).

U julu 1992. Radoslav Brđanin je, “zajedno s više drugih lica, među kojima su bili i Radoslav Vukić, Stojan Župljanin i Predrag Radić, posjetio logor Omarska. Zatočene muškarce su postrojili, prisilili ih da pjevaju srpske pjesme i pozdravljaju srpskim pozdravom sa tri prsta” (Isto, paragraf 839).

⁷³ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 157-162; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNEŠAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 859; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 58 i 67; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 931; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 490; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 191-192; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 177 i str. 76-83; ** MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 116-117; M. Begić, nav. dj., str. 118 i 119. “Muškarci, Bošnjaci - logoraši, ležali su na betonu u lokvama vode. Bili su prljavi, neuredni, ušljivi, pretučeni, polomljenih ruku i nogu ...” (* * MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 235; ICTY,

'pisti', poneki neprekidno danima i noćima, bez obzira na vremenske prilike, a poneki čak i mjesec dana. Za sve vrijeme na njih su bili upereni mitraljezi."⁷⁴

Zatočenici su "prozivani na isljeđivanje obično nekoliko dana poslije dolaska, a stražar bi ih vodio do prvog sprata upravne zgrade, sve vrijeme ih udarajući rukama i nogama. Tokom isljeđivanja neki zatvorenici vrlo su teško pretučeni. Stražar bi stajao iza zatvorenika, udarajući ga rukama i nogama, često ga rušeći sa stolice na kojoj je sjedio. Bilo je slučajeva kada su stražari gazili oborene zatvorenike ili skakali po njima i na taj način im nanijeli teške povrede. Sve se to događalo pred isljednikom, koji je to samo gledao. Postupak se razlikovao od zatvorenika do zatvorenika, a čini se da je više zavisio od grubosti pojedinog isljednika i stražara nego na ponašanje samog zatvorenika. Nakon isljeđivanja zatvorenici su često morali potpisati lažne izjave o svom učestvovanju u djelima protiv Srba"⁷⁵.

Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 930). "Mnogo ih je bilo zatvoreno u garažama, na skućenom prostoru bez zraka ... Dva mlada muškarca usljed uslova" u jednoj od garaža "smrtno su stradala od gušenja" (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 930-931).

U logoru Omarska bilo je "veoma vruće, ljudi su vapili za vodom, a da bi je dobili morali su pjevati srpske pjesme. Čak ni tada vode ne bi bilo dovoljno i morali su se među sobom izboriti za gutljaj ..." (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 931).

U logoru Omarska zatočenici su "držani u nehumanim uslovima i u logoru je vladala atmosfera ekstremnog duševnog i fizičkog nasilja. Zastrašivanje, iznuđivanje, batnanje i mučenje je bila uobičajena praksa. Dolazak novih zatvorenika, saslušavanje, vrijeme za obrok i korišćenje sanitarija pružali su ponovo šansu za maltretiranje. Ljudi sa strane dolazili su u logor i bilo im je dopušteno da napadaju zatvorenike nasumice i koga su htjeli ..." (ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 45).

⁷⁴ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 159; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 796.

⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 163; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DR-

Zatočenici “nisu prozivani samo na isljeđivanje. Naveće bi se pojavljivale grupe koje su dolazile izvan logora, prozivale određene zatvorenike iz prostorije, zatim ih napadale raznim motkama, željeznim šipkama ili komadima teškog električnog kabla. Ponekad je ovo oružje imalo eksere koji bi probijali kožu. U nekim slučajevima zatvorenici su zasijecani noževima. Svi zatvorenici više su se bojali grupa ljudi koji su dolazili izvan logora nego redovnih stražara u logoru. Izgleda da su takve grupe imale slobodan pristup u logor i njihove posjete uveliko su pojačavale atmosferu straha koja je vladala u logoru. Prozvani zatvorenici često se nisu vraćali, a svjedoci koji su im bili bliski rođaci svjedočili su da otada više nikad nisu viđeni i da se pretpostavlja da su ubijeni”.⁷⁶

Zatočenici u Omarskoj “kontinuirano su bili izloženi najstrašnijim mučenjima: vadene su im oči, odsijecani organi, lomljeni ekstremiteti; prisiljavali su ih da se međusobno tuku, da jedni drugima odgrizaju genitalije, da jedni druge siluju; žive su ih bacali u vatru, posebno djecu; rastezali ih pomoću posebnih sprava za mučenje (tzv. škripova) ...”.⁷⁷ Zatočenike

GOLJUBA PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 68; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 85-87 i 167-179.

⁷⁶ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 164.

⁷⁷ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 155 i 157; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragrafi 208, 210 i 230; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 441-448; * **MEĐUNARODNI SUD PRAVDE**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragrafi 262-264; M. Omerdić, nav. dj., str. 248; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63-64; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 859; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 99-110; H. Ičić, nav. dj., str. 36-42; * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 196; M. Begić, nav. dj., str. 131. Preživjeli logoraš Omarske Hase Ičić iznosi potresne scene o teškim mučenjima, poniženjima i fizičkim zlostavljanjima: “... Nisam ni stigao do kraja dovršiti pozdrav, a jedan od njih mi nabaci uže na vrat, poteže tako jako da izgubih ravnotežu i padoh pored starih nosila. Još dok sam padao počeo

su **“gonili kroz špalir i tukli ih svim i svačim”**.⁷⁸ Sakaćenje logoraša **“bila je specijalnost, posebno vađenje očiju i odsijecanje spolnih organa”**.⁷⁹ Ratni zločinac Duško Tadić **“imao je poseban užitak da žive zatočenike sjecka na komade i vrhom noža ispisuje srpske simbole po njihovom tijelu”**.⁸⁰

me tući svim i svačim. Cijelo vrijeme uže mi je sve više stezalo vrat, tako da sam se počeo gušiti. Dugo su me mučili i tukli. (...) Čim bih se počeo gušiti i gubiti svijest, popuštao bi uže da uhvatim zraka i da tako ponovo počnem osjećati nesnosnu bol od udaraca” (H. Ičić, nav. dj., str. 36-42; M. Begić, nav. dj., str. 131).

“Kada su zatvorenici autobusima stizali u Omarsku, obično bi ih pretražili, oduzeli im svu imovinu, zatim bi ih tukli rukama i nogama dok su oni stajali, raširenih nogu i uvis podignutih ruku, okrenuti prema istočnom zidu upravne zgrade. Novopridošli su zatim upućivani ili napolje na ‘pistu’ ili u prostorije u hangaru ili u male garaže u upravnoj zgradi ili, ako su za to bili izdvojeni, u ‘bijelu kuću’” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 158).

⁷⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 249; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 490.

⁷⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 251.

⁸⁰ Isto, str. 250. Na taj način ubio je Emira Karabašića, policajca. Envera Alića zločinci su **“danima mučili, da bi, na koncu, jednog zatočenika natjerali da mu zubima odgrize mošnje. Umro je u nesnosnim mukama”** (Isto, str. 250-251).

U logoru Omarska zatočenike su **“sistematski tukli prilikom dolaska u logor. Premlaćivanja su se vršila kao dio logorskog režima i prilikom ispitivanja, a tuklo se predmetima svih vrsta, npr. električnim kablovima, kundacima, pendrecima, drvenim toljagama, palicama za bejzbol, lancima, šakama i čizmama. Tukli su i zatočene žene. Premlaćivanja su se odvijala danju, prilikom odlaska na obroke i noću.**

Zatočenike su ponižavali: jednog zatočenika su prisilili da udara glavom o zid. Drugi je morao lizati vlastitu krv. Jednog je stražar sa bičem tjerao da nag hoda po ‘pisti’. Fizički i psihički hendikepirani zatočenici, također su bili ponižavani, a neki su na kraju ubijeni. Zatočenicima su redovno prijetili smrću, ne izuzimajući ni žene. Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.

U nekim slučajevima premlaćivanja su bila tako teška da su im posljedice bile teške povrede, trajno unakaženje ili smrt. Zatočenike su tukli do smrti pred drugim zatočenicima” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 843-846).

U logoru Omarska u premlaćivanjima su **“učestvovali logorski stražari, na primjer Milutin Popović zvani Pop i Žarko Marmat. Premlaćivanja bi bila gora na vjerske praznike ili ako bi na frontu poginuo rođak od nekog stražara. Komandir smjene Mlado Radić zvani Krkan prisustvovao je premlaćivanjima, ali nije činio ništa da ih spriječi i upravo je on jednom prilikom organizovao špalir stražara koji će tući zatočenike. Štaviše, prilikom prozivanja imena zatočenika predviđenih za premlaćivanje bili su prisutni Žigić**

Zatočenici su bili “stalno izgladnjeli. Obroke su dobijali u grupama po trideset, s tim da su svakog dana, kada su išli jesti i pri povratku, morali trčati, a stražari su ih, kada su dolazili i odlazili, često tukli. Neki zatvorenici izgubili su od dvadeset do trideset kilograma tokom boravka u Omarskoj, a neki i znatno više...”.⁸¹

i Kvočka. Zatočenike su tukli i ljudi izvana koji su dolazili u logor, među njima srpski vojnici sa fronta, prilikom čega su logorski stražari stajali po strani” (Isto, paragraf 848).

⁸¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 193; * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 117; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 932; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 81-83 i 167-179; M. Begić, nav. dj., str. 120 i 581. U logoru Omarska “umiralo se i od gladi, od bolesti koje Srbi nisu htjeli da liječe.

Davali su nam samo jedan obrok dnevno. To nije bila hrana. To su bile nekakve splačine. Ponekad bi u porciji našli list kupusa ili 2-3 krompira. Sve je bilo neukusno i prokislo. Kruha su nam davali veoma malo, ponekad četvrtinu, a ponekad samo osminu od kriške. Ručak je trajao svega jednu minutu ... U prostoriju za objed ulazilo je po 30 logoraša. Kada bismo ulazili, stražari su stajali na vratima i svaki put nas tukli. Udarali su nas: tojagama, motkama, šinama, kundacima ... Po prostoriji bi sipali motorno ulje, tako da bi ljudi padali jedan preko drugog. Kretali smo se trčećim korakom.

U logoru se moglo vidjeti svašta: ljudi izbijenog oka, izbodeni noževima, pretučeni, krvavi ... Stajali smo u red da bismo uzeli tanjir; trčećim korako išli na mjesto, pojeli jelo i samo ako bi jedan pogriješio i ne bi sjeo na stolicu, svima bi zabranili jelo. Supa je bila samo malo zamašćena voda. Kada bismo je pokušali, trčećim korakom smo vraćali porciju i izlazili ...” (* MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 236).

“U pravilu, hrana u Omarskoj jedva je bila dovoljna da se preživi. Zatočenici su dobijali samo jedan obrok dnevno: manji komad hljeba, čorbu i nešto kupusa. Hrana je obično bila pokvarena. Naprotiv, osoblje logora se dobro hranilo. Zatočenike su prisiljavali da pojedu veoma brzo, za koju minutu, u protivnom bi ih tukli. Usljed takvih uslova, zatočenici su znatno gubili na težini.

Voda koju su davali zatočenicima nije bila primjerena za ljudsku upotrebu: zapravo je posrijedi bila voda za industrijske potrebe. Zatočenici su usljed toga patili od crijevnih tegoba.

Nije bilo uslova za održavanje lične higijene. Nužnici su bili začepljeni i odvratio prijaviti. Umjesto kupanja, zatočenike su jednom polili šmrkom. Nisu dobijali nikakve lijekove” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 931-934).

U logoru Omarska zatočenici su “dobijali samo jedan obrok dnevno, koji se sastojao od tanjira razvodnjene čorbe od krompira i lahke kriške kruha ili samo od pokvarenog graha i svi su gladovali. Zatvorenici su obroke dobijali u grupama od po trideset, s tim

Logoraši u Omarskoj, “logoru smrti, u koji su srpske vlasti otpremile na hiljade Muslimana”, ubijani su “gotovo na svakom mjestu: u golemoj zgradi sličnoj hangaru, u kojoj je smještena oprema za odgrtanje zemlje, naoružani stražari naređivali su bolna mučenja prijeteći oružjem, ponekad prisiljavajući zatvorenike da jedan drugoga kastriraju. Asfaltna pista je predstavljala zatvor na otvorenom, gdje je 500 do 1.000 muškaraca moralo od zore do mraka ležati potrbuške. Još hiljade zatvorenika bile su natrpane u kancelarijama, radionicama, u hangarskim skladištima i upravnoj zgradi izgrađenoj od stakla i cigli. Svi su izgladnjivani.

Dva mjesta od kojih se najviše strahovalo, bile su dvije zgrade, podalje od glavnog dijela rudnika: ‘Crvena kuća’, iz koje se ni jedan zatvorenik nije vratio, i ‘Bijela kuća’, u kojoj je bila soba za mučenje gdje su stražari danima tukli zatvorenike, sve dok ne bi izdahnuli”.⁸²

da su kada su išli da jedu i pri povratku morali trčati, dok su ih stražari pri ulasku i izlasku često tukli. Imali su samo minutu ili dvije da pojedu obrok. Međutim, po dolasku u logor neki zatvorenici nisu dobijali ni vodu ni hranu po nekoliko dana. Mnogi od onih koji su bili zatvoreni u ‘bijeloj kući’ nisu uopšte dobijali hranu za vrijeme dok su tamo bili. Poneki zatvorenici, naročito oni koji su bili teško povrijeđeni nakon premlaćivanja u logoru, često nisu ni išli na obrok iz straha od novog batinanja na odlasku i povratku sa obroka. Neki zatvorenici izgubili su dvadeset ili trideset kilograma na težini tokom vremena provedenog u Omarskoj, a neki i znatno više.

Zatvorenicima u Omarskoj često i dugo je uskraćivana voda za piće, koja ni inače nije bila za ljudsku upotrebu, te su se od nje razboljevali. Bilo je sasvim malo toaleta; zatvorenici su satima morali čekati da im se dozvoli da ih koriste, riskirajući ponekad batine ako bi sami tražili da idu. Zatvorenici su često prisiljavani da veliku i malu nuždu obavljaju u prostorijama u kojima su boravili. Nije bilo mogućnosti za pranje, tako da su muškarci i njihova odjeća ubrzo bili prljavi. Kožna oboljenja bila su česta, kao i akutni prolivi i dizenterija” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 160-161).

⁸² * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 404; R. Gutman, nav. dj., str. 78 i 134-135; M. Omerdić, nav. dj., str. 364; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 166-167; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 859; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragraf 231; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 490; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo,

U Omarskoj su zatočenike sistematski (danju i noću) tukli, čak i do smrti: električnim kablovima, kundacima, pendrecima, drvenim toljagama, palicama za bejzbol, lancima, šakama i čizmama.⁸³

30. maj 2008, str. 4-5, 7-12, 78, 87-89 i 167-179; M. Begić, nav. dj., str. 123, 300 i 584. U Omarskoj su “težak fizički rad, izglednjelost, četničko orgijanje i silovanje svaku večer, premlaćivanja, mučenja, ubijanja” bila “turobna svakodnevica” (* * MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 106).

U Omarskoj su “ubistva, teško zlostavljanje, seksualno zlostavljanje i opšte zlostavljanje bili svakodnevna pojava. Premlaćivanje, mučenje i drugo okrutno postupanje i ponižavanje u načelu je vršeno pred drugim zatočenicima i zatočenike su prisiljavali da jedan drugog tuku”. “Zatočenici su gladovali i uslovi su bili krajnje nezadovoljavajući” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACI (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 859). “Bijela kuća” bila je “mjesto posebnih grozota. Jedna od prostorija u ‘bijeloj kući’ bila je rezervisana za surovo zlostavljanje zatvorenika, koji bi često bili razodjeveni, udarani rukama i nogama i na drugi način zlostavljani. Mnogi su umrli od posljedica ovakvih učestalih zlostavljanja. Zatvorenici koji su morali čistiti nakon tih premlaćivanja govorili su kako su po podu nalazili krv, zube i kožu žrtava. Hrpe leševa često su se mogle vidjeti na travi pored ‘bijele kuće’. Tijela bi se izbacivala iz ‘bijele kuće’ i kasnije tovarila na kamione i odvozila iz logora” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, PRESUDA, 16. juli 1997, paragraf 166).

“Crvena kuća” bila je “druga mala zgrada u koju su zatvorenici odvođeni radi premlaćivanja i ubijanja. Kada su zatvorenici morali čistiti ‘crvenu kuću’, često su nalazili kosu, dijelove odjeće, krv, obuću i prazne čahure od metaka. Također su na kamione tovarili tijela zatvorenika koji su bili premlaćeni i ubijeni u ‘crvenoj kući’” (Isto, paragraf 167).

⁸³ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragrafi 844-848; * * MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 133 i 135; M. Begić, nav. dj., str. 119-120 i 318-319. Logoraše su danima tukli na smrt (“palicama, željeznim šipkama, nogama, drvenim letvama, kablovima od rasvjete, gumenim cijevima u kojima je bila bakrena žica ili olovo, kundacima ...”), posebno “kada dolaze na ručak i kada se vraćaju. Dolazili su trčeci i tako se vraćali. Imali su samo 2-3 minute da pojedu svoj prokisljeni obrok” (* * MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 136).

U ljeto 1992. (“u junu ili julu 1992”) “jedan stražar bosanski Srbin u logoru Omarska u maskirnoj uniformi tukao je Rizu Hadžalića teškim vojničkim čizmama i kundakom puške. Stražar je skakao po tijelu Rize Hadžalića dok ga nije usmrtno. Taj incident su vidjeli ostali zatočenici logora. Još jedan zatočenik, koji se prezivao Sulić, usmrćen je batinanjem ispred logorskog restorana” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 506).

Stražari su u Omarskoj, “**tvornici smrti**”, gdje su bile zatočene kompletne porodice, u “bijeloj kući”, logoraše “**tukli drvenim palicama i željeznim šipkama obično ciljajući u glavu, polne organe, kičmu i bubrege. Ponekad bi zatvorenicima glave razbijali o radijatore**”, gdje su se “**moгли vidjeti komadići mesa ili mozga**”. Najgore mučenje je “**bilo kad bi zatvorenika stjerali uza zid i tukli ga debelim užetom od žice**”. Tim “**debelim žičanim užetom ubili su barem 50 ljudi**”.⁸⁴

U logoru Omarska svakodnevno su na najmonstruozniji način vršena ubistva, egzekucije logoraša. Mnoga ubistva izvršena su u zgradama poznatim pod nazivom “bijela kuća” i “crvena kuća”.⁸⁵ Svake noći stražari su “**prozivali pet do deset muškaraca i odvodili**”.⁸⁶

⁸⁴ R. Gutman, nav. dj., str. 19 i 140-141; M. Mazowiecki, nav. dj., str. 63-64; M. Omerdić, nav. dj., str. 385-386; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 106. U tzv. “bijeloj kući” je “**bilo užasno. Prostorija 16 m², a 50 osoba. Tokom noći vršili smo nuždu u jednu kantu koju bi ujutro ispraznili i oprali, te tokom dana pili vodu iz te iste posude. Ni u snu nismo smjeli tražiti da idemo u WC, jer ko bi to učinio dobio bi takve batine da se ne bi mogao vratiti sam**” (M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, str. 364).

⁸⁵ **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragrafi 155-158, 163-167 i 194-206; **ICTY**, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGE PRCAČA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 21-50, 98-108 i 114; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragrafi 208, 210 i 229-336; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 441-442, 448 i 515-517; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63-64; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 236-237; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 3-6, 8-9, 11, 89-108, 167-179 i 185-186; M. Omerdić, nav. dj., str. 249 i 385; * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 136 i 235; W. Tochman, nav. dj., str. 146; M. Begić, nav. dj., str. 123-128, 664, 722 i 724. “Crvena kuća” i “bijela kuća” su “**bile samo za masakre. Gledala sam kako logoraši kupe mrtva tijela i odnose ih prema živici, gdje je dolazio kamion da ih odveze ...**” (* **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 136).

⁸⁶ R. Gutman, nav. dj., str. 89 i 131; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63-64; M. Omerdić, nav. dj., str. 249. Agresor je krajem jula 1992. iz logora Omarska odveo u nepoznatom pravcu “**oko 50 logoraša, čija su tijela kasnije pronađena u prirodnoj jami Lisac u Bosanskoj Krupi, a 31.7.1992. godine iz istog logora odvedeno je tri autobusa zatočenika, čija su tijela pronađena u prirodnoj jami Hrastova Glavica na teritoriji Sanskog Mosta**” (J. Odobašić, **GENOCID NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE 1992-1995**, * **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI: POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG**

Logoraši su “svako jutro iznosili leševe na asfaltni put ispred ‘Bijele kuće’. Drugi su potom leševe ukrcavali u mali žuti kamion koji je neposredno prije toga korišten za dovoženje hrane u logorsku kuhinju. Odred za sahranu, u kojem su bila četiri muškarca, zatim bi slijedio kamion, ali samo jedan od njih bi se vratio živ”.⁸⁷

U logoru Omarska je (samo) u toku jedne noći ubijeno “između 200 i 300 ljudi”. Zatočenici su čuli “jauke, lupu, viku stražara, premlaćivanje, pucnjavu ... uz riječi ‘nemojte, nisam ništa kriv’ ... utovarivač je tijela utovario na žuti kamion, koji je bio napunjen do vrha, tijela su odvožena u dvije ture, i to puna dva šlepera. ..., vidjela tijela ispred bijele kuće, uz procjenu da je bilo preko 240 tijela. ..., da je bilo oko 200 leševa koji su bili poredani i da se sve dobro moglo vidjeti. ..., prevezene su 3-4 ture kamiona sa mrtvim tijelima ..., jer je vidio da niz kamione curi krv, ...”.⁸⁸

Srpski vojnici su u logoru Omarska, jula 1993, prilikom proslave Petrovdana, srpskog pravoslavnog praznika, “brojne zatočenike žive spalili”.⁸⁹ U Omarskoj su obješena dvojica braće.⁹⁰

SUDA PRAVDE, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 753-754).

U Omarskoj su “svake večeri izvođeni ljudi i ubijani. Ubijeni su i logoraši koji su morali tovariti leševe na kamione. Od velikog broja ubijenih ljudi malo ih je ubijeno vatrenim oružjem. Uglavnom su ubijeni maljevima, sjekirama, vješani za dizalice, tjerani da zubima kidaju spolne organe, tjerani da piju pregorjelo motorno ulje ili naftu ...” (M. Begić, nav. dj., str. 584 i 610).

U Omarskoj su jednog logoraša ubili na najgori način. “Vezali su ga za stub za ruke, a noge su mu vezali za traktor i tako ga živog rastrgali” (* TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 196).

Posmrtni ostaci žrtava logora Omarska otkriveni su u više masovnih grobnica: Tomašica, Stari Kevljani, Jakarina kosa i jama Lisac (M. Begić, nav. dj., str. 222-227; J. Odobašić, nav. dj., str. 607).

⁸⁷ R. Gutman, nav. dj., str. 141-142; *, VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 238; M. Omerdić, nav. dj., str. 252; *, MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 235-237. Zločinci su u jame s ubijenim bacali i žive logoraše (* MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 235-236).

⁸⁸ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, PRESUDA, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 89-90, 95-96 i 100-128.

⁸⁹ *, OPTUŽNICE ..., str. 62; R. Gutman, nav. dj., str. 142.

⁹⁰ M. Omerdić, nav. dj., str. 251. Nakon što su objesili braću Hameda i Muju Jukića, “danima su se na vrelom suncu njihova tijela raspadala, a logoraši su morali biti tu i gledati taj grozni prizor bez mogućnosti da bilo šta učine” (Isto).

Agresor je iz logora Omarska 6. augusta 1992. godine **1.331** logoraša premjestio u logor na Manjači i **1.773** u logor Trnopolje. Sredinom augusta u Omarskoj se, **“na kriminalističkoj obradi”**, još uvijek nalazilo **179** logoraša (muškarci starosti između 18 i 60 godina).⁹¹

U Domu mjesne zajednice Miska Glava bio je zatočen jedan broj Bošnjaka, **“gdje su ih ispitivali i tukli sjekirama, noževima, policijskim palicama i kundacima pušaka”**, pri čemu je jedan broj ubijen. **“Muškarci**

⁹¹ AIIZ, inv. br. 2-4901, SJB Prijedor, Depeša br. 11-12-2178, 5. august 1992. - MUP SRBiH Sarajevo – Ministru CSB Banja Luka - načelniku; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 5; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, 16. august 1992, *IZVJEŠTAJ*, str. 6; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 2; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 859; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 935; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 489 i 492; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 73-74; M. Omerdić, nav. dj., str. 362 i 386; M. Begić, nav. dj., str. 133-134, 304, 330, 393, 624 i 646. U Omarskoj je na *Spisku lica I kategorije* 28. jula 1992. bilo 176 logoraša, od čega 172 Bošnjaka i 4 Hrvata (AIIZ, inv. br. 2-4902, PC /Prihvatni centar - prim. S. Č./ Omarska, 28. juli 1992, *SPISAK lica I kategorije*).

Na putu **“od Omarske do Manjače osam ljudi je ubijeno. Pošto je dosta ljudi imalo dezinteriju u putu je podleglo 22 čovjeka. Kad su autobusi stali kod logora, ubili su još neke ljude. Te ljude ubili su ... i još mnogo ljudi. Sve to je bilo noću kada smo došli. Mi smo bili u autobusima, ali nismo smjeli dizati glave niti koga gledati. Neke od tih ljudi su odmah klali, nekima su nožem odrezali ruku ili komad po komad mesa. Neke ljude su izvodili iz autobusa i tukli ...”** (ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragrafi 198 i 213; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 453; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 315-317; M. Begić, nav. dj., str. 669 i 682-683).

su zatim autobusom odvezeni na Fudbalski stadion u Ljubiji. Kad su izašli iz autobusa, policajci i vojnici su ih tukli metalnim i drvenim palicama i pendrecima. Izvjestan broj muškaraca je ubijen. Muškarci su zatim morali unijeti mrtva tijela u autobus”.⁹²

U kafiću Doma Miska Glava bilo je zatočeno oko 114 Bošnjaka (“... neke od ljudi koji su bježali od čišćenja Biščana ...”). Srpski vojnici su zatočenice “tokom ispitivanja tukli šakama i kundacima. Posljedice tih premlaćivanja bili su, naprimjer, potres mozga, krvarenje i teški hematomi”.⁹³ “Vojnici su izveli nekoliko muškaraca iz sela Rizvanovića, koji, nakon toga, više nisu viđeni.”⁹⁴ U tom logoru je na najsvirepiji način ubijeno više zatočenika, a ostali su u julu 1992. premješteni na fudbalski stadion u Ljubiji.⁹⁵

⁹² * * OPTUŽNICE ..., str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 861; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragrafi 836 i 859; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 799; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 239; M. Begić, nav. dj., str. 85. “Prostor je bio pretrpan: ljudi su bili prisiljeni da sjede koljena skvrčenih uz prsa obujmivši noge rukama. Kako se sve događalo ljeti bilo je strašno vruće, a da bi dobili vode zatočenici su morali pjevati srpske pjesme ...” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 908, napomena 2272).

Jedan broj muškaraca iz Rizvanovića i Rakovčana, “u pokušajima da izbjegnju sigurnu smrt”, “pokušao je doći do Bihaća. Međutim, ta grupa je otkrivena i zarobljena. Zarobljeno je 117 muškaraca koji su zatvoreni u Dom u Miskoj Glavi, a onda u logoru na Stadionu u Ljubiji. Na Stadionu je ubijen jedan broj muškaraca, a jedan dio odveden na lokalitet Redak u rudniku Ljubija. Na lokalitetu Redak ekshumirane su dvije masovne grobnice ...” (M. Begić, nav. dj., str. 85 i 112).

⁹³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragrafi 858-859; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, PRESUDA, 22. mart 2006, paragrafi 197-198; M. Begić, nav. dj., str. 160.

⁹⁴ ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, PRESUDA, 22. mart 2006, paragraf 197; M. Begić, nav. dj., str. 160.

⁹⁵ ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, PRESUDA, 22. mart 2006, paragraf 840; ICTY,

Na navedenom stadionu je “već bio zatvoren veliki broj civila, pod stražom srpskih policajaca i pripadnika jednog interventnog voda. Jedan zatočenik bio je očevidac smrti svog rođaka i vidio je kako su njegovom lešu odsjekli glavu. Drugim zatočenicima bilo je naređeno da uklone leševe, koji su bili osakaćeni”.⁹⁶ Zločinci su na stadionu zatočenicima nanosili teške povrede i ubijali ih “na način da su ih klali, ubijali tupim predmetima i vatrenim oružjem”.⁹⁷ “Nakon ubijanja zatočenika, preživjelima je naređeno da posmrtnu ostatke ubijenih unesu u autobus i smjeste u zadnji dio autobusa. A nakon toga da uđu u autobus u kojem su bili ubijeni. Prilikom ulaska u autobus ubijen je jedan zatočenik jer nije pognuo glavu. Autobus sa mrtvim i živim zatočenicima odvezen je u rudnik Ljubija na lokalitet Redak. Tu su zastavljeni. Zatočenicima je naređeno da iznesu tijela ubijenih, a onda su počeli izvoditi zatočeničke iz autobusa i ubijati.”⁹⁸

Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 413 i 860; M. Begić, nav. dj., str. 160-161.

⁹⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 413 i 860-861; M. Begić, nav. dj., str. 161. “Najviše ubijenih je iz Biščana i Rakovčana” (M. Begić, nav. dj., str. 161).

⁹⁷ M. Begić, nav. dj., str. 161-162; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragrafi 843, 845 i 847.

⁹⁸ M. Begić, nav. dj., str. 161-163; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 509; J. Odošić, nav. dj., str. 609. O tom zločinu preživjeli svjedok navodi: “Tražili su da trojicu dobrovoljaca izađu. Oni su, vjerovatno, iznosili mrtve. Zatim su se čuli rafali i rečeno im je da po trojica izađu iz autobusa. Autobus je bio pun, uključujući prolaz između sjedišta. Sjedišta je bilo 50. Na kraju je ostalo samo pet ili šest zarobljenika. Jedan prozor je bio razbijen; jedan čovjek je iskočio kroz njega i bio ubijen. Nermin Karagić je iskočio dok je stražar mijenjao okvir. Potrčao je i poslije 50 do 100 metara upao u neku rupu. Još dvojica su protrčala pored njega. To su bili ljudi iz posljednje grupe od njih pet ili šest. Izvukao se iz rupe i počeo trčati” (M. Begić, nav. dj., str. 162). Na tom “mjestu ubijanja pronađene su dvije masovne grobnice. U masovnoj grobnici Redak pronađeni su posmrtni ostaci 15 ubijenih, a iz masovne grobnice Redak I do sada je identifikovano 59 ubijenih” (M. Begić, nav. dj., str. 164-163).

U julu 1992. Bošnjaci “zatočeni na Fudbalskom stadionu u Ljubiji morali su odnositi mrtva tijela pogubljenih bosanskih Muslimana. Jedan leš nije imao glavu,

Na fudbalskom stadionu u Ljubiji zatočenike su fizički i psihički zlostavljali, tukli i ubijali. Oko 90 muškaraca je 25. jula 1992. **“odvezeno s fudbalskog stadiona Ljubija u pratnji deseterice srpskih vojnika. Ti su muškarci zlostavljani sve do dolaska u rudnik željezne rude Ljubija gdje su iskrncani, pogubljeni i bačeni u jame rudnika”**.⁹⁹

Agresor je i nad logorašima u kasarni JNA, SUP-u i drugim zatočeničkim objektima izvršio brojne zločine.¹⁰⁰

U Stanici javne bezbjednosti (zgrada SUP-a) Prijedor zatočenike su, među kojima je bilo žena i djece, **“metalnim predmetima tukli pripadnici interventnog voda, koji su činili ljudi iz Prijedora. Jednom zatočeniku slomili su sljepoočnu kost prilikom premlaćivanja. Posebno surovo tukli su dr. Mahmuljina /dr. Osman, sin Huseina - prim. S. Č./, Dado Mrđa i Zoran Babić optužili su ga da ubija srpsku djecu, na to navedeni navodima koje je u okviru propagandne kampanje emitovao Radio Prijedor.**

dok je iz smrskane glave drugog visilo jedno oko” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 509).

⁹⁹ * **OPTUŽNICE ...**, str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 848; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 503, 836 i 860-861; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 718 i 799; M. Begić, nav. dj., str. 112.

U julu 1992. na fudbalskom stadionu u Ljubiji **“policajci bosanski Srbi ispitivali su zatočene bosanske Muslimane o tome da li imaju oružje. Jedan policajac, koga su zvali ‘Stiven’, ispalio je hitac iz pištolja u Irfana Nasića i ubio ga pred očima grupe ljudi u kojoj je bio Nasićev rođak. Jedan od policajaca bosanskih Srba zatim je automatskom puškom otkinuo /odsjekao - prim. S. Č./ glavu Irfanu Nasiću. Rekao je: ‘Vidi, ovaj čovjek nema mozga’”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 503 i 860-861).

¹⁰⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 862; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 414; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 485.

Slomili su mu ruku na nekoliko mjesta i ostavili ga da leži u nesvijesti. Zatočenike su tukli i za vrijeme ispitivanja i ponižavali ih. Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi. Zatočenike iz SUP-a Prijedor policajci su zatim premjestili u logor Omarska” “ili u logor Keraterm. Žene, djecu i starije obično su odvodili u logor Trnopolje ... Prije polaska, prisilili su ih da protrče kroz špalir policajaca”.¹⁰¹

U kasarni JNA u Prijedoru bilo je zatočeno “**najmanje 30 muškaraca, bosanskih Muslimana**”, koje su oficiri i podoficiri ispitivali i tukli.¹⁰² I u kasarni Benkovac na Kozari su tukli, zlostavljali i ubijali zatočenike.¹⁰³

Jedna grupa civila sa područja Kevljana krajem maja 1992. “**pokušala je pješice pobjeći preko Kozare**”. Međutim, “**nakon što su prenoćili u šumi**”, zarobljeni su, pri čemu je jedan civil ubijen, a ostale su odveli u Centar za obuku u Benkovcu, zatočenički logor. “**Grupi zarobljenih ljudi naređeno je da se postroje ispred jedne zgrade, a jedan pripadnik vojske bosanskih Srba koji se prezivao Romanić izdvojio je četiri lica. Odveli su ih u jednu prostoriju u zgradi i ubili vatrenim oružjem, navodno u znak odmazde za smrt Romanićevog brata, koji je ubijen u Hrvatskoj. Vojnici su jednog hodžu prebili na smrt. Tokom dana 60 pojedinaca je odvedeno u grupama u šumu, odakle su se čuli rafali**” -

¹⁰¹ ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragrafi 199, 247 i 780; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, DRAGE PRCAĆA, MLAĐE RADIĆA, MILOJICE KOSA I ZORANA ŽIGIĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 15; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 836 i 862-863; M. Begić, nav. dj., str. 159.

¹⁰² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 836 i 864; M. Begić, nav. dj., str. 159.

“**Jednog zatočenika je ispitivao Kovačević, oficir za bezbjednost. Zatim ga je ispitivao i palicom tukao jedan policajac, a Jović, poručnik u uniformi JNA tako ga je ošamario da je zatočenik prokrvario, te ga je prisilio da napiše i potpiše izjave. Zatočenike su, među njima i jednog muslimanskog vjerskog službenika, tukli i van ispitivanja, i tim premlaćivanjem nanijeli im povrede. Jedan zatočenik je počeo patiti od teškoća pri hranjenju**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 864).

¹⁰³ * * OPTUŽNICE ..., str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 22. mart 2006, paragraf 202; M. Begić, nav. dj., str. 160.

svi su ubijeni. **“Oni koji nisu ubijeni u kasarni u Benkovcu, ukrcani su u autobuse i odvezeni u logor u Omarskoj.”**¹⁰⁴

Civili s područja općine Prijedor bili su zatočeni i u koncentracionim logorima Manjača, Stara Gradiška, Batković, (logor) Tunjice, (logor) Kula i drugim mjestima zatočenja u Republici Bosni i Hercegovini.¹⁰⁵

U logoru Manjača (**Banja Luka**) na vojnom terenu za obuku - u štalama za stoku (šest objekata - štala), na vojnoj ekonomiji, oko 20 km jugozapadno od Banje Luke, agresor je zatočio hiljade, uglavnom, Bošnjaka - civila. Logor je bio višestruko **“ograđen bodljikavom žicom u dva reda sa međuprostorom. Sa vanjske i unutrašnje strane žice kretali su se stražari, naoružani automatskim puškama. Sa vanjske strane žice nasuprot ulaza u štalu postavljeno je mitraljesko gnijezdo sa grudobranom, gdje je stalno bio stražar s mitraljezom. Također su bile postavljene i stražarske kućice i kućice za pse. Međuprostor između žica je bio miniran. Ovako čuvan logor nije omogućavao bjekstvo iz logora. Bila su dva ulaza u logor, jedan sa sjeverozapadne strane, a drugi sa jugozapadne strane. Psi su bili vezani blizu vrata, ali i patrolirali su sa čuvarima po logoru. Mine su postavljene između ograda unutar logora i oko logora. Na taj način je logor bio podijeljen u dva dijela minskim poljem i potpuno okružen minama. Na ogradi su bila upozorenja o minama”**.¹⁰⁶

¹⁰⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 404.

¹⁰⁵ * **OPTUŽNICE ...**, str. 227, 290 i 348; M. Begić, nav. dj., str. 163.

¹⁰⁶ AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 3; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 762 i 826; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 27-28 i 64; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 451-452, 747-757 i 910-912; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 382-384, 390-392; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 323-325, 328 i 333. Na Manjači je bilo zatočeno **“oko 20 imama”**, **“gdje su prošli najveća mučenja i poniženja. Kad su razmijenjeni, svi su odreda mokrili krv i imali problema** s

Logor je vodila vojna policija 1. krajiškog korpusa "Vojske Republike Srpske", pod komandom pukovnika Božidara Popovića. Najveći broj logoraša civila (od 10 do 80 godina) - intelektualci (profesori, inženjeri, doktori, imami), radnici, poljoprivrednici, zanatlije, bio je s područja Ključa, Sanskog Mosta, Prijedora, Doboja, Jajca, Dervente, Bosanske Dubice, Mrkonjić-Grada, Šipova, Donjeg Vakufa, Kotor-Varoša, Banje Luke i drugih mjesta. Preko 95% bili su Bošnjaci.¹⁰⁷

U logoru je bilo zatočeno preko 5.000 civila, uglavnom, Bošnjaka.¹⁰⁸ Sredinom augusta 1992. u šest objekata - štala bilo je smješteno **3.500** logoraša sa područja općina: Prijedor, Sanski Most, Ključ, Bosanska Dubica, Derventa, Jajce, Mrkonjić-Grad, Šipovo, Donji Vakuf i Doboj.¹⁰⁹ U logoru je 29. augusta 1992. samo s područja općine Ključ zatočen **1.161 Bošnjak**.¹¹⁰

U logoru su bili zatočeni logoraši između 18 i 60 godina, pri čemu je bilo **"oko 20 zarobljenika koji su mlađi od 18 godina i oko 25 starijih**

bubrezima i kičmom. Agresor ih je tukao danonoćno: po genitalijama, bubrezima, glavi i čitavom tijelu..." (M. Omerdić, nav. dj., str. 164).

Osim u logoru Manjača, srpske vlasti su 1992. civile držale zatočene u sedam zatočeničkih centara u općini Banja Luka: u zatvoru u Banjoj Luci (Tunjice), u zgradi CSB-a, u Malom logoru (vojno-istražnom centru), u Sportskoj dvorani, u kasarni "Kozara", u Kaštelu i u starom vojnom logoru (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 391-392).

¹⁰⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 436, 747-748 i 910; M. Begić, nav. dj., str. 325-335. Logor Manjača je počeo **"da funkcioniše 15. maja 1992"**, iako je **"logor bio u funkciji i ranije, u periodu od 15. septembra 1991. do 1. novembra 1991, u kontekstu rata u Hrvatskoj"** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 749, napomena 1818; M. Begić, nav. dj., str. 322-335).

¹⁰⁸ M. Begić, nav. dj., str. 330-333. Kroz logor je, tvrdi dr. Mujo Begić, prošlo oko 8.000 zatočenika (Isto, str. 330).

¹⁰⁹ AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 3; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 749.

¹¹⁰ M. Begić, nav. dj., str. 330 i 376-408; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 383.

od 60 godina”. Prema nacionalnoj strukturi “oko 95% su Muslimani, a oko 5% Hrvati”.¹¹¹

Zatočenike su “držali u velikim pretrpanim štalama za stoku, u kojima su provodili većinu dana, sjedeći i ležeći”.¹¹²

Logoraši su “spavali na betonskom podu na kojem je bilo malo slame. Logoraši su imali samo dva ćebeta”, “ali se događalo da neki zatočenici leže na golom betonu ... Unutra se teško disalo od smrada. U logoru nije bilo tuševa ni praonica, nije bilo tekuće vode. Logor je bio zaražen vašima. Zatočenici su za nuždu koristili kante, a tek kasnije su dobili poljske nužnike od dasaka”.¹¹³

¹¹¹ AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ* Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 3; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 762 i 826; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 27-28 i 64; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 451-452, 747-757 i 910-912; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 382-384, 390-392; M. Begić, *GENOCID U KLJUČU*, str. 323-325, 328 i 333; * * *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 137. Zločinci su “u logor dovodili djecu i starce. Danima smo gledali djecu kako od gladi padaju u nesvijest. U logoru je bilo nekoliko stotina maloljetnika” (* * *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 137). Među zatočenicima je, pored djece i starijih, bilo i psihički hendikepiranih muškaraca (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 750).

¹¹² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 910.

¹¹³ S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 106-107; R. Gutman, nav. dj., str. 74; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 27 i 102; M. Omerdić, nav. dj., str. 164; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 748-749 i 910-911; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 383 i 390. U logoru na Manjači zatočenici su spavali “na kamenom podu, lišće im služi kao ležaj, a jedan pokrivač dolazi na četiri muškarca ili mladića. Njih osmorica dijele prostore koji odgovara jednom pregratku za konja ...” (R. Gutman, nav. dj., str. 74). Logoraši “u stajama iza žice na dugim betonskim pistama, koje se pružaju s kraja na kraj štala žive i provode cijeli dan i noć šćućureni kao životinje ...” (S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 106).

Zatočnici su “živjeli u skućenim i izuzetno nehigijenskim uslovima i dobijali male količine hrane i vode ... Srpski stražari i drugi pojedinci kojima je bilo dozvoljeno da uđu u logor izdvajali su zatočnike za premlaćivanje svake večeri”.¹¹⁴

U logoru je “bilo užasno. Ljudi su bili na granici smrti od gladi, žeđi”, pili su mokraću - bili su “gladni, iznemogli, pretučeni”.¹¹⁵

Zatočnici su “dva puta na dan dobijali tanku čorbu i krišku hljeba. Zbog takve ishrane mnogi zatočnici su izgubili na težini i veoma omršavjeli. Neki su bili tako izgladnjeli da su iz očaja jeli travu”.¹¹⁶

“Što se tiče vode, ono što su zatočnici dobijali bilo je tragično neadekvatno, kako količinom, tako i kvalitetom, jer je voda bila iz jezera. Nezdrava voda uzrokovala je među logorašima crijevne i stomačne tegobe epidemijalnih razmjera. Među zatočnicima je bio i priličan broj dijabetičara, ljudi s visokim krvnim pritiskom i povrijeđenih. Međutim, ‘ambulanta’ u logoru, u kojoj su radili logoraši, nije imala dovoljno lijekova ni sanitetskog materijala.”¹¹⁷

Zatočnici “tokom čitavog boravka u logoru nisu mogli održavati ni minimum higijene. Nisu se presvlačili, nisu se kupali više mjeseci. Ovo je za posljedicu imalo veliki broj slučajeva kožnih oboljenja. Jedan broj zatočenika bolovao je od raznih hroničnih bolesti, a bilo je i duševnih bolesnika. U ovakvim uvjetima veliki broj zatočenika je doživio različite vrste i oblike psihičkih oboljenja. Bilo je slučajeva da su neki pokušali izvršiti i samoubistva. Izloženost gladi i žeđi bila je konstantna. Mučenje žeđu bilo je, također, jedan od načina mučenja zatočenih. Pošto im ni u približno dovoljnoj mjeri nisu davali zdravu vodu, bili su prisiljeni da piju vodu iz umjetnog jezera u koje se odlagalo smeće i bacale uginule životinje. Voda iz vještačkog jezera koje je služilo za vježbanje tenkovskih posada za prelazak preko vodenih prepreka, nije odgovarala minimalnim higijenskim uvjetima. Voda je bila prljava i puna masnih mrlja od motornog ulja” (M. Begić, nav. dj., str. 327 i 333-334).

¹¹⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 383, 797 i 799. “U izvještaju UNPROFOR-a od 4. jula 1992. navedeno je da se prema Muslimanima u logoru Manjača ‘zločinački’ postupa, redovno ih tuku, uskraćuju im hranu i vodu, smještaj je loš, itd.” (Isto, paragraf 383).

¹¹⁵ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 102; M. Omerdić, nav. dj., str. 362; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 383 i 390.

¹¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 912.

¹¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 913.

Krajem augusta i početkom septembra 1992. na Manjači je bilo zatočeno oko 3.640 muškaraca, uglavnom Bošnjaka.¹¹⁸

Zatočenike su mučili, tukli i prebijali palicama, metalnim šipkama, gumenim palicama, električnim i višežilnim kablovima i drugim predmetima. Pored toga, tjerovali su ih da tuku i udaraju jedni druge. Posebna mučenja vršena su u samici. **“Razbijanje bubrega, lomljenje nogu i ruku, tjeranje da jedu izmet i piju mokraću.”**¹¹⁹

¹¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 748-750; R. Gutman, nav. dj., str. 76. O uslovima života u logoru Manjača vidi: ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 751-757; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 64; E. Milak, nav. dj., str. 582-586; D. Muranović, nav. dj., str. 510-511; I. Kajan, nav. dj., str. 818-824. Tadeusz Mazowiecki, govoreći o broju zatočenika na Manjači, tvrdi kako **“većina izvora govori o cifri od oko 4.000 zatvorenih muškaraca, smještenih u velikim, otvorenim zgradama koje su prethodno bile štale”** - T. Mazowiecki, nav. dj., str. 64.

¹¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 751-754; M. Begić, nav. dj., str. 327-331. **“Zatočenici su redovno podvrgavani premlaćivanju. Ta premlaćivanja ponekad su bila selektivna. Međutim, svi su zatočenici sistematski bili premlaćivani prilikom dolaska. Tada su zatočenike tukli vojni policajci iz redova osoblja logora, kao i oni iz pratnje koja ih je dovela na Manjaču iz njihovih matičnih opština. Premlaćivanja su se odvijala i prilikom ispitivanja. Između ostalog, zatočenike su tukli šakama, nogama, pendrecima, drvenim motikama, kundacima pušaka i električnim kablovima.**

U nekim slučajevima, ta su premlaćivanja bila tako teška da su za posljedicu imala teške ozljede. Nakon premlaćivanja, neke zatočenike su morali poslati u ambulantu ili ih čak fizički odnijeti onamo. Ponekad su logorski stražari zabranjivali odlazak u ambulantu, bez obzira na zdravstveno stanje zatočenika. Premlaćivanja zatočenika vršena su pred očima drugih zatočenika.

Zatočenici su se morali držati pokorno i smjeli su podići glavu samo kada bi im se neko neposredno obratio.

Premlaćivanja su na Manjači vršili, uglavnom, pripadnici vojne policije koji su radili kao stražari u logoru. Među najbrutalijim logorskim stražarima bili su Željko Bulatović (zvani 'Fadil Bula'), Zoran nepoznatog prezimena (zvani 'Zoka'), 'Pop' i 'Špaga'" (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 751-754).

Komandant logora, potpukovnik Božidar Popović, znao je da zatočenike tuku. Zatočenici u logoru Manjača **“od batina su i umirali. Popović je naredio da se u uvjerenjima o smrti koja su se izdavala ne navodi uzrok smrti. Zastrašenost zatočenika mogla je biti posljedica samo vrlo strogog disciplinskog režima”**. General Talić je **“znao za zlostavljanja koja trpe zatočenici i za uslove kakvi vladaju u logoru Manjača. Na sastanku u Domu JNA u Banjoj Luci 22. juna 1992, Adil Medić /predstavnik “Merhameta” Banja Luka - prim. S. Č./ je generalu Taliću opisao kakve uslove je vidio u logoru Manjača i rekao mu da**

Jedan broj logoraša je ubijen, zaklan i umro od posljedica teških mučenja i batinanja, kao što su Omer Filipović (predsjednik Skupštine Općine Ključ, profesor) i Esad Bender.¹²⁰ Više logoraša je u noći 6/7. augusta 1992. ispred logora Manjače, nakon prijevoza zatočenika iz logora Omarske, ubijeno.¹²¹

zatočenici pričaju da ih zlostavljaju. Jednom prilikom, logor Manjača obišao je Vojo Kuprešanin”, predsjednik “Skupštine Autonome regije Krajina” (Isto, paragraf 757).

¹²⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 762; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 436-440 i 757; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718; M. Omerdić, nav. dj., str. 164-165; M. Begić, nav. dj., str. 325 i 327-328. Tako je jedan Srbin zaklao osam logoraša (M. Begić, nav. dj., str. 325).

“**Logoraši Manjače s posebnom toplinom govore o profesoru Omeru Filipoviću, čovjeku koji je herojski podnio svakodnevna mučenja u logoru. Omer je 28. jula 1992. godine izveden pred štalu, gdje su ga iznova mučili. U jednom trenu Omer je skočio u minsko polje. Mislio je: skočit ću na minu i ubit će sebe i šest zločinaca koji ga tuku. Zločinci kad su shvatili u kakvom je stanju Omer, da se tetura, da će pasti na mine i sve ih skupa uništiti, počinju ga nagovarati, moliti da izađe iz minskog polja. Omer im obeća, uz uslov da prestanu tući njegovog prijatelja Esada Bendera. Zločinci obećaju. Omera su kad je izašao iz minskog polja zgrabili i bacili u jednu rupu. Izdahnuo je 28. jula u 23 sata i 10 minuta. Njegov prijatelj Esad Bender, od neizdrživih tortura, umro je šest sati i 50 minuta kasnije**” (AIIZ, inv. br. 2-4788, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

Zatočenici su zapamtili Omera Filipovića “**riječi upućene s prozora samice: ‘Ne bojte se braćo, Bosna će pobijediti. Ovo je Bosna!’ Brat mi je ubijen desetak metara dalje od mene. Bio je tanki zid od ciporeksa koji mi nije omogućio da vidim tu sliku. Čuo sam kad su ga izveli, udarali, njegove jauke, ali nisam vidio (...). Kad sam došao u ćeliju, vidio sam Omera. Bio je go, a glava mu krvava. Pao sam da ga ljubim. Htio sam da mu s ruke skinem prsten, vjenčani, ali ga nije bilo. Rekao sam im: ‘Zar je i to trebalo!’ Tu su bila prisutna dva vojnika, te kapetan prve klase, koji mi je izrazio saučešće. Pogledao sam ga i vidio mu suzu na obrazu**” (M. Begić, nav. dj., str. 328).

Esad Bender je, također, teško pretučen, nakon čega je umro (Isto). “**Zatočenici koji su odvedeni iz logora nisu više vraćani, većina ih je ubijena na različitim mjestima ...** (Isto, str. 325).

¹²¹ * * * OPTUŽNICE ..., str. 223, 286, 344 i 403: ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 762; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 453; ICTY, Predmet

U logoru Manjača vojna policija je tukla logoraše “**motkama, kablovima, palicama i sličnim predmetima. Muškarce su stavili u male štale, u kojima nije bilo ničega, a koje su bile pretrpane i nisu imale nikakve nužnike. Hrana i voda koje su zatočenici dobijali u logoru nisu bile odgovarajuće. Obrijali su im glave i prilikom ispitivanja surovo ih tukli**”.¹²²

Zatočenike na Manjači “**stražari su prisiljavali da obavljaju teške fizičke poslove. Jednom prilikom, kada se na posao nije javio dovoljan broj ljudi, zatočenik zadužen za tu štalu dobio je daskom takav udarac da mu je pukla ključna kost**”.¹²³

br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718.

Zločinci su jedan broj žrtava - logoraša, nakon likvidacije, bacili u rijeku Vrbas. “**Kada su doplutili u Banja Luku, gdje su i bili gospodari i Manjače i drugih logora, sakriveni su na Novom Groblju ... Masovna grobnica sa šest logoraša iz Manjače ekshumirana je 24. 5. 2007. godine na lokalitetu sela Stričići, a druga sa jedanaest logoraša 19. 9. 2007 na lokalitetu Hazići - Pavići**” – Banja Luka (J. Odobašić, nav. dj., str. 57-62 i 609-610).

¹²² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 178. * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 111-112; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 64; M. Omerdić, nav. dj., str. 164; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 383 i 390. Advokat Amir Džonlić “**obišao je logor Manjača s članovima jedne lokalne organizacije za ljudska prava krajem maja ili početkom juna 1992. Predrag Radić, general Momir Talić, komandant 1. korpusa VRS-a, i potpukovnik Božidar Popović, načelnik logora Manjača, objasnili su Džonliću da je logor pod kontrolom 1. krajiškog korpusa VRS-a i da su gotovo svi zatočeni ratni zarobljenici. Popović je priznao da u logoru nema dovoljno hrane. Džonlić je vidio jednu štalu u logoru, u kojoj je bilo 350 do 400 zatočenika u dobi od 15 do 70 godina i svi su bili u civilu. Na nekim zatočenicima uočio je tragove batinanja, između ostalog i tragove od krvi i čuo ih je da jauču. Džonliću je bilo dozvoljeno da razgovara s pet-šest zatočenika, koji su rekli da zatočenici u logoru gladuju, te da dežurni oficiri i stražari u logoru drvenim batinama i kablovima tuku zatočenike, ponekad i nasmrt. Zatočenici su porekli da su bili u borbi, iako je jedan rekao da je u logoru zaista zatočeno 300 pravih ratnih zarobljenika. Delegacija je, preko Komande 1. krajiškog korpusa VRS, uspjela izdejstvovati da se na slobodu pusti 100 do 120 zatočenika starije dobi, maloljetnih, bolesnih i vjerskog osoblja**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 384).

¹²³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 914. Logor na Manjači “**nekoliko puta su obišli predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i bosanske muslimanske humanitarne organizacije 'Merhamet'. Obje organizacije napisale su izvještaje i dostavile humanitarnu pomoć koja se sastojala od hrane, ćebadi, odjeće, obuće**

Iz koncentracionog logora Manjača 13. novembra 1992. u logor Batković je odveden 531 zatočenik.¹²⁴ Sljedećeg dana je, zahvaljujući akciji Međunarodnog komiteta crvenog krsta iz Ženeve, 755 zatočenika izmješteno u izbjeglički centar u Karlovcu. U Karlovac je 14. decembra 1992. evakuisano 1.009 zatočenika, 16. decembra 1.001 i 18. decembra 426. Time je (18. decembra 1992) koncentracioni logor Manjača ispražnjen i privremeno zatvoren. Svi preostali zatočenici su do kraja decembra, posredstvom UNHCR-a, oslobođeni i smješteni u Republiku Hrvatsku (tranzitni centar UNHCR-a u Karlovcu).¹²⁵ Logor je (povremeno) bio u funkciji do kraja 1995.¹²⁶

i lijekova. Poslije tih posjeta, negdje krajem 1992, uslovi u logoru su se poboljšali, posebno što se tiče količine hrane koja se davala zatočenicima” (Isto, paragraf 915).

¹²⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1349; M. Begić, nav. dj., str. 331. Jedan broj tih logoraša (17) ubijen je 1993. kod Brčkog na liniji fronta prilikom kopanja rovova (M. Begić, nav. dj., str. 331).

Oko 110-120 zatočenika je, na pisanu molbu “Merhameta”, dostavljenu Komandi 1. krajiškog korpusa “Vojske Republike Srpske”, 10. jula 1992. oslobođeno, “**među kojima su bili maloljetni, stariji i bolesni pojedinci”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 916).

¹²⁵ M. Begić, nav. dj., str. 331 i 337; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 102; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 916; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 390. Srpske snage su, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, u prvoj polovini decembra 1992. “**ispraznile logor Manjača, predavši ukupno 2.435 zatočenika Crvenom krstu”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 102). Logor Manjača je zatvoren 16. decembra 1992. (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 390). “**Ne-posredno prije zatvaranja logora Manjača, 532 osobe su”**, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “**izmještene bez prethodne najave Crvenom krstu i to uprkos pristanku datom 9. decembra 1992. da će svi zatvorenici koje je posjetio i evidentirao Crveni krst biti bezuvjetno pušteni, zajedno sa svim ostalim zatvorenici ... Većina premještenih osoba, njih 401, stigli su u logor Batković, a za 301 zarobljenika srpske snage nisu davale nikakve podatke više od mjesec dana. Konačno, Crveni krst je informiran da su oni prebačeni u logor Kula, blizu Sarajevskog aerodroma, da bi bili razmijenjeni za ratne zarobljenike. Međutim, Crveni krst ponovo nije bio u mogućnosti, zbog sigurnosnih razloga, da potvrdi ove informacije”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 102). “**Neki zatočenici su pod pokroviteljstvom MKCK-a prebačeni u Hrvatsku”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 390).

¹²⁶ M. Begić, **GENOCID U KLJUČU ...**, str. 323-342 i 377-408.

Mnogi civili su u Banjoj Luci **“zatvarani, držani u ne higijenskim uslovima, slabo hranjeni i često tučeni i mučeni u zatvorima kojima su upravljali Srbi”**: Mali logor, stari vojni zatvor, zgrada Centra službi bezbjednosti, zatvor, Vojno-istražni zatvor Tunjice, Sportska dvorana, kasarna “Kozara”, stari Dom Armije, stadion Borik i dr.¹²⁷

Bošnjaci s okupiranih područja Bosanske krajine su tokom ljeta 1992, nakon što su uhapšeni, odvedeni u Centar službi bezbjednosti Banja Luka (u zgradi Sekretarijata unutrašnjih poslova) i ispitivani **“prije nego bi bili premješteni u druge zatočeničke objekte”**.¹²⁸ Tako su, primjera radi, uhapšene Bošnjake s područja Kotor-Varoša odvodili u CSB Banja Luka na ispitivanje, a zatim ih premještali u Vojno-istražni zatvor Tunjice i Mali logor.¹²⁹

U zgradi CSB-a zatočenike su **“udarali, rukama i nogama, pripadnici policije i banjalučke specijalne jedinice (tzv. ‘specijalci’), i to u vrijeme dok su čekali da na njih dođe red da budu ispitani, kao i za vrijeme ispitivanja. Jednom bosanskom Muslimanu slomili su rebra i posjekli lice, dok je drugom polomljeno više zuba i još mu se uvijek vide tragovi davljenja”**.¹³⁰

¹²⁷ * **OPTUŽNICE ...**, str. 227, 290 i 348; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 762 i 826; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 21; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 1; * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA**, Zbornik radova Međunarodne konferencije održane u Sarajevu 10. i 11. marta 1999, pod nazivom “Kršenje ljudskih prava žena u BiH tokom rata ’92-95””, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 278-279. U kasarni “Mali logor” nad zatočenicima su izvršeni teški zločini. Jednom logorašu su, pored ostalog, palili jaja i spolni organ (* **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 278-279).

¹²⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 745.

¹²⁹ Isto, paragraf 746.

¹³⁰ Isto.

Zatočenike u logoru Vojno-istražni zatvor Tunjice “**tukli su odmah prilikom dolaska u logor, šakama, nogama i pendrecima. Vrijedali su ih na nacionalnoj osnovi. Jednom zatočeniku slomili su zub tako što mu je zatvorski čuvar, bosanski Srbin, ugurao cijev pištolja u usta, a prijetili su mu i nožem. Jednom drugom zatočeniku polomili su jagodičnu kost. Jednom prilikom, jedan zatočenik umro je od batina. Povrijeđeni zatočenici nisu dobijali nikakvu ljekarsku pomoć**”.¹³¹

U vojnom zatvoru Mali logor premlaćivanja su bila redovna praksa - zatočenike su tukli šakama, nogama i pendrecima, “**što je rezultiralo teškim povredama i smrću**”.¹³²

Jedan broj Bošnjaka s područja Kotor-Varoša bio je zatočen u jednoj velikoj garaži u Banjoj Luci (“**300 do 400 metara od /Sportske - prim. S. Č./ dvorane Zovik**”, gdje su ih, pored ostalog, tukli.¹³³

Na području **Sanskog Mosta**, gdje su ubijeni brojni Bošnjaci, posebno u Mahali, na mjestu Kriva cesta kod Partizanskog groblja, zaseoku Budimu, Hrustovu, Vrhpolju i drugim mjestima,¹³⁴ bilo je više logora i drugih mjesta zatočenja: sportska dvorana Osnovne škole “Hasan Kikić”,

¹³¹ Isto, paragraf 763. “**Trajanje zatočeništva u Vojno-istražnom zatvoru Tunjice varilalo je u rasponu od četiri dana do četiri i po mjeseca. Zatočenici su hranu dobijali dva puta dnevno**” (Isto, paragraf 908, napomena 2263).

¹³² Isto, paragraf 758-759. “**U jednoj ćeliji u Malom logoru, dimenzija 7 x 8 metara, držano je oko 10 zatočenika. Neki zatočenici ovdje su proveli od 20 do 30 dana**” (Isto, paragraf 908, napomena 2262).

¹³³ * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 267.

¹³⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 885-887; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 172-174; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 108-109; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 418-421; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 514-520 i 718; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 239-242; AIIZ, inv. br. 2-4685, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. pov. br. 44-1/155, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, 31. maj 1992. – Glavnom štabu Vojske SRBiH, *Redovni borbeni izvještaj*, str. 2.

objekti preduzeća “Betonirka”, velika hala fabrike “Krings”, Stanica javne bezbjednosti i drugi zatočenički centri,¹³⁵ u kojima su logoraše fizički i psihički zlostavljali, tukli, sakatili, sjekli im uši, tjerali ih na bodiljika-vu žicu i onda im na rane posipali so.¹³⁶

U sportskoj dvorani Osnovne škole “Hasan Kikić” je od juna 1992, “**pod apsolutno nehumanim uslovima**”, bilo “**zatočeno oko 1.000 osoba, među**

¹³⁵ * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 229-230, 292-293 i 350-351; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 8-9; AIIZ, inv. br. 2-4687, Srpska republika Bosna i Hercegovina, VLADA, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj republici Bosni i Hercegovini, Str. pov., *IZVJEŠTAJ Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina*, Pale, 17. augusta 1992. godine, str. 4; **ICTY**, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 452, 868-887 i 950-953; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 175; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 109; S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 105; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 884 i 890-891; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 522-528 i 533. Agresor je na području Sanskog Mosta, pored navedenih logora, civilno stanovništvo zatočio i u sljedećim (zatočeničkim) objektima: u zgradi SUP-a u Lušci Palanci, zatvoru Sana, Osnovnoj školi “Narodni front”, Kamengradu, osnovnoj školi u Gornjoj Mahali, kući Sime Miljuša, “Keramici”, Lufanima, Podvidači, vojnoj garaži i osnovnim školama u Kozici i Tomini, privatnim kućama i dr. (**ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 27; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 528).

¹³⁶ * **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 279; M. Omerdić, nav. dj., str. 267-270; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 884; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 796 i 799.

kojima je bilo muškaraca, žena i djece ... Nisu imali ni minimum uvjeta za ličnu higijenu. Temperature u Sanskom Mostu bile su veoma visoke u to vrijeme, a za jelo su im davali samo ono što su im članovi njihovih porodica mogli donijeti”.¹³⁷

U navedenom zatočeničkom objektu “vršena su premlaćivanja, usljed čega je jedan zatočenik postao suicidalan. Posebno teška premlaćivanja dogodila su se kada su zatočenici izvedeni radi ukrcavanja u kamion kojim je njih otprilike 150 dana 6. juna 1992. prevezeno na Manjaču. Zatočenike su prevozili po velikoj vrućini u kamionima zatvorenim ceradom, a tokom cijelog putovanja koje je trajalo od jutra do večeri zatočenici nisu dobili vode”.¹³⁸

Jednog zatočenika (Bošnjaka) “pendrecima su premlatila dva vojnika kod položaja vojske bosanskih Srba u Magaricama, nakon što su ga odveli kod pukovnika Basare /Branko Basara, komandant 6. lake brigade 1. krajiškog korpusa - prim. S. Č./ **Kada su ga doveli u SUP, od povreda zadobijenih u teškom premlaćivanju nije moga ni da leži**”.¹³⁹

Logor “Betonirka”, u kome je, pored ostalih, bilo zatočeno više hiljada civila, nalazio se oko 100 do 150 metara od Stanice policije. Sastojao se od glavne zgrade i triju malih, metalnih garaža. U prvoj garaži je bilo “**tridesetak zatočenika. Prostora nije bilo dovoljno, vladala je nepodnošljiva vrućina, a stražari Srbi redovno su ih tukli i ponižavali**”. Logoraši su bili “**prisiljeni spavati u sjedećem položaju**”. Jednom od zatočenika stražari su “**na grudima nožem urezali krst**”. Srpska policija je 22. juna 1992. iz “Betonirke” oko 20 logoraša (muškaraca) odvela do Krive ceste, “**gdje su im vojnici u maslinastosivim uniformama pod pretnjom oružja naredili da iskopaju vlastite**

¹³⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 176; * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 109-110; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 885-887 i 908, napomena 2276.

¹³⁸ * * *OPTUŽNICE ...*, str. 223, 286, 344 i 403; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 886. “**Stražari u fiskulturnoj dvorani nosili su policijske i maskirne uniforme. Komandir im je bio Martić**” (Isto, paragraf 885).

¹³⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 887.

grobove. Grupa od deset osoba, među kojima je bio i Nedeljko Rašula / predsjednik Općine - prim. S. Č./ sjedila je na obližnjim izletničkim stolom i posmatrala ih kako kopaju. Kada su zatočenički završili sa kopanjem, vojnici su zaklali sve osim trojicu zatočenika, koje su odveli natrag u logor”.¹⁴⁰

”Premlaćivanja su bila strahovito česta praksa u garažama fabrike ‘Betonirka’. Ljude su tukli kablovima, nogama od stola, ašovima i nogama. Neki put su premlaćivanja bila selektivna. Jedan zatočenik, ljekar, posvjedočio je da su ga tukli zato što se o njegovoj ljekarskoj praksi širila negativna propaganda. Međutim, u većini slučajeva u ‘Betonirki’ su zatočenike za premlaćivanje birali nasumično.”¹⁴¹

“Zatočenicima su premlaćivanjem nanošene teške povrede. Envera Burnića, Muslimana, bivšeg policajca, na Vidovdan (28. juni) izveli su napolje komandir smjene Martić, pripadnik srpske policije, i još jedan srpski policajac, pijan i pretukli ga - rekli su mu da je metak preskup da bi ga potrošili za njega.”¹⁴²

¹⁴⁰ * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 405; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 890; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 176; * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 109-110; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 880-884 i 950-954; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 524, 718 i 796; M. Omerdić, nav. dj., str. 366. “U jednoj garaži u prosjeku je bilo zatvoreno otprilike 30 osoba, bile su tri garaže i sve su bile male. U jednom trenutku, garaža je bila tako natrpana ljudima da su zatočenički mogli spavati samo sjedeći. Spavali su na betonu, iako su u jednom trenutku dobili stiropor. Jedne noći, kada je komandir smjene bio Martić, svi su bili prisiljeni da stojeći provedu 12 sati i nije im bilo dozvoljeno da spavaju.

Garaže se nisu mogle prozračiti, jer su prozori bili pokriveni. Kada su vrata bila zatvorena, unutra se teško disalo. Samo u rijetkim prilikama zatočenicima bi dozvolili da jednom na dan izađu napolje 30 minuta” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 950-951).

¹⁴¹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 880.

¹⁴² Isto, paragraf 881. Upravnik zatočeničkog objekta u garažama fabrike “Betonirka”, kao i zatočeničkog objekta u zgradi SUP-a, bio je Drago Vujanić. On i njegov zamjenik,

Zatočnici su u “Betonirki” “dobijali nedovoljne količine hrane lošeg kvaliteta: ponekad su to bili ostaci iz kuhinje MUP-a, zbog čega su zatočnici patili od želučanih tegoba. Zatočnicima je davano vrlo malo vremena za obroke. Vodu su dobijali u prljavim staklenim bocama”.¹⁴³

Sanitarni uslovi u “Betonirki” “bili su sasvim neprimjereni: postojao je poljski nužnik kojim su se zatočnici mogli služiti samo kada je garaža bila otvorena, što je zavisilo samo od volje stražara. U protivnom, mogli su se poslužiti samo kantom u garaži ili plastičnim kesama. Vode za kupanje ili za pranje odjeće nije bilo”.¹⁴⁴

U skladištu fabrike “Krings” u Sanskom Mostu zatočeno je oko 3.000 Bošnjaka. “Higijenski uslovi u tom zatočeničkom centru su bili izuzetno loši. Srpski policajci su zatočnike tukli pendrecima i puškama”, pri čemu su neke “nasmrt premlatili”.¹⁴⁵ Prilikom transporta iz logora “Krings” u logor Manjača, 7. jula 1992, “umrlo” je 20 zatočenih Bošnjaka.¹⁴⁶

Mičo Krunić, “bili su pripadnici policije. Stražari u ‘Betonirki’ bili su bosanski Srbi, pripadnici redovnog i rezervnog sastava policije, te vojnici” (Isto, paragraf 879).

“Počinioci premlaćivanja bili su stražari u tom objektu, a posebno komandir smjene Martić. Bosanski Srbi koji su dolazili izvana, također su tukli zatočnike, sa znanjem i prešutnim odobrenjem stražara.

Jednom prilikom, u vrijeme kada je komandant tog logora bio rezervni policajac Mladen Paprić, on je neke pojedince spriječio da tuku jednog zatočenika. Njega su na kraju smijenili i na mjesto upravnika postavili Dragu Vujanica” (Isto, paragrafi 882-883).

¹⁴³ Isto, paragraf 952.

¹⁴⁴ Isto, paragraf 953.

¹⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004, paragrafi 174-175; * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 109; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 908, napomena 2275; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 526. U “Kringsu” je, među logorašima, krajem jula 1992. zatočeno 36 civila Hrvata, među kojima i župnik župe Stara Rijeka, Iljo Arlović, nakon što je u Briševu (24-26. jula 1992) ubijeno 77 civila (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 482; M. Begić, nav. dj., str. 89-91).

¹⁴⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 718.

Uslovi u Stanici javne bezbjednosti, gdje je, pored ostalih, bio zatočen i jedan broj uglednih Bošnjaka,¹⁴⁷ **“bili su loši. Nije bilo dovoljno hrane ni dovoljno prostora da bi se moglo leći, ni nužnika, ni tuševa. Policajci, vojnici i obični građani redovno su žestoko tukli zatočenike. Zatočenicima nije pružena nikakva medicinska njega”**.¹⁴⁸

Zatočene iz drugih zatočeničkih objekata u Sanskom Mostu doveli su u SUP na ispitivanje.¹⁴⁹ **“Tokom ispitivanja vršena su prem-**

¹⁴⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 523; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 870-877. Adil Draganović, predsjednik Opštinskog suda, **“bio je zatočen u Policijskoj stanici od 25. maja do 17. juna 1992, kada je prebačen u logor Manjača”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 523).

“Po dolasku u Manjaču Draganović i drugi zatočenički morali su proći kroz špalir vojnih policajaca koji su ih tukli drvenim palicama i psovali im ’balijsku majku’. Draganović je prvo zatočen u štalu s mnogim drugim zatočenicima u veoma teškim uslovima, a kasnije je poslat u ćeliju sa sedam ili osam drugih zatočenika. Stražari su mu oduzeli vrijedne stvari i natjerali ga da leži na betonskom podu. Zatočenike su redovno tukli srpski policajci kojima je noću bilo dozvoljeno da uđu u logor. Kada se Draganović vratio u štalu, ona je bila pretrpana i prljava, s izmetom i mokraćom posvuda. Svjedok je izgubio 26 kilograma tokom prvog mjeseca zatočeništva u Manjači. Vidio je kad su srpski stražari neke zatočenike pretukli nasmrtno. Jednom prilikom Draganović je vidio kako je osam zatočenika ubijeno ispred ulaza u logor kada su ih iskrcavali iz autobusa koji su stizali iz Prijedora. Taj događaj su opisali i svjedok 26 i svjedok 305 /u predmetu ICTY-a protiv *Krajišnika* - prim. S. Č./ koji su vidjeli kako policajci u crnoj uniformi ubijaju tri zatočenika koji su stigli iz Prijedora. Komandant logora, koji nije imao kontrolu nad policijom, uspio je spriječiti policajce da nastave ubijati. Nakon što su u avgustu 1992. premješteni iz logora Omarska u Prijedoru u logor Manjača, još tri zatočenika umrli su od gušenja kada je uključeno grijanje u autobusu u kojem su zatvorenici morali provesti cijelu noć” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 386).

Sva lica zatočena u SUP-u **“bila su ugledni civili koji su imali značajan položaj u društvenom životu Sanskog Mosta, s izuzetkom jednog maloljetnog pojedinca”** (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 870).

¹⁴⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 523.

¹⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 872.

laćivanja, kundacima, električnim kablovima, motikama, nogama i šakama, a ljudima se i prijetilo. Izvršioi tih premlaćivanja tokom ispitivanja bili su pripadnici redovnog sastava policije i vojnici u maskirnim uniformama VRS-a.

U zgradi SUP-a bilo je premlaćivanja i van ispitivanja. U premlaćivanjima su učestvovali uglavnom stražari. Daniluško Kajtez, pripadnik SOS-a /Srpske odbrambene snage - prim. S. Č./, u zgradi SUP-a premlatio je više zatočenika. Srpskim vojnicima, koji su ponekad bili pod uticajem alkohola, bio je omogućen pristup zatočenicima pritvorenim u SUP-u tako da su ih i oni tukli, kao i civili. Jednog zatočenika su tukli i udarali ga nogama, prisiljavajući ga da klekne kao za molitvu. Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.

U premlaćivanju su jednom zatočeniku polomili rebra. Jedan drugi zatočenik ostao je bez svih zuba. Jednom zatočeniku vreloom vodom su opekli šaku. Zatočenicima nije pružana nikakva ljekarska pomoć. Hodžu Emira Seferovića i sekretara SDA Hasima Kambera tukli su svakog dana i na kraju ubili.”¹⁵⁰

Neke zatočenike iz SUP-a premjestili su u druge zatočeničke objekte na području Sanskog Mosta, kao, naprimjer, u garaže fabrike “Betonirka”, u školu “Hasan Kikić”, u jedan vojni objekt u Magaricama te na Manjaču.¹⁵¹

U zatvoru u Sanskom Mostu “zatočenici su bili smješteni na skućenom prostoru, bez dovoljno hrane i higijenskih uslova. ... Zatočenike su re-

Zatočenike su ispitivali “isljednici iz kriminalističke policije iz Sanskog Mosta, među kojima i Zorić” (Isto).

“Stražari u zgradi SUP-a bili su policajci. Jedan pritvorenik je u zgradi SUP-a prepoznao pukovnika Basaru, komandanta 6. lake brigade, koji je tom prilikom nosio maskirnu uniformu. Jedan drugi zatočenik čuo ga je kako se obraća srpskim vojnicima ispred iste zgrade” (Isto, paragraf 871).

¹⁵⁰ Isto, paragrafi 873-875; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 759; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 376.

¹⁵¹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 877.

dovno tukli zatvorski stražari i vojnici, kojima se dozvoljavao ulazak u zatvor. Muslimanski vjerski vođa iz Vrhpolja, Emir Seferović, zlostavljan je češće od drugih zatočenika i zatvorski stražari su ga prisiljavali da jede svinjetinu. Nedjeljko Rašula je u nekoliko navrata viđen kako jede u zatvorskoj kuhinji”.¹⁵²

U sportskoj dvorani, “Betonirki” i hali fabrike “Krings” sredinom augusta 1992. bilo je zatočeno **1.660 osoba**, uglavnom muškaraca, među kojima je bilo i pet žena, od čega **1.538 Bošnjaka i 122 Hrvata** (39 osoba bilo je mlađih od 18 godina, a 64 preko 60 godina starosti).¹⁵³

U vojni logor Manjača je, nakon “operativne obrade”, prebačeno 902 logoraša, **“pušteno na slobodu 621, dok se u hali ‘Krings’ još uvijek /sredinom augusta 1992. - prim. S. Č./ nalazi 74 lica, te 17 lica u prostorijama SJB Sanski Most”**.¹⁵⁴

¹⁵² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 525.

¹⁵³ AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 9; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 522.

¹⁵⁴ Isto; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 178; * *MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...*, str. 111-112; * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 68. Od početka juna 1992. civili Bošnjaci iz Sanskog Mosta **“i okolnog područja masovno su odvođeni u logor Manjača. Civili i vojna policija iz Banja Luke i Sanskog Mosta bili su zaduženi da sastavljaju i prate konvoje”** (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 451). **“Nekoliko autobusa u kojima je bilo oko 150 zatočenika, uglavnom bosanskih Muslimana”**, 6. juna 1992. **“krenulo je iz Osnovne škole ‘Hasan Kikić’ u Sanskom Mostu i isto veče stiglo u logor Manjača”** (Isto, paragraf 452).

Prilikom transporta 65 logoraša iz logora “Betonirka” na Manjaču (7. jula 1992) kamionom (u zaključanim prikolicama), koji je bio hermetički zatvoren na temperaturi od oko 40 stepeni celzijusa, na putu je ugušeno 19 logoraša **“od posljedica dehidracije i iscrpljenosti zbog vrućine”** (* *OPTUŽNICE ...*, str. 223, 286, 344 i 403; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE

U ranim jutarnjim satima, “**oko 20. septembra**” 1992, zločinci su autobusima odvezli “**nekoliko muškaraca zatvorenih u hotelu u jednu nenastanjenu kuću u selu Trnova, u blizini Sanskog Mosta, gdje su ubijali dvojicu po dvojicu. Sve žrtve su bile ubijene hicem u leđa, osim dvije žrtve koje su preklane**”.¹⁵⁵

Drugu grupu “**od trideset ili više zatvorenika**”, “**otprilike su u isto vrijeme**”, “**odveli u Sasinu /7 km od centra grada u pravcu sjevera - prim. S. Č./ i sve ih likvidirali. Preostale zatočenike iz kotlovnice hotela “Sanus” prebacili su u logor Sanakerm (tvornica keramičkih pločica), gdje su ih fizički zlostavljali, te ubili 10 muškaraca**”.¹⁵⁶

Agresor je 19. septembra 1995. jedan broj muškaraca Bošnjaka (“**preostale muškarce Muslimane**”) civila uhapsio i zatvorio u hotelu “Sanus” - držao ih je “**u maloj kotlovnici u izuzetno skućenom prostoru**

U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 890-891 i 896-897; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 452; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 382; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*, str. 10). “**Pošto su stigli na Manjaču, tri muškarca su određena da utovaraju mrtve i onesvještene na kamion**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 891).

Posmrtni ostaci navedenih žrtava - logoraša (19) ekshumirani su na ušću rijeke Dabar u rijeku Sanu - masovna grobnica Ušće - Dabar. “**Da bi ih sakrili tijela su ukopana dva metra ispod nivoa rijeke, tako da je ekshumacija moguća jedino u julu ili avgustu**” (J. Odobašić, nav. dj., str. 543-545, 609 i 614). Na lokalitetu Dragaraj (Mrkonjić-Grad) ekshumirano je sedam žrtava (Isto, str. 609).

Zločinci su jednu grupu logoraša likvidirali na putu za Manjaču i bacili u prirodnu jamu Bunarevi (Ribnik) dubine 35 m. “**Ekshumirano je 24 logoraša iz Ključa i Sanskog Mosta, a da bi spriječili ekshumaciju na tijela je bilo bačeno 76 raznih minsko-eksplozivnih sredstava i pet ubijenih konja**” (Isto, str. 207-211 i 609).

¹⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 897. “**Da bi se uvjerali da su žrtve mrtve, na kraju su im ispalili po metak u glavu. Samo je jedan čovjek preživio**” (Isto).

¹⁵⁶ Isto. Ostale zatočenike oslobodila je Armija Republike Bosne i Hercegovine, 10. oktobra 1995, kada je oslobođen i Sanski Most (Isto).

i nehigijenskim uslovima, gdje su ih čuvari tukli. Dvojica muškaraca su umrla od posljedica teških batina".¹⁵⁷ Dva dana kasnije (21. septembra) **"pripadnici Arkanovih 'Tigrova', pod direktnom Arkanovom komandom pogubili su najmanje 65 muškaraca"**.¹⁵⁸

Mnogi civili s područja **Ključa**, gdje je 1992. nad Bošnjacima izvršen genocid, bili su zatočeni, uglavnom u školama, **"u lošim uslovima i često teško premlaćivani. Srpski stražari su pogubili mnoge zatočeničke"**.¹⁵⁹

U Stanici javne bezbjednosti u Ključu (u podrumskim prostorima - pritvorskim jedinicama) zatočeni su (više mjeseci) brojni civili. Zatočenicima su, posebno prilikom ispitivanja, **"nanošene teške tjelesne povrede. Policajci su za udaranje najčešće koristili policijske palice, drvene i metalne palice. Zatočeničke su udarali po čitavom tijelu, leđima, nogama, pri čemu su mnogi imali prelome kostiju. Fizičke torture vršene su rukama, nogama i raznim predmetima po svim dijelovima tijela, što je prouzrokovalo različite povrede koje su za posljedicu imale veliku patnju i bol. Uz udaranje zatočenicima su prijetili, vršili su zastrašivanja, govorili da**

¹⁵⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 896.

¹⁵⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (a) Prilog A*, 16. juni 2004, br. 12; * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 179; J. Odobašić, *HILJADU GROBNICA ...*, str. 495. Iz masovne grobnice Sasina ekshumirano je 65 tijela (64 muškarca i 1 žena). Sve žrtve su ubijene iz vatrenog oružja, čime je smrt nastupila nasilno i trenutno. Riječ je o muškim licima različite starosne dobi i jednom ženskom licu (Munevera Alagić) - J. Odobašić, nav. dj., str. 494-496 i 610-611.

¹⁵⁹ * OPTUŽNICE ..., str. 228-229, 291 i 349; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 452 i 456; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANIĆA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 805-815; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718; AIIZ, inv. br. 2-4685, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. pov. br. 44-1/155, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, 31. maj 1992. – Glavnom štabu Vojske SRBiH, *Redovni borbeni izvještaj*, str. 1-2; M. Begić, *GENOCID U KLJUČU*, str. 301-312.

će noževima zatočenicima odsjeći uši, izvaditi oči i drugo. Pored policajaca koji su vršili psihofizičke torture nad zatočenim, često su i pripadnici vojnih jedinica dolazili kako bi se izživljavali nad zatočenim”.¹⁶⁰

¹⁶⁰ * * * **OPTUŽNICE** ..., str. 228, 291 i 349; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 448; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 805-809 i 908, napomena 2267; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 799; Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 302-306. U zgradi SUP-a, koja se nalazila u gradu, “osoblje se sastojalo od srpske policije koja je taj zatočenički objekt i vodila. Vinko Kondić je bio načelnik SJB-a i član Kriznog štaba Ključa. Zajedno sa 'Todom' Gajićem, policijskim isljednikom, vršio je ispitivanja” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 806).

Agresor je 28. maja 1992, pored ostalih Bošnjaka, uhapsio i teško pretukao Asima Egrlića (predsjednika Izvršnog odbora Općine Ključ) i Muhameda Filipovića (odbornika u Skupštini Općine Ključ) - ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 448.

Nakon što je uhapšen Muhamed Filipović je pred Stanicom javne bezbjednosti “vidio grupu vojnika i policajaca, i jedan od njih je rekao: 'Evo glavnog Turčina ...' Tada su me svi počeli tući, dok nisam pao u nesvijest. Kada sam došao sebi, bio sam u Policijskoj stanici, gdje su me opet tukli vojnici iz Srbije, sve do navečer, kad su me odveli u ćeliju” (M. Begić, nav. dj., str. 303).

Zločinci su 18. juna 1992. uhapsili Muharema Posavljaka, imama u Krasuljama, i opkolili njegovu kuću “sa automatima na gotovs. Uvode me svezanogu auto i odvođe u SUP Ključ. Dovode pred SUP i viču: evo koljača 'odže'! Pred SUP trče četnici sa metalnim palicama, drvenim palicama i tako uz psovku Kur'ana, vjere, džamije, tuku me nogama (...). Pozvao je policajca riječima: 'Dodite braćo da hodžu deremo.' Došla su šesterica i naredila da skinem jaknu. Nisam uspio ni da pogledam oko sebe, počeli su udarci sa svih strana. Tukli su nogama, palicama, drvenim predmetima, kundakom od puške. To je trajalo dva sata dok se nisam onesvijestio. Vukli su me do ćelije (...). Tukući me ugravaju u jednu prostoriju. Koliko ih je bilo ne znam. Od bola, od tuče, ne znam. Stavljaju stolice, u jednu stavljaju moju glavu, a u drugu moje noge i počinje pravo lom. Zavrću stolice prema gore, penje se jedan na mene, skače po bubrezima, drugi tuče nogama po bedrima, a treći željezom po glavi. Ja u tom silnom batinanju gubim svijest. Polijevaju me vodom i ponovo nastavljaju. Tako, tuča je prvi dan trajala oko 5 do 6 sati. Vuku me u podrumsku samicu, polomljenog, za ramena i uz tuču nogama po glavi i tijelu u donje ekstremitete uvlače u ćeliju. Tako me uvuku i traže od mene da se krstim. 'Odža, krsti se!' Kad to ne znam stavljaju mi nož pod vrat, pištolj na sljepoočnicu: 'Sad te koljemo, majku ti!' Tjeraju me da ustanem, dignem tri prsta, raširim nogu i počinje nova tuča tako polomljenog. Tako je trajalo pet noći i dana (...). Odvođe me u sobu gdje me krste, tuku. Brojao sam četvrti dan palice po glavi i nabrojao 400. Pao sam u nesvijest, odvukli su me u

Uhapšene civile “tukli su prilikom prolaska kroz špalir na stepenicama na ulazu u zgradu SUP-a, nogama, šakama, pendrecima, kundacima i nogama od stolica i vrijeđali na nacionalnoj osnovi. Jednog uglednog Muslimana bacili su niz stepenice, tako da su ga onesviještenog morali unijeti u zgradu SUP-a, a jedan drugi zatočenik zadobio je posjekotinu na usni i lomove rebara. Prvi još i danas ima teška trajna oštećenja nastala usljed teškog premlaćivanja. Pored toga, uhapšene ljude tukli su i u zgradi SUP-a, za vrijeme ispitivanja ali i van njih”.¹⁶¹

Jedan broj logoraša je iz podruma Stanice javne bezbjednosti prebačen u “Mali logor” u Banjoj Luci, gdje su “ponovo premlaćivani” i odvedeni u logor Stara Gradiška, a nakon toga u logor Manjača.¹⁶²

U logoru Stara Gradiška¹⁶³ su, pored Bošnjaka s područja Ključa, bili zatočeni Bošnjaci iz Prijedora, Dervente, Teslića, Prnjavora, Jajca, Do-

ćeliju i više nisam bio pokretan. Nisam mogao ni jednim dijelom tijela da mrdnem. Tjeraju me u ćeliji da jedem svinjsko meso. Donesu pivu i polijevaju me. Mučenja nastaju punih 15 dana i noći” (M. Omerdić, **UBIJENI I ZATOČENI IMAMI NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE (1992-1995)**, * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ..., str. 790-791; M. Begić, nav. dj., str. 304).

¹⁶¹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 807-808. “**Ta premlaćivanja vršili su srpski policajci i civili, lokalni Srbi**” (Isto, paragraf 808).

¹⁶² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 167; M. Begić, nav. dj., str. 303-305 i 313-322. U Staroj Gradišci je 1. juna 1992. bilo 135 logoraša (AIIZ, inv. br. 2-4891, Komanda 1. KK, Op. pov. br. 482-1, 1. juni 1992. – Komandi (Arhivi), *Informacija o aktuelnoj političko-bezbjednosnoj situaciji*).

¹⁶³ M. Begić, **GENOCID U KLJUČU ...**, str. 313-322. Logor u Staroj Gradišci formiran je u prostorijama bivšeg Kazneno-popravnog doma (u centru Stare Gradiške). Logor (“Sabirni centar za ratne zarobljenike”) formiran je 7. januara 1992, na osnovu Naređenja Komande 5. korpusa JNA, odnosno komandanta generala Vladimira Vukovića, “**u cilju prihvata i smještaja ratnih zarobljenika iz zone sigurnosti 5. korpusa**” (Isto). Logor se nalazio na okupiranom dijelu Republike Hrvatske i “**neprekidno je bio u funkciji od oktobra 1991. do jula 1993. godine. Logorom su pored vojnika JNA upravljali i pripadnici milicije SAO Krajine i dobrovoljačke jedinice ‘Beli orlovi’**. U vrijeme formiranja logora najveći broj zatočenika bio je hrvatske nacionalnosti, ali bilo je i Bošnjaka. Zatočeni hrvatske nacionalnosti u ovaj logor dovedeni su iz logora Bučje, Slunja, logora u Okučanima, logora Grdevica i drugih mjesta. Pored muškaraca u logoru su bile zatočene i žene. Iz logora Bučje u decembru 1991. godine u ovaj logor je dovedeno 20 žena koje su srpske vojne i policijske jedinice razmijenile za svoje vojnike” (Isto, str. 313).

boja i drugih mjesta. Prilikom transporta prve grupe logoraša iz Ključa od posljedica mučenja i premlaćivanja umro je Šaban Kujundžić.¹⁶⁴

Zatočenici su **“redovno odvođeni na ’ispitivanja’ i tom prilikom bili izloženi psihofizičkim torturama ... Mučeni su strujom i vodom ...”**.¹⁶⁵ Stalno su ih tukli - udarali palicama i drugim predmetima.¹⁶⁶ Jedan broj zatočenika je ubijen.¹⁶⁷

Uslovi u logoru bili su veoma surovi. Zatočenike su **“patili s glađu i žeđu ...”**. **“Hranili su ih dobro nasoljenom slaninom, a potom im nisu dali vode 48 sati ...”**¹⁶⁸

Iz Stare Gradiške je jedan broj logoraša, kao što su, pored ostalih, Asim Egrlić (predsjednik Izvršnog odbora Općine Ključ) i Muhamed Filipović (odbornik u Skupštini Općine Ključ), prebačeni u logor Manjača.¹⁶⁹

U logoru u Osnovnoj školi “Nikola Mačkić” (u **Ključu**) brojni zatočenici su držani u nehumanim i užasnim uslovima. **“Zatočenici su bili izloženi ubijanjima, mučenjima i psihofizičkim torturama. Ljudi su boravili na golom parketu, bez minimalnih uvjeta za život, bez hrane, lične higijene, bez prava na pravično suđenje. Iz dvorane su izvođeni na ispitivanja koja su pratila fizička premlaćivanja nogama, rukama, raznim predmetima, kundacima pušaka po svim dijelovima tijela. Pri tome su zatočenicima nanosili teške tjelesne povrede. Mogima su bila polomljena rebra, nanesene povrede glave. Zatočenike su zastrašivali, prijeteći im da će ih zaklati. Mnogima je stavljan nož pod grlo uz prijetnju da im je to kraj života.”**¹⁷⁰

¹⁶⁴ Isto, str. 302 i 313-320.

¹⁶⁵ Isto, str. 313.

¹⁶⁶ Isto, str. 315-320.

¹⁶⁷ Isto, str. 314.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto, str. 302-303, 316 i 319-320. Iz logora je u junu 1992. u logor Manjača prebačeno 400 zatočenika (Isto, str. 314).

¹⁷⁰ * **OPTUŽNICE ...**, str. 228, 291 i 349; M. Begić, nav. dj., str. 307; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 452 i 456; **ICTY**, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 810-815 i 908, napomena 2267. U navedenom logoru **“zatočenici su držani u nehumanim uvjetima, svakodnevno su**

U navedenom logoru ubijen je jedan broj Bošnjaka.¹⁷¹

Većina zatočenika iz logora u Osnovnoj školi “Nikola Mačkić” prebačena je u logore u osnovnoj školi u Sitnici, Staroj Gradišci, Manjači i Batkoviću. **“Od posljedica teških fizičkih tortura dio zatočenika je bio u vrlo teškom zdravstvenom stanju, što je kasnije u logoru Manjača rezultiralo smrću.”**¹⁷²

U Osnovnoj školi “Dobrića Pupiće” u Sitnici, u fiskulturnoj sali veličine 15 x 8 m, zatočenike (oko 400) su **“udarali drvenim palicama, policijskim palicama, nogama, rukama, kundacima pušaka. Zatočenici su udarani po čitavom tijelu (po glavi, leđima, nogama, rukama) i pri tome su im**

nad njima vršene psihofizičke torture, uskraćivana im je hrana, lijekovi, stalno su bili izloženi strahu i prijetnjama ...” (M. Begić, nav. dj., str. 307). Zatočenici su **“bili krvavi, a krvi je bilo i po zidovima. Jednog zatočenika koji je krvario od batina prisilili su da sa poda poliže svoju vlastitu krv pred drugim zatočenicima. Zatočenike su tjerovali da pokažu tri prsta, znak srpskog pozdrava” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 814).**

Civile Bošnjake **“dovedene u školu ‘Nikola Mačkić’ tukli su ispred škole, u špaliru kroz koji su ih prisiljavali da prođu, pri čemu su ih udarali i tukli raznim predmetima, npr. štapovima, palicama i kundacima, a i verbalno ih zlostavljali. U takvim špalirima smjenjivali su se civili, bosanski Srbi, i pripadnici redovnog i rezervnog sastava vojske i policije bosanskih Srba.**

Premlaćivanja su vršena i za vrijeme ispitivanja i van njih, naprimjer, jednom prilikom je premlaćivan mladić star 16 i po godina, učenik srednje škole, uprkos činjenici da su isljednici znali koliko je star. Ta su premlaćivanja vršili pripadnici redovnog i rezervnog sastava policije.

Bivši pripadnici policije muslimanske nacionalnosti bili su meta naročito teškog fizičkog zlostavljanja i ponižavanja. Svjedoka Atifa Džafića /u predmetu ICTY-a *Brđanin* – prim. S. Č./, nekadašnjeg načelnika SJB-a u Ključu, odveli su pred kapetana Duška Milićevića, inspektora iz CSB-a Banja Luka. U prisustvu svjedoka, dok je jedan drugi kapetan tukao njega, Milićević je tukao jednog drugog policajca Muslimana.

Zatočenici su bili krvavi, a krvi je bilo i po zidovima. Jednog zatočenika koji je krvario od batina prisilili su da sa poda poliže vlastitu krv, pred drugim zatočenicima. Zatočenike su tjerovali da pokažu tri prsta, znak srpskog pozdrava” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragrafi 810-815).

¹⁷¹ M. Begić, nav. dj., str. 308. Tako su ubijeni: Mirsad Jukić, Muharem Delalović, Ifet Vučkić i Safet Bećirević (Isto).

¹⁷² Isto, str. 307-313, 340 i 350; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 452 i 454.

nanošene teške tjelesne povrede”.¹⁷³ Svi logoraši (pješke) odvedeni su u logor Manjača.¹⁷⁴

Agresor je 31. maja 1992. napao Sanicu. Jednu grupu Bošnjaka iz Gornjeg i Donjeg Budelja priveo je i zatočio u zgradu (bivše) Željezničke stanice, gdje su ih teško premlaćivali i fizički maltretirali, od čega je šest civila smrtno stradalo.¹⁷⁵ **“Jedan mali broj je pušten kućama, a ostatak je prebačen u zgradu Osnovne škole u Sanici”**, gdje je bilo zatočeno oko 400 civila, među kojima je bilo i djece i staraca.¹⁷⁶

U fiskalturnoj sali osnovne škole u Sanici od zatočenika su **“oduzimani novac i zlato, a bilo je i sporadičnih udaranja pesnicom ili nogom. Za sve vrijeme hranu nisu dobijali ...”**.¹⁷⁷

Bošnjaci s područja Ključa su, pored navedenih logora, privođeni, maltretirani, zatvarani i ubijani u osnovnim školama u Velagićima, Biljanima, Ramićima i Krasuljama, Društvenom domu u Pećima, gradskom stadionu, sportskoj dvorani, u barakama u Gornjoj Sanici, Željezničkoj stanici u Gornjoj Sanici i drugim mjestima.¹⁷⁸

Nakon što su sredinom maja 1992. godine¹⁷⁹ izvršile napad **“prema**

¹⁷³ M. Begić, nav. dj., str. 350.

¹⁷⁴ Isto, str. 352.

¹⁷⁵ Isto, str. 159; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 249-250. Tada su zločinci na taj način ubili: Mehmeda Harambašića, Mehmeda Konjevića, Hašima Babovića, Rasima Omeragića, Derviša Kučukovića i Damira Keramovića (Isto).

¹⁷⁶ M. Begić, nav. dj., str. 159; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 452.

¹⁷⁷ M. Begić, nav. dj., str. 59.

¹⁷⁸ AIZ, inv. br. 2-4653, *IZJAVA* Boška Unčanina, vojnog policajca; * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 228, 287, 291, 345, 349 i 404; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 25; **ICTY**, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 427 i 462; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 451, 453-454, 718 i 799; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 250-253; M. Begić, nav. dj., str. 136-139, 152-158, 161 i 301.

¹⁷⁹ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽI-*

područjima i selima sa većinskim muslimanskim stanovništvom” i 24. maja “u centralni dio Blagaj Japre smješteno svo stanovništvo iz sela područja Japre”, srpske snage su, “pored odmazde nad stanovništvom, nastupale rušilački prema svim objektima i drugoj imovini u vlasništvu građana muslimanske nacionalnosti”, 2. juna 1992. u Bosanskom Novom “vršili privođenje građana muslimanske nacionalnosti na Stadion ‘Mlakve’” - privedeno je oko 300 Bošnjaka, uglavnom vojno sposobnih od 18 do 60 godina starosti i oko 20 osoba ženskog spola i djece. Devet dana kasnije (11. juna) “pripadnici vojske” su na području općine - na stadionu “Mlakve” “smjestili” i “obezbjedivali” “652 vojno sposobna građana muslimanske nacionalnosti sa područja Doline Japre, koje je vojska vratila iz željezničke stanice Ostrožnja kod Doboja, od kojih je 12 bilo mlađih i 27 starijih od 60 godina”.¹⁸⁰

LAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 795-796; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 406-407 i 419. Srpske snage su 9. maja 1992. teškom artiljerijom napale Blagaj-Japru. “Selo je dva dana granatirano, a vojnici JNA su vatrenim oružjem gađali i ranjavali civile. U granatiranju je oštećeno nekoliko kuća i džamija. Približno u isto vrijeme, pucalo se i u gradu Bosanski Novi, a vojnici u uniformama JNA odveli su cjelokupno muslimansko stanovništvo četvrti Urije i Prekosanje u školu ‘Đuro Radmanović’ i ondje ih zatočili na nekoliko dana. Džamije u Urijama i Prekosanju razorene su. U maju 1992. počeli su odvoditi članove SDA iz Bosanskog Novog na ispitivanje u gradski hotel, Policijsku stanicu i Vatrogasni dom, gdje su ih žestoko tukli” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 406).

¹⁸⁰ AIIZ, inv. br. 2-4883, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti, Bosanski Novi, 15. august 1992, *IZVJEŠTAJ za Stanicu javne bezbjednosti Bosanski Novi*, 15. august 1992, str. 1-2, 4 i 6; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Banja Luka, 18. august 1992, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 11; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 797; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 231(2) - a i b; * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 137-138; * * OPTUŽNICE ..., str. 227, 290 i 348; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 798-799 i 917-923; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA

Na stadionu “Mlakve” bilo je zatočeno oko 1.000 civila, od kojih su neki dovedeni iz logora Omarska, Trnopolje i Keraterm. **“Prvog dana zatočeništva dobili su nedovoljnu količinu hrane, a poslije toga su hranu donosile supruge i majke zatočenika. Zatočenici su spavali na travi, na tribinama ili u svlačionicama. Vojnici su te Muslimane tokom njihovog zatočeništva prozivali i odvodili u Policijsku stanicu, Vatrogasni dom ili hotel ‘Una’.”**¹⁸¹

Na fudbalskom stadionu “Mlakve” **“zatočenike su tukli. Jedan zatočenik oslijepio je na jedno oko od posljedica batina koje je dobio od jednog srpskog vojnika. Ljudi su dobijali batine kada bi pijani srpski vojnici došli sa fronta. Stražari su psovali i provocirali zatočenike i prijetili im smrću, te ih vrijeđali na nacionalnoj osnovi. Jedan naoružani vojnik, bosanski Srbin, uperenom puškom je zatočenike prisilio da pasu travu poput stoke, s ciljem da ih ponizi”**.¹⁸²

KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 412-414, 419, 797 i 799; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 110; A. Kliko, nav. dj., str. 345. **“Osoblje logora na Fudbalskom stadionu u Mlakvama bili su srpski vojni rezervisti, među kojima i Radenko Balaban”** (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 800).

¹⁸¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 21-22; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 798 i 917; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 409 i 419. Na fudbalskom stadionu u Mlakvama **“hrane nije bilo dovoljno, svodila se na rijetku supu i malo hljeba, tako da su zatočenici mnogo izgubili na težini. Ženama van logora ponekad bi dozvolili da zatočenicima donesu hranu. Pristup vodi za piće zatočenici su imali dva puta dnevno.**

Iako su se mogli prati, voda donešena za te potrebe bila je ledeno hladna. Pored toga, nije bilo mjesta gdje bi se mogla oprati odjeća. Povremeno su se dozvoljavale posjete rodbine koja im je smjela donijeti preobuku. Nužnici su takođe bili neadekvatni.

Neki ljudi su se razboljeli, ali nisu dobili nikakvu ljekarsku pomoć. Jedan čovjek koji je bolovao od astme, umro je.

Zatočenici su morali raditi na izravnavanju atletske staze stadiona” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 917-922).

¹⁸² ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 801-802.

Zatočenike u vatrogasnom domu, u podrumu, “gdje su spavali na drvenim paletama bez pokrivača”, među kojima je bilo i uglednih Bošnjaka, “tukli su palicama za bejzbol, pendrecima i drvenim štapovima, rukama i nogama”, pri čemu je više zatočenika nasmrtno pretučeno.¹⁸³

Zatočenici “nisu dobijali dovoljno vode. Dobijali su hranu koja je preostala od vojne policije i ponekad već bila pokvarena, tako da su zatočenici imali želučane tegobe. U prostoriji u kojoj su zatočenici držani nije bilo nužnika, čak ni kante: za obavljanje tih svojih potreba zatočenici su ovisili o milosti srpskih vojnih policajaca koji su ih čuvali i koji bi ih odvodili do nužnika u zgradi vatrogasne brigade ili bi se, u protivnom, zatočenici morali olakšati u kakvom uglu. Zatočenici nisu imali mogućnost da se peru, tek bi ponekad bili odvedeni na Unu”.¹⁸⁴

Krizni štab Bosanski Novi je 8. juna 1992. izdao ultimatum kojim je od 4.000 Bošnjaka silom okupljenih u Blagaj-Japri od 24. maja traženo da, uz pomoć Kriznog štaba i Crvenog krsta, napuste i odu iz te općine u pravcu Banje Luke, a u protivnom im Krizni štab neće biti u stanju garantovati sigurnost. Sljedećeg dana, srpski vojnici su uz pucnjavu istjerali Bošnjake u Blagaj-Japri iz kuća “u kojima su bili smješteni. Neki civili su ranjeni. Muslimani su silom okupljeni kod mosta u Blagaj - Japri i, prije nego što su ih odveli u preduzeće ‘Japra’ i zatočili, vojni policajci su im oduzeli vrijedne predmete. U jednom trenutku, jedan srpski vojnik je izdvojio trojicu muškaraca iz gomile i ubio ih iz vatrenog oružja. Uslijedilo je još takvih ubistava. Tom prilikom je ubijen dio ljudi koji su identifikovani prilikom ekshumacije masovnih grobnica na području Blagaj - Japre, u kojima je pronađeno 69 tijela”.¹⁸⁵

¹⁸³ Isto, paragrafi 803-804; * OPTUŽNICE ..., str. 227, 290 i 348; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718. “U premlaćivanju su učestvovali pripadnici vojne policije, uključujući i komandanta Bogdana Graba, a ponekad i pijani srpski vojnici na povratku s fronta koje bi uveli u logor da tuku zatočenike” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 803-804).

¹⁸⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 923.

¹⁸⁵ Isto, paragraf 411; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 434.

Agresor je 9. juna 1992. u jednoj osnovnoj školi u Blagaj-Japri za-
točio 25 do 30 Bošnjaka, kojima je kasnije naređeno da odu u preduzeće
“Japra”. Jedan broj Bošnjaka **“zatočenih u tom preduzeću je opljačkan,
a muškarci su odvojeni od žena i djece. Pripadnici TO-a i vojne policije
su zatim sve Muslimane iz preduzeća, kojih je u tom trenutku bilo
približno 4.000, ukrkali u vagona i otpremili za Doboj s pripadnicima
SJB-a kao obezbjeđenjem. Međutim, ta grupa je vraćena u Bosanski
Novi, gdje su Muslimani zatočeni na stadionu Mlakve”**.¹⁸⁶

Zatočenici (oko 700 vojno sposobnih muškaraca) na stadionu “Mla-
kve” od 11. juna do 27. jula 1992. **“nisu dobijali dovoljno hrane i vode.
Higijenski uslovi su bili loši, nije bilo sapuna ni tople vode, a postojala
su samo dva toaleta za cijelu grupu. Zatočenici su spavali na podu
obloženom pločicama, bez ćebadi. ... Jednom su, međutim, iz grupe
navodno izdvojili petnaest članova stranke SDA i odveli ih u Vatro-
gasni dom u gradu, gdje su ih tukli i gdje su im dali drvene palice da tuku
jedni druge. Samo šestorica su preživjela ta premlaćivanja”**.¹⁸⁷

“Velika grupa bosanskih Muslimana iz Blagaj Japre” zatočena je
10. juna 1992. na poligonu u Blagaj-Rijeci, na drugoj obali rijeke Sane.
Jednog logoraša (Sulejmana Burzića) hladnokrvno je ubio iz vatrenog
oružja stražar Zare Janjetović, **“u prisustvu svih zatočenika koji su
stajali iza ograde od bodljikave žice”**. Nakon toga, **“na poligonu su ušli
željeznički vagoni i zatočenicima je naređeno da se u njih ukrcaju ... Dok
su zatočenici ulazili u željezničke vagona, jedan vojnik je prozvao
Hasana Merzihića, koji se odazvao”** i odveo ga **“prema obližnjem
mostu i hladnokrvno ga ubio iz vatrenog oružja. Ubistvo su vidjeli
ostali zatočenici. Neki od ljudi koji su bili u jednom od vagona zat-
vorili su vrata, jer nisu željeli da djeca gledaju ubistva ...”**.¹⁸⁸

U željezničkim vagonima **“ljudi su bili tijesno sabijeni i nije bilo ni-
malo slobodnog prostora. Voz je krenuo u sastavu od najmanje 10**

¹⁸⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC
PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 412; ICTY,
Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RA-
DOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 434.

¹⁸⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC
PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 413.

¹⁸⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC
PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 493.

vagona. Zaustavio se pred Dobojem, gdje su muškarce odvojili od žena i djece”. Žene i djecu su “odvezli na teritoriju pod kontrolom bosanske Vlade”, a “muškarci su vozom prevezeni u Banja Luku, gdje su prenočili u vagonima. Sljedećeg dana voz je stigao u Bosanski Novi, odakle su muškarci odvedeni na stadion u Mlakovama. Zatočnici su svo vrijeme boravka u vagonima proveli bez hrane i vode. U željezničkim vagonima nije bilo apsolutno nikakvih sanitarija”.¹⁸⁹

Mnogi civili su bili zatočeni i u Stanici policije u **Bosanskom Novom**, zatim Stanici policije u Bosanskoj Kostajnici, hotelu “Una”, na lokaciji nazvanoj Suha Međa, u privatnim kućama i dr. “**Muslimane su tamo ispitivali i tukli. Neke su ubili martićevci.**”¹⁹⁰

Jedan broj Bošnjaka **Bosanske Krupe** zatočen je u osnovnim školama u Jasenici, u Arapuši i Osnovnoj školi “Petar Kočić” (u gradu), gdje su ih pripadnici srpskih snaga redovno fizički i psihički zlostavljali i tukli. “**Ubistva i premlaćivanja dešavala su se u školi u Jasenici i u Arapuši. U školi ‘Petar Kočić’ zatvorenike je čuvala vojna policija koja ih je svirepo tukla i mučila. Najmanje dva zatvorenika pretučena su ili mučena na smrt, ostali su ubijeni**” i u logoru “**za vrijeme prisilnog rada na liniji fronta ...**”¹⁹¹

¹⁸⁹ Isto, paragraf 494. Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Brđanin* “**smatra da se s tim zatočenicima, među kojima je bilo mnogo djece, u vrijeme kada su bili nagurani i prevoženi tim željezničkim vagonima, uključujući i odvajanje muških zatočnika od žena i djece, postupalo na taj način kako bi se oni diskriminirali zbog svoje nacionalne pripadnosti**” (Isto, paragraf 595).

¹⁹⁰ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 227, 290 i 348; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 798; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 409, 414, 419 i 799; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 21; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2.

¹⁹¹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 227, 286, 290, 344, 348 i 403; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 790; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 491-

U osnovnoj školi u Jasenici zatočenike, koje su na početku **“držali u fiskulturnoj dvorani škole, a kasnije u učionicama”**, gdje su **“spavali na podu i nisu se mogli prati svaki dan”**, **“boli su noževima po nogama, tukli liscama i gazili ih sve dok se neki od njih nisu onesvijestili”**.¹⁹²

Higijenski uslovi u Osnovnoj školi “Petar Kočić” bili su veoma loši. **“Pripadnici srpske policije koji su čuvali školu redovno su tukli i zlostavljali zatočenike i povremeno ih podvrgavali elektrošokovima.”** **“Kablovi iz automobilske akumulatora su s klemama pričvršćeni za ručne i nožne prste, a zatim je struja uključivana i isključivana u razmacima od pet minuta. Policajci, bosanski Srbi, podvrgavali su tokom ispitivanja tom postupku veliki broj zatočenika, bosanskih Muslimana, koji su ‘morali da kleče’.** U školi je ubijen **“veliki broj zatočenika”**. Samo u jednoj sobi ubijeno je jedanaest zatočenika. Nekoliko zatočenika je 21. maja 1992. odvedeno u logor Kamenica u općini Drvar. Tokom zatočeništva **“zatočenici su morali da na liniji fronta kopaju rovove”**.¹⁹³

492, 536, 766-727 i 908, napomena 2265; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 397-399, 402, 718 i 798; J. Odobašić, nav. dj., str. 540-541, 550-552 i 610; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 21; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2. U tom logoru je samo u maju 1992. ubijeno 16 zatočenika (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718).

¹⁹² ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 491, 767-769 i 908, napomena 2265.

¹⁹³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 397, 402 i 798; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 461, 770-772 i 908, napomena 2266. Jedan vod “Vojske Republike Srpske”, **“pod komandom Milorada Kotura, odgovoran je za pogibiju tri zatočenika tokom kopanja rovova na brdu iznad škole ‘Petar Kočić’”** (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 908, napomena 2266).

Zločinci su jednog zatočenika **“zajedno s još nekima, oko mjesec dana držali u kupaonici”** (Isto).

Civilno stanovništvo Bosanske krajine agresor je držao u zatočeništvu i u osnovnim školama u Suvaji, Gorinji, Otoci i Arapuški.¹⁹⁴

Nakon što je agresor zauzeo Ripač i pljačkao, palio i uništavao bošnjačke domove, 12. juna 1992, mnogi Bošnjaci Ljutočke doline (Orašac, Ćukovi, Golubić i druga mjesta) zatočeni su u “Traktorskom servisu” (iza Stanice policije) u Ripču, u kasarni JNA u Račiću, osnovnoj školi u Orašcu i Kulen-Vakufu (**Bihać**). Uslovi u logoru u Ripču “**bili su užasni. Srbi su zatočenicama oduzeli sve dragocjenosti, a izvjestan broj zatočenika su ispitivali, provocirali i tukli. Zatvorenicima su često ruke duže vrijeme bile vezane. General Mladić redovno je viđen u zatočeničkom centru**”.¹⁹⁵ Većinu zatočenika agresor je likvidirao, što,

¹⁹⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 399; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 21; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2.

¹⁹⁵ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 102; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESEK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 768 i 772-773; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 1; M. Begić, *U OPSADI 1.201 DAN ...*, str. 308. Logor u servisu Ripač “**bio je ograđen visokom ogradom. U krugu logora nalazila se policija tzv. srpske opštine Bihać. Mjesto gdje su zatočeni logoraši bilo je spremište za smještaj plina. Ovaj boks je bio veličine 30x10 metara, pokriven limom, a sa strane ograđen armaturnim mrežama i vratima**” (M. Begić, nav. dj., str. 308).

“Cijelo vrijeme od dolaska u logor zatočenci su bili vezani žicom koja im se usjekla duboko u meso i koja je stvarala nesnosne bolove. Zatočenicima su oduzeta lična dokumenta, stvari i sve ostale dragocjenosti” (Isto).

Zatočenci “**nisu smjeli podići glavu, morali su klečati ili sjediti i tako su bili izloženi psiho-fizičkim torturama. Tokom tučnjave i prebijanja zatočenima su stalno bile vezane ruke na leđima. Žica sa kojom su bili vezani nanosila je strašne bolove. Kako su bili vezani, jedan od zatočenika kojeg bi odvezali sipao je vodu u usta zatočenim pomoću jedne kutlače i tako su jedino mogli piti vodu. Oni koji su morali obavljati fiziološke potrebe i dalje su bili zavezani, samo jedan odvezani im je pomagao skinuti hlače i pomoći oko obavljanja fizioloških potreba. Mnogi su bili krvavi, pocijepani, loše obučeni i obučeni. Bez hrane i vode sa malo odjeće i obuće, bez pokrivača sa vrlo malo sna zatočenci su bilim izloženi teškim psiho-fizičkim traumama. Svakodnevne fizičke torture i maltretiranja imala su za cilj slomiti zatočenike**” (Isto, str. 309).

pored ostalog, potvrđuju masovne grobnice jame Bezdana na Hrgaru i Tihotina. Jedan broj zatočenika ubijen je i tupim predmetima, a drugi živi bačeni u jamu Bezdanu dubine preko 80 metara. U jamu Tihotina, dubine preko 100 metara, zatočenici su bačeni, nakon ubistva na licu mjesta.¹⁹⁶

U logoru Račić - u kasarni JNA u istoimenom selu zatočeno je **“neko-liko desetina logoraša”**, Bošnjaka - civila Ljutočke doline, uglavnom poznatiji ljudi, rukovodioci i članovi Stranke demokratske akcije i rezervnog sastava policije, kao i jedan broj pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, zarobljenih u Golubiću. Zatočenici su **“mučeni na najsvirepiji način, mnogi su umrli od posljedica teških fizičkih tortura i u najvećim mukama ... Prostorija u kojima su ispitivani sva je bila u krvi ...”**.¹⁹⁷

Zatočenici su ubijani **“u više navrata. Nakon fizičkih i psihičkih tortura i mučenja, zatočeni su odvođeni u grupama na 'slovenski majdan', gdje su ubijani. Odvođenje i ubijanje trajalo je u više navrata”**.¹⁹⁸

Svi Bošnjaci zatočeni u logoru Račić ubijeni su i bačeni u masovne grobnice - jame Tihotina i Bezdana.¹⁹⁹

Agresor je u zgradi osnovne škole u Orašcu formirao logor za Bošnjake civile i civilno stanovništvo (muškarci, žene, djeca i stariji), gdje je vršio **“ispitivanja i odvajanja. Posebno su izdvajali pripadnike rezervnog sastava policije i rukovodstvo SDA, kao i viđenije Bošnjake, po naprijed pripremljenim spiskovima. Na donjem spratu u dvije učionice bile su žene i djeca, u jednoj muškarci. Na spratu su bili zatočeni samo muškarci. U učionicama je bilo oko 80 muškaraca različite starosne dobi”**. Logoraši su **“sjedili i ležali na podovima”**.²⁰⁰

Zatočenike su prema unaprijed pripremljenim spiskovima odvodili na ispitivanje u prizemlju škole, odakle su vraćani **“pretučeni sa vidljivim tragovima krvi po čitavom tijelu”**. U logoru je ubijen Omer Kasić (80 godina).²⁰¹

¹⁹⁶ M. Begić, nav. dj., str. 311; J. Odošević, nav. dj., str. 67-72, 75-79 i 610.

¹⁹⁷ M. Begić, nav. dj., str. 313-314.

¹⁹⁸ Isto, str. 313.

¹⁹⁹ Isto, str. 276 i 314.

²⁰⁰ Isto, str. 315.

²⁰¹ Isto. Zatočeni muškarci su zadržani u logoru do 14. juna 1992, kada je jedan broj prebačen u logor Ripač, a drugi u logor Prekaja. Žene i djecu su pustili kućama **“ili su se**

Jedan broj starijih i bolesnih Bošnjaka Ljutočke doline, “kao i oni koji nisu htjeli napustiti svoja ognjišta ostao je u svojim kućama”. Oni su “svakodnevno fizički maltretirani”, “svakodnevno su vođeni na prisilni rad” i od jula do septembra 1992. “morali su da odlaze na prisilni rad i živeli su u teškim uslovima. Mnoge su prisiljavali da rade na farmama, gdje su ih čuvali srpski civili u vojničkim uniformama. U nemogućim rokovima su morali da obavljaju poslove i rade petnaest sati dnevno, uz samo jedan obrok. Poslovi koje su obavljali su zakopavanje leševa i kopanje puteva i rovova. Svaki Musliman koji je imao slobodan dan morao se svakog sata javljati u policijsku stanicu. U septembru 1992. godine, grupa muslimanskih civila, uključujući žene i djecu, odvedena je na rad u voćnjak blizu sela Orašac i Duljci. Kasnije su im se pridružili stariji Muslimani, koji inače nisu bili pod radnom obavezom. Nekoliko bosanskih Srba otvorilo je vatru iz automatskog oružja na obe grupe, ubivši mnogo civila”.²⁰²

Agresor je 23. septembra 1992. u Duljcima “izvršio stravičan zločin nad nedužnim starcima, ženama i djecom. Ubijali su Bošnjake koji su bili na prisilnom radu i koji su brali šljive”. U nastojanju da prikrije tragove zločina, tijela ubijenih žrtava genocida izmjestio je “sa mjesta zločina ... Tijela su spalili”.²⁰³

U ljeto 1992. u (gradu) Bosanskom Petrovcu “srpski civili su napali i ubili nekoliko desetina nenaoružanih Muslimana, među kojima je bilo žena, djece i starijih osoba, a civilna policija nije intervenisala. ... Srpski vojnici su u više navrata tokom istog perioda napadali i palili muslimanske kuće u selu Bjelaj, prisiljavajući seljane muslimanske nacionalnosti da spavaju u skloništima u okolini sela”.²⁰⁴

krili po šumama. Vojnici UN-a su ih prebacili 15. juna 1992. godine za Donji Lapac i dalje za Bihać” (Isto, str. 316).

²⁰² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 773; M. Begić, nav. dj., str. 316-317.

²⁰³ M. Begić, nav. dj., str. 317.

²⁰⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 422 i 718; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 496;

Brojni Bošnjaci su zatočeni “na skućenom prostoru u osam zatočeničkih centara, u kojima su ih često tukli” (u Stanici javne bezbjednosti, u logoru Kozila, u sportskom centru, na autobuskoj stanici, hotelu, Jaskovcu, Vrtoču i u radničkoim barakama na Oštrelju). U Stanici javne bezbjednosti sredinom juna 1992. bilo je zatočeno “tridesetak muškaraca Muslimana”.²⁰⁵

U logoru Kozila (radilište drvno-prerađivačkog preduzeća “Kozila”, pored sela Drvnić, oko 20 km od Bosanskog Petrovca) u brvnari opasanoj bodljikavom žicom i postavljenim najmanje jednim mitraljezom sa dva vojnika je od juna do augusta 1992. bilo zatočeno oko 95-100 muškaraca, među kojima je bio i jedan broj Bošnjaka s područja Kulen-Vakufa i Orašca. “Bilo je iz Sanice i Ključa djece od 15-16 godina Bilo je i staraca.” “Tokom zatočenja, muškarce su izvodili iz njihovih prostorija da bi ih ispitivali policijski inspektori i upravnik logora, pri čemu su ih upravnik logora i stražari tukli”, udarali po genitalijama, bajonetom porezivali po tijelu, prisiljavali ih da se međusobno udaraju i dr.²⁰⁶

* **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 243-249. Srpski “Krizni štab” je “**otpustio s posla veliki broj Muslimana i uveo diskriminatorne mjere protiv njih**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 428).

²⁰⁵ * **OPTUŽNICE ...**, str. 227, 290 i 348; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 424, 428, 797 i 799; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 497; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 22; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 246-247.

²⁰⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 804; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 497-500, 538, 773-777 i 908, napomena 2264; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 424; * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 245 i 248-249; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 726-729. Zločinci su “obično tukli od 1 do 2 po noći. Čuli su se krici, udarci kundakom. Kad čo-

U zgradi napuštene osnovne škole u selu Kamenica, nedaleko od **Drvara**, u blizini srpskih sela, ograđenoj visokom ogradom i bodljikavom žicom, miniranim međuprostorom i dresiranim psima, u periodu od augusta 1992. do sredine 1995. bili su zatočeni brojni civili.²⁰⁷

U logoru su bili zatočeni civili, uključujući djecu, žene i starce, s područja Bihaća, Bosanske Krupe, Bosanskog Petrovca, Ključa, Sanškog Mosta, Livna, Kupresa, Bugojna i drugih mjesta.²⁰⁸

Uslovi u logoru su **“bili užasni. Pored fizičkih i psihičkih tortura, zatočeni su bili izloženi teškim fizičkim radovima, konstantno su izgladnjivani ... Zatočeni su svakodnevno bili izloženi mučenju,**

vjeka isprebijaju, bace ga u konjsko korito. Užasno su tukli. Nije bilo mjesta gdje tijelo nije bilo crno. To je bilo stravično. F. F. nabili su u sanduk za drva, a tad su skakali po njemu sa stola i udarali ga po spolnim organima. Kad to rade ljudima, ljudi su morali dok ih tuku da hodaju četveronoške i da laju. Puškomitraljez je čuvao baraku, a okolo je bila bodljikava žica ...” (M. Begić, nav. dj., str. 728-729).

Odgovorni za logor Kozila **“bili su ili ‘Cigo’ Zorić ili Milan Kresoje. Obojica su bili službenici policijske uprave u Bihaću. Pored njih, zatočenike je čuvalo od 20 do 40 stražara bosanskih Srba, od kojih su neki bili domaći ljudi iz Bosanskog Petrovca. Približno osmorica njih bili su bosanski Srbi, čuvari iz zatvora u Bihaću, u kojem je ‘Cigo’ Zorić ranije bio zaposlen.**

Zatočenike na stovarištu balvana Kozila redovno su premlaćivali ‘Cigo’ Zorić i logorski stražari, među kojima i Željko Branković i Milan Knežević. Premlaćivali su ih prilikom ispitivanja, udaranjem šakama, nogama, puškama, pištoljima i pendrecima. Jednom zatočenom bosanskom Muslimanu prilikom ispitivanja uperili su pištolj u glavu. Izvjestan broj zatočenika premlaćen je zajedno i istovremeno, a bili su prisiljeni i da udaraju jedni druge. Tokom tih premlaćivanja zatočenike su nazivali ‘balijama’, vrijeđali ih na nacionalnoj osnovi i ponižavali.

Neki zatočeni su pod batinama gubili svijest. Jedan od njih sutradan nakon premlaćivanja nije mogao da hoda i još uvijek osjeća i druge fizičke posljedice premlaćivanja. Jednog drugog zatočenika, nakon što su ga pretukli, stavili su u samicu i tamo ga držali jedanaest dana” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 775-777).

²⁰⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 778-780; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 343; Isti, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 726-729. Upravnik logora bio je Ratko Dronjak (iz Drvara), a zamjenik Dragiša Barović (M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 343).

²⁰⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 778; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 344-346; J. Odošević, nav. dj., str. 612.

premlaćivanju, ubijanju, te nečovječnom postupanju i prisiljavanju na prinudni rad. Svakodnevno su morali obavljati teški fizički rad bez dovoljno hrane. Obavljali su šumske poslove oko sječe i utovara ogrijevnog drveta. Išli su tovariti kamione sa ogrijevnim drvetom na Oštrelj. Zatočnici koji su imali teške tjelesne povrede (polomljena rebra, ključne kosti i druge povrede) bili su, također, prisiljeni na teške fizičke poslove. Pojedine zatočnike su odvodili na rad u privatne radionice radi popravke automobila i drugih vozila. Pri tome su bili u pratnji čuvara. To je zatočnicima bila jedina prilika da nešto više saznaju o dešavanjima van logora”.²⁰⁹

Upravnik logora Ratko Dronjak je ubio više zatočenika.²¹⁰

Logoraše su tukli velikim drvenim palicama, kundacima pušaka, nogama, rukama i drugim predmetima. Prisiljavali su ih da četverenoške pužu, da laju kao psi, da pasu travu.²¹¹ Mnogi logoraši su od posljedica premlaćivanja umrli.²¹²

²⁰⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 780; M. Begić, nav. dj., str. 343-348.

²¹⁰ M. Begić, nav. dj., str. 343. Dronjak je, pored ostalih, ubio Rasima Zulića (profesor iz Orašca kod Kulen-Vakufa), Jasmina i Fuada Subašića, Šaćira Omanovića i Envera Čehića (iz Sanice), Fehu Kadrića, Nusreta Malkoča, Kemala Šepića i Ferida Velagića (iz Bosanske Krupe) i Kalmina Kalića (iz Sanskog Mosta) - Isto, str. 343.

Žrtve logora Kamenica su, nakon likvidacije, odvožene 25 km dalje do sela Podovi (pored puta Drvar - Bosanski Petrovac) i bačene u jamu Golubnjaču, duboku 45 m. Ekshumirano je 19 posmrtnih ostataka, uglavnom Bošnjaka. Među Bošnjacima, uglavnom iz Ključa, ubijena su tri brata Halilovića (Fadil, Rezak i Said, Derviševi sinovi) i dva brata Subašića (Fuad i Jasmin, Nazifovi sinovi) – M. Begić, **GENOCID U KLJUČU** ..., str. 261-264; J. Odošić, nav. dj., str. 143-146 i 610 i 612.

²¹¹ Isto, str. 344-347.

²¹² Isto, str. 348. Na takav, zvjerski način, ubijeni su: Hazim Toromanović, Mirsad Hodžić, Rifet Kendić, Remzo Muminović, Hase Ružnić i drugi (Isto).

Stražari u Kamenici su u početku bili “isti kao u logoru na stovarištu balvana Kozila, uključujući ‘Cigu’, koji je bio odgovorno lice. Kasnije je Cigo smijenjen zbog premlaćivanja zatočenika i na njegovo mjesto je postavljen jedan pripadnik 2. krajiškog korpusa VRS-a.

Uveče su zatočnike tjerali da pjevaju srpske pjesme. Tukli su ih pendrecima i šakama. U Kamenici, zatočnici su morali pripremati drva za ogrjev, kopati rovove i napraviti ogradu oko logora” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 779-780).

Agresor je na području Drvara civile zatočio i u sljedećim mjestima: osnovnoj školi, zgradi stare osnovne škole (u selu Prekaja), MUP-u, sportskom centru, srednjoškolskom centru, hotelu “Drvar” i selima Sretica i Posijek.²¹³

Mnogi civili s područja **Bosanske Dubice**, gdje je jedan broj Bošnjaka ubijen, zatočeni su, u teškim uslovima, u zgradi Stanice javne bezbjednosti, sportskoj dvorani i zgradi “Kooperacije”, gdje su premlaćivani, uglavnom željeznim šipkama, mučeni, ponižavani i odvođeni na prisilne radove (“**za radove u gradu i za potrebe takozvane srpske vojske**”). Jedan broj civila (oko 80) odveden je u logor Manjača, a druga grupa u prijedorske koncentracione logore.²¹⁴

Jedan broj Bošnjaka s područja **Bosanske Gradiške** zatočen je u Školi učenika u privredi, stanici policije, osnovnoj školi u Bistrici, zgradi štamparije, farmi svinja Nova Topola i drugim, gdje su ih tukli i zlostavljali.²¹⁵

Srpske vlasti su civile Bošnjake sa područja **Čelinca**, gdje su nad Bošnjacima izvršeni brojni zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, držale zatočene u nehumanim uslovima u policijskoj stanici, Osnovnoj školi “Miloš Dujić”, podrumu zgrade SDK-a, u školi u Popovcu, selu u toj općini, i drugim zatočeničkim objektima.²¹⁶

²¹³ AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 3; M. Begić, **LJUTOČKA DOLINO - NIKAD NE ZABORAVI**, Grafičar, Bihać, 2004, str. 116-121.

²¹⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 22; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 253-255. Sudiju Senada Ticu odveli su, pored ostalih, na Manjaču, kao i teškog srčanog bolesnika Abida Veladžića (predsjednika Islamske zajednice), koga su, prije toga, više dana maltretirali u Stanici policije (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 254).

“Stanovnike naselja ‘Sanjani’ i ‘Krajišnici’ su protjerali, opljačkali, a žene su skidali do gola, silovali i tukli. Ugledne nesrbe su tjerali da čiste i peru ulice uz provokaciju i učestala pucanja iz vatrenog oružja pored nogu i glava” (Isto, str. 253).

²¹⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACI* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 778; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 1.

²¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*,

Srpska policija u **Prnjavoru** odvela je mnoge civile u zatočeničke objekte: u pilani u Vijaci, fabrici obuće “Sloga”, u zgradi Doma kulture, Starom mlinu, Vučjaku, policijskoj stanici, sportskoj dvorani i Osnovnoj školi Lamovita. **“Ispitivali su ih o muslimanskom otporu i tukli. Muškarci Muslimani su morali da obavljaju prisilne radove.”**²¹⁷ Jedan broj zatočenika je ubijen.²¹⁸

U martu 1992. agresor je naredio stanovnicima bošnjačkog sela Lišnja da napuste svoje domove. Većina je **“odvedena u pilanu u Vijaci, gdje su se nalazili vojnici JNA i policajci. Dio osoba zatočenih u pilani u Vijaci sutradan je pušten na slobodu, dok je približno 250 do 300 Muslimana ukrcano u autobuse i odvezeno u fabriku cipela ‘Sloga’ u gradu Prnjavoru. Ondje su ih čuvali i ispitivali policajci Srbi. Tukli su ih stražari, lokalni rezervni policajci srpske nacionalnosti i vojnici u prolazu kroz tu opštinu. Zatočenici nisu dobijali nikakvu hranu osim one koju su im donosili prijatelji i rođaci. Bili su prisiljeni da obavljaju razne poslove. Neki od zatočenika su odvedeni u SJB u gradu Prnjavoru, gdje su ih ispitivali i tukli”**.²¹⁹

PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 22; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 433-436 i 799.

²¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 872-873; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 6; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 546, napomena 1394, 865-867 i 946-949; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 136 i 174. U logor Stari mlin **“mogao je svako ući da nas tuku. Izvodili su nas na ispitivanje, udarali nas palicama, čizmama, držaletom od lopate. Klanjali smo, krstili se sa tri prsta, pjevali četničke pjesme, a kad se sagnemo kada klanjamo udarali su nas čizmama u rebra, a ozgora po leđima palicama. To su radili kad su nas ispitivali isljednici iz Beograda, jer su govorili čistu ekavicu. Ubili su Ahmeta Budavicu nogama, krv mu je išla iz usta. Ležao je mrtav među nama više od dva sata i onda su dvojica došla sa nosilima i odnijeli ga”** (* * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 174).

²¹⁸ J. Odobašić, nav. dj., str. 485-486 i 610.

²¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, *Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu*, (a) *Prilog A*, 16. juni 2004, br. 11; * * **MILOŠEVIĆU DOKA-**

U “Slogi” su “na početku zatočenike na dva-tri dana stavljali u jednu prostoriju, u kojoj se moglo leći i spavati samo u smjenama, jer je prostorija bila premalena. Jedan zatočenik je procijenio da ih je na početku u prostoriji bilo otprilike 130. Kako su pristizali novi zatočenici, korištena je još jedna prostorija”.²²⁰

Zatočenici su “za spavanje imali samo kartone na betonskom podu. Tokom zatočenja u ‘Slogi’ nisu dobijali hranu, ali su im je njihove porodice mogle donositi gotovo svaki dan. Oni koji nisu imali rodbinu u tom području mršavjeli su usprkos tome što su ostali zatočenici s njima dijelili što su imali. Nisu imali uslove za pranje odjeće”.²²¹

Agresor je na području **Kotor-Varoša** izvršio genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima. U ljeto 1992. mnoga sela u općini, uključujući i Čirkiće, Hrvaćane, Hanifiće, Dabovce i Večiće, brutalno i nasilno je “očistio” i brojne civile uhapsio i zatočio u više logora i zatočeničkih centara, gdje su ih ispiti-

ZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 179; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 546, napomena 1394, 865-867, 946-949 i 908, napomena 2274; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 502.

Nakon što su se “opkoljeni Muslimani Lišnja predali Veljku Milankoviću, oko 300 muškaraca je autobusima odvezeno u Prnjavor ... Ljudi su pobjegli u Konjohovce i morali su se prijaviti u Policijsku stanicu u Prnjavoru, nakon čega su oko 32 muškarca, među njima je bilo i četrnaestogodišnje dijete, autobusima odvezeni u logor Sloga” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394). Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Brđanin* “uvjerilo se da je, od sredine 1992. godine, u fabrici obuće ‘Sloga’ bilo zatočeno približno 370 muškaraca, muslimanskih civila starih između 14 i 60 godina. U fabrici obuće ‘Sloga’ stražari su bili pripadnici policije. Šef policije je jednom zatočeniku rekao da ih stražari čuvaju kako bi ih zaštitili. U fabrici obuće ‘Sloga’ vršena su ispitivanja. Jednog zatočenika policajac je u fabrici obuće ‘Sloga’ udario puškom. Drugi zatočenik zadobio je ranu na glavi. Jednog zatočenika je pijani policajac udario po licu pištoljem, ali se kasnije izvinio. Vikendom su dolazili srpski vojnici s fronta i prijetili zatočenicima” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 866-867).

²²⁰ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 947.

²²¹ Isto, paragraf 948.

vali, tukli i mučili, pri čemu su “**neki podlegli batinama**”. Srbi su koristili “**nekoliko improviziranih pritvorskih objekata, uključujući Osnovnu školu u Maslovarama, Policijsku stanicu, ktorvaroški zatvor, školu u Kotor Varoši i Pilanu, gdje su mnoge zatočenice silovane ... Uslovi su bili veoma loši i zatvorenici su bili podvrgnuti teškim batinama, a neki su ubijeni**”.²²²

Od kraja juna 1992. mnogi civili (žene i muškarci) bili su zatočeni u (Starom, općinskom) zatvoru u Kotor-Varošu. “**Zatočene muškarce**

²²² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 501-502, 816-834 i 924-929; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 461-464, 468, 718, 797 i 799; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 258-261, 263-264 i 267-269. Srpska okupaciona vlast je u Kotor-Varošu civile držala zatočene i u sljedećim objektima: u kafiću (ugostiteljskom objektu) Dževada Alagića u Vrbanjcima, fabrici “Jelšingrad”, srednjoj školi, starom sudu, Šipragama, Domu zdravlja, na benzinskoj pumpi u Vrbanjcima, halama fabrike “Proleter” i dr. (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 464; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 25; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 5; AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*). U kafiću Dževada Alagića u Vrbanjcima zatočeni su mnogi civili, uglavnom žene i djeca, uključujući i grupu od 26 žena i djece iz sela Večića, zarobljene prilikom agresorskog napada na to selo. U tom objektu zločinci su ubijali civile “**tako što bi dvojica četnika uzimali jednog po jednog i udarali ga o zid i tako izmučene i izmrcvarene vodili kod ‘Pilane’ Edhema Sultanića na Mlavama i tu ih ubijali. Odvodili su deset po deset i onda bi ta grupa potovarila ranije ubijene u traktorsku prikolicu**”. Tako su, pored ostalih, ubijeni: Esad Turan i njegova dva sina, Ibro Varošić, Adis Hadžirić (15-16 godina) i drugi (AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-5632, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02-1-080/97, 1. decembar 1997, *IZJAVA* Semine Alekić, rođene Aganbegović; AIIZ, inv. br. 5636, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02-1460, 25. septembar 1997, *IZJAVA* Adema Čirkića; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 258-261, 263-264 i 267-269).

su redovno tukli, držali su ih na skućenom prostoru bez sanitarnih čvorova i dovoljno hrane”,²²³ te su ubili nekoliko civila.²²⁴

Zatočenike su svakodnevno tukli rukama i nogama, bejzbolskim palicama, kundakom od pištolja, kukastim nožem i drugim predmetima. **“U prostoriji br. 3 fizički su zlostavljali ljudi izvana, u maslinasto-zelenim maskirnim uniformama, naročito noću. Jedan zatočenik tokom prelaćivanja je dobio višestruke lomove kostiju, frakture nosa, zuba i rebara.”**²²⁵

²²³ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 826 i 828; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 462, 797 i 799; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 259; * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 190. “U prostoriji 7 x 5 bilo nas je oko 80, a u još dvije prostorije su bili zarobljenici ... Prvih 48 sati nisu nam davali ni vode ni hrane, a poslije su nam davali po 10 dkg hljeba i pokvarenu hranu, a moralo se jesti da bi se preživjelo. Tako da smo često dobijali kolektivnu dizenteriju, a nužde smo vršili u istoj prostoriji u kantu koju su nam ubacili. Spavali smo u tri smjene, tako da dva stoje treći leži, pa naizmjenično, jer nije bilo prostora.

Upadali bi u ćeliju i maltretirali nas. U druge dvije ćelije su se dešavala odvođenja i ta odvedena lica se nikad više nisu vraćala. U zatvoru sam bio prisutan, a istim sam pokušao pomoći ili dati pomoć, ali nije vrijedilo, tako da su tri zatvorenika podlegla od zadobijenih rana i povreda: Zorić Zoran - Kotor Varoš, Zembo Edin Peci i Juro kojem ne znam prezime. Odvezli su ih traktorom, a gdje su sahranjeni nije mi poznato ...” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 190).

Komandant zatvora u Kotor-Varošu bio je Goran Zarić zvani Điba, policajac iz Kotor Varoša. “Poslije bjekstva nekoliko zatočenika krajem avgusta 1992. smijenjen je, a na njegovo mjesto postavljen Zdravko Žutić” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 827).

²²⁴ * * OPTUŽNICE ..., str. 224, 229, 287, 292, 345 i 350; * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 28; Dž. Šestić, nav. dj., str. 220. Zločinci su 26. juna 1992, “odmah po svanuću”, “izvršili raciju u centru grada Kotor Varoši, pohapsili 102 muške i ženske osobe svih uzrasta koje odvede u zatvor. Pri sprovođenju kolone uhapšenih kroz čaršiju, četnici iz čista mira ubijaju 8 ljudi, zatim jednu žrtvu počinju klati na sred ulice, da bi zatim na unesrećenog pustili specijalno dresiranog psa, koji dovršava klanje. Pred zatvorom su uhapšeni morali proći kroz špalir stražara naoružanih željeznim šipkama, kojima su prelaćivali svakog pojedinca i na taj način usmrtili još 10 osoba. Ostali su kroz nekoliko dana bili otpremljeni u logore. Samo 14 osoba iz te skupine od 102 uhapšenika je preživjelo” (Dž. Šestić, nav. dj., str. 220; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 459).

²²⁵ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 828-829; AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. “Od 20 do 36

Neke zatočenike su “tukli do smrti ili su ih pogubili nakon premlaćivanja. Zatočenici iz prostorije br. 3 bili su očevici smrti drugih zatočenika koja je nastupila kao posljedica premlaćivanja”.²²⁶

U zatvoru su izvršeni užasni zločini nad civilnim stanovništvom: “Izvede jednu grupu ljudi da kopaju rupu gdje će stavljati već ubijene, pa kad ovi posustaju njih pobiju, pa opet novu grupu izvedu, pa i sa njima postupe isto i tek treća grupa uspije se vratiti. Sve to dok su radili, one koji su ostali stave sa svima, pa su tukli koliko su mogli, a kada se umore, onda naredi da tučemo jedan drugog, a neke su namjerno tjerovali da se tuku otac i sin, samo ako im nije po volji onda oni udaraju do besvijesti.”²²⁷

zatočenika iz sobe br. 3 držano je u ćeliji površine od oko 12 kvadratnih metara, prekrivenih prozora i zatvorenih vrata. Spavali su na podu bez pokrivača. Oko mjesec dana prozori sobe br. 3 bili su zakovani daskama. Zatočenici iz sobe br. 3 nuždu su bili prisiljeni obavljati u samoj ćeliji, u vojničke čuture. Nisu smjeli izlaziti u hodnik” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 925).

²²⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 831; AIIZ, inv. br 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

²²⁷ * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 40 i 140. Zločinci su muškarce “stavili u gomilu pored zida i udarali nas čime su stigli. Tukli su jednog po jednog njih po petorica i više, a onog koji ne bi izdržao ili se ne bi mogao podignuti odmah bi ubili, a imali su i psa ovcara kojeg su takođe puštali na nas i koji je uspio čak jednome mladome čovjeku otkinuti jedan dio lica koji se strašno dugo patio pa su ga ubili iz pištolja ...

... Tukli su čak i sa cjepanicom drveta ili njih dva uzmu istu pa bace na glavu sa visine koliko god mogu, a onda izvede jednog po jednog i puštaju da se bori sa psom, pa da im ne bude dosta onda dovode jedan ogroman rovokopač i sa njim nas sve onako u gomilu pritiska uza zid, sve se čuje kako pucaju kosti i pravo čudo da niko ne podleže.

Tada su nam naredili da vičemo svi u jedan glas da smo Srbi i da pjevamo srpske nacionalističke pjesme, a ustvari to je sve bio scenarij kao da to rade Muslimani i Hrvati od Srba. Oni su dobar dio toga snimili, a to su najbolje vidjeli Skorić Rajko, Srbin, koji je cijelo vrijeme bio prisutan, i doktor Žika, kao mnogo bolničko osoblje koje je bilo u Bolnici, a prije svega ima nas 45 koji sve to preživjesmo. Sva ta tortura i golgota trajala je cijeli dan, da bi prestali tek kasno poslije podne. Onda su nas u koloni tjerovali u grad do staroga zatvora. Sve su to gledali građani srpske nacionalnosti kako nas tjerovali i tuku. Nije bilo dovoljno mučenja cijeli dan, već, kada dodosmo do ulaza u zgradu zatvora, počеше dva specijalca jednog po jednog izvoditi i izivljavati se i tući sve dok čovjek ne izgubi svijest, pa ga oni uzmu i ubace u prostoriju namijenjenu za nas. Taj dan ubijeno je 35 muškaraca od 18 do 45 godina ... (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 84).

U zgradi starog zatvora je **“bila užasna slika ... Ljudi koji su tu bili smješteni /u sobi br. 3 - prim. S. Č./ bili su izmasakrirani. Imali su otekline, lomove, posjekotine, izbijene zube. Zidovi su bili krvavi. Prozori su bili zakovani i svjetlost nije dolazila do zatvorenika, tako da su bili u totalnom mraku. Ljudi su sjedili na golom betonu”**.²²⁸

Zatočenici su **“dobijali samo vodu za piće i nisu se mogli prati”**.²²⁹

Hrana u zatvoru **“bila je više nego nedovoljna - jednom u dva ili tri dana dobili bi obrok koji se sastojao od ostataka hrane vojnika. Hrana je ponekad bila pokvarena, tako da su zatočenici dobijali dizenteriju i želučane smetnje. Zatočenicima nije pružana ljekarska pomoć za povrede nanijete premlaćivanjem”**.²³⁰

Zatočenike su odvodili na prisilne radove i žive štitove, pri čemu su ih svakodnevno tukli, od čega neke **“na mrtvo ime”**.²³¹

Jedan broj zatočenika odveden je u logor na Manjaču.²³²

Agresor je više muškaraca, žena i djece u ljeto 1992. zatočio u osnovnoj školi u Grabovici, gdje su premlaćivani i zlostavljani **“sjekira-**

²²⁸ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 259. Jedan od zatočenika u navedenom objektu pruža stravičnu sliku o izvršenim zločinima: **“Odmah po mom dolasku u zatvor u sobu su ušli nepoznati uniformisani ljudi i počeli nas tući palicom i drvenom štaflom po glavi i leđima, svakog zatvorenika najmanje po pet, šest puta. Mi smo jaukali i urlali od bolova, neki ljudi su padali u nesvijest. Zatim je stigao kapetan Dubočanin koji nam je obećao da nas više neće tući.**

Taj kapetan je bio starješina specijalnog voda policije iz Banja Luke. Međutim, i poslije njegovog obećanja specijalci su ulazili u sobe zatvora i svakodnevno nas tukli i maltretirali. Tjerali su nas da pjevamo četničke pjesme, dok su neke tukli. Mi smo bili izmasakrirani, jedan drugom smo ukazivali pomoć i zaliječivali rane koje smo imali. Hranu smo dobivali jednom dnevno i to po jednu kutljaču i komad kruha, to je bilo kiselo, tako da smo automatski dobivali proljev i povraćanje. Vrata sobe su bila zaključana, pa smo nuždu vršili u prostoriji na podu u čošku kod vrata. Padali smo u nesvijest od gasova” (Isto, str. 259).

²²⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 927.

²³⁰ Isto, paragraf 928; AIIZ, inv. br 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

²³¹ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 260.

²³² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 924.

ma, štapovima i vilama”.²³³ Početkom novembra 1992. oko 200 Bošnjaka civila - muškaraca, žena i djece iz Večića je, nakon (njihovog) pokušaja izvlačenja iz opsade, kada je u agresorskim zasjedama i minskim poljima ubijeno i ranjeno na desetine civila, muškaraca, žena, djevojaka i djece, zatočeno u osnovnoj školi u Grabovici. Žene i djecu zadržali su samo jednu noć. **“Na odlasku mještani su ih verbalno zlostavljali. Primorali su ih da polagano prođu kroz špalir u kojem su stajali civili, uglavnom žene i djeca, koji su ih tukli.”** Sve muškarce koje su zadržali u školi su pobili.²³⁴

²³³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 462; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 816; AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

²³⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 833; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 432-433 i 817-819; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 465, 718 i 799; AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5633, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Broj: 02-650/95, 30. oktobar 1995, *IZJAVA Živka Beraka*. Početkom novembra 1992. grupa civila - Bošnjaka, oko 500 muškaraca, žena i djece, odlučila je da **“tokom noći pješice odu iz Večića u Travnik, bježeći od straha”** od agresora. Rano ujutro (4. novembra) civili su upali u zasjedu i minska polja, gdje su mnogi ubijeni i ranjeni, a ostali su se predali, nakon čega su odvedeni u školsku zgradu u Grabovici, gdje su zatočeni (u učionice). Sljedećeg dana žene i djecu su odvojili od muškaraca i ukrkali u autobuse. Muškarci zatočeni u školi - 163 civila su ubijeni (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 432-433 i 817-819; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 833; AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5633, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Broj: 02-650/95, 30. oktobar 1995, *IZJAVA Živka Beraka*).

U predmetu ICTY-a protiv *Slobodana Miloševića*, navodi se da je tada ubijeno **“više od 150 muslimanskih zatvorenika”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I

U Stanici javne bezbjednosti, gdje je, “u krajnje pretrpanoj prostori-riji s prozorom zakovanim daskama, tako da je u prostoriji stal-no bilo mračno”, pored muškaraca, bilo i žena, zatočenike su (“specijalni policajci i srpski vojnici koji su nosili crvene beretke”) “tukli prilikom ulaska u Policijsku stanicu, kada su ih primoravali da protrče kroz špalir, u kojem bi se, u nekim prilikama, našli i pripadnici ‘specijalaca’, a ljude su udarali palicama za bejzbol, pendrecima, kundacima, šakama i nogama.

Zatočenike su tukli i zlostavljali i za vrijeme ispitivanja. Zatočenike su tukli pendrecima, kundacima, nogama stolica i šutirali ih. U nekim slučajevima, premlaćivanja su bila krajnje teška i dugotrajna. Jedan zatočenik je gledao, tokom ispitivanja, kako mu brata tuče jedan ‘specijalac’. Jednog drugog zatočenika su prisilili da pojede vlastitu izjavu koju je napisao latinicom i prisilili ga da je ponovo napiše ćirilicom”.²³⁵

BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 833). Prema izjavama preživjelih žrtava, u Osnovnoj školi u Grabovici je ubijeno 163 zatočena civila (AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*). Jasmin Odobašić navodi da je oko 180 “stanovnika Večića, Dabovaca i još nekih sela” zatvoreno u školu u Grabovici i likvidirano, “a potom tijela ukopana na lokalitetu Plitske. Tijela su kasnije premještena dalje, a ekshumacijom smo pronašli dijelove pet tijela koji pripadaju grupi logoraša iz škole u Grabovici” (J. Odobašić, nav. dj., str. 218 i 610).

²³⁵ * * OPTUŽNICE ..., str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 820-825 i 908, napomena 2269; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 461 i 799; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 258-259; AIIZ, inv. br 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.. U zgradi SUP-a “bilo je mnogo specijalaca, koji su psovali, vrijeđali i tukli više ljudi”. Jedan od logoraša je zatočen u “jednu prostoriju sa još 5 ljudi ... Kroz vrata smo čuli kako tuku privedene, neko je rekao: ‘Nosite te mrtvace, sakrijte ih’” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 259).

“Zatočenike su prisiljavali da pokazuju tri prsta, znak srpskog pozdrava, i tukli ih” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 825).

Načelnik SUP-a bio je Savo Tepić. Slobodan Dubočanin, pripadnik specijalne jedinice iz Banja Luke, bio je “prisutan u Policijskoj stanici Kotor-Varoš” (Isto, paragraf 821).

Jedan broj zatočenika podlegao je batinama.²³⁶

“**Srpski vojnici i snage specijalne policije**” su, u periodu od 8. jula do kraja septembra 1992, tukli i mučili zatočenike u osnovnoj školi u Kotor-Varošu, “**među kojima je bilo i dječaka**”.²³⁷

U logoru “Pilana”, “**na skućenom prostoru**”, zatočeno je oko 1.000 civila, žena, djece i staraca (samo u radničkom restoranu zatočeno je oko 200-250 civila) - stalno su ih tukli i mučili (stolicama, drvenim šipkama, puškama i drugim tvrdim predmetima). “**Neki su podlegli batinama.**” “**Stariji muškarci bili su zlostavljani tako što su prisiljavani da jedu papir i piju benzin. Jedan srpski vojnik pretukao je jednog psihički hendikepiranog muškarca. Zatočenike su ponižavali, prisiljavajući ih da pjevaju srpske pjesme i da kleče kao za molitvu.**”²³⁸

Civili su bili zatočeni i u osnovnoj školi u Maslovarama. “**Najugledniji članovi zajednice odvedeni su u zgradu Kriznog štaba u Banja Luci. Neki od zatočenika koji su se nalazili u školi odvedeni su da kopaju**

²³⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830.

²³⁷ * * * OPTUŽNICE ..., str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 462. Osnovnom školom u Kotor-Varoši i opštinskim zatvorom “**upravljala je srpska specijalna policija**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 462).

²³⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 832-835 i 908, napomena 2270; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 463 i 468; AIIZ, inv. br 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. Upravnik logora bio je Zdravko Samardžija (AIIZ, inv. br 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*). “**Stražari su bili bosanski Srbi, vojnici iz Kotor-Varoši i 'specijalci' iz Banja Luke**” (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 833). Zločinci su Irfanu Vreviću svezali veliko zvono oko vrata i na leđa mu natovarili vreću faksa od 18 kg i odveli ga u logor (AIIZ, inv. br. 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*).

vojne utvrde na liniji fronta. Uslovi su bili veoma loši i zatočnici su bili podvrgavani teškim batinama, a neki su ubijeni.”²³⁹

U Domu zdravlja i njegovoj blizini 25. juna 1992. ubijeno je oko 15 Bošnjaka.²⁴⁰ Zločinci (“pripadnici vojske bosanskih Srba u maskirnim uniformama”) 25. juna 1992. su “pustili njemačkog ovčara na zatočenika Eneza Terzića ispred bolnice u Kotor-Varoši. Terzić je ozlijeđen, ali je preživio napad. Na istom mjestu, ispred bolnice, jedan pripadnik vojske bosanskih Srba iz Mahovljana kladom je tukao nekoliko zatočenika dok nisu bez svijesti pali na zemlju. Dok ih je tukao, psovao im je ‘balijsku majku’. Jedan pripadnik vojske bosanskih Srba, koga su zvali ‘Mama’, također, je učestvovao u batinanju i naređivao zatočenicima da tuku jedan drugog”.²⁴¹

U halama fabrike “Proleter”, Osnovnoj školi “Bratstvo i jedinstvo” i benzinskoj pumpi u Vrbanjcima vršena su premlaćivanja, maltretiranja i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.²⁴²

²³⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830. Srpski “Krizni štab je znao za logore. Krizni štab je naredio da se srpsko stanovništvo angažuje na prisilnim radovima” (Isto).

²⁴⁰ * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 28. “U Domu zdravlja su nastavljena mučenja, batinanja i ubistva. Tu smo kopali raku 4 x 3 x 2 da bi se izvršilo bacanje leševa u istu. U Domu zdravlja ubili su sljedeće: Matijević Ivicu, Zeher Muju, Avdić Miralema, Skopljak Muharema. Tu su torturu provodili poznati i nepoznati uniformisani Srbi, a kojima je bio cilj da sve što nije srpsko da se ubije i uništi. Leševi su usput pokupili i dovezli u Dom zdravlja na jednu hrpu kao drvo, mi smo morali čupati travu i sijeno da ih pokrijemo. Nisu uspjeli pokupiti 5 leševa, a to su: Avdić Emir, Matijević Rudolf, Vilić Kasim, Smajlović Muhamed i Salčinović Fikret, pa su zajedno sahranjeni u jednu grobnicu u Kotoru” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 28). Jedan svjedok genocida u Kotor-Varoši tvrdi da su 25. juna 1992. zločinci “pred bolnicom ubili 80 osoba većinom muškaraca članova SDA. Bagerima su prelazili preko njih i navodili su pse na ljude” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 263).

²⁴¹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 501. Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Brđanin* “se uvjerilo da su bosanski Srbi postupali na taj način radi zastrašivanja i diskriminacije zatočenika, koji su svi bili bosanski Muslimani” (Isto, paragraf 502).

²⁴² * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 263-264. “Uslovi za život” u jednoj prostoriji navedene benzinske pumpe bili su “nemogući. Tu smo vršili nuždu, a onda su muškar-

Jedan broj civila Bošnjaka s područja Kotor-Varoša, uključujući i muškarce i nekoliko žena, djevojaka i djece iz Večića,²⁴³ kao i iz drugih mjesta, bio je zatočen u podrumskim prostorijama Pošte (PTT) u **Skender-Vakufu**, gdje su teško fizički i psihički mučeni, zlostavljani i premlaćivani, od čega su zidovi jedne prostorije bili krvavi. Najviše su tukli dr. Zaima Jelčinovića, Sadiju Tatara (oko 75 godina) i druge. Jedan zločinac je **“toliko tukao žene da su iste padale u nesvijest, a onda im je glave lupao o zid”**. Nakon određenog vremena muškarce su prebacili u koncentracione logore na području Banje Luke (Tunjice, Mali logor i druge).²⁴⁴

“Svi radno sposobni” Bošnjaci između 18 i 60 godina s područja Šipova **“morali su se”**, do kraja maja 1992, **“svakodnevno javljati na rad u SJB /Stanica javne bezbjednosti - prim. S. Č./ Šipovo. Oni koji su odbili da rade odvedeni su u logor Manjaču ili su jednostavno nestali”**,²⁴⁵ odnosno ubijeni. U Šipovu su formirani **“zatočenički centri za Muslimane i jednom prilikom je iz Manjače dovedeno 120 zatvorenika, da bi ih sakrili od MKCK”**.²⁴⁶

Agresor je na području **Teslića** brojne civile zatočio na skučenom prostoru u nekoliko zatočeničkih centara: Policijskoj stanici, skladištu zgrade Teritorijalne odbrane, skladištu **“Apoteke”**, Društvenom domu

ce tjerali da papirima kupe tu nečistoću i da te papire jedu. Djeci su ponekad davali hranu, dok odraslima nisu davali ništa. Prijetili su nam i psovali” (Isto, str. 264).

²⁴³ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 5633, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Broj: 02-650/05, 30. oktobar 1995, *IZJAVA* Živka Beraka. Riječ je o jednom broju Bošnjaka, koji su početkom novembra 1992. pokušali da se iz opsade (iz Večića) izvuku prema Travniku. Međutim, agresor im je postavio zasjeđe i minska polja na pravcima kretanja zbjega. Tom prilikom je **“ubijeno na desetine civila, a preživjeli su zarobljeni i zlostavljani, te potom odvedeni u logore Pošta u Skender Vakufu i Osnovnoj školi u Grabovici ...”** - u Kotor Varošu (Isto).

²⁴⁴ AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

²⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 902.

²⁴⁶ Isto, paragraf 904; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 9.

u Pribiniću, školi “Mladost”, tesličkom zatvoru, Stadionu fudbalskog kluba “Proleter”, lječilištu Banja Vrućica, autoškoli i drugim.²⁴⁷ **“Zatočenici su premlaćivani, a neki od njih su i podlegli ozljedama. Nekadašnji zatočenici su imali radnu obavezu i obavezu kopanja rovova.”**²⁴⁸

U Policijskoj stanici u Tesliću, u ćeliji od dvanaest kvadratnih metara, zatočen je jedan broj Bošnjaka. Zatočenike su tukli policijskim palicama, štapovima, kundacima, šakama i nogama, ponižavali i prisiljavali ih **“da pozdravljaju srpskim pozdravom sa tri prsta i da pjevaju srpske pjesme”**. Jedan broj zatočenika prebačen je u zatočenički centar u zgradi Teritorijalne odbrane, a drugi u hangar u blizini zgrade TO-a. U svakom od ta dva objekta držano je između 200 i 300 zatočenika, među kojima je bilo i lokalnih političara i drugih istaknutih ličnosti iz općine Teslić, gdje su (u gradu Tesliću i na području općine) srpske snage tukle i ubijale civile, uništavale njihovu imovinu, uključujući i vjerske objekte.²⁴⁹

²⁴⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 537, 540 i 718; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNEŠAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 912; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 538, 888-902 i 955-962; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 184-186; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 28; AIJZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 9; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 64 i 114.

²⁴⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 537-539; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 463-464, 546 i 894-898; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 184-186. Zatočenike su **“udarali pendrecima i nogama”**, morali su **“stajati uza zid sa obje ruke dignute i s dignuta tri prsta”** i **“ljubiti slike njihovih poginulih boraca ... Svaki dan su nas tukli, izvodili su nas u jednu sobu, gdje je jednog čovjeka tuklo 6 ljudi, nogama, maljevi- ma, pendrecima i električnim podzemnim kablovima. Morali smo se mi međusobno tući, pjevati srpske pjesme i šamarati”** (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 185).

²⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 537;

Mnogi zatočenici u skladištu Teritorijalne odbrane, u kome je bio zatočen **“veliki broj bosanskih Muslimana”**, ubijeni su. Tim logorom **“upravljala je srpska policija. U junu je nekoliko zatočenika umrlo od posljedica premlaćivanja, ili su ih odveli stražari ili pripadnici paravojnih jedinica i više nikada nisu viđeni. Posmrtni ostaci žrtava pronadani su tokom ekshumacije masovne grobnice ‘Bebe’”**.²⁵⁰

ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 519, 538, 892-893 i 908, napomena 2277; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 185; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 64 i 114. **“Zatočenike su iz zgrade SUP-a premještali u druge zatočeničke objekte. U ćeliji u podrumu površine oko šest kvadratnih metara bilo je blizu 40 zatočenika, ali predočeni su dokazi da nisu svi oni bili držani u toj prostoriji svih 12 dana. U jednoj drugoj prostoriji bilo je smješteno približno sedam ili osam zatočenika koji su spavali na betonskom podu. Postojao je samo jedan, i to pokvaren nužnik. Zatočenicima nije bilo dozvoljeno kupanje. Prva tri dana nisu dobili nikakvu hranu. Nakon toga, zatočenici bi jednom dnevno dobili sendvič. S vremena na vrijeme dali bi im vodu. Nakon premlaćivanja nije im pružana nikakva ljekarska pomoć”** (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 908, napomena 2277).

²⁵⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 912; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 463 i 519; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 537-538 i 718; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 64. Zatočenike **“su noću prozivali da izađu i naređivali im da se okrenu prema zidu s podignutim rukama. Tada su ih tukli drvenim palicama, kablovim, daskama i drugim predmetima. Nijedan zatočenik nije bio pošteđen batinanja. Jednom su zatočenici tako jako premlaćeni da nisu mogli stajati na nogama”** (ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 519, 896 i 959-962).

“Rezervni policajci srpske nacionalnosti, vojnici u zelenim maskirnim uniformama i ‘Crvene beretke’ smješteni u hangaru TO-a bili su pod komandom Predraga Markočevića i Marinka Đukića. U zgradi TO-a, zatvorenici su teško premlaćivani. Svjedok 484 koji je bio zatočen u hangaru TO-a vidio je kada su nasmrtno pretučena četiri zatočenika i kada su ‘Crvene beretke’ ustrijelile predsjednika SDA u Tesliću Fadila Isića dok je ležao na krevetu u Domu zdravlja. Drugi svjedok je vidio kada su ‘Crvene beretke’ pretukle jednog zatočenika Muslimana. Da bi bio pušten na slobodu, svjedok 484 je ‘Crvenim beretkama’ dao veliku sumu novca, da bi ga ‘Crvene beretke’ ponovo uhapsile i odvele u poštu u Pribiniću, koja je bila pod kontrolom vojne policije. Ondje je bio zatočen sa još šest muškaraca Musli-

Logorom u Društvenom domu u Pribiniću (15 km od Teslića - “u prostorijama dimenzija oko 3 x 4 metra držano je od pet do sedam zatočenika. U nekim prostorijama prozori su bili pokriveni tako da nije bilo svjetla”) “upravljala je vojna policija, a i pripadnici Crvenih beretki i ‘Mića’ viđeni su kako aktivno učestvuju u premlaćivanju zatvorenika. Uslovi u logoru Pribinić bili su nehumani i ljudi su povremeno ubijani”.²⁵¹

Zatočenike u Pribiniću “tukli su pendrecima, kundacima i lancima, toljagama, nogama, gumenim palicama i drvenim predmetima. Zatočenike su tukli svakog dana ... Nekoliko muškaraca umrlo od posljedica

mana. Tukao ga je Dragan Babić, lokalni Srbin u maslinastosivoj vojnoj uniformi koju su nosili rezervisti” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 537).

U objektima teritorijalne odbrane “tokom noći su nas dolazili udarati, dok nas ne poobaraju na pod i onda su igrali po nama. Zatim su nas izvodili jednog po jednog u hodnik, gdje su njih 5-6 udarali dok se čovjek ne onesvijesti.

Ujutro su se poredali u dva stroja, kroz njih smo mi morali proći do kombija i tako su nas udarali palicama, kundacima, nogama i rukama. Zatim su nas odvezli do zgrade teritorijalne odbrane u Tesliću. Zatvorili su nas u izpražnjeni magacin ...

... U toku slijedećih dana stalno su dovodili ljude. Jedno vrijeme nas je bilo preko 180. Svaki put kad bi ulazili u prostoriju, lupali bi o vrata i naređivali da se okrenemo licem prema zidu i da prislonimo ruke uza zid sa tri prsta. Kad bi smo to uradili oni bi ulazili, zašli redom udarati palicama i kundacima.

Od jednog takvog udarca u leđa sedam dana nisam mogao ustati, pa su me dizali ljudi koji su bili do mene. Dnevno bi nam davali samo jedan sendvič. Vodu su nam davali u jednom kanisteru od 10 litara na nas 180. Za obavljanje nužde dali su nam jedan kanister, a za obavljanje velike nužde morali smo izaći iz magacina, proći hodnik i popeti se na sprat u WC ...” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 64).

²⁵¹ Isto; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 521, 538, 899-903 i 955-958; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 186; * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 114. U navedenom logoru zatočenike su udarali “najviše palicama, kundakom puške, pa i štapovima od metle. Što se tiče tih maltretiranja i vrijeđanja bilo nam je uskraćeno pravo na ličnu higijenu, ishranu, piće, vršio sam nuždu kada to oni žele, a ne kada fizički je to meni potrebno. Tu nas je bilo smješteno i žena, starijih osoba, pa čak i djece ...

U taj logor nije bio pristup Crvenom križu ili nekim drugim međunarodnim organizacijama. Ja sam bio odvođen sa još zatvorenika i odveli su nas na kopanje rovova i trašea i to uz strogu naoružanu pratnju. U logoru sam bio smršao na svega pedeset pet kilograma, što se kaže kost i koža” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 114).

premlaćivanja. Zatočnici su premlaćivani i umirali ... pred drugim zatočnicima".²⁵²

Zatočnici su **"spavali na drvenim paletama. Cijelo vrijeme boravili su unutra, izlazili bi samo na nužnik"**. Dobijali su **"jedan obrok dnevno"**.²⁵³

Higijenski uslovi bili su loši.²⁵⁴

Jedan zatočenik je **"dobio upalu pluća. Odveli su ga u bolnicu zajedno s još jednim muškarcem koji je ustrijeljen u nogu, ali neki drugi zatočnici imali su manje sreće i umrli su od povreda, jer im nije pružena nikakva ljekarska pomoć"**.²⁵⁵

U skladištu "Apoteke" u Pribiniću **"osnovan je zatvor za muškarce bosanske Muslimane sa tog područja ... U zatvoru je u svako doba bilo od 7 do 25 zatočenika"**, od čega je **"najmanje pet zatočenika podleglo ozljedama od batinanja"**.²⁵⁶

U **Mrkonjić-Gradu** bio je zatočen određeni broj civila, gdje su premlaćivani (**"... po cijelom tijelu palicom, čizmama i rukama"**).²⁵⁷

U logoru u Jezeru (**Jajce**), gdje je agresor, kao i u Ljoljićima i Čerkazovićima, izvršio genocid nad Bošnjacima, uglavnom su zatočene žene i djeca. Zatočenike su tukli, vrijeđali i maltretirali.²⁵⁸

Srpske vlasti su 1992. u **Donjem Vakufu** civile držale u zatočeništvu u deset zatočeničkih centara: Stanici javne bezbjednosti (zgrada

²⁵² ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 901; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 186. Premlaćivanja u logoru u Pribiniću **"vršili su pripadnici vojne policije bosanskih Srba, a jednom prilikom su zatočenike tukla tri srpska vojnika koji su u logor došli izvana. Dragan Babić, komandant logora, bio je posebno surov i lično je učestvovao u premlaćivanjima"** (Isto paragraf 902).

²⁵³ Isto, paragrafi 955-956.

²⁵⁴ Isto, paragraf 957. U logoru u Pribiniću **"postojao je jedan vanjski nužnik. Zatočnici nisu mogli prati odjeću i nisu imali presvlaku"** (Isto).

²⁵⁵ Isto, paragraf 958.

²⁵⁶ Isto, paragraf 464.

²⁵⁷ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 181.

²⁵⁸ Isto, str. 178-184.

SUP-a), skladištu Teritorijalne odbrane, skladištu “Vrbasprometa”, kasarni Daljan, osnovnoj školi u Oborcima, zgradi željezničke stanice u Oborcima, hotelu “Semešnica”, dječijem obdaništu, garaži u kući Ivica Stanka, garaži u kući Gorana Lončara i hotelu “Vrbas”.²⁵⁹

U zgradi SUP-a zatočenike su **“tukli pendrecima, električnim kablovima, čeličnim šipkama, nogama, toljagama i lancima. Zatočenike su, također, tukli pred drugim zatočenicima”**.²⁶⁰

U skladištu Teritorijalne odbrane zatočeno je oko 80 muškaraca Bošnjaka, među kojima je jedan bio maloljetan.²⁶¹ Premlaćivanja su bila **“veoma česta praksa, a vršena su i pred drugim zatočenicima. Zatočenike su tukli električnim kablovima, drvenim palicama, kundacima pušaka i nogama. Zatočenike koji su bili rođaci prisiljavali su da se međusobno udaraju tako što bi morali punom brzinom natrčati jedan na drugog i sudarati se glavama. Naim Sutković, jedan stariji zatočenik, preminuo je od povreda zadobivenih usljed teškog premlaćivanja. Zatočenici su umirali pred drugim zatočenicima. Jednog zatočenika, nastavnika, tukao je njegov bivši učenik. Zatočenicima povrijeđenima u premlaćivanju nije ukazivana nikakva ljekarska pomoć”**.²⁶²

²⁵⁹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 228, 287, 291, 345 i 349; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 23; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 781-797; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 441 i 443; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 72, 182 i 187-188; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 3; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 48, 82, 96 i 160.

²⁶⁰ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 783. **“Izvršioi tih premlaćivanja bili su, između ostalima, Saša ‘Karatista’ i Boško Bilić, te neki vojnici bosanski Srbi”** (Isto).

²⁶¹ Isto, paragraf 787. Komandant logora bio je Miodrag Đurkić (Isto, paragraf 785).

²⁶² Isto, paragraf 789. **“Izvršioi premlaćivanja bili su lokalni bosanski Srbi, rezervni policajci, te dva vojna policajca koji nisu bili iz Donjeg Vakufa. Neki od iz-**

Agresor je civile držao zatočene i u jednom praznom skladištu trgovinsko-industrijskog preduzeća “Vrbaspromet”, od kojih su dvojica bila maloljetna.²⁶³ Prilikom dovođenja zatočenici su **“morali protrčati kroz špalir, a za to vrijeme su ih srpski policajci i vojnici udarali šakama, kundacima i pendrecima. Jedan od njih bio je Stojan Subašić, koji je pretukao Dževada Hadžića, bivšeg direktora preduzeća u kojem je nekad bio zaposlen, optužujući ga da je preduzeće doveo do stečaja. Premlaćivanja su se vršila pred drugim zatočenicima”**.²⁶⁴

Premlaćivanja zatočenika bila su **“stalna praksa tokom zatočenja u ‘Vrbasprometu’**. Među izvršiocima tih premlaćivanja bila su ista lica koja su odgovorna za premlaćivanja u logoru u skladištu TO-a. Jednom prilikom u zatočenički objekt ‘Vrbaspromet’ došli su vojnici, bosanski Srbi, i pretukli zatočenike. Dva zatočenika u ‘Vrbasprometu’ su preminula. Nije im pružena nikakva ljekarska pomoć. Drugi zatočenici bili su očevici njihove smrti”.²⁶⁵

Nekoliko muškaraca Bošnjaka **“držani su u privatnoj kući preko puta MUP-a, čija je vlasnica bila jedna bosanska Srpkinja. U tom zatočeničkom objektu, zatočenike su tukli šakama, drvenim cjepanicama, kundacima, pendrecima i nogama. Usljed takvog premlaćivanja jednom zatočeniku su polomljeni rebra i kažiprst. Zatočenici su vidjeli kako su tukli Mulu Robovića dok su ga vodili u skladište TO-a i kako je on preminuo od batina”**.²⁶⁶

Srpske snage su, nakon zauzimanja **Doboja**, 3. maja 1992, zlostavljanja, mučenja, batinanja, ranjavanja, ubijanja i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, držale civile u više zatočeničkih centara (**“u skučenom prostoru i u nehumanim uslovima”**):

vršilaca premlaćivanja u skladištu TO-a učestvovali su i u premlaćivanju u zgradi SUP-a” (Isto, paragraf 790).

²⁶³ Isto, paragraf 791. Komandant zatočeničkog objekta u “Vrbasprometu” bio je Miodrag Đurkić, koji je bio i komandant logora u skladištu Teritorijalne odbrane (Isto, paragraf 792).

²⁶⁴ Isto, paragrafi 793-794.

²⁶⁵ Isto, paragrafi 795-797. Zločinci su u logoru zaklali Ahmeta Begovića (* * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 188).

²⁶⁶ Isto, paragrafi 784-786.

centralni zatvor Spreča, zgrada SUP-a, kasarna JNA na Usori (vojni zatvor Usora), logor u Barama, kasarna JNA "4. juli" - Miljkovac, logor Šešlija, željeznička stanica, Srednjoškolski centar, Sportsko-rekreativni centar "Ozren", diskoklubu "Perčo", Fabrika guma u Barama, rudnik u Stanarima, osnovna škola u Stanarima, rukometno igralište, "Bosanka", Fabrika dalekovoda "Rudanka", selo Kotorsko, hangar Poljoprivrednog dobra Majevac - Ritešić, vojni objekat na Putnikovom brdu, osnovna škola i lokalne kuće u Grapskoj, prodavnica u Piperima, vojni objekti u Ševarlijama i Podnovlju, hangari kod "Bosanke", skladište "Agrokopa" u Donjem Pridjelu, prodavnice, privatne kuće i drugi. Zatočenici su bili izloženi teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju (logoraši su, pored ostalog, prisiljavani da piju svoju i tuđu mokraću), mučenju, maltretiranju, premlaćivanju (željeznim šipkama, rukama, nogama, kundacima, palicama, bukovim cjepanicama i drugim predmetima), ranjavanju i ubijanju.²⁶⁷

Nakon što su okupirale **Bosanski Šamac**, 17. aprila 1992, agresorske snage, uključujući JNA i jedinice Državne bezbjednosti Ministarstva za unutrašnje poslove Srbije, masovno su hapsile Bošnjake i Hrvate, **"odvođeći ih iz njihovih domova"**.²⁶⁸ Civilni su, uključujući žene i djecu, zatvarani u zatočeničke objekte: u Stanici policije (SUP-u), zgradi

²⁶⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 343-345 i 799; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 814-817; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 23; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 3.

²⁶⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 607-608; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 517-532. "Među zatočenim" je, pored ostalih, **"bilo dosta imućnih poslovnih ljudi, od kojih su pripadnici paravojsnih /legalnih - prim. S. Č./ grupa pokušavali da iznude novac"** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA

TO, u osnovnoj i srednjoj školi, u kasarni JNA u Brčkom i kasarni JNA u Bijeljini, Zaslavici, Crkvini i stočnoj farmi u selu Pisari. Na stotine civila držano je u zatočeničkim centrima, gdje su ih, u užasnim uslovima, pod prinudom i upotrebom sile, ispitivali, danonoćno premlaćivali (prilikom hapšenja i u zatočeničkim centrima) raznim predmetima, kao što su puške, metalne šipke, bejzbolske palice, lanci, policijske palice i dr., mučili, seksualno zlostavljali, surovo i nečovječno postupali, hrđavim kliještima vadili zube, ranjavali i ubijali.²⁶⁹ Pored toga, zatočenici su **“podvrgavani poniženju i degradaciji”**, **“morali su satima da pjevaju četničke pjesme”**, **“veoma dugo stajati na nogama, sve dok se neki od njih ne bi od iscrpljenosti onesvijestili”**.²⁷⁰

Zatočenici su **“živjeli u atmosferi neprestanog straha i zastrašivanja ...”**, bili su prisiljeni da tuku jedni druge, da jedu **“vlastiti izmet”**, svinjsku mast i pijesak, zatim su ih redovno vrijeđali **“na osnovu njihove nacionalne pripadnosti”** i dr.²⁷¹ Zatočenici su držani u skućenom prostoru, u pretrpanim će-

MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 608).

²⁶⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 608-617 i 619-620; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 533-605, 626-653, 661-685, 690-718, 770-777, 979, 991. 996, 1008 i 1014-1016; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2; R. Gutman, nav. dj., str. 101-103; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 98. Zatočenike su tukli po svim dijelovima tijela i **mnogi od njih su zadobili teške povrede ... Premlaćivanja su se dešavala svakodnevno, danju i noću**, čime su im **“nanesene velike boli i patnje, kako tjelesne, tako i psihičke ...”** (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 770-777).

²⁷⁰ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 727 i 770-777; ICTY, Predmet br. IT-95-9/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILANA SIMIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2002, paragrafi 1, 3-4, 11 i 115-116.

²⁷¹ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 732-736 i 770-777; R. Gutman, nav. dj., str. 102.

lijama, “u kojima ponekad čak nije bilo dovoljno mjesta da sjednu”, “često su spavali samo na kartonu” i nisu dobijali dovoljno hrane i vode.²⁷²

Zatočenici su držani “u nečovječnim uslovima i izloženi nečovječnom i okrutnom postupanju od strane policije i pripadnika specijalnih jedinica DB /državne bezbjednosti - prim. S. Č./ iz Srbije”.²⁷³ Uslovi u kojima su zatočenici bili zatočeni nisu bili higijenski i nije im bila dostupna odgovarajuća medicinska njega. “Podovi su često bili umrljani krvlju i rijetko su ih čistili. Zatočenici nisu mogli da se peru ni da peru svoju odjeću. Nije bilo dovoljno nužnika, a u nekim slučajevima nisu ni postojali.”²⁷⁴

Zatočenici su, uključujući bolesne i stare i djecu, odvođeni na prisilni rad za vojne potrebe (kopanje rovova, krčenje rastinja ispred srpskih linija, izgradnja bunkera i zaklona, podizanje sanduka tenkovskih granata teških 74 kg i njihovo utovaranje u vojne kamione), za potrebe privrede i poljoprivrede (berba povrća, rušenje zgrada i obavljanje građevinskih radova, sječa drva, pozadinske zadatke, pripremanje hrane, utovar i istovar, održavanje energetskog sistema i vodovoda i dr.), prisilni rad u zatočeničkim centrima (popravka i pranje automobila policajaca, sječa drva, čišćenje oružja, prostorija i hodnika, sakupljanje

²⁷² ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 737-736 i 770-777.

²⁷³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 608. “Grozni uslovi mučenja, surovo i nehumano postupanje putem premlaćivanja i raznih radnji mučenja, uzrokovali” su, po ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu *Blagoje Simić, Miroslav Tadić i Simo Zarić*, “velike tjelesne i psihičke patnje i tako narušili osnovno ljudsko dostojanstvo” (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 773).

Zatvaranje u nehumanim uslovima predstavljalo je, tvrdi navedeno sudsko vijeće, “surovo i nehumano postupanje. Razlog za takvo ponašanje ležao je u činjenici da su bili nesrpske nacionalnosti” (Isto).

²⁷⁴ Isto, paragrafi 740 i 770-777.

otpadaka, čišćenje skladišta i kupatila), ponižavajuće poslove (metenje ulica, čišćenje soba, zahoda).²⁷⁵

Zatočenici su, obavljajući prisilne radove u blizini linije fronta ranjani i/ili su ginuli.²⁷⁶

Zatočenici su prisiljavani da, za potrebe zločinaca, pljačkaju bošnjačke i hrvatske kuće.²⁷⁷

Mnogi civili bili su zatočeni u zgradi SUP-a (u ćelijama i garažama), u dvorištu policijske stanice, uključujući žene i starije ljude.²⁷⁸ Zločinci su zatočenike premlaćivali **“svakodnevno, danju i noću, a tukli su ih po svim dijelovima tijela, uključujući i genitalije, potiljak, lice, ruke, šake i leđa. Osim šakama i čizmama, tukli su ih raznim drugim predmetima, kao što su puške, metalne šipke, bejzbol-palice, lanci, policijske palice i drugi predmeti koji su nasilnicima bili pri ruci”**.²⁷⁹

²⁷⁵ Isto, paragrafi 778-790 i 800, 834-841 i 1019; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 609. **“I žene nesrpske nacionalnosti su skupljane i kamionima odvožene na prinudni rad”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 609).

²⁷⁶ Isto, paragrafi 800-806 i 875.

²⁷⁷ Isto, paragrafi 791-792, 838 i 850-856.

²⁷⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 612; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 535-539, 654, 658, 662 i 687-688.

²⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 695. Tako su, pored ostalih, 19. aprila 1992. Izeta Izetbegovića **“žestoko tukli predmetima, kao što su motike i lanci”**. Zatočenike su, po njemu, **“odvodili u mračnu prostoriju, u čijem je uglu gorjela samo svijeća, gdje bi ih napadači tukli svim što im se našlo pri ruci. Tokom premlaćivanja bilo je opasno pasti na tlo, jer tada bi napadači žrtve udarali nogama u rebra. Žrtve bi tukli dok ne bi izgubile svijest, nakon čega bi ih odvukli, držeći ih za stopala ili ovratnik, a potom uveli sljedećeg zatočenika. Jednom prilikom je Laki /Predrag Lazarević - prim. S. Č./ Izetu Izetbegoviću šakama izbio zube”** (Isto, paragraf 696).

“**Veliki broj zatočenika**” je iz SUP-a prebačen u druge zatočeničke objekte.²⁸⁰

Brojni civili bili su zatočeni u zgradi Teritorijalne odbrane (preko puta zgrade SUP-a). Zatočenike su “**pod stražom držali u nekoliko prostorija, jednoj velikoj i jednoj maloj, te u prostoriji koju su nazivali spremištem**”.²⁸¹ U ljeto 1992. “**u jednoj maloj prostoriji bilo je 25 osoba, dok je u velikoj prostoriji bilo oko 180 osoba ... Krajem avgusta 1992. u dvije prostorije TO bilo je oko 100 do 120 ljudi**”.²⁸²

Zločinci su zatočenike prebacivali iz SUP-a u TO, zatim iz TO-a u Brčko, iz fiskulturne sale osnovne škole u TO, te iz TO-a u logor u Batkoviću.²⁸³

Kemala Mehinovića su prilikom hapšenja, 27. maja 1992, Stevan Todorović i njegov tjelohranitelj Goran “**nekoliko sati pendrekom, bejzbol-palicom i metalnom šipkom po cijelom tijelu i glavi tukli ... Kemala Mehinovića su nekoliko puta prisilili da raširi noge i udarali ga u prepone, rekavši mu da Muslimani ne treba da se množe ...**” (Isto, paragrafi 697 i 771).

Zločinci su, pored ostalih, tukli i zlostavljali Sulejmana Tihića, Osmana Jašarevića, Ibrahima Salkića, Esada Dagovića, Luku Gregurevića i dr. (Isto, paragrafi 698-700).

²⁸⁰ Isto, paragraf 538. Oko 100 zatočenika je “**otprilike u maju ili junu 1992**” premješteno iz SUP-a u TO. Mnogi zatočenici su iz SUP-a prebačeni u koncentracioni logor Batković (Isto, paragraf 538).

²⁸¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 612; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 540-541, 654, 658, 663, 687-688 i 980. “**Dvojica naoružanih srpskih policajaca iz Bosanskog Šamca čuvala su stražu pred zaključanim vratima spremišta u kojem su ljudi bili zatočeni. Neki od policajaca bili su mještani u maskirnim uniformama, dok su drugi bili iz Srbije i nosili crvene beretke**” (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 541).

²⁸² ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 542 i 663.

²⁸³ Isto, paragrafi 543-544. Krajem septembra 1992. svi zatočenici iz fiskulturne sale Osnovne škole su prebačeni u zgradu TO, kada je u tom objektu bilo zatočeno oko 200 civila, čiji je broj zatim povećan na 230 do 250 - držali su ih u dvije male prostorije (Isto).

Zatočenici su bili **“izloženi brutalnom premlaćivanju puškama, drvenim motkama, policijskim pendrecima, nogama stolica i drugim predmetima. Ta premlaćivanja su se događala i danju i noću ...”**²⁸⁴

Grupa zatočenika iz Bijeljine je 13. maja 1992. prebačena u osnovnu i srednju školu u Bosanskom Šamcu - zatočeni su u fiskulturnim salama navedenih škola (nekoliko stotina metara udaljene od SUP-a i TOa-).²⁸⁵

²⁸⁴ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 701-708; ICTY, Predmet br. IT-95-9/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILANA SIMIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2002, paragrafi 1, 3-4, 11 i 115-116. Dragana Lukača je 19. aprila 1992. gumenom policijskom palicom surovo izbatinao Lugar iz Srbije (identitet nepoznat), udarajući ga po potiljku. Jednom prilikom je Nebojša Stanković prisilio Lukača **“da klekne na beton u dvorištu TO. Zatim ga je svojom vojničkom čizmom udario u glavu, tako da se Dragan Lukač onesvijestio”**, nakon čega mu je **“izbio četiri zuba. Na licu pored oka imao je posjekotinu koja je jako krvarila”** (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 703).

Zatočenika Osmana Jašarevića je tuklo više zločinaca. **“Udarali su ga nogama po glavi i tukli kundakom puške, tako da su mu rasjekli potiljak. Tukli su ga palicama i motkama, a Lugar ga je s cijevi dužine jednog metra na kojoj je bio pričvršćen lanac udario po glavi”** (Isto, paragraf 706).

Kemala Babića je premlatilo više zločinaca, koji su **“u tu svrhu koristili tešku metalnu oprugu, bejzbol-palice, kundake pušaka i druge predmete. Osim toga, u ustima su mu gasili cigarete, a nakon toga su mu zabili ekser ispod koljena, gdje i sada ima ožiljak. Slomili su mu obje ruke i desnu nogu. Nakon toga je izgubio svijest”** (Isto, paragraf 707).

Na sličan način su tukli i zlostavljali Sulejmana Tihića, Izeta Izetbegovića, Seada Mujkanovića, Ibrahima Salkića, Muhameda Bičića, Omera Nalića, Luku Gregurovića i mnoge druge (Isto, paragraf 708).

²⁸⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 612; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 549-554, 654, 664 i 720. Bošnjaci su bili zatočeni **“u fiskulturnoj dvorani Osnovne škole”**, gdje su **“bili izloženi redovnom fizičkom, seksualnom i psihičkom zlostavljanju”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 617). Muškarci **“hrvatske nacionalnosti su hapšeni i odvođeni u zgradu srednje škole u Bosanskom Šamcu. Čak do 400 muškaraca Hrvata bilo je zatočeno u fiskulturnoj sali srednje škole od maja do septembra 1992. Ljudi su držani u nečovječnim uslovima i bili**

U fiskulturnoj sali osnovne škole zatočeno je mnogo starijih osoba iz Bosanskog Šamca, uključujući ljude od preko 80 godina.²⁸⁶ Zatočenici iz Omladinskog doma u Crkvini, kao i iz Zasavice, bili su **“izolovani u dvije fiskulturne sale: jedna je pripadala Osnovnoj, a druga Srednjoj školi”**.²⁸⁷

Zločinci su zatočenike **“redovno i surovo tukli (kundakom pušaka, drvenim motkama, metalnim šipkama, pendrecima, vojničkim čizmama i bejzbol-palicama) i zlostavljali dok su bili zatočeni u Osnovnoj i Srednjoj školi”**.²⁸⁸

su izloženi mučenju, nečovječnom i okrutnom postupanju, uključujući i seksualno zlostavljanje. Odvođeni su na prisilni rad i, na kraju putem tzv. razmjene, protjerani iz Općine” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 617).

²⁸⁶ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 550 i 664. Samo u Srednjoj školi bilo je zatočeno između 300 i 500 civila (Isto, paragrafi 534 i 980).

²⁸⁷ Isto, paragrafi 551-664.

²⁸⁸ Isto, paragrafi 709-714; ICTY, Predmet br. IT-95-9/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILANA SIMIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2002, paragrafi 1, 3-4, 11 i 115-116. Nikola Vuković je u ljeto 1992. jednom zatočeniku u Osnovnoj školi **“na jeziku ugasio cigaretu, a kada je ispljunuo krv, Vuković mu je naredio da je polize. Zatim mu je Vuković dva ili tri puta gurnuo glavu u kantu s ljudskim izmetom”** (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 720).

Muhamedu Bičiću su hrđavim klijestima iščupali dva zuba. **“Kada su sljedećeg jutra čistili fiskulturnu salu Osnovne škole, u glavnom hodniku ispred fiskulturne sale, pronašli su preko 100 zuba”** (Isto, paragraf 722). I u zatočeničkom objektu TO zločinci su, također, **“čupali ljudima zube”** (Isto).

Zločinac Milan Simić, predsjednik Izvršnog odbora općine Bosanski Šamac, koji je u krivičnom postupku pred ICTY-em priznao krivicu, je **“u više navrata, tokom ljetnih mjeseci 1992, naoružan i u uniformi, u pratnji drugih naoružanih Srba, odlazio u Osnovnu školu u Bosanskom Šamcu koja je služila kao logor; (d) da su jednom prilikom, u periodu između 10. juna i 3. jula 1992. godine, Milan Simić i ljudi koji su bili s njim, napali, brutalno pretukli i nogama udarali četiri nesrpska, zatvorenika u Osnovnoj školi - Hasana Bičića, Muhameda Bičića, Pericu Mišića i Ibrahima Salkića - po raznim dijelovima tijela, a posebno po polnim organima; tokom premlaćivanja, pucali su im iznad glava iz vatrenog oružja; (e) da su u jednom incidentu u junu 1992. godine, Milan Simić i njegovi pratioci teško pretukli Safeta**

Jedan broj zatočenika iz logora TO (oko 47) krajem aprila 1992. prebačen je (kamionima) u kasarnu JNA u Brčkom, gdje su zatočeni, te premlaćivani i zlostavljani.²⁸⁹

Zatočenici u vojnoj kasarni JNA u Brčkom su početkom maja 1992. (**“pod vojnom pratnjom”**) premješteni u kasarnu JNA u Bijeljini. Nekoliko zatočenika je helikopterom prebačeno u Batajnicu, a drugi su dvije sedmice ostali u zatočeništvu, u Bijeljini (u fiskulturnoj sali), nakon čega je jedan broj 13. maja 1992. (autobusom) ponovo vraćen u Bosanski Šamac - u osnovnu školu. Neki logoraši su, nakon “suđenja” na Vojnom sudu u Bijeljini odvedeni u Batković, a drugi, nakon zatočenja u Kazнено-popravnom domu u Bijeljini i “sudskog” procesa, u Batković.²⁹⁰

Hadžialijagića; u Bosanskom Šamcu se znalo da Safet Hadžialijagić boluje od srčane bolesti; Safeta Hadžialijagića su prisilili da skinе pantalone, a jedan od ljudi koji su bili s Milanom Simićem mahao je nožem i prijetio da će Safetu Hadžialijagiću odsjeći penis; ostali napadači su huškali i poticali čovjeka koji je mahao nožem i prijetio da će Safetu Hadžialijagiću odsjeći penis; u jednom trenutku je Safetu Hadžialijagiću u usta stavljena cijev pištolja, a Milan Simić je iznad njegove glave ispalio hіce iz vatrenog oružja, nakon čega su žrtvu oslobodili i dopustili joj da se vrati u gimnastičku dvoranu (ICTY, Predmet br. IT-95-9/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILANA SIMIĆA, PRESUDA, 17. oktobar 2002, paragrafi 1, 3-4, 8, 11 i 115-116).

²⁸⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 610; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. PRESUDA, 17. oktobar 2003, paragrafi 568-575, 668 i 717. Među zatočenicima bili su: Sulejman Tihić, Hasan Subašić, Hasan Bičić, Ibrahim Salkić, Osman Jašarević, Dragan Lukač, Dragan Delić i drugi (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. PRESUDA, 17. oktobar 2003, paragraf 568).

²⁹⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 610 i 611; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. PRESUDA, 17. oktobar 2003, paragrafi 576-593, 669-674 i 718.

Zatočenike su u Bijeljini tukli, posebno Sulejmana Tihica, Osmana Jašarevića, Safeta Hadžialijagića i Dragana Lukača.²⁹¹

Brojni civili (**“nekoliko stotina osoba”**), uključujući žene i djecu većinom Hrvati, zatočeni su na raznim lokacijama (**“u prostorije s potpuno golim podovima”**) u Crkvini, uključujući Dom omladine, skladište, Poljoprivrednu zadrugu, Dom kulture i fudbalski stadion.²⁹²

Zatočenike su palicama i drugim predmetima redovno tukli i ubijali.²⁹³ Tako su u noći (**“kasno uveče”**) 7. maja 1992. pripadnici specijalnih jedinica Državne bezbjednosti Srbije, koji su, kao i druge srpske vojne i policijske jedinice, mučili, seksualno zlostavljali i ubijali zatočenike, upali u skladište Poljoprivredne zadruge u Crkvini i ubili najmanje 16 zatočenika. **“Preživjeli zatočeni morali su pomoći da leševe utovare na kamion i skladište očiste od krvi i komada tijela.”**²⁹⁴

²⁹¹ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 690 i 718.

²⁹² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 613 i 616; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 519, 521-523, 534 i 555-561, 654-657, 665, 680 i 899. U maju 1992. oko 1.000 civila je zatočeno u Domu kulture u Crkvini (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 980); R. Gutman, nav. dj., str. 103. **“Hrvatice iz Bosanskog Šamca i okoline odvedene su i zatočene u zgradama u Crkvini”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 616).

²⁹³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 613; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 715-716 i 764. **“Ubistva nesrpskih civila u Crkvini početkom maja 1992. u Bosanskom Šamcu bila su opšte poznata stvar”** (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 764).

²⁹⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TU-*

Zločinci su vojnim kamionima, od kuće do kuće, hapsili žene, djecu i stare **“bosanske Muslimane i Hrvate, samo s odjećom koju su imali na sebi”** i odvodili ih u Zasavicu, gdje su ih zatočili **“u tamošnjim kućama”**.²⁹⁵

ŽILASTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 613 i 619; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (a) Prilog A*, 16. juni 2004, br. 4; * * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 182; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 715-716 i 764; R. Gutman, nav. dj., str. 103.

Jedan od preživjelih zatočenika navedenog logora tvrdi **“da je najstrašnija bila noć između 7. i 8. maja, kad je u skladišne prostorije poljoprivredne zadruge u Crkvini (pet kilometara od Bosanskog Šamca) došao vod srpskih specijalnih jedinica i ubio između 15 i 45 ljudi koji su tu bili zatvoreni. Nakon što su vrata skladišta nasilno otvorena, naredeno nam je da se, bez paljenja svjetla, postrojimo duž jednog kraja prostorije, što smo mi brzo i učinili.**

Jedan od pripadnika specijalnih jedinica nas je jednog po jednog osvjetljavao baterijskom svjetljkikom, dok je drugi odabirao žrtve - prvo bi čovjeka pištoljem udario po glavi, a zatim bi ga ustrijelio. Ljudi su hrpimice padali na pod, dok je krv tekla betonskim podom. Kad je završio obilazak, naredio je preživjelima da se brzo postroje na drugom kraju sobe, što smo i učinili. Zatim je opet počeo odabirati i ubijati ljude. Znam da je pri drugom odabiru svakog pitao za ime i zanimanje, da bi zatim, na temelju toga, odabirao koga će ubiti. Na podu je ostalo ležati petnaestak ljudi. Oko njih se na betonu stvorila lokva krvi.

Onda su nas prebacili na treću stranu sobe i mlađim naredili da leševe utovare na kamion koji je dovezen do vrata. Nakon toga im je naredeno da počiste krv s poda, što su oni i učinili. Tu smo noć proveli u toj istoj prostoriji.

Skrivali smo od drugih zatvorenika užasnu priču o tome šta smo vidjeli, a nismo ni među sobom govorili o toj strašnoj noći” (R. Gutman, nav. dj., str. 103).

U Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu u Beogradu je 9. maja 1992. **“ili otprilike tog datuma održan sastanak sa generalom Gligonovićem, generalom Aleksandrom Vasiljevićem i pukovnikom Jugoslavom Maksimovićem, koji su obaviješteni o pokolju koji se desio u Crkvini”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 614; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 358-365 i 764).

²⁹⁵ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 519, 521, 523-524, 562-567, 654-657, 666 i 680; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA*

Na stočnoj farmi u selu Pisari (2 km od Bosanskog Šamca) zatočene muškarce su od 6 do 18.00 sati maltretirali, posebno za vrijeme radova (čišćenje štala i dr.). Često su vođeni na prisilne radove (kopanje tranšea i rovova). Neke logoraše su odvodili u Brčko “**na vadenje krvi**”.²⁹⁶

Agresor je sve zatočenike iz Bosanskog Šamca u novembru 1992. prebacio u koncentracioni logor Batković i druge zatočeničke srpske logore.²⁹⁷

Srpske snage, posebno aktivni i rezervni sastavi JNA, kao i specijalne snage Ministarstva za unutrašnje poslove Srbije, nakon rušenja (miniranja) mostova na rijeci Savi (30. aprila 1992, što je “**imalo za posljedicu mnogo žrtava, ...**”),²⁹⁸ 1. maja otpočele su sa granatiranjem

(OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 616. U Zasavici je zatočena “**većina žena, djece i staraca, civila hrvatske nacionalnosti**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 616). U tom logoru je bilo zatočeno i “**nešto muškaraca**” (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 666).

²⁹⁶ * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 98.

²⁹⁷ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 544; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 620.

²⁹⁸ JNA je u ranim jutarnjim satima 30. aprila 1992. srušila most na Savi koji povezuje Brčko i Gunju, čime je prekinuta komunikacija između Bosne i Hrvatske. Naime, tada su brojni autobusi u kojima su bili bosanski “**gastarbajteri**” iz zapadne Evrope na putu kući za prvomajske praznike, kao i jedan broj izbjeglica, čekali na prelaz preko mosta. JNA je, u trenutku dok su ljudi prelazili preko mosta, minirala most. Pri tome je ubijeno na desetine ljudi. “**Komadi ljudskog tijela ležali su po ulicama: ruke, noge, glava žene sa dugačkom crnom kosom nasred ulice, iza Opštine**”. Od siline eksplozije, popucala su stakla u Brčkom, “**svę je bilo razbijeno i nijedan izlog, niti prozor nije ostao čitav**” (* * **RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI**, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha od početka rata u BiH do rujna 1993, Biblioteka Dokumenti, volumen 2, Antiratna kampanja Hrvatske i Centar za mir, nasilje i ljudska prava Zagreb, Zagreb, 1993, str. 108-109; S. Čekić, **VOJNE PRIPREME ZA ZLOČINE U BRČKOM**, u J. Kadrić, **BRČKO: GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo,

grada **Brčkog**. Sljedećeg dana “**Srbi su već pod kontrolom imali sve ključne objekte**”, a 3. maja razne srpske snage su počele sa vršenjem brojnih zločina nad civilima. Srpska policija, predvođena Goranom Jelisićem, poubijala je veliki broj civila.²⁹⁹ Srbi su, u skladu sa (dobijenim) “**naređenjem 'odozgo' da ubiju sve osim 3 do 4% Muslimana u Brčkom**”, koristili pripremljene spiskove “**istaknutih članova muslimanske zajednice**” koji su bili “**meta za pogubljenje**”.³⁰⁰ Mnogi civili su uhapšeni i odvedeni u logore i druge zatočeničke centre: vatrogasna stanica, Hadži-pašina (drvena) džamija u Kolobari, kasarna JNA, logor u Luci, Autoprevozno preduzeće (Auto-baza) “Laser”, hotel “Posavina”, zgrada SUP-a, fudbalski stadion, Sportska dvorana “Partizan”, restoran “Westphalia”, bolnica, osnovna škola u Lončarima, prodavnica zemljoradničke zadruge “Pelagićevo”, pravoslavna crkva i drugi. Uslovi u tim objektima “**bili su pakleni**”.³⁰¹

vo, 1998, str. 15-16; J. Kadrić, nav. dj., str. 57-80. Nekoliko minuta nakon rušenja mosta na Savi JNA je srušila i željeznički most na pruzu Tuzla - Vinkovci (Isto).

Koristeći opšti metež u gradu, jedinice JNA su, u sadejstvu sa kolaboracionističkom srpskom Teritorijalnom odbranom i milicijom, te drugim srpskim oružanim formacijama, 1. maja 1992, vojno okupirale Brčko, a zatim su zauzele značajnije privredne objekte, Poštu, Radio, TV i prostorije MUP-a (Isto).

²⁹⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 632-639; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 151; * * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 101; AIIZ, inv. br. 2-4756, Komanda Istočnobosanskog korpusa, Obavještajni organ, Strogo pov. 25/1244-200/A, 29. septembar 1992. – Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, načelnik Obavještajno-bezbjednosne uprave, *Vanredni izvještaj*; J. Kadrić, nav. dj., str. 83-89; M. Mujkić, nav. dj., str. 649-650.

³⁰⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 636.

³⁰¹ Isto, paragrafi 634-635; * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 227, 286, 290, 344, 348 i 403; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 326-337, 718 i 799; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 156-166; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMI-*

Za vrijeme okupacije Brčkog srpske snage su ubile, pretukle ili na drugi način zlostavljale veliki broj civila, uglavnom bošnjačke nacionalnosti. JNA je 4. maja 1992. zatočila vatrogasce Bošnjake u vatrogasnom domu, gdje su ih pretukli i, nakon toga, odveli u zgradu SUP-a, **“u kojoj su vidjeli druge zatočenike oblivene krvlju”**. Nekoliko civila je zatočeno u hotelu “Posavina”. Goran Jelisić pretukao **“je nekoliko zatočenika u hotelu, a od trojice koja su kasnije ubijena, Jelisić je ubio dvojicu”**.³⁰²

Srpske snage su 3. maja 1992. zatočile oko 200 civila u Hadži-pašinoj džamiji u Kolobari. **“Vojnici su za premlaćivanje posebno izdvajali istaknute članove SDA, one za koje se sumnjalo da pripadaju SDA i vjerske vođe.”**³⁰³

Od 6. maja 1992. civili muškarci zatočavani su u kasarni u Brčkom. **“Na početku tog perioda u kasarni su bili zatočeni i žene i djeca. Najmanje sedam zatočenika je ubijeno, uključujući jednog zatočenika kojeg je ubio Goran Jelisić dok je bio na radnoj obavezi 7. maja ili približno tog datuma.”**³⁰⁴

Zločinci su iz kasarne JNA izdvojili oko 700 ljudi i autobusima ih odveli **“u brčansko selo, preduzeće, odnosno Bescarinska zona”**. **“Okolo je svugdje bilo puno krvi ...”** Nakon toga, odveli su ih u **“Partizan, u fiskulturnu salu, praktično u centru grada kod hotela Galeb ... Tu je bilo i žena ... Oko tog Partizana ..., tu je bilo toliko ugrušene krvi ... To su bili slojevi, to su bili ugrušci krvi, ali krv koja je još radila mjestimice! Još radila! To je bilo stravično ...”**³⁰⁵

JENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE, 7. mart 2002, str. 22; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI** ..., str. 102-106; J. Kadrić, nav. dj., str. 135-221; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 48-68.

³⁰² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 326 i 718. Ispred hotela “Posavina” ubijeno je četiri civila (Isto).

³⁰³ Isto, paragrafi 329 i 718; J. Kadrić, nav. dj., str. 137-144; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 54-55.

³⁰⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 332; J. Kadrić, nav. dj., str. 149-153; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU**, str. 735-736; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 61-62.

³⁰⁵ M. Begić, nav. dj., str. 738.

U sali su zatočenike udarali nogama, kundacima, “što su imali pri sebi ... Tukli su ih i kad leže, tukli su ih i kad su bili u nesvijesti ...”.³⁰⁶ Nekoliko desetina zatočenika je zaklano i ubijeno, među kojima i 8 Roma. Nekima su sjekli “spolovila i stavljaju u usta ...”.³⁰⁷

Logor Luka - Brčko (fabrika cigli na rijeci Savi) se “sastojao od tri hangara okruženih žicom, kroz koju je bila provedena struja, a koju su postavljali zatočenici. Izvan ograde su čuvari postavili mine. Oko 1.000 zatočenika, uglavnom Muslimana, bilo je zatočeno na toj lokaciji. Zbog nedostatka prostora, zatvorenici u jednom hangaru su morali spavati stojeći”. Stalno su vršene likvidacije logoraša. “Svjedoci tvrde da su vidjeli egzekucije do 50 zatočenika odjednom. Izjava jednog svjedoka o tome što je sve vidio za vrijeme 50 dana zatočeništva u logoru Luka sadrži sljedeće detalje: ljudi koji su premlaćivani do smrti, prevoženi su kamionima ili u prtljažnicima i bacani na središte skladišnog prostora; svjedok je morao nositi tijela onih koji su umrli nakon noćnih premlaćivanja i bacati ih u rijeku Savu; vidio je leševe 15 mladića čije su genitalije bile unakažene; vođa teritorijalne odbrane je ubijen tako što su vojnici skakali po njemu. Svjedok, također, kaže da je vidio najmanje 30 ljudi koje su odveli u kanalizacione odvođe izvan skladišta, gdje su bili zaklani. Svjedočenja sadrže izvještaje o silovanjima i seksualnim izživljavanjima nad ženama i djecom. Do maja 1992. tijela su bacana u rijeku Savu ili zakopavana u masovnu grobnicu, čiju lokaciju je navodno otkrio bivši čuvar u logoru, ali su nakon toga žrtve bile prevožene noću u velikim dvotonskim hladnjačama za meso i zakopavane na staroj lokaciji fabrike 'Kafilnerija' u blizini Brčkog”.³⁰⁸

³⁰⁶ Isto, str. 739-740.

³⁰⁷ Isto, str. 741-742.

³⁰⁸ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 227, 286, 290, 344, 348 i 403; AIIZ, inv. br. 2-4756, Komanda Istočnobosanskog korpusa, Obavještajni organ, Strogo pov. br. 25/1244-200/A, 29. septembar 1992. - Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, načelniku Obavještajno-bezbjednosne uprave, *Vanredni izvještaj*; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 103; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNE-SAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HER-CEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 635; **ICTY**, Predmet br. IT-95-10-T, PRED

Zločinac Goran Jelisić je “u početku bio zadužen za logor, a krajem maja ili u junu na dužnosti ga je smijenio Kosta (Kole) Simonović, lokalni policajac srpske nacionalnosti. Srpski stražari, naročito Jelisić i Ranko Česić, sistematski su zlostavljali zatočenike u logoru. Zatočenici su često premlaćivani, a neke zatočenice su silovane”.³⁰⁹

PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV GORANA JELISIĆA, *PRESUDA*, 14. decembar 1999, paragrafi 37-38; ICTY, Predmet br. IT-95-10-T, PRED ŽALBENIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV GORANA JELISIĆA, *PRESUDA*, 11. mart 2004, paragrafi 8-17; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718; J. Kadrić, nav. dj., str. 183-221 i 226-230; M. Omerdić, nav. dj., str. 182-184. O “**muslimanskim muškarcima iz Brčkog**”, zatočenim u logoru Luka, broju zatočenika, uslovima i postupcima kojima su podvrgavani vidi: ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 159-168; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 103-107; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 332, 337, 797 i 799; M. Mujkić, nav. dj., 166-171, 213, 216, 227-231, 241, 287-288, 305-314, 339-344, 354-358, 376-379 i 407-411; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 48-50. Zatočenike u Luci “**rutinski su saslušavali, tukli i mučili. Na desetine zatočenih u Luci je ubijeno**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 635).

Dok je bio zatočen u logoru Luka od 27. maja do 7. juna 1992, Gaši je “**vidio i kako vojnici u sivim i sivomaslinastim maskirnim uniformama iz hladnjače za meso istovaraju tijela i buldožerima ih zakopavaju u masovnu grobnicu. Iako svjedok nije vidio da je iko od ljudstva JNA ikoga ubio, vidio je kako Ranko Česić, koji je pripadao JNA i nosio maskirnu uniformu JNA, ubio dva čovjeka**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 156; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 102).

³⁰⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 332 i 337; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 159-165; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 103-106. “**Mnogi zatočenici su prozivani, premlaćeni i ubijeni. Jelisić je lično učestvovao u premlaćivanju, za što su korišteni pendreci, palice i električni i telefonski kablovi**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA,

U logoru Luka logoraši, **uglavnom Bošnjaci**, prije nego što su ih zločinci bacali u rijeku Savu, bili su **“podvrgnuti užasnim sakaćenjima. ’Najstrašniji od svih dana bio je, a vidio sam to svojim očima, kada sam ugledao na podu deset mladih momaka poredanih jedan do drugog. Grla su im bila prerezana, nosevi odsječeni i spolni organi iščupani”**”³¹⁰

Logoraše su u Luci često klali. **“Naredili bi im da legnu na pod i stave glavu na betonski blok. Stražari bi im tada prerezali grla...”**³¹¹

Zločinci su više puta iz hangara odvodili i po kratkom postupku likvidirali **“grupe zatočenika, od kojih je neke ustrijelio lično Jelisić. Tako je ubijeno najmanje devet zatočenika. Dana 9. maja 1992. Jelisić je u hangar doveo Stipu Glavočevića, ..., držeći u ruci njegovo odsječeno uho. Potom je sabljom udario Glavočevića i ubio ga. Drugi zatočenici su morali da pomažu u odnošenju leševa, koje su bacali u**

ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004, paragraf 160; * * *MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...*, str. 104).

U logoru Luka, **“srpski stražari su jedne noći” “pjevali pjesme koje su sadržavale i sljedeće stihove: ’Balije, crno vam se piše. Malo vam je ostalo. Istrijebićemo vas’. Te noći su pogubljena najmanje dva zatočenika, nakon čega je Goran Jelisić izjavio: ’Još jedan balija manje”**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 793).

U logoru Luka **“svjedoka B-1408 i druge zatvorenike primoravali su da prenose leševe koji su obično imali tragove batiranja i strijelne rane na potiljku. Svjedok je u logoru Luka lično prenio oko 12 do 15 leševa, a oko 100 leševa vidio je naslagane na gomilu kao drva za ogrjev; svakog dana hladnjača za meso firme ’Bimeks’ dolazila je da odveze leševe. Jednom drugom prilikom, oko podneva, Jelisić je izjavio: ’Eto, do sada sam ubio sedam ljudi. Ubit ću još osam, pa će biti dovoljno za danas”**” (Isto, paragraf 161).

³¹⁰ R. Gutman, nav. dj., str. 96; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 103; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 337; M. Omerdić, nav. dj., str. 184; M. Mujkić, nav. dj., str. 166-171, 213, 216, 227-231, 241, 287-288, 305-314, 339-344, 354-358, 376-379 i 407-411. Srpski zločinci **“sjekli su zatočenim Bošnjacima noseve, uši, prste; parali im utrobe razbijenim bocama; ubijali ih čekićem, sjekirom, tupim predmetima; uvturali im žicu u nos, pa je potom naglo čupali. One logoraše koje bi prethodno izmučili izvlačili bi pred halu u Luci i tu ih klali nad šahtom ili ih ubijali iz pištolja. Bilo je klasičnih strijeljanja, kada bi izveli po desetak logoraša, a potom ih rafalom usmrtili”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 182).

³¹¹ Isto.

kanal ili Savu. Jelisić, koji se prozvao 'srpskim Adolfom Hitlerom', rekao je zatočenicima da mu je dužnost da iskorijeni Muslimane, a ponekad se hvalio brojem ljudi koje je ubio. Dok je bio u logoru, jedan zatočenik je vidio dokument pod naslovom 'Spisak ljudi za ubistvo, za likvidaciju', u kojem su bila navedena imena pedesetak istaknutih, obrazovanih ili dobrostojećih Muslimana i Hrvata. Leševi nekih osoba ubijenih u opštini Brčko, uključujući i one ubijene u logoru Luka, zakopani su u jame i posuti ostacima razrušenih džamija".³¹²

Srpski zločinci su 11. juna 1992, na islamski blagdan Kurban-bajram, likvidirali mnoge Bošnjake, "govoreći 'danas koljemo muslimane kao kurbane' ... Za jednu noć likvidirali su i do 100 ljudi. Kada su se koljači umorili, zabavljali su se, prisiljavajući zatočenike da se međusobno tuku ili da pjevaju srpske zločinačke pjesme".³¹³

Jedan zločinac, "koji je neko vrijeme bio 'dežurni' koljač u koncentracionom logoru 'Luka', je ubodom noža ispod sljepočnice ili udarcem čekića po glavi, usmrtio preko 80 Bošnjaka". Goran Jelisić, zvani Adolf, "hvalio se kako je već ubio 175 Bošnjaka, te da mora namiriti na 200".³¹⁴

³¹² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 334 i 718; J. Kadrić, nav. dj., str. 197-221.

³¹³ M. Omerdić, nav. dj., str. 182-183.

³¹⁴ Isto, str. 183; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 49-50. Zločinac Goran Jelisić je, pored ostalih, u centru Brčkog ubio Huseina Kršu i Hajrudina Muzurovića, što, između ostalog, potvrđuju šokantne slike objavljene na naslovnim stranama svjetskih medija (R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 95-97).

Iako Pretresno vijeće u predmetu *Jelisić* "nije bilo u stanju da utvrdi tačan broj žrtava koje se pripisuju Goranu Jelisiću", ono je, pored ostalog, ipak, konstatovalo da je, u tom slučaju, "utvrđen materijalni element zločina genocida" (ICTY, Predmet br. IT-95-10-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV GORANA JELISIĆA, *PRESUDA*, 14. decembar 1999, paragrafi 37-38 i 65). I pored toga što je Pretresno vijeće utvrdilo *actus reus* genocida, ono nije donijelo odluku kojom bi utvrdilo postojanje genocida na području Brčkog, odnosno nije utvrdilo *mens rea* genocida. Očigledno je riječ o političkoj odluci. Slična situacija je i u procesu protiv Momčila Krajišnika, kada je Pretresno vijeće zaključilo da **zločini ubistva i istrebljenja** na okupiranoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, kao i **okrutno ili nečovječno postupanje, uključujući i nehumane uslove života u mnogim logorima i zatočeničkim centrima**, ispunjavaju uslove *actus reus* genocida, pri čemu, nažalost, nije zaključilo da je bilo koje od tih djela počinjeno s namjerom da se istrijebe Bošnjaci, odnosno nije

prihvatilo *mens rea* genocida (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 867-869), kao i sa Međunarodnim sudom pravde u Hagu - u procesu koji se odnosio na primjenu *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida* – Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, kada je utvrđen *actus reus* genocida, a specifična namjera - *dolus specialis* nije (* * MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, *PRESUDA* - BOSNA I HERCEGOVINA ..., paragrafi 276-277, 319 i 354).

Međunarodni sud pravde, na osnovu raspoloživih činjenica, “smatra da je utvrdio na osnovu ogromnog broja dokaza da su tokom sukoba, vršena masovna ubistva u određenim oblastima i zatvoreničkim logorima širom teritorije Bosne i Hercegovine. Osim toga, iznijeti dokazi ukazuju na to da su žrtve bile u velikoj većini pripadnici zaštićene grupe, što navodi da su oni možda bili sistematski birani kao cilj za uništavanje. Sud *de facto* konstatuje da, dok je Tužena strana /Srbija i Crna Gora - prim. S. Č./ osporavala istinitost određenih tvrdnji i broj žrtava ili motive izvršilaca, kao i okolnosti pod kojima su ubistva vršena i njihove pravne kvalifikacije, ona, zapravo, nikada nije osporavala činjenicu da su pripadnici zaštićene grupe bili zaista ubijani u Bosni i Hercegovini. Sud, s tim u vezi, smatra da je utvrđeno na osnovu nepobitnih dokaza da su se dešavala masovna ubistva pripadnika zaštićene grupe /tj. Bošnjaka - prim S. Č./ i da su prema tome ispunjeni zahtjevi u pogledu materijalnog elementa, kako je definisano u Članu II (a) *Konvencije*. U ovoj fazi svog zaključivanja, od Suda se ne traži da navede liste pojedinačnih ubistava, niti čak da iznese konačnu konstataciju o ukupnom broju žrtava.

277. Sud međutim nije uvjeren, na osnovu dokaza koje ima pred sobom, da je neosporno utvrđeno da su počinioci sa specifičnom namjerom (*dolus specialis*) vršili masovna ubistva pripadnika zaštićene grupe, radi potpunog ili djelimičnog, uništavanja grupe kao takve ...” (* * MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, *PRESUDA* - BOSNA I HERCEGOVINA ..., paragrafi 276-277).

“Pošto je pažljivo ispitao dokaze koji su mu predočeni, i pošto je primio k znanju one koji su predstavljeni ICTY-u, Sud smatra da je na osnovu potpuno nepobitnih dokaza utvrđeno da su pripadnici zaštićene grupe, tokom sukoba, a posebno u zatvoreničkim logorima, bili sistematski žrtve masovnog zlostavljanja, batinanja, silovanja i mučenja, čime su nanošene teške tjelesne povrede i duševni bol. Na taj način je ispunjen neophodan uslov koji se tiče materijalnog elementa kako je definisano u Članu II (b) *Konvencije*. Sud, međutim, zaključuje na osnovu dokaza koje ima pred sobom, da nije nepobitno utvrđeno da su ovi zločini, mada i oni mogu da se podvedu pod ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, izvršeni sa specifičnom namerom (*dolus specialis*) da se, potpuno ili djelimično, uništi zaštićena grupa, a što je potrebno da bi se zaključilo da je genocid izvršen” (Isto, paragraf 319).

“Na osnovu elemenata koji su mu stavljani na uvid, Sud smatra da postoje nepobitni i uvjerljivi dokazi da su zatvorenici u logorima bili izloženi užasnim uslovima. Međutim, dokazi koji su iznijeti nisu omogućili Sudu da utvrdi da su ova djela bila praćena specifičnom namjerom (*dolus specialis*) da se potpuno ili djelimično uništi zaštićena grupa. S tim u vezi, Sud konstatuje da ni u jednom od slučajeva pred ICTY-em koji se odnose na napred spomenute logore, Tribunal nije utvrdio da je optuženi postupao sa takvom specifičnom namjerom (*dolus specialis*)” - Isto, paragraf 354.

U logoru Luka Monika Ilić (šestnaestogodišnja djevojka - djevojka monstrum, sestra komandanta logora Konstantina Simonovića “Koleta”) vršila je masovne zločine. S tim u vezi, ona je, pored ostalog, **“razbijenom bocom vadila utrobe Bošnjacima, u čemu joj je pomagao njen zaručnik, Goran Jelisić. Uvijek je sa sobom nosila plastičnu vrećicu i oduzimala od logoraša što bi joj se свидjelo”**.³¹⁵

U koncentracionom logoru “Laser” (Autoprevozno preduzeće), u Brčkom, nad Bošnjacima (oko 500) izvršeni su brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. **“Noću je dolazio četnik koga su zvali Ranko /vjеровatno je riječ o Ranku Češiću - prim. S. Č./, star oko 30 godina. Prozivao bi ljude po prezimenu i pred zgradom ih klao. Stražari bi tražili da zarobljenici legnu na zemlju tako da nam nisu više bili na vidiku nego tek kada oni odu i kada smo se mogli primaći prozoru i vidjeti ljude prerezana vrata ...”**³¹⁶

³¹⁵ M. Omerdić, nav. dj., str. 183 i 185; J. Kadrić, nav. dj., str. 205-209.

³¹⁶ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 227, 286, 290, 344 i 348; M. Omerdić, nav. dj., str. 186; Z. Milanović, nav. dj., str. 74; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 330; J. Kadrić, nav. dj., str. 145-146; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 56. U taj logor je 6. ili 7. maja 1992. **“došao jedan muškarac u pratnji još dvojice koji su nosili maske sa prorezima za oči. Taj čovjek je rekao: ‘Muslimani, ako niste znali, ja se zovem Goran Jelisić, zvani Adolf. Ja sam ubio do sada osamdeset muslimana i pobit ću sve vas’. Zatim su ljude prozivali po prezimenima i tukli, navodno zato što su imali ista imena kao i organizatori SDA. Svjedok se sjeća da je jedno od tih prezimena bilo ‘Čaušević’. Iako nije bio siguran svjedok je rekao da misli da su neke ljude odveli u logor Luka zato što su bili članovi SDA”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 166; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 106).

“Tokom ispitivanja, svjedok B-1411 vidio je kako je Jelisić zaokružio imena triju osoba na spisku i onda naredio da se dovedu u kancelariju. Kada su tri bosanska muslimana (starosti između 20 i 25 godina) dovedena u kancelariju, Jelisić ih je ispitivao, pretukao jednog od njih i izveo ih iz kancelarije. Svjedok je čuo pucnje i krike” (Isto, paragraf 168).

Goran Jelisić je **“sistematski ubijao muslimanske zatočenike u autobuskom preduzeću ‘Laser’, Policijskoj stanici i u logoru Luka”** (ICTY, Predmet br. IT-95-10-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV GORANA JELISIĆA, *PRESUDA*, 14. decembar 1999, I UVOD, tačka 3, str. 3; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 56).

Poslije rušenja mostova na rijeci Savi (30. aprila 1992),³¹⁷ “svjedok B-1011 bio je zatočen u hotelu ‘Posavina’, gdje je vidio četiri mrtve osobe u civilnom odijelu, koje su, kako se činilo, bile nedavno ubijene. Tu je bilo 25 zatočenika i svjedok je vidio kako Jelisić tuče neke od njih. Pretukli su Sadika Ljaljića, starijeg muslimana iz Brčkog, a kada se žalio, izdvojili su ga iz grupe i ubili iz vatrenog oružja. Zatočenike su postrojili na terasi hotela, a zatim su svjedoka i neke druge odveli iz hotela u zgradu SUP-a. Ulazeći u zgradu SUP-a, svjedok je čuo rafalnu paljbu sa terase na kojoj su bili postrojeni zatočenici. Vidio je Jelisića kako stoji ispred grupe s vatrenim oružjem u rukama. Ljudi postrojani na terasi bili su popadali po zemlji i ležali u raznim položajima, kao da su pobijeni. Svjedok je uspio navesti imena šest osoba koje su s njim stajale na terasi hotela ‘Posavina’, a sedmericu drugih je opisao. Nijednu osobu iz te grupe nikad niko više nije vidio”.³¹⁸

Srpske snage od 8. maja do sredine juna 1992. “držale su Muslimane, muškarce, žene i djecu, zatočene u selu Brezovo Polje. Dana 9. juna deset tih zatočenika odvedeno je na liniju fronta u Begovaču, gdje su ih i prisilili da kopaju rovove”.³¹⁹

Agresor je na području **Bijeljine**, za vrijeme napada i nakon zauzimanja, 31. marta i početkom aprila 1992, kada su mnogi civili Bošnjaci ubijeni,

³¹⁷ S. Čekić, **VOJNE PRIPREME ZA ZLOČINE U BRČKOM ...**, str. 15-16.

³¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 157; * * MILOŠEVIĆU **DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 102-103; * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 286 i 344; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 58 i 62-63. “Svjedok B-1407 je u svom svjedočenju naveo da je vidio kako neka lica, za koja misli da su pripadnici paravojske, sprovode zatvorenike iz zgrade SUP-a. Među njima bio je i Jelisić. Ti zatvorenici ubijeni su iz vatrenog oružja nedaleko od zgrade SUP-a” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 158; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 103).

³¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 331; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 65.

uhapšeni, ispitivani, premlaćivani i mučeni,³²⁰ formirao više logora i drugih zatočeničkih centara, u kojima su zatočnici bili “**izloženi stalnom maltretiranju, koje je uključivalo premlaćivanje, mučenje i prisilni rad. Mnogi su ubijeni**”.³²¹ Najteži je bio logor **Batković**, 12 km sjeverno

³²⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 598; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 299-300 i 718; J. Trbić, **ISTINE I LAŽI, dijelovi knjige “Gluho doba” i novi tekstovi (publicistika, eseji, analize i rasprave)**, BKZ Preporod BiH, BKZ Preporod, Bijeljina/Sarajevo, 2013, str. 192-216, 224 i 265. Tada je, u svojim kućama, avlijama, na ulici i drugim mjestima ubijeno više stotina civila - muškaraca, žena i djece (uglavnom Bošnjaka, te Albanaca i Roma) - J. Trbić, nav. dj., str. 192-216, 224 i 265.

³²¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 598-600; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 300-301, 304-305 i 309; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 81 i 140-142. Zločinci su “**ulazili noću po dva, tri puta, prozivali i izvodili (imali su nadimke beretke) i udarali.**

Udarali su većinom nogama i rukama, a napolju nogama u mali stomak i nezdgodna mjesta. Sjećam se da su jednome Albancu izbili vilicu nogama, jednog iz Kalesije danonoćno su tukli. Postrojili bi nas, a onda zađu i redom šamaraju. Ponekad bi natjerivali da se mi zarobljenici između sebe udaramo. Išli smo raditi kod njihovih boraca koji su već bili na linijama, morali smo im spremati ljetinu (brati kukuruz, kupiti šljive, vaditi šećernu repu, pljeviti soju).

Golim rukama smo čupali travu pa su ljudi dosta krvalili, stvarale su se rane. Tjerali su nas da pravimo aerodrom, zarastao, a mi smo ga morali popraviti. Tjerali su nas da radimo po groblju i po parkovima. Dok smo radili, nisu nas tukli, osim kada smo u Koraju brali šljive. Tada smo svo vrijeme morali da pjevamo četničke pjesme o Arkanu, da psujemo Aliju. Morali smo ići po muslimanskim kućama u Koraju da pljačkamo za njih.

Inače na rad bi išla grupa od 15 do 20 ljudi ili više, zavisno od toga koliko ljudi traži gazda.

Od četnika koji su nas tukli isticao se posebno Gligor, sitan čovjek, smeđ, mlad; zatim se isticao Igor, visok 190 cm, crn, mršav u licu, mlad; Zoran, 15-16 godina, smeđ; Lazarević Radovan zvani Major iz Batkovića, 170 cm visok, širok, smeđ, nosio srbijansku kapu sa kokardom; Dačo, visok 180 cm, mrk, mršav u licu; Piklić-Fikret /Fikret Smajlović iz Brezovog Polja - prim. S. Č./, smeđ, nabijen, nosio njihovu uniformu, oko 40 godina i Džemal zvani Špajzer, mrk, Rom, srednjih godina.

Dolazili su i predstavnici Crvenog križa. One što su stalno tukli nisu pokazivali tako da oni nikada nisu ni popisani” (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 81).

od Bijeljine, a 3 km od sela Batković, na poljoprivrednom dobru, u dva velika skladišta (hangara), dužine 50 i širine oko 30 m, ograđenom sa tri strane bodljikavom žičanom ogradom visine dva metra, a sa jedne je bio zaštitni metalni zid, sa dvije osmatračnice sa reflektorima sa naoružanim čuvarima (**“koji je bio pod kontrolom VRS”** - vojne policije iz Bijeljine), u kome su od aprila 1992. do januara 1996. bili zatočeni brojni civili. Riječ je o civilima - logorašima s područja Brčkog, Bijeljine, Janje, Koraja, Kalesije, Vlasenice, Bratunca, Sokoca, Rogatice, Srebrenice, Zvornika, Tuzle, Lopara, Ugljevika, Doboja, Bosanskog Šamca, Prijedora, Sanskog Mosta, Ključa, Kotor-Varoša i drugih okupiranih mjesta Republike Bosne i Hercegovine. Mnogi logoraši su u Batković prebačeni iz drugih zatočeničkih objekata. U logoru su se **“sreli logoraši iz istočne i zapadne Bosne. Ovdje su dovedeni logoraši koji su već bili prošli golgotu logora Manjače, Trnopolja, Luke, Sušice, Čelopeka”**.³²² “Spavali” su **“na slamnatim madracima na**

Mnogi logoraši su dobro zapamtili Fikreta Smajlovića, zvanog Piklić ili Pike. “Često je dolazio sa rukama umotanim u zavoje, ozlijedio ih je udarajući logoraše, kako se sam hvalio. Najgore je bilo kad dođe pijan. Jednom je tako došao, imao je za pojasom bombu i nož. Izdvojio je Omera, poznavao sam ga, mati mu je bila Brezopoljka, a otac Brčak, bio je tenkista na Vukovaru. Piklić mu je prišao s leđa i udario ga je nožem. Probio mu je pluća, krv je šiknula kao iz bunara. Tada su ga navodno, kaznili, ali se uskoro pojavio ponovo, u uniformi i naoružan, kao da ništa nije bilo. Tada je počeo tući nas Brezopoljce. Mom ocu je isjekao glavu opasačem i rekao mu, pokazujući na mene: ‘Onog mladeg ću ti noćas zaklati’. Jedva su ga smirili rođaci koji su bili u logoru” (J. Trbić, MAJSTORI MRAKA, II, NIK “Kujundžić”, Lukavac, 2007, str. 20-21).

³²² * * OPTUŽNICE ..., str. 223, 227, 286, 290, 344, 348 i 403; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 600; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63 i 102; ICTY, Predmet br. IT-95-10/1-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RANKA ČEŠIĆA, PRESUDA, 11. mart 2004, paragraf 20; ICTY, Predmet br. IT-08-91-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIĆE STANIŠIĆA I STOJANA ŽUPLJANINA, PRESUDA, 27. mart 2013, PRESUDA, paragrafi 885, 898-899 i 902-903; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 304 i 798; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; Z. Milanović, nav. dj., str. 75; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 81 i 140-142; N. Isanović, nav. dj., str. 140; S. Gagula, nav. dj., str. 175-227; J. Trbić, ISTINE I LAŽI ..., str. 213-224; M. Begić, GENOCID U KLJUČU, str. 336-342. Prvi civili zatočeni su 1. aprila 1992, a prva veća grupa zatočenika dovedena je 28. juna 1992. iz logora Sušica. U logor je 13. decembra 1992. dovedeno 522 logoraša iz Manjače (M. Begić, nav. dj., str. 336, 339 i 341).

podu štale, bez grijanja, koja je prepuna šupljina ...”. “Temperature su tamo padale ispod -10 i -12⁰ C početkom 1993.”³²³

Uslovi u logoru Batković bili su “veoma loši i teški. Mogao je da nas maltretira i tuče ko je god htio. Mnogi su dolazili iz znatiželje, a bilo je i onih koji su dolazili da se svete, jer im je neko na frontu poginuo. Smještaj je bio u štalama za stoku u nekim hangarima. Odnos prema zatvorenicima je bio izuzetno loš. Odnosili su se prema nama kao da smo stoka. Prilikom ulaska i izlaska iz logora ugonili su nas i izgonili kao stoku. U šatoru sam bio sa ostalim Rogatičanima oko 40 dana. Osposobili su drugi hangar i razdvojili nas na mlade i starije. Tada su uslovi života postali nešto snošljiviji. Starije zatvorenike u hangaru su manje tukli. U prvom hangaru su mlade logoraše tukli svaki dan.

Higijenski uslovi u logoru su bili grozni. Do dolaska MCK nismo imali nikakvih sredstava za čišćenje. Bez sapuna smo proveli nekoliko mjeseci. Prali smo se na onih pet slavina u logoru. Kad je došao MCK mi stariji smo ostali bez sredstava za higijenu, jer su nas četnici krili pa smo morali moliti mlade zatvorenike da nam daju sapun, itd. U julu i avgustu pojedine grupe su išle na rad. Ponekad su donosili voće i povrće i prodavali ostalim za cigare. Ponekad su dolazili sa masnicama od kandžija i drugih predmeta. Tako su jednom došli sa rada pretučeni Salihagić Munir i Munib, Jahić Bego, itd. Istukao ih je neki mještanin, jer mu je sin poginuo. U logoru je uskoro zavladała bolest. Svi smo se mnogo zaušljavali. Kad smo tek došli u logor, drugi dan su nas ošišali na nulu. U oktobru i novembru su nas šišali po grupama drugi put na nulu. Protestvovali smo zbog slabe higijene. Onda su nas zapražili sredstvima protiv ušiju. Lavore za kupanje od MCK smo dobili tek u

Prvi komandant logora bio je Đoko Vasiljević, a zamjenik Petar Dmitrović (zamjenik komandanta kasarne u Bijeljini, danas je univerzitetski profesor). Đoko Pajić je bio komandant logora u najdužem periodu (S. Gagula, nav. dj., str. 227; J. Trbić, nav. dj., str. 219). On je bio poslanik u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine i “odlučivao je o sudbini ove zemlje” (J. Trbić, nav. dj., str. 219).

³²³ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 43, 63, 102 i 229; M. Omerdić, nav. dj., str. 168; AIIZ, inv. br. 2-4879, Vojna pošta 7102-Bijeljina, Int. broj 05-11/92, 6. novembar 1992, *REŠENJE*; Isto, inv. br. 2-4881, Komanda sabirnog centra Batković, Broj: 2-46/92, 21. septembar 1992, *REŠENJE*; Isto, inv. br. 2-4882; * * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 140-142; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 66-67; J. Trbić, nav. dj., str. 226; M. Begić, nav. dj., str. 336.

oktobru iako su mnogo ranije došli. U toku jeseni su nas vodili na rad u okolna sela. Bilo nam je lakše kad smo počeli ići u sela kod Srba koji su bili poljoprivredni proizvođači. Ja sam išao oko 15 puta na takav rad. Ti seljaci su nas dobro hranili i davali cigare.

Hrane smo dobijali u malim količinama. Hljeba smo dobijali u malim količinama i to po jednu tanku krišku. U čorbama je bilo malo graha ili krompira ili riže. To su čorbe sa ostacima od svinjskog mesa i pokvarenom slaninom. U hrani sam vidao uši od krmeta, kožu od slanine i to onaj tvrdi sloj. Rijetki su dani kad smo dobijali veće količine hrane, bolji ručak ili večeru. Bolji ručak je bio gušći grah, itd.

Stanje se poboljšalo kad su nas otkrili iz MCK. Dobili smo ćebad i sapun. Pored šatora gdje smo bili, u početku je bio poljski wc, to nam je mnogo smetalo. Tako je isto iz tog poljskog klozeta u toku noći prelazilo u naš šator mnogo crva. U hangaru je bilo dosta miševa i žohara. Miševi su se noću peli po zidu i zavlačili se u slamu i ćebad. Noću su nam prelazili preko lica. Ako neko od logoraša sakrije komad hljeba miš ga nađe i jede. Bilo je i velikih miševa u hangaru. Mi smo ležali na slami. U 21 sat se naveče zatvara hangar, a u 6 sati je ustajanje. U tom hangaru se vršila velika i mala nužda. Noću na nas pada izmet od golubova koji su se zavlačili ispod krova. Kad prođe neka zraka od sunca u hangar onda se vidi prašina od slame na kojoj smo ležali.

U novembru su četnici donijeli dvije peći bubnjare. Jednu su postavili pored samog izlaza, a drugu na kraj hangara. Sulunare su proturili kroz prozore. Pa i pored toga je bilo hladno, a prostorije pune dima ...”³²⁴

U logoru je od 1992. do 1996. bilo zatočeno više od 4.000 civila - muškaraca i žena (od djece do staraca).³²⁵ Tako je 10. jula 1992. bilo **1.565 zatočenika**, uključujući žene, djecu i starce,³²⁶ a početkom 1993. preko

³²⁴ * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 141-142; J. Trbić, nav. dj., st. 221.

³²⁵ M. Begić, nav. dj., str. 338-339; * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 158; J. Trbić, nav. dj., str. 215-219.

³²⁶ ICTY, Predmet br. IT-08-91-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIĆE STANIŠIĆA I STOJANA ŽUPLJANINA, *PRESUDA*, 27. mart 2013, paragraf 896; M. Mujkić, nav. dj., str. 365-367; J. Trbić, *MAJSTORI MRAKA*, II, str. 21.

1.000 **“muslimanskih zatočenika”**.³²⁷ Neki civili bili su zatočeni i do 850 dana.³²⁸ U logoru je ubijeno - **“umrlo oko 100 osoba”**. Mnogi su umrli od premlaćivanja, mučenja, maltretiranja, bolesti i gladi.³²⁹ **“Samo u julu i avgustu 1992. od tortura i nedostatka lijekova umrlo je 17 logoraša. Mrtve su iznosili pred hangare, među postrojene logoraše, a zatim ih negdje odnosili.”**³³⁰ U avgustu 1992. u jednom skladištu bilo je zatočeno oko 1.280 muškaraca Bošnjaka. U logoru je bilo zatočeno i nekoliko žena, djece i staraca. **“Higijenski uslovi u Batkoviću bili su loši, a zatočenici su dobijali malo hrane i vode. Srpski čuvari su tukli zatočenike. Tri zatočenika su pretučena nasmrt dok je jedan ubijen vatrenim oružjem. Deset zatočenika izdvojeno je i prema njima se izuzetno grubo postupalo. Tukli su ih tri puta dnevno, morali su se međusobno tući, a više puta su morali međusobno vršiti ponižavajuće polne radnje u prisustvu ostalih zatočenika. Zatočenici u Batkoviću su morali svakodnevno obavljati fizičke poslove, uključujući kopanje rovova i nošenje municije na liniji fronta, zakopavanje leševa, rad u poljima i fabrikama i poma-**

³²⁷ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63 i 102; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 225-3-d; * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 134; M. Omerdić, nav. dj., str. 168-170; M. Begić, nav. dj., str. 338-339.

³²⁸ M. Begić, nav. dj., str. 338. Tako je, primjera radi, Hasan Ceribašić (iz Ključa) u logor zatočen 27. novembra 1992, a razmijenjen 6. oktobra 1994. Nehru Delkić i Nedžad Bejtović su, nakon 503 dana zatočenja, razmijenjeni. U logoru su se **“smjenjivale grupe zatočenika, neki su razmjenjivani, a neki dovođeni”** (Isto).

³²⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 225-3-d; * * MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 134; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 140-142; * * OPTUŽNICE ..., str. 223, 286, 344 i 403; J. Trbić, *ISTINE I LAŽI ...*, str. 219; M. Begić, nav. dj., str. 337-338 i 341. U logoru Batković su, pored ostalih, umrli Mehmed Hodžić, Hamdija Hadžihasanović i sedamdesetgodišnji Zulfo Hadžimerović (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 142; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*). Samo u julu i avgustu 1992. **“od torture, bolesti, tučnjave i nedostatka lijekova umrlo je 17 logoraša. Mrtve su iznosili pred zgradu ...”** (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 142).

³³⁰ J. Trbić, nav. dj., str. 221.

ganje u gradnji aerodroma nedaleko od Bijeljine.³³¹ U živom štitu je 26. marta 1993, tokom agresorske operacije “Trokut” (s ciljem zauzimanja Teočaka), ubijeno 19 logoraša.³³² Logoraše su odvodili na prisilne radove (sječu drva po najvećem snijegu, krčenje šume, tovarenje balvana, kopanje rovova i tranšea, izradu bunkera i druge teške radove), gdje su **“mnogi tamo poginuli”**.³³³ Jedan broj logoraša je korišten za prinudni rad u Jugoslavenskom rečnom brodarstvu u Beogradu.³³⁴

³³¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 304; N. Isanović, nav. dj., str. 71; S. Gagula, nav. dj., str. 196-204; M. Begić, nav. dj., str. 336-342.

Zločinci zu zatočenike tukli policijskim palicama, metalnim šipkama, drvenim motkama, lancima, drvenim palicama i drugim predmetima, pri čemu su mnogima polomljena rebra, ruke, noge i nosevi. Jedan broj logoraša je umro od posljedica premlaćivanja. U augustu 1992. na smrt je pretučeno 13 zatočenika (M. Begić, nav. dj., str. 336-339).

U logoru je, pored ostalog, **“bilo i stravično maltretiranje od strane civila Srba, koji su nesmetano dolazili u logor kako bi vršili fizičke torture nad zatočenicima. Svakodnevne fizičke torture, izgladivanje, izvođenje i izvršenje lažnih strijeljanja uz druge psihičke torture ostavilo je neizbrisiv trag na psihofizičko zdravlje zatočenika”** (Isto, str. 337).

Hrana je bila vrlo slaba. U splaćinama koje su logoraši dobijali **“uvijek je bilo i gotovo za svakog logoraša po svinjski papak ili uho”** (Isto, str. 342).

Zatočenici su odvođeni na fizičke radove u brojna preduzeća na području Bijeljine; radili su kao roblje na privatnim poljoprivrednim imanjima; kopali su rovove i tranšee za potrebe “Vojske Republike Srpske” na borbenim linijama, pravili bunkere, sjekli šumu, korišteni su kao živi štiti i dr. **“Noseći municiju i hranu za srpsku vojsku, smrtno je stradao, zajedno sa još 16 logoraša”** Atif Dervišević (iz Ključa) - Isto, str. 337 i 342.

³³² AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 146, 158, 164, 170 i 186. U logoru je jednom trenutku bilo **“oko 2000 logoraša. Prije na par dana nego što će prvi put doći ‘Crveni krst’ izvadili su žito iz drugog hangara i otpremili ga, da u njega smjeste djecu mlađu od 18 godina i starije od 60 godina. Sa nama su u novi hangar prebacili logoraše iz Brezovog polja i iz Jasikovaca, a ostale iz šatora su smjestili u prvi hangar. Mladih od 18 godina bilo nas je 53-troje, a starijih od 60 godina 118. Danima kada je dolazio ‘Crveni krst’ nas su krili u jednu šumu 3 km od logora u pravcu rijeke Save. Budili su nas ujutro u 4 sata, a vraćali navečer”** (* * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 158).

³³³ * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 146, 158, 164 i 170; N. Isanović, nav. dj., str. 71 i 81-82; J. Trbić, nav. dj., str. 213, 218 i 221-228.

³³⁴ AIIZ, inv. br. 2-4879, Vojna pošta 7102-Bijeljina, Int. br. 05-11/92, 6. novembar 1992, *REŠENJE*; J. Trbić, nav. dj., str. 220.

U logoru Batković je 13. decembra 1992, nakon što je logor Manjača zatvoren, dovedeno preko 400 logoraša s Manjače.³³⁵

Zločinci su zatočenike od preko 55 i mlađe od 18 godina (“**starce, invalide i maloljetnu djecu**”), čiji je broj iznosio preko 300, krili od Međunarodnog komiteta crvenog krsta. Izjutra rano su ih autobusima vozili u šumu i “**crpnu stanicu, udaljenu 3 km od logora, i tu ih krili**”.³³⁶

Agresor je, pored logora u Batkoviću, u izuzetno teškim uslovima, zatočenike držao i u sljedećim zatočeničkim centrima: u kasarni (u Bijeljini), vojnom skladištu Patkovača, poljoprivrednoj školi, SUP-u, fabrici šećera, Vanekovom mlinu, na tvrđavi, u zgradi javnog komunalnog preduzeća “**4. juli**”, poljoprivrednoj zadruzi Patkovača, KPD kod željezničke stanice i drugim mjestima, uključujući i privatne kuće. U julu 1992. nekoliko Bošnjaka je bilo zatočeno u klaonicu u Bijeljini, tvz. “**Mauzerov privatni zatvor**” (Ljubiša Mauzer Savić bio je vodeća ličnost SDS-a u Bijeljini i komandant oružane jedinice Srpska narodna garda), u kome su zatočenici držani u hladnjači, “**a jedan od njih je visio sa kuke za meso**”.³³⁷ U Vanekovom mlinu (preko puta kasarne) zločinci su (“**četnici iz Ključa, koji su tamo bili na ratištu**”), pored

³³⁵ R. Gutman, nav. dj., str. 181-185; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 102; S. Gagula, nav. dj., str. 185; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 66.

³³⁶ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 81 i 141.

³³⁷ AIIZ, inv. br. 2-4408, Komanda 17. korpusa, Str. pov br. 20/27-96/1, 4. april 1992. – Komandi 2. vojne oblasti, *Dnevni operativni izvještaj*; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 600; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 225-3-c; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 134; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 305 i 309; ICTY, Predmet br. IT-08-91-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIĆE STANIŠIĆA I STOJANA ŽUPLJANINA, *PRESUDA*, 27. mart 2013, paragrafi 905-906 i 908-909; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 21; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 1; J. Trbić, nav. dj., str. 221-222.

ostalih, zaklali Fuada Islamagića iz Plamenica (Ključ) i Fadila Šabanovića - "... logoraša iz Bosanskog Šamca" - "odsjecanjem glave, šutanjem i nabijanjem na ogradu kapije kasarne ...".³³⁸

U podrumu Stanice javne bezbjednosti, punom zatočenika, logoraše su bjesomučno tukli kundacima, palicama, čizmama, "lomili su ruke, razbijali glave, jednom od njih izvadili oko, a onda su oko dva sata poslije ponoći polumrtve ljude ubacili u kamion, kao klade, jedne preko drugih. Kad su stigli na obalu Drine kod Balatuna, počeli su ih izbacivati, jednog po jednog, iz kamiona i klati, jednog po jednog, vrišteći od zadovoljstva ... Leševe su gurnuli niz maticu i otišli".³³⁹

Prilikom napada na grad, 8. aprila 1992, i zauzimanja Zvornika, agresor je ubio brojne civile i na kamione utovario "desetine leševa, između ostalih, leševe djece, žena i staraca. Po ulicama i ispred kuća ležalo je još leševa".³⁴⁰

Agresor je na području Zvornika držao više logora i drugih zatočeničkih objekata. U Tehničkom školskom centru, fabrikama "Alhos" i "Standard" i Gerinoj klaonici u Karakaju, Domu kulture u Čelopeku,

³³⁸ M. Begić, nav. dj., str. 342; J. Trbić, nav. dj., str. 221-222; S. Gagula, nav. dj., str. 196; Početkom februara 1993. u bijeljinsku kasarnu je stigla jedinica "sa ratišta kod Žepe, čija je većina pripadnika bila iz Ključa. Čim su izašli u grad počeli su se opijati, upadati u prodavnice i kafane, a jedna grupa je došla u Vanekov mlin, preko puta ulaza u Kasarnu. Odmah su zarobili dvojicu logoraša. Jedan je uspio da im se istrgne i da se sakrije, onog drugog su odmah zaklali u mješaoni stočne hrane. Zvao se Fadil (Šukrije) Šabanović (1954), odveden je iz kuće u Šamcu, a njegova majka Đulesma, također, je bila u logoru (umrla je 2004. godine). Iza njega u ostali žena i troje djece.

Onda su uhvatili momka iz Ključa, neko ga je prepoznao. Bio je mlad i lijep, zvao se Fuad Islamagić Fudo (njegov brat Ferid, također, je bio u logoru, ali je uspio pobjeći i preplaviti Savu). Najprije su ga pretukli nogama i kundacima, onda su ga zaklali, odsjekli mu glavu, iznijeli je na ulicu i počeli šutati, kao fudbalsku loptu.

Kad su igru završili, glavu su ostavili na jednom od stubova ulaza u Kasarnu" (J. Trbić, nav. dj., str. 221-222).

³³⁹ J. Trbić, nav. dj., str. 237-238.

³⁴⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 659-664; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 362 i 374.

Domu kulture i farmi u Pilici, Domu kulture u Drinjači i drugim logorima i zatočeničkim centrima na području općine Zvornik ubijeni su brojni Bošnjaci. U navedenim logorima i zatočeničkim centrima ubijeno je (početkom juna 1992), pored ostalih, preko 700 civila Bošnjaka iz više zvorničkih sela u slivu rijeke Sapne (Đulići, Klisa, Šetići, Lupići, Kučić Kula i drugih sela), uhapšenih 1. juna 1992. na Bijelom Potoku (oni su, zajedno sa cjelokupnim civilnim stanovništvom, iz opsade u Klisi, gdje su bili od 31. maja, odvedeni (1. juna) u Bijeli Potok, gdje su razdvojeni od žena, djece i staraca, a zatim u logor Tehnički školski centar u Karakaju).³⁴¹

Poslije zauzimanja **“većine muslimanskih sela na području Liplja”** 25. aprila 1992. agresor je **“uhapsio oko 450 civila, većinom žena, djece i staraca i zatočio ih u jednoj velikoj kući u Liplju”**. Civile su **“u više navrata tukli i terorisali na razne načine”, “silovali žene, klali ljude, zakopavali žene i ljude žive, sjekli ih i solili ...”**.³⁴²

³⁴¹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 226, 230, 289, 347, 351 i 405; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 659 i 665-671; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 29; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 367-377, 718, 796 i 799; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 10; N. Isanović, nav. dj., str. 68 i 74; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 82-85 i 311; J. Trbić, nav. dj., str. 229; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 72, 74, 116, 120, 142 i 202; *IZJAVA* Ahmeta Grahića data autoru. Među ubijenima su i šesterica sinova Nazije Beganović iz Đulića: **Muriz, Beriz, Idriz, Feriz, Ramo i Fahrudin**, te muž **Mustafa**. U Đulicima **“danas ima najmanje 50 kuća u kojima nema muške osobe”** (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*). Posmrtni ostaci većeg broja žrtava genocida ukopani su na šehidskom mezarju u Memićima (*IZJAVA* Ahmeta Grahića data autoru).

³⁴² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 666; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 120 i 202.

Nakon što su se Bošnjaci Diviča (26. maja 1992), po naredbi majora Pavlovića, načelnika Teritorijalne odbrane Zvornik, a poslije granatiranja Diviča, okupili na seoskom igralištu, **“gdje su ukrcani u nekoliko autobusa”, “oko 175 muškaraca je, nekoliko dana držano u zatočeništvu u Upravnoj zgradi ‘Novog izvora’. Dvanaest muškaraca je izdvojeno iz grupe i nikad ih više niko nije vidio. Najmanje su dvojica muškaraca umrla u zatočeništvu”**.³⁴³

Mnogi Bošnjaci su zatočeni u fabrici “Alhos”, u dijelu Zvornika zvanom Karakaj, gdje su podvrgnuti velikom zlostavljanju i ubijanju. U prvoj polovini aprila ubijeno je više zatočenika.³⁴⁴

Krajem aprila 1992. nekoliko Bošnjaka zatočeno je u fabrici “Standard” u Karakaju. Oko 10. maja srpska policija ih je premjestila na “Ekonomiju”, također u Karakaju, u kojoj je već bio zatočen veliki broj muškaraca Bošnjaka. Nešto kasnije ponovo su premješteni i to u fabriku “Novi izvor”. U taj zatočenički centar 27. maja 1992. dovedeno je još 186 civila iz sela Divič. Naoružane grupe, uključujući i pripadnike jedinica iz Srbije, često su dolazile u navedene zatočeničke centre i surovo zlostavljale zatočenike, od čega je jedan broj ubijen.³⁴⁵

JNA je 30. maja 1992. zarobila oko 150 Bošnjaka - muškaraca, žena i djece - iz sela Kostijerevo. Odveli su ih u Dom kulture u Drinjači, gdje su doveli i bošnjačke zatočenike iz drugih sela, te su ih tukli i ubijali - ubijeno je 88 zatočenika.³⁴⁶

Brojni Bošnjaci su, nakon što je agresor okupirao i Drinjaču, 29. aprila 1992, zatočeni u Domu kulture u Drinjači. U tom objektu **“muškarci su odvojeni od žena i djece. Nakon što su ih odvojili od žena i djece, u Domu kulture je ostalo oko 80 muškaraca. Njih su tukli i mučili,**

³⁴³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 665, 667 i 670.

³⁴⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 367.

³⁴⁵ Isto, paragrafi 368 i 799.

³⁴⁶ Isto, paragrafi 369 i 374; * * *OPTUŽNICE ...*, str. 226, 289, 347 i 405.

a potom odvodili u grupama po 10 iza zgrade Doma kulture i tamo pogubili. Tri muškarca su preživjela”.³⁴⁷

U Tehničkom školskom centru u Karakaju - u zgradi radionice zatočeno je (u sali bez prozora, “**gotovo je hermetički zatvorena, otprilike 2 x 15 m**”) oko 1.000 civila.³⁴⁸ “**U roku od nekoliko sati po dolasku u školu, otprilike 20 zatočenika umrlo je od toplotnog udara i nedostatka vode. U toku sljedećih nekoliko dana mnogi zatočenici su surovo pretučeni**” (držalicama od motika, krampi, pendrecima, letvi i dr.) teško ranjeni i ubijeni i zaklani. Početkom juna 1992. “**oko 160 zatočenika srpski stražari su odveli u malim grupama i pogubili**”.³⁴⁹

³⁴⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 671.

³⁴⁸ Isto, paragraf 669; S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 105; Z. Milanović, nav. dj., str. 75; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 300; * * *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 83. U Tehničkom školskom centru “logorska vlast je, prema izjavama bivših logoraša i zatočenika, provodila nepodnošljivu agresiju. Zatočenici su ‘smješteni u tijesnim prostorijama, bez dovoljno zraka i vode. Više ljudi je umrlo od zagušenja. Tukli su nas rukama, kundacima od pušaka i letvama. Ljudi su bili obliveni krvlju, a mnogi se, nakon toga, nisu ni digli. Naređivali su nam da ih pokupimo i natovarimo na kamione, a onda su ih odvozili u nepoznatom pravcu. U prostorijama je bilo zagušljivo i toplo. Preko dvadeset ljudi je umrlo od zagušenja ...” (S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 105; * * *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 83).

³⁴⁹ * * *OPTUŽNICE ...*, str. 226, 289, 347 i 405; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 670; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 370, 374, 718 i 796; * * *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 83-84. O teškim fizičkim i psihičkim povredama i ubijanju civila Bošnjaka u navedenom logoru potresno je svjedočenje jednog od zatočenika: “... U toj drugoj sali svi smo čučali. Kad su sve prebacili u drugu salu izveli su osmericu da dignu ruke na zid, uperili oružje, ali nisu pucali. Rekli su četverici iz mase da očiste prvu salu od mrtvih.

Nije nam bilo dozvoljeno ni da šapućemo, ako se čuje glas, odmah pucaju iznad nas automatima, nabiju nam glave u beton, a ruke na potiljak, sve do komande da dignemo glave.

Sada su izvodili iz druge u prvu salu, ispitivali, tražili oružje, novac i zlato, nekada su prozivali po imenima, malo bogatije ljude. Neke ubijaju, a neke vrata, neke su izvodili i po tri puta.

Petog juna 1992. godine 550 zatočenika iz Tehničkog školskog centra u Karakaju, kamionom je odvezeno u kinosalu u Pilicama, odakle je jedan broj odveden u Gerinu klaonicu u Karakaju. **“Stražari u uniformama JNA natjerali su muškarce da se licem okrenu zidu, a potom su ih ubili iz vatrenog oružja. Svjedok /ICTY-a u predmetu *Krajišnik* - prim. S. Č./, koji je uspio da se spasi pogubljenja, vidio je kako u klaonicu stižu još dva autobusa. Ukupno je ubijeno 190 muškaraca”**.³⁵⁰

Ubijali su čak u drugoj sali, pred našim očima. Izuzetno su nas puštali i u WC i to trčećim korakom. Hljeba su nam bacali sa nekog prozora, jednom dnevno po trećinu hljeba.

Znam Nuriju Jašarevića, predsjednika SDA u Klisi. Njega su izveli i brata mu Avdu. Njih su dvojicu ubili zagrljene. Čuli smo jauke.

Nekada se čula pucnjava, a nekada samo jauci, vjerovatno su ih klali. Samo dodu i kažu 'Hajde da se iznesu mrtvi'. Tako je bilo pet dana. Ubili su također Osmana Smajlovića, Ramiza Sinanovića (ne znam imena, ali bilo je i nekih Lupića). Ljudi su otkidali kablove, da ih ne ubije struja. Kada se uhvate za struju, ljudi su se ubijali pred našim očima.

Po tri sata su držali leševe između nas, pa tek onda iznosili. Preko nas su pucali i ubili oca i sina, ali im ne znam imena. Jedanput je došao neki doktor. Trebalo je navodno 25 ljudi za razmjenu u Sarajevu. Ja mislim da su ti ljudi pobijeni, odveli su ih i sigurno pobili.

Za tih pet dana, po mojoj procjeni, pobili su oko 200 ljudi, neki u navodnoj razmjeni, neki su se ugušili, neki su ubijeni i zaklani.

Izrazito se isticao Mijo iz Tršića ili Čelopeka, visok oko 170 cm, srednje građe, plav, malo kovrdžave kose, bio je ranjen u desnu nogu. Rekao nam je da je ranjen u Kovačevićima. On je pobio najviše komšije Tršićane. Odvede ih, ubije i zove druge da vide kao da su oni htjeli pobjeći.

Nije bilo nimalo šanse da se pobjegne iz logora. Također se isticao Vlajko Ivanović iz Petkovaca, on je dolazio sa milicijom srpskom tzv. specijalcima. Nisam vidio da je ikoga ubio. Samo je govorio: 'Vidim da se hvatate za struju, ako hoćete ja ću vam otvoriti ormar pa se svi pobijte'. Ljudi su se sami ubijali strujom, nisu htjeli da ih uhvate žive.

Ratko Spasojević iz Šetića, moj komšija, nekada držao kafić u Setićima, također je bio u sali sa automatom na straži. Mijenjali su se svako 8 h na straži. Jednom sam ih prebrojao, osam stražara.

U sali su napravili nešto slično toru. Jedan dio su zagrado, iz koga su pucali. **Morali smo pjevati četničke pjesme i skandirati Miloševiću” (* * VRIJEME BE-ŠČAŠĆA ..., str. 83-84).**

³⁵⁰ * * OPTUŽNICE ..., str. 222; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 670; ICTY, Predmet

Od kraja maja 1992. mnogi Bošnjaci su zatočeni u zgradi Doma kulture u selu Čelopek i surovo fizički i psihički zlostavljani. Početkom juna jedna oružana grupa iz Srbije je “**napala zatočenike željeznim šipkama sa šiljcima i lancima. Neki zatočenici su bili prisiljeni da tuku jedan drugoga, a stražari su ubili trojicu zatočenika. Pripadnici ‘Žutih osa’, na čijem su čelu bila braća Vučković, Repić i Žučo, stigli su 11. juna u Dom kulture i ubili najmanje pet zatočenika. Jednom čovjeku su odsjekli uho, drugima prste na rukama, a najmanje dvojica su seksualno osakaćena. Repićevi ljudi su tjerali zatočenike da jedu odsječene dijelove tijela i ubili dvojicu koja to nisu mogla da urade**”.³⁵¹

br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 371, 374 i 718; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 84-85. Jedan broj logoraša iz Batkovića odveden je u kinosalu u Pilici. “**Nije bilo WC-a, pa je narod vršio nuždu u nekim malim, sporednim prostorijama. Poslije je to iscurilo na patos. Šlaufovima su kroz prozor obacivali vodu, da se zatočenici napiju ...**” (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 84-85).

Nakon nekoliko dana jedan broj zatočenika odveden je (kamionima sa pokrivenom ceradom) u Gerinu klaonicu u Karakaju. U klaonici je “**unutra bila urađena cementna glazura sa slivnicima. Imala je dva nivoa krova i pokrivena je na dvije vode. Zagrađena je ogradom od betonskih elemenata. Ja sam upao u jednu prostoriju gdje nas je bilo 16. Najedanput je naredio da okrenemo glave prema zidu. Uhvatio sam se za ruku sa amidžićem Sejdom Hasanovićem, počeli su pucati po nama rafalima. Počeo je jedan pucati sa vrata, sa lijeve strane i to je imao puškomitraljez. Ja sam pao na pod ... Valjda me Smajo povukao rukom. Glava mi je bila okrenuta prema zidu, vidio sam da me ništa ne boli. Ne mogu opisati jauke i krkljanje ljudi koji umiru. Svo vrijeme sam bio svjestan. Čuo sam paljidbu iz drugih prostorija i jedan kaže: ‘Udri, da im majku, imamo dovoljno municije’, a drugi odgovara: ‘neka, neka se pate’. To je mene spasilo, pa nisam bio ranjen. Čuo sam kada kažu: ‘Palite kamione da idemo po sljedeću turu’.**

Taj dan su dovučene tri ture i strijeljane. U trećoj turi bio je rahmetli Vejsil Hamzić. On se, također, spasio, ali je poginuo na brčanskom ratištu.

Ustao sam, izašao, preskočio zid, potrčao u neko žito. Bio sam u žbunju uz Drinu i primijetio sam kako su dovukli još dvije ture kamiona i čuo sam rafale. Taj što nas je strijeljao imao je vojničko odijelo, prilično crn, mogao bih ga prepoznati na fotografiji, kosa mu kuštrava, sjajna, dečko od nekih 20 godina” (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 85).

³⁵¹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 226, 289, 347 i 405; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 372 i 718; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 72, 74, 116 i 142.

U logoru Dom kulture u Čelopeku, gdje je, pored ostalog, iz logora “Novi izvor” juna 1992. prebačeno 162 logoraša muškarca iz Diviča, **“nad zatočenim Muslimanima su vršeni pokolj, seksualni zločini i sakaćenja”** - logoraši su ubijani, mučeni, mrcvareni. Na Vidovdan, 28. juna 1992, ubijena su 44 logoraša.³⁵²

Zločinci su, posebno Dušan Repić i Lopov (identitet nepoznat), logoraše danonoćno tukli (stolicama, željeznim šipkama i drvenim palicama), ubadali i probadali noževima, otkidali im genitalije, prisiljavali ih da jedni drugima otkidaju genitalije i masakrirali logoraše, pri čemu je **“svaki dan odveden ili ubijen najmanje jedan čovjek”**. Jedne večeri su svezali braću Kapidžić - Smaila, Sulejmana, Sejada i Eniza. **“Cijelu noć su bili vezani, a sutradan su došli ‘Pufta’ /identitet nepoznat - prim. S. Č./ i ‘Repić’ /Dušan Repić - prim. S. Č./ i odveli ih u nepoznatom pravcu”**, odnosno ubili.³⁵³

Dušan Repić i Lopov su jedne noći upali u logor i **“na jednu stranu odvojili očeve i sinove. Na binu su odvojili od nas Kuršumović Fahrudina i sina Ismaila, Jahijagić Ismaila i sina Almira. Pošto mi nije bilo oca, uzeli su mi amidžu i mene, četvrti par je bio Bikić Šaban i taksista Atlić Hasan. Izveli su nas na binu i naredili da se skinemo goli, ne bih pisao što su nam naređivali da radimo, to se zna čim su nas skinuli gole. Tu ih je posebno privlačilo što to rade otac i sin. Naredili su poslije nekima da drugima odgrizemo polne organe, ne odsijeku, već odgrizu ...”**.³⁵⁴ Nakon toga, svi su ubijeni i zaklani.³⁵⁵

Agresor je 1992, pored navedenih objekata, civile bošnjačke nacionalnosti držao zatočene u više (zatočeničkih) centara u općini Zvornik, gdje su ih tukli i **“pogubili velike grupe ljudi”**: u štabu CS-a u Orahovcu, zatvoru nedaleko od “Novog izvora”, zatvoru u Zvorniku, SUP-u, osnovnoj školi u Kneževićima, Ciglani u Karakaju, preduzeću “Hla-

³⁵² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 659 i 668; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 105; Z. Milanović, nav. dj., str. 75.

³⁵³ * * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 72, 74, 116 i 142.

³⁵⁴ Isto, str. 74.

³⁵⁵ Isto, str. 116.

dnjača”, Omladinskom naselju, sportskoj dvorani, kući Paše Salihović, osnovnoj školi u Liplju, motelu “Vidikovac” i drugim.³⁵⁶

Pripadnici srpskih snaga su 30. maja 1992. “**pogubili ukupno 88 zatočenika u Domu kulture**”,³⁵⁷ a 27. juna 20 i ranili 22 zatočenika.³⁵⁸ Sredinom jula preostali zatočenici su premješteni u logor Batković.³⁵⁹

U navedenim zatočeničkim objektima “**zatočenici su bili izloženi batinanju i nečovječnim uslovima, uključujući i nedostatak hrane, vode i higijene, a u nekim od njih počinjena su i masovna ubistva ...**”.³⁶⁰

Mnogi Bošnjaci s područja **Srebrenice** zatočeni su u sljedećim zatočeničkim objektima: Autoservis, fabrika “Cinkara”, Fabrika akumulatora (Potočari), fabrika stolica “Zeleni Jadar”, štale “Drine” Zeleni Jadar, Osnovna škola “Skelani”, fabrika limenki, Zemljoradnička zadruga i Stanica javne bezbjednosti Skelani, rudnik “Sase” i drugi.³⁶¹

U logoru Sase bio je zatočen i jedan broj civila iz Bratunca, uključujući i iz naselja Suha.³⁶²

³⁵⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 29; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 373; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 10.

³⁵⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 373.

³⁵⁸ Isto, paragraf 372.

³⁵⁹ Isto.

³⁶⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 670.

³⁶¹ AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 8.

³⁶² E. Bećirević, nav. dj., str. 171, napomena 451.

Jedan broj Bošnjaka iz Srebrenice zatočen je u logoru Sušica, kao i u logorima u Karakaju.³⁶³

Jedan broj Bošnjaka s područja istočne Bosne je, nakon zauzimanja sigurne zone Ujedinjenih nacija **Srebrenica**, jula 1995, odveden u koncentracioni logor Batković.³⁶⁴ Sredinom jula 1995. u Batković je od **“očekivanih”** 1.300 odvedeno 200 zarobljenika.³⁶⁵ U noći između 17. i 18. jula 23 ranjenika (iz Doma zdravlja Bratunac) odvedena su u logor Batković.³⁶⁶ Iz zatočeničkog objekta u kasarni u preduzeću **“Standard”** u Zvorniku u Batković je **“od mnogo neprijateljskih vojnika”** između 23. i 26. jula prebačeno oko 140-150 zarobljenika.³⁶⁷ Civilna policija iz Bijeljine je 26. jula **“sprovela zarobljenike iz Pilice u Batković”**, **“koje je zarobila Zvornička brigada”**.³⁶⁸ Od sredine do kraja jula 1995. **“veći broj bosanskih Muslimana iz Srebrenice i Potočara, koji su prešli u Srbiju, vraćen je Bratunačkoj brigadi, a zatim prebačen u zatvore-**

³⁶³ Isto, str. 214.

³⁶⁴ ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGANA NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *JAVNA REDIGOVANA VERZIJA PRESUDA*, 10. juni 2010, paragraf 581; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 332-333, 394, 397-398, 428-429, 658-659 i 690.

³⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGANA NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *JAVNA REDIGOVANA VERZIJA PRESUDA*, 10. juni 2010, paragraf 590, napomena 7148; Isto, tom II, paragrafi 1253-1258.

³⁶⁶ Isto, paragrafi 590-591; Isto, tom II, paragraf 62; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 332-333. Ranjenici su **“stigli pred hangare ograđene žicom koje su čuvali naoružani vojnici. Ubacili su nas u jedan hangar krov, bez vrata i prozora. Podovi su bili goli. Tu je noću bila velika hladnoća, a danju nas je pržilo sunce ... Hajrudin Alić, jedan od ranjenika je umro, kao i jedan mladić koji je bio uhvaćen u šumi ...”** (S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 332-333 i 393-394).

³⁶⁷ ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGANA NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *JAVNA REDIGOVANA VERZIJA PRESUDA*, 10. juni 2010, paragrafi 592-593; Isto, tom II, paragrafi 1912-1913.

³⁶⁸ Isto, paragraf 594. Nije poznat broj zatočenika.

ničke objekte u Knežini, Batkoviću, odnosno Vlasenici, na osnovu naredjenja Komande Drinskog korpusa”.³⁶⁹

Nakon što su jedinice JNA u sastavu Novosadskog korpusa (iz Vojvodine, Srema i Banata) i jedinice specijalne policije Ministarstva za unutrašnje poslove Srbije, kao i druge srpske oružane formacije, 17. aprila 1992. ušle u **Bratunac** i “**prisilile Muslimane na predaju**”,³⁷⁰ te neposredno poslije izvršenog genocida u Glogovoj, 9. maja 1992, kada je ubijeno 64 civila, i drugim mjestima (Hranči, Blječevoj, Suhoj, ...), i “**preostali Muslimani odvedeni u srpski zatvor, a većina objekata u selu zatim spaljena**”,³⁷¹ agresor je sljedećeg dana na stadionu fudbal-

³⁶⁹ Isto, paragraf 594; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 397-398 i 690. Jedan broj Bošnjaka je, tražeći spas, uspio preći u Saveznu republiku Jugoslaviju (Ljubovija i Bajina Bašta), gdje ih je policija Republike Srbije pohapsila i (najveći broj) vratila u “Republiku Srpsku”. Neki od njih su likvidirani, a drugi odvedeni u koncentracioni logor Batković, gdje su kasnije razmijenjeni (Isto).

Krajem decembra 1995. koncentracioni logor Batković je zatvoren (**ICTY**, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGANA NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIČANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *JAVNA REDIGOVANA VERZIJA PRESUDA*, 10. juni 2010, paragraf 596).

Jedan broj logoraša odveden je u logor Kotorsko (Doboj), gdje su ih stalno, danju i noću, tukli, udarali palicama, nogama, rukama, drvenim štapovima, crijevom od vode i dr. Po nekoliko dana su držani po samicama, izranjavani, bez hrane i vode (S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 333; **ICTY**, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGANA NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIČANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *JAVNA REDIGOVANA VERZIJA PRESUDA*, 10. juni 2010, paragraf 596, napomena 2163).

³⁷⁰ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 624-625; V. Šabić, **GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 45-48 i 72-73.

³⁷¹ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 626; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 314 i 718; * * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 148-149; N. Mašić, **ISTINA O BRATUNCU: AGRESIJA, GENOCID I OSLOBODILAČKA**

skog kluba "Bratstvo" u **Bratuncu** formirao sabirni logor, u kojem je zatočeno oko 8.000 civila, koje su silom istjerali iz domova (s područja više sela), gdje su bili "**prisiljeni da srpskim vojnicima daju svoje lične karte, novac i ostale predmete od vrijednosti**" i gdje su zločinci izvršili "**selekciju silom razdvojivši žene, djecu i starce**" od muškaraca. Preko 600 muškaraca su zatočili u prostorijama sportske dvorane Osnovne škole "Vuk Karadžić", gdje su podvrgavani "**najsurovijim metodama mučenja, zlostavljanja i likvidacije. Četnici su logoraše tukli željeznim šipkama i drvenim motkama, ubijali ih iz pištolja i vodili na 'saslušanje' u susjednu prostoriju, koja je bila puna leševa, prisiljavajući ih da gaze po mrtvim tijelima. U 'vratima svlačionice ukovani su veliki ekseri, na koje su nabijali ljude u predjelu bubrega, pa nakon toga se vrši odsijecanje ušiju, nosa, vađenje očiju, sijeku se po dva prsta u ruku, sijeku se genitalije, vadi se nožem direktno srce', prosipa mozak, ...**".³⁷²

BORBA 1992-1995, Opština Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, str. 41-48; V. Šabić, nav. dj., str. 42 i 48-50. Istoga dana srpske snage su zapalile kuće u bošnjačkim selima Cerovac i Polje, a sljedećeg dana napale bošnjačka sela Suha i Mihaljevići. "**Muški stanovnici sela su zarobljeni i odvedeni u školu 'Vuk Karadžić', dok su žene i djeca odvedeni na Fudbalski stadion u Bratuncu**" (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 314).

Agresor je 3. juna 1992. u naselju Suha likvidirao 38 Bošnjaka - žena, djece i staraca (najmlađe dijete imalo je dvije godine) - E. Bećirević, nav. dj., str. 171. I taj zločin genocida bio je u skladu sa srpskom genocidnom ideologijom i genocidnom politikom o istrebljenju Bošnjaka (Isto).

³⁷² * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 227, 286, 290, 344, 348 i 403; S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 105; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 103; Z. Milanović, nav. dj., str. 73; N. Isanović, nav. dj., str. 68, 70 i 72; M. Džanko, nav. dj., str. 108-109; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 146-148; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESEK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 627-628; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 315-317, 320, 718 i 799; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 44, 46, 52, 90, 144 i 194; W. Tochman, nav. dj., str. 40; N. Mašić, nav. dj., str. 42 i 48-58; V. Šabić, nav. dj., str. 49-50; E. Bećirević, nav. dj., str. 165-171.

"U prvoj grupi bilo je oko 600 muškaraca. Sa stadiona smo dovedeni u fiskulturnu salu O. Š. 'Vuk Karadžić' u Bratuncu ... Prilikom ulaska u salu primijetio sam u svlačionici oko 20 mrtvih lica. Sve nas koji smo došli smjestili su na desnu stranu sale, jer se na lijevoj strani nalazilo dvadeset do trideset polumrtvih ljudi, ranije isprebijanih

Mnoge logoraše zločinci su strijeljali u blizini navedene škole, gdje je u hangaru bila mrtvačnica, zatim su u kontejnerima palili leševe i buldožerima ih zatrpavali.³⁷³

i mučenih. U sredini sale nalazio se jedan stol na kome su se nalazili razni predmeti za mučenje, kao: željezne poluge, držalice od poljoprivrednih alatki, omče za davljenje, makaze za siječenje dijelova tijela ... Od ubijenih ... prepoznao sam ... Halilović Osmana ... oba oka su mu bila izvađena” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 70).

Zatočenike su “udarali raznim cijevima, palicama i svim drugim što im je bilo pri ruci. Nakon mučenja isprebijanog čovjeka okretali bi prema patosu i ubijali ga ... Kako je nas 600 bilo smješteno u sali na vrlo malom prostoru prve večeri od pretrpanosti ugušilo se devet ljudi ... Bacali su loptu u plafon sale i koga lopta u padu pogodi toga su vodili na likvidaciju”(Isto).

Među ubijenim civilima u svlačionici “bila je jedna žena i jedna djevojčica od 10 godina. Žena je bila zaklana, grudi isječene. Kod djevojčice je bila glava smrskana. Gomila mrtvaca je bila ogrezla u vodi” (Isto, str. 146).

Zločinci su “nekim logorašima zabadali nož u vrat, pustivši im krv, a drugima su čak odsijecali prste ruku, a da bi sve to bilo još gore, sve ovo su radili dok bi mi uz to morali pjevati četničke pjesme, stajati uspravno i visoko držati podignuta tri prsta” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 44).

Bošnjake su, tvrdi jedan od (preživjelih) zatočenika, “tukli po glavi drškama od tvrdog drveta natopljenim vodom dok im ne bi razmrskali glavu, a mozak i krv rasuli po podu. Mene su tjerali da kupim mozak mog najboljeg druga i stavim u majicu koju su mi skinuli, a mozak je onako vruć i sklizak ispadao iz mojih ruku. Od toga sam se onesvijestio ...” (N. Isanović, nav. dj., str. 68).

U navedenom logoru su “četiri člana porodice Gušić zaklana. Njihovi leševi su kasnije pronađeni na stratištu zvanom Turbe u Dugom polju. Jednom od njih je bila odsječena glava, a drugom su tabani bili potkovani ekserima” (M. Džanko, nav. dj., str. 108). Izeta Ahmića su živog zapalili u kontejneru za smeće (Isto).

Efendiju Mustafu Mujkanovića su udarali “svim i svačim: šipkama, noževima, drvenim palijama, tražeći od njega da pije pivo i da radi čudne stvari”. Pošto “pored svih udaraca i silnih mučenja” efendija “nije puštao čak ni glasa, umro je onog momenta kada su mu drvenim palijama prosuli mozak na parket sale” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 44 i 144; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 147-148; M. Džanko, nav. dj., str. 108; N. Mašić, nav. dj., str. 49-50; V. Šabić, nav. dj., str. 52; E. Bećirević, nav. dj., str. 167).

“Posebno je bilo ubijanje i držanje hodže. Srušio se na pod od udaraca. Potom su ga klali, ali nešto sporije od ostalih, valjda su u tome posebno uživali. Hodža je bio izuzetno hrabar i umjesto tri, na izdisaju je digao dva prsta. Dirljiva je to slika. Toga dana su i meni naredili, te sam nosio dva umrtvljenika u hangar. U hangaru je bila gomila mrtvih ljudi, mislim oko 500 osoba (stravična slika). Tortura je nastavljena u toku noći, te sljedećeg dana i noći, dakle, ukupno dva dana i noći. Nije bilo hrane i vode, tek što bi neko na rizik izašao i zahvatio vode ...” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 147).

³⁷³ Isto. Milenko Prodanović, komandir 1. voda bratunačke jedinice za posebne namjene, “bio je zadužen za zatočenički objekat u školi ‘Vuk Karadžić’. Zatočenike

Mnogi Bošnjaci koji “nisu mogli stati” u sportskoj sali Osnovne škole “Vuk Karadžić” “bili su na licu mjesta ubijani iz automatskog naoružanja. Premlaćivanja su vršena prema spiskovima na kojima su bila imena uglednih članova zajednice. Između 30 i 50 ljudi je umrlo od povreda prve noći, dok se devet ostalih ugušilo u metežu, kada je 500-600 zatočenika pokušalo izbjeći premlaćivanje. Lokalni imam /Mustafa Mujkanović - prim. S. Č./ je pretučen i izboden na smrt pred oko 500-600 zatočenika, nakon što je odbio da pređe na hrišćanstvo i podigne tri prsta u srpskome maniru. Nakon tri dana mučenja, grupa je prebačena na Pale, gdje je zlostavljanje nastavljeno sve do razmjene. Zatvorenici su, prije nego što su napustili Pale, bili vezani u grupe od 10 i morali su proći kroz špalir vojnika koji su ih tukli kablovima, palicama i željeznim šipkama”.³⁷⁴

su tukli, mučili i nasumično ubijali” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 628).

³⁷⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 103; * * OPTUŽNICE ..., str. 227, 290 i 348; M. Džanko, nav. dj., str. 108-109; M. Omerdić, nav. dj., str. 180; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; E. Bećirević, nav. dj., str. 168. U logoru su, pored ostalih, ubijeni Mehmedalija Medo Delić i njegova dva sina. “Mlađi sin mu je bolovao od epilepsije. Medo je molio da ne tuku ovog mladeg sina, jer je bolestan. Bane je odmah pucao malom u glavu i rekao ‘neće više bit’ bolestan’. Onda je zločinac Bane ubio i starijeg Medinog sina, a onda i Medu” (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*). Pored navedenih civila, u spomenutom logoru ubijeni su: Hajro Osmanović, Hariz Muratović, “Mehmed ekonomista, Fejzo pekar”, Medo Verlašević, Mustafa Hasanović, Edhem Čomić, Džemo Hadžić (ubili ga drvenom držalicom - lobanju su mu razbili), Salko Ramić i mnogi drugi (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 52).

Zločinci su, nakon nekoliko dana mučenja, premlaćivanja i ranjavanja, u toku noći 13. maja 1992, oko 400 zatočenika iz fiskulturne sale Osnovne škole “Vuk Karadžić” prebacili (šleperima sa ceradama) na Pale, “gdje su bili zatočeni 4 dana. Svi su bili vezani žicom u grupi od po 10 ljudi, a tako svezane četnici su ih neprestano tukli željeznim cijevima, drvenim palijama, kundacima, gumenim palicama. Prilikom odlaska na razmjenu u Visoko /16. maja - prim. S. Č./ bratunački muslimani provedeni su kroz Pale, sjedište Srpske demokratske stranke i njezinih lidera /i paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine /Republike Srpske - prim. S. Č./, gdje ih je lokalno srpsko stanovništvo pljuvalo, gadalo kamenjem, flašama i psovali su im muslimansku majku. U Visoko je stiglo 399 zatočenika ...” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 147-148; M. Džanko, nav. dj., str. 108-109).

U “logoru smrti u školi ‘Vuk Karadžić’ u Bratuncu, za svega nekoliko dana koliko je postojao, ubijeno je 300 logoraša Bošnjaka” (“oko 150 u samoj sali i objektima, isti toliki broj ispred škole”).³⁷⁵

Agresor je civile Bošnjake zatočavao i u drugim objektima: u pravoslavnoj crkvi u Kravici, stanici policije (u Bratuncu), skladištu i podrumu “Ekspres” restorana, Bjelovcu, Osnovnoj školi “Konjević-Polje”, zgradi Zemljoradničke zadruge i dr.³⁷⁶ U pravoslavnoj crkvi u Kravici nad civilima - muškarcima, ženama i djecom izvršeni su najstrašnji zločini. Civile su razdvajali “u dvije grupe ... i počeli ... da tuku. Tukli su kundacima od pušaka, pendrecima, držalicama od sjekira, nogama, lopatama, ... Maltretiranja i tuču vršili su posebno odabrani ... četnici”.³⁷⁷

Vlada paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine je 15. maja 1992. izdala naredbu srpskom Kriznom štabu Sokolac “da obezbijedi tri šlepera (sa ceradama) kojima treba prebaciti zarobljenike na relaciji Pale - Visoko - preko Ilijaša” (AIIZ, inv. br. 4456, /“Vlada Srpske republike Bosne i Hercegovine/, Broj: 03-253, Pale, 15. maj 1992, NAREDBA; AIIZ, inv. br. 2-4457, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Broj: 03-250, Pale, 15. maj 1992. – Kriznom štabu Ilijaš).

³⁷⁵ AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; S. Čekić, nav. dj., str. 105; Z. Milanović, nav. dj., str. 73; N. Mašić, nav. dj., str. 49-50; V. Šabić, nav. dj., str. 51-52; E. Bećirević, nav. dj., str. 168. Postoje indicije “da je određeni broj tijela spaljen, da bi se uklonili tragovi zločina (E. Bećirević, nav. dj., str. 168).

³⁷⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 628; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 319; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 71-72; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 22; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 2.

³⁷⁷ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 71-72. “U tome se naročito isticao Nikolić V. Momir iz sela Hranče. On je ... jednim predmetem ... izvadio Salkić Šabanu desno ..., a potom lijevo oko. Nakon ovog događaja Šabana su odveli ..., govoreći mu: ‘Ideš da te sada vide’. Donosili su nam slaninu da jedemo ... One koji ne bi pojeli slaninu četnici su nemilosrdno tukli, a neke su i ubili ... Silovanja su vršena nad mladim ženskim osobama ...” (Isto, str. 72).

Nakon što su jedinice JNA (Novosadski korpus), specijalne snage Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije i druge jedinice zauzele Vlasenicu 21. aprila 1992, **“Muslimani su otpušteni s posla i podvrgnuti svim oblicima diskriminatornih mjera. Pripadnici srpskih snaga odlazili su u mnoga muslimanska sela i zaseoke u Opštini, u kojima su ponekad nailazili na oružani otpor. Uništavali su muslimanske kuće, zarobljavali muslimanske civile i pritvarali ih u sedamnaest objekata u kojima su ih često zlostavljali. Neki zatočenici su morali da napuste Opštinu”**.³⁷⁸

Jedan broj Bošnjaka (iz Vlasenice, Šekovića, Kalesije, Bratunca i Srebrenice) starosne dobi od 18 do 60 godina i pet maloljetnika, uključujući i žene i djevojke, zatočeni su u Stanici javne bezbjednosti u Vlasenici (logor je bio otvoren do 28. januara 1996), **“gdje su bili više puta zlostavljani i udarani željeznim cijevima, lancima i drugim predmetima. Nije bilo nikakve zdravstvene njege, a uslovi u pritvoru bili su loši”**.³⁷⁹ Jedan broj zatočenika je ubijen. Srpski vojnici su 21. maja

³⁷⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 652; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 375-358; V. Šabić, nav. dj., str. 53-55.

³⁷⁹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 230, 293 i 351; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 653 i 657; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 355 i 718; AIIZ, inv. br. 5815, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju BiH, Sektor AID Sarajevo, Sarajevo, 29. januar 1996, *IZJAVA* Fuada Ramića; AIIZ, inv. br. 5814, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 28. septembar 2015, *IZJAVA* Halila Bećirovića.

U maltretiranju i zlostavljanju zatočenika posebno su se isticali Dragiša Tešić i Rajko Lošić (AIIZ, inv. br. 5814, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 28. septembar 2015, *IZJAVA* Halila Bećirovića; AIIZ, inv. br. 5815, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju BiH, Sektor AID Sarajevo, Sarajevo, 29. januar 1996, *IZJAVA* Fuada Ramića).

Zadnja grupa logoraša (Hajrudin i Ismet Lokmić, te Ramić Fuad - Kalesija; Almir Ferhatbegović - Šekovići; Ifeta Bajramović, Šida Mašić, Hurma Kamenica, Šukrija Hajdarević i Alija Krdžić - Srebrenica; Durmo Memišević, Džemail Subašić, Mustafa

1992. godine, 29 zatočenika iz Stanice javne bezbjednosti “smjestili u autobus i ubili blizu sela Nova Kasaba”.³⁸⁰

Zločinci su zatočenike iz Stanice javne bezbjednosti odvodili na teške prisilne radove.³⁸¹

Oko 150 zatočenika “držano je u veoma teškim uslovima u pet prostorija opštinskog zatvora u Vlasenici, pod kontrolom policije. Zatočenici su morali da obavljaju različite poslove, od zakopavanja leševa, odnošenja imovine iz napuštenih muslimanskih kuća do kopanja rovova na liniji fronta”.³⁸²

Koncentracioni logor Sušica, u neposrednoj blizini Vlasenice - oko kilometar od grada, formiran je strogo povjerljivom naredbom “Komande brigade Srpske vojske ’Birač’”, majora Svetozara Andrića, oficira JNA/Vojske Jugoslavije, a u skladu sa “Odlukom Vlade SAR /Srpska au-

Begić, Hazim Gušter i Halil Bećirović) razmijenjena je 28. januara 1996. “posredstvom Međunarodnog crvenog križa na Aerodromu u Sarajevu” (Isto).

³⁸⁰ * * OPTUŽNICE ..., str. 225, 288, 347 i 405; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 357-358 i 718; N. Mašić, nav. dj., str. 56. Džemal Ambešković, koji je “organizovao lokalni referendum o nezavisnosti, ubijen je u pritvoru u Policijskoj stanici 22. maja 1992. ili približno tog datuma. Dana 21. maja zatočenicima su dva policajca naredila da izađu iz ćelija i da uđu u autobuse u kojima su im vojnici zaplijenili lične stvari, između ostalog, novac i dokumente. Autobus je krenuo u pravcu Bratunca u pratnji jednog oklopnog vozila i četiri automobila. Zauštavio se na rubu sela Nova Kasaba, gdje je zatočenicima naredeno da izađu iz autobusa u grupama od po pet ljudi. Dok su zatočenici izlazili, na njih su srpski vojnici pucali iz automatskih pušaka i mitraljeza montiranog na oklopnom vozilu. Svjedok Džafić, njegov brat, dva rođaka i još jedan muškarac s kojim je bio u srodstvu, izašli su iz autobusa u posljednjoj grupi. Na njih je otvorena vatra i svjedok je ranjen. Vojnici, od kojih je Džafić poznavao barem jednog, pregledali su preživjele i pucali im u glavu. Džafić je ležao na zemlji pretvarajući se da je mrtav dok vojnici nisu otišli i potom pobjegao na teritoriju pod kontrolom Muslimana. Muslimanski vojnici poslali su po leševe, ali su naišli na srpsku patrolu koja je na njih otvorila vatru i uspjeli su da izvuku samo 16 od 29 ubijenih zatočenika” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 355).

³⁸¹ AIIZ, inv. br. 5815, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju BiH, Sektor AID Sarajevo, Sarajevo, 29. januar 1996, IZJAVA Fuada Ramića.

³⁸² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 354 i 799.

tonomna regija - prim. S. Č./ 'Birač'", 31. maja 1992, kojom je "regulirano" i protjerivanje bošnjačkog stanovništva s tog područja.³⁸³ Logor (kojim je upravljala "vojska i lokalna policija") sastojao se od dvije glavne zgrade i jedne manje kuće. Zatočenici su bili smješteni u skladištu ili hangaru dimenzije 50 sa 30 m.³⁸⁴

Kroz logor Sušica, "**glavni zatočenički objekat na području Vlasenice**", "**prošle su hiljade zatočenika**". U periodu od kraja maja do oktobra 1992. u hangar u logoru Sušica zatočeno je **8.000 civila** Bošnjaka iz Vlasenice i okolnih sela, te Šekovića, Kalesije, Nove Kasabe, Milića, Bratunca, Srebrenice, Zvornika, Han-Pijeska, Sokoca, Rogatice i drugih općina istočne Bosne. Broj zatočenika se "**kretao između 300 i 500 ljudi. Zgrada je bila užasno pretrpana, a životni uslovi očajni. Hrana za zatočenike je bila oskudna i često pokvarena**".³⁸⁵

³⁸³ * * * **OPTUŽNICE ...**, str. 230, 293 i 351; AIIZ, inv. br. 9-9962, Komanda brigade SV "Birač", 31. maj 1992, Šekovići – Komandi; ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragraf 55; M. Omerdić, nav. dj., str. 292-293; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 352-353 i 799; E. Bećirević, nav. dj., str. 159; M. Karović - E. Aličković - H. Omerović, **GENOCID NA PODRUČJU OPĆINE VLAŠENICA 1992-1995**, * * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 935-938.

³⁸⁴ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragrafi 57-58; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 656; E. Bećirević, nav. dj., str. 158-161.

³⁸⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragrafi 57-58, 71-86, 202 i 210; ICTY, broj 00685748, Izjava Ibre Osmanovića; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 352-353; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma "Logori smrti"*; Z. Milanović, nav. dj., str. 75; * * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 82, 140, 149-151, 310 i 314; * * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 66; E. Bećirević, nav. dj., str. 159.

U logoru Sušica su “**držani muškarci, žene i djeca, a katkada su bile zatočene i cijele porodice**”.³⁸⁶ Stražari su “**svakodnevno surovo tukli zatočenike. Mnogi zatočenici su umrli od posljedica premlaćivanja**”.³⁸⁷

U zatočeničkom logoru Sušica nad Bošnjacima su izvršeni surovi zločini. Dragan Nikolić (od početka juna do oko 30. septembra 1992. bio je komandant logora) zatočenike je “**progonio na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi**” i “**podvrgavao ubistvima, silovanjima i mučenju**”, te “**učestvovao u seksualnom nasilju nad ženama**”.³⁸⁸

³⁸⁶ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragraf 59; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 151 i 310. U logoru je bilo “**mnogo djece od dvije do petnaest godina. Čak je bilo i djece sa majkama od jednog do deset mjeseci**” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 151).

³⁸⁷ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragraf 60.

³⁸⁸ Isto, paragrafi 2, 56, 66-68 i 179; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 656; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 352-353 i 718; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 310; E. Bećirević, nav. dj., str. 159-160-161. Zločinac Dragan Nikolić je, pored toga što je javno negirao postojanje Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, otvoreno iznosio namjeru za njihovo istrebljenje (“**Vi Muslimani nikada niste postojali, nikada nećete postojati, ja ću vas istrijebiti, poklati, sve ću vas iskasapiti**” (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*) i, u skladu s tim, istu provodio u praksi.

Dragan Nikolić je jednom logorašu odsjekao uho i “**dao mu da ga pojede, ali je on odbijao. Kada mu je prislonio pištolj na čelo čovjek je morao svoje uho pojesti. Onda mu je stavio papir sa solju na ranu od uha. Čovjek je vrištao i plakao, a on se samo smijao. Kroz kratko vrijeme Dragan ga izveo i nikada se nije vratio nazad**” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 80).

U logoru Sušica zločinci su ubijali i djecu. “**Jedne večeri, ne sjećam se tačnog datuma, tromjesečna beba je plakala. Bila je gladna. Dragan Nikolić, sin Spasoja, zv. ‘Jenki’, radnik u vlaseničkom ‘Alpru’, jedan od zloglasnih mučitelja u logoru ‘Sušica’, prišao je ženi koja je držala to dijete i uzeo od majke, rekavši da hoće da je nahrani. Iznio je bebu van i nije je više vratio. Sutradan mi je A. F., također logoraš, rekao da je našao bebu kraj omorike, puknute glave ...**” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 310).

Nikolić je zatočenike “**podvrgavao nehumanim životnim uslovima, uskraćujući im odgovarajuću ishranu, vodu, medicinsku njegu, uslove za spavanje i nužnike. Usljed atmosfere terora i uslova u logoru zatočenici su pretrpjeli psihičku i fizičku traumu**”.³⁸⁹ On je zatočenike “**okrutno i sadistički tukao ... Udarao je zatočenike nogama i pesnicama, koristeći pri tom oružje, kao što su željezne šipke, drške sjekira, kundaci pušaka, metalni 'bokseri', palice, gumena cijev ispunjena olovom, komadi drveta i drvene palice**”.³⁹⁰

Zločinci su zatočenike u logoru Sušica podvrgavali “**teškom fizičkom zlostavljanju koje je uključivalo udaranje pesnicama, nogama i premlaćivanje predmetima, kao što su komadi drveta**”. Zatočenike su tukli metalnim “bokserima” na pesnicama, drškama sjekira, željeznim šipkama, drvenim palicama, kundacima pušaka, gumenim cijevima ispunjenim olovom i čizmama.³⁹¹

“**Zatočenici su bili protivpravno zatočeni u logoru Sušica bez ikakvih dodira s vanjskim svijetom odakle je mogla stići značajna pomoć. U logoru su zatočenike čuvali ljudi naoružani automatskim puškama, ručnim bombama, noževima i drugim oružjem. U hangaru u logoru Sušica zajedno su bili zatočeni majke i kćeri, očevi i sinovi, mladi (napr. jedan zatočenik imao je tek godinu dana), nemoćni i stari.**”³⁹²

³⁸⁹ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragrafi 69 i 181.

³⁹⁰ Isto, paragrafi 189-192. Nikolić je zatočenike “**podvrgavao osobito ponižavajućim i degradirajućim postupcima. To je posebno važno za zatočence. Poput svih ostalih zatočenika, i one su morale pred svima u hangaru vršiti nuždu u kante postavljene u blizini vrata hangara ...**” (Isto, paragrafi 195-197).

³⁹¹ Isto, paragrafi 91-104, 109, 192 i 208. U koncentracionom logoru Sušica logoraše su udarali nogama i rukama, te kundakom puške, nanoseći im teške fizičke i psihičke povrede, nakon čega su mnogi izvedeni iz logora, “**od kada im se gubi svaki trag**” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, str. 5 i 8). Jednom broju logoraša tijela su pronađena, ekshumirana i identifikovana, a drugima tijela još uvijek nisu pronađena (Isto).

³⁹² Isto, paragraf 184.

Zatočnici su svakodnevno ponižavani, degradirani ili fizički zlostavljani.³⁹³

“Nehumani uslovi života u logoru bili su užasni i svi zatočnici živjeli su u strahu da će biti ubijeni ili mučeni ...”³⁹⁴ **“Uslovi za spavanje u logoru”** bili su užasni, grozni. **“Zatočnici su bili prisiljeni spavati nagurani jedni na druge na golom betonskom podu hangara ili na drvenim daskama.”**³⁹⁵

U hangaru je **“užasno zaudaralo. Zatočnici nisu mogli oprati ni sebe ni svoju odjeću. Osim toga, sredstva za higijenu zatočnicima nisu bila dostupna”**.³⁹⁶

Mnogi Bošnjaci ubijeni su u logoru Sušica.³⁹⁷ Tako je samo u toku noći 30. septembra 1992. likvidirano oko 150 zatočenika.³⁹⁸

³⁹³ Isto, paragraf 185. Jedna od Bošnjakinja bila je **“zatočena u Sušici devet dana i vidjela sam kako muče i ubijaju moje komšije i prijatelje iz grada. [...] Noću su odvodili žene i djevojke kako bi ih seksualno zlostavljali i neke od njih više se nikada nisu vratile. Ljude su odvodili na prisilni rad i neki od njih se nikada nisu vratili. [...] Ja sam tokom cijelog svog boravka u logoru bila u smrtnom strahu i nikada više neću biti ista osoba nakon onoga što sam proživjela u logoru Sušica”** (Isto).

“Mnogi nekadašnji zatočnici i danas trpe trajne, i to ne samo fizičke, posljedice postupaka samog optuženog ili postupaka do kojih je došlo njegovom voljom. Svjedokinja SU-115 izgubila je nekoliko zuba nakon što su joj izbijeni u Sušici i ‘još uvijek pati od posljedica premlaćivanja’ kojem je bila izvrgnuta u logoru. Habiba Hadžić trpi stalne bolove u laktu i ne može se okupati bez pomoći zbog ozljede koju joj je optuženi zadao kundakom puške” (Isto, paragraf 200).

³⁹⁴ Isto, paragraf 202.

³⁹⁵ Isto, paragrafi 198-199. **“Oni koji su imali više sreće pa su spavali na drvenim daskama mogli su se naći na golom betonskom podu”**, jer kada bi se Dragan Nikolić naljutio **“dao bi maknuti drvene daske iz hangara”** (Isto).

³⁹⁶ Isto, paragraf 199.

³⁹⁷ Isto, paragrafi 71-86, 202 i 210; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 357-358; * * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 56. Drago Nastić (radnik Vojnog odsjeka Kladanj) u Sušici je **“ubio dvojicu logoraša bez ikakve milosti”** (* * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 56).

³⁹⁸ * * * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288 i 405; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 357 i 1063; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; M. Karović - E. Aličković - H. Omerović, nav. dj., str. 937-938. Radovan Karadžić je, na sahrani

Logoraše iz logora Sušica odvodili su “na prinudni rad, na polje zasijano krompirom, kojom prilikom su morali kupiti, u staklenu bocu napunjenu vodom, nametnike tzv. zlatice”, prisiljavajući neke logoraše da piju sadržaj iz te flaše.³⁹⁹

Krajem juna 1992. “veliki broj zatočenih muškaraca prebačen je iz logora Sušica u veći zatočenički logor Batković blizu Bijeljine”.⁴⁰⁰ Krajem septembra 1992. određeni broj zatočenika je, također, prebačen u logor Batković.⁴⁰¹ U logoru Sušica je i krajem januara 1996. bila zatočena grupa od najmanje deset logoraša.⁴⁰²

poginulih srpskih boraca u Vlasenici, 30. septembra 1992, u svom govoru “pozvao prisutne da nikad ne zaborave žrtve niti oprostite ono što se desilo” (“... Mi nećemo i ne smijemo nikad zaboraviti niti smijemo zaboraviti njihovim dželatima i napadačima. Ne znam da li ja smijem da kažem da ne smijemo ni oprostiti”) - ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 357 i 1063; M. Karović - E. Aličković - H. Omerović, nav. dj., str. 938. Poslije sahrane “jedan od prisutnih obratio se određenim visokim srpskim funkcionerima, među kojima i lokalnom načelniku MUP-a i izrazio zabrinutost da bi Karadžićeve huškačke riječi mogle dovesti do nasilja nad muslimanskim zatočenicima u logoru Sušica. Te iste noći u logor su autobusima došla tri oficira MUP-a i u četiri navrata odvezla svih 140 ili 150 zatočenih i ubili ih. O tom masakru obaviješteni su pripadnici Kriznog štaba u Vlasenici, koji nisu preduzeli nikakve druge mjere osim što su naredili raspuštanje logora i sakrivanje tragova o njemu” (Isto).

³⁹⁹ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*, str. 8.

⁴⁰⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragraf 70; ICTY, br. 00685749-52, *IZJAVA* Ibre Osmanovića. Prilikom odvođenja logoraša (42), uglavnom žene i djecu, te nekoliko starijih, iz logora Sušice u logor Pelemiš (Kladanj), u neposrednoj blizini tog lokaliteta, autobusi su zaustavljeni. “Tu su nas dočekali Srbi iz Kladnja, koje ja dobro poznajem, ali sam im imena baš sva zaboravila. U tom momentu nam je prišao jedan mladi četnik koji je zgrabio jednog starca i zaklao ga (odsjekao mu glavu u sred autobusa, taj mladić se zvao Nešo Gagić - brat zaklanog logoraša je još živ i živi u Kladnju). Tijelo zaklanog su bacili u šumu, a glava je ostala u autobusu. Nešo je udario šamar Manjić Sadi i natjerao ga da briše krv u autobusu i da iznese glavu zaklanog čovjeka. Sve je to trajalo nekoliko sati dok nisu stigli kamioni da voze starce u pravcu Kladnja ...” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 56).

⁴⁰¹ AIIZ, inv. br. 2-3283, Republika Bosna i Hercegovina, Skupština opštine Lukavac, Biro za ratne zločine, Lukavac, Broj: 127/93, 30. juli 1993, *IZJAVA* Iljaza Pejovića.

⁴⁰² AIIZ, inv. br. 5815, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju BiH, Sektor AID Sarajevo, Sarajevo, 29. januar 1996, *IZJAVA* Fuada Ramića.

Agresor je civile Bošnjake premlaćivao, ubijao, ranjavao, mučio i silovao i u drugim zatočeničkim objektima i prisiljavao ih **“da pokopaju one koje su ubile srpske snage”**, među kojima su bili: srednja škola, osnovna škola, hotel “Panorama”, vojna sportska dvorana, Dom kulture i pilana u Milićima, štale zadruga u Piskavicama, peradarska farma Šošari, stadion i skladište u Vlasenici i drugi.⁴⁰³

U logoru Pelemiši (**Kladanj**), (u kućama) pored žena i djece, bilo je zatočeno i **“nekoliko muškaraca”**.⁴⁰⁴

U periodu od jula do septembra 1992. srpske snage su napale i razorile bošnjačka sela na području **Sokoca**, uključujući Pihlice, Kaljinu, Šahbegoviće, Manguriće i Meljine. **“Napadi su počinjali artiljerijskom vatrom, nakon čega bi uslijedili upadi pješadije, a završavali su se paljenjem sela.”** U tim napadima izvršeni su brojni zločini nad civilima i civilnim objektima. U napadu na Meljine ubijene su četiri žene: **“jedna je ubijena u granatiranju, a tri su zaklane.”** U Novoseocima je 22. septembra ubijeno 47 civila (muškaraca).⁴⁰⁵

⁴⁰³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 653 i 657; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 356; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 28; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 10; AIIZ, inv. br. 5814, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju BiH, Sektor AID Sarajevo, Sarajevo, 29. januar 1996, IZJAVA Fuada Ramića. Srpska vojska, **“koja je djelovala iz zgrade Civilne zaštite, također je držala zatočene nesrbe /odnosno Bošnjake - prim. S. Č./ u skladištu u Vlasenici. Kada bi ti nesrbi autobusima bili razvoženi iz skladišta, većinu bi ih, nakon što bi se vozilo zaustavilo, poubijali. Još jedan pokolj nesrba izvršen je u skladištu u Vlasenici, u kojem su ljude, također, prebijali”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 657).

⁴⁰⁴ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 85-86 i 298.

⁴⁰⁵ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 222; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 689, 691, 693 i 718; S. Gagula, nav. dj., str. 154.

Mnogi Bošnjaci su bili zatočeni u više logora i zatočeničkih centara. Nekoliko civila je zatočeno u jednoj baraci u nekadašnjoj fabrici Kožarsko-tekstilnog kombinata u Knežini, gdje su ih policajci ispitivali i tukli. U osnovnoj školi na Sokocu i u osnovnoj školi u Čavarinama je, također, bilo zatočenih Bošnjaka, gdje su uslovi bili veoma teški, a **“nije bilo dovoljno hrane i sanitarnih čvorova”**. Zatočenike su stalno tukli. Jedan broj logoraša je sredinom marta 1993. premješten u logor Batković u Bijeljini, odakle su, nakon dužeg zatočenja prebačeni u logor KPD “Butmir” na Kuli.⁴⁰⁶

Agresor je 1992. na području općine Sokolac, pored navedenih zatočeničkih centara, civile držao zatočene u sljedećim zatočeničkim centrima: na stočnoj farmi “Podromanija”, u pošti Knežina, Srednjoškolskom centru “Slaviša Vajner Čiča”, Stanici službe za održavanje puteva u zimskim uslovima, “Šipad Romanija”, privatnim kućama u Čavarinama, klaonici na Sokocu, psihijatrijskoj bolnici, centralnom zatvoru, Klaonici, Stanici zimske službe i drugim.⁴⁰⁷

Od marta 1992. naoružani Srbi i pripadnici JNA, uključujući Užički korpus JNA i jedinicu Rajka Kušića, **“pljačkali su, šikanirali i zlostavljali Muslimane”** na području **Rogatice**.⁴⁰⁸

Srpske snage su, u skladu sa genocidnom namjerom i genocidnom politikom, od 22. maja 1992, otvarajući vatru iz pušaka i protivavionskih

⁴⁰⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 690 i 693; * * OPTUŽNICE ..., str. 230, 293 i 351; * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 156; S. Gagula, nav. dj., str. 27-28, 77-88, 90-271.

⁴⁰⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 692; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 28; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 8; S. Gagula, nav. dj., str. 128-174.

⁴⁰⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 676; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 641-643; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA** ..., str. 138-140 i 142-146.

mitraljeza, koristeći avijaciju JNA (razorne bombe 'krmače' i kasetne bombe), oko sedam dana granatirale, a na kraju i zauzele grad Rogaticu i okolna sela.⁴⁰⁹ **“Uz pljačkanje i spaljivanje bošnjačkih sela, bošnjačkih kuća i gospodarskih objekata, zvjerski su mučeni, ubijani i klani i njihovi stanovnici, uglavnom nejač: žene, djeca, starci, invalidi i bolesni.”** Poslije žestokog granatiranja, 19. juna 1992, zapaljene su gradske četvrti Tekija, Gračanica i druge, te **“na zvjerski način”** ubijeno 147 civila.⁴¹⁰

Nakon granatiranja i zauzimanja Rogatice, Srbi su Bošnjacima, koji su preživjeli srpske napade, naredili **“da se okupe na centralnom gradskom trgu. Vojnici u uniformama JNA, među kojima je i bio jedan rezervni kapetan JNA, tražili su od muslimanskog stanovništva da potpišu izjavu o lojalnosti, predaju se i presele u srednju školu 'Veljko Vlahović', prijeteci da će ih ubiti ako to ne učine. Na gradskom trgu se okupilo ukupno 2.500-3.000 Muslimana. Pripadnici srpske policije i drugi ljudi u maslinastosivim uniformama su sve one koji nisu postupili po naređenju da odu u Srednju školu istjerali iz njihovih domova, potom razdvojili muškarce od žena i muškarce pretukli”**.⁴¹¹

⁴⁰⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 641-642; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 678; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 137-140 i 142-146; N. Agić, **ŽIVI ŠTITTOVI: Hronika desetog genocida nad Bošnjacima i počeci otpora naroda općine Rogatica**, Biblioteka Bosna na Drini, Sarajevo, 1995, str. 68-69; E. Bećirević, nav. dj., str. 178.

⁴¹⁰ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 138-140 i 142; N. Agić, nav. dj., str. 69 i 97-100; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 641; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 676.

⁴¹¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 678; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 641; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 137-140 i 142-146;

Srbi su u navedenoj školi zatočili preko 1.000 rogatičkih Bošnjaka, gdje su bili **“izloženi sistematskom premlaćivanju, silovanju i nehumanim životnim uslovima”**. **“Okolo srednje škole su postavljeni stražari i mitraljeska gnijezda, a zatočenicima je saopšteno da su oko škole postavljene mine. Srpski vojnici, policajci, pripadnici specijalnih i paravojnih /odnosno legalnih - prim. S. Č./ jedinica ispitivali su Muslimane koji su u toj srednjoj školi bili zatočeni i do tri i po mjeseca. Stražari su tukli, silovali i mučili zatočene Muslimane. U nekoliko prilika u periodu od juna do septembra 1992., neke zatočene muškarce su izveli i ubili.”**⁴¹²

Mnogi civili s područja Rogatice, koji su preživjeli srpske napade u proljeće i ljeto 1992, **“pokupljeni su i odvedeni u razne zatočeničke objekte, između ostalih i u školu ‘Veljko Vlahović’”,** gdje su bili **“izloženi sistematskom premlaćivanju, silovanju i nehumanim životnim uslovima”**.⁴¹³

Više civila je zatočeno u Fabrici slada, Poljoprivrednom dobru Rogatica (“Rasadnik”), SUP-u, štalama ergele konja na Borikama, Crkvenom domu (u garaži) i drugim objektima, gdje su ih stražari ispitivali i tukli.⁴¹⁴

* * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, 65, paragrafi 2229-2328; M. Džanko, nav. dj., str. 110 i 112.

⁴¹² * * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 405; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 641; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 679, 685 i 718; AIIZ, inv. br. 03-5818, Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Broj: 12.402/98, *IZJAVA* Samke Smajić.

⁴¹³ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 641; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 142-146; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 27; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 6. **“Okolo 15. juna 1992. privremeno je u Rogatici zatočen izvjestan broj Muslimana koji su konvojem otišli iz Višegrada i njih su potom ubili lokalni Srbi, među kojima i tjelohranitelj Rajka Kušića”** (Isto).

⁴¹⁴ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 229, 292 i 348; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESU-*

U novoj Osnovnoj školi “Ragib Džindo”, kao i u staroj školi, zatočeni su mnogi Bošnjaci.⁴¹⁵

Zločinci su u logoru “Rasadnik”⁴¹⁶ premlaćivali, maltretirali, vrijeđali, ponižavali i ubijali zatočenike.⁴¹⁷ Tako su, pored ostalih, motornom

DA, 27. septembar 2006, paragrafi 680 i 683; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 140 i 142-146; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 27; * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, 65, paragrafi 2278-2293; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 6; M. Džanko, nav. dj., str. 110 i 112; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 162.

⁴¹⁵ * * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 267; * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, 65, paragrafi 2294-2295.

⁴¹⁶ Riječ je o poslovnoj zgradi Poljoprivrednog dobra Rogatica (“Rasadnik”). U toj zgradi “bila je i ratna lokacija srpske milicije. Za zatvor su bile izdvojene četiri prostorije od kojih je jedna bila bivša kuhinja i jedna trpezarija, a obadvije popodene keramičkim pločicama, a zatim i još dvije bivše kancelarije sve na istom ulazu. Na sobama su sa vanjske strane postavljene reze u koje su stavljene kuke od armature ili neki drugi predmeti. U dvije prostorije su bile podignute palače, a prozori su bili iznutra zakovani daskama. Sam objekat je bez izolacije pa se osjećala strašna vlaga, tako da svi odjevni predmeti koji nisu bili na nama bili su mokri, a šibica ako nije bila uz tijelo nije se mogla ukresati. U početku smo spavali na po jednom ćebetu, kojim smo se i pokrivali, a koja smo ponijeli iz škole. Kasnije smo prostirku i pokrivače uvećali donošenjem iz grada, prilikom obavljanja radova na čišćenju stanova i useljavanja četnika u muslimanske stanove i kuće” (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 144).

U navedeni logor je, pored ostalih, bila zatočena i “jedna grupa zarobljenog muslimanskog živilja /15. augusta 1992. - prim. S. Č./ iz ulica Miloša Forcana, među kojima je bilo desetak žena i nekoliko starica, a zatim djeca Vatreš Esmin, koji je u zatvoru 11. 09. 1992. napunio dvije godine života. Mujezinović Dževad bio je završio treći razred osnovne škole, Mujezinović Emina, završila je šesti razred osnovne škole, Mujezinović Džemila, drugi razred srednje škole. Jedna grupa muslimanskog živilja dovedena je 01. septembra i to Kozić Tima, sa kćerkom Hamidom, starom četiri mjeseca, i kćerkom Amirom, starom 18 mjeseci. Ovo su bili i najmlađi zatvorenici u zatvoru u Rogatici” (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 146).

⁴¹⁷ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 144-146; * * **OPTUŽNICE ...**, str. 225, 288, 346 i 405. Zatočenici su u logoru “bili kao izložbeni eksponati, svako je od četnika mogao u svako doba dana i noći da uđe u zatvorske sobe, da nas posmatra, maltretira, vrijeđa, a povremeno i tuče. Soba desno od ulaza u objekat je određena za zatvorenike, koji su bili više sumljivi i oni su bili redovno izloženi batinanju. To su radili isključivo noću. Nama ostalima iz drugih soba bilo je potpuno onemogućeno

pilom zaklali Bećira Čutahiju. Zatočenica Hadžira Sućeska je “**cijeli dan nakon tog stravičnog zločina prala krv**”.⁴¹⁸ Alija Omerhodžić je “**isječen motornom pilom, a Sejfo Mirvić je isječen sa sjekirom**”.⁴¹⁹

Zatočenike iz “Rasadnika” i Srednjoškolskog centra svakodnevno su odvodili na prisilne radove,⁴²⁰ te u “žive štitove”, gdje su mnogi ubijeni.⁴²¹

da vidimo unutrašnjost prostorije i zatvorenike koji su se unutar nje nalazili, jer kada su njih puštali u WC ili kad su im dostavljali hranu naše sobe i nas u njima su obavezno zaključavali. U toj sobi smo čuli tuču, a ponekad tokom cijele noći. Uz tuču bi čuli i vrisku i zapomaganje zatvorenika, udarci željeznih šipki i drugi predmeti od tijela zatočenih, psovke koje su se svodile na psovanje ‘ustaške majke’ i uzvike ‘Evo vam Džamahirija’, ‘Evo vam vaš Alija’. Ujutro bi iz drugih soba bili izvođeni zatvornici koji bi kopali grobove i sahranjivali bi ubijene iz te sobe. Tako znam da su, pored ostalih, u toj sobi ubijeni jedan Kapo ..., Konaković ..., Alija Dedajić i drugi. Sahranjeni su iznad zatvorske zgrade u pravcu sjevera, pored potoka, gdje je već bilo formirano zatvorsko groblje. U to groblje su sahranjene i dvije umrle žene koje sam ranije pomenuo. Sahrana mrtvih je bila i prva obaveza nas zatvorenika. Ja u groblje nisam išao, ali su mi ostali govorili da su grobovi bez natpisa i bez ikakvih drugih obilježja. U udaranju i premlaćivanju zatvorenika naročito se isticao Ljubinac Radisav, zvani Pjano, a zatim Šolaja Dragan sa Sokoca, neki Brđanin ... (ne sjećam se imena), te Vojnović Mišo, koji je bio upravnik ovog zatvora” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 144-145).

⁴¹⁸ AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 140.

⁴¹⁹ * * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 62.

⁴²⁰ * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 145. Zatočenici su “od prvog dana odvođeni u grad na rad, a radili su se poslovi od najlakših do najtežih, a u početku je bilo čišćenje grada. Najviše vremena na radu smo proveli u prebacivanju drva za ogrev od muslimanskih do srpskih kuća. Zatim na utovaru pšenice iz Silosa u šlepere koji su vozili na mljevenje u Bijeljini, a zatim dovoženje brašna, kog su zatvorenici istovarili u Fabriku slada. Dosta vremena je utrošeno na istovaru municije u kasarni u UPI ‘Transu’ i magacine ispod našeg zatvora, odnosno pravcu grada. Ovdje je istovarana municija za artiljeriju. Na rad se išlo svaki dan bez obzira da li je radni dan ili nedjelja ili praznik. Ja sam na rad išao prva dva dana, a zatim sam tražio da odem ljekaru, što mi je upravnik zatvora i omogućio, pa me je ljekar Planojević Slobodan, zvani Šaca, oslobodio fizičkih napora i ostalo vrijeme sam proveo u zatvorskoj sobi. Pomenuti ljekar me pregledao u prostorijama Trgosirovine. Izlazili smo po potrebi iz sobe. Zatvorenici su radili na useljavanju četnika u muslimanske kuće i stanove, nekada mijenjajući i po tri puta namještaj u istom stanu ...” (Isto, str. 145).

⁴²¹ Isto; N. Agić, nav. dj., str. 91-96; E. Bećirević, nav. dj., str. 179-181. Zatočenici su 15. augusta 1992, “kao i svaki dan, odvedeni na rad. Međutim, njih 27 nije se vratilo. Rečeno nam je da su odvedeni u Duljevac da obraduju srpska imanja. Kasnije nam je

U logor “Rasadnik” agresor je, nakon zauzimanja Žepe, teritorije Ujedinjenih nacija - sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepa, 24. jula 1995,⁴²² doveo i zatočio preko 40 Bošnjaka, uključujući i Mehmeda Hajrića (predsjednika Općine i predsjednika Ratnog predsjedništva), Amira Imamovića (predsjednika Civilne zaštite) i Hamdiju Torlaka (predsjednika Izvršnog odbora općine Žepa).⁴²³ Logoraše su “bjesomučno

rečeno da su prebačeni u Borike na Ergelu i da tamo rade, da im je lijepo i da stanuju u hotelu. Međutim, oni su odvedeni u živi štit, kako bi četnici uz pomoć zarobljenika probili položaje oružanih snaga Rogatice. Pošto im proboj nije uspio, naredena je likvidacija živog štita od njih 27 izvedenih u živi štit ubijena je 24. Samo trojica zatvorenika su preživjela ovaj masakr. Među ubijenim su: Kazić Fuad, Sulejman i Nedžad, Kurtćehajić Besim, Tanković Mustafa, Delija Mehmed, Halilović Halil, Pašić Derviš, Solak Osman, Šetić Fuad, Isaković Faruk, Salihagić Zajko, Hodžić Eldin, Jašarević Hamdija, Huso i Suljo, Omeragić Šukrija, Čatić Edis, Midhat, Mevludin i Vahudin, Kapo Asim, Pašić Mujo i Mesud. Ostali su živi: Hećo Muhamed, Baždar Armin i Kapo Ago. Streljanje je naredio Špiro Popović, Crnogorac iz Zenice, zet Veljke Kozića.

Dva do tri dana kasnije iz zatvora je odvedeno 5 zatvorenika, među kojima su bili: Čatić Sinan, Sejtarija Atif, Mujezinović Šahin i još dvojica kojima ne znam imena. Odvedeni su u živi štit. Na čelu motorizovane kolone koja je trebalo da napravi proboj na Jabuci. Zatvorenicima su bile vezane ruke i bijele trake oko glave, a lica su im namazana motornim uljem, rabljenim, a noge vezane žicom. Četverica su, kako ja znam, ubijena od naših snaga, a ostao je živ Mujezinović Šahin, nastanjen u Goraždu i stanuje u Vinarićima” (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., , str. 145; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 681 i 718; N. Agić, nav. dj., str. 91-93; E. Bećirević, nav. dj., str. 180-181). Zločinac Dragoje Paunović je pred Sudom Bosne i Hercegovine proglašen krivim za strijeljanje 27 Bošnjaka “na području opštine Rogatica i osuđen na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 20 godina” (E. Bećirević, nav. dj., str. 180-181).

⁴²² ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 598-1243; ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, *SAŽETAK PRESUDE NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU*, 12. decembar 2012, str. 6-9; * * **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI, IZVJEŠTAJ GENERALNOG SEKRETARA PREMA Rezoluciji GENERALNE SKUPŠTINE 53/35 (1998)**, - u daljem tekstu: * * **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ...** -, 15. novembar 1999, paragrafi 394-402 i 0415-431, u: S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, **GENOCID U SREBRENICI “SIGURNOJ ZONI” UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 207-210 i 217-223; Š. Kulovac, **ŽEPA 1992-1995: ISTINU NE SMIJEMO ZABORAVITI**, Izdavač: autor, Sarajevo, 2007, str. 60-64.

⁴²³ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 665; Š. Kulovac, nav. dj., str. 65.

tukli, maltretirali, ponižavali ... Nisu imali milosti ni prema starim i bolesnim, i njih su tukli pred nama. Prisiljavali su nas da pjevamo četničke pjesme, da se međusobno tučemo, da jedemo svinjetinu, da skačemo sa drveća, da imitiramo razne životinje, a oni su se smijali i time zabavljali. Bili smo pravo roblje ...”.⁴²⁴ Nekoliko Bošnjaka, kao što su, primjera radi, Mehmed Hajrić i Amir Imamović, ubijeno je, a ostali su razmijenjeni januara 1996.⁴²⁵

Određeni broj Bošnjaka, koji je sredinom juna 1992. konvojem protjeran iz Višegrada, “**privremeno je zatočen u Rogatici**”, nakon čega su ih ubili “**lokalni Srbi među kojima i tjelohranitelj Rajka Kušića**”.⁴²⁶

Srpske snage su u proljeće i ljeto 1992. na području **Višegrada**, nakon što je JNA (Uzički korpus), sredinom aprila 1992, zauzela grad i “**uspostavila Krizni štab SDS-a kao civilni organ** /okupacione - prim. S. Č./ **vlasti u Općini**” ubile, zaklale i žive zapalile mnoge civile Bošnjake, uključujući žene, djecu i starce, posebno 11. i 12. juna 1992, na Kurban-bajram, kada je ubijeno 147 civila. Brojni Bošnjaci ubijeni su na mostovima na rijeci Drini, nakon čega su njihova tijela bačena u rijeku, a “**leševi ekshumirani iz više grobnica 2000. i 2001. godine**”.⁴²⁷

⁴²⁴ I. Kljun, **VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 300.

⁴²⁵ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 665; I. Kljun, nav. dj., str. 300; Š. Kulovac, nav. dj., str. 65.

⁴²⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 641.

⁴²⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 648-651; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 695-698; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 131-137; I. Kljun, nav. dj., str. 247-250 i 261; M. Sućeska, **KRVAVA ČUPRIJA NA DRINI**, DES, Sarajevo, 2001, str. 291, 310-311 i 347; E. Bećirević, nav. dj., str. 198-200. “**Tokom tih ekshumacija zaključeno je da su žrtve bile u civilnoj odjeći i da nisu bile naoružane. Na nekim tijelima ili pokraj tijela pronađene su ligature kojima su bili vezani. Većina žrtava je ubijena iz vatrenog oružja, uglavnom jednim hicem. Broj rana**

Milan i Sredoje Lukić su, zajedno sa drugim zločincima, pored ostalog, 14. juna 1992. u Pionirskoj ulici u jednoj kući mučili i žive zapalili 66, a 27. juna na Bikavcu, također, u kući (Mehe Aljića) 72 civila - žene, djecu i starce.⁴²⁸

Mnogi civili bili su zatočeni u Štabu zločinca Milana Lukića, u hotelu "Vilina vlas", u kasarni JNA Uzamnica, hotelima "Drina" i "Višegrad", motelu "Bikavac", Osnovnoj školi "Hasan Veletovac", Osnovnoj školi "Vuk Karadžić", Vatrogasnom domu, Sportskom centru "Ušće", Stanici javne bezbjednosti, Srednjoškolskom centru, Zadružnom domu u Sasama, Hidrocentrali, fabrici namještaja "Varda" i drugim objektima, "**gdje su saslušavani i žestoko prebijani**".⁴²⁹

na donjoj polovini tijela bio je razmjerno mali, što ukazuje na malu udaljenost između počinioca i žrtve. Na određenom broju tijela nađeni su tragovi traume od udaraca tupim predmetom, što upućuje na to da su povrede nanesene prije smrti udarcima oružjem ili, što je manje vjerovatno, uzrokovane udarcima nogom ili padom" (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 698).

⁴²⁸ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 22; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 649; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 699, 701 i 718; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 116-192, 212 i 214-243; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragrafi 14, 330-637 i 638-739; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 133; I. Kljun, nav. dj., str. 288-289; M. Sućeska, nav. dj., str. 315 i 355-356; E. Bećirević, nav. dj., str. 201-202.

⁴²⁹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 230, 293 i 351; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 648-650; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 99; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 133-137; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 9; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 200; AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka; I. Kljun, nav. dj., str. 250-251, 264, 271-272, 281-282, 284, 291, 299-300; M. Sućeska, nav. dj., str. 316, 336 i 345-346; E. Bećirević, nav. dj., str. 202. Jedan broj logoraša u Uzamnici je bio u zatočeništvu "**sve do**

Zatočenički logor Uzamnica nalazio se u kasarni JNA u Uzamnici, na desnoj obali Drine u blizini brane hidroelektrane. U periodu između juna 1992. i oktobra 1994. u logoru je bilo zatočeno oko 45 muškaraca, oko 11 žena i dvoje djece. **“Broj zatočenih osoba varirao je, jer su neki zatočeniци odvođeni, a dovodeni novi.”**⁴³⁰

Najstarija zatočena osoba bila je stara 80 godina i **“svi su, tek s ponekim izuzetkom, bili civili. Zatočeniци su bili zaključani u jednom hangaru, a muškarci i žene držani su u odvojenim prostorijama”**.⁴³¹

“Životni uslovi u logoru bili su bijedni. Nije bilo dovoljno hrane za sve zatočeniке. Nisu postojale sanitarije, a zatočenicima nije pružana medicinska pomoć. U hangaru nije bilo grijanja ni električne struje.”⁴³²

Zatočene muškarce **“stražari su redovno tukli, šakama, pendrecima, električnim kablovima i drvenim palicama, uglavnom noću, a posebno krajem 1992. i na početku 1993. Zatočeniке su tukle i druge osobe koje su dolazile u kasarnu”**.⁴³³

oktobra 1994” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 650; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 759-760; AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka).

⁴³⁰ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragrafi 759-760. U logoru je, prema izjavi jedne od žrtava genocida, **“bilo mnogo ljudi i žena ...”** (I. Kljun, nav. dj., str. 291).

⁴³¹ Isto, paragraf 760.

⁴³² Isto, paragrafi 761 i 1064.

⁴³³ Isto, paragrafi 762, 978 i 1024-1025; AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka; I. Kljun, nav. dj., str. 291-292; M. Sućeska, nav. dj., str. 345-347. U logoru u Uzamnici je, pored ostalih, 837 dana, od čega 103 dana u samici, bio zatočen Ahmo Gojak, koga su stalno tukli i koji pruža značajne podatke o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava u tom logoru, kao i na području Višegrada, gdje je, **“zajedno sa ostalim zatočenicima zloglasne Uzamnice”, “obavljao najteže fizičke poslove” (“Išli smo ispred četnika vojnika kao živi štit, sakupljali leševe ubijenih Bošnjaka po ulicama, haustorima i stanovima. Mučili su nas gladu i žeđu ...”)**. Gojaku su zločinci gurnuli kašiku u grlo i morao je progutati (AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka; M. Sućeska, nav. dj., str. 345-347; I. Kljun, nav. dj., str. 300-301).

Komandant logora u Uzamnici od početka juna pa do kraja 1992. ili početka 1993. bio je Đure Đurišić. **“Nosio je maskirnu uniformu s oznakama srpske vojske. Poslije njega izmijenilo se još nekoliko komandanata. U logoru je bilo sedam ili više naoružanih srpskih stražara, među kojima su bili i Rade Milosavljević i Mićo Spasojević. Tamo je bio i jedan Musliman, Šaban Muratagić, za kojeg se kaže da je ‘[...] bio kao redar’. Noću je bio u hangaru, a danju je odlazio na posao van logora. Šaban Muratagić je govorio zatočenicima da izađu iz hangara ako bi neki stražar tako naredio, a i on je tukao zatočenike ili gledao kako ih drugi tuku. On je zatočenicima rekao imena stražara i ‘povremenih posjetilaca.’”**⁴³⁴

Zločinac Milan Lukić je, naočigled svih zatočenika, jednog logoraša zaklao.⁴³⁵

Neki zatočenici su u logoru umrli. Meho Bećirević, Ćamir Bećirević i Bekto Salić **“podlegli su ozljedama nanijetim u premlaćivanju. Mustafa Ćuprija obolio je od dijabetesa i umro poslije mjesec dana. Majka Islama Kusture stara 96 godina slomila je nogu, ali nije dobila ljekarsku pomoć i preminula je poslije 20 dana”**.⁴³⁶

Zatočenike su **“postepeno iz logora po grupama odvodili i ubijali”**.⁴³⁷

Logoraši su tokom zatočeništva odvođeni na prisilni rad u Višegrad i njegovu okolinu. Tako su, primjera radi, zatočenici **“istovarivali**

Zatočenik Ahmo Gojak navodi i identitet zločinaca, mučitelja u logoru (Radomir Ćuk, Sreten, Milan i Miloš Lukić, Nebojša Kovačević, Oliver Krsmanović, Mićo Spasojević, Ilija Zečević, Radomir Vidaković, Stojan Zekanović, Milan Josipović, Novo Rajak, Duško Tadić, Mile Mučibabić, Momir Nikolić, Nikola Janjić, Slavoljub Papić, Zoran Stanišić, Dragan Šekarić i drugi), pri čemu navodi kako ga je **“najviše tukao Dragan Šekarić, koji je izbjegao iz Goražda. Posebno se naslađivao dok je tukao mog oca Mustafu, koji je u logoru umro. Nekoliko ljudi su odveli iz logora i nisu ih vratili, vjerovatno su ih negdje ubili ...”** (AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka; M. Sućeska, nav. dj., str. 345-347; I. Kljun, nav. dj., str. 291 i 300-301).

⁴³⁴ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragraf 763.

⁴³⁵ I. Kljun, nav. dj., str. 301.

⁴³⁶ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragraf 764.

⁴³⁷ M. Sućeska, nav. dj., str. 358.

ugalj u naseljima Gornja Mahala i Čadava, čistili šljaku iz kotlovnice i radili na jednoj farmi pored rijeke Župe".⁴³⁸

Jednom prilikom u augustu ili septembru 1992. **"svi zatočnici su kamionom odvezeni u Dobro Polje, gdje su vezani po dvojica i naređeno im je da pješke odu na borbenu liniju. Iako je A BiH otvorio vatru, oni su se vratili neozlijeđeni. U oktobru 1992, u logor su dolazile grupe vojnika i zatočene muškarce odvodile na kopanje rovova van logora, kod brane"**.⁴³⁹

Početkom oktobra 1994. zatočnici su odvezeni u Sarajevo, gdje su razmijenjeni.⁴⁴⁰

Od juna 1992. pa sve do 1993. Milan Lukić, **"zajedno s još nekim osobama, među kojima su bili Sredoje Lukić, Miloš Lukić, Boban Indić i Dragan Šekarić iz Goražda, redovno je dolazio u logor da tuče zatočnike. Stražari u logoru puštali su ga unutra, a kad stražari nisu bili tamo, Milan Lukić bi jednostavno otključao vrata hangara i ušao"**.⁴⁴¹

⁴³⁸ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragraf 765.

⁴³⁹ Isto, paragraf 766.

⁴⁴⁰ Isto, paragrafi 767 i 772. Tada (6. oktobra 1994) na Kuli je razmijenjen i logoraš Ahmo Gojak. U Jablanici su mu **"iz želuca operacijom izvadili kašiku"** (I. Kljun, nav. dj., str. 3101).

⁴⁴¹ Isto, paragrafi 768 i 1060. Milan Lukić, Sredoje Lukić i drugi zločinci posebno su tukli Adema Berberovića (iz Hamzića), koji je u Uzamnici bio zatočen 26 mjeseci, Nurka Derviševića - tukli su ih po glavi i tijelu motkom dugom 1,2 metra, te Islama Kusturu. Ponekad je Milan Lukić Ademu Berberoviću **"zadavao električne šokove tako što bi mu pod bradu prislonio električni pendrek"**. Milan Lukić je u kontinuitetu tukao Adema Berberovića. Prilikom premlaćivanja u februaru 1993, za vrijeme prisilnog rada u blizini Okolišta, Berberovića je tukao palicom. **"Kad se palica slomila, jer ga je tako žestoko tukao, Milan Lukić je otišao, donio novu palicu i nastavio ga tući. Adem Berberović je bio sav krvav i izgubio je svijest"** (Isto, paragrafi 770-778, 977-981 i 1060).

Adema Berberovića su **"tukli i stražari koji bi ga noću prozvali napolje iz hangara. Rade Milosavljević ga je tukao svake noći. Jednom mu je posjekao bradu, a u jednoj drugoj prilici izbio mu je dva zuba. Adema Berberovića je nekoliko puta tukao i Šaban Muratagić"** (Isto, paragraf 779).

Milan Lukić je zatočnike **"nazivao balijama i zalijetao se u njih. Kad bi koji pao na zemlju, tukao bi ga puškom ili šakama, a udarao ih je i nogama. Islama Kusturu i druge zatočnike je tom prilikom tukao Sredoje Lukić. Islama Kusturu prvo**

Tokom 1992. i 1993. Milan Lukić i drugi zločinci, uključujući i Sredoja Lukića, **“tukli su zatočenike u hangaru naočigled drugih zatočenika. Obično su ih tukli kundacima, drvenim motkama i šakama, a ponekad su ih udarali nogama u čizmama. Kad bi završili, pod bi ostao sav krvav. Milan Lukić je zatočenike tjerao i da pjevaju ‘četničke’ pjesme i da se ‘krste’. Kad bi vidio zatočenike na radu van logora, Milan Lukić im je prilazio i tukao ih”**.⁴⁴²

Premlaćivanja zatočenika **“prouzrokovala su teške psihičke ili tjelesne patnje odnosno ozljede. Neki zatočenici bili su starije osobe za koje su premlaćivanja i nanijete ozljede imali posebno teške posljedice”**. Zbog činjenice da su bili zatvoreni u logoru, zatočenici su bili **“posebno ranjivi, jer se nisu mogli spasiti bijegom niti se braniti”**.⁴⁴³

Milan Lukić je u više navrata, kao što je to, pored ostalog, uradio u toku jedne noći krajem jula 1992, kada je odveo više od 20 mlađih zatočenika, te u septembru 1992, kada je iz hangara odveo Muharema Bajraktarevića i gluhonijemu Fahru Sejdić (42), iz logora odvodio zatočenike i ubijao ih. Lukić je ubio i dječaka Mirzu Bajrića iz Gostilja, starog 17 godina.⁴⁴⁴

je udarao nogama, a potom ga tukao kundakom i drvenim motkama. Poslije tog prvog premlaćivanja Islam Kustura više nije mogao hodati. Milan Lukić i Sredoja Lukić su Islama Kusturu ponovo pretukli još jednom prilikom, poslije čega Islam Kustura oko tri sedmice nije bio sposoban da ustane” (Isto, paragrafi 782 i 783).

Islama Kusturu su **“zlostavljali i logorski stražari. On se sjeća da je njega i druge zatočenike u dvije prilike tukao Mićo Spasojević, nekim ‘k’o korbačem’ koji je sam napravio, na koji je bio privezan komad željeza”** (Isto, paragrafi 784-785).

Nurku Derviševića **“često je tukao Milan Lukić. U nekoliko prilika Milan Lukić je Nurku Derviševića šutirao tenisicama i nogom ga držao pritisnutog o pod. U jednoj drugoj prilici Milan Lukić je Nurku Derviševića pritisnuo uza stup u hangaru i udarao ga nogama. Jedanput ga je jurio po hangaru. Kad je Nurko Dervišević pao i dalje pokušao puzati, Milan Lukić mu je stao nogom na leđa. Nurko Dervišević je u svjedočenju izjavio da je Milan Lukić tukao i druge zatočenike i nad njima i ‘daleko težu torturu vršio”** (Isto, paragrafi 787-791).

U logoru u Uzamnici teško su premlaćivani (kundacima, puškama, nogama, drvenim daskama) i drugi zatočenici, od čega su zadobili teške ozljede (Isto, paragrafi 792-796).

⁴⁴² Isto, paragrafi 769-770, 1025 i 1038-1039.

⁴⁴³ Isto, paragrafi 977-981 i 1060.

⁴⁴⁴ Isto, paragrafi 797-799.

Zločinci su Osnovnu školu "Hasan Veletovac" u Pionirskoj ulici u ljeto 1992. koristili za zatočavanje civila. U tom objektu je tada **"bilo zatočeno oko 500 muslimanskih civila"**. **"Oko škole je bila bodljikava žica i ljudi nisu imali slobodu kretanja."** **"Na zidovima i podu u hodnicima" je bila krv.**⁴⁴⁵

Žene zatočenice **"morale su obavljati razne poslove, naprimjer čistiti krv u nekim dijelovima škole"**.⁴⁴⁶

Milan Lukić je bio **"odgovorno lice u školi 'Hasan Veletovac' i on je izdavao naredjenja drugim vojnicima. S Milanom Lukićem često su bili Boban Šimšić i Ljubiša Cvijović, kao i drugi vojnici. Tokom vremena koje je VG 063 provela zatočena u toj školi, vidala je Milana Lukića svakog dana. Uvijek je nosio maskirnu uniformu, kao i stražari u školi. 'Dosta puta' je vidjela i Sredoja Lukića, ali ne uvijek s Milanom Lukićem"**.⁴⁴⁷

Jednog dana prilikom prozivke Milan Lukić, Ljubiša Cvijović, Boban Šimšić i drugi zločinci **"odveli su tri Muslimana, Ismeta Bulatovića, Šemsu Polju i jednog mlađeg čovjeka po imenu Eniz ili Enes. Ti ljudi više nikad nisu ponovo viđeni"**.⁴⁴⁸

Drugom prilikom Milan Lukić je **"nekolicini starijih muškaraca u školi naredio da izađu napolje. Naređeno im je da tuku jedan drugoga po glavi motkama i da pjevaju 'četničke' pjesme. Ako se nisu dovoljno jako udarali, počeli bi ih tući Milan Lukić, Sredoje Lukić, Boban Šimšić i drugi. Kad se jedan od tih starijih muškaraca vratio, krvario je i sav je bio u modricama"**.⁴⁴⁹

Jedne večeri su Milan Lukić, Sredoje Lukić i Boban Šimšić **"više muškaraca natjerali da stanu u krug na sredini fiskulturne sale i tukli ih. Jednoga su tukli tako jako da mu je cijelo tijelo bilo krvavo i uneredio se. Supruga tog čovjeka preklinjala je Milana Lukića da presta-**

⁴⁴⁵ Isto, paragrafi 781 i 859.

⁴⁴⁶ Isto, paragraf 859.

⁴⁴⁷ Isto, paragraf 860.

⁴⁴⁸ Isto, paragraf 861.

⁴⁴⁹ Isto, paragraf 862.

ne, a Milan Lukić ju je nekoliko puta udario. U tom istom incidentu Milan Lukić se pomokrio u kapu jednog starca i potom kapu punu mokraće vratio tom čovjeku na glavu. Milan Lukić je istu radnju učinio i drugim starcima i prisiljavao je muškarce da mu pokažu penise, jer ga je zanimalo koliko su veliki muslimanski penisi”.⁴⁵⁰

Na Vidovdan, 28. juna 1992, u fiskulturnu salu škole “Hasan Veletovac” ušli su Milan Lukić i još jedan muškarac. Milan Lukić je “vikao na ljude zatočene u školi ‘Hasan Veletovac’” i krajnje brutalno se ponašao. “Jednom zatočenom Muslimanu, Ibri Šabanoviću, naredili su da pođe s njima napolje. Kasnije iste večeri Milan Lukić se vratio, s još jednim muškarcem koji je u ruci nosio glavu Ibri Šabanovića. Milan Lukić je zatočenicima doviknuo: ‘Ovo je vaš kurban’”, što se odnosi na islamski blagdan Kurban-bajram.⁴⁵¹ Milan Lukić se, i nakon što je Ibri Šabanoviću odrubljena glava, krajnje brutalno ponašao.⁴⁵²

U Vatrogasnom domu je bilo zatočeno preko 100 civila, gdje su “posjedali i polijegali po golom, prljavom patosu ...”. Zločinci su ih maltretirali, oduzeli su im sve vrijedne stvari (nakit, novac). Noću su odvodili zatočenike, “ali ih nisu vraćali”.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Isto, paragraf 863. “Uveče jednog drugog dana Milan Lukić je došao u školu s Ljubišom Cvijovićem i Bobanom Šimšićem i svu mladu djecu izveo napolje. Ljudima zatočenim u školi su rekli da će djecu vratiti samo ako sakupe sve zlato i novac koji imaju. Ako to ne učine, djecu će pobacati s mosta u Drinu. Taj incident je bio jedan među više njih u kojima su djecu izveli napolje dok ne bi bili sakupljeni vrijedni predmeti” (Isto, paragraf 864).

⁴⁵¹ Isto, paragrafi 700 i 730. Zločinac Mitar Vasiljević je 10. juna 1992. uoči Kurban-bajrama “nekolicini Muslimana koji su radili u polju doviknuo: ‘Muslimani, sutra dijelimo veliko kurbansko meso’” (ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 87).

“U logoru Osnovne škole ‘Hasan Veletovac’ (fiskulturna sala) su bili djeca, žene i stariji ljudi. Obzirom da se nalazio u gradu u ovaj logor su svakodnevno upadali svi koji su željeli maltretirati ljude i fizički ih zlostavljati. Na Vidovdan, 28. 06. 1992. u školu upada veća skupina pijanih četnika i dobrovoljaca iz Srbije. Fizički zlostavljaju sve u sali, skidaju do nagosti sve žene, a potom ubacuju odsječenu mušku glavu. Od tog stresa umire dvoje ljudi” (N. Hodo, nav. dj., str. 136).

⁴⁵² Isto, paragraf 730.

⁴⁵³ I. Kljun, nav. dj., str. 282-283. Tako su, pored ostalih, jedne noći odvedeni: Huso Bulatović, Mujo, Hasan i Hasib Gluščević, Safet, Ibrahim i Izet Kešmer, Meho i Emina

U hotelu “Višegrad” **“danonoćno su dovodili Bošnjake, zatvarali ih u podrumu hotela i tukli”**.⁴⁵⁴ I u Sportski centar “Ušće” zločinci su dovodili Bošnjake i ubijali ih.⁴⁵⁵

U Osnovnoj školi “Vuk Karadžić” (u Novoj mahali) zatočeno je više civila, muškaraca, žena i djece. Sve su ih tukli, maltretirali i nad njima se izživljavali, posebno noću.⁴⁵⁶

U višegradskoj banji “Vilina vlas” i Zadružnom domu u Sasama, **“mučilištima za Muslimane”**, zločinci su **“tukli nedužne civile sa debelim**

Agić, Semir i Meho Softić, Avdija Nuhanović, Mustafa Šabanović, Sead i Dževad Hodžić, **“a na kraju su odveli dva dječaka, Hasana Hasibovog i još jednog dječaka, te starog amidžu Mustafu, ukupno osamnaest muškaraca”** (Isto, str. 283).

⁴⁵⁴ Isto, nav. dj., str. 271-272 i 296-297. Zločinci su jedan broj civila s područja prigradskog naselja Crnča, nakon što su ubili Mustafu Maluhiju i još nekoliko Bošnjaka, jedne noći, početkom juna 1992, odveli u Brštanicu, gdje su ih uzgred **“tukli i prijetili, pucajući nam pored glave, tražili su pare i devize da nas puste. U Brštanicu su uhvatili još nekoliko ljudi i sve nas vratili u hotel ‘Višegrad’, uveli nas u salu, koja je bila sva poprskana krvlju”** (I. Kljun, nav. dj., str. 296-297).

Sve zatočenike u navedenom objektu su tukli **“svim i svačim”** (nogama, rukama), lomeći im rebra. Ibro Međuseljac je vrištao, **“a onda se onesvijestio, pa su ga odvucli u podrum, u WC”** (Isto).

U podrumu je ostalo još nekoliko zatočenika na “šminkanje”. U podrumu je Ibro Međuseljac podlegao od teških premlaćivanja (Isto).

U zatočeničkom objektu hotela “Višegrad” je, pored ostalih, bio zatočen Hasan Brko, koga su zločinci **“po potrebi dovodili da baca ubijene u Drinu. Hasan je izvlačio tijela ubijenih na sofu i bacao u Drinu, šireći i odmahujući rukama kao da ih odmara. Bio je to težak i mučan prizor i za nas koji smo krišom posmatrali, a kamoli za Hasana koji je morao sve to sam da uradi, dok su ga četnici čuvali sa uperenim automatskim puškama u njega ...”** (Isto, str. 271).

⁴⁵⁵ Isto, str. 264.

⁴⁵⁶ Isto, str. 284. Zatočenici su **“polegli po golom patosu pored zidova. Ušao je Dragan Tomić, profesor - milicionar sa dva četnika i pištoljem u ruci, prošetali su po slobodnom prostoru između nas i izašli. Ista trojka je upala oko pola noći, čula sam kada su se dogovorili: ‘Odakle ćemo početi?’, pa sam gurnula muža Mehmeda i prošaputala: ‘Pobiće nas’**. U prvoj grupi su odveli šest ljudi u drugu prostoriju, pretukli ih i oduzeli im novac, devize i nakit. Tako su odvodili i ostale muškarce, sve po šestericu. Mom mužu su oduzeli dvije hiljade njemačkih maraka i 30 milijardi dinara. Drugih 50 milijardi bio je sakrio u cipelu, pa kada se vratio, stavio ih u džep, misleći da su četnici završili pretres. Zbog toga su ga toliko prebili da je dvadesetak dana iza toga umro. Pokušala sam da ga zaštitim, ali su i mene pretukli do besvijesti” (Isto).

kablovima i gvođenim šipkama. Jednom broju Bošnjaka - Muslimana sjekli su nos, uši, a nerijetko i spolne organe, zatim urezivali sa noževima krstove po tijelu, zabadali noževe i na razne načine ih mučili ...”⁴⁵⁷

U prvoj polovini aprila 1992. jedna motorizovana brigada Užičkog korpusa JNA, opremljena teškom artiljerijom i tenkovima, zauzela je položaje u Rudom. JNA je 20. maja 1992. granatirala “**muslimanske dijelove opštine Rudo. Spaljene su kuće i zaseoci. Nekoliko Muslimana je tokom zauzimanja Opštine ubijeno, a kulturni i vjerski objekti uništeni**”.⁴⁵⁸ Kasarna JNA, mekteb, Stara željeznička stanica i Dom kulture korišteni su kao zatočenički objekti.⁴⁵⁹

Nakon što su Bošnjacima “**uvedene brojne restriktivne mjere**”, otpušteni policajci bošnjačke nacionalnosti te smijenjeni Bošnjaci s položaja u državnim ustanovama u aprilu 1992, srpski Krizni štab Čajniče je naredio da se lokalni Bošnjaci razoružaju i “**da se poznati Muslimani uhapse**”. Početkom maja 1992. srpske snage su zauzele mjesta na području općine naseljena Bošnjacima i izvršile genocid. Civile i civilno stanovništvo su zatočili u lovačkom domu “Mostina”, Stanici policije i u školi.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ M. Sućeska, nav. dj., str. 316. “**Tako izmučene ljude trpali su u automobile i odvodili u nepoznatom pravcu. Mnogima se i danas gubi svaki trag, ali se pretpostavlja da su ubijeni na rijeci Drini**” (Isto).

⁴⁵⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 645-647.

⁴⁵⁹ Isto, paragraf 645; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 27; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 6; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 257, 349 i 392. U Rudom je bila zatočena i jedna grupa logoraša iz koncentracionog logora KPD u Foči - “**poslati su tamo kao 'ispomoć' tamošnjim Srbima, a radi razmjene. Oni su kasnije prebačeni u logor Kula kod Sarajeva, odakle su svi razmijenjeni**”, Logoraš Mušanović Meho je neposredno poslije razmjene umro u Kliničkom centru u Sarajevu (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 257, 349 i 392).

⁴⁶⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TU-*

Srpske snage su na području Čajniča redovno hapsile, prebijale i ubijale Bošnjake. U Lovačkom domu na Mostini zatočeni su mnogi civili. **“Među logorašima bilo je i žena i djece, pa je tako u logoru ubijena Zlatija Bungur s dvoje maloljetne djece, jedno od pet godina, a drugo od šest mjeseci. Najmasovnije likvidacije u logoru Mostina dogodile su se 19. maja 1992. godine, kada su ubijena najmanje 26 Bošnjaka, te u junu 1992. godine, kada su ubijena najmanje 62 Bošnjaka.”**⁴⁶¹

Nakon što su, koristeći, pored ostalog, tešku artiljeriju na civile i civilno stanovništvo i civilne objekte, zauzele Foču, aprila 1992, srpske snage su napale mnoga bošnjačka sela, **“sistematski su kupile i zatvarale civile Muslimane”, “muslimanske stanovnike grada i sela”,** kao i Kalinovika i Gacka, te **“palile i razarale”** njihovu imovinu, porušile nekoliko džamija u gradu i općini i ubile mnoge civile.⁴⁶² U centru Foče

ŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 721; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSO-LIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 22; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 617 i 621; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 3.

⁴⁶¹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 223, 227, 286, 290, 345 i 348; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 721; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 618, 621 i 718; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 36.

⁴⁶² **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 728 i 732; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 628, 639, 652 i 718; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 24; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 99.

uhapšeno je više Bošnjaka, a sredinom aprila 1992. sistematski su uhapšeni i zatočeni civili Bošnjaci iz drugih dijelova grada Foče.⁴⁶³

Aprila i maja 1992. Bošnjaci u stambenim objektima u Foči bili su u kućnom pritvoru, **“bilo zbog toga što su se u njima skrivali bilo zbog toga što su im to naredili srpski vojnici”**. Postavljeni su vojni punktovi na kojima je kontrolisan ulaz u Foču i okolna sela te izlaz iz njih. **“Srpska vojna policija i vojnici su vršili pretres muslimanskih domaćinstava u potrazi za oružjem, novcem i drugim predmetima.”** Poslovni objekti u vlasništvu Bošnjaka su opljačkani ili spaljeni ili im je zaplijenjena oprema.⁴⁶⁴

“Srpske snage su zauzimale ili razarale muslimanska sela u opštini Foča” i sistematski pljačkale i palile do temelja kuće i stanove Bošnjaka, **“kupili ili zarobljavali seljane muslimanske nacionalno-**

⁴⁶³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 728; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 628; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 19. Za vrijeme i poslije zauzimanja grada Foče i okolnih sela i općina bošnjačko civilno stanovništvo **“izloženo je rasprostranjenom i sistematskom zlostavljanju koje se odvijalo po obrascu, a svrha mu je bila da se većina njih ukloni iz Općine”**. Bošnjačko stanovništvo je **“sistematski kupljeno u racijama. Za vrijeme privođenja, s civilima se često okrutno postupalo, premlaćivani su i ponekad ubijani. Muškarci i žene razdvajani su i prebacivani u razne zatočeničke objekte, kao što su školski i društveni objekti i fočanski zatvor, gdje su bili izloženi ponižavajućem i degradirajućem postupanju. Nakon dugog pritvora, pritvorenici su deportovani ili prisilno premješteni u Crnu Goru ili mjesta pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine. Preostalo nesrpsko /bošnjačko - prim. S. Č./ stanovništvo koje nije bilo u zatočeničkim objektima bilo je izloženo raznim diskriminacijskim mjerama, kao što su ograničenje kretanja, pretresi domova, pljačke i uništavanje kako privatne, tako i kulturne i vjerske imovine, premlaćivanja i ubistva”** (ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 19).

⁴⁶⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 629.

sti, a pritom neke od njih ponekad tukli ili ubijali”⁴⁶⁵ “Muškarci su odvajani od žena i često i ubijani na licu mjesta.”⁴⁶⁶

Od 8. aprila do početka juna 1992. vršena su masovna hapšenja civila po cijeloj Foči i okolini. **“Uhapsili bi ih, pokupili, razdvojili, zatočili ili zatvorili u nekoliko zatočeničkih centara u toj opštini”, “u neizdržljivo nehigijenskim uslovima, bez ikakve medicinske njege i bez dovoljno hrane ...”.** **“Neki su ubijeni, neki silovani ili premlaćeni. Neki od muškaraca su u zatočeništvu bili i do dvije i po godine. Jedini razlog za takvo postupanje prema njima bio je taj što su po nacionalnosti bili Muslimani.”⁴⁶⁷**

Agresor (**“domaći Srbi i Srbi sa strane”**) za vrijeme široko rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo i civilne objekte i poslije okupacije Foče masovno je i sistematski hapsio, zarobljavao, premlaćivao, fizički i psihički zlostavljao, izgladnjivao, ubijao i ranjavao civile i civilno stanovništvo - Bošnjake i zatvarao ih u razne zatočeničke centre, kao što su: Kazneno-popravni dom (KPD), Srednjoškolski centar, Sportski centar “Partizan”, magacini Teritorijalne odbrane i Trgovačke radne organizacije “Perućica” u Livadama, direkcija Trgovačkog preduzeća “Perućica” u Gornjem Polju, barake hidroelektrane “Buk Bijela”, Osnovna škola “Brod na Drini” - Brod, hotel “Bukovica”, hotel “Zelengora”, motel “Miljevina” u Miljevini, Policijska stanica u Miljevini, restoran “Brioni”, Odjeljenje KPD “Velečevo”, bolnica, Presjeka kod Ustikoline, prostorije prodavnice “Planika” i “Šandal”, privatne kuće i stanovi (u gradu i na selima) i drugi,

⁴⁶⁵ Isto, paragraf 630.

⁴⁶⁶ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 24.

⁴⁶⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 639-640 i 652. **“Srpski vojnici su Muslimane nazivali pogrđnim izrazom ‘balija’ i psovali ih prilikom hapšenja”** (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 27).

kao i zatočenički objekti na području općina Kalinovik i Bileća.⁴⁶⁸ Takva politika i praksa vršena je “**po obrascu koji je stalno ponavljjan. Neki od tih ljudi su ubijeni, neki silovani ili teško pretučeni. Jedini razlog za takvo postupanje prema njima bila je činjenica što su po svom etničkom porijeklu bili Muslimani**”.⁴⁶⁹

Civili i civilno stanovništvo - zatočnici navedenih logora i zatočeničkih centara “**držani su u nehigijenskim uslovima i bez tople vode. Nisu dobivali dovoljno hrane. Imali su ograničenu slobodu kretanja. Nije im bilo dozvoljeno da odlaze na neku drugu teritoriju niti da**

⁴⁶⁸ * * OPTUŽNICE ..., str. 228, 291 i 349; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 9, 21-25, 34-50, 547-575 i 577; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 23-24; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 2, 29, 41 i 100; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 728-730; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 622-629, 635-650, 652, 797 i 799; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 18-28; **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. X-KR-05/49, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv NEĐE SAMARDŽIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 7. april 2004, str. 2 i 10-13; **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. X-KR-05/70, TUŽILAC PROTIV RADOVANA STANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2 i 23; **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. X-KR-05/161, Odjel I za ratne zločine, u krivičnom predmetu protiv GOJKA JANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-2, 4-5, 8, 11 i 70; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 105, 117, 127 i 316-317; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 3; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 21-22, 237-243, 248-251, 266-270, 317, 319, 323, 325-326, 338-340, 348, 354, 355-357, 368, 370, 373-375, 386 i 391-392; R. Halilagić, **FOČA 1992-1995 – ŽRTVE GENOCIDA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 413 i 467; M. Kafedžić, nav. dj., str. 332-333, 351-352, 402, 404, 412 i 426; E. Bećirević, nav. dj., str. 191.

⁴⁶⁹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 575.

se vrate svojim kućama. Većina njihovih kuća je spaljena ili opljačkana. Bili su pod stražom i živjeli su u atmosferi zastrašivanja".⁴⁷⁰

Mnogi uhapšeni Bošnjaci zatočeni su u vojnim magacinima Teritorijalne odbrane i magacinima Trgovačkog preduzeća "Perućica" u Livadama. Logor u Livadama je otvoren 8. aprila 1992. Među zatočenim je bilo i **"nekoliko ljekara i zdravstvenih radnika iz fočanske bolnice"**. **"Nekoliko zatočenika je za vrijeme hapšenja teško premlaćeno i povrijeđeno."** Jedan magacin trgovačkog preduzeća "Perućica" bio je **"rezervisan za članove SDA i viđenije Bošnjake iz Foče. Njih su hvatali po kućama, tako što su Srbi sa strane nosili nekakve spiskove, a domaći su im pokazivali gdje stanuju ti sa spiskova"**.⁴⁷¹ U taj magacin povremeno su **"ubacivali isprebijane ljude. Nisu mogli ni stajati na nogama. Bili su to unakaženi likovi poznanika: Muni-ba Veiza, Zulfe Veiza, Enesa Uzunovića, Ibri Selimovića - 'Spone' iz Tabaka. Svi su oni kasnije ubijeni u koncentracionom logoru"**.⁴⁷²

"Svi muškarci civili muslimanske nacionalnosti zatočeni u Livadama" 17. aprila 1992. prebačeni su u Kazneno-popravni dom (KPD).

⁴⁷⁰ Isto.

⁴⁷¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 727; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 37-38; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 628 i 799; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 127; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 21, M. Kafedžić, nav. dj., str. 396 i 412. U magacinu soli, zvanom Solana, u Livadama, pretučena su, pored ostalih, dvojica braće iz Osanice - **"bili su pretučeni, nisu mogli govoriti. Glava im je bila otečena, ruke i noge izubijane i modre. Mučili su ih na taj način, što ga natjera da legnu, a vezane za kolac razapetih ruku, legnu potrbuške, a onda ih tuku cipelom, nogom, kundakom, drvenom palicom i čime god stignu ..."** (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 127).

⁴⁷² P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 21-22 i 382-384. Tzv. srpska garda iz Vranja je dovela **"sve ljude, žene i djecu muslimanske nacionalnosti u logor Livade"** - u magacin soli, gdje su zločinci premlaćivali civile do besvijesti. Tako su, pored ostalih, u tom magacinu potpuno premlaćeni Nedžib Germović, dvojica braće Polovina (sa Tjentišta), zatim Ibro Selimović i drugi. **"Pošto su im ruke svezali lancima i postavili ih u čučeci položaj, počeli su da ih prebijaju. Kad su ušli među nas niko ih nije mogao prepoznati, jer su im se samo vidjele krvave oči"** (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 382-384).

Koncentracioni logor KPD, “stravično mučilište civila Bošnjaka”, “glavni zatočenički objekat za Muslimane”, “zvanično je ’proradio’” u poslijepodnevnim satima 17. aprila 1992. i “funkcionisao” do 10. oktobra 1994, “kada je i posljednji logoraš Bošnjak napustio kapije ovog užasnog kazamata”.⁴⁷³

Civili Bošnjaci - muškarci koji su preživjeli, zatočeni su, “samo zato što su Muslimani”, uglavnom, u logoru KPD. Zatočenici su bili sa širokog geografskog područja koje je pokrivalo Foču, Goražde, Čajniče, Ustikolinu, Tjentište, Miljevinu i Jeleč.⁴⁷⁴

Upravnik logora od aprila 1992. do augusta 1993. bio je Milorad Krnojelac.⁴⁷⁵ U početku je Užički korpus JNA upravljao logorom, “da

⁴⁷³ Isto, str. 21, 237-238, 240-241 i 251; M. Kafedžić, nav. dj., str. 333, 337 i 404; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 2 i 40-41; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 628 i 798; M. Kafedžić, nav. dj., str. 412. Kazneno-popravni dom u Foči je, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu *Krnojelac*, “počev od ili otprilike 14. aprila 1992”, “postao glavni zatočenički objekat za Muslimane ...” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 2).

⁴⁷⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 26 i 577; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 26, 41 i 119; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 630; M. Kafedžić, nav. dj., str. 412; E. Bećirević, nav. dj., str. 191.

⁴⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 3; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 644; P. Tafro - B. Maccić, nav. dj., str. 346 i 369. On je, “dok je vršio svoje dužnosti kao upravnik logora, zajedno sa stražarima KP doma pod njegovom komandom i imajući zajednički cilj sa stražarima i vojnicima, vršio progon muškaraca, nesrpskih civila /odnosno Bošnjaka - prim. S. Č./ zatočenih u KP domu, na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi”. Milorad Krnojelac je, “u okviru progona zatočenih muškaraca, nesrpskih civila /tj. Bošnjaka - prim. S. Č./, učestvovao ili pomagao i podržavao izvršenje zajedničkog plana koji je obuhvatao zatvaranje i držanje u zatočeništvu, mučenje i premlaćivanje, ubistva, prisilni rad, nehumane uslove, te deportaciju i protjerivanje” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 3-4).

bi tokom nekoliko sljedećih sedmica prenijeli vlast na domaće Srbe”.⁴⁷⁶

Logor je bio “dobro čuvan. Pored vanjskog i unutrašnjeg voda stražara koji su obezbjeđivali logor, stražarnice nad logorskim zidovima bile su obezbijeđene mitraljeskim gnijezdima”. Oko logora je bilo postavljeno više redova minskih polja.⁴⁷⁷

Logoraši su bili razmješteni u desetak prostorija - u tri paviljona, koji su bili “strogo odvojeni i kontrolisani, jedan od drugog, tako da logoraši iz jednog paviljona nisu znali šta se dešava u drugim paviljonima”.⁴⁷⁸ Držali su ih “u raznim prostorijama, uključujući i samicice koje nisu bile grijane i u kojima je bilo izrazito hladno tokom oštre zime 1992, odjeću koju su napravili od viška pokrivača, kako bi se ugrijali, oduzeli su im stražari”.⁴⁷⁹

Zločinac Krnojelac je učestvovao “u premlaćivanju zatočenika po njihovom dolasku u zatvorsko dvorište KP doma u više navrata tokom perioda od aprila do decembra 1992”. On je, također, “učestvovao u premlaćivanju zatočenika na putu do kantine između maja i decembra 1992, kao i u arbitrarnim premlaćivanjima zatočenika tokom perioda zatočeništva” (Isto, paragraf 6).

⁴⁷⁶ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 40. Krnojelac je, po vlastitom priznanju, bio upravnik KPD od 18. aprila 1992. do kraja jula 1993. (Isto, paragraf 96).

⁴⁷⁷ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 243.

⁴⁷⁸ Isto; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404.

⁴⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 43 i 119; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 646-647 i 652; M. Kafedžić, nav. dj., str. 413. U KPD je “postojala namjerna politika izolovanja zatočenika. Mnogi zatočeniци proveli su sve vrijeme zatočenja zaključani u svojim prostorijama i izvođeni su samo do kantine na jelo, dok su druge zatočeničke držali u samicama i uopšte ih nisu izvodili, dostavljajući im hranu u njihove ćelije ...” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 134).

U upravnoj zgradi KPD je, pored samica “bila opremljena posebna prostorija za mučenje” (M. Kafedžić, nav. dj., str. 413).

Zatočenici su bili **“namjerno smješteni u skućenim uslovima. Kapacitet KP doma bio je takav da se moglo smjestiti više od maksimalnih 500-700 zatočenika”**. Međutim, zatočenici su bili **“natiskani u mali broj prostorija. U samicama koje su bile zamišljene za po jednu osobu, bilo je natrpano do 18 ljudi odjednom, tako da zatočenici nisu uopšte mogli da se kreću ćelijom, ni da spavaju u ležećem položaju”**.⁴⁸⁰

Situacija za logoraše je, pored politike smještaja zatočenika u skućeni prostor, **“bila dodatno otežana i lošim higijenskim uslovima. Ležajeva je bio nedovoljan broj ili ih uopšte nije bilo. Jedina posteljina bila je ona koja je ostala od bivših osuđenika, a ta nije nijednom oprana ni promijenjena tokom cijele godine. Premda su u prostorijama postojali nužnici i umivaonici, bilo je samo hladne vode. Redovna kupanja i tuširanja nisu bila moguća, a nije bilo ni higijenskih proizvoda ni toaletnog papira. Nije bilo odjeće za presvlačenje, kao ni mogućnosti pranja odjeće. Usljed takvih uslova, vaške su se proširile iz zatvorske ekonomije na prostorije u kojima su boravili zatočenici”**.⁴⁸¹

Zatočenicima je **“uskraćena najosnovnija zaštita od temperatura koje su se spuštale ispod nule tokom zime 1992-1993”**,⁴⁸² jer su, pored ostalog, bili **“neadekvatno odjeveni za zimske uslove”**.⁴⁸³ Zbog toga je **“patnja zatočenika ne-Srba /odnosno Bošnjaka - prim. S. Č./ tokom zime 1992. bila rezultat namjerne politike onih koji su upravljali KP domom”**.⁴⁸⁴

Logoraši su, pored **“fizičkih napornih uslova zatočenja, bili izloženi i psihički iscrpljujućem režimu”**. Svaki pokušaji zatočenika da poboljšaju životne uslove u logoru kažnjavani su premlaćivanjem ili stavljanjem u samicu.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 135 i 152.

⁴⁸¹ Isto, paragraf 136.

⁴⁸² Isto, paragraf 137.

⁴⁸³ Isto.

⁴⁸⁴ Isto, paragraf 138. **“Polomljena prozorska stakla u zatočeničkim ćelijama nisu opravljana ni prekrivena, a otvoreni prozori van dohvata zatočenika nisu zatvarani ...”** (Isto).

⁴⁸⁵ Isto, paragraf 142.

Zatočenici su podvrgavani mučnom psihičkom zlostavljanju. Mjesecima su **“bili izloženi zvukovima mučenja i premlaćivanja”**, posebno u ljeto 1992, zbog čega su **“postali nervozni i skloni panici, a noću nisu mogli da spavaju”**.⁴⁸⁶

Teški životni uslovi u logoru rezultirali su smrću jednog broja logoraša.⁴⁸⁷

Stotine (oko 800) muškaraca Bošnjaka (od 15 do oko 80 godina) bilo je zatočeno u logoru KPD, **“u vremenskom periodu od četiri mjeseca do više od dvije i po godine”**, **“samo zato što su Muslimani”**. Među zatočenima bilo je **“mnogo starijih osoba, kao i znatan broj bolesnih, ranjenih, tjelesno hendikepiranih i psihički poremećenih osoba”**, kao i **“nešto žena sa djecom, koje su srpske okupacione vlasti odvele i pustile na Osanici u pravcu Goražda”**. U tom logoru je **“u svakom momentu bilo nekoliko stotina muškaraca, muslimanskih civila”**.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Isto, paragraf 143. Neki zatočenici su **“pisali oproštajna pisma svojoj porodici u strahu da neće da prežive. Neki su vidjeli kako izvode članove njihove porodice i čuli kako ih nemilice tuku”** (Isto).

⁴⁸⁷ Isto, paragraf 167.

⁴⁸⁸ Isto, paragrafi 26, 41 i 118-119; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 729; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 26 i 577; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 639-640, 642 i 652; M. Džanko, nav. dj., str. 105; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 240, 322, 347, 354 i 368; M. Kafedžić, nav. dj., str. 332-333, 396-397, 412, 418 i 426. Broj zatočenika je (bio) između 350 i 500, **“a tokom ljeta 1992. taj broj je ponekad premašivao 500”**. Od 17. aprila do septembra 1992. u logoru se **“u prosjeku nalazilo oko 600 zatočenih lica”**. **“Brojka je ponekad dostizala i do oko 700 ljudi”** (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 26; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 729; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC

Zatočenici su maltretirani, mučeni, premlaćivani, “**udarani nogom i kundakom puške**”, ubijani, ranjavani, prebijani, ponižavani, zlostavljani, odvođeni na prisilni rad i protjerivani.⁴⁸⁹ Zatočenici su “**slušali krikove i zapomaganja onih koje su tukli i to bi im svima utjeralo strah u kosti. Mnogi su se u svoje ćelije vraćali s vidljivim ranama i modricama od premlaćivanja. Neki nisu danima mogli da hodaju ni da govore**”.⁴⁹⁰

PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 642 i 652; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 240, 322, 354 i 368; M. Kafedžić, nav. dj., str. 332-333, 396-397, 403-404, 412 i 426).

⁴⁸⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 2, 46, 190, 193-236, 361-430, 453-465 i 471; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 241; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404 i 413. “**U mučenju i ubijanju logoraša naročito su se isticali stražari unutrašnjeg voda, a među njima: Milenko Burilo - Buši, Dragomir Obrenović - Obren, Zoran Matović - Zoka, Vlatko Pljevaljčić, Vitomir Mičević - Vito, Radovan Vuković, Jovo Savić, Zoran Vuković iz Jošanice, Milovan Vuković i Savo Todović - Bunda.**

U mučenju logoraša isticali su se i vojni policajci iz Foče, koji su uvijek, kada to zažele, dolazili u logor i premlaćivali logoraše. Među njima su se najviše isticali braća Banović - Branko i Danko, Đurović Dragan i Ćosović Dragan - Ćosa” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 244; M. Kafedžić, nav. dj., str. 413 i 415).

Izvršiocima zločina u logoru KPD “**su uglavnom domaći Srbi. Svima je bio cilj, od upravnika do stražara, da prebiju, muče, ponižavaju, ubijaju i kolju nevine dojučerašnje komšije**”. Među izvršiocima zločina su: Milorad Krnojelac, Zoran Sekulović (upravnik logora od augusta 1993), Savo Todović, Milan Vujović, Mitar Rašević, Rade Gagović, Zoran Vladičić, Vojislav Starović, Mišo Koprivica, Petko Gašević, Slavko Koroman, Milenko Burilo, Dragomir Obrenović, Zoran Matović, Vlatko Pljevaljčić, Vitomir Mičević, Milenko Čančar, Radovan Vuković, Jovo Savić, Milovan Vuković, Radivoje Jegdić, Slavko Koroman, Dragan Zelenović, Predrag Stefanović i mnogi drugi (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 304-309, 323, 332-334, 340, 346-347, 354, 369 i 371-373; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 339; M. Kafedžić, nav. dj., str. 413 i 415).

⁴⁹⁰ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 46.

U logoru KPD stražari su zajedno sa vojnim licima učestvovali u ubijanju zatočenika.⁴⁹¹ Zatočenike su u ljeto 1992. prozivali noću i ubijali.⁴⁹²

“Ubistva su vršena uglavnom noću. Kada su zlikovci htjeli nekog logoraša da likvidiraju, dolazili su pred sobu i izgovarali njegovo ime. Tražili su da izađe iz sobe bez stvari. Ako nekog vode na razmjenu, onda kažu da ponese svoje stvari. Veliki broj ubistava izvršen je ili u sobama za mučenje u upravnoj zgradi koncentracionog logora ili na Drinskom mostu pored koncentracionog logora. Poslije ubistava tijela logoraša su bacana u Drinu. Nakon toga dolazila je cisterna sa vodom gdje je sapirana ljudska krv koja je ostajala na mostu poslije mučenja i klanja.”⁴⁹³

Uoči (srpskog) Vidovdana, 28. juna 1992, u noćnim satima iz logora je izvedeno i poslije zvjerskog mučenja na drinskom mostu ubijeno 32 logoraša.⁴⁹⁴ U toku mjeseca jula 1992. ubijeno je **“najmanje 36 Musli-**

⁴⁹¹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 287, 345 i 404; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 330-345; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 718. Mnogi zatočenici koji su ubijeni **“prethodno su podvrgavani premlaćivanju ili mučenju u KP domu”** (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 337).

⁴⁹² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 343-348.

⁴⁹³ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 241-242; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 205-207 i 466-469; M. Kafedžić, nav. dj., str. 415-416.

⁴⁹⁴ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 28 i 242-243; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 331. **“Njihova izmasakrirana tijela su bacana u Drinu. Tako su skončali divni i čestiti Bošnjaci, samo zato što su bili Bošnjaci”** (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 28).

mana”.⁴⁹⁵ U logoru i na drugim lokacijama izvan logora, uključujući i na Drinskom mostu pored logora, “uz užasne torture”, je “ubijeno ili iz njega odvedeno, pa ubijeno” preko 300 logoraša.⁴⁹⁶

Logorski ljekar Čedomir Dragović, “koji je bio zadužen od logorskih vlasti da ‘brine’ o zdravlju logoraša, jednom prilikom, sredinom maja 1992, rekao je svom kolegi po struci logorašu Ibrahimu dr. Karoviću ‘da će biti ubijeno 3-5 logoraša za svakog poginulog srpskog vojnika, a koji bude ubijen negdje na ratištima Foče i Goražda’”.⁴⁹⁷

U koncentracioni logor KPD dovedeno je 38 civila građana Bosne i Hercegovine, koji su hapšeni u Crnoj Gori (Herceg-Novom, Ko-

⁴⁹⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 647 i 652; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*. U masovnoj grobnici “na planini Maluši, opština Foča, pronađena su i ekshumirana još 62 leša. Ti leševi su bili muškog pola i obučeni u civilnu odjeću, a za više njih je utvrđeno da je riječ o leševima Muslimana. Gotovo svima su bili vezani udovi, a otkriće velikog broja čahura od municije ispaljene iz pješadijskog naoružanja u blizini te grobnice pokazuje da su te osobe ubijene na toj lokaciji. Vijeće /u predmetu *Krajišnik* - prim. S. Č./ zaključuje da su ti ljudi bili civili Muslimani koji su bili u zatočeništvu u vrijeme kada su ubijeni” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 647 i 652; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

⁴⁹⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 239 i 266-299; M. Kafedžić, nav. dj., str. 418 i 426. Ta ubistva su “vršena u prostorijama za mučenje koje su bile smještene u upravnoj zgradi logora ili na Drinskom mostu pored samog koncentracionog logora. U ovaj broj nisu ušli oni logoraši, njih 12, koji su izvedeni iz koncentracionog logora u jutarnjim satima 17. septembra 1992. Kasnije se saznalo da su korišteni za iznošenje municije i druge ratne opreme na srpske položaje, na brdo Stolac, u širem prostoru sela Previla. U novembru 1997, poslije reintegracije pomenutog područja u sastav Federacije Bosne i Hercegovine, izvršena je ekshumacija posmrtnih ostataka iz masovne grobnice” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 239 i 266-270).

⁴⁹⁷ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 238, 325 i 370; M. Kafedžić, nav. dj., str. 414.

toru, Pljevljima, Baru i Ulcinju), u okviru “neviđene hajke po Crnoj Gori za Fočacima koji su se sakrili od zločina u Crnoj Gori”.⁴⁹⁸ Osam logoraša je razmijenjeno, “a svi ostali su ubijeni u logoru ili su podlegli mučenju ili im se gubi svaki trag u logoru”.⁴⁹⁹

Logoraši su korišteni kao živi štit “na vrućem goraždanskom ratištu”,⁵⁰⁰ uzimana im je “enormna količina krvi, zbog čega su mnogi umirali na mukama”⁵⁰¹ i “Srbima su služili i kao ’čistači

⁴⁹⁸ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 245-247; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 190-192; Š. Radončić, *CRNA KUTIJA: POLICIJSKA TORTURA U CRNOJ GORI 1992-1996*, Monitor, 1996, str. 154-155. Iz Stanica policije u Herceg-Novom je 25. maja 1992. u KP dom dovezen 21 zatočenik, koje je “na dolasku dočekala grupa od desetak uniformisanih lica. Ti vojnici počeli su da tuku zatočenike Muslimane jednog po jednog kako su izlazili iz autobusa. Vojnici su ih postrojili uza zid KP doma i svakog su udarali kundakom puške. Vojnici su ih za vrijeme prelaćivanja psovali i vrijeđali ...” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 191-192; Š. Radončić, nav. dj., str. 154-155).

U “hapšenju tih lica naročito se isticao Stevanović Milorad zvani Šumar, privatni ugostitelj iz Foče, koji je sa spiskovima odlazio u Crnu Goru, predstavljao se kao inspektor SUP-a i na osnovu potjernica hapsio Muslimane” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 242, 326 i 354). “Stevanović je, pored ostalih, u Pljevljima uhapsio Ševku Kubata i Rasima Kajganu, privatnog mesara iz Foče” (Kajgan je krajem augusta 1992. likvidiran zajedno sa grupom 30-35 logoraša, nakon izvođenja iz logora, a Kubat je “umro” u KPD-u) - Isto.

⁴⁹⁹ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 247.

⁵⁰⁰ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 242. “Stavljan im je eksploziv na leđa, vezane su im ruke, a onda tjerani da idu ispred srpskih snaga u njihovim mnogim neuspjelim akcijama prema Goraždu. Borci Armije Bosne i Hercegovine, negdje kod sela Osanice, pored Drine, pronašli su veću grupu izmasakriranih muških leševa povezanih žicom, za koje se pretpostavlja da su ubijeni logoraši koji su služili kao živi štit” (Isto, str. 242).

⁵⁰¹ Z. Milanović, nav. dj., str. 76; M. Džanko, nav. dj., str. 105; M. Omerdić, nav. dj., str. 209-210; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 242; M. Kafedžić, nav. dj., str. 351. Pojedini zatočenicima, “iscrpljenim od slabe ishrane i stalnih tortura, krv je nasilno uzimana više puta, a logorska uprava je to predstavljala kao ’dobrovoljno’ davanje krvi za cigarete” (M. Džanko, nav. dj., str. 105). “Uz prisustvo zatvorskog bolničara, Gojka Jakanovića, krv je logorašima uzimala ekipa iz Fočanske bolnice: Biljana Stanković, ljekar, Slavko Đorđević, medicinar, i Marko Todorović, medicinar” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 242). Bio je to, po mr. Muhidinu Džanki, “jedinstven slučaj u povijesti ljudskih inkvizicija: nedužni bosanski zarobljenici prisilno su davali krv svojim dželatima, koji su im nemilosrdno ubijali očeve, braću i prijatelje i silovali majke, sestre i kćerke” (M. Džanko, nav. dj., str. 105).

mina”⁵⁰² Pored toga, odvođeni su na prisilan rad i korišteni “za sve vrste teških i iscrpljujućih fizičkih poslova, od rada u rudniku mrkog uglja u Miljevini, do nošenja municije na borbene položaje”, kao i za uklanjanje ruševina, utovaranje brašna iz mlina u Ustikolini, raščišćavanje ruševina minirane Aladža džamije, te sječu drva i kopanje rovova.⁵⁰³ Zatočenici su prisiljavani da na obali rijeke Drine “daskama i štapovima guraju leševe nizvodno”, koji su plutali Drinom.⁵⁰⁴

U logoru je postojala totalna blokada.⁵⁰⁵ Zatočenici “nisu imali nikakvog kontakta sa spoljnim svijetom ni sa svojim porodicama,

⁵⁰² P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 242. “Krećući se po bespućima šumskih puteva planine Zelengore, Srbi su, iz straha da im branioci zbjegova koji su se krili u planini, ne postave mine na putevima, koristili logoraše da voze teške kamione ispred njihovih vozila. Ako bi naišli kolima na mine, oni bi stradali umjesto Srba. Tako se zna da su ‘čistači mina’ bili Hamed Čelik, Goran Kukavica i Šaban Karup” (Isto).

⁵⁰³ Isto, str. 248-250, 340 i 348; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 26; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 417-418; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 647 i 652; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404. Nekoliko logoraša je “pred Novu 1993. odvedeno na sječu drva na brdu Previla. Radili smo na minus 30, a spavali na betonu u podrumu bez pokrivača i ogreva” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 318).

⁵⁰⁴ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 35; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 25.

⁵⁰⁵ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 243. “Logoraši nisu smjeli imati ništa kod sebe sa čim bi bilježili šta se dešava u logoru, ni olovku, ni papir. Svi tranzistori, koje su logoraši donijeli sa sobom, oduzeti su im. Šta se dešava van logorskih zidova logoraši nisu znali. Samo logoraši koji su radili van logora, za potrebe Srba, donosili su ponekad štute vijesti šta su vidjeli vani ili šta su čuli od stražara koji su ih čuvali, pa su na osnovu toga donosili nekakve zaključke. I najmanja vijest, samo logorašima znanim kanalima, prenošena je od sobe do sobe, od logoraša do logoraša. Logoraši su na svojoj koži osjećali bijes ako bi im se pronašao tranzistor ili papirić, na kojem su mogli zapisivati bilo kakav datum, slušati vijesti i sl.” (Isto).

a (veoma dugo) ni sa Crvenim krstom”.⁵⁰⁶

Uslovi u logoru su bili surovi, teški, neljudski i ponižavajući. Zatočenici su držani “na skućenom prostoru, bez grijanja i odgovarajućih sanitarnih čvorova” i bili su “zaključani u svojim prostorijama najveći dio dana”, “s tim da im je bilo dozvoljeno da odu do kantine i natrag”.⁵⁰⁷ Iz logora su izvodili zatočenike iz ćelija “u večernjim satima i odvodili u zgradu uprave KPD-a. Odatle su dopirali zvuci batinanja i jauci prebivenih ljudi. Kad bi to utihnulo ponekad bi se čuo i zvuk pucnja, nakon kraćeg vremena i zvuk motora vozila. Odvedene više niko nije nikad vidio, niti nam je njihova sudbina poznata”.⁵⁰⁸

Zatočenici su bili izloženi batinanju i drugim oblicima kažnjavanja. Zločinci su “u noćnim časovima odvodili zatočenike, te ih fizički tukli i zlostavljali, tako da su čak od batina umirali”.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 42. “Televizori i radio-aparati koje su u KP domu ostavili bivši osuđenici odneseni su, a prostorije su pretražene i oduzeti su tranzistori u ličnom posjedu. Zabranjen je pristup novinarima i drugoj štampi novijeg datuma. Zabranjen je i svaki oblik razmjene informacija i komunikacija među zatočenicima iz različitih soba i između zatočenika i stražara. Zatočenicima nije bilo dozvoljeno da gledaju kroz prozor, premda su to neki činili. Zatočenici koji su izlazili na radne zadatke van kruga KP doma bili su izolovani u odvojenoj prostoriji kako ne bi ostalim zatočenicima prenosili novosti iz ‘vanjskog svijeta’. Kako bi se obezbijedilo poštivanje tih nepisanih ‘pravila’ o komunikaciji, kršenja su kažnjavanja samicom i/ili zlostavljanjem, kao što je premlaćivanje” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 134).

⁵⁰⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 45; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 646; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 325, 355, 392 i 394.

⁵⁰⁸ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 317 i 332; M. Kafedžić, nav. dj., str. 415.

⁵⁰⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 730; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 319 i 357; M. Kafedžić,

Mnogi zatočnici su “tokom ispitivanja, kao i u svakodnevnom životu u KP domu, bili izloženi prijetnjama, uvredama i surovom zlostavljanju od strane stražara i ljudi koji su izvana došli u logor. Neki od njih su bili tako žestoko premlaćeni da danima nisu mogli hodati. Postupci koji su za posljedicu imali premlaćivanje ili boravak u samicama uključivali su pokušaje da se dobije dodatna hrana, pokušaje da se dođe do tople vode, pokušaje međusobne komunikacije, komunikacije sa stražarima ili vanjskim svijetom. Drugi zatočnici su mogli da čuju krikove i jauke onih koje su tukli, pa se tako širio strah među svim zatočenicima. Budući da nisu mogli utvrditi nikakav kriterij po kojem se vršio izbor za ispitivanje, mnogi zatočeni Muslimani živjeli su u stalnom strahu da će njih sljedeće odvesti i tako prema njima postupiti”.⁵¹⁰

Zločinci su zatočenike često odvodili na “saslušanja”, “ispitivanja”, pri čemu su ih mučili i premlaćivali. “Odvodili bi od 10 do 15 zatvorenika i to oko 18 sati, a vraćali oko 22 sata. U tom vremenu bi iste tukli tako da bi se iz prostorija gdje su ispitivani čuli krici i zapomaganje. Poslije bi zatvorenike obično vraćali u ćelije, ali se dešavalo da se neki više ne vrate.” Tako se “u periodu maj-juli 1992. oko 40 zatočenika nikad nije vratilo u ćelije nakon ispitivanja”.⁵¹¹

nav. dj., str. 415. Dr. Aziz Torlak je običnim koncem i iglom, “koju bi prethodno spalio plamenom od upaljača”, šio rane zatočenima (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 385).

⁵¹⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 647 i 652; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*.

⁵¹¹ * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 117; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 323-324 i 338; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 120, 237-306 i 333-337. Starješine logora odvodili su pojedine logoraše i tukli ih u ćelijama. Tako je Nurko Nikšić iz Foče, zamjenik komandira Stanice javne bezbjednosti Foča, “odvođen i svaki put je od batina vraćen krvav ... Tukao ga je izvjesni Zelja, star oko 35 godina, crn, ranije bio zaposlen u Elektrodistribuciji. Nurko je podlegao od tuče otprilike za mjesec dana”, te su logoraši “pretpostavljali da je mogao biti bačen s mosta u Drinu, jer niko nije sahranjen ko je na taj način umro. Na ovaj način od zadobijenih udaraca umrli su Mustafa Kulaglija, učitelj, Nail Hodžić, Halim Konjo, Vejiz Munib i mnogi drugi koji su svakodnevno fizički zlostavljani ...” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 338-339).

“Posebno brutalna saslušanja bila su ona u popodnevnim i večernjim satima. Neki logoraši su u toku tih saslušanja, pod batinama i podlegli.”⁵¹²

“Većem broju zatočenika su prijetili za vrijeme ispitivanja, a neki su čuli kako zlostavljaju zatočenike u susjednim prostorijama ...” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 120).

U ljeto 1992. “stražari u KP dom ulazili su nakon prozivke u prostorije u kojima su se nalazili zatočenici i sa spiska prozivali imena pojedinaca koje će odvesti na ispitivanje. Spisak sa kojeg su se imena prozivala stražar na ulazu u upravnu zgradu dao je stražaru u dvorištu KP doma. Prozvane bi iz njihovih prostorija doveli do gvozdene kapije kod ulaza u upravnu zgradu i postrojili ih ispred upravne zgrade. Onda bi jednog po jednog ili u manjim grupama pozivali u prizemlje te zgrade. Odveli bi ih u jednu od prostorija sa lijeve ili desne strane stepeništa, ili u prostoriju označenu sa ‘Tel’ u dokaznom predmetu P 6 /dokaznom postupku ICTY-a u predmetu *Krnojelac* - prim. S. Č./, koja se nalazila u lijevom krilu upravne zgrade, ili u prostorije do nje. Tamo su ih često tukli. Premlaćivanja su znala trajati do kasne večeri, a ostali zatočenici u KP domu mogli su da čuju zvuke udaraca i jauke žrtava. Neki svjedoci su prepoznali koga tuku po jaucima ili preklinjanju žrtve, a i po pitanjima koja su žrtvi za vrijeme premlaćivanja postavljali. Osim toga, neki svjedoci su kroz prozor prostorije u kojoj su bili zatočeni mogli vidjeti dio premlaćivanja jedne ili više žrtava. Ti svjedoci su među glavnim počiniocima premlaćivanja prepoznali neke od stražara u KP domu.

Kad bi prestali tući, žrtvu bi ponekad odveli u samicu. U drugim slučajevima ponekad bi se čuo pucanj iz pištolja, nakon čega bi se čulo kako vozilo sa neispravnom ispušnom cijevi kreće iz KP doma. Vozilo je identifikovano kao ‘Zastava kedi’, a pripadalo je voznom parku KP doma. Moglo se čuti kada ‘Zastava kedi’ kreće ispred KP doma”. Jedan od zatočenika je “po bljesku farova na konstrukciji mosta mogao da prati kako se automobil kreće preko mosta na Drini i zaustavlja negdje pri njegovom kraju”. Mnogi svjedoci ICTY-a u predmetu *Krnojelac* “su izjavili da su, nakon što bi se vozilo zaustavilo, čuli zvuk kao da je nešto bačeno u Drinu”. Međutim, Pretresno vijeće “tumači da je vjerovatnije da su ti iskazi zasnovani na zaključcima koje su svjedoci izveli iz činjenice da se vozilo zaustavljalo na samom mostu”, “nije uvjerilo da su leševi zatočenika bacani u Drinu.

Tokom i nakon premlaćivanja, stražari KP doma su viđeni kako u upravnu zgradu unose ćebad i izose nešto što se činilo da su leševi umotani u tu ćebad. U prostorijama gdje su vršena premlaćivanja viđeni su krv i okrvavljeni predmeti. Tragovi krvi viđeni su i na vozilu ‘Zastava Kedi’ sa neispravnom ispušnom cijevi koje se čulo kako odlazi iz KP doma nakon jednog ili više premlaćivanja. Na zidovima hodnika iza metalnih vrata upravne zgrade videne su rupe od metaka” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 333-335).

⁵¹² M. Kafedžić, nav. dj., str. 404.

U toku “saslušanja” logoraši su fizički i psihički zlostavljani i maltretirani, “a dešavalo se da pojedinci više puta daju izjavu uz prijetnju da se mora reći ono na čemu su insistirali. Tako su neki logoraši između dvije izjave išli u samicu kako ne bi bili u mogućnosti da kontaktiraju sa ostalim logorašima”.⁵¹³ “Pored fizičkog maltretiranja u upravnoj zgradi i ispred nje, često su se čuli pucnji iz vatrenog oružja, kao i neki koji nalikuju bacanju ljudskog tijela u vodu”, na osnovu čega su logoraši “pretpostavili da je jedan broj izvedenih logoraša ubijen i bačen u Drinu”.⁵¹⁴

Najteža mučenja bila su u junu 1992. (1. juna, zatim 10-15, te 20, 24. i 25). “To su i bili najstrašniji datumi kada su se čula pomaganja i vapaj mučenih ljudi ... Da ne bi čuli pomaganje i vapaje Muslimana koje su mučili”, logoraši su “u sobama stavljali jastuke na glavu, kako bi začepili uši. Međutim, krici su bili tako jaki u noći” da zatočenicima “ni to nije pomoglo. Ponekad bi se čuli i pucnji iz vatrenog oružja”, a zatočenci su smatrali “da na taj način poslije mučenja likvidiraju ljude. Ispred gradske pekare i zgrade KPD-a najvjerovatnije su bacani leševi mučenih, a sada su to deponije gradskog smeća, šteta građevinskog materijala, te kamenje porušenih džamija”.⁵¹⁵

Česta “ispitivanja” “tokom noći su se završavala ubistvom na mostu”, tako što su zatočenci “čuli po jedan pucanj, a potom i pljusak vode prilikom pada tijela”, pa “pretpostavljali da na taj način leševi završavaju. Sutradan lica koja su tokom noći vođena na ispitivanje nisu se više pojavljivala među zatvorenicima”.⁵¹⁶

Hrana je u logoru bila jako loša i nedovoljna. Zatočenike je “morila strašna glad”. Hranu su dobijali “dva puta dnevno i to u izuzetno malim količinama, tako da je većina logoraša znatno izgubila na težini ...”, “ponekad čak i više od 40 kilograma ili gotovo trećinu vlastite težine”.⁵¹⁷

⁵¹³ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 373.

⁵¹⁴ Isto, str. 374.

⁵¹⁵ * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 117; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 391-392.

⁵¹⁶ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 339.

⁵¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 27; ICTY, Predmet br. IT-

Prehrana zatočenika se “sastojala od šolje supe koja je bila ‘malo više od vode’, riže ili makarona i komadića ‘doista tankog’ hljeba tri puta dnevno. Povremeno bi dobili konzervu paštete koju su trebale da podijele dvije osobe ili jaja za doručak”.⁵¹⁸

Higijenski uslovi u logoru “bili su svedeni na minimum, nije bilo kreveta, osim madraca od spužve i čaršafa kojih nije bilo dovoljno. FWS-65 je Pretresnom vijeću /Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac i drugi* - prim. S. Č./ rekao da je tokom tri mjeseca koje je proveo u KP Domu izgubio oko 40 kilograma. FWS-78 je kazao da je tokom 40 dana u KP Domu izgubio petnaestak kilograma. Svjedok DP je kazao da se zatočenicima u KP Domu nije mogla slobodno donositi hrana. Nekoliko svjedoka odbrane je spomenulo da je u Foči vladala nestašica hrane. Provokacije, vrijeđanja, batinanja i druge vrste patnji bili su u KP Domu uobičajeni”.⁵¹⁹

Zatočenici iz logora odvođeni su na “tzv ‘razmjene’ koje su bile lažne”. Naime, mnogi zatočenici su izvedeni iz logora - zločinci su “veliki broj grupa” odveli iz logora, “uz obrazloženje da ih vode na razmjenu” “ili obavljanje određenih poslova, kao što je branje šljiva”. S tim u vezi, “zatvorske vlasti su među zatočenicima KP Doma tražile dobrovoljce, koji će ići na branje šljiva”. S obzirom na to da “nisu imali

97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 43, 139, 149, 153-165; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 646; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 325, 355, 392 i 394. Zatočenici su “padali od gladi”, te su često molili stražare da beru žaru “navodno za liječenje”, te su je solili i jeli (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 385). “Postojala je namjerna politika” da se zatočenicima “daje samo onoliko hrane koliko im jedva dostaje da prežive”. Svi logoraši su za vrijeme zatočenja “značajno izgubili na težini, u rasponu od 20 do 40 kilograma ...” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 139).

⁵¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 139; * * * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 117.

⁵¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 27; M. Kafedžić, nav. dj., str. 413.

kvalitetnu ishranu u logoru”, mnogi logoraši su se dobrovoljno prijavili. Mnogima se “poslije napuštanja logora gubi svaki trag”, - “mnogi od njih nisu se vratili i više ih niko nije vidio”, čime je “izgubljen trag za skoro 400 zatočenih logoraša”.⁵²⁰

“Razmjene” su se “obično odvijale prema istom obrascu. Stražar ili policajac iz KP doma bi sa kapije otišao u sobe zatočenika i prozvao one koji su predviđeni za razmjenu, prema spisku koji je izdavala uprava zatvora. Izabrane zatočenike onda bi odveli iz KP doma. U nekim prilikama stražari KP doma ili vojna lica bi ih tukli. Mada su neke od tih razmjena obavljene korektno, tako da su zatočenici uspjeli preći na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana, mnogi zatočenici odvedeni na razmjenu jednostavno su nestali” - zatočenike “poslije toga niko više nikad nije vidio”.⁵²¹ To je uključivalo takozvane razmjene u toku juna i jula, zatim od 15. ili 19. augusta 1992. (15-20 logoraša), 22. augusta (8 logoraša), 25. augusta (oko 18 do 25 logoraša), 29. i 30. augusta (oko 90 logoraša), 11. septembra (oko 40 logoraša), 12. septembra (50 logoraša), 17. i 18. septembra (između 35 i 60 logoraša), između 11. i 16. decembra 1992. (7 logoraša), te u februaru ili martu 1993.⁵²²

⁵²⁰ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 48; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 26; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 647, 650 i 652; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 252-256, 271-299, 324 i 348; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404 i 416. Akcija “**branje šljiva’ bila je ustvari zločinački plan odvođenja zatočenika Bošnjaka iz logora, nakon čega su mučki ubijeni, a njihova tijela zatrpana**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 647 i 652; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

⁵²¹ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 479-480.

⁵²² Isto, paragraf 480; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 225, 325, 347, 352-357, 373-376, 386 i 392; M. Kafedžić, nav. dj., str. 416-417.

Grupa logoraša od 90 muškaraca (svih uzrasta) odvedena je 29. i 30. augusta 1992. pod izgovorom da idu u razmjenu. Grupa od 55 logoraša odvedena je na razmjenu u Crnoj Gori. Zločinac Pero Elez je u Nikšiću **“zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom. Grupu su tada podijelili na dva dijela, nakon čega je oko 20 mladih muškaraca odvedeno, možda u Goražde, i otada se o njima ništa ne zna. Druga grupa od preostalih 35 muškaraca, dvojica od kojih su se pojavili kao svjedoci u predmetu /u predmetu ICTY-a *Krnojelac* - prim. S. Č./, odvedena je na razmjenu u Rožaje u Crnoj Gori”**.⁵²³

Iz logora je 17. i 18. septembra 1992. u dvije grupe odvedeno između 35 i 60 logoraša, **“na - kako su im rekli - branje šljiva. ... Prvo su se među zatočenicima na radni zadatak branja šljiva tražili dobrovoljci, da bi berače na kraju izabrali stražari KP doma u skladu sa spiskom. Ljudima koji su bili izabrani za rad stražari su rekli da ništa ne nose sa sobom. Zatočenci koje su odveli na branje šljiva nisu se vratili u KP dom, a otada ih više niko nije vidio. Tijela dvojice od tih zatočenika, Murata Crneta i Halida Konje, kasnije su nađena u blizini linija fronta u blizini Goražda, u masovnoj grobnici kod Preville”**.⁵²⁴

⁵²³ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 482-483; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 650; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 253; M. Kafedžić, nav. dj., str. 416. Iz logora KPD je, prema raspoloživim podacima, 29. i 30. augusta **“izvedeno 90 logoraša svih uzrasta, uz napomenu da idu na razmjenu. 25 starijih je pušteno da odu u Sandžak, a ostali su ubijeni i pronađeni u jami Piljak”** (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 375; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

⁵²⁴ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 279 i 484; *** VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 127-128; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 317, 319, 340, 374, 376, 386 i 392; M. Kafedžić, nav. dj., str. 417-418. Juna 1992. **“svako veče je izvedeno iz soba više zatvorenika, nekad i 10 do 15, ukupno oko 100, te su odvođeni i najvjerovatnije ubijeni. Ko je izveden naveče nije se vraćao, niti se ikada saznalo šta se desilo sa njim. Često smo čuli krikove zatvorenika koji su netom odvođeni iz soba, a često i pojedinačne pucnjeve iz revolvera. Nakon toga, mogao se čuti i zvuk**

Razmijenjeno je, prema raspoloživim podacima, 248 logoraša.⁵²⁵

automobila u odlasku, te bacanju tijela sa mosta u Drinu. Uglavnom su odvedeni ugledni Fočaci - Muslimani” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 374).

“Odvođenje logoraša i njihovo fizičko zlostavljanje i maltretiranje otpočelo je u junu 1992. u naprijed opisanoj prostoriji upravne zgrade KPD-a Foča. Prvo veće odvođenje desilo se u periodu od 1. do 30. juna i to u manjim grupama, najčešće od 4 do 67 lica, tako da je u tom periodu odvedeno ukupno 35 logoraša. Ova izvođenja obavljana su uglavnom u večernjim satima i to u periodu od 21,00 do 22,00 časa, kada su se i čuli strašni jauci koji su dopirali iz naših spavaona” (Isto, str. 373 i 375).

“U periodu juli - avgust 1992. počelo je odvođenje grupa zatvorenika u razmjenu. Po mom mišljenju nije bilo nikakvih razmjena nego su ti ljudi vođeni na likvidaciju. To je rađeno na taj način što su stražari donosili spisak i prozivali, a ja sam sa krova gledao kako potom te ljude vežu žicom ispred KPD-a, tuku i trpaju u kombi. Vidio sam kada su odveli Đendušić Ramu, Pašović Mersuda, Isanović Kemu i od tada se za njih ništa ne zna. Jednom prilikom kada su četnici imali gubitke na Tjentištu došla je vojna policija iz grada na čelu sa komandrom Čosom. Ušli su u KPD i ubili 6-7 zatvorenika. Među tim zatvorenicima su bili i Kulaglija Mustafa i Nikšić Nurko. Taj događaj se desio u julu 1992., a ubistvo je izvršeno u jednoj prostoriji čiji je prozor okrenut prema sobi u kojoj sam ja bio. Vojna policija na čelu sa Čosom prvo je počela tući zatvorenike, a zatim su se čuli pucnji iz pištolja.

Potom su ubijene zatvorenike zamotali u ćebad i unijeli u auto KPD-a marke zastava 101 PIK-AP crvene boje sa bijelim krovom. Čuli smo da su otišli prema mostu na Drini, a zatvorenici iz soba br. 11 i 13 su čuli pljusak u vodu kada su leševi bačeni u Drinu. Pošto je bila noć nismo vidjeli počiniocce ovog zločina, niti smo vidjeli auto kojim su odvezeni, ali smo znali njegov zvuk, jer je imao oštećen auspuh. Ujutro smo vidjeli kako stražari peru auto kako bi prikrili krvave tragove” (Isto, str. 355-356).

Krajem augusta 1992. “traženi su dobrovoljci za berbu voća. Malkić Fahrudin zvani Baron dobrovoljno se javio. Međutim, Jokanović Gojko koji je radio u ambulanti KPD-a odvratio ga je rekavši: nije to za tebe. Također, pojedine starješine odvrćale su neke ljude da ne idu, što ukazuje da su ti ljudi koji su odvedeni likvidirani. Odvedena je grupa od 30-35 ljudi, a među njima sam jedino poznavao Kajgana Rasima” (Isto, str. 355-356 i 392).

U prvoj polovini septembra “odveli su dvije grupe, ukupno 37 logoraša, navodno u berbu šljiva, koji se, također, nikad više nisu vratili niti su se kome javili na slobodnu teritoriju. Tada su ljude odveli u papučama, nisu im dali da se obuku, niti da ponesu bilo šta od ličnih stvari. Po njih je došao stražar Pljevaljčić Vlatko rekavši da trebaju malo krupniji i jači da idu. Iz ove grupe mi je poznato da je otišao Šabanović Ferid, koji je bio ranjen” (Isto, str. 225).

“Druga veća grupa logoraša odvedena je 17. i 18. septembra 1992. Tada je ukupno odvedeno 45 logoraša, a prilikom odvođenja ove grupe rečeno je da ova lica idu u berbu šljiva na područje Ustikoline, gdje će biti smješteni u kasarnu Ustikolina”. Ta grupa se “više nikada nije vratila” (Isto, str. 374, 376, 386 i 392).

⁵²⁵ P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 239 i 258-265.

Srpska okupaciona vlast je 1992. civile držala zatočene i u sljedećim zatočeničkim centrima: u bolnici u Foči, Stanici policije u Miljevini, na “Brionima”, u kući Slobodana Matovića, u zatvoru u Velečevu, u Osnovnoj školi “Brod na Drini”, u vojnom skladištu u Čohodar-Mahali, u jednoj muslimanskoj kući u Trnovači, u kući Muniba Hodžića, na Presjeci kod Ustikoline, u stanu Asima Džanke u mjestu Donje Polje, kao i u kućama u selima Đidevo i Trnovači i drugim objektima.⁵²⁶

Zločinci su zatočene Bošnjake iz logora KPD prebacivali u druge logore u Bosni i Hercegovini, kao naprimjer u KPD “Butmir” na Kuli (Sarajevo), Kalinovik, Rudo i Bileća.⁵²⁷

Agresor je u ljeto 1992. u Osnovnoj školi “Miladin Radojević” zatočio preko 1.000 civila (muškaraca, žena i djece), s područja **Kalinovika, Uloga, Gacka, Nevesinja** i drugih mjesta jugoistočne Bosne. Početkom juna (6. juna) ubijeno je 14 logoraša. Jedan broj zatočenika je 6. jula 1992. prebačen u skladište baruta Jelašačko polje (Barutni magacin), gdje su **“mnogi zatočeniци žestoko premlaćivani. U skladištu nije bilo sanitarnih čvorova, zatočeniци su morali spavati na betonskom podu i nisu dobijali dovoljno hrane i vode. Dana 5. avgusta 1992. srpski vojnici su prozvali oko 25 zatočenih Muslimana i, uz policijsku pratnju, odvezli ih u selo Ratine, pokraj Jeleča, opština Foča. Ti zatočeniци su podvrgnuti teškom zlostavljanju, ruke su im zavezane žicom, a vrijedni predmeti su im oduzeti. Kod jedne štale u Ratinama, konvoj se zaustavio i dvadesetak Muslimana je ustrijeljeno. Četverica su pošteđena i naređeno im je da mrtva tijela**

⁵²⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 648; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 110; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 117.

⁵²⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 650; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 24, 34 i 478; M. Kafedžić, nav. dj., str. 419. Grupa od 35 zatočenika iz logora KPD 31. oktobra 1992. prebačena je (vojnim kamionima) u Kalinovik. **“Na putu do Policijske stanice u Kalinoviku zatočeniци su tukli, a najmanje jedan od njih je teško povrijeđen”** (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 34).

odnesu u štalu. Kasnije su i oni ustrijeljeni. Vojnici su po tijelima posuli benzin, zapalili štalu i otišli”.⁵²⁸

⁵²⁸ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 228, 287, 290, 345 i 348; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 740-741; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 24-25; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (a) Prilog A*, 16. juni 2004, br. 10; * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 183; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 663, 720, 797 i 799; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 23, 31-32 i 361; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 118-119, 128-131 i 195; M. Omerdić, nav. dj., str. 221-222; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 130; * * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 254; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 315-316, 344-346 i 368. U jednoj prostoriji na spratu “**desetak ljudi je ležalo zaklano po podu prostorije na spratu škole. Među njima je bio S. H. i trojica maloljetnika, prava djeca. U prostoriji je plivala krv po podu, zidovi su bili krvavi do 1 m visine. Bilo je užasno ...** (* * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 254).

Srpski zločinci su 5. augusta 1992. u Ratinama ubili (automatskim puškama) 24 Bošnjaka iz logora Barutni magacin, nakon čega su (Pero Elez sa grupom) tijela žrtava genocida prenijeli u štalu Mustafe Tuzlaka i zapalili. Samo je jedan logoraš - Fejzija Hadžić preživio (Isto). “**Iz Barutnog magacina u smrt je**”, prema podacima Saveza logoraša u Bosni i Hercegovini, “**otišlo 87 logoraša**” (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*). Među izvršiocima genocida u selu Ratine “**su gradonačelnik Kalinovika /predsjednik Općine Nikola Kovač - prim. S. Č./, komesar policije /načelnik SUP-a Boško Govedarica - prim. S. Č./, načelnik Izvršnog odbora /predsjednik Izvršnog odbora Općine Grujo Lalović - prim. S. Č./ i jedan pukovnik JNA**”, Ratko Bundalo (**ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 741; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 128-131).

Zatočenici su “**morali spavati na dušecima punim vaši, a higijenski uslovi bili su gotovo nepostojeći**”. Koristili su samo jedan WC i niko se nije mogao okupati, a jedva su se mogli i oprati (**ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 31).

Krajem jula i početkom augusta 1992. agresor je granatirao, spalio i zauzeo više sela, među kojima i Ljutu, Jelašću, Jezero, Mjehovinu i Dagalj. U tim napadima ubijeni su mnogi civili, među njima starci i žene.⁵²⁹

Početkom augusta 1992. (od 1. do 5. augusta) **“Srbi su uhapsili, pokupili, razdvojili i zatočili gotovo sve preostale Muslimane i Muslimanke iz Kalinovika, kao i približno 190 žena, djece i staraca iz Gacka. Svi zatočeni su poslije odvedeni u Osnovnu školu u Kalinoviku. U zatočeništvu su neki zatočenici pretučeni i ubijeni, a žene su silovane. Jedini razlog za takvo postupanje prema civilima bio je taj što su po nacionalnosti bili Muslimani”**.⁵³⁰

Nakon napada na Bošnjake na području Gacka, jedan broj civilnog stanovništva je (oko 20. juna 1992) pobjegao prema Borču. **“Na putu su im se pridružili mnogi civili Muslimani koji su bili u bjekstvu. Grupa od nekoliko stotina ljudi krenula je zatim prema gradu Konjicu.”**

Nakon što su granatirale i zauzele Jeleč i likvidirale preko 40 ljudi, žena i djece, 4. maja 1992, srpske snage su jedan broj muškaraca odvele u logor KPD u Foči, a drugi broj koji je pokušao da pobjegne (oko 150-200 seljana) uhapsile (u selu Jažići) i odvele u Kalinovik, gdje su ih zatočile u osnovnu školu. Nakon dva dana odvojeno je 45 radno i vojno sposobnih muškaraca i 9. maja odvedeno (kamionima JNA uz pratnju policije) u Bileću - u kasarnu. Nakon dvadeset dana, ponovo su ih vratili u Kalinovik, zatočili u osnovnu školu i poslije dva dana prebacili u logor KPD (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 24; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 635; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 726; R. Halilagić, nav. dj., str. 202-226; M. Kafedžić, nav. dj., str. 377-378; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str.77-90, 315-316, 344-346 i 368.

⁵²⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 664 i 667.

⁵³⁰ * * *BILTEN* Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: * * *BILTEN* ...), Sarajevo, br. 2, februar 1993, str. 21-23; ICTY, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 665, 667, 718 i 799. Srpske vlasti su 1992. u Kalinoviku civile držale zatočene i u Stanici javne bezbjednosti i na poljoprivrednom dobru Pavlovac (ICTY, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 666).

Svi su 4. jula na području Uloga zarobljeni i zatočeni u osnovnu školu, odakle su 7. jula odvedeni u Kalinovik i zatočeni u osnovnu školu.⁵³¹

Od aprila 1992. srpske snage su na području **Gacka**, gdje su nad civilima, posebno ženama, djecom i starcima, izvršeni brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i, pored ostalog, prilikom napada na Fazlagića Kulu (17. juna 1992), kada je ubijeno **“oko 130 žena, djece i staraca muslimanske nacionalnosti”**, u zatočeništvu držale civile u sljedećim zatočeničkim objektima: pošti u Avtovcu, Stanici javne bezbjednosti, kasarni Avtovac, Fazlagića kuli, hotelu Termoelektrane, motelima “Košuta” i “Elektroprivreda”, Samačkom hotelu i Domu kulture u Avtovcu i drugim. Krajem maja i početkom juna 1992. lokalna policija je, pod komandom Vitomira Popića zajedno s lokalnim vođom “Belih orlova”, **“počela hapsiti Muslimane i odvoditi ih u zatočenički logor u opštini Bileća. Početkom juna, u Policijskoj stanici Gacko bilo je zatočeno približno 120 Muslimana. Neke zatočenike su tukli. Bili su zatočeni u teškim uslovima: zatočenike su više puta tukli”**. Sedmerica lokalnih Srba, na čelu s komandnirom policije Popićem, 3. jula 1992. ubila je pet Bošnjaka.⁵³²

⁵³¹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 23, 254-255 i 361; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 195.

⁵³² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 736-737; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 656, 659, 718 i 799; AIIZ, inv. br. 3-542, *IZJAVA* Senide Fazlagić; * * *BILTEN ...*, br. 2, februar 1993, str. 18-25; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 194-195 i 207-208; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 24; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 4; I. Kubat - S. Čampara, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA U ISTOČNOJ HERCEGOVINI**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 292.

Mnogi Bošnjaci s područja Gacka bili su zatočeni u pošti u Avtovcu, u podrumu hotela Rudnik, u SUP-u i zatočeničkom logoru u Bileći. **“Ljudi su držani i u hotelu Elektrane /Termoelektrane - prim. S. Č./ u užasnim uslovi-ma. Tu su ih mučili i ubijali. Uslovi u SUP-u bili su veoma teški. Dana 3. jula 1992. komandir policije i drugi Srbi pogubili su pet zatvorenika.”**⁵³³

Zločinci su oko 600 logoraša iz Gacka, zbog toga što **“nisu imali mjesta u gatačkim logorima”**, **“transportovali u bilečki vojni logor”**. U logoru je od zadobijenih batina umrlo 8 zatočenika.⁵³⁴

Jedan broj Bošnjaka je, prije napada srpskih snaga na Fazlagića Kulu i ubistva mnogih civila, uspio da se izvuče i skloni na području Borča, odakle je, nakon nekoliko dana, krenuo prema Kalinoviku. Međutim, srpske snage su 4. jula 1992. napale **“konvoj Muslimana”**. **“Muškarci u konvoju su uspjeli nastaviti put, ali žene i djeca su zaostali.”** Svi uhapšeni civili su odvedeni u Kalinovik i Foču.⁵³⁵

“Zauzimanje Nevesinja počelo je sredinom juna 1992. i trajalo oko dvije sedmice. Oko Nevesinja je počelo granatiranje, hapšenje i ubijanje nesrba ...”⁵³⁶

Agresor je u selima Žulja, Rabine, Baćina, Odžak, Žiljevo, Lakat, Kljuna, Presjeka i drugim, te gradu Nevesinju, izvršio genocid nad Bošnjacima - ubijeni su i živi zapaljeni mnogi civili - žene, djeca i starci. Tako je, primjera radi, u selu Čanje (Odžak) ubijeno i živo zapaljeno 12 Bošnjaka, sa područja Žiljeva ubijeno je 8 Bošnjaka, u gradu Nevesinju 31, na Borcima i vletima Kisera

⁵³³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠ-TVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 738; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 104; I. Kubat - S. Čampara, nav. dj., str. 292.

⁵³⁴ I. Kubat - S. Čampara, nav. dj., str. 292. To su: Mehmed Grebović (1925), Ferhat Skopljak (1920), Zećir Krvavac (1910), Ćamil Muran (1906), Šefko Ćatović (1960), Asim Hasanbegović (1930), Derviš Džeko (1921) i Huso Zanočić (1922) - (Isto).

⁵³⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 657; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 207; I. Kubat - S. Čampara, nav. dj., str. 261-262 i 293.

⁵³⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TU-ŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVI-NOM), 31. maj 2002, paragrafi 743-744.

19 Bošnjaka (muškarci i žene) iz sela Lakat, na lokalitetu Krstače, u blizini sela Kljuna, zaklano je 16 iznemoglih staraca (14 starica i 2 starca).⁵³⁷

Zločinci su krajem juna 1992. godine 86 mještana (muškarce, žene i djecu) Kljuna, Presjeke, Žiljeva i drugih sela zarobili na lokalitetu Jasenov do i odveli pred osnovnu školu u Zijemljima, gdje su muškarce odvojili od žena i djece. Muškarcima su naredili da po dvojica uđu u školu, gdje su ih tukli, mučili i zlostavljali, nakon čega su ih kamionima odvezli do jame Breza i sve ubili.⁵³⁸

Žene i djecu, među kojima je bilo i beba, agresor je, po naređenju majora JNA Zdravka Kandića, odveo i, u nehumanim životnim uslovima, zatočio u podrumu toplane (fabrika centralnog grijanja) u Kilavcima, gdje su fizički i psihički zlostavljani. Zatočenici nisu dobijali ni hranu niti vodu, čak ni za bebe, te su majke djeci **“morale davati urin da ne dehidriraju”**. Nakon četiri dana pet zatočenica je odvojeno od djece i **“odvedene u ljetovalište Boračko jezero u općini Konjic. Srpski vojnici su ubili preostale žene i djecu u podrumu toplane u Kilavcima i položili ih u jednu jamu u Lipovači”**.⁵³⁹

Agresor je u Nevesinju 1992. civile (Bošnjake), muškarce, žene i starce, držao zatočene i u sljedećim zatočeničkim centrima: u Gornjem Rakitnom i u Fabrici i radionici alata. Muškarce Bošnjake su, također, u junu 1992.

⁵³⁷ Isto, paragrafi 743-745; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 670, 673, 718, 797 i 799; S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE**, * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 988-993.

⁵³⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 747; S. Omerika, nav. dj., str. 991. Nije poznat broj žrtava.

⁵³⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 670, 673, 797 i 799; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 25; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 5.

zatočili i tukli u Policijskoj stanici u Nevesinju. **“Dana 16. juna, jedan svjedok je vidio leš jednog muškarca Muslimana na tlu ispred stanice.”**⁵⁴⁰

Agresor je krajem maja 1992. na području **Bileće** započeo sa hapšenjem civila Bošnjaka, pljačkanjem njihove imovine po cijeloj općini i njihovim protjerivanjem i zatočavanjem u više zatočeničkih centara, gdje su ih pripadnici policije i oružanih jedinica redovno tukli, pri čemu je **“od tuče i maltretiranja”** umrlo nekoliko logoraša.⁵⁴¹ Istovremeno je u nekim selima ubijeno i ranjeno više Bošnjaka.⁵⁴²

⁵⁴⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 671; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 748; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 671.

⁵⁴¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 609-612, 614 i 797-798; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 716-717; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; Z. Milanović, nav. dj., str. 78-79; * * *BILTEN* ..., br. 2, februar 1993, str. 18-21; * * **VRIJEME BEŠČASĆA** ..., str. 207. **“Predsjedništvo RS je objavilo da u Bileći postoji bar jedan logor i to poslije posjete MKCK. Zatvorenici su premješteni iz jednog logora ili zatvora u drugi, unutar jedne ili više opština”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 717).

“Bilećki četnici su se izivljavali na Asimu Čatoviću. Primorali su ga da svojom rukom zapali svoje dvije kuće, a zatim ostale kuće u selu. On se opirao sve dok nisu njegovoj ženi prinijeli pištolj na glavu i povikali: ‘Ili pali ili ćemo ti ženu ubiti’” (A. Ovčina, **BILEĆKI VREMEPLOV**, Drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2011, str. 94).

Stražar Branko Rogan izveo je zatočenika Asima Čatovića (predsjednik SDA Bileća) i **“prebio na mrtvo ime. Tukao ga nogama, kundakom, palicom, gvozdenim šipkama. Kada se vratio u ćeliju Asim je bio plav od batina, krvav”** (Isto, str. 102-103).

Muniba Ovčinu (dugogodišnji direktor Srednjoškolsko g centra) tukli su, posebno Radomir Bojović, Munibov đak, pendrekom po glavi, slomili mu tri zuba, razbili vilicu, smrskali i polomili kosti **“u listu članka lijeve noge”** (Isto).

⁵⁴² A. Ovčina, nav. dj., str. 99, 105 i 107-113. U selu Prijevoru (3 km od Bileće), **“uz velike patnje i uz crtanje nožem krstova i četiri ‘s’, dok im je sin bio u zatvoru”**,

U Bileći su, pored civila muškaraca, bili zatočeni žene i djeca. U podrumu Policijske stanice, “**veličine 120 m², s tri prozorčića**”, bila je zatočena jedna grupa od 170 civila. “**Srpski čuvari su tukli zatočeničke tri puta u noći njihovog dolaska na to mjesto, a jedan od zatočenika je preminuo 10 dana kasnije, od zadobijenih povreda. Zatočenički su prolazili torturu premlaćivanja i na putu do toaleta, od strane trojice ili četvorice vojnika ... Čuvari su zatvarali prozore na podrumu i palili reflektore jačine 2.000 W.**”⁵⁴³

Jedan broj logoraša iz Policijske stanice prebačen je u Gimnaziju. “**Tu su uvjeti isto bili jako loši. Isto je rodbina donosila hranu. Imali smo jednu kantu u kojoj smo svi vršili nuždu. Spavali smo na betonu. Tu nas je bilo oko 40 ljudi. Žena i djece nije bilo, a bilo je starijih osoba. Dolazile su Crvene beretke i bacali su nam dimne bombe u prostoriju. To su navodno bili Šešeljevci. Nisu mogli ući, pošto im nisu dali, pa su onda bacali dvije dimne bombe.**”⁵⁴⁴

zaklani su Edhem Babović i njegova supruga Fatima. Edhemu su “**ubodima nožem napravili sedamnaest rana, a zatim na svaku stavili razbijeno jaje da žrtva dalje živi. Slično je prošla i njegova bolesna žena Fatima**” (Isto). U Orahovicama su ubijeni Mujo (teški invalid) i Tajko Bajramović, u Planama su ubijeni Mahmut Maho Đapo, u Krivačama Jašar Avdić i u Bileći Ferhat i Ismet Avdić. Pored navedenih, u Bileći i okolnim selima ubijeni su i: Begler Avdić, Aljoš Čamo, Hasan Čatović, Mesud Jaganjac i drugi (Isto, str. 112).

⁵⁴³ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 64 i 102-103; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 610; * * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 154. U Policijskoj stanici logoraše su stalno tukli, “**ali je hrana bila nikakva. Hljeb se dijelio na 7 dijelova, a dobijali smo jedan obrok dnevno koji je bio oko 13.00-14.00 sata i davali su nam grah količine kao jedne manje čaše. To je ustvari bila sama voda i po neko zrno graha. Nuždu smo vršili, nas 548, u dvije kante koje su bile tu, u hangaru. Voda je bila pojam ... Nekada mi je bilo draže da se napijem vode, pa da me odmah ubiju ... Davali su nam jedan kanister dnevno na nas sve ...**” (* * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 154).

⁵⁴⁴ * * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 180. Zločinci su u navedenom logoru stalno ispitivali logoraše. “**Odvodili su nas i na uši stavljali ručni telefon koji se stavljao kao štipaljke na uši i okreće se i tako se stvara struja od čega smo bili plavi. To su držali par sekundi, vrlo kratko, jer je efekat bio jak. I meni su to radili. Tukli su nas stalno. Kako mene tako druge od kojih ću navesti neke: Sadan Mujačić, Ismet Bajramović, Sajto Bajramović, Čatović Asim, Fehrat Avdić, Nusret Bajramović. ... Udarali su nas drvetom 1 metar dužine po glavi, vratu, rukama,**

U prvoj polovini juna u kasarni u Bileći (kasarna JNA “Moše Pi-jade”) zatočena su 244 Bošnjaka, uključujući nekoliko žena i djece.⁵⁴⁵

U centru grada, u zgradi iza Policijske stanice, djelovao je logor, koji je **“na brzinu sazidan od betonskih elemenata”**, u kome je bio zatočen **“najveći broj bilećkih Bošnjaka”**. Logor je **“imao dva prozora sa demirima, jedan je bio zakovan sa vanjske strane pontima, a kroz drugi je dodavana hrana što su zatvorenicima donosile žene i majke, jer četnici nisu obezbjeđivali hranu. Sve je bilo opljačkano, niko nije radio, pa su se žene snalazile kako su znale i umjele. Bili su užasni uslovi i ljudi su bili nabijeni kao sardine. U jednoj prostoriji bio je smješten ugalj, pa su ljudi ležali u prašini. Bio je samo jedan klozet (čučavac) sa hladnom vodom”**.⁵⁴⁶ Policajci i pripadnici oružanih jedinica **“redovno su tukli zatočenike, zbog čega su najmanje dvojica zatočenika umrla”**.⁵⁴⁷

U Đačkom domu zatočeno je preko 70 **“muškaraca muslimanske nacionalnosti”**, gdje su **“podvrgavani teškom zlostavljanju, koje je uključivalo snažne elektrošokove i suzavac”**. Stražari su jednom logorašu **“prikačili žice na prste i podvrgli ga elektrošokovima od kojih se onesvijestio”**.⁵⁴⁸

glavi i ostalim dijelovima tijela. Ja sam bio prvi na meti udaraca. ... Došao je Crveni krst i upisao nas. Tu smo bili 30 dana, a poslije su mene i još dva druga prebacili u školu pored MUP-a” (* * TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 180).

⁵⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 609-610; A. Ovčina, nav. dj., str. 107.

⁵⁴⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 610; A. Ovčina, nav. dj., str. 107.

⁵⁴⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 610 i 797-798.

⁵⁴⁸ Isto, paragrafi 611 i 799; A. Ovčina, nav. dj., str. 107. Delegacija KEBS-a je 2. septembra 1992. **“obišla 74 zatočene osobe u Đačkom domu u Bileći koje su bile u lošem stanju. Delegacija je primijetila da su zatočenici zlostavljani. Bili su smješteni u neodgovarajućem objektu i nisu dobijali dovoljno hrane”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 611).

Oktoobra 1992, nakon što su potpisali izjavu “**da dobrovoljno odla-
ze iz Opštine**”, zatočenike su, “**zajedno s njihovim porodicama, autobusima
odvezli direktno iz Đačkog doma u Crnu Goru**”.⁵⁴⁹

I u zatvoru u Bileći agresor je držao jedan broj civila, gdje su
zločinci maltretirali, tukli, mučili i prebijali Bošnjake. “**Cijeli grad je
postao zatvor.**”⁵⁵⁰

U zatočeničke centre u Bileći “**dovođeni su i Muslimani uhapšeni
tokom 1992. u susjednoj opštini Gacko i drugim susjednim opštinama**”.⁵⁵¹

Na području okupiranog područja **Sarajeva** agresor je formirao
više logora i zatočeničkih centara, u kojima su izvršeni brojni oblici zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Najteži zločini nad civilima
izvršeni su u logorima “Bunker” i “Planjina kuća” (Vogošća), Ilijašu, Cen-
tru - Sarajevo, Novom Gradu - Sarajevo, Ilidži, Hadžićima i Palama.⁵⁵²

Ubistva i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava na području **Ilijaša** “**postala su svakodnevica - na kućnim
pragovima ubijeni su brojni stanovnici Bioče, Luke, Kadarića i sa-
mog Ilijaša**”.⁵⁵³ Nakon što je 4. juna na Lješevo (**Ilijaš**) otvorio mino-
bacačku i artiljerijsku vatru (“**granate su pogodile nekoliko kuća u
muslimanskom dijelu sela, u kojem nije bilo nikakvih vojnih ciljeva**”),
agresor je sljedećeg dana ušao u selo i ubio 20 civila Bošnjaka, “**na-**

⁵⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC
PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 611.

⁵⁵⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC
PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 611; A.
Ovčina, nav. dj., str. 113.

⁵⁵¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC
PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 611.

⁵⁵² * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224-225, 228-230, 287-288, 291-293, 345-347, 349-
351 i 403-404; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, *Narativni dio
Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; Z. Milanović, nav. dj., str. 82-84; AIIZ, inv. br.
87/I-14, Savez udruženja logoraša Kantona Sarajevo, Broj: 05-22/14, 25. oktobar 2014.
– Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta
u Sarajevu, Sarajevo; *Dostava podataka*.

⁵⁵³ * * **315 ISTINA O SLOBODI: MONOGRAFIJA ŠEHIDA I POGINULIH
BORACA OPĆINE ILIJAŠ 1992-1995**, Općina Ilijaš, 2014, str. 17.

kon što su ih zarobili i spalili njihove lične dokumente”, te tukli i maltretirali. Ostale civile su istjerali iz njihovih domova i okupili ih na Željezničkoj stanici. “Srpska policija je te seljane odatle autobusom odvezla u jednu zgradu u dijelu Ilijaša koje se zove Podlugovi, gdje su bili zatočeni dva mjeseca.”⁵⁵⁴

Agresor je 29. maja 1992. granatirao Gornju Bioču i ubio i ranio više civila Bošnjaka. Neposredno nakon toga, Bošnjaci (oko 120), uključujući žene i djecu, zatočeni su u osnovnoj školi, gdje su izvršeni brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i silovanja djevojaka i djevojčica.⁵⁵⁵ Zločinci su oko 30 Bošnjaka odveli u Ilijaš - u Željezaru, gdje su ih (puškama) likvidirali i poslije ih spalili u peći za

⁵⁵⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 560; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 694; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 155; * * **315 ISTINA O SLOBODI ...**, str. 193; AIIZ, inv. br. 3-132, *IZJAVA* Mirzeta Repuha iz Lješeva, 27. juli 1992, Viši sud u Zenici, Broj: kr. 93/92, Zenica, 10. juni 1992.

⁵⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 562; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 19-20, 34-35, 40-41, 47, 80-82, 92, 94, 180 i 182. Naredbu za pješadijski napad na Gornju Bioču izdao je Ratko Adžić, predsjednik srpske općine Ilijaš. Zločinac Branislav Herak je, pored zločina silovanja u osnovnoj školi u Gornjoj Bioči, zaklao trojicu Bošnjaka, zarobljenih pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine iz Visokog. Naime, on je, u skladu s obukom o klanju, gdje je obučavan **“naj-prije na svinjama i da ćemo kasnije na takav način klati ljude, to jest Muslimane, pa sam u toku obuke zaklao dvije svinje ...”**, nakon naredbe da izvrši klanje trojice Bošnjaka, **“na livadi, odmah pored rova, zaklao nožem prvog od njih, koji se zvao Osman a inače ne znam kako se je prezivao. Tom prilikom su Ždrale Dragan i Danilo meni pomogli na taj način što su Osmana oborili, odnosno sapleli na zemlju, oborivši ga na leđa, i tom prilikom su ga držali za ruke, priljubivši ih za zemlju, a noge je držao priljubljene za zemlju Rade Vrlješ, i poslije toga sam izvadio nož koji se nalazio za opasacem - a inače sam isti dobio po dolasku na položaj Dragače i nož je bio marke 'Fanipa'. Ja sam tom prilikom lijevom rukom izvadio nož iza pojasa i sageo sam se tako da sam desnom rukom Osmana uhvatio za glavu, odnosno za kosu, stavivši mu glavu na zemlju i lijevom rukom prezeo vrat istoga, jer sam inače ja 'ljevak'. Tom prilikom ja sam žrtvu zaklao dokraja, tako da je odmah nastupila trenutna smrt a nisam odvojio skroz glavu od tijela. Poslije toga na red je došao Zijad, tako da sam ja sve to isto ponovio. A poslije Zijada sam na isti način zaklao Ahmeda”** (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 19, 34, 46, 81 i 92).

topljenje željeza.⁵⁵⁶ Osamdeset muškaraca su odveli u “**drugu školu u Podlugovima. Zatočenike u Podlugovima su čuvali Srbi. Spavali su na podu i nisu dobijali dovoljno hrane, a bilo je dana kada je uopšte nisu dobili**”. “**Sredinom avgusta zatočenici su prebačeni u zatočenički centar u Semizovcu.**”⁵⁵⁷

Agresor je 1992. na području Ilijaša zatočene civile držao i u sljedećim zatočeničkim centrima: u Tehničkoj školi, Osnovnoj školi “27. juli”, staroj zgradi Željezničke stanice, skladištu preduzeća “INA”, starim kućama Damjanovića, staroj jami u Podlugovima, Stanici javne bezbjednosti i zatvoru, na punktu zimske službe u Nišićima, u hali pogona “MIK” u Podlugovima, betonskom bunkeru uz rijeku Stavanju u Podlugovima i drugim.⁵⁵⁸ Logoraši su, “**osim psiholoških tortura, bili izloženi izgladnjivanju, fizičkom maltretiranju i prisilnim radovima. Veliki broj njih su odvođeni na sarajevsko ratište, gdje su služili kao ‘živi štit’. Na taj način mnogi su izgubili živote, dok su drugi jednostavno ubijeni u logorima**”.⁵⁵⁹

Zločinci su na području Ilijaša “**muškarce odvajali od žena i djece, a onda ih zatočili**” u više objekata, kao što je, pored ostalih, skladište preduzeća “Iskra”, prema kojima su postupali “**na stravičan način, koristeći ih kao živi štit uglavnom na Žuči ili za razmjenu zarobljenika**”.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 19, 40 i 94.

⁵⁵⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 562; * * **315 ISTINA O SLOBODI ...**, str. 17.

⁵⁵⁸ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 228, 291 i 349; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 24; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 563, 565 i 797; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7-8; AIIZ, inv. br. 87/I-14, Savez udruženja logoraša Kantona Sarajevo, Broj: 05-22/14, 25. oktobar 2014. – Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, *Dostava podataka*.

⁵⁵⁹ * * **315 ISTINA O SLOBODI ...**, str. 17.

⁵⁶⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK*

Mnogi civili su zatočeni u logorima na području Vogošće, posebno u “Planjinoj kući” u Svrakama i restoranu “Kon-tiki”.⁵⁶¹

Jedan broj Bošnjaka civila s područja okupiranih dijelova općine Centar (Nahorevo, Pionirska dolina, Betanija, Šip i Mrkovići) agresor je 19. juna 1992, nakon napada i zauzimanja tih prostora, uhapsio i odveo u prostorije Neuropsihijatrijske klinike i bolnice “Ernest Grin”, odakle su u više navrata izvođeni i ubijeni na nepoznatim lokacijama, pri čemu je jedna grupa od 10 logoraša Bošnjaka ubijena na Skakavcu.⁵⁶² Preko 20 zatočenika je odvedeno u logor “Bunker” (kod restorana “Kon-tiki”) u Vogošći, gdje su ih, kao i druge zatočenike, mučili, tukli i zlostavljali. Nekoliko zatočenika su odveli iz “Bunkera” i nikada ih više niko nije vidio - ubijeni su.⁵⁶³

Oko trideset logoraša je, nakon dva i po mjeseca zatočeništva u “Bunkeru”, odvedeno u logor “Planjina kuća” u Svrakama, odakle su ih, pored ostalog, koristili u živom štitu na Orliću i Golom brdu, gdje su ubijeni.⁵⁶⁴

Agresor je prilikom napada i zauzimanja Ahatovića (Novi Grad), oklopnim transporterima i tenkovima, krajem maja 1992, ubio brojne

TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 694.

⁵⁶¹ * * 315 ISTINA O SLOBODI ..., str. 17.

⁵⁶² AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; Z. Milanović, nav. dj., str. 83; AIIZ, inv. br. 03-843, Republika Bosna i Hercegovina, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Broj: 03-4-93, Sarajevo, 15. mart 1993, *IZJAVA* Abida Pandžića; AIIZ, inv. br. 87/I-14, Savez udruženja logoraša Kantona Sarajevo, Broj: 05-22/14, 25. februar 2014. – Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo; *Dostava podataka*.

⁵⁶³ AIIZ, inv. br. 3-843, Republika Bosna i Hercegovina, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Broj: 03-4-93, 15. mart 1993, *IZJAVA* Abida Pandžića.

⁵⁶⁴ Isto. “Prilikom borbi na Golom Brdu, gdje su četnici doživjeli veliki poraz, za osvetu četnika Knežević Stanko je poveo devet ljudi /logoraša - prim. S. Č./ koji su bili predviđeni za razmjenu i na potezu između Mujkića brda i Žući iste je pred našim očima /u prisustvu drugih zatočenika - prim. S. Č./ pobio najprije automatskim oružjem, a zatim je prišao i svakom pucao iz pištolja u glavu” (Isto).

civile Bošnjake, uključujući i ranjene i zarobljene - “neki su ubijeni iz vatrenog oružja, a ostali su zaklani”.⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 567, 573 i 793; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 707; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 20, 35, 39, 81-82, 92-93, 136 i 179-180. O genocidu nad Bošnjacima u Ahatovićima potresna svjedočenja pruža zločinac Branislav Herak, koji je lično učestvovao u tom i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava (“Početkom juna 1992. godine, dva dana prije napada na Ahatoviće, komandant Pustivuk upoznao je Heraka sa pripremama napada na Ahatoviće, koji treba da uđe u sastav republike srpske. Tada je izdato naređenje da ubiju sve na šta naidu, a selo zapale tako da se u njega ne mogu vratiti oni koji su eventualno preživjeli. Kad je napad završen, Herak je sa Radetom Vrlješom i njegovim sinom Draganom opljačkao deset kuća, od kojih je šest bilo bez stanovnika. U prvoj kući, zatekli su pet članova: jednog muškarca koji je imao oko 35 godina, 35-godišnju ženu, staricu oko 70 godina, dvoje muške djece od 10 do 12 godina. Herak je oružjem zaprijetio ukućanima, a potom kundakom puške nekoliko puta udario muškarca, nakon čega su mu ukućani predali više zlatnih predmeta, lančića, prstenja, narukvica i 500 DM. Poslije toga su Herak i Rade Vrlješ pobili sve članove porodice.

U drugoj kući zatekao je bračni par star oko 30 godina i njihovu sedmogodišnju kćerku. Predali su im sve vrijednije stvari, zlatni nakit i 400 DM, nakon čega je Herak ubio ženu, a Dragan Vrlješ muža i kćerku.

Herak i Vrlješ su u trećoj kući zatekli muškarca starog oko 70 godina koji je na glavi imao bijelu kapu i kretao se uz pomoć drvenog štapa.

Pošto im nije imao dati ništa od zlata i vrijednosti, Rade Vrlješ ga je zaklao svojim nožem.

Žena koju su zatekli u četvrtoj kući dala im je četiri zlatna prstena, pet zlatnih lančića i dvije ogrlice nakon čega ju je Herak ubio jednim hicem u glavu.

Dolaskom u petu kuću Herak i Vrlješ su u podrumu zatekli dva muškarca između 35 i 40 godina, četvoro djece, od kojih je jedan bio dječak i tri djevojčice između 8 i 14 godina. Tu su bile i dvije starice od kojih im je jedna donijela i predala sav nakit i neutvrđenu količinu DM te dva muškarca kojim Herak ne zna odrediti godine. Nakon uzimanja vrijednosti Herak i Vrlješ ubili su svih deset osoba i to tako što su ih izveli pred kuću i strijeljali.

U šestoj kući su zatekli čovjeka starosti oko 50 godina koga su Herak i otac i sin Vrlješ tukli nogama, rukama, kundacima, tražeći da im preda zlato i devize. Nije imao zlata, dao im je 600 maraka, a Dragan Vrlješ ga je nakon toga ubio.

Nakon zločina Herak i Vrlješ su ponovo obišli kuće i iznijeli TV, video-rikorder, muzičke linije i druge vrijedne stvari. Od opljačkane robe Borislav Herak je za sebe uzeo tri kolor TV, dva video-rikordera, muzičku liniju, tri veća radio-kasetofona i veću količinu alkoholnih pića. Opljačkano zlato stavio je u kesu i sakrio u štalu svog ujaka Srdana Pustivuka.

Preživjeli Bošnjaci iz Ahatovića uhapšeni su i nakon premlaćivanja, mučenja i zlostavljanja 2. juna 1992. autobusom prebačeni u kasarnu JNA u Rajlovcu, gdje je “već bilo zatočenih Muslimana”. “Komandant zatočeničkog centra u toj kasarni bio je Mile Stojanović. U zatočeništvu, zatočenici nisu dobijali hranu, kao ni dovoljno vode. Pripadnici specijalne jedinice pod komandom Nikole Stanišića premlaćivali su zatočenike i puštali pse na njih. Ta premlaćivanja su dovela do smrti barem dvojice ljudi. Dana 10. juna, Srbin zvani Žuti bacio je ručnu bombu s otrovnim gasom u spremnik u kojem su držali zatočenike i rekao: ‘Udišite, balije.’” Tada je ubijeno “više od 30 zatvorenika”.⁵⁶⁶

Pošto su dobili informaciju od Momira Pustivuka, pripadnika vojne policije republike srpske, koji stanovi su muslimanski krenuli su u pljačku. Upali su u stan čovjeka starog 55 godina. Nakon što im je predao 30 milijardi srpskih dinara, odvezli su ga automobilom iz Ilijaša i Herak ga je ubio”) – M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 35-36.

Iznoseći podatke o navedenom zločinu, Herak tvrdi da je tada u Ahatovićima ubijeno oko 150 civila - muškaraca, žena i djece (Isto, str. 39, 93-94 i 136). S tim u vezi, on navodi: “Okolo 150 ljudi, žena i djece, sakupili su na jednu livadu kod jedne kuće u selu i tu su ih iz puškomitraljeza i pušaka pobili Šešeljevi vojnici. Njih je bilo između 70 i 80, a onda su došli kamioni sa oznakom JNA i još 120 ljudi odveli u pravcu Reljeva, gdje su zakopani u zajedničku jamu. Vidio sam tu jamu, bila je duboka 10 m, a bila je kvadrat, pet sa pet. Među njima je bilo živih ali kada bi se čuo jauk, Šešeljevi su pucali i ubijali ih. Ne znam da li je ko živ sahranjen.

Herak je takođe ispričao da su se prije toga masakra izdvojili iz grupe on, Rade i Dragan Vrlješ i da su krenuli kroz selo da pljačkaju. Bez imalo grižnje savjesti i žaljenja rekao je kako su pobili deset ljudi koje su zatekli u podrumu jedne kuće, među kojima je bilo i dvoje djece, a sve su to učinili nakon što su ih opljačkali. Zapanjuje da su ubijanje preuzeli u tom času Rade i Dragan Vrlješ i počeli pucati, a da im se on priključio, po vlastitom priznanju, kad je čuo pucanje. Djeca su bila stara od 10 do 12 godina. Ušli su u kuću, priča dalje Herak, našli litar loze koju su popili, a onda su uzeli TV, video-rikorder, garderobu i hranu i sve to natovarili na traktor koji je bio pred kućom” (Isto, str. 22-23 i 39-40).

⁵⁶⁶ * * OPTUŽNICE ..., str. 224, 229, 287, 292, 345, 350 i 404; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 568, 793, 797 i 799; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 707.

“U kasarni vojnog aerodroma” u Rajlovcu “srpski stražari su zatočenike redovno premlaćivali. Stražari su, osim toga, prisiljavali zatočenike da tuku druge zatočenike” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC

Agresor je 14. juna 1992. oko 50 zatočenika autobusom odveo u Sokolinu, u blizini Srednjeg, u općini Ilijaš. **“Stražari i vozač su se ondje iskricali iz autobusa, te na autobus počeli bacati bombe i pucati iz automatskog oružja. Tom prilikom je ubijeno ukupno 48 zatočenika.”**⁵⁶⁷

I u skladištu “Energopetrola”, Distribucionom centru Rajlovac i “Kisikani” (mjesna zajednica Rajlovac), te kasarni JNA u Butilama, agresor je držao jedan broj zatočenika, gdje su premlaćivani i zlostavljani.⁵⁶⁸

Agresor je u hangarima Aerodroma Sarajevo zatočio brojne Bošnjake, civile i civilno stanovništvo, nakon što je, prilikom napada na civilno Aerodromsko Naselje (ulice Georgija Dimitrova, Akifa Šeremeta, Šefika Dorića i Ernesta Telmana), 17. i 18. juna 1992, kada je na najmisteriozniji način (civilima su, pored ostalog, noževima odsijecali glave) ubijeno preko 40

PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 570). U tom logoru agresor **“zatočenike muči, tuče palicama i masakrira, ‘pa ukoliko im koža ne bi pukla’ i ‘ako neko ne okrvari’ četnici su ih ‘rezali noževima i tjerali pse da ih ližu. Kada se psi nadraže krvlju, komandovali su ‘trkom oko logora’ da bi ih konačno razdraženi psi grizli i trgali”** (S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 105.)

U kasarni u Rajlovcu je, u ljeto 1992, pored ostalih, bio zatočen i Ramiz Mujkić. **“Prve noći ga je oficir u maslinastoj uniformi udario bombom i razbio mu vilicu.”** U prve dvije sedmice maja 1992. i Ferid Čutura iz Vogošće bio je zatočen u kasarni vojnog aerodroma u Novom Gradu, gdje su ga stražari, kao i druge zatočenike, redovno premlaćivali (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 570).

⁵⁶⁷ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 287, 345 i 404; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 569 i 573; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 707; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 48; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 112; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*, S. Čekić, *RATNI ZLOČINI ...*, str. 106.

⁵⁶⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 571 i 573; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7; AIIZ, inv. br. 87/I-14, Savez udruženja logoraša Kantona Sarajevo, Broj: 05-22/14, Sarajevo, 25. februar 2014. – Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, *Dostava podataka*.

civila. Mnogi civili, uključujući žene i djecu, zatočeni su u logorima “Kula” i u kasarni Nedžarići.⁵⁶⁹

Nakon što je JNA, u drugoj polovini aprila 1992, zauzela **“strateški važne zgrade i položaje u gradu Hadžićima”**, te **“osnovana srpska opština Hadžići i definisane granice te opštine”**, naoružane srpske vojne i policijske jedinice 6. maja zauzele su općinsku zgradu u Hadžićima, a sljedećeg dana izvršile artiljerijski napad na Stanicu policije u Hadžićima, Srbi su **“u sljedećih nekoliko dana” “preuzeli kontrolu nad dijelovima te opštine i počeli s hapšenjem, protjerivanjem i deložacijama velikog dijela nesrpskog stanovništva”**, te likvidacijama civilnog stanovništva. **“Naoružani Srbi u uniformama JNA ili u maslinastosivim maskirnim uniformama”** su, nakon granatiranja, 20. maja 1992. ušli u selo Musiće, uhapsili 14 muškaraca Bošnjaka i odveli u garažu (od 19 kvadratnih metara) zgrade Skupštine Općine Hadžići, gdje je **“u užasnim uslovima”** zatočeno još 46 muškaraca. Nekoliko zatočenika je iz logora odvedeno i ubijeno. **“Srpske snage su maltretirale zatočenike i nisu im davale dovoljno hrane i vode.”**⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ AIIZ, inv. br. 2-4541, Iz biografije Samardžije (Jove) Srete; AIIZ, inv. br. 3-108, *IZJAVA* Šuhre Šarić, rođene Redžić, 22. juli 1992; AIIZ, inv. br. 3-521, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Sarajevo, Sektor službe državne bezbjednosti Sarajevo, *IZJAVA* Zoraide Ferhatović (rođene Dervišević); AIIZ, inv. br. 2-4369, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sarajevo, Broj: 19-104-15/5986, Sarajevo, 6. septembar 1996, *Zločini počinjeni od strane pripadnika srpskih vojno-policijskih snaga na okupiranom dijelu opštine Ilidža*; AIIZ, inv. br. 3-5435, *IZJAVA* Zdenke Karaule; AIIZ, inv. br. 87/I-14, Savez udruženja logoraša Kantona Sarajevo, broj: 05-22/14, 25. februar 2014, *Dostava podataka*.

⁵⁷⁰ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 228, 291 i 349; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRE-SUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 542-544 i 797; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 697; AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; R. Balić, nav. dj., str. 35-41 i 44-49; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 98 i 158-174. Zatočenici su bili **“načakani kao sardine, a svi otvori su bili dihtovani, tako da je ličio i na gasnu komoru. Nuždu su vršili u toj prostoriji, dnevno dobijali po jednu šnitlu hljeba, a umjesto vode lizali su rosu sa vrata i pro-**

Logoraši iz garaže, gdje je bilo zatočeno preko 70 civila, odvedeni su na prisilne radove. Iz logora su 26. juna 1992. **“u nepoznatom pravcu”** odvedeni Alija Kovačević, Ramiz Hrgić i Alija Bašić i ubijeni.⁵⁷¹

Srpske snage su 25. maja 1992. neke zatočenike iz garaže zgrade Skupštine Općine prebacile u Sportski centar (Kulturno-sportski i rekreativni centar) u Hadžićima, gdje su tada bili zatočeni mnogi Bošnjaci iz Hadžića. **“Vidimir Banduka, član Kriznog štaba opštine Hadžići, potvrdio je da su ti Muslimani držani ondje po odluci Kriznog štaba. Zatočenike su tokom njihovog zatočeništva u Sportskom centru u Hadžićima pripadnici paravojnih /legalnih - prim. S. Č./ jedinica često tukli i seksualno zlostavljali.”**⁵⁷²

Zločinci su **“upadali u dvoranu i vršili razna maltretiranja i zlostavljanja”**. Zatočenike su tukli **“kundacima, pištoljima, drvenim palicama, policijskim palicama, rukavicama sa bodljama, nogama i slično”**.⁵⁷³ Pored toga, zatočenike su **“od po 30 u grupi odvodili u**

zora” (AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; R. Balić, nav. dj., str. 44 i 46). U toj garaži je, **“s obzirom da je u ovaj zatvor zatvorena prva kategorija Muslimana”, “vršeno svakodnevno zlostavljanje, maltretiranje i fizičko prebijanje ljudi”** (Isto). Logoraši Alija Bašić, Alija Kovačević i Ramiz Hrgić odvedeni su iz logora i 26. juna 1992. ubijeni u mjestu Vučine na Igmanu (R. Balić, nav. dj., str. 47 i 49).

⁵⁷¹ A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 160-164. Njihovi posmrtni ostaci otkriveni su u masovnoj grobnici Vučine na Igmanu (Isto).

⁵⁷² * * **OPTUŽNICE ...**, str. 228, 291 i 349; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRE-SUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 545 i 799; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 697; AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; R. Balić, nav. dj., str. 50; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 117-119. 178-188 i 249.

⁵⁷³ AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA*

radni vod na utovar municije u kasarni Žunovnica, zatim su neke grupe vodili na pljačkanje i utovar opljačkane robe ...”⁵⁷⁴ Ljilja Tešanović (profesorica muzičkog vaspitanja u Tehničkoj školi na Ili-dži), pored ostalog, prisiljavala je zatočenike da se međusobno tuku do besvijesti, da piju vodu iz lokve pred trafostanicom u koju su urinirali zločinci, kao i perverzne radnje.⁵⁷⁵

Zločinci su 22. juna 1992. iz Sportskog centra u Hadžićima, gdje je bilo zatočeno preko 500 civila, uglavnom žene i djeca, kao i jedan broj iz garaže Općine i zgrade Teritorijalne odbrane, 284 logoraša prebacili (autobusima) u kasarnu “Slaviša Vajner Čiča” u Lukavici (Novo Sarajevo), gdje su ih, najprije u autobusu pred Lukavicom, stalno tukli do iznemoglosti (kundacima, palicama, gumenim predmetima, nogama, drškama pištolja **“i čime su stigli”**, nanoseći im teže tjelesne povrede. Nakon tri dana, zločinci su izdvojili 46 muškaraca, odveli ih u **“nepoznatom pravcu”** i ubili.⁵⁷⁶ **“Nakon neuspješnih pokušaja razmjene”**, jedan broj

IZJAVE Rešada Kulenovića; R. Balić, nav. dj., str. 64-73 i 129-133. Najviše su pretučeni zatočenici Remzija i Adem Balić, Fahrudin Brkić, Numo Mujić, Ševal Čemavdić, Sulejman Omerović, Ramo Salihović, Armin Bećirović i drugi. **“U grupi je bilo 12 četnika i jedna žena /Ljiljana Tešanović - prim. S. Č./, koja je, također, učestvovala u tuči i svi zatvorenici smatraju da je bila najgora ...”** Ona je, pored ostalog, sve zatočenike natjerala da stave ruke na potiljak, kleknu na koljena i pjevaju četničke pjesme (Isto).

Zločinci su posebno tukli logoraša Remziju Balića (novinara) - lomili su mu kosti nogu i teško ga udarali po glavi. Krv mu je curila iz ušiju. Jedan od zločinaca mu je naredio da liže krv. **“Nisam mogao. Najednom sam, zakratko, izgubio moć govora. Vladala je tišina i drugovi su, kažu, mislili da sam mrtav. Kasnije se govor vratio, a posljedica toga je ostala ...”** (R. Balić, nav. dj., str. 65-69).

Balića je istovremeno tuklo više zločinaca (nogama, rukama, skakali su po njemu). Molio ih je da ga ubiju. Ipak je izdržao (Isto, str. 70-73).

⁵⁷⁴ Isto; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 117-119 i 178-188.

⁵⁷⁵ R. Balić, nav. dj., str. 64-65; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 181.

⁵⁷⁶ **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 546; AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; AIIZ, inv. br. 3-289, *IZJAVA* Ismira Merdžanovića; AIIZ, inv. br. 3-58, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Sarajevo, 23. juli 1992, *IZJAVA* Nermina Šemšića; AIIZ, inv. br. 3-804, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar

logoraša je 8. septembra 1992. **“vraćen u Hadžiće i zatočen u tamošnjem sportskom centru zajedno s još 500 zatočenika, većinom žena i djece”**.⁵⁷⁷

Agresor je, pored navedenih zatočeničkih objekata, civile držao zatočene u nehumanim uslovima i u sljedećim zatočeničkim centrima: Domu kulture, zgradi Teritorijalne odbrane, Štabu civilne zaštite, podrumu hotela, Srednjoškolskom centru, barakama preduzeća “Vranica”, kasarni Žunovnica, zgradi Socijalnog, u kasarni Blažuj, te podrumima i kućama, gdje su ih **“zlostavljali seksualno i na druge načine”**.⁵⁷⁸

službi bezbjednosti Sarajevo, Sektor SDB, 29. august 1992, *IZJAVA* Senaida Stupara; R. Balić, nav. dj., str. 48-49 i 75-87; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 189-199 i 202-211.

Tada su ubijeni sljedeći logoraši: Aćif Alić, Sakib Altoka, Adem i Džemal Beća, Nijaz Čiko, Salih Dupovac, Edib Durmo, Salko Dželilović, Ekrem Gegić, Osman Hasanović, Božidar Horvat, Midhat i Suvad Hrgić, Avdija i Enes Hrnjić, Šaban Isić, Vezir Kahrica, Mehmed i Rasim Karavdić, Alija Kardaš, Adil, Edin i Salem Kadrić, Ibrahim i Ismail Mehdi, Esad i Huso Murtić, Adil, Adnan, Miralem, Irfan, Mujo, Sakib, Suvad, Šefik, Vahid i Zaim Musić, Fadil Nizić, Almir Oručević, Čamil Ismić, Ahmet Rizvo, Šerif Šabaredžović, Čamil Tahirović, Džafer Telarović, Ismet Zećiri i Kerim Hajruli (AIIZ, inv. br. 2-4372, *ORGANIZACIONA ŠEMA KONC. LOGORA “KULA”, SARAJEVO*; R. Balić, nav. dj., str. 79-87; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 189-199 i 201-211).

Porodice ubijenih žrtava genocida još uvijek (bezuspješno) traže njihove posmrtno ostatke.

⁵⁷⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 546; AIIZ, inv. br. 2-4478, Republika Srpska, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Broj: 04/2-111/92, 22. oktobar 1992. – Srpskim opštinama Hadžići i Ilidža; AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; AIIZ, inv. br. 2-4372, *ORGANIZACIONA ŠEMA KONC. LOGORA “KULA”, SARAJEVO*. U **“prostorijama Sportskog centra u Hadžićima”** je 22. oktobra 1992. bilo zatočeno **“90 lica muslimanske nacionalnosti”** (AIIZ, inv. br. 2-4478, Republika Srpska, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Broj: 04/2-111/92, 22. oktobar 1992. – Srpskim opštinama Hadžići i Ilidža; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 253).

⁵⁷⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 547-548, 550 i 799; AIIZ, inv. br. 87/I-14, Savez udruženja logoraša Kantona Sarajevo, broj: 05-22/14, Sarajevo, 25. februar 2014, *Dostava podataka*; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 24; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGO-*

U logoru - zgradi Teritorijalne odbrane logoraši su mučeni i premlaćivani do smrti, od čega je jedan broj podlegao. **“Od najbrutalnijeg mučenja”**, 9. juna 1992, **“izdahnuo je u velikim mukama”** zatočenik Midhat Hrnjić. Logoraše su mučili na razne načine. Tako su Nedžibu Hrnjiću na usnama gasili cigarete.⁵⁷⁹

Mnogi civili su, nakon hapšenja, odvedeni u Dom kulture (Radnički dom kulture), gdje je, pored ostalog, 11. maja 1992. (ispred Doma) ubijeno 14 civila, nakon čega su odvedeni i zapaljeni u kamenolomu Krupac.⁵⁸⁰

U logorima na području Hadžića i drugim logorima (na Ilidži i Vogošći) ubijena su 94 zatočenika (civila iz Hadžića), a **“još uvijek se traga”** za 99 lica.⁵⁸¹

Kroz logor Kazneno-popravni dom **“Butmir”** na Kuli (Novo Sarajevo) **“prošlo je na hiljade logoraša, dovođeni su ljudi sa različitih područja. Mnogi logoraši su ubijeni tokom odvođenja u žive štitove i radove na prvim linijama fronta”**.⁵⁸² Naime, u tom logoru od kraja aprila do oktobra 1992. zatočeno je **“10.000 civila muslimanske nacionalnosti**

VINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM), str. 7; R. Balić, nav. dj., str. 51; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 98, 113, 135-157 i 289.

⁵⁷⁹ R. Balić, nav. dj., str. 20 i 52-53; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 151-153.

⁵⁸⁰ R. Balić, nav. dj., str. 40-43; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 135-144. Tada su ubijeni: Remzo Ćosić, Atif Isić, Almir, Adil, Avdo, Dženad, Edin, Miralem, Uzeir, Zemir i Zijad Kovačević, Ismet Hodžić, Mladen Soldo i Pero Medić (Isto).

⁵⁸¹ AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; Z. Milanović, nav. dj., str. 81-82; R. Balić, nav. dj., str. 47, 53, 60, 86, 96, 130, 141, 161-162, 182 i 194-196; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 103, 113 i 239.

⁵⁸² Isto; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 104; * * * **OPTUŽNICE ...**, str. 229, 292 i 350; M. Kafedžić, nav. dj., str. 419. U KPD **“Butmir”** su, pored ostalih logoraša, bili zatočeni žene i djeca **“starosti od 3 do 13 godina ...”**. Logoraši su **“teško premlaćivani tokom ispitivanja”** i jedan broj je umro **“od zadobijenih povreda”**, a drugi su padali **“u nesvijest usljed premlaćivanja”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 104; M. Kafedžić, nav. dj., str. 419).

Koncentracioni logor **“Butmir”** bio je **“u nadležnosti”** srpskog MUP-a do početka augusta 1992, kada ga je preuzelo Ministarstvo pravde **“Republike Srpske”**. Srpske stanice javne bezbjednosti Ilidža i Novi Grad **“ukazale su na neadekvatan smještaj, hranu i higijenske uslove, kao i na loše zdravstveno stanje zatočenika, te od MUP-a i Ministarstva pravde 20. maja 1992. zatražile da riješi problem”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 577).

svih godina starosti, na period od nekoliko dana do nekoliko mjeseci”.⁵⁸³ Zatočeničke su “redovno tukli, a neki od njih su pretučeni na smrt. Bili su prisiljeni raditi u radnom vodu, a neki su morali kopati rovove na liniji fronta, što je dovelo do njihovog ranjavanja ili ubistva”, te sječi drva i dr.⁵⁸⁴

Zatočenički su “većinom bili smješteni u prostorije veličine 6 x 4 m i to po 25 zarobljenika, a u periodima predviđenim za razmjene, taj se broj znao povećati i na 100 lica u jednoj prostoriji. Hrana je bila nedovoljna i lošeg kvaliteta, često prokislila i pokvarena, pa je tako 21. 09. 1992. godine zatočenik Ramić Izet, od posljedica iste podlegao, a da mu zatvorske vlasti nisu dozvolile ljekarsku pomoć”.⁵⁸⁵

⁵⁸³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 577 i 582.

⁵⁸⁴ Isto, paragraf 582; * * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 287, 345 i 404; **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. X-KR-05/59, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADOJA LALOVIĆA I SONIBOJA ŠKILJEVIĆA, PRVOSTEPENA PRESUDA, Sarajevo, 16. juni 2010, paragraf 1(a); **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. S1 1K 005589 11 KŽK (veza X-KRŽ-05/59, TUŽILAŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE, PRED SUDSKIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADOJA LALOVIĆA I SONIBOJA ŠKILJEVIĆA, PRESUDA APELACIONOG SUDA, 5. juli 2011; AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sektor SDB - RO SDB, Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; AIIZ, inv. br. 2-4372, *ORGANIZACIONA ŠEMA KONC. LOGORA “KULA”*, SARAJEVO; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 379-380; M. Kafedžić, nav. dj., str. 419; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 226.

⁵⁸⁵ AIIZ, inv. br. 2-4372, *ORGANIZACIONA ŠEMA KONC. LOGORA “KULA” SARAJEVO*; AIIZ, inv. br. 2-4373, *PRESJEK* /događaja u logoru KPD “Kula” - Butmir/. Logoraši su “**bili podvrgnuti teroru i mučenju, živjeli su u nečovječnim uslovima, bez dovoljno hrane i vode, što je za posledicu imalo tešku iscrpljenost logoraša, kojima je, između ostalog, bila uskraćena adekvatna ljekarska pomoć**” (Isto).

Upravnici logora bili su Radoje Lalović (od aprila do oktobra 1992) i Soniboj Škiljević (od oko oktobra 1992), a zamjenik upravnika Đoko Faladžić (od aprila 1992), načelnik Ilija Sorak (od aprila 1992. do 1. jula 1994), isljednici: Rade Pržulj, Rade Ivanović, Branislav Jeremić, Milan Milinković i Luka Majstorović; komandir straže Neđo Pandurević, a zamjenik komandira straže Božo Radović, te stražari: Budimir Knežević, Momo Damjanović, Željko Brnić, Dragan Semiz, Lazar Pandurević, Miodrag Lalović, Mladen Delipara, Ljupko Tešanović, Gvozden Šarac, Aco Petković, Dragan Batković, Boro Dragaš, Dragan Dabić, Srđan Minić, Vule Govedarica, Željko Mrdić, Četko Petković, Sreten Forcan, Slobodan Bartula, Vlado Mandić, Mićo Mandić, Dragan Samarđžija, Miodrag Milinković, Dragan Elez i Grujo Vujičić (Isto; M. Kafedžić, nav. dj., str. 419-420; R. Balić, nav. dj., str. 88-89; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 219-220).

Od jula 1992. u logor KPD "Butmir" dovodili su zatočenike i iz drugih srpskih logora (s okupiranog područja Republike Bosne i Hercegovine), kao što su: KPD Foča, Batković, Manjača, Doboja, "Planjine kuće" i Bunkera (Vogošća), Rogatice, Višegrada, Pala i drugih mjesta.⁵⁸⁶

Određen broj logoraša ubijen je u logoru, kao i prilikom izvođenja fortifikacijskih radova ("u radu radnog voda") za potrebe srpske vojske (kopanje tranšea i rovova).⁵⁸⁷ **"Neki su po naređenju morali da kopaju rovove na liniji fronta, zbog čega su najmanje četiri zatočenika poginula u snajperskoj vatri ili granatiranju, a neki su ranjeni."**⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ Isto; AIIZ, inv. br. 2-4371, *Spisak identifikovanih civila koji su ubijeni u konc. logoru "Kula" kod Sarajeva i kasarni bivše JNA "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici i koji su ubijeni prilikom izvođenja fortifikacijskih radova (kopanje tranšea i rovova) za potrebe VRS*; S. Gagula, nav. dj., str. 212 i 235-271; R. Balić, nav. dj., str. 88-112. Tako je, primjera radi, sredinom maja 1992. iz logora s Pala, prebačena grupa od oko 30 logoraša (Isto).

⁵⁸⁷ AIIZ, inv. br. 2-4372, *ORGANIZACIONA ŠEMA KONC. LOGORA "KULA" SARAJEVO*. Tako je, naprimjer, pored ostalih, u logoru KPD "Butmir" ubijen Zulfo (Vejsila) Vatrić (1927) iz Trnova (selo Bogatići). Prilikom izvođenja fortifikacijskih radova za potrebe srpske vojske ubijeni su, pored ostalih, Vahid (Muhameda) Gačanović (1942) 6. augusta 1992. na Vracama, kao i Mehmed Isić, koji je **"dana 1. 09. 1992, nakon ranjavanja od granate za vrijeme obavljanja pomenutog rada za potrebe VRS, prebačen u bolnicu na Sokolac, gdje je preminuo 06. 09. 1992"** (Isto; R. Balić, nav. dj., str. 96 i 129-130; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 223-224).

U koncentracionom logoru "Butmir", kao i kasarni "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici, te prilikom izvođenja fortifikacijskih radova ubijeni su, pored ostalih, i sljedeći zatočeni- ci: Denis Ahmić (aprila 1993. u dijelu naselja Gornji Kotorac), Bahrudin Bećirović (25. decembra 1992. od zadobijenih povreda u logoru KPD "Butmir"), Safet Bešić (marta 1993. u naselju Mojnilo), Rasim Čamdžić (maja 1993. na Grbavici), Senad Hasančević (na Dobrinji), Suad Hasančević (1993. u naselju Nedžarići), Ismet Hidić (1994. u dijelu naselja Gornji Kotorac), Samir Hidić (novembra 1993. na Zlatištu), Izudin Hodžić (u kasarni u Lukavici), Mustafa Hurtić (novembra 1993. na Zlatištu), Salih Hurtić (15. decembra 1992. na Poljinama), Sakib Husaković (ubijen u logoru "Butmir"), Senji Lajoš (u Vojkovićima), Izet Ramić (u logoru "Butmir"), Ramiz Smajić (1. septembra 1992. na groblju "Vranješ"), Šemso Smajić (u dijelu naselja Dobrinja), Osmo Škiljan (na Rogoju), Hasib Šehović, Hasan Šabović, Ševal Čamavdić, Fadil Osmanović, Kasim Hurtić, Muamer Hidić i drugi (AIIZ, inv. br. 2-4371, *Spisak identifikovanih civila koji su ubijeni u konc. logoru "Kula" kod Sarajeva i kasarni bivše JNA "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici i koji su ubijeni prilikom izvođenja fortifikacijskih radova (kopanje tranšea i rovova) za potrebe VRS*; R. Balić, nav. dj., str. 129-130; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 225).

⁵⁸⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 578-579, 797 i 799; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 60 i 76. Tako

U kasarnama (JNA) “Slaviša Vajner Čiča” i “Slobodan Princip Seljo” u Lukavici zatočeni su brojni civili (ti zatočenički objekti bili su “u nadležnosti vojske”). Zatočenici su redovno premlaćivani, kao i u “Butmiru”, od čega je jedan broj pretučen nasmrt. U oba zatočenička centra, zatočenici su bili prisiljeni da obavljaju fizičke poslove, kao što su, pored ostalog, kopanja kanala i grobova.⁵⁸⁹ Jedan broj civila je, prilikom izvođenja fortifikacijskih radova za potrebe srpske vojske (u neposrednoj blizini borbenih linija), ubijen i ranjen.⁵⁹⁰

U koncentracionom logoru KPD “Butmir”, kroz koji je “**prošlo desetak hiljada muslimanskih civila (svih starosnih dobi)**”, pored ostalih, bilo je zatočeno 37 civila iz Kasindolske ulice, koji su zarobljeni 12. maja 1992. Svi su ubijeni i zakopani u masovnu grobnicu Visoki (Crni) vrh na Ravnoj Romaniji (između Pala i Sokoca).⁵⁹¹

Agresor je u logor KPD “Butmir” i kasarnu “Slaviša Vajner Čiča” dovodio zatočenike iz drugih srpskih logora, kao što su, pored osta-

su, “**prilikom obavljanja prinudnih radova**” ranjeni: Munib Isić, Nusret Šunj, Adem Balić, Nedžad Salihović, Dževad Smajić, Muharem Rešidović, Avdo Pizović, Junuz Harbaš, Mehmed Agić, Almir Dželilović, Husein Hurtić, Jasmin Husaković, Vahidin Hasančević, Hasan Hurtić, Sead Škiljan, Muhamed Hurtić, Omer Hidić, Rifet Husaković, Osman Hurtić, Fadil Šabanović, Vehid Alić, Refik Hodžić, Sadmir Husaković, Mujo Škiljan, Haris Jesenković, Senad Hurtić, Mevlid Hadžić, Zenun Morina, Esad Klačar, Šaćir Čagalj, Nihad Mehmedović, Nedim Alić, Safet Čosić, Rasim Huskić, Ferid Hasančević, Asim Husaković i Rasim Selimović (A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 224-225).

⁵⁸⁹ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 578-579, 797 i 799; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 60 i 76.

⁵⁹⁰ AIIZ, inv. br. 2-4372, *ORGANIZACIONA ŠEMA KONC. LOGORA “KULA”, SARAJEVO*.

⁵⁹¹ AIIZ, inv. br. 2-4443, Republika Srpska - Vlada, Centralna komisija za razmjenu zatvorenika i civila, Broj: 01-494/94, Istočno Sarajevo, 28. oktobar 1994; AIIZ, inv. br. 2-4441, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, SJB Novi Grad – SJB Ilidža, SM “Kula”, Broj: 10/92, 25. maj 1992. Ministarstvu pravde, *PRIJEDLOG za razrješenje daljeg statusa 38 pritvorenih lica*; Udruženje *Žene Kasindolske 92*; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/59, TUŽILAC PROTIV RADOJA LALOVIĆA I SONIBOJA ŠKILJEVIĆA, *PRESUDA PROŠIRENOG VIJEĆA*, Sarajevo, 16. juni 2010; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1K 005589, 11 Kžk, TUŽILAC PROTIV RADOJA LALOVIĆA I SONIBOJA ŠKILJEVIĆA, *PRESUDA APELACIONOG VIJEĆA*, Sarajevo, 5. juli 2011.

lih: KPD Foča, "Planjina kuća" Svrake i "Bunker" (Vogošća), Sportski centar Hadžići, Batković i drugi.⁵⁹²

Jedan broj civila, uključujući i žene, bio je zatočen u zgradi "Šopinga" - podrumskim prostorijama "Lesnine" na Grbavici, gdje su ih srpski vojnici ispitivali i tukli, o čemu je, pored ostalih, bila upoznata i zločinac Biljana Plavšić, koja je 16. juna 1992. **"ušla u sobu i rekla vojnicima da odvedu svjedokinju i još dvoje zatočenih na kojima su se vidjeli tragovi batina, jer ona pokušava doručkovati u susjednoj sobi"**, odakle su prebačeni u kasarnu u Lukavici, gdje su bili zatočeni u lošim uslovima.⁵⁹³

Agresor je 1992. na okupiranim dijelovima Novog Sarajeva brojne civile zatočio u sljedećim zatočeničkim centrima: garažama i podrumima na Grbavici, prodavnici "Digitron-Buje", prostorijama Mjesne zajednice Vraca, Đačkom domu "Bane Šurbat", MUP-u Vraca i drugim.⁵⁹⁴ **"Zatočenike su redovno tukli, a neki od njih su pretučeni nasmrtno. Bili su prisiljeni raditi u radnom vodu, a neki od njih su morali kopati rovove na liniji fronta, što je dovelo do njihovog ranjavanja ili pogibije."**⁵⁹⁵

Brojne civile s okupiranog područja Ilidže agresor je, nakon što su Srbi, uz podršku oklopno-mehanizovanih jedinica JNA (teške artiljerije, raketnih bacača, protivavionskih topova i tenkova), 22. aprila 1992,

⁵⁹² AIIZ, inv. br. 2-4371, *Spisak identifikovanih civila koji su ubijeni u konc. logoru "Kula" kod Sarajeva i kasarni bivše JNA "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici i koji su ubijeni prilikom izvođenja fortifikacijskih radova (kopanje tranšea i rovova) za potrebe VRS*; AIIZ, inv. br. 2-4373, *PRESJEK* /dogadaja u logoru KPD "Kula" - Butmir/; AIIZ, inv. br. 2-4370, *Spisak identifikovanih civila koji su bili nezakonito zatočeni u koncentracionom logoru "Kula" kod Sarajeva i kasarnama bivše JNA "Slaviša Vajner Čiča" i "Slobodan Princip Seljo" u Lukavici.*

⁵⁹³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 579 i 799.

⁵⁹⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 25; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 580, 582 i 799; AIIZ, inv. br. 2-4368, *Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7.

⁵⁹⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 582.

svakodnevno gađajući civilne mete u Sarajevu, uključujući Butmir i Hrasnicu, “**efektivno uspostavili kontrolu nad opštinom Ilidža**”, držao u više zatočeničkih centara: Stanici javne bezbjednosti, staroj zgradi Doma zdravlja, zgradi Crvenog krsta, kampu Lužani, Kulturno-sportskom centru, skladištu “Energoinvesta”, bolnici “Kasindol”, Osnovnoj školi “27. juli”, Grafičkoj školi, obdaništu, kasarni Blažuj i drugim,⁵⁹⁶ nad kojim su izvršeni brojni zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava.⁵⁹⁷

Nakon što su jedinice JNA, 17/18. aprila 1992, “**uz upotrebu vojne sile stavile veliki dio Vogošće pod srpsku kontrolu**”, agresor je 2. maja 1992. opkolio i granatirao Svrake. To nebranjeno civilno naselje u više navrata je bombardovano i avionima JNA. Nakon zauzimanja Svraka, početkom maja 1992, Srbi su “**odveli 470 muškaraca, žena i djece muslimanske nacionalnosti u kasarnu /JNA - prim. S. Č./ u Semizovcu. Žene, djeca i starci su kasnije pušteni na slobodu, ali muškarci su zadržani**”.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 228, 291 i 349; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG C - OBJEKTI ZA ZATOČENJE*, 7. mart 2002, str. 24; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 553-556; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 701-703; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7; AIIZ, inv. br. 2-4478, Republika Srpska, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Broj: 04/2-111/92, Pale, 22. oktobar 1992. - Srpskim opštinama Hadžići i Ilidža. Na Ilidži je u prostorijama Srednje grafičke škole 22. oktobra bilo zatočeno “**cca 30 lica**” (AIIZ, inv. br. 2-4478, Republika Srpska, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Broj: 04/2-111/92, Pale, 22. oktobar 1992. - Srpskim opštinama Hadžići i Ilidža).

⁵⁹⁷ AIIZ, inv. br. 2-4505, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, Srpska stanica javne bezbjednosti Ilidža, Ilidža, Broj: 01-03-927/93, 20. septembar 1993. – Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srpske Bijeljina; AIIZ, inv. br. 3-240, *IZJAVA* Muhameda Čizmića; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 241-246 i 253. Nekoliko Bošnjaka iz Hadžića bilo je, pored ostalih, zatočeno u Stanici javne bezbjednosti na Ilidži (A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 241-246).

⁵⁹⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽI-*

Nakon što je agresor “očistio” Svrake i druga mjesta, od kraja maja 1992. srpska policija je u “Planjinoj kući” u Svrakama⁵⁹⁹ zatočavala civile s područja Vogošće, Nahoreva, Hadžića, Ilijaša, Sokoca i drugih mjesta. U “Planjinoj kući” su, pored muškaraca civila, bile zatočene i žene i djeca (u prostorijama na spratu). Logoraše su “čuvali” “srpski vojnici i policajci u maskirnim uniformama, koji su ih često žestoko tukli”. “U periodu od avgusta do novembra 1992., Srbi su vikendom dolazili iz Srbije da tuku zatočenike i prisiljavaju ih na ponižavajuće seksualne radnje.”⁶⁰⁰

LAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 710; * * *OPTUŽNICE ...*, str. 230, 293 i 351; *ICTY*, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 599; E. Muračević, nav. dj., str. 27 i 33; *Sud Bosne i Hercegovine*, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, str. 12-13; E. Muračević, nav. dj., str. 33. Zločinci su i kasarnu JNA i garnizon u Semizovcu, “**sa svim svojim materijalnim sredstvima i opremom**”, preuzeli i stavili u službu srpske osvajačke ideologije, politike i prakse, fašističkog i genocidnog karaktera (AIIZ, inv. br. 3-1187, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća - Krizni štab, Broj: 117/92, Vogošća, 14. maja 1992. – Komandi garnizona u Semizovcu; AIIZ, inv. br. 2-1264, *ZAKLJUČCI SA SASTANKA* Kriznog štaba Srpske opštine Vogošća, održnog 16. maja 1992; E. Muračević, nav. dj., str. 33).

⁵⁹⁹ Opštinski sekretarijat za urbanizam, imovinsko-pravne, stambeno-komunalne poslove i katastar nekretnina “Srpske opštine Vogošća” je, na osnovu Odluke Ratnog štaba, 7. jula 1992. donio Rješenje po kome se “**Ministarstvu za pravdu, za potrebe odjeljenja Zatvora srpske općine Vogošća, daje na upotrebu kuća Planje Almasa i Miralema - Semizovac**” (AIIZ, inv. br. 3-1193, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Opštinski sekretarijat za urbanizam, imovinsko-pravne, stambeno-komunalne poslove i katastar, Broj: 06-1-340/92, Vogošća, 8. jula 1992, *RJEŠENJE*; E. Muračević, nav. dj., str. 39, napomena 11).

⁶⁰⁰ *ICTY*, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 600, 606 i 799; * * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 134; E. Muračević, nav. dj., str. 39; S. Gagula, nav. dj., str. 237-238; *Sud Bosne i Hercegovine*, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragraf 7; R. Balić, nav. dj., str. 151-163; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 253 i 255-277.

Zločinac Dragan Damjanović je “u periodu od mjeseca avgusta 1992. do februara 1993. u više navrata dolazio u logor ‘Planjina kuća’, gdje su bili zatočeni civili bošnjačke nacionalnosti sa područja Vogošće, Nahoreva, Hadžića, Ilijaša, Sokoca i drugih mjesta, iste je maltretirao i tukao zajedno sa ostalim stražarima iz logora, a posebno je maltretirao zatočenike Baručija Zahida i Eseta Muračevića, odvodio

Uslovi u kojima su zatočeni Bošnjaci u logoru “Planjina kuća” **“bili su jako loši, slabo su se hranili, higijena je bila loša, a svakodnevno su odvođeni na prinudne radove ili su odvođeni da bi bili korišteni kao živi štit za vrijeme borbe srpskih snaga i Armije BiH”**.⁶⁰¹

Zločinci su u dva navrata, 16. i 18. juna 1992, iz logora “Planjina kuća” u nepoznatom pravcu odveli 28 logoraša (Hasan Abaz, Džemo Šehić, Esed Fejzović, Rešad Dević, Huso i Nedžad Zlatarac, Salih Čekić, Semir i Seid Salkić, Emin i Abdulah Jelašković, Hajrudin Raonić Hajro, Alija Delić Ago, Fikret Prutina, Himzo Hadžić, Mensud Durić, Vehid Spahić, Safet Kozica, Enes i Idriz Alić, Hašim Durmić, Nezir Mehmetović Tito, Džemal Sejdić, Ramiz i Hakija Kanđer, Zahid Bešić, Safet Hodžić i Rasim Selimović), nakon čega im se gubi svaki trag,⁶⁰² odnosno ubijeni su (do sada su otkrivena samo tri tijela ubijenih logoraša).

Augusta 1992. **“srpski vojnici su počeli odvoditi zatočene Muslimane iz Planjine kuće na prisilni rad na liniji fronta u Ravne i**

zatočenike na prinudne radove na prve borbene linije, koje su se sastojale od kopanja rovova za srpske vojnike, nošenje municije, cijepanje i nošenje drva, kao i ostalih radova, pri tome ih je vrijeđajući nazivao ‘balijska’, psovao balijsku majku, fizički ih maltretirao, udarajući ih po raznim dijelovima tijela nogama i rukama, kundakom puške i drvenim palicama, odvodio zatočenike u ‘živi štit’, usljed čega je veći broj zatvorenika ranjen, a neki i poginuli na prvim borbenim linijama ili preminuli od posljedica ranjavanja” (Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragraf 6).

“Jedne je prilike, nakon 56 sati gladovanja, 184 zatočenika u logoru ‘Planjina kuća’ u Svrakama ‘dobilo’ osam vekni hljeba, od kojih je Marinko Soldo revnosno, pred gladnim očima zatočenika, odvojio sljedovanje za pse. Na upit zatočenika, svojih dojučerašnjih komšija, zašto to čini odgovorio je: ‘Šta će vam hrana. Vi, ionako, nećete dugo živjeti’” (E. Muračević, nav. dj., str. 26).

Zločinci su iz sportskog centra u Hadžićima 23. oktobra 1992. godine 72 logoraša odveli u koncentracioni logor “Planjina kuća” u Svrakama, a iz logora “Hotelska zgrada” 9. decembra 1992. deset logoraša. Tri dana kasnije (12. decembra) devet logoraša je ubijeno u Svrakama: Džemail Mehinović, Enver Ismić, Fejzo Ismić, Mustafa Gušo, Nedžib Musinović, Sulejman Omerović, Sulejman Šunji, Šaban Musić i Šerif Čović (A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 269-273).

⁶⁰¹ **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, str. 12.

⁶⁰² E. Muračević, nav. dj., str. 31; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 149.

na Žuč. Taj rad je uključivao kopanje rovova, nošenje municije i odnošenje tijela srpskih vojnika poginulih u borbi. Grupe zatočenika iz Planjine kuće su ponekad korištene kao živi štit. Tokom septembra 1992., najmanje petnaest zatočenih Muslimana poginulo je na prisilnom radu na liniji fronta ili dok su korišteni kao živi štit, a nekoliko zatočenika je ranjeno”.⁶⁰³

U logoru “Bunker”, betonskom bunkeru, koji se nalazio u neposrednoj blizini ženskog logora “Kon-tiki”, “gdje su uslovi za život bili nemogući”, “maltretiranja su bila strašna”. Logoraši su, pored ostalog, morali “skakati ’laste’ sa ploče podignute na visinu od dva metra na zemlju”.⁶⁰⁴ Riječ je o “bunkeru strave”, gdje su zločinci često dolazili sa strane, ulazili u logor i tukli i mučili zatočenike.⁶⁰⁵ Logoraši su korišteni za teške fizičke radove (kopanje rovova, nošenje municije, izgradnju puta za srpsku vojsku, sječu šume i dr.), te kao živi štit, nakon čega su mnogi ubijeni.⁶⁰⁶

⁶⁰³ * * * OPTUŽNICE ..., str. 226, 289, 347 i 405; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 601 i 606; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragraf 6; AIIZ, inv. br. 2-4458, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Ratno predsjedništvo, Broj: 03-141/92, Vogošća - Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo pravde Pale, *Zaključak*; AIIZ, inv. br. 2-4459, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Broj: 04/2-3/92, 10. august 1992. - Srpska opština Vogošća, Ratno predsjedništvo Vogošća; AIIZ, inv. br. 2-4473, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, Vogošća, 30. august 1992, *BILTEN* dana 29. augusta 1992. godine; AIIZ, inv. br. 2-4475, Vogošća brigade Command Vogošća, C. number 11/74, 17. septembar 1992. - Vogošća Prison, Branko Vlačo; AIIZ, inv. br. 2-4472, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 19. septembar 1992, *BILTEN* dana 18. septembra 1992; AIIZ, inv. br. 2-4474, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 24. septembar 1992, *BILTEN* dana 23. septembra 1992; S. Gagula, nav. dj., str. 237-238; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 263-267.

⁶⁰⁴ * * * OPTUŽNICE ..., str. 230, 293 i 351; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 65; E. Muračević, nav. dj., str. 25.

⁶⁰⁵ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 71; E. Muračević, nav. dj., str. 28. Tako su, najprije, Marinko Soldo, Rade Lukić i Žara Milić “ionako tanke obroke još smanjivali. Vadili su meso i davali ga psima, a zatvorenim ljudima ostavljali ostatak ili bi sve prosuli” (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 71; E. Muračević, nav. dj., str. 25).

⁶⁰⁶ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 148, 153 i 155-156; E. Muračević, nav. dj., str. 25; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragrafi 1 i 6 i str. 28; AIIZ, inv. br. 2-4473, Srpska republika Bosna i Hercego-

Broj zatočenika u logoru “Bunker” (veličine 6 x 6 metara), čiji je upravnik bio Branko Vlačo, a zamjenik Nebojša Špirić, **“u prosjeku je bio 40, mada je bilo dana kada je u njemu boravilo i 80 ljudi. Tu su privođeni Bošnjaci iz Svraka, Semizovca, Vogošće, Tihovića, Nahoreva, Hadžića, Bioče, Ilijaša, Ilidže, Ahatovića, Visokog, Sokoca ... Kroz 'Bunker' je prošlo oko 800 zatočenika. Njih nešto više od 200 ugledalo je slobodu. Ostalima se gubi trag”**.⁶⁰⁷

vina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, Vogošća, 30. august 1992, *BILTEN* dana 29. augusta 1992. godine; AIIZ, inv. br. 2-4475, Vogošća brigade Command Vogošća, C. number 11/74, 17. septembar 1992. - Vogošća Prison, Branko Vlačo; AIIZ, inv. br. 2-4472, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 19. septembar 1992, *BILTEN* dana 18. septembra 1992; AIIZ, inv. br. 2-4474, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 24. septembar 1992, *BILTEN* dana 23. septembra 1992. **“Nakon dovođenja jedne grupe zatvorenika iz sela Nahoreva u zatvor ('Bunker kod Sonje') nakon što su se zatvorenici počeli koristiti za teške fizičke poslove, sječu šume, prokopavanje puteva prema Poljinama i brdu Žuč prilikom odlaska jedne grupe od 30 zatvorenika na rad na brdo Žuč, Damjanović Dragan je po povratku navedene grupe zatvorenika sa rada izdvojio 5 zatvorenika sa prezimenom Pandžić iz Nahoreva, 2 zatvorenika sa prezimenom Muharemović, također iz Nahoreva, jednog zatvorenika sa prezimenom Šabanović iz sela Dragići SO Vogošća, nakon čega ih je odveo na brdo Žuč, gdje ih je likvidirao i na taj način lišio života”** (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 148).

Branko Vlačo je u svojstvu upravnika logora “Bunker” **“izdavao naredbe za vršenje ubistava, mučenja, nečovječnog postupanja, protiv prirodnog bluda prema civilnim licima koja su bila zatočena u navedenom logoru pa je tako civilna lica koja su bila zatvorena prvi put koristio kao živi štiti prilikom izvlačenja tijela poginulog komandanta Radić Bore kojom prilikom su kao živi štiti odvedeni civilni zatvorenici Pandžić Bego, Išerić Fikret, Muharemović Ekrem, Muharemović Numko, Muharemović Zejnil, Pandžić Mensud koje je vodio stražar logora Špirić Nebojša i koje civilne zatvorenike je vezao žicom i isturao ispred sebe radi izvlačenja tijela poginulog četničkog komandanta Radić Bore čije se tijelo nalazilo u blizini kafane 'Ranč' u Ljubini, da bi nakon toga u više navrata navedeni civilni zatvorenici bili korišteni kao živi štiti i to na brdu Žuč i to dana 18. 09. 1992. godine, zatim dana 21. 09. 1992. godine i dana 23. 09. 1992. godine kojom prilikom su u živom štiti korištena 30 do 40 civilna zatvorenika od kojih je 15 poginulo i među kojima su identifikovani Tirić Avdo, Skando Nermin a u navedenom štiti koji je bio formiran navedena tri dana ranjeno je oko 36 zatvorenika i kojom prilikom na licu mjesta je rukovodio angažovanjem živog štita Vlačo Branko i stražari iz navedenog logora, logora Svrake i to Špirić Nebojša, Kresojević Zoran, Marković Zoran, Jovičić Rajko, Soldo Marinko, Milanović Mladen, Ivić Rade. Lukić Neđo, Đurđić Siniša, Knežević Stanko, Jovanović Nikola, i stražari po imenu Velibor, Miško, Peđa i stražar po prezimenu Damjanović ...”** (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 153-154).

⁶⁰⁷ E. Muračević, nav. dj., str. 36; *Sud Bosne i Hercegovine*, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, str. 13.

Logoraši su “prvih dana spavali na betonu. Kasnije su nam ubacili deke i neke strunjače koje bi se prilikom i najmanje kiše toliko natopile vodom da se na njima nije moglo ležati. Betonski zidovi, vlaga, mrak, hladnoća. Nikakvi uslovi.

U istoj prostoriji sa nama bilo je i žena. Kakvo je to bilo poniženje za njih. Morale su spavati zajedno sa muškarcima, vršiti i malu i veliku nuždu u istu kantu koja se nalazila u prostoriji zajedno sa nama.

Hrana je bila loša. U prosjeku jedan obrok dnevno. Bivalo je perioda i po 56 sati da ništa nismo jeli. I poslije toga od stražara je zavisilo ko će jesti”.⁶⁰⁸

U Vogošći je “to vrijeme bilo i dosta vojske i paravojske /legalne vojske - prim. S. Č./ iz Srbije. Rado su ih upuštali u 'Bunker' da na zatočenicima iskažu svoju hrabrost i genocidna umijeća.

Jednom prilikom grupa 'šešeljevaca' izdvojila je iz 'Bunkera' dvojicu zatočenika Ahmeda Hidu i Hasana Abaza. Kroz otvorena vrata gledali smo kako ih šestorica zločinaca tuku. Poslije batinanja natjerali su ih da se potpuno svuku i odjeću bace u rijeku koja protiče u neposrednoj blizini. Naredili su im da zagaze u vodu i repetirali puške u namjeri da ih ubiju. Naslađivali su se njihovom strahu. Nisu ih, ipak, ubili, ali su ih zlostavljali na način čije iznošenje nije za javnost. Na kraju su Hasana Abaza natjerali da sa jednog podzida, visokog oko tri metra, dva puta skoči 'laste' na kameni plato. Zadobio je teške povrede. Tjerali su ih i da homoseksualno opšte. Sve se to odvijalo pred očima upravnika logora Branka Vlače i stražara Zorana Kresojevića. Zorana Markovića i Miodraga Kukića Miška, koji ni jednim svojim gestom nisu pokušali zaštititi zatočenike. Inače, Vlačo se 'prodavao' zatočenicima kao mirotvorac, kako ih navodno štiti od ekstremista, a u stvari sve što se dešavalo u 'Bunkeru' on je, kao upravnik logora, naređivao i odobravao”.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ E. Muračević, nav. dj., str. 37. Neki stražari, kao što su “Žara Milić, Rade Lukić Pape i Marinko Soldo, znali su i od tako malih količina hrane uzimati dio i davati psima. U maltretiranju zatočenika najviše su se isticali Siniša Đurđić, Nikola Jovanović Briga, Žara Milić, Rade Lukić i Dragan Damjanović. Puštali su i druge da nas biju. Svaki poraz agresora na bojnopolju na svojim leđima su osjećali zatočenici. Ubacivali su nam u 'Bunker' dimne granate, suzavac, uvodili pse ...” (Isto).

⁶⁰⁹ Isto.

Zatočeni Bošnjaci korišteni su “za obavljanje raznih poslova, kao što su: poljski radovi, prikupljanje opljačkanih stvari po selima u koje su upadali, sječa drva, kopanje rovova na prvim borbenim linijama, prokopavanje puteva, izvlačenje tijela njihovih poginulih i ranjenih u borbenim dejstvima i dr. Prilikom obavljanja tih poslova zatočenci su bili izloženi i fizičkom maltretiranju. Jedne prilike tjerali su nas da golim rukama krčimo ostatke prethodno zapaljene šume. Na prstu lijeve ruke ostale su mi trajne posljedice od opekotina”.⁶¹⁰

Agresor je u nekoliko navrata zatočenike koristio “kao ’živi štit’ prilikom izvođenja njihovih borbenih dejstava. Tako je samo u septembru 1992. u ’živom štitu’ na brdu Žuč poginulo 15, a ranjeno 36 zatočenika. Nusret Selimović, Bajro Hujčić, Hamid i Hasan Rizvo, Safet Kruezi, Ferid Šehić, Azem i Nail Durmić, Avdo Tirić, Nermin Skando, Enver Činara i mnogi drugi ubijeni su na najsvirepiji način. U ’živi štit’, ispred sebe, gurao ih je lično upravnik logora Branko Vlačo i njegov nasljednik Nebojša Špirić Špiro”.⁶¹¹

⁶¹⁰ Isto, str. 38; AIIZ, inv. br. 2-4473, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, Vogošća, 30. august 1992, *BILTEN* dana 29. augusta 1992. godine; AIIZ, inv. br. 2-4475, Vogošća brigade Command Vogošća, C. number 11/74, 17. septembar 1992. - Vogošća Prison, Branko Vlačo; AIIZ, inv. br. 2-4472, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 19. septembar 1992, *BILTEN* dana 18. septembra 1992; AIIZ, inv. br. 2-4474, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 24. septembar 1992, *BILTEN* dana 23. septembra 1992.

⁶¹¹ AIIZ, inv. br. 2-4472, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, Vogošća, 19. septembar 1992, *BILTEN* dana 18. septembra 1992; E. Muračević, nav. dj., str. 38; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 264-267. Na brdo Žuč je, “na osnovu Naredbe br. 11/84, od 17. septembra 1992. god., a na zahtjev komandanta brigade Trifunović Miladina”, “zbog izvođenja radova, odvedeno 50 zatvorenika”, odnosno zatočenika. Tada (18. septembra 1992) ubijena su četiri (Nermin Skando, Hamid Rizvo, Nusret Selimović i Enver Činara), a ranjeno sedam zatočenika (Hasan Rizvo, Zijad Avdibegović, Jusuf Bektašević, Fuad Bajraktarević, Hasan Fazlić, Mirsad Šehić i Ismet Hujčić) - AIIZ, inv. br. 2-4472, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, Vogošća, 19. septembar 1992, *BILTEN* dana 18. septembra 1992.

“Zbog izvođenja radova na brdu ’Ž’” (Žuč) 24. septembra 1992, teško su ranjena dva zatočenika (Bajro Hujčić i Azem Durmić), nakon čega su “od zadobijenih povreda istog dana podlegli” (AIIZ, inv. br. 2-4474, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Odjeljenje zatvora, 24. septembar 1992, *BILTEN* dana 23. septembra 1992. godine).

U živom štitu na brdu Žuč početkom decembra 1992. (2. i 5) ubijeni su Azim Čović, Bajram Salkić i Bahrudin Bećirević (svi iz Hadžića).⁶¹² **“U četničkom živom štitu, u kojem je tih decembarskih dana stradalo oko 50 logoraša iz logora Svrake”**, ubijeni su, pored ostalih i: Muradif Starogorac, Ibrahim Bijelić i Sejdalija Kundak (sa Sokoca). Fahrudin Kundak **“bio je teško ranjen i umro je u četničkom vojnom vozilu na putu za njihovu bolnicu u Hadžićima”**.⁶¹³ Na najsvirepiji način 12. decembra 1992. ubijeno je 9 logoraša (zatočenika logora “Planjina kuća”) iz Hadžića: Šerif Šefko Čović, Enver Ismić, Džemail Mehanović, Suljo Omerović, Mustafa Gušo, Fejzo Ismić, Šaban Musić, Sulejman Suljo Šunj i Nedžib Muharemović.⁶¹⁴

Pojedini zatočenici su **“morali gutati i upaljene čikove od cigareta. Mnoge koje su iz logora odvodili na prisilni rad više nisu vraćali natrag. Prilikom prokopavanja puta ka brdu Žuč Dragan Damjanović je iz grupe zatočenika izdvojio Nezira i Hasana Muharemovića, Ismeta i Asima Pandžića i Nasufa Šabanovića i odveo ih prema Mujkića brdu. Više ih nikada nismo vidjeli. Šta je učinio sa njima ni danas nije poznato. Poznata je sudbina profesora Zahida Baručije, koga je Damjanović na sličan način odveo na Žuč /brdo Žuč, Perivoji - prim. S. Č./ i ubio”**.⁶¹⁵

⁶¹² A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 274-277. Bahrudin Bećirević je teško ranjen na brdu Žuč, nakon čega je tri dana kasnije, **“u velikim mukama, bez adekvatne medicinske njege umro 5. decembra 1992. godine u logoru ‘Kula’”** (Isto).

⁶¹³ S. Gagula, nav. dj., str. 238.

⁶¹⁴ R. Balić, nav. dj., str. 158-162.

⁶¹⁵ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 157; E. Muračević, nav. dj., str. 38; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; **Sud Bosne i Hercegovine**, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragraf 7. Zločinac Dragan Damjanović je **“neutvrđenog datuma u januaru 1993. godine iz logora Planjina ‘kuća’ opština Vogošća, izveo zatočenike profesora Baručija Zahida /Damjanovićev učitelj u osnovnoj školi - prim. S. Č./, koji je bio pretučen i u vrlo teškom zdravstvenom stanju usljed fizičkog maltretiranja u logoru od strane stražara i srpskih vojnika, te ga zajedno sa nekoliko ostalih zatvorenika među kojima su bili Hurem Murtić i Hašim Džanko odveo na prinudne radove u mjesto Jeftiće kod kuće Rajka Bunjevca, te ga maltretirao postavivši ga da u tako teškom stanju leži na snijegu i urezujući mu bajonetom krst na čelu usljed čega je Baručiji tekla krv niz lice, da bi ga nakon toga zajedno sa ostalim zatočenicima od-**

Zločinci su 11. augusta 1992, **“da bi zavarali javnost koja se počela interesovati za uslove u kojima borave zatočenici u logoru ‘Bunker’”**, zatočenike prebacili u logor “Planjina kuća”. U taj logor dovedeni su i zatočenici iz Ilijaša, Hadžića, Rajlovca, Sokoca, Visokog. U tom objektu je u prosjeku bilo zatočeno oko 180 Bošnjaka.⁶¹⁶ Logoraše su iz “Planjine kuće” često odvodili na kopanje i natkrivanje srpskih rovova u Zabrđe (kod Rajlovca) i u živi štit, a posebno na brdo Žuč, gdje su mnogi ubijeni - rijetki su uspjeli da stignu do slobode.⁶¹⁷

I u zatočeničkom centru u garaži Vulkanizerske radnje “Naka” - Nasufa Karalića (na Vogošćanskoj petlji, selo Krivoglavci) vršeni su brojni zločini.⁶¹⁸

Iz zatočeničkog centra u Semizovcu logoraše su mjesecima svakodnevno dovodili na Žuč i Poljine **“na kopanje rovova od jutra do mraka, bez hrane, sa malo vode. Sječa drva na najopasnijim mjestima. Svaki dan strada po neko. Uz naporan i opasan rad, tu je i dežurni batinaš, ako se slučajno zaostaje u poslu”**.⁶¹⁹

veo u kuću Rajka Bunjevca, odakle ga je ispred kuće izdvojio i odveo nedaleko od kuće, gdje ga je lišio života, a isti je naredni dan nađen mrtav u obližnjem grmlju sa prostrelnom ranom u predjelu sljepočnice” (Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragraf 7 i str. 47-49).

⁶¹⁶ E. Muračević, nav. dj., str. 45-46.

⁶¹⁷ Isto, str. 46-78. Tako je, među rijetkima, logoraš Eset Muračević (iz Svraka), zatočenik više logora na području Vogošće, uspio 5. decembra 1992, usred **“kanonada puščane vatre, granata, tromblona ... kao da kiša pada iz neba i zemlje”**, noseći srpskim zločincima municiju, na brdu Žuč - **“na sredini puta između kote 850 i Orlića”**, dočekati slobodu (Isto, str. 47-49).

⁶¹⁸ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 149; E. Muračević, nav. dj., str. 28. Dragan Damjanović je, pored ostalog, **“odveo na kopanje rovova na Kremešu SO Vogošća, nakon čega se gubi svaki trag za 27 zatvorenika, za koje se smatra da su ubijeni ...”** (Isto).

⁶¹⁹ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 155. Branko Vlačo je oktobra 1992. **“jedno jutro”**, **“izabrao 50 zarobljenika za tobožnju sječu drva. Potrpali su nas na kamion i samo po smjeru kojim smo se kretali znali smo da idemo na Žuč. Kad su nas istjerali ispod cerade, rekli su nam da skočimo u duboku rupu i pripremimo se za ‘živi štit’**. Tada sam zaista mislio da je to kraj svih muka, išli smo ispred četnika u grupama po deset sa njihovim puškama na našim ramenima. Nismo smjeli pognuti glavu. To je bila velika bitka za Orlić i trajala je cijeli dan do duboko u noć. Gledao sam kako od gelera granata i metaka padaju moji drugovi kao klasje. Naši borci

Stanko Knežević i Dragan Damjanović (iz Vogošće) u toku (jedne) noći upali su u logor i tražili **“devet dobrovoljaca za neki posao. Pošto se niko nije javio, izabrali su devet ljudi iz Hadžića i odveli ih u nepoznatom pravcu. Ujutro su nas izveli da kopamo grobnicu. Svih devet zatočenika je ubijeno hicem u čelo. Sahranili smo ih u zajedničku grobnicu u Semizovcu”**.⁶²⁰

U maju 1992. Boro Radić izveo je jedan broj zatočenika iz zatočeničkog objekta “Bunker”, **“u kojem je bilo zatočeno 35 seljana muškog spola iz većinski muslimanskog sela Svrake, i takođe ih poslao da kopaju rovove na Žući. Prema riječima jednog svjedoka, dio zatočenika se nikada nije vratio”**.⁶²¹

Zatočeničkim centrom restoran “Kon-tiki” **“upravljao je Branko Vlačo. Uslovi u tom zatočeničkom centru nisu bili odgovarajući, bio je pretrpan i zatočenici nisu dobijali dovoljno hrane”**.⁶²²

Agresor je u općini Vogošća civile, pored navedenih, držao zatočene i u sljedećim zatočeničkim centrima: Sportskom centru, tunelu Krivoglavci, Stanici javne bezbjednosti, hotelu “Park”, UNIS-ovim tvornicama i drugim, u kojima je zatočeno preko 800 Bošnjaka sa područja Svrake, Semizovca, Vogošće, Tihovića, Nahoreva, Gornje Bioče, Hadžića, Ilijaša, Sokoca, Ahatovića, Rajlovca, Visokog i drugih mjesta.⁶²³

su nas mogli razlikovati po uniformama, jer su bili jako blizu, vodili su računa o ljudima u ‘štiti’. No, od granata se nije moglo spasiti. Od nas pedeset preživjelo je dvadeset, a četnici su imali velike gubitke. Orlić nisu osvojili ...” (Isto, str. 156).

⁶²⁰ Isto, str. 157. Navedene logoraše ubio je Stanko Knežević (Izjava Eseta Muračevića data autoru).

⁶²¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 602.

⁶²² Isto, paragrafi 603 i 606; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 172.

⁶²³ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 230, 293 i 351; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 29; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 604, 606 i 799; E. Muračević, nav. dj., str. 39-40; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7; AIIZ,

Mnogi zatočnici sa područja Sarajeva premješteni su 10. maja 1992. iz logora Kula u sportsku dvoranu na **Palama**, gdje su “teško premlaćivani, ponekad na smrt”. Tada je “u sportskom kompleksu bilo je smješteno 400 do 600 zatočenika. Sportski kompleks se nalazio u blizini Policijske stanice, oko tri kilometra od hotela ‘Kikinda’ i ‘Panorama’, u kojima je do juna 1992. bilo sjedište institucija bosanskih Srba (Skupština, Predsjedništvo, vlada)”.⁶²⁴

Uslovi života u tom zatočeničkom centru bili su “teški: zatočnici su spavali na podu bez ćebadi i dobijali su hranu svaki drugi dan. Mnoge zatočenike su ponižavali i zlostavljali stražari i muškarci srpske nacionalnosti, kojima je bio dozvoljen ulaz u taj objekat. Jednom su nasmrtno pretučena tri zatočenika”.⁶²⁵

Osim u sportskom kompleksu, agresor je 1992. u toj općini civile držao zatočene i u kinosali, Domu kulture, kasarni “Hrenovica”, Staniци javne bezbjednosti i u hotelu UPI-ja (na Koranu), gdje su bili izloženi psihičkim pritiscima, fizičkom nasilju, ubistvima i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.⁶²⁶

inv. br. 87/I-14, Savez logoraša Kantona Sarajevo, Broj: 05-22/14, Sarajevo, 25. februar 2014. - Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, *Dostava podataka*; AIIZ, inv. br. 2-4461, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vogošća, Uprava zatvora, *SPISAK ZATVORENIKA NA DAN 26. 07. 1992.*

⁶²⁴ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 224, 229, 287, 292, 346, 350 i 404; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 585, 588, 797 i 799.

⁶²⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 585 i 588.

⁶²⁶ * * **OPTUŽNICE ...**, str. 229, 292 i 350; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 25-26; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 586; Z. Milanović, nav. dj., str. 82; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 7; * * **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 38 i 214.

Krajem maja i početkom juna 1992. srpske snage, pod komandom pukovnika Ratka Bundala, a po naređenju Ratka Mladića, nekoliko sati su granatirale **Trnovo**. U tom granatiranju je, pored razaranja, uništavanja i spaljivanja bošnjačkih kuća i drugih civilnih objekata, ubijeno najmanje pet civila i zarobljeno četrnaest Bošnjaka.⁶²⁷ Zbog toga je najveći broj Bošnjaka morao napustiti Trnovo. **“Oni koji su ostali - uglavnom žene, djeca i starci - odvedeni su u Krizni štab radi ispitivanja.”** Bošnjaci su zatočeni u dvije vikendice,⁶²⁸ te u MUP-u i Blažukovu.⁶²⁹

Agresor je i u drugim okupiranim mjestima zatočio brojne civile, nad kojima je izvršio brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava (Glamoču, Mrkonjić-Gradu, Modriči, Gračanici, Lukavcu, Tuzli, Ugljeviku, Srebrenici, Šekovićima, Goraždu, Trebinju, Konjicu, Zavidovićima i dr.).⁶³⁰ U srpskim koncentracionim logorima **klanje je obavljano “ručno, zanatski, za razliku od industrijaliziranog ubijanja u nacističkim logorima”**.⁶³¹

Jedan (određeni) broj civila Bošnjaka iz Republike Bosne i Hercegovine je, nakon hapšenja, odveden u Saveznu republiku Jugoslaviju

⁶²⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 711-714; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 591.

⁶²⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 592 i 593; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 754.

⁶²⁹ AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 8.

⁶³⁰ AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 4-10.

⁶³¹ S. Sontag, **“TAMO” I “OVDJE”**, **, SREBRENICA sjećanje za budućnost, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo, Sarajevo, 2005, str. 151-152.

(Sremsku Mitrovicu, Zabelu kod Požarevca, Batajnicu i druge logore i zatvoreničke centre), gdje su bili zatočeni, mučeni, prebijani i ponižavani.⁶³² Nekoliko zatočenika (“**najmanje šest osoba**”) s područja Bosanskog Šamca je, nakon zatočeništva u više logora u Bosni i Hercegovini (Bosanski Šamac, Brčko i Bijeljina), 3. maja 1992. iz kasarne JNA u Bijeljini prebačeno u Batajnicu - dvojici zatočenika je u maju 1992. suđeno, a jedan (Nusret Hadžijusufović) osuđen je i kažnjen, “a

⁶³² S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 104; Z. Milanović, nav. dj., str. 84; * * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 423; AIIZ, inv. br. 2-5196, Republika Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-43/96, Sarajevo, 9. april 1996. - Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Kabinet predsjednika; M. Omerdić, nav. dj., str. 301-308; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 611; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 656; J. Trbić, **MAJSTORI MRAKA**, II, str. 158-159. “**Dana 3. maja 1992., najmanje šest osoba uhapšenih u Bosanskom Šamcu prebačeno je iz Bijeljine u logor u Batajnici, u Srbiji. Dana 27. maja nekolicina zatvorenika je prebačeno u zatvor u Sremskoj Mitrovici, u Srbiji, gdje su držani dok ih nisu razmijenili kasnije te iste godine**” (Isto; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*). Jedan broj logoraša iz Policijske stanice u Gackom je 5. jula 1992. sproveden “**u više zatočeničkih centara u Crnoj Gori i Srbiji**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 656).

U Sremskoj Mitrovici je, pored ostalih, bio zatočen Jasmin Mešković. On je 5. aprila 1992. od strane JNA, u kojoj je do novembra 1991. službovao u Karlovcu, uhapšen u Brčkom i odveden u Sremsku Mitrovicu, “**gdje je proveo više od mjesec dana. U ovom logoru je preživio teška mučenja, tako da mu je bila oduzeta cijela lijeva strana**” (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

Mešković je iz Sremske Mitrovice “**nepokretan prebačen u Vojno-medicinsku akademiju u Beograd, a nakon toga odveden u Vojni istražni zatvor u Beogradu**”. U Siminom Hanu (kod Tuzle) razmijenjen je 25. maja 1992. za potpukovnika JNA Momira Zeca (Isto).

Znatan broj Bošnjaka, “**koji je držan u Bileći, prebačen je u jedan logor u Subotici**” (* * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 423).

da protiv njega nije ni vođen sudski postupak”.⁶³³ Krajem maja (27. maja) još nekoliko zatočenika (iz kasarne JNA u Bijeljini) prebačeno je u zatvor u Sremsku Mitrovicu, **“gdje su držani dok ih nisu razmijenili kasnije te iste godine”.**⁶³⁴

U logorima u Saveznoj republici Jugoslaviji je među zatočenicima, pored ostalih, bilo i oko 800 Bošnjaka, uglavnom pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, među kojima je, pored invalida, bolesnih i starih, **“oko 20 posto logoraša imalo manje od 18 godina”**, koji su se, nakon okupacije Žepe, sigurne zone Ujedinjenih nacija, početkom augusta 1995. predali vojsci i policiji Savezne republike Jugoslavije (svi su bili zatočeni u logorima Šljivovica - Čajetina i Mitrovo Polje - Aleksandrovac).⁶³⁵

U navedenim logorima Bošnjaci su sistematski fizički i psihički maltretirani: **“bili izloženi torturi - batinanju palicama, granama,**

⁶³³ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 578, 592, 668-669 i 675-677. Izet Izetbegović je bio **“zatočen i ispitivan u Batajnici. Stavili su mu lisice na ruke i povez preko očiju i uveli ga u jednu prostoriju. Skinuli su mu lisice i povez i u tri navrata su ga ispitivali dvojica ili trojica muškaraca ...”** (Isto, paragrafi 592 i 676). **Rečeno mu je da je optužen za rušenje i učestvovanje u rušenju jugoslovenskog poretka. Postrojili su devet zatvorenika iz Bosanskog Šamca i Sulejman Tihic je morao da im pročita izrečene kazne. Nije mu obezbijeden advokat i nije imao sredstava da se brani”** (Isto, paragraf 676).

Zločinci su i **“svjedoka P /u predmetu ICTY-a Simić i drugi - prim. S. Č./ doveli na suđenje u Batajnicu. Nije imao advokata da ga zastupa na suđenju i nije izveden nijedan svjedok. Obaviješten je da je optužen za organizovanje oružane pobune u Posavini, silovanje nekoliko srpskih žena, klanje jednog srpskog djeteta i proizvodnju oružja. Na suđenju nije vođen nikakav zapisnik. Nije ni osuđen ni kažnjen. Međutim, ostao je u zatočeništvu”** (Isto, paragraf 675).

⁶³⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 611.

⁶³⁵ AIIZ, inv. br. 2-5196, Republika Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-43/96, Sarajevo, 9. april 1996. – Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Kabinet predsjednika; Š. Kulovac. nav. dj., str. 66, 165-166, 187 i 191-192; * * * **SAMRATNO SREBRENIČKO LJETO '95.: Svjedočanstvo o stradanju Srebrenice i naroda Podrinja**, Udruženje građana “Žene Srebrenice” Tuzla, 1998, str. 178 i 237-239; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 394-396.

gumenim cevima, gašene su im cigarete po telu, spavali su na betonu, hrana je bila nedovoljna, odnosno prema njima je postupano krajnje nečovečno i ponižavajuće.” U logorima su ubijeni Šećan Dizdarević (dijete od 14 godina) i Edhem Torlak. Od posljedica zlostavljanja i izgladnjivanja “preminula su četiri logoraša”.⁶³⁶

⁶³⁶ AIIZ, inv. br. 2-5196, Republika Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-43/96, Sarajevo, 9. april 1996. – Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Kabinet predsjednika; * * * SAMRTO SREBRENIČKO LJE-TO '95. ..., str. 178 i 237-239; AIIZ, inv. br. 2-4910, Republika Srbija, Prvi osnovni sud u Beogradu, Posl. 76 P 46161/2010, 2. juli 2010, *PRESUDA*; AIIZ, inv. br. 2-4911, Republika Srbija, Apelacioni sud u Beogradu, Gž. br. 15071/10, Beograd, 29. juli 2011, *PRESUDA*; AIIZ, inv. br. 2-4912, Republika Srbija, Prvi Osnovni sud u Beogradu, 63 P br. 5238/2012, Beograd, 1. juni 2012, *PRESUDA*; AIIZ, inv. br. 2-4913, Republika Srbija, Prvi Osnovni sud u Beogradu, Posl. 76 P 22279/2011, Beograd, 22. novembar 2011, *PRESUDA*; AIIZ, inv. br. 2-4914, Republika Srbija, Apelacioni sud u Beogradu, Gž. br. 7271/12, Beograd, 13. juni 2014, *PRESUDA*; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, *Narativni dio Dokumentarnog filma "Logori smrti"*.

Logor “Šljivovica” bio je “opasan bodljikavom žicom i rovovima sa bunkerima i uz fizičko obezbjeđenje enormno velikog broja dobro naoružanih pripadnika specijalnih jedinica MUP-a Srbije, te specijalno dresiranim psima” (AIIZ, inv. br. 2-5196, Republika Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-43/96, Sarajevo, 9. april 1996. – Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Kabinet predsjednika).

“Kada smo stigli u logor Šljivovica u Srbiji”, navodi M. S. (iz Srebrenice), “bili smo izloženi najtežem maltretiranju, zlostavljanju i tuči. Neke su tada odveli u drugi logor Mitrovo Polje u opštini Brus. Spavali smo na golom betonu bez prostirke. Hrana je bila loša, a obroci oskudni, tako da smo padali u nesvijest od gladi i iscrpljenosti. Logorske vlasti su nam govorile da nam ne mogu dati više hrane, jer su pod sankcijama. Mada su MKCK i UNHCR doveli hranu za nas, ona je tokom noći odvožena iz logora. U grašku obarenom na samoj vodi kojeg smo redovno dobijali, bilo je dosta crva. Obroke smo dobijali jedanput na dan. Na kupanju su nam puštali studenu vodu i prije nego što bi saprali sapunicu, voda je zatvorena. Gotovo smo svi imali uši i buhe. Najteže od svega je bilo kada su nas tjerali na seksualne radnje. To smo morali činiti pod prijetnjom batina, a čuvari i stražari bi to gledali i smijali se. Također, morali smo se tući međusobno, ako bi to odbili, dobijali bi batine od čuvara.

Pored toga morali smo pjevati srpske pjesme, uzvikivati parole, ‘Živio Slobodan Milošević!’, psovati Aliju Izetbegovića, zavijati i lajati kao životinje i slične stvari. U logoru mi je ozlijeđena kičma od silnog zlostavljanja, tako da danas imam status logorskog invalida. Nisu svi Srbi prema nama loše postupali. Neki su izbjegavali da nas maltretiraju i zlostavljaju, zato su ih smjenjivali ili su morali plaćati novčane kazne za odbijanje poslušnosti komandantu logora.

Razmijenjen sam 10. aprila 1996. godine sa većim brojem logoraša. To je bilo moje ponovno rođenje” (* * * SAMRTO SREBRENIČKO LJE-TO '95 ..., str. 178).

O zločinima u logoru Šljivovica, potresno i užasavajuće kazivanje pruža S. A. (iz Srebrenice): “Poslije pada Srebrenice krenuo sam preko šume na put užasa i smrti. Nisam se uspio probiti preko Konjević-Polja, pa sam nastavio lutanje šumom do 21. jula. Sa grupom ljudi krenuo sam prema Žepi. Do 30. jula učestvovao sam u odbrani Žepe, a poslije njene okupacije, odlučio sam krenuti preko Drine u Srbiju. Vojska Jugoslavije me zarobila 1. avgusta na karauli Jagoštica. Do predveče su nas sakupljali i onda je počelo ispitivanje i maltretiranje. Sve su nas pretresli na grub način i oduzeli su od nas sve što smo imali. Čak i kaiševe iz pantalona i šnjire iz cipela. Morali smo pisati izjave.

U večernjim satima doveženi su kamioni i mi smo potrpani kao stoka na njih. Cerada je zašnjirana tako da na kamionu nije bilo zraka.

Mnogi su padali u nesvijest. Na kamionu je bilo 220 ljudi. Nismo znali gdje nas voze. Prilikom izlaska iz kamiona morali smo proći između policajaca koji su nas odmah počeli tući nogama, palicama, toljagama i sl. Bili smo u Srbiji u napuštenim barakama beogradske firme ‘Planum’.

Nalazio sam se u sali nekadašnje menze sa još 97 ljudi. Prvih petnaest dana smo ležali na golom betonu, a kasnije smo dobili po jedno čebe. Svakog dana smo pojedinačno odvođeni kod inspektora na ispitivanje i pisanje izjava. Tamo su mnogi mučeni i tjerani da pišu ono što nisu učinili. Oko baraka je bilo dosta policije. Najteže nam je bilo noćom kada bi izvodili ljude i mučili ih. Tukli su nas svim sredstvima koje bi imali pri ruci, toljagama, letvama, palicama, kablovima od struje i sl. Najčešće su na mučenje izvodili one koje su u vrijeme rata bili u Srebrenici. Jedno mučenje ću pamtit i do kraja života.

Jedan policajac me izveo na ćošak barake gdje su čekala još trojica. Sa te strane bio je ulaz u menzu sa izlivena tri stepenika. Rekli su mi da tu sjednem i onda su mi počeli postavljati pitanja. Odgovarao sam. Zatim su me počeli tući nogama po bubrezima, stomaku, leđima, glavi. Obore me na zemlju i počnu me dalje šutati, dok nisam ostao bez vazduha. Jedan policajac je sa strane to vidio i oni su prestali. Opet su me vratili na stepenik. Počeli su mi postavljati nova pitanja. Bez obzira šta bih odgovorio, oni su me psovali, govorili mi da lažem i udarali me u gornje dijelove tijela. Opet sam pao. Pošto su me podigli, odlučio sam da više ništa ne govorim. Jedan od njih je repetirao pušku i naslonio mi cijev na sljepočnicu. Tražio je od mene da priznam kako sam i koliko poklao Srba. U tom momentu sam rekao:

‘Ubijte me, ali me nemojte više mučiti.’

‘Nećemo te ubiti oružjem, već na drugi način’, rekao je jedan od njih i ponovo su me, sva četvorica, počela udarati nogama. Kada su vidjeli da se više ne mogu pomjerati, uzeli su gumeno crijevo i počeli me njime udarati preko leđa. Nakon ovoga su mi rekli da mogu ići unutra. Otpuzao sam u baraku. Tri dana poslije toga nisam mogao normalno disati. Pored ovog mučenja još sam nebrojano puta dobivao batine.

Mjesec dana sam proveo u Sali menze. Prvih petnaest dana su nas mučili glađu. Dobijali smo četvrtinu hljeba i četvrtinu ribe na dan. Kada smo počeli padati u nesvijest od gladi povećali su nam obroke, ali su oni još uvijek bili nedovoljni. Osamnaestog dana našeg boravka u logoru došao je MK CK i registrovao nas, ali se nije promijenio odnos prema nama. I dalje su nastavljena maltretiranja i ispitivanja. Sve do februara 1996. godine kupali smo se napolju hladnom vodom na sni-

Logoraši su oslobođeni decembra 1995. i prvih mjeseci 1996. (januar-april 1996), kada su posredstvom UNHCR-a deportovani u Francusku, Irsku, Finsku, Belgiju, SAD i Australiju).⁶³⁷

Apelacioni sud u Beogradu je, Presudom od 13. juna 2014, utvrdio odgovornost Republike Srbije za **“pretrpljene duševne boli”**, **“najteže patnje koje pojedinac može pretrpeti”**, za torturu i nečovječno postupanje nad logorašima iz Žepe: Enesom Bogilovićem i Mušanom Džebom.⁶³⁸

Jedan broj Bošnjaka (iz Bosanske krajine) bio je zatočen i na teritoriju Republike Hrvatske - na području paradržavne tvorevine Srpske republike krajina (u Kninu, Vojniću, Glini, Topuskom i Slunju).⁶³⁹

U koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim centrima Bošnjaci su masovno planski, organizovano, sistematski i s namjerom, u strašnim i stravičnim, groznim, nečovječnim, ponižavajućim, degra-

jegu, mrazu, zimi. **Bilo je trenutaka kada su nas noćom izvodili napolje i tjerali nas da stavljamo glavu pod slavinu sa hladnom vodom. Inspektor je imao običaj da nas tuče pendrekom po bosim stopalima, a zatim smo morali držati noge u hladnoj vodi.**

Prvih mjeseci su nam nudili da uzmemo srpska imena i mi smo se morali predstavljati kao Srbi. **Da bih otišao u WC-e morao sam dići tri prsta i reći srpsko ime koje su mi nadjenuli, a onda bih dobio par udaraca pri dolasku do WC-a. Pred vratima bi stajao policajac, kojem se moraš obratiti na isti način da bi ušao u WC. To je trajalo prva dva mjeseca. Poslije tog najtežeg perioda nisu nas više tukli, ali su nas psihički uništavali.**

U logoru Šljivovica kod Užica proveo sam osam mjeseci i 10 dana. Razmijenjen sam 10. aprila 1996. godine” (Isto, str. 237-239).

⁶³⁷ Isto. **“Psiho-fizičko stanje logoraša”**, početkom aprila 1996, kada je u logoru “Šljivovica” (bilo) zatočeno 276 Bošnjaka, bilo je zabrinjavajuće. **“Vidljiva je psihička iznurenost uzrokovana ranijim maltretiranjima, nekvalitetnom i slabo kaloričnom ishranom i nedavnim epidemijama žutice i šuge ...”** (AIIZ, inv. br. 2-5196, Republika Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-43/96, Sarajevo, 9. april 1996. – Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Kabinet predsjednika).

Logoraši su bili **“izloženi raznim psihološkim pritiscima i maltretiranjima, kao što su, naprimjer, pjevanje četničkih pjesama, pravljenje različitih četničkih simbola i grbova ...”** (Isto).

⁶³⁸ AIIZ, inv. br. 2-4914, Republika Srbija, Apelacioni sud u Beogradu, Gž. br. 7271/12, 13. juni 2014, Beograd, *PRESUDA*.

⁶³⁹ M. Begić, *U OPSADI 1.201 DAN ...*, str. 306.

dirajućim i nehumanim životnim uslovima, koji su **“uzrokovali teške povrede, kao i psihičku i fizičku patnju žrtava”**,⁶⁴⁰ neprekidno fizički i psihički zlostavljani,⁶⁴¹ teško premlaćivani, ubijani, ranjavani, mučeni, izgladnjivani, maltretirani, ponižavani, terorisani.

⁶⁴⁰ Agresor je u koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim centrima u kojima su bili zatočeni Bošnjaci, pored ostalog, **“svojim djelima i propustima, stvorio i održavao nehumane životne uslove”**. Zatočeniци **“nisu dobijali dovoljno hrane, vode ili medicinske njege, bili su zatočeni na krajnje skućenom prostoru i u nehigijenskim uslovima”**. Tako su, primjera radi, zatočeniци u Kazneno-popravnomo domu u Foči **“dobijali obroke jedva dovoljne za preživljavanje i izuzetno su izgubili na težini. Osim toga, nisu im bile dozvoljene posjete, tako da nisu mogli dopuniti svoje mršave porcije hrane. U Zvorniku je 20 zatočeniка, u roku od nekoliko sati po dolasku u Tehničku školu u Karakaju, umrlo od toplotnog udara i nedostatka vode. U logoru Omarska u opštini Prijedor, do 600 zatočeniка držali su na betoniranoj površini na otvorenom, u svim vremenskim uslovima, dok je zatvor ‘Betonirka’ u Sanskom Mostu bio toliko pretrpan da su zatočeniци bili prisiljeni spavati u sjedećem položaju. Neki zatočenički centri, poput logora Omarska, funkcionisali su kao zatočenički objekti za duže zatočenje, gdje su zatočeniци više mjeseci živjeli u nehumanim uslovima”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 796).

Nehumani životni uslovi su **“stvoreni i održavani u logoru Manjača u Banjoj Luci; u Đačkom domu u Bileći; na stadionu Mlakve u Bosanskom Novom; u logoru Kozila u Bosanskom Petrovcu; u logoru Luka u Brčkom; u Srednjoj školi u Foči i u Sportskoj dvorani ‘Partizan’ u Foči; u zatočeničkom centru u Podlugovima u opštini Ilijaš; u skladištu baruta Jelašačko Polje u opštini Kalinovik; u zatvoru u Kotor-Varoši; u podrumu toplane u Nevesinju; u kasarni ‘Rajlovac’ u Novom Gradu; u zatvoru Kula u Novom Sarajevu; u sportskom kompleksu na Palama; u logorima Keraterm i Trnopolje u Prijedoru; u zatvoru Sanski Most; u logoru Sušica u Vlasenici i drugim”** (Isto, paragraf 797).

Nehumani uslovi života u zatočeničkim centrima i zlostavljanje Bošnjaka tokom napada na gradove i sela, kao i u zatočeničkim centrima, **“uzrokovali su teške povrede, kao i psihičku i fizičku patnju žrtava”**. Izvršioци zločina su **“imali namjeru nanijeti zatočenima teške psihičke i tjelesne povrede”**; **“znali su da će njihova djela ili propusti vjerojatno dovesti do nanošenja teške psihičke ili tjelesne patnje ili povrede ili teškog napada na ljudsko dostojanstvo, te da su pokazali bezobzirnost u pogledu takvog ishoda”** (Isto, paragraf 804).

⁶⁴¹ Agresor je zatočene Bošnjake u brojnim zatočeničkim centrima fizički i psihički zlostavljao. **“Zatočeniке su redovno tukli u mnogim zatočeničkim centrima. U logoru Batković u Bijeljini su, naprimjer, neke zatočeniке triput dnevno tukli i prisiljavali ih da tuku jedni druge. Izuzetno teška premlaćivanja vršena su u KP domu u Foči, u kojem su zatočeniци znali biti tako žestoko premlaćeni da danima nisu mogli hodati. U školi ‘Petar Kočić’ u Bosanskoj Krupi i Đačkom domu u Bileći zatočeniциma su davani elektrošokovi. Mnogi zatočeniци su u tim premlaćivanjima zadobili teške povrede. U mnogim slučajevima zatočeniке su u stvari tukli do**

Zatočenicima su, pored ubistava i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, s namjerom nanijete teške tjelesne i psihičke povrede, velike boli i patnje i nametnuti teški životni uslovi, sračunati na to da dovedu do njihovog (potpunog ili djelimičnog) uništenja.

Formiranje, organizacija i funkcionisanje koncentracionih logora i drugih zatočeničkih centara integralni je dio srpskog političkog projekta “**svi Srbi u jednoj državi**”, fašističkog i genocidnog karaktera. U realizaciji tog projekta agresor je, pored ostalog, formirao logore i druge zatočeničke centre za Bošnjake (“... **zatočenički logori za Muslimane**”).⁶⁴² Bošnjaci su protivzakonito neselektivno zatočavani “**samo zbog toga što su Muslimani**”.⁶⁴³

smrti” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 798 i 804).

Zatočenike su fizički i psihički zlostavljali “i u sljedećim zatočeničkim centrima: u logoru Manjača u Banjoj Luci; u Policijskoj stanici u Bileći; u Policijskoj stanici, Vatrogasnom domu, na stadionu Mlakve i u hotelu ‘Una’ u Bosanskom Novom; u Policijskoj stanici i u logoru Kozila u Bosanskom Petrovcu; u školi ‘Vuk Karadžić’ u Bratuncu; u Vatrogasnom domu, hotelu ‘Posavina’, u džamiji Kolobara i u logoru Luka u Brčkom; u Policijskoj stanici i u zgradi SDK u Čelincu; u zatvoru Spreča i u opštinskom zatvoru u Doboju; u vojnom skladištu na Livadama u opštini Foča; u Policijskoj stanici u Gacku; u štabu Civilne zaštite, u zgradi Skupštine opštine, Sportskom centru i u barakama ‘Vranica’ u Hadžićima; u skladištu baruta Jelašačko Polje i u Osnovnoj školi u Kalinoviku; u Policijskoj stanici i u Sportskoj dvorani u Ključu; u Osnovnoj školi u Kotor-Varoši; u Policijskoj stanici, u zatvoru i u Osnovnoj školi u Grabovici u opštini Kotor-Varoš; u podrumu toplane u Nevesinju; u kasarni JNA ‘Rajlovac’ u Novom Gradu - Sarajevo; u Lukavici; u zatvoru u Kuli; u zgradi ‘Šopinga’ na Grbavici u Novom Sarajevu; u sportskom kompleksu na Palama; u Ljubiji; u logorima Trnopolje, Omarska i Keraterm u općini Prijedor; u Policijskoj stanici, zarobljeničkom logoru ‘Betonirka’ i hali fabrike ‘Kring’s’ u Sanskom Mostu; u Policijskoj stanici u Tesliću; u opštinskom zatvoru i logoru Sušica u Vlasenici; u Policijskoj stanici i u Planjinoj kući u Vogošći; u Tehničkoj školi u Karakaju, fabrici ‘Alhos’, fabrici ‘Standard’, na ‘Ekonomiji’, u ‘Novom izvoru’, u Domu kulture u Drinjači i u Domu kulture u Čelopeku u opštini Zvornik” (Isto, paragraf 799).

⁶⁴² ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 26, 62 i 100; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 771; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 12; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2.

⁶⁴³ Isto; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I

Bošnjaci, žrtve koncentracionih logora i drugih zatočeničkih centara, birani su na osnovu njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti. **“Jedino lično obilježje koje je bilo prisutno u odluci da se muškarci zatoče jeste njihova nesrpska nacionalnost”**, odnosno **“samo zbog toga što su Muslimani.”**⁶⁴⁴ Jedini razlog za sve oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava koji su u koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim centrima (iz)vršeni nad Bošnjacima bio je **“taj što su po nacionalnosti bili Muslimani”**.⁶⁴⁵

Preživjeli logoraši **“žive s ožiljcima, narušenim zdravljem i teškim tjelesnim oštećenjima kao posljedicama premlaćivanja koja su preživjeli u zatočeništvu”**, te teškim **psihičkim povredama**, pri čemu su mnogi godinama pod psihijatrijskim nadzorom.⁶⁴⁶

Raspoloživi validni, vjerodostojni i autentični izvori saznanja i potpuno nepobitni dokazi potvrđuju da su nad Bošnjacima u koncentracionim logorima i zatočeničkim centrima s namjerom izvršeni svi oblici zločina

ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 577; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 771 i 773.

⁶⁴⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 21-25 i 577; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILO-RADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 26, 62, 100 i 118; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 771; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 639 i 804.

⁶⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 771; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 639.

⁶⁴⁶ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragraf 1066; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILO-RADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 151.

protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Na taj su način ispunjeni svi uslovi koji se tiču materijalnog elementa genocida: svi akti genocida (*actus reus*), definirani u članu II (a-e) *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. Svi zločini u koncentracionim logorima izvršeni su s namjerom da se unište Bošnjaci, pripadnici nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, što potvrđuje i dokazuje da je riječ o zločinu genocida.

B) Masovne grobnice*

Masovne grobnice žrtava genocida nad Bošnjacima ključni su, složeni i objektivni indikator izvršenog genocida i nesporni i neoborivi materijalni dokazi njegovog izvršenja. Njihova najneposrednija povezanost sa izvršenim zločinom genocida neviđena je u historiji svijeta.

Masovne grobnice, teškoće i problemi njihovog otkrivanja, ukazuju, pored ostalog, na planiranje, organizovanje i izvršenje zločina genocida, kao bitnog indikatora genocida, s namjerom i ciljem da se prikriju dokazi o zločinu genocida.

Pojavi masovnih grobnica prethodile su masovne likvidacije zarobljenih i zatočenih Bošnjaka, koje je izvršio srpski agresor (Savezna republika Jugoslavija - Srbija i Crna Gora) i njegovi kolaboracionisti (Republika Srpska). Saznanja o masovnim grobnicama potvrđuju činjenice da su iz prvobitno formiranih, primarnih masovnih grobnica žrtve premještane na razne lokalitete. Zločinci su, u nastojanju da prikriju dokaze o zločinu genocida, leševe žrtava genocida iz primarnih masovnih grobnica sakrivali dva i/ili više puta, tako što su ih otkopavali, pri čemu su tijela sakatili i ponovo ukopa(va)li u druge masovne grobnice na još udaljenijim lokacijama, **“čime je bilo sasvim onemogućeno sahranjivanje u skladu s vjerskim i etničkim običajima grupe, što je uzrokovalo strašan nemir među ožalošćenim preživjelim, od kojih mnogi ne mogu naći smiraj dok im se ne potvrdi smrt njihovih bližnjih”**.¹ Takva politika i praksa, pored ostalog, znatno otežava

* O definiciji pojma masovna grobnica, klasifikaciji - tipologizaciji (tipovima) masovnih grobnica, ekshumaciji i identifikaciji posmrtnih ostataka žrtava genocida vidi: S. Čekić – M. Arnaut-Haseljić – B. Macić, **MASOVNE GROBNICE U BOSNI I HERCEGOVINI - SIGURNA ZONA UJEDINJENIH NACIJA SREBRENICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 45-91.

¹ ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 596. Takva politika i praksa je, po ICTY-u, **“jaka indikacija namjere uništavanja grupe kao takve”** (Isto), odnosno očigledan dokaz izvršenog genocida i očigledan dokaz namjere izvršilaca (genocida).

sam proces otkrivanja, ekshumacije i identifikacije. Pojava sekundarnih grobnica jedna je od najspecifičnijih karakteristika genocida nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća. Naime, riječ je o zločinu nad zločinima, o ponovnom ubijanju ubijenih, nastavku zločina genocida, u kojima su žrtve genocida raskidane raznim mašinama za kopanje i eksplozivom, čiji se dijelovi tijela mogu pronaći na raznim mjestima, u neposrednoj blizini i širem okruženju u okviru drugih masovnih grobnica.

Zločinački postupak sa leševima ubijenih Bošnjaka, žrtava genocida, **“često bezobziran”** i uz **sakaćenje leševa**, koje su zločinci **“pokopavali u masovne grobnice”**, a **“kasnije premještali u druge grobnice”**, kako bi **“prikrili tragove zločina”**, predstavlja najveća ponižavanja, uvredu ljudskog dostojanstva i degradaciju (preživjelih) žrtava genocida.²

Povezi za ruke, oči i noge, kao i odjeća, pronađeni u grobnicama, pokazuju način egzekucije (iz najneposrednije blizine) i bespomoćnost žrtava genocida i potvrđuju da je riječ o civilima. Raskomadani dijelovi tijela očigledan su dokaz premještanja tijela iz jedne u drugu grobnicu i svjedočanstvo o prikrivanju zločina - tajnom uklanjanju tijela žrtava genocida, što je, pored ostalog, jedan od oblika i načina planskog i sistematskog negiranja (izvršenog) genocida, zadnje faze zločina genocida. Dijelovi tijela pronađeni su u dvije, tri, četiri, pa čak i pet različitih grobnica, međusobno udaljene i više kilometara jedna od druge.

Mreža primarnih i sekundarnih masovnih grobnica, nastalih premještanjem dijelova prvobitnih, osnovnih grobnica nakon likvidacije žrtava, prilikom čega su tijela raskomadana, evidentna je, uglavnom, u svim (od strane Srbije i Crne Gore - Savezne republike Jugoslavije) okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine, a posebno na području Bosanske krajine i istočne Bosne, na kojem su prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Bošnjaci (žrtve genocida) bili u većini. Radi se, uglavnom, o dijelovima teritorije Bosne i Hercegovine, koji su, nažalost, Dejtonskim mirovnim sporazumom dodijeljeni entitetu Republika Srpska, entitetu formiranom osvajačkim ratom i genocidom. Otkrivene masovne

² ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1019.

grobnice bitan su i značajan pokazatelj genocida i istovremeno očigledan dokaz namjere izvršilaca (zločina), odnosno potvrđuju oba elementa genocida nad Bošnjacima: **genocidnu namjeru** i **genocidna djela** (*mens rea* i *actus reus*).

To govori da je riječ o organizovanom, planskom, sistematskom i ciljanom zločinu. Radi se o zajedničkom poduhvatu, u koji su uključene političke, vojne, policijske i civilne strukture srpskog agresora (Savezna republika Jugoslavija - Srbija i Crna Gora) i njegovih kolaboracionista (genocidna tvorevina Republika Srpska).

Masovne grobnice žrtava genocida nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine sastavni su dio planiranog i organizovanog sistema zločina koji je rezultirao genocidom - najtežim oblikom zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, u cilju proširenja srpskog životnog prostora. Proširenje tog životnog prostora u ovom slučaju bilo je, u skladu sa srpskom fašističkom ideologijom i politikom, moguće samo eksterminacijom domicilnog bošnjačkog stanovništva, koje je na većem dijelu okupirane teritorije bilo većinsko.³

Od brojnih **masovnih grobnica** (preko 700) posebno navodimo sljedeće:

³ S. Čekić – M. Arnaut-Haseljić – B. Macić, nav. dj., str. 21-24, 97-651, 655-660 i 665-712; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU – SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb-Sarajevo, 2015, str. 256. Masovne grobnice u mnogim mjestima, po ocjeni Komisije eksperata Ujedinjenih nacija, “**predstavljaju konačnu fazu ’etničkog čišćenja’**”, odnosno genocida. “**Masovne grobnice se po pravilu nalaze u onim sektorima u kojima je protjerivanje sprovedeno po jednom te istom obrascu: opštinu napadne artiljerija, u selo upadnu trupe pješadije i istjeraju mještane iz kuća, a tom prilikom je ubijeno mnogo njih. Kad ostanu prazne, kuće se pljačkaju i spaljuju. One mještane koji su i dalje živi okupljaju na jedno mjesto, a muškarce odvajaju od žena, djece i starijih. Ti mještani bivaju ubijeni, protjerani ili zatočeni; u svakom slučaju, oni se rijetko kada vraćaju u selo iz koga potiču. Tijela ljudi koji su ubijeni tokom prvog talasa protjerivanja, potonjeg zatočavanja ili tokom protjerivanja koje slijedi za puštanje na slobodu često se smještaju u masovne grobnice na području ili blizu područja na kom su ubijeni ili su umrli od posljedica mučenja ili na neki drugi način**” (* * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA**, paragraf 490).

ZVORNIK

1) KAMENICA	10	1153 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
2) KAMENICA	06	881 slučaj, odnosno posmrtna ostatka
3) CRNI VRH		629 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) KAMENICA	09	616 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) KAMENICA	05	506 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) LIPLJE	07	482 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
7) KAMENICA	04	362 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
8) KOZLUK	03	320 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
9) LIPLJE	04	305 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
10) LIPLJE	01	288 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) GLUMINA – RAMIN GROB		274 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
12) KAMENICA	08	262 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
13) KAMENICA	02	244 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
14) ČANČARI	11	242 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
15) LIPLJE	03	240 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
16) SNAGOVO	02	230 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
17) ČANČARI	07	200 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
18) LIPLJE	02	191 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
19) ČANČARI	12	174 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
20) SNAGOVO	03	160 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
21) SNAGOVO	04	156 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
22) ČANČARI	03	155 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
23) I A ŽETI		146 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
24) PILICE		132 slučaja, odnosno posmrtna ostatka

25) LAŽETE	01	131 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
26) KAMENICA	01	107 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
27) SNAGOVO	01	94 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
28) KAMENICA	13	84 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
29) HODŽIĆI	04	81 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
30) GRBAVCI		69 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
31) HODŽIĆI	05	57 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
32) PETKOVCII		43 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
33) LAŽETE	2c	42 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
34) HODŽIĆI	03	40 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
35) ŠAHBEGOVIĆI	1	33 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
36) KAZANBAŠČA	8	32 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
37) KAZANBAŠČA	9	32 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
38) SNAGOVO		32 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
39) ŠAHBEGOVIĆI	3	31 slučaj, odnosno posmrtni ostataka
40) ULICE		30 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
41) KAZANBAŠČA	1	29 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
42) ŠAHBEGOVIĆI	2	29 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
43) KOZLUK	02	17 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
44) KAZANBAŠČA	2	12 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
45) KOZLUK		12 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
46) KRIŽEVIĆI		9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
47) OSMACI – HAJVAZI		8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
48) KAZANBAŠČA	3	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
49) KAZANBAŠČA	5	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
50) BREŽLJAK		7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
51) GRBAVCI		7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BRATUNAC

1) BLJEČEVA	02	249 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) BLJEČEVA	01	234 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
3) RAVNICE	02	224 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
4) GLOGOVA	01	218 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) BLJEČEVA	03	106 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) GLOGOVA	05	90 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
7) SUHA	06	38 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) RAVNICE	01	34 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
9) GLOGOVA	02	34 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
10) JASIKOVAČA		30 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) GLOGOVA	07	24 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
12) REDŽIĆI		23 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
13) REDŽIĆI	01	21 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
14) SUHA	01	18 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
15) GLOGOVA	09	17 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
16) SANDIĆI		17 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
17) ZALUŽJE		13 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
18) GLOGOVA	03	10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
19) JELAH		10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
20) ADŽIĆI		10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
21) KONJEVIĆ-POLJE	01	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
22) RAHUNIĆI		9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
23) REPOVAC		8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SREBRENICA

1) ZELENI JADAR	08	226 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) BUDAK	01	176 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) ZELENI JADAR	05	148 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) ZELENI JADAR	06	135 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) BUDAK		131 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
6) ZALAZJE	01	118 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
7) PUSMULIĆI	01	96 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) ZELENI JADAR	01	71 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
9) PUSMULIĆI	02	64 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
10) ZALAZJE	04	60 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) ZELENI JADAR	04	48 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
12) SKELANI		11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
13) POTOČARI		6 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

VLASENICA

1) OGRADICE		232 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
2) CERSKA		150 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) SUŠICA		37 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) NOVA KASABA	08	34 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
5) NOVA KASABA	04	20 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) NOVA KASABA	2	19 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
7) JELOVAČKA ČESMA		18 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

8) MRAVINJCI		16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
9) MRŠIĆI		16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
10) BORJE		11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) DURIĆI		9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
12) KLJEŠTANI		9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

ROGATICA

1) SLAP	01	131 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
2) DULJEVAC		24 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
3) IVAN-POLJE		22 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
4) DIZDAREVA NJIVA		22 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
5) KRIVE STRANE I		10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) OMAČINA		10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
7) VRAGOLOVI		9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) DIZDAREVA NJIVA		8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
9) KOZADRE – KREČANA		8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
10) SLAP	02	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

FOČA

1) JAMA PILJAK		62 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
2) MILJEVINA – POVRŠINSKI KOP II		47 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) BUK BIJELA		43 slučaja, odnosno posmrtna ostataka

4) MILJEVINA – TUNELI	37 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) MILJEVINA – POVRŠINSKI KOP I	26 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) RATINE – ŠTALA	24 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
7) BROD	13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) ŠLJIVOVICE	13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
9) KREMENAC	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
10) PREVILA – SUHI POTOK	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) USTIKOLINA – GORNJE ŽEŠĆE	10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
12) MAZOČE	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
13) LAZA - GLAVICA	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
14) RATINE – POTOK	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
15) TEKIJA	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
16) ĐIĐEVO BARE	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
17) GUDELJ	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
18) RATINE – LATIN POD	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
19) TROŠANJ	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
20) VRANTEGOVI	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

PRIJEDOR

1) TOMAŠICA	469 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) STARI KEVLJANI	456 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) JAKARINA KOSA	995 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) KEVLJANI	143 slučaja, odnosno posmrtna ostataka

5) REDAK I	74 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
6) PAŠINAC	56 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
7) REDAK DEPO	15 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) LJUBIJA – VOLARIĆ	12 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
9) TRNOPOLJE- REDŽIĆI	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
10) DERGIĆI – DIZDAREV POTOK	10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) ZECOVI	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
12) BIŠĆANI SREDICE	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
13) VOLARIĆ	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
14) GAREVCI	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
15) HRNIĆI	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SANSKI MOST

1) JAMA HRASTOVA GLAVICA	124 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
2) SASINA	65 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) MEZARJE GREDA I KUHARI	36 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) HRUSTOVI I - KUKAVICE	32 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
5) TOMINA MARKOVIĆI	25 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) TRAMOŠNJA – JANKOV DOL	22 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
7) VRHPOLJE, POLJE	20 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) UŠĆE DABRA	19 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
9) HRUSTOVO IX – KASAPNICA	18 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
10) MEZARJE GREDA II KUHARI	15 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
11) SANAKERM	12 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

12) LUKAVICE	14 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
13) VRHPOLJSKI MOST I	13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
14) VRHPOLJSKI MOST II	13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
15) JAMA ZVEČARKA	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
16) TRNOVA	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
17) BUDIMLIĆ JAPRA	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
18) HAZIĆI PAVIĆI	10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
19) PODVIDAČA ČUJELO	10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

KLJUČ

1) JAMA LANIŠTE I	188 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) LANIŠTE II	77 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) PRHOVO	37 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) JAMA BUNAREVI	24 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
5) CRVENA ZEMLJA I	16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) CRVENA ZEMLJA II	16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
7) PRHOVO – CIGANSKA DOLINA	16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
8) BOTONJIĆI ZASELAK KAMEN	11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BIHAĆ

1) HRGAR – JAMA BEZDANA	83 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
2) JAMA TIHOTINA	53 slučaja, odnosno posmrtna ostataka

- 3) DULIBA 9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) BISOVAČKI MOST 6 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BOSANSKI NOVI

- 1) DUBRAVE – BLAGAJ-JAPRA 10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) MASLOVARE – ALIĆI 5 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BOSANSKA KRUPA

- 1) JAMA LISAC 54 slučaja, odnosno posmrtna ostataka

BOSANSKI PETROVAC

- 1) DIDOVIĆI 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

DRVAR

- 1) JAMA GOLUBNJAČA 19 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BOSANSKA GRADIŠKA

- | | |
|-------------------------|--|
| 1) TURJAK | 10 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) PODGRADCI - BUKOVICA | 9 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) BOK JANKOVAC | 7 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |

BOSANSKA DUBICA

- | | |
|-----------------|---|
| 1) MLJEČANICA I | 8 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
|-----------------|---|

BANJA LUKA

- | | |
|-----------------------|---|
| 1) NOVO GROBLJE | 7 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) STRIČIĆI – MANJAČA | 6 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |

KOTOR-VAROŠ

- | | |
|----------------|--|
| 1) MALI HAREM | 37 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) HANIFIĆI | 8 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) ČIRKIN BRDO | 7 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 4) VRBANJCI | 7 slučajaja, odnosno posmrtnih ostataka |

PRNJAVOR

- | | |
|----------|---------------------------------------|
| 1) HAREM | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
|----------|---------------------------------------|

TESLIĆ

- | | |
|-------------|--|
| 1) BEBE | 28 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) STJENJAK | 13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) LEDINE | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

DOBOJ

- | | |
|-------------------|--|
| 1) ŠEVARLIJE | 37 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) GRAPSKA | 33 slučaja, odnosno posmrtna ostatka |
| 3) MAK LJENOVAC | 16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 4) PUTNIKOVO BRDO | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 5) PUTNIKOVO BRDO | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 6) STANIĆ RIJEKA | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 7) PRIDJEL | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 8) PRISADE | 5 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

ŠIPOVO

- | | |
|--------------|--|
| 1) NAT POLJE | 10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
|--------------|--|

MRKONJIĆ-GRAD

- 1) DRAGORAJ 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

JAJCE

- 1) CAREVO POLJE 55 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) ČERKAZOVIĆI 23 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
3) LJOLJIĆI 22 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
4) KOKIĆI 11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SKENDER-VAKUF

- 1) KORIĆANSKE STIJENE 62 slučaja, odnosno posmrtna ostatka
2) KORIĆANSKE STIJENE 35 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

DONJI VAKUF

- 1) DVORIŠTE OŠ “DUŠAN DUGALIĆ” – OBORCI 18 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BOSANSKI ŠAMAC

- 1) ZASAVICA 16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

MODRIČA

1) MODRIČA	28 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) MODRIČA	22 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
3) KOPRIVNA	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) GRADSKO GROBLJE	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) MODRIČA	8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

BRČKO

1) GORICE	277 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) FARMA "BIMEKS"	78 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

KALESIJA

1) PANDURICA	10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
--------------	--

MILIĆI

1) ZAKLOPAČA	81 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
2) KALDRMICA	20 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) JATARIŠTA	16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) ŠTEDRIĆ	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

ŠEKOVIĆI

1) PELEMIŠI	01	53 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
2) BIŠINA	01	39 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) BIŠINA	02	34 slučaja, odnosno posmrtna ostataka

HAN-PIJESAK

1) STOBORANI		7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
--------------	--	---------------------------------------

SOKOLAC

1) JAMA PAKLENIK		73 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
2) IVAN POLJE SMETLJIŠTE		42 slučaja, odnosno posmrtna ostataka
3) VELIKI VRH		38 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) BEĆARI		13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) IVAN POLJE II		7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
6) BEĆARI		7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

VIŠEGRAD

1) JEZERO PERUĆAC		396 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) KURTALIĆI		67 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) DRINSKO – PUŠINDO		10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

- | | |
|------------|---------------------------------------|
| 4) CRNČIĆI | 9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 5) BLACE | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

GORAŽDE

- | | |
|-----------|---------------------------------------|
| 1) ŠIŠETA | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
|-----------|---------------------------------------|

ČAJNIČE

- | | |
|----------------------|--|
| 1) MOSTINA | 18 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) PODJOVANOVIĆI II | 11 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) PODJOVANOVIĆI III | 10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 4) PODJOVANOVIĆI I | 9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 5) MOSTINE | 9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

KALINOVIK

- | | |
|--------------------|--|
| 1) MALA MEHKA BRDA | 10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) MJEHOVINA | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

GACKO

- | | |
|------------------|--|
| 1) STANIČNI MOST | 20 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) GRADSKI HAREM | 10 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) STANICA | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

NEVESINJE

- | | |
|------------------|--|
| 1) TELEĆA LASTVA | 27 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) KLJUNA | 16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) ODŽAK – ČANJE | 9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 4) ŽDRIJELO | 8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 5) JAMA LIPOVAČA | 7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

MOSTAR

- | | |
|-------------------------|--|
| 1) UBORAK-SUTINA | 88 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) SUTINA | 15 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 3) KUŠIĆI – JAMA DOLINE | 12 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

KONJIC

- | | |
|-------------------|--|
| 1) KISER BORCI | 19 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
| 2) JAMA BORISAVAC | 16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |

SARAJEVO – CENTAR

- | | |
|----------------------------------|---------------------------------------|
| 1) LISIČINE
– NAHOREVSKA BRDA | 8 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka |
|----------------------------------|---------------------------------------|

SARAJEVO – HADŽIĆI

1) ĐURĐEVAČA	14 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) LOKVICE	6 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) KASARNA ŽUNOVNICA	6 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) UŠIVAK	5 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SARAJEVO – ILIDŽA

1) GROBLJE VLAKOVO	75 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) KAMENOLOM KRUPAC	12 slučaja, odnosno posmrtna ostatka

SARAJEVO - ILIJAŠ

1) VUKASOVIĆI – RAVNE	47 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) ŽEROVANJ	31 slučaj, odnosno posmrtni ostatak
3) LJEŠEVO – GROBLJE	20 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SARAJEVO – NOVI GRAD

1) AHATOVIĆI	16 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
--------------	--

SARAJEVO – NOVO SARAJEVO

1) PETROVAČKA KRIVINA	28 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) GROBLJE VRANJEŠ	13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) MILJEVIĆI I	12 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) MILJEVIĆI II	12 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) MILJEVIĆI III	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SARAJEVO – TRNOVO

1) KIJEVO – GROBLJE	7 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) GODINJSKE BARE	6 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka

SARAJEVO – VOGOŠĆA

1) MEZARJE SVRAKE	15 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
2) TIHOVIĆI	13 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
3) MEZARJE SVRAKE	9 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
4) HRASTIK	5 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka
5) LJUBINA	6 slučaja, odnosno posmrtnih ostataka. ⁴

⁴ S. Čekić – M. Arnaut-Haseljić – B. Macić, nav. dj., str. 97-651; D. Manning, **ISTRAGA O SREBRENICI - REZIME SUDSKO-MEDICINSKOG DOKAZNOG MATERIJALA – STRATIŠTA I MASOVNE GROBNICE**, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Haag, 2000; * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA**, paragrafi 478-490; **ICTY**, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1019; **ICTY**,

Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 747 i 941; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 670 i 673; AIIZ, inv. br. 2-4756, Komanda Istočnobosanskog korpusa, Obavještajni organ, Strogo pov. br. 25/1244-200/A, 29. septembar 1992. – Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, načelniku Obavještajno-bezbjednosne uprave, *Vanredni izvještaj*; ICTY - Baza podataka: Sudski spisi generala Ratka Mladića, 31. mart - 3. septembar 1994, str. 151-152; AIIZ, inv. br. 2-5210, Bosna i Hercegovina, Državna komisija za traženje nestalih osoba, Broj: 06/5-1010/2000, 28. novembar 2000, *Spisak identifikovanih lica iz Rogatice pronađenih u masovnoj grobnici jami "Paklenik"*; Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, Sarajevo; E. Klonowski, **JAME - VAĐENJE OSTATAKA I PROBLEMI IDENTIFIKACIJE**, * * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22. do 24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 454-460; A. Draganović, **MASOVNE I POJEDINAČNE GROBNICE NA PODRUČJU OPĆINE SANSKI MOST**, * * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ..., str. 461-503; Dž. Botonjić, **MASOVNE I POJEDINAČNE GROBNICE NA PODRUČJU KLJUČA**, * * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ..., str. 521-527; A. Mušić, **MASOVNE I POJEDINAČNE GROBNICE NA PODRUČJU OPĆINE PRIJEDOR 1992-1995**, * * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ..., str. 528-564; A. Jakupović, **MASOVNE I POJEDINAČNE GROBNICE NA PODRUČJU OPĆINA BIHAĆ I BOSANSKI PETROVAC**, * * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ..., str. 565-581; J. Odobašić, **OBlici PRIKRIVANJA ZLOČINA SA POSEBNIM OSVRTOM NA NESTANAK ŽENA I DJECE ZA VRIJEME AGRESIJE NA BOSANSKU KRAJINU**, * * * ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ..., str. 743-761; Isti, **GENOCID NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE 1992-1995**, * * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2011, str. 750-768; Isti, **HILJADU GROBNICA U BOSANSKOJ KRAJINI 1992.-1995. GODINE**, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 2015, str. 27-698; A. Mašović, **MASOVNE GROBNICE - JASAN DOKAZ GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI**, ... GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE ..., str. 872-885; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 156 i 217-219; * * * **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI : Medupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 102 i 129-130; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf

Najveći broj masovnih grobnica nastao je u proljeće - jesen 1992, kada su, u teškim uslovima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, izvršeni najteži oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, i u drugoj polovini 1995, zauzimanjem sigurnih zona Ujedinje-

334; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 5. oktobar 2010, paragrafi 52 i 893; M. Džanko, **ISTOČNA BOSNA – KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**, * * VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM DVADESETOG STOLJEĆA, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 111-112; J. Kadrić, **BRČKO: GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 223-230; E. Muračević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992.-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje građana "Porodice nestalih općine Vogošća", Sarajevo, 2001, str. 31 i 331-336; P. Tafro - B. Macić, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE FOČA 1992.-1995. (PRILOG UTVRĐIVANJU ŽRTAVA)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 415-447; R. Halilagić, **FOČA 1992-1995 – ŽRTVE GENOCIDA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 468, 481 i 484-486; M. Kafedžić, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 427, 431 i 539-540; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA: ŽRTVE O ZLOČINIMA**, Izdavač: autor, Brčko, 2010, str. 226 i 648-651; R. Balić, **ŠEST LOGORA PAKLA**, Autor, Sarajevo, 2012, str. 54-63; A. Tafro - A. A. Bašić, **HADŽIĆI : ZLOČIN BEZ KAZNE**, Izdavač: autori, Sarajevo, 2014, str. 331-339; A. Kliko, **PRILOG PROUČAVANJU STRADANJA BOŠNJAKA I HRVATA PRIJEDORA 1992**, RADOVI, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 349; M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN : SIGURNA ZONA UN-a BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 271-298; Isti, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 215-236; R. Muratović - E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 74-80; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, **TOMAŠICA - MASOVNA GROBNICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015; usmeni i pisani iskazi Amora Mašovića, direktora Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine, istraživača zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a posebno eksperta za istraživanje masovnih grobnica; W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 14, 25-26, 99, 131 i 133; M. Arnaut-Haseljić – **POLITIKE I PRAKSE PRIKRIVANJA ZLOČINA - STUDIJA SLUČAJA: MASOVNE GROBNICE NA PODRUČJU SARAJEVA**, Rukopis (odbranjene) doktorske disertacije, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 361-383 i 390-397. Šire u literaturi o masovnim grobnicama vidi: S. Čekić – M. Arnaut-Haseljić – B. Macić, nav. dj., str. 880-888.

nih nacija Srebrenica i Žepa (juli - novembar 1995), **“što je jasan pokazatelj planiranog, dobro organiziranog i sistematski provedenog plana potpune eliminacije određene etničke skupine (Bošnjaka) sa prostora rezerviranog za ostvarenje velikosrpskog projekta”**.⁵

Najveći broj masovnih grobnica, otkrivenih i identifikovanih, nalazi se na području Bosanske krajine (Prijedor, Sanski Most, Bihać, Bosanska Krupa, Ključ), istočne Bosne (Foča, Višegrad, Rogatica, Sokolac, Vlasenica, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Rudo, Čajniče, Kalinovik), Bosanske Posavine (Brčko, Bosanski Šamac), istočne Hercegovine (Nevesinje) i na okupiranim dijelovima Sarajeva⁶

Najveći broj masovnih grobnica je na području gdje je utvrđen i evidentiran **“najveći broj prisilno nestalih osoba, tako da je sasvim jasno da su prisilni nestanci usko povezani sa postojanjem masovnih grobnica. Masovni nestanci ne dešavaju se tamo gdje bi to bilo logično očekivati: na linijama konfrontacije u vrijeme oružanih borbi. Najveći broj nestanaka, pa prema tome i masovnih grobnica, prostorno su locirani u dubini teritorije koju kontroliše agresor i u vrijeme kada ili uopće nema borbenih dejstava, ili su ona sporadičnog karaktera (napr. Prijedor, Ključ, Sanski Most, Foča, Višegrad, Zvornik, Rogatica, Vlasenica, Brčko, Bosanski Šamac, Bratunac, Teslić, Nevesinje, Sokolac, Srebrenica, Ilijaš, Vogošća, Gacko, itd.)”**.⁷

U više od 90% ekshumiranih masovnih grobnica identifikovane žrtve su Bošnjaci, **“dok su u preostalim masovnim grobnicama kao žrtve identificirani Bošnjaci i Hrvati zajedno, Srbi, kao i pripadnici nekih nacionalnih manjina (Romi, Albanci i dr.)”**.⁸

Između logora i masovnih grobnica postojale su najneposrednije veze u procesu izvršenja zločina genocida - **“masovne grobnice se javljaju**

⁵ A. Mašović, nav. dj., str. 875.

⁶ M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 218-236; A. Mašović, nav. dj., str. 875; J. Odošević, **HILJADU GROBNICA ...**, str. 27-698; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 7, 39 i 39-106; M. Arnaut-Haseljić, nav. dj., str. 239-403.

⁷ A. Mašović, nav. dj., str. 875-876.

⁸ Isto, str. 875.

tamo gdje ima i zatočeničkih objekata".⁹ Logor u Ripču (Bihać) - masovna grobnica "Bezdana", jama na Hrgaru; logori Račić i Ripač (Bihać) - jama Tihotina; logori Keraterm, Omarska i Trnopolje u Prijedoru - masovne grobnice Tomašica, jama Hrastova glavica, Jakarina kosa, Stari Kevljani, Kevljani, Redak, Pašincac, Korićanske stijene; logor Manjača (Banja Luka) - masovna grobnica jama Bunarevi; logor Sušica u Vlasenici - masovne grobnice Sušica i Ogradice (Debelo brdo); logor KPD Foča - masovne grobnice Miljevina I, Miljevina II, Suhi potok, Previla, Buk Bijela i jama Piljak; logor KPD "Kula" - masovna grobnica Veliki vrh Sokolac; logor Crkvina Bosanski Šamac - masovna grobnica Zavasica; logor Luka Brčko - masovna grobnica Gorice; logor Rasadnik Rogatica - masovna grobnica Vragolovi; logor Novi izvor (Zvornik) - masovne grobnice u Kazanbašči; logor Osnovna škola "Vuk Karadžić" u Bratuncu - masovna grobnica Redžići; logor 'Barutni magacin' (Kalinovik) - masovna grobnica Ratina i mnoge druge.¹⁰

⁹ * * * **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA**, paragraf 482. Polazeći od ocjene da se "**masovne grobnice pojavljuju tamo gdje ima i zatočeničkih objekata**", Komisija eksperata Ujedinjenih nacija tvrdi da "**masovne grobnice navodno često postoje na područjima na kojima su se nalazili brojni identifikovani zatočenički objekti i na kojima je navodno ubijen veliki broj ljudi. Ta činjenica navodi na zaključak da su masovne grobnice svjesno korištene za tajno uklanjanje tijela ljudi koji su protivpravno ubijeni, te da se i dalje koriste u te svrhe**" (Isto).

¹⁰ A. Mašović, nav. dj., str. 876; M. Begić, **LJUTOČKA DOLINO NIKAD NE ZABORAVI**, Grafičar, Bihać, 2004, str. 169; Isti, **GENOCID U KLJUČU**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 256-260; Isti, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 275-288; Isti, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 215-236. U koncentracionim logorima Keraterm, Omarska i Trnopolje, logorima smrti, "**vršena su svakodnevna ubijanja nezakonito zatočenih, a posmrtni ostaci odvoženi na lokalitete masovnih grobnica. Nezakonito zatočeni logoraši iz logora Omarska koji su ubijeni unutar logora ili su izvedeni van logora i ubijeni na drugim lokacijama pronađeni su u masovnim grobnicama Tomašica, Jakarina kosa, Kevljani, Stari Kevljani, jama Lisac, jama Hrastova glavica. Posmrtni ostaci ubijenih logoraša iz logora Keraterm pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašica, Dizdarev potok, Stari Kevljani. Masovne grobnice koje se mogu vezati za logor Trnopolje su Korićanske stijene, Trnopolje - Hrnići, Trnopolje - Matrići, Trnopolje - Redžići, Trnopolje - Bešlagića mlin. Posmrtni ostaci ubijenih Bošnjaka i Hrvata koji su bili nezakonito zatočeni u logoru na stadionu Ljubija pronađeni su u masovnim grobnicama Redak i Redak I**" (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 218). Posmrtni ostaci žrtava genocida s područja Prijedora "**pro-**

Iz brojnih masovnih grobnica ekshumirano je više hiljada tijela i/ili dijelova tijela žrtava genocida, od kojih je jedan broj identifikovan i ukopan. Na području Bosanske krajine ekshumirano je, u preko 1.000 masovnih i pojedinačnih grobnica, oko 5.000 posmrtnih ostataka, a identifikovano preko 4.000 žrtava genocida.¹¹ Na području istočne Bosne ukupno je do 31. decembra 2015. ekshumirano 160 masovnih grobnica žrtava genocida u i oko sigurne zone UN-a Srebrenica, jula 1995, i identifikovano 6.705 žrtava genocida. Najveća ekshumirana grobnica je na lokalitetu Kamenica u općini Zvornik. Ona je sadržavala 1.179 slučajeva (posmrtni ostaci, dijelovi tijela, dijelovi skeleta). S obzirom na to da se radi o sekundarnoj grobnici i mašinskom iskopavanju i ukopu žrtava, utvrđivanje identiteta žrtava je izuzetno otežano. Gotovo isključivo civilna struktura ekshumiranih i identifikovanih, kao i njihova nacionalna, etnička i vjerska pripadnost, jasno ukazuju na genocidne namjere, politiku i praksu srpskog agresora i njegovih kolaboracionista prema Bošnjacima.¹²

Agresor je posmrtnu ostatke žrtava genocida, ubijenih u prijedorskim koncentracionim logorima i drugim mjestima, prikrivao na različitim lokacijama, što, pored ostalog, potvrđuju masovne grobnice u kojima su otkriveni posmrtni ostaci likvidiranih civila, žrtava genocida s područja Prijedora.¹³

Primarna masovna grobnica **Tomašica** (20 km od centra Prijedora - na lokalitetu rudnika Tomašica, na uzvišenju iznad okolnih kuća

nađeni su na više od 450 mjesta. Najmlađa žrtva je tromjesečna beba, a najstarija 95-godišnja starica. Sa sigurnošću možemo reći da je Prijedor mjesto sa najviše grobnica u BiH” (Isto).

¹¹ M. Begić, **LJUTOČKA DOLINO ...**, str. 155-174; Isti, **GENOCID U KLJUČU ...**, str. 203-273; Isti, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 271-299; Isti, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 213-227; M. Begić-S. Ramić-Z. Ališić, nav. dj., str. 39-109; J. Odošić, **HILJADU GROBNICA ...**, str. 27, 587-588 i 598.

¹² S. Čekić – M. Arnaut-Haseljić – B. Macić, nav. dj., str. 656-660.

¹³ M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 45 i 256. “Unaprijed pripremljena mjesta za zakopavanje i prikrivanje posmrtnih ostataka žrtava, pažljiv odabir lokaliteta masovnih grobnica, veliki broj angažiranih resursa (materijalnih i ljudskih) nedvojbeno ukazuje”, tvrdi savjesni i odgovorni istraživač dr. Mujo Begić, “ukazuju da su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga i vlasti tzv. srpske opštine Prijedor bile uključene u planiranje, organiziranje, izvršenje i prikrivanje genocida nad Bošnjacima i Hrvatima” (M. Begić, nav. dj., str. 256).

naselja Tomašica), nastala u periodu maj - august 1992, najveća je otkrivena primarna masovna grobnica u Bosni i Hercegovini, u kojoj su ekshumirana 1.464i identifikovana 604 posmrtna ostatka žrtava genocida.¹⁴ Riječ je o žrtvama genocida (djeca, žene i muškarci), različite dobne starosti i različitog spola, s područja Kozarca,¹⁵ Rizvanovića,

¹⁴ Isto, str. 227-236 i 256; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 46-47 i 50; Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine Sarajevo, Područni ured Bihać, Zapisnici sa ekshumacija. Riječ je o žrtvama genocida koje su ekshumirane na lokalitetu primarne masovne grobnice Tomašica (469) i sekundarne masovne grobnice Jakarina kosa (995).

Agresor je u primarnoj masovnoj grobnici Tomašica, prema zločincu generalu Ratku Mladiću, **“zatrpao 5.000 muslimanskih leševa”** (ICTY, Baza podataka: Sudski spisi generala Ratka Mladića, 31. mart - 3. septembar 1994; M. Begić, nav. dj., str. 233). Masovna grobnica Tomašica je, u odnosu na druge masovne grobnice u Republici Bosni i Hercegovini, karakteristična po **“veličini prostora na kojem su pronađeni posmrtni ostaci i ogromne količine zemlje koje su zločinci dovezli da bi prikrili posmrtno ostak nevinu ubijenih”**, te **“velik broj angažovanih ljudi i mašina za dovoženje, ukopavanje, prikrivanje i premještanje”** (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 50).

Skoro godinu dana od izvršenog genocida, zločinci su osmišljavali kako (način) da se riješe **“oko 5.000 muslimanskih leševa”**, odnosno kako da unište i time prikriju posmrtno ostak ubijenih žrtava genocida, tj. dokaza o genocidu. U tom cilju je 27. maja 1993. u Banjoj Luci održan sastanak generala Ratka Mladića sa starješinama 1. krajiškog korpusa i vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane “Vojske Republike Srpske”, gdje je, u vezi sa *Referisanjem o stanju i problemima i podčinjenim jedinicama - ustanovama i sektorima*, vođena rasprava. To pitanje je, preko ministra MUP-a “Republike Srpske”, inicirao zločinac Simo Drljača, načelnik SUP-a Prijedor, odnosno načelnik Stanice javne bezbjednosti Prijedor, nosilac navedenih genocidnih radnji, koji je, prema pukovniku Stevi Bogojeviću, **“došao da to utrapi nama /tj. vojnom rukovodstvu “Republike Srpske” - prim. S. Č./, a oni bi da se toga riješe (spaljivanjem, mljevenjem ili na neki drugi način”** (ICTY, Baza podataka: Sudski spisi generala Ratka Mladića, 31. mart - 3. septembar 1994; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 233).

General Ratko Mladić je, u raspravi o navedenom pitanju, iznio sljedeći stav: **“Kako su oni pobili, neka se tako i riješe, a treba pokrenuti istragu u vezi sa ovim slučajem i čuvati dobro podatke da ne dođu u ruke nepoznatih lica”** (Isto).

¹⁵ M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 227-236 i 256. Zločinci su tijela ubijenih žrtava genocida s područja (općine) Prijedor, kako bi prikrili dokaze o genocidu, odvozili na Tomašicu (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 40-45). **“U taj rudnik su dovođeni i ubacivani leševi. Osim što su ubacivali leševe, tu su i ubijali ljude. Dovodili su mrtve i žive koje su ubijali ...”** (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 660).

“Na lokalitetu rudnika Tomašica stalno je bila prisutna rudnička mašina koja je vršila iskopavanje grobnice i njeno zatrpavanje. Kako je bio ljetni period, veliki broj posmrtnih ostataka već je bio u fazi truljenja i raspadanja tkiva. Iz kamiona se često čuo neugodan miris, a pojedini svjedoci događaja u više slučajeva vidjeli

Sredica, Zecova,¹⁶ Biščana,¹⁷ Čarakova,¹⁸ iz logora Omarska, Keraterm, i Trnopolje,¹⁹ s područja grada Prijedora i iz drugih mjesta općine), koje su

su da iz kamiona, koji su vozili žrtve, kaplje krv po asfaltnom putu” (M. Begić-S. Ramić- Z. Ališić, nav. dj., str. 55).

U primarnu masovnu grobnicu Tomašica “**prvi posmrtni ostaci nevinih žrtava dovezeni su sa područja Kozarca. Nakon 26. maja 1992. godine kada su srpske snage okupirale Kozarac i ubile preko 700 Bošnjaka počinje sakupljanje posmrtnih ostataka i odvoženje na Tomašicu. Prema svjedočenjima preživjelih i onih koji su učestvovali u prikriivanju zločina posmrtni ostaci su sakupljani sa područja cijelog Kozarca. U masovnim grobnicama Tomašica i Jakarina kosa pronađeni su posmrtni ostaci ubijenih iz ovog perioda, što potvrđuje navode svjedoka. U Kozarcu su ubijani muškarci, žene, djeca, stari. Žrtve su ubijane u toku samog napada, ali najveći broj je ubijen nakon ulaska srpskih vojnih i policijskih jedinica u Kozarac. Ubijanja su vršena u kućama, u dvorištima, na ulici, na svim mjestima. Prema dosad utvrđenim identitetima sa područja Kozarca iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa ekshumirani su posmrtni ostaci više stotina ubijenih”** (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 229).

¹⁶ Isto. Posmrtni ostaci žrtava genocida porodice Muharema i Have Tatarević (6 sinova i njihov otac), koje je agresor, pored ostalih, ubio u Zecovima, 23. jula 1992, pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašica - na samom dnu grobnice, što znači da su ih zločinci dovezli među prvima (majka i supruga Hava Tatarević skoro je 22 godine tražila posmrtnu ostatke svoje djece i muža) - Isto, str. 87-88 i 234-235.

¹⁷ Isto. U Tomašici su, pored ostalih, pronađeni posmrtni ostaci žrtava genocida peterice braće Hegić i njihovog oca Abdulaha iz Biščana, kao i peterice braće Ibrahimagić i njihovog oca Himze (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 82 i 235-236; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 89 i 104).

¹⁸ Isto. U Tomašici su, pored ostalih, otkriveni i posmrtni ostaci efendije Sulejmana Dizdarevića iz Čarakova, koji je 23. jula 1992. ubijen, zajedno sa jednim brojem džematlija, i nakon toga zapaljen (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 86, 180 i 228; M. Begić-S. Ramić-Z. Ališić, nav. dj., str. 33 i 50).

¹⁹ Isto. Ubijene zatočenike iz logora Omarska, Keraterm i Trnopolje odvozili su na masovnu grobnicu Tomašica i bacali u (prethodno iskopane) jame. Jedan broj posmrtnih ostataka ubijenih logoraša prevezen je u primarnu masovnu grobnicu Tomašica, a kasnije su izmješteni u sekundarnu grobnicu Jakarina kosa (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 55).

“Prvi nezakonito zatočeni u logoru smrti Omarska, koji su ubijeni do 20. juna 1992. godine dovoženi su u Tomašicu.” I “posmrtni ostaci ubijenih zatočenika u logoru Keraterm dovezeni su u Tomašicu”. Iz logora Keraterm je jedan broj zatočenih Bošnjaka **“odveden živ, a njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašici”**, što se može zaključiti **“da su zločinci ubijali i na lokalitetu masovne grobnice Tomašica”**. U prilog toj tvrdnji **“idu i pronađeni ostaci zrna i čahura na mjestu zločina”** (M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 230).

Agresor je posmrtnu ostatke ubijenih žrtava genocida u logoru Keraterm, 24. jula 1992, kao i ranjene utovario na kamione i odveo u masovnu grobnicu Tomašica. Tako je **“u jutarcima**

likvidirane u ljeto 1992. Zločinci su u Tomašiću “**više od tri mjeseca, skoro svakodnevno**” odvozili posmrtnu ostatke ubijenih žrtava genocida.²⁰

Agresor je lokalitet rudnika Tomašića za masovnu grobnicu odredio i pripremio prije izvršenog genocida, “**kao jedno od centralnih mjesta za prikrivanje posmrtnih ostataka žrtava**” - “**za dovoženje posmrtnih ostataka ubijenih Prijedorčana**”, čiji su posmrtni ostaci “**sistematski prikupljeni nakon ubijanja. Često su same žrtve bile prisiljene da utovaraju posmrtnu ostatke ubijenih i da ih dovoze na lokacije masovnih grobnica, da bi, nakon toga, i sami bili ubijeni**”.²¹

njim satima pred prostoriju br. 3 dovezen kamion (šleper FAP 1620, vlasništvo preduzeća Autotransport iz Prijedora) i u njega su utovarena tijela mrtvih i ranjenih zatočenika iz prostorije br. 3” (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 40, 55 i 109). Zatočenici koji su “**natjerani da utovare tijela ubijenih i ranjenih izjavili su: ’Bilo je ljudi bez ruku, bez pola leđa. Mislim da je tu bilo oko 120 ljudi. Bilo je ljudi na kojima su se vidjele rane, ali su se ugušili kad su pali, jer su padali jedan na druge’**” (ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, MILOJICE KOSA, MLAĐE RADIĆA, ZORANA ŽIGIĆA I DRAGOLJUBA PRCAĆA, *PRE-SUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 635; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 109).

“**Pronalazak čahura od puščane municije ukazuje na ubijanje ranjenih iz Keraterma na lokalitetu masovne grobnice Tomašića. U logoru Keraterm, pred očima sina Amira, ubijen je Halilović Muharem. Zločinci su mu pucali u potiljak. Grupa od 12 nezakonito zatočenih iz logora Keraterm odvedena je 26. jula 1992. godine, a među njima i Hamulić Ramiz, koji je pronađen i identifikovan iz masovne grobnice Jakarina kosa**” (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 109).

²⁰ Isto, str. 232. Otkrivene žrtve genocida su razne starosne dobi, različitog spola, uključujući i najnemoćniji i najnezaštićeniji dio populacije - djecu i žene i iz različitih mjesta sa područja općine Prijedor (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 50). Uz žrtve genocida otkriveni su i određeni predmeti, lične stvari i dokumenti, koji potvrđuju da je riječ o žrtvama iz Kozarca, grada Prijedora, Rizvanovića, Rakovčana, Biščana, Zecova, Čarakova, Hambarina, te jednom broju logoraša iz Keraterma (Isto).

U masovnoj grobnici Tomašića otkriveni su posmrtni ostaci ubijene djece, žrtava genocida (15), kao i u Jakarinoj kosi (6) (M. Begić-S. Ramić-Z. Ališić, nav. dj., str. 92) i drugim masovnim grobnicama.

²¹ Isto, str. 218. Agresor je posmrtnu ostatke brojnih žrtava genocida, ubijenih u i ispred kuća i na drugim lokacijama (od 30. maja do 10. juna 1992) sakupljao na gradskom teniskom igralištu. Prikupljena tijela je kamionima odvezio “**na lokalitet rudnika Tomašića, u unaprijed pripremljenu masovnu grobnicu**” (Isto, str. 80).

U kasarni JNA “Žarko Zgonjanin” u Prijedoru formirano je šest timova “**za sakupljanje posmrtnih ostataka i njihovo odvoženje na Tomašiću**”, te njihovo prikrivanje. U svakom timu je bilo “**od 3-5 srpskih vojnika. Posmrtni ostaci ubijenih voženi su vojnim kamionima JNA**” (Isto, str. 228, napomena 615).

Nakon prikrivanja posmrtnih ostataka i zatvaranja masovne grobnice, zločinci su “**čitav lokalitet prekrili slojem zemlje visine i do 7 metara**”, sa ciljem da prikriju dokaze izvršenog genocida, kao i da “**spriječe širenje neugodnog mirisa. Dovoženje posmrtnih ostataka, zakopavanje i prikrivanje tragova zločina vršeno je više mjeseci**”.²²

U primarnoj masovnoj grobnici **Stari Kevljani** ekshumirano je 456 slučajeva, od čega je identifikovano 350 žrtava (331 Bošnjak i 19 Hrvata).²³

Najveća sekunadarna masovna grobnica ekshumirana na području Prijedora je **Jakarina kosa**, u kojoj su pronađena i ekshumirana 995 slučaja posmrtnih ostataka žrtava, od čega je (do sada) utvrđen identitet za 305 žrtava.²⁴

“Vojni kamioni su svakodnevno sakupljali tijela ubijenih i odvozili na Tomašicu. Na lokalitetu Rudnika Tomašica stalno je bila prisutna rudnička mašina koja je vršila iskopavanje grobnice i njeno zatrpavanje. Kako je bio ljetni period, veliki broj posmrtnih ostataka već je bio u fazi truljenja i raspadanja tkiva. Iz kamiona se često čuo neugodan miris, a pojedini svjedoci događaja u više slučajeva vidjeli su da iz kamiona, koji su vozili žrtve kaplje krv po asfaltnom putu” (Isto, str. 228-229).

“Bilo je slučajeva da se prilikom prevoženja vide dijelovi posmrtnih ostataka van kamiona. Nakon što bi posmrtnu ostatku dovezli na lokalitet masovne grobnice Tomašica, srpski vojnici koji su sakupljali posmrtnu ostatku i bili u pratnji kamiona, ručno su bacali posmrtnu ostatku u unaprijed pripremljenu grobnicu. Nakon što bi napunili iskopane rupe, bager bi zatrpavao iste” (Isto, str. 229-230).

²² Isto, str. 231 i 256. “Čitavo vrijeme na ukopavanju i prikrivanju tragova zločina radili su uposlenici rudnika Omarska. Čitavim projektom prikrivanja zločina na lokalitetu Tomašice rukovodili su ljudi iz rudnika Omarska. Svjedočenja ljudi koji su bili uključeni u ovaj zločin potvrđuju da je velik broj pripadnika srpske vojske, policije i uposlenika rudnika bio anagažiran na prikrivanju posmrtnih ostataka na Tomašici. Osim toga lokalno stanovništvo iz Tomašice, Busnova i drugih naselja naseljenih srpskim stanovništvom znao je za postojanje ove grobnice. Na udaljenosti stotinjak metara zračne linije od lokaliteta grobnice nalaze se kuće čiji su vlasnici Srbi. Iz njihovih kuća jasno se može vidjeti ovaj lokalitet” (Isto, str. 232).

“Kamioni sa posmrtnim ostacima žrtava skoro svakodnevno su prolazili kroz rudničku kapiju na kojoj su stalno bili portiri. Svi oni koji su radili unutar rudničkog kruga morali su vidjeti prolazak kamiona i osjetiti miris koji se širio, tako da se sa sigurnošću može reći da su rukovodstvo i radnici znali gdje se odvoze posmrtni ostaci ubijenih Prijedorčana” (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 46).

²³ Isto, str. 135 i 222. Žrtve genocida u primarnoj masovnoj grobnici Stari Kevljani su zatočeni civili iz logora Keraterm i Omarska. Najstarija žrtva (Jusuf Garibović) bila je stara 73 godine (Isto, str. 222).

²⁴ Isto, str. 223 i 227. Posmrtnu ostatku žrtava genocida u sekundarnu masovnu grobnicu Jakarina kosa agresor je premjestio 1-15. jula 1993. iz primarne masovne grobnice Tomašica (Isto).

U primarnoj masovnoj grobnici jama **Hrastova glavica** (duboka oko 35 m, sa otvorom širine 70 cm) pronađeni su posmrtni ostaci 124 ubijena zatočenika logora Keraterm, odnosno Omarske.²⁵

U primarnim masovnim grobnicama na lokalitetu rudnika Ljubija na mjestu Redak (masovne grobnice Redak i Redak I) pronađeni su posmrtni ostaci 89 ubijenih zatočenika **“iz logora u Miskoj Glavi, koji su premješteni u logor na stadionu u Ljubiji”**.²⁶

U primarnoj masovnoj grobnici, prirodnoj jami **Lisac** (Bosanska Krupa) pronađeni su posmrtni ostaci ubijenih logoraša u Omarskoj (54), od čega je identifikovano 50 žrtava.²⁷

Posmrtni ostaci žrtava genocida s područja Prijedora otkriveni su u grobnicama na području više općina (Banja Luka, Bosanska Dubi-

S namjerom da prikrije dokaze o genocidu zločinci su **“početkom srpnja 1993. vršili vađenje tih leševa. Vidjela sam tu kninsku policiju, jer sam išla u školu preko ceste. Svi su bili maskirani, svi su bili nekako grozni. Pričali su ti njihovi Srbi da se ni po danu ne zovu imenom. Po tome sam znala da su iz Knina. Oni su po noći vadili te leševe od 21:00 do 5:00 i prevozili. Pitala sam K. kud ih vode, rekao mi je: ‘Idu u Kozarac, ali nikom o tome ni riječi’. Kasnije se toliko smrad osjećao od tih leševa da se nije moglo disati. Do rudničke kapije se osjećalo malo, a od kapije do škole je bilo grozno. Nisam znala dali da se vratim ili ne. Ljudi su počeli obolijevati, vjerovatno od toga. Prvo bi bilo ukočenje kralježnice i ‘gubljenje’. Jedna djevojčica od 15 godina je umrla od toga. Liječnici nisu znali šta je to, ali su smatrali da je od toga”** (M. Begić, nav. dj., str. 661).

²⁵ Isto, str. 225. Zločinci su 5. augusta 1992. iz logora Omarska, u dva autobusa, preko 100 logoraša, koje su prije toga dovezli iz logora Keraterm, odvezli na jamu **Hrastova glavica** (Sanski Most), gdje su ih ubili i bacili u prirodnu jamu duboku 20 metara. Ibrahim Ferhatović (iz Hambarina) preživio je likvidaciju - iako je bio ranjen, uspio je doći do šume Kurevo i saopćio istinu o tom zločinu. On je, **“nažalost, kasnije ubijen”** (Isto).

²⁶ Isto, str. 225. Na navedenom lokalitetu **“nezakonito zatočeni su ubijani, ali su tu i žrtve koje su ubijene na Stadionu /u Ljubiji - prim. S. Č./, a onda u autobusu zajedno sa živim logorašima dovezeni na ovaj lokalitet. Do sada su sa ovog lokaliteta identificirane 73 žrtve”** (Isto).

²⁷ Isto. Do sada je identifikovano 50 osoba, među kojima su Sadeta Medunjanin - supruga ubijenog Bećira Medunjanina (on je u logoru Omarska **“umro usljed povreda koje su mu nanesene premlaćivanjem palicama, metalnom stolicom, metalnim šipkama i drškom pištolja. Svjedoci koji su vidjeli Bećira Medunjanina u bijeloj kući, navode da je bio pretučen i crn, te da mu je košulja bila krvava do te mjere da se nije vidjelo platno od krvi”**) i djevojka Edna Dautović, čijeg su brata Edina, sredinom jula 1992, srpski zločinci ubili u **“bijeloj kući”** u Omarskoj (Isto, str. 125-127).

ca, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Sanski Most, Skender-Vakuf, Bosanski Brod, Hrvatska Kostajnica i Beograd).²⁸

Veliki broj masovnih grobnica je uznemiravan, odnosno izvršeno je njihovo iskopavanje, pri čemu su posmrtni ostaci prenošeni na druge lokacije, sa ciljem da se zločin genocida prikrije. Sekundarnim masovnim grobnicama izvršen je pokušaj prikrivanja zločina genocida. Posmrtni ostaci su prilikom premještanja nemilosrdno (ras)komadani na više dijelova da bi se onemogućilo njihovo sastavljanje, a time i identifikacija. Prikrivanje posmrtnih ostataka ubijenih Bošnjaka potvrđuje ovu konstataciju, jer često nije moguće sastaviti cijelo tijelo, tako da se proces identifikacije obavlja i nastavlja, da bi se kasnije otkopavanjem mezara dodavali novopronađeni, odnosno novoidentifikovani dijelovi tijela. Dosadašnji rezultati naučnih istraživanja masovnih grobnica žrtava genocida nad Bošnjacima na području istočne Bosne, uključujući i sigurnu zonu Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, zaključno sa 31. decembrom 2015. pokazuju da je na utvrđenom broju ekshumiranih masovnih grobnica (160) pronađeno 12.971 dio tijela - slučajeva, što po općinama izgleda ovako: Zvornik - 8.876, Bratunac - 2.298, Srebrenica - 1.334, Vlasenica - 79, Vlasenica (Milići) - 269, Šekovići - 73, Kalesija - 11, Kalesija (Osmaci) - 9, Trnovo - Sarajevo – 6, rijeke Drina i Sava - 16.

Analizom sekundarnih masovnih grobnica utvrđeno je i konstatovano da su one povezane za jednu ili više primarnih grobnica iz kojih su nastale. Međutim, u nekim slučajevima jedna sekundarna masovna grobnica povezana je za više primarnih, što pokazuje da je od ubijenih žrtava genocida iz više primarnih masovnih grobnica pravljen jedna sekundarna masovna grobnica ili obrnuto - od jedne primarne masovne grobnice pravljen je više sekundarnih masovnih grobnica, zbog čega je proces identifikacije značajno otežan, usporen ili potpuno onemogućen.

Masovne grobnice žrtava genocida nad Bošnjacima u svim okupiranim mjestima, uključujući i područje sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995, pored ostalog, potvrđuju zločin genocida u kontinuitetu cjelokupnog procesa zločina, od nastanka primarnih masovnih grobnica, do nastanka i formiranja sekundarnih masovnih grobnica, što

²⁸ Isto, str. 21.

sve skupa znatno otežava i sam proces identifikacije žrtava. To, pored ostalog, ilustruje rasprostranjenost masovnih grobnica prema broju slučajeva u masovnim grobnicama žrtava genocida posebno na području istočne Bosne jula 1995, uključujući i sigurnu zonu Ujedinjenih nacija Srebrenicu. Tako je do 100 slučajeva nađeno u 122 masovne grobnice, od 100 do 200 u 17, od 200 do 300 u 12, od 300 do 500 u 5, od 500 do 600 u jednoj, od 600 do 1.000 u jednoj i preko 1.000 u dvije grobnice. Očigledno je da je veliki broj masovnih grobnica (17) u kojima je nađeno od 100 do 200 slučajeva, te 17 masovnih grobnica sa 200-300 slučajeva, a u dvije masovne grobnice preko 1.000 slučajeva (radi se o, do 31. decembra 2015, najvećim ekshumiranim masovnim grobnicama u općini Zvornik i to: Kamenica - KAM - 06, sa 1.179 slučajeva i Kamenica – KAM - 10, sa 1.153 slučaja).

Na osnovu raspoloživih podataka može se, pored ostalog, zaključiti da je, uprkos tvrdnjama srpskih zločinaca i negatorima genocida o navodnoj pogibiji samo vojno sposobnih muškaraca (od 18 do 65 godina), ubijen i veliki broj djece (434 ili 6,47% od ukupnog broja identifikovanih do 31. decembra 2015) i osoba preko 65 godina (326 ili 4,86%), što, pored ostalog, dokazuje da je riječ o zločinu genocida. Pored toga, žrtve genocida u i oko Srebrenice, sigurne zone UN-a, jula 1995, bile su i žene, jer ih je na ovako maloj populaciji identifikovanih ubijeno 19 ili 0,28%.

Nad žrtvama genocida su prije likvidacije, do nastanka masovnih grobnica, izvršeni brojni oblici zločina. Radi se o ranjavanju, zarobljavanju, zatočeništvu, zatvaranju, silovanju, deportaciji, prisilnom protjerivanju, fizičkom sakaćenju, prisilnom nestajanju, otimanju osoba, izgladnjivanju, upotrebi zabranjenih metoda i načina borbe i dr.²⁹

Na području okupiranih dijelova Sarajeva otkriveno je 55 masovnih grobnica u kojima je ekshumirano 463 tijela, pri čemu je za 422 lica utvrđen identitet (386 Bošnjaka, 31 Hrvat, 2 Srbina i 3 Albanca). To su: Lisičine - Nahorevo (Centar - Sarajevo); dvorište kuće Ismeta Dervišević, Lokvice 1, Lokvice 2, Ušivak, Vučine šume, Đurđevača, kasarna Bužine Bare, kasarna Žunovnica, Miševići - Hadžići; Cenex (Nedžarići, Kasindolska ulica), cvjećara (Stup, u krugu KJP "Park"),

²⁹ S. Čekić – M. Arnaut-Haseljić – B. Macić, nav. dj., str. 656-660 i 665-712.

Vlakovo (gradsko groblje), kamenolom Krupac, Batalovo Brdo - Ili-dža; Groblje Lješevo, zaselak Ravne, Žerovanj (Banjer), Vrutci, selo Bare, ulica Bosanski put do broja 236 - Ilijaš; Ahatovići (vikendica Sabita Tanovića), Golo brdo (Žuč) - Novi Grad; Grbavica (Travnička ulica kod broja 49); Grbavica (Travnička ulica kod broja 14), Grbavica (Ulica Derviša Numića kod broja 16), groblje Vranješ 1-9 (Lukavica), Miljevići 1-4 (Lukavica), Trebević (Petrovačka krivina 1-2) - Novo Sarajevo; Sudići, Begove njive, šljivik - Sudići, Vučija glava (Prača) - Pale; Godinja: vikendica i groblje "Turba" - Trnovo; Hrastik, Mezarje Svrake 1-4; Tihovići 1-2; Ljubina, Bitino brdo – Vogošća.³⁰

³⁰ M. Arnaut-Haseljić, nav. dj., str. 361-383 i 390-397.

C) Masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja

Srpski agresor je u koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja na okupiranim područjima Republike Bosne i Hercegovine, pored ostalih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, (iz)vršio **masovna sistematska silovanja** i druge mnogobrojne oblike barbarskih djela (stravičnih horor-scena) seksualnog nasilja, mučenja i ponižavanja Bošnjakinja (**“nad muslimanskim ženama i djecom”**): žena, djevojaka i djevojčica, kao i starica. Bitne odredbe ove pojave su ideologija i politika (genocida), namjera, planiranje (**“dobro isplanirana sistematična politika ...”**), pripremanje, naređenje, organizovanje, ciljnost i svrsishodnost, a njena značajna obilježja masovnost (**“kolektivni fenomen”, “kolektivni smisao”**), sistematičnost, rasprostranjenost, selektivnost, krajnja surovost, teške fizičke i psihičke boli i patnje, ljudsko ponižavanje, izživljavanje i povreda ljudskog dostojanstva. U tim zločinima, u tim barbarskim aktima, učestvovali su pripadnici srpskih oružanih snaga (vojska i policija) i civili, pri čemu su zločinci, uglavnom, poznavali žrtve.¹

¹ ∴ **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, DODATAK IX - SILOVANJE I SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE, paragrafi 436-465; T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992.-1995**, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla-Sarajevo, str. 103, 107-108, 149-156, 220, 229, 273, 300, 315, 330, 509 i 512; ∴ **BILTEN**, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: ∴ **BILTEN ...**), Sarajevo, br. 2, februar 1993, str. 15 i 21-23; br. 3, mart 1993, str. 8-12; A. Stiglmayer (urednik), **MASSENVER-GEWALTIGUNG: KRIEG DIE FRAUEN** Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, novembar 1993, str. 115-182; ∴ **OPTUŽNICE PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLAĐIĆA** (priredili Sabina Subašić i Enis Omerović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 63, 210, 214, 272, 328, 330, 388 i 394; AIIZ, inv. br. 2-4878, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor Državne bezbjednosti Tuzla, Broj: 15/680, 27. april 1994, **ZAPISNIK**; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA KRAJU XX STOLJEĆA** (u daljem tekstu: ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**), Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 71-72, 74-75, 82, 85-86, 88, 93, 105, 107-108, 114, 117, 119-123, 134, 143, 150-151, 195, 225, 285-302 i 310-311; ∴ **“ETNIČKO ČIŠĆENJE”, GENOCID ZA “VELIKU SRBIJU”**, Dokumentacija Društva za ugrože-

ne narode - Göttingen, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996, str. 189-194; M. Bisić - S. Kreho, **OBUKA ZA GENOCID (SUĐENJE BORISLAVU HERAKU)**, Khalid Al-Ageely, Sarajevo, 1994, str. 21-23, 25, 34-36, 39-41, 43-45, 47-49, 54, 62, 65, 71, 82-85, 89, 92, 94-99, 122, 136-137, 161-162, 166-168, 170-171, 182-185 i 196-197; S. Vranić, **RUŠENJE ZIDOVA ŠUTNJE - GLASOVI SILOVANE BOSNE**, Zagreb, 1996; M. Hauser, **RAT PROTIV ŽENA I NJIHOV OTPOR**; .: GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991-1995, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo – Gesellschaft für bedrohte Völker-International - Göttingen, Human Rights Group for Bosnia, Sarajevo, 1997, str. 394-404; V. Nahoum-Grappe, **SISTEMATSKA SILOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI ILI SMIŠLJENI METOD ETNIČKIH ČISTAČA**; .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995 ..., str. 405-416; E. Fischer, **AM ANFANG WAR DIE WUT-MONIKA HAUSER UND MEDICA MONDIALE-EIN FRAUENPROJEKT IM KRIEG**, Köln, 1997; J. Kadrić, **BRČKO:GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998, nav. dj., str. 212-213 i 257-277; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE**, Bošnjačka liga - Pokret za ravnopravnost i Savez logoraša BiH, Sarajevo, 1999, str. 11-452; S. Hunt, **SILOVANJA**; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 77-80; R. Marin, **KOMENTAR: ŽENE, LJUDSKA PRAVA I SILOVANJA NA BALKANU**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 73-75; A. Stiglmayer, **VERGEWALTIGUNGEN IN BOSNIEN-HERZEGOVINA**; .: **MASSENVERGEWALTIGUNG: KRIEG GEGEN FRAUEN**, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1993, str. 113-218; M. Novak, **ŽENE KAO ŽRTVE ETNIČKOG ČIŠĆENJA U BOSNI I HERCEGOVINI**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 413-416 (isti rad je, pod navedenim naslovom, ali sa naučnim aparatom i manjim, ali značajnim, dopunama, objavljen u .: **GRIJEH ŠUTNJE – RIZIK GOVORA ...**, str. 68-71); T. Zülch, **ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE PREMA GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 41-48; S. Popović, **TORTURE, POSLJEDICE I REHABILITACIJA - BOSNA I HERCEGOVINA**, CTV, Sarajevo, 1999, str. 42-45, 68 i 82-84; S. Popović - A. Bravo - Mehmedbašić, **MASOVNO SILOVANJE ŽENA U RATU U BIH I PODUZETE AKTIVNOSTI U PROCESU REHABILITACIJE**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 417-420; S. Klas, **NASTAVITE PRIČATI NE SMIJETE ŠUTJETI!**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 421-423; Th. Wenzel, **OPSTANAK U LOGORU - OPSTANAK I ŽIVOT POSLIJE LOGORA**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 425-427; H. Sušić, **ZAŠTO NAPAD NA ŽENE?**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 429-432; M. Siroos, **DA LI JE SRETNJA ŠTO JE NISU PRETUKLI DO SMRTI**, .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 433-434; M. Abazović, **NAPAD NA BOŠNJAKINJU - GENOCID U KONTINUITETU**; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 435-440; R. Seifert, **SILOVANJE I STRATEGIJA MILOŠEVIĆEVE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU**, .: **MOLILA SAM IH DA ME**

UBIJU ..., str. 441-444; L. Markešić, **ZLOČIN NAD ŽENOM, MAJKOM ŽIVOTA**; .: MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 445-448; R. Hafizović, **SILOVANJE BOŠNJAKINJA JE KOZMIČKI ZLOČIN**, .: MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 449-452; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragrafi 512-513, 515-518, 523, 847, 1008-1013 i 1018; **ICTY**, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, MILOJICE KOSA, MLAĐE RADIĆA, ZORANA ŽIGIĆA I DRAGOLJUBA PRCAĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 98-100, 102-104, 107-108, 114, 119, 121, 171, 181, 197, 229, 320, 415, 472, 504, 549, 557, 559, 560, 574, 576, 740, 752, 755, 758, 761, 762, 764, 772, 777; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 9, 151, 165, 175, 206, 452 i 470; **ICTY**, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragrafi 45-46, 150, 509, 513, 517 i 616-617; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 619, 626, 636, 641, 656-657, 666, 668, 671, 731, 740, 743, 816-817, 830, 842, 859-860, 895, 911 i 926; **ICTY**, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 51, 65, 185, 186, 280, 289, 357, 555, 595, 596, 631, 678, 681, 695, 696, 701, 721, 727, 747, 755, 847, 886, 890 i 892; **ICTY**, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 54, 58, 72 i 122; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 4-11, 21-25, 28, 30, 35-37, 39-42, 50, 56-57, 58, 61, 63-65, 67-68, 73, 75, 78, 80-81, 84, 132, 161-162, 163, 166, 168, 170, 172, 174, 178, 182, 185, 190, 193, 195, 206, 209, 210, 212, 214, 218, 221, 223, 225, 230, 236, 238-248, 260, 262, 264, 267, 269, 274, 288, 290, 292, 294, 297, 299, 300, 302, 308, 310, 315, 317-318, 320, 322-323, 328, 330, 335, 339, 342, 346, 365, 371, 374, 383, 574, 577, 583-584, 587-589, 591, 625, 632, 633, 636, 637, 641, 643, 647, 654, 656-657, 664, 672, 675, 678, 681, 684, 689, 699, 702, 704, 705-706, 711, 715, 717-718, 720-721, 724, 728, 734-735, 741-742, 744-745, 749, 753-754, 757, 761, 764, 777, 782, 785, 791, 795-796, 812, 814-815, 817, 819, 822, 848, 862, 866, 869, 872, 874, 878, 879, 885, 888; **ICTY**, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 533-605, 619, 626-653, 661-685, 690-711, 719, 770-777, 979, 991 i 996; **ICTY**, Predmet br. IT-95-10/1-5, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV RANKA ČEŠIĆA, *PRESUDA*, 11. mart 2004, paragraf 13; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 306, 309, 327, 333, 461, 463, 490, 493, 545, 547, 550, 600, 606, 637-640, 665, 667, 679, 685, 696, 701 i 800; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELE-

NOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 17-28, 36-48 i 66-70; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K 004659 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, *PRESUDA*, 29. mart 2013, paragrafi 4, 6, 10, 23, 27, 29-30, 40, 55, 57-58, 196-212, 227, 229, 235, 276-279, 291-298, 315-318, 459-465, 474, 518-521, 558, 679-681, 685-689, 842-843, 849, 857-879, 881-882, 885-889 i 893-894; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K0046 48 11 Kri (X-KR-05/111), PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV OPTUŽENOG S. B., *PRESUDA*, 9. novembar 2011, str. 4-5 i paragrafi 201-210; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/217, 16. april 2007, *PRESUDA*; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KRŽ-06/217, 31. august 2007, *PRESUDA*; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/05/49, *PRESUDA*, NEDO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2-30; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 1-45; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-75; R. Gutman, **SVJEDOK GENOCIDA**, Vijeće Kongresa bosansko-muslimanskih intelektualaca, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti “MAG”, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1995, str. 87, 108-110, 112-114, 118-129, 188-192, 200-207, 209-210 i 227-228; W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 86-98; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995)**, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini-El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 393-422; E. Muračević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992.-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje građana “Porodice nestalih općine Vogošća”, Sarajevo, 2001, str. 30; M. A. Sells, **IZNEVJERENI MOST : RELIGIJA I GENOCID U BOSNI**, ITD “Sedam”, Sarajevo, 2002, str. 38-40, 173 i 270-271; .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA**, Zbornik radova Međunarodne konferencije, održane u Sarajevu 10. i 11. marta 1999, pod nazivom “Kršenje ljudskih prava žena u BiH tokom rata ’92-’95”, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 25-26, 36, 68-71, 135-137 i 235-292; J. Cigelj, **APARTMAN 102**, Agencija za komercijalne djelatnosti, Zagreb, 2002; .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine - Centar za istraživanje i dokumentaciju - Sarajevo, 2003, str. 34, 62, 70, 77, 100-103, 106-109, 150, 152, 166, 168, 172, 198 i 202; .: **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA*, SPOR KOJI SE ODNOSI NA PRIMJENU KONVENCIJE O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE (u daljem tekstu: .: **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA* - BOSNA I HERCEGOVINA ...), paragrafi 301-302; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA : ŽRTVE O ZLOČINIMA**, Autor, Brčko, 2009, str. 85-190; A. Kliko, **PRILOG PROUČAVANJA STRADANJA BOŠNJAKA I HRVATA PRIJEDORA 1992**, RADOVI, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 351-352; E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID : ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 178, 183-187, 190-194 i 202; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno - dokumentacijski centar

Zločini masovnog i sistematskog kolektivnog silovanja i seksualnog nasilja rezultat su srpske genocidne ideologije i politike, pri čemu **“način skrnavljenja, zanos u zločinu kome nije moguće odoljeti pred staricom od 102 godine ili pred stomakom trudne žene”**, nisu do sada na taj i takav način i u toj mjeri praktikovani kao za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, u kontekstu **“nevjerovatne slobode ubijanja”**. Silovanja su **“ponavljana i bila su sistematska, završavaju se ubistvom žrtve ili, ponekad, oslobađanjem u poodmaklom stepenu trudnoće”**.²

Masovna i sistematska silovanja i seksualno nasilje u srpskim koncentracijskim logorima i drugim mjestima zatočenja predstavljaju **“samo jedan od aspekata šire kampanje. Seksualno zlostavljanje su počinili**

Domovinskog rata, Zagreb - Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 21, 43-44, 85, 87, 92, 129-131, 148, 240-241, 251, 256, 286, 301, 309, 313, 315, 317-318, 322-323, 372-374, 419, 444-445 i dr.; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

² .: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragrafi 457 i 459; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 299; N V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 408 i 410. **“Mnoge žene i djevojke su”**, tvrdi Patricia Viseur-Sellers, **“silovane ili bile subjekti drugih formi seksualnog nasilja unutar i izvan mjesta u kojima su bile zatočene od strane srpskih vojnika i policije ili njihovih agenata, uz pristanak i saglasnost zatvorskih zvaničnika”** (P. Viseur-Sellers, **RAZVIJANJE PRAVNE PRAKSE U GONJENJU ZLOČINA SEKSUALNOG NASILJA**, .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 25).

Očigledno je postojala **“opšta politika sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja”**, **“u okviru koje su silovanje i seksualno zlostavljanje korišteni kao sredstvo etničkog čišćenja”** (.: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragrafi 459 i 461), odnosno genocida, pri čemu su ti zločini **“sastavni dio opšteg obrasca”**, po kome su vršeni (Isto, paragrafi 457, 459 i 462). **“U faktore koje treba imati u vidu prilikom analiziranja mogućeg obrasca”**, po ocjeni Komisije eksperata Ujedinjenih nacija, na čelu sa prof. dr. Cherifom Bassiounijem, **“spadaju: sličnosti u postupcima na geografskim područjima koje se ne dodiruju, istovremeno kršenje drugih odredbi humanitarnog prava, istovremeno vojna dejstva, istovremeno raseljavanje civilnog stanovništva, zajednički elementi u djelima silovanja i seksualnog zlostavljanja, insistiranje na sramoćenju i ponižavanju, ne samo žrtava, nego i zajednica kojim one pripadaju, kao i vremenski okvir, u kome se vrše djela silovanja i seksualnog zlostavljanja”** (Isto, paragraf 462). Postojanje navedenih faktora očigledno pokazuje postojanje šire srpske politike masovnog i sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja.

i pojedinci ili grupe prije izbijanja sukoba, tokom pljački i zastrašivanja stanovništva. Prilikom vojnih napada na grupe civila, također su počinjena seksualna zlostavljanja, pogotovo javna silovanja. Izgleda da su žene bile posebna meta seksualnih zlostavljanja. Neki su logori bili posebno namijenjeni za silovanja u cilju prisilnog rađanja srpske djece, a žene su često držane u zatočeništvu sve dok nije bilo prekasno za prekid trudnoće. Čini se da su postojali i posebni hoteli i privatne kuće gdje su žene silovane i služile za zabavu vojnicima”.³

Obilježja masovnog i sistematskog silovanja i svih drugih oblika seksualnog nasilja “ukazuju na to da se radilo o dijelu široke politike etničkog čišćenja /tačnije - politike i prakse genocida - prim. S. Č./: žrtve su uglavnom bile nesrpski civili, u velikoj većini Muslimani; seksualno zlostavljanje je vršeno u više regija Bosne i Hercegovine; provođeno je na sistematski način uz korištenje sličnih metoda (višestruka silovanja, seksualno zlostavljanje u logorima, korištenje brutalnih metoda, zajedno sa drugim vrstama kršenja međunarodnog humanitarnog prava, itd.); seksualno zlostavljanje je provođeno paralelno sa nastojanjima da se raseli civilno stanovništvo, a korištene metode otkrivaju namjeru da se kod žrtava i čitave zajednice izazove osjećaj stida i poniženja, kako bi ih se prisililo na odlazak; nadalje izgleda da je cilj brojnih silovanja bilo prisilno začće; više svjedoka ističe da su počinitelji seksualnog zlostavljanja, a najčešće su to bili vojnici, u tom smislu primali naređenja i da su komandanti logora i oficiri bili obaviješteni o tom zlostavljanju i u njemu učestvovali”.⁴

³ .: OPTUŽNICE ..., str. 95-96; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 44; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 411; R. Seifert, nav. dj., str. 441-442; S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 418; M. Kafedžić, FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 352.

⁴ .: OPTUŽNICE ..., str. 96; .: UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ..., paragrafi 459-461 i 463; R. Gutman, nav. dj., str. 113; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 115. “Silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja”, kome su “u Bosni i Hercegovini srpski politički i vojni lideri dali novu dimenziju ovim djelima barbarizma”, “nisu bili samo ’nus proizvod’ oružanog konflikta ili čin osвете hrabrih oružanih snaga, nego dobro isplanirana i sistematična politika u kontekstu operacije ’etničkog čišćenja””, tvrdi prof. dr. Manfred Novak (M. Novak, nav. dj., str. 413). Govoreći o sistematskom silovanju Bošnjakinja

Radovan Karadžić je srpskim snagama izdao naređenje da siluju Bošnjakinje, jer su navodno “**tako Turci** /odnosno Bošnjaci - prim. S.

u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, dr. Veronique Nahoum-Grappe, pored ostalog, komparira taj masovni zločin sa zločinom silovanja žena - “**žrtava nacističkog genocida**” i, s tim u vezi, izvodi značajnu analizu: “U ‘etničkom čišćenju’ (odnosno genocidu - prim. S. Č./ žene češće izbjegavaju smrt, što nije bio slučaj za vrijeme nacističkog istrebljenja, ali će biti sistematičnije silovane nego žene - žrtve nacističkog genocida. Način je bio drugačiji, strah od prljanja, od zaraze išao je zajedno sa vizijom gomile aseksualnih žena koju je trebalo eliminirati. Seksualno približavanje je bilo rizik za arijevsku čistoću - u toj viziji rasno miješani par ‘prlja rasu’ miješajući krv’. U slučaju Srba koji svoje neprijatelje poznaju izbliza i imaju tačnu predodžbu o seksualnoj različitosti, silovanja predstavljaju etnička osvajanja posredstvom materice, a silovane žene su bliske, kao da su iz porodice. Bosanska žena je za srpskog nacionalistu neka vrsta porodične figure koja dolazi iz rodbinske grane, ali ipak neprijateljske, što predstavlja dovoljno veliku udaljenost da bi se moglo izvršiti silovanje. U tim sistematskim silovanjima postoji neki osjećaj rodoskrvuća drugog stepena. Svjedokinje često ukazuju na komšije ili kolege među počiniocima silovanja: kulturna, geografska i sociološka bliskost između mučitelja i žrtve predstavlja jedan od najjasnijih obilježja ‘etničkog čišćenja’ koje su nacionalističke srpske snage izvršile u Bosni. Ta bliskost povećava neshvatljivost i bol žrtve, a, takođe, pojačava i efikasnost surovosti koja tada postaje ekstremna. To intenziviranje se odvija na dva plana. Bliskost među zajednicama podrazumijeva dobro poznavanje kulture žrtve i, prema tome, omogućuje da se povrijedi njen najosjetljiviji dio. S druge strane, ta bliskost uvećava ‘sadistički’ koeficijent mržnje, vezan za potpunu nevinost žrtve.

Zamišljeni patrijarhalni svijet koji vlada u toj praksi sistematskog silovanja teži jačanju diferencijacija muško-žensko, pridajući muškarcu sav politički značaj, a ženi značaj njegovog ličnog seksualnog funkcioniranja; silovanje postaje određena vrsta agresije podešene prema prirodi žrtve: da bi se ubila žena silovanje je dobar metod, a za muškarce je predviđeno klanje. U ovom ratu ljudi će biti češće klani ili tučeni do smrti ili mučeni pa poslije pogubljeni, a žene posebno silovane, a ponekad mučene i ubijane. To ne sprečava silovanje dječaka i muškaraca, seksualna zlostavljanja muškaraca ili ubijanje seksualno mješovitih grupa koje uključuju i žene, posebno u gradovima koje su čistile Arkanove paravojne formacije /to su bile legalne jedinice MUP-a Srbije – prim. S. Č./, na primjer.

Zamišljeni patrijarhalni svijet svodi socijalno biće na neku vrstu figure koju treba uništiti na način na koji se ubija čovjek: prioritarnim i sistematskim eliminisanjem ‘glave’ te grupe. Tako se obezglavljuje zajednica, zamišljena kao ljudsko tijelo. Prava antropološka simetrija u tom uništavanju jedne zajednice postavlja taj čin ‘odsjecanje glave’ socijalnog tijela, dijela u kojemu je skoncentrisan identitet zajednice, uz čin silovanja žena koje se puštaju na slobodu u trudnom stanju, u koje je ubačen drugi identitet, identitet pobjednika. Preživljavanje tih žena u koje je usađen etnički pobjednik u zametku, je upravo ekvivalent za smrt muškaraca i za brisanje historijskih tragova iz memorije te zajednice. Prošlost se briše, a budućnost je već sada osvojena” (V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 414-415).

Č./ radili u Drugom svjetskom ratu” i da “silovanjem podižu moral srpskih vojnika”.⁵

Zločinac Borislav Herak, pripadnik srpske jedinice, koja je (iz)vršila brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava na području Vogošće i šire, tvrdi da je komandant Boro Ikanović, “**rekao da treba da siluju, jer je takvo naređenje Vrhovne komande**”. Na pitanje predsjednika Vijeća Vojnog suda u Sarajevu, Fahrudina Teftedarije, “**ko je Vrhovna komanda?**”, Herak je odgovorio: “**Pa zna se, Radovan Karadžić.**”⁶

“**Naređenje da siluju djevojke, radi podizanja srpskog morala**”, došlo je “**direktno od Karadžića.**”⁷ Načelnik (srpske) Policijske stanice u Foči, Dragan Gagović, pored ostalog, potpisao je dokument u kome je “**stajalo da je /srpskim - prim. S. Č./ vojnicima potreban seksualni odnos, kako bi im se popravio borbeni duh**”.⁸

⁵ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 20; R. Gutman, nav. dj., str. 113; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 115; E. Bećirević, nav. dj., str. 187, 192-194; M. Begić, nav. dj., str. 733. Zločinac Borislav Herak tvrdi kako je “**Jovan Tintor, vojvoda iz Vogošće, nama govorio da je predsjednik SDS-a, dr Radovan Karadžić, naredio da silujemo Muslimanke, jer su tako Turci radili u Drugom svjetskom ratu, a osim toga, da silovanjem podižemo moral srpskih vojnika. Radovan je naš vođa i njegove naredbe se moraju poštovati**” (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 20).

⁶ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 41, 83 i 96.

⁷ Isto, str. 96; R. Gutman, nav. dj., str. 112-113; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 291; N. Hodo, **SILOVANJE U JUGOISTOČNOJ BOSNI KAO DIO POLITIKE “ETNIČKOG ČIŠĆENJA”**; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 135. Jedna od zatočenica logora Sportska dvorana “Partizan” u Foči tvrdi “**da su joj neki vojnici rekli da im je bilo naređeno da siluju svoje žrtve**” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 39).

⁸ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 39; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 291; E. Bećirević, nav. dj., str. 193.

Zločinci su “**silovali i imali su nalog /naredbu - prim. S. Č./ da prave srpsku djecu**”⁹ i **posiju što više srpskog sjemena**.¹⁰ Zločinac Predrag Bastah je, učestvujući u genocidu i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima na području Vlasenice, pored ostalog, javno izdavao naredbu o silovanju Bošnjakinja: “... **’odvojite što više mladih žena i djevojaka i posijte što više našeg sjemena’ ...**”¹¹

Zločinac Dragoljub Kunarac je 13. jula 1992. u hotelu “Zelengora” u Foči zatočenicu FWS-48 više puta silovao i “**ejakulirao po njenom licu, govoreći joj da će od sada rađati srpsku djecu i da u Foči više neće biti Muslimana**”.¹² Zločinci su žrtvama silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, pored ostalog, govorili kako će “**rađati junake četnike**” i da u Bosni i Hercegovini “**više neće biti Bošnjaka ...**”.¹³

⁹ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 44; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 39 i 583; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 305; M. Begić, nav. dj., str. 733. To potvrđuje zločinac Borislav Herak, koji tvrdi da su mu “**rekli da im je bila takva komanda, da je rečeno da treba da rađaju**” srpsku djecu (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 44).

¹⁰ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*, str. 9 i 81; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 291; M. A. Sells, nav. dj., str. 38 i 40; E. Bećirević, nav. dj., str. 184 i 192. Riječ je o genocidnoj namjeri da se Bošnjakinja, “**žena koja pripada narodu žrtvi, oplodi ‘drugačijim etničkim, srpskim sjemenom’**”, kako više ne bi radala “**male Turke, nego male četnike**” (E. Bećirević, nav. dj., str. 184 i 192).

“**Izjave što se pripisuju brojnim silovanjima – da će žrtva nositi ‘srpsko sjeme’ – druga su**”, po ocjeni Michaela A. Sellsa, “**strana te ideologije : prisilno oplodjenje srpskim nacionom, bizarna mješavina vjere i biologije, koju je moguće shvatiti jedino u okviru vjerske mitologije**” (M. A. Sells, nav. dj., str. 40).

¹¹ Isto.

¹² ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 322.

¹³ ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 123; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 322; E. Bećirević, nav. dj., str. 184 i 192.

Silovanje je “zloupotreba snage i vlasti u kojoj silovatelj pokušava poniziti, osramotiti, degradirati i prestrašiti žrtvu. Silovanje je jedna od ovih metoda ... Silovanje nije samo napad na pojedinačnu žrtvu, nego ima svrhu da ponizi, osramoti, degradira i prestraši cijelu etničku grupu. Postoje pouzdani izvještaji o javnim silovanjima, naprimjer, pred očima cijelog sela, smišljenih da terorišu cijelu populaciju i natjeraju cijelu etničku grupu da napusti svoje prebivalište”.¹⁴

¹⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 107; ∴ UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragrafi 454-a i 458; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 636; M. Novak, nav. dj., str. 413-414; M. Hauser, nav. dj., str. 396; S. Popović, nav. dj., str. 43; M. A. Sells, nav. dj., str. 40. “Pored toga što predstavlja napad na ljudsku seksualnost, silovanje je”, po ocjeni dr. Veronique Nahoum-Grappe, “napad na ženski rod kojeg pogađa u razlici identiteta: zločin izvršen nad nekom neodređenom masom, neće praviti nikakve razlike, biće pregaženo i popaljeno sve zajedno. Ali u slučaju ‘etničkog čišćenja’, posao na seksualnoj diferencijaciji počinje odmah sa razdvajanjem sposobnih muškaraca, mladih i odraslih, od ostalog dijela stanovništva koje se sastoji pretežno od žena. Muškarci su često masakrirani posebno, dalje na cesti ili u koncentracionim logorima - koji nisu svi logori za istrebljenje, ali u kojima se, ipak, brojni masovni zločini dešavaju s vremena na vrijeme. Kastriranje ili silovanje muškaraca nisu vršeni tako sistematski kao silovanje žena. Naime, muškarci su češće sistematski odvoženi i ubijani, posebno kada se radilo o intelektualcima (učitelji, ljekari, advokati, itd.), dok su grupe žena, djece i staraca protjerivane, u više ili manje teškim uslovima, nakon što su im oduzeta sva dobra i ponekad nakon počinjenih grozota nad njima, posebno ako su prošli kroz mješovite koncentracione logore, kao što je Trnopolje (gdje su noćna silovanja bila sistematična), prije nego što su evakuisani uz pomoć Međunarodnog crvenog križa ili prije nego što su protjerani preko linije fronta i minskih polja. Patrijarhat u ovom sistemu smrti ima kontradiktornu ulogu u pogledu žena, jer ih na neki način pušta da bježe od muškaraca, smatrajući ih bez političkog značaja, bez socijalnog bića i bez identitetske bitnosti. Žene koje su smatrane ‘važnim’ privilegovane su u tom sistemu izbora, to jest češće su mučene i masakrirane od ostalih. Ali u isto vrijeme, taj zamišljeni patrijarhalni svijet, kojeg ovdje ne definišemo putem teorijske antropologije, već prije sa sociološkog gledišta kao sistema organiziranog vjerovanja u smjeru velike asimetričnosti između dva spola, određuje ženu kao seksualni identitet i, prema tome, predodređuje joj posebnu sudbinu: silovanje” (V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 413-414).

“Silovanje”, tvrdi dr. Nahoum-Grappe, “nije samo upućeno žrtvi, već i članovima porodice koje često prisiljavaju da tome prisustvuju ili čak sudjeluju (ima primjera prisiljavanja na rodoskrvuće ili na homoseksualne odnose između muškaraca

“Nasilje nad ženom kao žrtvom” za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu “nije izvršeno samo da bi se zadovoljio spolni nagon, nego da bi žena bila ponižena i uvrijeđena kao pripadnica jedne nacije, jednog naroda. Poniženja nanescena ženama išla su u tom pravcu da u njima povrijede ljudski osjećaj i njihov fizički i moralni integritet. Sama činjenica da su zlostavljanja, uglavnom, bila djelo prvih žrtvinih komšija i prijatelja, počinjena na očigled cijelih porodica, dovoljno govori o bestijalnoj i genocidnoj ideologiji mučitelja, počinioca ovakvih gnusnih djela.”¹⁵

iz iste porodice), a istovremeno i političkom vodi žrtve kao da je on sinteza svih mogućih vizija očinstva, kao da se njemu šalje poruka silovanja. Ovdje se radi o imaginarnoj patrijarhalnoj viziji javnog života, što je potvrđeno porukom za budućnost, ‘imaćeš četničko dijete’ poruka djeđu na vlasti kojom se nudi unuk koji je neko drugi, koji je neprijatelj, pod uvjetom predubjeđenja da samo muškarac prenosi identitet zajednice. Riječ ‘njegovi’ u izrazu ‘njegovi Srbi’ je bez sumnje najznačajnija za naprijed navedene tvrdnje. Da, Alija je vjerovao da su Srbi iz Bosne pod njegovom vlašću, kao sinovi, jer se ovdje politički odnos pretvara u odnos otac - sin, ali oni odgovaraju na to zločinom protiv kćerke, najgorim mogućim zločinima u tom zamišljenom svijetu politike u cjelosti pretvorenom u sliku porodice, gdje muškarac, sa koljena na koljeno, snosi odgovornost prenošenja identiteta: silovanje potpuno jasno prekida tu vezu u trenutku kada zaposijeda žensku matericu; taj zločin je, dakle, sasvim jasno namijenjen ocu, tako što mu se ubija mogući sin i zauzima njegovo mjesto” (Isto, str. 414).

Silovanje je za ženu, prema ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu *Milomir Stakić*, “daleko najteže krivično djelo, ponekad čak gore i od smrti, zato što je izlaže sramoti. Ispričati tako nešto nepoznatim ljudima, kao što su sudije, zastupnici obiju strane i svi ostali prisutni u sudnici, nesumnjivo je teško i potresno” (ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 803-804).

Silovanje je, prema Tužilaštvu ICTY-a u predmetu *Milošević*, “**korišteno kao metoda progona Muslimanki**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 636).

¹⁵ N. Hodo, nav. dj., str. 135; M. A. Sells, nav. dj., str. 40. Jedna od zatočenica u zatočeničkom centru Sportska dvorana “Partizan” u Foči je, pored ostalog, izjavila: “**To nije bio seks radi zadovoljstva, nego iz bijesa. Oni su se na nama iskaljivali**” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 311).

Silovanje i seksualno zlostavljanje “**vršeno je tako da se dodatno naglase sramota i ponižavanje koje takav čin nosi sa sobom: na primjer, članovi porodice prisilja-**

“Silovanje i drugi oblici seksualnog zlostavljanja žrtvi ne nanose samo tjelesnu bol. Daleko je teže osjećanje potpunog gubitka kontrole nad najintimnijim i najličnijim odlukama i tjelesnim funkcijama. Taj gubitak kontrole podriva ljudsko dostojanstvo žrtve.”¹⁶ Zločinci su, pored ostalog, pokazivali “apsolutni prezir prema Muslimanima uopšte, a posebno prema Muslimankama”.¹⁷

Jedan od konkretnih ciljeva napada srpskog agresora na civile i civilno stanovništvo bile su Muslimanke - Bošnjakinje (žene, djevojke i djevojčice), zatočene “u nepodnošljivo lošim higijenskim uslovima” u koncentracionim logorima i raznim zatočeničkim centrima, kao što su, pored ostalog, Srednjoškolski centar i Sportska dvorana “Partizan” u Foči, Karamanova kuća (javna kuća) u Miljevini, osnovna škola u Kalinoviku i drugi, gdje su “morale živjeti u nepodnošljivim higijenskim uslovima bez dovoljno hrane i uz ograničenu slobodu kretanja, te bile izložene fizičkom i psihičkom zlostavljanju i silovanju”, uključujući danonoćna višestruka silovanja.¹⁸

vani su na to da siluju jedni druge, da siluju žrtve u prisustvu članova porodice, uključujući djecu, i da siluju žrtve na javnim mjestima ili na očigled drugih zatočenika” (: UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ..., paragrafi 227, 447, 454 i 458).

¹⁶ : UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ..., paragraf 461. Zločin silovanja imao je stravičan utjecaj na žrtve, kao što je to, primjera radi, bilo u logoru Trnopolje. Naime, žrtve su “mogle sebi objasniti krađe, pa čak i premlaćivanja i neka ubijanja. Nekako su to na neki način prihvatili, ali kada su počela silovanja, izgubili su svaku nadu. Do tada su se nadali da će rat proći, da će se sve smiriti. Kada su počela silovanja, svi su izgubili nadu, svi u logoru, i muškarci i žene. To je bio strah, užas” (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 175).

¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 585.

¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 518; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 592; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 19, 57 i 73; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEDO SA-

Zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja u logorima i drugim zatočeničkim centrima srpski agresor nije (iz)vršio **“kao poseban, izolovan slučaj, kao što su situacije u kojima je jedna žrtva silovana jedanput i od strane jednog počinitelja”**, nego je riječ o višestrukim zajedničkim masovnim silovanjima bošnjačkih žena i djevojaka, **“u pravilu silovanih od strane više lica”** i **“kroz duži vremenski period”**. Djevojke su i prije dovođenja u zatočeničke centre za žene, što je, pored ostalog, posebno karakteristično za žene i djevojke u Karamanovoj kući u Miljevini, **“već bile izložene različitim fizičkim i psihičkim torturama, uključujući i višestruka seksualna zlostavljanja i silovanja, koja za žene - žrtve imaju posebnu specifičnost i težinu i izazivaju posebnu vrstu trauma, psihičke boli i povrede ljudskog dostojanstva”**.¹⁹

Bošnjačke žene i djevojke hapšene su i pritvarane **“u okrutnim uslovima na duge vremenske periode”**, gdje su, upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na život i tijelo, prisiljavane na silovanje i seksualno zlostavljanje (**“na seksualni odnos, seksualno ropstvo i teške oblike seksualnog nasilja”**). **“Bile su nenaoružane i nisu se mogle braniti”** niti su imale bilo kakvu zaštitu. Mnoge su bile djevojčice. Žrtve su bile posebno ranjive u vrijeme kada su nad njima izvršeni zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja, čega su zločinci bili svjesni i to su koristili.²⁰

Žene i djevojke, među kojima i djevojčice od 12 do 16 godina prisilno su odvođene u (seksualno) ropstvo - tretirane su kao roblje žrtve (žrtve nisu imale osjećaj da su ljudska bića), gdje su zatvarane, mučene, silovane i seksualno zlostavljane, te kupovane, prodavane, davane i poklanjane.²¹

MARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 12; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2-43.

¹⁹ .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 290-282 i 299-300; M. A. Sells, nav. dj., str. 39; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 37.

²⁰ **ICTY**, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 39; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 10.

²¹ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 43; N. Isanović, **GENOCID NAD BOŠ-**

U koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim centrima (Foča - Sportska dvorana "Partizan", Velečevo - ženski zatvor, Buk-Bijela i motel "Miljevina" u Miljevini, zatim Omarska, Keraterm, Trnopolje i drugi) "srpski vojnici i policajci ili njihovi agenti, uz pristanak i saučesništvo lica odgovornih za određeni pritvorski objekat su sistematski silovali i/ili podvrgavali drugim oblicima seksualnog zlostavljanja velik broj zatvorenih žena i djevojaka. Neki od tih logora bili su organizovani kao pravi centri specijalizovani za silovanje žena ... Vršena su i seksualna zlostavljanja posebno degradirajuća za žene (upotrebom raznih predmeta), ..." ²²

Zločinci su žene i djevojke, uključujući i djevojčice, "držali u raznim zatočeničkim centrima, gdje su morale živjeti u nepodnošljivim higijenskim uslovima, gdje su zlostavljane na razne načine, što je za mnoge od njih uključivalo stalna silovanja. Srpski vojnici ili policajci dolazili bi u te zatočeničke centre, birali jednu ili više žena, izvodili ih i silovali". Mnoge žene i djevojke "silovane su na taj način. Neke od njih su iz tih zatočeničkih centara odvodili u privatne stanove i kuće, gdje su morale kuhati, čistiti i služiti srpske vojnike koji su tamo stanovali. Podvrgavane su i seksualnim zlostavljanjima" ²³

Mnoge žene su sistematski silovane u više navrata (više puta). Jedna žena silovana je 150 puta; "starica je silovana pred mještanima koji su

NJACIMA SJEVERNE I SJEVEROISTOČNE BOSNE, .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 74; Dž. Šestić, nav. dj., str. 225-226; .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 290-292 i 300; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, PRESUDA, NEĐO SAMAR-DŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2 i 18; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/161, PRESUDA, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 67.

²² .: OPTUŽNICE ..., str. 19-20 i 62-63; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 800; R. Halilagić, nav. dj., str. 467. Govoreći o zločinu silovanja, prof. dr. Swanee Hunt, pored ostalog, tvrdi kako su "na djelu, također, bile i kolektivne sile etničkog konteksta, naročito u ruralnim sredinama. Tamo su djevojke namjerno silovane javno, što je trebalo onemogućiti njihovu udaju i, kako su se zločinci nadali, zaustaviti priraštaj unutar njihove etničke grupe. Trudnoća silovanih žena nije bila slučajna pojava. Počinitelji su mučili svoje žrtve, govoreći im da u sebi nose potomke silovatelja kao da su njihova tijela kolonizirali etnički nacionalisti" (S. Hunt, nav. dj., str. 78).

²³ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, PRESUDA, 22. februar 2001, paragraf 574.

prisiljeni da gledaju taj grozni čin; djevojčicu je tokom jedne noći silovalo 16 ljudi, od kojih je posljednji bio pripadnik UNPROFOR-a; otac je pod prijetnjom nožem bio prisiljen da siluje vlastitu kćer; cijev automatske puške AK 47 gurnuli su u žrtvinu vaginu, a potom ispalili metak”.²⁴

Zločinci su gasili cigarete “na grudima i vaginama silovanih bespomoćnih žena i djevojčica”, izivljavali se nad nemoćnicama, pokazivali bezobzirnost prema žrtvama, obraćali im se pogrдно, nazivajući ih “balijama”, istovremeno silovali kćerke i majke, te silovali u grupama, intenzivno silovali “po 10-20 puta dnevno uz beskrajno izmjenjivanje i po nekoliko desetina silovatelja na jednoj ženi”, gurali pivske flaše “u vaginalno grlo, te potom razbijanje flaše u vagini ... Živim ženama u dimije su trpali sijeno i palili ga”.²⁵ Žene su prisiljavali “da sjedaju na posudu sa žeravicom”.²⁶

Silovanja su vršena pojedinačno i/ili grupno. “Često su jednu djevojku silovale grupe muškaraca. Po instrukcijama komandanta jednog od logora, vojnici bi žene poslije silovanja zaklali.”²⁷ Nad

²⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 151-155; S. Hunt, nav. dj., str. 77-78; M. Hauser, nav. dj., str. 400; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 408; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 574; .: UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragrafi 448 i 457; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 54; S. Popović, nav. dj., str. 44; R. Halilagić, nav. dj., str. 468; M. Begić, nav. dj., str. 130.

²⁵ M. Kafedžić, nav. dj., str. 351.

²⁶ Isto, str. 352; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEDO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 13 i 18.

²⁷ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 151-154; N. Isanović, nav. dj., str. 75; .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 290-292 i 299-300; S. Hunt, nav. dj., 78; .: *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 82; .: UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragrafi 450-451; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 39; S. Popović, nav. dj., str. 44; M. Begić, nav. dj., str. 21, 130, 240 i 322. Srpski zločinci su, primjera radi, jednu Bošnjakinju iz Ključa, koja je imala oko 60 godina, silovali “ispred njene kuće od strane osam vojnika koje je poznavala. Prva trojica silovatelja gurali su joj ruku u vaginu i rezali je nožem, prisiljavajući

“jednom žrtvom u jednom danu ili noći vršeno je 5, 6, pa čak i 20 silovanja od različitih počinitelja”.²⁸

Zločinci su, prije, za vrijeme i poslije silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, psovali žrtve, **“služeći se pogrđnim izrazima”**, govoreći im **“da ih sve treba pobiti”** - **“sve balinke treba ukloniti, eliminisati i da sve Muslimane treba uništiti, posebno muškarce”**.²⁹

Posebna specifičnost u (iz)vršenju zločina silovanja i seksualnih zlostavljanja jeste formiranje logora, improvizovanih zatvora, škola, sportskih dvorana, fabrika, hangara, posebnih motela, kao i privatnih kuća, stanova, podruma, avlija, radničkih (šumarskih) baraka određenih gradilišta i drugih objekata, posebno namijenjenih za silovanja, kao što su to, pored ostalog, primjera radi, barake Buk-Bijela, motel i Karamanova kuća u Miljevini, ženski zatvor Velečevo (Foča), restoran “Westphalija” u Brčkom, restoran “Kon-tiki” u Vogošći i mnogi drugi, pri čemu je žrtve silovalo više zločinaca. Majke su silovane pred maloljetnom djecom, zajedno su silovane majke i kćerke i majke su bile **“prisiljene gledati silovanje svojih kćerki, od kojih su najveći broj njih bile maloljetnice”**, nakon čega je jedan broj ubijen. Žene, djevojke i djevojčice su, uz najperverzija izživljavanja, silovane u prisustvu muževa, sestre u prisustvu braće i sestara te sestre istovremeno.³⁰ Zločinci su prije i za vrijeme silovanja

je nakon toga da liže svoju vlastitu krv. Dvije od silovanih žena, nakon silovanja od strane Srba bile su zaklane” (: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 82).

²⁸ :. *BILTEN ...*, br. 3, mart 1993, str. 12; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 290-292 i 299-300; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 39.

²⁹ **ICTY**, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 470.

³⁰ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 152-154; N. Isanović, nav. dj., str. 75; Dž. Šestić, nav. dj., str. 225; :. **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 300; M. Džanko, **ISTOČNA BOSNA - KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**; :. **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 114; R. Gutman, nav. dj., str. 108-110, 118-129, 200-206 i 209-210; M. Hauser, nav. dj., str. 396; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 411; S. Popović, nav. dj., str. 44; :. **OPTUŽNICE ...**, str. 63 i 95-97; M. Mujkić, nav. dj., str. 103-106, 146-150, 161-272, 262-267, 344-348 i 414-415; R. Seifert, nav. dj., str. 441-442; :. **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 93-96, 109-113 i dr; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; R. Halilagić, nav. dj., str. 468; S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić,

ucjenjivali žrtve i prijetili im da će im pobiti i poklati djecu (**“da će im ubiti djecu, odvesti djecu od njih, da će im silovati kćerku i da moraju raditi što god im kažu”**),³¹ te prisiljavali zatočene Bošnjake da siluju zatočenice.³² Zatočenice su **“tjerali da, nakon što su primorali zatočeničke da se skinu”**, stavljaju **“njihove genitalije u usta”**.³³ Pored toga, zatočenice su bile izložene i drugim oblicima seksualnog nasilja.³⁴

nav. dj., str. 418; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404; M. Begić, nav. dj., str. 240-241 i 277. **“Kada smo došli do štale”**, tvrdi jedna od zatočenica (djevojka od 16 godina), **“naredili su da stanemo. Zatim je prišao jedan četnik i odveo moju amidžičnu. Zatim se vratio po mene. Sve se dešavalo pred svima. Mojim roditeljima, rođacima, komšijama. Moju rodicu dao je svome drugu. Meni su naredili da se skinem. Vikala sam i vrištala, ali mi niko nije mogao pomoći. Tada su me silovali njih trojica, na golj zemlji. Blizu mene su to učinili mojoj rodici. Svo vrijeme su mi prijetili noževima. Sve se dešavalo ujutro oko 7,30 sati ...”** (: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 300).

Zločinci su izvodili **“djevojke i djevojčice i većinu nisu vraćali. Po šesterica ulazili bi unutra u štalu i izdvajali bi djevojke, da bi ih na očigled svih silovali, a naročito pred starcima koje bi dovodili bliže mjestu silovanja. Jedan R. opirao se kada su njegovu sestru N. povelili da siluju. Izveli su ga i počeli udarati. Izvadili su mu oči, odrezali uši, vrućim nožem rezali su mu tijelo ...”** (Isto).

“Brojni su primjeri djece koja su svjedočila o silovanju majki ili članova bliže porodice” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 300).

³¹ N. Isanović, nav. dj., str. 75; : VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 75 i 300-301; M. Begić, nav. dj., str. 130; : MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 106; : BILTEN ..., br. 3, mart 1993, str. 8-12.

³² M. Begić, nav. dj., str. 130 i 322. U logoru Omarska stražari su 26. juna 1992. prisiljavali Mehmedaliju Sarajlića (**“starijeg bosanskog Muslimana”**) **“da siluje jednu zatočenicu. Preklinjao ih je: ‘Nemojte, molim vas. Ona bi mi mogla biti dijete. Ja sam čovjek u godinama’. Stražari su se nasmijali i rekli: ‘Pokušaj prstom’. Začuo se vrisak i zvukovi batina, a zatim je utihnulo. Stražari su ubili tog čovjeka”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 516).

³³ M. Begić, nav. dj., str. 322; S. Popović, nav. dj., str. 43-44. Silovanje **“u domovima često se događalo pred članovima porodice, rodbinom i susjedima. Pri tome su oni koji su bili prisiljeni prisustvovati prvo vezani. Neke žrtve su skidane gole, fiksirane, a zatim im je prijeceno nožem ili su ispaljivani meci oko njih”** (S. Popović, nav. dj., str. 43).

Zločinci su **“zlostavljali članove porodice pred svojom familijom, dok su drugi bili prisiljeni da to gledaju, kao bespomoćni svjedoci. Silovanja su u nekim slučajevima, također, vršena na očigled članova porodice”** (Isto, str. 68).

³⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 517; M. Begić, nav. dj., str. 131 i 322-323. Maja 1992. **“jedan naoružan čovjek je ušao u resto-**

Srpski agresor formirao je posebne, specijalne koncentracione logore i bordele za silovanje i seksualno nasilje po selima, kućama i stanovima, u kojima je držao (zatočene) djevojčice (mlađe i od deset godina), djevojke i mlađe žene, u kojima su vršeni seksualni zločini-silovanja i druge perverzne radnje i ubijanja, gdje je veliki broj Bošnjakinja ostao trudan i **“gdje im je u tim logorima rečeno, prilikom takvog nečovječnog postupanja da moraju roditi četnike”**. Takva strašna mučilišta postojala su u Prijedoru, Sanskom Mostu, Banjoj Luci, Kotor-Varošu, Brčkom, Bijeljini, Foči, Višegradu, Rogatici, Kalinoviku, Vogošći, Ilidži, Grbavici, Doboju, Šekovićima i drugim mjestima.³⁵

Masovna sistematska silovanja Bošnjakinja vršena su organizovano i ciljno. Agresorski vojnici **“su nas okupili u nekom dvorištu. Ispred nas su četvorica četnika silovala neku mladu djevojku. Njeni roditelji su to**

ran logora Omarska, u kojem su jeli zatočeni. Otkrio je dojkę jedne zatočeničice, izvukao nož i nekoliko minuta ga povlačio preko njene dojke. Ostali zatočeničnici su zaustavili dah, jer su mislili da će joj svakog trenutka odrezati dojkę. Logorski stražari koji su stajali sa strane smijali su se i očito uživali posmatrajući taj događaj” (Isto).

“Sadističko silovanje u koncentracionim logorima” “često je uključivalo druge forme fizičke torture kao što su posjekotine nožem, opekotine od cigareta, zloupotreba sa bocama, pištoljima i drugim objektima”, što je, pored ostalog, imalo za posljedicu oštećenja reproduktivnih organa. “Kod muškaraca su zabilježene povrede palicama i udarcima. Žrtve su često tjerane da se skidaju gole pred drugima, kako žene, tako i muškarci” (S. Popović, nav. dj., str. 43 i 45).

“Fizička tortura bila je praćena psihološkom torturom, naprimjer prisilno pjevanje srpskih pjesama, govorenje kršćanskih molitvi itd.” (Isto, str. 45).

³⁵ .: OPTUŽNICE ..., str. 19-20 i 62-63; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, PRESUDA, 22. februar 2001, paragraf 583, ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 1011; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 800; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 136; .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 291; M. Omerdić, nav. dj., str. 389; M. Hauser, nav. dj., str. 400; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 411; .: MOLILASAM I H DA ME UBIJU ..., str. 96, 107, 112, 305 i dr.; .: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 239; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; .: UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ..., paragraf 447-e; “Veliki broj žena je pretrpio seksualno zlostavljanje” - “u domovima, zajedničkim logorima i posebnim logorima za seksualno zlostavljanje - bordelima ... Oko 80% silovanja dogodilo se u logorima” (S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 418).

gledali. Kad su završili, počeli su tjerati njenog oca da to uradi. Jadni čovjek je preklinjao da ga ubiju. Uz jeziv smijeh svukli su mu pantalone ... Uspio se oteti. Bio je mrtav nakon nekoliko koraka”.³⁶

Srpski agresor je zločine silovanja i seksualnog zlostavljanja (iz) vršio **“nad ženama svih starosnih dobi, od djevojčica do starica. I tu se nije radilo o klasičnom silovanju iz požude, nego o velikosrpskoj ‘proizvodnji’ potrebe za obeščašćivanjem jednog naroda, ponižavanjem njegovog ženskog roda, računajući i na proizvođenje duboke i trajne kolektivne traume zbog osjetljivosti muslimanske porodične etike spram ovog oblika poniženja ...”**³⁷

Žene, posebno mlađe, naročito intelektualke (ljekari, profesori, pravnici), kao i djevojke, pa i djevojčice, bile su žrtve silovanja i seksualnog zlo-

³⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 395; M. Begić, nav. dj., str. 130.

³⁷ .: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 10 i 11; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 107-108 i 151-155; N. Isanović, nav. dj., str. 74; .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 290-292 i 300; M. Omerdić, nav. dj., str. 184, 264, 288 i 405; M. Hauser, nav. dj., str. 395; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 408; .: *MOLILA SAM IH DAME UBIJU ...*, str. 306-307; S. Popović, nav. dj., str. 43; M. A. Sells, nav. dj., str. 40; M. Kafedžić, nav. dj., str. 397; M. Begić, nav. dj., str. 21, 43-44, 87, 92 i 130. **“Dobni raspon žrtava”** silovanja i seksualnog zlostavljanja, **“od jednokratnog do višemjesečnog”**, bio je **“od maloljetnih do starih osoba. Silovane su i žene u trudnoći. Ponekad je silovanje vršeno do znakova začeca, a žene zadržavane do viših stadija trudnoće i onda puštane”** (S. Popović - A. Bravo-Mehmedović, nav. dj., str. 418-419).

“Veći broj Bošnjakinja koje su prilikom silovanja zatrudnjele Srbi su držali u logorima dok trudnoća ne odmakne, a potom ih progonili. Više stradalnica je izjavilo da su im zločinci podrugljivo govorili: ‘Balijke, sad ćete radati male četnike’” (M. Omerdić, nav. dj., str. 415).

Zločinci su, prema kazivanju jedne od žrtava zločina silovanja, **“došli naoružani puškama, remenicima, noževima sa bijelim trakama i iz cijele zgrade na silu odveli djevojčice od 13-18 godina. U zatočeništvu u jednoj prostoriji bilo nas je oko 20 djevojčica. U početku tog zatočeništva samo su povremeno ulazili da nas isprepadaju, repetirali puške i prijetili da će nas silovati, da će nas držati tu dok trudnoća ne bude velika da bi radali njihovu djecu. Govorili su: ‘Šta vi imate radati balije, bolje je da radate Srbe’.** Negdje oko 20.05.1992. godine počeli su da izvode po dvije do tri djevojčice na silovanje. Jedan dan izveli su i mene i na silu su me svlačili i udarali šakama, onda su me dvojica držala, a druga dva naizmjenično silovala ...”

(.: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 10).

Zločinci su se, primjera radi, u Foči izjivljavali i na sedamdesetogodišnjoj starici (majci I. Veiz), koju su **“skoro svaki dan vodili u neki drugi stan”** (M. Kafedžić, nav. dj., str. 397).

Silovanja su, tvrdi Michael A. Sells, **“bila neka vrsta obeščašćenja, usko vezana sa obeščašćenjem vjerskih prostora koje su simbolizirale džamije ...”** (M. A. Sells, nav. dj., str. 40).

stavljanja, kao i žene starije dobi, pa čak i starice.³⁸ I “**djevojčice su silovane i prisustvovala su silovanju ili povređivanju majki**”.³⁹

U logorima i zatočeničkim centrima jedan broj žena bio je u stanju prisilne trudnoće (“**žene su silovane dok ne bi ostale u drugom stanju**”), pri čemu su im zločinci govorili da Muslimanke treba da rađaju srpsku djecu (“... **da Muslimanka 'rodi malog Srbina'**”). “**Nakon znakova trudnoće držane su do visokog stadija trudnoće u logoru ili pritvoru, kada su razmjenjivane ili puštane.**” Nekoliko žrtava se porodilo, pri čemu su neke majke odbacile djecu (neka djeca su usvojena), a više ih je abortiralo.⁴⁰

Sistematska silovanja su “**tokom agresije na BiH postala sredstvo za potpuno ponižavanje Bošnjakinja i njihovo protjerivanje. Agresori su iskoristili stid žrtve kao svoje moćno oružje. Posljedicama kolektivnog poniženja bošnjačkog naroda izvršen je najcrnji oblik psihološkog genocida. Silovanje do neminovnosti poroda kazuje patološko dno silovatelja i planera tog genocida**”.⁴¹

³⁸ G. Halsell, **WOMEN'S BODIES A BATTLEFIELD IN WAR FOR "GREATER SERBIA"**, *Washington Post*, Special Report, April/May 1993, str. 8-9; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 152-153; ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; N. Isanović, nav. dj., str. 74; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA** ..., str. 290-292 i 300; M. Hauser, nav. dj., str. 396-399; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 408; M. Mujkić, nav. dj., str. 173-177; M. Omerdić, nav. dj., str. 184-185, 264 i 288; S. Popović, nav. dj., str. 43-44; E. Bećirević, nav. dj., str. 193; M. Begić, nav. dj., str. 21.

³⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 300. “**Svjedočenja navode da su djeca, i najmlađa od 4 godine, bila pretučena ili seksualno zlostavljana**” (Isto).

⁴⁰ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 150-151 i 153; ∴ *BILTEN*..., br. 3, mart 1993, str. 11-12; ∴ **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA** ..., paragrafi 451 i 454- e i h; N. Isanović, nav. dj., str. 74; M. Omerdić, nav. dj., str. 288; S. Popović, nav. dj., str. 44; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA** ..., str. 239; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 411; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 322, 654 i 691; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1011; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*, str. 2, 5, 8-10 i 11; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KRŽ-05, 217, 13. august 2008, *PRESUDA*, str. 1-2 i 5; M. Kafedžić, nav. dj., str. 352.

⁴¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 395; S. Popović, nav. dj., str. 43. Odnos prema Bošnjakinjama, “**kako policije, tako i vojske**”, bio je, tvrdi žrtva genocida Izeta Veiz iz Foče,

“Silovanja nisu bile pošteđene ni trudnice, ponekad u visokom stadiju trudnoće.”⁴²

“Žrtve su, također, prisiljavane na oralni i analni seks.”⁴³

“Silovanje je bilo kombinirano sa drugim fizičkim i psihološkim metodama mučenja”, pri čemu je “stanje žrtava otežano drugim gubicima i multiplom ratnom traumom. Brojni su slučajevi gdje je bračni partner ubijen ili odveden u nepoznatom pravcu, a drugi članovi porodice ubijeni ili također, mučeni.”⁴⁴ Žrtvama su, prilikom silovanja i seksualnog zlostavljanja, nanošene teške povrede noževima, udarcima kundakom pušaka ili pesnicama, te pištoljima, pendrecima i razbijenim flašama.⁴⁵ Zločinci su žrtve, teškim udarcima rukama ili kundakom puške i uz prijetnju pištoljem (“... uzeo je pištolj i stavio u usta ...”), služeći se raznim pogrđnim riječima i psovka, prisiljavali na seksualne radnje i sa životinjama (teladima),⁴⁶ što predstavlja sknavljenje ljudskog roda.

“odvratan, neljudski, grubo ponižavajući. Nisu imali milosti ni prema djevojčicama, ni prema starijim ženama ...” (M. Kafedžić, nav. dj., str. 397).

⁴² S. Popović, nav. dj., str. 44; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 65.

⁴³ S. Popović, nav. dj., str. 44. U tim se slučajevima “kao žrtve pojavljuju žene i muškarci”.

⁴⁴ S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 419.

⁴⁵ M. Begić, nav. dj., str. 21; ∴ UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ..., paragrafi 450-451 i 454-f. “Batiranje i mučenje česta su propratna pojava” silovanja i seksualna zlostavljanja (∴ UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ..., paragrafi 448 i 450-451).

⁴⁶ ∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 301; M. Begić, nav. dj., str. 313 i 373; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 1011. Zločinci su u Hambarinama (Prijedor) augusta 1992, pored ostalih civila, ubili “tri djevojke koje su bile u kupaoni. Jednu djevojku koja je bila na tuširanju silovali su pred ženama i ubili” (Isto, str. 371-372). Nakon što su jednu Bošnjakinju više puta silovali, nanošeci joj teške tjelesne i psihičke povrede, prisilili su je na seksualne radnje sa teletom: “Doveli su ono tele (koje je bilo muško) i rekli da moram njemu da pušim. Ako ne uspijem da mu dignem 'onu stvar' da će me ubiti. Tada sam mu rekla: 'Zašto mi to radite?' Jedan od njih je došao do mene i ošamario me. Tada je rekao: 'Niko te ništa nije pitao. Šuti'. Počela sam plakati. Kasnije je uzeo pištolj i stavio mi u usta, govoreći: 'Udahni, gotova si!' Pošto sam prestala plakati, rekao je: 'Idi i izvrši ono što smo ti rekli!' 'Ubijte me, ali ne mogu to napraviti'. Nakon toga su mi rekli da

Djeca, uključujući i bebe, veoma često su prisustvovala i bila svjedoci i žrtve zločina sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja.⁴⁷

U zločinima sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja učestvovali su **“vojnici, policija, komšije, bivše kolege s posla i iz škole - javno i tajno, pojedinačno i grupno, koristeći se svim oblicima maltretiranja, tuče i prijetnji, mnoge žrtve na kraju su bile preklane i izmasakrirane. Na silovanja su bili primoravani i najbliži srodnici (naprimjer da otac siluje kćerku, sin majku)”**.⁴⁸

Zločinci su mlađe žene, djevojke i djevojčice silovali **“pojedinačno ili u grupi, od jednog vojnika ili od mnogo njih ... Bile su vraćane, ponovo izdvajane ... Svaki dan, svaku noć, sedmicama, mjesecima. Žene su postajale trudne i u tom stanju i dalje silovane i tek onda protjerivane kada se nije mogao izvršiti abortus”**.⁴⁹

svežem tele. Svezala sam ga, a ovaj što ga poznajem je rekao da mora da svrši. To su bile takve muke, jer sam morala to raditi sat vremena. Začuđivalo me kako sam samo tako mogla to napraviti. Tada sam odlučila da moram sve to izdržati ...” (M. Begić, nav. dj., str. 373).

⁴⁷ S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 419.

⁴⁸ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 220; *∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 301; M. Omerdić, nav. dj., str. 397; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 412; R. Halilagić, nav. dj., str. 467-468. U Republici Bosni i Hercegovini **“masovna silovanja često su”**, tvrdi prof. dr. Ruth Seifert, **“sprovođena kao javni spektakli. Muškarci su bili prisiljeni da posmatraju mučenje svojih žena ...”** (R. Seifert, nav. dj., str. 444).

“Žrtve su mogle identifikovati konkretne silovatelje i mučitelje u logorima, sa punim imenima i ličnim biografijama. Žrtve su ponekad prepoznavale komšije, kolege, bivše školske učitelje i prijatelje među zločincima. Srbi iz Srbije opisani su od strane žrtava kao suroviji i sa manje milosti nego bosanski Srbi” (S. Popović, nav. dj., str. 45).

Zločinci su **“prisiljavali srodnike na seksualni odnos: otac-kćerka, brat-sestra, bračni par pred mučiteljima”** (S. Popović, nav. dj., str. 44).

Izvršioi zločina silovanja i seksualnog zlostavljanja su poznavali žrtve. Tako su, naprimjer, na području Foče **“najčešće to bile komšije, radne kolege, dojučerašnji prijatelji. Oni bi svoje žrtve izvodili iz mase da bi što više osoba znalo da ih odvođe da ih obeščaste. Često su silovanja vršili i pred više lica, pred roditeljima, muževima, braćom”** (R. Halilagić, nav. dj., str. 467-468).

⁴⁹ *∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 294-295 i 301-302; M. Hauser, nav. dj., str. 396; *∴ UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragrafi 454-c; 227 i 454-c; M. Kafedžić, nav. dj., str. 352. Dr. Monika Hauser tvrdi da su **“preko 95% žena koje su silovanjem ostale trudne zahtijevale abortus”** (M. Hauser, nav. dj., str. 399).

Mnoge žene su “od vojnika držane u kućnom zatvoru radi redovnog silovanja i obavljanja kućnih poslova, pošto bi njihove muževe prethodno odveli ili nad njima izvršili egzekuciju”.⁵⁰

“Mnoge žene, neke mlađe od 18 godina bile su neprestano silovane” u selu Liplje (Zvornik). Zločinci su ih “držali zatvorene deset dana u improviziranoj kući, gdje su ih svake noći silovala trojica ili više muškaraca”. Svaku ženu u tom selu su silovali, uglavnom Srbi, komšije žrtava tog zločina. Neke djevojke su silovane i u prisustvu očeva. Lijepu Neziru Fahrić (17) silovali su, a zatim zadavili.⁵¹

U kući Đuze Salihovića zatočeno je “400-500 u dvije sobe. Izvodili su nas jedno po jedno i popisivali. Onda je počelo fizičko zlostavljanje i izdvajanje djevojaka i mlađih žena ... Iz dana u dan sve je postajalo teže tukli su nas, silovali žene, klali ljude, zakopavali žene i ljude žive, sjekli ih i solili, a ja sam sve to gledala. Bili smo gladni i žedni. Davali su nam samo po komad tvrdog hljeba dnevno i ako gdje stignemo da se napijemo vode. Gledala sam kako niz ulicu tjeraju komšiju da hoda na rukama i nogama, bio je go i sav isprebijan i na kraju zaklan od uha do uha. Ako smo htjeli u WC pratio nas je agresorski vojnik, nisu nam dali samim. Od Salihović Paše tražili su da preda navodno zakopano oružje i pare i nju su najviše tukli i njenu sestru Sadetu. Pašu su jedne noći razapeli i topili su po njoj zapaljenu plastiku, a mi smo to svi gledali. Zatim su joj rekli da će da zakolju njenu sestričnu Jasminu

Zločinci su više zatočenica odveli “u neki stan. Vozač nam je rekao da se opustimo i da nam se ništa neće desiti. Neko je u tom momentu zalupio na vrata. Došla su i ona dvojica iz auta na raskrsnici i još neki poslije. Navaljivali su na nas dvije. Ni sama ne znam koliko ih je bilo. Bili su veoma grubi i željeli su da se to radi u sobi i svi zajedno. Oko ponoći silovao me je peti, a zvao se Željko i bio je u civilu. Ni sama ne znam koliko ih je poslije bilo, uglavnom trajalo je čitavu noć da bi se završilo oko pola sedam ujutro ...” (.: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 301).

⁵⁰ M. Hauser, nav. dj., str. 397; N. Isanović, nav. dj., str. 74.

⁵¹ R. Gutman, nav. dj., str. 113 i 119-129; M. Omerdić, nav. dj., str. 411-412; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 666; .: TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 70 i 202.

da bi ona priznala ...”.⁵² “Svakog dana i noći izvodili su žene i djevojke, odvodili van kuće i silovali ... Sve djevojke i žene koje su odvedene bile su maltretirane, silovane, a neke su i pretučene.”⁵³

⁵² .: TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 202; .: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 284. “Za ovo 10 dana maltretiranja i tuče, silovanja i odvođenja pojedinaca 1-2 u nepoznatom pravcu, doživljavali smo razne strašne stvari. Jednog dana, ne znam kojeg, izvodili su jednu po jednu porodicu u drugu kuću uzimali sve što smo imali, zlato, novac, devize i druge vrijednije predmete. Ovom prilikom sakupili su od naroda oko 10-20 kg zlata, deviza i veću količinu vrijednijih stvari.

Svake noći dok smo bili ovdje zatočeni odvodili su mlađe žene i djevojke na silovanja, a obzirom da sam bio u kupatilu te kuće mogao sam čuti vapaje, otimanja, jecanje i plač žena i djevojaka. Među onima što su odvedene bile su: F. stara oko 16-17 godina, S. stara oko 16 godina, M. stara oko 30-40 godina i njena zaova stara oko 19 godina. M. je zbog suprostavljanja silovanju i otimanja bila udavljena i bila je gola. Ovo sam vidio prilikom napada naših boraca. M. je bila stara oko 15 godina.

Ovom prilikom četnici su silovali oko 15 žena i djevojaka. Za ovo 10 dana zatočeništva četnici su odveli oko 15 muškaraca, koji se nisu vratili i još neke žene. Jednog dana, a mjeseca se sjećam, tj. maja, mene i porodicu su odveli u kuću S. S., gdje su bila 3-4 četnika. Nisam ih poznavao, naredili su mi da legnem na leđa na pod, jedan od četnika stao mi je nogom na jednu, a drugi na drugu ruku, dok mi je treći držao noge. Jedan od četnika izvadio je pištolj i naredio mi da zinem, što sam i uradio, prijetio mi da će pucati. Nije pucao, ali je nakon ovog izvadio nož i stavio mi nož pod grlo, pitajući me gdje mi je dijete. Odgovorio sam da je tu, a naredio mi je da ga dovedem. Djetetu su mi stavljali nož pod vrat i prijetili klanjem, a mali je bio star samo 4 godine.

Za vrijeme našeg zatočeništva vidio sam da su četnici skinuli skroz gole mještane i to S., snahu joj R. i S., te ih tjerali gole asfaltom do škole u Liplju, četveronoške i nazad nekih oko 1 km. Obzirom da im ovo nije bilo dovoljno počeli su ih pržiti zapaljenom PVC kantom i otopinu plastike kapat po tijelu, a nakon ovog solili su opekotine. Zvjerski su tukli P. zbog zlata i novca - deviza, jer joj je muž radio u Njemačkoj, također su je palili i solili rane. Nije im kazala za to što su tražili pored svih ovih strahota. Četnici su nam prijetili toga dana da će nas sutra sve pobiti, a pola poklati ...” (* * GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 283-284).

⁵³ .: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 281-282. O navedenim i drugim zločinima jedna od žrtava iznosi stravične podatke: “Mene su izveli pred kuću, stavili mi lanac oko vrata i naredili da dam novac ili će me ubiti. Lanac su uvrnuli, stisnuli mi vrat. Zatim su me lancem nekoliko puta udarili po glavi. Zatim je uzeo iglu i rekao da će mi oko probiti, ako mu ne dam marke. Uzeo me potom za nos, izvadio nož i rekao da će mi odsjeći nos. Ponovo me lancem udario nekoliko puta po leđima. Zatim uzima lanac od motorke i tuče me njime.

Istovremeno sam dobila preko stotinu šamara, tučena sam bičem, glavom su mi udarali o zid, tukli me motikom. Naredili su mi da idem kući da im pokažem gdje sam zakopala novac.

Išla sam kući, ali pošto nisam imala maraka nisam im mogla ni donijeti. Rekao je da će brojati do deset, a ako ne kažem da će me ubiti. Pošto sam ponovo rekla da

U osnovnoj školi u Liplju, gdje su, također, zatočene “žene i djevojčice, izvodili su djevojčice od 11 godina i silovali, a sva djeca koja su nosila ime Alija su klata. Tjerali su gole žene da donose hranu za djecu, gole da muzu krave ... U školi u Liplju tjerali su muškarce da kopaju jame u kojima su ih trebali pobiti. Žene su probadali nožem, rezali im dojke, sjekli uši i ruke”.⁵⁴

Nakon što su u selu **Kostijerovu** likvidirali “**35 mladih muškaraca Bošnjaka**”, zločinci su “**potom krvavih ruku silovali njihove žene i kćeri**”.⁵⁵

U ambulanti Doma zdravlja Drinjače “**sakupljene su maloljetnice iz tog sela, u kome je izvršen strašan masakr nad mještanima. Samo u mjesnoj džamiji ubijeno je 45 Bošnjaka. Te sakupljene maloljetnice Srbi su silovali cijelu noć. Dovedi su jednu trudnicu u petom mjesecu trudnoće, pa su se i nad njom na najgori način izživljavali ...**”.⁵⁶

Masovna silovanja vršena su i u spomen-sobi i stanu Doma kulture Drinjača. Među silovanim ženama bila je i maloljetna djevojčica, kao i žena u petom mjesecu trudnoće. Dok je silovao u prisustvu više zlo-

nemam nastavio je da me tuče nogama, rukama, te me baca o zid, itd. Četnik koji me je tukao imao je oko 23 godine, visok je oko 185 cm, plav, normalno ošišan, u plavoj trenerci, a ranije ga nikad nisam vidjela. Više od pola sata me tukao, a zatim me uveo u moju kuću. I tu je nastavio da psuje i mene tuče.

Zatim su me vratili u kuću gdje su me prihvatile moje komšinice. Tu su mi stavili obloge, te sam došla k sebi. Zatim su odvezli ženu po imenu F. njenoj kući da donese oružje. Kada su je vratili nazad pred kućom su je udarali sjekirom po glavi, a zatim natjerali A. da joj stavlja so na ranu. U velikim mukama žena je umrla, a po oslobođenju su je vojnici našli u jednoj rupi pored rijeke. Za njenog muža se ništa ne zna. Isto tako izveli su i S., star oko 60 godina, pretukli ga, a zatim ubili. Skinuli su ga golog i tjerali da se penje uz konopac, a zatim su ga tjerali onakvog golog među žene i muškarce. Djevojka B. nađena je u kući S. gola, polomljenih ruku i nogu, sva u modricama, mrtva.

F. su odsjekli uho, natjerali da ga pojede, a zatim ga zaklali. Prilikom našeg oslobođenja moj muž je ubijen” (Isto, str. 282).

⁵⁴ ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 284-285. Neke preživjele žrtve “nemaju ruku, nekima su uši bile odsječene, ženama po jedna dojka, neke su bile probodene nožem, svaka je bila silovana, muškarci su bili modri i pretučeni, naravno oni koji su ostali živi” (Isto).

⁵⁵ M. Omerdić, nav. dj., str. 411.

⁵⁶ Isto.

činaca nastavnicu, nakon što je jakim udarcima i uz pomoć noža, oborio na pod, Zoran Ristanović joj je sisao krv iz vrata i oko njenih grudi.⁵⁷

I u “užasnom Čelopeku kod Zvornika”, u jednoj sobi Doma kulture, “sa još puno duša, gdje smo bili skoro jedno preko drugog. Te noći, nas, djevojke, su ponovo izvodili u neke druge sobe i njih deset je nas četiri silovalo. Udarali su nas ako vrisnemo ili zovemo u pomoć ili ako plačemo. Govorili su nam da smo od sada njihove žene ...”.⁵⁸

U osnovnoj školi u Diviču, u posebnoj prostoriji na bilijarskom stolu, zločinci su silovali djevojke i djevojčice.⁵⁹

⁵⁷ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU**, str. 242-244; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 671. Nakon što su zločinci “iza zgrade Doma kulture” u Drinjači ubili više civila muškaraca, “ženama i djeci koji su čekali ispred Doma, naredili su da odu u zgradu, gdje su onda žene silovali” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 671).

⁵⁸ .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 168; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 74.

⁵⁹ .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 285. “Jula 1992. godine, srijeda, oko 23 h, došla su dvojica i naredili da nas dvije idemo da čistimo WC. Izašla je moja svekrva, ali je vraćena pod izgovorom da je stara i da treba neka mlada. S. je otišla sa jednim da donese vode i pere WC. On je pitao ima li koja cura da hoće da se uda za njega, on bi se ženio. Drugi je došao i mene odveo (plav, visok, star oko 30 godina, kratko ošišan, plava milicionerska uniforma, ime mu ne znam). Naknadno sam se raspitivala i mislim da se zove Č. ili D. Dali su mi kantu (šuplju) i rekli da sa njim idem na jezero da naspem vode. Ja sam zahvatila vodu, ali ona je istekla. On je bio ljut i psovao je. Onda je rekao da neko ode u garažu i nađe drugu kantu.

Ja sam ušla u garažu u kojoj se nalazio motorni čamac. On je ušao za mnom i rekao da se svučem. Ja sam odbila i počela plakati. Na to mi je rekao: ‘Moju su sestru silovali i zaklali i ja ću tebe, jebem ti mater’. Na meni su bile suknja i pantalone. On me otkopčao i pocijepao odjeću. Govorio je da će me ubiti. Plakala sam, otimala se, ali je bio jači. Stavio je automatsku pušku uza zid, mene je svukao i stavio na čamac. Imao je i nož kojim je prijetio da će me zaklati. Ja sam vrištala i galamila. Žene su me čule, ali nisu smjele izaći. Pocijepao mi je donje rublje i bacio. Podigao me je na čamac. Plakala sam i molila, govorila da imam dvoje djece, ali nije vrijedilo. Uradio je šta je htio. Izmakao se i obukao. Ja sam plakala, ustala i obukla se. Naredio je da odem nasuti vodu. Drugi je naišao i pitao me: ‘Šta je bilo?’ Plakala sam i rekla: ‘Nije ništa’ i produžila u WC. Prosula sam vodu i vratila se u

Na farmi u selu Pilica, gdje je bilo zatočeno preko 1.000 civila (“**više hiljada. Sve civili ...**”), (s područja istočne Bosne, uglavnom s područja općine Zvornik), “**svaku večer Srbi su odvodili po nekoliko djevojaka, silovali ih, a potom vraćali nazad u sobu. Najgore su prolazile one koje su se odupirale na bilo koji način. Neke su zbog toga grubo silovane, pa onda ubijene ...**”.⁶⁰ U jednoj sali bilo je oko 20 djevojaka, uglavnom iz Vlasenice, Zvornika i Bratunca, među kojima i jedna majka iz Cerske, sa dvoje maloljetne djece, djevojčicama od dvije i devet godina. “**Najmlađa je mogla imati oko 13, a najstarija oko 22 godine. Na podu je bilo vrlo malo slame.**” U susjednoj sobi bile su starije žene, neke od njih su bile majke zatočenih djevojaka. Međusobno nisu smjele kontaktirati. “**Srpski policajci su to strogo kažnjavali, udarajući najčešće čizmama one koje bi se usudile progovoriti.**”⁶¹

Jedne večeri su, pored ostalih, silovali i djevojčicu od devet godina, kao i njenu majku.⁶²

salu za spavanje. Sve sam ispričala svekrvi, a ona mi je rekla da nikome ništa ne pričam. Te noći nismo spavale uopšte. Moj muž se nalazio u susjednoj sobi. On o tome nije ništa čuo. Saznao je ujutro tek oko 10 h. Kada je ujutro ušao u spavaonicu, ja sam ležala. Sumnjao je i natjerao me da sve ispričam ...” (Isto).

⁶⁰ .: MOLILA SAM IH DA ME UBIJU, str. 283-284; M. Omerdić, nav. dj., str. 412; J. Trbić, nav. dj., str. 230.

⁶¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 412; N. Isanović, nav. dj., str. 74; .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 84 i 311; J. Trbić, nav. dj., str. 230; M. Begić, nav. dj., str. 339. “Svaku noć su odvodili po nekoliko djevojaka radi silovanja.” One zatočenice koje su se “odupirale najgore su prošle. Neke su i zvjerski ubijene”. Jedna od njih je “tu provela dva mjeseca, gladna i žedna, satrvana i ponižena. Potom su je odveli u sljedeći koncentracijski logor Batković kod Bijeljine, na raspolaganju novim srpskim zločincima” (M. Omerdić, nav. dj., str. 412).

⁶² J. Trbić, nav. dj., str. 230. “Jedno veče odveli su mi stariju curicu, a kad sam ih pitala kuda je vode, nisu htjeli ništa da mi kažu. Čekala sam, prošlo je više od 24 sata, ali je ne vraćaju. Drugo veče, poslije ponoći, došli su i po mene. Mlađu sam kćerku morala ostaviti u sobi. Uveli su me u neku prostoriju, u kojoj, osim zategnutog paravana, nije bilo ništa. Na podu nije bilo nikakve prostirke. Bilo ih je sedam u sobi, sjećam se samo dva imena, Petra i Matije. Jedan od njih mi je naredio da se raspnem, ako želim da opet vidim kćer. Morala sam ih poslušati. Dok sam se skidala, govorili su mi razne pogrdne riječi. Zatim su mi naredili da legnem na pod. Silovali su me svi, jedan za drugim ... Sve je to trajalo, mislim, oko dva sata. Dok su mi to radili mislila sam samo na curicu. S vremena na vrijeme gubila sam svijest. Kad su se zadovoljili, naredili su mi da se obučem. Potom su mi rekli

U hotelu “Vidikovac” kod Zvornika vršena su, također, silovanja. U tom objektu zločinci su, pored ostalih, silovali i nekoliko djevojaka iz Brčkog, koje su iz zatočeničkog centra u Bescarinskoj zoni odveli u navedeni objekat.⁶³

U zatočeničkom centru “Novi izvor” u Zvorniku su, također, vršena silovanja.⁶⁴

Zločinci su, nakon izvršenog genocida u Glogovoj, 9. maja 1992, žene i djecu protjerali, “**pri čemu su neke žene silovali**”.⁶⁵ I po dru-

da pođem iza paravana i poneseš svoje prase. Bila sam iznakažena, prljava i iscrpljena, ali sam bila kao gromom pogođena kad sam vidjela svoju curicu. Ležala je na leđima, sva u pjenu, modra i bez svijesti, bez donjeg veša i krvava između nogu. Moja devetogodišnja kćerka je dva dana bila zlostavljana od životinja u ljudskom obliku. Od bola i straha izgubila sam svijest i pala na pod. Ne znam koliko sam tu ležala. Kad sam došla sebi, uzela sam malo vode iz plastičnog kanistera koji je stajao u uglu, umila malu i nakon izvjesnog vremena nekako je vratila svijesti. Uzela sam je u naručje i stražari su me pratili dok sam se vraćala u sobu.

Svako večer su odvodili po nekoliko djevojaka, silovali ih, a potom vraćali nazad u sobu. Najgore su prolazile one koje su se odupirale na bilo koji način. Neke su, zbog toga, poslije silovanja ubijene.

U Pilici sam sa djecom provela više od dva mjeseca, maltretirana, silovana, gladna i žedna. Od hrane smo dobijali krišku hljeba i jedno kuhano jaje. To je bilo sve u toku 24 sata. A onda su nas povelu u logor u Batkoviću, pored Bijeljine. Pored mene i mojih kćerki, u kamionu je bilo još dvadesetak Srba. Tokom vožnje ti su nam četnici psovali tursku majku, nazivali nas balinkurama. Povremeno su nas šamarali, pljuvali i udarali nogama, pesnicama i nekakvim palicama. Pokušavala sam zaštititi djecu svojim tijelom, ali to ih je još više razbjesnilo. Udarci su pljuštali po meni” (Isto, str. 230-231).

Dok su zločinci silovali navedenu zatočenicu (S. G.), njena mlađa kćerka od dvije godine “ostala je u sobi kod jednog čovjeka. Nakon dva-tri sata, kada sam se vratila u salu, našla sam kćerku kako leži i spava na slami, pored tog čovjeka. Usne su joj bile isječene, tekla je krv, a ona je spavala. Pitala sam onog čovjeka: ‘Šta je bilo?’ Rekli su mi da su nakon mog odlaska došla dva četnika i tu, pred njima, mojoj kćerki žiletom rasjekli obje usne. Uzeli su je za uši i ošamarali, a onda joj žiletom napravili dvije posjekotine na usnama, i danas su vidljivi ožiljci. Stavila sam kćerku S. pored nje, jer je bila i dalje u nesvjesnom stanju. Tek oko 05,30 sati ujutro S. je došla sebi ...” (: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 74 i 311).

⁶³ .: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 259-260.

⁶⁴ Isto, str. 277.

⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVI-

gim selima (u kućama, šumi i drugim mjestima), uz najveće grubosti i batine, izvršena su silovanja i seksualna zlostavljanja.⁶⁶

Agresor je na stadionu u **Bratuncu** iz mase zatočenih civila “**prebirao djevojke i mlade žene**”, odvodio ih u Osnovnu školu “Vuk Karadžić” i stanove, gdje su ih silovali.⁶⁷

U logoru u Kravici - u srpskoj pravoslavnoj crkvi, “**koju su Srbi pretvorili u mjesto mučenja, ubijanja i obeščaćivanja muslimanskih djevojčica i žena**”, “**vršena su silovanja djevojčica od trinaest godina na očigled ostalih logoraša**”. Zatočenicu G. Dž. iz Glogove u logor je “**dotjerao Jerković Sveto iz sela Bočića. U Kravicu su doveli oko sto žena, djece i muškaraca ... Utjerali su nas u crkvu ... Silovanja su vršena nad mladim ženskim osobama**”.⁶⁸

Mnoge zatočenice logora Sušica (Vlasenica) su, “**od početka juna pa do približno 15. septembra 1992**”, bile “**podvrgnute zlostavljanju seksualnog sadržaja, koje je obuhvatalo silovanje i ponižavajuće fizičko i ver-**

NOM), 31. maj 2002, paragraf 626; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 148-149; * * **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 273-274; N. Mašić, nav. dj., str. 43-44. O tom zločinu jedna od žrtava navodi: “**Mene i moju rođaku H. izdvojili su iz grupe i povelili prema šumi. Prvo su povelili H. i sa njom je išao jedan četnik. Mene su vodila trojica i kada sam se približila mjestu na kome se nalazila H. vidjela sam da je sa nje bio skinut donji veš. A taj koji je nju silovao u ruci je držao nož kojim joj je prijetio.**

Ostala trojica maskiranih četnika mene su doveli blizu mjesta na kome se nalazila H. Jedan od njih odmah je povikao: ‘Skidaj se ...’, psujući meni i Aliji Izetbegoviću majku. Pošto sam odbila da se skinem, drugi četnik je izvadio nož i zaprijetio da će me zaklati ako se ne skinem. Kako je u međuvremenu jedan četnik negdje otišao, ostala dvojica svukli su sa mene dimije i gaćice, dok su gornji dio odjeće zavrtili i ostavili na meni. Nakon toga oborili su me na zemlju tako da su me silovali jedan za drugim ona dva četnika, što je učinio i onaj treći, koji je ubrzo došao na mjesto događaja. Dok su me silovali u ruci su držali nož okrenut prema mom vratu, kojim su mi prijetili, govoreći da samo ako pisnem da ću odmah biti zaklana.

Poslije izvršenog silovanja povelili su nas prema cesti, gdje sam pored kanala vidjela više ubijenih ljudi” (.: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 273).

⁶⁶ .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 274; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 301-302.

⁶⁷ .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 275-276; N. Mašić, nav. dj., str. 57. Na području Bratunca je u toku maja 1992. “**više desetina Bošnjakinja silovano**” (N. Mašić, nav. dj., str. 57).

⁶⁸ .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 71-72 i 75.

balno maltretiranje. Dragan Nikolić je lično odvodio i na druge načine omogućavao odvođenje zatočenica iz hangara, znajući pritom da se to čini u svrhu silovanja i drugih oblika ponašanja koje predstavlja seksualno zlostavljanje. Seksualno zlostavljanje vršili su logorski stražari, pripadnici specijalnih snaga, lokalni vojnici i drugi muškarci”.⁶⁹

“Zatočenice su seksualno zlostavljane na raznim mjestima, kao što su stražarska kuća, kuće u okolini logora, hotel 'Panorama', vojni štab, te mjesta na koja su te žene odvođene na prisilni rad. Dragan Nikolić je dopuštao da se zatočenice, među kojima su bile djevojke i starije žene, verbalno maltretiraju ponižavajućim prijetnjama seksualnog sadržaja u prisustvu drugih zatočenika u hangaru. Dragan Nikolić je omogućavao odvođenje zatočenica tako što je dopuštao stražarima, vojnicima i drugim muškarcima višekratni pristup tim ženama i tako što je na druge načine podsticao ponašanje koje predstavlja seksualno zlostavljanje.”⁷⁰

Nikolić je “lično odvodio žene svih godina starosti iz hangara i predavao ih u ruke muškaraca za koje je znao da će ih seksualno zlostavljati ili silovati, da bi ih zatim vraćao u hangar”. One koje su “se opirale, bile bi likvidirane”.⁷¹ On je “iz hangara izvodio djevojke i žene ... Uveče bi izveo djevojke, ujutro bi se vraćale raščupane, tužne i nisu smjele imati s nama kontakta. [...] Međutim, svaka od njih bi se povjerila, da li drugarici, da li majci, sestri i rekla bi šta se desilo te prethodne noći. [...]. Pa događalo se to, možete zamisliti šta se događalo. Odvođene su ne svojom voljom, a nisu imale drugog izbora da se zaštite i da se odbrane, nego da rade ono što im naredi, šta im se kaže. Morale su biti, bile su prisiljene da - ne znam kako da se izrazim - da vode, da imaju seks sa nepoznatim ljudima ili poznatim. Morale su sve da rade što im se kaže”.⁷²

⁶⁹ ICTY, Predmet IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 18. decembar 2003, paragrafi 61 i 87; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 114, 140 i 150-151.

⁷⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA*, 18. decembar 2003, paragrafi 61 i 88. Zločinci su i u hotelu “Panorama” vršili silovanja i seksualna zlostavljanja (.: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 114).

⁷¹ Isto, paragrafi 61 i 194.

⁷² Isto.

Zatočenice su preživjele “sve vrste strahota i trauma zbog fizičkog zlostavljanja, psihičkog i seksualnog mučenja, gladovanja, premlaćivanja, silovanja, seksualnog zlostavljanja, prisilne masturbacije, uskraćivanja hrane i loših higijenskih uslova. Zatočenici su često traumatizirani zbog toga što su bili prisiljavani da gledaju kako druge zatočenike, koje su dobro poznavali, tuku, muče ili pogubljuju”.⁷³

U logoru Sušica, u kome su zatočenice zatekle “oko 1.000 muškaraca, ranije odvedenih Bošnjaka iz Vlasenice”, “uvjeti preživljavanja bili su gotovo neizdrživi. Nas, žene su odvojili od muškaraca. Sve smo skupa bile u jednoj velikoj prostoriji. Morale smo četnicima sve da radimo. Vodili su nas da vadimo krompir i trgamo kukuruz iz bošnjačkih njiva, da beremo šljive i jabuke. Krompir, kukuruz i voće donosili smo u vrećama na leđima. Bile smo jako iznurene i izmučene ...”.⁷⁴

Zločinci su “svaku večer s baterijskim lampama upadali u našu prostoriju, izvodili žene da ih siluju i da se seksualno izživljavaju nad njima. Žene su se opirale, a oni su one koje su bile najglasnije grubo izvodili i ubijali. Pet žena koje su se najviše opirale ubili su neposredno pokraj logora”.⁷⁵

Zločinci su na području Vlasenice silovali Bošnjakinje i u stanovima,⁷⁶

⁷³ Isto, paragrafi 61 i 205.

⁷⁴ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 397.

⁷⁵ Isto. Zločinci su iz logora Sušica (iz hangara) u kasnim noćnim satima izvodili zatočenice i u stražari (manjem objektu koji se nalazio pored hangara u kojem su boravili stražari) ih silovali - jedni su žrtve držali za ruke, a drugi silovali i seksualno zlostavljali (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*, str. 64-65). Zločinac Goran Višković je jednoj zatočenici, nakon silovanja, u kojem je učestvovalo više zločinaca, “u polni organ stavljao policijsku palicu (pendrek)”, a poslije, kada je žrtva “već bila krvava od udaraca i molila je da je ubiju”, iz prostorije ju je izveo jedan od zločinaca, “uhvativši je za kosu i naredivši da na putu do hangara sa poda liže krv nekog mladića kojem su prethodno urezali križ na čelo” (Isto).

⁷⁶ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*. Goran Višković je 10. jula 1992. u stanu Time Huremović (Ulica Vuka Karadžića br. 4), zajedno sa dvojicom srpskih vojnika (“Vukšom i sinom Čede Vržine”) silovao Jasminu (Osmana) Huremović (rođena 1958). Nakon što su je “sva trojica silovali”, odsjekli su joj kosu (Isto, str. 65 i 67).

kućama,⁷⁷ po njivama i šumama.⁷⁸ Zatočenice su odvodili u susjedna sela i silovali i seksualno zlostavljali. Tako su u selu Derventa (Milići) u jednu kuću odveli tri žene i više ih je zločinaca, uz šamaranje i prijeteće noževima da će ih poklati, silovalo. **“Svake noći su dolazili i orgijali do zore, a jedne noći su u kuću doveli i dvojicu dječaka”** i natjerali da ih siluju.⁷⁹

Djevojke - zatočenice iz logora Sušica odvodili su na njive da kopaju **“potpuno gole i iznemogle. Odvodili su nas sa njive u obližnju šumu i jednu po jednu silovali ...”**.⁸⁰

Zločinac Goran Višković je, u periodu 13-19. jula 1992. u mjestu Luke (Vlasenica), **“gdje su bili zaustavljani autobusi i kamioni prepuni civila žena i djece, koji su prebacivani iz logora Sušica na teritoriji pod kontrolom bosanskih muslimana”**, pri čemu su **“pripadnici srpske vojske i policije sudjelovali u prisilnom preseljenju i odvajanju žena i djevojaka, kojima se gubi svaki trag”**, u pratnji **“pomenutih vozila posmatrao odvajanje, govoreći ‘vidi bula koliko ćemo ih imati’”**. Zločinac Predrag Bastah, **“koji je vozio jedan od kamiona sa ceradom, zviždukom i povikom ‘odvojite što više mladih žena i djevojaka i posijte što više našeg sjemena, davao znak neidentificiranim srpskim vojnicima koji su bili u blizini mjesta gdje je zaustavio kamion da su stigli, a potom bi ti vojnici tako i postupali, odvajajući žene, djevojke i djecu ...”**, čija tijela nikada nisu pronađena.⁸¹

⁷⁷ Isto, str. 8. Goran Višković je u periodu od 2. juna do 2. jula 1992. **“zajedno sa čuvarima pripadnicima srpske vojske i policije, u više navrata silovao osobu pod pseudonimom 6, koju je izvodio iz logora /Sušica - prim. S. Č./ i odvodio u kuću u neposrednoj blizini logora, gdje ju je u jednoj od soba silovao i seksualno zlostavljao, tražeći od nje da mu uzvrća ljubav i da vrišti ...”** (Isto, str. 8).

⁷⁸ .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 168.

⁷⁹ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 397-399.

⁸⁰ .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 168.

⁸¹ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRE-SUDA*, str. 9 i 81; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 151; M. A. Sells, nav. dj., str. 38. Kada su zločinci protjerivali civile u pravcu Kladnja, **“tu u autobusu je bilo puno poznatog svijeta, bilo je žena, djevojaka i djevojčica i jedan stariji čovjek kad smo došli blizu Tišće, na jednoj barikadi bio je jedan Rumun i on je bio najopasniji. Bilo je oko desetak četnika i oni su nas izveli, okružili i odvojili jednu grupu žena i djevojaka i rekli im da će njih zadržati da kupe sijeno. Ja ne znam svaku ženu**

U koncentracionom logoru Pelemiš (**Kladanj**), kroz koji su “prošle tisuće Bošnjaka s područja kladanjske, vlaseničke, olovske i susjednih općina”, agresor je organizovao “prave orgije nad Bošnjakinjama”, posebno nad djevojčicama i djevojkama. (“... Jednoga dana srpski zločinci su na livadu istjerali djevojčice i djevojke, sve ih obnažili i pred njihovim roditeljima i rođacima natjerali da kose travu.”)⁸²

Poseban koncentracioni logor za žene “Srbi su formirali i u Šekovićima. U njemu je bilo zatočeno preko 800 Bošnjakinja, mahom mlađe dobi. Neke od njih prodane su kao bijelo roblje”.⁸³ Zločinci

poimenično, a sigurno mogu reći da su od meni poznatih žena i djevojaka tu zadržali Kreštalica Rasemu, zvanu Zlata i njenu kćerku Minelu, staru 6 godina, zatim Gerović Azemu, Sanelu i Amelu, kćerke Hajrudina, i Nuhanović Đulu sa djetetom starim 12 godina ...” (: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 151).

Zločinci su “poslije istovara iz kamiona sve djevojčice od dvanaest godina, pa nadalje zadržavali tu /u Tišći - prim. S. Č./ Također i mlađe udate žene su posebno razdvojili i zadržali ... Pojedine su odvodili i u druge logore”, kao što je Pelemiš, kao “i na obavljanje radova u Vlasenici i Šekovićima ... (Isto, str. 150-151).

⁸² .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 298; M. Omerdić, nav. dj., str. 225. Nekoliko djevojaka je bilo zatočeno “u kući D. S., koji je otjeran u logor Batković”, “gdje su ‘služile’ srpskim vojnicima ... Otac H. umro je kada mu je kćerka naga na poslužavniku nosila piće. Hodžu M. M., također su doveli tu. Pred njega su doveli devet djevojaka i naredili mu da doji te djevojke, privodeći mu djevojke sa većim grudima” (: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 75 i 298).

Na spratu jedne porodične kuće zatočene su žene, “a u prizemlju nekoliko muškarca. Od hrane dobijali smo ono što ostane iza vojske. Iza kuće u kojoj sam ja bila, svakodnevno su izvodili djevojke i djevojčice od 13-14 godina. One su se vraćale šokirane, uplakane, pocijepane. Od četnika koji su izvodili sjećam se nadimaka: Maćak, mlad, djetinast, povisok, mršav, smeđ; Čiča, mlad, visok, mršav, plav; Žarko, smeđ, puniji, niže građe; Željko, smeđ, visok; komandant njihove jedinice Mišo Pelemiš, crn, srednje visine; Rafe Pepić, visok, smeđ, ima plave oči; Dragan Todirović, mali, debeo konobar u hotelu u Kladnju; Rule, visok, mršav, plav, kratko ošišan, naježena kosa, pokrupan; Nešo, srednje visine, oko 40 godina, živi u Beogradu; Somborac, oko 45 godina.

Jednog dana pozvao me je Mišo Pelemiš i rekao mi da nosim poruku u Kladanj, a da će mi kćerka ostati i da će je ubiti ako se ne vratim. Prvog septembra krenula sam sa Pelemiša, dijete mi je ostalo. U Kladnju, u vojnoj policiji, predala sam poruku, a oni mi nisu dali da se vratim. Tako mi je kćerka ostala tamo, a ni danas ne znam da li je živa” (Isto, str. 86).

⁸³ .: BILTEN ..., br. 3, mart 1993, str. 11; M. Omerdić, nav. dj., str. 419. “Istu sudbinu doživjele su i zarobljene Bošnjakinje u koncentracionim logorima u Pelemišu kod Kladnja i u Sušici kod Vlasenice ...” (M. Omerdić, nav. dj., str. 419).

su zatočenice maltretirali, silovali i “vodili po položajima, vršeci nad njima najbestijalnije radnje i izživljavanja”.⁸⁴

Agresor je na području **Rogatic** u više koncentracionih logora i drugih mjesta zatočenja silovao i seksualno zlostavljao “**muslimanske žene i djevojke**” (Srednjoškolski centar “Veljko Vlahović”, Poljoprivredno dobro Rogatica (“Rasadnik”), Osnovna škola “Ragib Džindo”, objekti pravoslavne crkve i drugi).⁸⁵

Zločinci su “samo od kraja maja do početka augusta 1992”, “mahom mladići, seksualno zlostavljali i silovali više od 250 Rogatičanki i nekoliko Rogatičana. Ovom najprimitivnijem načinu mučenja i najvećem ponižavanju čovjeka bile su izložene nedorasle djevojčice, odrasle djevojke, zrele i udate žene, stare žene i muškarci. Mladići iz ‘uglednih srpskih porodica’ u Rogatici divljački su nasrnuli na svoje školske drugarice, na djevojke s kojima su sjedili u istom razredu i u istim klupama, s kojima su dijelili đачke nestašluke i trpjeli strah pred ispitima, koje su ih pozivale u svoje kuće na ‘žurove’, s kojima su šetali na rogatičkom korzou i sjedili u kafićima”.⁸⁶

⁸⁴ S. Čekić, **RATNI ZLOČINI ...**, str. 106. U tom logoru zločinci su “silovali i djevojčicu od sedam godina. Mnoge maloljetnice, nakon što su zatrudnjele, četnici su pustili kućama, govoreći im: ‘Sad idite i radajte četnike’” (Isto).

⁸⁵ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 139-141 i 319-322; M. Omerdić, nav. dj., str. 264-266; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 137; .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 62; .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 262-270; .: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, 65, paragrafi 2282-2283, 2285, 2295, 2299, 2308-2318; N. Agić, nav. dj., str. 69 i 108-109.

⁸⁶ N. Agić, nav. dj., str. 108; E. Bećirević, nav. dj., str. 178. U tim zločinima su, pored ostalih, učestvovali: Vinko Bojić, Vinko Zoranović, braća Danko i Slavko Nerić, braća Miroslav i Jadranko Vukašinović, braća Mirko i Ozren Planojević, braća Jadranko i Vljako Vuković, Slađan Planinčić, Vlado Marković, Dragan Mandžo, Dragan Mandžić, Mišo Bojević, Miroslav Nedić, Dragan Lubarda, Boban Perišić, Jadranko Nedić, Saša Gluhović, Slaviša Vukojčić, Radomir Lalović, Miroslav Kozić, Radislav Ljubinac, Mišo Zoranović, Rato Bogdanović, Slavko Lubarda, Mirko Ikonić, Danko Mandžo, Zoran Perović, Frenki Nerić, Mišo Planojević, Mićo Kojić te Purković, Ikonić, Macola, Vigo (imena i prezimena nepoznata) i mnogi drugi (N. Agić, nav. dj., str. 108-109).

Vinko Bojić Vili, četrdesetogodišnji konobar, rodom iz Plješevice, “poznatog četničkog legla, radio je na Palama. Za terorističke akcije i zulum nad Bošnjacima pripreman je na Grbavici, Vojkovićima, Lukavici, Ilidži. Kad je, tako prepariran, došao u Rogaticu, postao je ‘strah i trepet’ za Bošnjake, čak i one koji su izrazili ‘lojalnost’ srpskoj vlasti. Silovanje je bila njegova specijalnost. Silovao je djevojčice, djevojke, žene. Bira ih je prema nekom svom kriteriju, neke negdje odvodio, a neke obeščasćivao na ‘licu mjesta’” (Isto, str. 109).

U Srednjoškolskom centru su “dovodili bošnjačko stanovništvo, većinom žene i djecu. Iz potresnih ispovijesti logorašica saznali smo da su nad njima svakodnevno i neprestano vršena silovanja, kojih nisu pošteđene čak ni djevojčice ispod 13 godina, kao ni starije žene. U tim monstruoznim postupcima i po deset zločinaca se izživljavalo nad jednom ženom, radeći to po cijelu noć, kako u prostorijama škole, tako i po srpskim zločinačkim jazbinama u gradu”.⁸⁷

Srpski vojnici su više puta masovno silovali i seksualno zlostavljali mnoge žene i djevojke zatočene u navedenoj školi - “odvodili su žene i djevojke iz učionica i vraćali ih ujutro”, nakon čega su neke ostale trudne. “Srbi sa Pala, Rogatice, Sokoca i iz Srbije silovali su žene u školi.” Oni su žene i djevojke silovali svake noći. Mnoge zatočenice su silovane “nekoliko uzastopnih večeri, a silovalo ih je i više od jedne osobe u jednoj noći. Jedna Muslimanka izjavila je da je silovana 12 puta u toku pet noći. Drugu ženu je navodno za jednu noć silovalo pet Srba”.⁸⁸

Zločinci su ulazili u učionice među zatočenice “oko 23 časa, zatim bi odabrali neke žene. te ih odveli u druge prostorije škole gdje će ih silovati. Postoje izvještaji o Srbima koji odvođe žene iz učionica u bilo koje vrijeme između 00:45 i 02:00. Osim toga, Srbi su navodno odvodili žene iz učionica, te ih silovali u podrumu srednje škole, privatnim stanovima i automobilima”.⁸⁹

⁸⁷ .: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA* ..., str. 140 i 142-143; M. Omerdić, nav. dj., str. 418; .: *GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA* ..., str. 265-266; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNE-SAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 641; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 676-680, 683 i 685. Zločinci su “u učionicama hvatali naše djevojke. To je bilo redovno u kasne noćne sate i odvodili su ih sa sobom. To je bilo popraćeno užasnom vikom, plaćem, molbama da to ne čine, kako od strane tih djevojaka, tako i od majki i očeva ...” (.: *VRIJEME BEŠČAŠĆA* ..., str. 143).

⁸⁸ .: *UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA* ..., 65, paragrafi 2308, 2310; Dr. Nusret Agić tvrdi da je “više od 250 djevojaka, žena, starijih žena i djevojčica silovano” (N. Agić, nav. dj., str. 69).

⁸⁹ Isto, paragraf 2311. “Neki Srbi su birali žene kao žrtve na osnovu njihovih fotografija” (Isto, paragraf 2312).

Zločinci su u mnogim slučajevima žrtve **“tukli dok su ih silovali”**.⁹⁰ Pored toga, srpske snage su premlaćivale žene **“najčešće u slučajevima kad bi žene nastojale nekoliko zaštititi od silovanja”**.⁹¹

Silovanje u logoru Srednjoškolski centar “Veljko Vlahović” korišteno je i **“kao sredstvo ispitivanja”**. Zatočenice su silovane dok su ih zločinci ispitivali.⁹²

Iz logora Srednjoškolski centar “Veljko Vlahović” žene i djevojke su odvođene u razne stanove i, uz batine, maltretiranja, prijetnje oružjem i noževima, silovane. Zločinci su dvije djevojke **“jedne noći odveli iz logora u neki stan u gradu, natjerali ih da popiju po litar alkohola, prisiljavali da sjedaju na tenkovske nagazne mine, parali im kožu noževima i silovali ih cijelu noć. Jednu mladu majku ucjenjivali su njezinim djetetom od nekoliko mjeseci, a nekoliko djevojaka ucjenjivali su njihovim roditeljima, itd. Muke i poniženja što su ih ove nesretnice preživjele teža su i od same smrti, što potvrđuje izjava jedne majke kojoj je kćerka, kada su ih povelili iz rogatičkog logora, kazala: ‘Ako nas vode na klanje, majko, u Kaliminića jamu, ovo će za mene biti najsretniji dan, nakon svega što mi se ovdje dogodilo!’”**⁹³

Jedan broj bošnjačkih djevojaka iz navedenog koncentracionog logora **“Srbi su odveli na Pale i Sokolac. I tamo su nad njima provodili iste postupke beščašća i najgoreg nasilja. Bošnjakinje M. (rođ. 1949) i H. (rođ. 1956), koje su Srbi s Grbavice odveli na Sokolac, izjavile su kako su bezbroj puta silovane i tek u podmakloj trudnoći razmijenjene. Pričale su da je u vrijeme njihova zatočeništva na Sokocu tamo bilo**

⁹⁰ Isto, paragraf 2313. **“Jedna žena je izjavila da su je njeni silovatelji tukli čizmama i puškama, te joj zaprijetili nožem. Prema izvještaju još jedne Muslimanke, udarali su je i tukli nogama dok su je silovali”** (Isto).

⁹¹ Isto, paragraf 2318.

⁹² Isto, paragraf 2314.

⁹³ M. Omerdić, nav. dj., str. 418; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 263-266; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 676-680, 683 i 685; AIIZ, inv. br. 03-5818, Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, 12-402/98, Izjava Samke Smajić; ∴ **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, 65, paragraf 2311.

još 13 djevojaka, od kojih su neke imale tek 12 godina, a Srbi su nagonili čak i zatvorenike da ih siluju. Jednog starca od 70 godina tukli su do smrti, jer je odbio silovati djevojčicu od 12 godina”.⁹⁴

U logoru “Rasadnik” Bošnjakinje (mlađe žene i djevojke) danonoćno su silovane i seksualno zlostavljane. U tom zločinu posebno se isticao upravnik logora.⁹⁵

Zločinci su iz “Rasadnika” odvodili žene i djevojke po stanovima i kućama u Rogatici, gdje su ih, uz batine, stavljanje cijevi od pištolja u usta i noža pod grlo, te prijetnje da će ih ubiti, silovali i seksualno zlostavljali, izživjavajući se nad njima.⁹⁶

U logorima u Osnovnoj školi “Ragib Džindo” kod Sladare, kao i u staroj školi, gdje je bilo više zatočenih civila, “**i po danu i po noći**” vršena su silovanja djevojčica.⁹⁷ Silovanja su vršena i po kućama.⁹⁸

⁹⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 419. Na Sokocu su izvršena “**masovna silovanja maloljetnica, čak šestogodišnje djevojčice, te prisiljavanje djevojaka i žena na održavanje neželjene trudnoće**” (: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11).

Jedna od zatočenica u Osnovnoj školi “Slaviša Vajner Čiča” na Sokocu, od početka maja do septembra 1992, svaku večer je, uz teška maltretiranja i fizička zlostavljanja, uz strašne prijetnje pod oružjem, silovana, po dva puta odvođena. “**Odvodili su me, kao i druge zatočenicke, po dva puta u noći u njihove četničke prostorije. U jednoj noći smjenjivalo se njih 5-6 nad svakom od ovih zatočenica, uključujući i mene. Kada sam primijetila da sam od silovanja zatrudnila, molila sam da mi dozvole da odem ljekaru da bih se očistila. To nisu dozvolili i rekli su da oni i hoće da mi Muslimanke rađamo četnike, uz strašna vrijeđanja, pjevajući pjesme protiv Muslimana. Kada mi je trudnoća dostigla visok stepen (šesti mjesec), razmijenili su sve žene, nas trinaest, sve smo bile sa visokom trudnoćom, naravno izuzev šestogodišnje djevojčice. I nju su silovali. Kad se to dogodilo strašan je to bio plač i užas u sobi u kojoj smo svi boravili**” (: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 10).

Navedena zatočenica je, nakon razmjene, otišla na Ginekološku kliniku Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu, sa ciljem da prekine neželjenu trudnoću. Međutim, bilo je kasno - zadržana je na Klinici, gdje se 25. decembra 1992. porodila (rodila je djevojčicu) - Isto.

⁹⁵ .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA** ..., str. 263.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Isto, str. 267; .: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA** ..., 65, paragraf 2295.

⁹⁸ .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA** ..., str. 264.

Zločinci su hotel “Vilina vlas” u Banji i hotel “Bikavac” u Višegradu “pretvorili u monstruoze kazamate, dovodeći u njih bošnjačke djevojke i djevojčice iz samoga grada i okolnih sela”, sistematski ih silujući i zlostavljajući.⁹⁹ U “Vilinoj vlasi” sistematski su silovali i seksualno zlostavljali djevojke, djevojčice i mlade žene, smjenjujući se po više zločinaca (grupna silovanja), pri čemu su ih udarali, premlaćivali, tukli šakama,¹⁰⁰ te

⁹⁹ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 137; M. Omerdić, nav. dj., str. 413-414; M. Hauser, nav. dj., str. 397; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 374-376; N. Hodo, nav. dj., str. 136; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 696 i 701; **ICTY**, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 54, 58, 72 i 122; **ICTY**, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 51, 65, 185, 186, 280, 289, 357, 555, 595, 596, 631, 678, 681, 695, 696, 701, 721, 727, 747, 755, 847, 886, 890 i 892; I. Kljun, nav. dj., str. 250, 262, 275-276 i 298-299; M. Sućeska, nav. dj., str. 316; E. Bećirević, nav. dj., str. 202. “**Većina je tih nesretnica ubijena. N. N. (rođ. 1936) gledala je iz kuće kada su iz crvenog 'golfa' na Mostu Srbi izvukli četiri polumrtve djevojke. 'Vrlo brzo zatim sve četiri su djevojke legle na ogradu Mosta, da bi nakon 3-4 minuta njih dvojica gurnuli sve četiri djevojke u Drinu. Poslije toga, uslijedila je puščana paljba po njima. Sve četiri djevojke su nakon pedesetak metara potonule u rijeku Drinu ...**’, svjedoči ona” (M. Omerdić, nav. dj., str. 413-414).

Jedna šesnaestogodišnja djevojka iz Višegrada “vidjela je kako su njenog oca ubili i njegov leš bacili u Drinu. Sedmicama je držana u dva različita logora i silovana u stanovima četnika. Konačno joj je uspjelo da čamcem pobjegne niz Drinu. Rijeka je bila puna leševa koje je ona morala veslom odgurivati. Stalno misli da je jedan od tih mrtvacu mogao biti njen otac ...” (M. Hauser, nav. dj., str. 397).

¹⁰⁰ ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 162; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 133-134; M. Džanko, nav. dj., str. 114; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 374-376; M. Hauser, nav. dj., str. 396; Z. Milanović, nav. dj., str. 78; N. Hodo, nav. dj., str. 136; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 244-246; I. Kljun, **VIŠEGRAD – HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 250 i 275-276; M. Sućeska, nav. dj., str. 316; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*. Motel “Vilina vlas” je “**pretvoren u ženski logor, u kome je 200-300 mladih muslimanki odvedeno. Ove djevojke su do danas nestale. Mnoge izbjeglice iz Višegrada tvrde da su te djevojke, nakon što su poslužile svrsi, ubijene ...**” (A. Stiglmayer, nav. dj., str. 162; N. Hodo, nav. dj., str. 136).

“U hotelske sobe” Višegradske banje, piše Mustafa Sućeska, “**pritvarane su mlade žene, djevojke i maloljetnice i na njima su se seksualno izživljavali domaći četnici, 'Šešeljevci', 'Arkanovci' i 'Beli orlovi'**. Najmlađa među mučenicama bila je trinaestogodišnja Fikreta, koja je podlegla zbog svakodnevnih seksualnih povreda.

ih “kasnije četnici ubijali u obližnjem selu Sase i bacali u rijeku Drinu”.¹⁰¹

U Vatrogasnom domu silovane su žene, djevojke i djevojčice. “Četnici su odabirali jednu po jednu i odvodili u drugu odaju, gdje su ih silovali, a zatim vraćali i odvodili drugu. Tako su te večeri silovali najmanje sedam cura i žena”, što je jedan od zločinaca (jedan od Lukića) prokomentarisao: “Dobrih bula, rodiće dobre četnike.”¹⁰²

Četnici su jedne večeri u Višegradsku banju zatvorili grupu mladih žena i djevojaka i silovali, a među njima i ženu sa maloljetnom kćerkom, i to u istoj sobi” (M. Sućeska, nav. dj., str. 316).

¹⁰¹ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 137. Zločinac Milan Lukić je iz (višegradskih) kuća, uz upotrebu sile, odvodio djevojke i djevojčice u “Vilinu vlas”, od kojih neke nikada više nisu vraćene (I. Kljun, nav. dj., str. 262).

“Djevojke i djevojčice bile su nemoćne da se odupru ovom nasilju, pa su neke izvršile samoubistvo”, kao što je to, navodi Ibrahim Kljun, uradila Jasmina (prezime nepoznato). “Kada su Jasminu odveli, njen otac H. A. nije znao kako da joj pomogne, da je spasi, niti se mirio sa činjenicom da će njegova kćerka biti obeščašćena i ponižena. Cijeli dan je trčkarao od Veljeg Luga do Pecikoza u Kosovo Polju, ali nije uspio da spasi Jasminu, a kada su ovom mirnom i duboko uvrijeđenom ocu rekli da je njegova Jasmina skočila kroz prozor i ubila se, njemu kao da je malo lahknilo. Tuga na srcu je ostala, ali se osjećao veselijim, govoreći da mu je sada malo lakše kada mu je kćerka makar i samoubistvom sačuvala svoju čast” (I. Kljun, nav. dj., str. 276).

Bošnjaci iz Hamzića (na lijevoj obali Drine) “gledali su kada su četnici dovozili mrtve žene umotane u čaršafe i bacali ih u Drinu. Jednom su na obalu Drine u Sasama doveli dvije gotovo potpuno gole žene i troje djece. Žene su ubili, a djeca su trčala oko njih, pa su četnici i djecu pokosili rafalima” (Isto).

Ibrahim Kljun, pored ostalog, citira izjavu jednog od svjedoka genocida u Višegradu kako su zločinci “odveli oko 350 žena i djevojaka (mnoge su bile djevojčice od 12 godina) iz Višegrada i okolnih sela i sve silovali, a mnoge su i ubili” (Isto).

U “Vilinoj vlas” je, tvrdi Ibrahim Kljun, bilo zatočeno “150 do 200 žena i djevojaka, među kojima i mnogo djevojčica od 12 godina. One su same umirale, nije ih trebalo ubijati. Preživjelo je samo pet djevojčica koje je spasio neki Srbin” (Isto).

Duško Andrić, pomoćnik direktora “Viline vlas”, dovodio je “maloljetne djevojčice arkanovcima, šešeljevcima i domaćim četnicima, koji ih siluju i nad njima se uživljavaju i na kraju ih ubijaju. U tim zločinačkim, nedjelima posebno se ističu bivši milicioneri Sredoje Lukić, Željko Lelek i Niko iz Foče” (Isto, str. 276-277 i 299).

¹⁰² I. Kljun, nav. dj., str. 282-283.

Vatrogasni dom u Višegradu “bio je sabirni logor iz kojeg su srpski zločinci odvodili Bošnjakinje na razna mjesta izvan tog objekta, najčešće u ‘Vilinu vlas’, i tu ih držali po više dana radi silovanja”.¹⁰³

Srpski zločinci “samilost nisu pokazali čak ni prema mentalno retardiranim djevojčicama u Višegradu, njih oko 300. Pijani su ih zločinci silovali, a potom ubijali ili nagonili na postavljena minska polja”.¹⁰⁴

I u fiskulturnoj sali Osnovne škole “Hasan Veletovac”, vojnom skladištu - logoru “Uzamnica”, prostorijama SUP-a, mnogim kućama, stanovima i selima, u prisustvu djece, zločinci su silovali i seksualno zlostavljali Bošnjakinje.¹⁰⁵

¹⁰³ M. Omerđić, nav. dj., str. 413; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 245.

¹⁰⁴ M. Omerđić, nav. dj., str. 414; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 173-174; ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 108. Zločinci su u Višegradu silovali retardirane i umobolne djevojčice. Naime, u Domu za zaštitu ženske djece i omladine zločinci, među kojima i pripadnici Uzičke vojske, odvodili su djevojke i djevojčice u ložionicu (u podrumu Doma), gdje su ih “**skidali gole i izivljavali se na njima po cijelu noć, silujući ih**”. Maltretirali su ih i zlostavljali i gasili cigarete na njihovim dojčkama (∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 173-176 i 387; ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 108). Djevojčice su ostajale u drugom stanju (∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 173-176 i 387). Zločinac Ranko je gasio cigarete po tijelu zatočenica, cigaretama pravio krstove po njihovom golom tijelu, od čega su imale ožiljke po grudima, nogama, rukama, po stomaku, udario ih šakom u bradu i slomio im vilice (Isto, str. 386). On je silovao djevojčice i od 12 godina. Neke su ostale trudne, te su se porodile, a jedan srpski ljekar je injekcijom ubio jedno dijete (Isto, str. 387).

¹⁰⁵ ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 207-210; N. Hodo, nav. dj., str. 136; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 243-246; ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 198; I. Kljun, nav. dj., str. 275 i 298. Zatočenice su, pored ostalog, tukli “**svakim predmetima, prisiljavali ih na silovanje ...**”. Zločinci su dječaka od 16 godina prisilili da siluje zatočenicu od 40 godina (∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 198).

“Jedan četnik je odveo S. H. u susjednu kuću iza škole. Namjera mu je bila da siluje S. Skinuo ju je potpuno голу, parao je nožem po nogama pravivši neke krstove i pisao po tijelu nožem slovo ‘S’. Kada je pokušao da je siluje, S. je u tom momentu uzela njegov nož, koji je stajao na podu i zabola ga četniku u leđa. Nepoznati četnik je ostao da se valja po podu, a S. je onako gola iskočila kroz prozor. Kiša je padala, a ona je gola otišla do A. da nešto obuče” (∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 243).

Iz Osnovne škole “Vuk Karadžić” “**mlade žene i djevojke su odvodili u obližnje kuće i silovali ...**” (I. Kljun, nav. dj., str. 284). I u selu Crnča djevojke su odvodili u kuću Arifa Osmanbegovića i silovali (Isto, str. 298).

U školi “Hasan Veletovac” je u ljeto 1992. više puta silovano više žena. Tako je zločinac Milan Lukić “svjedokinju VG063 silovao više puta. Jedne večeri Milan Lukić je svjedokinji VG063 rekao da pođe sa njim da mu napravi kafu. Milan Lukić se pred drugim vojnicima rugao svjedokinji VG063, a potom ju je odveo u jednu učionicu. U učionici joj je naredio da svuče odjeću, a kad je svjedokinja VG063 uzmaknula u jedan ugao, nožem joj je razderao suknju i štrample. U usta joj je gurnuo puščanu cijev i zaprijetio da će joj raznijeti glavu. Grizao joj je usne, vrat i grudi, polegao je na školsku klupu i silovao je penetracijom u usta, vaginu i anus, čime joj je nanio veliki bol. Za vrijeme silovanja Milan Lukić je svjedokinji VG063 stalno prijetio. Milan Lukić joj je rekao da ‘svakoj od nas on može napraviti po jednog Milana’. Cijeli incident trajao je dva do tri sata. Poslije incidenta Milan Lukić je svjedokinju VG063 ponovo silovao u još četiri ili pet odvojenih prilika. Ta silovanja izvršena su i prije i poslije pokušaja bijega svjedokinje VG063 iz škole. Svjedokinja VG063 je potvrdila da je u školi ‘Hasan Veletovac’ silovano više žena. U svakoj od tih prilika upravo je Milan Lukić birao koje će žene biti izvedene iz fiskulturne sale”.¹⁰⁶

“Jednom prilikom Milan Lukić je došao u školu i prozvao ženu po imenu Haša Hadžić, staru između 40 i 50 godina. Kad je istupila, Milan Lukić i Sredoje Lukić su je svukli i tukli je dok nije izgubila svijest.”¹⁰⁷

Žene zatočene u školi “morale su obavljati razne poslove, npr. čistiti krv u nekim dijelovima škole”.¹⁰⁸

Zločinci (“naoružani muškarci”) su 13. juna 1992. iz kuće Jusufa Memića (Pionirska ulica, u Mahali), gdje je bilo zatočeno civilno stanovništvo iz Koritnika, uglavnom žene, djeca i starija lica, nakon što su žene “pretresene do gola”, izveli i odveli više žena, među kojima su bile Jasmina Vila, Ifeta i Mujesira Kurspahić. “Po povratku u kuću te žene su izjavile da su silovane.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 701 i 892.

¹⁰⁷ Isto, paragraf 865.

¹⁰⁸ Isto, paragraf 859.

¹⁰⁹ Isto, paragrafi 594-595 i 1009; ICTY, Predmet br. IT-98-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar

Milan Lukić je sa svojom grupom više puta ulazio u ženski dio hangara - logora u Uzamnici, gdje je vikao na žene i zlostavljao ih. Početkom februara 1993. Mićo Spasojević je logorašima Ademu Berberoviću i Dudi Dizdarević naredio **“da odu iza hangara. Nakon što je ženu prisilio da se svuče, Ademu Berberoviću je naložio da nad njom izvrši obljubu. Pet dana poslije toga Mićo Spasojević je pokušao prisiliti Anesa Čupriju da izvrši obljubu nad Dudom Dizdarević, ali ovaj nije bio sposoban da to učini. U jednoj drugoj prilici, Mićo Spasojević je Adema Berberovića pokušao prisiliti da izvrši obljubu nad Senom /Hasena - prim. S. Č./ Muharemović, ali ovaj nije bio sposoban da to učini. Kad se ona počela otimati, Mićo Spasojević ju je udario kundakom puške. Potom je uzeo ekser i njime je udarao po glavi. Stražari su i Šabanu Muratagiću dozvoljavali da vrši obljubu nad zatočenim ženama”**.¹¹⁰

Zločinci su za vrijeme silovanja u Višegradu vikali, galamili, urlali i govorili Bošnjakinjama kako **“neće više rađati male Turke, nego male četnike”**.¹¹¹

Među civilnim stanovništvom koje je, nakon agresorskog napada na području Gacka, bježalo prema Borču i Zelengori (oko 20. juna), a zatim kroz šume u pravcu Konjica, 4. jula zarobljeno na području Uloga i zatočeno u osnovnoj školi, te 7. jula odvedeno u Kalinovik, gdje je zatočeno u osnovnoj školi, bilo je (oko 190) djevojaka, žena, djece i staraca. Djevojke i djevojčice su silovane i seksualno zlostavljane.¹¹²

2002, paragraf 122. Navedene žene je odveo zločinac Milan Lukić (ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 595-596).

¹¹⁰ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 800-801; AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka. Zločinci su, pored ostalih, u prisustvu svih logoraša i **“pred očima njene dvije curice od 9 i 11 godina”**, silovali i H. Muharemović (AIIZ, inv. br. 5166, *IZJAVA* Ahme Gojaka).

¹¹¹ E. Bećirević, nav. dj., str. 184.

¹¹² ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 23, 254-255 i 361; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PRO-

U Osnovnoj školi “Miladin Radojević” u Kalinoviku, gdje su, pored djevojaka i žena s područja Gacka, bile zatočene i žene i djevojke s područja Kalinovika, “svaku večer su izvodili žene, djevojke i djevojčice i silovali ih pojedinačno i grupno”.¹¹³

Zločinci su na području Foče i Kalinovika žene i djevojke, uključujući i djevojčice, stalno silovali i seksualno zlostavljali u raznim zatočeničkim centrima: u Srednjoškolskom centru u Foči, Sportskoj dvorani “Partizan”, privatnim kućama i stanovima (u gradu i selima), posebno u Karamanovoj kući u Miljevini, bolnici, barakama hidroelektrane (u izgradnji) Buk-Bijela, hotelu “Zelengora”, Osnovnoj školi “Miladin Radojević” u Kalinoviku (u objektu škole izvođena je nastava i za učenike srednje škole) i drugim. U tim i drugim zatočeničkim centrima, u kojima su **“bile zatočene mnoge žene”**, zločinci su žrtve silovanja - žene, djevojke i djevojčice, u izrazito teškim i lošim uslovima, vrijeđali, fizički napadali, psihički terorisali, danonoćno ih više puta više zločinaca silovalo, izživljavali se na njima, tukli ih, ponižavali, prisiljavali da obavljaju fizičke poslove i seksualno zlostavljali. Sa njima su **“Srbo-četnici postupali kao sa robljem, stokom. Silovali su nas i izživljavali se na nama, vrijeđali nam našu muslimansku vjeru, bošnjačku naciju, vrijeđali nas kao ljude, gazili naše ljudsko dostojanstvo. Sve je bilo teško podnositi, kao i saznanje da nas četnici prodaju i kupuju međusobno, da trguju nama kao robljem”**.¹¹⁴

TIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 665 i 667; S. Omeragić - M. Bašić, *HERCEGOVINA U AGRESIJI 1992-1995. GODINE*, ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 195.

¹¹³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 740; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 23, 254-255 i 361; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 665 i 667 i vidi nap. 90; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 19; E. Bećirević, nav. dj., str. 192.

¹¹⁴ ∴ *BILTEN ...*, br. 2, februar 1993, str. 15, 21-23; br. 3, mart 1993, str. 11; M. Džanko, nav. dj., str. 105; S. Omeragić - M. Bašić, nav. dj., str. 195; ∴ *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 89-97, 251-255, 303-309 i 331-336; M. Omerdić, nav. dj.,

Zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja na području Foče i šire **“dio su obrasca seksualnih zlostavljanja koja su vršena tokom perioda od nekoliko mjeseci”**, na više različitih lokacija, što je uključivalo više žrtava.¹¹⁵

Zločinci su Bošnjakinje silovali na najbrutalniji način, divljački se izživljavali na njihovim tijelima - mnogi su se redali, **“zadovoljavajući svoju pagansko - divljačku pohotu. Rakija im je zudarala iz usta, smrdjeli su od prljavštine ... Vrijeđali bi, udarali gdje god stignu”**.¹¹⁶

str. 222 i 406; .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 252-255 i 268-270; M. A. Sells, nav. dj., str. 38-39; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 731 i 740; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 21-25, 573-575 i 577; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 640-641, 652, 665, 667 i 800; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 19-28, 36-40 i 66-68; **ICTY**, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 39; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEDO SAMARDŽIĆ, 7. april 2006, str. 2 i 11-12; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, str. 2, 10-12 i 23; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-5, 11, 34, 39, 52 i 70-72; E. Bećirević, nav. dj., str. 184-194. **“Teško je bilo sve podnositi obespravljen i u zatvorima, logorima, posebno u četničkim zatvorima za silovanje, u kuplerajima, bordelima, koje su organizirali po kućama u Foči, Miljevini i selima oko Foče”** (.: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 96).

¹¹⁵ **ICTY**, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 38-40; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 21-25, 574 i 577.

¹¹⁶ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 305-306. **“Kao da nije bilo kraja tom izživljavanju. Kao da su htjeli ubiti i ono malo ponosa što je ostalo u nama ženama, Bošnjakinjama. Nikada neću zaboraviti onaj prljavi pod, ono poniženje koje sam obnažena pod divljakom Srbinom doživjela u koncentracionom logoru ‘Kalinovik’”** (Isto, str. 306).

I starice su silovali. **“Onako jadne, izborane, drhtave, nene Bošnjakinje, stare 60, 70 godina, morale su se dići kada bi četnici prstom pokazali na njih. Srca su nam se lomila od bola koji smo proživljavali gledajući ih. Kako čovjek može povjerovati da jedan mladić siluje staricu koja mu može biti nena? ...”**¹¹⁷

Seksualno su zlostavljali i silovali i djevojčice (11-15 godina). Jedne noći odveli su i jedanaestogodišnju Eminu.¹¹⁸

Neke žene odvodili su i u javne kuće. **“One koje su zatrudnjele nisu smjele pobaciti. ‘Rodit ćeš malog Srbina’, govorili su im. ...”**¹¹⁹

Vojnici u maskirnim uniformama (zločinci Dragoljub Kunarac i drugi) 2. augusta 1992. iz osnovne škole u Kalinoviku izveli su osam djevojčica i djevojaka, autom ih odveli do Miljevine, gdje su ostavili jednu djevojku, a onda (hladnjačom) u Foču - u Aladžu, te u logor Sportska dvorana “Partizan”, a onda u jednu kuću, gdje su silovane i, nakon toga, odvođene u više kuća i silovane, a zatim u selo Trnovaču, gdje su u periodu od pet do šest mjeseci stalno silovane.¹²⁰

Na području Foče je kroz koncentracione logore i druga mjesta zatočenja prošlo na stotine i hiljade Bošnjakinja, uključujući i djevojčice.

Zatočenice su u raznim zatočeničkim centrima **“morale živjeti u nepodnošljivim uslovima, gdje su zlostavljane na razne načine, što je za mnoge od njih uključivalo stalna silovanja”**. Zločinci (**“srpski vojnici ili policajci”**) dolazili su u zatočeničke centre, **“birali jednu ili više žena, izvodili ih i silovali”**. Mnoge žene i djevojke su na taj način silovane i seksualno zlostavljane - **“silovane su majke i kćerke, jedna pored druge”**. **“Neke od njih su iz tih zatočeničkih centara odvodili u privatne stanove i kuće, gdje su morale kuhati, čistiti i služiti srpske vojnike koji su tamo stanovali.”**¹²¹

¹¹⁷ Isto, str. 306.

¹¹⁸ Isto, str. 306-307.

¹¹⁹ Isto, str. 305.

¹²⁰ Isto, paragrafi 256-269, 273-276, 284-308 i 362-366; S. Omeragić - M. Bašić, nav. dj., str. 195.

¹²¹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 256-269, 273-276, 284-308,

“Žene i djevojke Muslimanke koje su u toku napada na Foču i okolna sela bile odvojene od muškaraca, držane su u zatočeničkim objektima smještenim u Srednješkolskom centru u Foči i Sportskoj dvorani 'Partizan'. Neke od njih vojnici su držali u više kuća na području Foče. U periodu tokom kojeg su bile zatočene, vojnici su u više navrata silovali mnoge od tih žena i djevojkica. Među tim vojnicima bili su i lokalni Srbi, ali i vojnici identifikovani kao lica iz Srbije i Crne Gore, uključujući i pripadnike jedinica Pere Eleza i Dragoljuba Kunarca, koje su dejstvovala pod komandom Taktičke grupe Foča.”¹²²

362-366, 574 i 592; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 637, 652 i 800; R. Halilagić, nav. dj., str. 467-468; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 22, 28, 238 i 240; M. Kafedžić, nav. dj., str. 404.

¹²² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 731; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 640-641, 652 i 800; ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA* ..., str. 290 i 292.

“Srpski vojnici i policajci, uključujući načelnika fočanske policije Dragana Gagovića, dolazili bi u te zatočeničke centre, izabrali jednu ili više žena, izveli ih i silovali. Kada su žene koje su prebacivali iz Buk-Bijeje u Srednju školu u Foči pokušale zatražiti zaštitu policije u Foči, njihove pritužbe su ignorisane. Drugom prilikom je ženu koja se pokušala skloniti u SJB jedan policajac udario kundakom puške. Osim toga, srpski vojnici, među kojima je bio i Dragoljub Kunarac, odveli su neke žene iz ta dva zatočenička centra u privatne stanove i kuće, gdje su morale kuhati, čistiti i služiti stanare. Podvrgavane su i seksualnim zlostavljanjima. Tokom jednog od tih silovanja, Kunarac je verbalnom i fizičkom agresijom izrazio svoj stav da su silovanja Muslimanki jedan od mnogih načina na koji Srbi mogu potvrditi svoju nadmoć i pobjedu nad Muslimanima. Nakon više mjeseci provedenih u zatočeništvu, mnoge žene su odvezene iz opštine ili razmijenjene” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 640 i 652; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 38).

Nekoliko zatočenica je “vidjelo Dragana Gagovića u 'Partizanu' ili u blizini dvorane. Kada su pokušavale zatražiti zaštitu policije, prema ženama se postupalo grubo i njihove su pritužbe zanemarivane. FWS-95 je rekla da je zajedno sa FWS-48 i FWS-51 dva puta išla na policiju kako bi se požalila radi tretmana. Prilikom drugog odlaska FWS-48 se lično požalila Draganu Gagoviću. Međutim, ništa nije

Uslovi “života” u Srednjoškolskom centru (gimnaziji) u Foči (u naselju Aladža) “bili su vrlo loši”. “Zatočenici su hranu dobivali tek jednom u tri dana i to u nedovoljnim količinama. Nije bilo uslova za pranje, niti pokrivača ili jastuka za spavanje. Jednog starca su i tukli.”¹²³

Odmah po dolasku u Srednjoškolski centar žene i djevojke su izvođene iz škole i odvođene u učionice, gdje su silovane. “Ponekad su ih silovali zajedno. Svaka bi bila dodijeljena jednom vojniku koji bi je silovao.” Tako su početkom jula 1992. četiri zatočenice zajedno odvedene iz glavne prostorije u Srednjoškolskom centru u Foči u jednu drugu učionicu, gdje ih je silovalo nekoliko vojnika. Djevojke i mnoge druge žene “silovane su najmanje jednom ili nekoliko puta tokom vremena koje su provele u Srednjoškolskom centru u Foči. Djevojke i žene uglavnom su odvođene na nekoliko sati i potom vraćane, pri čemu se ponekad ne bi vratile cijele noći, a neke od njih su odvođene svakog dana. Nakon nekih 10-15 dana većina žena je premještena u Sportsku dvoranu ‘Partizan’”.¹²⁴

poduzeto u vezi sa pritužbama žena i uslovi se nisu poboljšali. Jedne noći sredinom jula FWS-183 je u pokušaju bijega htjela potražiti sklonište u policijskoj zgradi, međutim, kada joj se približila, policajac koji je tamo stražario udario ju je kundakom puške” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 34).

“Vojnici i policajci stalno su dolazili, katkada i nekoliko puta u jednom danu. Pokazali bi na žene i djevojke ili bi ih prozvali po imenu i izveli ih napolje kako bi ih silovali. Žene nisu imale drugog izbora no da se pokore tim muškarcima, a one koje su se pokušale oduprijeti pretučene su pred drugim ženama” (Isto, paragraf 35).

¹²³ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 29; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 52.

¹²⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 36, 55, 79, 162-163, 310, 785-796; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 52. U Srednjoškolskom centru “nalazio se jedan ili dvojica stražara koji su radili u smjenama i koji bi sprečavali zatočenike da pobjegnu, no ne bi sprečavali vojnike da uđu u zgradu. Zatočenici su imali osjećaj da su u potpunosti ostavljeni na milost i nemilost ljudima koji su ih zarobili” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM,

Vojnici su “veoma često, skoro svake druge noći, izvodili djevojke iz Srednješkolskog centra”. Zatočenicu FWS-87 su, naprimjer, “nekoliko puta izvodili samu, uključujući i onda kada ju je Dragan Zelenović odveo u zgradu ‘Lepa Brena’. U nekim drugim prilikama, koje nije mogla preciznije navesti, izvodili su je s ostalim djevojkama”.¹²⁵

Jednom prilikom, “u glavnu učionicu Srednješkolskog centra u Foči ušlo je pet vojnika. Među njima su bili Dragan Zelenović, Zoran Vuković i DP1. Prozvano je pet žena koje su odvedene u drugu učionicu. ... Dragan Zelenović je svakoj od djevojaka naredio da ode na određeno

TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 32). “Upitana zašto nije pokušala pobjeći, FWS-51 je opisala /u predmetu ICTY-u *Kunarac, Kovač i Vuković* - prim. S. Č./ bespomoćnost koju su svi osjećali. FWS-50 je opisala opštu atmosferu krajnjeg straha koja je bili stvorena” (Isto).

U Srednjoškolskom zatočeničkom centru u Foči je, pored ostalih, više puta silovana FWS-95, koja je bila udata i imala je dvoje male djece. U tom objektu silovanja su za nju “postala mnogo gora”. Zločinac Gojko Janković silovao ju je više puta. On je, pored ostalog, zajedno sa još jednim vojnikom, zatočenice FWS-95 i FWS-48 odveo do jedne kuće u Gornjem Polju, gdje su ih silovali. Nakon izvođenja iz Sportske dvorane “Partizan” ona je ponovo silovana u jednoj kući, zajedno s drugim djevojkama. Pored toga, ona je, također, silovana i u jednoj kući u selu Trnovača (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 53).

Zločinci su zatočenicu FWS-95 silovali “ukupno 150 puta” (Isto, str. 54).

¹²⁵ Isto, paragrafi 55-56. Zločinac Dragan Zelenović je, pored ostalih, “direktno učestvovao u seksualnom zlostavljanju žrtava u više zatočeničkih objekata, uključujući i višestruko silovanje žrtava FWS-75 i FWS-87” (zatočenica FWS-87, koju je Zelenović silovao mnogo puta, imala je oko 15 godina “u vrijeme kada su ti zločini počinjeni”). On je, pred ICTY-em, “proglašen krivim za devet silovanja koja je lično počinio, od kojih je osam okvalifikovano i kao mučenje i kao silovanje. Proglašen je krivim i kao saizvršilac u dva slučaja silovanja, od kojih je jedan okvalifikovan i kao mučenje i kao silovanje, a kao pomagač i podržavalac u jednom slučaju mučenja i silovanja. Četiri slučaja seksualnog zlostavljanja bili su grupna silovanja, koja su počinjena s još tri ili više drugih počinitelja. U jednom od tih slučajeva on je učestvovao kao pomagač i podržavalac u silovanju FWS-75, koju je silovalo najmanje deset vojnika i to toliko nasilno da je žrtva izgubila svijest. Kao saizvršilac učestvovao je u incidentu u kojem su žrtvi prijeli tako što su joj tokom silovanja u glavu uperili pištolj”. Stoga je Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Zelenović* zaključilo da su razmjere počinjenih zločina velike i da je Zelenović u značajnoj mjeri učestvovao u njima” (ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 38-40).

mjesto u prostoriji i za svaku je odredio po jednog vojnika” - sve su, uz udarce i psovke, silovane. Jedna od zatočenica bila je “dodijeljena Zoranu Vukoviću. On joj je naredio da legne, skinuo joj odjeću i vaginalno je silovao. I ostale žene istovremeno su silovane u ovoj prostoriji”.¹²⁶

U prvoj polovini jula 1992. zatočenice FWS-75 i FWS-87 su u više navrata iz Srednjoškolskog centra odvođene na razne lokacije, gdje ih je više vojnika silovalo.¹²⁷

U Sportskoj dvorani “Partizan” (u blizini Stanice javne bezbjednosti) u ljeto 1992. bio je “**logor za silovanja**”, gdje su “**mnogi muslimanski civili držani u nehumanim uslovima**” (“**mnogo žena iz Foče i okolnih sela**”), grupa zločinaca je bila “**umiješana u silovanja. Danju su spavali, noći silovali**”.¹²⁸ U tom logoru zločinci su tukli, maltretirali,

¹²⁶ Isto, paragraf 57. O zločinima silovanja i seksualnog zlostavljanja u Srednjoškolskom centru u Foči, “kada su vojnici prozvali žene iz glavne učionice, odveli ih u drugu učionicu i silovali, u svojim svjedočenjima govore i FWS-75 i FWS-50. FWS-50 se sjeća da je do tog incidenta došlo drugog dana njezinog boravka u Srednjoškolskom centru u Foči. Ona takođe eksplicitno navodi da je FWS-87 bila jedna od žena koje su prozване i silovane. FWS-75 nije sigurna kojeg se datuma odigrao taj incident, ali se jasno sjeća da se FWS-87 nalazila među silovanim žrtvama. FWS-75 posvjedočila je, međutim, da je FWS-87 silovao čovjek koga FWS-75 nije poznavala. FWS-75 je vidjela Zorana Vukovića, čovjeka za kojeg je FWS-87 tvrdila da ju je silovao u Srednjoškolskom centru u Foči, u Buk Bijeloj, dok je odvodio njenog amidžu. FWS-96 se sjeća da su neke žene odvedene u drugu prostoriju prve večeri njenog boravka u Srednjoškolskom centru u Foči. Ona je posvjedočila da su FWS-88, FWS-75, FWS-87, FWS-74 i FWS-95 bile među tim ženama i da su po povratku iz susjedne prostorije bile u užasnom stanju. FWS-96 u tom kontekstu ne spominje Zorana Vukovića” (Isto, paragrafi 77-78).

Zatočenica FWS-96 “**tvrdi da su FWS-87 iz Srednjoškolskog centra u Foči izvodili skoro svakodnevno, a da je to najčešće činio DP 1**” (Isto, paragraf 79).

¹²⁷ ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENovićA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 24. “**U prvoj prilici žene su odveli u stan u vlasništvu ZelenovićA**”, gdje su zločinac Dragan Zelenović i još tri zločinca silovali zatočenicu FWS-75. Zelenović je tada silovao i zatočenicu FWS-87. “**Drugi put su FWS-75 i FWS-87 odvedene u neki drugi stan, gdje ih je Zelenović ponovo silovao. Treći put je Zelenović, odveo FWS-75 i FWS-87 u neku napuštenu kuću u Gornjem Polju, gdje je silovao FWS-87**” (Isto).

¹²⁸ R. Gutman, nav. dj., str. 207; ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 119-127 i 315-317; M. Omerdić, nav. dj., str. 408; ∴ *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 121-122; ∴ *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 102; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNI-

vrijedali, izivljavali, zlostavljali, ponižavali i **“bezdušno silovali žene i djevojke”**. Jedna od zatočenica je, za vrijeme zatočenja u trajanju od 40 dana, silovana **“preko stotinu puta”**. U **“Partizanu”** su **“odvodili žene na silovanje. Silovane su žene od 12-60 godina. Masovno su ih odvodili. Skoro svaka od njih je silovana. Svaku noć su dolazile po tri grupe, prozivali su koga su htjeli i odvodili ih ... Odvodili su ih po kućama ...”**¹²⁹ **Neke žene koje su odvodili, više nikada nisu vratili u salu”**.¹³⁰

“Sve žene su bile silovane, mlađe i starije. Bilo je slučajeva da su ih četnici i ubijali. Za neke žene se poslije odvođenja nikada nije saznalo ...”¹³¹ Mnoge žene su **“ostale trudne nakon silovanja. Nekim ženama je trudnoća već bila podmakla i teško su podnijele abortuse. Jedva su ostajale žive. Bilo je i trudnih djevojčica”**.¹³²

U sali je **“bilo masovano silovanje ... Silovali su nas isti ljudi, ali su se smjenjivale razne grupe. Udarali su i šamarali djevojke i žene. Podnosili su nož djeci ispod vrata”**.¹³³

KA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 640 i 652; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 2, 19, 51-55, 57-58 i 72-73. U tom logoru je **“rođeno i više djece, koja ni poslije pet mjeseci nisu imala imena, jer su i ta djeca bila zatočenici, iako su tek došla na ovaj svijet”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 408).

¹²⁹ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 121-122, 165, 182-183, 195, 197, 271, 290-293, 349-350 i 391-392; N. Hodo, nav. dj., str. 136-137; .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 257-259. **“To su radili Srbo-četnici, mladići oni sa kojima smo živjeli, radili, išli u školu ...”** (: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 182-183).

¹³⁰ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 183. Zločinci su angažovali i novinare da snime kamerama silovanja i seksualna zlostavljanja (Isto, str. 164-165).

¹³¹ Isto, str. 193. **“Sve zločine su nam činili četnici, naše najbliže komšije, kao i četnici iz Srbije i Crne Gore”** (Isto).

¹³² Isto, str. 197.

¹³³ Isto, str. 237. **“Svaku večer su nas odvodili na silovanje. Bilo nas je oko 85 žena, djece i staraca. Više puta je bilo da nas po 3-4 žene izvedu i u istoj prostoriji siluju i to njih više po 20-30 ih je znalo biti. Tako je bilo svo vrijeme, svako večer su nas odvodili na silovanje i više njih silovali istu ženu ili djevojku. U ‘Partizanu’ su silovane: M., B., D., sestra joj E. (16 godina), S. S., Z. Z., a H. H (stara 47 godina), silovali su nasred sale ‘Partizan’, pred svima i to kada su nas mlađe odveli, a nju našli među ostalim u sali. Rekli su: ‘Neka i ona zna na ledima ležati’. To je bila grupa od 6 četnika, dva su se na njoj izmjenjivala. Djeca i starci su gledali kako je plakala**

Higijenski uslovi u navedenom logoru **“bili su očajni. U istoj prostoriji se spavalo, vršile fiziološke potrebe uz svakodnevna maltretiranja i mučenja. Hrana i voda su dijeljene u vrlo malim količinama, a karakteristično je da se hrana uopšte nije solila. Gotovo svakodnevno žene i djeca su fizički i psihički zlostavljani poslije čega je dolazilo ono najgore - silovanje. Silovanja su vršena pred djecom, a vrlo često obavljao se i odabir žena i djevojaka koje su vođene na posebna mjesta namijenjena za najviše političke, vojne i ostale vođe Foče i šire. Od gnusnog čina silovanja nisu bila pošteđena ni djeca starosne dobi od 12 i 13 godina”**.¹³⁴

U koncentracionom logoru Sportska dvorana “Partizan” u Foči zločinci su jedne noći (jula 1992), pored ostalih, silovali kćerku, majku i jednu djevojčicu. Kćerku su silovali **“pred majkom. Tukli su je i tjerali da sve to gleda. Poslije su me opet odveli na silovanje i devet puta silovali u narednih devet noći. U tome su učestvovali pripadnici srpske vojske. Imali su kokarde, brade, noževe i bombe, sa redenicima preko prsa. Mamu su silovali dva puta, a S. N. su svo vrijeme tukli i svaku večer silovali. S. je iz Rogatice i imala je bebu od dva mjeseca, koju je rodila u šumi. Beba je u logoru umrla”**.¹³⁵

Zločinci su u logoru “Partizan” muškarce odvodili na klanje, a djevojke na silovanje. **“Skidali su zlato sa žena, a svaku prepreku su rješavali otkidanjem prstiju, ušiju.”** Djevojčica Amira Budnjo (iz Miljevine),

i otimala se. Vidjela je i moja kći, koja je tu bila, a mene su odveli na silovanje. Svo vrijeme ovo dvoje djece bili su sa mnom u logoru i vidjeli šta se radi. Nekada su me vraćali sa silovanja ujutro, nekada u podne svu pretučenu, crnu, da me nisu prepoznale žene na vratima. Djeca su plakala, pomagala, poslije su i djecu fizički maltretirali i mog sina” (∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 259).

¹³⁴ N. Hodo, nav. dj., str. 136-137; U Srednjoškolskom centru u Foči žene su držane u nepodnošljivim higijenskim uslovima, stalno su zlostavljane, dobivale su nedovoljne količine hrane i kretanje im je bilo ograničeno. Živjele su u strahu. **“Vojnici, pojedinačno i grupno, mogli su ući bilo kada i izvesti žene vani da bi ih silovali”**, što je bila uobičajena praksa (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 2, 50, 52 i 73-74).

U “Partizanu” se **“nije moglo razgovarati, pokoji tajanstveni pogled, samo se šutilo”** (Isto, str. 73).

¹³⁵ M. Omerdić, nav. dj., str. 408-409; ∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 257.

zatočnica tog logora (sa majkom, ocem i dva brata), je “gledala kako su jednoj ženi otkinuli prst samo zbog prstenja ... Preko puta našeg prozora, tu, pored rijeke, učitelj Risto je dovodio svoje učenike i ubijao ih je. Ja sam ih čula kako mole: 'Nemojte, družo učitelju! Plakali su, ali on se nije obazirao. Sve ih je pobio’”.¹³⁶

Zatočnicu M. B. “Srbi su zarobili na Zelengori s cijelim zbjegom u kome su bili samo Bošnjaci. Dovedeni su u Foču i selektirani. Ona je sa ženama zatvorena u koncentracioni logor 'Partizan'. Prvo silovanje nad njom je izvršeno dok je bila u dubokoj nesvijesti od udara kundakom u glavu, što je učinio Dragan Zeljović, htijući joj potom usjeći nožem krst na grudima zato što se branila. 'Više od 40 dana podnosila sam zla i poniženja od kojih se nikada oporaviti ne mogu', priča. Odvodili su ih u stanove i noćima se izivljavali nad njima. 'Iz logora su nas noću milicijskim autom vozili po punktovima gdje je bilo četnika. To su bili hotel Zelengora, Srednješkolski centar, Velečevo ... Grupa četnika bi se redala i na najokrutniji način izivljavala na ženama i djevojčicama koje su gotovo bez svijesti ležale po podu', svjedoči ona. Desetak mladih žena i djevojaka dvadeset su dana svakodnevno odvodili. Jednog dana više ih nisu vratili i od tada im se izgubio svaki trag’”.¹³⁷

¹³⁶ Isto, str. 208-209. U logoru “Partizan” jedna od zatočnica je “maltretirana na razne načine. Tek kada sam stigla, bile su starije žene, znala sam da su i njih tukli i ja sam se sakrila u WC. Jedan me je četnik tražio i našao me u WC-u. Rekao mi je da se skinem, ja sam odbijala da sam stara, da bi mogla biti majka, ali on je potr-gao svu odjeću sa mene i stavio mi nož pod vrat. Tu me silovao na koritu od vode.

Ne znam mu ime, ali je bio mladi čovjek.

Često je dolazio sa nekom Anđom koja je radila u Trikotaži, navodno je išao s njom.

Često su dolazili: Tuta, Gica, Panković Nebojša i silovali su: Š. M., E. i M. Č. koju je Gica vodio na Brod u svoj stan. Imala je malo dijete koje je nosila sa sobom. Gore bi je silovao i ponovo vratio u Partizan. Sve žene koje su bile tu, većina je bila starije dobi, tukli su željeznom šipkom tako da su sve bile krvave. Jednom mi je Gica stavio nož pod grlo, tražio je pare i zlato. Kada sam rekla da nemam, jer nam je sve uzeo Tuta, bacio mi je bombu u krilo, ali nije bila odvrnuta, da se ja prepadnem. Kasnije je ponovo vratio za pojas.

Po danu nisu dolazili da siluju, samo po noći. E. su odvodili i ponovo vraćali, ali M. su odveli i nikad je nisu vratili.

Sve je to trajalo do sredine novembra i onda su nas poslali sa autobusima prema Ustikolini, odakle smo pješke došli do Osanice. I danas imam strašne posljedice psihičke i fizičke prirode” (: TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 102).

¹³⁷ Isto, str. 409; N. Hodo, nav. dj., str. 137.

U zatočeničkom centru Sportska dvorana “Partizan”, gdje je “**premještena većina žena iz Srednješkolskog centra Foča**”, uslovi su “**bili još gori**”. Naime, “**uslovi u ‘Partizanu’ bili su ‘90%’ gori nego u Srednješkolskom centru Foča**”. U “Partizanu” su uslovi života bili okrutni - to zatočenje su “**karakterisali nečovječno postupanje, nehigijenski uslovi, pretrpanost prostorija, izgladnjivanje, te fizičko i psihičko mučenje, uključujući seksualno zlostavljanje**”.¹³⁸ Zatočenice su u “Partizanu” “**češće provocirali, silovali i izvodili, nije bilo nikakvih higijenskih uslova, a hrane je bilo još manje. Nekoliko je svjedoka /u predmetu ICTY-a *Kunarac i drugi* – prim. S. Č./ potvrdilo da je bilo malo hrane, da je hrana bila lošeg kvaliteta i da je nisu dobivali redovno. Jednoj ženi, FWS-95, povremeno je bilo dozvoljeno da odlazi u grad, kako bi kupila nešto hrane, budući da je poznavala jednog od stražara. Takav režim štetno je djelovao na zatočenike, a posebno na djecu. Sanitarni uslovi gotovo da i nisu postojali, a za spavanje su na raspolaganju imali nekoliko strunjača, tako da su zatočenici bili nagurani jedni uz druge. Nasilje, uključujući i seksualno nasilje, nastavilo se pojačanim intenzitetom. FWS-62 je opisala kako je jedne noći žena koja je spavala uz nju silovana pred očima drugih zatočenika i njenog desetogodišnjeg sina koji je bio pokraj nje. FWS-75 je uslove u ‘Partizanu’ opisala jednom riječju kao ‘užasne’**”.¹³⁹

“U ‘Partizanu’ je obrazac silovanja bio sličan, a da je učestalost silovanja i broj vojnika bio čak i veći.” Mnoge žene i djevojke su izvođene i silovane, “**većina njih mnogo puta. Neke od žena koje su svjedočile pred Pretresnim vijećem /u predmetu ICTY-a *Kunarac i drugi* – prim. S. Č./ toliko je vojnika tako često izvodilo da one stoga nisu bile u stanju precizno odrediti koliko puta su silovane. FWS-**

¹³⁸ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 30, 33, 37-39, 40, 53, 55, 81, 311-315 i 811-812; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 26.

¹³⁹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 30, 37-39, 40, 53, 55, 81, 311-315 i 811-822.

95 je iznijela grubu procjenu da je tokom cijelog perioda njenog zatočeništva u Srednješkolskom centru u Foči i u 'Partizanu', tj. tokom otprilike 40 dana, silovana približno 150 puta".¹⁴⁰

"Stražari u 'Partizanu', kao što je to bio slučaj i u Srednješkolskom centru u Foči, nisu pokušavali spriječiti vojnike da uđu u dvoranu. FWS-95 je izjavila, međutim, da je jedan stražar jednom bezuspješno pokušao spriječiti vojnike da uđu u dvoranu. Vojnici su mu kazali da imaju dokument koji je potpisao Dragan Gagović, koji im je dozvoljavao da uđu u zgradu i izvedu žene. U dokumentu je navodno stajalo da je vojnicima potreban seksualni odnos kako bi im se popravio borbeni duh. FWS-48 je izjavila da su joj neki vojnici rekli da im je bilo naredeno da siluju svoje žrtve. Procedura izabiranja bila je slična onoj u Srednješkolskom centru Foča: vojnici bi ušli u dvoranu, pokazali na žene ili prozvali njihova imena, izveli ih, silovali i potom vratili natrag. Kako se njihov boravak u 'Partizanu' približavao kraju, žene i djevojke su izvođene sve češće i češće. FWS-95 je izjavila da su noć prije no što su ona i drugi zatočnici pušteni iz 'Partizana', nju izveli zajedno sa FWS-90 i odveli na stadion, gdje ju je silovalo mnogo vojnika, uglavnom po dvojica istovremeno."¹⁴¹

"Srpski vojnici redovno su zlostavljali, izvodili i silovali žene i djevojke koje su držali u 'Partizanu'. ... Srpski vojnici često su dolazili i odvodili žene." Zatočenica FWS-62 je "u jednoj konkretnoj prilici vidjela kako tri vojnika upadaju u 'Partizan' i kako jedan od njih potom siluje ženu koja je spavala kraj svog desetogodišnjeg djeteta. FWS-51 je izjavila: 'Za nas tamo nikada nije bilo mira' i da su žene sve vrijeme odvodili, a da se neke nikada nisu vratile. ... Vojnici su skoro svaki dan dolazili u 'Partizan' i birali djevojke. Držali bi ih po nekoliko sati, a ponekad i po nekoliko dana ..."¹⁴²

¹⁴⁰ Isto, paragraf 37.

¹⁴¹ Isto, paragraf 39.

¹⁴² Isto, paragraf 81. Među zločincima koji su izvodili žene i djevojke iz Sportskog centra i silovali ih posebno se isticao i Dragan Zelenović, koji se pred ICTY-em "izjasnio krivim za počinjenje silovanja FWS-87" (ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC

U “Partizanu” su “fizički i psihički lomili žene. Bila je tamo i M. B. sa kćerkom, dvadesetogodišnjom djevojkom, silovali su ih paralelno. M. je formalno razorena fizički i umrla je, a izgleda da i kćerka danas preživljava neku bolest. To su bili bezumni divljaci, bez imalo čovječnog u manirima prema žrtvama”.¹⁴³

Dragan Zelenović, “DP 1” i Zoran Vuković “izabrali su /iz Sportskog centra “Partizan” - prim. S. Č./ 6. ili 7. jula 1992. iz grupe zatočenica FWS-50, FWS-75, FWS-87 i FWS-95. Dragan Zelenović je silovao FWS-75”, a “Zoran Vuković je silovao FWS-87, a DP 1 je silovao FWS-95. Jedan od drugih vojnika je silovao FWS-50. Između 8. jula ili otprilike tog datuma i 13. jula 1992. Zoran Vuković je u najmanje pet navrata bio u grupi vojnika koji su silovali FWS-75 i FWS-87”.¹⁴⁴

Zločinac Gojko Janković je od sredine jula do sredine augusta 1992, zajedno sa još jednim neidentifikovanim vojnikom, dvije zatočenice (FWS-95 i FWS-48) odveo iz Sportske dvorane “Partizan” u jednu kuću u Gornjem Polju, gdje je vaginalno silovao FWS-95.¹⁴⁵ Nekoliko dana nakon tog silovanja, Gojko Janković je ponovo došao u Sportsku dvoranu “Partizan” sa još trojicom neidentifikovanih vojnika, te su prisilili FWS-95 i još tri zatočene Bošnjakinje da odu u određene prostorije u Foči, “gdje im je naredeno da se skinu i operu i gdje je optuženi vaginalno silovao FWS-95”.¹⁴⁶

PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 26).

¹⁴³ M. Kafedžić, nav. dj., str. 397.

¹⁴⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 10. Zoran Vuković je “**proglašen odgovornim za odvođenje jedne Muslimanke iz zatočeničkog centra u neki stan i silovanje te žene ...**” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 785-822; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 66).

¹⁴⁵ *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR/05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 3 i 51.

¹⁴⁶ Isto, str. 3, 52 i 54.

Krajem jula ili na samom početku augusta 1992. Gojko Janković i Beban Vasiljević **“odvezli su FWS-95 i FWS-87 iz Sportske dvorane 'Partizan' u jednu kuću na Trnovači /dva i po kilometra južno od Foče, privatna kuća u kojoj su žene i djevojke bile zatočene po nekoliko mjeseci - prim. S. Č./ gdje je Gojko Janković vaginalno silovao i FWS-95 i FWS-87, a Beban Vasiljević je vaginalno silovao FWS-87”**.¹⁴⁷

Krajem jula mjeseca ili početkom augusta 1992. Gojko Janković zajedno sa Bebanom Vasiljevićem **“odveo je zatočenicice FWS-105 i D. B. iz zatočeničkog centra Sportske dvorane 'Partizan' u jednu kuću u selu Trnovača u opštini Foča”, gdje je Gojko Janković “cijelu noć proveo sa zatočenicom FWS-105 silovavši je dva puta, a Beban Vasiljević je silovao zatočenicu D. B. da bi ih ujutro Beban Vasiljević”, po naredbi Jankovića, vratio u Sportsku dvoranu “Partizan”**.¹⁴⁸

Gojko Janković je, zajedno sa Dragoljubom Kunarcem i Dragutinom Vukovićem zvanim Gaga, 2. augusta 1992, tri zatočene maloljetnice (FWS-186, FWS-191 i J. G.) izveo **“iz jedne kuće u Aladži”**, gdje su **“zajedno sa pet drugih žena izvedene iz srednje škole u Kalinoviku i dovedene u jednu kuću u Aladži,”** i **“odveo ih u jednu privatnu kuću u selu Trnovača, koju je koristio Gojko Janković, gdje je zatočenica J. G.”** (13 godina) **“ostala samo nekoliko dana /odvedena je u Karamanovu kuću - prim. S. Č./, ali zatočenicice FWS-186 i FWS-191 su tu držane do kraja januara 1993. godine, i tokom cijelog tog perioda Gojko Janković je mnogo puta silovao zatočenicu FWS-186, Dragoljub Kunarac je u toku prva dva mjeseca mnogo puta silovao zatočenicu FWS-191, kao i Zoran Nikolić iz Nikšića, a Gojko Janković je, također, u tom periodu jedanput silovao zatočenicu FWS-191, a kada su zatočenicice FWS-186 i FWS-191 prebačene u drugi stan u januaru 1993. godine, Gojko Janković je tu nastavio da siluje zatočenicu FWS-186 do kraja novembra 1993. godine, Gojko Janković i Dragoljub Kunarac su koristili zatočenicice FWS-186 i FWS-191 kao seksualno roblje i kao roblje za druge svrhe**

¹⁴⁷ Isto, str. 3, 13 i 52.

¹⁴⁸ Isto, str. 3 i 57-59. Zatočenica FWS-105 je silovana **“skoro cijelu noć, bilo je prekida, ali je trajalo cijelu noć”** (Isto, str. 57-59).

u kući u Trnovači”, gdje su, pored ostalog, morale **“stalno kuhati, peglati i čistiti”**, **“postupajući prema njima kao da su stvari i lična imovina, i imali su potpunu kontrolu nad njihovim životima”**.¹⁴⁹

Jedan broj zatočenica iz Sportske dvorane “Partizan” odveden je u Karamanovu kuću, **“gdje se njihov bol, patnje i ponižavanje nastavilo”**.¹⁵⁰

Zločinac Gojko Janković je u periodu između 7. aprila 1992. i početka maja 1992, zajedno sa Jankom Janjićem, Ljubanom Kalajdžićem i jednim neidentifikovanim vojnikom, **“došao u muslimansku kuću u kojoj je živjela”** zatočenica E., **“gdje su je prinudili na seksualni odnos, na način da su je Gojko Janković i neidentifikovani vojnik držali dok ju je Janko Janjić silovao; a zatim su u periodu od 10 do 15 neutvrđenih, ali vremenski bliskih datuma od kraja aprila pa do kraja maja 1992”** Gojko Janković, Janko Janjić i neidentifikovani vojnik ponovo dolazili u njenu kuću gdje je Gojko Janković svaki put silovao zatočenicu E., **“koja je, također, u brojnim prilikama bila silovana i od strane Janka Janjića ili neidentifikovanog vojnika ili od strane njih obojice; a krajem maja 1992. godine Gojko Janković, Janko Janjić i neidentifikovani vojnik lišili su”** zatočenicu E. slobode, **“tako što su je na silu odveli u Sportsku dvoranu Partizan u Foči, gdje je ostala u pritvoru nekoliko sedmica zajedno sa drugim ženama”**, uključujući i zatočenicu J. i **“gdje je u nekoliko navrata**

¹⁴⁹ Isto, str. 3, 13-14, 59-66 i 74; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 8, 43 i 728-745; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 27 i 29. Zatočenica FWS-191 imala je 17 godina. Živjela je u Gacku. Nakon napada na Bošnjake, ona je, zajedno s bratom, majkom i sestrom, bila u grupi Bošnjaka zarobljenoj kod Uloga. Nekoliko dana nakon zarobljavanja, oko 7. jula 1992, odvezeni su kamionom u Osnovnu školu “Miladin Radojević” u Kalinoviku. Nju su 2. augusta 1992. zločinci Kunarac i drugi, zajedno sa još nekoliko djevojaka, od kojih je J. G. imala trinaest godina, odveli u jednu kuću na području Aladže u Foči, u kojoj je bilo više vojnika, među kojima vojvoda Govedarica, koji im je tada ispričao **“kako je napravio zasjedu za jednog Muslimana - kako mu je odrubio glavu i štao žrtvinu glavu po zemlji”** (**Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 60 i 62).

¹⁵⁰ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 53.

vidjela Gojka Jankovića, i gdje je, također jednom bila silovana od strane vojnika kojeg nije poznavala”.¹⁵¹

U Miljevini kod Foče “postojalo je više manjih ženskih logora u kojima su se nalazile i djevojčice od 10 godina. Također je motel u Miljevini bio kazamat. Za neke od komandanata tih logora sve Bošnjakinje preko 14 godina bile su prestare i valjane samo za jednokratnu upotrebu. Jedna djevojčica iz Foče koja je bila zatočena u stanu zločinca Zorana Samardžića izjavila je: ‘Sutradan je došao Zoran Samardžić i odveo me u stan, gdje sam bila u zatočeništvu šest mjeseci, a već od drugog mjeseca mog zatočeništva počela su silovanja. Prvo me je silovao Pero Elez i stalno sam bila izložena njegovim silovanjima do 10. decembra 1992., do njegove pogibije. Prijetio mi je da će me cijela garda silovati ako se budem opirala. Poslije njegove pogibije, pa do mog prelaska u Sarajevo, pod prijetnjom, pritiskom i maltretiranjem, silovali su me Neđo Samardžić iz Bileće, Nikola Brčić iz Trebinja i Dalibor zvani Daca iz Pljevalja. Sredinom februara 1993. prebacili su me u kuću Karamana /Nusreta Karamana - prim. S. Č./, gdje sam u zatočeništvu zatekla dvije djevojčice od 15 i 16 godina. U toj kući također su me silovali, a vidjela sam kad i ostale dvije djevojčice vode na silovanje i pričali su mi o tome ...’”¹⁵²

¹⁵¹ Isto, str. 6, 14 i 72.

¹⁵² M. Omerdić, nav. dj., str. 208 i 419-411; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 139; *∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 196 i 305; N. Hodo, nav. dj., str. 137; *∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...*, str. 255-256; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 641 i 800; * * *TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...*, str. 150-153; M. Begić, nav. dj., str. 732.

U Miljevini su, također, “odvodili žene i djevojke, od kojih se dosta njih nije ni vratilo”. Jednoj Bošnjakinji su “pred očima ubili petnaestogodišnju kćerku. Nju su kasnije stalno odvodili na silovanje u Miljevinu ... Bila je na ivici nervnog sloma, pogotovo kada su joj na njene oči ubili kćerku” (*∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 196-197).

Više djevojčica je u Karamanovoj kući bilo zatočeno sedam mjeseci, gdje su ih Pero Elez, Radovan Stanković i drugi zločinci na najbrutalniji način silovali i seksualno zlostavljali (M. Omerdić, nav. dj., str. 208; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641).

“Mnoge žene i djevojke Miljevine, Gacka i Kalinovika, čije su muževe, očeve i braću četnici poubijali u KP Domu Foča, dovodene su u kuću Karaman Nusreta

U zatočeničkom centru za žene u Karamanovoj kući (13 km zapadno od Foče, u blizini motela “Miljevina” - naziv je dobila po vlasniku Nusretu Karamanu), svojevrsnom logoru za žene, javnoj kući, koju su kao zatočenički centar za žene formirali zločinac Radovan Stanković i “**još trojica drugih vojnika**”, u zatočeništvu i seksualnom ropstvu bilo je više žena Bošnjakinja, među kojima su bile i djevojčice, “**koje su svakodnevno prisiljavane na seksualne odnose sa vojnicima koji su dolazili u tu kuću**”. Noću su muškarci (vojnici i civili) “**dolazili u grupama i odvodili i po više djevojaka na silovanje u istim sobama i isto vrijeme**”.¹⁵³

u Miljevini, gdje su vršena danonoćna silovanja. Po izjavama preživjelih svjedoka kroz ovu kuću je prošlo 23 djevojke starosne dobi od 12-16 godina. Ovu kuću veoma često su posjećivali Arkanovci, Šešeljevci, Beli orlovi, a mnoga silovanja završena su ubistvima” (N. Hodo, nav. dj., str. 137).

¹⁵³ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi ..., 205, 224-225, 229, 333-339 i drugi paragrafi; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 27; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2 i 16-19. U tom zatočeničkom centru zločinci su “**imali lak pristup ženama i djevojčicama koje su silovali. Tom kućom je upravljao Radovan Stanković**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641).

Zločinci Neđo Samardžić, Nikola Brčić i Radovan Stanković su u periodu juni-septembar 1992. pomagali “**u držanju u seksualnom ropstvu više žena bošnjačke nacionalnosti, među kojima su bile i maloljetne djevojčice koje su bile lišene slobode i koje su bile svakodnevno prisiljavane na seksualne odnose sa vojnicima koji su dolazili u tu kuću, te je isti /Neđo Samardžić - prim. S. Č./ lično prisiljavao zatočene žene na odnose sa njim, među kojima posebno B. J., rodom iz Kalinovika, koju je odredio i držao za sebe, te oštećenu 'L', koja je tada imala petnaest godina i koju je prethodno odvojio od njene porodice i doveo u 'Karamanovu kuću'**” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2 i 16-19).

Neđo Samardžić je decembra 1992, zajedno sa svojim bratom Zoranom, “**iz stana koji je koristio u Miljevini**” izveo malodobnu zatočenicu “G” i “**odveo je u seksualno ropstvo u tzv. 'Karamanovu kuću' u Miljevini, gdje je ista bila izložena silovanjima od strane Brčić Nikole i drugih vojnika, sve do 23.03.1993. godine, kada je zajedno sa još dvije žene odvedena u razmjenu**” (Isto).

U Karamanovoj kući zatočenice, među kojima i djevojčice od 12 godina, više mjeseci su bile zatočene, gdje su svakodnevno mučene, silovane i seksualno zlostavljane, od kojih su neke i ubijene.¹⁵⁴

Zatočenica “G” je, nakon ubistva njene porodice, odvedena prvo u motel “Miljevina”, a zatim u privatni stan, odakle su je zločinci odveli u Karamanovu kuću, gdje je zatekla više žena i djevojaka, koje su bile **“izložene svakodnevnom maltretiranjima i silovanjima”**, pri čemu su ih zločinci prisiljavali da piju i pjevaju četničke pjesme.¹⁵⁵

“Golgotе Karamanove kuće” (“strah i preplašenost, nesаница i izgladnjelost”) preživjelo je više djevojaka i djevojčica, od kojih su neke bile u uzrastu od 12 godina - bile su djeca, uključujući i dvije sestre, od kojih je jedna imala šesnaest godina, koje su zločinci istovremeno silovali u istoj prostoriji.¹⁵⁶

U Karamanovoj kući mnoga silovanja vršena su javno - u isto vrijeme i u istim sobama.¹⁵⁷ Djevojčice, djevojke i žene su u navedenom objektu u suštini bile u ropstvu - nisu imale osjećaj ljudskih bića, zločinci su ih tretirali **“kao roblje, kupovali, prodavali, davali, poklanjali”**.¹⁵⁸

Zločinci su se nad djevojčicama, djevojkama i ženama izživljavali.¹⁵⁹

U Karamanovoj kući, **“u koju su srpski vojnici dolazili radi silovanja djevojaka”** zatočenice su redovno silovane **“na sve moguće načine, vaginalno, oralno i analno”**.¹⁶⁰ Zločinci su ih tretirali kao svoje vlas-

¹⁵⁴ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 11 i 24.

¹⁵⁵ Isto, str. 17-21.

¹⁵⁶ Isto, str. 17-19. Zločinac Neđo Samardžić je jedne prilike pred zatočenicom “J” silovao J. B. Zločinac Radovan Stanković je šesnaestogodišnju sestru zatočenice J. silovao pred njom (Isto, str. 17).

¹⁵⁷ Isto, str. 18. Zločinac Radovan Stanković je jedne prilike u isto vrijeme i u istoj sobi silovao zatočenicu “M”, a Neđo Samardžić na drugom kraju silovao J. B. (Isto).

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto, str. 2-3, 10-12, 23-28 i 30-38.

¹⁶⁰ Isto, str. 24. Zločinac Radovan Stanković je **“i tukao i silovao”**, zbog čega su zatočenice imale krv na glavi i modrice na očima (Isto).

ništvo.¹⁶¹ U tom zatočeničkom centru je, pored ostalih, bila zatočena i djevojka koju su zločinci zarobili u Kalinoviku, koja je bila izuzetno mlada – imala je 12-13 godina. Pored te djevojčice, u Karamanovnoj kući bila je i djevojčica A. B., - imala je 12 godina, koja je također silovana.¹⁶²

Jedan broj žena i djevojaka je iz zatočeničkog centra Buk-Bijela prebačen u Srednjoškolski centar, odakle su izvođene i odvođene u stanove i kuće, radi silovanja, a zatim u Sportsku dvoranu “Partizan”, iz koje su, također, izvođene i silovane, zatim odvođene u različite kuće “**gdje su ih nastavili silovati i zlostavljati**”, a nakon toga su odvedene u Karamanovu kuću.¹⁶³

Zločinac Radovan Stanković dodjeljivao je djevojke različitim vojnicima, uključujući “**i onim koji su dolazili iz Crne Gore, radi silovanja svakog vikenda**”.¹⁶⁴ Crnogorci su zatočenice prvo šamarali (tukli), pa onda silovali.¹⁶⁵

Radovan Stanković je, pored ostalih, u Karamanovoj kući svaku noć silovao zatočenicu “C” - vaginalno, oralno i analno. Većinom je silovao u mraku. Nekoliko puta je silovao u kupatilu, kadi. Morala je da ga kupa i nekoliko puta je silovao tokom kupanja. I njenu sestru je pred njom silovao - “**namjerno je to učinio**”. Zatočenica “C” je bila vlasništvo zločinca Radovana Stankovića.¹⁶⁶

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Isto, str. 27-28.

¹⁶³ Isto, str. 26; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 41 i 173-176; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 27. Zatočenice FWS-75, FWS-87, A. S., FWS-132, FWS-190, D. B. “**i druge žene neko vrijeme su držane u toj kući**”, gdje su ih “**mного puta silovali mnogi vojnici**”. Zatočenice FWS-75, FWS-87, D. B. i FWS-190 su 3. augusta 1992. “**odvedene iz Aladže u Miljevinu, gdje su prodane DP3**” (Isto).

¹⁶⁴ *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 29.

¹⁶⁵ Isto, str. 29-30.

¹⁶⁶ Isto, str. 35. Zločinac Radovan Stanković je u zatočeničkom centru Karamanova kuća od augusta do oktobra 1992. zatočenicu “C” svake noći, “**u dnevnom boravku**,

Stanković je u istom periodu, neutvrđenog dana, u Karamanovoj kući maloljetnu "D", sestru zatočenice "C", "u toku dana na silu odveo u sobu na prvom spratu i prinudio je na seksualni odnos, a druge prilike u večernjim satima, nakon što je bila prisiljena da pije alkoholno piće, odveo je u dnevni boravak kuće, gdje je prethodno poslao njenu sestru 'C', pa je, uprkos njenom protivljenju, suzama i preklinjanjem da to ne čini prisilio na seksualni odnos i zlostavljao je, na način da ju je tukao i pri tome nanio joj vidljive povrede po licu u vidu modrica i oteklina".¹⁶⁷

U Karamanovoj kući u Miljevini bilo je zatočeno i nekoliko žena iz Kalinovika.¹⁶⁸

Prije dovođenja i zatočenja u Karamanovoj kući, žene i djevojke bile su zatočene u zatočeničkim centrima Buk-Bijela, Srednjoškolskom centru, Sportskoj dvorani "Partizan", raznim stanovima i kućama (po Foči), gdje su danonoćno silovane i seksualno zlostavljane.¹⁶⁹

često u prisustvu drugih lica, kao i u kupatilu prisiljavao na seksualni odnos (vaginalni, oralni i analni), te jednom prilikom u prisustvu 'C' silovao njenu malodobnu sestru 'D', a zatim je, u mjesecu oktobru 1992, odveo iz zatočeničkog centra i držao zatočenu 10-tak dana u jednom stanu u centru Miljevine, nakon čega ju je premjestio u stan u zgradi zvanj 'Lepa Brena' u Foči, te držao zatočenu u tom stanu do 1. novembra 1992, gdje ju je za čitavo vrijeme njenog zatočeništva nastavio prisiljavati na seksualne odnose, istovremeno je tjerajući na prisilni rad, kao što je pranje njegove odjeće, kuhanje, čišćenje stanova u kojima je bila zatočena" (Isto, str. 3).

¹⁶⁷ Isto, str. 3. Stanković je silovao i maloljetnu "D", prisilio je na seksualni odnos u prisustvu njene sestre, prisiljavao je da pije alkohol, tukao je, nanoseći joj teške povrede. Navedenu zatočenicu silovali su "svi vojnici" koji su bili u Karamanovoj kući. Ona je, za vrijeme svog zatočeništva u "Partizanu", a kasnije u Miljevini, silovana vaginalno, analno i oralno. Stanković je na nju galamio, fizički je udarao i nanio joj povrede (Isto, str. 36).

Zatočenica je u ICTY-u objasnila načine silovanja: "Kad kažem da sam silovana oralno, mislim da su me vojnici prisiljavali da nad njima vršim felacio. I kada kažem da sam silovana analno, mislim da su mi vojnici svoj penis na silu, gurali na analni otvor" (Isto).

¹⁶⁸ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2.

¹⁶⁹ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 11, 23-24, 26, 29-30 i 33.

Zločinci su i u stanovima u Miljevini maltretirali, silovali i seksualno zlostavljali žene i djevojke.¹⁷⁰

Zatočenice su korištene i za prisilni rad, **“koji se sastojao u pripremanju hrane za vojnike, čišćenju kuće, pranju vojničke odjeće, te kupanju vojnika”**, zatim **“čišćenju stanova i prostorija i farbanju okvira za prozore na zgradama i stanovima u Miljevini”**, pri čemu su ih zločinci verbalno vrijeđali, **“nazivajući zatočenice ‘bulama’ ili drugim pogrdnim imenima”**.¹⁷¹

U Karamanovoj kući Bošnjakinje su silovane, ponižavane, maltretirane.¹⁷² Zatočenice su iz Karamanove kuće odvođene i u stanove i kuće u Miljevini, gdje su silovane i seksualno zlostavljane, pri čemu su obavljale i prisilne radove,¹⁷³ te u stanove u gradu Foči.¹⁷⁴

Agresor je i u motelu u Miljevini zatočio brojne civile sa područja općine Foča, među kojima žene, djevojke i djecu. U tom objektu su upotrebom sile izvršena silovanja i seksualna zlostavljanja.¹⁷⁵

Dragoljub Kunarac je početkom augusta 1992, sa drugim zločincima, iz logora Sportski centar “Partizan” u Miljevinu prebacio četiri zatočenice. **“Žene su bile zatočene u jednoj napuštenoj muslimanskoj kući”**, gdje ih je više zločinaca, uključujući i Kunarca, do 30. oktobra 1992. silovalo i seksualno zlostavljalo.¹⁷⁶

Zločinci su više zatočenica - djevojaka, djevojčica i žena iz stana zločinca Radomira Kovača (Ulica Osmana Đikića br. 16) odveli u Karamanovu

¹⁷⁰ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 21.

¹⁷¹ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2-3, 11-12 i 31-33.

¹⁷² Isto, str. 32.

¹⁷³ Isto, str. 33.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 4 i 8.

¹⁷⁶ **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 6, 64-67 i 224-225.

kuću u Miljevini, gdje su ostale “skoro dva mjeseca i za to vrijeme su ih ...neprestano silovali srpski vojnici. Morale su obavljati kućanske poslove, kao što su pranje, kuhanje, pranje rublja i čišćenje ...”.¹⁷⁷

Zločinci su u Miljevini redovno silovali i seksualno zlostavljali Bošnjakinje i u stanovima i kućama - nasilno ih uvodili u te objekte, fizički ih zlostavljali, udarali ih po raznim dijelovima tijela, prijetili im smrću, prislanjali im pištolje na sljepoočnice i stavljali im nož pod grlo, uz upotrebu fizičke sile trgali im odjeću, udarali ih po glavi i silovali i seksualno zlostavljali.¹⁷⁸

Zločinci su sredinom jula 1992. tri zatočenice (“FWS-48, FWS-87 i Z. G.”) odveli “u zgradu ‘Brena’ u blizini Hotela ‘Zelengora’. DP 1 je silovao svjedokinju /tužilaštva ICTY-a u predmetu *Kunarac i drugi* - prim. S. Č./ Z. G., a jedan neidentificirani vojnik je silovao FWS-87. Dana 14. jula 1992. ili otprilike tog datuma Zoran Vuković je

¹⁷⁷ Isto, paragrafi 60 i 62-63. U toj kući su “manje - više stalno živjeli: Radovan Stanković, Nedo Samardžić i neki Nikola” (Isto).

¹⁷⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 652; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-06/217, Sarajevo, 16. april 2007, *PRESUDA*, str. 2, 5, 8-10 i 11; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KRŽ-05/217, Sarajevo, 13. august 2008, *PRESUDA*, str. 2 i 5. Radmilo Vuković (rođen u selu Rataj - Foča), primjera radi, 10. juna 1992. je “došao nauoružan u jedan stan u Miljevini, odakle je izveo oštećenu ‘A’ zbog navodnog privođenja u vojni štab u Miljevini, da bi nakon toga istu umjesto u štab doveo do zgrade koja se nalazila u novom dijelu naselja u Miljevini, a zatim je nasilno odveo u jedan stan, u kojem ju je fizički zlostavljao, udarajući je po raznim dijelovima tijela, prijeteci joj smrću, prislanjajući joj pištolj na sljepoočnicu i stavljajući joj nož pod grlo, da bi u jednom momentu upotrebom fizičke sile rastrgao odjeću sa nje, pri čemu je oštećena vrištala i molila ga da je pusti, nakon čega joj je rukom začepio usta, a drugom rukom je udario u glavu, od kojeg udarca je ista izgubila svijest, da bi potom iskoristio nesvjesno stanje oštećene, te nad istom izvršio silovanje, a kada je oštećena došla svijesti istoj je zaprijetio smrću ako ikome bude govorila o onome šta joj je učinio, te joj, također zaprijetio da po njegovom pozivu uvijek mora doći u isti stan što je oštećena morala činiti u narednom periodu sve do 24. ili 27. 08. 1992. godine, u kojem periodu je najmanje pet ili šest puta morala doći u taj stan, u kojem ju je isti prisiljavao na seksualne odnose, što je za direktnu posljedicu imalo izazivanje trudnoće kod oštećene, nakon koje je po protjerivanju iz Miljevine dana 20. 02. 1993. godine u bolnici u Goraždu rodila muško dijete”. Nalaz DNK analize potvrdio je da je Radmilo Vuković otac navedenog djeteta, što on “ne poriče svoje očinstvo” (*Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-06/217, Sarajevo, 16. april 2007, *PRESUDA*, str. 10).

došao u 'Partizan' da bi odveo FWS-50 i FWS-87. Budući da se FWS-50 sakrila, Zoran Vuković je zaprijetio da će ubiti druge zatočenice. FWS-50 i FWS-87 odveli su u jedan stan u blizini 'Partizana', gdje je Zoran Vuković silovao FWS-50, dok je neki neidentificirani vojnik silovao FWS-87. Jednom prilikom u julu 1992. FWS-87 su silovala četvorica muškaraca, uključujući i Zorana Vukovića".¹⁷⁹

Zatočenica FWS-87 je "u stanu Radomira Kovača u zgradi 'Lepa Brena' ostala oko četiri mjeseca i s njim je bila skoro u svakodnevnom kontaktu. Gotovo svake noći ju je silovao vaginalno i oralno, a ponekad je to činio i Jagoš Kostić ... I Radomir Kovač je silovao FWS-75, a Jagoš Kostić je, uglavnom, silovao A. S.". Dok je zatočenica "boravila" u tom stanu, "djevojkama su često prijetili da će ih ubiti. Bile su zaključane i nisu imale nikakvog kontakta sa spoljnim svijetom. Dok su se tamo nalazile, djevojke su morale kuhati, čistiti i prati rublje".¹⁸⁰

Jednom drugom prilikom, zločinac Radomir Kovač je djevojku FWS-87 "natjerao da skine odjeću, da se popne na stol i pleše uz muziku. Dok ju je gledao, držao je u nju uperenu pušku. FWS-87 je bila prestrašena i posramljena. Imala je osjećaj da je Radomir Kovač posjeduje".¹⁸¹

U drugom stanu žene su "opet bile primorane da skinu odjeću i da se popnu na stol. Radomir Kovač im je prijetio da će ih odvesti na rijeku i pobiti. On ih je zaista i odveo na rijeku, iako se svjedokinja sjeća da im je bilo dozvoljeno da se obuku. Na koncu ih je vratio u stan".¹⁸²

Četiri zatočenice (djevojke FWS-87, FWS-75, A. S. i A. B.) "seksualno su zlostavljane i silovane dok su se nalazili u stanu Radomira Kovača".¹⁸³

¹⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 11.

¹⁸⁰ Isto, paragrafi 9, 42, 68-69, 73, 83-86, 164 i 630-745.

¹⁸¹ Isto, paragraf 71.

¹⁸² Isto, paragrafi 72, 87, 213 i 224.

¹⁸³ Isto, paragrafi 84 i 177-181. "A. S. potvrđuje da je FWS-87 morala spavati s Kovačem u sobi i da je FWS-87 ne samo bila 'očigledno' silovana, već da je FWS-87 to kasnije i potvrdila. A. S. je posvjedočila da je mogla čuti kada Kovač siluje FWS-87, jer je spavala u susjednoj sobi" – Isto, paragrafi 84-86.

Zločinac Radomir Kovač je sredinom novembra 1992. dvije zatočenice (FWS-75 i A. B.) iz svog stana odveo **“u jednu kuću u blizini Hotela ‘Zelengora’.** Tamo su držane dvadesetak dana, tokom kojeg vremena ih je često seksualno zlostavljala grupa nepoznatih srpskih vojnika iz grupe kojoj je pripadao Radomir Kovač. **Oko 10. decembra 1992. FWS-75 i A. B. su premještene u jedan stan u fočansku četvrt Podmusala. Ostale su tamo petnaestak dana, tokom kojeg vremena su FWS-75 i A. B. često silovali isti vojnici kao i u kući kod Hotela ‘Zelengora’”**, nakon čega su, zajedno sa drugim ženama vraćene u Kovačev stan u “Breni”, gdje su ih Radomir Kovač, Jagoš Kostić i drugi zločinci stalno silovali. Pored toga, zatočenice su primoravane da skidaju **“svu odjeću i gole plešu na stolu, dok ih je Radomir Kovač posmatrao”**.¹⁸⁴

U februaru 1993. Radomir Kovač je djevojke FWS-87 i A. S. **“prodao dvojici crnogorskih vojnika, svaku za po 500 njemačkih maraka. Ti vojnici su ih na kraju odveli u Nikšić i Podgoricu u Crnoj Gori, gdje su, također, bile silovane i morale su raditi kao konobarice u kaficima. Negdje oko 5. aprila 1993. uspjele su pobjeći”**.¹⁸⁵

ICTY je osudio Radomira Kovača **“zbog toga što je u svome stanu držao četiri mlade djevojke, gdje ih je, između ostalih, Kovač silovao, ponižavao, degradirao i s njima postupao kao sa svojim ‘vlasništvom’.** Jednom prilikom tri djevojke su bile prisiljene da pred njim plešu” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 747-782; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 66).

¹⁸⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 9, 42, 83-86 i 630-745; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641.

¹⁸⁵ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 9, 42, 73, 75, 83-87, 213, 224, 587 i 779. **“Tokom replike /u predmetu ICTY-u Kunarac, Kovač i Vuković - prim. S. Č./ FWS-87 je dodala da su ona i A. S. slučajno čule razgovor između Kovača i dva Crnogorca koji su došli u Kovačev stan dok su razgovarali o prodaji djevojaka. FWS-87 je odbacila tvrdnju odbrane da je Radomir Kovač tim muškarcima možda platio da djevojke odvedu u Crnu Goru ...”** (Isto, paragraf 75).

Radomir Kovač je više djevojaka držao u svom stanu, gdje ih je zlostavljao, **“a tri djevojke je mnogo puta silovao”**. On je u svoj stan pozivao **“svoje prijatelje, a ponekad im je dozvoljavao i da siluju neke od djevojaka”**. Pored toga, on je prodao i djevojke (A. B. i FWS-75). **“Prije njihove prodaje, Kovač je FWS-75 i A. B. dao drugim srpskim vojnicima koji su ih zlostavljali više od tri sedmice prije nego što su vraćene Kovaču, koju je jednu nakon toga prodao, a drugu dao svojim poznanicima.”**¹⁸⁶

On je produžavao patnje navedenih zatočenica, **“prodavši ih ili poklonivši muškarcima za koje je znao da će ih silovati i zlostavljati”**.¹⁸⁷

U kući na broju 16 u Ulici Osmana Đikića, u fočanskom naselju Aladža, koja je **“služila vojnicima kao štab i sastajalište i oni su tamo više-manje stalno živjeli”**, žene i djevojke su dovodene i silovane. Zločinac Dragoljub Kunarac je, pokazujući **“apsolutni prezir prema Muslimanima uopšte, a posebno prema Muslimankama”**, **“u pratnji svojih vojnika izvodio žene iz ‘Partizana’ i odvodio ih u ulicu Osmana Đikića broj 16, gdje ih je lično silovao ili je bio prisutan u kući dok su te žene silovali drugi vojnici”**.¹⁸⁸

Djevojke i žene **“koje su birali Dragoljub Kunarac ili njegovi ljudi, sistematski su odvođene u bazu tih vojnika koja se nalazila u kući Osmana Đikića br. 16. Tu su te žene i djevojke, za koje je Dragoljub Kunarac znao da su civili, silovali njegovi ljudi”**.¹⁸⁹

Djevojke **“FWS-50, FWS-75, FWS-87, FWS-48, FWS-95, D. B. i FWS-105 su sve bile u nekom trenutku dovedene u tu kuću i silovane. Neke**

¹⁸⁶ Isto, paragrafi 9, 42 i 587. Djevojka A. B. je prodana **“izvjesnom ‘Dragecu’**, za 200 njemačkih maraka. **“Dragec”** je nju i djevojku FWS-75, **“iznajmljivao drugima kao prostitutke”**. FWS-75 je na kraju **“prodana izvjesnom Todoroviću koji ju je držao u stanu u dijelu Foče koji se zove Musala. Iz Foče je uspjela pobjeći 5. marta 1993, uz pomoć dvojice Srba”** (Isto, paragraf 189).

¹⁸⁷ Isto, paragraf 588.

¹⁸⁸ Isto, paragrafi 4, 40, 59-62, 67, 81, 165, 216-220, 241-243, 585, 636-687 i 746-782. Zatočenicu D. B. silovalo je više zločinaca, među kojima i **“jedan dječak od 15 ili 16 godina i on ju je također silovao”** (Isto, paragraf 218).

¹⁸⁹ Isto, paragraf 584. Dragoljub Kunarac je, pored ostalog, dvije žene nekoliko mjeseci držao u jednoj kući i mnogo puta ih višestruko silovao (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 630-745).

druge žene i djevojke, također, su u nekoliko navrata dovedene u tu kuću radi sličnog zlostavljanja”.¹⁹⁰ Djevojku FWS-75 je, pored ostalih, “vaginalno i oralno silovala grupa vojnika, uglavnom Crnogoraca”, među kojima Jure Radović. “Jedan od muškaraca joj je zaprijetio da će joj odsjeći dojke.”¹⁹¹ Djevojka FWS-50 je “ponovo silovana iste noći u radionici koja se nalazila u kući” - to je “uradio stari crnogorski vojnik, koji je mahao nožem i prijetio da će joj nacrtati krst na leđima i krstiti je”. On je silovao “na zvjerski način”.¹⁹²

Zločinac Gojko Janković je 30. oktobra 1992, zajedno sa zločincima Draganom Zelenovićem i Jankom Janjićem, iz zatočeničkog centra Karamanova kuća u Miljevini izveo četiri zatočenice, među njima i djevojčicu od dvanaest godina, nakon čega su ih autom odveli u jedan stan u stambenoj zgradi “Lepa Brena” u Foči, u blizini Ribljeg restorana, gdje su ih zločinci stalno silovali, “a silovali su ih i drugi muškarci koji su dolazili u posjetu”.¹⁹³ “Morale su obavljati kućanske poslove i bile seksualno zlostavljane” od strane više zločinaca.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Isto, paragraf 40.

¹⁹¹ Isto, paragrafi 59-61, 166-170 i 630.

¹⁹² Isto, paragraf 243.

¹⁹³ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 9 i 42; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 27; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 3 i 60-70. Zločinac Janko Janjić naredio je zatočenicama FWS-75 i A. B. da okupaju optuženog Gojka Jankovića, koji je potom u kupatilu silovao maloljetnu zatočenicu A. B., dok je Dragan Zelenović silovao zatočenicu FWS-87, a Janko Janjić silovao zatočenicu FWS-75 (**Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 3 i 60-70). “Žene su ostale pritvorene u nekoliko kuća i stanova, a razne grupe vojnika nastavile su da ih seksualno zlostavljaju.” Zločinac Dragan Zelenović se, pred ICTY-em, “izjasnio krivim za počinjenje silovanja te četiri žene kao glavni saizvršilac” (ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 27).

¹⁹⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 9, 42 i 83-86 i 630-745;

Zločinci su zarobljene žene “**fizički zlostavljali ili silovali čak i prije no što su ih doveli u neki od zatočeničkih centara**”. Tako su, primjera radi, zatočenice FWS-50, FWS-48, FWS-75 i FWS-87 silovane u barakama hidroelektrane u izgradnji Buk-Bijela (*ad hoc* sabirni centar za žene, nakon što su zarobljene u šumama, a prije nego što su prebačene u Srednjo školski centar u Foči), “**naselju južno od Foče, gdje su ih odveli nakon zarobljavanja. FWS-75 je iz te grupe odveo muškarac star između 40-50 godina i silovao je. Nakon toga ju je u toj istoj prostoriji silovalo desetak drugih muškaraca. Nakon desetog muškarca se onesvijestila**”. Zoran Vuković, “**koji je bio naoružan i u uniformi, odveo je FWS-50, navodno zbog ispitivanja**”. Odveo ju je “**u sobu u jednoj od montažnih baraka i silovao je**”.¹⁹⁵

ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 27; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641.

¹⁹⁵ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 28, 76, 163, 215, 236, 309, 384 i 589; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 120, 163-164 i 271; ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 106.

Zločinci su mlađe žene i djevojke odvodili i u šumske barake i silovali (“**Odvodili su nas u barake, po 2-3 žene, tamo nam prijetili pištoljima i noževima, skidali nas gole i više njih je svaku od nas silovalo**” (∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 120)). U radničkim barakama Buk-Bijela jednu Bošnjakinju su “**uveli u drugi dio barake. Tu ulazi jedan stariji četnik (40-50 godina) i baca me na krevet. Strgao je odjeću i veš sa mene. Govorio mi je ‘Ne boj se! Neće ti ništa biti! Samo ću ja biti sa tobom.’** Međutim, u međuvremenu se napravio red četnika ispred vrata. Ne znam koliko ih je bilo, ali sam brojala do deset i dalje nisam mogla. Dok se to sve dešavalo ja sam čula kako se napolju dere moj amidžić, kako je zapomagao i kako su ga tukli ... Onda čula sam pucanj i viku: ‘Pobježe balija!’ Zнала sam istog trenutka da su ga ubili.

- **Znači oni su vas počeli seksualno zlostavljati odmah kad su vas tu doveli. Da li su to radili i sa ostalim ženama?**

Ja sam bila u toj baraci i ne znam šta se vani dešavalo. Mislim da smo tu najgorе prošle ja i mala E. B.

Za to vrijeme dok sam bila u baraci čula sam veliku pucnjavu i mislila sam da ubijaju jedno po jedno i da ih bacaju u Drinu.

Mene su izmrcvarili. Tu sam ostala 3-4 sata (ne znam tačno), dok su se oni uživljavali na meni i dok im je bilo dosta silovanja. Ja nisam mogla da ustanem ni da se obučem. Došli su i naredili mi da se obučem i da idem u autobus, koji je skoro krenuo sa ostalima. Izvela su me dvojica i ja sam nekako došla do autobusa. Tamo

Srpske snage, među kojima su bili Gojko Janković, Radomir Kovač, Dragan Zelenović i drugi, 3. jula 1992. napale su i zauzele sela Trošanji i Mješaji i zarobile civile, pri čemu je, prilikom napada ubijeno 3 civila i zarobljeno civilno stanovništvo, gdje su ih surovo zlostavljale, tukle **“kundacima i granama, udarali ih nogama”**, odvojile muškarce od žena (muškarce su izdvojili na jednu stranu, a djevojke i žene na drugu) i ubile 7 civila muškaraca. Jedan broj žena odveden je **“u stan jednog od vojnika koji su učestvovali u napadu, gdje ih je mnogo vojnika u više navrata silovalo, a kasnije su prodate”**. Druge žene srpski vojnici su odveli u zatočenički centar na gradilištu Buk-Bijela, kojim je upravljao zločinac Gojko Janković, gdje su, uz prijetnje smrću, silovane. Jednu zatočenicu je redom silovalo **“oko deset vojnika Srba dok se nije onesvijestila”**. Kasnije su žene i djevojke prebacili u Srednjoškolski centar u Foči, gdje su ih silovali i seksualno zlostavljali. **“Gotovo svake noći, lokalni srpski vojnici silovali su svjedokinju 295 /u predmetu ICTY-a Krajišnik – prim. S. Č./ i još devet žena, bilo u jednoj od učionica, bilo negdje van škole”**.¹⁹⁶

su bili svi ostali osim male E. Njena majka je stajala pred autobusom, plakala i molila da joj vrate dijete.

- Koliko je E. tada imala godina?

- Ona je imala 15-16 godina. Kasnije su je doveli u autobus ...” (: TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 106).

“Djevojke, žene i nekoliko starijih muškaraca koji su bili u Buk Bijeloj prebačeni su potom autobusom u Foču, gdje su ih držali u Srednješkolskom centru koji se nalazio u fočanskom naselju Aladža” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, PRESUDA, 22. februar 2001, paragraf 28).

¹⁹⁶ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, PRESUDA, 22. februar 2001, paragrafi 21-22, 53, 162, 215, 319-320, 586 i drugi paragrafi; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 638 i 800; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, PRESUDA O KAZNI, 4. april 2007, paragraf 21; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/70, PRESUDA, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 22-24; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/161, PRESUDA, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 2, 5, 11-12, 39-44 i 48-52; ∴ TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 106; N. Hodo, nav. dj., str. 137; ∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 258.

Početak jula 1992. zločinac Dragan Zelenović i još tri srpska vojnika ispitivali su petnaestogodišnju zatočenicu FWS-87 u jednoj prostoriji u Buk-Bijeloj. Tokom ispitivanja optužili su djevojčicu **“da ne govori istinu i zatim je silovali”**.¹⁹⁷

Grupa žena, djece i starijih muškaraca, zatočenih u Buk-Bijeloj, između 3. i 13. jula 1992. godine premještena je i zatočena zajedno s drugim licima u dvije učionice Srednjoškolskog centra u Foči. Zločinac Zelenović je **“dana 6. ili 7. jula 1992”, “u saradnji sa drugim muškarcima, izabrao četiri žene i djevojke iz tih učionica”** i odveo ih u drugu učionicu, **“gdje su čekali vojnici. Zatim je odlučio koja žena će ići s kojim vojnikom”**. Zelenović je silovao zatočenicu FWS-75, a drugi zločinci silovali su druge žene i djevojke.¹⁹⁸

Dragoljub Kunarac se sredinom jula 1992. **“sa dvojicom svojih vojnika pojavio u stanu FWS-183 i optužio je za slanje poruka putem radija. Odveli su je potom na obalu rijeke Čehotine u Foči u blizini Velečeva /oko kilometar i po jugoistočno od Foče - prim. S. Č./, gdje je op-**

Zatočnica “FWS-75 je kazala da kada je napadnuto njeno selo, ona se skrivala u šumi zajedno sa drugim seljanima, uključujući i njenog oca, majku i brata. Niko od njih nije imao oružje, a u toj grupi ljudi nalazilo se mnogo djece. Dok su pokušavali pobjeći, u njih su pucali pristigli vojnici. Troje seljana, uključujući i svjedokinjinu majku, ubijeno je dok su pokušavali pobjeći. Vojnici su prestali pucati tek kada su konačno okružili tu grupu civila. Vojnici su potom nastavili otprilike pola sata tući sedam muških pripadnika grupe. Tukli su i svjedokinju, dok je jedna druga djevojka udarena kundakom puške” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 21-22 i 24).

Zatočnice FWS-105, D. B., FWS-48, FWS-75 i FWS-87 **“opisale su događaje nakon zarobljavanja u šumi: muškarci, njih sedmorica, odvojeni su od žena. U jednom trenutku, dok su ih odvodili, ženama je naloženo da legnu, a sa mjesta na kojem su držani muškarci začula se rafalna paljba. Kasnije su doznale da su ti muškarci ubijeni i te svjedokinje njih više nikada nisu vidjele”** (Isto, paragraf 25).

U barakama gradilišta hidrocentrale Buk-Bijela su **“sve redom žene i djecu žensku - djevojčice silovali. Najmlađe su bile E., stara 15 godina, D., 16 godina stara, D., stara 15 godina, S. 22 godine, Z. stara 22 godine. Ostale bile udate žene ...”** (∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 258).

¹⁹⁷ ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 22. **“Tokom silovanja jedan od vojnika prijetio je FWS-87 prislonivši joj pištolj na glavu”** (Isto).

¹⁹⁸ Isto, paragraf 23.

tuženi ispitivao svjedokinju u vezi sa novcem i zlatom koje je držala u svom stanu, prijeteci joj smrću i time da će joj zaklati sina. Nakon toga su sva tri vojnika svjedokinju silovala".¹⁹⁹

Dragoljub Kunarac je 13. jula 1992. **"ili otprilike tog datuma"** iz logora "Partizan" **"odveo FWS-48 i još dvije žene u Hotel 'Zelengora', gdje je Dragoljub Kunarac silovao FWS-48. Dana 18. jula 1992. ili otprilike tog datuma Dragoljub Kunarac je FWS-48 i FWS-95 odveo u kuću u četvrti Donje Polje, gdje je silovao FWS-48"**.²⁰⁰

U kući u blizini hotela "Zelengora" djevojke FWS-75 i A. B. **"neprestano je silovalo 10 do 15 vojnika iz Srbije"**.²⁰¹ Nakon 15 dana, srpski vojnici su iz te kuće odveli navedene djevojke **"u jedan drugi stan u Podmusali"**, gdje su silovane i seksualno zlostavljane.²⁰² Poslije ih je Vojkan Judžić odveo u "Brenu", u stan Radomira Kovača.²⁰³

Na Zelengori je **"postojao ženski logor u kome se okupljala Karadžićeva svita daleko od očiju javnosti, a također i u Velečevu kod Foče u srpskoj kasarni, ranije ženskom zatvoru"**.²⁰⁴

Grupu mlađih žena i djevojaka iz Trnovače Srbi su 24. juna 1992, nakon što je dva dana ranije više Bošnjaka muškaraca iz tog sela ubijeno na mostu na Drini - u Brodu, **"odveli u motel 'Bukovica', gdje su sve silovane, a neke i ubijene"**. Dva dana kasnije, **"preostale žene su odvedene u Srednju školu"**.²⁰⁵

¹⁹⁹ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 7 i 340-343.

²⁰⁰ Isto, paragrafi 5, 325, 690-691 i 806.

²⁰¹ Isto, paragraf 182.

²⁰² Isto, paragraf 183.

²⁰³ Isto, paragraf 184.

²⁰⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 411. O tom zločinu **"svjedoči veliki broj preživjelih svjedoka od čijeg se kazivanja ledi krv u žilama. I u nekoliko drugih koncentracijskih logora na ovom području, srpski su zločinci činili isto. Malobrojni su preživjeli svjedoci ovog njihovog umobolnog pirovanja"** (Isto).

²⁰⁵ Isto; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 637, 652 i 800; M. Begić, nav. dj., str. 731-732.

Zločini masovnog i sistematskog silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja (iz)vršeni su i na drugim lokacijama na području Foče: osnovnoj školi,²⁰⁶ po kućama i stanovima,²⁰⁷ Velečevu - ženskom za-

²⁰⁶ ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 120, 163-164 i 271; ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 106. U osnovnoj školi su “**smjestili samo žene s djecom (bilo je 60-70). Žene su prolazile pakao torture, poniženja, silovanja po učionicama i susjednim kućama u kojima su živjeli Bošnjaci**” (Isto).

²⁰⁷ Isto, str. 123, 192-194, 350, 365-367 i 369; ∴ *BILTEN ...*, br. 3, mart 1993, str. 8-10; ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 110 i 166; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 256-259; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641. Žene i djevojke su vodili “**po fočanskim izgorjelim kućama, stanovima i tamo se izivljavali**” sa njima i više zločinaca ih (grupno) silovali (∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 350). “**Jednu stariju ženu, Šaćiru, silovali su u njenom stanu i onda je ubili i odsjekli joj glavu**” (Isto, str. 194). Jednu Bošnjakinju su “**strašno tukli i mučili, cigarete su gasili po njenom tijelu, po stomaku, po dojčkama ... Svašta su nam psovali, a najviše balijsku i tursku majku, govorili su nam kako ćemo radati junake četnike, kako više nećemo radati Bošnjake ...**, kako u Foči i Bosni više neće biti Bošnjaka, jer će u Bosni sve biti srpsko ...” (Isto, str. 123; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 322).

“**Dvije zatočnice, od kojih je jedna bila dvanaestogodišnja djevojčica, boravile su dvadesetak dana u jednom stanu u stambenoj zgradi poznatoj pod imenom 'Lepa Brena' u Foči, gdje su ih stalno silovala dvojica muškaraca koja su stanovala u tom stanu, kao i drugi muškarci koji su dolazili u posjetu. Sredinom novembra obje zatočnice su odvedene u jednu kuću u blizini hotela 'Zelengora'. U toj kući su ostale otprilike 20 dana i u tom periodu ih je stalno silovala jedna grupa vojnika. Ista ta grupa vojnika odvela ih je kasnije ponovo u jedan drugi stan, gdje su ih nastavili silovati približno još dvije sedmice**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 151).

Jedna od zatočenica ne zna “**ni sama koliko puta**” je silovana, ali se dobro sjeća zločinca Miše Crnogorca, koji ju je natjerao da uđe u jednu bošnjačku kuću, gdje je prisilio da se skinu: “**skinula sam se i počeo je da se izivljava, tukući me šakama i govoreći da ... Ostali smo oko dva sata, silujući me na svirep način ...**” (∴ *BILTEN ...*, br. 3, mart 1993, str. 9). Navedeni zločinac je kasnije ponovo došao sa još trojicom i odveli je u drugu bošnjačku kuću, gdje su je trojica zločinaca silovala. “**Iživljavali su se oko jedan sat i potom otišli. Moja djeca su stajala pred kućom na kiši i plakala, znajući šta se događa u kući. Jedno veče oko 23 sata došao je Skakavac Momir sa trojicom, govoreći uvredljive i proste riječi. Cijelu noć su se izivljavali na meni sva četvorica, a sve to su posmatrala moje troje malodobne djece. Otišli su oko 4 sata ujutro. Nisam znala kako se zovu ovi ljudi. Kasnije u više navrata dolazili su i**

tvoru,²⁰⁸ i drugim mjestima, gdje su ih tukli, fizički i psihički maltretirali i grupno ih više puta danonoćno silovali (“**divljačko grupno silovanje**”), pri čemu su neke i ubijali. “**Nekim ženama su sjekli vene i ostavljali ih tako da iskrvare dok ne bi umrle.**”²⁰⁹ Kada su odvodili djevojke i žene na orgijanje, “**uvijek su bili jako grubi. Prijetili su nam puškama i noževima**”.²¹⁰

Zločinci su silovali i seksualno zlostavljali Bošnjakinje i iz sela Trbušća, gdje su krajem jula 1992. pobili 15 muškaraca, a žene i djecu “**ukrcali na kamion hladnjaču i prebacili u motel 'Bukovica', gdje je bilo stacionirano 50 četnika**” - “**utjerali su ih u jednu prostoriju**”, gdje su bile zatočene žene i djeca iz Trnovače. U tom objektu su, navodi Raza Bečković, “**preživljavali uvrede i poniženja. Ubrzo su pozvali djevojku Suadu Barlov da izađe iz prostorije, i više se među nas nije vratila. Čuo se njen plač i vapaji. Čitavu noć su nas prozivali i odvodili jednu po jednu i silovali, pljačkajući nam nakit i novac. Posebno su mučili Hadžiru, čiji je sin bio u Njemačkoj, tražili su od nje D. marke i zlatninu**”.²¹¹

silovali me do unazad dvadeset dana kada sam počela spavati po šumi” (: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 9).

U izgorjeloj kući jednu zatočenicu je zločinac (D. K.) silovao “**pred njih oko 15 srpskih vojnika. Kada je završio rekao je Z.: 'Hajde, šta čekaš ti'? Tako je bila redaljka i ja sam brojala do 10 njih, a poslije sam se onesvijestila. Svi su me udarali puškom, a najviše D. K., govorio mi je da ću rađati Srbe, da neću više rađati Muslimane**” (: *GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA* ..., str. 258-259).

²⁰⁸ :. **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU** ..., str. 196. U Velečevu je bilo žena Bošnjakinja “**koje su, nakon silovanja, ostajale trudne i koje su četnici držali za sebe, da im rade, sve dok djecu ne bi rodile. Potom su ih ubijali i bacali u rijeku ...**” (Isto).

²⁰⁹ Isto, str. 120, 163-166, 168-172, 192-195, 271, 273, 350, 365-367, 369 i 391-393; N. Hodo, nav. dj., str. 137; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 641.

²¹⁰ :. **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU** ..., str. 195.

²¹¹ M. Kafedžić, nav. dj., str. 405-406.

U ženskom zatvoru Velečevo, u Ribarskom restoranu u Ribarskoj ulici i u zgradi (bivšeg) Šarenog mejtefa žene, djevojke i djevojčice **“strahovito su mučene i silovane po više puta”**.²¹²

U krugu Regionalnog medicinskog centra (bolnice) silovane su, pored ostalih, i psihički retardirane djevojke, **“među kojima i A. R. iz Goražda, koju su četvorica fočanskih četnika, nakon silovanja, likvidirali, a njen leš bacili u Drinu”**.²¹³ Zdravko Joković, Veljko Vuković, Željko Krunic i Janko Janjić su u dvorištu bolnice uhvatili Mirsadu Tataragić, djevojku od 23 godine, i odveli je **“pod zgradu 'Internog II' prema Drini. Čuli su se jauci do bolnice i mislim da su je četvorica silovali. Poslije sat vremena začuo se rafal i ja sam kroz prozor vidjela kako su ovu nesrećnu djevojku голу vukli za grudi i bacili je u Drinu”**.²¹⁴

Zločinci su žene i djevojke silovali i u svom štabu na Brodu.²¹⁵

Zatočene žene i djevojke zločinci su međusobno prodavali, kupovali²¹⁶ i podvodili drugima za novac - bile su predmet prodaje. I starci, dječaci i degenerici su ih silovali.²¹⁷

Mnoge žene i djevojke su, nakon višemjesečnog zatočeništva (**“nakon višemjesečnog sužanjstva”**), protjerane ili razmijenjene.²¹⁸

²¹² .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 114 i 117; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 64-67.

²¹³ .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 105.

²¹⁴ Isto, str. 123.

²¹⁵ Isto, str. 121.

²¹⁶ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 168-172 i 195.

²¹⁷ Isto, str. 368-369; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 42.

²¹⁸ **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 577; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 19 i 26; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEDO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006,

Zatočenići Kazneno-popravnog doma u Foči koji su **“učestvovali u neuspjeloj razmjeni u Čajniču, tamo su sreli neke žrtve silovanja koje su im ispričale o teškim patnjama koje su pretrpile”**.²¹⁹

I na okupiranom dijelu **Goražda** agresor je formirao logore za žene i djecu. **“Jedan od logora bila je i kuća Turkovića u naselju Kokino selo i Osnovna škola u Podhranjenu”**, gdje je **“oko 30 žena i djevojaka”**, pored fizičkog i psihičkog maltretiranja, silovano.²²⁰

U Trebinju su 20. jula 1993. **“tri vojnika provalila u kuću jedne od nekoliko preostalih bošnjačkih porodica, naredila im pod prijetnjom oružjem da se skinu goli. Supruzi su zavezali ruke iza leđa, a zatim je silovali. Ona je ostala u bolnici sa slomljenim rebrima, oštećenim plućima i povredama unutrašnjih organa do 27. augusta 1993. godine kada je porodica evakuisana iz Trebinja”**.²²¹

Na području Nevesinja **“gotovo sve zarobljene žene i djevojke su silovane”**, a posebno, pored Alatnice (zatočenički centar), u podrumu napuštene toplane (Kotlovnici), gdje su **“žene i djeca držani u nehigijenskim i nečovječnim uslovima”**. Sa ženama i djecom (s područja Kljuna, Presjeke, Žiljeva i drugih sela), zločinci su postupali kao sa životinjama. **“Mnoge su tukli, mučili i ponižavali, a mnogo žena je silovano. Dosta žena s djecom je pobijeno.”** Djeca su plakala i umirala od gladi i žeđi (**“Nije bilo hrane, vode, toaleta...”**). Zločinci su iz naručja majke Jasminke Ploskić, **“uz psovke, vrijeđanja, sa oštrom kamom pod vratom”** i udaranja, otrgli njenu djecu (bebu Ajlu od devet mjeseci i sina Amara od četiri godine) i kasnije ih, zajedno s drugom djecom, ubili. **“Neke žene su izdvojene i odvedene u logor ‘Boračko jezero’, gdje su ih silovali i mučili.”**²²²

str. 12; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/49, PRESUDA, NEDO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 2.

²¹⁹ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, PRESUDA, 15. mart 2002, paragraf 39.

²²⁰ N. Hodo, nav. dj., str. 137.

²²¹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 220.

²²² ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 115-117; M. Omerdić, nav. dj., 414; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC

PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 743 i 748; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 670 i 673; W. Tochman, nav. dj., str. 86-98 i 101-102; S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE**, ∴ GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Sarajevo, 2011, str. 988, 991 i 993. Žene i djeca, među kojima je bilo i beba, po naređenju majora JNA Zdravka Kandića su **“odvedene u podrum toplane u Kilavcima, opština Nevesinje. Podrum toplane je bio prazan i u njemu nije bilo sanitarija. Grupa nije dobila hranu ni vodu, čak ni za bebe”**, a **“majke su djeci morale davati urin da ne dehidriraju”**. Nakon četiri dana, pet zatočenica, najljepših Bošnjakinja, među kojima i **“dvije lijepe sestre”**, **“odvojene su od djece i odvedene u ljetovalište /logor – prim. S. Č./ Boračko jezero u opštini Konjic. Srpski vojnici su ubili preostale žene i djecu u podrumu toplane u Kilavcima i položili ih u jednu jamu u Lipovači. Tokom službene ekshumacije 1999. godine, u Lipovači su pronađeni ostaci odraslih osoba i sedmero djece”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 670 i 673).

Zločinci (Radovan Soldo, komandant Crvenih beretki, Milivoje Prodanović i Aleksandar - prezime nepoznato - iz Knina) iz Kotlovnice su izveli pet djevojaka i žena i odveli ih na Borke, **“gdje im se, u tom najsramnijem poslu u ljudskoj historiji, pridružuju Arsen Grahovac i Boro Antelj”** (S. Omerika, nav. dj., str. 991), te Petar Divjaković (W. Tochman, nav. dj., str. 89).

Broj žrtava još uvijek nije tačno utvrđen, kao ni mjesto likvidacije žena i djece. ICTY u predmetu *Krajišnik*, u vezi sa lokacijom likvidacije žrtava, tvrdi da su žene i djeca ubijeni **“u podrumu toplane u Kilavcima”** i, nakon toga, bačeni u jamu Lipovača (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 670 i 673). ICTY u predmetu *Milošević* tvrdi kako su žene i djeca iz fabrike centralnog grijanja odvedeni **“do jame ‘Lipovača’ i tamo ih pobili”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 747). Prema kazivanju preživjelih žrtava genocida, žene i djeca su živi odvedeni na jamu Lipovača (u predgrađu Nevesinja), duboku 60 m, i ubijeni (Izjava jednog od preživjelih žrtava genocida - Sude Omerike - data istraživaču - autoru).

U jami Lipovača je krajem juna 1992. odvedena još jedna grupa civila, gdje su ih srpski vojnici **“izboli noževima, pucali na njih ili ih žive bacali u jamu”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 747).

U Policijskoj stanici u Gackom komandir policije Vitomir Popić je 4. jula 1992. prisilio jednog logoraša **“da gleda kako njegovu ženu siluje jedan Srbin iz ’Munje’, jedinice ’Crvenih beretki’, uz pomoć još dvojice naoružanih pripadnika ’Crvenih beretki’”**.²²³ Prilikom **“progona 812 Bošnjakinja iz Gacka preko Crne Gore i Kosova za Makedoniju sve su bile zatočene na željezničkoj stanici u Kosovu Polju, a srpski su policajci izvodili djevojke i mlađe žene i maltretirali ih u staničnoj zgradi”**.²²⁴

U svim okupiranim mjestima na području Sarajeva (Vogošća, Ilijaš, Rajlovac, Ilidža, Grbavica, Vraca, Hadžići i Pale) agresor je planski, organizovano, sistematski i masovno izvršio zločin silovanja i seksualnog zlostavljanja. U ženskom logoru “Kon-tiki” (prije agresije restoran “Kon-tiki”, poznatiji “Kod Sonje”) u Vogošći, gdje je bilo zatočeno **“mnogo žena i djevojaka kao i djevojčica”**, zločinci su, uz udarce, maltretiranja i ponižavanja, silovali žene, a posebno djevojke i djevojčice (**“srpski vojnici i civili nemilosrdno su se izživljavali nad zatočenicama, uključujući i nad djevojčicama”**), nakon čega je više žrtava ubijeno.²²⁵

²²³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 656.

²²⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 419.

²²⁵ ∴ *BILTEN ...*, br. 3, mart 1993, str. 11; ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 300; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 197-205; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 800; ∴ *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 143-144, 156 i 186-187; M. Omerdić, nav. dj., str. 294-295 i 402-403; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 21-22, 25, 36, 41, 43-44, 47-48, 54, 65, 83-85, 89, 96-99, 136-137 i 183-185; E. Muračević, nav. dj., str. 35; ∴ *GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...*, str. 235-242. Zločinci su silovanje **“uglavnom, vršili naizmjenično uz držanje silovane za ruke i noge”**, a zatim su ih odvodili na Žuč i ubijali (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 21-22, 25, 36, 41, 43-44, 47-48, 54, 65, 83-85, 89, 96-99, 136-137 i 183-185).

Mulija Beriša (iz Ilijaša), u osmom mjesecu trudnoće, u logoru “Kon-tiki” je “doživjela razna poniženja i maltretiranja”. Naročito joj je “po svireposti ostao u sjećanju Jovan Tintor ... Tjerali su me da im ližem čizme i da lajem kao pas. To je bilo strašno. Bila sam u podrumu ‘Kod Sonje’ i tamo sam vidjela ženu, čiju su kćerku od 13 godina odveli na silovanje ...” (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 65).

“Krizni štab” “Srpske Skupštine opštine Vogošća” je 2. maja 1992. izdao *NARENĐENJE da se pansion “Kon-tiki”, Željke Beganović, “stavi na raspolaganje” srpskoj policiji, “radi saslušanja privedenih i pritvorenih lica”* (AIIZ, inv. br. 3-1189, Srpska

U stanovima i kućama na području Vogošće silovano je, uglavnom od svojih komšija Srba, više žena, djevojaka i djevojčica.²²⁶

Branislav Vlačo je jednu zatočenicu iz ženskog logora “Kon-tiki” odveo u jednu kuću, gdje ju je više puta silovao (“**redali su se na meni Srbi - četnici, prvo Vlačo, pa onda još dvojica četnika, Srbijanaca ...**”).²²⁷ Boban Lazić (iz Krivoglavaca) silovao je desetogodišnju, retardiranu djevojčicu i njenu osamdesetogodišnju nanu.²²⁸

U jednom vogošćanskom naselju “**pet srpskih zločinaca je držalo oca dok je šesti silovao njegovu malodobnu kćerku. Kada se krvožedna zločinačka igra završila, djevojčica je bila mrtva. Zabilježen je, uz to, i slučaj silovanja dvije djevojčice od sedam i trinaest godina koje je izvršilo dvadeset srpskih vojnika. Sve se to dešavalo naočigled njihove majke. Obje su djevojčice umrle**”.²²⁹

Skupština opštine Vogošća, Krizni štab, Br. 12/92, Vogošća, 2. maj 1992, *NAREDBA*; E. Muračević, nav. dj., str. 35). Za realizaciju navedene naredbe zaduženi su “**Vlačo Branko i Stanica javne bezbjednosti Srpske opštine Vogošća**” (Isto).

²²⁶ E. Muračević, nav. dj., str. 30; .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 172; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/51 Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, 15. decembar 2006, paragraf 5 i str. 15 i 27-30. “**Djevojku A. O. je u jednom danu silovalo 12 njenih komšija Srba. Sličnu golgotu prošle su i M. Z. i A. Z**” (Isto). “**‘Ekipu’ silovatelja predvodili su Mladen Panić (iz Mrakova) i Velo Antić (iz Svraka)**”. U Vogošći su “**silovane još 23 žene (sedam ih je bilo maloljetno), a neke su nakon tog zločina ubijene**” (E. Muračević, nav. dj., str. 30).

Zločinac Dragan Damjanović je u drugoj polovini septembra 1992. u kući bračnog para T. i N. K., u Semizovcu, nakon što su ih “**maltretirali i tukli, nogama i rukama i raznim predmetima po svim dijelovima tijela, od kojih je udaraca Taib bio sav krvav i više puta gubio svijest, tražeći od njih novac i zlato, što su isti morali predati**”, “**na silu odveo K. N. u drugu sobu, gdje joj je naredio da razvuče kauč i da se skine, te je, nakon toga, uz upotrebu fizičke sile prisilio na seksualni odnos**” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/51 Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, 15. decembar 2006, paragraf 5 i str. 27-30). Nakon silovanja, K. N. “**bila je jako potresena i htjela je da izvrši samoubištvo**” (Isto, str. 28-30).

²²⁷ .: BEHAR, Časopis za kulturu i društvena pitanja, Godina XVIII, broj 90-91, Zagreb, 2009, str. 34; .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 134.

²²⁸ E. Muračević, nav. dj., str. 25.

²²⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 402-404. U vogošćanskim kućama i stanovima izvršena su brojna silovanja - žene i djevojke su više puta silovane - na njima su se redali zločinci,

Jednu djevojku u Semizovcu “silovalo je 10 četnika. U Svrakama je silovala jednu ženu i kćerku, opet grupa četnika ...”.²³⁰ Srpski su vojnici “na trotoaru jedne vogošćanske ulice silovali bošnjačku djevojčicu iz Svraka dok je njezina majka vrištala i molila ih da joj puste dijete. Taj zvjerski zločin učinjen je naočigled više desetina zarobljenih Bošnjaka”.²³¹

U logoru Planjina kuća u Svrakama je, pored civila muškaraca, zatočeno i nekoliko žena i djevojaka. Među logorašima “bile su i dvije djevojčice od po 12 i 14 godina - ukupno 12 žena. Nešto kasnije, dovedeno ih je još pet. Ove nesretnice su morale raditi različite poslove. Srbi su ih silovali svakodnevno, na različitim mjestima, a vodili su ih i u ‘Kon Tiki’”.²³²

Pojedine “Srpkinje su upadale u bošnjačke kuće i naoružane noževima prisiljavale bošnjačke djevojčice, djevojke i mlade žene da s njima idu na srpske položaje na brdu Žuč, gdje su ih onda Srbi silovali”.²³³

U osnovnoj školi, policijskoj stanici i hotelu “Park” u Vogošći su, također, vršena silovanja.²³⁴ U hotelu “Park” je, pored ostalih zločinaca,

među kojima i Branislav Vlačo, komandant logora “Kon-tiki” (: . MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 143-148 i 157).

²³⁰ Isto, str. 402; M. Hauser, nav. dj., str. 396-397.

²³¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 402.

²³² : . BILTEN ..., br. 3, mart 1993, str. 11; M. Omerdić, nav. dj., str. 402-403; : . MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 146. ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 600 i 606. Na tom području “svaka četnička kuća bila je pretvorena u mučilišta Bošnjakinja. Prilikom oslobodenja Žući od četnika, vojnici Armije RBiH naišli su u nekoliko srpskih kuća na gole djevojčice, a u rovovima na nekoliko izmasakriranih leševa bez glava. Vojnici komandanta Muzafera Mešića u jednoj su srpskoj kući na Žući, odakle su četnici u strahu pobjegli, pronašli šest djevojaka koje su bile na ivici smrti. Sve su bile više puta silovane, a neke su od njih ostale trudne” (M. Omerdić, nav. dj., str. 403).

²³³ M. Omerdić, nav. dj., str. 403.

²³⁴ : . MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 155-156; : . GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 242; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septem-

jednu Bošnjakinju, kojoj su zločinci u logoru “Kon-tiki” oteli četverogodišnju kćerku, silovao i prof. dr. Nikola Poplašen, ratni povjerenik za “Srpsku opštinu Vogošća”.²³⁵

U naselju Vraca, “**također, bio je zatočen veliki broj Bošnjakinja. U srpskim kućama i stanovima nad njima su se zločinci izživljavali i iskaljivali najniže porive**”.²³⁶

bar 2006, paragraf 800. Jedna od žrtava silovanja je uhapšena “u noći augusta 1992. od strane četnika, odvedena u hotel ‘Park’, gdje je izvršeno silovanje. Uhapsio me je P. R. sa G. R. i nepoznati ‘Šešeljevac’. Silovanje je izvršio J. V. udarivši me kod samih vrata sobe pesnicom po licu. Bio je u pijanom stanju. Izvršivši silovanje sa vrata je pozvao ‘Šešeljevca’, koji je ušao u sobu. Samo što je ušao udario me je automatskom puškom po ramenu. Uhvatio me za kosu i odgurnuo na krevet. Pošto sam se opirala, uhvatio me je za vrat i izvršio silovanje. Prilikom samog čina silovanja stezao me je za vrat i govorio: ‘Balinkure treba što više srpskih boraca da rode’. Poslije njega ušao je L. R., maloljetni srpski dobrovoljac. Ležala sam na krevetu u polusvjesnom stanju umrljana krvlju od udaraca. Prišavši mi i on me je udario u nos tako da mi je ponovo otvorio krv. Izvršio je silovanje, govoreći da voli to da radi gledajući. Pošto je već bilo između 7 h i 7.30 V. je naredio da me odvedu kući. Odveo me je L. R. noseći pištolj u ruci” (: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 242).

²³⁵ :. MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 157-159; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 709; E. Muračević, nav. dj., str. 39-41. O tom zločinu žrtva silovanja je, pored ostalog, izjavila sljedeće: “Tada je ušao onaj profesor sa bradom. Oči su mu divljački sijale, pa sam oborila pogled i zatvorila oči. Čula sam samo kako mu zvoni toka na kaišu, da se skida i nasrće na mene. Branila sam se skupljenih nogu, a onda me je zasuo šamarima i šakama. Klonula sam i pustila se, znajući da mi može biti samo još gore. Profesor me je pokušavao silovati, ali mu nije polazilo za rukom, pa se počeo derati na mene i šamarati me. Opustila sam se cijelim tijelom i pravila se da sam u besvjesnom stanju, a profesor je bezuspješno kidisao na mene. Nakon 10-15 minuta mi je opsovao balinsku majku i sišao sa mene, nakon što me je uprljao sobom i svojim smradom. Brzo se obukao i izletio iz sobe i zagalamio na onog četnika u hodniku. Pravila sam se i dalje da sam u besvjesnom stanju, ležeći na kauču, kada je uletio onaj četnik iz hodnika i nasrnuo na mene. Ošamario me je nekoliko puta, a onda me grubo silovao, dahćući i govoreći mi: ‘Ono što je počeo profesor Nikola, završit ću za njega ja’ ...” (: MOLILA SAM IH DA ME UBIJU..., str. 158).

²³⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 404; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: S1 1 K 004659 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, PRESUDA, 29. mart 2013, paragrafi 4, 6, 10, 23, 27, 29-30, 40, 55, 57-58, 196-212, 227, 229, 235, 276-279, 291-298, 315-318, 459-465, 474,

U Aerodromskom Naselju (u stambenim zgradama - u hangarima i podrumskim prostorijama), nakon zauzimanja i izvršenja genocida nad civilima i civilnim stanovništvom, 17. i 18. juna 1992, zločinci su, uključujući i Srbe (civile) iz Nedžarića i Lukavice, silovali i seksualno zlostavljali Bošnjakinje.²³⁷ **“U nekoliko stanova, kao i u podrumima,**

518-521, 558, 679-681, 685-689, 842-843, 849, 857-879, 881-882, 885-889 i 893-894; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K0046 48 11 Kri (X-KR-05/111), PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV OPTUŽENOG S. B., *PRESUDA*, 9. novembar 2011, str. 4-5 i paragrafi 201-210.

²³⁷ AIIZ, inv. br. 3-521, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor Službe Državne bezbjednosti Sarajevo, *IZJAVA Z. F.* Tako su zločinci, pored ostalih djevojaka i žena, uz premlaćivanje i mučenje, silovali i Z. F., majku dvoje maloljetne djece. S tim u vezi, žrtva silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, pored ostalog, navodi: “... **Ja sam mislila da je razgovor završen i ustala sam, ali mi je Pržulj rekao: 'ti sjedi, ovog puta ostaješ ovdje. Nemoj poslije reći da nismo bili ljubazni, molit ćeš ti nas da te saslušamo i da govoriš', da bi mi prišao i ponudio mi piće i kada sam odbila, jako me je udario, govoreći mi 'kurvo balijska što se praviš svetica'. Dogovarali su se oko silovanja, i rekao je: 'vojvoda Pržulj ima prednost'. Počeli su da me tuku, najviše me tukao četnik zvani 'Žuti'. Sva četvorica su učestvovala u silovanju, uz to su me tukli i gasili cigarete po meni. Zamolila bih da se ne prisjećam ovoga, ne bih željela da opisujem tu scenu koju sam preživjela, ali ako ikada dođu pred lice pravde neću se ustručavati i da je opišem. Svu četvoricu bih mogla prepoznati kada bih vidjela fotografije. Za vrijeme silovanja u dva navrata dolazio je Gutović Neđo zvani 'Cigo' i smijao se. Također je dolazio i Trapara i donio cigarete i bacio ih Pržulju, podstičući ga da dok se izivljavaju gase ih po meni. Sva ta izivljavanja trajala su dva do tri sata, a kada su prestali naredili su da me odvedu u sobu. Prije polaska zaprijetili su mi da nikome ne bi slučajno pričala šta se desilo. U sobu me je odveo Slobodan (Gorana Trubajića šura) i on me je upozorio da nikome ništa ne pričam.**

Sljedećeg dana ista grupa me odvodi u istu prostoriju i nastavljaju sa istim zlostavljanjem. U jednom periodu sam izgubila svijest, a kada sam ponovo došla svijesti vidjela sam da je pored mene ljekar kojem su govorili 'dokторе nemoj ovdje nikakvih nježnosti'. On me je pitao je li mi dobro i rekao mi je da će mi dati neke lijekove, ali da ih nema trenutno kod sebe, savjetujući mi da se smirim i da ću tako sama sebi najviše pomoći. Kod Pržulja je insistirao da prekinu sa daljim silovanjima i zlostavljanjem, ali mu je on odgovorio 'ne znaš ti koja je ovo kurva balijska'. Ponovo je insistirao da me vrata u sobu, što je i učinjeno. Teško je opisati kako sam se osjećala, ruke su mi bile krvave, sve me je bolilo. Kada sam ušla u sobu krila sam da ne vide druge žene da me ne bi zapitkivale, jer je stalno neko bio ispred vrata. Najteže mi je bilo pred djecom, starija kćerka me je pitala, predpostavljam da je shvatila šta se desilo, ali joj nisam ništa govorila. Do jutra nisam maltretirana samo je došao ljekar i dao mi je neku injekciju. Ujutro je po mene došao Slobodan i odveo me u jednu sobu gdje su bili smješteni zatvoreni muškarci. U toj sobi ja sam

te garažama, pronađene su izmasakrirane Bošnjakinje, sve određene silovane. Između ostalog, otkriveno je i tijelo zaklane djevojčice od osam godina, koja je prije nego što je ubijena, silovana. Isto je tako u ovome naselju otkriveno preko četrdeset pobijenih osoba razne starosne dobi, a među njima je bilo i žena koje su prethodno silovane.”²³⁸

U koncentracionom logoru “Kula” u Butmiru, “veliki broj Bošnjakinja su silovane i seksualno zlostavljane ... Neke od tih nevinih i nezaštićenih žena odvođene su u kasarnu ‘Slaviša Vajner Čiča’ u Lukavici, nedaleko od tog logora, u srpske stanove po Ilidži, kao i na srpske položaje, gdje su silovane, a potom i ubijane. Mnogima se tu gubi svaki trag”.²³⁹ Tridesetčetverogodišnja žena iz Sarajeva u logoru je “doživjela i po dvadeset i više silovanja dnevno”.²⁴⁰

bila sama da bi ubrzo došla još tri četnika i rekli su mi da tu ostanem. Na podu su bili samo dušeci. Nešto kasnije dolazi Trapara, koga sam opisala ranije da je viši rastom, i on me je prvi silovao, a poslije druga trojica. Jednog sam prepoznala i znam samo da stanuje kod Osnovne škole ‘Aleksa Šantić’ (mislim na staru školu) i da su ga zvali ‘Lale’, dok drugu dvojicu znam iz viđenja. Silovanje je u kontinuitetu trajalo 8 do 9 dana i stalno su se pojavljivala nova lica. Dolazili su u grupama po trojica ili četvorica, ali to su pretežno lica iz privatnih kuća sela Nedžarići i Lukavice. Iza svih ovih silovanja i zlostavljanja stoji Radović Rade, jer nakon razgovora sa njim on je to odobrio. Napomenula bih da mi je samo pomogao ljekar, koji je svaki drugi dan dolazio i davao mi je injekcije. Jedne prilike krišom mi je dao vatu i tom prilikom me ‘prijateljski’ stisnuo za ruku. Pitala sam ga dokle će sve ovo trajati, a on mi je odgovorio: ‘e moje dijete loše ti se piše i teško ćeš se izvući’. Rekao mi je da je tu u zatvoru zatečen i da je i ranije radio kao zatvorski ljekar ...” (Isto).

²³⁸ .: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; M. Omerdić, nav. dj., str. 404. Silovanja su vršena i na području Ahatovića i Dobroševića (.: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11).

²³⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 405. Zatočenik “U. A. u svojoj je izjavi naveo da je prilikom vlastitog deportovanja u taj koncentracioni logor sreo jednu djevojku koja je dobila slom živaca. Logorašica H. N. N. iz Rogatice ispričala je kako su je, zajedno sa 48 muškaraca i 26 žena, 20. oktobra 1992. Srbi u njihovom selu Zakomo potrpali u kamione i deportovali u Lukavicu. Ženama su pritom zločinci govorili: ‘Danas ćemo vas udati za četnike i tamo ćete radati četnike ...’ M. B. je izjavila kako je vidjela kad su Srbi izveli jednu mladu ženu usred noći i silovali je dva sata” (Isto).

U Kuli su, pored muškaraca, žena i djevojaka, bila zatočena i djeca, uključujući i bebe. “Tako se u jednom periodu nalazila i beba iz Rogatice, stara 9 mjeseci, dok su najstariji logoraši, dva starca i jedna starica, imali preko 83 godine” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 379-380).

²⁴⁰ M. Hauser, nav. dj., str. 403; AIIZ, inv. br. 03-521, Izjava Z. F. O strahotama tog i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava užasne podatke iznosi

Na Grbavici je, uz stalna maltretiranja, zlostavljanja, izivljavanja, gašenje cigareta po tijelu žrtava, grupno (po više zločinaca) i pojedinačno, višeno sistematsko silovanje žena, djevojaka i djevojčica od 13 do 18 godina. **“Srbi su iz stanova Bošnjakinje odvodili na razna mjesta, gdje su ih silovali, a potom dalje i do Pala i na druge lokalitete među svoje vojnike.”**²⁴¹ U pretresima kuća i stanova na Grbavici

jedna od žrtava iz Aerodromskog Naselja (Sarajevo): “Iz ulaza su nas povelili prema drugoj zgradi ... U toku kretanja morali smo držati podignute ruke i gaziti po leševima kojih je već bilo dosta. Prolazeći vidjela sam stravičan prizor, tijelo Husić Remzije je bilo na ulici, a glava odsječena i udaljena od trupa. U tom trenutku naišao je jedan četnik i šutnuo njegovu glavu i pri tome se jezivo smijao. ... odveli su me u jednu prostoriju gdje sam vidjela iskasapljeno tijelo Džeme Slobode, jer sam ga prepoznala, a prije rata sam ga dobro poznavala. ... Dogovorili su se oko silovanja, i rekao je ‘vojvoda Pržulj ima prednost’. Počeli su da me tuku, a najviše me tukao četnik zvan ‘Žuti’. Sva četvorica su učestvovala u silovanju, uz to su me tukli i gasili cigarete po meni. ... Sva ta izivljavanja trajala su dva do tri sata, a kada su prestali naredili su da me odvedu u sobu. Sljedećeg dana ista grupa me odvodi u istu prostoriju i nastavljaju sa istim zlostavljanjem. U jednom periodu sam izgubila svijest. ... Silovanje je u kontinuitetu trajalo 8 do 9 dana i stalno su se pojavljivala nova lica. Dolazili su u grupama po trojica ili četvorica, ali to su lica iz pretežno privatnih kuća sela Nedžarići i Lukavice. ... Nakon toga razgovora vratili su me u sobu. Kada sam ušla, čim sam otvorila vrata vidjela sam samo dvije mlade kćerke, a Sanela, rođena 1979. godine nije bila tu. Bila je odsutna oko dva sata, a kada su je vratili bila je pretučena i silovana. ... (AIIZ, inv. br. 03-521, *Izjava Z. F.*).

²⁴¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 405; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 235-242; U svojoj izjavi jedna od žrtava s Grbavice, pored ostalog, navodi: “Čujem jednom oko 22.00 sata ženski glas kako zove upomoć - jednom, dva puta, tri puta. Sutradan čujem da su staricu od 83 godine silovali. Tražili piće, pa kad nisu našli, daj šta daš. A njoj 83 godine” (M. Omerdić, nav. dj., 405).

Zločinac Saša Baričanin je 13. jula 1992. “naoružan, zajedno sa drugim licem, došao u kuću porodice B., koja kuća se je nalazila u ulici Radnička, na broju 22, u naselju Grbavica, opština Novo Sarajevo, u kojoj kući su zatekli oštećene O. B., kćeri V., rođena godine, A. B., sina A., rođen godine, E. B., sina A., rođen ... godine, ‘S-1’ i ‘S-2’, da bi po ulasku u kuću rekli oštećenima A. B. i E. B. da moraju poći sa njima radi navodnog ispitivanja, a zatim su ih prisilno izveli iz kuće te odveli u jedan napušteni stan, koji se nalazio u naselju Vraca, opština Novo Sarajevo, u kojem stanu su ih vezali i stavili im u usta krpe da ne mogu vikati, te ih ostavili u jednoj prostoriji, a oni se vratili u njihovu kuću, u kojoj su tada rekli oštećenim Otiliji, ‘S-1’ i ‘S-2’ da moraju poći sa njima, te ih izveli iz kuće i uveli u vozilo marke ‘Golf’, a zatim ih sve tri odvezli i uveli u isti stan u naselju Vraca, u kojem stanu su im prvo oduzeli sav zlatni nakit, koji su imali na sebi, a zatim su im vezali ruke na ledima, te potom oštećenu O. B. uhvatili za ruku i uveli u prostoriju, gdje su se nalazili svezani A. B. i E. B., u kojoj prostoriji su i oštećenoj O. B.

u periodu od juna do septembra 1992. zločinac Veselin Vlahović Batko i drugi silovali su više žena i djevojaka.²⁴² U poslovnom prostoru “Digitron-Buje” “**Srbi su držali ženski koncentracioni logor od početka maja do sredine septembra 1992. Tu je bilo zatočeno 20 djevojčica. Nakon razmjene konstatovano je u toku liječničkog pregleda da su neke u drugom stanju**”.²⁴³ U podrumskim prostorijama “Lesnine”

stavili krp u usta, a zatim sve troje oštećenih u namjeri da ih liše života, izveli iz stana, te ih na tačno neutvrđenoj lokaciji upotrebom vatrenog oružja lišili života, nakon čega su se vratili u stan, u kom stanu je drugo lice zadržalo oštećenu ‘S-1’ u jednoj od prostorija u kojoj ju je nekoliko puta silovao, dok je optuženi S. B., a u namjeri da ostvari prisilan seksualni odnos nad oštećenom ‘S-2’, istu iz stana izveo i odveo je u drugi stan u kojem je nad istom upotrebom sile i prijetnje, više puta izvršio silovanje, da bi je potom držao zatočenu u tom stanu nekoliko dana, tako što ju je zaključavao za vrijeme kad bi bio odsutan, u kom periodu je više puta nad oštećenom vršio silovanje, a ujedno je omogućio jednom tačno neidentifikovanom licu da uđe u stan, te da nad oštećenom izvrši silovanje ...” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: S1 1 K0046 48 11 Kri (X-KR-05/111), PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV OPTUŽENOG S. B., *PRESUDA*, 9. novembar 2011, str. 4-5 i paragrafi 201-210).

²⁴² ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 9 i 11; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PREDPRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 576; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K 004659 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, *PRESUDA*, 29. mart 2013, paragrafi 4, 6, 10, 23, 27, 29-30, 40, 55, 57-58, 196-212, 227, 229, 235, 276-279, 291-298, 315-318, 459-465, 474, 518-521, 558, 679-681, 685-689, 842-843, 849, 857-879, 881-882, 885-889 i 893-894; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K0046 48 11 Kri (X-KR-05/111), PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV OPTUŽENOG S. B., *PRESUDA*, 9. novembar 2011, str. 4-5 i paragrafi 201-210.

²⁴³ ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; M. Omerdić, nav. dj., str. 405-406; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K 004659 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, *PRESUDA*, 29. mart 2013, paragrafi 4, 6, 10, 23, 27, 29-30, 40, 55, 57-58, 196-212, 227, 229, 235, 276-279, 291-298, 315-318, 459-465, 474, 518-521, 558, 679-681, 685-689, 842-843, 849, 857-879, 881-882, 885-889 i 893-894; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K0046 48 11 Kri (X-KR-05/111), PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV OPTUŽENOG S. B., *PRESUDA*, 9. novembar 2011, str. 4-5 i paragrafi 201-210. Zločinac Veselin Vlahović Batko je jula 1992, “a nakon što je prethodno oštećena ‘S-11’ zajedno sa ‘S-37’, kao pripadnica radnog voda, poslana u jedan stan, koji se nalazio na trećem spratu zgrade, u kojoj su se u prizemlju nalazile prostorije prijašnjeg preduzeća ‘Digitron-Buje’, u ulici Bane Šurbata na broju 18, u naselju Grbavica, opština Novo Sarajevo, koje prostorije su služile kao štab njegove jedinice, kako bi navodno stan pospremile, došao za njima u isti stan, naoružan automatskom puškom i nožem, te

samo u jednoj prostoriji bilo je zatočeno “**20 mladih žena i djevojaka**” (od 9 do 20 godina), koje su sistematski silovane od juna do decembra 1992.²⁴⁴ I u “Šoping-centru” je vršeno silovanje Bošnjakinja,²⁴⁵ kao i u

odmah po ulasku u stan, u namjeri da nad oštećenom 'S-11' ostvari prisilan seksualni odnos, naredio 'S-37' da napusti stan, što je ova i učinila, da bi potom, koristeći se bespomoćnom situacijom u kojoj se nalazila, naredio oštećenoj 'S-11' da se skinu i da legne na jedan dječiji krevetić koji se nalazio u stanu, što je ona morala učiniti, nakon čega se i on skinuo, te legao na oštećenu i nad istom izvršio silovanje, a zatim se obukao i napustio stan, da bi u sljedećem periodu u tri ili četiri navrata dolazio u stan oštećene koji se nalazio u ulici Bane Šurbata na broju 24, u naselju Grbavica, opština Novo Sarajevo, u kojem je stanu, koristeći se bespomoćnom situacijom oštećene, vršio silovanja nad istom” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: S1 1 K0046 59 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, *PRESUDA*, 29. mart 2013, paragraf 57).

²⁴⁴ ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA** ..., str. 238-239. *Žrtve su razmijenjene nakon podmakle neželjene trudnoće* (∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11).

²⁴⁵ Sud Bosne i Hercegovine, Broj: S1 1 K 0046 59 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, *PRESUDA*, 29. mart 2013, paragraf 10. Zločinac Veselin Vlahović Batko je “u mjesecu maju 1992. godine, naoružan sa automatskom puškom i nožem, zajedno sa grupom osoba, došao u stan oštećene 'S-4', koji se nalazio u ulici Lenjinova na broju 61, u naselju Grbavica, opština Novo Sarajevo, odakle je prisilno izveo oštećenu, te u namjeri da nad istom ostvari prisilan seksualni odnos, odveo je u jednu garažu koja se nalazila u prizemlju objekta 'Šoping' na Grbavici, gdje je nožem raspapao i skinuo joj bluzu, te je nožem zapapao po grudnom košu, a zatim joj naredio da se skinu i legne na jednu strunjaču koja se nalazila na betonskom podu, da bi potom vezao joj ruke i noge za ručke strunjače, nakon čega je svukao hlače i nad oštećenom izvršio silovanje, da bi potom još četvorica ili petorica vojnika nad oštećenom izvršila silovanje, a potom je pustio, rekavši joj da ide kući, a da će on ponovno doći, pa je poslije toga u kratkom vremenskom razdoblju od nekoliko dana, još dva ili tri puta dolazio u stan oštećene, da bi potom oštećenu vodio u istu garažu te nad istom vršio silovanje, omogućivši i drugim vojnicima da nad oštećenom vrše silovanja, a jednom prilikom je čak oštećenu držao zaključanu par sati u toj garaži, dok nisu došle osobe koje su potom nad istom izvršile silovanje” (Isto).

Zločinac Vlahović je, pored ostalog, “u ljeto 1992. godine, naoružan automatskom puškom i nožem, zajedno sa još dvije tačno neidentifikovane osobe, došao u stan oštećene 'S-12', koji se nalazio u ulici Marjana Baruna na broju 47, u naselju Grbavica, opština Novo Sarajevo, u kojem stanu su zatekli samu oštećenu koju su prvo provocirali, a jedan od njih joj i prijetio da će je nožem zaklati, da bi potom, a nakon što je prethodno ovaj koji joj je prijetio, potrgao odjeću sa oštećene te je bacio na pod i nad istom izvršio silovanje, prišao joj optuženi dok je još ista ležala na podu, te u namjeri da nad istom ostvari prisilan seksualni odnos, otkopčao kaiš

raznim stanovima.²⁴⁶

Silovanja su vršena i u koncentracionom logoru “u koji su pretvoreni hangari u Rajlovcu, a silovane Bošnjakinje potom ubijane kako bi se sakrili zločini”.²⁴⁷

U Hadžićima i Ilijašu, gdje su, također, postojali koncentracioni logori, “Srbi su nad Bošnjakinjama sprovodili svakovrsne grozote. Najtragičnije od njih jesu zvjerstva koja su sprovodili nad djevočicama ispod 14 godina života, koje, ako su i preživjele ovaj holokaust, nikad i ni od kog, osim od dragog Boga, neće moći dobiti odgovarajuću zadovoljštinu za ta monstruoza mučenja i trajne ožiljke na duši”.²⁴⁸

Srpska vojna policija je 20. juna 1992. u štabu Civilne zaštite u Hadžićima zatočila dvije sestre, “gdje su ih tukli i silovali srpski stražari”. Nakon nekoliko dana, zatočenice su prebacili u garažu zgrade Općine, gdje je pripadnik jedne srpske oružane formacije seksualno zlostavljao jednu od njih. Sredinom jula 1992. Ratko Radić (predsjednik Opštinskog odbora SDS-a) zatočenice je prebacio “u prostorije jedne fabrike pokraj Hadžića, gdje su zatočene s drugim Muslimanima iz Hadžića i prisiljene na rad. U toj fabrici Radić je

na hlačama, a zatim legao na oštećenu i nad istom izvršio silovanje, pri čemu ju je udario i zarezivao nožem po lijevoj butini, dok se oštećena opirala i skoro izgubila svijest, da bi nakon toga ustao, u kom trenutku su u stan oštećene, privučene bukom iz njenog stana, ušle njene komšije, koji su zatekli oštećenu kako na podu leži gola, te im zaprijetili da će zvati policiju, nakon čega su sva trojica napustili stan” (Isto, paragraf 58).

²⁴⁶ .: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 239-242. Tako je, primjera radi, jedna Bošnjakinja od početka juna, pa sve do 3. decembra 1992. izvođena “svako veče, u razne stanove i kod raznih četnika na silovanje. Svako veče silovalo me je 4-5 četnika, uvijek različiti” (Isto, str. 239). Jednu žrtvu zločinac je natjerao da pojede “živo svinjsko uho. Kada sam ostala trudna, govorili su mi: ‘Balijka mora roditi malog četnika’ i od tada su me silovala naveče po dvojica. Kada sam trebala biti razmijenjena rekli su mi da moram roditi četnika i ako ikom kažem šta se desilo ubiće mi kćerku, mene i sve moje srodnike” (Isto).

²⁴⁷ M. Omerdić, nav. dj., str. 405.

²⁴⁸ Isto, str. 406; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 545, 547, 550 i 800; .: *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11.

redovno silovao” jednu od sestara. “Druge starješine i stražari stacionirani u toj fabrici mnogo puta su silovali obje žene.” Direktor fabrike je “11. decembra ili približno tog datuma” - 1992. “prebacio dio zatočenika u barake preduzeća ‘Vranica’ u Hadžićima”, gdje je bilo zatočeno još 30 logoraša, među kojima je bilo i žena. “Srpski vojnici u prolazu redovno su tukli zatočenike i prijetili im.”²⁴⁹

I u privatnim srpskim kućama na području Hadžića, gdje su bile zatočene neke Bošnjakinje, kao što je, naprimjer, Sidika H., vršena su, pored ostalog, silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja.²⁵⁰

U (srpskom) logoru u osnovnoj školi u Gornjoj Bioči (Ilijaš), gdje je, nakon što je ubijeno i zaklano više civila (muškaraca), zatočeno oko 120 civila, uglavnom žena, djevojaka i djece, zločinci su, naočigled roditelja, pod prijetnjom oružjem i uz teške udarce, silovali više djevojaka (stavljali su im puške na prsa i silovali).²⁵¹

U jednom od logora na Palama zločinci su danonoćno silovali i seksualno zlostavljali djevojke i žene. Jednu od zatočenica su, pored ostalih, odveli **“u sobu gdje su ležale cure gole, pretučene i sa velikim oteklinama i ožiljcima. Prišao mi je jedan vojnik i poveo me u drugu sobu. Tu su se nalazile još četiri djevojke koje su gole ležale pod pokrivačem. Svaku noć dolazili su vojnici kod tih djevojaka. Jedan vojnik mi je prišao, stavio mi pištolj pod grlo i naredio da se svučem. Ništa mi tada nije uradio. Nakon pet dana došla su tri vojnika koji su mi rekli da se skinem. Odbila sam, a onda mi je jedan od njih rekao da će mi ugasiti cigaretu od jezik, a drugi da će mi sjeći meso žiletom. Tada su svu garderobu skinuli sa mene. Plavi vojnik koji je držao žilet u ruci počeo mi je žiletom parati po desnoj nozi. Krv je počela da teče. Tada su me sva trojica silovali. Prvo onaj plavi, odmah iza njega smeđi vojnik,**

²⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 547, 550 i 800.

²⁵⁰ A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 280-282. Tako je Tomanija Kukičar iz logora Sportski centar izvela zatočenicu Sidiku H. i tri godine i osam mjeseci je držala u podrumu svoje kuće. Tomanija je, sa svojom unukom Aleksandrom Pandurević, **“navodila četnike da siluju Sidiku”** (Isto).

²⁵¹ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 19-20, 34-35, 39-41, 44, 47, 82-83, 92, 94-95, 182 i 196-197.

mršav, nastavio je silovanje. Kada je ustao, treći se pripremao. Bila sam u nesvjesnom stanju. Nakon par dana nastavljeno je sa silovanjem, ali i sa tučom, mučenjem, tjerali su nas da pjevamo četničke pjesme. A posljednje silovanje na meni izvršili su u sali pred preko 100 ljudi i žena. To su bila četiri vojnika. Rekli su mi da je ovo posljednji put, jer nisam ni za šta više”.²⁵²

U logoru **Trnopolju** masovno su sistematski svakodnevno silovane i seksualno zlostavljane žene, djevojke i djevojčice - **“silovanja su bila redovna pojava”** i **“to najčešće maloljetnih djevojčica i djevojaka”**. **“... Stražari bi ušli s baterijskim svjetilkama i tražili mlade žene, koje bi zatim izvodili van i zadržavali čitavu noć. Ko god se suprotstavio, bio je ubijen ...”**²⁵³ U tom zločinu, pored ostalih, učestvovao je i upravnik logora Slobodan Kuruzović. On je, između ostalog, jednu Bošnjakinju silovao **“gotovo cijeli mjesec dana, skoro svake noći. U dvije prilike nožem ju je ubo u rame i nogu, jer se opirala silovanju”**.²⁵⁴

²⁵² .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 300. Zatočenica je 10. septembra 1992. razmijenjena za brašno. Boreći se **“između života i smrti”**, tražila je pomoć (Isto).

²⁵³ .: **RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI**, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, od početka rata u Bosni i Hercegovini do rujna 1993, Biblioteka Dokumenti, Volumen 2, Antiratna kampanja Hrvatske, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, 1993, str. 216-217; R. Gutman, nav. dj., str. 87 i 110; A. Stiglmyer, nav. dj., str. 123; S. Hunt, nav. dj., str. 78; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 413; M. Omerdić, nav. dj., str. 415; .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 247; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 860; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 244 i 326; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 493; M. Begić, nav. dj., str. 157-158. U koncentracionom logoru Trnopolju **“Bošnjakinje su izvodili noću i silovali. Probirali bi ih svjetleći baterijom po žrtvama. Starije bi nakon silovanja vraćali, a mladima bi se gubio trag. Jednom su odveli jednu mladu majku dok je došla svoju dvomjesečnu bebu i cijelu noć je silovalo šest srpskih zločinaca”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 415).

²⁵⁴ **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 513, 854 i 856; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 513; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC

Sistematska silovanja u logoru Trnopolju bila su “češća nego u drugim logorima”, jer je u Trnopolju bio zatočen “**najveći broj žena i djevojaka**”. “**Najviše su bile ugrožene djevojke od 16 do 19 godina. Uvečer bi grupe vojnika ulazile u logor Trnopolje, izvodile svoje žrtve iz zgrade Doma i silovale ih. Žene bi nekad silovalo više njih redom. Jednu devetnaestogodišnjakinju silovalo je sedam muškaraca; imala je užasne bolove i krvarenja ... Od tih silovanja svi zatočnici su bili prestravljeni i psihički istraumatizirani.**”²⁵⁵

U Trnopolju su, pored ostalih, silovali majku jedne djevojke “**pred njenim očima i očevim očima**”. Jednog dana su “**pet djevojčica odveli u M.**

PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 493; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 299-301; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 413; M. Begić, nav. dj., str. 157-158. Slobodan Kuruzović, upravnik logora Trnopolje je u augustu 1992. “**lično organizovao da se jedna bosanska Muslimanka zatoči u istoj kući u kojoj je bila njegova kancelarija. Prve noći je Kuruzović ušao u njenu sobu naoružan pištoljem i nožem. Svukao se i rekao joj da želi da vidi 'kako se Muslimanke je..'. Ona je odgovorila: 'De me ubij'. Kada je počela da vrišti, Kuruzović je rekao: 'Džabe samo vrištiš, ovdje tebi niko ne može pomoći'. Počeo je da je siluje, a kada je ona počela da vrišti, Kuruzović je upozorio: 'Čuti. Jesi li vidjela šta ima vojske tamo napolju? Svi će se poredati na tebi'. Otišao je rekavši: 'Vidimo se sutra opet'. Žena je krvarila i cijelu noć provela plačući i razmišljajući o tome da se ubije**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 513).

Slobodan Kuruzović je jednu zatočenicu prebacio u privatnu kuću, preko puta logora. “**Jedne noći u logor je došao oko 22 sata. Ušao je u kuću, prišao mi i rekao: 'Od danas radaš samo srpsku djecu' ..., ti nam trebaš za srpskog rasploda**””. Nakon silovanja, uz upotrebu noža (“... počeo je nožem da siječe odjeću”; ... “tada me je nožem zarezao po leđima”), Kuruzović se digao sa žrtve i rekao joj: “**E sad će ti djeca imati novog brata Srbina, a i tvoja krv je sada očišćena**” (.: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 299-301).

²⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 175; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 242 i 244; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 291-292; **S. Kahrimanović, PREŽIVIO STRIJELJANJE**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, str. 487; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 200; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 120; M. Begić, nav. dj., str. 155. Zločinci su silovanja vršili i van logora (M. Begić, nav. dj., str. 157).

kuću” i silovali i seksualno zlostavljali. “Deset žena su silovali ispod tope. Bilo je oko trideset četnika koji su se smjenjivali na straži.”²⁵⁶

U logoru Trnopolje je “bilo još mnogo slučajeva silovanja”. “Nisu svi počinioci bili osoblje logora. Nekima je bilo dozvoljeno da uđu u logor. Vojnici su iz logora izveli djevojke od 16 ili 17 godina i silovali ih u kamionu na putu za Kozarac. Jednom prilikom silovana je jedna trinaestogodišnja bosanska Muslimanka.”²⁵⁷

U logoru Omarska zločinci su, pored ostalih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, stalno vršili silovanja i druge oblike seksualnog nasilja. Zatočenice (oko 40 žena i djevojaka) su “pretrpjele strašne muke - silovanja, batinanja”. Noću su redovno izvođene iz prostorija i silovane. “Žene su izvodili jednu po jednu ...” i prije, u toku i poslije svakog silovanja ih tukli. Jedna djevojčica od četrnaest godina je, nakon što su je više puta silovali, zanijemila. U tim zločinima je, pored ostalih, učestvovao lično i komandant logora Željko Mejakić.²⁵⁸

²⁵⁶ M. Begić, nav. dj., str. 301.

²⁵⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 514.

²⁵⁸ R. Gutman, nav. dj., str. 188-192; M. Omerdić, nav. dj., str. 414-415; I. Kajan, **TRI KONCENTRACIONA LOGORA U KRAJINI**; ∴ ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, Zbornik radova sa Međunarodne konferencije, održane u Bihaću 22-24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 816-817; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 247-248; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 165; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 859; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 193; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 117; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 515-518 i 847; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, MILOJICE KOSA, MLAĐE RADIĆA, ZORANA ŽIGIĆA I DRAGOLJUBA PRCAĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragrafi 21-50 i 98-108; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 229-336; ICTY, Predmet

br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 490; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 236; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 105-107, 133-138 i 236; W. Tochman, nav. dj., str. 127; M. Begić, nav. dj., str. 129-130, 313, 317-318, 322, 663-664, 666, 681 i 704. “Stražari u logoru i komandant logora često su prozivali zatočenice da izađu”, “nakon čega bi uslijedila silovanja i seksualno nasilje.” “Po povratku se na ženama vidjelo da su van sebe i samo su šutjele” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 515). Jedna zatočenica je, pred ICTY-em u predmetu *Tadić*, izjavila “da je pet puta izvođena i silovana i da su je poslije svakog silovanja tukli” (ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 165).

Zločinac Mlađo Radić “veliki broj žena je izvodio i javno nas, u po bijela dana, na očigled svih, silovao u krugu logora. Prijetio nam je da će nam pobiti djecu i članove porodice i sav naš bošnjački rod, pošto su u logoru bile zatočene kompletne porodice. Sve su nam to radili naše komšije Srbi, naši dojučerašnji prijatelji, radne kolege ...” (∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 106 i 133-136).

Mlađo Radić je jednu zatočenicu “natjerao, izvadiвши nož iza pojasa, i igrajući se njime u rukama, da se ne opirem i na silu me ponovo uzeo.

Tu istu večer, negdje poslije deset sati, ponovo je došao Mladen Radić - 'Krkan' po mene da mu skuham kahvu. Morala sam izaći. Kada sam izašla iz sobe, uzeo me je za ruku i ponovo sveo dolje u sobu. Bio je sav rumen i znojav. Smrdio je na alkohol. Počeo je opet da me silom ljubi, a ja sam ga ponovo molila da me pusti. To ga je još više razbjesnilo, pa me je jako ošamario, udario šakom u stomak, povalio me na sto i silovao me na njemu ...” (Isto, str. 136).

Logoraši su u Omarskoj svaku večer “slušali krike i jauke drugih logoraša i logorašica, koje su, jednu po jednu, vodili na mučenje, pa potom na silovanje. Do nas su dolazili vrisci žena i srbo-četničko urlanje. Kada su ih odvodili žene su morale ići sa njima. Vraćale su se polumrtve. Puzale su, a neke su Srbi donosili i bacali onesviještene među nas” (Isto, str. 237).

U toku dokaznog postupka u predmetu *Željko Mejakić, Momčilo Gruban i Duško Knežević*, Sud Bosne i Hercegovine je “na nesumnjiv način utvrdio da su se u logoru Omarska, u relativnom vremenskom periodu, desila silovanja i drugi oblici seksualnog zlostavljanja nad zatočenicima logora, počinjena od strane lica nad kojima je optuženi Mejakić imao stvarnu kontrolu, koja su, kao i naprijed navedena ubistva i premlaćivanja, počinjena u cilju pospješivanja sistema zlostavljanja i progona u logoru, u kojem je i sam učestvovao. U odnosu na svjedokinju K019, utvrđeno je van svake razumne sumnje da je ista bila seksualno zlostavljana od strane stražara u logoru u više navrata, koji zaključak je Sud izveo prvenstveno na temelju iskaza same svjedokinje K019, dovodeći isti u vezu sa sadržajem iskaza ostalih svjedoka saslušanih na navedenu okolnost. Naime, iz iskaza svjedokinje K019, proizilazi da je ista uhapšena 14. jula 1992. godine, a po dovođenju u logor Omarska često je izvođena od strane stražara, koji bi je svaki put silovao, uz određenje da se to de-

U Omarskoj su “svaku večer odvodili na silovanje i njihovo divljačko

silo oko sedam puta noću i dva puta danju. Opisujući svoje izvođenje, svjedokinja K019 je navela da je odvođena u sobu na kraju hodnika, na spratu administrativne zgrade, a da su, pored stražara koji ju je redovno izvodio, dolazili i drugi muškarci, po njenoj procjeni njih dva-tri i više, koji bi, kako navodi: ‘ulazili jedan po jedan, odrade posao i odu’. Period dana u kojem je K019 prozivana, svjedokinja vezuje za noć, tačnije iza 12 sati noću, što potvrđuju i svjedokinje K040 i Zlata Cikota, koje su saglasno izjavile da je K019 prozivana u toku noći, a prema navodima svjedokinje Zlate Cikote, ista je prozivana često. U vezi višestrukih silovanja, koja su se dešavala noću i od strane više stražara, svjedokinja K019 se nije mogla precizno izjasniti o kojim se stražarima radi jer je bio mrak i nikoga nije mogla prepoznati, osim stražara koji je redovno dolazio po nju. Isti taj stražar je, kako svjedokinja ističe, dva puta silovao danju, kojom prilikom je bio sam, tako što bi došao po nju u restoran i odveo je u prostoriju koja se nalazila u prizemlju ...

U svom iskazu, svjedokinja K019 je navela da ona nije jedina prozivana i da se sjeća da je svako veče bila izvedena jedna žena, što potvrđuje i svjedokinja Zlata Cikota, kao i svjedokinja K027, koja navodi da je više žena prozivano u toku noći, da se to vrlo često dešavalo i da bi obično prozivao stražar, te seksualno zlostavljana od strane jednog od komandira smjene u logoru Omarska Mlađe Radića, poznatog po nadimku Krkan. U odnosu na drugi incident sa Nedeljkom Grabovcem, koji se desio u julu 1992. godine, svjedokinja K027 je navela da isti nije imao poziciju u logoru, da je u logor dolazio povremeno i da je bio obučen u vojnu uniformu, a incident se desio u večernjim satima, u istoj sobi u kojoj je napastvovana od strane Krkana, nakon što je pozvana da skuha kafu. Svjedočeci u postupku protiv optuženog Miroslava Kvočke i dr. pred Haškim tribunalom, svjedokinja K027 je dala detaljan opis događaja koji su se desili kada je seksualno zlostavljana od strane Mlađe Radića zvanog Krkan i Nedeljka Grabovca, a dio transkripta sa navedenog suđenja, koji se odnosi na predmetne incidente, uveden je kao dokaz optužbe pod rednim brojem 194. Iz iskaza svjedokinje K027 proizilazi da ju je jedne prilike Mlađo Radić zvani Krkan, zgrabio za grudi i zadnjicu, stavivši joj ruku među noge, nakon čega je ona pokušala da se istrgne, moleći ga da je pusti. Opisujući ponašanje lica zvanog Krkan, svjedokinja je navela da je isti pokušao da stupi u seksualni odnos sa njom, do čega je zamalo i došlo, ali je odustao iz razloga jer je svjedokinja u to vrijeme imala ciklus. Kako svjedokinja navodi, Krkan je potom pustio, rekavši joj da dođe kod njega kada joj prođe ciklus, a prema navodima svjedokinje, te prilike je zadobila modrice po grudima i između nogu. Svjedokinja K027 je istakla da je lice po nadimku Krkan i u drugim navratima prozivao, hvatao za grudi i zadnjicu, ali da joj je taj put ostao u najgorem sjećanju. U odnosu na incident sa Nedeljkom Grabovcem, svjedokinja K027 je, u svom iskazu pred Haškim tribunalom, navela da joj je isti jedne prilike, kada je pozvana da napravi kafu i kada je ostala sama sa njim u prostoriji, rekao da mu se sviđa i počeo je da ljubi po cijelom licu, povukavši joj majicu i i stiskajući grudi. I u ovom slučaju, svjedokinja je pokušala da se istrgne, govoreći napadaču da se dobro ne osjeća, na što je on ugrizao za obraz, zgrabio za majicu i dojku, podigao suknu i svukao gaćice, pokušavajući da sa njom ima seksualni odnos, što na kraju nije uspio. Prema navodima svjedokinje K027, Nedeljko Grabovac joj je govorio da ne pokušava pobjeći od njega, pokazujući joj na oružje koje je bilo odloženo u prostoriji. Kao i u prethodnom slučaju, svjedokinja je navela da je i nakon seksualnog napastvovanja od strane Grabovca imala posljedice u vidu modrica po grudima i unutrašnjoj strani bedara.

izživljavanje, bez obzira na njihovu dob, maloljetne, ali i starice. Nekada su ta izživljavanja trajala do same zore, a onda bi ujutro opet počinjao naporan dnevni rad ... Mnoge djevojke su jednostavno nestajale, ubijali su ih”²⁵⁹

U Omarskoj je “bilo i starijih žena od 67 ili 68 godina, a bilo je i od 20 godina. Njih su maltretirali, jer su morale sve čistiti i ribati ... Neke od tih žena su budili navečer i silovali. Žene su plakale. Često su se po noći čuli jauci tih žena. Često, kad bi legli čuli bi jauke tih žena. Preko dana su dolazili u kuhinju i udarali ih. Tu su bile: nastavnica

I u pogledu seksualnog zlostavljanja svjedokinje K040 od strane stražara zvanog 'Lugar'. Sud je, takođe, na nesumnjiv način utvrdio da se isti dogodio, koji zaključak temelji prvenstveno na iskazu same svjedokinje, a što je dijelom potkrijepljeno i iskazom optuženog Željka Mejakića, datog u svojstvu svjedoka. Naime, svjedokinja K040 je u svom iskazu detaljno opisala dvije situacije u kojima je bila seksualno napastvovana, ističući da je to učinjeno od strane stražara zvanog 'Lugar'. Prema navodima iz iskaza svjedokinje, stražar u restoranu na obezbjeđenju zatočenica, jedne prilike joj je naredio da izađe sa njim iz restorana i uveo je u prostoriću desno u prizemlju, nakon čega joj je rekao da se skinie. Pošto je ista zaplakala i rekla mu da ne može jer ima ciklus, ovaj joj je rekao 'kad te prode hoću da spavaš sa mnom'. Drugi događaj u kojem je svjedokinja K040 seksualno zlostavljana od strane stražara 'Lugara', prema njenim navodima, takođe se desio po danu, kada ju je odveo uz prijetnju da će je ubiti, međutim, iz njenog iskaza proizilazi da se opet uspjela oduprijeti nasrtajima imenovanog, koji joj je, te prilike ponovio: 'Obavezno mi se javi, hoću da spavam s tobom'. Svjedokinja je pomenula i treći put kada joj se stražar 'Lugar' obratio u istom kontekstu, što se desilo po odlasku inspektora iz logora, kojom prilikom joj je rekao: 'Večeras ću doći u tvoju sobu'. Iako iz iskaza svjedokinje K040 proizilazi da ista nije silovana u kritičnim situacijama, sasvim je sigurno da se sami pokušaji stražara da prisili svjedokinju K040 na seksualni odnos sa njim mogu tretirati kao seksualno napastvovanje, posebno imajući u vidu okolnosti pod kojima se isto desilo i položaj nemoći žrtve u navedenoj situaciji. Ovo posebno iz razloga što se navedeni stražar, u nastojanjima da svjedokinju K040 prisili na seksualne odnose, služio svojim položajem nadmoćnosti u datoj situaciji, jer je svjedokinji prijetio ubistvom ukoliko ne pristane da krene sa njim, pa čak i da će je ubiti ako bilo kome kaže šta se desilo. Nâvodi svjedokinje K040 o tome da je o predmetnom događaju obavijestila Željka Mejakića, te da je on rekao da će 'Lugara' skinuti sa 'tog stražarskog mjesta', ukazuju na zaključak da je u pitanju redovni stražar logora Omarska, što potvrđuje i sam optuženi u svom iskazu, datom u svojstvu svjedoka odbrane, jer je naveo da je pokušao izvršiti identifikaciju tog stražara, odnosno da se raspitivao kod drugih stražara u logoru o kome se radi, ali da nije uspio identificirati stražara” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 5, 8, 10 i 121-123).

²⁵⁹ .: MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 106; M. Begić, nav. dj., str. 130-131, 318, 322 i 582.

u Kozarcu, iz Prijedora što su radile u Pošti, jedna Z. iz Kozarca, jedna konobarica što je radila kod M., žene što su radile u SUP-u, u Sudu ... Jednostavno, kupili su žene iz stanova i dovodili”²⁶⁰

Zločinci su u Omarskoj, silujući zatočenice, tjerali logoraše da siluju zatočenice, posebno H. H. “Svi su se redali na njoj. Tjerali su je da, nakon što su primorali zatvorenike da se skinu, stavlja njihove genitalije u usta. Tukli su je. Tjerali su ljude da je siluju. Bila je gola, pretučena, sva krvava ...”²⁶¹

U logoru Omarska stražari su 26. juna 1992. “pokušali prisiliti Mehmedaliju Sarajlića, starijeg bosanskog Muslimana, da siluje jednu zatočenicu. Preklinjao ih je: ‘Nemojte, molim vas. Ona bi mi mogla biti dijete. Ja sam čovjek u godinama’. Stražari su se nasimijali i rekli: ‘Pokušaj prstom’. Začuo se vrisak i zvukovi batina, a zatim je sve utihnulo. Stražari su ubili tog čovjeka”²⁶²

“Jedan naoružani čovjek” je (“nepoznatog datuma poslije maja 1992”) “ušao u restoran logora Omarska u kojem su jeli zatočenicu. Otkrio je dojku jedne zatočenice, izvukao nož i nekoliko minuta ga povlačio preko njene dojke. Ostali zatočenici su zadržali dah, jer su mislili da će joj svakog trenutka odrezati dojku. Logorski stražari koji su stajali sa strane smijali su se i očito uživali posmatrajući taj događaj.”²⁶³

U logoru Keraterm su, također, vršena organizovana sistematska silovanja, u kojima je, pored ostalih, učestvovao i upravnik logora Zoran Sikirica. “Silovanjima su bile izložene i djevojčice od sedam godina, koje su nakon toga umirale. Jednu ženu neprestano je silovalo 20 zločinaca.”²⁶⁴

²⁶⁰ M. Begić, 663-664 i 666, 681 i 704.

²⁶¹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 516; M. Begić, nav. dj., str. 313, 317-318 i 322.

²⁶² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 516. Pretresno vijeće u predmetu Brđanin “je većinom glasova zaključilo da je prijetnja silovanjem predstavljala seksualno zlostavljanje te zatočenice” (Isto).

²⁶³ Isto, paragrafi 517 i 1013.

²⁶⁴ ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROŠLAVA KVOČKE, MILOJICE KOSA, MLAĐE RADIĆA, ZORANA ŽIGIĆA I DRAGOLJUBA PRCAĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001, paragraf 114; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 512 i 852;

U logoru Keraterm, gdje su, pored muškaraca, bile zatočene i žene, srpski policajci – stražari su zatočenice silovali i seksualno zlostavljali. Tako je zatočenicu **“H. jedan stražar, čije ime je navela, odveo u jednu prostoriju na prvom spratu. Taj stražar ju je potom silovao, i tad je krenula jedna ceremonija’.** Ostavio ju je da leži na stolu, a onda su u sobu ušli drugi muškarci. **Žrtva nije znala koliko ju je ljudi silovalo, ni kako se oni zovu, a nekoliko puta se onesvijestila. Kad se sutradan probudila, bila je sva u krvi i mislila je da će umrijeti”**.²⁶⁵ Zatočenicu **“K. je u jednoj kancelariji u Keratermu silovao Nedeljko Timarac, a zatim drugi muškarci redom, cijelu noć. Potom su je izveli i rekli joj da sjedi na kamenu”**.²⁶⁶ U **“junu ili julu 1992. nekoliko drugih stražara u logoru Keraterm silovalo je jednu zatvorenicu na stolu**

ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 240; ICTY, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGANA KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragraf 99; M. Begić, nav. dj., str. 148; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 102-105 i 132-133; M. Omerdić, nav. dj., str. 415; I. Kajan, nav. dj., str. 809-810, 817 i 852. U Keratermu su silovane i **“djevojčice od 7 i 14 godina, koje su potom, uglavnom, umirale. Jednu ženu silovalo je i po 20 srpskih zločinaca. Žene koje bi preživjele ovakav zločin često su ubijali na svirep način”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 415).

Zoran Sikirica je zatočenice udarao, tukao, obarao ih na pod, kidao odjeću, svlačio ih gole i silovao na najvulgarniji način, izivljavao se na žrtvama, psovao, vrijeđao, **“puštao iz sebe neke neartikulirane glasove, ujedao, grizao ...”** (: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 103-104). On je, pored ostalog, sa jedne zatočenice u zaključanoj prostoriji počeo **“da skida suknju. Jako sam se uplašila i od straha sam dobila ženski odliv. Kad mi je svukao suknju i gaćice, i sam se skinuo i bio spreman za novo seksualno orgijanje. Međutim, blokirala ga je krv koju je osjetio, trgnuo se i podigao sa mene, zaurlavši: ‘Fuj balinkuro, gadiš mi se, a onda se naglo okrenuo i pošao prema stolu na kome je stajala flaša, koju je dohvatio i prišao mi. Gledao me je jedno kratko vrijeme, sageo se i počeo da mi gura flašu u vaginu, vrišteći pomahnitalo pri tome. Flašu je gurao svom snagom, nanoseći mi nesnosne bolove. Počela sam vriskati dok se nisam potpuno onesvijestila ...”** (: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 104-105).

²⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 512; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 240; M. Begić, nav. dj., str. 148. Navedena žrtva kasnije je odvedena u logor Omarska (Isto).

²⁶⁶ ICTY, Predmet br. IT-95-8, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA I DRAGE KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001, paragraf 99; M. Begić, nav. dj., str. 148.

u mračnoj prostoriji sve dok ona nije izgubila svijest. Sljedećeg jutra probudila se u lokvi krvi. U ovom logoru silovane su i druge žene”.²⁶⁷

Zločinci su na području Prijedora i u kućama, posebno selima, i stanovima, grupno i pojedinačno silovali i seksualno zlostavljali žene, djevojke i djevojčice.²⁶⁸ Jedan broj Bošnjakinja je silovan i seksualno zlostavljan na više lokacija - u kasarni, stanovima, Stanici milicije i logorima Keraterm, Omarska i Trnopolje.²⁶⁹

²⁶⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 512 i 1010; M. Begić, nav. dj., str. 148.

²⁶⁸ M. Begić, nav. dj., str. 309, 313, 315 i 373; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 470; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 518. Jedan broj žena, djevojaka i djevojčica silovan je i seksualno zlostavljan na području Brda (Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Zecovi i Čarakovo). Najveći broj silovanja izvršen je nakon ubijanja i odvođenja muškaraca u koncentracione logore. O tom zločinu, jedna od žrtava navodi: “**Vidjela sam razorenu džamiju, muškarce koje su odvodili. Neke uglednije ljude izdvajali su iz kolone. Ubijali su ih nedaleko, pucanjem u glavu. Oni su padali kao pokošeni, a tijela su ležala u grotesknim položajima. Vladao je kaos, panika i smrt. Mojeg su D. optužili da je ubio jednog Srbina, a potom su ga pred nama ubili na samom kućnom pragu. U selu je ostao izvjestan broj žena i djece i svi smo se krili po podrumima razorenih kuća. Naša je kuća ostala cijela. Tog dana došla je nekolicina četnika. Tražili su vrijedne stvari i podatke o muškarcima koji su se krili u šumi. Jedan od njih, star oko 30 godina, naredio je da pođem s njim u kuću. Morala sam poći. Užasno sam se bojala, ali nisam slutila što me čeka. Znala sam da bih svojim otporom ugrozila živote svoje porodice. Kada smo ušli u kuću, tražio je novac, nakit i druge vrijedne stvari. Sve mu je bilo na raspolaganju. Udario me šakom. Pala sam. Zatim je legao na mene. Uradio mi je ono. Plakala sam, grčila se, krvarila. Bila sam nevinna. Naredio mi je da ustanem. Htjela sam pokupiti svoje stvari da njima sakrijem svoju golotinju i unakaženo tijelo. Rekao mi je da ih ne diram. Naredio mi je da stojim i čekam. Rekao mi je da pazim što radim, jer o meni ovisi sudbina moje porodice. Izašao je iz kuće. Osvrnuo se da li ga netko vidi i pozvao dvojicu četnika da uđu u kuću. Plakala sam. Ponovilo se isto i s ovom dvojicom. Bila sam izgubljena. Nisam osjetila kad su otišli niti koliko sam dugo ležala na podu, sama” (M. Begić, nav. dj., str. 309).**

Zločinci su nakon upada u Čarakovo, 23. jula 1992. “počeli paliti kuće ljudi koji su pobjegli pred njima. One koje su pronašli kod kuće bili su fizički maltretirani, izloženi prijetnjama i raznim ucjenama, a neke žene su silovali pripadnici srpskih snaga” (Isto, str. 33).

²⁶⁹ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 470. Su-

Silovane žene su ostajale trudne. Zatočenica Hajra je “bila pred porodom. Srbi su je pred sami porod odveli u 'Bijelu kuću' i od tada je više niko živ nije vidio. ... Saznale smo kasnije da su je Srbi trudnu ubili i zajedno sa ubijenim logorašima muškarcima zatrpali u neku od masovnih grobnica ... Jedna po jedna, njih pet trudnih žena je nestalo u kratkom roku. Više ih nije bilo među nama živima ... ”.²⁷⁰

I na području **Banje Luke** na više lokacija vršeni su zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja. “**Brojne bošnjačke djevojke u Banja Luci oti- mane su iz svojih kuća i s ulica i odvođene u srpske stanove i silovane.**”²⁷¹

U kasarni “Mali logor” (Banja Luka) danonoćno su silovali djevojke i mlađe žene, izivljavajući se nad njima.²⁷²

ada Ramić je “silovana u kasarni u Prijedoru. Poslije silovanja je užasno krvarila, pa je otišla u bolnicu, gdje joj je jedan od ljekara rekao da je tri ili četiri mjeseca trudna i da će trebati izvršiti abortus bez anestezije, jer nema anestetika. Kad je ovaj ljekar zamolio drugog ljekara za pomoć, drugi ljekar je počeo psovati, govoreći 'sve balinke treba ukloniti, eliminisati' i da sve Muslimane treba uništiti, posebno muškarce. Psovao je prvog ljekara zato što je pomogao Muslimanima. Prije silovanja ona nije imala problema sa trudnoćom. Po povratku iz bolnice otišla je kod brata u Donju Čelu, te kad se konačno vratila u stan u Prijedoru drugi put je silovana. Ovaj put je to bio njen kolega, Srbin, koji je došao da joj pretrese stan. Sljedeći dan ju je jedan policajac, Srbin, kojeg je poznavala sa posla, odveo u Stanicu milicije u Prijedoru. Putem ju je psovao, služeći se pogrdnim izrazima i govoreći joj da ih sve treba pobiti 'jer ne žele da ih kontrolišu srpske vlasti'. Po dolasku u Stanicu milicije vidjela je dvojicu Muslimana koje je poznavala oblivene krvlju. Odvedena je u zatvorsku ćeliju, koja je bila sva u krvi, gdje su je ponovo silovali i tukli. Poslije je odvedena u logor Keraterm. U Keratermu je prepoznala nekoliko zarobljenika, od kojih su svi bili pretučeni i krvavi. Prebačena je u logor Omarska, gdje je često vidala mrtvace i gdje je, dok je čistila prostorije, nalazila zube, kosu, komade ljudskog mesa, odjeću i obuću. Žene su svaku noć prozivane i silovane; ona je pet puta prozvana iz svoje sobe i silovana. Posljedice tih silovanja su trajna i nepopravljiva medicinska oštećenja. Poslije Omarske odvedena je u logor Trnopolje, a zatim je vraćena u Prijedor, gdje su je često tukli” (Isto).

²⁷⁰ ∴. **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 106.

²⁷¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 40.

²⁷² ∴. **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 291; ∴. **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 278-280. O tim strašnim zločinima značajno svjedočenje iznosi jedna od žrtava (mlađa majka): “Mene su odveli u sobu bez broja (ćelija). J. /jedan od zločinaca - prim. S. Č./ je rekao: 'Šestorica nek idu da je siluju'. Ja sam rekla: 'Ne, neću to do- zvoliti'. J. je ušao u ćeliju, uzeo nož i rekao: 'Ili da te silujemo ili da te koljemo?'”.

U logoru **Manjača** zatočen je i određeni broj žena, koje su “**više puta silovane**”, a zatočnici (Bošnjaci) su bili “**primoravani da siluju zatočnice**”.²⁷³

Srbi su u logoru na Manjači silovali žene i djevojke. Nekoliko žena i djevojaka iz kasarne “Mali logor”, gdje su danonoćno silovane i mrcvarene, prebacili su (20. aprila 1993) na Manjaču. Među njima je, pored ostalih, bila i mlađa majka, čiji je stariji sin, također, bio u tom logoru. Vezali su je i odveli u jednu prostoriju i tu je zatvorili. Njihov komšija sa dvojicom svojih sinova je doveo njenog sina “**krvavog i rekli da me**

Držao me je za kosu, a ja sam rekla: ‘Kolji me, ali me nećeš silovati’. J. je rekao: ‘Posijecite je po ruci neće li popustiti i pristati da je silujemo’.

Posjekli su me po ruci. Svu odjeću i veš na meni su pocijepali. Počeli su se izivljavati po mom tijelu. Vrištala sam i branila se. J. me udario nogom u glavu. Morala sam da im pušim polne organe svoj petorici. J. me pokušavao silovati, a ja sam vrištala i on me je opet udario. Ja sam se onesvijestila.

Kad sam došla sebi vidjela sam da sam potpuno gola. Svršavali su mi u usta, gnjavili mi dojke, a kada sam pala u nesvijest silovali su me sva petorica. Sva petorica su bili Crnogorci i svi su se obraćali tom J. i njega sam najviše zapazila. Tu je bilo još djevojaka od 12 do 15 godina i sve su silovane. Prije nego što su mene tukli i silovali, vidjela sam da je u tu prostoriju ušlo oko 10 do 15 Crnogoraca i oni su istovremeno ganjali i tukli po toj sobi ostale djevojke i sve ih silovali. Ni jedna od djevojaka nije ostala da nije bila silovana i pretučena. Poznala sam da su Crnogorci te siledžije, po njihovom govoru. Na prsima su imali po dvije kokarde i na kapi po jednu. Dvojica su bili sa šubarama.

Djevojke koje su tu bile zatvorene u momentu kada i ja, bile su maloljetnice. Pružale su otpor četnicima. Branile su se koliko su mogle, ali su ih četnici savladali. One su jaukale i vrištale. Po jedan četnik držao im je ruke, drugi noge, a treći ih siluje i tako redom dok se svi ne izmjenjaju. Bilo je tih djevojaka koje su ostajale bez dojke, jer im sisajući dojke odgrizaju i bradavice. Mnoge su padale u nesvijest.

U tom logoru sam ostala tri dana. Svaki dan su dolazili da nas tuku i siluju. Oni što su silovali jedne djevojke nastavljali su se izivljavati na drugim, itd. Drugi dan, kada mi je sin došao sebi, doveli su ga u moju prostoriju (ćeliju) među djevojke sa kojima sam ja bila. Vezali su mu ruke i noge za stolicu. Gledao je moj sin kako me siluju, kao i ostale maloljetne djevojke. Moj sin se stidio i nije htio da gleda kako me siluju, a oni su ga tukli i tjerali da digne glavu i gleda kako se to radi.

Ukupno tri dana su me silovali u tom logoru. Svaki dan su nas silovala po peterica. Čak i onim maloljetnim djevojkama bilo je isto, jer je i njih silovalo po pet četnika. Često su dolazili neki novi. Govorili su nam: ‘Vidite u nas nije sunećen, ljepše je i bolje. Šta vam fali da rodite po jedno Srpče’. Od drugih su dovodili braću ili roditelje da gledaju kako ih siluju. Bila sam u tom logoru do 20. aprila 1993. godine” (Isto).

²⁷³ .∴ Medunarodni sud pravde, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA* ..., paragrafi 315-316.

mora silovati. Rekli su mu: 'Moraš silovati majku'. On je odgovorio: 'Ubijete me, to neću učiniti.'²⁷⁴

Na području Sanskog Mosta (po kućama i drugim lokacijama) (iz) vršena su silovanja i seksualna zlostavljanja. Dok su, primjera radi, silovali jednu djevojku (imala je “nešto više od 18 godina”) zločinci su “mi posvali 'balijsku majku', zahtijevali od mene da i ja budem aktivnija u tome što su oni meni činili na silu, ali ja to nisam mogla prihvatiti. Mene su udarali po svim dijelovima tijela, a najviše po glavi, odmah u početku silovanja, dok sam imala snage da im pružim otpor. Kasnije su to činili onda kada sam zajaukala, jer nisam mogla trpjeti bol koji su mi nanosili. Svi oni su bili grubi, nisu me štedjeli, grizli su me po raznim dijelovima tijela i ostavili mi na taj način tragove u vidu modrica i krvnih podliva. Najviše modrica i krvnih podliva ja sam uočila u predjelu svoga vrata”.²⁷⁵

Silovanja Bošnjakinja u Ključu su “vršena prilikom upada srpskih vojnika u kuće, ali i na drugim mjestima u maju i junu 1992. Dvije Bošnjakinje izjavile su da su silovane početkom oktobra. Jednu od njih (rođ. 1972) silovali su u njezinoj kući trojica pijanih, uniformiranih

²⁷⁴ .: GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 278 i 280-281. Nakon toga je jedan od zločinaca “uzeo malj i udario ga po nozi. Od tog udarca noga mu je slomljena iznad koljena. Onda su ga vodom zalijevali, a ja sam bila vezana za stolicu sa pocijepanom haljinom ...

U sobi gdje sam bila, došao je neki B., bio je ćelav, imao je srbijansku uniformu i govorio je srbijanski. 'Malo je taj udarac i treba mu više'. Izvadio je pištolj i pucao u nogu mog djeteta, koja je bila već slomljena. Ja sam se tada onesvijestila. U tom je naišao neki Srbin u civilu, imao je crno odijelo na sebi. Rekao je: 'Šta ste to uradili djetetu, vidite da je maloljetan. Niste to trebali uraditi'. Mali je bio u nesvijesti. Odmah je naredio hitnu da ga vozi za bolnicu ...” (Isto).

²⁷⁵ Isto, str. 290-291. Zločinci su navedenu žrtvu, nakon silovanja, “ostavili голу u sobi. Kada su oni izašli iz naše kuće, ustala sam sa poda, prišla regalu koji se nalazi u sobi i uzela kućnu haljinu i obukla. Bila sam toliko iscrpljena zbog grubih postupaka ovih mladića prema meni da sam se jedva kretala. Bilo me je jako stid potražiti ukućane, iako nisam kriva za ono što mi se dogodilo. U dnevnoj sobi sam zatekla braću koji su stajali poviše onesvješćene majke. Mislim da se moja majka onesvijestila zbog onoga što je bila svjesna da se meni događa, iako su i nju, prije nego su me silovali, maltretirali. Ja sam počela pljeskati majku po licu i dozivati je kroz plač. U jednom momentu, majka je progledala i shvatila da stojim poviše nje. Prve riječi koje sam čula tada od majke bile su: 'Joj kćeri, pa ti si meni silovana'. Samo sam jače zaplakala, jer nisam imala snage da bilo šta kažem majci” (Isto, str. 291).

srpskih rezervista koje je poznavala. Osim toga, Srbi su silovali i osam Bošnjakinja pred kućom u kojoj su se dotad krile. Jedna od njih bila je starica od preko 60 godina. Svoje silovatelje ove su žene opisale kao pripadnike srpskih vojnih jedinica koje su poznavale. Nakon izvršenog silovanja, zločinci su zaklali dvije žene, prerezavši im grla. Pri silovanju triju Bošnjakinja na tom području četnici su im zasijecali vratove i nagonili ih da ližu vlastitu krv. Jednu su čak silovali oštrim predmetom”.²⁷⁶

I u Bosanskom Petrovcu, te bošnjačkim naseljima na području ove općine, “Srbi su masovno seksualno zlostavljali Bošnjakinje. U jednom su selu, tako, silovali sve zatečene djevojčice bez obzira na životnu dob. Hvatali su Bošnjakinje po ulicama i poljima. Silovanja su bila neprekidna”.²⁷⁷

U zatočeničkim centrima na području Kotor-Varoša (policajska stanica, zatvor, osnovna škola, “Pilana”, osnovna škola u Maslovarama i drugim) mnoge žene i djevojke su silovane. “Silovanja Bošnjakinja dešavala su se i pri samim upadima srpskih zločinaca u naselja, pri čemu nisu bile pošteđivane ni djevojčice od 11 godina.”²⁷⁸

U koncentracionom logoru “Pilana”, gdje je u augustu 1992. bilo zatočeno “oko 1.000 civila - žena, djece i staraca”, masovno su silovane žene, djevojke i djevojčice iz grada, te iz Dabovaca, Hanifića, Čirkin Brda, Hrvaćana i drugih sela. “Srpski vojnici su silovali mnoge žene i djevojčice stare 13 ili više godina” - “non stop su izvodili mlade djevojke i žene i silovali ih, a nakon toga ih vraćali sve izmrcvarene.” Silovanja su “vršena, kako u samom logoru, tako i u susjednim zgradama i upravnoj zgradi ‘Pilane’. Neke žene su više puta odvođene na silovanje, a nad nekim

²⁷⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 417; ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 82.

²⁷⁷ M. Omerdić, nav. dj., str. 417; ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 81 i 279-281.

²⁷⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 407; ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 81 i 82; AIIZ, inv. br. 4872 i 4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragrafi 501-502, 816-834, 924-929 i 1010; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 461-464, 468, 797 i 799-800.

ženama više lica je istovremeno vršilo silovanja. Među ženama koje su bile izložene silovanju bilo je više maloljetnih djevojčica. Tokom samog čina silovanja, žene su bile izložene fizičkom maltretiranju i tuči". Zločinci su žrtve stalno tukli, maltretirali, seksualno zlostavljali i izživljavali se na njima. U naseljima Kotor i Kukavice zločinci su, pored ostalih, silovali i retardiranu Senadu Avdić (oko 50 godina), a zatim joj odsjekli ruke i noge, kao i njenoj majci, starici od oko 80 godina.²⁷⁹

U halama fabrike "Proleter" silovana je, pored ostalih, Selma Čizmić, djevojčica od 14 godina.²⁸⁰

²⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 463 i 800; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-4941, *Političke i društvene prilike u Kotor Varoši 1990. godine*; AIIZ, inv. br. 2-5631, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02-1-22/99, 20. juli 1999, *IZJAVA* A. A.; AIIZ, inv. br. 2-5632, Bosne i Hercegovine, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most; Broj: 02-1-080/97, 1. decembar 1997, *IZJAVA* A. S.; AIIZ, inv. br. 2-5634, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02/446, 24. decembar 1997, *IZJAVA* E. B.; AIIZ, inv. br. 2-5637, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02-961, 21. juni 1996, *IZJAVA* N. Č.; AIIZ, inv. br. 2-5640, Republika Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sarajevo, Broj: 297-06235/96, 11. oktobra 1996, *ZAPISNIK*; M. Omerdić, nav. dj., str. 346; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 835.

U silovanjima i seksualnim zlostavljanjima posebno se isticao Milenko Tovilović iz Maslovara. On je u noći 14/15. augusta 1992. u logoru "Pilana", **"pored silovanja i premlaćivanja žena, ubio i dječaka starosti oko 12 godina"** (AIIZ, inv. br. 2-4941, *Političke i društvene prilike u Kotor Varoši 1990. godine*; AIIZ, inv. br. 2-5634, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02-1446, 24. decembar 1997, *IZJAVA* E. B.).

U logoru "Pilana" **"silovane su i djevojčice starosti od 12 godina"**. Među silovanim djevojčicama bila je E. Botić (kćerka S.B.), **"koja je tada imala oko 12 godina"** (AIIZ, inv. br. 2-5631, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor AID Sanski Most, Broj: 02-1-122/99, 20. juli 1999, *IZJAVA* A. A.).

I u Policijskoj stanici u Kotor-Varošu vršeni su zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 461 i 800). **"Dvoje zatočenika, muškarca i ženu jedno muslimanske, a drugo hrvatske nacionalnosti, srpski policajac je prisilio da polno opšte pred grupom muškaraca u uniformama policije i vojske bosanskih Srba koji su ih bodrili"** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 824).

²⁸⁰ .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA** ..., str. 263.

Prilikom napada na selo Čirkino Brdo, 14. augusta 1992, agresor je civile i civilno stanovništvo zatočio u benzinskoj pumpi, gdje su, pored drugih zločina, silovali i djevojčice od 13 godina.²⁸¹

U benzinskoj pumpi u izgradnji u selu Vrbanjcima, gdje su ubijeni mnogi muškarci, žene i djeca, zločinci su silovali i djevojčice od 10 godina.²⁸²

U selu Hanifići zločinci su **“maltretirali ljude, pljačkali imovinu i polako okupirali selo iz susjednog srpskog sela. Tu su muškarce odvodili u nepoznatom pravcu, a žene silovali. Azema Mekić je maltretirana i ubijena zajedno sa sinom Kasimom od 10 godina.**

Uhapsili su Hasana Planinčića i ubili ga, a njegovu ženu silovali, gasili cigarete na njenom tijelu i sjekli nožem ...”²⁸³

U Kotor-Varošu su i po kućama i stanovima zločinci, posebno Zdravko Kršić, silovali žene i djevojke, uživljavajući se nad njima.²⁸⁴

U naselju Jezero, srpski zločinci su **“silovali sve djevojčice bez obzira na njihovu životnu dob. Prilikom razmjene zarobljenika Srbi su pustili zarobljene muškarce koje su držali u ovom logoru, ali su zadržali 50 žena, među kojima je veći broj djevojčica ispod 14 godina”**.²⁸⁵

U Tesliću i Derventi su, također, vršena silovanja Bošnjakinja.²⁸⁶ U jednom objektu (na području Teslića - **“zgrade su izgledale nove, izgrađene od cigle”**) u jednoj sobi bilo je zatočeno 13 djevojaka (od 12 do 24 godine) iz sela

²⁸¹ Isto, str. 264.

²⁸² Isto, str. 268.

²⁸³ Isto, str. 268-269.

²⁸⁴ Isto, str. 256-257.

²⁸⁵ M. Omerdić, nav. dj., str. 406.

²⁸⁶ ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; M. Omerdić, nav. dj., str. 407-408; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 911; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragrafi 523 i 1010. U općini Teslić, **“u periodu od jula do oktobra 1992. pripadnici policije bosanskih Srba i VRS-a silovali su više bosanskih Muslimanki”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, PRESUDA, 1. septembar 2004, paragraf 523).

Kaloševići. “Vojnici su svakodnevno dolazili u sobu i silovali nas. Silovanja su bila svakodnevna, a silovane su sve djevojke. Govorili su nam da hoće da imamo srpsku djecu. Neki su govorili i da to moraju raditi...”²⁸⁷

Na području **Doboja** su, također, izvršena brojna (masovna i pojedinačna) silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja (žena, djevojaka i djevojčica).²⁸⁸ “**Jedne noći /u ljetu 1992. - prim. S. Č./ je došlo mnogo kamiona martićevaca**” u Doboju, “**pa su isti dan zapalili na Čaršiji i Orašju 32 kuće. Tada su masovno silovali žene i djevojčice, tukli muškarce i odnosili pare, marke i zlato**”.²⁸⁹ “**Srbi su se na najmonstruozniji način odnosili prema zatočenim Bošnjakinjama. Takvih je kazamata bilo više, a među njima Centralni zatvor, Srpska Grapska, hangari Tvornica za proizvodnju džemova i sokova, Srednješkolski centar, itd. Odmah nakon okupiranja Doboja u maju 1992., srpske su snage tamošnju Srednju školu pretvorile u ženski koncentracioni logor. Svjedoci tvrde da je nekoliko stotina žena bilo sabijeno u školskoj auli. Pripadnici JNA, srpskih oružanih jedinica i lokalne policije sistematski su ih silovali, tukli raznim predmetima, pljuvali i urinirali po njima. Kolovođe ovog užasa bili su ratni zločinci Nikola Jorgić, dr. Obrad Filipović, stomatolog Miodrag Jorgić i dr.**”²⁹⁰

“**Jednoj zatočenici doveli su četrnaestogodišnjeg sina. Natjerali su ga da siluje majku. Gledale smo to svojim očima ... Ako neko od vojnika fizički nije bio u stanju da izvrši silovanje, koristio bi**

²⁸⁷ M. Begić, nav. dj., 733.

²⁸⁸ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 220; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 156; M. Hauser, nav. dj., str. 398; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 401-407; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 816-817; ∴ *BILTEN ...*, br. 3, mart 1993, str. 11; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 86, 88 i 93; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 287-288.

Tri muškarca u policijskoj uniformi su 8. maja 1993. “provalili u muslimansku kuću u Doboju i stavili pištolje u usta sedmogodišnjeg dječaka i njegovog oca, dok je jedan od njih pod prijetnjom oružjem silovao dječakovu majku u susjednoj sobi ...” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 220).

²⁸⁹ ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 88.

²⁹⁰ M. Omerdić, nav. dj., str. 407; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 156; M. Hauser, nav. dj., str. 398.

bocu ili pištolj ili bi me pomokrio. Ne mogu reći tačno koliko su me puta silovali za tih 28 dana. Čini mi se bezbroj.²⁹¹

U prostorijama (bivše) klaonice bio je ženski logor - logor Bare, u kome su dovođene “žene i djeca iz Lipovaca, Grabske, Kotorskog, Jakovaca, Alibegovića i iz grada Doboja”. Zatočenici su “**spavali na golom betonu**”, izjutra su im donosili “**po krišku hljeba i šolju slane vode i ponekad uvečer po krišku hljeba**”. Tukli su ih “**kundakom, šamarali. Dolažili su pijani, gasili na nama opuške, prislanjali peglu. Sve logorašice su tako pržili, bacali su plikavce, otrove koje prže tijelo**”.²⁹²

U jednom od hangara pored “Bosanke” (fabrike sokova) tukli su i, u prisustvu maloljetne djece, silovali žene i djevojke. “**Jednu ženu iz Ševarlija donijeli su i zapalili kod kontejnera. Tjerali su muškarce iz logora da siluju svoje žene iz logora, jednog oca su tjerali da siluje svoju kćer ...**”²⁹³ Jednoj zatočenici glavu su “**stavljali na paru kipuće vode**”, tri puta su je skidali da je siluju, natjerali su je da stavlja “**muški polni organ u usta, sve to su radili pred curicom od 7 godina**”.²⁹⁴

Četrdesetogodišnju ženu su silovali sa njenom mladom kćerkom.²⁹⁵ Tridesetdvogodišnju ženu je silovalo više vojnika, nakon čega je “**kasnije u Doboju odvedena u logor**”.²⁹⁶ “**Jedna druga žena je bila zajedno sa svojom majkom četiri mjeseca u kućnom zatvoru, pošto su njenog oca četnici odveli i ubili. Jedan srpski susjed ih je stalno obilazio. Majka joj se povjerila da je svaki put bila silovana, jer je htjela da nju poštedi patnji.**”²⁹⁷

²⁹¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 407-408. “Mirjana Šainović, Srпкиnja iz Doboja, bila je upletena u upravu dva konclogora za silovanje nesrpskih žena. Ti logori su bili u Srednjoj školi u Doboju i u hangaru kod ‘Bosanke’ u Usori, gdje je ona dovođila srpske vojnike da odaberu žene za silovanje ...” (Isto, str. 408).

²⁹² .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 86 i 93.

²⁹³ Isto, str. 93.

²⁹⁴ Isto.

²⁹⁵ M. Hauser, nav. dj., str. 398. “Njen sin je prethodno u toku napada bio teško povrijeđen i umro na njenim rukama. Konačno joj je jedan komandant odveo kćerku sa riječima da će je on oženiti i da joj ništa neće nedostajati” (Isto).

²⁹⁶ Isto. U logoru je “morala pet mjeseci raditi najteže poslove. Njen lijevi jajnik je bio udarcima tako teško povrijeđen, da je kasnije u bolnici morao biti operativno odstranjen” (Isto).

²⁹⁷ Isto. “Tri muškarca u policijskoj uniformi prijavljeni su 8. maja 1993. da su provalili u muslimansku kuću u Doboju i stavili pištolje u usta sedmogodišnjeg

U jednoj bošnjačkoj kući na “Vili”, u predgrađu Doboja, bilo je zatočeno najmanje 15-16 žena. Svaku večer odvodili su ih **“na četničke pijanke, gdje ih prisiljavaju na seksualna izživljavanja”**. Jedna žrtva je ubijena.²⁹⁸

U zločinu (grupnog) silovanja učestvovali su, pored ostalih, i novinari Radio “Doboja” i Radio “Ozrena”, Ozren Jorganović i Milenko Gligorić.²⁹⁹

Srpski i hrvatski agresori su, nakon što su u ljeto 1993. **“zajedno prodrli na područje Žepča i Zavidovića”, “zajedno su pljačkali i u prisilnim bordelima i kućnim zatvorima silovali utamničene žene, a mala djeca i starije žene su to redovno morali gledati”**.³⁰⁰

Brojni zatočnici u **Bosanskom Šamcu** su u zatočeničkim objektima (u SUP-u, zgradi TO, osnovnoj i srednjoj školi, kasarnama JNA u Brčkom i Bijeljini, Zasavici, Crkvini i drugim) bili **“izloženi redovnom fizičkom, seksualnom i psihičkom zlostavljanju ...”**.³⁰¹

U jednoj prostoriji SUP-a, zatočeničkog objekta u Bosanskom Šamcu, vršeni su različiti oblici seksualnog nasilja. Krajem aprila 1992. **“svjedokinja G /u predmetu ICTY-a Simić i drugi – prim. S. Č./ odvedena je u jednu prostoriju u SUP-u u kojoj su se nalazila petorica muškaraca u različitim uniformama, a među njima su bili Radulović, Nikolić i Žvaka. Lugar joj je naredio da skine odjeću. Učinila je to polako i odjeću odložila na stol. Imala je menstruaciju. Jedan od muškaraca ju je opsovao i potom su joj naredili da legne na sto i raširi noge. Lugar je stajao pored stola i naredio joj da legne tako da joj njegov nož bude pod grlom. Potom su je bez prestanka tukli kaišem i palicom. Jedan muškarac ju je s jedne strane tukao kaišem, a drugi s druge strane palicom. Čitavo to vrijeme su je vrijeđali. Kod prvog udarca nož je skliznuo. Plakala je, a oni su jako**

dječaka i njegovog oca, dok je jedan od njih pod prijetnjom oružjem silovao dječakovu majku u susjednoj sobi ...” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 220).

²⁹⁸ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 405-407.

²⁹⁹ Isto, str. 403-407.

³⁰⁰ M. Hauser, nav. dj., str. 397.

³⁰¹ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 610-613 i 617; **ICTY**, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 533-605, 626-653, 661-685, 690-711, 770-777, 979, 991 i 996.

pojačali muziku. Jedan od muškaraca je rekao da je treba rashladiti, pa se po njoj pomokrio. Dugo su je tukli, tako da je osjetila da gubi svijest. U jednom trenutku je pogledala prema vratima i ugledala Simu Zarića koji je stajao na vratima. On je zatim otišao, a ovi su nastavili da je tuku”.³⁰²

Specijalne jedinice Državne bezbednosti Srbije i druge srpske oružane jedinice mučile su, seksualno zlostavljale i ubijale zatočenike.³⁰³

U zgradi tzv. Karingtonke (pored Općine Bosanski Šamac), zatočeničkom centru za silovanje, srpski zločinci su odvodili djevojke i mlađe žene i silovali ih. Pored toga, i u kućama su silovali žene, među kojima i staricu Halimu od 70 godina. Kada su zatočenice odvodili na branje kukuruza i krompira, mlađe žene su, također, silovali u šipražju.³⁰⁴

U Obudovcu u krugu pravoslavne crkve, bilo je zatočeno više stotina civila: žene, djeca, starci, muškarci i nekoliko trudnica. U jednoj od zgrada te crkve bile su zatočene žene i djeca, a u drugoj muškarci. Iz prostorije gdje su bile zatočene žene i djeca zločinci su često odvodili žene i djevojčice od 13, 14 i 15 godina i odvodili ih u jednu susjednu zgradu, gdje su ih silovali - **“i to više puta u jednom danu. Silovanja su se dešavala svake noći, pa često i danju”.**³⁰⁵ Trudnice su izvodili iz zatvora **“i u dvorištu ih udarali u predjelu stomaka, govoreći im: ‘To su vam u trbuhu djeca ustaša i balija. Mi ćemo vam napraviti srpsku djecu’, psujući im majku i govoreći im druge pogrdne riječi”.**³⁰⁶ I

³⁰² ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 719.

³⁰³ Isto, paragraf 619. **“U novembru 1992. zatočenici koji nisu pušteni putem ‘razmjene’ prebačeni su u Batković i druge zatočeničke logore, odnosno logore za prinudni rad, koji su se nalazili u dijelovima Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom /odnosno okupacijom - prim. S. Č./.** Nekima je suđeno pred Vojnim sudom u Bijeljini, dok su ostali čamili u tim logorima više od dvije godine” (Isto, paragraf 620).

³⁰⁴ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 202-205 i 294; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 619.

³⁰⁵ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 226-227; M. Omerdić, nav. dj., str. 419. I u osnovnoj školi u Pelagićevu (Gradačac) su bili zatočeni civili - muškarci, žene i djeca (.: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 225-226).

³⁰⁶ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 227.

“djecu su udarali, naročito kada su ona plakala za svojim majkama, koje su izvodili radi silovanja, a nekoliko djece mlađe od 12 godina su odveli u nepoznatom pravcu, te ih više nisu vratili u logor. Bilo je slučajeva da su nekima čupali nokte, sjekli uši ...”³⁰⁷

U logoru Luka u Brčkom, koji je bio “pravi pakao”, pored ubistava, masovno su, u prisustvu članova porodice (supruga, roditelja i djece), uz prijete, silovane žene i djevojke.³⁰⁸ U logoru je, pored velikog broja muškaraca (1.800), “u maloj prostoriji bilo 600 žena”, koje su danonoćno silovane i seksualno zlostavljane.³⁰⁹

³⁰⁷ Isto.

³⁰⁸ T. Mazowiecki, nav.dj., str. 103; J. Kadrić, nav. dj., str. 212-213 i 257-277; M. Omerdić, nav. dj., str. 400-401; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 206-211; .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 259-260; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 159 i 162; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 103-105; M. Mujkić, nav. dj., str. 166-173, 211-216, 227-231, 262-271 i 282-288; .: **MO-LILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 107-113; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 332, 337 i 800; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 51.

³⁰⁹ G. Halsell, nav. dj., str. 8-9; J. Kadrić, nav. dj., str. 272-273; “Srpski stražari, naročito Jelisić /Goran - prim. S. Č./ i Ranko Češić, sistematski su zlostavljali zatočenike u logoru Luka. Zatočenici su često premlaćivani, a neke zatočenice su silovane” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 333).

“Grupa naoružanih ljudi u uniformi, koji su se predstavljali kao policajci” 21. juna 1992. u Brčkom “pretukli su i iz vatrenog oružja ubili jednu stariju Muslimanku u njenoj kući. Nakon toga, Ranko Češić, lokalni Srbin, seksualno je zlostavljao ženinu unuku” (Isto, paragraf 327).

Za vrijeme zatočeništva u logoru Luka “S. je rekla da je silovana preko 200 puta i bila je svjedok velikog broja ubistava, dnevno oko 50 zatočenika, koje su vršili J. G. i M. S. Izvor, također, navodi da joj je pričala navedena Š. da je jedne prilike izvjesni V. doveo izvjesnu M. iz 'EF' naselja, koja se opirala njegovoj namjeri da je siluju, da bi to on na kraju i učinio, a zatim je to isto učinio i B. R. Dalje navodi da je prve noći nakon dolaska sa Diviča u Bescarinsku zonu u Brčkom u sobi gdje su spavale ona i F. došao B. i silovao je pred F., a jednog dana obadvije su odvela dva nepoznata 'Arkanovca' u jednu napuštenu kuću u srpskoj varoši u Brčkom, gdje su ih nožem parali po vratu, izivljavali se nad njima, a zatim silovali, a nakon dva sata vratili u zatvor.

Izvjesna F. je pričala da je izvjesni I. iz Potočara kod Brčkog silovao njenu komšinicu u Brčkom, čije ime je nepoznato, na stepeništu kuće pred očima oca, te da je izvjesni N. pripadnik 'Crvenih beretki' zajedno sa izvjesnim D. silovao u Ciganluku kćerku pred ocem i suprugom pred mužem. Na kraju je izjavila da je tokom septembra 1992.

Vera Simonović (poznata brčanska prostitutka, majka Monike, djevojčice monstruma, koja je u logoru Luka izvršila masovne zločine), nakon okupacije Brčkog, u kafani (restoranu) “Westphalia” (na putu Brčko - Brezovo Polje) otvorila je bordel (javnu kuću), “mjesto strave i užasa”, gdje su “dovođene Bošnjakinje iz Brčkog, gdje su bile žrtve svih oblika seksualnog zlostavljanja. Većina tih nesretnih žena je, nakon izživljavanja nad njima, ubijena kako bi se izbrisali tragovi ovih morbidnih zločina. Gole djevojke na ulici, gotovo životinjski krici iz ‘Westphalije’ ono je što očevici nose kao uspomenu na te događaje. Slični oblici seksualnog zlostavljanja Bošnjakinja dešavali su se i u ‘Luci’”.³¹⁰

U koncentracionom logoru “Laser”, “u susjednoj prostoriji do restorana bilo je desetak žena različitog uzrasta”. Zločinac Ranko Češić je, pored ostalih, “silovao ženu - majku dvoje djece, a i njena majka je bila prisutna”.³¹¹

I u zatočeničkom centru u Bescarinskoj zoni u Brčkom, hotelu “Galeb”, baru Doma kulture, “gdje su ih gole djevojke morale služiti”, u određenim bošnjačkim kućama, podrumima i avlijama, u naseljima Kolobara, Meraje, Ciganluk, Srpska Varoš, u sali kina “Oslobođenje”, ugostiteljskom objektu “Fast food”, te autobusima, šumama i drugim mjestima vršena su silovanja i seksualna zlostavljanja.³¹²

godine zajedno sa navedenom F. otišla u pravoslavnu crkvu, gdje im je pop M. S. dao krštenice na ime A. i S., sa njihovim prezimenima, za 50 DM, nakon čega su prešle u Srbiju, a L., potom, preko Mađarske i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu na slobodnu teritoriju opštine Brčko” (∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 260).

³¹⁰ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 103; N. Isanović, nav. dj., str. 75; M. Omerdić, nav. dj., str. 185-186; M. Mujkić, nav. dj., str. 156-164; ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; J. Kadrić, nav. dj., str. 272; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 71-72. “Mladim ženama, djevojkama i djevojčicama odsjecane su dojke i gurani tupi predmeti u čmar” (J. Kadrić, nav. dj., str. 272).

³¹¹ M. Omerdić, nav. dj., str. 186; Z. Milanović, nav. dj., str. 74; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 330; J. Kadrić, nav. dj., str. 272; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 56.

³¹² ∴ GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ..., str. 259-260; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 152; ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI

Agresor je početkom maja 1992, uglavnom ženama i djeci, uz visoku cijenu prevoza, organizovao izlazak iz Brčkog, autobusima do Brezova Polja (27 km od Brčkog). Na tom putu (u autobusu na podu - autobusu bordelu za silovanje Bošnjakinja i šumi kraj puta) izvršena su brojna silovanja, seksualna zlostavljanja i ponižavanja, pri čemu su se na žrtvama, uključujući majke i kćerke, više zločinaca redalo u prisustvu djece. Iz šume se nisu vratile dvije žene: mučili su ih, silovali te zatim ubili.³¹³

Sljedećeg dana, nakon kraće vožnje, ponovo su izveli sve žene, pa i starice i djevojčice, među kojima i od 9 godina starosti. Sve su ih odveli u šumu, ponovo zlostavljali i redom silovali.³¹⁴

Brojni civili, uglavnom žene, djevojke i djevojčice, iz Brčkog i okoline su u ljeto 1992. bili zatočeni u Brezovom Polju, nakon čega je više djevojaka i djevojčica odvedeno u Lončare, **“u neku školu i u neke neuvjetne prostorije”**, a zatim na Majevicu, **“gdje je većina tih djevojaka, a bilo je 5 maloljetnih, odvajana od svojih majki i očeva i gdje je služila za najgore izivljavanje četnika”**. Jednu djevojčicu od 12 godina silovalo je osam zločinaca.³¹⁵

..., str. 101; N. Isanović, nav. dj., str. 75; J. Kadrić, nav. dj., str. 212-213, 257-260, 262 i 272-274; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 51, 68-71 i 73-74.

³¹³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 331; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU** ..., str. 110-112; M. Omerdić, nav. dj., str. 399-400; A. Stiglmayer, nav. dj., str. 212-213; M. Mujkić, nav. dj., str. 140-144.

³¹⁴ ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU** ..., str. 112-113; M. Mujkić, nav. dj., str. 144. **“Tek nakon četiri dana, autobus je stigao u Brezovo Polje ...”** Nakon toga, **“Srbočetnici su nas predali vojnicima UN-a koji su nas prebacili u Hrvatsku ...”** (Isto).

³¹⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 331; J. Kadrić, nav. dj., str. 262-268; M. Begić, nav. dj., str. 747-748; M. Omerdić, nav. dj., str. 400-401. **“Jedan od sabirnih centara zarobljenih Bošnjakinja bio je u mjestu Lončari /Orašje - prim. S. Č./.** Srpski zločinci odatle su ih prebacivali na Majevicu, gdje njihovim patnjama i poniženjima nije bilo kraja. Izdvajali su djevojčice od 12 do 15 godina. One koje su uzimajući male bebe pokušavale kazati kako su majke, bile su podvrgavane ‘provjeri’. Po peterica zločinaca izivljavali su se nad njima ... Obsipali su ih najtežim i napogrdnijim uvredama, psovali im dimije, Turke, balijsku majku, pitali ‘hoće li se koja udati’ i činili druge nezapamćene stvari nesvojtvene čak i najprimitivnijim zajednicama. One Bošnjakinje koje su se suprotstavljale i pokušavale odbraniti svoju čast bivale su do besvijesti tučene, sjekli su im dijelove

Agresor je 17. juna 1992. uhapsio oko 1.000 žena, djece i starijih muškaraca (Bošnjaka) iz Brezova Polja Selo (Brčko) i odvezao u pravcu prema Kalesiji – Caparde. **“Putovali su bez hrane i vode nekoliko dana, da bi stigli u Caparde.”** Na tom putu nekoliko žena i djevojaka je silovano. Nakon dolaska u Caparde, srpske oružane snage su u Salonu namještaja silovale 50 Bošnjakinja (životne dobi između 13 i 30 godina). Izvodili su jednu po jednu i vodili ih u barake, u šumu i kuće, gdje su ih silovali i seksualno zlostavljali i ponižavali. Neke djevojke se nikada više nisu vratile.³¹⁶

U **Bijeljini** su vršena silovanja i odvođenja žena u logore i druge zatočeničke centre. Početkom aprila 1992. zločinci su u kući uglednog trgovca Rame Avdića, **“nakon pljačke i orgijanja”**, silovali Avdićevu kćerku i snahu **“koja se tek porodila, a Avdića ubili”**.³¹⁷ **“Žene su odvođene na linije da budu na usluzi vojnicima, one su bile robinje izložene nezamislivim patnjama i poniženjima.”**³¹⁸

U koncentracionom logoru u **Batkoviću**, gdje su bili zatočeni muškarci, žene i djevojke, u jednoj velikoj sobi je (1992) bilo **“oko stotinu djevojaka od 13 do 25 godina starosti. Tu sam preživjela, zajedno sa tim djevojkama, sva moguća poniženja ... Vodili su nas u jednu zasebnu, praznu prostoriju. Uvijek ih je bilo po nekoliko, a uglavnom su bili novi ... To je trajalo cijelo vrijeme provedeno u logoru Batković”**.³¹⁹

tijela, usijecali nožem krstove na koži, odsijecali dojke i sl. Nerijetko, po nekoliko četnika, naočigled više ljudi, izivljavali bi se nad jednom djevojkom, a potom je noževima izmasakrirali ... Mnoge od ovih žena na tom su području upotrebljavane kao fizička radna snaga za najteže poslove na srpskim imanjima, gdje su im danju obrađivale zemlju i obavljale druge fizičke poslove, noću bi ih silovali po šupama, štalama i podrumima, na golj zemlji, uskraćujući im hranu i vodu, ili im dajući toliko koliko je dovoljno da se održi tek goli život” (M. Omerdić, nav. dj., str. 400-401).

³¹⁶ R. Gutman, nav. dj., str. 112 i 114; N. Smajlović - R. Malkić, **SILOVANJE KAO OBLIK RATNOG ZLOČINA, ∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 208; M. Omerdić, nav. dj., str. 220-221 i 400; M. Mujkić, nav. dj., str. 173-177; Z. Milanović, nav. dj., str. 74; ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 11; ∴ **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 260-261; J. Kadrić, nav. dj., str. 268-271; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 74-75.

³¹⁷ J. Trbić, nav. dj., str. 197 i 216.

³¹⁸ Isto, str. 216.

³¹⁹ ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 82 i 301; M. Omerdić, nav. dj., str. 412-413; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 300; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 285; J. Trbić, nav. dj., str. 231; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 339.

Zatočenice su danonoćno silovali, seksualno se izivljavali, vrijeđali ih, mučili, maltretirali i tukli. **“Djevojčice i djevojke su odvodili skoro svaku večer ...”** Vodili su ih **“u jednu zasebnu praznu prostoriju. Uvijek ih je bilo po nekoliko, a uglavnom su to svaki put bila nova lica ... Bilo je četnika iz Srbije, iz Zvornika, iz Bijeljine. Najgori su bili Ilija Prodanović, Jovan Lazić i Ratko Simić ...”**³²⁰

Žene i djevojke, kao i muškarce, zločinci su vodili na poljoprivrednu ekonomiju, gdje su radile najteže poslove. **“Odvođene su na kopanje repe, vađenje krompira i druge poljske radove.”** Išle su **“u grupama od po dvadesetak žena”**, a pratilo ih je po 7-8 stražara. Radile su svaki dan od 7 do 16 sati. Često su ih tjerali da sa sebe skidaju odjeću i tako gole kopaju. Pored toga **“pod prijetnjom stroge kazne”** ustupali su ih srpskim seljacima da rade na njihovim njivama, gdje su se, pored teških poslova koje su obavljale, seljaci nad njima seksualno izivljavali, silovali ih, vrijeđali i tukli **“gore nego stoku”**.³²¹

Početkom septembra 1992. stažari su četiri zatočenice (tri iz Vlasenice, a jednu iz Bratunca) odveli **“kod jednog bogatog seljaka”** da vade krompir, gdje su ih maltretirali, tukli i zlostavljali. Jednu od njih su, nakon što se usprotivila da pojede slaninu, na silu odnijeli do potoka, **“koji je tekao uz njivu”**, bacili u plitku vodu i gazili po njoj,

³²⁰ ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 285-287; ∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 82; J. Trbić, nav. dj., str. 231-232.

³²¹ ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 285-287; ∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 82; J. Trbić, nav. dj., str. 232-233. Jedna od zatočenica (iz Cerske - Vlasenica) **“sjeća se svakodnevnih robovskih kulučenja po imanjima bijeljinskih Srba. Obično bi ih išlo po dvadeset. Radile bi dnevno po devet sati s lošom ishranom i uz stalna maltretiranja. Često su nas tjerali da sa sebe skinemo odjeću i tako gole kopamo”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 412-413).

Jedna od zatočenica (stara 20 godina, majka dvoje djece) odvedena je u logor Batković 27. juna 1992. **“u 24,00. Tu su nas istovarili. Ušli smo u logor, posebno žene, posebno muškarci. Povelili su me u jednu sobu. Tu sam našla djevojaka, nisam ih poznavala, ali su mi rekli da su iz Voljevica, Suhe, Glogove i drugih mjesta. I ovdje su izvodili djevojke i žene, posebno noću ... Često sam išla sa djevojkama na rad na ekonomiju. Djevojke je na rad vodio Mirica Ostojić. Tjerao je djevojke da se skinu gole i kopaju repicu. Mnoge od djevojaka bile su već trudne, ali su morale da rade. Trudnoća je bila već podmakla, što se i vidjelo na njima. Mene je tjerao dva puta da se skinem. Bilo je veoma ružno i teško gledati žene i djevojke gole u podmakloj trudnoći kako rade na ekonomiji. Kopale smo od 7 do 16 sati. Vozili su nas kamionima ...”** (* * VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 301).

vrijeđali, ponižavali i zlostavljali, nakon čega su joj svukli odjeću, pri čemu je ostala potpuno gola. Izvukli su je iz vode i dvojica zločinaca je grubo silovali. Prvo je “čvrsto držao Simić, a Jovica silovao, pa su se onda zamijenili”. Dok su joj to radili, **“uzvikivali su parole o Srbiji, o četničkim vojvodama, o Slobodanu Miloševiću i Šešelju ...”**. Kada su se zločinci zadovoljili, izvadili su noževe i zaprijetili da će je zaklati, da će joj jezik odrezati. **“Onda su iz potoka izvadili kamenje veličine jajeta i, uz vrisku, nekoliko kamenova joj ugurali u vaginu ...”**³²²

I u svim drugim okupiranim mjestima srpski agresor je izvršio masovne zločine silovanja i seksualnog zlostavljanja.³²³

Srpski agresor je zločine silovanja i druge oblike seksualnog nasilja masovno počinio i nad Bošnjakinjama na području sigurne zone Ujedinjenih nacija **Srebrenice** i šire, jula 1995.³²⁴ U Potočarima su srpski vojnici, posebno u toku noći 12/13. jula, vršili i zločine silovanja. Žene su vrištale, posebno one koje su odvodili na silovanje i seksualno zlostavljanje. U toku cijele noći, 12. i 13. jula 1995, čuli su se, prema kazivanju preživjelih, **“vrisci silovanih žena i djevojaka, plač djece, a po obližnjim njivama i kukuruzištima krkljanje preklanih muslimana”**.³²⁵ **“Jedna mlada djevojka je u**

³²² .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 285-287; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 82; J. Trbić, nav. dj., str. 232-234.

³²³ .: **BILTEN ...**, br. 3, mart 1993, str. 11; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 129-132, 149-151, 270 i dr.; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, **PRESUDA**, 1. septembar 2004, paragraf 1010. Tako su, pored ostalog, i u zatočeničkom centru - sali Radničkog savjeta u rudniku olova i cinka Sase (Srebrenica), gdje je bilo zatočeno više civila Bošnjaka s područja Srebrenice i Bratunca, izvršeni zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja. Ti zločini izvršeni su i na području Bratunca (po kućama i drugim objektima) - AIIZ, inv. br. 2-4878, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor Službe državne bezbjednosti Tuzla, Broj: 15-680, 27. april 1994, **ZAPISNIK ...**

Zločinci su u Bileći Z. A. (ženu od 65 godina) **“silovali i onako голу pustili”** (A. Ovčina, **BILEĆKI VREMEPLOV**, Drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2011, str. 102). U Staroj Gradišci su vršeni zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja (M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, str. 314).

³²⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 509 i 512; M. Omerdić, nav. dj., str. 414.

³²⁵ S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 217, 295-296, 302-304, 317, 339, 410, 423-425, 446, 464, 467, 475, 482, 494, 549-550, 554, 561, 678 i 705; **ICTY**, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA,

Potočarima silovana naizmjenično šesnaest puta”, pri čemu je “šesnaesti bio holandski vojnik UNPROFOR-a, a ostale žene i djeca bili su prisiljeni da to gledaju”.³²⁶ I prilikom operacije deportacije žena, djece i staraca iz Potočara izvršena su određena silovanja i seksualna zlostavljanja.³²⁷

I pripadnici mirovnih snaga Ujedinjenih nacija u Republici Bosni i Hercegovini (UNPROFOR), nažalost, učestvovali su u zločinima silovanja i seksualnih zlostavljanja. Oni su, primjera radi, “**redovno posjećivali javnu kuću nedaleko od Sarajeva, kojom su upravljali Srbi**”. Riječ je o logoru “Kon-tiki” u Vogošći, “**najcrnjem logoru za žene**” nad kojima su izvršeni nezapamćeni zločini. U tom logoru su, pored srpskih zločinaca, koji su silovali i, nakon toga, ubijali jedan broj zatočenih i silovanih djevojaka i djevojčica, “**pojedini zapovjednici i vojnici UN-a, zaduženi za misiju mira u BiH, dolazili u ovaj kazamat i silovali Bošnjakinje**”.³²⁸ Tako je general Lewis MacKenzie, komandant UNPROFOR-a,

PRESUDA, 2. august 2001, paragrafi 45-46, 150 i 517; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 926; S. Leydesdorff, **PRAZNINU OSTAVITI IZA NAS : ISTORIJA ŽENA SREBRENICE**, Rabic, Sarajevo, 2009, str. 311.

³²⁶ M. Hauser, nav. dj., str. 402.

³²⁷ Isto; T. Mazowiecki, nav.dj., str. 509 i 512; Ch. Sch. Schilling, **SREBRENICA – JESU LI IZVUČENE POUKE**, .: SREBRENICA sjećanje za budućnost, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo, Sarajevo, 2005, str. 83-84; S. Leydesdorff, nav. dj., str. 361. “**U bolnici u Tuzli je**”, prema *Izveštaju* Tadeusza Mazowieckog, od 22. augusta 1995, “**zabilježen veliki broj slučajeva silovanja. U jednom slučaju, djevojčica od 14 godina je počinila samoubistvo nakon što su silovali srpski vojnici. U drugom potvrđenom slučaju, 19-godišnja žrtva je silovana na putu do borbene linije, i to u medicinskom konvoju. Prema raznim izvještajima, dok je konvoj čekao blizu borbene linije, vojnici bosanskih Srba su se ukrcali na vozila u potrazi za sestrom određenog oficira bosanske armije. Jedna žena svjedoči da su je izveli iz autobusa i ispitivali o tome, a onda je vratili u autobus bez da su je povrijedili. Postoji i izvještaj da je druga žena, koja je radila kao medicinska sestra u autobusu, poslije nje izvedena. Bila je odsutna nekoliko sati i vratila se u lošem stanju, tvrdeći da su je trojica vojnika bosanskih Srba silovali. Postoje i drugi izvještaji o silovanjima i otmicama, ali samo je nekoliko konkretnih slučajeva**” (T. Mazowiecki, nav.dj., str. 512).

³²⁸ R. Gutman, nav. dj., str. 227-237; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 23, 45, 49, 62, 71, 122, 137, 161-162, 166-168 i 170-171; M. Omerdić, nav. dj., str. 294-295 i 397-398; S. Hunt, nav. dj., str. 77-78; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 186; N. Cigar,

posjećivao navedeni logor i “za sebe i svoje pratiocce uzeo četiri djevojke muslimanske nacionalnosti, radi zadovoljavanja svojih tjelesnih nagona”, “nakon čega im se gubi svaki trag”.³²⁹ General MacKenzie je na Jahorini (u jednoj većoj vikendici) silovao i jednu mlađu ženu - majku s bebom, zatočenicu logora “Kon-tiki”.³³⁰

I general Michael Rose, komandant UNPROFOR-a, uz podršku i znanje dvojice srpskih političara (Petko Čančar i Velibor Ostojić), na Tjentištu je silovao jednu zatočenicu konclogora “Partizan” u Foči.³³¹

GENOCID U BOSNI : POLITIKA “ETNIČKOG ČIŠĆENJA”, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, str. 145; A. Hastings, **SAUČESNIŠTVO MEĐUNARODNE ZAJEDNICE U GENOCIDU U BOSNI, * * GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995 ...**, str. 536; M. A. Sells, nav. dj., str. 173 i 270-271; E. Muračević, nav. dj., str. 42-44.

³²⁹ M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 170-171; A. Hastings, nav. dj., str. 536; M. Omerdić, nav. dj., str. 397-398 i 402; E. Muračević, nav. dj., str. 42-44; M. A. Sells, nav. dj., str. 173 i 270-271. Djevojke su “bile lijepe, starosti od 19-26 godina, a iza njih je išao general /MacKenzie - prim. S. Č. /, te su djevojke preuzeli vojnici UN i iste uveli u transporter u koji je ušao general, nakon čega su se udaljili” (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 23).

“U ljeto 1992. mirovnjaci Ujedinjenih nacija pod zapovjedništvom kanadskog generala Lewisa MacKenziea često su posjećivali logor za silovanje poznat kao Sonjin Kon-Tiki u mjestu Vogošći nedaleko od Sarajeva. Čak i nakon što su saznali da su žene u Kon-Tikiju bošnjačke zarobljenice držane protiv svoje volje, zlostavljane i ponekad ubijane, mirovnjaci Ujedinjenih nacija su i dalje iskorištavali žene u tom mjestu i bratimili se s njihovim srpskim nacionalističkim čuvarima. Samo 150 metara dalje od Sonje desetine bošnjačkih muškaraca držano je u neljudskih uslovima, ali mirovnjaci to nisu opažali” (M. A. Sells, nav. dj., str. 173 i 270-271).

³³⁰ ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 185-190. Jednu zatočenicu logora “Kon-tiki” u Vogošći zločinci su, nakon što su joj oteli bebu - devetomjesečnog sina (“Dijete je jako plakalo, gotovo vrištalo”), odveli na Jahorinu zatočili je u jednu veću vikendicu, gdje ju je general MacKenzie više puta silovao. “Uz šund muziku iz Srbije, sa radija, general je praznio svoju strast, a ja branila svoju zatočenu bebu. Stisnutih zuba, stisnuta srca ... To je trajalo, sa manjim prekidima, više od dvadeset dana. General me je posjetio 7-8 puta ... Nije me general Rose na seksualni odnos prisilio šakama. Nije me oborio. Sama sam legla. Nije me tukao, prisiljavao, ali me je imao kao bespomoćnu zatočenicu. Dok je izigravao oficirskog džentlmena sa ružom, soba je bila zaključana, a oko kuće je bilo četnika, vojnička straža” (Isto).

³³¹ ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 289-296. General Rose, tvrdi žrtva, “nije bio nasilan prema meni, nije ni imao potrebe da me fizički povrijedi. General me je uzeo, upotrijebio, zadovoljio je svoj seksualni poriv. Da li me je onda silovao? Da li me je onda general Rouz seksualno zlostavljao? Jeste, ponizio me je

Mnogi muškarci su u koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja, također, **“iako u manjoj mjeri, bili žrtve silovanja i seksualnog zlostavljanja od strane srpskih snaga. U nekoliko slučajeva, braća ili roditelji bili su prisiljeni na međusobni polni odnos. Vršene su i seksualne kastracije muškaraca, a ponekad su to zatvorenici morali činiti jedni drugima”**.³³²

kao robinju. Nisam mogla da se oduprem. Silovana sam, samim tim što sam bila zarobljena logorašica, obespravljena, bez ijednog ljudskog prava ...” (Isto, str. 295).

³³² .: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragrafi 227, 450, 454-g i 456; .: **OPTUŽNICE ...**, str. 63; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 65; R. Gutman, nav. dj., str. 102; W. Tochman, nav. dj., str. 64; V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 413; M. Omerdić, nav. dj., str. 396 i 415; P. Viseur-Sellers, nav. dj., str. 25; I. Kajan, nav. dj., str. 814-816 i 823; S. Popović, nav. dj., str. 43, 45 i 84; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 194-244; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 241; **ICTY**, Predmet br. IT-95-10/1-5, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV RANKA ČEŠIĆA, *PRESUDA*, 11. mart 2004, paragraf 13; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 659 i 668; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 1013 i 1018; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 304, 371-372, 461, 606, 660 i 800; **ICTY**, Predmet br. IT-08-91-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIĆE STANIŠIĆA I STOJANA ŽUPLJANIĆA, *PRESUDA*, 27. mart 2013, paragrafi 905-909; R. Gutman, nav. dj., str. 142-143; E. Muračević, nav. dj., str. 65; M. Mujkić, nav. dj., str. 268; N. Agić, nav. dj., str. 108-109; M. Kafedžić, nav. dj., str. 351; M. Begić, nav. dj., str. 129, 148 i 286. **“Seksualnom zlostavljanju bili su izloženi i muškarci. Oni su prisiljavani da seksualno zlostavljaju žene, da vrše felacio nad stražarima ili nad drugim zatočenicima, prinudeni da vrše polne radnje među sobom, a podvrgavani su i kastraciji, obrezivanju i ostalim oblicima sakaćenja polnih organa”** (.: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragrafi 454-g i 456).

Brojni su primjeri potpunog ili djelimičnog kastriranja Bošnjaka zatočenih u logorima, “što je najčešće bilo uzrokom njihove smrti, a bili su mučeni i na druge načine, kao što su jaki udarci u genitalije, vješanje teških predmeta na testise, odgrizanje spolovila i testisa, na što su bili prisiljeni njihovi sunarodnici zatočeni zajedno s njima” (M. Omerdić, nav. dj., str. 397; R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 59).

Za muškarce (u logoru Keraterm) “ništa nije bilo strašnije od

“Kastracije su sprovedene na okrutan način, na primjer, tako što bi jedan zatočenik bio prinuđen da drugom odgrize testise ili žicom, tako što bi jedan kraj žice vezao oko testisa, a drugi za motocikl, a motocikl zatim bio pokrenut kako bi otkinuo testise” (.: UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...*, paragraf 454-g).

Zločinci su u koncentracionom logoru Omarska “tjerali jedni druge da siluju i muškarci između sebe i muškarci i žene. M. S. nije htio da siluje H. H., niti je mogao, normalno niti je htio, odbio je, tad je bio malo priklan. Poslije par dana ponovilo se to, on je odbio, a tada su mu prvo odrezali testise, a zatim ga zaklali, a H. su silovali tada drugi logoraši koje su doveli ...” (M. Begić, nav. dj., str. 286; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 63; M. Omerdić, nav. dj., str. 248; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 859). Stražari su u Omarskoj prisiljavali logoraše da jedni drugima zubima odgrizaju testise (ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 198 i 206; M. Begić, nav. dj., str. 725). Naime, u tom logoru - u velikoj zgradi poznatoj kao “hangar” je u periodu između 1. juna i 31. jula 1992. grupa Srba, uključujući i zločinca Duška Tadića, teško tukla (metalnim šipkama i drugim predmetima), bola noževima (po ramenima, rukama i nogama), mučila, ponižavala i zlostavljala brojne zatočenike, uključujući Emira Karabašića, Jasmína Hrnića, Envera i Ekrema Alića (braća), Fikreta Harambašića, Emira Beganovića i Senada Muslimovića, koji su bili krvavi od udaraca, pri čemu su se zvuci udaraca i bolni jauci “čuli iz otvorenog dijela hangara”. Ta grupa Srba je, pored ostalog, 18. juna 1992. prisilila zatočenika “G” i “H” “da polno opće sa Harambašićem i prisilila je ‘G’ da ga polno osakati”, “tako što mu je odgrizao jedan testis”. Karabašić, Hrnić, Alić i Harambašić su umrli od posljedica mučenja (Isto, paragrafi 194-244. Zločinci su zatočeniku “H” naredili da Fikretu Harambašiću “liže голу stražnjicu”, a zatočeniku “G” “da mu sisa penis i zatim da mu odgrize testise. Za to vrijeme, grupa muškaraca u uniformama stajala je oko kanala, posmatrajući i vičući da jače grize. Sva trojica su zatim morala da izađu iz kanala, a svjedoku H /svjedoku ICTY-a u predmetu *Tadić* - prim. S. Č./ je zapriječeno da će mu nožem iskupati oba oka ukoliko ne bude držao Harambašićeva usta zatvorena, kako ovaj ne bi vrištao. G je zatim natjeran da legne između Harambašićevih golih nogu i da ga, dok se ovaj otimao, udara po genitalijama i odgrize ih. G je zatim odgrizao jedan od Harambašićevih testisa i ispljunuo ga, te mu je rečeno da može da ode. Svjedoku H je naredeno da odvuče Fikreta Harambašića do obližnjeg stola, gdje je zatim stajao pored njega, a onda mu je naredeno da se vrati u sobu, što je i učinio. Fikret Harambašić od tada nije viđen niti se za njega čulo” - Isto, paragraf 206; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 99-100.

U logoru Keraterm “i muškarci su bili izloženi seksualnom zlostavljanju”. S tim u vezi, Pretresno vijeće u predmetu *Milomir Stakić* je “... saslušalo uvjerljive dokaze o događaju koji se odigrao krajem jula/1992. - prim. S. Č./, kada je svjedok B napolju

kastracije”. Tako su “testise jednog zatočenika vezali žicom za stražnji

vidio ljude s područja Brda zatočene u prostoriji 3. Polovina njih je stajala bez donjih dijelova odjeće, a pola ih je klečalo. Kako navodi svjedok B: ‘Bili su u takvom položaju kao da polno opće’” (ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 512; M. Begić, nav. dj., str. 148).

Zločinci su “prisiljavali očeve da kastriraju svoje sinove ili siluju svoje kćeri ...” (S. Power, *A PROBLEM FROM HELL: AMERICA AND THE AGE OF GENOCIDE*, New York, 2002, str. 250-251; M. Begić, nav. dj., str. 277).

U logoru Bunker u Vogošći dva zatočenika su natjerana “**da međusobno seksualno opšte**” (M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 65). U koncentracionom logoru Batković “**zatočene muškarce su prisiljavali da jedni s drugima vrše ponižavajuće seksualne radnje u prisustvu drugih zatočenika**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 304 i 800; ICTY, Predmet br. IT-08-91-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIĆE STANIŠIĆA I STOJANA ŽUPLJANINA, *PRESUDA*, 27. mart 2013, paragrafi 905-906 i 908-909; ∴ **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA*, paragraf 307). U Stanici policije u Kotor-Varošu policajci su neke od zatočenika seksualno zlostavljali (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 461).

U Policijskoj stanici u Kotor-Varošu “**dvojicu zatočenih muškaraca, od kojih je jedan sigurno bio bosanski Musliman, ‘specijalci’ su prisilili da jedan drugom izvrše fellatio i za to vrijeme ih vrijeđali na nacionalnoj osnovi**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 824).

U logoru Čelopeku zločinci su prisiljavali logoraše da jedni drugima otkidaju genitalije (“... **Tu noć su ponovo došli Lopov i Repić, postrojili nas i na jednu stranu odvojili očeve i sinove. Na binu su odvojili od nas Kuršumović Fahrudina i sina Ismaila, Jahijagić Fikreta i sina Almira, pošto mi nije bilo oca uzeli su mi amidžu i mene, četvrti par je bio Bikić Šaban i taksista Atlić Hasan, izveli su nas na binu i naredili da se skinemo goli, ne bih pisao šta su nam naređivali da radimo, to se zna čim su nas skinuli goli. Tu ih posebno privlačilo što to rade otac i sin. Naredili su poslije nekima od nas da drugima odgrizamo polne organe, ne odsijeku, već odgrizu, što je i moja uloga bila, to mi je najteži doživljaj u logoru**” - ∴ **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 74).

U logoru Kazneno-popravni dom u Foči zatočenici - muškarci su silovani i seksualno zlostavljani. Jednog logoraša je “**silovalo 28 četnika**” (“... **Nikome se ne ponovilo ono što je meni bilo. Proklinjao sam majku koja me je rodila. Uzimali su šišariku, okrenuli bi je naopako, gurnuli u analni otvor i onda počeli da je čupaju. Onda su mi davali da pijem neke velike tablete, koje su bile gorke kao čemer. Od njih sam se onesvještavao. Ništa nisam znao za sebe. Kad bi došao sebi pričao bih svašta, ni sam ne znam šta**” (Isto, str. 100).

U navedenom logoru zločinci su logoraše udarali nogama u testise i prisiljavali braću “**na analni i oralni seks, pa još u prisustvu oca ...**” (M. Kafedžić, nav. dj., str. 351).

dio motocikla, koji je zatim krenuo najvećom brzinom. Čovjek je umro od gubitka krvi”.³³³

U logorima i zatočeničkim centrima na području Bosanskog Šamca (u SUP-u, TO, osnovnoj i srednjoj školi) zatočenici su “**podvrgavani seksualnom zlostavljanju. U jednom incidentu jednom zatočeniku su u anus zabili policijsku palicu. Drugom prilikom zatvorenike su prisiljavali da jedan drugom ... vrše *fellatio* i to ponekad u prisustvu ostalih zatočenika”.**³³⁴

Jednog zatočenika su prisiljavali “**da liže stražnjicu i cucla penis jednog drugog muškog zatvorenika. H. je još primoran da ugrize testise tog zatvorenika dok je jedan uniformisani čovjek nadgledao i vikao na njega 'grizi jače'. Prema njegovom svjedočenju, G., treći zatvorenik, je prisiljen da odgrize žrtvi testise”** (P. Viseur - Sellers, nav. dj., str. 29).

U logoru Sportski centar u Hadžićima zatočenike su, pored ostalog, prisiljavali “**na protivprirodne bludne radnje (oralni seks i lizanje analnih dijelova tijela) ...”** (AIIZ, inv. br. 5433, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sektor SDB - RO: SDB Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; AIIZ, inv. br. 3-289, *IZJAVA* Ismira Merdžanovića; AIIZ, inv. br. 3-58, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Sarajevo, 23. juli 1992, *IZJAVA* Nermina Šemsića; AIIZ, inv. br. 3-804, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Sarajevo, 23. august 1992, *IZJAVA* Senaida Stupara). Tako je zločinac Ljiljana Tešanović (profesorica muzičkog vaspitanja u Tehničkoj školi na Ilidži), pored ostalog, izdvojila četvericu mlađih zatočenika, naredila im “**da se skinu, te da jedan drugom ližu čmar, testise i puše penis”** (AIIZ, inv. br. 543, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sektor SDB - RO SDB Hadžići, Broj: 126/93, 17. februar 1993, *DOPUNA IZJAVE* Rešada Kulenovića; R. Balić, nav. dj., str. 64; A. Tafro - A. Bašić, nav. dj., str. 182).

³³³ R. Gutman, nav. dj., str. 142-143. Logoraš Nedžad Hadžić je opisao kastraciju u izvaji koju je dao za *Newsday*. Dogadaj je počeo kad je stražar, koji je želio poravnati stare račune, iz prostorije u kojoj je Hadžić spavao, pozvao Emira Karabašića, Muslimana, ranije policajca, i naredio mu da se skinu dogola u hangar ispred parkiranih kamiona za istovar. ‘Sječaš li se kad si me istukao u kafiću?’, upitao ga je stražar. Dok je Hadžić gledao iz susjedne sobe, drugi srpski stražar pronašao je još jednog Muslimana protiv čijeg je oca nešto imao, te mu naredio da spusti lice do kanala u betonskom podu i pije motorno ulje, a zatim da odgrize Karabašićeve testise. ‘Bilo je neizdrživo slušati te krikove. A onda je nastupila tišina’, ispričao je Hadžić.

Hadžić kaže da su trojicu muškaraca koji su iz njegove prostorije odvedeni u isto vrijeme, pa su tako bili svjedoci kastracije, stražari nakon toga ubili metalnim palicama. Čovjek koji je izvršio kastraciju vratio se u sobu potamnijela lica i nije mogao progovoriti 24 sata” (R. Gutman, nav. dj., str. 143).

³³⁴ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 728.

Broj muškaraca žrtava silovanja i seksualnog zlostavljanja nije moguće utvrditi. Preliminarni rezultati Svjetske zdravstvene organizacije i Evropske unije govore o broju od 5.000.³³⁵

Broj žrtava sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja Bošnjakinja veoma je teško utvrditi - nemoguće je saznati tačan broj, kao i broj trudnoća koje su rezultat tih oblika zločina. Hiljade silovanih žena “žive rasute po čitavom svijetu” te **“njihova svjedočenja nikada nećemo dobiti”**.³³⁶ Pored toga, **“mnoge žene šute o nad njima počinjenom seksualnom nasilju”**.³³⁷ Riječ je o zločinu koji je **“po svojoj prirodi takav da njegova žrtva nije spremna da javnosti otkrije da je žrtva upravo jednog takvog djela, već najčešće nastoji da tu ličnu tragediju prikrije ili, u najboljem slučaju, otkrije samo najužem krugu lica, najčešće medicinskom osoblju, koje treba da joj pomogne u otklanjanju fizičkih i psihičkih djela. Takav pristup otkrivanju ovog krivičnog djela još je, nažalost, naglašeniji u našim sredinama u kojima je vjera u iskonsku čistotu iznad svih principa”**.³³⁸ Mnoge (silovane) žene iz više razloga (sramote, **“patrijarharne tradicije srama i časti”**, straha, **“velikog emocionalnog bola i stigme koje nosi silovanje”** i dr.) ne prijavljuju niti govore **“o svome iskustvu silovanja”**.³³⁹ Stoga je razm-

³³⁵ ∴ **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA**, paragrafi 355-361.

³³⁶ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 151; M. Hauser, nav. dj., str. 400.

³³⁷ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 149; M. Hauser, nav. dj., str. 402.

³³⁸ ∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 12. Žrtve masovnog i sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja teško se, iz više razloga, odlučuju da prijave i objelodane ova teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, odnosno zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Žrtve, pored ostalog, **“strahuju od odmazde nasilnika, i to strahuju i za sebe i za članove porodice”**; “žrtve osjećaju stid i nelagodu i strahuju da će ih njihova zajednica odbaciti”, **“od trenutka kad su zločini počinjeni proteklo je dosta vremena. U međuvremenu žrtve i svjedoci žive u više od 20 različitih zemalja. Zbog protoka vremena i zbog migracija i na međunarodnom nivou raste nespремnost da se slučajevi silovanja i seksualnog zlostavljanja prijave. Žrtve i svjedoci žele da žive svoj život, a ne da ponovo prolaze kroz sram i mučninu onog što su preživjele”**, itd. (∴ **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONACNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA** ..., paragraf 442).

³³⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 149; W. Tochman, nav. dj., str. 91; M. A. Sells, nav. dj., str. 39; E. Bećirević, nav. dj., str. 194. Mnoge silovane žene “šute, osramoćene su. Svoju sramotu kriju, čak i pred muževima” (W. Tochman, nav. dj., str. 91).

jere sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja veoma teško utvrditi. Taj broj se kreće u rasponu od “**oko 20.000 silovanih žena**”, pa do **oko 50.000**.³⁴⁰ Međutim, na osnovu raspoloživih izvora saznanja i pribavljenih

U “tradicionalnim mediteranskim društvima žene koje su bile silovane često nisu u stanju da nađu muža i zasnuju porodicu. Patrijarhalna tradicija srama i časti čini teškim – i u nekim slučajevima nemogućim – da silovane žene budu prihvaćene kao žene i majke” (M. A. Sells, nav. dj., str. 39). Stoga su, tvrdi Michael A. Sells, “organizirana silovanja namijenjena uništavanju potencijale žena kao majki” (Isto).

³⁴⁰ Istraživačka misija Evropske zajednice, *Zaključci Misije od 18. do 24. decembra 1992, u: .: SILOVANJE, STRATEGIJA ETNIČKOG ČIŠĆENJA: OD IZVJEŠTAJA GRUPE ŽENA TREŠNJEVKA DO MISIJE EVROPSKE ZAJEDNICE*, Feministički projekti, br. 2, Zagreb, april 1993; G. Halsell, nav. dj., str. 8-9; S. Vranić **RUŠENJE ZIDOVA ŠUTNJE - GLASOVI SILOVANE BOSNE**”, Zagreb, 1996; E. Richer-Lyonette, **FRAUEN ALS ZEUGINNEN DES INTERNATIONALEN KRIEGSVERBRECHERTRIBUNALS**, *Dialog*, Bd 32, Heft 1-2/ 1997; S. Subašić - F. Gardel, **VIOL, UNE ARMÉE DE GUERRE**, ARTE TV Francuska/Njemačka, 12. februar 2002; A. Stiglmeier, nav. dj., str. 116; V. Nahoum Grappe, nav. dj., str. 405; R. Gutman, nav. dj., str. 108; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 107-108 i 146-158; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 136; M. Novak, nav. dj., .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 413-414; Isti, nav. dj., .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 70-71; T. Zülch, nav. dj., str. 46; M. Mujkić, nav. dj., str. 146-150.

Ženski terapijski centar “Medica” (jedan od najpoznatijih centara za tretman žrtava silovanja i seksualnog zlostavljanja u Bosni i Hercegovini, pored sličnih centara u Hrvatskoj i Njemačkoj) do ljeta 1995. ambulantno je ginekološki obradio preko 25.000 žena, ambulantno psihološki preko 500 žena i “gotovo 500 stacionirano psihološki zbrinuli. Najmlađa osoba je bila jedna osmogodišnja djevojčica, a najstarija jedna sedamdesetogodišnja starica” (M. Hauser, nav. dj., str. 395). “Medica” je u periodu 1993-1997. samo u Zenici liječila 28.000 žena (E. Fischer, **AM ANFANG WAR DIE WUT-MONIKA HAUSER UND MEDICA MONDIALE EIN FRAUENPROJEKT IM KRIEG**, Köln, 1997, str. 11; M. Novak, nav. dj., .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 71).

Većina žena koje su u “Medici” pregledane i obrađene “pokazala je psihosomatske simptome kao: - gastritis, teške glavobolje, neprestane bolove u truhu, žiganje srca, teškoće u disanju do napada gušenja i grčeva, pojava uzetosti i kožna oboljenja. Psihički simptomi su, prije svega: - depresija, apatije, problemi koncentracije, nesanicu, noćne more, veliko nepovjerenje prema svima, osjećanje srama i krivice, gubitak osjećanja, stanja neprekidne napetosti i panike, nekontrolisana samoodbrana, mržnja prema sebi, težnja ka samoubistvu” (M. Hauser, nav. dj., str. 399).

Sve navedene žene “imale su višestruka traumatizirajuća iskustva nasilja - one su fizički i psihički povrijeđene ...” (Isto).

“Pitanje broja silovanih žena bio je”, tvrdi dr. Veronique Nahoum-Grappe, “argument za čitav jedan sloj javnog mnjenja koje je odbijalo da povjeruje u tako nevjerovatne postupke, neshvatljive, pa, prema tome, i nemoguće. Ali činjenice su tu, neoborive, red veličina je od više desetina hiljada i prema tome ne može se više

podataka dolazimo do istinitog saznanja da su zatočene žene, bez obzira na starosnu dob, silovane i seksualno zlostavljane. Prezentirani rezultati istraživanja i numerički iskazani podaci predstavljaju istinito djelimično saznanje i djelimični broj od ukupnog broja silovanih i seksualno zlostavljanih. Nažalost, cjelovita saznanja i potpuna istina o silovanju i seksualnom zlostavljanju Bošnjakinja u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća nikada neće biti konačna.

“Silovanja žena, uključujući i maloljetnice, bila su masovna pojava.” “Većina silovanja je”, po ocjenama komisija Ujedinjenih nacija (*United Nations Commission of Expert Established Pursuant to Secu-*

govoriti o hipotezi nagonskih silovanja kao neizbježne ljage rata ili o silovanjima koja su plod ratne pobjede, neka vrsta ratnog plijena, masovnim i bijesnim silovanjima, ali bez programa i organizacije. Ovdje /sistematska silovanja Bošnjakinja u Republici Bosni i Hercegovini - prim. S. Č./ se radi o nečemu drugom za šta nema mo ključ razumijevanja. Izgleda da se radi o tri vrste situacija:

- u prvoj dolazi do velikog broja silovanja u momentu kada se vrši 'etničko čišćenje' /odnosno genocid - prim. S. Č./, kada paravojne formacije /riječ je o legalnim formacijama - prim. S. Č./ koje nisu uvijek bile i pijane, kao i oklopna vozila opkoljavaju sela; muškarci i dječaci od 16 do 60 su masakrirani ili odvođeni i u tom trenutku se vrše 'grozote' nad ostalim stanovništvom koje čine žene, djeca i starci. Već tada je očito da se krvnici ne skrivaju, tim uniformiranim dželatima kao da je stalo do toga da budu viđeni. Upravo priče o tim surovostima nagnale su veliki broj ljudi na bijeg što navodi na misao da je upravo to insistiranje na surovostima bilo smišljeno kako bi se područje što brže 'ispraznilo';

- drugu situaciju imamo u svjedočenju. Postojala su specijalizirana mjesta koja su služila kao logori za žene sa djecom u kojima se vršila (ili se u oktobru 1994. godine još vrše) silovanja i izgleda da su mnoge žrtve bile likvidirane ili puštane trudne;

- treća situacija koja zaokružuje triptih, bila je u područjima u kojima nije bilo rata, već je došlo do proglašenja 'samozvane republike srpske' i sprovođenja institucionaliziranog 'etničkog čišćenja', donekle kao na Kosovu od 1990. godine. Noćni teror sa mučenjima i silovanjima, ubistva zbog pljačke, sve učestalije zbog nepostojanja pravne zaštite, što sve, malo po malo, onemogućuje svaku profesionalnu djelatnost, a zatim čak i kretanje za sve nesrbe koji žive u tom paklu u kojemu se miješaju noćne grozote i birokratska šikaniranja. Silovanja i drugi zločini nisu kažnjeni i dešavaju se u atmosferi neprikrivene javne mržnje koja čini ideološki temelj situacije nekažnjivosti za počinjena djela.

U svakom slučaju karakteristične su riječi krvnika, kako navode žrtve, na primjer: 'gdje ti je sada Alija?' ili 'imaćeš četničko dijete'" (V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 411).

“Po vojnoj naredbi silovani su”, tvrdi Susan Sontag, “deseci hiljada žena širom Bosne pod srpskom okupacijom” (S. Sontag, “TAMO” I “OVDJE”, .: SREBRENICA sjećanje za budućnost, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo, Sarajevo, 2005, str. 151).

Security Council Resolution 780: Investigating Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia (1992), annexed to the Letter dated from 27 May 1994 from the Secretary General to the President of the Security Council i *United Nations Commission on Human Rights*), “počinjena nad muslimanskim ženama u Bosni i Hercegovini od strane srpskih snaga.” (“Najmnogobrojnije žrtve seksualne torture su bosanski Muslimani, a najveći broj navedenih izvršilaca su bosanski Srbi”).³⁴¹ “Preko bosanske žene, ubijajući njenu dušu, Srbi su”, tvrdi prof. dr. Ruth Seifert, “očito htjeli da ubiju dušu bošnjačkog naroda. Svijet je to posmatrao nijemo, kao da ga to ne interesuje.”³⁴²

Cilj silovanja bio je “poniziti Muslimanke, povrijediti ih i uništiti njihovu ličnost, izazvati šok ... Te žene nisu bile silovane zato što je vojnike na to natjerao neki nagon. One su bile silovane zato što je to bio ratni cilj. Neko je izdao naredbu za silovanje djevojaka” - silovanja su “počinjena po naredbi visokih vlasti i pod njihovim nadzorom”.³⁴³

³⁴¹ ∴ UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA* ..., paragraf 446; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 107-108 i 156; M. Hauser, nav. dj., str. 395; S. Popović, nav. dj., str. 43-44; S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 418. Dr Monika Hauser tvrdi da su “95% njih bile muslimanke” (M. Hauser, nav. dj., str. 395).

³⁴² R. Seifert, nav. dj., str. 443.

³⁴³ R. Gutman, nav. dj., str. 112-113; A. Stiglmeier, nav. dj., str. 115; ∴ UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, *KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA* ..., paragrafi 454-a, 457 i 458; M. Bisić - S. Kreho, nav. dj., str. 20, 41, 44, 83 i 96; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 151; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 39 i 585; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*, str. 9 i 81; E. Bećirević, nav. dj., str. 187 i 192-193. Riječ je, kako to s pravom tvrdi dr. Monika Hauser, o metodici “planskog uništenja i protjerivanja Bošnjaka” (“Ukućani kulturne i intelektualne muslimanske elite često su odmah pobijeni, ljudi su bili odvedeni u logor ili na prisilni rad. Žene i djeca su isto tako odvođene u logore ili zadržavane u takozvanom kućnom pritvoru. Uvijek je bilo novih ubistava, groznih maltretiranja i silovanja pred žrtvinim selom ili pred članovima porodice. Neke ljude i neke žene bi na najbestijalniji način mučili i ubili, tako da su oni koji su to morali gledati, viđeno u svojoj duši zauvijek duboko zakopali. Pošto se to redovno događalo otvoreno ili samo površno prikriiveno, izlazi da se tu radilo o metodici planskog uništenja i protjerivanja Bošnjaka”) - M. Hauser, nav. dj., str. 400.

Zločinci su izjavljivali da imaju “naređenje da siluju djevojke”.³⁴⁴ “Svi oblici silovanja su”, “bez obzira da li je cilj ovih barbarskih akata bio prisilna trudnoća, teroriziranje i ponižavanje žrtava, njihovih familija i cijele bošnjačke zajednice (kojoj je na taj način demonstrirano da njeni muški članovi nisu u stanju zaštititi ženske članove)”, tvrdi prof. dr. Manfred Novak, “pratili isti cilj: uništenje muslimanske kulture i stvaranje etnički čistih srpskih prostora. Organizatori silovanja su prisiljavali ostale da siluju /“Počinioci su i sami bili primoravani na silovanje”/, jer je silovanje po prvi put u historiji bilo bitan element političke i vojne strategije ‘etničkog čišćenja’, što, ustvari, nije ništa drugo do zamjena /eufemizam/ za genocid. Sve studije pokazuju da silovanje nije agresivna manifestacija seksualnosti, nego seksualna manifestacija agresije. U slučaju BiH to je najgru-

“One žene, koje su preživjele koncentracione logore, logore za silovanja, prisilne bordele, preživjele su”, po ocjeni dr. Monike Hauser, “situaciju holokausta” (Isto, str. 400).

“Glavni cilj sistematičnog masovnog silovanja u Bosni bio je ratna strategija da se ubrza protjerivanje nesrpskih nacionalnih grupa iz pojedinih područja, kao instrument etničkog čišćenja /odnosno genocida - prim. S. Č./ u tom području, kao strategija prihvaćena od bosanskih Srba i srpskih političara” (S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 418).

Agresor je silovanje, polazeći od ocjene da je “odlično poznao mentalitet bosanske muslimanske žene i moralne vrijednosti porodice”, s kojim saznanjem je “unaprijed i računao“, unaprijed zamislio “kao jedan od instrumenata pokušaja poniženja i degradacija cijele jedne nacije, odnosno uništenja njenog biološkog reprodukcijonog potencijala u za to prirodno vrijeme adolescencije.

Kako inače tumačiti odvratno nasilje” vršeno “nad petnaestogodišnjim, pa čak i mlađim djevojčicama”, koje su zadržavane “u zatočeništvu do trenutka porođaja. Zato, kada je već svakome jasna nakana agresora, niko neće, niti može, na ovako smišljene surovosti i počinjene zločine silovanja žena, djevojaka i djevojčica gledati drugačije nego kao na izraz jednog barbarskog odnosa i niskog civilizacijskog dometa” (∴ *BILTEN* ..., br. 3, mart 1993, str. 12).

³⁴⁴ R. Gutman, nav. dj., str. 112-113; M. Bisić – S. Kreho, nav. dj., str. 44; ∴ *UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA* ..., paragrafi 453, 454-e i 462-463; ∴ *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU* ..., str. 305; *ICTY*, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 39 I 583; E. Bećirević, nav. dj., str. 193; M. Begić, nav. dj., str. 733.

blji oblik agresije zvan genocid”.³⁴⁵ To potvrđuju i istraživanja prof. dr. Catherine MacKinnon, prof. dr. Michaela A. Sellsa i prof. dr. Edine Bećirević. Catherine MacKinnon, kao i istraživači Manfred Novak i Ruth Seifert, tvrdi da je riječ o zločinu silovanja, koje se **“izvodi s ciljem da se podijeli zajednica, raspadne društvo, uništi narod. To je genocidno silovanje”**.³⁴⁶ Michael A. Sells, također, tvrdi da je **“organizovano silovanje bosanskih žena bilo genocidno – smišljen napad na žene ...”**.³⁴⁷ Edina Bećirević, na primjeru masovnog i sistematskog silovanja Bošnjakinja u koncentracionim logorima na području Foče, izvodi zaključak **“da je silovanje bilo dio sistematskih genocidnih zločina, koji su počinjeni s ciljem uništenja bošnjačkog naroda”**.³⁴⁸

Masovno i sistematsko silovanje Bošnjakinja, izvršeno **“u kompleksnoj i dobro osmišljenoj genocidnoj kampanji, s ciljem da Bošnjacima kao narodu unište temeljne vrijednosti”**, sastavni je dio, tvrdi prof. dr. Edina Bećirević, **“državnog projekta genocida nad Bošnjacima, koji nije mogao biti proveden bez učesća ili prešutnog prihvatanja većine pripadnika srpskog naroda”**.³⁴⁹

Dehumanizacija, oduzimanje identiteta, svođenje žrtve na broj u redu za silovanje sprovedeni su kao **strategija genocida**.³⁵⁰

³⁴⁵ M. Novak, nav. dj., .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 415; **Isti**, nav. dj., .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA ...**, str. 68 i 71; R. Gutman, nav. dj., str. 19, 71 i 112-120; T. Zülch, nav. dj., str. 46; S. Popović - A. Bravo-Mehmedbašić, nav. dj., str. 418; S. Popović, nav. dj., str. 82-83. Tadeusz Mazowiecki tvrdi kako je “silovanje korišteno kao jedna od metoda teroriziranja ljudi u selima i načina da se etničke skupine otjeraju” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 154).

³⁴⁶ K. A. MacKinnon, **RAPE, GENOCIDE AND WOMAN’S HUMAN RIGHTS**, *Harvard Women’s Lav Journal* 17, 1994, str. 8-9; E. Bećirević, nav. dj., str. 192. **“To je silovanje do smrti, kao dio masakra, silovanje da se ubije i da se žrtva natjera da poželi da je mrtva. To silovanje je instrument nasilnog protjerivanja, s ciljem da žrtve natjeraju da napuste svoje domove i da nikad ne požele da se vrate. To silovanje se izvodi da bi se vidjelo i da bi se o njemu čulo: silovanje je spektakl ...”** (Isto).

³⁴⁷ M. A. Sells, nav. dj., str. 39.

³⁴⁸ E. Bećirević, nav. dj., str. 184-194.

³⁴⁹ Isto, str. 186 i 192-193.

³⁵⁰ G. Halsell, nav. dj., str. 8-9; S. Popović, nav. dj., str. 45. **“Silovanje je”, po ocjeni Pretresnog vijeća III ICTY-a u procesu protiv Slobodana Miloševića, “korišteno**

Silovanje Bošnjakinja od strane srpskih zločinaca postalo je vrsta pobjede protiv kolektivnog identiteta neprijatelja, pobjednička invazija njegovog prostora za reprodukciju, definisana u kulturi počinioća zločina kao teorija legitimne borbe.³⁵¹

kao metoda progona Muslimanki” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 636). “Što je veća bila zloupotrebjavana grupa, gora je bila dehumanizacija žrtava, koje su bile tretirane kao lutke bez duše i naposljetku ubijane” (S. Popović, nav. dj., str. 45).

Bošnjaci su u kontinuitetu “predmet dehumanizirajućeg diskursa o balkanskim narodima ...” (M. A. Sells, nav. dj., str. 163). Dehumanizacija Bošnjaka, žrtava genocida, vršena je, tvrdi Michael A. Sells, “na različite načine. Zatočenici su mjesecima držani u izuzetno tijesnim prostorijama, bez klozeta ili sanitarija. Žene su pričale o sramu što su ga osjećale, jer su bile primorane da nose odjeću umrljanu menstrualnom krvlju. Sedmice ishrane na rubu gladi, nedostatak vode i nepostojanje higijenskih uslova pretvarali su zatočenike u prljave, ispijene sjenke osoba koje su nekad bili. Gradovi koje srpska vojska nije zauzela bivali su blokirani. U njih je puštano vrlo malo konvoja, a neke sigurnosne zone, kao što su bile Srebrenica, Žepa ili Bihać, pretvorene su u prebivališta bijede – ono što je jedan od onih koji su radili s izbjeglicama nazvao koncentracionim logorima Ujedinjenih nacija” (Isto, str. 104).

“Nadijevanje dehumanizirajućih imena bilo je”, također, po ocjeni Michaela A. Sellsa, “značajno u motiviranju na genocid Bošnjaci su nazivani Turcima” (Isto).

³⁵¹ V. Nahoum-Grappe, nav. dj., str. 413-416. “Muslimanske žene su posebno bile na meti”, što, pored ostalog, potvrđuje praksa zločinaca Dragoljuba Kunarca, Radovana Kovača, Zorana Vukovića i drugih na području Foče. Dragoljub Kunarac je “nekoliko njih lično odveo svojim ljudima, a nekoliko je i sam silovao. Tokom jednog od tih silovanja, on je verbalnom i fizičkom agresijom izrazio svoje stanovište da su silovanja Muslimanki jedan od mnogih načina na koji Srbi mogu potvrditi svoju nadmoć i pobjedu nad Muslimanima.” Silujući zatočenicu FWS-183, Dragoljub Kunarac “joj je rekao da treba uživati u tome ‘da je jebe Srbin’. Nakon što su on i još jedan vojnik bili gotovi, Dragoljub Kunarac joj se smijao i dodao da će sada nositi srpsko dijete i da neće znati ko mu je otac. Pored toga, Dragoljub Kunarac je odvodio mnoge muslimanske djevojke iz raznih zatočeničkih centara, a neke od njih je u različitim vremenskim intervalima držao da bi ih on i njegovi vojnici silovali” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, PRESUDA, 22. februar 2001, paragraf 583; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 640 i 804).

Djevojke i žene “koje su birali Dragoljub Kunarac ili njegovi ljudi, sistematski su odvođene u bazu tih vojnika koja se nalazila u kući u ulici Osmana Đikića br.16. Tu su te žene i djevojke, za koje je Dragoljub Kunarac znao das u civili, silovali njegovi ljudi ili on lično” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRE-

TRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 584).

Za zločinca generala Ratka Mladića su najsvetije “zemlja i žene, jer oni stvaraju život”, “dva ‘sveta’ bića koja donose život” (Isto, str. 405 i 415-416).

Polazeći od ocjene da “na drugom kraju srpske muževne i osvetničke vertikale postoje te pojave koje nose život”, dr. Veronique Nahoum-Grappe tvrdi da ta “rečenica, karakteristična za čitavu književnu srpsku tradiciju koja se iskazuje u romanina Dobrice Ćosića, između ostalih, pokazuje implicitno, ali efikasno pretpostavljanje prirode, plodnosti, tišine, ‘prave zdrave vrijednosti’ modernom gradskom i intelektualnom svijetu i drugim perverzijama. Ova rečenica nam omogućuje da odredimo čitav sustav vizija oko ta tri pojma - žena, zemlja, život - da bi taj isti sistem u drugim okolnostima bio potpuno prikriven ili izokrenut.

Plodnosna nabubrenost žita i ženskog trbuha, plodno osjemenjavanje tokom sjetve i tokom fizičke ljubavi koju vodi muškarac, zima kao starost i sterilnost što je zločin protiv svetinje, svi ti pojmovi se nameću nakon prvog pojma sa izvjesnom logičnom jasnoćom. Ideja plodnosti se povezuje sa zemljom i ženama koje se smatraju kao osnova života preko djece i preko plodova zemlje. Ova rečenica uzeta u negativnom smislu predstavlja njenu suprotnost ‘sve ono što nije sveto’. Za tog generala koji sa Pala i sa brda oko Sarajeva daje naređenja da se puca na žene i djecu, za generala koji u Bosni uništava džamije, biblioteke, ‘nesrpska’ sela, koji je zamislio i režirao sistematska silovanja, samo su semiološki skupovi. Izbor ‘prirodne’ plodnosti, plodnosti biljaka i seksualne reprodukcije kao vrijednosti u 1994. godini predstavlja zapravo poruku u kojoj su pomiješane dvosmislene informacije o tome šta je odabrano kao osnovno, sveto i šta je to čemu se odbija poštovanje, a to je cijela jedna vizija modernog, zapadnjačkog, individualističkog društva koje ima nisku stopu nataliteta, u kome nema mnogo mjesta za poeziju zemlje ili oplodnog ‘ženskog trbuha’.

Mladićeva izjava o identitetu ne mora se naravno uzeti doslovno i smatrati kao njegovo duboko uvjerenje, već više kao znak raspoznavanja među Srbima, kao oznaka čitave posebne ideološke grupacije, znak zajedničkog uvjerenja u kome se iskazuje vlastiti svijet vrijednosti zasnovan na ženskom biću kao prirodi. To nameće osudu ‘neprirodne žene’, one koja ne rađa ili rađa malo djece i istovremeno valorizuje ženu u sjenci muškarca tvorca. Kult plodnosti je zapravo način postavljanja u superioran položaj muškarca koji obrađuje zemlju i sadi sjeme. Muškarac stoji uspravno u implicitnom imaginarnom svijetu muževnosti i tako se automatski postavlja na stranu kulture i politike, pokretljivosti i akcije. Jednostavan slijed tih asocijacija ističe veliku asimetriju između muškog i ženskog. Semantički oblici koji se koriste za taj trougao zemlja/žena/plodnost pretpostavljaju logično suprotstavljanje aktivnosti i pasivnosti, vertikalnosti i horizontalnosti, inicijative i prijemljivosti, itd., gdje muško ima prirodno dominantan položaj, ili bolje rečeno, ima ga zbog ‘prirodne’ logike tih asocijacija.

Ovaj kreda srpskog generala je istovremeno jedna vrsta dvostrukog programa. S jedne strane, ono što je najsvetije za njega to je upravo ono što treba okaljati i uništiti kod neprijatelja. Izjava ukazuje na cilj najgoreg napada na neprijatelja, a to je napad na žensku plodnost iz čega se uočava tačna definicija silovanja karak-

Osvajačka, agresorska politika zauzimanja tuđih teritorija i iskorjenjavanja svega što je pripadalo drugom i drugačijem, što je, pored ostalog, uključivalo silovanja i druge oblike seksualnog nasilja, direktno je vezano za ovu navedenu definiciju kolektivnog identiteta neprijatelja, što je karakteristično za srpski genocidni projekt.

Polazeći od namjere, ciljeva, bitnih odredbi i značajnih obilježja, razmjera, intenziteta, obima i posljedica silovanja i seksualnog zlostavljanja, politika i praksa silovanja i seksualnih zlostavljanja Bošnjakinja, koje je (iz)vršio srpski agresor u Republici Bosni i Hercegovini, samo **“zato što su Muslimanke”**, čime je **“kolektivno silovanje bilo sastavni dio politike genocida”**,³⁵² osnovano se kvalifikuju zločinom

terističnih za ovaj rat. S druge strane, čak i ono što i nije naznačeno kao najsvetije, što je smatrano ništavnim, pa i štetnim, mora biti uništeno bez razmišljanja. Druga karakteristika ovog rata je nepoštivanje umjetničkog djela, historijskih spomenika, vjerskih i kulturnih zborišta, pa kad su u pitanju kultura i gradovi za jednog generala Mladića koji sve pali ništa ne predstavlja grijeh.

Prilikom silovanja 'genocid' je doslovno shvaćen, u literarnom smislu riječi 'gen'. Ta doslovnost je jedan od konaca koji treba rasplesti iz klupka plodnosti. Ako se napad na identitet putem silovanja svrstava u politički sistem naređenja, on se pri tome naslanja na sistem vjerovanja koje nekim vizijama pridaje smisao i interes. Politički programi dobijaju smisao u sveukupnosti kulturnog okruženja koje se ne ograničava samo na političko polje, koje modelira govore i odluke vladajućeg režima, koje određuje snove i nostalgije nametnute upravo tom politikom ...” (Isto, str. 415-416).

³⁵² ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 470; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 322, 583 i 592; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 636; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 518; N. Hodo, nav. dj., str. 135; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 57. Zločinci Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković silovali su i seksualno zlostavljali **“muslimanske djevojke i žene, i nikog drugog do muslimanske djevojke i žene, zato što su bile Muslimanke”**. Oni su, dakle, u potpunosti prihvatili srpsku agresiju protiv muslimanskih civila koja se zasniva na nacionalnoj pripadnosti i jasno je da su sva njihova krivična djela bila dio napada na muslimansko civilno stanovništvo, što je za posledicu imalo perpetuiranje tog napada” (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM

genocida, odnosno genocidnim djelom.³⁵³ Za vrijeme tih zločina evi-

VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 592).

Zločini masovnog i sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja izvršeni su “**svjesno i sa zabranjenom namjerom, tj. diskriminacijom**” na osnovu nacionalne (bošnjačke) pripadnosti žrtava, odnosno samo zato što su žrtve Muslimanke-Bošnjakinje, pripadnice nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragraf 518; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 592; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 57.

³⁵³ Međunarodni sud za Ruandu (ICTR) zaključio je “**da je praksa selektivnog silovanja i seksualnog zlostavljanja protiv žena naroda Tutsi predstavljala genocid**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 1092; ICTR, Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, paragraf 731). Međutim, ICTY (ICTY, Predmet br. IT-02-65/1-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV PREDRAGA BANOVIĆA, *PRESUDA*, 28. oktobar 2003; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004; ICTY, Predmet br. IT-95-10/1-5, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV RANKA ČEŠIĆA, *PRESUDA*, 11. mart 2004; ICTY, (Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006; ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001; ICTY, Predmet br. IT-96-23 i IT-96-23/1, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA i ZORANA VUKOVIĆA, PRETRESNO VIJEĆE II, *PRESUDA*, 22. februara 2001; ICTY, Predmet br. IT-98-30/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MIROSLAVA KVOČKE, MILOJICE KOSA, MLAĐE RADIĆA, ZORANA ŽIGIĆA i DRAGOLJUBA PRCAĆA, *PRESUDA*, 2. novembar 2001; ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV DRAGANA NIKOLIĆA, *PRESUDA*, 18. decembar 2003; ICTY, Predmet br. IT-00-39&40/1-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV BILJANE PLAVŠIĆ, *PRESUDA*, 27. februar 2003; ICTY, Predmet br. IT-95-8-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA SIKIRICE, DAMIRA DOŠENA i DRAGANA KOLUNDŽIJE, *PRESUDA*, 13. novembar 2001; ICTY, Predmet br. IT-95-9/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILANA SIMIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2002; ICTY, Predmet br. IT-97-24-T, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, PRETRESNO VIJEĆE II, *PRESUDA*, 31. juli 2003; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997; ICTY, Predmet br. IT-95-9/1-S, TUŽILAC

dentna su oba elementa zločina genocida (*mens rea* i *actus reus*), definirana

PROTIV STEVANA TODORVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, *PRESUDA*, 31. juli 2001; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA*, 4. april 2007), **Sud Bosne i Hercegovine** (SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: X-KR-07/419, RATKO BUNDALO I NEĐO ZELJAJA, PRVOSTEPENA PRESUDA, Sarajevo, 21. 12. 2009; SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: S1 1 K004648 11 Kri (X-KR-05/111), PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV OPTUŽENOG SAŠE BARIČANINA, *PRESUDA*, Sarajevo, 09. 11. 2011; SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: X-KR-05/122, BASTAH PREDRAG, zv. "Dragan", VIŠKOVIĆ GORAN, zv. "Vjetar", *PRESUDA*, Sarajevo, 04. 02. 2010; SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: X-KRŽ-06/200, ŽELJKO MEJAKIĆ I DRUGI, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. 02. 2009; SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: X-KR-08/500, NIKAČEVIĆ MIODRAG I DRUGI, *PRESUDA*, Sarajevo, 19. 02. 2009; SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: X-KR-07/400, KRSTO SAVIĆ I MILKO MUČIBABIĆ, *PRESUDA*, Sarajevo, **24. marta 2009**; SUD BOSNE I HERCEGOVINE, Broj: X-KR-07/478, MOMIR SAVIĆ, *PRESUDA*, Sarajevo, 3. jula 2009), kao i Osnovni sud Brčko Distrikt (Konstantin Simonović, Predmet br. K-218/05, Prvostepena presuda, 18. oktobar 2005), te kantonalni i okružni sudovi u Bosni i Hercegovini, silovanja i seksualna zlostavljanja na teritoriji okupiranih mjesta Republike Bosne i Hercegovine kvalifikovali su jednim od oblika zločina protiv čovječnosti i /ili ratnim zločinom protiv civilnog stanovništva. To je u suprotnosti sa relevantnom dokumentacijom i činjeničnim stanjem.

Polazeći od zaključka "da teška tjelesna ili psihička povreda kao *actus reus* u smislu člana 4 jeste namjerno djelo ili propust kojim se nanosi teška tjelesna ili psihička patnja", Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića smatra da su i silovanje i seksualno zlostavljanje, pored nečovječnog postupanja, mučenja i deportacije, djela koja mogu prouzrokovati teške tjelesne i/ili psihičke povrede (ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 513), a što predstavlja akt genocida, odnosno jedan od akata genocida.

Pravna praksa ICTY-a naglašava *expressis verbis* silovanje i seksualno zlostavljanje "teškim tjelesnim ili psihičkim povredama", tj. očigledno je riječ o zločinu genocida (ICTY, Predmet br. IT-95-5-R 61 i IT-95-18-R 61, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA, *PREGLED OPTUŽNICA U SKLADU SA PRAVILOM 61 PRAVILNIKA O POSTUPKU I DOKAZIMA*, 11. juli 1996, paragraf 93).

Namjera zločina silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja nije se temeljila na ljudskoj potrebi za seksualnim odnosom, već su u osnovi motiva tog zločina srpska nacionalistička, fašistička ideologija i politika genocida. To ilustruju raznovrsne prateće aktivnosti tzv. seksualnih odnosa zločinca (zločinaca) i žrtve (žrtava), kao što su verbalno vrijeđanje, fizičko maltretiranje, ljudsko ponižavanje, do likvidacije žrtve. Ideologija i politika genocida, namjera, planiranje, pripremanje, naređenje, organizovanje, masovnost zločina, sistematičnost i sistematika zločina, rasprostranjenost, krajnja surovost, ljudsko poniženje i povreda ljudskog dostojanstva, te cilj i svrha zločina potvrđuju da se radi o zločinu genocida. Zločinci su masovno i sistematsko silovanje i druge oblike

*Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, pri čemu su dominantni (s namjerom) sljedeći akti zločina genocida: ubistva, teške tjelesne (fizičke) i psihičke povrede i velike boli, teške povrede integriteta ličnosti, što, pored ostalog, uključuje i silovanje i druge oblike seksualnog nasilja, “putem prinude, prijetnje, sile ili zlostavljanja, na način koji ponižava i degradira dostojanstvo žrtve”,*³⁵⁴

seksualnog nasilja (iz)vršili isključivo i samo zato što su žrtve Bošnjaci, pripadnici nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

³⁵⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragrafi 690 i 1012; P. Viseur - Sellers, nav. dj., str. 29; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 10 i 37-38; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 17-18; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 54 i 57; E. Bećirević, nav. dj., str. 184 i 192. Zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja prouzrokovali su kod žena, posebno kod onih koje su kao žrtve bile mlade, odnosno djevojčice, teške fizičke i psihičke boli i patnje, “**posebna psihička stanja i traume**”, “**trajna i nepopravljiva medicinska oštećenja**”. Žene, djevojke i djevojčice su u ranoj životnoj dobi preživjele strašne strahote, golgote, rastrašenost, stres, nesanica, izgladnjelost, preplašenost i boli. Mnoge su zbog proživljenih i preživljenih zlostavljanja podvrgnute stalnim psihoterapijskim tretmanima. One još uvijek podnose teške patnje, fizičke i psihičke, povučene su. Neke stalno plaču, ne mogu spavati i sanjaju logore (**Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 10 i 37-38; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 17-18; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 54 i 57).

Žrtve silovanja i seksualnog zlostavljanja trpjele su i trpe teške fizičke i psihičke traume. Poslije hapšenja, vođene su iz jednog zatočeničkog centra u drugi, gdje su ih zločinci u više navrata silovali i seksualno zlostavljali. Žrtve silovanja i seksualnog zlostavljanja u zatočeničkim centrima, posebno na području Foče, “**trpjele su neizreciv bol, uvrede i poniženje višestrukih silovanja, ne znajući hoće li te patnje uopšte preživjeti. Posebno brutalno seksualno zlostavljanje ozbiljno je narušilo fizičko i psihičko zdravlje mnogih žrtava. Žene i djevojke u zatočeničkim centrima živjele su u stalnom strahu od višekratnih silovanja i seksualnih zlostavljanja. Neke od njih pomišljale su na samoubistvo, a neke su postale ravnodušne prema onome što im se događa. Zločini koji su nad njima počinjeni nanijeli su im duboke rane, koje možda nikada neće zacijeliti. Možda baš ta činjenica, više nego bilo šta drugo, najviše govori o težini zločina**” silovanja i seksualnog zlostavljanja (ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 40). Fizičko i psihičko zdravlje zatočenih žena, djevojaka i djevojčica ozbiljno je pogoršano usljed silovanja i seksualnog zlostavljanja. Zatočenice su “živjele u stalnom strahu, a neke od seksualno zlostavljanih žena pomišljale su na samoubistvo. Druge su postale ravnodušne prema

i smišljeno naturanje teških životnih uslova koji su imali za cilj djelimično ili potpuno fizičko uništenje³⁵⁵ Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

onome što im se događalo i patile su od depresije” (ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 25).

“Nanošenje teške tjelesne ili psihičke povrede”, prema ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu protiv Radoslava Brđanina, “između ostalog, znači radnje mučenja, načovječnog ili ponižavajućeg postupanja, seksualnog nasilja, uključujući silovanje, ispitivanja praćena premlaćivanjem, prijetnji smrću, te povrede kojima je narušeno zdravlje, uzrokovana nakaznost ili teška ozljeda pripadnika ciljane nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Nanijeta povreda ne mora imati trajne posljedice ili biti neizlječiva, ali treba da bude teška. Povreda treba da je nanijeta namjerno” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 690 i 1012; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 516; ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGE NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERE I VINKA PANDUREVIĆA, *PRESUDA*, 6. februar 2012, paragraf 812).

Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu protiv Radislava Krstića je, pored ostalog, smatralo da su silovanje i seksualno zlostavljanje djela (*actus reus*) “koja mogu prouzročiti tešku tjelesnu ili psihičku povredu” (ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 513).

U PRESUDI Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, od 26. februara 2007, Sud je utvrdio “da je na osnovu potpuno nepobitnih dokaza utvrđeno da su pripadnici zaštićene grupe /tj. Bošnjaci Republike Bosne i Hercegovine - prim. S. Č./, tokom sukoba, a posebno u zatočeničkim logorima, bile sistematske žrtve masovnog lošeg postupanja, batinanja, silovanja i mučenja, čime su nanešene teške tjelesne povrede i psihička bol. Na taj način je ispunjen neophodan uvjet koji se tiče materijalnog elementa, kako je definirano u članu II (b) Konvencije” o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (.: Međunarodni sud pravde, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA*, paragraf 319).

³⁵⁵ Radnja (*actus reus*) zločina genocida “smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunati da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja”, po ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu protiv Radislava Brđanina, uključuje “izgladnjivanje grupe ishranom jedva dovoljnom za preživljavanje, sistematsko istjerivanje iz domova, uskraćivanje prava na ljekarsku njegu. Jedna od njih je i stvaranje uslova koji postepeno mogu dovesti do smrti, kao što su odsustvo odgovarajućih uslova stanovanja, odjeće i higijene ili prekomjerni rad, odnosno fizičko iznurivanje” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 691).

D) Ciljano uništavanje bošnjačke elite

Srpski agresor je planski, organizovano, sistematski i ciljano, u skladu sa genocidnom namjerom o istrebljenju rukovodstva bošnjačkog naroda,¹ ubijao, ranjavao i uništavao bošnjačku političku i intelektualnu elitu - najobrazovanije, najuglednije, najutjecajnije, najbogatije (vodeće privrednike), najuspješnije i istaknute Bošnjake - vodeće pripadnike nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve: profesore, učitelje, ljekare, stomatologe, farma-

¹ Intelektualci i “**kulturni prvaci: vjerski službenici, učitelji, advokati, doktori, poslovni ljudi, umjetnici, pjesnici i muzičari**” bili su prvi civili koje je, tvrdi Michael A. Sells, srpski agresor nakon zauzimanja i okupacije izdvajao kao metu – hapsio, zatočavao, ubijao, ranjavao i vršio druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Cilj takvog “**‘elitocida’ bio je uništenje kulturnog pamćenja Bošnjaka i onih Bosanaca koji su željeli živjeti s njima**” (M. A. Sells, **IZNEVJERENI MOST: RELIGIJA I GENOCID U BOSNI**, ITD “Sedam”, Sarajevo, 2002, str. 37).

Radovan Karadžić je u razgovoru sa Miodragom Davidovićem, 15. oktobra 1991, potvrdio genocidnu namjeru prema rukovodstvu bošnjačkog naroda: “**Prije svega, niko od njihovog rukovodstva ne bi ostao živ. Za tri-četiri sata svi bi bili pobijeni. Ne bi imali šanse da opstanu uopšte**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 241; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, str. 143).

Dr. Dragan Kalinić (ljekar, ministar za zdravstvo u “Vladi” paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine) 12. maja 1992. na “Narodnoj skupštini Republike srpske Bosne i Hercegovine”, kada su usvojeni “**strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**, fašističkog i genocidnog karaktera, pored ostalog, iznio je genocidnu namjeru prema Bošnjacima i, s tim u vezi, predložio njihovo fizičko i vojničko uništenje, što je, po njemu, podrazumijevalo “**eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi**” (ICTY, Predmet br. IT-98-29-T. PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 243; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 144; ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 988; R. Donia, **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1996, IZVODI IZ IZLAGANJA POSLANIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE KAO DOKAZNI MATERIJAL NA MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM TRIBUNALU U HAGU**, University press - Izdanja Magistrat, Sarajevo, Fondacija Istina Pravda Pomirenje Tuzla, Sarajevo - Tuzla, 2012, str. 170 i 172).

ceute, veterinare, medicinske sestre, zdravstvene tehničare, inženjere, sudije, tužioce, advokate, imame, službenike Islamske zajednice, studente Fakulteta islamskih nauka, učenike medresa, kao i studente i učenike drugih fakulteta i škola, umjetnike, kulturne radnike, visoke službenike, političare, policajce, kao i mnoge druge čelne (ključne) ličnosti,² čime je

² R. Gutman, **SVJEDOK GENOCIDA**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 87, 89 i 153-163; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM DVADESETOG STOLJEĆA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 237; Dž. Šestić, **BOSANSKA KRAJINA - KRVAVI PIR VELIKOSRPSKOG NACIZMA**, .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 219; M. Hauser, **RAT PROTIV ŽENA I NJIHOV OTPOR**, .: **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker - International, Göttingen i Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 400; V. Nahoum-Grappe, **SISTEMATSKA SILOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI ILI SMIŠLJENI METOD ETNIČKIH ČISTAČA**, .: **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995 ...**, str. 413; ICTY, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 484; ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 164-166, 184, 241 i 243; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI...**, str. 105-106, 113-114 i 143-144; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 636-637, 727, 797, 799, 830, 855, 858, 884, 889, 997-998, 1093; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 329, 334, 523, 617 i 744; .: **RATNI ZLOČIN I GENOCID : SA SUDSKOM PRAKSOM**, priredio Mustafa Bisić, knjiga II, Ministarstvo pravde i uprave Kantona Sarajevo, Sarajevo, jula 1999, str. 252 i 268; .: **OPTUŽNICE PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA** (priredili Sabina Subašić-Galijatović i Enis Omerović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 65-66 i 265-266; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragrafi 115 i 443-446; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 5, 10, 87, 102-105, 183 i 186; T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992-1995**, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar, Tuzla - Sarajevo,

izvršio genocid nad Bošnjacima, pripadnicima nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.³

2007, str. 63 i 103; .: **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1995. ...**, str. 170 i 172; M. Omerdić, **UBIJENI I ZATOČENI IMAMI NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE (1992-1995)**, .: **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22. do 24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 762-791; Isti, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995)**, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 164, 252 i 319-392; Isti, **IMAMI ŠEHIDI**, Udruženje ilmije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2005, str. 9-109; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA: ŽRTVE O ZLOČINIMA**, Izdavač: autor, Brčko, 2010, str. 420-429; .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE**, Bošnjačka liga - Pokret za ravnopravnost/Savez logoraša BiH, Sarajevo, 1999, str. 107, 133-135 i 237-238; A. Kliko, **PRILOG PROUČAVANJU STRADANJA BOŠNJAKA I HRVATA PRIJEDORA 1992**, RADOVI, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014, str. 346; Y. Hayir, **ZNAČAJ ORGANIZACIJE BOLNICE DOBRINJA U PERIODU 1992-1995. GODINE**, .: **POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane 29. februara i 1. marta 2012. u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 822-841; A. Omanić, **ZLOČINI NAD ZDRAVSTVENIM RADNICIMA U SARAJEVU**, .: **POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995. ...**, str. 862-871; F. Dalagija, **RADIOLOŠKA DIJAGNOSTIKA U SARAJEVU TOKOM OPSADE (1992-1995)**, .: **POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995. ...**, str. 897-904; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma "Logori smrti"*. Detaljnije o ciljanom uništavanju bošnjačke elite vidi: D. Gratz, **ELITOCIDE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND ITS IMPACT ON THE CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF THE CRIME OF GENOCIDE**, Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, Volume 39, Issue 3, 2011, pp 409-424.

Imami i drugi službenici Islamske zajednice su ubijani i "često do neshvatljive granice ponižavani". Zločinci su imame prisiljavali "da uče ezan i Kur-an pred svojim krvnicima, da klanjaju, da piju alkohol i jedu svinjetinu i čine druge stvari koje zdrav ljudski um ne može ni pojmiti. Prisiljavali su ih da se krste i izgovaraju tuđe molitve. Ucejenjivali su ih djecom i ženom, roditeljima, prijetili im ubistvom većeg broja logoraša - njihovih džematlija i sapatnika" (M. Omerdić, **IMAMI ŠEHIDI ...**, str. 10).

³ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 654-680 i 1173; ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* PRETRESNOG VIJEĆA NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU, 12. decembar 2012, str. 7 i 10; ICTY, *SAŽETAK PRESUDE* ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU 8. april 2015, str. 7.

U Sarajevu je 8. januara 1993, u skladu sa planom srpskog agresora o eliminaciji bošnjačkog političkog i intelektualnog rukovodstva, ubijen Hakija Turajlić, potpredsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine.⁴

U Brčkom su, u skladu sa genocidnom namjerom i genocidnim planom o istrebljenju Bošnjaka (“**naređenje 'odozgo' da pobiju sve osim 3-4 % Muslimana u Brčkom**”), “**meta za pogubljenje bili istaknuti članovi muslimanske zajednice**”. U tom cilju, “**Srbi su se oslanjali na pripremljene spiskove da bi odabrali osobe koje treba lišiti života, birajući**

“**Selektivno ciljanje vodećih ličnosti u zajednici može**” po ocjenama Pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetu *Tolimir*, “**predstavljati genocid i može biti pokazatelj genocidne namjere**” (Isto). “**Da bi se izveo zaključak o genocidu dovoljno je**”, po ocjeni Žalbenog vijeća, **da su vođe bile odabrane zbog učinka koji bi njihov nestanak imao na preživljavanju grupe kao takve**” (ICTY, *SAŽETAK PRESUDE ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU*, 8. april 2015, str. 7).

⁴ ∴ **RATNI ZLOČINI I GENOCID : SA SUDSKOM PRAKSOM**, str. 252; L. Lambrichs, **VUKOVAR NIKAD NEĆEMO VIDJETI**, Naklada Luka, Zagreb, 2007, str. 446; D. Rieff, **SLAUGHTER – HOUSE: BOSNIA AND THE FAILURE OF THE WEST**, Simon&Schuster, New York, 1995, str. 150-151; M. A. Sells, nav. dj., str. 173-174; E. Rathfelder-C. Bethke, **BOSNA U FOKUSU, DRUGI POLITIČKI IZAZOV CHRISTIANA SCHWARZ-SCHILLINGA**, KULT/B, Sarajevo, 2011, str. 80 i 175-176; C. Off, **THE LION, THE FOX AND THE EAGLE. A story of generals and justice in Rwanda and Yugoslavia**, Vintage Canada Toronto, 2001, 145 i 165-166; ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE : 1991-1996**, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunal u Hagu, Priredio Robert Donia, University press – Izdanje Magistrat Sarajevo i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2012, str. 182; ∴ **ALMANAH : 1992.-2002**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2003, str. 398-399; D. Owen, **BALKANSKA ODISEJA**, Radio B92, Beograd, 1996, str. 398. Detaljnije o ubistvu Hakije Turajlića vidi str. 1072-1073 ove knjige. E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 121. Ukazujući na činjenicu da je “**degradacija uloge održavanja mira kulminirala 8. januara 1993**”, Michael A. Sells navodi: “**Francuski kontingent mirovnjaka Ujedinjenih nacija osiguravao je pratnju bosanskom potpredsjedniku Vlade dr. Hakiji Turajliću na putu za Sarajevo. Zaustavljeni su na kontrolnom punktu srpske vojske. Kad su srpski vojnici zatražili od francuskih mirovnjaka da otvore oklopna kola – što je bilo u suprotnosti s njihovim naređenjima i sa punim saznanjem o tome šta će uslijediti – oni su se povinovali, a onda su stali sa strane i posmatrali kako jedan srpski vojnik puca i ubija nenaoružanog dr. Turajlića. Kad su ti isti francuski mirovnjaci stigli kući u Francusku, odlikovani su za junačko djelo**” (M. A. Sells, nav. dj., str. 173).

istaknute pripadnike muslimanske zajednice za pogubljenje".⁵ Naime, zločinci su, na osnovu dokumenta "*Spisak ljudi za ubistvo, za likvidaciju*", u kojem su navedena imena istaknutih, obrazovanih i dobrostojećih Bošnjaka, hapsili, zatočavali, premlaćivali, mučili, ranjavali i ubijali Bošnjake - vodeće ličnosti.⁶

U Bratuncu je 1992, pored drugih uglednih Bošnjaka koji su ubijeni i premlaćeni "**prema spiskovima na kojima su bila imena uglednih članova zajednice**", u logoru Osnovna škola "Vuk Karadžić" - u sportskoj sali ubijen glavni imam Mustafa Mujkanović. "**Nakon što je odbio da pređe na hrišćanstvo i podigne tri prsta u srpskom maniru**" - on je u prisustvu 500 svojih džematlija zvjerski izmasakriran. "**Četnici su ga pred svima njima mučili, odsjekli mu genitalije i onda mu jednom toljagom razbili glavu, dok mu se mozak prosuo po sali.**"⁷

Srpski zločinci su u Semizovcu, pored ostalih, maja 1993. zaklali poznatog i uglednog imama Hasiba Ramića, njegovu suprugu i četvero malodobne djece.⁸

⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 636-637 i 998.

⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 329, 334 i 718; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 636-637 i 997-998; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 166; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 106.

⁷ T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992-1995**, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla - Sarajevo, str. 103; M Omerdić, **PRILOZI ZA IZUČAVANJE GENOCIDA ...**, str. 40, 180, 245, 331, 392 i 433.

⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 124, 296, 334 i 342-343; E. Muračević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje građana "Porodice nestalih općine Vogošća", Sarajevo, 2001, str. 30 i 236-241.

Ljekari i drugi zdravstveni radnici, naročito u Sarajevu, ciljano su (na radnom mjestu, na putu do radnog mjesta, i obrnuto, u stanu, kući, na ulici, prilikom odlaska i povratka iz kućnih posjeta - ljekari hitne pomoći, prijema ranjenika, liječenja, rada u dežurama i operacionim salama, te prilikom odlaska po ogrjev, vodu, hljeb, lijekove, itd., kao i u koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja) ubijani i ranjavani. Tako su, primjera radi, u Sarajevu u opsadi ubijeni: dr. Silva Rizvanbegović (iz Hitne pomoći), apsolvent medicine Suada Dilberović, dr. Vladimir Bilenjki (oftamolog), medicinske sestre Suada Kupus, Šefika Hećo, Munira Suljević, Vesna Jugo, Admir Jelešković (medicinski tehničar), dr. Zdravko Balabanović (specijalista ginekolog), dr. Gordana Varunek-Vujović (specijalistički pedijatar), dr. Galib Pleho, dr. Semir Arifhodžić, dr. Jusuf Ahmetpahić (neurohirurg), dr. Asim Hrapović (internista), dr. Gordana Čeklić, mr. ph. Marsela Gavrankapetanović, dr. Sead Šebić (otorinolaringolog), dr. Ramiz Kominlija i drugi.⁹

I u drugim mjestima Republike Bosne i Hercegovine agresor je ubijao i ranjavao zdravstvene radnike. Tako su, pored ostalih, prilikom granatiranja bolnice u Goraždu, 27. aprila 1993, ubijeni dr. Dušanka Vujasić (1956), koja je bila u šestom mjesecu trudnoće, i dr. Hasan Imamović (1939).¹⁰ U

⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 273; A. Omanić, nav. dj., str. 862-871; F. Dalagija, nav. dj., str. 898; M. Karović-Babić, **MASOVNA UBISTVA CIVILA U SARAJEVU ZA VRIJEME OPSADE 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 133, 135 i 321; Y. Hayir, nav. dj., str. 828-829.

¹⁰ M. Džananović, **ZLOČINI NAD DJECOM U GORAŽDU TOKOM OPSADE 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 91. Agresor je i bolnicu u Goraždu, koja je bila ciljana meta srpskog napada, stalno granatirao, što, pored ostalog, potvrđuje i Radovan Karadžić, u "Narodnoj skupštini Republike Srpske", 6. augusta 1995. ("... **udri po bolnici ...**"). Prilikom granatiranja, 30. januara 1993, ubijen je Nermin Bajrica, radnik bolnice, i ranjena dr. Vesna Nemec (Isto). Medicinski tehničar Asim Čalija, koji je radio kao anesteziolog, ranjen je (ispred glavnog ulaza u bolnicu) 19. aprila 1994. Bolnica je 19. aprila 1994. "**gađana svim sredstvima (tenk, bestrzajni top, PAM, PAT, snajper). Četnici su bili udaljeni od bolnice 200 metara. Tri sprata i prizemlje su bili uništeni. Bolesnici su ležali u podrumu i kotlovnici. Istureno odjeljenje Biserna tenk je pogodio sa tri granate direktno. Tom prilikom je ranjeno i ubijeno dosta ljudi. Od osoblja tom prilikom je ubijena Halilović Nizama (1975) i ranjen je jedan medicinski tehničar. Smještaja za ranjenike nije bilo. Operacije su rađene bez kiseonika. Lijekova je bilo malo ...**" (Isto, str. 92). On je, pored toga, bio "očevidad

Brčkom su najprije ubijeni istaknuti, obrazovani i dobrostojeći Bošnjaci i članovi SDA i vjerske vođe - meta za likvidaciju bili su **“istaknuti članovi muslimanske zajednice”**.¹¹ Zločinci su **“dobili naređenje ‘odozgo’ da pobiju sve osim 3-4% Muslimana u Brčkom. Srbi su se oslanjali na pripremljene spiskove da bi odabrali osobe koje treba lišiti života, birajući istaknute pripadnike muslimanske zajednice za pogubljenje”**.¹² **“Razmjere ubijanja i to da su im cilj bile vodeće ličnosti djelimično se ogleda u identitetu ubijenih i broju tijela ekshumiranih iz nekoliko masovnih grobnica na području Brčkog.”**¹³

U Bijeljini su, pored ostalih, ubijeni i viđeniji Bošnjaci.¹⁴ Policija je **“imala spisak Muslimana koje je trebalo uhapsiti. Na tom spisku**

kada je navodena raketa pogodila jedan stan iznad bolnice. Zgrada je bila gorila i sve oko nje, pa nismo mogli da pridemo tim ljudima i da im pomognemo. Tom prilikom su poginula /ubijena - prim. S. Č./ dva bračna para. Jedan bračni par se prezivao Zlatić ...” (AIIZ, inv. br. 3-3915, Republika Bosna i Hercegovina, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 27. april 1994, *IZJAVA* Asima Čalije; M. Džananović, nav. dj., str. 92). Vjerovatno je, prema rezultatima istraživanja mr. Muamera Džananovića, riječ o Hajrudinu (Šefika) Zlatiću (1958) i Jasmini (Ahme) Zlatić, koji su ubijeni 19. aprila 1994. (M. Džananović, nav. dj., str. 92).

¹¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 636-637, 997-998 i 1093; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 165; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 105-106; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 329 i 334.

¹² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 636 i 998. U Brčkom je, pored ostalih, 28. juna 1992, na pravoslavni praznik Vidovdan, ubijen (u kući) dr. Sakib Edhemović, specijalista hirurgije (M. Mujkić, nav. dj., str. 420-429).

¹³ Isto; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 329 i 334.

¹⁴ J. Trbić, **ISTINE I LAŽI: dijelovi knjige “Gluho doba” i novi tekstovi (publicistika, eseji, analize i rasprave)**, BZK Preporod BiH, BZK Preporod Bijeljina, Bijeljina/Sarajevo, 2013, nav. dj., str. 197 i 217.

nalazila su se imena imućnih Muslimana ili muslimanskih privrednika i on je dostavljen svakom kontrolnom punktu ili izlazu iz SAO Semberije”.¹⁵ Istaknuti Bošnjaci bili su “**izloženi poniženju, jer su morali obavljati najniže fizičke poslove, a oni koji su to odbili, odvedeni su u logor u Batković ili protjerani iz Općine**”.¹⁶

Glavne mete srpskog napada na području Foče “**bili su političari, vodeći preduzetnici, ljekari, pravnici, nastavnici i ugledne ličnosti zajednice. Srbi su pohapsili članove i pristalice SDA**”.¹⁷ U koncentracionom logoru Kazneno-popravni dom je, pored ostalih civila, bilo zatočeno i šest fočanskih ljekara i osam medicinara, zatim novinari, bivši radnici KP doma, rukovodioci, policajci, privrednici, pravnici, profe-

¹⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 225 (2), (a); ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 132.

¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 308; J. Trbić, nav. dj., str. 264. Agresor je u Bijeljini najviđenije Bošnjake “**odredio da metu i čiste ulice i rade najprljavije poslove, kao robovi, koje je svako mogao poniziti, udariti, ubiti. Nekadašnji direktor Muzičke škole, Nedžad Isabegović, profesor violine, prefinjeni muzičar, gospodin, određen je da čisti ulicu ispred svoje nekadašnje škole. Na novi 'posao' došao je, kao i uvijek: u odijelu, s kravatom. Prolaznici su ga zagledali, rijetki su se usuđivali da mu se jave. Onda su ga pozvali u centralu SDS-a. Njegov nekadašnji kolega i prijatelj, Boro Stević, dugogodišnji bijeljinski profesor, jedan od prvaka SDS-a, pitao ga je šta to radi, zašto provocira Srbe. Nedžad je rekao da on nikad nije došao na posao bez kravate i Boro to zna. Nije vrijedilo. Bošnjaci su bili robovi i to je moralo svima biti jasno**” (J. Trbić, nav. dj., str. 264).

¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 727; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 122; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 628; P. Tafro - B. Macić, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE FOČA 1992-1995. (PRILOG UTVRĐIVANJU ŽRTAVA)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2003, str. 248.

sori, nastavnici i druge ugledne ličnosti civilnog statusa.¹⁸ U logoru je, pored ostalih, ubijen dr. (hirurg) Aziz Torlak.¹⁹

Najugledniji Bošnjaci iz Kotor-Varoša odvedeni su u zgradu srpskog “Kriznog štaba” u Banjoj Luci.²⁰

Na području Prijedora (među prvima) ubijeni su intelektualci, politički i/ili civilni rukovodioci, kao i imućni Bošnjaci. Među prvim uhapšenim bio je Muhamed Čehajić (srednjoškolski profesor), predsjednik Općine, zatim predsjednik Općinskog suda, javni tužilac, direktor lokalnog rudnika, direktor općinske uprave prihoda, sekretar za urbanizam.²¹

¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 727; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 122; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 628; P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 248. U navedenom logoru su, pored ostalih, zatočeni: dr. Ibrahim Karović, dr. Amir Berberkić, dr. Aziz Torlak, dr. Asima Pilav, stomatolozi Avdo Šadinlija i Seid Selimović, te medicinari Said Kunduklija, Izet Čaušević, Zicro Mehmedspahić, Enver Čemo, Emir Mandžo, Enes Uzunović, Mate Ivančić i Kemal Tulek. Dr. Azizu Torlaku se “**gubi trag u logoru, medicinar Mate Ivančić je ubijen u koncentracionom logoru, medicinarima Emiru Mandžiću, Enesu Uzunoviću i Kemal Tuleku gubi se trag u logoru. Ostali su razmijenjeni**” (P. Tafro - B. Macić, nav. dj., str. 248).

¹⁹ A. Omanić, nav. dj., str. 862 i 868; M. Kafedžić, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 414 i 417.

²⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 830.

²¹ Isto, paragraf 855; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 484; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 110-111. “**U prvim danima nakon preuzimanja /odnosno zauzimanja grada - prim. S. Č./ grada Prijedora uhapšeno je nekoliko vodećih lokalnih ličnosti nesrpske nacionalnosti, među kojima su bili predsjednik Skupštine opštine, jedan član SDA, predsjednik Opštinskog suda, javni tužilac, direktor lokalnog rudnika, sekretar za urbanizam i direktor opštinske uprave prihoda**”

Brojni prijedorski intelektualci ubijeni su u logorima smrti, posebno Omarskoj: dr. Esad Sadiković, dr. Osman Mahmuljin, dr. Eniz Begić, dr. Rufad Suljanović, dr. Kemal Cerić, dr. Razim Musić, dr. Jusuf Pašić, prof. Hidajet Kulenović, prof. Muhamed Čehajić, prof. Abdulah Puškar, prof. Ilijas Musić, prof. Fikret Mujakić, prof. Uzeir Crnić, prof. Aziz Crnić, prof. Husein Crnić, prof. Latif Benić, prof. Idriz i Hilmija Jakupović, mr. Mehmedalija Sarajlić, Nedžad Šerić, Esad Mehmedagić, prof. Mehmedalija Kapetanović, Asaf Kapetanović, Ermin Striković, Fadil Avdagić, Rezak Hukanović, Emir Beganović, Zijad Mahmuljin, Ago Sadiković i drugi.²²

U srpskom koncentracionom logoru Omarska su, pored ostalih, 1992. ubijeni: dva ginekologa, državni tužilac, vlasnik kafića i umjetničke galerije, sudije, poslovni ljudi, učitelji, hirurzi, službenici, **“sve sami ugledni ljudi iz Prijedora”**. Svi su, **“osim jednog Hrvata, bili Muslimani”**. **“Njihovim nestankom”**, tvrdi Roy Gutman, **“potpuno je eliminisana struktura vodstva u Prijedoru, pa je riječ o očitom primjeru namjernog uništavanja nesrpske elite, što je jasan ratni cilj vojnog moloha koga su Srbi odaslali po Bosni.”**²³

(ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 484).

²² .: **KNJIGA NESTALIH OPĆINE PRIJEDOR - NI KRVI NI DUŽNI**, Udruženje Prijedorčanki “Izvor”, Prijedor, 2012; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 235; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 9, 102-105, 183 i 186; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, nav. dj., str. 21, 57, 77, 110-111, 128, 280, 287 i 393. U Omarskoj je ubijen i dr. Željko Sikor (Čeh) - Isto.

Zatočenici u logoru Omarska bili su **“neslužbeno podijeljeni u tri kategorije. Prva kategorija se sastojala od intelektualaca i političkih vođa”** iz reda Bošnjaka, obilježenih za likvidaciju (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragraf 443).

Krajem jula 1992. **“počelo je ubijanje zatočenika određenih zanimanja. Jedne noći žrtve su bili advokati, a poslije su za ubistvo bili određeni policajci i ljekari ...”** (Isto, paragraf 446; M. Begić, nav. dj., str. 128). Tada je u “Crvenoj kući” ubijena grupa intelektualaca, među kojima su bili: dr. Jusuf Pašić, dr. Osman Mahmuljin, dr. Eniz Begić, Zijad Mahmuljin, Ago Sadiković, Esad Mehmedagić (općinski pravobranilac), Nedžad Šerić (predsjednik Općinskog suda i predsjednik općinske Komisije za izbore 1990), Mujo Crnalić i drugi (**Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 102-105; M. Begić, nav. dj., str. 128).

²³ R. Gutman, nav. dj., str. 153; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1.

U logoru smrti - Omarskoj “ubili su sudije, učitelje, predsjednika suda, direktore preduzeća, bogate - sve ugledne ljude koji su bili zatvoreni u Omarskoj”, “sve intelektualce i ugledne poslovne ljude”.²⁴

U Omarskoj je, pored ostalih, ubijen i otorinolaringolog dr. Esad Sadiković, zatim dr. Jusuf Pašić i drugi.²⁵

septembar 2004, paragrafi 443-445. Zločinci su 27. jula 1992, nakon različitih oblika ponižavanja i brojnih premlaćivanja, prozvali Muhameda Čehajića “**da izade iz prostorije u kojoj je bio zatočen i odveli iz logora**” - “**nije se vratio i više nikad nije viđen**” (Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 5, 10, 87 i 116-117; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragraf 445; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 128 i 393). Njegovi posmrtni ostaci otkriveni su u masovnoj grobnici Stari Kevljani (Prijeedor), a ukopani na mezarju Greda u Sanskom Mostu (M. Begić, nav. dj., str. 128).

²⁴ R. Gutman, nav. dj., str. 154; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, str. 385-386; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 237-238; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 5, 10, 87, 105-106, 183 i 186.

²⁵ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragrafi 443-445; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA ...**, str. 252; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 237-238; A. Omanić, nav. dj., str. 868-869. Dr. Esad Sadiković (ranije je radio za UNHCR), harizmatičan i izuzetno human čovjek, u Omarskoj je pomagao zatočenicima “**kad god je mogao i smatrali su ga 'moralnim i duhovnim uzorom'**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragraf 445; Sud Bosne i Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 80. On je, pošto je “**od četnika dobio slobodno kretanje**”, pomagao muškarcima i ženama “**koliko je mogao. Znao nas je liječiti sa svojim nježnim riječima. Govorio nam je da sve to moramo izdržati, jer smo mi Bošnjaci. Dvije djevojke su bile povrijeđene, Namka Ališić i Azra Žerić. Namka je imala gips na nozi, a Azra je ranjena u gornji mišić noge. Azri je Eso šio ranu običnom iglom i crnim koncem. Od ljekarskog pribora imao je samo: makazice, iglu, crni konac i pincetu. Sav taj pribor su mu dale žene. Tako je on ljudima liječio rane po tijelu, ali nije mogao izliječiti u duši ... Povremeno je donosio makaze, pincetu i iglu da mi krišom otkuhamo. Pričao nam je kako ga navečer izvode stražari i kako ga tuku zato što nam pomaže**”, ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 134-135 i 238). Dr. Esad Sadiković je, prema kazivanju zatočenica Omarske, bio heroj (Isto, str. 238).

Poslije ručka, 23. jula 1992, iz Omarske su “odveli jedanaest naših ljudi, intelektualaca i nikada ih više nisu vratili ... Kada su ih povelili, išli su jedan po jedan. Bili su tihi. Nisu molili ni plakali. Išli su kao da idu na posao, na objed, a ne u smrt ...”²⁶

U Omarskoj su, pored ostalih, bile “vodeće pravnice Prijedora: Nusreta Sivac, sudija Okružnog suda, Jasminka Hadžibegović, zamjenica Okružnog pravobranioca, i Edina Dautović, također, sudija Okružnog suda. To su bile najuglednije žene - političari i stručnjaci. Četiri su bile profesori, tri pravnice uz Jadranku Cigelj, dvije ekonomiste, dvije s diplomama više ekonomske škole, dvije liječnice, jedna stomatolog, jedna inženjer elektrotehnike, jedna metalurški inženjer, jedna medicinska sestra, te još žena sa završenom srednjom školom. Osim tri, sve ostale su bile Muslimanke”²⁷.

U logoru Omarska je, pored ostalih, bila zatočena bošnjačka elita (političari, društvena ili poslovna), uključujući i političke, administrativne, privredne i vjerske rukovodioce.²⁸

U Čarakovu je 23. jula 1992, pred džamijom, zajedno sa devet džematlija, ubijen efendija Sulejman Dizdarević, čiji su posmrtni ostaci pronađeni u masovnoj grobnici Tomašica. Efendija Hasan Bešlija, imam iz Ljubije, 5. juna 1992. zatočen je u logoru - kasarni JNA u Prijedoru, odveden u logor Omarsku i ubijen. Efendija Rasim Ćeman, imam iz Zecova, 23. juna 1992. odveden je u logor Keraterm, a 5. augusta u Omarsku, odakle je odveden na jamu Hrastova glavica i ubijen zajedno sa 124 logoraša iz Omarske. Efendija Safet Đogić, imam u džematu Garibi - Kozarac, krajem

“Jedne noći pojavio se jedan čuvar logora i rekao: ‘Doktor Eso Sadiković neka izađe i sa sobom ponese svoje stvari’. Ostali zatočeni su znali da se neće vratiti. Svi su ustali i pozdravili se s njim ...” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragraf 445; M. Begić, nav. dj., str. 128).

²⁶ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU** ..., str. 237-238.

²⁷ R. Gutman, nav. dj., str. 191.

²⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 797.

maja 1992. odveden je i ubijen. Efendija Hamid Softić, imam u džematu Kamičani, krajem maja 1992. zarobljen je na Kozari i zatočen u Omarskoj, gdje je mučen i 15. juna 1992. ubijen (njegovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnim grobnicama Tomašica i Jakarina kosa).²⁹

U logoru “Mlakve” u Bosanskom Novom zatočeni su **“čelnici muslimanske zajednice”**, gdje su **“izdvojeni i pretučeni, a izvjestan broj ih je ubijen”**.³⁰

U Sanskom Mostu zatočeni su i likvidirani istaknuti bošnjački intelektualci, političari i imućni i ugledni ljudi.³¹

U Višegradu je, na drinskom mostu, pored ostalih Bošnjaka, ubijen dr. Derviš Bajraktarević (stomatolog).³²

²⁹ M. Omerdić, **UBIJENI I ZATOČENI IMAMI ...**, str. 762-792; M. Begić, nav. dj., str. 180.

³⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 997-998.

³¹ Isto, paragrafi 884 i 997-998; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 514, 523 i 718; M. Omerdić, **UBIJENI I ZATOČENI IMAMI ...**, str. 267.

³² I. Kljun, **VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 270-271; M. Sućeska, **KRVAVA ČUPRIJA NA DRINI**, DES, Sarajevo, 2001, str. 331-332. Zločinci su na drinski most “svakodnevno dovodili nekoliko puta 5-6 ljudi i ubijali ih. I noću su pucali na mostu, ali mi nismo mogli vidjeti koliko je ljudi bilo u grupama koje su noću ubijali. Tresli smo se od straha, gledajući stravične scene, očekujući da svaki čas upadnu i u naš stan. Ljude poredaju na sofi, lagano ih dodiruju rukom kao da ih žele poravnati, a onda ih iznenada odgurnu i oni se strmoglave preko zida u Drinu. Dok padaju na njih rafalima pucaju ‘beli orlovi’ sa terase hotela ‘Višegrad’ u kome su bili smješteni, a kojima je pripadao i zloglasni Lukić sa svojom grupom. Jednog dana smo prepoznali Derviša Bajraktarevića, stomatologa, koji se preko mosta vraćao kući sa radne obaveze iz Doma zdravlja. Na polovini mosta zaustavio ga je Lukić sa svojom grupom. Derviš je iz tašne koju je uvijek nosio izvadio neki papir, vjerovatno rješenje o radnoj obavezi i pokazao mu ga. Lukić je papir zgužvao i bacio u Drinu, a zatim su Derviša živa bacili preko zida u Drinu” (I. Kljun, nav. dj., str. 270-271).

U logoru u Kalinoviku ubijen je i dr. veterine Suad Hasanbegović.³³

U Bosanskom Šamcu je, posebno u logorima i drugim zatočeničkim centrima, postojao obrazac usmjeren **“protiv političkog i privrednog rukovodstva bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata”**. Oni su, pored ostalog, bili **“podvrgnuti ponižavajućem prisilnom radu”**. Tako su zločinci **“prisilili Sulejmana Tihica da mete ulicu ispred općinske zgrade i zgrade SUP-a dok su tuda prolazili ljudi. Dragan Lukač je u prisustvu dvije Bosanke morao da čisti prostoriju, pri čemu se osjetio poniženim. Ahmet Hadžialijagić je morao da mete ulicu ispred banke u kojoj je nekada bio direktor. Direktor tekstilne fabrike morao je da mete pogone šamačke tekstilne industrije”**.³⁴

Bošnjački intelektualci, političari **“i ljudi od uticaja bili su meta kampanje čišćenja”** i na području Nevesinja. Sredinom juna 1992. (16. juna) Krsto Savić, načelnik Stanice javne bezbjednosti, **“na očigled svih ubio je istaknutog muslimanskog poduzetnika Redžu Trebovića. Ustrijelio ga je pred njegovom kućom i porodicom”**. U Stanici javne bezbjednosti je 17. juna 1992, nakon hapšenja, **“na smrt prebijen Mustafa Ćupina, predsjednik lokalne SDA”**.³⁵

³³ I. Kubat - S. Čampara, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA U ISTOČNOJ HERCEGOVINI**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 293.

³⁴ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 837.

³⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 744; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 669; S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 988. Mustafu Ćupinu je **“na javno smaknuće”** odveo **“Milan Đerić, policajac SJB Nevesinje. Milko Mučibabić ga sa tima mrcvari u sred Policijske stanice, gdje mu pred brojnim svjedocima kida uši, a potom ga izvodi ispred Policijske stanice, gdje je javno masakriran u prisustvu**

U svim okupiranim mjestima agresor je ciljano birao i uništavao čelne, odnosno vodeće ličnosti - značajan broj Bošnjaka,³⁶ pripadnika te nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, posebno u Prijedoru, Sanskom Mostu, Ključu, Bosanskom Novom, Kotor-Varošu, Tesliću, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku, Bratuncu, Vlasenici, Rogatici, Višegradu, Srebrenici, Foči i drugim mjestima. Genocidne radnje protiv čelnih ljudi (Bošnjaka) posebno su (bile) izražene u koncentracionim logorima i drugim zatočeničkim objektima.³⁷

gotovo hiljadu nevesinjskih Srba, koji se svi redom, danas kunu da ništa nisu vidjeli. Istu sudbinu doživljavaju i brojni Bošnjaci, s jednom razlikom što su prije konačne egzekucije morali pojesti svoje uši” (S. Omerika, nav. dj., str. 989).

³⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 744, 997, 999 i 1093. “**Dio grupe koji je cilj namjeravanog uništenja, može se ’označiti’ kao bitan na osnovu namjere da se naudi, bilo velikoj većini te grupe ili najreprezentativnijim pripadnicima ciljane zajednice**”, konkretno u ovom slučaju Bošnjacima, pripadnicima nacionalne, etničke ili vjerske grupe, kao takve. “**Ciljana grupa može obuhvatiti ili ’realno značajan broj’ ili ’značajan segment grupe, npr. njeno vodstvo’, pri čemu se vodstvo definiše kao skup osoba ’koje, zbog svoje zvanične funkcije ili kvaliteta svoje ličnosti, imaju to posebno svojstvo da usmjeravaju postupke ili mišljenja dotične grupe, tj. lica koja imaju znatan uticaj na djelovanje grupe’.** Taj skup može obuhvatiti ’političke i upravne rukovodioce, vjerske vođe, akademske građane i intelektualce, vodeće privrednike i druge” (Isto, paragrafi 997, 998 i 1093).

³⁷ Isto.

E) Prisilno pokrštavanje Bošnjaka

Srpski agresor je, pored masovnih i pojedinačnih ubistava Bošnjaka, civila i civilnog stanovništva, nanošenja teških tjelesnih i psihičkih povreda, razaranja civilnih objekata, posebno Islamske zajednice, zatiranja tragova njihove kulture i civilizacije i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, **prisilno prevodio Bošnjake u pravoslavlje**, što potvrđuje raspoloživa dokumentacija, a posebno preživjele žrtve genocida.

Za prisilno prevođenje Bošnjaka u pravoslavlje, agresor je koristio **“između ostalog, noževe, čijim su sječivima urezivali Bošnjacima krstove na čelo i druge dijelove tijela, utiskujući vreli željezni krst u tijelo, prikivali žrtve i razapinjali ih na drvene krstove, ubijenim Bošnjacima stavljali krstove na prsa, prevodili djevojke u pravoslavlje i silom ih udavali za srpske vojnike, itd.”**¹

Navedeni zločini (iz)vršeni su na području Brčkog, Zvornika, Doboj, Bijeljine, Vlasenice, Rogatice i u drugim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine. Većina Roma muslimana Bijeljine je nasilno pokrštena. Srpska pravoslavna crkva kumovala je **“ovom obliku genocida nad dušom Bošnjaka”**.² Prisilno prevođenje u pravoslavlje posebno je bilo izraženo u brojnim koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja, gdje su pravoslavni sveštenici krstili logoraše (muškarce i posebno silovane djevojke). Zatočenike Bošnjake Srbi su pokrštavali, mijenjali im imena u srpska, a djevojkama i ženama **“nakon silovanja govorili da će one rađati male četnike”**.³

Značajnu ulogu u prisilnom prevođenju Bošnjaka na pravoslavlje imala je Srpska pravoslavna crkva u Brčkom, na čelu sa popom Slavkom Maksimovićem. On je, po vlastitom kazivanju, **“u Brčkom u 1992. godini pokrstio 60 Bošnjaka, ali u 1993. godini manje”**.⁴

¹ M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995)**, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 412 i 424-425.

² Isto, str. 425-439.

³ Isto.

⁴ J. Kadrić, **BRČKO: GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 279-280 i

U Bijeljini su mnogi Bošnjaci prevedeni na pravoslavlje. **“I ostali da žive u strahu i sramoti do kraja rata, dok su se bijeljinski sveštenici hvalili uspjesima u vraćanju muslimana njihovim pravoslavnim korijenima.”**⁵

Agresor je i na području Rogatice pokrštavao Bošnjake. U Rogatici je u ljeto 1992. (juni-juli) **“pokršteno više od 2000, uglavnom, žena muslimanki”**. U početku su zločinci **“u sasvim slobodnom časakanju muslimani i muslimanke nagovarani da razmisle o formalnom prelasku u pravoslavlje da bi sačuvali život i imovinu. Za ovu fazu priprema bili su zaduženi: Slavko Vukašinović, Tomo Anđelić, Radoslav Ljubinac, Silvija Brusin i Goga Gavrić. Uz ova dobronamjerna i prijateljska uvjeravanja išla su i zastrašivanja, pa i direktne prijetnje, a poslije svega toga, dolazilo je i prisiljavanje. Vukašinović je u Poljoprivredno dobro Rogatica svakodnevno dolazio sa kandilom, kadio njime muslimane i muslimanke koji su tu bili u kolektivnom smještaju, u stvari, u koncentracionom logoru. Govorio je kako se, prije nego što se pokrste, moraju naviknuti na miris tamjana. A kako je čin pokrštavanja izvođen, kazaće nam i ovaj primjer:**

’Jednog junskog dana su nas odveli u poštu, u kancelariju njenog upravnika Dobrivoja Vukašinovića - priča sedamdesetpetogodišnja muslimanka, uz molbu da joj ime ne spominjemo. Kada smo ušli u kancelariju, grubo su nas pretresli, a onda su nam rekli da djelom moramo dokazati da smo iskreno prihvatili pravoslavlje, da trebamo

294; R. Muratović - E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 81. Mnogi zatočeni Bošnjaci opirali su se prevođenju u pravoslavlje, **“pa su ih zločinci odmah ubijali. Ipak, neki su pod prisilom popustili. Tako su Zinki Čudić primijenili ime u Aleksandra, a na isto je pod pritiskom pristao i Enes Ajanović. Nadalje, Fikret zvani Binto uzeo je ime Dragan Gavrilović, a Seferu, koji je prije agresije na Bosnu radio kao vozač u Bimeksu, dali su ime Saša’**.

Zanimljiv je slučaj Vasifa Sulejmanovića, do agresije direktora lokalne brčanske televizije i vlasnika fotografske radnje Foto-Bosna. On je pokrštavanjem dobio ime Vasilije Bičakčić te je počeo raditi u korist srpskih vlasti. Čak je učestvovao u maltretiranjima pojedinih Bošnjaka. Ipak, ni to mu nije pomoglo, jer je nedugo nakon toga ubijen. Slično je bilo i sa Nedžadom Ikićem, koji je pokrštavanjem dobio ime Dejan. Kasnije se on pokazao kao jedan od mučitelja, pljačkaša i palikuća svojih prijatelja, komšija, sunarodnika” (R. Muratović - E. Kuka, nav. dj., str. 81).

⁵ J. Trbić, **ISTINE I LAŽI: Dijelovi knjige “Gluho doba” i novi tekstovi (publicistika, eseji, analize i rasprave)**, BZK Preporod BiH, BZK Preporod Bijeljina, Bijeljina - Sarajevo, 2013, str. 251.

darovati srpsku vlast i pravoslavnu crkvu nakitom, devizama, dinarima. Nismo imali kud, morali smo dati sve što smo od toga imali pri sebi. Napunile smo začas jednu plastičnu kesu minđušama, prstenovima, narukvicama, dukatima, markama, dolarima, dinarima ...’ Ova starica svoju priču završava molbom Allahu, dž. š., da joj oprostí grijeh koji je učinila.

U nezaboravnom sjećanju preživjelih Bošnjaka zatočenih u ’kolektivnom smještaju’, kao i drugih, ostao je neki Macola. On je radio na sortiranju ovih ’darova’ za ’srpsku državu’ i pravoslavnu crkvu, tjerao zatočenike i zatočenice da pjevaju četničke pjesme govoreći: ’To su, bre, srpske patriotske pesme, a vi ste sada Srbi i treba da ih naučíte da pevate’. Ovaj Macola je krio svoj identitet. Vjerovatno ni mnogi Srbi nisu znali ko je on i odakle je. Oni koji su znali, namjerno su pričali različite verzije: da je ljuti četnik iz Čačka, da je protjerani Srbin iz Zagreba, da je ’arkanovac’ iz Niša ...

Macolu, tog monstruma, nikad neće zaboraviti pedesetak rogatičkih Bošnjaka, koje je on kamom pokrštavao. Najprije bi nesretnom čovjeku rastrgao odjeću na prsima, a onda bi oštrom kamom urezao na grudi veliki krst. Krv bi šiknula i po njemu i po zidovima prostorije, a on bi tada izjavljivao da je pokršteni postao pravi Srbin. Samo do oktobra 1993. godine on je, kako kažu očevidci, na ovaj način u ’sveto pravoslavlje’ preveo tridesetak Rogatičana i Rogatičanki. Među njima je bio i Bećir Čutahija”.⁶

Zatočenice (žene i djevojke) logora Srednjoškolski centar “Veljko Vlahović” u Rogatici bile su “izložene raznovrsnim mučenjima. Uzimali su nam zlato. Dvije-tri noći su odvodili djevojke koje su ujutro vraćali. Čovjek po nadimku ’Macola’ nas je ispitivao pojedinačno hoćemo li preći u pravoslavnu vjeru. Na početku smo svi odbijali. Poslije su dvije Srпкиnje uzimale podatke i pitale hoćemo li promijeniti vjeru. U velikom strahu za vlastiti život, odlučili smo da formalno prihvatimo pravoslavlje, izuzimajući par ljudi. To su bile dvije bule i još par starijih ljudi, dok smo ostali formalno pristali. Bili smo izloženi raznim, uglavnom, psihičkim mučenjima. Jednoj ženi su prijekali da će joj unuka nabiti na kolac.

⁶ N. Agić, ŽIVI ŠTITTOVI: Hronika desetog genocida nad Bošnjacima i počeci otpora općine Rogatica, Biblioteka Bosna na Drini, Sarajevo, 1995, str. 100-101.

Puštali su nam preko zvučnika razne srpske pjesme. Uveče su nas budili, obilazili svijetom i zagledali lica”.⁷

Zločinci su u navedenoj školi prisiljavali logoraše da pređu na pravoslavlje, odnosno da **“promijene vjeru, govoreći im da će oni koji prime pravoslavlje ostati živi, a ostali će biti ubijeni”**.⁸ Tako je, u skladu sa takvom politikom, **“nekoliko stotina zatočenica u Srednješkolski centar ’dobrovoljno’ promijenilo vjeru. Oduprlo se samo nekoliko starijih muškaraca i žena”**.⁹

Jedan broj Bošnjaka iz Rakitnice (Rogatica) **“traktorima su povezli na Stjenice u Osnovnu školu ... Bilo nas je ukupno oko stotinu. Pred školom su razdvojili muškarce od žena i djece i muškarce su mučili, a mi smo sjedili pred školom. Muškarcima su naredili da lice okrenu prema zemlji, a na leđima su im zagrijanim metalnim žicama urezivali krstove, probadali ruke noževima, pucali u ruke i noge, u zglobove. To je trajalo oko dva sata i nakon tog mučenja su ih ubijali iz pješačkog naoružanja”**.¹⁰

U selu Kopljevićima (oko 5 km od Rogatice) zločinci su **“izmasakrirali braću Mišić, kojima su odsječene uši i spolni organi, a po leđima i stomacima urezani krstovi”**.¹¹

Sa zatočenicima u kasarni JNA u Lukavici (Sarajevo) je **“prebačen i neki pravoslavni pop (...) Za vrijeme boravka u Lukavici, jedne prilike nas 6 zatvorenika smo pokršteni. Naime, jednog dana četnici Dragan Vuković (...) i Tomaš Urošević, sin Brane iz Mačkovca, opština Sokolac, postrojili su nas i rekli da moramo da se pokrstimo.**

⁷ .: *BILTEN*, br. 3, mart 1993, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 14; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM DVADESETOG STOLJEĆA**, Centar za istraživanje ratnih zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 143.

⁸ .: **UJEDINJENE NACIJE VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, 65, paragraf 2315 i 2320.

⁹ N. Agić, nav. dj., str. 100.

¹⁰ .: *BILTEN*, br. 3, mart 1993, str. 14.

¹¹ M. Džanko, **ISTOČNA BOSNA - KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**, .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 110.

Tom prilikom sa nama zatvoreni pop, a po njihovom naređenju, čitao nam je nešto, a potom bi zastajao i naređivao nam da kažemo 'Amin'. To se ponavljalo nekoliko puta. Meni su dali ime Radovan. Taj momenat, za vrijeme mog zatočeništva, je jedan od najtežih koje sam preživio. Nasilnim pokrštavanjem obeščašćena je moja religija islam, kojoj pripadam, i moj ponos čovjeka i vjernika Muslimana (...)

Za vrijeme pokrštavanja morali smo da naučimo kako da se pokrstimo, što nam je navedeni pop objašnjavao rukom. Isto tako, rečeno nam je, da se ubuduće moramo odazivati sa našim novim - srpskim imenima.

Poslije navedenog pokrštavanja, mene su četnici oslovljavali imenom Radovan, što mi je teško padalo i sa čim nikako nisam mogao da se pomirim”.¹²

Zločinci su, “u crnim uniformama, crnim rukavicama, automatima i kamama”, ulazili u navedeni zatočenički centar, tukli zatočenike i urezivali im krst na licu.¹³

Jednom Bošnjaku iz Foče zločinci su odsjekli “**dva prsta, kažiprst i srednjak, na čelu je imao urezan krst, izrešetan mecima (oko njega je bilo 12 čahura), a na prsima drveni krst od 20 cm lijepo izrađen i lakiran. Zamotali smo ga u deku i sahranili. Htjeli smo sahraniti tetka i tetku (...), ali nismo mogli, jer su na nas rafalno pucali. Na oboje njih su bili stavljeni drveni krstovi i među prstima njihove lične karte ...**”.¹⁴

U logoru Trnopolje Bošnjacima su po tijelu pravili krstove sa četiri slova “S” (ćirilično slovo C) i na nogama sjekli tetive.¹⁵ Prilikom takvih mučenja i ponižavanja zločinci su često praktikovali i “**priku-**

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto, str. 15.

¹⁵ Isto; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 301. U Trnopolju su jednom logorašu, “**krupnom čovjeku, na grudima četnici napravili krst sa četiri slova C (ćirilički S) i onda su mu na nogama presjekli tetive**” (Isto).

cavanje drvenih krstova na leđa zarobljenika i zatočenika i urezivanje oštrim predmetima četiri slova 'C' i sl.". U logoru Omarska, naprimjer, jednom zatočeniku su, nakon što su ga "zvjerski bokserima pretukli, potom mu čekićem lomili prst po prst", "na grudima urezali četiri slova 'C' nožem ...".¹⁶

Zločinci su u logorima pravili krstove na koži (po tijelu). To, pored ostalih, potvrđuje Hase Ičić, preživjeli logoraš Omarske: "Morali smo im pokazati kako se pravoslavci mole Bogu. Dok smo ležali, ušlo ih je nekoliko. Poput razjarenog čopora zvijeri urlali su i skakali po nama, udarajući nas nogama i kundacima pušaka. Jedan je sasvim poludio, izvukao je veliki nož i počeo nam parati odjeću, praveći krstove na našoj koži i govoreći kako nas krsti. Nije se obazirao na to što se, zaparavši većinu poprskao našom krvlju. Naprotiv, imao se utisak da mu je to davalo još veći elan i još mu više budilo ubilački nagon."¹⁷

Zatočenica Omarske, Nusreta Sivac, kada govori o svom "iskustvu" iz Omarske, nikako ne može zaboraviti "jedan trenutak, kada je došao jedan pijani stražar sa kokardom i kada je jednoj mojoj kolegici urezao krst na licu. To je bila jedna starija žena, vrlo ugledna žena, ona je samo mirno sjedila, preživjela je tada, ali poslije su je odveli i do danas nije nigdje pronađena, ni u jednoj masovnoj grobnici".¹⁸

U logoru "Betonirka" u Sanskom Mostu stražari su logorašu Zuliću (ime nepoznato) "na grudima nožem urezali krst".¹⁹ U Bosanskom Petrovcu su Hamdiji Kulenoviću "nacrtali /urezali - prim. S. Č./ veliki krst na leđima i ubili su ga. Pokrili su ga najlonom na suncu, i on se usmrдио".²⁰

¹⁶ ∴ *BILTEN*, br. 3, mart 1993, str. 15.

¹⁷ H. Ičić, **MOJ PUT KROZ LOGORE SMRTI**, BKZ Preporod, Doboj Istok, 2009, str. 36-42; M. Begić, nav. dj., str. 131.

¹⁸ M. Begić, nav. dj., str. 131-132.

¹⁹ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 176; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, str. 110.

²⁰ ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 315.

U zatočeničkom objektu “Vrbaspromet” u Donjem Vakufu jednom zatočeniku su **“na licu, prsima i leđima urezali krstove”**.²¹ Prilikom upada u kuću jednog Bošnjaka 20. juna 1992, a nakon što su ga tukli po glavi, zločinci su **“uzeli mašinu i na glavi mu napravili krst”**.²²

I u logoru Sušica logorašima su urezivali krst na čelo i dijelove tijela.²³ U tom logoru zatočenicama - djevojkama su **“žiletima po tijelu crtali krstove i lizali krv sa žileta”**,²⁴ a jednom dječaku **“urezali krstove na debelom mesu, poslije čega su ga izveli i nisu više ni vratili”**.²⁵ Zatočenim djevojkama i djevojčicama na Majevidi zločinci su, pored silovanja i seksualnog zlostavljanja, **“usjecali nožem krstove na koži”**.²⁶ U preduzeću “Digitron - Buje” na Grbavici zatočenike su zlostavljali, tukli rukama, nogama i drškom od lopate i urezivali krstove po rukama, nogama i glavi.²⁷

Srpska pravoslavna crkva je, pored drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, **“imala vrlo aktivnu ulogu u pokrštavanju Bošnjaka u Zvorniku, ali i u ostalim gradovima istočne Bosne”**, o čemu **“svjedoče i dokumenti o promjeni imena u kojima se jasno vidi da su Bošnjaci, radi opstanka, morali mijenjati imena u srpska”**.²⁸ U Domu kulture u Čelopeku logorašima su, pored ostalog, **“nožem ucrtavali krstove”**.²⁹

²¹ ICTY, Predmet br. IT-99-06-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 794.

²² .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 187-188.

²³ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo, 4. februar 2010, *PRESUDA*, str. 65.

²⁴ .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine - Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 2003, str. 168.

²⁵ .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 82.

²⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 401.

²⁷ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: S1 1 K 004659 11 Kri, PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV VESELINA VLAHOVIĆA “BATKA”, *PRESUDA*, 29. mart 2013, paragrafi 22 i 43.

²⁸ E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 151.

²⁹ .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ...**, str. 72.

Prevođenje Bošnjaka u pravoslavlje “**imalo je sistematski karakter**”, što, pored ostalog, potvrđuju “**dokumenta koja se odnose na pokrštavanje Bošnjaka u opštini Bratunac**”.³⁰ Zločinci su u sportskoj dvorani Osnovne škole “Vuk Karadžić” u Bratuncu “**na već pripremljenim stolovima skidali građane do gola, gdje bi ih povaljivali na sto, a zatim bi im noževima urezivali krstove na golom tijelu**”.³¹ Zatočenik Rifat Begić je “**gledao kako ljudima urezuju krstove na čelo**”.³²

Početak maja 1992. u Bratuncu su pekaru Fejzi Raškaju (Albancu) naredili “**da ispeče 500 hljebova sa ucrtanim krstovima i ćiriličnim srpskim znamenjima u pecivu, a kada je to ovaj obavio, četnici su ga zaklali i njegovo tijelo ispekli u pekarskoj pećnici**”.³³

U Višegradskoj banji “Vilina vlas” i Zadružnom domu u Sasama zločinci su, pored genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, jednom broju zatočenika “**urezivali sa noževima krstove po tijelu, zabadali noževe i na razne načine ih mučili**”.³⁴ U Domu za zaštitu ženske djece i omladine u Višegradu zločinci su djevojkama cigaretama pravili krstove po njihovom golom tijelu.³⁵

Logoraše u osnovnoj školi u Kalinoviku i u Uzamnici (Višegrad) tjerali su, pored ostalog, da se krste.³⁶

³⁰ E. Bećirević, nav. dj., str. 151.

³¹ Isto, str. 44; N. Isanović, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA SJEVERNE I SJEVEROISTOČNE BOSNE, .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 68.

³² E. Bećirević, nav. dj., str. 167.

³³ M. Džanko, nav. dj., str. 108; N. Mašić, **ISTINA O BRATUNCU: AGRESIJA, GENOCID I OSLOBODILAČKA BORBA 1992-1995**, Općina Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, str. 50; V. Šabić, **GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 52.

³⁴ M. Sućeska, **KRVAVA ĆUPRIJA NA DRINI**, DES, Sarajevo, 2001, str. 316.

³⁵ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine - Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 1999, str. 387.

³⁶ .: **GRIJEH ŠUTNJE - RIZIK GOVORA**, Zbornik radova Međunarodne konferencije, održane u Sarajevu 10. i 11. marta 1999, pod nazivom “Kršenje ljudskih prava žena u BiH tokom rata '92-'95”, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 268; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED

“**Prilikom paljevine sela Holijaci**” zločinci su zarobili Čamila Karčića, prekrstili su ga, rafalom mu presjekli obje noge i pištoljem ga ubili.³⁷

Zločinac Veselin Vlahović Batko je na (okupiranoj) Grbavici, pored drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, posebno premlaćivanja, “**nožem crtao krstove po nateklinama /prebijenim i natečenim rukama - prim. S. Č./ ... Tri puta me je ubo nožem, u lijevu nogu ispod koljena, ima veliki nož i govori da Turke /tj. Bošnjake - prim. S. Č./ treba klati i da muslimansko uho neće ostati. Hvalio se da je do tada zaklao 67 ljudi, što djece, što žena. Rekao je da on ne može zaspati, ako nekoga ne prekolje ...**”.³⁸

Zločinac Dragan Damjanović je 30. augusta 1992. u mjestu Ravne (Vogošća), gdje su zatočenici iz logora “Planjina kuća” bili raspoređeni na prinudne radove, pored ostalog, “**naredio logorašu Muji Abazu da sjedne ispred njega, nakon čega je izvadio nož iz korica, te počeo sjeći po licu, urezujući mu krst, u vidu rasjekotine po nosu i iznad obrva, iz kojih rana je tekla krv niz lice, da bi mu potom naredio da postavi tanjir s hranom, kako bi se u isti slijevala krv, te ga prisilio da svu hranu zajedno sa krvlju pojede**”.³⁹

Navedeni zločinac je januara 1993, nakon odvođenja jednog broja zatočenika iz “Planjine kuće” na prinudne radove, logoraša Zahida Baručiju, “**koji je bio pretučen i u vrlo teškom zdravstvenom stanju usljed fizičkog maltretiranja u logoru od strane stražara i srpskih vojnika**”, maltretirao, “**postavivši ga da u tako teškom stanju leži na snijegu**” i urezivao mu bajonetom krst na čelu, “**usljed čega je Baručiji tekla krv niz lice**”.⁴⁰

PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 699 i 1025.

³⁷ AIIZ, inv. br. 5816, Republika Bosna i Hercegovina, Opština Novi Grad, Sarajevo, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, *IZJAVA* Huseina Kešmera.

³⁸ AIIZ, inv. br. 3-155, *IZJAVA* Lutvije Selimovića, 12. juli 1992.

³⁹ **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/51, Odjel za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv DRAGANA DAMJANOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 15. decembar 2006, paragraf 4 i str. 27.

⁴⁰ Isto, paragraf 7 i str. 48; M. Bisić - S. Kreho, **OBUKA ZA GENOCID (SUDE-NJE BORISLAVU HERAKU)**, Khalid Al-Ageely, Sarajevo, 1994, str. 157; E. Mura-

U logoru Sportski centar u Hadžićima Ljiljana Tešanović je po tijelu zatočenika Sulejmana Konakovića nožem urezivala krstove (tri krsta urezala je na njegovom licu i osam na leđima).⁴¹

Agresor je i u drugim logorima i zatočeničkim centrima prisiljavao Bošnjake da se krste i urezivali im krstove po tijelu.⁴²

čević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje građana “Porodice nestalih općine Vogošća”, Sarajevo, 2001, str. 38; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*.

⁴¹ A. Tafro - A. Bašić, **HADŽIĆI: ZLOČIN BEZ KAZNE**, Izdavač: Autori, Hadžići, 2014, str. 181-182. S tim u vezi, Sulejman Konaković, pored ostalog, navodi: “**Sjećam se ko’ sad da mi je rekla: ‘Jesi li ti Stevo’? Rekao sam: ‘Ne, ja sam Sulejman’.** Tako me je pitala svaki put, a ja bih odgovarao isto i ona bi mi urezivala krstove. Tjerala nas je da vodu pijemo iz lokve pored trafostanice u koju su urinirala trojica četnika. **Da bi se uvjerila da je pijemo, gurala bi nam glave sve do dna te lokve. To je bilo užasno**” (Isto, str. 182).

⁴² ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragraf 769; A. Ovčina, **BILEČKI VREMEPLOV**, Drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2011, str. 99.

F) Masovno protjerivanje i deportacija civila i civilnog stanovništva

Srpski agresor je, uz korištenje teškog naoružanja, artiljerije, tenkova i minobacača, uključujući i granate s hemijskim punjenjem, kasetne, napalm, aerosolne i modifikovane avio bombe, višecijevne bacače raketa s daljinskim navođenjem, te snajpere, kao i dobro obučenu, naoružanu i opremljenu pješadiju, planski i organizovano i s namjerom izvodio rasprostranjene i sistematske, direktne (vojne) napade na nezaštićena i nebranjena sela, naselja i gradove Republike Bosne i Hercegovine (u kojima nije bilo vojnih ciljeva) - protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata, ubijajući i ranjavajući civile i civilno stanovništvo i razarajući i uništavajući civilne objekte, barbariski ih istjerivao iz sela, naselja i gradova, prisiljavajući ih da napuste svoje kuće i stanove i svoju imovinu kako bi “očistili taj prostor od gamadi”.¹ U

¹ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 126 i 143; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, 397-1076 i 1106, te “DODATAK C - UBIJENA LICA”, str. 383-393; ∴ **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA UJEDINJENIH NACIJA OSNOVANE U SKLADU S REZOLUCIJOM 780 VIJEĆA SIGURNOSTI (1992)**, Dokument UN-S/1994/674, 27. maj 1994, **DODATAK VIII – LOGORI**, paragraf 490; ∴ **OPTUŽNICE PROTIV RADOŠANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA** (priredili Sabina Subašić-Galijatović i Enis Omerović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 21-22, 65, 138-141, 210, 214-215, 270-272, 276-278, 328, 331, 334-336, 389 i 393-394; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 842 i 956-1001; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 117-314 i 323; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 86-200 i 202-203; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 727-732, 793, 802 i 807-808; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 13, 50, 61, 570 i 578; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED

tom cilju, agresor je koristio različite metode, “koje uključuju prijetnje, zlostavljanje i zastrašivanje; pucanje na kuće, radnje i poslovne objekte ili upotrebu eksploziva; uništenje vjerskih i kulturnih institucija; nasilno transferiranje ili premještanje stanovništva; grupne egzekucije; vršenje zvjerstava koja imaju za cilj usadivanje straha među stanovništvom, poput torture, silovanja i unakaženja tijela i granati-

PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 18-19; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 142, 258, 277, 290, 292, 544-546 i 629; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 42 i 48-52; ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 54-51; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv NEĐE SAMARDŽIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 7. april 2004, str. 2, 10-11 i 13; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, TUŽILAC PROTIV RADOVANA STANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2, 10 i 22; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv GOJKA JANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-2, 4-5, 11, 34, 39 i 70-72; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 43, 54, 86, 114 i 120; T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992-1995**, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla - Sarajevo, 2007, str. (57), 59 i 330-331; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 139; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 20, 94-95, 109-110, 167-174 i 209. U napadima na nebranjene i nezaštićene gradove, naselja i sela “srpske snage su koristile naoružanje koje je garantovalo da će biti veliki broj ubijenih, uključujući tešku artiljeriju” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 324 i 793; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 330-331). Civili i civilno stanovništvo, izloženi direktnim i neselektivnim napadima, bježali su u strahu za svoje živote, napuštajući svoje domove, zemlju i svu imovinu (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 330-331).

Bošnjaci “muslimani su ubijani, terorizirani i protjerivani”, tvrdi Freimut Duve, “s jednim i jasnim ciljem da se Bosna ‘očisti’ od Bosanaca muslimanskog porijekla. I upravo to je, prema definiciji Ujedinjenih nacija ‘genocid’” (F. Duve, **SREBRENICA – GENOCID PO KONVENCIJI UN**, .: SREBRENICA sjećanje za budućnost, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured u Sarajevu, Sarajevo, 2005, str. 56).

ranje centara civilnog stanovništva”; “oduzimanje imovine ljudi natjeranih da odu - domova, farmi i poljoprivredne opreme. U nekim područjima, domovi i poljoprivredni objekti su srušeni, kako bi se isključila svaka mogućnost za povratak. Odlazak često uključuje duga i naporna putovanja, tokom kojih se od raseljenog /protjeranog - prim. S. Č./ stanovništva sistematski krađu uštedevine, nakit i druga lična svojina. Ljudi su izloženi batinanju i silovanju, uskraćuje im se hrana i sklonište. U mnogo slučajeva izbjeglo stanovništvo mora proći kroz područje oružanog konflikta”.²

² T. Mazowiecki, nav. dj., str. 57; Dž. Šestić, **BOSANSKA KRAJINA - KRVAVI PIR VELIKOSRPSKOG NACIZMA, .: VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA KRAJU XX STOLJEĆA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 226; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 466; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 596-1001; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 117-314 i 323; .: **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI**, str. 86-200 i 202-203; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 397-1076 i 1106, te “*DODATAK C - UBIJENA LICA*”, str. 383-393; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 708-710, 727-728, 789, 802 i 807-808; **ICTY**, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 13, 50, 61, 570 i 578; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 18-19; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 573; **ICTY**, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 277; **ICTY**, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 42 i 48-52; **ICTY**, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 51-54; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv NEĐE SAMARDŽIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 7. april 2004, str. 2 i 10-11 i 13; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, TUŽILAC PROTIV RADOVANA STANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2, 10 i 22; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj:

Prilikom napada na sela, naselja i gradove agresor je sistematski tukao, mučio, zarobljavao, fizički i psihički zlostavljao civile i civilno stanovništvo, istjerivao ih iz kuća i stanova, pri čemu su zločinci pljačkali (novac, zlato, satove), **“kuće uništavali, a stoku ubijali”**. Ubijeni su brojni Bošnjaci, civili i civilno stanovništvo, uključujući i žene i djecu. Tijela ubijenih su unakazivali i odsijecali im glave.³

X-KR-05/161, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv GOJKA JANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-2, 4-5, 11, 34, 39 i 70-72. Zločinci su **“redovito u toku sprovođenja prognanika, bilo pješice ili vozilima, vršili pretrese, prijeli, tukli, pa i ubijali, oduzimajući eventualno sakrivene dragocjenosti i novac. Događalo se da su ih skidali do gole kože i takve ih, dakle nage, tjerali na slobodnu teritoriju, što je predstavljalo još jednu vrstu torture i poniženja ovih žrtava. Ova ordinarna pljačka pokretne i nepokretne imovine, te oduzimanje dragocjenosti i novca, imalo je i svrhu totalnog ekonomskog uništenja, odnosno osiromašenja preživjelog i protjeranog muslimanskog naroda ...”** (Dž. Šestić, nav. dj., str. 226).

³ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 143; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 330; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 596-1001; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 117-314 i 323; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 86-200 i 202-203; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 397-1076 i 1106, te **“DODATAK C - UBIJENA LICA”**, str. 383-393; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 727-728, 802 i 807-808; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 13, 50, 61, 570 i 578; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 18-19; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 573; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 142, 145, 277, 287-288, 544, 546 i 629; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 42 i 48-52; ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 51-54; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, Odjel I za ratne

Poslije izvođenja napada i nakon zauzimanja gradova i sela, srpske oružane snage, a **“ponekad i srpski civili”**, **“koristili su isti obrazac ponašanja”**: civili i civilno stanovništvo sistematski su hapšeni, premlaćivani, okupljeni (**“sakupljeni su muškarci, žene i djeca”**), a zatim su muškarci često razdvajani od žena i djece, hapšeni i zatvarani/zatočavani u koncentracione logore i druge zatočeničke centre. Zločinci su istovremeno sistematski pljačkali i spaljivali bošnjačke kuće i stanove, ubijali, spaljivali i ranjavali civile i civilno stanovništvo, te silovali i seksualno zlostavljali žene, djevojke i djevojčice.⁴

zločine u krivičnom predmetu protiv NEĐE SAMARDŽIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 7. april 2004, str. 2 i 10-11 i 13; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, TUŽILAC PROTIV RADOVANA STANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2, 10 i 22; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv GOJKA JANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-2, 4-5, 11, 34, 39 i 70-72; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 54 i 86-89.

Srpske snage su tokom oružanih napada na gradove i sela tukle i na druge načine zlostavljale civile Bošnjake, nanoseći im teške tjelesne ili psihičke povrede. Naprimjer, tokom napada na grad Bosanski Novi **“srpski vojnici su zarobili jednog svjedoka i njegovog brata, te ih natjerali da kleče okrenuti prema zidu. Ti srpski vojnici su ih potom natjerali da pjevaju srpske pjesme i pucali po zidu oko njih. U Kotor-Varoši, pripadnici jedne srpske paravojne jedinice podvrgli su teškom zlostavljanju grupu Muslimana iz naselja Kotor. Ti Srbi su Muslimane tukli puškama i vrijeđali, nazivajući ih ‘balijama’ i ‘ustašama’. Osim toga, na jednog od Muslimana su pustili psa, a nekoliko Muslimana su prisilili da tuku članove svoje porodice. Nakon napada na muslimansko selo Mješaja/Trošanj u opštini Foča, srpski vojnici tukli su seljane Muslimane kundacima i granama, udarali ih nogama i nazivali ih ustašama. Uslijed tog surovog premlaćivanja jedna od žrtava je izgubila oko”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 802).

⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 397-1076 i 1106, te **“DODATAK C - UBIJENA LICA”**, str. 383-393; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 596-1001; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 117-314 i 323; **∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 86-200 i 202-203; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRA-

Politika i praksa protjerivanja i deportacije Bošnjaka je planski, masovno, organizovano i sistematski sprovedena raznim sredstvima i na različite načine u svim okupiranim mjestima, sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, kao i gradovima u opsadi. Srpske oružane snage su “**napadale gradove i sela koji nisu bili vojni ciljevi**”, čime su protjerivanje i deportacije civilnog stanovništva bili cilj, radi formiranja etnički, nacionalno i vjerski čistih srpskih teritorija i uništenja Bošnjaka, pripadnika nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. Nakon izvođenja napada na gradove i sela, muškarci, žene i djeca su sakupljeni, a zatim su često razdvajani, te je većina uhapšena i zatočena u logore i druge zatočeničke centre, u kojima su držani u različitom trajanju. Većinu su, s jasnom namjerom “**da ih trajno rasele**”, protjerali i/ili deportovali. Namjera takve politike i prakse imala je za cilj da se Bošnjaci, žrtve genocida, trajno protjeraju. Istovremeno i nakon protjerivanja i deportovanja masovno su razarane njihove kuće, radnje, vjerski i kulturni objekti, a imovina konfiskovana ili bez naknade predana u vlasništvo paradržavnoj tvorevini Srpskoj republici Bosni i Hercegovini/ Republici Srpskoj.⁵

GOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 2, 21-25, 573-574 i 577; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 727-732 i 807-808; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 13, 50, 61, 570 i 578; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 18-19; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 573; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 277; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv NEĐE SAMARDŽIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 7. april 2004, str. 2, 10-11 i 13; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, TUŽILAC PROTIV RADOVANA STANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2, 10 i 22; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv GOJKA JANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-2, 4-5, 11, 34, 39 i 70-72.

⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 596-1001; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRE-

Protjerivanje Bošnjaka agresor je vršio po istom modelu i “**po jednom istom obrascu**”, tako što je artiljerijom i drugim oruđima napadao mjesta, gradove, naselja i sela, od čega je ubijen i ranjen određeni broj civila i uništeni brojni civilni objekti, nakon čega je nastupala pješadija koja je istjerivala civile i civilno stanovništvo iz kuća i stanova, pri čemu je određeni broj ubijen i ranjen. Mnoge muškarce (iz grupe preživjelih) agresor je odvajao od žena, djece i starih i odvodio u koncentracione logore i druga mjesta zatočenja, a druge civile - muškarce, žene i djecu, također, odvodio u logore i druga mjesta zatočenja i protjerivao i/ili deportovao. Nakon toga, kada je mjesto, grad, naselje i selo, poslije zauzimanja i

TRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 117-314 i 323; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 86-200 i 202-203; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 397-1076 i 1106, te “*DODATAK C - UBIJENA LICA*”, str. 383-393; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 727-728 i 807-808; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 1038 i 1054; M. Begić, nav. dj., str. 209. “**JNA i vojne jedinice bosanskih Srba**”, tvrdi dr. Christian Schwarz - Schilling, “**prvo su opkoljavale gradove; onda su počinjali sa granatiranjem tih gradova teškom artiljerijom i pucanjem iz teških mitraljeza. Smjenjivali su se stalno granatiranje, mirne faze i iznenadni napadi i ciljano gađanje ljudi po ulicama kako bi stanovnike iscrpili fizički i psihički. Blokiral su transporte hrane i humanitarnu pomoć koji su preko UNHCR-a slani u opkoljene gradove, potom bi ih djelomično, u manjem obimu propuštali kako međunarodnu zajednicu ne bi prekomjerno provocirali. Ovo stanje je na kraju potrajalo i do tri godine. A kada bi smatrali kako su dovoljno izgladnili i slomili stanovništvo, počinjala bi vojna ofanziva kako bi zauzeli mjesto, dijelom uz pomoć vojnika iz Srbije opremljenih svim potrebnim naoružanjem, tenkovima, a dijelom čak i avionima koji su pripadali nekadašnjoj Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Poslije zauzimanja bi se pojavile ‘specijalne jedinice’, ponekad ih je organiziralo srbijansko Ministarstvo unutrašnjih poslova; nastupale bi kao paravojne jedinice i obavljale stravičan posao etničkog čišćenja. Kuće nesrba koje još nisu bile znatnije uništene granatiranjem, sistematski su ili dizane u zrak ili bi ih zapalili. Stanovnike bi istjerivali iz kuća ili ubijali, žene bi dijelom silovali na očigled njihovih porodica ili u posebnim logorima a stanovništvo koje bi preostalo autobusima bi prebacivali u koncentracione logore ili bi ih otjerali u okolne šume, ukoliko nisu već sami pobjegli. Kuda god bi prošle ove trupe, one su sela i njihovu okolinu ‘tretirale’ na isti način (Ch. Sch. Schilling, **SREBRENICA - JESU LI IZVUČENE POUKE? ∴ SREBRENICA SJEĆANJE ZA BUDUĆNOST**, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo, Sarajevo, 2005, str. 88).**

okupacije, ostalo ispražnjeno od Bošnjaka (bez Bošnjaka), zločinci su organizovano i na druge načine sistematski pljačkali njihovu pokretnu imovinu i svojinu i spaljivali civilne objekte.⁶

Desetine, hiljade i stotine hiljada civila, uglavnom Bošnjaka, protivzakonito su planski i organizovano protjerani iz svojih domova i/ili deportovani različitim transportnim sredstvima (čak i u stočnim vagonima) u druga mjesta unutar i izvan Republike Bosne i Hercegovine, ostavljajući cjelokupnu imovinu. Protjerivanje i deportacija civila i civilnog stanovništva imali su za cilj eliminaciju Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. Jedan od dokaza politike da se Bošnjacima “**zatre trag**” je, pored ostalog, i (prisilno) protjerivanje i deportacija tog naroda. Meta napada bili su civili i civilno stanovništvo i civilni objekti, posebno vjerski objekti, koji su granatirani, pri čemu su mnogi civili i civilno stanovništvo ubijeni i ranjeni, a civilni objekti uništeni. Takva politika i praksa potvrđuje postojanje ciljane strategije napada na civile i civilno stanovništvo i civilne objekte. Bošnjaci s područja istočne Hercegovine, istočne i sjeverne Bosne, Bosanske krajine i drugih mjesta (sela i gradova) ubijani su, ranjavani i protjerivani i deportovani (silom, zastrašivanjem i sl.). Protjerivanje i deportacija Bošnjaka bili su sastavni dio planskog, masovnog, organizovanog, rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civila i civilnog stanovništva, čiji je cilj “**ostvarenje historijskog cilja Velike Srbije**”. Agresor je organizovao “**konvoje autobusa i vozove koji su desetine hiljada muškaraca, žena i djece odvozili ...**”. Među primjerima kampanje organizovanog zastrašivanja i vršenja pritisaka očigledna je, pored ostalog, prijetnja emitovana na srpskom radiju Prijedor, kojom su Bošnjaci, po ugledu na nacističku politiku i praksu, pozivani da napuste grad pod prijetnjom egzekucija: “**Za svakog Srbina ubijenog na frontu, biće ubijeno deset Muslimana**” i “**za svakog ubijenog Srbina u Sarajevu biće ubijena dva Muslimana u Banja Luci**”.⁷

⁶ .: **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 490; M. A. Sells, **IZNEVJERENI MOST : RELIGIJA I GENOCID U BOSNI**, ITD “Sedam”, Sarajevo, 2002, str. 18, 33, 36, 40-41, 102 i 162.

⁷ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 21-22, 65, 138, 140-141, 210, 214-215, 270-272, 276-278, 328, 331, 334-336, 389 i 393-394; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 22-23, 109-110, 227-229, 266, 350-352 i 465-470; R. Gutman, **SVJEDOK GENOCIDA**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Institut

Agresor i njegovi kolaboracionisti planirali su reduciranje Bošnjaka na beznačajnu brojku u budućoj srpskoj državi. Svoju pretpostavku o visokom natalitetu nad Bošnjacima “preveli su u imperativ da se eliminira većina ne-srba sa teritorije koju smatraju svojom”.⁸

za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1995, str. 14, 56-57, 68, 82-85; 110, 465-470 i dr; ∴ **UJEDINJENE NACIJE, VIJEĆE SIGURNOSTI, KONAČAN IZVJEŠTAJ KOMISIJE EKSPERATA ...**, paragraf 490; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 330-331; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 466; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 596-1001; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 117-314 i 323; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 86-200 i 202-203; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 397-1076 i 1106, te “*DODATAK C - UBIJENA LICA*”, str. 383-393; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 727-732 i 807-808; B. Macić, **PRISILNO RASELJAVANJE U BOSANSKOJ KRAJINI 1991-1995**, ∴ ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22. do 24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 661-676; ∴ **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 445-451; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA* 1. septembar 2004, paragrafi 106, 116, 327-332 i 548-570; C. del Ponte - Ch. Sudetic, **GOSPOĐA TUŽITELJICA: SUOČAVANJE S NAJTEŽIM RATNIM ZLOČINIMA I KULTUROM NEKAŽNJIVOSTI**, Buybook, Sarajevo, 2008, str. 58 i 65-66; M. A. Sells, nav. dj., str. 162; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 94-95 i 167-168; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 53. Michael A. Sells tvrdi, pored ostalog, kako su Bošnjaci “iz domova i domovine istjerani zato što su bili muslimani ...” (M. A. Sells, nav. dj., str. 162).

⁸ R. Donia, **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1996, IZVODI IZ IZLAGANJA POSLANIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE KAO DOKAZNI MATERIJAL NA MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM TRIBUNALU U HAGU**, University press - Izdanja Magistrat, Sarajevo, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, Sarajevo - Tuzla, 2012, str. 237; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRE-*

Srpski nacionalizam “operira izmišljanjem opasnosti od natalitetne ekspancije Drugih”. Radovan Karadžić je “izmišljanjem straha od te bombe” i šireći taj strah izjavljivao kako u paradržavnoj tvorevini Republici Srpskoj može “ostati da živi oko 5 % muslimana: samo tako neće svojim politički programiranim natalitetom za nekoliko decenija ponovo brojčano nadmašiti Srbe”.⁹

Zločinac Radoslav Brđanin je 1992. zastupao stav, artikulisan u izjavi da se “na teritoriji koja je trebala biti Velika Srbija” “može prihvatiti prisustvo najviše dva posto svih ne-Srba”.¹⁰ Upravnik koncentracionog logora Trnopolje Slobodan Kuruzović je “objašnjavao srpski plan da se smanji broj Muslimana u Prijedoru na 10 posto ili manje, rekavši kasnije da je taj postotak 2 posto ili manje”.¹¹ Zločinci (srpski isljednici) su jednoj žrtvi, dok su je “saslušavali”, “rekli da su dobili naređenje ‘odozgo’ da ubiju sve osim 3-4% Muslimana u Brčkom”.¹² Radislav

TRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 636; M. Begić, nav. dj., str. 110.

⁹ E. Zgodić, *TERITORIJALNI NACIONALIZAM: IDEOLOGIJA, ZLOTVORSTVO I ALTERNATIVE*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 329-330. Srpski nacionalisti su širili strah i “od albanskog nataliteta: u njemu je srpski nacionalizam vidio i vidi, osviještenu, programiranu politiku albanskih separatista, a njen je tobožnji cilj da Albanci putem demografskog rata dođu do osvajanja i prisvajanja tuđih - srpskih teritorija” (Isto, str. 330).

¹⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 89. Zločinac Brđanin je “zastupao tri faze čišćenja područja ne-Srba: (1) stvaranje nemogućih uslova zbog kojih bi sami otišli sa tog područja, uključujući taktiku pritisaka i zastrašivanja; (2) protjerivanje i izganstvo i (3) likvidiranje preostalih koji se ne bi uklapali u njegov koncept ovog područja” (Isto).

Brđanin se “služio pogrđnim i uvredljivim rječnikom” kada je javno govorio o Bošnjacima, otvoreno ih nazivao narodom “drugog reda”, “gamadima”, te “govorio da će u novoj srpskoj državi ono malo Muslimana i Hrvata, koliko će moći u njoj da ostanu, biti ‘hamali’, tj. korišteni za niže poslove” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 1053).

¹¹ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 466.

¹² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TU-*

Vukić, visoki funkcioner Srpske demokratske stranke i paradržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine/Republike Srpske, po ugledu na naciste, smatrao je **“da djeca iz mješovitih brakova ’valjaju samo za pravljenje sapuna’**”.¹³

Bošnjaci su (pod uperenim pištoljima) bili prisiljeni da prije protjerivanja potpišu izjave **“da odlaze svojevolljno”, “da se odriču svoje imovine”** (da potpišu dokumente - **“papire da predaju svoju ličnu imovinu ili susjedima ili u zamjenu za pravo da napuste Bosnu”**) i da **“prepišu svoju imovinu”** paradržavnoj tvorevini Srpskoj republici Bosni i Hercegovini /Republici Srpskoj. **“Neki odlaze tiho, drugi plaćuci ...”**¹⁴ U cilju organizovanijeg i efikasnijeg protjerivanja civilnog stanovništva u okupiranim općinama su, pored ostalog, formirane **“komisije za iseljavanje”, “putne agencije”, “agencije za razmjenu”, “agencije za razmjenu nekretnina”** i sl.¹⁵

ŽILASTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 636 i 998.

¹³ Isto. Vukićeva izjava, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu *Tadić*, **“odražava atmosferu diskriminacija protiv ne-Srba. Srbi koji ranije nisu ispoljavali nacionalističke tendencije ohrabrivani su putem propagande da prihvate politiku diskriminacije, pri čemu je svako neslaganje ušutkivano, a prihvatanje je bilo neophodno za napredovanje u okviru SDS-a. Oni koji su odbili da se povinuju smatrani su izdajnicima”** (Isto, paragraf 466).

¹⁴ R. Holbrooke, **ZAVRŠITI RAT**, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, str. 36; R. Gutman, nav. dj., str. 164-169; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 672 i 804; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, **PRESUDA**, 1. septembar 2004, paragrafi 116 i 629; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, **PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragrafi 366 i 807-808; M. Begić, nav. dj., str. 94.

¹⁵ **∴ BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA ...**, str. 445-451; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, **PRESUDA**, 1. septembar 2004, paragrafi 254 i 552-553; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, **PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragrafi 364 i 380; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM

Zločinci su u toku protjerivanja Bošnjaka, **“bilo pješice ili vozilima, vršili pretrese, prijetili, tukli, pa i ubijali, oduzimajući eventualno sakrivene dragocjenosti i novac. Događalo se da su ih skidali do gole kože i takve ih, dakle, potpuno nage, tjerali na slobodnu teritoriju, što je predstavljalo još jednu vrstu torture i poniženja ...”**.¹⁶

Agresor je hiljade i stotine hiljada Bošnjaka s područja Prijedora, Sanskog Mosta, Ključa, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe, Bihaća, Bosanskog Petrovca, Bosanske Gradiške, Banje Luke, Čelince, Kotor-Varoša, Pnjavora, Teslića, Doboja, Šipova, Donjeg Vakufa, Bosanskog Šamca, Brčkog, Bijeljine, Zvornika, Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, Sokoca, Rogatice, Višegrada, Rudog, Čajniča, Foče, Kalinovika, Gacka, Nevesinja, Bileće, Trebinja, Sarajeva (Ilijaš, Vogošća, Novi Grad, Novo Sarajevo, Centar, Ilidža, Hadžići, Trnovo i Pale) i drugih okupiranih mjesta i gradova u opsadi, te s područja sigurnih zona Ujedinjenih nacija, kao i sa slobodnih područja Republike Bosne i Hercegovine, protjerao i deportovao iz svojih domova. Prilikom i u toku protjerivanja i deportacije civili i civilno stanovništvo su mučeni, premlaćivani, zastrašivani, fizički i psihički zlostavljani, pljačkani, silovani i ubijani.¹⁷

I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 831; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 266; J. Trbić, **ISTINE I LAŽI: dijelovi knjige “Gluho doba” i novi tekstovi (publicistika, eseji, analize i rasprave)**, BZK Preporod BiH, BZK Preporod Bijeljina, Bijeljina/Sarajevo, 2013, str. 235 i 266.

¹⁶ Dž. Šestić, nav. dj., str. 226.

¹⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 297-701, 727-732 i 807-808; Dž. Šestić, nav. dj., str. 226; M. Begić, nav. dj., str. 20 i 94. U manjem broju protjerivani su i Hrvati (Isto).

Autobuse pune Bošnjaka **“protjeranih s teritorija što ih je zauzela srpska vojska zaustavljale su vojne ili paravojne jedinice. Od tih izbjeglica, koji su već izgubili svoje zajednice, domove i sve što su posjedovali u svojim domaćinstvima, sada su otimali sve što im je još preostalo od bilo kakve vrijednosti, od novca do bezvrijednog nakita, pa čak i cipele. Ukradeno vjenčano prstenje – beznačajne novčane vrijednosti u poređenju sa ogromnim plijenom koji su opljačkale paravojske – predstavljalo je posljednji simbol kolektivnog identiteta, kao i simbol budućeg produktivnog potencijala. Izgleda da je taj simbolizam produktivne budućnosti stajao iza bizarne opsesije nekih srpskih vjerskih nacionalista kada su krali vjenčano prstenje od Bošnjakinja i davali ga vlastitim djevojkama”** (M. A. Sells, nav. dj., str. 40-41).

Veliki broj Bošnjaka iz Prijedora, Banje Luke, Bosanskog Novog, Sanskog Mosta, Prnjavora, Doboja, Bijeljine, Brčkog, Zvornika, Bratunca, Vlasenice, Rogatice, Foče, Gacka, Nevesinja i drugih mjesta i gradova protjeran je i deportovan u Hrvatsku, Saveznu republiku Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru), Makedoniju **“ili neko drugo mjesto”** izvan okupirane teritorije Republike Bosne i Hercegovine.¹⁸

“Uprkos ubistvima, hapšenjima i raširenoj diskriminaciji” jedan broj Bošnjaka je **“odlučio ostati u svojim domovima ili jednostavno nije imao drugog izbora. U tim slučajevima, srpske vlasti i srpske snage su te grupe često fizički istjerivale. To se dogodilo u mnogim opštinama, uključujući Banja Luku, Bijeljinu, Bosansku Krupu, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajnice, Foču, Gacko, Hadžiće, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prnjavor, Sanski Most, Trnovo, Vlasenicu i Zvornik. U nekim slučajevima, to je provedeno u okviru velikih operacija u kojima su transport i pratnju obezbjeđivale srpske /okupacione - prim. S. Č./ vlasti, koje su uz to, ponekad i uspješno, nastojale u premještanje stanovništva uključiti međunarodne organizacije.”**¹⁹

Civilnom stanovništvu koje nije protjerano, a koje nije uspjelo pobjeći, srpski agresor je nametnuo **“nepodnošljive životne uslove, u kojima je bilo nemoguće nastaviti živjeti”** i koji su natjerali Bošnjake da traže dozvolu za odlazak. Bošnjacima su uskraćivana temeljna ljudska prava (pravo na zapošljavanje, sloboda kretanja, ljekarska njega, propisni sudski postupak i dr.) i živjeli su izloženi brojnim opasnostima i raznim diskriminacijskim mjerama (ograničenje kretanja, svakodnevni pretresi kuća i stanova, pljačka i uništavanje privatne, kulturne i vjerske imovine, premlaćivanja, ubistva, silovanja i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava). Od njih je traženo da potpišu izjavu o lojalnosti srpskim okupacionim vlastima i u nekim slučajevima (u Prijedoru, Bosanskom Šamcu i Brčkom), morali su (po uzoru na nacističku politiku i praksu prema Jevrejima u Drugom svjetskom ratu), nositi bijele trake

¹⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 728. S područja nekoliko općina, kao što su, naprimjer, Banja Luka, Prnjavor i Doboj, **“na isti način, premda u manjem broju, iseljavani su i Hrvati”** (Isto).

¹⁹ Isto, paragraf 730.

oko ruke (na rukavima) i na prozorima kuća i stanova istaći “**bijele zastore, čaršafe**” “**kako bi se mogli razlikovati**”. Otpušteni su s posla, oduzimano im je zdravstveno osiguranje, isključivana im je struja, voda, telefon, zabranjivano djeci da idu u škole, vođene su kampanje organizovanog maltretiranja, premlaćivanja, strašnog zlostavljanja, zastrašivanja i druge zločinačke aktivnosti.²⁰

²⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 150 i 466; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASHTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 609 i 838; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 548-549, napomena 1399, 551 i 1033-1041; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 728-732, 784-786 i 790; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 125, 307, 544-546 i 629; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragraf 19; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 478-480; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 42 i 53; **∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČINI NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 1999, str. 107 i 232-233; T. Zülch, **ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE PREMA GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ..., str. 44-45; M. A. Sells, nav. dj., str. 33; W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 18 i 117; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA: ŽRTVE O ZLOČINIMA**, Izdavač: Autor, Brčko, 2009, str. 250-251; E. Bećirević, nav. dj., str. 149; M. Begić, nav. dj., str. 169. Srpski radio Prijedor je, nakon zauzimanja Prijedora, 30. aprila 1992, “**neprestano emitovao zahtjeve da nesrbi označe svoje domove tako što će ih izvana označiti nečim bijelim**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASHTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 838). Naime, oni civili i civilno stanovništvo koji nisu ubijeni i/ili nisu odvedeni u koncentracione logore, “**morali su nositi bijele trake na rukavima, kako bi se mogli razlikovati i stalno su bili izloženi maltretiranju, premlaćivanju i još gorim postupcima, a taktika zastrašivanja bila je uobičajena ...**” (ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 150 i 466). Na ulaznim vratima prodavnica

Oni koji su pokušali napustiti okupirano područje **“morali su se boriti sa procedurom odlaska”**, koju je odredio agresor, **“ograničavajući to pravo”**. Naime, **“procedura za odlazak uključivala je potpisivanje izjave u kojoj pojedinac izjavljuje da odlazi dobrovoljno i ostavlja svu svoju imovinu”** okupacionim vlastima te **“da se neće vratiti u svoj zavičaj”**. Takve dokumente Bošnjaci nisu dobrovoljno potpisivali, **“već su to radili s namjerom da pobjegnu od nepodnošljivih životnih uslova koji su im nametnuti”**. Nije uvijek bilo moguće dobiti dozvolu za odlazak, jer je agresor u nekoliko slučajeva sprečavao, barem na početku, vojno sposobnim muškarcima da napuste svoje domove.²¹

Agresor je u užasnim uslovima organizovao svakodnevne konvoje autobusa, kamiona i vozova **“koji su desetine hiljada muškaraca,**

stajali su plakati s natpisom: **“Muslimanima zabranjen ulaz”** (.: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 230).

Nakon okupiranja Bosanskog Šamca, 17. aprila 1992, srpski Krizni štab je **“građanima muslimanske i hrvatske nacionalnosti naredio da nose bijele trake na rukavu”**, **“kako bi se razlikovali od Srba”** (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 478-480; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 609. **“Svjedok C”** u predmetu ICTY-a *Simić i drugi* **“je posvjedočio da je, nakon 17. aprila 1992. na radiju čuo naredbu o nošenju bijelih traka na rukavu. Odnosila se samo na Muslimane i Hrvate. Hajrija Drljačić je posvjedočila da je 18. aprila na svojim ulaznim vratima vidjela zalijepljenu obavijest da Muslimani i Hrvati moraju nositi bijele trake na rukavu. Komšije su joj rekle da je tu odluku izdao Krizni štab”** (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 478-480).

Civili i civilno stanovništvo morali su, početkom maja 1992, nakon okupacije Brčkog, **“nositi bijele trake oko ruku”**. Tako su srpski vojnici jednom broju civila, 5. maja 1992, naredili da s njima **“pođu u brčansku kasarnu JNA. Morali smo sa sobom ponijeti i oko ruku staviti bijele trake od čaršafa, valjda kao znak da se predajemo. Krenuli smo prema kasarni, koja se nalazila nedaleko od naše ulice i susreli smo jednog Bošnjaka koji je, također, nosio bijelu traku oko ruke. Neko od nas ga je pitao šta će mu ta traka, na što nam je on odgovorio da mora da je nosi kako bi se znalo da je musliman”** (M. Mujkić, nav. dj., str. 250-251).

²¹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 551 i 553; * * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 226.

žena i djece odvezli” - protjerali i deportovali s okupiranih teritorija Republike Bosne i Hercegovine.²²

Brojni Bošnjaci s područja Prijedora autobusima su protjerivani - prevoženi u Republiku Hrvatsku **“u sklopu kampanje sistemskog protjerivanja”**. Iz Trnopolja je juna 1992. **“otišao jedan konvoj na teritoriju pod kontrolom Armije R BiH”**. Srpska policija i vojska **”obezbjeđivala”** je konvoje koji su prevozili civile i civilno stanovništvo iz logora Trnopolje u Doboj i Travnik. Tako je, pored ostalog, u augustu 1992. iz Trnopolja za Doboj **“otišao konvoj u kojem je oko 2.000 ljudi, uključujući žene, djecu i cijele porodice, bilo natrpano u dvadesetak željezničkih vagona”**.²³

²² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 116; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 692; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 136; M. Begić, nav. dj., str. 94, 167-168 i 170-171.

²³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394, 559 i 1025; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 477 i 498-499; M. Begić, nav. dj., str. 20, 94 i 168. Organizovani konvoji (autobusima, kamionima i vozovima) kojima su u ljeto 1992. protjerivani i deportovani Bošnjaci s područja Prijedora **“išli su pravcem: Prijedor – Skender Vakuf – Travnik; Prijedor – Bosanska Gradiška – R Hrvatska; Prijedor – Doboj”** (M. Begić, nav. dj., str. 94 i 168). Civili i civilno stanovništvo su **“transportovani u vozilima koja su bila pretrpana, u konvojima je bio i veliki broj male djece, žena i starih osoba. Ova putovanja trajala su dugo, uz namjerna zaustavljanja konvoja na mjestima na kojima nije bilo nikakve zaštite od sunca. Kako je bilo ljeto, zbog velikih vrućina, nedostatka vode, veliki broj protjeranih je dehidrirao i bio u teškom zdravstvenom stanju. Tokom kretanja konvoja, najčešće pratioci nisu dozvoljavali da se uz put sipa voda. Nije dozvoljavano vršenje fizioloških potreba. Uz put su konvoji stajali u naseljima, gdje su civili i vojnici srpske nacionalnosti ulazili u vozila i vršili zlostavljanja, pljačkanje, fizička i psihička maltretiranja, bilo je slučajeva da su pojedine žene ili djevojke nasilno izvođene i silovane”** (Isto, str. 94-95). Pored toga, **“pljačka je bila uobičajen obrazac. Uz prijetnje, oduzimali su novac, zlato i druge dragocijenosti. U toku putovanja po nekoliko puta vršene su pljačke. Pljačku novca i ostalih dragocijenosti vršili su direktno srpski vojnici ili su vozači i ljudi iz vozila u njihovo ime morali sakupljati novac, zlato, satove i drugo. Policajci iz Interventnog voda su svjedočili o pljačkanju ljudi iz konvoja: ‘Ljude koje smo obezbjeđivali pljačkali smo mi iz Interventnog voda. To je neko odozgo naredio**

Nakon napada na Hambarine agresor je razdvojio žene od muškaraca, **“a najmanje jedan autobus je prevezao muškarce u logor Trnopolje”**. U Kozarcu su se **“za vrijeme prekida vatre vlastima bosanskih Srba predali, uglavnom, civili bosanski Muslimani, koje su kasnije s područja protjerali uniformisani vojnici ... Protjerani su žene i djeca i prebačeni u logore Keraterm, Omarska i Trnopolje”**. Poslije zauzimanja i okupacije Prijedora **“ljudi su otišli ili su u pratnji pripadnika vojske bosanskih Srba i jednog tenka odvedeni do mjesta gdje su ljudi s bijelim trakama na ramenima autobusima odvezeni u logore Keraterm, Omarska i Trnopolje ... Poslije napada na Bišćane i Čarakovo, civili su morali napustiti svoja sela i rečeno im je da se skupe na različitim sabirnim punktovima, odakle ih je otprilike nekoliko hiljada autobusima odvezeno u logore Keraterm, Omarska i Trnopolje”**.²⁴

Logor Trnopolje je **“postalo tranzitna stanica u procesu protjerivanja nesrpskog stanovništva iz Bosanske krajine. Mnogi ljudi iz Prijedora odvedeni su u Trnopolje nakon napada snaga bosanskih Srba na njihova sela, a drugi su u Trnopolje dolazili samoinicijativno, da bi zatim u konvojima i autobusima odvođeni s tog područja. Stanovnici nesrpske nacionalnosti često su i sami željeli otići i tražili su konvoje koje su**

komandiru Miroslavu Parašu i time je najčešće rukovodio Dado Mrđa. Njega su se svi bojali. Ljudima bi se davale kese i onda bi se sve to njemu predavalo. Kasnije, nekada bi nam poslali oko 100 maraka, ali ostalo je sve završavalo kod načelnika Sime Drljače. Ukoliko nisu bili zadovoljni sa novčanim iznosima ili drugim, tražili su još. Često su prijeteći tako što bi izveli nekog iz vozila, prisanjajući mu pištolj na glavu i prijeteći da će ga ubiti ili da će mu ubiti dijete ako ne sakupi što više novca, zlata ...” (Isto, str. 95).

²⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 549, napomena 1399; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 326; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 466; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, str. 53; M. Begić, nav. dj., str. 170. Iz Trnopolja (najčešće iz logora i sa stadiona u Tukovima) svakodnevno su (za Karlovac i Travnik) odlazili konvoji sa protjeranim i deportovanim civilima i civilnim stanovništvom. Općinski Crveni krst je sačinjavao spiskove za protjerivanje i deportacije, **“a odobrenje je davala policija tzv. srpske opštine Prijedor”** (M. Begić, nav. dj., str. 170).

organizovale vlasti bosanskih Srba. Međutim, ti ljudi nisu odlazili svojom voljom, nego su na to bili prisiljeni usljed nametnutih uslova”. Po- red toga, agresor je civile i civilno stanovništvo često prisiljavao “da potpišu dokumente kojim se odriču prava na svu svoju imovinu koja ostaje za njima u korist Srpske Republike BiH”.²⁵

Agresor je istovremeno okupirana područja s kojih su protjerani Bošnjaci (ali i Hrvati) naseljavao “**srpskim izbjeglicama koje su pristizale iz Hrvatske**”, posebno na području Bosanske krajine i sjeverne Bosne.²⁶

Maja 1992. preko 5.000 Bošnjaka protjerano je preko Doboja u Ma- glaj. Agresor je, prije nego je odobrio protjerivanje, prinudio “**svaku pu- noljetnu osobu da potpiše izjavu kojom se odriču cjelokupne svoje pokretne i nepokretne imovine u korist srpske vlasti, te da se neće vratiti u svoj zavičaj**”.²⁷

Srbi su, “**poput Auschwitza**”, ukrcali “**Muslimane u teretne vagon**e”. “**Prva dva voza, u kojima se nalazilo oko 4.000 ljudi deportiranih iz mjesta Kozarca, prošla su kroz Banja Luku oko 12. juna /1992. - prim. S. Č./.** Dio ljudi je bio u putničkim vagonima, dok je većina putovala u stočnim.” I “**ljudi koji su bili u putničkim vagonima izgledali su iscr- pljeno i bili su u užasnom stanju**”.²⁸

O protjerivanju Bošnjaka s područja Kozarca juna 1992. značajne podatke pruža i Tadeusz Mazowiecki: “**Prvi konvoj koji je napustio Trnopolje sastojao se od pet kamiona, koji su prevozili 1.800 ljudi. Za vrijeme puta, u trajanju od dva ili tri dana, nije bilo ventilacije niti su zatvorenici dobijali hranu i vodu. Mnogi stariji ljudi i bebe su umrli od gušenja. Srpske snage su sistematski tražile otkupninu, tražeći od ljudi sa svakog kamiona da skupe određenu sumu novca, prije- teći da će u protivnom ubiti djecu. U Doboju su morali marširati duž**

²⁵ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 116; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 237.

²⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 117.

²⁷ Dž. Šestić, nav. dj., str. 226.

²⁸ R. Gutman, nav. dj., str. 82-83.

miniranog puta, prije nego što su prešli rijeku Bosnu preko starog visećeg mosta. Jedna žena je pala s mosta, zajedno sa svoje dvoje djece i voda puna krvi, sve ih je odnijela. Konačno, grupa se morala izložiti velikoj opasnosti i hodati od 15 do 20 km linijom fronta, da bi došli do teritorije pod kontrolom snaga Armije RBiH.”²⁹

Jedan broj zatočenika iz logora Trnopolje je, primjera radi, 30. augusta, 9. septembra i početkom oktobra 1992, “**nakon što su potpisali saglasnost da se odriču svih svojih materijalnih dobara**”, protjeran u Travnik.³⁰

Teretni vagoni “**natrpani deportiranim ljudima redovito su prolazili kroz Banja Luku, ali to se događalo nakon što bi počinjao policijski sat, u vrijeme kad se niko od građana nije smio približiti stanici**”.³¹

Agresor je juna 1992. na hiljade Bošnjaka, nenaoružanih civila, s područja sjeverne Bosne i Hercegovine protjerao “**u zapečaćenim teretnim vagonima**”, pri čemu su “**u svaki teretni vagon natrpali stotine žena, djece i staraca za iscrpljujuće putovanje od tri ili više dana u srednju Bosnu ... Nije bilo hrane, ni vode, ni svježeg zraka. Nije**

²⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 109-110; Dž. Šestić, nav. dj., str. 226. U Zenicu je s područja Kozarca pristiglo oko 3.000 protjeranih Bošnjaka (Z. Milanović, **GENOCID U BIH 1992. GODINE I NJEGOVO PRIKRIVANJE**, *Pravna misao*, Časopis za pravnu teoriju i praksu, Broj 5, Sarajevo, 1992, str. 79).

³⁰ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 176 i 178; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 237. Jedan od zatočenika bio je u konvoju 9. septembra 1992, kada je “**prvi put vidio Krndija (Dragoja) Draška iz Kozarca. On je bio vozač u jednom autobusu u kojem sam bio i ja. Došli smo blizu Vlašića i on je zaustavio autobus. Meni i još nekolicini ljudi je rekao da napustimo autobus i da predemo u kamion. Prešli smo. Sprovodnik tog kamiona je bio Dado Mrđa. On mi je odmah naredio da kupim pare, zlato i vrijedne stvari. Ja sam nakupio 2,5 kesa zlata i maraka i njemu sam predao ...**

Poslije toga smo nastavili put. Kamion nije bio zaustavljen do Vlašića. Tu smo se zaustavili i izašli iz kamiona. Tu nas je dočekalo oko 500 četnika. Psovali su nam ustašku mater i govorili: ‘J... vam Alija mater’. Kada smo krenuli sa Vlašića vidjeli smo da četnici zaustavljaju ljude, skidaju sa njih kožne jakne. Jedan je bio ubijen. Po cesti je bilo mrtvih, bilo je mnogo krvi. U Travniku su nas prihvatili naši ljudi. Iz Travnika sam došao ovdje u Zenicu ...” (∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 237).

³¹ R. Gutman, nav. dj., str. 83; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 494.

bilo zahoda, već samo rupe u podu koje su se ubrzo napunile izmetom ... Mogli ste vidjeti samo ruke kako vire kroz male rupe za ventilaciju. ... Nije nam bilo dopušteno da se približavamo. To je izgledalo poput deportacije Jevreja u Auschwitz”.³²

Protjerivanje civila i civilnog stanovništva s okupiranih područja Republike Bosne i Hercegovine bilo je bitni **“nerazdvojjiv dio”** fašističkog i genocidnog projekta *“strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”*. Teški životni uslovi i široke i sistematske vojne operacije protiv gradova i sela koji nisu bili vojni ciljevi provedeni su s namjerom da se Bošnjaci protjeraju. S obzirom na to **“da je namjera bila ukloniti te ljude s teritorije Srpske Republike Bosne i Hercegovine, mnogima su razoreni domovi, kako se oni nikada ne bi vratili”**, a bošnjačke kuće i stanovi koji nisu razoreni dodjeljivani su Srbima. **“Kampanja hotimičnog razaranja vjerskih i kulturnih ustanova bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata bila je samo jedan od elemenata šireg napada. Međutim, konačni cilj bilo je uklanjanje stanovništva i uništenje njihovih domova.”**³³

O **“problemima iseljavanja nesrpskog stanovništva”**, odnosno problema protjerivanja, vođena je rasprava i u **“Narodnoj skupštini Republike Srpske”**. To je za poslanika Branka Simića bio **“krupan politički problem”**. S tim u vezi, on je o tome govorio na 27. sjednici **“Skupštine”**, 3. aprila 1993, pri čemu je, ukazujući na činjenicu da o tome, po njemu, **“na području Republike Srpske”** ne postoji **“nikakav jedinstveni kriterij”**, **“niti kakvi zakonski akti”**, što je dovelo **“do strašnog haosa i pristupa tom”**, po njemu, **“krupnom političkom pitanju”**, iznio genocidnu politiku prema **“nesrpskom stanovništvu”**. (**“Moje je mišljenje da ih bude što manje sa nama. Treba im omogućiti da odu što prije i poželjeti im sretan put.”**)³⁴

Branko Simić je, **“zbog nedostatka zakonske legislative”**, bio nezadovoljan nedostatkom definisanja uslova i načina protjerivanja **“nesrpskog stanovništva”**, jer se dobijao **“utisak da im onemogućavamo**

³² R. Gutman, nav. dj., str. 82-85 i 88.

³³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 118.

³⁴ .: **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1996. ...**, str. 216.

da se isele”. Govoreći o tome, on je iznio podatke kako je Skupština Općine Banja Luka “**najbolje učinila**”: “**tri dokumenta su potrebna da se isele nesrpski stanovnici sa područja Banja Luke.**”³⁵

Iznoseći kritički osvrt prema navedenom “**krupnom političkom problemu**”, poslanik Branko Simić je ukazao na agresorsku politiku prema problemu protjerivanja Bošnjaka. “**Ministarstvo narodne odbrane**” je, po njemu, “**donijelo 14 zakonskih akata za iseljenje /protjerivanje - prim. S. Č./**. Čak se u toj zakonskoj obavezi traže plaćanje i PTT usluga, a da onda napusti područje Republike Srpske. Na drugoj strani, neke vojne komande isto tako propisuju svoje kriterije, a neke općine srpske naplaćuju mostarinu. U Bosanskoj Gradišci naplaćuju 100 maraka po glavi Muslimana, što pređe most. To se zove mostarina”.³⁶

U ljeto 1992. “**puni vagoni nesrba, deportovanih iz Republike Srpske, prolazili su kroz Banja Luku. Policija bosanskih Srba je na Željezničkoj stanici sprečavala Muslimane da se približe vagonima i pomognu deportovanima koje su morili vrućina i žeđ. Progoni su prerasli u nasilje i ubijanja, uključujući i ubistvo petero članova muslimanske porodice Ćulum u selu Bastasi od strane pripadnika vojske bosanskih Srba, u avgustu 1992. godine.**”³⁷

U periodu od maja 1992. “**svakog mjeseca su iz Banja Luke odlazili mnogi civili Muslimani i Hrvati, iz straha i zbog toga što su izgubili poslove i stanove. Agencija za preseljenje stanovništva, takozvana**

³⁵ Isto.

³⁶ Isto. Svoje izlaganje o navedenom “**krupnom političkom problemu**” Branko Simić je završio sljedećom konstatacijom: “**Gospodo, kamo sreće da Republika Srpska ima kapitala, pa da im platimo da oni odu**” (Isto).

³⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 761; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 380 i 708-710. U ljeto 1992. “**kroz Banja Luku vagonima za prevoz stoke prevoženi su ljudi**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 400). “**Uslovi u kojima su ljudi prevoženi bili su nepodnošljivi**” - u jednom specijalnom konvoju umrlo je 11 ljudi (Isto, paragraf 546, napomena 1394).

'Brđaninova agencija' - naziv koji se odnosi na /zločinca - prim. S. Č./ Radoslava Brđanina - rukovodila je svim aspektima preseljenja stanovništva. U julu i avgustu 1992. masa ljudi je čekala u redu pred kancelarijama Brđanove agencije, a gotovo svakodnevno su autobusi puni ljudi odlazili iz Opštine u Hrvatsku i druga mjesta".³⁸

U Banjoj Luci je 12. juna formirana *Agencija za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara*, koja je pomagala u provođenju politike i prakse genocida.³⁹ Agencija je organizovano radila na protjerivanju civilnog stanovništva, pri čemu su civili morali platiti dozvolu (taksu) za odlazak - novčani iznos u visini 300 - 500 njemačkih maraka po osobi, a **"ponekad i više"**, te da se u pisanoj formi odreknu prava na svoj dom i svoje vlasništvo **"kako bi prešli na teritoriju pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine"** ili u Republiku Hrvatsku. **"Na putu su stalno udarani, pljačkani, podvrgavani raznim oblicima uznemiravanja, te, u nekim slučajevima, silovani ili strijeljani."**⁴⁰

Bošnjaci su po kratkom postupku izbacivani iz stanova, što je, pored ostalog, dovelo **"do velikog povećanja oduzimanja vlasništva nad stanovima"**.⁴¹

³⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 380 i 392; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 552. **"Konvoji Agencije za preseljenje ljudi i razmjenu dobara za ARK-a dva puta sedmično odlazili su za Travnik, zatim su prolazili prema Hrvatskoj preko Okučana i Novske, a treći pravac bio je prema Beogradu"** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394).

³⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 116; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 266.

⁴⁰ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 42 i 469; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 116, 546, napomena 1394, 580, 582 i 1059. Oni koji su prisilno napuštali Banju Luku morali su, pored navedene dozvole za odlazak, **"platiti takse i do nekoliko stotina DM različitim općinskim uredima, te putovanje autobusima do granice s Hrvatskom"** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 469).

Srpski "čuvari" su sve **"dragocjenosti koje su ljudi ponijeli sa sobom"** oduzimali na prelazu u Hrvatsku (Isto).

⁴¹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 266 i 469-470.

Obaveza prisilnog rada, koju je uvela srpska okupaciona vlast u Banjoj Luci, kao i **“brutalnost postojeće kampanje nasilja”**, doveli su do toga da **“praktično svi oni koji nisu bili Srbi žudili su da napuste područje Banja Luke”**.⁴²

U augustu 1992. **“nad Banja Lukom su iz aviona bacani letci u kojima je stajalo da Muslimani moraju dobrovoljno da napuste Banja Luku ili će biti istjerani silom”**.⁴³

“Lokalni srpski rukovodioci javno su se obraćali Srbima i podsticali ih da progone Muslimane i Hrvate, da terorišu i prisiljavaju nesrbe da napuste svoje domove.” Zločinac Radoslav Brđanin je **“u sredstvima javnog informisanja izjavljivao da samo mali procenat Muslimana može ostati u gradu”**.⁴⁴

“Veliki broj ljudi” s područja okupiranih dijelova Bosanske krajine je **“deportovan u Karlovac i prisilno premješten u Travnik ... Kroz Banja Luku su prolazili konvoji na putu za Travnik”** - žene, djeca i starci. **“Agencija je samo u Travnik prevozila najmanje 5.000 ljudi godišnje.”**⁴⁵

U oktobru 1992. oko 158 zatočenika iz logora Manjača razmijenjeno je u Turbetu (kod Travnika). **“Zatočenici su, također, odvoženi u Karlovac prije**

⁴² Isto, str. 469.

⁴³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACHTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 763. **“Muslimanski i katolički čelnici obavijestili su generala Talića /Momir Talić, komandant 1. krajiškog korpusa “Vojske Republike Srpske“ - prim. S. Č./ o kampanji progona koja traje i od njega tražili da je zaustavi. Premda je Talić obećao da će vojska zaštititi nesrpske zajednice, ništa nije preduzeto“** (Isto).

General Talić je **“čitavo ljeto 1992.” “nadzirao deportaciju Muslimana i Hrvata iz Krajine i Banja Luke. Podržavao je tu politiku i jednom je izjavio da regionalne vlasti ne iseljavaju dovoljno brzo Muslimane i Hrvate iz Banja Luke. Zbog kampanje progona Muslimana iz Banja Luke mnogi su nesrbi pobjegli u Hrvatsku, na područja u BiH koja nisu bila pod srpskom kontrolom ili u treće zemlje“** (Isto, paragraf 765).

⁴⁴ Isto, paragraf 764; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 89.

⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 557.

i poslije zatvaranja logora u decembru 1992.”⁴⁶ Poslije puštanja iz logora Manjača “zatočenici su premješteni u druge zemlje”.⁴⁷

Banjom Lukom je 1992. “redovno kružilo više prepoznatljivih vozila u kojima su bili naoružani, uniformisani pojedinci, koji su vršili pretrse kuća, odvodili ljude s ulica i tražili ljude po restoranima i kafićima”. Žrtve su “podvrgavane batinama i mučenju; neki su uhapšeni i više se nikad nisu vratili”. Svi građani Banje Luke “znali su za crveni kombi, a jedna ga žrtva opisuje kao ‘pokretnu mučionicu’”.⁴⁸

U toku samo jednog dana sredinom juna 1994. iz Banje Luke je protjerano “oko 460 Muslimana i Hrvata”.⁴⁹ U prva tri mjeseca 1995. oko 3.000 “izbjeglica je prešlo u Hrvatsku”, “dok se stotine ljudi raselilo po Bosni, uključujući oko 300 Muslimana koji su 9. marta došli u centralnu Bosnu preko Turbeta”. Do aprila 1995. smanjen je broj “lokalnog muslimanskog stanovništva za 90 procenata”.⁵⁰ U Mađarsku je deportovano 19.359 lica.⁵¹

U maju i junu 1992. srpska policija je, u skladu sa politikom “prisilnog premještanja nesrpskog stanovništva Sanskog Mosta”, “Kriznog štaba pod kontrolom Srba”, “muslimanskom dijelu Sanskog Mosta”, “kako bi Sanski Most postao isključivo srpski grad”, tjerala Bošnjake iz njihovih domova. “Muslimani koji su htjeli ostati morali su potpisati izjavu o lojalnosti srpskim vlastima. Nakon pojačanog pritiska na muslimansku zajednicu u junu i julu, predstavnici Muslimana su zaključili da bi za Muslimane bilo bezbjednije da odu iz Sanskog Mosta. Konvoji s više hiljada Muslimana su, u pratnji civilne i vojne policije, u septembru 1992. otišli iz te opštine.”⁵²

⁴⁶ Isto, paragraf 558.

⁴⁷ Isto, paragraf 546, napomena 1394.

⁴⁸ Isto, paragraf 551, napomena 1411.

⁴⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 349.

⁵⁰ Isto, str. 465.

⁵¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (d) Prilog D*, 16. juni 2004, br. 1; ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 188.

⁵² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 529-530; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC

“Krizni štab Sanski Most” imenovao je i osnovao “peteročlanu komisiju za migraciju stanovništva” i 2. jula 1992. odlučio “da se dozvoli odlazak osobama koje su opštinskim vlastima prethodno dale izjavu da zauvijek odlaze iz Opštine i koje su razmijenile svoju nepokretnu imovinu ili je prepustile Opštini”.⁵³

Iz općine Sanski Most je u periodu od maja do augusta 1992. protjerano oko 3.000 ljudi, a do 16. augusta iste godine (srpska) Stanica javne bezbjednosti je odobrila **“molbe 12.000 ljudi, uglavnom muslimanske nacionalnosti, koji su željeli, a nisu mogli, otići iz opštine”.**⁵⁴

Septembra 1992. **“hiljade Muslimana su u konvojima otišle iz te opštine u pratnji civilne i vojne policije. Bili su prisiljeni da svoju imovinu prepuste Opštini. Iz opštine Sanski Most su 1992. godine otišli gotovo svi Muslimani”.**⁵⁵

U Sanskom Mostu je **“1.080 izbjeglica protjerano iz Podbriježja i u pratnji civilne policije odvezeno u pravcu Velike Kladuše”.**

PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 888.

⁵³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 531; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 894. Oni koji su “željeli” da odu iz Sanskog Mosta morali su podnijeti **“molbu Opštini da im se izda dozvola za odlazak. Nesrbi su bili prisiljeni da navedu da odlaze svojom voljom i morali su svu svoju imovinu ostaviti srpskim vlastima. U avgustu 1992. održan je prvi sastanak sa UNPROFOR-om, da bi se olakšala deportacija nesrpskog stanovništva Sanskog Mosta, Prijedora i Bosanskog Novog. Do kraja godine hiljade bosanskih Muslimana i Hrvata bilo je prisiljeno da napusti Sanski Most i potpiše da svu svoju imovinu ostavljaju srpskim vlastima”** (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 894).

⁵⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 529-533.

⁵⁵ Isto, paragraf 533.

“Jednim konvojem je u Gračanicu prevezeno više od 1.000 Muslimana, muškaraca, žena, djece i staraca.”⁵⁶

Početkom augusta 1992. za Travnik je konvojem (u pratnji srpske civilne i vojne policije) protjerano oko 2.000 Bošnjaka - muškaraca, žena, djece i staraca, a 2. i 3. septembra 1992. oko 2.500 (**“bosanskih Muslimana - muškaraca, žena, djece i staraca”**).⁵⁷

Srpski **“Krizni štab” Ključ** je 27. maja 1992. **“osnovao Agenciju za prihvata i iseljenje izbjeglica. Osobe koje su se željele iseliti iz te opštine morale su dobiti dozvolu opštinskih vlasti. U skladu s odlukom Kriznog štaba od 30. jula, oni koji su željeli otići iz Opštine morali su predati izjavu u kojoj kažu da odlaze zauvijek, a svoju imovinu su morali razmijeniti ili ostaviti Opštini. Za izdavanje potrebnih dokumenata bili su zaduženi SNO i SJB /Sekretarijat za narodnu odbranu i Stanica javne bezbjednosti - prim. S. Č./ U skladu s odlukom ARK-a /Autonomna regija Krajina - prim. S. Č./ od 4. avgusta, osobe koje su odlazile iz ARK-a mogle su sa sobom ponijeti najviše 300 njemačkih maraka. Od oko 17.000 Muslimana koji su živjeli na području opštine Ključ, do ljeta 1992. ostalo ih je samo oko 600”**. U periodu od maja 1992. do januara 1993. s područja općine Ključ je, prema Komandi 17. lake pješadijske brigade **“Vojske Republike Srpske”**, od 16. februara 1993, protjerano: **“4.154 od 4.200 stanovnika Sanice; 3.429 od 3.649 stanovnika Velagića; 2.655 od 2.815 stanovnika Peći; 1.250 od 1.732 stanovnika Humića; svih 778 stanovnika Sokolova i svih 24 stanovnika Gornjeg Ribnika.”⁵⁸**

Iz Ključa je protjeran veliki broj civila. Krajem jula 1992. protjerano je, organizovanim konvojem, za Travnik oko 1.000 Bošnjaka, žena, djece

⁵⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394.

⁵⁷ Isto, paragraf 560.

⁵⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 455-456; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 227; ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ..., str. 136.

i “vrlo malo vojno sposobnih muškaraca”. Prije protjerivanja Bošnjaci su “morali nabaviti potrebne dokumente” koje je izdavala policija.⁵⁹

Za Travnik je 11. septembra protjerano oko 500 Bošnjaka. Istoga mjeseca za Travnik su “**otišla još najmanje dva konvoja, od kojih je jednim, koji je bio pretrpan**”, odvezeno 1.000 civila, “**čija imena su prije ukrcavanja prozvana sa spiska ljudi koji su platili prevoz**”.⁶⁰

Iz Ključa je za Travnik 1. oktobra 1992. protjerano oko 2.500 civila. “**Pripadnici lokalne policije vojske bosanskih Srba bili su na polazištu sa spiskom onih koji su platili koliko je od njih traženo i koji su prepisali svoju imovinu. Bosanski Srbi su pratili konvoj do jednog mjesta 25 kilometara udaljenog od Travnika, na kojem su zatražili novac i dragocjenosti od putnika, koji su potom pješice otišli u Travnik.**”⁶¹

Početkom maja 1992. agresor je započeo granatiranje bošnjačkih sela u dolini Japre (Bosanski Novi). Krajem mjeseca (25. maja) “**Srbi su protjerali Muslimane**” “**iz njihovih domova iz devet sela u dolini Japre**”. “**Svi stanovnici su dovedeni u Blagaj. Tu su se nalazile stotine ljudi, čije je kretanje bilo ograničeno i koje su pretresali.**”⁶² Istovre-

⁵⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 562.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto, paragraf 563. U organizaciji “**MKCK, UNHCR-a i IOM-a (Međunarodna organizacija za migracije stanovništva) 23. jula 1993. je prošao konvoj od 50 Bošnjaka iz Ključa. Bili su to članovi obitelji bivših logoraša s Manjače koji su pušteni iz logora 1992. godine i otišli u inozemstvo, a sada su ovi članovi njihovih obitelji išli ka njima u inozemstvo, na spajanje obitelji**” (M. Begić, nav. dj., str. 171).

⁶² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 795; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 407, 419, 709 i 731. Agresor je maja 1992. izvršio napade i “**na druga muslimanska sela u dolini Japre, poput Hозиća i Agića, i paljene su kuće. Džamije u tim selima, među kojima i drvena džamija u Blagaj-Rijeci, su razorene. Dana 24. maja, srpske jedinice su u selo Blagaj-Japru potjerali cjelokupno muslimansko stanovništvo doline Japre, koje su činili stanovnici sela Gornji Agići, Hозиći i Suhača, kao i sela Donji Agići, Dedići, Dolovljani, Crna Rijeka, Ekići i Maslovari. Srpski vojnici su Muslimanima u Suhači rekli da moraju otići, jer im se više ne može garantovati**

meno su “hapšeni Muslimani u gradu”.⁶³

Bošnjaci s područja sela Donjih i Gornjih Agića su 12. i 13. maja 1992, “zbog učestalih borbenih dejstava iz pravca sela Kršlje i Rujiška, napuštali teritoriju Opštine i prešli na područje Skupštine opštine Prijedor i Sanski Most”.⁶⁴

Agresor je nakon napada na selo Blagaj započeo (oko 9. juna 1992) “masovnu deportaciju Muslimana. Za vrijeme napada direktno su gađane kuće civila. Muslimane su okupili, a muškarce odvojili od žena i djece. Za vrijeme progona iz Blagaja, vođe muslimanske zajednice su izdvojene u svrhu likvidacije”.⁶⁵

“Hiljade muslimanskih civila iz Bosanskog Novog ukrcane su u pretrpane željezničke stočne vagone, zaključane s unutrašnje strane, koji su preko Banja Luke krenuli za Doboju. U tim vagonima su bili zatvoreni dva dana, bez nužnika, vode i hrane. Nije bilo ventilacije. Muškarci mlađi od šezdeset godina izdvojeni su i odvedeni u logore Omarska i Keraterm. Žene i djeca su prisilno prebačeni na teritoriju pod

bezbjednost. Operacija je završena za dva dana. Kada su se seljani počeli iseljavati, započeli su pljačka i paljenje kuća. Konvoj ljudi koji su se iz tih naselja vozili prema gradu Bosanskom Novom, dug jedan kilometar, zaustavila je u selu Blagaj srpska vojna policija u uniformama JNA. Srpski vojnici su naložili dijelu Muslimana da se smjeste u privatne kuće u Blagaj-Japri, mjestu koje je, prema riječima svjedoka u čijoj kući je živjelo 29 raseljenih Muslimana, postalo nalik na zarobljenički logor. Prisustvo naoružanih srpskih patrola značilo je da Muslimani ne mogu nikud otići. Prema riječima Radomira Pašića, Krizni štab nije mogao kontrolisati situaciju i zaustaviti zločine koje su paravojne grupe vršile u pomenutim selima. Bez obzira na to, Pašić je preduzeo korake da se Muslimani uklone iz te opštine” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 407 i 419).

⁶³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 731.

⁶⁴ AIIZ, inv. br. 2-4883, Srpska Republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Bosanski Novi, Bosanski Novi, 15. august 1992, *IZVJEŠTAJ za Stanicu javne bezbjednosti Bosanski Novi*, str. 4.

⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 796.

kontrolom bošnjačkih vlasti. Pošto logori Omarska i Keraterm nisu prihvatili te muškarce, vraćeni su preko Banja Luke na stadion Mlakve, u Bosanskom Novom. U logoru Mlakve zatočeni čelnici muslimanske zajednice su izdvojeni, a izvjestan broj ih je ubijen. Nakon određenog vremena, muški zatočenicima su deportovani u Hrvatsku.”⁶⁶

U junu 1992. “nastavljeni su oružani napadi na muslimanske zaseoke u opštini Bosanski Novi, uključujući sela Aliće i Ekiće. Zapaljene su kuće civila. Žene i djeca prisilno su odvedeni iz sela, a 27 muškaraca iz tih sela je pogubljeno”.⁶⁷

⁶⁶ Isto, paragraf 797; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 106, 434, 493, 546, napomena 1394, i 566-569; AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska Republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 12; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 229-231; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 136-137; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 412. Srpske snage su 9. juna 1992. formirale “**željezničku kompoziciju sastavljenu od 22 vagona zatvorenog tipa, u koje je smješteno oko 4.000 stanovnika iz Blagaj Japre koji su se tu nalazili od 24. 05. 1992. godine, a u cilju prevoza u centralnu Bosnu**”. Policija je “**bezbjedno propratila**” kompoziciju na trasi kretanja prema Doboju, odnosno do Željezničke stanice u Ostružju, “**nadomak Doboja, gdje je kompozicija predata pripadnicima vojske**” (AIIZ, inv. br. 2-4883, Srpska Republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Bosanski Novi, Bosanski Novi, 15. august 1992, *IZVJEŠTAJ za Stanicu javne bezbjednosti Bosanski Novi*, str. 2). Dva dana kasnije, 11. juna 1992. “**kompozicija od 5 vagona, u kojima je smješteno oko 700 vojno sposobnih građana izdvojenih iz prethodno navedene kompozicije**”, vraćena je na područje općine Bosanski Novi. Opštinski štab Teritorijalne odbrane je “**navedena lica smjestio na Stadion 'Mlakve' i organizovao obezbjeđenje prihvatnog centra**”, odnosno logora (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 797).

⁶⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 799; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 720.

“Krizni štab Bosanski Novi” je krajem juna ili početkom jula 1992. “izdao uputstvo kojim se regulišu uslovi za dobijanje dozvole za odlazak. Oni koji u svom vlasništvu nisu imali nikakvu imovinu morali su od opštinskog katastra dobiti službene potvrde o tome. Oni koji su u svom vlasništvu imali neku imovinu morali su sastaviti ugovor kojim tu imovinu ostavljaju Srbima ili srpskoj državi ili je se jednostavno odriču. Oni koji su željeli otići morali su, osim toga, dostaviti spisak članova domaćinstva, pribaviti uvjerenje o nekažnjavanju, pribaviti potvrdu da su svi računi za komunalne usluge plaćeni, od Opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu dobiti potvrdu da su odslužili vojni rok, te od SJB dozvolu za odlazak. U svim dokumentima je moralo stajati da postupaju dobrovoljno.”⁶⁸

U julu 1992. za Bošnjake **“koji su ostali u Opštini život je postao nemoguć”**. Krajem jula srpske snage su organizovale deportaciju hiljada Bošnjaka iz općine Bosanski Novi. Protjerani Bošnjaci morali su, prije toga, **“da potpišu dokument kojim su svoju imovinu ostavili opštini Bosanski Novi i u kojem izjavljuju da odlaze svojevolljno”**.⁶⁹

S područja općine Bosanski Novi je 23. jula 1992. protjerano **“oko 6.000 građana u 50 autobusa, 11 tegljača, 12 kamiona i 200 putničkih automobila”**.⁷⁰ Iste večeri je, u dogovoru s Visokim komesarijatом za izbjeglice i UNPROFOR-om, **“dobrovoljno iseljeno” “oko 1.200 građana,**

⁶⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 416; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 110.

⁶⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 800 i 419. **“Jedan predstavnik UN-a, koji se 1992. nalazio u Bosanskom Novom, smatrao je da su vlasti bosanskih Srba planirale masovnu deportaciju svih nesrba iz Bosanskog Novog. Čak je poslao pismo Pašiću /Radomir Pašić - prim. S. Č./, u kojem ga upozorava da je prisilna deportacija civila u suprotnosti s međunarodnim pravom”** (Isto, paragraf 800).

⁷⁰ AIIZ, inv. br. 2-4883, Srpska Republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Bosanski Novi, Bosanski Novi, 15. august 1992, *IZVJEŠTAJ za Stanicu javne bezbjednosti Bosanski Novi*, str. 6.

uglavnom muslimanske nacionalnosti”⁷¹ Krajem jula je konvojem za Karlovac protjerano “najmanje 11.000 ljudi, pored ostalog, između 600 i 700 zatočenika sa Stadiona Mlakve u Bosanskom Novom i veliki broj iz Prijedora, Bosanske Kostajnice i Bosanske Dubice”⁷²

⁷¹ Isto. Područje opštine Bosanski Novi je, “na osnovu Odluke o dobrovoljnom /odnosno nasilnom - prim. S. Č./ iseljavanju građana koju je donijela Vlada AR / Autonomne regije - prim. S. Č./ Krajine i Naredbe Kriznog štaba opštine Bosanski Novi o kriterijima za dobrovoljno iseljavanje”, 23. jula 1992. napustilo 5.680 lica “sa urednim dokumentima i uz pomoć UNPROFOR-a i Visokog komesarijata za izbjeglice, iselilo se u Hrvatsku, Sloveniju i druge zemlje zapadne Evrope. Ovi građani su prije odjave prebivališta, dali izjavu pred nadležnim opštinskim organom o dobrovoljnosti za iselenje, izjasnili se o statusu svoje nepokretne i pokretne imovine”. Istoga dana, “a u dogovoru sa UNPROFOR-om i Visokim komesarijatom za izbjeglice”, područje Opštine je “u večernjim satima napustilo još oko 1.200 građana, uglavnom muslimanske nacionalnosti, koji nisu imali uredna dokumenta” (AIIZ, inv. br. 2-4674, Srpska Republika, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*, str. 12-13).

⁷² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 568; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 731. “Dana 16. jula 1992. formiran je konvoj s približno 4.000 Muslimana. Emin Purić je vodio pregovore s UNPROFOR-om, koji konvoju nije dozvoljavao ulaz u Hrvatsku. Nakon nekoliko sati, jedan od predstavnika Danskog bataljona je konvoju saopštio da može krenuti prema Bosanskoj Dubici, gdje će mu biti dozvoljeno da uđe u Hrvatsku. Konvoj na čelu s Radomirom Pašićem, to je i učinio, ali ulazak konvoja u tu opštinu je spriječen i on je, nekoliko sati kasnije, skrenuo prema Bosanskoj Kostajnici. Kada je konvoj tamo stigao, nije mu dozvoljeno da prijeđe most preko Une, tako da se vratio u Bosanski Novi. Kada je konvoj stigao u Bosanski Novi, mnogi iz konvoja se nisu mogli vratiti u svoje domove, jer su ih Srbi zauzeli čim je konvoj otišao ili čak prije toga. Ljudi su se stoga smjestili po raspoloživim kućama. U periodu od 17. do 23. jula 1992. Predstavnik UNHCR-a je stigao u Bosanski Novi i obavijestio Muslimane da im je Hrvatska dozvolila da uđu u tu zemlju. Dana 23. jula 1992. formiran je novi, kilometrima dug, konvoj od približno 9.000 ljudi, u čijoj pratnji su bile međunarodne snage. U tom konvoju su bili i ljudi koji su do tad bili zatočeni na stadionu Mlakve. Mali broj ljudi je ostao, ali svjedok Delić je čuo da su naoružani vojnici išli od vrata do vrata i prisiljavali te ljude da odu; osim toga, kada je konvoj krenuo, nekoliko autobusa je ostalo kako bi se i preostali ljudi odvezli u Hrvatsku. Svjedok Delić je naglasio da niko od ljudi koji su otišli tim konvojem to nije uradio dobrovoljno, već zbog užasne situacije u kojoj su se našli Muslimani u toj opštini. Kada su Muslimani otišli iz svojih domova, Srbi su počeli sa pljačkom ili useljavanjem u njihove kuće. Nakon odlaska konvoja, u gradu Bosanskom Novom ostalo je par stotina Muslimana. Ljudi iz konvoja su odvedeni

U periodu od 12. do 19. augusta 1992. Radomir Pašić je, zajedno s predstavnicima SDS-a i SDA iz Bosanske Kostajnice, UNPROFOR-u (Charles Kirudji) uputio **“novi zahtjev za ’evakuaciju’ 5.000 Muslimana s tog područja. Pašić je Kirudji rekao da su Muslimani shvatili da oni ne mogu da žive sa Srbima. Predstavnik SDA je objasnio da se Muslimani boje odmazde svaki put kada na frontu poginu neki Srbi. Uprkos Pašićevoj prijetnji da bi moglo biti mrtvih na obje strane ako se ne udovolji zahtjevu za evakuaciju Muslimana, Kirudja nije pristao da se UNPROFOR uključi u premještanje stanovništva”**.⁷³

U jesen i zimu 1992. **“ubijani su Muslimani koji su ostali u Bosanskom Novom”**. Početkom decembra 1993. uvedena je radna obaveza za Bošnjake - muškarce i žene. Policija je 5. maja 1995. **“uhapsila sve muškarce koji su ostali u Bosanskom Novom. Radovan Karadžić je s vojnom pratnjom tri ili četiri puta posjetio Bosanski Novi. U oktobru 1995. organizovani su autobusi da bi svi nesrbi napustili Bosanski Novi”**.⁷⁴

Dvadeset četvrtog aprila 1992. iz zatočeničkog objekta osnovne škole u Jasenici (**Bosanska Krupa**) 86 civila je premješteno u selo Arapuša, gdje su držani u bošnjačkim kućama. Zatočenike su terorizirali, tukli i oduzimali im imovinu. Krajem aprila 1992. pripadnici jedne srpske jedinice ubili su jednu mladu trudnicu.⁷⁵ Gojko Kličković, predsjednik Ratnog predsjedništva Bosanske Krupe, 28. aprila 1992. naredio je komandantima tri bataljona 1. podgrmečke brigade **“da smjesta ’izvrše evakuaciju muslimanskog stanovništva’ s teritorije pod njihovom kontrolom. Napisao je da Ratno predsjedništvo ’muslimanskom**

u Sporsku dvoranu i na Stadion u Karlovcu, Hrvatska. U izvještaju Stanice javne bezbjednosti Bosanski Novi sačinjenom nekoliko sedmica kasnije stoji da je do 23. jula ’odjavila’ 5.629 Muslimana koji su zatražili da ‘dobrovoljno’ odu iz Opštine“ (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 417 i 419).

⁷³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 418.

⁷⁴ Isto, paragraf 801.

⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 398.

stanovništvu ne može garantovati potpunu sigurnost' i da se smatra da je neophodno izvršiti evakuaciju nekoliko sela, među kojima i Arapuše. U skladu s tim naređenjem, Izvršni odbor Mjesne zajednice Arapuša je, zajedno s lokalnim 'odborom izbjeglica' i 'komandom bataljona', 1. maja 1992. izdao nalog za evakuaciju svih mještana Arapuše i izbjeglica - ukupno 460 ljudi". Prvog maja 1992. je, u skladu s navedenim naređenjem, 461 civil premješten u selo Fajtovce u općini Sanski Most, "u kojem je već bilo zatočeno 1.200 ljudi".⁷⁶

"Ratno predsjedništvo srpske opštine Bosanske Krupe" 22. maja 1992. izdalo je "naredbu SJB-u i vojnoj policiji 'o evakuaciji preostalog muslimanskog stanovništva' sa područja srpske opštine Bosanska Krupa. Tri dana kasnije 'predložilo' je Komandi 1. podgrmečke brigade da se pripremi za 'čišćenje' lijeve obale Une. U sklopu akcije čišćenja trebalo je uništiti i razoriti što više stambenih i drugih objekata. Svrha tog prijedloga bila je 'rušenje morala kod neprijatelja i izazivanje straha i panike za dalju sudbinu'".⁷⁷

Do maja 1992. većina Bošnjaka je protjerana s lijeve obale Une "iz straha i zbog nepodnošljivih okolnosti i da su se na kraju gotovo svi Muslimani iselili iz te opštine", kojoj su zločinci promijenili naziv u "Krupa na Uni".⁷⁸

Miroslav Vještica, predsjednik Opštinskog odbora SDS-a, član srpskog Kriznog štaba SDS-a i član "Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine", 12. maja 1992, na zatvorenom zasjedanju navedene "skupštine", na kojoj su poslanici vodili raspravu i o "čišćenju", odnosno genocidu, "čak se i njime hvalili", kada su "preuzeli vlast u sedamnaest opština", obavijestio je prisutne, uključujući i političko i vojno rukovodstvo pa-

⁷⁶ Isto; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1349.

⁷⁷ AIIZ, inv. br. 2-4885, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Bosanska Krupa, Ratno predsjedništvo srpske opštine Bosanska Krupa, Broj: 184/92, 25. maj 1992, *PRIJEDLOG* Komandi Prve krajiške brigade u Srpskoj Jasenici; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 400.

⁷⁸ Isto, paragrafi 401-402.

radržavne tvorevine Srpske republike Bosne i Hercegovine, “**da na desnoj obali reke Une više nema Muslimana u Srpskoj opštini Bosanska Krupa ...**”.⁷⁹ Deset dana kasnije (22. maja 1992) “**izdato je naređenje lokalnoj i vojnoj policiji ’da se evakuše preostalo muslimansko stanovništvo sa teritorije Srpske opštine Bosanske Krupe’**. U julu je opštinska skupština donijela odluku da se napuštena muslimanska imovina proglasi opštinskom imovinom. U avgustu su članovi SDA i sve muslimanske vojne snage proglašeni ratnim zločincima i zabranjen im je povratak na to područje”.⁸⁰

Šestog juna 1992. “**civili s područja Bosanske Krupe i Sanskog Mosta koji su ostali na desnoj strani Une u Bosanskoj Krupi prevezeni su preko željeznog mosta na lijevu stranu Une**”. Bošnjaci “**koji su ostali na desnoj strani Une zarobljeni su i kasnije su ih bosanski Srbi odvezli prema području Bihaća ili dalje u inostranstvo**”.⁸¹

Na području Bihaća “**došlo je do značajnog smanjenja broja Bošnjaka**”, što je “**rezultat ubijanja i protjerivanja**”.⁸² Prilikom agresorskog napada na Ljutočku dolinu (Kulen-Vakuf, Klisa, Orašac

⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 56 i 791; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 77, napomena 144; .: **JA SAM ZA RATNU OPCIJU: ZAPISNIK SA 16. SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, ODRŽANE 12. MAJA 1992. GODINE U BANJA LUCI**, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 49.

⁸⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 56 i 791; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 77, napomena 144.

⁸¹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1349.

⁸² M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN: SIGURNA ZONA UN-a BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 391.

i Ćukovi) 10. i 11. juna 1992. ubijeni su i ranjeni brojni civili i civilno stanovništvo. Nekoliko hiljada protjeranih stanovnika (muškarci, žene, djeca i starci, među kojima je bilo bolesnih, ranjenih, iznemoglih) Ljutčke doline na Radolju **“spas je potražilo kod snaga UNPROFOR-a u Donjem Lapcu”**. Agresor je uz put maltretirao, zastrašivao, psovao, vrijeđao i udarao civile i civilno stanovništvo.⁸³ Nakon što su stigli u rejon Štrbačkog buka, agresor je na mostu odvajao muškarce od svojih porodica. **“Jedni su prešli na drugu stranu, a drugi odvedeni u logore ili ubijeni. Stanovništvo koje je prešlo na drugu obalu rijeke Une, evakuirale su snage UNPROFOR-a u Donji Lapac”**, gdje je (**“na teritoriji opštine D. Lapac”**) 17. juna bilo **“oko 2.500 izbjeglica Muslimana iz Kulen Vakufa - Orašca - Klise i Ćukova”**. Iz Donjeg Lapca protjerani Bošnjaci su u naredna dva dana kamionima odvezeni u Bihać.⁸⁴

Iz opštine **Bosanski Petrovac** Bošnjaci su protjerani u septembru 1992. Tako su 13. septembra, pod prijetnjama i pritiskom, masovno napustili to područje, kada su, u pratnji patrole specijalne policije, **“otišla najmanje dva organizovana konvoja”**. **“Ljudi koji su odlazili iz te opštine morali su prepisati svoju imovinu na tu srpsku opštinu”** i **“potpisali izjavu da odlaze svojevrijedno.”**⁸⁵ U **“roku od tri dana više**

⁸³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 771; M. Begić, U *OPSADI 1.201 DAN ...*, str. 188. **“Stanovništvo je boravilo na otvorenom, u šumi, bez vode, hrane, lijekova. Djeca su plakala, mnoge porodice su izgubile svoje najbliže ...** (M. Begić, nav. dj., str. 188).

⁸⁴ M. Begić, nav. dj., str. 188-189 i 192-193.

⁸⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 426-428; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 804; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 570. **“Srbi u Bosanskom Petrovcu koristili su se raznim taktikama da bi zastrašili nesrbe i natjerali ih da odu. U julu i avgustu 1992. opštinske vlasti su, osim toga, zatražile pomoć u iseljavanju Muslimana iz te opštine od UNPROFOR-a, MKCK-a i UNHCR-a. Te organizacije su to odbile, navodeći kao razlog etničko čišćenje, i umjesto toga od lokalnih vlasti zatražile da ljudima**

od 900 muškaraca, žena i djece bosanskih Muslimana krenulo je s područja Petrovca u pravcu Bihaća i Travnika". Oko 2.500 muškaraca, žena i djece je 24. septembra 1992. protjerano - prevezeno (autobusima i šleperima) u Travnik.⁸⁶

dozvole da ostanu gdje žele. Dana 31. jula 1992. opštinske vlasti su odlučile formirati komisiju koja će utvrđivati ko može otići iz opštine. Ta komisija će onima koji žele otići usloviti odlazak zamjenom imovine ili prepisivanjem te imovine na srpsku opštinu. Dana 28. oktobra, Ratno predsjedništvo Bosanskog Petrovca donijelo je odluku u kojoj se kaže: 'Sve porodice koje su sklopile ugovore o zamjeni stanova, kuća i druge nepokretne imovine mogu napuštati područje opštine Petrovac.' Muslimanskim porodicama koje nisu predočile ugovore o zamjeni dozvoljeno je da odu samo ako su prethodno svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu darovale opštini Bosanski Petrovac. Zbog tih odluka Muslimani nisu imali drugog izbora do da prepisu svoju imovinu na srpsku opštinu, pri čemu zauzvrat nisu dobili ništa osim pismene dozvole za odlazak s tog područja. U septembru 1992. iz te opštine su otišla najmanje dva konvoja Muslimana" (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 426-427).

⁸⁶ Isto; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 246. Srpska milicija je 22. septembra 1992. "došla i razglasom objavila da svi Muslimani Bosanskog Petrovca treba da se okupe ispred benzinske pumpe u pola osam ujutro. Mi smo se tome nadali, ali nismo znali tačan dan kada će nas istjerati. Rekli su nam da idemo u Travnik. To jutro su uzimali novac, 65 milijardi četničkih za jednu osobu, a prije toga smo se morali odreći sve pokretne i nepokretne imovine. Krenuli smo za Travnik. U Bosanskom Petrovcu je ostalo oko 100 Muslimana. Uglavnom su to stariji ljudi, nepokretni, koji se nisu usudili poći.

23. 09. 1992. smo krenuli. Organizovali su nam prevoz šleperima, bilo ih je 13 i oko 10 autobusa" preko Skender-Vakufa prema Travniku. Konvoj je zaustavljen u Skender-Vakufu, vraćen je u Karanovac, "gdje su maltretirani, strašeni, ponižavani. Zahvaljujući policajcu Zoranu (Nikole) Ribiću izbjeglo se krvoproliće, jer su mješni četnici otvoreno pokazivali namjere da će napraviti masakr nad tim ljudima. Upadali su u autobus, pucali, prijetili bombama i guranjem autobusa u Vrbas. Ta je grupa vraćena istog dana u Petrovac. 24. 09. krenuli smo svi, na zahtjev SDS-a, autobusima, šleperima u pravcu Travnika. Međutim, četnici su i tu pokazali svoje pravo lice, pucali su u Zeninom Dolu, nedaleko od Bosanskog Petrovca po konvoju šlepera u kojima su bili Petrovčani Muslimani" - ubili su četvericu Bošnjaka: Ibrahima Bolića (oko 60 godina) i njegovu suprugu Esmu (oko 56), Safeta Fazlića (22) i Osmana (Osmo) Spahića (17), te ranili Jasmina (Ibrahima) Bolića (30), Meleću Mujadžić (oko 50) i dvoje djece Suada Gutlića: Derviš (5) i Mirela (oko 4) - ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 244, 246 i 248.

"Na Smetovima su nas dočekali četnici, otimali pare, zlato, sve vrijedne stvari ..." (Isto, str. 248).

"Od posljedica puta i ranjavanja kojeg smo prošli umrlo je još 10 osoba u Travniku ..." (Isto, str. 244).

Bošnjaci su bili prisiljeni da napuste općinu **Bosansku Građišk**. **“Prije odlaska morali su da plate naknadu i potpišu izjavu da svoju imovinu ostavljaju Opštini. Prije napuštanja Bosne i Hercegovine, vojna policija im je oduzela sve lične stvari.”**⁸⁷ Do kraja 1995. godine **“7.516 pripadnika nesrpskog stanovništva prisiljeno je da napusti Opštinu”**.⁸⁸

Iz općine **Čelinac**, gdje je nad Bošnjacima izvršen genocid,⁸⁹ protjerani su **“gotovo svi stanovnici muslimanske nacionalnosti”**.⁹⁰ **“Donešene su odluke o uvođenju radne obaveze, dodjeli praznih kuća izbjeglicama, te formiranju Komisije za razmjenu stanovništva i imovine.”**⁹¹

“Krizni štab Kotor-Varoš” je 29. juna 1992. donio odluku o formiranju *Agencije* koja je nadzirala protjerivanje civilnog stanovništva: **“sve au-**

⁸⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 780.

⁸⁸ Isto, paragraf 781.

⁸⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 431. Na sjednici Srpske opštine Čelinac, održane 5. augusta 1992, major Janko Trivić (komandant bataljona, te kasnije 22. lake pješadijske brigade 1. krajiškog korpusa “Vojske Republike Srpske” i Operativne grupe “Vlašić” 1. krajiškog korpusa), izjavio je, pored ostalog, sljedeće: **“Sporadična pucnjava i uništavanje imovine - vikendica muslimanskih i hrvatskih, pojava kriminala, krađe automobila, rušenje, paljenje objekata - to je od strane pojave naoružanih grupa koje vrlo smišljeno potpomognute nekim političarima rade, to se manifestuje kroz okupljanje ekstrema i davanje podrške takvima, na taj način se stvara anarhija, vrši se genocid ... Sve ovo i mnogi drugi vinovnici doprinijeli su da se muslimansko stanovništvo diglo na iseljenje sa ovog područja”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 431).

Navedene zločine **“vršili su pripadnici SJB i CSB Čelinac”** (Isto).

⁹⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 436; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 831.

⁹¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 431.

tobuse u toj opštini trebalo je staviti na raspolaganje za tu svrhu. Prema odluci Kriznog štaba, svi koji su se željeli iseliti iz Kotor-Varoša morali su Osnovnom sudu u Kotor-Varoši predati pisani zahtjev i ispuniti određene formulare u kojima će navesti svoju imovinu i izjaviti da je 'ostavljaju' društveno-političkoj zajednici ... Osobe koje su se iseljavale iz Opštine trebalo je obavijestiti da sa sobom mogu ponijeti samo 300 njemačkih maraka. Osobe koje su željele otići trebale su Opštini predati svu svoju nepokretnu imovinu i izjaviti da odlaze dobrovoljno." Zbog "neizdržljivih uslova u toj opštini 1992. iselio se veliki dio nesrpskog stanovništva; iz nekih sela, poput Večića, Sokolina, Viševica, Ravni i Bilica, otišlo je /odnosno protjerano - prim. S. Č./ cjelokupno muslimansko stanovništvo".⁹²

Agresor je u ljeto 1992. Bošnjake muškarce, žene i djecu iz Lihovića protjerao u Čejvane, nakon čega su žene i djecu odvojili od muškaraca. Žene i djecu iz sela Šipure i Medare su protjerali i odveli ih u Čejvane. Te dvije grupe civila zločinci su konvojem odvezli u pilanu u Kotor-Varošu, gdje su doveli treću grupu žena i djece iz Hanifića i Čirkina Brda. U konvoju od tri autobusa civili su protjerani - odvezli su ih u Travnik.⁹³

Mnogi Bošnjaci s područja Kotor-Varoša protjerani su augusta i oktobra 1992.⁹⁴

⁹² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 466 i 468; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 831; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 570; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA...**, str. 266. Političko rukovodstvo paradžavne tvorevine Republike Srpske bilo je "uključeno u konačno prisilno premještanje nesrba iz Kotor Varoši". "Egzodus Muslimana i 'sve aktivnosti se provode na osnovu naređenja Vlade i Predsjedništva RS'" (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 831).

⁹³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 564 i 1394.

⁹⁴ Isto, paragraf 546, napomena 564 i 1394.

Bošnjaci su bili prisiljeni da napuste općinu Prnjavor. “Da bi otišli, morali su da plate Opštini i prepisu svu pokretnu i nepokretnu imovinu Republici Srpskoj.”⁹⁵

U Prnjavoru je agresor organizovao “desetine autobusa za prijevoz ljudi do granice s Mađarskom”.⁹⁶

U Tesliću su 25. oktobra 1992. “tri ili četiri muškarca u crvenom kamionu, jedan bosanski Srbin u civilnom odijelu i drugi u maskirnim uniformama srpske vojske, naredili ljudima da odu u Auto školu u Tesliću. U Auto školi su morali predati svoje lične karte, a zatim je prozvano 100 Muslimana. Do autobusa su ih otpratila dva bosan-

⁹⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 874; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (d) Prilog D*, 16. juni 2004, br. 25. “Od prve polovine 1992. nadalje, Muslimani i Hrvati su počeli napuštati tu opštinu zbog pritisaka i prijatnji Srba. Mogli su se vidjeti autobusi s Muslimanima koji su odlazili iz opštine u pravcu mađarske granice. Dozvola za odlazak se naplaćivala. Osim toga, morali su potpisati izjavu kojom mjesnom advokatu daju punomoć za prodaju svoje nepokretne imovine u roku od šest mjeseci, u protivnom se njihovo vlasništvo nad imovinom prenosilo na republiku bosanskih Srba” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 504 i 507).

“Srpski Krizni štab u Prnjavoru” 19. juna 1992. “odlučio je da sve ‘izbjeglice’ koje žive u toj opštini a koje ‘nisu lojalne’ vlastima republike bosanskih Srba, kao i ‘izbjeglice’ koje imaju rodbinu u neprijateljskim formacijama, moraju otići iz te opštine. Krizni štab je naredio SJB-u da provede tu odluku. Dana 23. juna 1992., Krizni štab je odlučio da se osobe koje su otišle iz te opštine i koje posjeduju imovinu moraju javiti opštinskim vlastima do 10. jula ili će se prema njima postupiti ‘po Odluci Kriznog štaba Autonomne regije [Krajine]’, što je značilo da će se njihova imovina proglasiti državnom imovinom i staviti opštini na raspolaganje” (Isto, paragraf 505).

⁹⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 507. Protjeranim Bošnjacima “nije dozvoljeno da odu na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana zbog bojazni da će se vjerovatno pridružiti snagama Armije Republike Bosne i Hercegovine” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394).

ska Srbina, a oni su zatim otišli u Vrela, gdje im je rečeno da pređu liniju sukoba”.⁹⁷

S područja Teslića je protjerano “**najmanje 10.000 stanovnika**”.⁹⁸

Okupacija **Doboja**, prijetnje, zastrašivanja, brojna ubistva i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava natjerali su hiljade Bošnjaka da napuste grad i druga okupirana područja.⁹⁹

“**Veliki broj Muslimana**” koji su protjerani s područja **Šipova** “**morali su platiti naknadu srpskim vlastima u Šipovu da bi dobili potrebne dokumente. Predsjednik izvršnog odbora rekao je da je primio naređenje 'odozgo' da Muslimani moraju otići. Nekoliko dana kasnije, 26. februara 1993, oko 1.200 Bošnjaka napustilo je Šipovo**”.¹⁰⁰

Agresor je sve Bošnjake iz **Jezer**a protjerao.¹⁰¹

⁹⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394.

⁹⁸ Isto, paragraf 551, napomena 1405; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu, (d) Prilog D*, 16. juni 2004, br. 33.

⁹⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 342-345; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 817.

¹⁰⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 906; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 256. Tako su, primjera radi, u maju 1992. “**dva autobusa puna žena i djece otišla u pravcu Jajca**“. Jedna grupa Bošnjaka je “**pješice krenula prema Jajcu, pošto nije bilo autobusa na Autobuskoj stanici**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 546, napomena 1394).

¹⁰¹ ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 182.

Većina Bošnjaka je u ljeto 1992. napustila općinu **Donji Vakuf**.¹⁰²

Većina nesrpskog stanovništva s područja **Odžaka**, “**kako su srpske snage napredovale prema Odžaku**”, pobjegla je prije srpske okupacije, 13. jula 1992, a “**oni koji nisu pobjegli bili su ubijeni ili prisiljeni na odlazak. Oni koji su ostali bili su izloženi sličnoj diskriminaciji i tlačenju kao i nesrpski stanovnici u općini Bosanski Šamac**”.¹⁰³

Agresor je mnoge Bošnjake i Hrvate s područja **Bosanskog Šamca**, posebno nakon okupacije, 17. aprila 1992, natjerao da napuste svoje domove. Mnoge su, uz upotrebu sile, zastrašivanja i prinude, “**premjestili u druga sela, gdje su ih zatočili protiv njihove volje, protjerali ih i deportovali**”.¹⁰⁴

Bošnjaci i Hrvati, uključujući i žene, djecu i starce, posebno putem tzv. razmjena, protjerani su u unutrašnjost Republike Bosne i Hercegovine - na područja koja nisu bila pod srpskom okupacijom i deportovani iz svojih domova u Republiku Hrvatsku.¹⁰⁵

Brojni Bošnjaci protjerani su s područja **Brčkog**. “**Muslimani koji su odlazili iz Brčkog morali su svu svoju imovinu prepisati Srbima da bi dobili dozvolu da napuste to područje.**”¹⁰⁶

¹⁰² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 807; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 442-443.

¹⁰³ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 4 i 379.

¹⁰⁴ Isto, paragraf 3.

¹⁰⁵ Isto, paragrafi 6, 8, 12, 878-977, 991 i 1038-1055.

¹⁰⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 638. “**Veliki broj muslimanskih i hrvatskih žena, djece i staraca prebačen je iz opštine Brčko u susjednu opštinu Lopare**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 337).

Bošnjaci u **Bijeljini** bili su **“predmet organizovane kampanje pljačke i protjerivanja. Mnogi Muslimani su premješteni van opštine i odatle su pobjegli”** na slobodnu teritoriju, ostavljajući sve što su imali.¹⁰⁷

Zločinci su Bošnjake izvodili iz kuća i prisiljavali ih da ulaze u pripremljene autobuse i kamione. Vojnom odsjeku morali su platiti po 100 DM za dobijanje dozvole za odlazak, odnosno protjerivanje, a Agenciji (za protjerivanje) MUP-a po 600 DM za prijevoz do Mađarske, kao i zločincu Vojkanu Đurkoviću.¹⁰⁸

Vojkan Đurković je bio **“na čelu jedne agencije (druga je bila u policiji), koja se, uz odobrenje vlasti, bavila deportacijom ljudi”**. Sve te zločinačke aktivnosti je **“pomno nadzirala i kontrolisala policija, koja je konvoje sprovodila na Majevicu”**.¹⁰⁹

Agresor se i na području Bijeljine oslanjao na pripremljene spislove Bošnjaka **“za deportaciju, za likvidaciju, za iseljavanje s posla i iz kuća”**. Mnogi Bošnjaci, koji su dobili dozvole za odlazak, na granici su izvođeni iz autobusa i automobila.¹¹⁰

¹⁰⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 307, 309 i 709; M. A. Sells, nav. dj., str. 102; J. Trbić, nav. dj., str. 210 i 267.

¹⁰⁸ J. Trbić, nav. dj., str. 266-267. Vojkan Đurković, **“pošto bi im pokupio sve što imaju, odvajao ih na Majevisi, pa žene i djecu slao preko linija, a muškarce na prisilni rad i u logore”** (Isto, str. 215).

Bošnjaci su **“izlazak iz pakla” “imali platiti onim što imaju: novcem, imovinom ili životom. A mnogima je uzeto sve to ...”** (Isto, str. 268).

¹⁰⁹ Isto, str. 235; Isti, **MAJSTORI MRAKA**, II, NiK “Kujundžić”, Lukavac, 2007, str. 152-159. U Bijeljini je **“bila poznata praksa prinudnog iseljavanja koja se može okarakterisati na sljedeći način: istjeruj, ali im ne daj da lako odu. Bezbrojni su slučajevi vraćanja sa granice onih koji su imali uredne papire za odlazak ili ubijanja čitavih porodica koje su imale gotove vize za put u neku od evropskih zemalja. Mnogo je ljudi, jednostano, nestajalo nakon prelaska granice, mnogi su kupljeni i trpani u kamione, pa vraćani nazad, i sve je to stvaralo atmosferu neizdržive napetosti i straha. Računica je bila jasna: onima koji tako, napokon, izađu, neće nikada više pasti na pamet da se vrate”** (J. Trbić, **MAJSTORI MRAKA**, II, str. 158).

¹¹⁰ Isto. Policija Republike Srbije je hapsila Bošnjake **“prilikom njihovog pokušaja da preko šume ili reke pređu u Srbiju. Neki su odmah predavani policiji bosanskih Srba, a neki su zatvarani i osuđeni za izvršenje krivičnog djela nedozvoljenog prelaska državne granice”** (J. Trbić, **MAJSTORI MRAKA**, II, str. 158). Tako je, primjera radi, **“na kaznu zatvora osuđen bračni par iz Bijeljine, koji je 19. avgusta**

Agresor je, u skladu s genocidnom politikom i praksom, u septembru 1992. “**sproveo plan protjerivanja preostalog muslimanskog stanovništva**”.¹¹¹ Bošnjaci su bili prisiljeni “**da potpišu papir da dobrovoljno ostavljaju kuću i ključeve u vratima**”.¹¹²

Početkom i sredinom jula 1994. “**veliki broj Muslimana je protjeran iz Bijeljine. Tokom narednih mjeseci, iseljeno je /protjerano - prim S. Č./ 2.500 Muslimana, a u jesen još 2.500**”.¹¹³

1994. s dvoje dece prešao u Srbiju, čamcem preko Save. U tome su im pomogla dvojica državljana Srbije. Za nabavku lažnih dokumenata primili su 4.000 DEM. Otac, majka i dvoje dece, kao i pomagači, uhapšeni su istog dana, u šumi pored Sremske Rače (Srbija). Prema rečima oca s kojim je razgovarao istraživač Fonda /Fond za humanitarno pravo Srbije, Beograd - prim. S. Č./, policija se ponela brutalno: ‘Kada smo se popeli na nasip bljesnuli su reflektori. Ispred nas je bila policija s automatima. Neko je viknuo: ‘Ruke u vis’. Vođa patrole je prišao, pretresao nas i pitao kuda smo pošli. Psovao je kad smo rekli: ‘Kod rođaka u Suboticu’. Ženu i kćerku su stavili u jedan auto, sina i dvojicu Srba na zadnje sjedište u drugom automobilu, a mene u gepek. Dovedi su nas do graničnog punkta u Sremskoj Rači. Izbacili su nas iz automobila i počeli da tuku. Bilo je 10 do 15 policajaca. Tukli su mi sina (15) i nerviralo ih je što ne plače. Dvojica su ga oborila na zemlju i gazili, šutirali nogama. Vođa patrole je ošamario moju kćerku, ona se zateturala i pala u neku baru. Ženi su udarili dva šamara. Prijetili su da će nas pobiti i da ćemo plivati niz Savu. Tresao sam se od straha, a oni su se smijali. Tjerali su nas da pjevamo ‘Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala’. Odvezli su nas u SUP u Sremskoj Mitrovici. Tu me je vođa patrole tukao u prisustvu inspektora koji me je ispitivao. I ovaj me na kraju udarao. Bunio se samo dežurni policajac. Morali smo da idemo u pritvor. Djecu su odveli u prihvatni centar’.

Bračni par iz Bijeljine je izdržao zatvorsku kaznu u trajanju od tri meseca, u postojećem zatvoru u Sremskoj Mitrovici. Tu su videli neliko ljudi iz Bijeljine. Neki su čekali suđenje, a neki su bili obavješteni da će biti vraćeni u Bijeljine” (Isto, str. 158-159).

¹¹¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 308-309. “Plan je bio ubiti po jednu muslimansku porodicu na svakoj strani grada i stvoriti atmosferu straha. Taj plan je u septembru 1992. provela jedinica specijalne policije Duška Malovića, na podsticaj Drage Vukovića, radnika lokalnog MUP-a i člana Kriznog štaba Bijeljina. U isto vrijeme srpska Skupština opštine donijela je odluku da će se s posla otpustiti Muslimani koji se nisu odazvali na mobilizaciju, da će im se isključiti struja, voda i telefon, te da se moraju prijaviti za prisilni rad. Istaknuti Muslimani izloženi su poniženju jer su morali obavljati najniže fizičke poslove, a oni koji su to odbili, odvedeni su u logor Batković ili protjerani iz Općine. Ova SDS-ova operacija natjerala je veliki broj Muslimana da pobjegnu iz Bijeljine” (Isto, paragraf 308).

¹¹² J. Trbić, *MAJSTORI MRAKA*, II, str. 156.

¹¹³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE*

S područja Bijeljine i Janje je između juna i 17. septembra 1994. **“oko 4.700 nesrba /uglavnom Bošnjaka - prim. S. Č./ raseljeno na teritoriju pod kontrolom Vlade”** Republike Bosne i Hercegovine. **“U prvoj sedmici septembra taj broj se popeo na 1.300. Međunarodni izvori navode da je sa 17. septembrom 1994. tamo ostalo oko 1.300 stanovnika Muslimana od ukupnog broja od 6.000 koji je izbrojan u decembru 1993. Mnoge raseljene /protjerane - prim. S. Č./ osobe su se preselile 'dobrovoljno', plativši privilegiju da budu uključene u razmjenu stanovništva. Međutim, mnoge raseljene osobe, bez obzira na to da li su prisiljene ili su odlučile da odu, bile su izložene uznemiravanju i krađi od strane snaga bosanskih Srba koje su organizovale raseljavanje. Bar jednom prilikom početkom septembra 1994. grupi od 200 prognanika je bilo dozvoljeno da ponesu sa sobom ne više od 20 DM po osobi. Postoje mnogi izvještaji koji navode fizičko zlostavljanje, uključujući silovanje, koje su počinili bosanski Srbi koji su bili zaduženi za raseljavanje.”**¹¹⁴

OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004, paragraf 225-5; .: **MILOŠEVIĆU DO-KAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 135. Agresor je s područja Bijeljine i Janje između sredine juna i sredine septembra 1994. protjerao oko 4.700 Bošnjaka, pri čemu su bili **“izloženi šikaniranju i potkradanju od strane snaga bosanskih Srba”**, koji su organizovali protjerivanje (.: **PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, 26. FEBRUAR 2007**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, paragraf 330).

Bošnjaci iz Janje su morali napustiti svoje domove (**“... oduzimana im je imovina i morali su otići zbog psihološkog pritiska vršenog nad njima”**) - Isto.

“Bezbrojne su priče deportovanih. Bezbrojne slike noćnih upada u kuće, vrištanja, suza i krv nevinih. Čitave generacije ljudi zločinci su istjerali iz njihovih života i pretvorili u ljude bez doma i budućnosti. Samo u jednom danu, 15. jula 1994. godine ubijeno je deset Bošnjaka, a sedamnaest njih je uhapšeno i odvedeno na Majevicu. Bošnjacima je zabranjeno kretanje i bilo kakvo okupljanje, ne smiju kupovati u prodavnicama, jer ih policija može privesti zbog posjedovanja deviza, na ulicama kupe ljude i odvođe ih na prisilni rad, upadi u kuće organizuju se svake noći, a u toku jednog dana, 17. jula 1994. godine, Vojkan Đurković je organizovao pljačku i protjerivanje 138 Bošnjaka iz Bijeljine ...” (J. Trbić, *ISTINE I LAŽI ...*, str. 267).

¹¹⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 349. Ukazujući na činjenice o protjerivanju Bošnjaka s područja Bijeljine i Janje, između sredine juna i 17. septembra 1994, Tadeusz Mazowiecki u svom izvještaju (o situaciji ljudskih prava), od 4. novembra 1994, konstatuje da **“pojedini aspekti raseljavanja iz područja poput Bijeljine i Janje zahtijevaju veću pažnju”** i, s tim u vezi navodi: **“Prvo se raseljavaju uglavnom, žene, djeca i**

I na području Semberije provođena je odluka organa vlasti para-državne tvorevine Republike Srpske **“o smanjenju broja muslimana”**. Po toj odluci zločinci su predvidjeli da na području Bijeljine broj Bošnjaka **“ne smije biti veći od 5%”**¹¹⁵ od njihovog ukupnog broja iz 1991. godine - 30.229, od čega u Bijeljini 19.024 i Janji 9.871.¹¹⁶

Agresor je, nažalost, genocidom i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava realizovao navedeni javno proklamovani zločinački (genocidni) cilj - u Bijeljini i Janji je krajem 1995. **“ostalo manje od 5% Bošnjaka”**.¹¹⁷

Major JNA, a kasnije pukovnik VJ, Svetozar Andrić, komandant Brigade “Srpske vojske Birač”, sa sjedištem u Šekovićima, a kasnije komandant Birčanske pješadijske brigade “Vojske Republike Srpske”, 26. maja 1992. komandantu lake pješadijske brigade Osmaci, **“na osnovu procene ukupne situacije na ratištu SAO Birač”**, pored ostalog, izdao je naredbu o protjerivanju (**“izvršite iseljenje ...”**) **“žena i djece iz muslimanskih sela u Kalesiju i Gračanicu, a muškarce odvoditi u sabirne centre”**.¹¹⁸

Svetozar Andrić je 28. maja 1992. izdao naredbu o prisilnom protjerivanju - **“iseljavanju muslimanskog stanovništva”** (koje je moralo **“biti organizovano i uvezano sa opštinama preko kojih se vrši iseljavanje”**),

vojni obveznici. U više prilika muškarci - vojni obveznici budu zadržani i vraćeni na prisilni rad. Prema nekim izvještajima, nekim od takvih muškaraca je dozvoljeno da odu samo ako plate 1.000 DM. Drugo, žrtve raseljavanja se transportuju do područja linije sukoba sa vladinim snagama i, ponekad nakon dužeg i napornog čekanja, budu prisiljene da pješače po ‘ničijoj zemlji’. Bar jednom prilikom, u junu 1994. morali su ubrzati kretanje, jer im je pucano iznad glava. Najvažnija karakteristika ovakvog raseljavanja je da paljanske vlasti poriču učesće u njihovoj provedbi, iako ih organizuju jedan lokalni bosanski Srbin i njegove pristaše” (Isto).

¹¹⁵ J. Trbić, **ISTINE I LAŽI ...**, str. 251 i 275.

¹¹⁶ ∴ **NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991**, *Statistički bilten*, br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, decembar/prosinac 1993, str. 16-18.

¹¹⁷ J. Trbić, nav. dj., str. 251 i 275; N. Isanović, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA SJEVERNE I SJEVEROISTOČNE BOSNE, ∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 76.

¹¹⁸ AIIZ, Komanda brigade Birač, 26. maj 1992. Šekovići – Komandantu lpb Osmaci.

pri čemu su se mogli iseljavati “samo djeca i žene, a muškarce sposobne za borbu ostavljati u logorima radi zamjene”.¹¹⁹

“Vlada SAR /Srpske autonomne regije - prim. S. Č./ Birač” je 31. maja 1992. donijela Odluku kojom je regulisala pitanje protjerivanja bošnjačkog stanovništva sa tog područja.¹²⁰

Agresor je i na području **Zvornika** vršio sistematsku kampanju planskog i organizovanog protjerivanja i deportacije Bošnjaka. Nakon što je zauzet grad Zvornik (10. aprila 1992), brojni Bošnjaci su “**izbjegli u druga područja Bosne i Hercegovine ili u granična područja Srbije**”. Agresor je 5. maja 1992. u **Zvorniku** formirao “**Agenciju za razmjenu nekretnina, nadležnu za razmjenu nekretnina, stanovnika opštine Zvornik i drugih opština**”.¹²¹ Prvog juna 1992. protjerano je do Memića preko 4.000 Bošnjaka s područja Đulića, Klise, Šetića, Lupića, Kučić Kule i drugih sela, nakon što su (istoga dana) u Bijelom Potoku preko 700 civila zločinci razdvojili od žena, djece i staraca i odveli ih u logor Tehnički školski centar u Karakaju, gdje su - u tom logoru i/ili drugim mjestima - ubijeni.¹²²

¹¹⁹ AIIZ, inv. br. 2-4949, Komanda brigade SV “Birač”, 28. maj 1992. Šekovići – Štabu TO Zvornik; AIIZ, UKAZ, Broj 01-21-236/92. PREDSJEDNIKA PREDSJEDNIŠTVA REPUBLIKE SRPSKE, od 31. oktobra 1992. godine; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 365.

¹²⁰ AIIZ, 9-9962, Komanda brigade SV “Birač”, 31. maj 1992, Šekovići – Komandi; AIIZ, inv. br. 2-4949, Komanda brigade SV “Birač”, 28. maj 1992. Šekovići – Štabu TO Zvornik; E. Bećirević, nav. dj., str. 159.

¹²¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragrafi 364 i 709; S. Müller, PRISILNA DEPORTACIJA NESRPSKIH STANOVNIKA GRADA ZVORNIKA U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995. ..., str. 137-139; M. A. Sells, nav. dj., str. 18; R. Bösch, UBIJANJE U BOSNI I HERCEGOVINI, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995 ..., str. 551; .: MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ..., paragraf 331; E. Bećirević, nav. dj., str. 149-150.

¹²² AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 659 i 665-671; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE

Početak juna “Srbi su viđeni kako ulaze u sela u opštini Zvornik,” iz kojih su protjerani Bošnjaci.¹²³

Nakon što su srpske snage zauzele Zvornik i Kozluk, neposredno poslije okupacije “muslimanskim porodicama je rečeno da imaju šest sati da spakuju svoje stvari i da odu na određeno mjesto okupljanja. U slučaju Zvornika, to je bila farma. Na tim mjestima okupljanja, pravljen je spisak osoba za deportaciju i svako je pojedinačno morao potpisati spisak. Rečeno im je da tim potpisom ‘dobrovoljno’ ostavljaju svu svoju imovinu. Zatim im je naredeno, nekim od njih pod prijetnjom puškama, da se popnu u autobuse i kamione, a kasnije i vozove do konačnog dolaska na Palić (Vojvodinu), gdje su smješteni u lokalni logor. Iako to nisu zahtijevali, dobili su jugoslovenske pasoše, nakon što su fotografisani u logoru. Na nekim od pasoša je pisalo da ih je izdao ‘MUP (Ministarstvo unutrašnjih poslova) Republike Srbije, Sekretarijat u Subotici’. Svjedoci kažu da je između 26. juna i 1. jula 1992. bilo oko 1.200 osoba iz Kozluka i još 1.800 iz Zvornika u logoru Palić. Nakon što su deportirani do granice, ove osobe su predate mađarskim vlastima kao izbjeglice”.¹²⁴

PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG C - **OBJEKTI ZA ZATOČENJE**, 7. mart 2002, str. 28; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 367-377, 796 i 799; AIIZ, inv. br. 2-4368, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *PODACI O LOGORIMA I MJESTIMA ZATOČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (LOGORI POD SRPSKOM KONTROLOM)*, str. 10; N. Isanović, nav. dj., str. 68 i 74; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 82-85 i 311; J. Trbić, nav. dj., str. 229; .: **TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995**, Savez logoraša Bosne i Hercegovine - Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 2003, str. 72, 74, 116, 120, 142 i 202; *IZJAVA* Ahmeta Grahića data autoru. Među ubijenima su i šesterica sinova Nazije Beganović iz Đulića: **Muriz, Beriz, Idriz, Feriz, Ramo i Fahrudin, te muž Mustafa**. U Đulicima “**dan danas ima najmanje 50 kuća u kojima nema muške osobe**” (AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*).

¹²³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 365.

¹²⁴ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 110; R. Gutman, nav. dj., str. 66-69; S. Müller, **IZVRŠENJE AGRESIJE I MASOVNOG PROGONA U ZVORNIKU**, .: **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**. ... str. 132-136; Isti, **PRISILNA DEPORTACIJA ...**, str. 137-141; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*,

Do početka oktobra 1992. godine “**20.000 ljudi je pobjeglo iz Zvornika usljed srpskih napada**”.¹²⁵

Bošnjaci su mogli napustiti Zvornik samo pod uslovom da se odreknu svog vlasništva i prenesu ga na “Srpsku općinu Zvornik”. To im je omogućavalo da dobiju dozvole za promjenu mjesta stanovanja.¹²⁶

31. maj 2002, paragraf 672; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 366; E. Bećirević, nav. dj., str. 152-153. Krajem maja 1992. “**veliki broj mještana Muslimana okupio se u selu Kozluk, u kojem su Muslimani bili većinsko stanovništvo, plašeći se pripadnika paravojnih i srpskih snaga koji su ih uznemiravali zahtjevima da predaju oružje. Poslije preuzimanja vlasti u Zvorniku, paravojne /legalne - prim. S. Č./ grupe i lokalni Srbi postavili su barikade u obližnim selima i izolovali Kozluk. Policijske snage u selu podijelile su se na muslimansku i srpsku stranu. Početkom juna policajci Muslimani u Kozluku morali su da predaju svoje uniforme i oružje jednom srpskom policajcu. U noći 20. juna srpski TO pod komandom Marka Pavlovića napao je Kozluk. Dana 26. juna u Kozluk je stigao veliki broj srpskih vojnika, pripadnika TO-a i paravojnih jedinica u tenkovima i drugim vojnim vozilima. U grupi su bili i Branko Grujić, predsjednik SDS-a Zvornik i Kriznog štaba, Pavlović, i Jovan Mijatović, član Kriznog štaba u Zvorniku i poslanik u skupštini bosanskih Srba. Obavijestili su Muslimane da imaju jedan sat da odu, u protivnom će ih ubiti. Osim toga, rekli su im da ne mogu sa sobom ponijeti nikakve lične stvari i natjerali su ih da potpišu izjave kojima se odriču svoje imovine. Istog dana je u konvoju vozila, koji su organizovali Srbi koji su napali i zauzeli Kozluk, prevezeno otprilike 1.800 ljudi iz te opštine u Srbiju**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 366; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 672).

Komesarijat za izbjeglice Republike Srbije je, također, učestvovao u deportaciji Bošnjaka iz Kozluka u Mađarsku. “**O prisilnoj deportaciji iz Kozluka i učešća Republike Srbije u tom procesu**”, odnosno zločinu, “**autentično je u slučaju Milošević svjedočio Fadil Banjanović Bracika 19. maja 2003. godine. Banjanović je opisao proces prisilnog preseljenja /deportacije - prim. S. Č./, koji je započeo 26. jula 1992. godine, kada su u Kozluk upale specijalne snage iz Republike Srbije sa lokalnom policijom. U Banjanovićevom svjedočenju jasno je naglašena uloga Srbije i srpskih snaga u prisilnom preseljenju, ali i otimanju bošnjačke imovine**” (E. Bećirević, nav. dj., str. 153).

¹²⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 674.

¹²⁶ S. Müller, *PRISILNA DEPORTACIJA ...*, str. 139-141. “**Neki protjerani, prije svega muškarci, morali su pokazati i potvrdu da su 'dobrovoljno dali krv'**”.

“Muslimansko stanovništvo cijelog grada” Zvornika i okolnih sela je od kraja maja do početka jula 1995. protjerano i deportovano “u organizovanom masovnom transportu”.¹²⁷

Deportacije su najvećim dijelom vršene vozilima firme “Dri-na-trans” u Mali Zvornik (Srbija), **“a odatle preko Loznice u Suboticu ili na linije fronta na bosanskoj teritoriji oko Tuzle. Sa sobom su ljudi smjeli ponijeti samo sitne lične stvari. Na kontrolnim punktovima su nerijetko i te stvari oduzimali”.**¹²⁸

Masovne, planske i organizovane deportacije Bošnjaka **“dovele su brojne prognanike na srpsko-mađarsku granicu kod Subotice. Tu je mnogima od njih u Srpskom crvenom krstu izdat ’jugoslovenski pasoš’, s kojim su - najvećim dijelom u posebnim vozovima - preko Mađarske poslati u Austriju”.**¹²⁹

Srpski napad na Divič, u proljeće 1992, natjerao je oko 1.000 civila Bošnjaka u bjekstvo. **“Nije im bilo dozvoljeno da se vrate kućama, a paravojne /legalne - prim. S. Č./ jedinice natjerale su njih 400 do 500 da uđu u autobuse, koji su ih odvezli u Crni Vrh. Pored toga, srpski vojnici su razdvojili kolonu od oko 3.000 Muslimana, koji su ranije pobjegli u strahu za svoju budućnost, odveli žene, djecu i starce na teritoriju pod muslimanskom kontrolom, a vojno sposobne muškarce u hangar u Tehničkoj školi u Karakaju.”**¹³⁰

Dakle, da bi se grad mogao ’regularno’ napustiti bili su potrebni sljedeći dokumenti:

- potvrda da se odobrava slobodno kretanje na teritoriji ’Srpske općine Zvornik’;
- dokument o ’promjeni mjesta stanovanja’;
- lična propusnica u koju je bio unešen datum objave adrese stana” (Isto, str. 139).

¹²⁷ Isto, str. 140; R. Bösch, nav. dj., str. 551. **“Organizacija nasilnih deportacija uz podršku civilnih, administrativnih faktora imala je”,** po ocjeni Stephana Müllera, **“uglavnom, jedan generalni obrazac”.** Vršenje tih deportacija je, po njemu, **“omogućeno, prije svega, zavođenjem vlasti Srpske demokratske stranke, poslije čega je bilo moguće stvaranje civilnih, administrativnih službi, koje su deportacijama mogle da pristupe kao ’legalnom poslu”**” (S. Müller, PRISILNA DEPORTACIJA ..., str. 141).

¹²⁸ S. Müller, PRISILNA DEPORTACIJA ..., str. 141.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 374.

Srebrenica je u proljeće i ljeto 1992. postala stjecište brojnih bošnjačkih prognanika iz susjednih općina: Bratunca, Zvornika, Vlasenice, Rogatice, Han-Pijeska, Višegrada i drugih. Svi su oni pred napadima srpskih snaga bili prisiljeni napustiti svoje domove, bježeći iz svojih spaljenih sela, tražeći spas u srebreničkom kraju. Broj novih stanovnika Srebrenice rastao je iz dana u dan. Tako je, primjera radi, u drugoj polovini maja 1992. u Srebrenici smješteno oko 10.000 protjeranih Bošnjaka. Od maja 1992. najveći broj Bošnjaka u Srebrenici činili su prisilno protjerani civili i civilno stanovništvo (sela i gradova) iz istočne Bosne.¹³¹

Srpska vojska je u istočnoj Bosni “**gonila nevine žene i djecu od sela do sela, sve dok na kraju /marta 1993. - prim. S. Č./ nisu satjerani u čošak, u Srebrenicu, mjesto iz kojeg se**” nije moglo pobjeći i “**gdje im je bilo suđeno da budu prevoženi kao stoka ili zaklani kao janjad**”.¹³² Od decembra 1992. do marta 1993. broj stanovnika Srebrenice povećan je s 40.000 na 80.000. U prvoj polovini januara 1995. u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, iz susjednih općina bilo je 16.418 stanovnika (8.458 iz Bratunca, 5.770 iz Vlasenice, 1.311 iz Zvornika, 363 iz Han-Pijeska, 280 iz Višegrada, 191 iz Rogatice i 45 iz ostalih općina).¹³³

Nakon što je agresor u ofanzivi na srednje Podrinje januar-mart 1993. zauzeo Kamenicu, Cersku i Konjević-Polje, kada je smanjena veličina slobodne teritorije sa 900 na oko 150 km² i izvršen genocid i drugi oblici

¹³¹ AIIZ, Republika Bosna i Hercegovina, Opština Srebrenica, Opštinski štab civilne zaštite, broj: 04-45/05, Srebrenica, 11. januar 1995, PREGLED o broju stanovništva; Isto, inv. br. 2-1635, United Nations Protection Force, HQ Sector North East - Tuzla, G5, Civil Military Operations, 16 July 1995, Srebrenica Displaced Population Situation at Tuzla Air Base; ∴ **SAMRTNO SREBRENIČKO LJETO '95, Svjedočanstvo o stradanju Srebrenice i naroda Podrinja**, Udruženje građana “Žene Srebrenice - Tuzla”, Tuzla, 1998, str. 11; E. Bećirević, nav. dj., str. 213-214; S. Čekić, **GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 63.

¹³² E. Bećirević, nav. dj., str. 214.

¹³³ AIIZ, Republika Bosna i Hercegovina, Opština Srebrenica, Opštinski štab civilne zaštite, broj: 04-45/05, Srebrenica, 11. januar 1995, PREGLED o broju stanovništva; Isto, inv. br. 2-1635, United Nations Protection Force, HQ Sector North East - Tuzla, G5, Civil Military Operations, 16 July 1995, Srebrenica Displaced Population Situation at Tuzla Air Base; ∴ **SAMRTNO SREBRENIČKO LJETO '95. ...**, str. 11; E. Bećirević, nav. dj., str. 213-214; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 63.

zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima civilima, Bošnjaci s obližnjih područja slili su se u grad Srebrenicu i njegovu bližu okolinu, čime je broj stanovnika porastao na 50.000 do 60.000 ljudi, od čega je polovina bila u gradu, a gustina naseljenosti civilnog stanovništva u sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija postala neizdržljivim teretom po lokalnu infrastrukturu.¹³⁴

Prisilno protjerana lica stizala su u tri navrata, koji su se podudarali s napadima srpskih snaga: iz Vlasenice, Kamenice, Cerske, Konjević-Polja, Osmača, Zelenog Jadra, te drugih sela jugoistočno od Srebrenice. Pretpostavlja se da je samo iz područja Cerske u Srebrenicu stiglo između 25.000 i 30.000 ljudi. Većina protjeranih bili su žene, djeca i stariji ljudi.¹³⁵

José Mariá Mendiluce (koordinator za humanitarnu pomoć u bivšoj Jugoslaviji Ujedinjenih nacija za izbjeglice - Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice, UNHCR) marta 1993. uspio je konvojima UNHCR-a iz Srebrenice da **evakuise oko 1.500 prisilno protjeranih - "izbjeglih ranjenih žena i djece ... Bilo je užasno: prognanici viču, pozdravljaju, plaču, pružaju mi ruke kad prolazim pokraj kamiona. Ima mrtvih, zgaženih. 'Bilo je nemoguće održati red.' Kada su roditelji bacali svoju djecu na kamione da bi ih spasili, dok su oni ostajali pod mecima i granatama u Srebrenici.**

'Mladić nije prestajao ni kad smo evakuisali ranjene žene i djecu.' Četiri ili pet kamiona su izbušeni mecima. Nismo znali da li se to dogodilo prije, u toku, ili nakon operacije 'utovara'".¹³⁶

Mendiluce je bio **"bijesan sa ovim tovarom ljudskih bića, svedenih na žalostan fizički izgled od višemjesečne gladi i sasvim uništenih ranama od metaka i gelera. I zato što su napustili svoje muževe, svoju djecu, što su se odvojili od dijela svojih u bezumlju bijega. Nisu ni bili**

¹³⁴ S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 76-79. General Philippe Morillon (komandant UNPROFOR-a) 11. marta 1993. (u 21 sat) posjetio je Srebrenicu i uvjerio se u užasne uslove opsade (bez tekuće vode, struje, hrane, lijekova, smještaja i drugih životnih potreba, koje su uskraćivale srpske snage), **"gdje se kao pacovi u klopci, nalazilo oko 60.000 izbjeglica"** (Isto, str. 85).

¹³⁵ Isto, str. 79.

¹³⁶ J. Mariá Mendiluce, **NAORUŽANA LJUBAV**, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1996, str. 193.

predviđeni. 'Bilo je nemoguće održati red.' A Mladić je pucao i pucao, da bi prouzrokovao paniku i kaos".¹³⁷

Mendiluce je i u svojstvu neposrednog svjedoka genocida nad civilima - Bošnjacima, očajno pokušavajući da spasi nevine i nemoćne žrtve u situaciji kada na licu mjesta nije bio u stanju zaustaviti zločince niti na Zapadu dobiti podršku "neutralnih" političara da zaustave genocid, "proveo nekoliko mjeseci ne znajući kako da umakne kontradikciji da moraš spasiti živote, a da ne možeš zaustaviti ubice. Mjesecima vičući da neko treba da zaustavi genocid i iskorištavan da bi spasio obraz političarima koji su nastavljali da budu neutralni i govorili o pregovorima". On je želio da ode "do Londona sa tim konvojem. Istovariti ga na Trafalgar Squareu i vikati svima da su banda ubica zbog pasivnosti pred Mladićevim programom istrebljenja u Bosni. Ali nisam mogao. I ja sam plakao, i ne znam ko je kome ponudio rame".¹³⁸

Krajem marta 1993. oko 10.000 Bošnjaka, među kojima i mnoga "siročad i djeca bez pratnje", od kojih su "neki ranjeni, a mnogi imaju amputirane udove", "evakuirano je iz Srebrenice u Tuzlu konvojima". Oni su bili "prisiljeni da napuste svoje domove. Mnogi od njih izgubili su sve: domove, najdraže, zdravlje, a u većini slučajeva izgubili su vjeru u bolju budućnost. Oni uglavnom iz Srebrenice stižu samo u odjeći koju nose. Mnogima od njih su članovi porodice nestali ili su u pritvoru, pa je njihov strah i osjećaj beznadežnosti veoma ozbiljan problem. Trauma kod djece očituje se u poremećenom, neposlušnom ponašanju. Djeca imaju noćne more, a neka gube kontrolu nad tjelesnim funkcijama. Psihosomatske bolesti su identificirane, ali su medicinske službe prezauzete".¹³⁹

Nakon zauzimanja sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, 11. jula 1995, agresor je prisilno protjerao oko 30.000 civila, uglavnom žene i djecu.¹⁴⁰

¹³⁷ Isto, str. 194.

¹³⁸ Isto, str. 194-195.

¹³⁹ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 174-175.

¹⁴⁰ S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 312-338.

“**Većina muslimanskog stanovništva**” s područja **Bratunca** je, usljed genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, bila prisiljena napustiti općinu.¹⁴¹ Oko 9.000 Bošnjaka agresor je protjerao “**ka slobodnoj teritoriji Okruga Tuzla**”.¹⁴² Žene i djecu koji su preživjeli genocid u Glogovoj zločinci su ukrcali u autobuse i prisilno protjerali na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine.¹⁴³ U selu Hranča, primjera radi, sredinom maja 1992. “**više nije bilo Bošnjaka i ono je predstavljalo pravu pustoš, čiji su najizrazitiji prizori bili ostaci spaljenih stambenih objekata**”.¹⁴⁴

Mnogi Bošnjaci bili su prisiljeni napustiti **Vlasenicu** nakon što su “**potpisali izjavu da dobrovoljno napuštaju Opštinu**”.¹⁴⁵

Mnogi civili s područja Cerske u opsadi pokušavali su pobjeći, posebno prema Tuzli.

Srpske snage su “**pravile zasjede na Crnom Vrh, Baljkovici, Debelom brdu, Sušici, Rogosiji, Iljinom brdu**”. Tako je u ljeto 1992. “**grupa od nekoliko hiljada civila pokušala pobjeći iz enklave Cerska, krećući se polako s ranjenim ljudima i djecom, prema Kalesiji. Nakon**

¹⁴¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 311, 320 i 709; N. Mašić, **ISTINA O BRATUNCU: AGRESIJA, GENOCID I OSLOBODILAČKA BORBA 1992-1995**, Opština Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, str. 42 i 58.

¹⁴² N. Mašić, nav. dj., str. 58. Protjerana lica “**sa sobom nisu uspjela ponijeti ništa od odjeće, osim što su imala na sebi. Novac i vrijednije predmete agresorski vojnici su prisvojili sebi. U žurbi da spase goli život Bošnjaci nisu imali vremena sa sobom ponijeti ni fotografije članova svojih porodica**” (Isto).

¹⁴³ V. Šabić, **GENOCID U GORNJEM PODRINJU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 50; E. Bećirević, nav. dj., str. 171.

¹⁴⁴ N. Mašić, nav. dj., str. 42.

¹⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, *Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu*, (d) **Prilog D**, 16. juni 2004, br. 36; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 353 i 709; .: **RAT U BROJKAMA: DEMOGRAFSKI GUBICI NA TERITORIJU JUGOSLAVIJE OD 1991. DO 1999.** (dr. Ewa Tabeau), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, str. 105-135.

dva dana i dvije noći provedene na planinskim puteljcima i samo 20 minuta udaljeni od svoga cilja, navodi se da su grupu opkolile srpske snage u šumi u Balcovićima. Navodi se da su neke ljude srpske snage zarobile, i da je 150 ljudi /toliki broj ubijenih ne potvrđuju drugi izvori - prim. S. Č./ poginulo u ovom napadu. Ljudi su pobjegli na sve strane i nakon 15 dana lutanja po šumama još uvijek su stizali ponovo u Cersku”. Krajem decembra 1992. “grupa od oko 2.000 civila napadnuta je mitraljezima u selu Baljkovica. One koji su bježali u šumu napadači su pratili. Žene koje su imale više od jednog djeteta ostavljale su jedno ili više djece iza sebe, kako bi mogle bježati. Ne zna se koliko je ljudi poginulo u ovom napadu”.¹⁴⁶

U drugoj polovini maja 1992. Bošnjaci su, “u strahu zbog situacije” u općini Sokolac, počeli napuštati to područje, što je nastavljeno i narednih mjeseci.¹⁴⁷ Agresor je jedan broj žena i djece iz sela Novo-seoci, gdje je (22. septembra 1992) ubijeno 47 muškaraca, ukrcao u autobus i protjerao u Sarajevo.¹⁴⁸

Krajem marta 1992, kao i kasnije, većina Bošnjaka, uključujući žene, djecu i starce, protjerana je iz Rogatice. “Više hiljada Muslimana je protjerano zbog konstantnog granatiranja njihovih sela.”¹⁴⁹ Početkom

¹⁴⁶ T. Mazowiecki, nav.dj., str. 169.

¹⁴⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 688.

¹⁴⁸ Isto, paragrafi 691 i 693.

¹⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 641; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 677, 685 i 709; N. Agić, *ŽIVI ŠTITOV: HRONIKA DESETOG GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA I POČECI OTPORA NARODA OPĆINE ROGATICA*, Biblioteka Bosna na Drini, Sarajevo, 1995, str. 254-255. Tako se “novo privremeno utočište bošnjačkog stanovništva rogatičke Općine” nalazilo “na sedam bosansko-hercegovačkih slobodnih okruga (regija): Sarajevo 3.733, Gorazde 2.588, Zenica 1.182, Žepa 947, Tuzla 89, Mostar 45 i Bihać 36.

Gotovo 1.600 Rogatičana našlo je privremeno utočište u više zemalja Evrope, Azije, Amerike, Australije ...” (najviše ih je bilo “u Njemačkoj, Austriji, Sloveniji, Hrvatskoj, Danskoj, Belgiji, Švedskoj, Švajcarskoj, Turskoj, Sjedinjenim Američkim Državama”) - N. Agić, nav. dj., str. 254-255.

augusta 1995. u Žepi, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, nakon što je agresor zauzeo, te izvršio genocid, više nije bilo nijednog Bošnjaka.¹⁵⁰

Nakon što je “u nekoliko dana zauzeo sva strateška mjesta u opštini” Višegrad i “očistio” “područja uz Drinu”, odnosno izvršio genocid nad Bošnjacima, Užički korpus JNA je, “također, organizovao konvoje, kako bi se iz drugih sela uklonilo muslimansko stanovništvo”.¹⁵¹

Mnogi civili s područja **Višegrada** su od početka aprila 1992, zbog pucnjave, granatiranja i “otvaranja minobacačke vatre na muslimanska naselja”, rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo i civilne objekte, a “strahujući za svoje živote”, pobjegli iz svojih domova, skrivali se u brdima i šumama i napuštali Višegrad.¹⁵² Bošnjaci

¹⁵⁰ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 676 i 1194; Š. Kulovac, **ŽEPA 1992-1995: ISTINU NE SMIJEMO ZABORAVITI**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2007, str. 157-158. Agresor je s područja sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, krajem jula 1995, protjerao više hiljada žena, djece i starijih lica, uključujući i bolesne i ranjene (ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragrafi 598-1194 i 1243; ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, *SAŽETAK PRESUDE NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU*, 12. decembar 2012, str. 6-9; ∴ **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI**, IZVJEŠTAJ GENERALNOG SEKRETARA PREMA *Rezoluciji GENERALNE SKUPŠTINE 53/35* (1998), - u daljem tekstu: ∴ **IZVJEŠTAJ O SREBRENICI ...** -, 15. novembar 1999, paragrafi 394-402 i 415-431, u: S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, **GENOCID U SREBRENICI “SIGURNOJ ZONI” UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 207-210 i 217-223; Š. Kulovac, nav. dj., str. 60-64; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 172.

¹⁵¹ AIIZ, inv. br. 2-4950, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Trebinje, Stanica javne bezbjednosti Višegrad, Broj: 08-3/92, Službena tajna, Str. povjerljivo, 13. juli 1992. – Ministarstvu za unutrašnje poslove Srpske republike BiH Pale, *Kratak pregled vojno-bezbjednosne situacije na području Srpske opštine Višegrad*; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 42 i 45; M. Petrović, **SUSRETI SA DOBRICOM ĆOSIĆEM: NECENZURISANI RAZGOVORI**, Zograf, Niš, 2000, str. 75-76; M. A. Sells, nav. dj., str. 36.

¹⁵² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 695; ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 42, 59 i 890-

su izloženi masovnim i pojedinačnim ubistvima, ranjavanjima, silovanjima, premlaćivanjima i drugim zločinima (**“paljena je muslimanska imovina” - “muslimanske kuće su pljačkane, a često i paljene. Srušene su dvije gradske džamije u Višegradu”**), sistemski i na organizovan način su protjerani u autobusima, **“koji su ponekad imali pratnju srpske policije. Njihovo prebacivanje je često uključivalo krađu ličnih dokumenata i vrijednih predmeta”**. **“Neki Muslimani koji su pokušali da tim konvojima odu iz grada ubijeni su.”**¹⁵³

Početkom maja 1992. **“organizovani su konvoji iza kojih su mnoga sela ostala”** bez Bošnjaka.¹⁵⁴

891; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 42 i 48-52.

¹⁵³ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 42 i 48-52; ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragrafi 51-54; E. Bećirević, nav. dj., str. 202. U konvoju, u kome su bila 753 lica, koji je jula 1992. **“pokupio one Muslimane koji su još bili u gradu”**, a koji je **“poslije nastavio put u pravcu Medede”**, bila je i Zehra Turjačanin, jedina preživjela žrtva genocida na Bikavcu. **“Do Medede im je trebalo pet dana hoda kroz šume i brda, kao i putevima”** (ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 93 i 659).

¹⁵⁴ ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 44; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 697. Početkom maja 1992. **“organizovani su konvoji iza kojih su mnoga sela ostala”** bez Bošnjaka, **“bez stanovnika muslimanske nacionalnosti”**. **“U jednom navratu, na fudbalski stadion u Višegradu dovedene su hiljade Bošnjaka iz sela iz prigradskog područja Višegrada s obje strane Drine. Ljudi su tamo podvrgnuti pretresu kojim se tražilo oružje i obratio im se komandant JNA-a. On im je rekao da oni koji žive na lijevoj obali Drine mogu da se vrate u svoja sela koja su očišćena od ’reakcionarnih snaga’, dok stanovnici desne obale Drine nisu pušteni da se vrate. Zbog toga je mnogo ljudi sa desne obale Drine ostalo u Višegradu, odlučilo se skrivati ili pobjeglo”** (ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 44).

Zločinci su po gradu Višegradu i selima iz stanova i kuća **“silom odvodili žene, djecu i starce, pješice ili kamionima do sabirnog mjesta u gradu, gdje su im oduzimali dragocjenosti, a zatim ih konvojima transportovali. Ako je bilo otpora ili otezanja,**

Bošnjaci su sistematski i na organizovani način protjerivani. **“Da bi ih odvezli, organizovani su konvoji autobusa koji su često imali policijsku pratnju. Postupak premještanja tih ljudi često je uključivao oduzimanje ličnih dokumenata i dragocjenosti. Neki od tih ljudi su razmijenjeni, a ostali pobijeni. U jednom incidentu, Muslimani, muškarci kojima je bilo rečeno da će biti razmijenjeni, bili su izvedeni iz autobusa, postrojani i pogubljeni.”**¹⁵⁵

Zločinci su, pored ostalog, naredili Bošnjacima Veletova, Bosanske Jagodine, Žagra i Dubovika da ise le iz svojih kuća, te su ih 14. juna 1992. potrpali u autobuse i kamione, s namjerom da ih protjeraju u Olovo. U Višegradu se toj koloni pridružilo još nekoliko autobusa i kamiona. Konvoj je zaustavljen kod sela Kolakovići, na putu Knežina - Olovo, gdje su 48 muškaraca izveli iz autobusa i odvojili od žena i djece, odvezli ih kod sela Kalimanića (Sokolac) i sve ih (15. juna 1992) pobili.¹⁵⁶

ekstremisti bi kao od šale, ubili nekoliko osoba (slučaj u Smrijeću, Žljebu i još nekim selima), a onda bi ostali krenuli samo sa zavežljajima, ne stigavši da obuku bolju odjeću i obuju bolju obuću. U tri konvoja od po desetak kamiona i autobusa deportovano je prema Olovu oko 3.000 osoba, a jedan konvoj od pet autobusa sa 260 osoba otpremljen je preko Srbije u Makedoniju. Mlade muškarce su usput izvodili iz autobusa i ubijali, a prognanicima su oduzimali zlato, devize i dinare” (I. Kljun, VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 251).

¹⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 55; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragraf 51; ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 132. U maju 1992. “organizovan je konvoj Crvenog krsta za Skoplje. Nudili su ko hoće da ide iz Višegrada, da se odrekne dobrovoljno svoje imovine. Tada je autobus krenuo, ali su odmah na višegradskom mostu skinuli četvericu mladića (od njih sam poznavao samo Kemu Maluhiju) koji su odvedeni u Banju /Višegradska Banja – motel “Vilina vlas” - prim. S. Č./ i poubijani ... U Jagodini je isti autobus zaustavljen i 17 je skinuto i izvršen je masakr nad njima ... Taj isti dan su ubili jednog našeg vozača Avdu Veletovića, isto u Jagodini, koja je 6 km udaljena od Višegrada. Žrtve su zgrnuli buldožerima na krivini kod mosta u Jagodini u provaliji ... Oni što su ubijeni u Banji, zatrpani su buldožerima u onoj provaliji gdje su se vadile sige (šupljikavi kamen za izgradnju mosta Mehmed paše Sokolovića)” - ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 132; I Kljun, nav. dj., str. 267-268; M. Sućeska, *KRVAVA ČUPRIJA NA DRINI*, DES, Sarajevo, 2001, str. 313.

¹⁵⁶ ∴ *OPTUŽNICE ...*, str. 222; M. Sućeska, nav. dj., str. 324-326; I. Kljun, nav. dj., str. 267-268. Zločinci su ženama, djeci i starcima naredili da pješice nastave put prema Olovu (Isto).

Mnogi civili su, nakon genocida na mostovima na rijeci Drini, posebno na mostu Mehmed-paše Sokolovića, u Pionirskoj ulici, na Bikavcu i drugim mjestima, sistemski protjerani, **“ponekad i uz policijsku pratnju. Mnogima su u tom premještanju oduzeti lični dokumenti i vrijedni predmeti. U roku od nekoliko sedmica, u opštini Višegrad gotovo više nije bilo građana muslimanske nacionalnosti”**.¹⁵⁷ I Crveni krst je organizovano učestvovao u protjerivanju Bošnjaka.¹⁵⁸

Navedeni i drugi zločini rezultirali su činjenicom da je krajem 1992. u Višegradu ostalo veoma malo Bošnjaka. **“Stotine njih samovoljno su lišene života, dok su njih hiljade protjerane uz primjenu sile ili su prisilno - nasiljem i zastrašivanjem - premještene ...”**¹⁵⁹

Rasprostranjeni i sistemski agresorski napad na bošnjačko civilno stanovništvo i civilne objekte općine Višegrad **“odvijao se u mnogo oblika, počevši od osvajanja grada od strane Srba, pa do sistematske zloči-**

Prilikom prevoza jednog konvoja (autobusa i kamiona) prema Rogatici zločinci su na Gornjoj Lijesci zaustavili vozila **“oko kojih su se okupili četnici, prijeteci nam noževima koje su ‘oštrili’ i imitirali klanje. Među njima sam poznala šumara Vitomira i njegovog sina. Tu sam vidjela čovjeka pečenog na ražnju, kolac mu je izašao na vrhu leđa iza vrata. Svako vozilo je usporilo ili zaustavljeno da vidimo ovaj prizor”**. Konvoj je nastavio put **“kroz neka sela”**, pri čemu su **“usput na više mjesta na nas pucala srpska djeca. Blizu Kaljine vozila su zaustavljena i mi smo put nastavili pješice oko 1.200 osoba, mahom žene i djeca, samo nekoliko starijih muškaraca ...”** (I. Kljun, nav. dj., str. 283).

¹⁵⁷ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 697-701.

¹⁵⁸ AIIZ, inv. br. 2-4950, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Trebinje, Stanica javne bezbjednosti Višegrad, Broj: 08-3/92, Službena tajna, Str. povjerljivo, 13. juli 1992. – Ministarstvu za unutrašnje poslove Srpske republike BiH Pale, *Kratak pregled vojno-bezbjednosne situacije na području Srpske opštine Višegrad*. Tako je, naprimjer, **“aktivnošću Crvenog krsta, sa područja Opštine organizovano iseljeno /do 13. jula 1992. - prim. S. Č./ preko 2.000 stanovnika muslimanske nacionalnosti”** (Isto).

¹⁵⁹ ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 56. **“Tako drastične promjene u nacionalnom sastavu sistematski su se”**, po ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu *Vasiljević*, **“dogadale širom teritorije današnje Republike Srpske”**. Međutim, **“s aspekta međusobnog omjera stanovništva, promjene koje su se dogodile u Višegradu po veličini stoje odmah na drugom mjestu iza Srebrenice”**, tvrdi navedeno sudsko vijeće (Isto).

načke kampanje ubistava, silovanja i maltretiranja” Bošnjaka, “koja je na kraju kulminirala u jednu od najširih i najsurovijih kampanja etničkog čišćenja /odnosno genocida - prim. S. Č./ u sukobu u Bosni”. U roku od nekoliko sedmica iz općine Višegrad “očišćeno” je gotovo cjelokupno bošnjačko stanovništvo.¹⁶⁰

U Višegradu je marta 1993. bilo “**sve mrtvo, jer nema ljudi, samo je Rzav, koji teče s leve strane, živa prisutnost ..., svugde naokolo divljina korova i zapuštenost**”.¹⁶¹ Tada je (11-12. marta 1993) u Višegradu bilo oko 11.000 Srba, a Bošnjaka nije bilo nijednog.¹⁶² Tako su “**Muslimani tokom rata sasvim nestali iz Višegrada**”.¹⁶³

Krajem juna 1992. Srbi su, nakon što je JNA granatirala “**muslimanske dijelove opštine Rudo**“, gdje su “**spaljene kuće i zaseoci**“, a “**nekoliko Muslimana je tokom zauzimanja opštine ubijeno, a kulturni i vjerski objekti uništeni**“, objavili da će svaki Bošnjak koji ostane na području Rudog biti ubijen. “**Muslimani su se morali odreći svoje imovine i**

¹⁶⁰ Isto, paragraf 58. Ujesen 1992. “**u višegradskom kraju bilo je sve pusto. Nije više bilo Bošnjaka ni njihovih sela. Srpsko-crnogorski agresor, uz pomoć domaćih ekstremnih Srba, poput barbara u dalekoj prošlosti, porušio je i popalio sve što je pet decenija u miru građeno ...**” (I. Kljun, nav. dj., str. 252). Oko 3.000 Bošnjaka “**našlo je privremeno utočište u zemljama zapadne i sjeverne Evrope, u Turskoj i Makedoniji. Oko 5.000 je izbjeglo u Goražde, a mnogi su zatim preko Grepka i Trnova stigli u Sarajevo i centralnu Bosnu. Oko 3.000 ih je deportovano u Olovo, oko 1.000 ih je izbjeglo u Žepu, Sarajevo i druga mjesta, a oko 2.000 ubijeno i nestalo**” (Isto).

“**Srpske snage su deportovale Muslimane koji su preživjeli, a nisu svojevrijedno otišli**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 651).

¹⁶¹ M. Petrović, nav. dj., str. 76.

¹⁶² Isto. U Višegradu je, prema Popisu stanovništva iz 1991, živjelo 13.471 Musliman i 6.743 Srba (.: **NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991. ...**, str. 118).

¹⁶³ .: **RAT U BROJKAMA ...**, str. 51-101. “**Proces nestajanja**” bio je, tvrdi dr. Ewa Tabeau, demografski stručnjak ICTY-a, “**najintenzivniji u maju i junu 1992; više od polovine nestalih lica /prisilno nestalih - prim. S. Č./ nestalo je u gradu Višegradu**”. U “**Višegradu je 1992. nestao veći broj lica nego u ijednoj drugoj općini u okolini ...**” (Isto, str. 51).

dobiti odobrenje od Sekretarijata odbrane i predsjednika Opštine da bi mogli da odu odatle.”¹⁶⁴

Nakon što je agresor u aprilu 1992. Bošnjacima Čajniča “**uveo brojne restriktivne mjere i nakon što su otpušteni policajci muslimanske nacionalnosti, te smijenjeni Muslimani s položaja u državnim ustanovama, mnogi Muslimani su počeli odlaziti iz te opštine u Goražde i Crnu Goru. Početkom maja 1992. srpske snage su upotrebom sile zauzele muslimanska mjesta u toj opštini. Domovi Muslimana su opljačkani i spaljeni, džamije u gradu Čajničju razorene**”, civilno stanovništvo šikanirano, hapšeno i zatočavano, pri čemu je u logoru Lovački dom Mostina, 19. maja 1992, ubijeno oko 30 zatočenika. Nakon toga, većina Bošnjaka bila je prisiljena napustiti Čajniče. Opštinski odbor SDS-a “**organizovao je autobuse, kako bi im omogućio da smjesta odu iz Opštine, dok su drugi otišli u svojoj organizaciji**”.¹⁶⁵

Bošnjačko civilno stanovništvo Foče je, usljed genocida i drugih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, bilo prisiljeno napustiti općinu. Od maja 1992. organizovani su autobusi koji su “**odvozili civile iz grada, a dio Muslimana iz Foče, uglavnom žene i djeca, odveden /deportovan - prim. S. Č./ je oko 13. avgusta 1992. u Rožaje u Crnoj Gori**”. Zločinci su sredinom augusta 1992. većinu zatočenih Bošnjaka iz Sportske dvorane “Partizan” deportovali u Crnu Goru. Jedan broj zatočenika - žene i djeca iz Sportske dvorane “Partizan” - 23. oktobra 1992. transportovan je autobusom u Goražde. Mnogi Bošnjaci su, “**strahujući za svoju bezbjednost**”, otišli iz općine. “**Da bi otišli, morali su pribaviti potvrdu lokalne policije**” i potpisati dokumente kojima se odriču svoje imovine u korist (srpske) okupacione vlasti (“**kojim svu imovinu u svom posjedu prepisuju na republiku bo-**

¹⁶⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 647.

¹⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 617-621; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 721; AIIZ, inv. br. 2-4877, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, *Narativni dio Dokumentarnog filma “Logori smrti”*.

sanskih Srba”).¹⁶⁶

Jedan broj zatočenih Bošnjaka iz logora KPD deportovan je u Crnu Goru “i druga nepoznata mjesta”.¹⁶⁷

Bošnjaci s područja Foče su “očišćeni, pobijeni, protjerani, a njihova imovina, kultura, koju su stoljećima obogaćivali, uništena je kao da nikada nisu ovdje postojali”.¹⁶⁸ Stoga je srpska okupaciona vlast u januaru 1994, zadovoljna izvršenim genocidom nad Bošnjacima, uključujući i brisanje svih tragova “muslimanskog prisustva i kulture u Foči”, “svoju potpunu pobjedu - ’sticanje premoći’ - nad

¹⁶⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 726-727; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 649 i 653; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 45, 47 i 577; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENOVIĆA, *PRESUDA O KAZNI*, 4. april 2007, paragrafi 18, 19-20 i 26; *Sud Bosne i Hercegovine*, Broj: X-KR-05/161, Odjel I za ratne zločine u krivičnom predmetu protiv GOJKA JANKOVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 52-53; M. Kafedžić, *FOČA, ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 407; R. Halilagić, *FOČA 1992-1995: ŽRTVE GENOCIDA*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 405-415. Bošnjacima je “bilo dozvoljeno da odu samo nakon što bi od fočanske policije dobili potvrde i potpisali dokument kojim svoju imovinu prepisuju Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini. Muškarce nersbe /Bošnjake - prim. S. Č./ koji su iz Foče prebjegli u Srbiju i Crnu Goru tamošnje vlasti su vratile u Foču, gdje su potom zatočeni” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 727). Bošnjaci koji su “htjeli da odu iz Foče morali su od SUP-a (Sekreterijata unutrašnjih poslova) da pribave odgovarajuće dozvole. Uspostavljeni su vojni punktovi na kojima se kontrolisao ulaz i izlaz iz Foče i okolnih sela” (ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 29).

¹⁶⁷ ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragraf 472.

¹⁶⁸ R. Halilagić, nav. dj., str. 469.

Muslimanima, krunisala mijenjanjem imena Foča u 'Srbinje', "što doslovno znači grad Srba", "čime je ukazano na činjenicu da je njeno stanovništvo gotovo isključivo srpsko".¹⁶⁹ Ujesen 1994. predsjednik "Narodne skupštine Republike Srpske" zločinac Momčilo Krajišnik se "obratio skupu u gradu Foči i zahvalio im što su stvorili 'pravi srpski grad' i spriječili da postane 'druga Meka'".¹⁷⁰

U junu i julu 1992. veliki broj Bošnjaka protjeran je iz općine **Gacko**. Žene, djeca i starci prebačeni su "u obližnje opštine ili Makedoniju".¹⁷¹

¹⁶⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 651; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 733; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 47 i 577; R. Halilagić, nav. dj., str. 469. Politika na kojoj se, u skladu s jednim od ciljeva srpske agresije - osvajanje teritorije, "zasnivao srpski napad" bila je, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu *Kunarac i drugi*, "ostvarivanje totalne premoći nad Muslimanima u tom kraju i konačno stvaranje homogene srpske regije. S tim ciljem, ta politika je obuhvatala i protjerivanje putem terora, odnosno poticanje ostalih Muslimana da napuste dato područje iz straha da će ih Srbi zlostavljati, zatvoriti, pa čak i ubiti ako im padnu u ruke" (ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 579. Zločinac Dragoljub Kunarac je "očito znao za namjeru vlasti da na svaki mogući način savladaju Muslimane, pa čak i korištenjem zločinačkih sredstava. On sam dobrovoljno se javio i preuzeo značajne odgovornosti u sprovođenju tog plana, pri čemu je učestvovao u mnogim vojnim operacijama na području Foče. On je, dakle, bio svjestan načina na koji su ta sela napadana i postupaka prema njihovim stanovnicima Muslimanima" (Isto, paragraf 582).

¹⁷⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 651; R. Halilagić, nav. dj., str. 469.

¹⁷¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 658-659; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 207; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 110; S. Omeragić - M. Bašić, **HERCEGOVINA U AGRESIJI 1992-1994**, .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 194. Agresor je "sav prikupljeni narod" s područja Gacka "dotjerao pred Hotel 'Metohija', odvojivši žene i djecu, i strpali su ih u dvanaest autobusa. Pravac kretanja bio je unaprijed određen, to jest Crna Gora - Makedonija - Turska" (* * **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 207).

U toku noći 4. i 5. jula 1992. “između sela Gračanice i Avtovca protjerano je oko 1.000 žena i djece, koji su odvezeni sa dvadeset autobusa na područje tzv. Savezne republike Jugoslavije (osam autobusa je upućeno u Crnu Goru, a 12 u Prištinu)”. “Zločinci nisu dozvolili nikome od Muslimana da ponesu ni osnovne lične stvari. Muškarce su proveli u logor u Bileći, a one koji su se na bilo koji način suprotstavljali, ubijali su na kućnom pragu, nakon čega su paljene muslimanske kuće.”¹⁷²

“Široko rasprostranjeni progoni, prisilno odvođenje u logore, hapšenje i batinanja, saslušavanja i višestruka silovanja žena, natjerali su veliki broj ljudi da odu iz opštine Nevesinje.” Bošnjacima je “naređeno da napuste svoje domove, kako bi Srbi pristigli iz Mostara mogli u njih da se usele”.¹⁷³

Civili “koji su preživjeli napade prisiljeni su da odu. Oni koji već nisu bili otišli, policija je pokupila i istjerala iz stanova. MUP je organizovao autobuse kojima su odvezeni do linije razdvajanja između Nevesinja i Mostara, gdje su ih ostavili da sami stignu do Mostara. Godine 1993. nađena su tijela pet žena i jednog starijeg muškarca koji su bili ustreljeni na mjestu na kojem su ih izveli iz autobusa. To su bili ljudi koji nisu mogli da hodaju”.¹⁷⁴

Nakon što su pod prisilom potpisali izjavu da dobrovoljno odlaze iz općine Bileća, mnogi Bošnjaci su autobusima odvezeni u Crnu Goru.¹⁷⁵

¹⁷² Z. Milanović, nav. dj., str. 78-79. U junu 1992, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “kada su srpske snage napale grad, lokalne vlasti su izdale odobrenje kojima se omogućava neometan put u pravcu Makedonije. Konvoj od 100 automobila je organiziran za one koji su namjeravali otići. Na udaljenosti od 5 ili 6 km izvan grada čekale su ih srpske snage. Prema izvještajima, dva muškarca su izvučena iz svojih automobila i premlaćivana kundacima pušaka po glavi. Vojnici su skakali po njima, prisiljavali ih da se međusobno tuku i zapalili ih benzinom. Žene i djeca su to sve gledali iz vozila. Konvoj je opljačkan, a vozila oduzeta. Žene su narednih 20 dana zadržane u obližnjem hotelu, gdje su im oduzeti novac i dragocjenosti. Neke od žena su odvođene u sobe i silovane” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 110).

¹⁷³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 743.

¹⁷⁴ Isto, paragraf 750.

¹⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 611; ∴ *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 208.

Agresor je u decembru 1992, nakon posjete UNHCR-a, određeni broj logoraša, **“zajedno sa njihovim porodicama”**, deportovao (autobusima) u Crnu Goru, a drugi (logoraši) su razmijenjeni **“prema Stocu”**.¹⁷⁶

Tri dana nakon spaljivanja Osman-pašine džamije u **Trebinju** i velikog broja **“muslimanskih kuća, radnji i spomenika”** te drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, u kojima su, pored ostalih, učestvovala i jedinice posebne namjene MUP-a Republike Srbije, pod komandom Frenkija Simatovića, 25. jula 1993. Bošnjaci su **“ispred Vučurevićeve/Božidar Vučurević - prim. S. Č./ kancelarije organizovali protestni zbor, na kome su tražili da im se obezbijedi zaštita. Vučurević je u govoru za javnost izjavio da njegova 'vlada nije u mogućnosti da obezbijedi sigurnost Muslimanima'.** To je dovelo do egzodusa preko 3.000 Muslimana iz Trebinja”.¹⁷⁷

Poslije zauzimanja dijela općine **Hadžići**, u prvoj polovini maja 1992, Srbi su **“počeli s hapšenjima, protjerivanjem i deložacijama velikog broja nesrpskog stanovništva. Dvije do tri hiljade muškaraca, žena i djece muslimanske i hrvatske nacionalnosti”**¹⁷⁸ otišlo je iz Hadžića, a mnogi od njih su krenuli pješice kroz šumu ... Od prvobitnih stanovnika muslimanske i hrvatske nacionalnosti, samo je dvije ili tri stotine

¹⁷⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 610; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 208. **“Zauzimanjem Međunarodnog Crvenog križa pošli smo na razmjenu prema Stocu. Dvezeni smo na 7-8 kilometara od Stoca i odatle pod dejstvom neprijateljske vatre stigli u Stolac. Na tom putu umrli su Dedo Krvavac, Huso Zanović, Tunović i Asim Hasanbegović na mojim rukama. U Stocu smo pregledani i vakcinisani. Mlađi ljudi razmijenjeni su 12. avgusta. Zatim smo prebačeni u Čapljinu, odakle nas je Međunarodni Crveni križ prebacio u Varaždin. Tu su stigle i izbjegle žene iz Makedonije. Međunarodni komesarijat za izbjeglice nas je prevezao do Bosne, pa smo se našli u Zenici, Kaknju, Visokom, Busovači, Jablanici, Mostaru”** (: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 208).

¹⁷⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 757-758; M. A. Sells, nav. dj., str. 110. Mnogi Bošnjaci iz istočne Hercegovine protjerani su u Makedoniju (R. Gutman, nav. dj., str. 71).

¹⁷⁸ Na području općine Hadžići je, prema Popisu stanovništva od marta 1991, živjelo 24.200 stanovnika, od čega 15.392 Muslimana, 6.362 Srba, **746 Hrvata**, 841 Jugoslaven i 859 Ostali (: **NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991. ...**, str. 7-8).

njih ostalo u gradu Hadžićima. Srpski rezervisti su postavili kontrolne punktove i položaje u centru grada, ograničivši time kretanje”.¹⁷⁹

“Srpska Skupština opštine Hadžići” je krajem 1992. oduzela “državljanstvo republike bosanskih Srba svim nekadašnjim stanovnicima Hadžića, koji se nisu vratili na teritoriju te opštine ili nisu obrazložili zašto se nisu mogli vratiti do 20. jula 1992. Tom odlukom ukinuta su njihova stanarska prava i prava stečena radnim odnosom”.¹⁸⁰

Mnogi Bošnjaci su, “zbog represivnih mjera koje su preduzimate protiv njih”, pobjegli s područja općine Ilidža. Srpska civilna okupaciona vlast je, prema izjavi “ratnog načelnika SJB-a Ilidža”, Tomislava Kovača, “proglasila opštu politiku progona Muslimana sa Ilidže”. Predsjednik “Kriznog štaba Ilidža” Nedjeljko Prstojević je 25. maja 1992, u razgovoru “s lokalnim funkcionerom sa Ilidže Radetom Ristićem o situaciji na području Kasindola” (“nakon što je čuo da Srbi drže zauzete položaje”), iznio (Ristiću) genocidni plan prema Bošnjacima: “Dobro, ali nek se to drži čvrsto i nek se potare to sve, ovako molim te ... Što je muslimansko sve potрати ... Nijednog Muslimana neću da vidim tamo živog koji je borbena sposoban.” Pored toga, Prstojević je tada “ovlastio Ristića da stanove Muslimana na tom području dâ Srbima koji su učestvovali u borbama, rekavši da je odštampao potrebne formulare za prijenos vlasništva, kao i da su toga dana vlasti na Ilidži već ispunile 30 takvih formulara za stanove na području Nedžarića, istočno od Ilidže.”¹⁸¹

¹⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 542-543 i 549. Srpske snage su u maju 1992. protjerale “najveći dio nesrpskog stanovništva” (Isto, paragraf 550).

¹⁸⁰ Isto, paragraf 549. U toj odluci se navodi “da će se njihova imovina privremeno koristiti za potrebe odbrane te opštine” (Isto).

¹⁸¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 555 i 556; AIIZ, inv. br. 2-4504, *Razgovor vođen dana 25. juna 1992. između Ristić Radeta i Prstojević Nedeljka*; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu*, (d) Prilog D, 16. juni 2004, br. 38.

S područja okupiranog dijela općine **Novi Grad** je, pored brojnih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, do maja 1993. silom protjerano 13.000 Muslimana i **“40 Hrvata, a u nju je došlo 3.400 Srba”**.¹⁸²

“Da bi izbjegli šikaniranje ili hapšenje, mnogi nesrbi su početkom juna 1992. srpskim vlastima dali velike svote novca za dozvolu da odu ’s područja opštine Novi Grad’. Srpske snage su izvršile masovni progon Muslimana iz naselja Grbavica. Dana 30. septembra 1992. predstavnici UN-a su vidjeli 25 porodica kako preko linije fronta prelaze sa Grbavice u centar grada Sarajeva, a i MKCK ih je obavijestio da je prihvatio 150 porodica koje su protjerane s tog područja.”¹⁸³

Krajem juna i početkom jula 1992. u organizaciji srpskog **“Kriznog štaba”** organizovan je **“transfer Muslimana” “s područja opštine Pale, uz obavještenja i rasporede u kojima je za svaki dan bilo navedeno koje su ulice na redu. To je izvršeno uz pomoć Kriznog štaba SDS-a. Dvadesetak autobusa Muslimana prebačeno je u muslimanski dio Sarajeva. Mogli su da uzmu samo one predmete koje su mogli nositi”**.¹⁸⁴

Krajem maja i početkom juna 1992, usljed granatiranja, pri čemu je jedan broj Bošnjaka ubijen i uništene, razorene i spaljene njihove kuće i drugi civilni objekti, **“muslimansko stanovništvo je protjerano iz Trnova”**.¹⁸⁵

¹⁸² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 572-573; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, *Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu*, (d) **Prilog D**, 16. juni 2004, br. 39.

¹⁸³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, *Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu*, (d) **Prilog D**, 16. juni 2004, br. 40; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 581; AIIZ, inv. br. 2-4447, Zaštitne snage Ujedinjenih nacija - UNPROFOR, 30. septembra 1992. Srpske snage su 30. septembra 1992. **“izvršile masovni progon Muslimana iz naselja Grbavica”** (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 582).

¹⁸⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 587 i 588.

¹⁸⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TU-*

Agresor je i s područja drugih okupiranih mjesta, zatim sigurnih zona Ujedinjenih nacija, kao i gradova u opsadi, protjerao i deportovao Bošnjake - civile i civilno stanovništvo.

Razmjere agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima potvrđuju i činjenice o (prisilnom) protjerivanju i deportaciji civila i civilnog stanovništva na svim okupiranim područjima teritorije Republike Bosne i Hercegovine, kao i s područja gradova u opsadi i sigurnih zona Ujedinjenih nacija te slobodnih područja. Tako je, primjera radi, prema empirijskim podacima policijskih organa paradržavne tvorevine Republike Srpske (Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor Službe državne bezbjednosti Banja Luka), samo na području dijela Bosanske krajine do maja 1993, ukupno protjerano 229.000-230.000, od čega 199.000-200.000 Bošnjaka i 30.000 Hrvata.¹⁸⁶

ŽILASTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 714; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, Konkretni prigovori na Optužnicu za Bosnu*, (d) **Prilog D**, 16. juni 2004, br. 45; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 591-593. Nakon napada na Trnovo 31. maja 1992. i demolanja i paljenja bošnjačkih kuća (1. juna), **“muslimansko stanovništvo je protjerano iz Trnova. Nešto njih je ostalo na slobodnom dijelu Trnova, neki su otišli za Hrvatsku, dok su se neki smjestili u Hrasnicu. Grupa ljudi koja je ranije raseljena iz Foče i privremeno smještena u Trnovo, ponovo je iseljena. Dana 2. juna 1992, pod sporadičnom pješadijskom i težom artiljerijskom vatrom, veliki broj Muslimana počeo je da se povlači. Muslimani su iz Trnova bili potpuno evakuisani zaključno sa 4-5. junom 1992.”** (**ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILASTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 714).

¹⁸⁶ AIIZ, inv. br. 2-4692, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Sektor Službe državne bezbjednosti Banja Luka, *PREGLED ODSELJENIH I DOSELJENIH GRAĐANA NA PODRUČJA KOJA POKRIVA SEKTOR*, Banja Luka, maja 1993. godine; A. Kliko, **PRILOG IZUČAVANJU STRADANJA BOŠNJAKA I HRVATA PRIJEDORA 1992**, RADOVI, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014, str. 352. U navedenom dokumentu se, umjesto termina **protjerano**, odnosno protjerani građani, koristi termin **odseljeno**, odnosno odseljeni građani. U strukturi protjeranih (“odseljenih”) navedeni su i kvantitativni empirijski podaci i za “odseljene” Srbe s područja određenih općina, pri čemu su nepoznati uzroci, razlozi protjerivanja, posebno kada su u pitanju Bošnjaci, zatim Hrvati, a pogotovo Srbi. Dakle, nesumnjivo ti

S područja Ključa (do maja 1993) protjerano je **14.000-15.000** Muslimana (Bošnjaka) i **200** Hrvata, pri čemu je, prema navedenom dokumentu, “**ostalo još 1.000-1.500**” Bošnjaka i “**još 100-130**” Hrvata; s područja Prijedora **42.000** Bošnjaka i **2.000** Hrvata; s područja Sanskog Mosta **24.000** Bošnjaka i **3.000** Hrvata; s područja Bosanske Dubice **4.500** Bošnjaka i **400** Hrvata; s područja Bosanskog Novog **13.000** Bošnjaka i **40** Hrvata; s područja Glamoča **1.500** Bošnjaka i **210** Hrvata; s područja Grahova **12** Bošnjaka i **200** Hrvata; s područja Bosanskog Petrovca **3.200** Bošnjaka; s područja Bihaća (pod srpskom okupacijom) **8.000** Bošnjaka; s područja Mrkonjić-Grada **146** Bošnjaka i **47** Hrvata; s područja Srpcu **120** Bošnjaka i **6** Hrvata; s područja Bosanske Gradiške **9.500-10.000** Bošnjaka i **1.000** Hrvata; s područja Jajca **15.958** Bošnjaka i **14.922** Hrvata; s područja Šipova **2.400** Bošnjaka; s područja Donjeg Vakufa **12.970** Bošnjaka i **480** Hrvata; s područja Kupresa **876** Bošnjaka i **4.178** Hrvata; s područja Prnjavora **2.053** Bošnjaka i **923** Hrvata i s područja Bosanske Krupe **43.300** Bošnjaka i **143** Hrvata.¹⁸⁷

razlozi nisu bili isti. Eklatantan primjer je općina Ključ, u kojoj je, prema podacima navedenog dokumenta, protjerano oko 15.000 Bošnjaka, 200 Hrvata i 1.000 Srba. S tim u vezi, postavlja se pitanje kako je, zašto i zbog čega sa područja općine Ključ protjerano (“odseljeno”) 1.000 Srba. Naime, iz navedene postavke može uslijediti nekoliko pitanja, kao što su: prvo, da li je to tačan podatak kada su u pitanju građani srpske nacionalnosti; drugo, ako je to tačan podatak, koji su bili faktički, suštinski razlozi zbog kojih su oni protjerani; treće, ko ih je protjerao, itd. U traženju odgovora na navedena i/ili slična pitanja nameće se i hipoteza po kojoj su navedeni Srbi pobjegli iz Ključa, jer nisu prihvatili velikosrpsku ideologiju, politiku i praksu osvajačkog i genocidnog karaktera.

¹⁸⁷ Isto; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 774, 807 i 837-838; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 239; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 136; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 442-443, 455-456, 497, 499, 504-507 i 529-533. O protjerivanju Bošnjaka i Hrvata s područja općina Prijedor, Sanski Most i Bosanski Novi do augusta 1992. značajne podatke pružaju policijski organi paradržavne tvorevine Republike Srpske: AIIZ, inv. br. 2-4674, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti, Banja Luka, *IZVJEŠTAJ o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima*; AIIZ, inv. br. 2-4688, Srpska republika Bosna i Hercego-

Na području nekih navedenih općina, prema navedenom dokumentu, kao što je, primjera radi Bosanska Krupa, do maja 1993. više nije bilo nijednog Bošnjaka,¹⁸⁸ što, pored ostalog, **“potvrđuje efikasnost kampanje etničkog čišćenja”**, odnosno genocida.¹⁸⁹

S područja (dijela) navedenih općina “odseljeno” je **7.498** Srba (s područja Ključa 1.000, Drvara 150, Glamoča 100, Grahova 800, Bosanskog Petrovca 100, Bihaća 200, Mrkonjić-Grada 138, Bosanske Gradiške 1.000, Kupresa 150 i Bosanske Krupe 4.760).¹⁹⁰

Na navedenim područjima je doseljeno **56.648 - 57.640** Srba (Ključ 2.000 - 3.000; Prijedor 14.000, Sanski Most 5.000, Bosanska Dubica 2.500, Bosanski Novi 3.400, Drvar 1.800, Glamoč 700, Grahovo 1.000, Bosanski Petrovac 4.000, Bihać 5.000, Mrkonjić-Grad 1.426, Bosanska Gradiška 3.781, Jajce 550, Šipovo 478, Donji Vakuf 5.450, Kupres 1.000, Laktaši 2.063 i Prnjavor 2.500).¹⁹¹

U Skender-Vakufu je aprila 1993. bilo 90 Bošnjaka (od 1.071 iz 1991), Bosanskoj Gradišci 5.000 (od 15.851 iz 1991), Čelincu 770 (od 1.446 iz 1991) i u Banjoj Luci 22.331 (od 28.558 iz 1991).¹⁹²

Na području Prijedora (“Stanica milicije I, koja pokriva područje površine oko 537 km² ...”) je, prema **podacima “sa popisa stanovništva u 13.800 domaćinstava”**, od septembra 1993, **“nastanjeno oko 44.000 stanovnika”**, od čega je **“pravoslavnih 37.950, muslimana 3.943, katolika 2.665 i Ostalih 2.046”**.¹⁹³

na, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Službena tajna, Strogo povjerljivo, *IZVJEŠTAJ* ...

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² AIIZ, inv. br. 2- 4816, Centar službi bezbjednosti, Sektor SDB Banja Luka, Op. radnik Sačić Jelenko, 4. maj 1993, *SLUŽBENA ZABILJEŠKA*; ∴ **NACIONALNI SA-STAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NA-SELJENIM MJESTIMA 1991.** ..., str. 14-15, 20-22, 34-35 i 93-94.

¹⁹³ AIIZ, inv. br. 2-4675, REPUBLIKA SRPSKA, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti, Stanica milici-

U Bišćanima, prema “**rezultatima popisa stanovništva u opštini Prijedor 1993. godine (po mjesnim zajednicama)**”, septembra 1993. nije postojao nijedan Bošnjak (po Popisu iz 1991. bilo ih je 1.421); Čarakovu samo 2 Bošnjaka (1991. bilo ih je 2.324), u Ćeli 242 (od 1.634), u Donjoj Dragotinji nijedan (od 1.398), u Brežičanima 24 (od 361), u Hambarinama samo 2 (od 2.768), u Kamičanima nijedan (od 3.014), u Kevljanima nijedan (od 1.893), u Kozarcu samo 3 (od 3.740), Kozaruši nijedan (od 2.853), Zecovima nijedan (od 701), Rizvanovićima nijedan (od 1.551), Trnopolju samo 2 (od 2.667), itd.¹⁹⁴

Na području Banje Luke je februara 1995. bilo **10.000** Bošnjaka (od 28.558 iz 1991), Bosanske Gradiške **3.500** (od 15.851 iz 1991), Skender-Vakufa **182** (od 1.071 iz 1991), Čelinca **190** (od 1.446 iz 1991), Kotor-Varoša **1.500** (od 11.090 iz 1991), u Laktašima **35** (od 408 iz 1991), Prnjavoru **2.500** (od 7.143 iz 1991), Srpcu **300** (od 940 iz 1991), Prijedoru **3.600** (od 49.351 iz 1991), Bosanskoj Dubici **400** (od 6.440 iz 1991), Sanskom Mostu **3.350** (od 28.136 iz 1991), Bosanskom Novom **1.513** (od 14.040 iz 1991), Mrkonjić-Gradu **1.211** (od 3.272 iz 1991), Jajcu **45** (od 17.380 iz 1991), Šipovu **350** (od 2.965 iz 1991), Donjem Vakufu **61** (od 13.509 iz 1991), Ključu **1.211** (od 17.696 iz 1991), Glamoču **394** (od 2.257 iz 1991), Bihaću - Ripču – nijedan (od 1.297 iz 1991), Bosanskom Petrovcu **50** (od 3.288 iz 1991) i Tesliću **3.705** (od 12.802 iz 1991).¹⁹⁵

je Prijedor I, Prijedor, septembra 1993, *PROCJENA bezbjednosne situacije*, str. 1. U protjerivanju Bošnjaka i Hrvata na području Prijedora veoma aktivno je, pored ostalih, učestvovala i Opštinska konferencija Crvenog krsta iz Prijedora, čime je, u saradnji sa srpskim oružanim snagama, učestvovala u genocidu (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 22-23; A. Kliko, nav. dj., str. 347-350).

¹⁹⁴ AIIZ, inv. br. 2-4753, *REZULTATI POPISA STANOVNIŠTVA U OPŠTINI PRIJEDOR 1993. GODINE - PO MJESNIM ZAJEDNICAMA*.

¹⁹⁵ AIIZ, inv. br. 2-4818, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar resora državne bezbjednosti, Banja Luka, Strogo povjerljivo, Banja Luka, februar 1995. godine, *PREGLED podataka o broju i nacionalnoj strukturi stanovnika po opštinama na području Centra RDB Banja Luka za 1991. i 1995. godinu*; ∴ **NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991. ...**, str. 14-16, 19-25, 34-35, 38-39, 45-46, 54-55, 62-63, 66-67, 69, 77-78, 82, 85, 92-94, 96 i 101-103; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVI-

Februara 1995. je na području Banje Luke, Bosanske Gradiške, Skender-Vakufa, Čelinca, Kotor-Varoša, Laktaša, Prnjavora, Srpeca, Prijedora, Bosanske Dubice, Sanskog Mosta, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe, Mrkonjić-Grada, Jajca, Šipova, Donjeg Vakufa, Kupresa, Ključa, Drvara, Bosanskog Grahova, Glamoča, Bosanskog Petrovca, Bihaća-Ripač i Teslića bilo **34.520** Bošnjaka (od 282.924 iz 1991).¹⁹⁶

U dijelu općine Sanski Most koji je “dodijeljen” entitetu Republike Srpske 1997-1998. samo su tri osobe (0,2%) **“bile muslimanske nacionalnosti”**; na području Prijedora **397 (1%)**, u Srebrenici **7 (0,1%)**, Bijeljini **1.429 (2,6%)**, Ključu (1995) **1.211 (6%)**, Bosanskom Novom (1995) **1.513 (4,8)**, itd.¹⁹⁷ U Foči je od 20.790 Bošnjaka po Popisu iz 1991, gdje su bili većinsko stanovništvo, u augustu 1993. **“ostalo samo 9 Muslimana” - “ostalo samo desetak Muslimana”** (“u Foči gotovo da više nema Muslimana”). U Bosanskom Šamcu je marta 1995. (od 2.233) bilo svega **“250 Muslimana”**.¹⁹⁸ U novembru 1995, u vrijeme potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, **“gotovo svih 22.560 bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana već je bilo izbjeglo ili je bilo prisiljeno napustiti općinu Odžak”**.¹⁹⁹

Na području Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, Rogatice, Višegrada i drugih okupiranih općina Republike Bosne i Hercegovine, po-

ĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 774.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004, paragrafi 148, 169, 179, 202, 224, 227 i 230; ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID ..., str. 100, 107, 112, 121, 131 i 136-137.

¹⁹⁸ ∴ OPTUŽNICE ..., str. 92; ∴ NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991. ..., str. 25-26 i 40-42; ICTY, Predmet br. IT-96-23/2-S, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV DRAGANA ZELENVIĆA, PRESUDA O KAZNI, 4. april 2007, paragrafi 18-19.

¹⁹⁹ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, PRESUDA, 17. oktobar 2003, paragraf 379; ∴ NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991. ..., str. 80.

sebno istočne Bosne i istočne Hercegovine, procenat Bošnjaka je na nuli.²⁰⁰ Takva zločinačka politika i praksa bila je u skladu sa srpskim genocidnim planom “**da će samo malom procentu nesrba biti dozvoljeno da ostanu u novoj državi bosanskih Srba**”.²⁰¹ Taj mali procenat - “**taj sićušni broj preostalih nesrba bio bi korišten kao poslu-ga i za fizičke poslove uopšteno**”.²⁰²

Od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pa do no- vembra 1993. “**više od 2,1 milion ljudi je**”, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, “**napustilo svoje domove, što predstavlja polovinu stanovništva prema Popisu iz 1991. godine**”,²⁰³ kada je Socijalistička republika Bosna i Hercegovina ukupno brojala 4.377.033 stanovnika.²⁰⁴ S tim u vezi, on u (svom) izvještaju o teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, od 17. novembra 1993, pored ostalog, iznosi procjenu “**da je 800.000 njih utočište potražilo izvan granica Bosne i Hercegovine, dok ostatak utočište traži unutar zemlje. Deset hiljada izbjeglica je smješteno u ’sigurnosnim zonama’, kao što su Goražde, Žepa, Srebrenica, Tuzla, Bihać i Sarajevo.**”²⁰⁵

²⁰⁰ .: **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA** ..., str. 509-529. U Višegradu je prije agresije (1991) živjelo dvostruko više Bošnjaka nego Srba (13.471 Musliman, 6.743 Srba, 32 Hrvata, 319 Jugoslavena i 634 Ostalih. Međutim 1997. Srbi su “**činili 95,9 posto stanovništva, dok je udio stanovništva muslimanske nacionalnosti pao na manje od jedan posto**” (ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragrafi 55, 100 i 894; ICTY, Predmet br. IT-09-32-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MITRA VASILJEVIĆA, *PRESUDA*, 29. novembar 2002, paragraf 56.

²⁰¹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 327.

²⁰² Isto.

²⁰³ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 218.

²⁰⁴ .: **NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA - REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991.** ..., str. 7.

²⁰⁵ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 95 i 218. Samo u Zenici bilo je preko 200.000 protje-ranih Bošnjaka (Isto, str. 149). Tadeusz Mazowiecki u (svom) izvještaju od 10. februara 1993, pored ostalog, “**opisuje metode kojima je nasilno promijenjena demografska mapa Bosne i Hercegovine, ostavljajući 810.000 ljudi interno raseljenih i 700.000 izbjeglica u drugim zemljama bivše Jugoslavije**” (Isto, str. 95).

“**Muslimansko stanovništvo je nestalo iz općina u Republici Srpskoj na području u predmetu Milošević**”,²⁰⁶ kao i s područja svih okupiranih mjesta Republike Bosne i Hercegovine. Broj Bošnjaka, primjera radi, na području (općina) Brčkog, Bijeljine, Zvornika, Srebrenice, Bratunca, Višegrada i Foče smanjen je sa za 95,5% 1997-1998. u odnosu na 1991. U apsolutnim brojevima, 1997-1998. je na području sedam navedenih općina (Republika Srpska - dio područja u predmetu *Milošević*) identifikovano 2.130 Bošnjaka.²⁰⁷

Bošnjaci su do 1997-1998. “**gotovo nestali**” s područja navedenih sedam općina. Samo nekoliko (pojedinačnih osoba) Bošnjaka identifikovano je 1997-1998. u općinama Bratunac (10 osoba), Foča (entitet Republika Srpska, 6), Srebrenica (7) i Višegrad (3). U Bijeljini je broj Bošnjaka opao na 1.429 1997-1998; u Brčkom (entitet Republika Srpska) na 546; u Srebrenici na 7 Bošnjaka 1997-1998. i u Zvorniku (entitet Republika Srpska), na 129 Bošnjaka 1997-1998. U relativnom smislu procenat Bošnjaka u navedenim općinama iznosio je 1997-1998. od 0% do maksimalno 2,6% stanovništva 1998. i, u poređenju sa 1991, opao je za oko 91,4 do 99,9 posto.²⁰⁸

Procenat Bošnjaka na području sedam navedenih općina opao je za 95,5% (i 96,8%). Isti pad uočen u procentu Bošnjaka na cijelom po-

²⁰⁶ ∴ **RAT U BROJKAMA ...**, str. 837-1073. Riječ je uglavnom o općinama (47) koje je okupirao srpski agresor i izvršio genocid nad Bošnjacima: Banja Luka, Bihać, Bijeljina, Bileća, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bosanski Šamac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Doboj, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Goražde, Kalinovik, Ključ, Kotor-Varoš, Nevesinje, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Rudo, Sanski Most, Sarajevo - Centar, Sarajevo - Hadžići, Sarajevo - Ilidža, Sarajevo - Ilijaš, Sarajevo - Trnovo, Sarajevo - Vogošća, Sokolac, Srebrenica, Šekovići, Šipovo, Teslić, Trebinje, Višegrad, Vlasenica i Zvornik (Isto).

²⁰⁷ E. Tabeau, nav. dj., str. 845-849, 856 i 901; R. Gutman, nav. dj., str. 146-152.

²⁰⁸ E. Tabeau, str. 849, 851-852 i 901; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRE-TRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 220; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 131. Srbi, koji su 1991. bili većina samo u Bijeljini od sedam navedenih općina, 1997-1998. postali su apsolutna većina na području svih (sedam) navedenih općina: u Bijeljini 91,1%, Bratuncu 97%, Brčkom (entitet Republika Srpska) 87,5%, Foči (entitet Republika Srpska) 96,1%, Srebrenici 96,3%, Višegradu 95,6% i Zvorniku (entitet Republika Srpska) 96,7%, čime je procenat Srba 1997-1998, u poređenju sa 1991, povećan “**barem za 49,8% (Bijeljina), pa do 290,4% (Srebrenica)**” - E. Tabeau, nav. dj., str. 854 i 901.

dručju entiteta Republika Srpska iznosio je 95,5%.²⁰⁹ Time je nasilno - oružanim putem, zločinom genocida i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, “**promijenjena demografska mapa Bosne i Hercegovine**”.²¹⁰

Najviše Bošnjaka protjerano je iz Prijedora, Banje Luke, Teslića, Doboja, Brčkog, Bijeljine, Zvornika, Vlasenice, Bratunca, Srebrenice, Rogatice, Višegrada, Rudog, Čajniča, Goražda i Foče.²¹¹

Dostupna, raspoloživa saznanja i uvjerljivi i nepobitni dokazi potvrđuju plansko, organizovano, sistematsko i masovno protjerivanje i deportaciju Bošnjaka, civila i civilnog stanovništva. Rezultat takve politike i prakse je imao za cilj “uklanjanje” Bošnjaka iz, prije svega, okupiranih područja Republike Bosne i Hercegovine, čime je bošnjačko stanovništvo sistematski uništavano.

Plansko, organizovano, sistematsko, masovno, s namjerom protjerivanje i deportacija Bošnjaka je djelo genocida. Tim prije, što su tokom (iz)vršenja zločinačkog djela (operacija protjerivanja) prisutni svi akti genocida, definisani članom II *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, od **ubistava, nanošenja teških tjelesnih i/ili psihičkih povreda, smišljenog nametanja (Bošnjacima) životnih uslova koji su sračunati da dovedu do njihovog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja, do nametanja mjera kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe i prisilnog pokrštavanja**, koji su imali za cilj istrebljenje Bošnjaka, što predstavlja genocidno djelo, odnosno zločin genocida, za što je, pored ostalog, postojala genocidna namjera (*mens rea*) da se unište Bošnjaci. Okolnosti u kojima je agresor, uz primjenu sile, ubijanja, ranjavanja i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, vršio protjerivanja i deportacije Bošnjaka imale su za cilj uništenje cjelokupnog stanovništva, što je u suštini genocid. Upravo, takva politika i praksa protjerivanja i deportacije praćene su s namjerom da se unište Bošnjaci, pripadnici nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

²⁰⁹ E. Tabeau, nav. dj., str. 901.

²¹⁰ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 95.

²¹¹ E. Tabeau, str. 848 i 905.

Prisilnim odvajanjem muškaraca i žena (**“odvajanje vojno sposobnih muškaraca od njihovih porodica”**) Bošnjacima su uvedene mjere (fizičke i psihičke) koje su imale za cilj sprečavanje rađanja unutar grupe.²¹²

Masovnim i sistematskim protjerivanjem Bošnjacima smišljeno su nametnuti životni uslovi koji su imali za cilj da dovedu do njihovog (potpunog ili djelimičnog) fizičkog uništenja, **“tako što je tom stanovništvu onemogućen normalan život i reprodukcija”**.²¹³

Brojne masovne i pojedinačne likvidacije, prije svega muških članova, te protjerivanje i deportacija žena, djece i staraca, dovele su do uništenja porodične strukture Bošnjaka. Zbog toga je **došlo do veoma značajnog pada nataliteta**. Pored toga, preživjele žrtve genocida ne mogu se vratiti u svoje nekadašnje domove iz kojih su protjerani, jer su im kuće, stanovi, vjerski i drugi objekti razoreni, a imovina uništena. Ono što posebno usložnjava i otežava je ponovno suočavanje s traumom i njeno oživljavanje povratkom na mjesto gdje su ubijeni njihovi najbliži uz nezaobilaznu evidentno prisutnu činjenicu da u tim mjestima žrtva genocida treba nastaviti život sa zločincima - dželatima.²¹⁴

Uništenje socijalne strukture bošnjačke zajednice i njene porodice koja je protjerana i deportovana i kojoj je onemogućeno **“da ponovo vodi normalan život predstavljaju životne uslove koji su smišljeno nametnuti s ciljem da dovedu do fizičkog uništenja grupe”**.²¹⁵

²¹² ICTY, Predmet br. IT-05-88-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV VUJADINA POPOVIĆA, LJUBIŠE BEARE, DRAGE NIKOLIĆA, LJUBOMIRA BOROVIĆANINA, RADIVOJA MILETIĆA, MILANA GVERA I VINKA PANDUREVIĆA, *PRESUDA*, tom I, 10. juni 2010, paragraf 818.

²¹³ Isto, paragraf 850. S tim u vezi, Tužilaštvo ICTY-a u predmetu *Popović i drugi* “precizira da su zajednice bosanskih Muslimana u Srebrenici i Žepi bile tradicionalne patrijarhalne zajednice u kojima su muškarci imali vodeću ulogu, kako u javnom, tako i u privatnom životu. Muškarci su, u principu, imali višu naobrazbu od žena i bili hranitelji, zaštitnici i donosioci odluka u svojim porodicama” (Isto, paragraf 851).

“Uklanjanje muških članova zajednice, uz istovremeno istjerivanje žena, djece i staraca iz njihovih domova, dovelo je, stoga, do potpunog uništenja predratne porodične strukture i strukture zajednice srebreničkih Muslimana”. “U prilog tim navodima, tužilaštvo se poziva na svjedočenje preživjelih koji se još uvijek bore s posljedicama prisilnog premještanja: neki od njih imaju nedefinisan bračni status, poteškoće s brigom za svoju preživjelu djecu, žive u krajnjoj bijedi i nezaposleni su” (Isto, paragraf 851).

²¹⁴ Isto, paragrafi 851-852.

²¹⁵ Isto, paragraf 854.

Protjerivanje i deportacija Bošnjaka, pomoću sile i straha, sastavni su dio srpskog političkog genocidnog projekta “**svi Srbi u jednoj državi**” i jedan od dokaza postojanja politike da se Bošnjaci istrijebe. Takva politika i praksa su ciljano i s namjerom provođene primjenom oružane sile, zastrašivanja, ubistava, nanošenja teških tjelesnih i psihičkih povreda, nametanja nepodnošljivih životnih uslova i uvođenjem kaznenih uslova za odlazak. Time su protjerivanja i deportacije Bošnjaka rezultat sistematskog političkog srpskog projekta o istrebljenju Bošnjaka.

G) Uništavanje kulturnih dobara i oduzimanje (otimanje) imovine

Agresor je, pored fizičkog ili biološkog uništavanja Bošnjaka, planski, organizovano, masovno i sistematski uništavao i njihovu kulturu. Riječ je “o stravičnim razmjerama uništavanja materijalne kulture bošnjačkog muslimanskog naroda”.¹ Tako je agresor ciljno i s namjerom bezobzirno razarao i uništavao “arhitektonske spomenike i urbane cjeline od značaja za kulturu Bošnjaka” – njihovo kulturno naslijeđe “metodično je spaljivano i dizano u zrak dinamitom”.² Pancirnim granatama, granatama velikog kalibra i zapaljivim projektilima, neselektivnom vatrom, spaljivanjem ili eksplozivom razarani

¹ I. Krzović, **ZLOČIN URBICIDA**, .: VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA KRAJU XX STOLJEĆA, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 271-278; S. Balić, **UNIŠTAVANJE AUTOHTONE KULTURE OD STRANE NEPRIJATELJA I PRIJETNJA NARODNOM DUHU OD STRANE PRIJATELJA – DVA MANJE ZAPAŽENA ASPEKTA GENOCIDA**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova sa Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon, 31. august – 4. septembar 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker – International, Göttingen, Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 320-325; D. Pettigrew, **GEOGRAFIJA GENOCIDA U ISTOČNOJ BOSNI**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI : POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 728 i 733; M. A. Sells, **IZNEVJERENI MOST : RELIGIJA I GENOCID U BOSNI**, ITD “Sedam”, Sarajevo, 2002, str. 10, 15-18, 42, 95, 109, 115, 194-196, 204-205 i 254. “Razaranje i uništavanje spomenika materijalne i duhovne kulture i urbanih cjelina razotkrilo je”, tvrdi prof. dr. Ibrahim Krzović, “dugo skrivanu mržnju agresora i susjeda spram islamskih civilizacijskih vrijednosti koje su Bošnjacima muslimanima značili simboli i uporišta duhovnog života. I to je bila jedna od najtežih spoznaja, bolna zbog otkrića hipokrizije kod susjeda koji su se lažno predstavljali da razumiju ili vrednuju kulturno-historijske vrijednosti Bošnjaka muslimana kao i svoje” (I. Krzović, nav. dj., str. 278).

² I. Krzović, nav. dj., str. 278; M. A. Sells, nav. dj., str. 10, 194-196 i 254. I “kao što se u ogromnom broju stradalih ljudi, zaklanih, spaljenih, mučenih, silovanih, protjeranih ..., gube pojedinačne sudbine, tako se i u opštem razaranju zaboravljaju pojedini arhitektonski objekti od izuzetne spomeničke vrijednosti ...” (Isto, str. 278).

su civilni objekti: bosanskohercegovački gradovi, naselja i sela (privredni, obrazovni, naučni, zdravstveni, sportski, stambeni, vjerski i drugi), “**spaljujući ih i rušeći do temelja po principu ’spržene zemlje’**”. Razaranje je bilo takvih razmjera da su “**od zgrada ostali samo dijelovi građevine i šuta**”.³ Srpski, “**etno-religijski militanti pokušali su da sa lica zemlje**

³ .: **OPTUŽNICE PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA** (priredili Sabina Subašić-Galijatović i Enis Omerović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 139; T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992-1995**, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla - Sarajevo, 2007, str. 111 i 330-331; **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 974; I. Krzović, nav. dj., str. 271-278; M. A. Sells, nav. dj., str. 10, 15-18, 42, 95, 109, 115, 194-196, 204-205 i 254; M. Begić, U **OPSADI 1.201 DAN: SIGURNA ZONA UN-a BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 346-356 i 374-384. Trifko Radić (skupštinski poslanik) 12. maja 1992. na 16. sjednici “Narodne skupštine Srpske republike Bosne i Hercegovine”, kada su usvojeni “**strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**”, fašističkog i genocidnog karaktera, pored otvorenog priznanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava na području Ilijaša (“**Jest istina da smo mi pokrali dosta stvari ... Mi smo pokrali 32 tone cisterne nafte i benzina. Mi smo presjekli i minirali prugu i nema više dolaska u Sarajevo. Mi smo minirali i auto-put ...**”), izjavio je: “**mi nemamo drugog rješenja nego da tučemo i rušimo gradove. Mi smo Visoko porušili jednu trećinu, možda će večeras i druga trećina biti**” (.: **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. IZVODI IZ IZLAGANJA POSLANIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE KAO DOKAZNI MATERIJAL NA MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM TRIBUNALU U HAGU**, University press - Izdanja Magistrat, Sarajevo, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, Sarajevo - Tuzla, 2012, str. 174; .: **JA SAM ZA RATNU OPCIJU: ZAPISNIK SA 16. SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI**, održane 12. maja 1992. godine u Banjoj Luci, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 41, 86 i 89; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 974). Razaranje i uništavanje gradova, naselja, sela, kuća i drugih objekata “**nije imalo onaj smisao kao u ranijim ratovima, jer je razaranje privrednih objekata bilo u drugom planu, a sva moć razornih sredstava usmjerena je prema objektima koji nisu bili ni fortifikacijski, ni vojni, ni strateški. Ako nisu bili ciljevi vojne strategije bili su ciljevi monstruozne kulturocidne strategije. Pokazalo se, naime, da je cilj takvog specijalnog rata uništavanje materijalnih oblika i simbola bošnjačkog muslimanskog naroda, odnosno islamske kulture na ovom prostoru. Zna se, zapravo, da su gotovo svi bosanskohercegovački gradovi imali vrlo izraženo obilježje koje im je dala islamska civilizacija i da su neki, pa i najveći kao Mostar, Sarajevo,**

zbrišu upravo te arhitektonske, književne i ljudske dokaze-spomenike, knjige i ljude koji su ih skupljali i čuvali – o procvatu jedne multikonfesionalne kulture”.⁴

Banja Luka, nastali na mjestu gdje su bili, u urbanom smislu, beznačajni sred-njevjekovni lokaliteti. Ovi i svi drugi značajniji bosanski gradovi (Travnik, Tuzla, Tešanj, Gradačac, Maglaj, Stolac, Počitelj), doživjeli su u prvim stoljećima vlasti osmanskih Turaka snažan razvoj. Postali su ono što danas jesu, tačnije ono što su bili do pred agresiju, imajući nešto zajedničko, što je proizilazilo iz islamskih civilizacijskih izvora, ali i nešto posebno, svoje i lokalno. Zato je svako od ovih mjesta bilo prepoznatljivo, autentično po nečemu ih je svijet svagda lahko prepoznavao.

Ovi i drugi gradovi imaju, naravno, i one zone i objekte koji su nastali pod uticajem drugih kulturno - historijskih prilika, što čini njihovu urbanu sliku bogatijom. Agresor je i u tim dijelovima birao značajnije objekte i uništavao ih. U izobilju ratnog arsenala agresor je često tukao po gradovima i neselektivnom vatrom. Ipak, s posebnom žestinom, kao vatrenim ekvivalentom mržnje, razarao je one dijelove koji su nastali za vrijeme dominacije osmanske vlasti i islamske kulture. Tako je česta meta srbo-crnogorske artiljerije bila Bašćaršija, stari zanatski i trgovački centar, ali i urbani centar Sarajeva, koji je zbog svojih urbano-arhitektonskih i kulturno-historijskih vrijednosti trebao da bude proglašen za spomeničku cjelinu najvećeg svjetskog ranga i stavljen u registar i pod zaštitu UNESCO-a. Bašćaršija predstavlja i danas impresivnu urbano-arhitektonsku cjelinu. Spada među najveće očuvane stare gradske cjeline u svijetu. Njen smisao i značaj su ekvivalentni značaju kojeg imaju Piazza San Marco u Veneziji ili El Fustat u Kairu. Na Bašćaršiji su skoncentrisane najveće džamije: Gazi Husrev-begova iz 1531. sa svojim kompleksom turbeta, haremom, Gazi Husrev-begovom medresom, Hanikahom (danas Islamski teološki fakultet). U neposrednoj blizini Gazi Husrev-begove džamije, a u krugu Bašćaršije, nastali su hanovi i karavansaraji za smještaj putnika, karavana sa robom. Tu su bezistani - velike robne kuće iz XVI stoljeća; preživjele su velike požare koji su nekad harali gradom i danas služe istoj svrsi. U tom prostoru Bašćaršije izgrađeno je u XVI stoljeću pet javnih kupatila, što kao komunalnu instituciju higijene nije imao tada ni London ni Pariz. Zna se, također, da je, pored tih javnih kupatila kao monumentalnih potkupolnih zdanja, svaka kuća u stambenim zonama oko Bašćaršije, imala svoje kućno, odnosno sobno kupatilo (hamamdžik). Dio ulica u prostoru Bašćaršije i danas se zovu po nazivu i vrstama zanata” (I. Krzović, nav. dj., str. 273).

Agresor je uništavao “gradska jezgra sa obilježjima orijentalno-islamske arhitekture (čaršije, sahat kule, šadrvani, itd.), koje je sa sadističkim zadovoljstvom rušio” (Dž. Šestić, BOSANSKA KRAJINA - KRVAVI PIR VELIKOSRPSKOG NACIZMA, ∴ VRIJEME BEŠČAŠĆA ..., str. 226).

⁴ M. A. Sells, nav. dj., str. 18. “U Sarajevu i drugdje, srpska i hrvatska vojska uništavale su pisane i vidljive dokaze o zajedničkom životu više religija koji je trajao duže od pet stotina godina” (Isto).

Planski, sistematski i organizovani s namjerom izvršeni zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava predstavljali su, s pravom tvrdi istraživač Michael A. Sells,

Srpski, kao i hrvatski agresor, iskazali su “svu žestinu kampanje kulturnog uništavanja”, “ludačku opsesiju za uništavanjem kulture”. Oni su “uložili toliko izvanredne energije u uništavanje beskrajnih svjedočanstava o bosanskoj kulturi: Nacionalna biblioteka, Orijentalni institut i Zemaljski muzej, svi u Sarajevu; lokalni muzeji; groblja; drveni mostovi i crkveni tornjevi; cijeli historijski kvartovi; natkrivena trgovišta; i, naravno, hiljade crkava, sinagoga i džamija, od remek-djela južnoslavenske arhitekture do skromnih mjesnih Božijih hramova”.⁵ Agresori su “uzeli su za cilj bosansku kulturu, spomenike, kulturne pravake, učitelje i studente, tako da bi jednog dana zagovornici vjerskog aparthejda u Bosni mogli izjaviti: ‘Bosanska kultura ne postoji’. Ljudi koji budu gledali parkirališta na mjestima na kojima su nekad stajale džamije i crkve i muzeji umjetnosti i muzičke škole i biblioteke i zbirke rukopisa, reći će: ‘Valjda je Kissinger bio u pravu’.⁶ Tada argument postaje uvjerljiv. Kao što je gradonačelnik nanovo ‘očišćenog’ i sto-posto srpsko-pravoslavnog čistog grada Zvornika rekao, nakon što su sve džamije u gradu dignute u zrak: ‘U Zvorniku nikad nije bilo nijedne džamije’. Ukoliko ne postoji bosanska kultura zašto se Bosna i Hercegovina ne bi podijelila između Hrvatske i Srbije, zašto se Bošnjaci ne bi kao stado svi skupili u jedan centralni geto?”⁷

“pokušaj da se uništi, kako bošnjačka kultura, tako i bosanska multireligijska kultura, kao i da se unište bosanski muslimani (Bošnjaci) kao narod. Ta kampanja sastojala se od uzajamno prepletenih elemenata: kulturnog istrebljenja, masovnih likvidacija, organiziranog silovanja i cijelog zbornika eufemizama. Premda su Bošnjaci mogli preživjeti kao pojedinci unutar izbjegličkih logora, bilo im je namijenjeno da budu uništeni kao narod i kultura, a Bosna je trebala biti podijeljena između vjerski pročišćenih hrišćanskih/kršćanskih država Srbije i Hrvatske” (M. A. Sells, nav. dj., str. 42).

⁵ M. A. Sells, nav. dj., str. 125, 130, 135-137, 145, 194-195 i 253.

⁶ M. A. Sells, nav. dj., str. 195. Henry Kissinger, bivši ministar za vanjske poslove Sjedinjenih Američkih Država, ujesen 1995. iznio je prijedlog da Republiku Bosnu i Hercegovinu treba podijeliti “između Srbije i Hrvatske i da Bošnjake (i valjda sve ostale koji ne žele biti dijelom etnički čiste Velike Hrvatske i Velike Srbije) treba smjestiti u jednu ‘muslimansku državu’ ...” i, s tim u vezi, izjavio da “bosanska kultura ne postoji” (Isto).

⁷ Isto, str. 195-196. Ukazujući na navedenu činjenicu, Michael A. Sells tvrdi: “Isto rezoniranje koristili su zagovornici aparthejda u Južnoj Americi. Afrička kultura ne postoji, tvrdili su oni, prema tome, zašto ne potrpati Afrikance u rezervate nazvane ‘homelands’ i uvesti državu aparthejda? Isti pristup korišten je tokom istrebljivanja

Na meti agresorske artiljerije posebno je bila Bašćaršija, stari zanatski i trgovački centar, zatim urbani centar Sarajeva. Nacionalna i univerzitetska biblioteka, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Orijentalni institut, Muzej zimskih olimpijskih igara i drugi civilni objekti u potpunosti su spaljeni.⁸ Granatiranje i uništavanje **“ovih kulturnih institucija bilo je smišljeno. One su probrane za uništenje i vrlo precizno bombardirane”**.⁹

Nacionalna i univerzitetska biblioteka, jedan od najznačajnijih arhitektonskih, kulturnih i civilizacijskih monumenata Evrope, posjedovala je oko 3.000.000 bibliotečkih jedinica (građa je bila smještena na više lokaliteta u gradu. Glavnina fonda nalazila se u Vijećnici). U Vijećnici je, osim osnovnog fonda knjiga i časopisa, bila smještena i građa koja

naroda američkih Indijanaca. Ne postoji autohtona kultura američkih Indijanaca, prema tome, zašto ne 'očistiti' američke Indijance, a preživjele potrpati u rezervate?" (Isto, str. 196).

⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 949; I. Krzović, nav. dj., str. 273; S. Balić, nav. dj., str. 320-324; M. A. Sells, nav. dj., str. 15-18 i 95; D. Hasić, **RATNE ŠTETE U SARAJEVU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2006, str. 255-266. **“Kao pojedinačni objekti od posebnog značaja, mogu se spomenuti i neki koji nemaju sakralnu auru, ali su agresoru poznati kao objekti koji na neki način simboliziraju bošnjačku historiju i kulturu. Takva je sarajevska Gradska vijećnica koja je postala simbol i znak grada na Miljacki, reprezentativna i među građevinama maurskog stila, koji se javlja kao osobenost historicizma u arhitekturi Bosne i Hercegovine. Na primjeru Vijećnice moglo bi se govoriti o uspjelom spoju shvatanja i manira visoke bečke tehničke škole (projektovali su je Aleksandar Wittek i Ćiril M. Iveković 1892-1894) sa oblicima, plastikom ornamentikom (arabeskom) Istoka. Spoj evropskih i orijentalnih oblika krunisan je čeličnom rešetkastom i staklenom kupolom kao ranim primjerom inženjerske, funkcionalističke i moderne arhitekture. Gradska vijećnica u Sarajevu korespondira, pored ostalog, i sa Kraljevskim paviljonom u Brightonu u Engleskoj, poznatom primjeru arhitekture romantizma i historicizma koji se može naći i u opštim pregledima historije umjetnosti (H. W. Janson, *History of art*, 1974). I Vijećnica u Sarajevu simbolizira stvaralaštvo bosanskog romantizma. Sada pokazuje destrukciju i barbarizam srpskog fašizma. Ona je bila i riznica duhovnog blaga. U njoj je bila smještena Univerzitetska biblioteka, koja je, kao i zgrada, pretvorena u buktinju zapaljivim granatama srbočetničke artiljerije”** (I. Krzović, nav. dj., str. 280 i 282; M. A. Sells, nav. dj., str. 16).

⁹ M. A. Sells, nav. dj., str. 16.

po svojoj prirodi i sadržaju pripada tzv. specijalnim zbirkama. U tu zbirku, koja, također, spada u osnovni fond, prikupljeno je više od 170.000 jedinica i bila je raspoređena u nekoliko podzbirki. U katastrofalnom požaru, 25. augusta 1992, izgorjelo je više od 80% bibliotečke građe koja se u to vrijeme nalazila u njenim prostorima.¹⁰

“U plamenu je nestala i cjelokupna informacijska infrastruktura Biblioteke - svi katalozi (abecedni, stručni, matični, katalog specijalnih zbirki, katalog priručne bibliotekarske literature sa tezaurusom), više baza podataka o naučnim kadrovima, o naučnoistraživačkim projektima, centralni katalozi, katalog bosanskohercegovačke literature, kao i više hiljada podataka o literaturi obrađenih pomoću kompjutera. Požar je odnio središnji računar sa bazom podataka, te drugu kompjutersku opremu, terminale, laserske štampače, telefax, teleprinter, mikročitače, veći dio pisanih mašina, telefona i druge tehničke opreme.”¹¹

Zgrade Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine **“pretrpjele su velika oštećenja. Oštećenja su rezultat neposrednog uništavanja (granatiranja) prostora Zemaljskog muzeja i posrednog propadanja izložbenih prostora i muzejskih eksponata”¹².**

¹⁰ D. Hasić, nav. dj., str. 258-261; S. Balić, nav. dj., str. 324; M. A. Sells, nav. dj., str. 15-16.

¹¹ D. Hasić, nav. dj., str. 265. “Srpska vojska je 25. avgusta 1992”, piše Michael A. Sells, “počela granatama zasipati zgradu biblioteke. Tokom sljedećih nekoliko dana, za vrijeme najvećeg spaljivanja knjiga u savremenoj ljudskoj historiji, plamen je progutao više od milion knjiga, više od sto hiljada rukopisa i rariteta, kao i stoljeća historijskih zapisa o Bosni i Hercegovini ...” (M. A. Sells, nav. dj., str. 15).

“Danima je gusti crni oblak pepela visio nad gradom, a stanovnici su u vlastitoj kosi i odijelu nalazili komade ugljenisanog papira ili pepeo spaljenih knjiga i rukopisa” (Isto).

Uništenje Nacionalne i univerzitetske biblioteke bila je, tvrdi Michael A. Sells, “samo jedna komponenta u sistemskoj kampanji kulturnog istrebljenja” (Isto, str. 15-16).

¹² Isto, str. 257-258; S. Balić, nav. dj., str. 324. “Sve četiri zgrade Muzeja pretrpjele su ozbiljna oštećenja:

1. Limene površine krovova i fasada u velikoj mjeri su oštećene, kao i mjestimično oštećena i uništena krovna konstrukcija.

Staklene površine gotovo svih fasadnih otvora u potpunosti su uništene. Većina unutrašnjih staklenih površina na izložbenim postavkama, također, je uništena ili djelimično oštećena. Botanički vrt Zemaljskog muzeja na površini od 14.000 m² znatno je oštećen izgradnjom fortifikacijskih objekata (rovova), čime je narušena pedaloška struktura vrsta.

Staklenik, kao sastavni dio Botaničkog vrta u potpunosti je uništen.

Historijski muzej Bosne i Hercegovine, koji je u svojim zbirkama i fondovima čuvao oko 300.000 raznih historijskih izvora i muzejskih eksponata, od kojih mnogi spadaju u raritete i predstavljaju vrijedno blago kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, pogođen je **“sa više stotina granata raznih artiljerijskih oruđa i bezbroj pješadijskih metaka”**. Krov Muzeja pogođen je **“direktno sa 23 granate od kojih je 13 probilo i kompletnu armirano-betonsku nosivu konstrukciju, te uz ova i ostala djelovanja kompletno je uništena staklena fasada od oko 1.350 m² stakla, sa oštećenjem fasadne konstrukcije, bravarija, stolarije i dijelova fasade od pazinskog mermera. Ovakva razaranja učinila su i velike štete na kompletnim instalacijama grijanja, hidro i elektro i instalacije i ventilacije”**.¹³

Agresor je zapaljivim granatama pretvorio **“u plamen i pepeo - neprocjenjivo blago Orijentalnog instituta u Sarajevu u kojemu su bile pohranjene hiljade rukopisa i dokumenata iz raznih oblasti naučnog, duhovnog i književnog stvaralaštva pisanih na turskom /osmanskom – prim. S. Č./, persijskom i arapskom jeziku. To je bila prava riznica i naš bosansko - muslimanski ekvivalent Dubrovačkom, Mletačkom, Bečkom ili nekom drugom velikom arhivu. Orijentalni institut gađali su zapaljivim granatama oni koji su znali gdje se sve to nalazi, oni koji su živjeli pored tog duhovnog bogatstva i tolerancije, oni koji**

2. Oštećenja eksponata:

Ratna oštećenja i posljedice imali su neposredno i posredno negativno dejstvo na muzejske eksponate.

Neposredno usljed dejstva granata kao i izradom rovova u potpunosti je uništeno 15 biljnih grupa različitih biljnih vrsta, djelomična oštećenja stećaka” (D. Hasić, nav. dj., str. 257-258).

Srpska vojska je **“uništila veliki dio eksponata”** Zemaljskog muzeja. **“Jedan poseban predmet je spašen: drevni jevrejski molitvenik koji se koristi prilikom proslava sedera ili pashalne svetkovine. Sarajevska Hagada, sa svojom izvanrednom hebrejskom kaligrafijom i minijaturama, nastala je u četrnaestom stoljeću u Španiji. Bježeći pred španjolskom inkvizicijom, Jevreji su je donijeli u Sarajevo. Tokom Drugog svjetskog rata sarajevsku Hagadu spasio je jedan kustos, Bošnjak /Derviš Korkut, kustos, prim. S. Č./, koji ju je sakrio od nacističkih vojnika. Pedeset godina kasnije, izlažući se ogromnim opasnostima, knjigu je spasila ekipa muzejskih radnika u koju su bili uključeni jedan Bošnjak, jedan Srbin pravoslavac i jedan Hrvat katolik /ekipa na čelu sa prof. dr. Enverom Imamovićem – prim. S. Č./.** Tako je *Hagada* preživjela tri historijska progona: izgon Jevreja iz Španije 1492. godine, holokaust i ono što je nazvano **’etničkim čišćenjem’ u Bosni“** (M. A. Sells, nav. dj., str. 16).

¹³ D. Hasić, nav. dj., str. 255-256; S. Balić, nav. dj., str. 324.

su raniju, viševjekovnu podgrijavanu i prikrivenu mržnju spram islamske kulture zamijenili otvorenom agresijom”¹⁴

Agresor je ukrao, spalio i uništio brojne knjige i druge naučne i obrazovne radove u bošnjačkim kućama, uključujući i privatne biblioteke istaknutih Bošnjaka, neprocjenjive kulturne vrijednosti. Tako su zločinci, na primjer, u Višegradu ukrali toliko knjiga **“iz muslimanskih kuća”** da nisu znali šta da rade s njima (**“... da ne znamo šta da radimo s njima”**).¹⁵ Agresor je, nakon okupacije Zvornika bogatu biblioteku efendije Hivzije Suljkića (12.000-13.000 različitih naslova) kamionima odveo u Srbiju.¹⁶

Spaljeni su i razrušeni Foča (fočanska stara čaršija, stare reprezentativne kuće), Prusac (“stari duhovni centar i kulturno mjesto, čija se tradicija prepoznaje u spoju kulture i monumentalne stambene i sakralne arhitekture”), Prijedor (stari dio grada), Jajce (“grad na vodopadu Plive, opet posebna tvorevina prirode i različitih kultura”), Travnik, Turbe, Maglaj, Tešanj, Gradačac, Brčko, Zvornik, Srebrenica, Goražde, Višegrad, Čajniče i drugi gradovi, naselja i sela.¹⁷ Srpske snage su u

¹⁴ I. Krzović, nav. dj., str. 280 i 282; S. Balić, nav. dj., str. 323; M. A. Sells, nav. dj., str. 16. U Orijentalnom institutu **“izgorjelo je oko 300.000 autentičnih dokumenata na turskom /osmanskom – prim. S. Č./ jeziku (fermani, ugovori, fetve, knjige, itd.) i 53.000 rukopisa. Također je uništen i knjižni fond institutske biblioteke (25.000 naslova)”** - S. Balić, nav. dj., str. 323-324.

¹⁵ E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 205.

¹⁶ *IZJAVA* Hivzije Suljkića data autoru.

¹⁷ I. Krzović, nav. dj., str. 278; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 472 i 498; S. Balić, nav. dj., str. 320-322; M. Begić, nav. dj., str. 207-212. Od juna 1992. agresor je **“teškom artiljerijom nanio velike štete na značajnim vjerskim i kulturno-historijskim objektima u Gradačcu. Hiljade granata palo je na jedan od najzanimljivijih simbola Bosne – kulu Husein-kapetana Gradaševića, zidine starog grada, sahat kulu, gradski muzej, medresu (gradsku biblioteku)”** i druge objekte. Pored toga, **“znatna oštećenja pretrpjela je i stara obiteljska kuća, obiteljski muzej Gradaševića”** (N. Isanović, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA SJEVERNE I SJEVEROISTOČNE BOSNE, .: VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 78-80).

Uništavanje gradskih jezgara **“sa obilježjima orijentalno-islamske arhitekture (čaršije, sahat kule, šadrvani, itd.), koje je agresor sa sadističkim zadovoljstvom rušio, predstavlja akt svojevrnog kulturocida i urbicida”** (Dž. Šestić, nav. dj., str. 226).

Trebinju novembra 1992. zapalile Begovu kuću, Muzej muslimanskog kulturnog naslijeđa.¹⁸

Srpski agresor je (artiljerijom, tenkovima i drugim oruđima i oružjima) u svim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine (**“za vrijeme i nakon napada na gradove i sela”** i poslije **“preuzimanja vlasti u opštinama, za vrijeme hapšenja i zatočenja, kao i za vrijeme deportacija ili prisilnog premještaja, ili poslije njih”**) sistematski, **“sa detaljno razrađenim planovima”**, i s namjerom, organizovano, sistematski i masovno (širokih razmjera), protivpravno i bezobzirno razarao, uništavao, prisvajao, oduzimao i pljačkao zaštićenu pokretnu i nepokretnu imovinu Bošnjaka, uključujući namještaj, stolariju, posteljinu, odjeću, ćilime, vrata, prozore, automobile, traktore, drva, sijeno, stoku, nakit, novac, televizore, razne mašine, itd., što je, pored ostalog, imalo teške posljedice po žrtve, te namjerno spaljivao kuće, stanove, poslovne prostore i druge objekte. Pored toga, zatočeni civili i civilno stanovništvo su **“tokom zatočeništva bili prisiljeni da predaju svoju imovinu, nakit, novac i dokumente srpskim vojnicima i stražarima u zatočeničkim centrima”**. **“Prisvajanje imovine bilo je rasprostranjeno i vojno neopravdano.”** Oduzimanje imovine je uključivalo i praksu prisiljavanja žrtava da se odreknu svoje imovine - **“da potpišu službene dokumente bosanskih Srba”**, **“kojima svoju imovinu prepuštaju državnim /okupacionim - prim. S. Č./ vlastima, kako bi im bilo dozvoljeno da napuste opštinu”**.¹⁹

¹⁸ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 111; A. Zečević, **TREBINJSKI KAPETAN: OSMAN-PAŠA RESULBEGOVIĆ**, *Novo vrijeme*, Sarajevo, 6. august 2015. Begova kuća je zapaljena i **“izgorjela do temelja, a ono što se uspjelo spasiti, dijelovi namještaja i ostali sačuvani fragmenti orijentalno-islamske baštine, smješteni su u prostorije Medžlisa Islamske zajednice Trebinje, gdje se danas čuvaju s velikim zalaganjem i brigom trebinjskog imama Huseina Hodžića. Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika donesenoj na sjednici održanoj od 4. do 10. jula 2006. godine, mjesto i ostaci graditeljske cjeline Resulbegovića kuće u Trebinju proglašeni su nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine”** (Isto).

¹⁹ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 22, 25, 29-31, 63-64, 210, 273, 331 i dr.; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 57 i 111; M. Hauser, **RAT PROTIV ŽENA I NJIHOV OTPOR GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991-1995, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine (glavni i odgovorni urednik Smail Čekić),

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker - International, Göttingen i Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 396; AIIZ, inv. br. 2-4756, Komanda Istočnobosanskog korpusa, Obavještajni organ, Strogo pov. br. 25/1244-200/1 - Glavnom štabu Vojske Republike Srpske – Načelniku Obavještajno-bezbjednosne uprave, *Vanredni izvještaj*; AIIZ, inv. br. 2-4900, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo, Autonomna regija Krajina, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, Strogo pov. 11-12-38, 4. august 1992. – Centru službi bezbjednosti Banja Luka, *Informacija i podaci*; R. Gutman, nav. dj., str. 132; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 143; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 115, 550, 584-638 i 1021-1024; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 306-307, 309, 312, 314, 320, 324, 336-337, 341-345, 351, 358, 367-374, 402, 406-407, 411-412, 419, 422, 443, 446, 456, 472-473, 477, 486, 498, 501, 507, 511, 513-514, 516, 533, 536, 540, 554, 560, 565, 567, 589, 597, 599, 606, 609, 614, 619-631, 634, 654-655, 659, 667, 672-673, 676, 679, 684, 689, 693, 696, 699, 701, 765, 773, 775, 820-821, 823, 825, 828-835 i 974; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 600, 626-627, 632-633, 638, 643, 647-649, 651, 695, 710, 733, 746, 753, 755-757, 788, 791, 795, 799, 818, 826, 832, 836, 842, 863, 871, 873, 877, 885-886, 895, 905 i 911; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 142, 145, 258, 286-288, 290, 292, 294 i 544-546; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 43-44, 86-91, 114, 117 i 120; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 3, 8, 842-877 i 1027-1032; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 44-45; W. Tochman, **KAO DA JEDEŠ KAMEN**, Magistrat, Sarajevo, 2004, str. 119; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU - SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 207-212 i 371-372; R. Muratović - E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 83-84 i 90-91.

Opljačkanu privatnu i društvenu imovinu zločinci su sistematski prenosili u Srbiju.²⁰

Pljačkanje i otimanje bošnjačke pokretne i nepokretne imovine, **“te oduzimanje dragocjenosti i novca, imalo je svrhu totalnog ekonomskog uništenja, odnosno osiromašenja preživjelog i protjeranog muslimanskog naroda, koji je na taj način izgubio sve osim golog života”**.²¹

Agresor je (teškom artiljerijom i tenkovima, kao i na druge načine) sistematski i bezobzirno razarao nebranjene gradove, naselja i sela i time uništavao i pustošio stambene, obrazovne i odgojne, kulturne, medicinske, vjerske, sportske, turističke, privredne i druge civilne objekte, nanoseći ogromnu štetu kućama, stanovima, poslovnim prostorima i drugim civilnim objektima. Nakon granatiranja, agresor je ulazio u gradove i sela, pljačkao i palio stanove, kuće, poslovne prostore i druge civilne objekte, te uništavao šumu (u državnom i privatnom vlasništvu). Meta razaranja bile su bošnjačke kuće. Cilj tih (i takvih) napada bilo je **“izazivanje straha, uništavanje te imovine, gradova, sela i naselja i poticanje pripadnika nesrpske nacionalnosti da trajno napuste svoje kuće, sela i gradove”** (**“... da se stanovnici ne mogu ili neće vratiti u svoje kuće i mjesta stanovanja”**).²² Bošnjačke kuće i drugi objekti razarani su granatiranjem, eksplozivom ili su spaljene do temelja. Mnoge

²⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 621.

²¹ Dž. Šestić, nav. dj., str. 226.

²² ∴ *BILTEN*, br. 5, august 1995, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 29-37; ∴ *OPTUŽNICE ...*, str. 24-25, 211, 273, 331 i 390; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 57 i 111; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADO-SLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 584-593 i 600-636; M. Begić, *GENOCID U PRIJEDORU ...*, str. 207-208. **“Često i namjerno uništavanje kuća ne može se”**, tvrdi Tadeusz Mazowiecki, **“objasniti potrebom da se unište 'vojni ciljevi'. U nekim slučajevima, domovi onih koji su pobjegli da izbjegnu etničko čišćenje su uništeni da bi se spriječio povratak, dok su druge kuće uništene da bi se stanovnici prisilili da odu. Najveći dio dokaza za ovakve slučajeve se odnosi na srpske snage koje su vršile uništavanje kuća na područjima pod svojom kontrolom od Kozarca na zapadu do Jajca u centralnoj Bosni i Bratunca na istoku ...”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 111).

kuće, nakon što su jako oštećene i porušene, poravnate su buldožerima, kao i njihovi temelji.²³

Agresor je u mnogim općinama provodio odluke kojima su Bošnjaci prisiljavani **“da se odreknu sve svoje imovine u korist općine, kako bi im se dozvolilo da odu”**. Oni su na odlazak **“potaknuti nasiljem i diskriminatornim mjerama ... Muslimani nisu imali drugog izbora nego da prepisu svoju imovinu srpskoj općini, pri čemu zauzvrat nisu dobili ništa osim pisane dozvole za odlazak s tog područja”**.²⁴

U okupiranim gradovima, uključujući i u Bosanskom Petrovcu, naprimjer, srpsko **“Ratno predsjedništvo”** je **“usvojilo odluku prema kojoj ‘sve porodice koje su sklopile ugovore o zamjeni stanova, kuća i druge nepokretne imovine mogu napuštati područje opštine Petrovac’**. Muslimanskim porodicama koje nisu predočile ugovore o zamjeni dozvoljeno je da odu samo ako prethodno svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu daruju opštini. Slične procedure su uvedene i u Bosanskom Novom, Foči, Ključu, Prnjavoru, Vlasenici i Zvorniku. U nekim opštinama je Muslimanima koji su bili vlasnici neke imovine, a koji su već otišli s dotičnog područja, bilo naloženo da se u vrlo kratkom roku jave opštinskim organima ili im prijeti opasnost da će njihova imovina pripasti opštini. U drugim slučajevima, Srbi su jednostavno preuzimali kuće i stanove iz kojih su istjerani Muslimani i Hrvati”.²⁵

Na području **Banje Luke** izvršeni su brojni napadi na bošnjačke kuće, stanove i poslovne objekte. **“Eksplozije su bile učestale i do njih je**

²³ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 58-61; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 143; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 142, 145 i 287-288; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 829-830; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 86-91; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

²⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 821.

²⁵ Isto, paragraf 822.

dolazilo uglavnom noću. Napadi na kuće izvođeni su ručnim bombama, raketnim bacačima i tromblonskim minama.”²⁶

Srpska okupaciona vlast u Banjoj Luci formirala je agenciju koja je radila na otimanju ili zamjeni imovine.²⁷ Zamjena imovine “**za običnu potvrdu bila je uobičajena pojava**”.²⁸

“Ljudi nisu smjeli izaći iz Banja Luke sa više od tri stotine njemačkih maraka. Pored toga, opomenuti su da sa sobom ne odnose svoje stvari.” Međutim, prilikom protjerivanja iz Banje Luke, “**ne-Srbi su pokušavali da sakriju dragocijenosti, naprimjer, u kapute ili kutijice za kozmetiku. Na kontrolnim punktovima uvedena su ograničenja u okviru kojih su ljude svlačili da bi ih pretresli**”.²⁹

Agresor je 22. aprila 1992. granatirao **Bosansku Krupu**. “**Spaljene su i uništene kuće u kojima su, uglavnom, živjeli bosanski Muslimani. Krajem maja 1992. muškarci u vojničkim uniformama sa oznakama bijelog orla opljačkali su nekoliko kuća u selu Arapuša.**”³⁰

²⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 603; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 392, 820 i 829-830; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNEŠAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 766. Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Brđanin* “**uvjerilo se da policija nije provela istragu o bombaškim napadima na privatne kuće i poslovne prostore. Tim slučajevima nije posvećena odgovarajuća pažnja. Neki dokazi ukazuju na to da su izvršioци uništenja bili kriminalci u službi SDS-a**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 604).

²⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 605. Srpska demokratska stranka izdala je “**javno saopštenje da će radnje i poslovni prostori ne-Srba biti prenešene u posjed pripadnika vojske bosanskih Srba povratnika s fronta kao nagrada. Porodice bosanskih Srba uselile su se u stanove pripadnika nesrpske nacionalnosti koji su napustili Banja Luku**” (Isto), odnosno protjerani iz Banje Luke.

²⁸ Isto, paragraf 606.

²⁹ Isto, paragraf 607.

³⁰ Isto, paragraf 608; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar

Naoružani Srbi su u junu 1992. “zapalili dijelove grada **Bosanski Novi, u kojima su, uglavnom, živjeli bosanski Muslimani**”.³¹ Nakon granatiranja sela Blagaj-Japra i Blagaj-Rijeka, maja 1992, “**u sela su ušli vojni tenkovi sa zastavama sa oznakom Srpske Republike BiH. Pripadnici vojske bosanskih Srba oduzeli su dragocjenosti i novac od mještana Blagaj Rijeke i Blagaj Japre. Kuće u selu Blagaj Japri su zapaljene**”.³² Poslije granatiranja Suhaće, agresor je ušao u selo i (o)pljačkao i uništavao kuće i druge civilne objekte. Prilikom granatiranja Gornjih Agića, 11. maja 1992, agresor je gađao i uništavao kuće civila. U selu Donji Agići srpske snage su opljačkale i spalile bošnjačku imovinu.³³

Agresor je u junu 1992. nastavio sa oružanim napadima “**na muslimanske zaseoke u općini Bosanski Novi, uključujući sela Aliće i Ekiće**”, pri čemu su, pored likvidacije više civila muškaraca i protjerivanja civila, zapaljene sve kuće.³⁴ Srpska općinska skupština je u julu

2006, paragrafi 402, 820 i 829. Za vrijeme granatiranja Bosanske Krupe “**muslimanska sela su uništena**“ (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 788).

³¹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 609; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 820, 822 i 829.

³² Isto, paragraf 610; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 795; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 406-407, 411-412 i 419.

³³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 611; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 789.

³⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 799; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 720. Agresor je 23. juna 1993, za vrijeme napada na Aliće,

1992. “**donijela odluku da se napuštena muslimanska imovina proglasi općinskom imovinom**”.³⁵

Na području **Bosanske Dubice** spaljeni su mnogi stambeni objekti.³⁶

Agresor je u junu 1992. uništio radnje, poslovne prostore i druge bošnjačke civilne objekte u gradu **Bosanskom Petrovcu** i okolnom području. Organizovane grupe pljačkale su bošnjačku imovinu (automobile, novac i druge vrijedne stvari) i palile kuće.³⁷

Bošnjaci su “**morali predati svu svoju imovinu tako što bi je zamijenili sa bosanskim Srbima koji su dolazili u Bosanski Petrovac ili su je morali ostaviti Srpskoj Republici BiH. Ustvari, prave zamjene bile su rijetke – ne-Srbi su svoju imovinu predavali, a zauzvrat nisu dobijali ništa**”.³⁸

Agresor je prilikom zauzimanja **Ripča (Bihać)**, 12. juna 1992, kao i na ostalim područjima Ljutočke doline, pljačkao, uništavao i pa-

uhapsio 27 civila Bošnjaka (muškaraca), “**odveo ih na groblje i ubio**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 720).

³⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 791.

³⁶ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 22.

³⁷ ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 245-246; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 612; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 820, 822 i 829. “**Ponekad kada bi bosanski Muslimani odbili da predaju novac, ubijen bi bio član njihove porodice ili oteto dijete. Općinski Krizni štab naredio je 26. maja 1992. da se liše slobode lica koja su izvršila ta djela**” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 612).

³⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 613; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 422.

lio bošnjačke kuće i druge civilne objekte.³⁹ Na području Bihaća u op-
sadi oštećeno je, prema preliminarnim rezultatima istraživanja, 11.226
objekata.⁴⁰ Zločinci su opljačkani građevinski materijal (armaturna
mreža i cement) mjesne zajednice Kulen-Vakuf koristili za izgradnju
pravoslavne crkve u Bosanskom Petrovcu.⁴¹

Srpske snage su granatirale, zapalile i uništile kuće, radnje i viken-
dice u vlasništvu Bošnjaka u **Čelincu** te opljačkale cjelokupnu imovinu
(aparate i druge vrijedne stvari).⁴²

Agresor je, uključujući i civile Srbe, redovno granatirao **Donji
Vakuf** i sela na području te općine, te opljačkao bošnjačku imovinu i
vrijedne stvari.⁴³

Srpske snage razorile su “**kuće bosanskih Muslimana u gradu
Ključu. Kuće su prvo opljačkane, a zatim spaljene**”.⁴⁴ Pored tog, granatirana

³⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC
PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TU-
ŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVI-
NOM), 31. maj 2002, paragraf 773; M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 315-317.

⁴⁰ M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 346-356.

⁴¹ AIIZ, inv. br. 2-4655, Srpska republika Bosna i Hercegovina, ARK-a Banja Luka,
Srpska opština Bihać, Ratno predsjedništvo, Broj: 349/92, 16. august 1992, *ODLUKA*.

⁴² ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC
PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 614-616;
ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV
MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 436, 820 i 829.

⁴³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC
PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 617-
618; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC
PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 443.

⁴⁴ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC
PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 619;
ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV
MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 447 i 822. Agresor je
za vrijeme i poslije okupacije Ključa masovno pljačkao i palio “**kuće ne-Srba**” (ICTY,
Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODA-
NA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U
VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 826).

Srpske snage su 1992, pored ostalog, “**potpuno razorile ili teško oštetile paljbom
ili eksplozivom 3.500 kuća u vlasništvu Muslimana ...**” (ICTY, Predmet br. IT-00-

su mnoga sela (Krasulje, Gornja i Donja Sanica, Crljeni, Draganovići, Pudin Han, Velagići, Biljani sa okolnim zaseocima, Prhovo i druga) i opljačkane (namještaj, električni uređaji, vozila, novac, nakit i dr.), zapaljene i uništene kuće i drugi civilni objekti.⁴⁵

Nakon granatiranja **Kotor-Varoša** i sela u toj općini, srpske snage su, poslije ulaska u grad i sela, pljačkali (namještaj i druge vrijedne stvari, kao i stoku) i palili i uništavali kuće i poslovne objekte.⁴⁶ Zločinci su **“pu-calii po kućama i većinu kuća su zapalili”**. Imali su naredbu da zapale sve bošnjačke kuće **“da ne ostane ni kokošinjac”**. Zajedno sa paljenjem kuća spaljivali su i civile.⁴⁷ U augustu 1992. **“više žena, djece i staraca zatočenih u Pilani u Kotor-Varošu pušteno je na slobodu, ukrcano u autobuse i prisilno odvezeno iz te opštine. Usput su se u autobuse u kojime su se vozili ukrcali pripadnici paravojnih snaga i oteli zatočen-icima preostali novac i nakit”**.⁴⁸

39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 446 i 456).

⁴⁵ AIIZ, inv. br. 2-4685, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. pov. br. 44-1/155, Vojna tajna, Strogo poverljivo, 31. maj 1992, *Redovni borbeni izvještaj* – Glavnom štabu Vojske SR BiH, str. 1; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 449, 456 i 620-621; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 820 i 829.

⁴⁶ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 820 i 829; Isto, paragrafi 622-623; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 446, 486, 820, 825 i 829-830; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 895.

⁴⁷ AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*.

⁴⁸ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 895; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 825.

Agresor je početkom maja 1992, nakon okupacije, stari dio grada (Stari Grad) u Prijedoru (“većinski muslimansku četvrt”), sistematski ošteti, razorio i opljačkao - stari grad je potpuno uništen (“**potpuno je izgorjelo više stotina bošnjačkih kuća**”). Pljačkanje bošnjačkih kuća i drugih objekata na području Prijedora bilo je organizovano, masovno i rasprostranjeno. “**Mnoge kuće su tokom noći razorene eksplozivom.**”⁴⁹

Srpske snage, uključujući i specijalne jedinice MUP-a “Republike Srpske”, sredinom 1992. potpuno su uništile (tenkovima i drugim oruđima i oružjem) mnoga naselja i sela na području općine Prijedor u kojima su živjeli Bošnjaci (Kozarac, Kozaruša, Bišćani, Kamičani, Kevljani, Hambarine, Rakovčani, Čarakovo, Zecovi, Rizvanovići, Ljubija, Brežičani, Čela, Gomjenica, Puharska i druga). Kuće su namjerno pljačkali, uništavali, spaljivali, rušili i pomoću teške artiljerije srušivali sa zemljom.⁵⁰

⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 624; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 472-473 i 498; AIIZ, inv. br. 2-4685, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. pov. br. 44-1/155, Vojna tajna, Strogo poverljivo, 31. maj 1992, *Redovni borbeni izvještaj* – Glavnom štabu Vojske SR BiH, str. 1; M. Begić, nav. dj., str. 211; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, **TOMAŠICA - MASOVNA GROBNICA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 23. “**Područje starog grada je teškom mehanizacijom srušeno sa zemljom**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 472 i 498).

Bošnjačke kuće i drugi objekti, uključujući i vjerske, su, u skladu sa odlukama “Kriznog štaba srpske opštine Prijedor”, srušene. “**Ekipa na čelu sa Duškom Miljušem i Veljkom Hrgarom, obilježavala je hrvatske i muslimanske kuće koje treba uništiti, pa čak i kuće koje su ’još uvijek u dobrom stanju’.** Noću su kuće rušene eksplozivom, a ujutru bi dolazio kamion da ukloni šut” (ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 278; M. Begić, nav. dj., str. 211; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 24).

⁵⁰ AIIZ, inv. br. 2-4685, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op. pov. br. 44-1/151, Vojna tajna, Strogo poverljivo, 31. maj 1992, *Redovni borbeni izvještaj* – Glavnom štabu Vojske SR BiH, str. 1-2; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 625-630; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 841-842 i 863; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠ-

Do septembra 1993. na području općine Prijedor je, usljed **“nekontrolisanog razvlačenja i uništavanja imovine, pljački, zloupotreba, paljevina, miniranja privatnih objekata, te vjerskih objekata”**, preko 80% stambenih objekata **“opljačkano, razoreno i uništeno”**.⁵¹ Imovina protjeranih lica je zaplijenjena i dodijeljena Srbima.⁵²

Oduzeta imovina Bošnjaka i Hrvata na području Prijedora **“vrijedna je milijarde dinara”**.⁵³

NIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 477, 820 i 829; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 145, 258, 278, 286-289, 290, 292, 294, 626 i 629-630; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 44, 86-91, 114, 117 i 120. Bošnjačke kuće na području Prijedora su **“obilježavane radi uništenja, a u mnogo slučajeva su i porušene zajedno s džamijama i katoličkim crkvama”** (ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 544-546; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 43; M. Begić, nav. dj., str. 207-212).

Srpske snage su, nakon ulaska i okupacije Kozarca pljačkale, palile i sistematski uništavale bošnjačke kuće. Agresor je brojne stambene i druge civilne objekte u Kozarcu potpuno razorio, opljačkao i spalio. Do 28. maja **“uništeno je oko 50% Kozarca, dok je preostala šteta nastala u razdoblju između juna i avgusta 1992”** (ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragraf 287; M. Begić, nav. dj., str. 209). **“Dio ovoga plijena završio je i s druge strane Save, u okupiranu zapadnu Slavoniju, ponajviše automobila ...”** (M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 21).

Agresor je u maju 1992. napao Briševo, u kome su Hrvati bili većinsko stanovništvo, opljačkao namještaj, televizore i druge stvari i spalio brojne kuće (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 628; M. Begić, nav. dj., str. 211-212).

⁵¹ AIIZ, inv. br. 2-4675, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti, Stanica milicije Prijedor I, Prijedor, septembra 1993, *PROCJENA BEZBJEDNOSNE SITUACIJE*, str. 1; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 473; M. Begić, nav. dj., str. 212.

⁵² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 473 i 498.

⁵³ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 150; **Sud Bosne i**

Mnogi bošnjački civilni objekti na području **Prnjavora** su razoreni, oštećeni, opljačkani i zapaljeni.⁵⁴

Nakon granatiranja **Sanskog Mosta** srpska vojska i policija pljačkali su i namjerno razarali bošnjačke kuće, poslovne objekte, radnje i restorane, **“a u nekim slučajevima i bosanskih Hrvata”**.⁵⁵ Pored toga, granatirana su i sela na području Sanskog Mosta (Hrustovo, Begići, Lukavice i dr.), nakon čega su kuće opljačkane i zapaljene.⁵⁶

Hercegovine, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 99.

⁵⁴ **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 511, 513-514, 533 i 631; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 871 i 873; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 501, 507, 820, 822 i 829-830; M. Begić, nav. dj., st. 207-212.

⁵⁵ **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 511, 513-514, 533, 632; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 877, 886 i 895; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 820 i 829-830. **“Ručnim bacačima raketa, zvanim ‘zolje’ oštećene su kuće i poslovni prostori. Šesta sanska brigada odgovorna je za miniranje poslovnih prostora u vlasništvu bosanskih Muslimana u Sanskom Mostu. Nisu preduzete nikakve mjere da se spriječi ili zaustavi nasilje”** (**ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 632).

U periodu od kraja februara do aprila 1992. **“u zrak su dignuti mnogi objekti u vlasništvu Muslimana”** (**ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 877). Pripadnici oružane grupe **“SOS /Srpske oružane snage - prim. S. Č./ razorili su 28 radnji i restorana u vlasništvu Muslimana i Hrvata”** (**ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 820 i 830).

⁵⁶ **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 633; **ICTY**,

Srpske snage su i na području općine Šipovo “zapalile kuće u selima u kojima su bosanski Muslimani bili u većini”.⁵⁷

Na području Teslića svakodnevno je pljačkana bošnjačka imovina, namjerno spaljivane i rušene njihove kuće i poslovni objekti, vršena su i ubistva te “samovoljno useljenje u društvene stanove i privatne kuće ...”.⁵⁸

Srpske snage su na području Doboja, pored drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pljačkale imovinu “nesrpskog stanovništva. Veliki broj privatnih kuća čiji su vlasnici bili Muslimani ili Hrvati, pretrpio je ogromnu štetu”.⁵⁹ Oštećene su, opljačkane i razorene brojne bošnjačke kuće i drugi civilni objekti.⁶⁰

Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 511, 513-514, 516 i 533.

⁵⁷ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 634; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 905. “Počev od ljeta 1992. Muslimani na cijeloj teritoriji Šipova bili su žrtve teških zločina, uključujući paljenje, uništavanje imovine eksplozivima, krađe, premlaćivanja i ubistva. Početkom avgusta 1992. u selu Bešnjevu zapaljeno je 20-30 kuća koje su pripadale Muslimanima ...” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 905).

⁵⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 635; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 911; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 536, 540 i 820.

⁵⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 818.

⁶⁰ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 341 i

Neposredno nakon zauzimanja **Bosanskog Šamca**, 17. aprila 1992, agresor je masovno i rasprostranjeno pljačkao i otimao imovinu od Bošnjaka i Hrvata u Bosanskom Šamcu, Odžaku, Kornici, Tišini, Novom Selu, Hrvatskoj Dubici, Zasjeci, Grebnicama i Gornjim i Donjim Hasićima. Kuće i poslovni objekti sistematski su pljačkani. Opljačkanu privatnu i društvenu imovinu zločinci su sistematski prenosili u Srbiju.⁶¹

Agresor je mnoge Bošnjake, posebno zatočenike, primorao da učestvuju i u “**rasprostranjenoj pljački privatne i poslovne imovine ne-Srba**”.⁶²

Zločinci su pljačkali automobile, novac, nakit, kućanske aparate, namještaj, ličnu i poslovnu imovinu, zatim stoku i dr.⁶³

Napadajući grad **Brčko** teškim naoružanjem, tenkovima i artiljerijom (“**danima su granatirana područja grada sa pretežno muslimanskim stanovništvom**”), agresor je razorio i teško ošteti brojne bošnjačke kuće i druge civilne objekte.⁶⁴ Srpske snage su uništavale, oduzimale i pljačkale bošnjačku (privatnu) imovinu, uključujući kuće, sta-

345; N. Isanović, nav. dj., str. 78. Tako su, primjera radi, sve kuće u starom dijelu grada Doboja oko džamije porušene (N. Isanović, nav. dj., str. 78).

⁶¹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 609 i 621; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 8, 842-877 i 1027-1032. Zločinci su pljačkali i otimali imovinu, uključujući stambene objekte, radnje, ličnu imovinu i stoku (ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 8).

⁶² ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 3, 8, 842-877 i 1027-1032.

⁶³ ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA, *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragrafi 842-877. U pljačkanju imovine učestvovala su srpske oružane snage (vojska i policija) i “**obični građani srpske nacionalnosti**” (Isto, paragraf 873).

⁶⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 324, 336-337, 829 i 832; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI*

nove i poslovne objekte, na području Općine. **“U Brčkom, naprimjer, srpske snage nisu davale vatrogascima da gase vatru u muslimanskim kućama, ako se one nisu nalazile uz srpske kuće”**.⁶⁵

Agresor je, nakon zauzimanja **Bijeljine**, 31. marta 1992, pored ostalih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, organizovano upadao, pretraživao i pljačkao bošnjačke kuće i druge objekte i ubijao njihove ukućane.⁶⁶ U centru Bijeljine je, pored ostalog, oduzeto 11 bošnjačkih kuća za potrebe Srpske pravoslavne crkve, gdje je napravljen **“dvorac za ’đavoljeg vladiku’ Vasilija Kačavendu”**.⁶⁷ U bošnjačke kuće i stanove useljavani su Srbi.⁶⁸

Srbi su po Semberiji pljačkali sve što se moglo opljačkati, **“od automobila i frižidera, do zidnih utičnica”**.⁶⁹ Pored toga, **“sve bošnjačke šume su posječene, sve poljoprivredne mašine otete, stoka, namještaj, sve do golih zidova”**.⁷⁰

SDS Bijeljine je, u cilju što organizovanije kampanje pljačkanja Bošnjaka, **“sastavio spisak imena dobrostojećih Muslimana. Uz pomoć Mauzerovih ljudi /Ljubiša Savić - prim. S. Č./, Vojkan Đurković iz SDS-a Bijeljine obilazio je ljude na spisku, kako bi od njih iznudio imovinu. Neki od tih Muslimana su na početku plaćali kako bi ostali u**

PODNEŠAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 632-633 i 638.

⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 829 i 832.

⁶⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 306-307, 309 i 820; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNEŠAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 600.

⁶⁷ J. Trbić, *ISTINE I LAŽI: Dijelovi knjige “Gluho doba” i novi tekstovi (publicistika, eseji, analize i rasprave)*, BZK Preporod BiH, BZK Preporod Bijeljina, Bijeljina - Sarajevo, 2013, str. 246 i 258-259.

⁶⁸ Isto, str. 272.

⁶⁹ Isto, str. 215 i 246.

⁷⁰ Isto, str. 268.

Bijeljini. Drugi su odmah zatočeni, oduzete su im dragocjenosti i prebačeni u 'međuprostor' između zaraćenih strana, gdje su ponekad boravili danima prije nego što su mogli preći na teritoriju pod muslimanskom kontrolom. Napuštene muslimanske kuće su opljačkane, a zatim ih je Đurković dodijelio Srbima uz nadoknadu”.⁷¹

Mnoga bošnjačka sela na području **Zvornika** su oštećena ili potpuno razorena u granatiranju ili eksplozivom. Srpske oružane jedinice “**opljačkale su muslimanske kuće**”.⁷² I Srpska pravoslavna crkva je bila umiješana u pljačkanju (krađi) bošnjačke imovine.⁷³

Srpske snage su, nakon zauzimanja i okupacije Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, jula 1995, “**čistile**” grad Srebrenicu, likvidiravši nekoliko civila, i “**odvozile stoku, vozila, kućanske aparate i druge vrijednosti**”.⁷⁴

⁷¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 307.

⁷² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 367-374, 820 i 822; E. Bećirević, nav. dj., str. 150-151 i 153.

⁷³ E. Bećirević, nav. dj., str. 123 i 151.

⁷⁴ AIIZ, inv. br. 2-1633, Akashi, UNPF-HQ Zagreb, Number: Z-1196, 14 July 1995 – Annan, UNATIONS, New York, Situation in Tuzla and Srebrenica; Isto, inv. br. 2-1531, The Republic of Srpska, Civillian Affairs Committee for Srebrenica, Nr. 07-27/95, July 17 1995, DECLARATION; ICTY, Predmet br. IT-02-60-PT, Izjava o činjenicama i prihvatanju krivice Momira Nikolića, 6. maj 2003, str. 16357; AIIZ, Republika Srpska, Obavještajno-bezbjednosna služba, Banja Luka, broj 10-01-155/04, 13. maj 2004 – Komisiji za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, *Raspoloživa saznanja vezana za događaje u Srebrenici jula 1995. godine*; ∴ **REPORT based on the DEBRIEFING ON SREBRENICA**, Rapport: O. van Wind, brigadni general, Assen, 4. oktobar 1995, *Dodatak 5*; ∴ **ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995, Dokumenti i svjedočenja I** (priredili Smail Čekić i drugi), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1999, str. 139-145; AIIZ, Ministry of Defence, Number: D101/95/15092, 3 August 1995 – The Speaker of the Lower House of Parliament, The Speaker of the Upper House of Parliament, *Fall of Srebrenica/Dutch contribution to UNPROFOR*, str. 2; S. Čekić, **GENOCID I ISTINA O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 145. Tada je, prema pomoćniku komandanta 1. miličke lake pješadijske brigade, došlo “do masovne pljačke napuštene muslimanske imovine, kako od strane boraca, tako i od strane civilnog stanovništva ... Najveći dio ratnog plije-

U Potočarima i drugim okupiranim mjestima zločinci su pljačkali, spaljivali i minirali bošnjačke kuće.⁷⁵

Srpske snage su na području **Bratunca** pljačkale bošnjačku imovinu i zapalile mnoge kuće. U napadima na bošnjačka sela srpske snage su **“hotimično palile i razarale muslimanske kuće i džamije”**.⁷⁶

Nakon okupacije Bratunca (17. aprila 1992) i Srebrenice (18. aprila 1992) srpske snage su **“pljačkale imovinu Bošnjaka i vozila je za Srbiju”**.⁷⁷

na, umjesto da se kanališe u skladišta vojne ekonomije i drugim za to namjenskim određenim skladištima otišao je u privatne ruke” (AIIZ, Komanda 1. miličke Ipbr, Odjeljenje za moral, vjeru i pp., str. pov. 1/05-1152-1, 31. august 1995, *Referisanje pomoćnika komandanta o stanju i aktuelnim problemima održavanja i izgradnje borbenog morala i stanja na teritoriji z/o*).

U toku i nakon zauzimanja Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, jula 1995, **“dešavao se”**, po **REPORT ON SREBRENICA ...**, **“vandalizam i pljačka u većem obimu. Mnoge kuće su spaljene od bosanskih Srba ... Kada su lokalni stanovnici napustili Enklavu, pljačkanje je postalo očigledno. Civili bosanski Srbi stigli su u Enklavu iz pravca Bratunca sa praznim vozilima, kamionima i prikolicama i nešto kasnije napustili Enklavu, krećući se u pravcu Bratunca sa predmetima pokućstva, stokom i opremom sa osmatračkih tačaka”** (: **REPORT ON SREBRENICA ...**, paragraf 4.17).

⁷⁵ **ICTY**, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragrafi 150 i 720, napomena 1517.

⁷⁶ **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 312, 314, 320, 820 i 829-830; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 626-627; V. Šabić, **GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, nav. dj., str. 45 i 49; E. Bećirević, nav. dj., str. 170. Za vrijeme napada na Glogovu, 9. maja 1992, srpske snage su, nakon genocida nad Bošnjacima, kada je ubijeno 64 civila, **“a ostali zatočeni”**, u potpunosti spalile selo sa svim civilnim objektima, **“među kojima se nalazilo 700 kuća, većinom kuće sa prizemljem i jednim spratom”** (**ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 312-314 i 830; N. Mašić, **ISTINA O BRATUNCU: AGRESIJA, GENOCID I OSLOBODILAČKA BORBA 1992-1995**, Opština Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, str. 44). Samo u selu Hranča zapaljene su 43 kuće (**ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 313; V. Šabić, nav. dj., str. 49-50; N. Mašić, nav. dj., str. 42).

⁷⁷ V. Šabić, nav. dj., str. 45-46.

I na području **Vlasenice** uništavane su, spaljivane i pljačkane bošnjačke kuće.⁷⁸ Srpske snage su u maju i junu 1992. **“u više muslimanskih sela i zaselaka u općini Vlasenici izvršile vojne akcije, pri čemu su imale naredjenja da spale sve kuće, kako se njihovi vlasnici ne bi vratili. Ustvari, gotovo sve muslimanske kuće na tom području su razorene”**.⁷⁹ Zatočenim Bošnjacima u Stanici javne bezbjednosti 21. maja 1992. naređeno je **“da izađu iz ćelije, nakon čega su ukrcani u autobuse. Srpski vojnici su potom zaplijenili lične predmete zatočenika, uključujući novac i dokumente, prije nego što su ih odveli na pogubljenje ...”**.⁸⁰

Mnoga sela na području **Sokoca** su, prilikom napada artiljerijskom vatrom i pješadijom, razorena i opljačkana.⁸¹

Srpske snage, uključujući i JNA, od marta 1992. su **“pljačkale, šikanirale i zlostavljale Muslimane na rogatičkom području”**, te granatirale grad i okolna sela, rušeći i uništavajući civilne objekte.⁸² Samo u Gračanici 19. juna 1992. zapaljeno je **“najmanje 200-300 muslimanskih kuća”**.⁸³ Agresor je, uključujući i grčke plaćenike, pljačkao i palio bošnjačke kuće na području Žepe - **“po enklavi i okolnim selima sve**

⁷⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 351, 358, 820, 822 i 829-830; S. Čekić, *GENOCID ...*, str. 81-84.

⁷⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 830.

⁸⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 895; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 825.

⁸¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 689 i 693.

⁸² Isto, paragrafi 676, 679, 684 i 820; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 643.

⁸³ .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 138-139; N. Agić, *ŽIVI ŠTITOVCI: Hronika desetog genocida nad Bošnjacima i počeci otpora naroda općine Rogatica*, Biblioteka Bosna na Drini, Sarajevo, 1995, str. 69.

kuće su uništene. Za neka naselja uopšte nije bilo traga da su postojala".⁸⁴ Agresor je "trošio preko 5.000 granata kod Žepe da bi", po ocjeni Dobrice Ćosića, predsjednika Savezne republike Jugoslavije, "nepotrebno rušio muslimanske kuće".⁸⁵

Bošnjačke kuće i drugi civilni objekti na području **Višegrada** granatirani su, opljačkani, razoreni, uništeni i spaljeni do temelja.⁸⁶

⁸⁴ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 676; Š. Kulovac. **ŽEPA 1992-1995: ISTINU NE SMIJEMO ZABORAVITI**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2007, str. 157-158.

Srpski agresor je na području mjesne zajednice Podžeplje zapalio dvije škole (u Podžeplju i Gođenjima, Zadrudni dom, dvije džamije (u Podžeplju i Gođenju), zgradu ambulante i mjesnog ureda, školsku stambenu zgradu i društvenu prodavnicu (Š. Kulovac, nav. dj., str. 157).

U selima: Podžeplje, Krivače, Plane, Rijeke, Stoborani, Gođenje i Brložnik spaljeno je preko 1.000 objekata, uključujući i prateće objekte (u Brložniku 34 kuće, Krivačama 72, Gođenjima 170, Stoboranima 62, Podžeplju sa svim zaseocima 102 i Rijekama 35 kuća) - Isto.

U Žepi i selima Žepe spaljeni su i uništeni sljedeći objekti: 5 škola (dvije u Žepi i po jedna u Pripečku, Lazama i Vrataru), zgrada ambulante, stambena zgrada za prosvjetne radnike, stambena zgrada pogona "Jasna" dječije konfekcije, pogon dječije konfekcije, motel u Žepi, pošta u Žepi, Zadrudna zgrada, Vakufska stambena zgrada, 4 prodavnice u društvenoj svojini, kampovi na Slapu, 1 džamija, sušara za voće i Kula (Isto, str. 157-158).

Na području Žepe zapaljeno je i uništeno oko 1.500 kuća, uključujući i kuće izbjeglica koje su izgrađene za vrijeme agresije, kao i prateći objekti (130 kuća na području Vratara sa zaseocima, 43 u Ribiocu, 160 u Kuli Vinjište, 60 u Stopu, 40 u Vrelu sa zaseocima, 70 u Purtiću sa zaseocima, 20 u Krnjićima, 60 u Pripečku, 25 u Slapu, 35 u Ljubomišlju, 40 u Lazima, 20 u Mandri, 35 u Borovcu sa zaseocima i 100 u Čavčićima (Isto, str. 158).

Na području Luke i Kruševa Dola spaljeno je i uništeno oko 500 kuća i ostalih objekata, 1 džamija, 1 škola i zgrada Šumarstva (Isto).

⁸⁵ AIIZ, inv. br. 2-4250, Savezna republika Jugoslavija, Generalštab Vojske Jugoslavije, Kabinet načelnika, *ZAVRŠNA REČ PREDSEDNIKA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE AKADEMIKA DOBRICE ĆOSIĆA NA SASTANKU ŠTABA VRHOVNE KOMANDE, DANA 27. MAJA 1993. GODINE U DOBANOVcima*.

⁸⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 696, 699, 701 i 820; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 648-649 i 651; ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV MILANA LUKIĆA I SREDOJA LUKIĆA, *PRESUDA*, 20. juli 2009, paragraf 18; AIIZ, inv. br. 2-4950, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Trebinje, Stanica javne bezbjednosti Višegrad, Broj: 08-3/92, 13. juli 1992, Službena

Užički korpus JNA/Vojske Jugoslavije je, topovskim granatama, do temelja porušio sve bošnjačke kuće “**od graničnog prelaza do Višegrada**”, kao i u Višegradu (“**... Sve. Razvaljenih zidova, bez krova, spaljene ... do temelja ...**”, “**spaljene i porušene kuće; selo Dobrun - sve su kuće srušene i spaljene. Nigde stoke, ni psa, ni svrake; polja se pretvaraju u ledine. Pustoš ...**”).⁸⁷

Zločinci su “**pljačkali napuštene bošnjačke kuće i stanove u gradu, a opljačkane stvari odvozili kamionima u Srbiju ...**”.⁸⁸

tajna, Strogo povjerljivo – Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske republike BiH Pale, *Kratak pregled vojno-bezbjednosne situacije na području Srpske Opštine Višegrad*.

⁸⁷ M. Petrović, **SUSRETI SA DOBRICOM ĆOSIĆEM: NECENZURISANI RAZGOVORI**, Zograf, Niš, 2000, str. 57 i 74-75; D. Ćosić, **BOSANSKI RAT**, *Službeni glasnik*, Beograd, 2012, str. 133 i 195-196. **Sve bošnjačke kuće u Višegradu** je, po Dobrici Ćosiću, porušio Užički korpus, jer su se tu, kako je to Ćosić objašnjavao Cyrusu Vanceu, “**muslimani uklonili i da je to njihovo uklonjavanje nadomak granica Srbije bila njihova potajna i svesno vođena politika**” (M. Petrović, str. 75). Govoreći o tome, Ćosić tvrdi da je Užički korpus on “**poslao na borbene zadatke**” - izvršenje genocida, prilikom čega su ubijeni brojni Bošnjaci i izvršeni i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. “**Posle, kada su mi javljali o žrtvama, san me nikako nije hteo**”, tvrdi Ćosić (Isto, str. 76; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 539).

Dobrica Ćosić je, u svojstvu predsjednika Savezne republike Jugoslavije, 5. maja 1993, nakon posjete Palama, u vezi s raspravom (na tzv. Narodnoj skupštini Republike Srpske) o Vance-Owenovom planu za Bosnu i Hercegovinu, (“**u pet sati ujutro, pod zaštitom vojske i policije, u blindiranim mercedesima**”) sa svojim saradnicima sjurio s Jahorine i Romanije u Podrinje, **projurivši “kroz popaljena i granatirana sela, u kojima nismo videli ni ovcu, ni kokoš, ni psa lutalicu ... Stravičan prizor srpskog oslobađanja Podrinja**” (Isto, str. 137). Time je Ćosić otvoreno, javno i jasno priznao srpski genocid nad Bošnjacima u Podrinju (S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 541-542).

⁸⁸ AIIZ, inv. br. 2-4950, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Trebinje, Stanica javne bezbjednosti Višegrad, Broj: 08-3/92, 13. juli 1992, Službena tajna, Strogo povjerljivo – Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske republike BiH Pale, *Kratak pregled vojno-bezbjednosne situacije na području Srpske Opštine Višegrad*; I. Kljun, **VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 261.

Srpske snage su od početka aprila 1992. svakodnevno upadali u bošnjačke kuće, vršili pretese i pljačkali ih, odnosili vredniju robu, stvari, hranu, itd., te palili bošnjačka sela (Holijaci, Kabernik, Povjestača, Orahovci i dr.) - AIIZ, inv. br. 2-4950, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Trebinje, Stanica javne bezbjednosti Višegrad, Broj: 08-3/92, 13. juli 1992, Službena tajna, Strogo povjerljivo – Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske republi-

“**Pljačka i otimačina**” “**privatne i društvene imovine**”, “**naročito stanova i kuća (nasilno je /do 13. jula 1992. - prim. S. Č./ zauzeto i opljačkano 230 stanova)**”, te pretres kuća, stanova i drugih objekata, bila je raširena pojava. “**Krade se sve i svašta, a kao izvršioци pojavljuju se i žene, djeca, maloljetnici i dr.**”⁸⁹

Prilikom granatiranja “**muslimanskih dijelova općine Rudo**”, 20. maja 1992, JNA je, pored ostalog, spalila kuće i zaseoke, te uništila kulturne i vjerske objekte.⁹⁰

Srpske snage su opljačkale, uništile i spalile bošnjačke domove u gradu **Čajniču** i svim bošnjačkim selima.⁹¹

I civilni objekti na području **Goražda**, posebno Goražda u opsadi, teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija (kuće, stanovi, bolnica, ambulante, škole, vjerski objekti, pošta, robna kuća, sportska dvorana, pijace, improvizovani izbjeglički centri i drugi objekti) stalno su bili meta i cilj agresorskog napada, granatiranja i uništavanja.⁹²

ke BiH Pale, *Kratak pregled vojno-bezbjednosne situacije na području Srpske Opštine Višegrad*; AIIZ, inv. br. 5816, Republika Bosna i Hercegovina, Opština Novi Grad, Sarajevo, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, *IZJAVA* Huseina Kešmera.

⁸⁹ AIIZ, inv. br. 2-4950, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Trebinje, Stanica javne bezbjednosti Višegrad, Broj: 08-3/92, 13. juli 1992, Službena tajna, Strogo povjerljivo – Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske republike BiH Pale, *Kratak pregled vojno-bezbjednosne situacije na području Srpske Opštine Višegrad*.

⁹⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 647.

⁹¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 619, 621, 820 i 829; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 721.

⁹² T. Mazowiecki, nav. dj., str. 111 i 330-331; **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. ...**, str. 106, 182 i 184; M. Džananović, **ZLOČINI NAD DJECOM U GORAŽDU TOKOM OPSADE 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 49-93.

Prilikom napada na **Foču**, srpske snage su “**sistematski razarale muslimanske četvrti**”. Kuće, stanovi i poslovni objekti u vlasništvu Bošnjaka su opljačkani ili spaljeni. Srpske snage su zauzimale i razarale bošnjačka sela na području općine Foča. U tim napadima sistematski su pljačkale ili palile do temelja kuće i stanove Bošnjaka.⁹³

Agresor je na području Foče (grada i općine) i susjednih općina gađao, razarao i spaljivao bošnjačke kuće i stanove. U fočanskom naselju Donje Polje “**spaljene su dvije trećine muslimanskih kuća**” i “**spaljivana su cijela muslimanska sela**”.⁹⁴

“**Pljačkane su muslimanske trgovine ili stanovi, a Muslimanima su oduzimate dragocjenosti.**”⁹⁵ “**Na sve strane se pljačka sve što je bošnjačko. U pomoć domaćim pljačkašima pristižu i oni iz Crne Gore, sa kamionima. Prepuni kamioni namještaja, bijele tehnike i svega što su 'junački' detići opljačkali, odlazi prema Pivskoj planini.**”⁹⁶

Nacionalni park “Sutjeska” - Tjentiše je “**svo spaljeno i demolirano. Tako su zapaljeni Muzej i vila Titova, te Dom mladih, dok su potpuno demolirani i uništeni hoteli 'Sutjeska' i 'Mladost'. Izgorjeli su pošta, sta-**

⁹³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 627, 629-631, 634, 787, 820, 822 i 829; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 733; ICTY, Predmet br. IT-97-25-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILORADA KRNOJELCA, *PRESUDA*, 15. mart 2002, paragrafi 30-31; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/49, *PRESUDA*, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 11; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2 i 22; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR-05/161, *PRESUDA*, GOJKO JANKOVIĆ, Sarajevo, 16. februar 2007, str. 1-2, 4-5, 11, 34, 39 i 70-72.

⁹⁴ ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragraf 44.

⁹⁵ Isto, paragraf 45.

⁹⁶ P. Tafro - B. Macić, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE FOČA 1992-1995. (PRILOG UTVRĐIVANJU ŽRTAVA)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2003, str. 23.

nica policije, ambulanta i upravna zgrada NP /Nacionalni park - prim. S. Č./ 'Sutjeska'. Sva muslimanska sela oko Tjentišta su potpuno spaljena, kao i sve što je podsjećalo na život Muslimana u ovom kraju".⁹⁷

Zločinci su iz javnih ustanova izbacili i uništili **"sve što je pripadalo bošnjačkoj kulturi"**: odjeću, nakit, posuđe, maketu Foče u Muzeju, te spalili bošnjačku literaturu u bibliotekama, porušili sve hamame, sahat-kulu, Prijeku čaršiju orijentalnog izgleda, avlije, sokake i sva druga kulturna dobra.⁹⁸

Prijeka čaršija bila je **"prva na udaru srpskih vandala"** - najprije su opljačkali, a zatim spalili i uništili bošnjačke dućane, razne zanatske radnje i kuće. **"Sve je za nekoliko dana pretvoreno u prah i pepeo."**⁹⁹

U Donjem Polju, orijentalnog izgleda, **"opljačkali su stare bosanske kuće, radnje, avlije, sokake, a potom popalili i porušili"**.¹⁰⁰

Agresor je na području **Kalinovika** granatirao, opljačkao i spalio bošnjačka sela.¹⁰¹

Srbi su na području **Gacka** pljačkali bošnjačku imovinu i **"palili muslimanske kuće i poslovne objekte"** (**"tukli su Muslimane i pljačkali njihovu imovinu"**).¹⁰²

Srpske snage su u općini **Nevesinje**, pored ubistava i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, granatirale, opljačkale

⁹⁷ Isto, str. 333.

⁹⁸ R. Halilagić, **FOČA 1992-1995 – ŽRTVE GENOCIDA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 405-415 i 468.

⁹⁹ R. Halilagić, nav. dj., str. 405.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 664, 667 i 820.

¹⁰² Isto, paragrafi 655, 659 i 820; ∴ *BILTEN* ..., br. 2, februar 1993, str. 15-17. Zločinci su na području Gacka porušili i zapalili preko 90 kuća i preko 1.500 gospodarskih objekata, te opljačkali, pored ostalog, oko 15.000 sitne i oko 3.000 krupne stoke, zatim veliki broj peradi, 600 košnica pčela, kao i sva sredstva za rad, kao što su između ostalog, traktori sa priključnim alatima (oko 250 komada), teretni kamioni (oko 80 komada), ručne kosačice (oko 50 komada) i brojna druga oruđa za rad (∴ *BILTEN* ..., br. 2, februar 1993, str. 15-17).

kompletnu bošnjačku imovinu i do temelja uništile (spaljivanjem i miniranjem) njihove kuće i druge civilne objekte (**“kuće su opljačkane i spaljene”**).¹⁰³ Tako su, primjera radi, u Presjeci ostali **“sivi skeleti kuća (bez krovova, bez prozora, bez vrata ...)”**.¹⁰⁴ U tom selu **“Srbi su posjekli” šumu te u Presjeci “sada šume nema”**.¹⁰⁵

Za vrijeme i nakon okupacije Bileće agresor je pljačkao **“imovinu Muslimana po cijeloj općini, a Srbi iz drugih općina uselili su se u napuštene kuće Muslimana”**.¹⁰⁶

Srpske snage, uključujući JNA i specijalne jedinice MUP-a Srbije (pod komandom Frenkija Simatovića), opustošile su i spalile brojna sela, **“veliki broj muslimanskih kuća, radnji i spomenika”**, uključujući i vjerske objekte, na području općine Trebinje. **“Srpska vojska je po muslimanskim kućama pljačkala što god bi htjela, od novca i zlata, do automobila i namještaja”**. U bošnjačka dvorišta su bacane bombe.¹⁰⁷

I u drugim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine, gradovima u opsadi, teritoriji Ujedinjenih nacija - sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, te slobodnim područjima, kao i na području okupiranog dijela Sarajeva, te i u Sarajevu u opsadi, agresor je oštetio, razorio

¹⁰³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 672-673; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 746; S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 988-989 i 992.

¹⁰⁴ W. Tochman, nav. dj., str. 94.

¹⁰⁵ Isto, str. 95.

¹⁰⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 609 i 614.

¹⁰⁷ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 753, 755-757.

i spalio brojne civilne objekte.¹⁰⁸ Kada su srpske snage, naprimjer, granatirale bošnjačko selo Ahatovići (Novi Grad - Sarajevo) “**razorene su sve od 130 kuća u tom selu**”.¹⁰⁹ U selu Grivići (Hadžići) “**sve kuće su bile zapaljene, minirane i porušene. Izgledale su puste, poput Hirošime**”.¹¹⁰ “**Srbi su pljačkali i ono malo što je ostalo. Iznosili su građu iz kuća koje su bile u izgradnji. Drugi su tovarili drva na kamione ...**”¹¹¹

Za vrijeme agresorskog napada na Svrake (Vogošća), uključujući i bombardovanje vojnim avionima civila i civilnih objekata, 2/3. maja 1992, agresor je, pored ubijanja i ranjavanja civila i civilnog stanovništva, razorio i zapalio brojne bošnjačke kuće i druge civilne objekte.¹¹²

Glavna meta granatiranja (krajem maja i početkom juna 1992) na području Trnova bile su kuće u vlasništvu Bošnjaka. Pored ostalog, jedna srpska jedinica palila je bošnjačke kuće u gradu i druge civilne objekte.¹¹³

Rušenje, paljenje i uništavanje stambenih, kulturno-historijskih, obrazovnih, zdravstvenih, infrastrukturnih, vjerskih i drugih objekata od

¹⁰⁸ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 554, 560, 565, 567, 573, 589, 591-593, 597, 599, 606, 820 i 829-830; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 695, 710 i 711-714; ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. ...**, str. 174; D. Hasić, nav. dj., str. 49-351.

¹⁰⁹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 789 i 830.

¹¹⁰ R. Balić, **ŠEST LOGORA PAKLA**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2012, str. 142-145.

¹¹¹ Isto, str. 143.

¹¹² ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 599; E. Muračević, **UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje građana “Porodice nestalih općine Vogošća”, Sarajevo, 2001, str. 27.

¹¹³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 714; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 591.

posebnog značaja za Sarajevo, velikosrpski agresor vršio je iz svih raspoloživih oruđa. Posebna karakteristika opsade grada Sarajeva bila je masovna upotreba teškog artiljerijskog oruđa (haubice, topovi i minobacači svih vrsta i kalibara), modifikovanih avionskih bombi i protivavionskog i snajperskog naoružanja po civilima i civilnom stovništvu, te civilnim objektima. Teškim artiljerijskim granatiranjem razorio je i uništio mnoge kulturno-historijske objekte zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom: 2. maja 1992. zapalio je glavnu Poštu - PTT (sagrađenu 1913); 17. maja 1992. Orijeentalni institut; 21. juna 1992. hotel "Evropu" (sagrađen 1882); 25. augusta 1992. Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku (sagrađenu 1896), Željezničku stanicu, Olimpijsku dvoranu "Zetru", Bašćaršiju (centar starog Sarajeva) i dr.¹¹⁴

Pored biološkog i mentalnog uništavanja civila i civilnog stanovništva, velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti su danonoćno uništavali objekte zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom, kao što su objekti

¹¹⁴ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 949; ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 200; ICTY, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 937; M. A. Sells, nav. dj., str. 10, 15-18 i 95; N. Halilbegović, **DIVERZIJA U GLAVNOJ POŠTI U SARAJEVU I TELEKOMUNIKACIJSKA DEBLOKADA BOSNE I HERCEGOVINE**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2010. Od strahovitog granatiranja i veoma snažnih artiljerijskih i tenkovskih napada, uključujući i zapaljive granate, na civilne ciljeve u Sarajevu, zapaljena je **Bašćaršija**, centar starog dijela grada Sarajeva, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, Željeznička stanica, Zetra, Olimpijska dvorana i drugi objekti, čime su ključni objekti teško granatirani i uništeni. Granatirane su mnoge stambene zgrade u centru Sarajeva, usljed čega su mnoge zapaljene (ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 200; ICTY, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragrafi 851-852). Tržnice, tramvaji i punktovi za snabdijevanje vodom gađani su granatama (ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 200; ICTY, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 937).

namijenjeni zdravstvu, obrazovanju, sportu, kulturi i dr. Agresor je, tokom opsade Grada, raznim artiljerijskim projektilima uništio ili teško oštetio **stambene** i posebno **zdravstvene** objekte (Klinički centar Koševo, kompleks Državne bolnice, Kliniku za plućne bolesti “Podhrastovi”, Zavod za hitnu medicinsku pomoć, Studentsku polikliniku, brojne domove zdravlja, pa čak i Kliniku za ginekologiju i porodilište “Zehra Muidović”), kao i Opća bolnica Dobrinja.¹¹⁵

Spaljivanjem Nacionalne i univerzitetske biblioteke i Orijentalnog instituta, “**dva najvažnija spomenika kulturne baštine u cijeloj Bosni i Hercegovini**”, demonstrirana je namjera potpunog zatiranja višestoljetne kulture i civilizacije. Zločincima su, također, posebno važni ciljevi bili radio-televizijski centri i releji, kao i sve druge poštanske i telekomunikacijske veze.¹¹⁶

¹¹⁵ ∴ *BILTEN*, br. 5, august 1993; ∴ **1.479 DANA OPSADE UNIVERZITETA U SARAJEVU** - Dokumentarni presjek o događanjima 1992-1995. godine, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 5; Z. Dizdarević, **PULMOLOŠKA SLUŽBA U SARAJEVU POD OPSADOM**, ∴ **POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane 29. februara i 1. marta 2012, u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 846-855; Y. Hajir, **ZNAČAJ ORGANIZACIJE BOLNICE DOBRINJA U PERIODU 1992-1995. GODINE**, ∴ **POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995**. ..., str. 828-829. Dr. Dragan Kalinić, ministar zdravlja “Srpske republike Bosne i Hercegovine”, po obrazovanju ljekar i “humanista”, zalagao se za uništenje Univerzitetskog kliničkog centra (“..., **onda sam ja za to da se Koševska bolnica uništi i da neprijatelj nema gdje da se liječi**”) - ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726; ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996**. ..., str. 172. On je bio “**među onima koji su zagovarali**” da se uništi i Radio televizija u Sarajevu (∴ **JASAM ZA RATNU OPCIJU** ..., str. 46). Agresor je, pored ostalih civilnih objekata, planski, sistematski i u kontinuitetu granatirao TV Sarajevo svim sredstvima, što je javno i otvoreno priznao Radovan Karadžić, na 46. sjednici “Skupštine Republike Srpske”, 24. novembra 1994. (“... **mi smo tukli sarajevsku Televiziju svim sredstvima koja smo imali i nismo joj mogli ništa ...**”) - ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996**. ..., str. 192.

¹¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 949; ∴ **PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, 26. FEBRUAR 2007. GODINE**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, paragraf 342; ∴ **1.479 DANA**

Artiljerijskim razaranjima Grada, kao i uništavanjem i pljačkom prilikom napuštanja dijelova Sarajeva koji su Dejtonskim sporazumom pripali Federaciji Bosne i Hercegovine, srpske snage nanijele su gradu Sarajevu ogromne materijalne štete.

Materijalne i ekonomske štete koje je srpski agresor proizveo na civilnim objektima u Republici Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995, nažalost, još uvijek nisu cjelovito istražene. Istraživani su određeni aspekti nekih segmenata na području Kantona Sarajevo. Procijenjene ekonomske štete na potpuno ili djelimično oštećenim objektima i pljački privrednih i vanprivrednih djelatnosti (privreda i banke, stambeni fond, komunalna infrastruktura, obrazovanje i nauka, kultura, zdravstvena i socijalna zaštita, objekti sporta i vjerski objekti) na području Kantona Sarajevo iznose oko **četnaest milijardi eura** (13.957.212.730 eura), odnosno preko dvadeset i sedam milijardi KM (27.356.753.000 KM).¹¹⁷

Ukupne direktne ratne štete u privredi Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995, prema prvim preliminarnim rezultatima istraživanja Vanjskotrgovinske komore Bosne i Hercegovine - projekt "Direktne ratne štete u privredi Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. godine", iznose **200 milijardi eura**, dok su indirektne štete u privredi Bosne i Hercegovine znatno veće.¹¹⁸

Ukupni iznos ratne štete na dijelu preduzeća na području Bihaća u opsadi iznosi 18.266.448 DM.¹¹⁹

Agresor je u određenim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine promijenio nazive gradova, posebno onih koji stoljećima nose bosansko ime (Bosanski Novi, Bosanska Krupa, Bosanska Dubica, Bosansko Grahovo, Bosanski Petrovac, Bosanski Šamac, Bosanski Brod i drugi). Bosanski Novi je preimenovan u Novi Grad, Bosanska Krupa u Krupa na Uni, Bosanska Dubica u Kozarska Dubica, Bosansko Grahovo u Grahovo, Bosanski Petrovac u Petrovac, Bosanski Šamac

OPSADE UNIVERZITETA U SARAJEVU - Dokumentarni presjek o događanjima 1992-1995. godine, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 5.

¹¹⁷ D. Hasić, nav. dj., str. 334-337.

¹¹⁸ *IZJAVA* prof. dr. Duljke Hasića, rukovodioca navedenog projekta, data autoru.

¹¹⁹ M. Begić, *U OPSADI 1.201 DAN ...*, str. 348.

u Šamac, Bosanski Brod u Brod, Kulen-Vakuf u Spasovo, Kozarac u Radmilovo, Skender-Vakuf u Kneževo, Foča u **Srbinje**, Donji Vakuf u **Srbobran**, a naselje Divič u **Sveti Stefan**. Obrazloženje takvih odluka, **“bilo je često, bez imalo stida, smješteno u etničke okvire, pa čak i sa ’naučnim’ pokrjećem”**. Umjesto naziva Foča, koje je **“prilično staro i etimološki sadrži naše /srpske - prim. S. Č./ korjene, u adaptiranom izgovoru ono je poprimilo oblik turskog imena, koje tim dodatnim značenjem sigurno iritira nas Srbe, pošto nas to neprekidno podsjeća na stoljeća ropstva pod stranim islamskim ugnjetačima”**, zločinci su usvojili novo ime pod nazivom **“Srbinje”**, **“bazirano na korjenu ’Srbin’”**, jer **“sadrži u svom korjenu riječ koja ističe naše nacionalno ime i bit. U ovom ratu, borci /zločinci - prim. S. Č./ iz Foče i iz lokalnog regiona bili su pravi branitelji srpstva i pravoslavlja. Stoga, oni su zaslužili da glavni grad njihove oblasti i cijela oblast nosi ime sa nedvosmislenim nacionalnim obilježjem. Ime Srbinje oblikovano je kompletno u duhu srpskog jezika. Ono se ističe poetikom, fonetskom lakoćom i šarmom”**.¹²⁰ Da bi naglasili kako je takva politika konačna, državni mediji u Srbiji su, od samog početka agresije na Republiku

¹²⁰ N. Cigar, **GENOCID U BOSNI - POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA**, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 75-76; AIIZ, inv. br. 2-4978, Srpska republika BiH, Autonomna regija Krajina, Skupština opštine Petrovac - Krizni štab -, Broj: KŠ-65/92, 25. juni 1992. - Srpska republika BiH - Krizni štab - AR Krajina, Banja Luka, *Provedba mjera i odluka utvrđenih na sjednici Kriznog štaba AR Krajina*, od 22. juna 1992. godine; D. Pettigrew, nav. dj., str. 728 i 733; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 74; M. A. Sells, nav. dj., str. 18 i 109. Ukazujući na činjenicu po kojoj se u entitetu Republika Srpska, čije rukovodstvo **“geografskim redefiniranjem terena genocidnim izrazima ustrajava i produbljuje njene korijene svakodnevno”**, **“genocidna geografija nastavlja izražavati fizičkim i ljudskim pojmovima”**, prof. dr. David Pettigrew, pored ostalog, tvrdi kako su **“vlasti promijenile ili izbrisali imena mjesta, napisale su nazive isključivo ćirilicnim pismom i napravile znakove tim novim pismom”** – **“u očiglednoj tvrdnji etničke homogenosti zajedno sa Srbijom”** (D. Pettigrew, nav. dj., str. 728 i 732).

“Kada je grad Foča ’očišćen’ od bošnjačkog stanovništva, a svi tragovi njihovog postojanja razneseni dinamitom i pregaženi buldožerima, ime grada je”, tvrdi Michael A. Sells, **“promijenjeno u ’Srbinje’**. Štaviše, ime Srbinje je dovikivano Bošnjacima za vrijeme ubijanja i protjerivanja širom Bosne i Hercegovine. Preimenovana Foča počašćena je posjetama visokih crkvenih velikodostojnika ...” (M. A. Sells, nav. dj., str. 109).

U maju 1993, **“prilikom proslave novog statusa Zvornika, grada stoprocentno ’čistog’ i očišćenog od svih Muslimana, gradonačelnik je posvetio novu crkvu, pro-**

Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, Sarajevo uvijek nazivali “**bivši glavni grad bivše Bosne i Hercegovine**”.¹²¹

Agresor je u mnogim okupiranim mjestima Republike Bosne i Hercegovine preimenovano (promijenio) i nazive ulica, koje su, uglavnom, dobile nazive po imenima Draže Mihailovića i drugih zločinaca, kao i trgova, bulevara i ustanova, te gradskih i prigradskih mjesnih zajednica.¹²²

Agresor je na okupiranoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine planski, organizovano, masovno i sistematski, s namjerom i jasno postavljenim ciljem, uništavao, razarao i otimao bošnjačku imovinu (kuće, stanove, poslovne objekte, vozila, stoku, novac i druge vrijedne stvari), zaštićenu *Ženevskim konvencijama*. Uništavanje civilne imovine u selima, naseljima i gradovima namjerno je ciljano i nije bilo opravdano vojnom potrebom.¹²³

mijenio ime jednog prethodno muslimanskog sela u okolini /naselje Divič – prim. S. Č./ u ‘Sveti Stefan’ i poljubio krst” (Isto, str. 18).

Iznoseći činjenicu kako su brojna mjesta u Bosni i Hercegovini “**u okupacijskom procesu dobili odrednicu srpska, srpsko ili srpski**”, general Fikret Muslimović, razmatrajući pitanje sadržaja i karaktera događaja u Sarajevu 2. i 3. maja 1992, s pravom tvrdi da su genocidni ciljevi velikosrpske ideologije i politike “**deponirani u nazivu Republika Srpska – za cijelu BiH, u nazivu Srpsko Sarajevo – za nekoliko sela i prigradskih naselja blizu Sarajeva, te u nazivima brojnih mjesta širom BiH koji su u okupacijskom procesu dobili odrednicu srpska, srpsko ili srpski. U redovima patriotskih snaga BiH ne smije biti dileme da li je ili ne u tim nazivima deponovana namjera da ubuduće cijela BiH bude srpska, da cijelo Sarajevo bude samo srpsko, odnosno da sve što postoji u BiH bude samo srpsko**” (F. Muslimović, **SADRŽAJ I KARAKTER DOGAĐAJA U SARAJEVU 2. I 3. MAJA 1992. GODINE, .: POLITIČKI I VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane 29. februara i 1. marta 2012. u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 771-772).

¹²¹ N. Cigar, nav. dj., str. 76.

¹²² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 601; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA : ŽRTVE O ZLOČINIMA**, Izdavač: Autor, Brčko, 2010, str. 622.

¹²³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 600-636 i

Odluke i uputstva srpskih okupacionih općinskih vlasti u vezi s imovinom bile su sastavni dio prisilnog protjerivanja Bošnjaka s okupiranih teritorija.¹²⁴

Uništavanje, razaranje i pljačkanje imovine bilo je širokih razmjera i sastavni dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv bošnjačkog civilnog stanovništva.¹²⁵ U praksi je često postojala “**veza između oduzimanja imovine i pljačkanja, s jedne strane, i protivpravnog zatočenja i prisilnog premještanja /protjerivanja - prim. S. Č./, s druge strane**”,¹²⁶ pri čemu su, kao što je to očigledno, istovremeno vršeni brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid, nad civilima i civilnim stanovništvom i civilnim objektima.

Smišljeno uništavanje, razaranje i oduzimanje/pljačkanje privatne imovine u vlasništvu Bošnjaka, pripadnika (zaštićene) nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, **dokaz je namjere njihovog uništenja (*mens rea*)** i, s obzirom na činjenicu postojanja takve namjere, i **dokaz materijalnog uništenja Bošnjaka, predstavlja genocidni akt (*actus reus*)** u smislu značenja člana II *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*.¹²⁷

1021-1024; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 820-835.

¹²⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 825; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 895.

¹²⁵ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 828-835; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 895.

¹²⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 825.

¹²⁷ ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 580; I. Krzović, nav. dj., str. 278; Dž. Šestić, nav. dj., str. 226; M. Kafedžić, **FOČA, ŽRTVA GENOCIDA**

H) Uništavanje vjerskih objekata

Srpske snage su u Republici Bosni i Hercegovini (u svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi, posebno u okupiranim mjestima, sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, te slobodnim područjima), planiski, organizovano, sistematski i s namjerom, uništavale i historijska, vjerska i kulturna dobra Bošnjaka i države Republike Bosne i Hercegovine, te namjerno nanosile štetu tim dobrima, s namjerom da izbrišu sve dokaze njihovog postojanja. Kulturno i vjersko naslijeđe Bošnjaka bilo je **meta uništavanja** - birano je su za uništenje kao vjerski simboli društvenog statusa Bošnjaka, etničke, nacionalne i vjerske grupe kao takve, što je, pored ostalog, jedan od očiglednih dokaza postojanja politike i prakse da se Bošnjacima **“zatre trag”** (“..., kako bi zatrli svaki trag muslimanske kulture i religije”, **“kako bi izbrisali tragove muslimanskog postojanja”**). Razaranja i uništavanja su bila namjerna, ciljno usmjerena i kontrolisana. **“Uništavanje kulturnih spomenika i svetišta”** bilo je sastavni dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog na Bošnjake, civile i civilno stanovništvo. Džamije, od kojih su neke bile remek-djelo evropske i svjetske arhitekture, kao što su banjalučka Ferhadija i fočanska Aladža džamija, i drugi sakralni objekti (mesdžidi, mektebi, turbeta, tekije, abdesthane, gasulhane, haremi džamija, nišani poznatih Bošnjaka, vakufski objekti, sahat-kule i dr.) planiski i sistematski su uništavani i skrnavljeni. Riječ je o direktno usmjeravanim napadima -

XX VIJEKA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 353. Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Krstić* tvrdi **“da su tamo gdje je na djelu fizičko ili biološko uništenje često prisutni istovremeni napadi na kulturu i vjersku baštinu, kao i na simbole ciljane grupe, napadi koji se s punim pravom mogu smatrati dokazom namjere da se grupa fizički uništi”** (Isto). Stoga je Pretresno vijeće **“kao dokaz namjere uništenja grupe”** uzelo **“u obzir smišljeno razaranje džamija i kuća koje pripadaju pripadnicima grupe”** (Isto).

“Sastavni dio genocida je”, s pravom tvrdi Mujo Kafedžić, “i uništavanje imovine progonjenog bošnjačkog naroda. Pokretno je pljačkano, nepokretno uništavano. Da se spriječi povratak vlasnika, ili, ukoliko se neko vrati da mu se životni standard unazadi bar za 15-20 godina. U Gornjem Podrinju sva su bošnjačka sela popaljena iako iz 90% tih sela niko ni metka nije opalio protiv Karadžićevih zločinačkih trupa. Posljedice zločina su uvećane Krajišnikovom politikom poslije Dejtona, kada je opstruirana implementacija Aneksa VII ugovora, garancije povratka imovine” (M. Kafedžić, nav. dj., str. 353).

granatiranjem i podmetanjem eksploziva, koji je često postavljan u unutrašnjost džamija ili u stepeništa munara, mnoge džamije su spaljene.¹

¹ Detaljnije o tome vidi: **∴ A REPORT ON THE DEVASTATION OF CULTURAL, HISTORICAL AND NATURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC/FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA (FROM APRIL 5, 1992 UNTIL SEPTEMBER 5, 1995)**, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1995; T. Mazowiecki, **IZVJEŠTAJI 1992-1995**, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla - Sarajevo, 2007, str. 62, 96, 111, 267 i 465; ∴ **BILTEN**, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 2, februar 1993, str. 17-21 i broj 5, august 1993, str. 25-28; S. Balić, **UNIŠTAVANJE AUTOHTONE KULTURE OD STRANE NEPRIJATELJA I PRIJETNJA NARODNOM DUHU OD STRANE PRIJATELJA – DVA MANJE ZAPAŽENA ASPEKTA GENOCIDA**, ∴ **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, Zbornik radova sa Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon, 31. august – 4. septembar 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker – International, Göttingen, Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 320-322; N. Cigar, **GENOCID U BOSNI - POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA**, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 75; Š. Tucaković, **ALADŽA DŽAMIJA: UBIJENI MONUMENT**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 9-205; M. Omerdić, **PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992-1995)**, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 15-159 i 461-476; Isti, **PORUŠENI I OŠTEĆENI SAKRALNI I DRUGI OBJEKTI ISLAMSKE ZAJEDNICE U BIH 1992. DO 1995**, ∴ **GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995**, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991-1995, održanog u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995. (glavni i odgovorni urednik Smail Čekić), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Gesellschaft für bedrohte Völker International - Göttingen, Human Rights Group for Bosnia - Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, str. 436-444; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU: ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE**, Bošnjačka liga - pokret za ravnopravnost/Savez logoraša BiH, Sarajevo, 1999, str. 167, 381-382, 396 i 402; J. Kadrić, **BRČKO: GENOCID I SVJEDOČENJA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 279-280; K. Zukić, **FENOMEN RUŠENJA DŽAMIJA U BOSNI**, ∴ **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995**, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću od 22. do 24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 792-796; S. Kličić, **KULTUROCID U BOSANSKOJ KRAJINI 1992-1995**, ∴ **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ...**, str. 825-835; ∴ **PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, 26. FEBRUAR 2007**, (u daljem tekstu: ∴ **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HER-**

CEGOVINA ...), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, paragrafi 336-344; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MISLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragrafi 150 i 465; **ICTY**, Predmet br. IT-09-92-T, IN TRIAL CHAMBER I, THE PROSECUTOR v. RATKO MLADIĆ, PROSECUTION'S NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT OF ANDRAS RIEDLMAYER (RM 618) PURSUANT TO RULE 94 BIS AND MOTION TO AMEND RULE 65 TER EXHIBIT LIST, 25. april 2013, András J. Riedlmayer, **DESTRUCTION OF CULTURAL HERITAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 96, 600, 601, 626, 628, 638, 643, 647, 651, 656-657, 673, 695, 707, 721, 732, 757-758, 766, 780-782, 788, 801, 818, 826, 832, 838, 863, 871, 905, 912 i 947-949; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADO-SLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 594-599, 640-658 i 671-678; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 i 40-PT, TUŽILAC ICTY-A PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA*; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 299, 306, 309, 318, 320, 329, 334, 336-337, 341, 362, 378, 405, 406-407, 409, 419, 422, 435, 447, 449, 467, 472, 473, 476, 477, 498, 501, 503, 507, 513, 514, 521, 533, 536, 540, 567, 573, 591, 593, 605-606, 613, 619, 621, 631, 652, 664, 672, 684, 685, 689, 693, 696, 718, 780-783, 799, 836-840, 937, 938, 953, 971, 972, 1016, 1106 i 1114; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 224 (a i b); ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI: Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 134; ∴ **OPTUŽNICE PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA** (priredili Sabina Subašić-Galijatović i Enis Omerović), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 25, 28-29, 63-64, 139, 231-234, 294-297, 352-353 i 410-411; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; R. Donia, **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE 1991-1996, IZVODI IZ IZLAGANJA POSLANIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE KAO DOKAZNI MATERIJAL NA MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM TRIBUNALU U HAGU** (u daljem tekstu: ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE:1991-1996. ...**), University press - Izdanja Magistrat, Sarajevo, Fondacija Istina Pravda Pomirenje Tuzla, Sarajevo - Tuzla, 2012, str. 184 i 192-194; AIIZ, inv. br. 2-4654, Komanda 1. krajiške brigade, KM, Str. pov. broj: 431/92, Vojna tajna, Strogo poverljivo, 8. augusta 1992. – Komandi 30. pd, *Redovni borbeni izvještaj*; **ICTY**, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, str. 375; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/05/49,

PRESUDA, NEĐO SAMARDŽIĆ, Sarajevo, 7. april 2006, str. 12; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/05/70, *PRESUDA*, RADOVAN STANKOVIĆ, Sarajevo, 14. novembar 2006, str. 2; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 99; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM XX STOLJEĆA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994, str. 315; M. Mujkić, **BRČKO, SEDAM KRUGOVA PAKLA**, Izdavač: Autor, Brčko, 2010, str. 627-632; T. Zülch, **ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE PREMA GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI**, .: *MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...*, str. 47; E. Muračević, **UBIJE NE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Udruženje građana "Porodice nestalih općine Vogošća", Sarajevo, 2001, str. 341-342; R. Halilagić, **FOČA 1992-1995: ŽRTVE GENOCIDA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 405-415 i 468-469; E. Bećirević, **NA DRINI GENOCID: ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI**, Buybook, Sarajevo, 2009, str. 139; N. Isanović, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA SJEVERNE I SJEVEROISTOČNE BOSNE**, .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 75-80; M. Džanko, **ISTOČNA BOSNA - KONTINUITET SRPSKIH ZLOČINA**, .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 102-105; S. Omeragić - M. Bašić, **HERCEGOVINA U AGRESIJI 1992-1994. GODINE**, .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 197; Dž. Šestić, **BOSANSKA KRAJINA - KRVAVI PIR VELIKOSRPSKOG NACIZMA**, .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 219 i 228-229; I. Krzović, **ZLOČIN URBICIDA**, .: *VRIJEME BEŠČAŠĆA ...*, str. 272, 276 i 278-280; D. Todorović, **BILANS TERMIDORA**, Treći milenij, Beograd, 2010, str. 154; M. A. Sells, **IZNEVJERENI MOST : RELIGIJA I GENOCID U BOSNI**, ITD "Sedam", Sarajevo, 2002, str. 10, 15, 17-18, 42, 95, 115, 194-196, 204-205 i 254; M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN: SIGURNA ZONA UN-A BIHAĆ**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 325-339 i 344-345; Isti, **GENOCID U PRIJEDORU: SVJEDOČENJA**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Zagreb - Sarajevo, 2015, str. 20, 73, 77, 80 i 177-178; A. Ovčina, **BILEĆKI VREMEPLOV**, Drugo dopunjeno izdanje, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2011, str. 92; R. Muratović - E. Kuka, **GENOCID U BRČKOM 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 84-90.

U zločinačkom pohodu srpskog agresora "nisu pošteđeni čak ni najvredniji objekti islamske arhitekture u BiH nulte kategorije, kakvi su Gazi Husrev-begova džamija (1532., pogođena s preko stotinu razornih projektila), Careva džamija (1565), Ali-pašina džamija (1561) i Magribija (1766) u Sarajevu, Aladža (1551) i Careva džamija (1483) u Foči, Sultan Esme džamija (1745) u Jajcu, Karadoz-begova džamija (1570) u Mostaru, Ferhadija (1579) i Arnaudija (1595) u Banja Luci (srušene 7. maja 1993), Emin Turhan-begova džamija u Ustikolini (1448/49), najstarija džamija u BiH, i mnogi drugi. Većina njih bila je pod zaštitom UNESCO-a" (M. Omerdić, **PORUŠENI ...**, str. 436).

“Protjerivanjem bošnjačkog stanovništva, u okupiranim područjima uništeni su”, tvrdi T. Zülch, “gotovo svi tragovi, preko 500 godina starog, ’bosanskog islama’. Svravnjeni su sa zemljom islamski spomenici, džamije, mesdžidi i vjerske škole. Saradnici UNESCO-a procjenjuju da su agresori iz Hrvatske i Srbije uništili 1.183 džamije” (T. Zülch, nav. dj., str. 47).

“Srbonacisti su jednu po jednu džamiju, počev od najreprezentativnije Ferhadije do posljednje džamije u gradu, minirali, a potom uklonili material i izbrisali svaki trag o postojanju objekata i spomenika islamske civilizacije na tom tlu. Tako je učinjeno i sa džamijama u Prijedoru, Kozarcu, Kotor Varoši, Mrkonjić-Gradu, Jajcu, Jezeru, Doboju, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku, Višegradu, Foči, Nevesinju, Gacku, Trebinju, Bileći i mnogim drugim gradovima i selima. Porušeno ih je preko hiljadu i porušene su većinom nakon okupacije i prestanka borbenih dještava u nekim od ovih gradova” (I. Krzović, nav. dj., str. 271).

“Uništavanje muslimanskih vjerskih i kulturnih spomenika” od strane srpskog agresora predstavlja “izraz krajnjeg animoziteta prema muslimanskim sakralnim objektima, te kulturnim i duhovnim vrijednostima, koji dokazuju korijene, opstanak, samobitnost i tradicijske osnove Bošnjaka. Na udaru su bile sve džamije, kako gradske, tako i seoske, mesdžidi, službene prostorije Islamske zajednice, turbeta, mektebi, tekije i groblja. Među njima su bili i objekti vrhunske arhitektonske i umjetničke vrijednosti, kao što je to bila čuvena Ferhadija džamija u Banjoj Luci, zadužbina utemeljitelja grada Banja Luke, Ferhat-bega Sokolovića. Ta potkupolna, elegantno skladna arhitektonska ljepotica, bila je simbol grada. Podignut sredinom 16. stoljeća, ovaj monumentalni spomenik ukrašavao je stoljećima središte Bosanske krajine, odolijevajući mnogim prirodnim, ali i ratnim neprilikama, prkoseći mnogim osvajačima, koji se ne usudiše da ga oskrnave. Ali u zao vakat, došao je srpsko-četnički osvajač, domaći izrod, gonjen iskonskom mržnjom kulturno inferiornog Balkanca, koji do temelja poruši ovaj veličanstveni Božiji hram, što će ostaviti neizbrisivu kulturnu sramotu i mrlju na savjesti srpskog naroda” (Dž. Šestić, nav. dj., str. 226).

Agresor je uništavao i vjerske objekte katoličke crkve u Republici Bosni i Hercegovini (.: *BILTEN* ..., broj 2, februar /veljača 1993, str. 9-13; L. Brković, **GENOCID NAD KATOLIČKOM CRKVOM U BOSNI I HERCEGOVINI**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, str. 445-451; M. Aničić, **STRADANJA BANJALUČKE BISKUPIJE**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI ..., str. 277-280; .: **OPTUŽNICE** ..., str. 25, 29, 63-64, 231, 233-234 i 352; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 788, 801, 818, 842 i 948; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 640; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 341, 399, 447, 473, 482, 501, 564, 605 i 836-840; I. Živković, **RASPETA CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI: UNIŠTAVANJE KATOLIČKIH SAKRALNIH**

U nekim džamijama agresor je ubijao i spaljivao civile. Tako je, naprimjer, u džamiji u Hanifićima (Kotor-Varoš) ubijeno više civila, nakon čega su ih zločinci zapalili.² **“Samo jedna granata ispaljena sa srpskih položaja oko Sarajeva, septembra 1992. godine, u haremu Čekaluše džamije u sarajevskom naselju Bjelave, usmrtila je”**, pored ostalih, troje djece i ranila dvoje djece.³

Mnoge džamije su **“prvo rušene eksplozivom, a zatim dodatno razarane građevinskim mašinama”**, **“njihovi ostaci sravnjeni sa zemljom, a materijal od ruševina je bacan na javnu deponiju smeća, kako bi se uklonio svaki trag o muslimanskom prisustvu”**.⁴ Jedan broj džamija

OBJEKATA U BOSNI I HERCEGOVINI (1991-1996), Hrvatska matica iseljenika Bosne i Hercegovine, 1997; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 62, 111, 267 i 465).

² M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 346; AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*; AIIZ, inv. br. 2-5631, Bosna i Hercegovina, Agencija za istraživanje i dokumentaciju, Sektor Sanski Most, Broj: 02-1-122/99, 20. juli 1999, *IZJAVA* Alije Alekić (rođene Spahić).

³ M. Omerdić, **PORUŠENI ...**, str. 441; S. Čekić - M. Šestanović - M. Karović - Z. Mastalić-Košuta, **ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 174, 444, 454, 725; M. Karović-Babić, **MASOVNA UBISTVA CIVILA U SARAJEVU ZA VRIJEME OPSADE 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 308; Z. Mastalić-Košuta, **MASOVNA UBISTVA DJECE U SARAJEVU 1992-1995**, Znakovi vremena br. 57/58, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2012, br. 57/58, str. 275-299.

⁴ **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 149; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragrafi 225-(4), 231-(3) i 233; ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 134 i 138-139; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 105, 113, 114, 118 i 640-658; ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 25, 28, 64-65, 231-233, 294-297, 352-355 i 410-411; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 732 i 766; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 318, 320, 336-337, 345, 374, 378, 400, 422, 428, 435, 467-468, 521,

je “spaljen aktiviranjem većeg broja plinskih boca ili benzinom, a jedan dio je razoren mnogobrojnim artiljerijskim projektilima”.⁵

613, 620-621, 631, 672-673, 696, 780-783 i 836-840; I. Krzović, nav. dj., str. 271; N. Cigar, nav. dj., str. 76; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 24-31 i 365; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 437; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 168, 382, 396 i 402; **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragrafi 336-344; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 62, 96, 111, 267 i 465; ∴ **BOSNA I HERCEGOVINA - JEZ-GRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA**, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 393-406; R. Gutman, **SVJEDOK GENOCIDA**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti “MAG”, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1995, str. 121-127; A. Ravlić, **RUŠENJE BOGOMOLJA NA PODRUČJU SJEVEROZAPADNE BOSNE BILO JE RITUALNI ČIN PROGRAMA GENOCIDA**, ∴ **ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI ...**, str. 728; **ICTY**, Predmet br. IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA I RATKA MLADIĆA, **PREGLED OPTUŽNICA U SKLADU SA PRAVILOM 61 PRAVILNIKA O POSTUPKU I DOKAZIMA**, 11. juli 1996, paragraf 15; AIIZ, inv. br. 2-4654, Komanda 1. krajiške brigade, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, KM Šipovo, Str. pov. broj: 431/92, 8. augusta 1992. – Komandi 30. Kd, *Redovni borbeni izvještaj*; S. Kličić, nav. dj., str. 825-835; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 187; ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE : 1991-1996. ...**, str. 184. Predrag Radić (predsjednik Kriznog štaba i član Glavnog odbora Srpske demokratske stranke) “**svjedočio je o tome da su Srbi 1992. razorili džamije u raznim dijelovima ARK-a /Autonomne regije Krajina - prim. S. Č./, kako bi izbrisali tragove muslimanskog postojanja**” (**ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, **PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragraf 378).

“Veliki gubitak ne samo za Bošnjake muslimane, nego i za civilizirani svijet uopšte predstavlja miniranje i rušenje banjalučkih spomenika, velikih i starih džamija Ferhadije, Arnaudije, Gazanferije i drugih. Najistaknutija je svakako bila Ferhadija džamija Ferhat-bega Sokolovića, poznatog najprije kao sandžak-bega a od 1580. i begler-bega Bosanskog pašaluka. ... U Bosni i Hercegovini to je, pored Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu, jedina višeprostrorna džamija s kupolom nad centralnim prostorom, polukupolom nad mihrabom i segmentnim bačvastim svodovima nad bočnim prostorima. Složena prostorna cjelina i stepenasto modelirana superstruktura daje džamiji neku posebnu monumentalnost. Kad se tome dodaju objekti neposredne okoline: turbeta, sahat kula, šadrvan, monumentalan portal harema, dobiva se cjelina koja svjedoči o najvišem dometu graditeljske i stvaralačke snage Bosne u periodu osmanske vlasti. Aladža i Ferhadija su samo dva primjera, od nekoliko stotina porušenih ili teško oštećenih džamija, koji pokazuju kakve vrijednosti nestaju pod rušilačkim talasom agresora” (I. Krzović, nav. dj., str. 280).

⁵ **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, **PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragrafi 947-948; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 24; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 441; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODA-

Džamija su rušene potpuno - srušene sa zemljom uz pomoć teške mehanizacije, pri čemu je sav građevinski materijal uklanjan sa dotičnog mjesta.⁶

Mjesta na kojima su džamije srušene pretvarana su u smetlišta (kontejnere za smeće), autobuske stanice, parkirališta, automehaničarske radnje, stambeno-poslovne objekte, parkove, stočne ili buvlje pijace i tržnice. Na ruševinama srušenih i uništenih džamija i (na) bošnjačkoj zemlji, u najstarijim bošnjačkim naseljima i u dvorištima bošnjačkih kuća, kao i na mjestima gdje ih nikada prije agresije nije bilo, (sa)građene su srpske pravoslavne crkve, kako bi zločinci pokazali da su “**oduvijek bila srpska naselja, na srpskoj zemlji**”. Tako je, naprimjer, na mjestu gdje se nalazila Zamlaz džamija u Zvorniku podignut stambeno-poslovni blok, a na mjestu srušene džamije u Diviču izgrađena je pravoslavna crkva. Na Merajama, najstarijem bošnjačkom naselju u Brčkom, kao i u dvorištu

NA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 757-758 i 948; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 382, 396 i 402; M. A. Sells, nav. dj., str. 17. “**U većini slučajeva mjesta na kojima su bile dignute ove džamije preorana su i pretvorena u parkirališta ili parkove; izbrisani su svi dokazi o njihovom postojanju. Iskorijenjena su i groblja, dokumentacija o rođenjima i zaposlenicima i ostali tragovi bosanskih Muslimana**” (M. A. Sells, nav. dj., str. 17).

⁶ ∴ **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragraf 340; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 266; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETPRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 224 (a i b); ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 134; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 15-159 i 461-467; ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 294-297, 352-355 i 410-411; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETPRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 306, 309, 318-320, 334, 336-337, 341, 345, 367, 374, 378, 400, 402, 405-407, 409, 419, 422, 428, 435-436, 447, 449, 467-468, 472-473, 477, 498, 514, 521, 533, 540, 564, 566, 567, 573, 591, 605, 613, 620-621, 631, 651, 664, 672-673, 684-685, 689, 693, 696, 701, 836-838 i 948; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETPRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 600-601, 626, 628, 638, 643, 647, 651, 656-657, 673, 695, 707, 721, 732, 757-758, 766, 773, 781, 788, 818, 826, 832, 863, 871, 905, 912, 947 i 949; N. Isanović, nav. dj., str. 76; M. A. Sells, nav. dj., str. 17; M. Mujkić, nav. dj., str. 627-632; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 177-179.

starice Fate Orlović u Konjević-Polju, izgrađene su srpske pravoslavne crkve.⁷ Građevinski materijal od srušenih džamija korišten je i za zatrpavanje leševa ubijenih žrtava genocida, kao što je to bilo u Brčkom (**“Leševi nekih osoba ubijenih u opštini Brčko, uključujući i one ubijene u logoru Luka, zakopani su u jame i posuti ostacima razrušenih džamija”** - **“Leševi su zakopani, a na to je posut građevinski materijal”**).⁸

Agresor je **“džamije i druge sakralne objekte Bošnjaka, prije njihova definitivnog rušenja, ... koristio kao: sabirne logore za Bošnjake, mučilišta, birtije, klaonice, pa čak i kao javne klozete! Takvi su bili primjeri džamija: u Brčkom, Foči, Diviču, Zvorniku, Modriči, Donjem Vakufu, itd”**.⁹

Agresor je na području **Banje Luke “uklonio sve fizičke tragove prisustva muslimanske zajednice”** - miniranjem (eksplozivom) uništio

⁷ Isto; AIIZ, inv. br. 2-4755, Srpska republika Bosna i Hercegovina, ARK-a Banja Luka, Srpska opština Bihać, Ratno predsjedništvo, Broj 610/92, 7. septembar 1992, Radiostanica Srpske opštine Bihać; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 267; M. Omerdić, nav. dj., str. 109; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 521 i 948; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 947 i 949; N. Isanović, nav. dj., str. 76; M. Omerdić, **PORUŠENI ...**, str. 441; Isti, **PRILOZI ...**, str. 33; ∴ **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragraf 340; D. Pettigrew, **GEOGRAFIJA GENOCIDA U ISTOČNOJ BOSNI, ∴ GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI : POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE**, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 728 i 733; M. A. Sells, nav. dj., str. 17 i 195; M. Mujkić, nav. dj., str. 622-626.

⁸ AIIZ, inv. br. 2-4756, Komanda Istočnobosanskog korpusa, Obavještajni organ, Strogo pov. br. 25/1244-200/4, 29. septembar 1992. – Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, načelniku obavještajno-bezbjednosne uprave, *Vanredni izvještaj*; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 948; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 334 i 521; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 24-25, 33-34, 36 i 72; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 382, 396 i 402; M. Begić, nav. dj., str. 179.

⁹ M. Omerdić, **PORUŠENI ...**, str. 438.

je i potpuno sravnio sa zemljom sedamnaest džamija, među kojima, pored ostalih, i Ferhat-pašinu džamiju (Ferhadiju) i džamiju Hasana Tefterdara (Arnaudiju), historijske spomenike svjetske baštine koje su bile pod zaštitom UNESCO-a,¹⁰ zatim mesdžide, sahat-kulu, vakufsku zgradu s imamskim stanom u Mehovcima, šadrvan u haremu Ferhadije, te, prilikom miniranja Ferhadije, teško oštetio zgradu Muftijstva i Odbora Islamske zajednice. Mjesta na kojima su bile džamije pretvorena su u parkirališta.¹¹

Miroslav Vještica, poslanik “Narodne skupštine Republike Srpske”, na sjednici “Skupštine”, 27. augusta - 1. oktobra 1993, pored ostalog, javno je i otvoreno priznao plansko i sistematsko rušenje i spaljivanje džamija na području Banje Luke: “... a mi ćemo im morati sve tamo nadoknaditi što smo im srušili i popalili i 17 džamija s temeljom sravnili.”¹² Tu zločinačku politiku i genocidnu praksu potvrdio je i njegov kolega - poslanik Zlatko Kelečević. On je na 3. vanrednoj sjednici “Narodne skupštine Republike Srpske”, 23-24. maja 1995, izjavio:

¹⁰ ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. ...**, str. 192-194; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 766; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, PRESUDA, 27. septembar 2006, paragraf 378; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 267; N. Cigar, nav. dj., str. 75; M. Omerdić, PRILOZI ..., str. 26-29; ∴ OPTUŽNICE ..., str. 64-65; M. A. Sells, nav. dj., str. 115; ∴ Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ..., paragrafi 336 i 340-341; S. Balić, nav. dj., str. 321-322; D. Todorović, nav. dj., str. 154.

Dizanje u zrak džamije Ferhadije i Arnaudije, “**uprkos negiranju, bilo je dobro planirano od strane vlasti**”, tvrdi prof. dr. Norman Cigar. S tim u vezi, on navodi: “**Prema jednom novinskom izvještaju: ’Stanovnici pretežno srpskog kvarta u blizini džamija bili su pozvani na sastanak od strane zvaničnika vladajuće stranke / Srpske demokratske stranke - prim. S. Č./ u četvrtak i tamo im je naredeno da budu u kućama poslije 18 sati. Zbog mogućih neprijatnih događaja. Članovima stranke je rečeno da se ne uzbuđuju ako u toku noći čuju eksplozije ... uniformisane snage bezbjednosti blokirale su susjedstvo, a onda su stigla dva kamiona sa više od 3000 funti eksploziva koji je aktiviran u džamijama putem daljinskih komandi**” (N. Cigar, nav. dj., str. 75). Ostatke Ferhadije i drugih džamija agresor je uklonio 15. decembra 1993, a “**mjesto je pretvoreno u parkiralište**” (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 267).

¹¹ M. Omerdić, PRILOZI ..., str. 30-31.

¹² ∴ **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. ...**, str. 184; E. Bećirević, nav. dj., str. 121.

“Ovdje u Banja Luci nije ratna zona, gospodo, ovdje se ne vodi rat, ovdje se ruše civilni objekti, a da ne kažem da se ubijaju civili ...”¹³

Srbi su u Mahovljanima (Laktaši) “srušili novu, nedovršenu džamiju”.¹⁴

Na području općine Prijedor džamije i druge vjerske ustanove bile su **cilj uništavanja**.¹⁵ Nakon zauzimanja grada Prijedora, “Srbi su preko policijskog radija neprekidno govorili o uništavanju džamija i svega što pripada ’balijama’, nazivajući Muslimane tim pogrdnim nazivom, kao i potrebi da se unište same ’balije’”.¹⁶ U skladu sa tim, agresor je (miniranjem, paljenjem ili na druge načine) zapalio, razorio, uništio i srušio sa zemljom trideset dvije džamije, šesnaest mesdžida, veliku vakufsku zgradu sa stanom glavnog prijedorskog imama, Hasana Makića (profesora i efendije), njegovom bibliotekom, u kojoj se, pored ostalog, nalazio i rukopis prijevoda “**petog sveska Sahihu-l-Buharije, vakufskom bibliotekom, uredima Odbora Islamske zajednice s bogatim arhivom - zapaljena je, a potom buldožerima porušena**”.¹⁷

¹³ .: **IZ SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE: 1991-1996. ...**, str. 192 i 194.

¹⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 29.

¹⁵ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 150; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 99.

¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 153; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragraf 50.

¹⁷ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 233, 296 i 354; ICTY, Predmet br. IT-97-24, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV MILOMIRA STAKIĆA, *PRESUDA*, 31. juli 2003, paragrafi 128, 130, 299 i 301-302; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANIĆA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragrafi 652-653; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 842, 863 i 948; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA*, 7. mart 2002, str. 31; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC

Agresor je do temelja uništio vakufske kuće sa imamskim stanovima i mektebima u trideset dva džemata, zatim trideset gasulhana, dvadeset osam abdesthana, šest poslovnih prostora i trideset šest dvorišnih zgrada.¹⁸

Pred džamijom u Čarakovu, koju su Srbi srušili u ljeto 1995, a 23. decembra 1997, **“na očigled snaga UN-a”, “teškim mašinama uklanjali posljednje tragove svoga zločina nad ovim sakralnim objektom”**, 23. jula 1992. ubijen je imam Sulejman efendija Dizdarević, zajedno sa svojih devet džematlija, nakon čega su zločinci iz džamije **“iznijeli nekoliko ćilima, bacili na njih i zapalili ih”**.¹⁹

Prilikom pada (minirane) munare u Donjoj Puharskoj, 31. augusta 1992, **“smrtno su stradali”** Zikret Kusuran (sin imama Osmana efendije) i njegova žena.²⁰

Imama džamije u Ljubiji, Hasana efendija Bešliju, **“Srbi su odveli u logor Omarsku, gdje mu se izgubio svaki trag”**.²¹

Na području općine Prijedor septembra 1993, usljed **“uništavanja imovine, ..., miniranja privatnih objekata, te vjerskih objekata”**, nije postojao **“nijedan muslimanski vjerski objekat”**.²²

PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 472, 477, 498 i 836; **Sud Bosne i Hercegovine**, Broj: X-KR/06/200, TUŽILAC PROTIV ŽELJKA MEJAKIĆA, MOMČILA GRUBANA I DUŠKA KNEŽEVIĆA, *PRESUDA*, Sarajevo, 30. maj 2008, paragrafi 91, 105 i 116; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 96; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 109-114 i 462; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 177-199; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, **TOMAŠICA - MASOVNA GROBNIČA**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 21. Hasana efendiju Makića Srbi su odveli u logore Trnopolje, Omarsku i Manjaču (M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 113).

Zločinci su zadnju džamiju na području Prijedora minirali **“na srpsku novu godinu, 14. januara 1993. godine”** (T. Mazowiecki, nav. dj., str. 96).

¹⁸ M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 113-114; M. Begić, **GENOCID U PRIJEDORU ...**, str. 181-182.

¹⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 110; M. Begić, nav. dj., str. 180; M. Begić - S. Ramić - Z. Ališić, nav. dj., str. 33 i 50.

²⁰ M. Omerdić nav. dj., str. 112.

²¹ Isto.

²² AIIZ, inv. br. 2-4675, Republika Srpska, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti, Stanica milicije Prijedor

Agresor je u aprilu 1992. minirao gradsku džamiju u **Bosanskoj Krupi** - od posljedica eksplozije srušena je munara. Eksplozivom je uništena džamija u selu Arapuša, kao i ostale džamije (ukupno dvanaest).²³

U Bosanskoj Krupi zapaljene su i imamska kuća i zgrada Odbora Islamske zajednice.²⁴

Na području **Bihaća** potpuno je uništeno osam i teško oštećeno trinaest džamija, zatim vakufski objekt s imamskim stanom i mektebom u Kulen-Vakufu, vakufska kuća u Orašcu, imamske kuće u Duljcima i Čukovima, džematska vakufska kuća u Ripču, vakufska zgrada u Golubićima, zgrada Odbora Islamske zajednice u Bihaću, te devastirana zgrada Muftijstva u Bihaću (neprekidnim granatiranjem) i džematska kuća, s imamskim stanom i mektebom u Jezeru.²⁵

I, Prijedor, septembra 1993, *PROCJENA bezbjednosne situacije*, str. 1; ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *MIŠLJENJE I PRESUDA*, 7. maj 1997, paragraf 153; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 473; M. Omerdić, nav. dj., str. 109-114; M. Begić, nav. dj., str. 178-199 i 212.

²³ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 644; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 400 i 836; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 788 i 947; M. Omerdić, nav. dj., str. 38 i 461.

²⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 38.

²⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 773; M. Omerdić, nav. dj., str. 31-33; M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 325-339. Tako su džamije, pored ostalih, u Kulen-Vakufu, Klisi, Orašcu, Duljcima, Ripču, Golubiću, Sokocu i Jezeru u potpunosti uništene. **“Džamije u Kulen-Vakufu i Ripču u potpunosti su srušene, a njihovi ostaci uklonjeni. Većina džamija na prostoru općine Bihać je pretrpjela veća ili manja**

Džamija u Miostrahu (**Cazin**) potpuno je uništena, a pet džamija i šest vakufskih kuća teško je oštećeno.²⁶

Srpski agresor je na području **Velike Kladaše** ošteti (projektilima) pet džamija, uključujući i **“impozantnu potkupolnu džamiju s dvije munare”** u Todorovu.²⁷

U **Bosanskoj Dubici** razorene su dvije džamije i jedna u džematu Puhalo. Čaršijsku džamiju agresor je srušio i temelje joj poravnao, nakon čega su prisilili njenog imama da na tom mjestu posije travu. Nakon što su razorili Gradsku džamiju, zločinci su na njenim temeljima napravili gril.²⁸

Na području **Bosanske Gradiške** uništeno je (dinamitom) devet džamija, jedan mesdžid i preko dvadeset imamskih stanova i vakufskih kuća.²⁹

Sve džamije u **Bosanskom Novom** su uništene - četrnaest džamija, uključujući i gradsku džamiju, koja je granatirana i zapaljena. **“Zidovi su pretrpjeli velika oštećenja, ali je munara ostala. Iz Prijedora su dovezene teške mašine da sruše munaru. Kada je džamija razorena, dovedeni su kamioni da odvezu ono što je preostalo od ruševina džamije. Mjesto je zatim sravnjeno i korišteno kao parkiralište.”**³⁰

razaranja kao posljedica granatiranja. Tako su i džamije koje su zaštićeni spomenici kulture pretrpjele znatna oštećenja” (M. Begić, nav. dj., str. 325).

Džamija Fethija **“(1592), jedna od najstarijih džamija u Bihaću, zaštićeni je spomenik kulture, objekat prve kategorije zaštite. Tokom agresije najčešće je bila cilj artiljerijskih dejstava. Više puta je pogođena, teško je oštećena. Krov joj je bio potpuno uništen. Geleri granata oštetili su vanjske zidove i munaru. Direktnim pogocima artiljerijskih projektila u oktobru 1992. godine džamija je zapaljena”** (Isto).

²⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 46.

²⁷ Isto, str. 147.

²⁸ T. Mazowiecki, nav. dj., str. 22; M. Omerdić, nav. dj., str. 36.

²⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 36-37. U stravičnoj eksploziji prilikom uništenja džamije u džematu Liskovac, 2. februara 1993, **“stradale su još 53 bošnjačke kuće”** (Isto, str. 36). Prilikom eksplozije rušenja džamije u džematu Dubrave I, velikom količinom dinamita, 26. marta 1993, **“uništeno je još 30 bošnjačkih kuća”** (Isto, str. 37). **“Od strahovite eksplozije”** rušenja Mahalske džamije u Orahovoj **“srušene su 83 bošnjačke kuće”** (Isto).

³⁰ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 801; **ICTY**,

“Džamija u Vidorijama je spaljena 1992. Uništene su i džamije u Prekosanju, Mijama i Gornjim Agićima.” Granatama su za vrijeme napada na Suhaču teško oštećene i dvije džamije u selu. **“Zapaljena je stara drvena džamija u Blagaj Rijeci i njena munara. Oštećena je i džamija u Blagaj Japri. Munara džamije u Donjim Agićima razorena je u eksploziji, a srušilo se i krovšte.”**³¹

Zločinci su, pored džamija, **“porušili deset vakufskih zdanja u kojima su stanovali imami i u kojima su, također, postojale učionice za vjersko poučavanje djece”**.³²

U periodu od maja do septembra 1992. agresor je na području **Bosanskog Petrovca** u zrak dignuo pet džamija i razorio vakufsku kuću sa sjedištem Odbora Islamske zajednice.³³

Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 645; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 409, 496, 789 i 836; M. Omerdić, nav. dj., str. 37-39 i 461.

³¹ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 646; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 409, 496 i 836.

³² M. Omerdić, nav. dj., str. 39.

³³ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 422, 428 i 836; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 647; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 245 i 315; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; M. Omerdić, nav. dj., str. 39 i 461. Agresor je u julu 1992. uništio džamije u centru Bosanskog Petrovca, **“koje se nalaze u Donjim Bišćanima i Srednjim Bišćanima. Nakon eksplozije pale su munare sa džamija u Donjim Bišćanima i Srednjim Bišćanima. Sljedećeg dana kamioni su odvezli ostatke srušenih džamija. Snage bosanskih Srba raznijele su i munaru džamije u Rašinovcu”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T,

Na području **Sanskog Mosta** agresor je namjerno uništio (eksplozivom) dvadeset džamija i dva mesdžida, pretvorivši ih u gomilu materijala, i oštetio dvije.³⁴ Krajem maja 1992. pripadnici 6. krajiške brigade “Vojske Republike Srpske” granatirali su i digli u zrak Hamzibegovu džamiju u Sanskom Mostu i **“na njenom mjestu napravili parkiralište”**. Sredinom 1992. SDS je naredio da se sruši džamija u Donjem Kamengradu. Jedan član SDS-a naredio je Mladenu Majkiću, vojnom inženjeru, da u tu džamiju postavi eksploziv.³⁵

Agresor je srušio i tri nove vakufske zgrade u neposrednoj blizini glavne džamije u Sanskom Mostu.³⁶

Agresor je **“uništio džamije i druge ustanove namijenjene religiji u Ključu. Gradska džamija u Ključu uništena je zajedno sa munarom u avgustu 1992. (u toku noći). Džamija u Biljanima zapaljena je ujutro 10. jula 1992”**, kada je agresor napao selo.³⁷

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 647; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 315).

³⁴ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 296 i 354; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 513-514, 521, 533 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 655; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragrafi 422, 895 i 948; M. Omerdić, nav. dj., str. 118-120 i 462.

³⁵ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 948; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 521 i 836.

³⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 120.

³⁷ **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 650.

Sve džamije (četnaest) (velikim količinama eksploziva) planski su uništene, kao i jedan mesdžid, te vakufska zgrada u Ključu, sa imamskim stanom i poslovnim prostorijama Odbora Islamske zajednice, pri čemu je arhiv Odbora potpuno uništen. U džematu Gornja Sanica je, pored džamije koja je srušena sa zemljom, “**srušena i vakufska kuća sa mektebom, abdesthanom i službenim odborskim kancelarijama**”. I vakufska zgrada u Donjoj Sanici je, također, srušena, zatim imamska kuća u Biljanima, uključujući i mekteb. U Hrapovcima je, pored zapaljene džamije, uništena vakufska zgrada. U džematu Kamičani je pored džamije razorena imamska kuća. U Krasuljama je, pored džamije, do temelja razorena imamska kuća. U Pudinom Hanu je, pored stare džamije, koju su zapalili, a zatim srušili sa zemljom, zapaljena vakufska zgrada i srušena imamska kuća. U Ramićima je, pored džamije koja je do temelja srušena, uništena imamska kuća.³⁸

U **Mrkonjić-Gradu** je miniranjem uništena i srušena sa zemljom Kzlar-agina džamija, spaljena je nova (novootvorena) džamija u naselju Vlasinje i potpuno razorena džamija Hamidija u naselju Rika, te razorena vakufska zgrada u dvorištu Kzlar-agine džamije.³⁹

Gradsku - Begriju džamiju i džamiju u Vidimlijama (**Glamoč**) uništili su srpski zločinci, kao i tri mesdžida, stambeno-poslovnu vakufsku zgradu (u gradu), te vakufsku kuću sa imamskim stanom i mektebom u Vidimlijama.⁴⁰

³⁸ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 295 i 353; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 650; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 447, 449 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 31; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 826; M. Omerdić, nav. dj., str. 82-84 i 462.

³⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 145-146.

⁴⁰ Isto, str. 62. Nakon miniranja Begrije džamije agresor je njen materijal odvuкао na više lokaliteta, a “**na mjesto njenog vjekovnog postojanja Srbi su bacali otpad. To su kasnije nastavili i Hrvati**” (Isto).

Džamiju u **Kupresu** i u džematu Kute Srbi su zapalili i srušili dvije imamske kuće.⁴¹

Na području **Šipova** minirane su, srušene i spaljene četiri džamije, dva mesdžida i **“druga kulturna blaga po cijelom Šipovu”**. **“Džamije su zajedno sa munarama potpuno razorene.”**⁴²

Na području **Donjeg Vakufa** uništeno je devet džamija i dvije teško oštećene te razoreno devet mesdžida. U Pruscu su, pored razorene Handan-agine džamije, u ljeto 1992. oštećene tri džamije, te uništeni i/ili teško oštećeni Vakufski dom i tri imamske kuće, kao i medresa.⁴³

Agresor je u septembru 1992. zapalio tek izgrađenu džamiju u **Kopčiću (Bugojno)**, a zatim eksplozivom srušio munaru i ostatke džamije.

⁴¹ Isto, str. 88.

⁴² AIIZ, inv. br. 2-4654, Komanda 1. krajiške brigade, KM, Str. pov. broj: 431/92, Vojna tajna, Strogo poverljivo, 8. augusta 1992. – Komandi 30. pd, *Redovni borbeni izveštaj*; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 656; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 905; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; M. Omerdić, nav. dj., str. 136 i 462.

⁴³ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 232, 295 i 353; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 649; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; M. Omerdić, nav. dj., str. 53-55. Agresor je u glavnoj Čaršijskoj, Baš-džamiji, prije njenog potpunog razaranja (miniranjem) klao stoku (M. Omerdić, nav. dj., str. 53). **“Ostaci srušene džamije utovareni su na kamione i istrešeni u Vrbas i na obalu. Mjesto na kome se nalazila džamija kasnije je pretvoreno u parkiralište. Ostale džamije u gradu su zapaljene”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 649).

“Muškarci u uniformama JNA su 9. avgusta 1992. razorili džamiju u zaseoku Šeherdžik. Od eksplozije su srušeni zidovi džamije, ali je dio munare ostao. Muškarci u sivomaslinastim uniformama zapalili su u junu 1992. džamiju u selu Sokolina” (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 649).

Teško su oštećene džamije u selu Planinici, Drvetinama, Poriču, Podripcima i Rovna. Sultan Ahmetova džamija u Bugojnu je **“lakše oštećena djelovanjem srpskog topništva”**.⁴⁴

Agresor je na području **Jajca** potpuno uništio sedamnaest i oštetio jednu džamiju, te razorio (srušio) dvadeset mesdžida, (novoizgrađenu) tekiju u Carevom Polju, veliku zgradu Odbora Islamske zajednice u centru grada, sa dva stana, poslovnim prostorom, kancelarijama, arhivom i bibliotekom, abdesthanom i gasulhanom te devet imamskih kuća.⁴⁵

U **Skender-Vakufu** srušene su dvije džamije.⁴⁶

Na području **Kotor-Varoša** zločinci su uništili petnaest i oštetili šest džamija, razorili šest mesdžida, te zapalili petnaest imamskih kuća i sedam gasulhana - abdesthana.⁴⁷

⁴⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 43-45. Džamiju u Planinici s drvenom munarom granatirali su srpski i hrvatski agresor. Sultan Ahmedovu džamiju je hrvatski agresor teško oštetio, **“a munaru gotovo posve srušio”**. Džamija je pogođena sa preko 50 projektila, **“od čega je njena unutrašnjost potpuno devastirana, jer ju je zahvatio požar, u kome je bogata arhiva potpuno izgorjela, jedan zid skoro srušen, a munara toliko oštećena da je bilo potrebno srušiti i novu izgraditi”** (Isto).

Džamija u Podripcima je **“bila na meti srpskog i hrvatskog topništva”** (Isto).

⁴⁵ Isto, str. 72-75. Nakon rušenja sultan Esme džamije u Jajcu, 30. oktobra 1993, na njenom mjestu je **“uspostavljena pijaca”** (Isto, str. 72).

⁴⁶ Isto, str. 132.

⁴⁷ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 232, 295 i 353; **ICTY**, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 651; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVE-TIŠTA**, 7. mart 2002, str. 31; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 467 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 832; M. Omerdić, nav. dj., str. 86-87 i 462; AIIZ, inv. br. 2-4872 i 2-4873, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*. Agresor je sredinom juna 1992. uništio džamiju u Hrvaćanima, **“tako što su je minirali, a zatim postavili eksploziv i srušili je”** (AIIZ, inv. br. 2-4872, *Hronologija zločina na području općine Kotor Varoš*). Zločinci su u džamiji u Hanifićima 14. augusta 1992. ubili devet svezanih civila (muškaraca), nakon čega su ih **“zapalili zajedno sa džamijom”** (Isto).

U **Čelincu** su razorene tri džamije i Islamski centar.⁴⁸ Poslije miniranja stare drvene džamije, **“kamioni su odvozili njene ostatke”**. Pored toga, **“razvaljena je džamija u gradu”**.⁴⁹

Na području **Prnjavora** razoreno je i spaljeno šest džamija, dva mesdžida, jedan mekteb, jednu gasulhanu, sa poslovnim prostorom, jednu imamsku kuću i devet vakufskih objekata.⁵⁰

U gradu **Tesliću** i okolnim selima uništeno je deset džamija, sedam mesdžida i svi (preko sedam) vakufski objekti i imamske kuće.⁵¹

⁴⁸ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 648; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 435 i 836.

⁴⁹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 648; M. Omerdić, nav. dj., str. 29.

⁵⁰ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 654; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 31; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 501, 507 i 836; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 873; M. Omerdić, nav. dj., str. 114. Gradska džamija u Prnjavoru **“gađana je u dva navrata. Prvi put je oštećena, a drugi put srušena sa zemljom. Snage bosanskih Srba izvodile su napade i u drugim mjestima u općini Prnjavor. Džamija u Lišnji oštećena je i zapaljena u granatiranju snaga bosanskih Srba 1992. Raznesena je džamija u Puračima”** (ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 654).

⁵¹ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOŠLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 657; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PRO-

Džamije i drugi spomenici na području **Doboja** namjerno su razarani ili oštećeni u granatiranju i/ili eksplozivom - uništeno je osamnaest, a oštećene tri džamije, zatim tri mesdžida, dva mekteba, te imamski stan i zgrada Odbora Islamske zajednice u Doboju.⁵²

Zločinci su s nove džamije u Sjenini (zaselak Kumovići) skinuli bakarni lim, a zatim stavili veliki krst.⁵³

U džamiji u Bosanskom Suhom Polju su, prije njenog rušenja, zločinci ispekli svinju.⁵⁴

Husein-begova džamija u **Bosanskom Brodu**, sultan Aziza u Sijekovcu i Nova džamija u Donjim Kolibama su razorene, kao i vakufska kuća u Bosanskom Brodu.⁵⁵

Na području **Dervente** srušeno je sedam džamija, tri mesdžida, te imamska kuća i zgrada Odbora Islamske zajednice (u Derventi).⁵⁶

U **Modriči** i drugim mjestima općine uništeno je osam džamija, dva mesdžida, tri vakufske zgrade s imamskim stanovima u Modriči i vakufska kuća Srednje džamije u Modriči. Zgrada Odbora Islamske zajednice s arhivom i bibliotekom je spaljena, a četiri vakufska objekta i imamska stana su opljačkana i spaljena.⁵⁷

TIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 536, 540 i 836; M. Omerdić, nav. dj., str. 137-138 i 462.

⁵² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 818 i 947; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 345 i 836; N. Isanović, nav. dj., str. 78; M. Omerdić, nav. dj., str. 51-53 i 461; ∴ **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 402.

⁵³ M. Omerdić, nav. dj., str. 52.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ M. Omerdić, nav. dj., str. 36 i 461; N. Isanović, nav. dj., str. 78.

⁵⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 50-51; N. Isanović, nav. dj., str. 78.

⁵⁷ M. Omerdić, nav. dj., str. 94-95 i 462.

Potkupolnu Čaršijsku džamiju u **Odžaku** zločinci su do temelja 7. maja 1992. uništili i opljačkali i devastirali vakufsku zgradu s imamskim stanom, mektebom i službenim prostorijama Islamske zajednice.⁵⁸

U **Bosanskom Šamcu** uništene su džamija i vakufska zgrada, sa imamskim stanom i kancelarijom Odbora Islamske zajednice.⁵⁹

Na području **Brčkog** potpuno je, u skladu sa politikom “**da se Muslimanima zatre trag**”, uništeno deset i oštećene tri džamije, zatim jedan mekteb, upravna zgrada Odbora Islamske zajednice, sa bibliotekom i bogatom arhivom i šest imamskih stanova.⁶⁰

⁵⁸ Isto, str. 105-106.

⁵⁹ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 948; ICTY, Predmet br. IT-95-9-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV BLAGOJA SIMIĆA, MIROSLAVA TADIĆA I SIME ZARIĆA. *PRESUDA*, 17. oktobar 2003, paragraf 375; N. Isanović, nav. dj., str. 76; M. Omerdić, nav. dj., str. 40.

⁶⁰ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; M. Omerdić, nav. dj., str. 41-42; N. Isanović, nav. dj., str. 78; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 336-337, 836 i 838; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 638 i 947; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA*, 7. mart 2002, str. 30. “**Kad je gorjela džamija u centru Brčkog, vojnici su izrazili svoje zadovoljstvo zbog uništenja džamije i zabranili vatrogascima da gase požar**” (ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 838).

“**Uništavanje džamija u Brčkom juna/jula 1992**” je, prema *DRUGOM PRETPRETRESNOM PODNESKU TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM) ICTY-a u predmetu *Milošević*, 31. maja 2002, pored ostalog “**još jedan dokaz postojanja politike da se Muslimanima zatre trag**” (ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 638).

Agresor je u gradu **Bijeljini**, Janji i drugim mjestima potpuno uništio jedanaest džamija, dvije gasulhane, zgradu Odbora Islamske zajednice i dva imamska stana u Janji.⁶¹

Na području **Kalesije** razoreno je i spaljeno dvanaest, a oštećeno deset džamija, spaljeno deset i teško oštećena tri mesdžida i potpuno uništeno pet imamskih kuća.⁶²

Čaršijsku džamiju i Atik džamiju u Koraju (**Lopare**) agresor je srušio, spalio džamiju u Kovačevićima i teško oštetio osam džamija, dva mesdžida i jedan mekteb, te do temelja uništio tri imamska stana u Koraju, a sedam teže oštetio.⁶³

Na području Teočaka (**Ugljevik**) agresor je uništio pet i teško oštetio četiri džamije.⁶⁴

⁶¹ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 601 i 947; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE*, 16. juni 2004, paragraf 224-4 (a i b); ∴ **MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI ...**, str. 134; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA*, 7. mart 2002, str. 30; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 306, 309 i 836; M. Omerdić, nav. dj., str. 33-35, 75 i 461; J. Trbić, **MAJSTORI MRAKA**, II, NIK “Kujundžić”, Lukavac, 2007, str. 43.

U Bijeljini i Janji “policija je, sprovodeći nalog vlasti, obezbjeđivala rušenje koje je, u nekim slučajevima, trajalo dva dana. Nakon rušenja, policajci su obilazili okolne kuće, posebno bošnjačke, i upozoravali stanare da hitno moraju popraviti oštećenja izazvana snažnim eksplozijama, ili će ih progutati mrak” (J. Trbić, nav. dj., str. 43).

⁶² M. Omerdić, nav. dj., str. 76-78 i 462. Nova džamija “u džematu Prnjavor, čije je otvaranje trebalo biti u ljeto 1992. godine, teško je oštećena: kupola joj je probijena na više mjesta, a zidovi pretvoreni u ruševinu. Njezinu prelijepu munaru, visoku preko 40 metara, raketirali su Srbi iz borbenog aviona početkom maja 1992. godine. Tom prilikom je do temelja srušena” (Isto, str. 76).

⁶³ Isto, str. 49-50 i 90.

⁶⁴ Isto, str. 136-137.

Na području **Zvornika** potpuno je (u granatiranju ili eksplozivom) uništeno trideset šest džamija, dvadeset sedam mesdžida, nekoliko mekteba, zatim tekiju i musafirhanu na Diviču, više abdesthana i vakufske zgrade s imamskim i službenim prostorijama u šesnaest džemata. Upravna zgrada Odbora Islamske zajednice s arhivom u Zvorniku je zapaljena i potpuno izgorjela.⁶⁵

Gradska džamija u **Bratuncu**, te u Glogovi, Konjević-Polju i drugim selima - ukupno je uništeno osam džamija, spaljeno je osam mekteba i deset vakufskih objekata i imamskih stanova.⁶⁶

⁶⁵ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 234, 297 i 355; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 673 i 948; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 367, 374 i 836; N. Isanović, nav. dj., str. 76; M. Džanko, nav. dj., str. 102; M. Omerdić, nav. dj., str. 151-156; M. A. Sells, nav. dj., str. 18, 195-196 i 204. Zločinci su i džamiju na Kula-Gradu, sa pet munara potpuno uništili (N. Isanović, nav. dj., str. 76; M. Džanko, nav. dj., str. 102; M. Omerdić, nav. dj., str. 151. Do temelja je srušena i džamija na Kušlatu, dragocjen kulturno-historijski spomenik islamske arhitekture - Isto).

“**Nakon što su sve džamije dinamitom dignute u zrak i preorane**”, “**novi srpski nacionalistički gradonačelnik je izjavio: ’u Zvorniku nikad nije bilo nijedne džamije’**” (M. A. Sells, nav. dj., str. 195-196 i 204-205). “**Sa tim džamijama**”, tvrdi Michael A. Sells, “**nije uništeno samo svjedočanstvo o muslimanskom kulturnom nasljeđu u Zvorniku, već i pet stotina godina zajedničkog življenja hrišćana i Muslimana. Sada je bilo moguće nanovo napisati historiju prema željama onih što su tvrdili da je ova zemlja uvijek bila čisto srpska i hrišćanska**” (Isto, str. 18.)

⁶⁶ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 318, 320 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 626; N. Isanović, nav. dj., str. 78; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30; AIIZ, inv. br. 91-10, Republika Srpska, Ministarstvo odbrane, Broj: 02-21-262, Pale, 23. februar 1994. – Drinskom korpusu, *Uklanjanje ostataka džamije u Konjević-Polju*; M. Omerdić, nav. dj., str. 40 i 462; N. Mašić, **ISTINA O BRATUNCU: AGRESIJA, GENOCID I OSLOBODILAČKA BORBA 1992-1995**, Opština Bratunac sa privre-

Na području **Srebrenice** zločinci su srušili dvadeset pet i teško oštetili dvije džamije, jedan mesdžid, osam mekteba, a dva mekteba su teško oštećena kao i zgrada Odbora Islamske zajednice u Srebrenici.⁶⁷

U gradu je srušeno i uništeno pet džamija (Bijela, Čaršijska i Petrička, na Vidikovcu i u Crvenoj Rijeci). Dvije džamije su minirane 18. jula 1995, u vrijeme kada je u Srebrenici boravila delegacija s vladikom zvrničko-tuzlanskim (Vasilijem Kačavendom).⁶⁸

U gradu **Vlasenici** i drugim mjestima općine agresor je uništio sve džamije (jedanaest), šest mesdžida, jedan mekteb i novu vakufsku kuću u gradu Vlasenici, sa dva imamska stana, salom za vjersko poučavanje djece i poslovne prostorije Odbora Islamske zajednice.⁶⁹

U Vlasenici je **“sa zemljom srušeno osam džamija, devet mesdžida, deset grobalja i jedno turbe”**. U gradu je srušena više stotina godina stara

menim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, str. 44 i 58; E. Bećirević, nav. dj., str. 170 i 176. Zločinci su 10. maja 1992. eksplozivom srušili novosagrađenu džamiju u Glogovoj (N. Mašić, nav. dj., str. 44). Dvadeset i dva dana kasnije (22. maja) gradsku džamiju, **“sa svim prpratnim objektima (kancelarijom IZ, gusulhanom, mektebom) i bošnjačkim haremom u krugu džamije srušili su sa zemljom kao da nikada ništa nije ni postojalo, sa ciljem da se utru svi tragovi bošnjačke tradicije i kulture”** (Isto, str. 58).

“Ostaci srušene džamije u Konjević Polju” su **“već duže vremena”**, po ocjeni Ministarstva odbrane paradržavne tvorevine Republike Srpske, **ostavljali “veoma ružnu sliku na sve prolaznike glavnog puta Beograd Sarajevo”** i **“nedobronamjerne novinare”** inspirisale **“za pisanje političkih negativnih tekstova o Republici Srpskoj, čime se kompromituje etika i nanosi neprocjenjiva šteta ukupnoj borbi srpskog naroda za stvaranje sopstvene države”**. Imajući u vidu **“etiku”** i značaj borbe **“srpskog naroda za stvaranje sopstvene države”**, **“Ministarstvo odbrane”** procijenilo je kako je **neophodno** ukloniti ostatke - tragove minirane i uništene džamije, te se 23. februara 1994. obratilo Drinskom korpusu, sa zahtjevom **“da se što prije u vrijeme smanjenog tranzita i vidljivosti očiste svi ostaci srušene džamije”** (AIIZ, inv. br. 91-10, Republika Srpska, Ministarstvo odbrane, Broj: 02-21-262, Pale, 23. februar 1994. – Drinskom korpusu, *Uklanjanje ostataka džamije u Konjević-Polju*).

⁶⁷ M. Omerdić, nav. dj., str. 133-134; S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 146.

⁶⁸ S. Čekić, **GENOCID ...**, str. 146; N. Isanović, nav. dj., str. 78; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 133-134; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 438.

⁶⁹ N. Isanović, nav. dj., str. 78; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 150 i 463; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 438; **∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 396; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, **TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32.

prelijepa džamija “Hajrija”, nakon čega su izvađeni njeni kameni temelji, kao i nišani oko džamije i iz džamijskog harema. **“Poslije je sav lokalitet na kome je bila džamija poravnat i uzoran. Na tom je prostoru zasadeno drveće.”** Na taj način **“Srbi su htjeli satrti, uništiti svaki trag naše bošnjačke kulture i našeg postojanja u Vlasenici”**.⁷⁰

Agresor je dignuo u zrak svih šest džamija u općini **Sokolac** - u Knežini, Kruševcima, Kaljini, Novoseocima, Šahbegovićima i Košutici.⁷¹

Na području **Rogatic** zločinci su zapalili, uništili i sa zemljom poravnali petnaest džamija, jedan mesdžid, dva mekteba, više imamskih kuća i prostorije Odbora Islamske zajednice u Rogatici, kao i dva šadrvana.⁷²

⁷⁰ .: **MOLILA SAM IH DA ME UBIJU ...**, str. 396; N. Isanović, nav. dj., str. 78; M. Omerdić, **PORUŠENI ...**, str. 438. O miniranju džamije “Hajrije” jedan od žrtava genocida navodi: **“Bila je strahovita serija eksplozija u ranu zoru. Dopirale su detonacije iz srca čaršije, a prozori su se tresli i na mojoj kući u naselju Ramin Točak, dva kilometra udaljenoj. Poslije sat-dva opet se prolomila eksplozija. Uvečer, bježeći preko avlija i plotova, u našu kuću došla je N. S. i rekla da su se četnici nakon prve serije eksplozija žestoko međusobno razračunavali, jer im nije uspjelo da sruše munar. Spopao ih je strah od prokletstva. Kasnije su srušili i munar”** (M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 438).

⁷¹ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 234, 297 i 355; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 653, 657, 689 i 693; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, **IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA**, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, **PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragrafi 356 i 836; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 117 i 132; S. Gagula, **OD LOGORA DO LOGORA**, Promocult, Sarajevo, 2001, str. 153-154.

⁷² .: **OPTUŽNICE ...**, str. 233, 296 i 354; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, **PRESUDA**, 27. septembar 2006, paragrafi 684 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 643; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, **IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA**, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 31-32; **ICTY**, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, **PRESUDA**, 12. decembar 2012, paragraf 676; .: **VRIJEME BEŠČAŠĆA ...**, str. 138; Š. Kulovac, **ŽEPA 1992-1995: ISTINU NE SMIJEMO ZABORAVITI**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2007, str. 157-158; M. Omerdić, **PRILOZI**

Zločinci su u **Višegradu** 12. maja 1992. u rano jutro zapalili staru Carevu džamiju, kao i Gazanfer-begovu džamiju, restauriranu uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Nakon nekoliko dana, minirali su munare i ostatke džamija odvezli na deponiju van grada, a na njihovom mjestu “**postavili kontejnere za smeće**”.⁷³ I druge džamije na području općine su spaljene (ukupno osam).⁷⁴

..., str. 116-117; N. Agić, **ŽIVI ŠTITOVCI: Hronika desetog genocida nad Bošnjacima i počeci otpora naroda općine Rogatica**, Biblioteka Bosna na Drini, Sarajevo, 1995, str. 105-107; E. Bećirević, nav. dj., str. 176.

Agresor je početkom augusta 1995, pored ostalog, “**digao u zrak džamiju u centru Žepe**” (ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012, paragraf 676; Š. Kulovac, nav. dj., str. 157-158).

“**Četnici su 24. juna 1992. godine, hicima iz tenka, iz neposredne blizine oborili munaru prelijepu džamiju Arnaudije, sagrađene još 1558. godine. Malobrojni branioци grada su među ostatke srušene munare podmetnuli protutenkovsku minu, jedinu koju su imali, računajući da će zlikovci ponovo doći da dokrajče započeti posao, da potpuno poruše džamiju. Tako je bilo. Na maskiranu minu nagazio je četnički transporter, mina je eksplodirala i raznijela mu jednu 'gusjenicu'. Vozač transportera, Slaviša Bjelaković je nastradao, a više četnika je povrijeđeno. Transporter je sa kompletnim naoružanjem ostao pred džamijom nekoliko dana. Četnici su se bojali da mina ima još, pa mu nisu prilazili. Četvrtog dana od toga događaja, u Srednješkolski centar je došao Slaviša Vukojić i među lojalnim Bošnjacima odabrao: Munira Salihagića, Begu Jahića i Mirsada Omanovića za izvršenje nekog 'specijalnog' zadatka. Od zgrade Centra, oni su išli pješice ispred četničkog tenka sve do srušene džamije. Tu su dovedeni Bošnjaci sajlama prikopčali oštećeni transporter za ovaj tenk. Bošnjake su postavili oko transportera da budu 'živi štit' dok su oni, četnici ostali na pristojnoj udaljenosti i u zaklonima**” (N. Agić, nav. dj., str. 91).

⁷³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILACI* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 651 i 948; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 696, 701 i 836; I. Kljun, **VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA**, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica, 1996, str. 265; M. Omerdić, nav. dj., str. 148-149; E. Bećirević, nav. dj., str. 202.

⁷⁴ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 836; ∴ *BILTEN* ..., broj 3, mart 1993, str. 23; ∴ **VRIJEME BEŠČAŠĆA** ..., str. 131; M.

Na području **Rudog** uništeni su svi vjerski i kulturni objekti - srušeno je sedam džamija i tri mekteba.⁷⁵

Srpske snage u junu 1992. su “**artiljerijom i eksplozivom srušile džamije u gradu Čajniču**”, čime je, “**u vezi s tom akcijom**”, dr. Dušan Kornjača, predsjednik Općine i srpskog Kriznog štaba, “**iskazao oduševljenje**”. On je nakon toga naredio “**da se razore i svi drugi muslimanski vjerski lokaliteti, kako bi se uništili tragovi prisustva Muslimana u Čajniču**”.⁷⁶ U skladu s tim naredjenjem, u općini su razorene sve džamije (deset) - uključujući i prelijepu Sinan-pašinu džamiju - pet mesdžida, jedan mekteb i jedna imamska kuća.⁷⁷

Na području **Goražda** minirano je i spaljeno deset, a oštećeno tri džamije, tri mesdžida, četiri imamska stana i jedan šadrvan. Upravna zgrada Odbora Islamske zajednice u Goraždu i imamski stan teško su (s više projektila) oštećeni.⁷⁸

“**Svi tragovi muslimanskog prisustva i kulture**”, te ostali “**muslimanski spomenici**” na području **Foče** i susjednih općina, “**efikasno su iz-**

Omerdić, nav. dj., str. 148-149. Vakufsku kuću u Žlijebu “**Srbi su pretvorili u pepeo**” (M. Omerdić, nav. dj., str. 149).

⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 647; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 32; M. Omerdić, nav. dj., str. 118.

⁷⁶ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 620-621 i 836; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 721; ICTY, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30.

⁷⁷ Isto; ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 231, 294 i 352; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 836; M. Omerdić, nav. dj., str. 46-47.

⁷⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 63-64.

brisani”. Tako je agresor na području općine **Foča** (u gradu i po selima) barbarski uništio (vatrom i eksplozivom) sve džamije (Carevu džamiju - jedan od najvrednijih spomenika orijentalne kulture, sa izuzetnom umjetničkom vrijednošću, **“jer su se u njenoj unutrašnjosti drevni kapiteli isticali po svojoj eleganciji raznim oblicima i preciznošću”**, podignuta 1500, Atik Ali-pašinu džamiju u Donjem Polju, Dev Sulejman-begovu džamiju, Šehovu džamiju, Mumin-begovu, Mehmed-paše Kukavice, Hadži Mustafafinu, Kadi Osman-begovu, Defterdar Memišah-begovu, Šejh Pirinu, Ali-Čohodarevu, Aladžu, Šarenu džamiju - Hasan Nazirovu džamiju, Turhan Emin-begovu džamiju u Ustikolini, najstariju džamiju u Bosni, sagrađenu 1448, džamije u Jeleču, Jabuci, Popovom Mostu - u selu Ćurevu, Slatini, Godijenu, Vikoču, Izbišnu, Kratinama, Šadićima i Ćelikovu Polju) i **“njihove prateće objekte”**, čime su **“srpski vandali u ovoj općini zatrli svaki trag bošnjačkoj kulturi, koju su podizali petsto godina”**.⁷⁹

⁷⁹ ∴ **OPTUŽNICE ...**, str. 232, 295 i 353; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 732 i 947; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 30-31; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 631, 651 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 47 i 577; S. Balić, nav. dj., str. 321-322; Š. Tucaković, nav. dj., str. 211-220; M. Omerdić, nav. dj., str. 57-61; R. Halilagić, nav. dj., str. 405-415; ∴ **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*), paragrafi 340-341; E. Bećirević, nav. dj., str. 190. **“Razloge za rušenje fočanskih džamija najbolje je objasnio Petko Čančar, lokalni vođa Srpske demokratske stranke i ministar pravde u Vladi Republike Srpske: ‘Srbi su kao raja, stotinama godina zidali ove džamije, a pošto im rad nikad nije plaćen, riješili su da ih ruše’”** (R. Halilagić, nav. dj., str. 409).

Zločinci su u džematu Jeleč ubili starog imama Ćamila Tuzlaka (**“pred džamijom ga rafalima izrešetali”**) **“kao i svu njegovu familiju”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 58; R. Halilagić, nav. dj., str. 414).

Na munaru Careve džamije najprije su, čim su zauzeli dio grada, 12. aprila 1992. **“izvjesili srpsku zastavu sa velikim krstom, a potom su pustili muziku, koja se prolama la gradom”**. Kada su je zapalili, zločinci su **“zaigrali kolo i pjevali: ‘Oćemo li, a no čoče, gradit crkvu nasred Foče; - Gledao sam, a no čoče, kako krmak s odžom loče’”** (R. Halilagić, nav. dj., str. 409).

Aladžu džamiju, remek-djelo islamske kulture, jednu od najljepših bosanskohercegovačkih džamija i jednu od najljepših u cijelom Osmanskom carstvu, zločinci su, sa stotinama kilograma razornog eksploziva, potpuno razorili - uništili 2. augusta 1992. **“Eksplozija je bila tako snažna da su se prozori na okolnim kućama rasprsi, a plafoni oštećeni.”** **“Narednih dana bagerima i kamionima odvezli su sve porušeno na više lokacija, a velike količine otpada bacili su u Drinu, da bi tako uklonili sve tragove Aladže.”**⁸⁰

Uništena je i Bajazid-babina (nakšibendijska) tekija, najstarija bosanska tekija, sagrađena krajem XV stoljeća, sa pet manjih objekata, među kojima je najveća bila sama tekija sa mihrabom, kao i turbe u neposrednoj blizini tekije, staro oko četiri stotine godina.⁸¹

⁸⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 732; ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 631 i 651; ICTY, Predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOMIRA KOVAČA I ZORANA VUKOVIĆA, *PRESUDA*, 22. februar 2001, paragrafi 46-47 i 577; Š. Tucaković, nav. dj., str. 45-49, 57-70, 93-143 i 169-195 i 204; R. Halilagić, nav. dj., str. 412.

“Među fočanskim džamijama nestala je i čuvena Aladža džamija, nastala 1550. godine, djelo mimara Ramadan-age, a zavještanje Hasana Nazira, uglednika i dobrotvora grada. Majstor, Ramadan-aga bio je učenik Kodže Mimara Sinana, najvećeg arhitekta islamskog svijeta (Michelangelo Istoka). Prije Aladže džamije projektovao je i izveo još dvadesetak džamija tako da se može reći da su u ostvarenju Aladže stečena najbolja iskustva ovih slavni graditelja. Kako god se pogleda taj spomenik: arhitektonski, konstruktivno, spolja i unutra, otkriva se i najviši graditeljski i stvaralački domet. U proporcijama postignuto je savršenstvo - primijenjen je zlatni presjek koji predstavlja i najviše dostignuće graditelja renesanse. Aladža je imala i najvitkiji minaret, visok 38 metara. Gradivo je bilo brižljivo odabrano i ugrađeno kao da se radi o nekom plemenitom i živom sustavu. Imala je takvu dekorativnu kamenu plastiku na mahfilu, mimeru, mihrabu i stubovima kao da se radi o filigranu i najfinijoj kameji. Još je čudnije bilo slikarstvo po kojem je džamija dobila ime Aladža, šarena, jer je i spolja i iznutra bila oslikana motivima vegetacije, geometrije i kaligrafije. Neki motivi su bili izvedeni u stilu rumi, a neki u stilu hataj. Sve je bilo slikano izuzetno precizno. Aladža je predstavljala klasično i vrhunsko djelo islamske umjetnosti uopšte. Aladža džamija u Foči predstavlja bosansku renesansu. Uostalom, ona je u arhitektonsko-stvaralačkom smislu ravnopravna i savremena djelima jednog Michelangela” (I. Krzović, nav. dj., 278).

⁸¹ R. Halilagić, nav. dj., str. 413; Š. Tucaković, nav. dj., str. 159 i 220-222.

Zločinci su zapalili četiri mesdžida, pet mekteba, zgradu Odbora Islamske zajednice, s tri kancelarije, abdesthanom i gasulhanom, imamskom kućom u Godijenu i šafijski šadrvan u okviru kompleksa Aladže džamije, “s neponovljivom umjetničkom arhitektonskom izvedbom”.⁸²

U Donjem Polju orijentalnog izgleda “opljačkali su stare bosanske kuće, radnje, avlije, sokake, a potom popalili i porušili”.⁸³

Zločinci su vjerske i kulturne objekte u Foči “najčešće bagerima grtali ili kamionima odvozili i uništavali sav materijal od njih, da bi im zatrpali svaki trag”.⁸⁴

Sve džamije na području **Kalinovika** (četiri) uništene su, kao i “svi drugi objekti islamske kulture, te ostali vakufski objekti koji su pripadali Islamskoj zajednici”.⁸⁵

U gradu i općini **Nevesinje** uništeno je - srušeno do temelja osam džamija, jedanaest mesdžida, jedan mekteb, vakufska zgrada sa dva stana i poslovnim prostorom (u centru Nevesinja), vakufska kuća u Žulji, džematska kuća s imamskim stanom u Kruševljanima i tri harema, imamski stan u Postoljanima, te sahat-kula u Nevesinju.⁸⁶

⁸² M. Omerdić, nav. dj., str. 59-60; Š. Tucaković, nav. dj., str. 145, 155, 157 i 204; R. Halilagić, nav. dj., str. 405-415 i 468.

⁸³ Isto.

⁸⁴ R. Halilagić, nav. dj., str. 408-409; M. Omerdić, nav. dj., str. 60.

⁸⁵ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 232, 295 i 353; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 667 i 836; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 739; M. Omerdić, nav. dj., str. 78-79; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA*, 7. mart 2002, str. 31.

⁸⁶ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM)*, 31. maj 2002, paragraf 746; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA, PRILOG D - UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I*

Na području **Gacka** opljačkano je i do temelja srušeno sedam džamija i (novoizgrađena) vakufska zgrada i mekteb (u Gacku).⁸⁷

Agresor je na području **Bileće** eksplozivom uništio šest džamija, “**a kasnije ih demolirao teškim mašinama**”, te vakufsku zgradu (u Bileći).⁸⁸

Agresor je na području **Trebinja** miniranjem srušio i uništio osam džamija, uključujući sultan Ahmedovu (Carevu) džamiju i Osman-paše Resulbegovića, tri mesdžida, mektebsku zgradu (u Lastvi) i vakufsku zgradu, sa imamskim stanom i mektebom (u Trebinju).⁸⁹

Novu džamiju u **Ljubinju** i mesdžid u Žabici agresor je potpuno uništio.⁹⁰

SVETIŠTA, 7. mart 2002, str. 31; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 672 i 836; M. Omerdić, nav. dj., str. 103-105; S. Omerika, **GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE**, .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine i u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 992.

⁸⁷ M. Omerdić, nav. dj., str. 61-62; .: *BILTEN ...*, broj 2, februar, str. 17.

⁸⁸ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 746; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 613; M. Omerdić, nav. dj., str. 35; A. Ovčina, nav. dj., str. 92. Zločinci su maja 1992. granatirali džamiju u Bileći i oborili alem, a “**zatim su sakupljali ćilime nasred džamije i zapalili**” (A. Ovčina, nav. dj., str. 92).

⁸⁹ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 757 i 758; M. Džanko, nav. dj., str. 197; T. Mazowiecki, nav. dj., str. 111; M. Omerdić, nav. dj., str. 143-144; M. A. Sells, nav. dj., str. 110. Džamija Osman-paše Resulbegovića je 27. januara 1993. minirana i spaljena - “**gorjela je puna dva dana, ali je niko nije smio gasiti, jer to nije dozvoljavala milicija**” (**ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 757; M. Džanko, nav. dj., str. 197; M. Omerdić, nav. dj., str. 143).

⁹⁰ M. Omerdić, nav. dj., str. 91.

Džamiju hadži Saliha Bures ili džamiju Ali-paše Rizvanbegovića u **Stocu** teško je (granatama) oštetio srpski agresor.⁹¹

Džamiju u **Čapljini** srpski agresor je oštetio, kao i mesdžid u Tasovčićima.⁹²

Srpski agresor je na području **Mostara** uništio tri i teško oštetio četrnaest džamija, nakon čega im je hrvatski agresor nanio još veća oštećenja.⁹³ Srbi su uništili deset i oštetili tri mesdžida, a oba agresora su uništila dva mesdžida. Tri medrese najprije je oštetio srpski, a od 1993. nastavio hrvatski agresor. Tekiju na Blagaju uništavala su oba agresora. Vakufski dvor (u gradu) zapalili su srpski zločinci. Dvoranu Udruženja ilmije Hercegovine (u haremu Koski Mehmed-pašine džamije) razorio je srpski agresor. Srbi su zapalili vakufsku kuću sa dva prostrana stana (u haremu mesdžida Hadži Huseina Kotle), kao i zgradu Odbora Islamske zajednice Mostar, zajedno s jednim stanom, poslovnim prostorom, arhivom i bibliotekom. Srpski agresor uništio je stambenu zgradu - vakuf Hakki efendije Kajtaza (u gradu), te devastirao dvije stambene zgrade - vakufa (vakuf Asim-age Bajramovića i vakuf Čejvan-Čehaje), te zapalili imamski stan u Gornjoj Gnojnici. Oba agresora su do temelja (granatiranjem) razorila Koski Mehmed-pašin šadrvan – abdesthanu (u haremu džamije istog vakifa), sahat-kulu i prostorije (sjedište) hercegovačkog muftijstva.⁹⁴

Agresor je spalio i miniranjem do temelja srušio džamiju u Glavatičevu (**Konjic**), te u gradu i općini teško oštetio osam džamija, dva mesdžida, medresu sa stambenim kompleksom od četiri stana, mek-

⁹¹ Isto, str. 135. Nakon što je okupirao Stolac i izvršio brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima, “**hrvatski zločinci su ovu lijepu džamiju srušili, materijal odvezli, a mjesto gdje je bila zaravnili**” (Isto).

⁹² Isto, str. 48-49.

⁹³ Hrvatske snage su, tvrdi Yasushi Akashi, “**potpuno uništile muslimanske dijelove starog grada Mostara, a to ne samo što je prevazilazilo samoodbranu, već je i predstavljalo zločin s predumišljajem. Nemilosrdno uništavanje minareta podignutih pored lijepih srednjovjekovnih džamija nije bilo ništa drugo do čin bezumnog razaranja. Govorilo se da su mnogi katolički sveštenici u Mostaru podržavali takav čin**” (Y. Akashi, **U DOLINI IZMEĐU RATA I MIRA : LIČNOSTI KOJE SAM UPOZNAO**, Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd 2013, str. 107).

⁹⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 95-103; ∴ **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragraf 341.

tebom i biroom Odbora Islamske zajednice, muški i ženski mekteb (u gradu), imamski stan i gasulhanu u Glavičini, harem Musalla (u gradu) i gasulhanu (u gradu).⁹⁵

Agresor je **na području okupiranog dijela Sarajeva** uništio dvadeset četiri džamije (u Ilijašu sedam, Vogošći tri, Ilidži jednu, Hadžićima četiri, Trnovu šest, Palama dvije, Starom Gradu - Sarajevo jednu i Novom Gradu - Sarajevo jednu), deset mesdžida i tri mekteba te ošteti jednu džamiju.⁹⁶

Agresor je u **Sarajevu u opsadi** potpuno (tenkovskim projektilima) razorio šest džamija (Magribiju, džamiju na Kobiljoj Glavi, Briješću, Butmiru, Nedžarićima i Jarčedolima) i teško i/ili lakše ošteti osamdeset tri, uključujući i Gazi Husrev-begovu i Carevu džamiju.⁹⁷ Gazi Husrev-begova džamija (centralna sarajevska džamija) **“pretrpjela je izuzetno velika oštećenja kupole, zidova i munare” (“pogođena je s blizu 100 agresorskih projektila velike razorne moći”)**, zbog čega u njoj dugo

⁹⁵ M. Omerdić, nav. dj., str. 84-86.

⁹⁶ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 232, 234, 295, 297, 353 i 355; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 695 i 949; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39 I 40-PT, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA I BILJANE PLAVŠIĆ, *IZMIJENJENA KONSOLIDOVANA OPTUŽNICA*, PRILOG D - **UNIŠTAVANJE KULTURNIH SPOMENIKA I SVETIŠTA**, 7. mart 2002, str. 31 i 32; **ICTY**, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 564, 567, 573, 591 i 836; M. Bisić - S. Kreho, **OBUKA ZA GENOCID (SUĐENJE BORISLAVU HERAKU)**, Khalid Al-Ageely, Sarajevo, 1994, str. 105; M. Omerdić, nav. dj., str. 69-71, 124, 126-127 i 144-145; E. Muračević, nav. dj., str. 341-342; D. Hasić, **RATNE ŠTETE U SARAJEVU 1992-1995**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 319-321; R. Balić, **ŠEST LOGORA PAKLA**, Izdavač: Autor, Sarajevo, 2012, str. 143.

⁹⁷ **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 695 i 949; M. Omerdić, nav. dj., str. 121-130. Politiku i praksu sistematskog i organizovanog i s namjerom uništavanja džamija na području Sarajeva potvrdio je i (jedan) poljski plaćenik u (srpskoj) agresorskoj vojsci, koji je, s tim u vezi, izjavio: **“Počeli smo rušiti sve što je imalo veze sa islamom, tako da iza Muslimana ne ostane nikakav trag. Džamije su dizane u zrak”** (N. Cigar, nav. dj., str. 75).

vremena nije bilo moguće klanjati.⁹⁸ Careva džamija je “**pretrpjela teža oštećenja na kupolama i tetimama, nakon što je u više navrata pogođena nizom projektila ispaljenih sa srpskih agresorskih položaja oko grada**” Sarajeva.⁹⁹

Artiljerijskim projektilima i zapaljivim granatama razoreno je pet i oštećena dva mesdžida. Oštećen je (granatiran) Gazi Husrev-begov mekteb, Gazi Husrev-begova biblioteka, Gazi Husrev-begov hanikah, zatim zgrade Gazi Husrev-begove medrese, Kuršumlije medrese, Fakulteta islamskih nauka, Rijaseta Islamske zajednice, Odbora Islamske zajednice u Sarajevu, Uprave Gazi Husrev-begova vakufa, kao i pomoćne zgrade u haremu Begove džamije, sahat-kula kod Begove džamije, pet vakufskih stanova, preko stotinu vakufskih objekata različite namjene, te stanovi imama, profesora Gazi Husrev-begove medrese i Fakulteta islamskih nauka i hadži Sinanova tekija.¹⁰⁰

Agresor je teškom artiljerijom uništio i oštetio i mnoge vjerske i kulturno-historijske objekte i u drugim okupiranim mjestima, kao i na slobodnim područjima Republike Bosne i Hercegovine, te u gradovima u opsadi. Tako je na području **Travnika** agresor zapalio i tenkovskim granatama uništio dvije i oštetio šest džamija, srušio pet mesdžida i oštetio zgradu Fevzije medrese, te abdesthanu i gasulhanu u Turbetu.¹⁰¹

Na području **Tešnja** (teškim artiljerijskim projektilima) uništeno je tri, a teže i/ili lakše oštećeno sedamnaest džamija, jedan mesdžid potpuno je uništen, a sedam teško oštećeno; jedan mekteb do temelja je srušen, a dva teže oštećena; dvije imamske kuće i šest imamskih stanova je oštećeno, zatim sedam vakufskih zgrada i četiri gasulhane.¹⁰²

Agresor je potpuno razorio džamiju u Liješnici (**Maglaj**), te oštetio tri džamije (u gradu), zatim potpuno uništio dva mesdžida, tri imamske kuće,

⁹⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 121.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto, str. 130-131.

¹⁰¹ Isto, str. 141-143.

¹⁰² Isto, str. 138-140.

mekteb u Starom Gradu, zgradu Odbora Islamske zajednice (u gradu), sa arhivom i bibliotekom, imamski stan i vakufsku kuću (u gradu).¹⁰³

U džematu Gare agresor je zapalio džamiju, “**koja je potpuno izgorjela**”, te teže oštetiio šest džamija i jednu imamsku kuću i uništio dva vakufska objekta u **Zavidovićima**.¹⁰⁴

Agresor je na području **Gračanice** oštetiio (granatiranjem iz teških oruđa) trinaest džamija i jedan mesdžid.¹⁰⁵

Na području **Gradačca** uništeno je (granatama) devet, a oštećeno šesnaest džamija, uključujući i poznatu džamiju Husein-kapetana Gradašćevića (‘Husejniju’), koja je “**pretrpjela velika oštećenja**”, zapaljeno i razoreno sedam mesdžida, potpuno uništeno pet i oštećeno sedam imamskih kuća, te oštećene zgrade stare gradačačke medrese “Svirac” i Murat-kapetanove medrese “Muradija”, gradska biblioteka i vakufska kuća, sa sjedištem Odbora Islamske zajednice i dva imamska stana.¹⁰⁶

Srpski agresor je (projektilima) teško oštetiio džamiju sultan Abdul-Aziza (Aziziju) i vakufsku zgradu u **Orašju**.¹⁰⁷

Na području **Lukavca** uništeno je šest i teško oštećeno pet džamija, uništeno pet mesdžida i četiri mekteba, zatim vakufska zgrada u Puračiću, “**u kojoj je bio smješten Odbor Islamske zajednice s učionicama za vjeronauku i stanovima za imame**”, te potpuno uništen vakufski stan u Dubošćici.¹⁰⁸

Na području **Banovića** teško je oštećeno šest džamija.¹⁰⁹

Na području **Tuzle** oštećeno je pet džamija i četiri vakufska objekta.¹¹⁰

¹⁰³ Isto, str. 93-94.

¹⁰⁴ Isto, str. 150-151.

¹⁰⁵ Isto, str. 65-66.

¹⁰⁶ N. Isanović, nav. dj., str. 79-80; M. Omerdić, nav. dj., str. 66-69.

¹⁰⁷ M. Omerdić, nav. dj., str. 107.

¹⁰⁸ Isto, str. 90-91.

¹⁰⁹ Isto, str. 26.

¹¹⁰ Isto, str. 145.

Na području **Živinica** agresor je (granatiranjem) ošteti tri džamije, tri mekteba i jedan mesdžid.¹¹¹

Hadži Bali-begova džamija (Kuršumlija) u **Kladnju** je teško oštećena, zatim mesdžid u džematu Ravne, te mekteb i imamska kuća u džematu Noćajevići.¹¹²

Na području **Olova** zapaljene su i razorene četiri džamije, četiri mesdžida, dva mekteba, jedna abdesthana, vakufska zgrada sa mektebom, poslovnim prostorijama Odbora Islamske zajednice i imamski stan te imamska kuća u Gurdićima.¹¹³

Džamiju u Vrboviku kod **Breze** agresor je razorio i granatiranjem teško ošteti osam džamija, te uništio tri i ošteti jedan mesdžid.¹¹⁴

Na području **Visokog** agresor je teško ošteti (granatiranjem, zapaljivom municijom) trinaest džamija, uključujući i Bijelu džamiju, tri mesdžida, nakšibendijsku tekiju, jedan mekteb i dvije vakufske kuće.¹¹⁵

Hajder-aginu džamiju u Karićima (**Vareš**) srpski zločinci su zapalili u jesen 1992.¹¹⁶

Agresor je u više navrata razornim projektilima gađao i teško ošteti džamiju u **Žepi**, te je, nakon zauzimanja sigurne zone Ujedinjenih nacija Žepe, 3. augusta miniranjem potpuno uništio. Zločinci su uništili još tri džamije (u Gođenjima, Podžeplju i Kruševom Dolu), vakufsku kuću s imamskim stanom i poslovnim prostorom i dvije imamske kuće (u Gođenjima i Podžeplju).¹¹⁷

Agresor je mnoge džamije u Republici Bosni i Hercegovini prije rušenja simbolički krstio, “**crtajući po njima krstove, vješajući zastave s krstovima**

¹¹¹ Isto, str. 159.

¹¹² Isto, str. 81.

¹¹³ Isto, str. 106-107.

¹¹⁴ Isto, str. 43.

¹¹⁵ Isto, str. 147-148.

¹¹⁶ Isto, str. 146.

¹¹⁷ Isto, str. 156-157.

i skrnaveći ih na druge načine. Tako su, naprimjer, preko džamijskih ozvučenja pjevali četničke pjesme, silovali Bošnjakinje u njima i pretvarali ih u javne kuće, klali stoku i pekli svinje, koristili se njima kao kafanama i sl., čime su željeli nanijeti uvredu svim Bošnjacima i muslimanima uopće”.¹¹⁸

Agresor je, pored džamija i drugih vjerskih objekata, razarao, spaljivao i uništavao i druge vjerske i kulturne simbole - i oni su bili meta napada, kao što su mezarja (grobља), turbeta, nišani i nadgrobni spomenici.¹¹⁹

“U sistematskom uništavanju grobalja i nadgrobnih spomenika, u cilju uklanjanja dokaza o opstojnosti Bošnjaka na tim područjima, korištene su teške mašine i bageri kojima su groblja preoravana, a na njihovim mjestima pravljena su parkirališta, parkovi, nove zgrade, pijace, smetlišta i sl.” Time su “muslimanska groblja” dijelila “sudbinu bošnjačkih naselja. Agresor nije pokazao poštovanje ni prema grobovima starim više stoljeća”. Od 8.000 muslimanskih grobalja u Republici Bosni i Hercegovini “potpuno je uništeno 2.000, a devastirano 1.800”.¹²⁰

Zločinci su svoj barbarski bijes posebno iskaljivali “na mrtvim muslimanskim pokojnicima od prije nekoliko stoljeća, jer su ih, kako su isticali, podsjećali na 500 godina robovanja Srba pod Turcima. Njihova nacionalna i vjerska zaslijepljenost ponajbolje se očitavala u Banja Luci, najmnogoljudnijem gradu u sjeverozapadnoj Bosni, u kojoj je bilo skoncentrirano najviše turbeta”.¹²¹

Agresor je u **Banjoj Luci** srušio i srušio sa zemljom šest turbeta: Ferhat-pašino, turbe Ferhat-pašinih bajraktara, Safi-kadino, Gazanfer-be-

¹¹⁸ Isto, str. 442-443.

¹¹⁹ .: **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragrafi 336 i 338; S. Balić, nav. dj., str. 320; M. A. Sells, nav. dj., str. 17; M. Begić, **U OPSADI 1.201 DAN ...**, str. 344-345.

¹²⁰ .: **OPTUŽNICE ...**, str. 65; M. Omerdić, **PRILOZI ...**, str. 25; Isti, **PORUŠENI ...**, str. 441-442; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, **DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA** (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 721; M. Begić, nav. dj., str. 179-180, 185, 190 i 198.

¹²¹ A. Ravlić, nav. dj., str. 728-730.

govo i turbe njegovih sinova, te Behram-efendije (na Desnoj Novoseliji), admirala Halil-paše i Mustajbašića turbe (u naselju **Grab**).¹²²

Zločinci su zapalili, a zatim **“buldožerom do temelja sraznili sa zemljom”**, turbe **šejha Hasana Kaimije**, **“poznatog bosanskog sufije, pjesnika i buntovnika”**, na Kula-Gradu (Zvornik).¹²³ Razoreno je turbe u džematu Zamlazu i zapaljeno turbe na Diviču.¹²⁴

Zločinci su u Kamičanima srušili jedino turbe na području općine **Prijedor**.¹²⁵

U Trnovi (**Sanski Most**) razoreno je turbe.¹²⁶

U Lišnji i Mravici (**Prnjavor**) uništena su turbeta.¹²⁷

U **Derventi** je razoreno turbe šejh Omera.¹²⁸

U Kopčići (**Bugojno**) uništen je **“kompleks monumentalnih nišana i turbeta porodice starih Kopčića”**.¹²⁹

Turbe Alije Đerzeleza u Gerzovu (**Mrkonjić-Grad**) srušeno je eksplozivom.¹³⁰

¹²² M. Omerdić, nav. dj., str. 30; A. Ravlić, nav. dj., str. 728-739; S. Kličić, nav. dj., str. 832-833; .: **Međunarodni sud pravde, PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...**, paragraf 340. Ferhat-pašino turbe u Banjoj Luci, **“koje se nalazilo u haremu istoimene džamije, potpuno je razoreno”**. Srušeno je i **“turbe dvojice Ferhat-pašinih bajraktara, lijevo od Ferhadije”**. Također je srušeno Safi-kadino turbe u haremu Ferhadije. Zločinci su sraznili sa zemljom Gazanfer-begovo turbe i turbe dvojice njegovih sinova, **“spojena jednom kapijom”** (M. Omerdić, nav. dj., str. 30).

Srušeno je i turbe Behram-efendije, koje se nalazilo u Gornjem Šeheru, a Mustajbašića turbe u banjalučkom naselju Grab (Isto).

¹²³ N. Isanović, nav. dj., str. 76; M. Džanko, nav. dj., str. 102; M. Omerdić, nav. dj., str. 156.

¹²⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 155-156.

¹²⁵ Isto, str. 14. Turbe se nalazilo kilometar od džamije, na putu prema Kozarcu (Isto).

¹²⁶ Isto, str. 120.

¹²⁷ Isto, str. 114.

¹²⁸ Isto, str. 50.

¹²⁹ Isto, str. 45.

¹³⁰ Isto, str. 146.

Agresor je na području **Donjeg Vakufa** oštetiio turbe Hasana Kafije Pruščaka (u Pruscu), turbe Ajvaz-dede, turbe Miralem-bega Hrustempašića, Čorzukino turbe i turbe Alije Torlaka (u Torlakovcu).¹³¹

U Potor-Mahali u **Gornjoj Tuzli** teže je oštećeno jedno turbe.¹³²

U Konjević-Polju (**Bratunac**) “**sravnjeno je sa zemljom jedno turbe**”.¹³³

Agresor je nakon zauzimanja sigurne zone Ujedinjenih nacija **Srebrenica**, 11. jula 1995, srušio turbe “**srebreničkih šehida podignuto tokom opsade**”.¹³⁴

U **Žepi** je razoreno turbe Ibrahima Čavčića.¹³⁵

U Starom Rudom, kao i u Strgačini - Bakovici (**Rudo**) srušena su turbeta.¹³⁶

U **Čajniču** su potpuno srušena dva turbeta, koja su se nalazila u haremu Sinan-pašine džamije: Sinan-pašino turbe i turbe njegove žene, Esme kadune (sestre Mehmed-paše Sokolovića).¹³⁷

Na području **Foče** potpuno je porušeno devet turbeta: Bajazit-babino, Murat-babino, Ibrahim-bega, porodice Muftića, sultanije Kaje u Boriji, turbe kod džamije Turhan Emin-begove džamije u Ustikolini, u Kolunu i dva u Odžaku.¹³⁸

Gazi Husrev-begovo turbe u blizini njegove džamije u **Sarajevu**, kao i turbe Murat-bega, prvog mutevelije Gazi Husrev-begova vakufa, u

¹³¹ Isto, str. 55.

¹³² Isto, str. 145.

¹³³ Isto, str. 40.

¹³⁴ Isto, str. 134.

¹³⁵ Isto, str. 157.

¹³⁶ Isto, str. 118.

¹³⁷ Isto, str. 47; *Izjava*, Ahmeda Mehmedovića (novinara) data autoru.

¹³⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 59-60; Š. Tucaković, nav. dj., str. 146-147, 151 i 153; R. Halilagić, nav. dj., str. 413-414.

haremu Begove džamije, teško su oštećena.¹³⁹ I turbe Sedmerice braće je oštećeno.¹⁴⁰

Agresor je u **Banjoj Luci** uništio mramorni sarkofag sa bogato ukrašenim nišanima, te značajan spomenik memorijalne kulture nadgrobni spomenik Ali-paše Rizvanbegovića.¹⁴¹ U **Bosanskoj Krupi** preorano je trinaest mezaristana, a na okupiranim dijelovima **Bihaća** petnaest. U **Kozarcu** su, uz porušenu Staru džamiju, sa zemljom savnili i kompleks nišana.¹⁴² U **Bosanskom Novom** uklonili su i mezare sa mezaristana.¹⁴³ U džematu Puhalo (**Bosanska Dubica**), pored razorene džamije, “**harem je devastiran, a mnogi nišani porazbijani i naokolo razbacani**”.¹⁴⁴

“**Svi nadgrobni spomenici**” (nišani) u Starom **Šipovu**, Bešnjavu i Pljevama su, pored džamija, oštećeni.¹⁴⁵

¹³⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 131-132.

¹⁴⁰ Isto, str. 132.

¹⁴¹ A. Ravlić, nav. dj., str. 728-730; S. Kličić, nav. dj., str. 832-833.

¹⁴² A. Ravlić, nav. dj., str. 728; M. Omerdić, nav. dj., str. 38; M. Begić, **GENOCID U KLJUČU**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 344. “**Od razaranja i uništavanja nisu bila pošteđena mezarja ni groblja na prostoru općine Bihać. Jedan broj mezarja i grobalja pretrpio je značajna oštećenja i devastacije. Najčešće su uništavanju i devastaciji bili izloženi nišani i nadgrobni spomenici. Uništavanje i devastacija uglavnom je vršena na način da su nišani i nadgrobni spomenici vađeni i nošeni u nepoznatom pravcu ili su na licu mjesta razbijani i oštećivani. Imamo primjera da je usljed granatiranja znatan broj mezarja i grobalja oštećen i devastiran. U nekoliko slučajeva znatan broj mezarja je uništen, jer se nalazio neposredno uz džamije koje su minirane. Tako je slučaj sa mezarjem u Orašcu gdje je prilikom rušenja minareta jedan broj mezarja uništen i devastiran. Skrnavljenje, uništavanje i devastiranje mezarja i grobalja bilo je u funkciji pokušaja zatiranja tragova življenja nesrpskog stanovništva /Bošnjaka - prim. S. Č./ na tim prostorima. Skidani su nišani, mermerne nadgrobne ploče i odnošene. Uništavane i skidane su ograde kojima su bila ograđena mezarja. Imamo slučajeva da su nadgrobne ploče i nišani odneseni i sakrivani**” (M. Begić, nav. dj., str. 344).

¹⁴³ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 645.

¹⁴⁴ M. Omerdić, nav. dj., str. 36.

¹⁴⁵ ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 656; ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODA-

Prilikom pada munare u Grapskoj (**Doboj**), nakon što je džamija tenkovskim projektilima srušena sa zemljom “**uništen je veći broj nišana u njenom haremu**”.¹⁴⁶ U džematu Lukavica Rijeka “**izrovano je sedam mezarova, a oštećeno više nišana**”.¹⁴⁷

Četiri groblja u (gradu) **Modriči** su preorana.¹⁴⁸

Groblje u haremu velike džamije na Kula-Gradu (**Zvornik**) je, pored džamije, preorano buldožerima.¹⁴⁹

U **Bratuncu** je devastirano muslimansko groblje.¹⁵⁰ Nišani oko turbeta u Konjević-Polju srušeni su sa zemljom.¹⁵¹

U Karačićima (**Srebrenica**) je, nakon miniranja džamije (marta 1993), srušeno muslimansko groblje na Tihića brdu.¹⁵²

Zločinci su na području **Rogatice** preorali mnoga groblja, “**među njima i rogatičko mezarje na Hridu, koje je bilo uređeno kao lijep park**”.¹⁵³

U **Rudom** su svi mezaristani “**zajedno s vrijednim stvarima, buldožerima srušeni sa zemljom**”.¹⁵⁴

Na području općine **Čajniče** (u gradu i okolnim selima) su, pored džamija, uništena i groblja.¹⁵⁵

NA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 905.

¹⁴⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 51.

¹⁴⁷ Isto, str. 52.

¹⁴⁸ Isto, str. 95.

¹⁴⁹ Isto, str. 151.

¹⁵⁰ Isto, str. 40.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Isto, str. 134.

¹⁵³ N. Agić, nav. dj., str. 107.

¹⁵⁴ Isto, str. 118.

¹⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETPRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragraf 721.

“Harem sa svim nišanima oko Sinan-begove džamije” u Goraždu je oštećen.¹⁵⁶

Zločinci su mezar (sarkofag), isklesan od bijelog pilepskog mermera, u kojem je sahranjen osnivač Aladža džamije, Hasan Nazir, potpuno uništili. I predivni mramorni sarkofag Husein-bega Zulfikarpašića, dugogodišnjeg gradonačelnika **Foče**, **“pretvorili su u prah”**. Nišani u mezarluku oko Aladže džamije i Careve džamije su uništeni. I mezaristan oko Turhan Emin-begove džamije u **Ustikolini** bagerima je devastiran.¹⁵⁷

Na području **Gacka** **“poravnata su sva muslimanska groblja (više od šest) na kojima je bilo nišana starih i preko četiri stotine godina”**.¹⁵⁸

Harem **“s nišanima iz starine”** u **Konjicu** je **“u velikoj mjeri razoren i devastiran srpskim granatama”**.¹⁵⁹

Mezari i nišani bošnjačkih velikana u haremu Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu oštećeni su granatiranjem. **“Neki od njih prebijeni su na više dijelova.”** I **“monumentalni nadgrobni spomenici oko Careve džamije, također su teško oštećeni, a neki od njih potpuno uništeni.”**¹⁶⁰

Mezarje s brojnim nišanima oko džamije u Grivićima (**Hadžići**) je, pored džamije, uništeno.¹⁶¹

Na muslimanskom groblju u Šabićima (**Trnovo**), gdje je smjestio svoju bazu, UNPROFOR je porušio **“veliki broj nišana i na mezarima sagradili nužnik”**.¹⁶²

Namjerno uništavanje historijskog, kulturnog i vjerskog naslijeđa Bošnjaka, zaštićene nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, kako bi se zatrli (uništili, izbrisali) tragovi njihovog postojanja, o čemu po-

¹⁵⁶ M. Omerdić, nav. dj., str. 64.

¹⁵⁷ Š. Tucaković, nav. dj., str. 148-149, 161, 163, 165 i 237; M. Omerdić, nav. dj., str. 60; R. Halilagić, nav. dj., str. 414.

¹⁵⁸ M. Omerdić, nav. dj., str. 62; ∴ *BILTEN* ..., br. 2, februar 1993, str. 17.

¹⁵⁹ M. Omerdić, nav. dj., str. 86.

¹⁶⁰ Isto, str. 132.

¹⁶¹ Isto, str. 69.

¹⁶² Isto, str. 145.

stoje nepobitni dokazi (postojanje genocidne politike i genocidne prakse, odnosno oba elementa genocida - *mens rea* i *actus reus*), zločin je genocida u smislu tumačenja značenja člana II *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. S tim u vezi, neophodno je ukazati na zaključak ICTY-a u Predmetu *Krstić*: **“tamo gdje je na djelu fizičko ili biološko uništenje često su prisutni istovremeni napadi na kulturnu i vjersku baštinu, kao i simbole ciljane grupe, napadi koji se s punim pravom mogu smatrati dokazom namjere da se grupa fizički uništi.”**¹⁶³ Stoga je Pretresno vijeće u navedenom predmetu **“kao dokaz namjere uništenja grupe”**, odnosno uništenja Bošnjaka, **“uzeo u obzir smišljeno razaranje džamija i kuća koje pripadaju pripadnicima grupe”**,¹⁶⁴ tj. Bošnjacima. Takav stav zauzelo je i Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Tolimir* - **“uništenje njihovih kuća i džamije”**.¹⁶⁵ Nažalost, Međunarodni sud pravde je, u predmetu *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, iako je utvrdio **“da postoje nepobitni dokazi o namjernom uništavanju historijskog, kulturnog i vjerskog naslijeđa”** Bošnjaka, zaštićene nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, zaključio da se **“uništavanje historijskog, kulturnog i vjerskog naslijeđa ne može smatrati genocidnim aktom u smislu značenja člana II Konvencije o genocidu”**, niti **“može predstavljati namjerno nametanje uslova života sračunatih da se izvrši fizičko uništenje grupe”**. I pored toga što je prihvatio činjenice o postojanju **“nepobitnih dokaza o namjernom uništavanju historijskog, kulturnog i vjerskog naslijeđa zaštićene grupe”** i da **“takvo uništavanje može biti veoma značajno, pošto je usmjereno na uklanjanje svih tragova kulturnog ili vjerskog prisustva jedne grupe, a suprotno drugim pravnim normama”**, Sud je, ipak, zaključio da **“ono ne spada u kategorije djela genocida navedenih u članu II**

¹⁶³ ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 580; ∴ **Međunarodni sud pravde**, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragraf 344.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV ZDRAVKA TOLIMIRA, *PRESUDA*, 12. decembar 2012; ICTY, Predmet br. IT-05-88/2-T, *SAŽETAK PRESUDE* PRETRESNOG VIJEĆA NA SUĐENJU ZDRAVKU TOLIMIRU, 12. decembar 2012, str. 7.

Konvencije".¹⁶⁶ Za potvrdu tog stava Sud je citirao Izvještaj Komisije za međunarodno pravo o radu njenog Četrdesetosmog zasjedanja (Yearbook of the International Law Commission 1996, tom II, Drugi dio, str. 45-46, paragraf 12), po kome je **"jasno pokazano u pripremnom radu na Konvenciji ... uništavanje koje je u pitanju predstavlja materijalno uništavanje grupe bilo fizičkim ili biološkim sredstvima, a ne uništavanje nacionalnog, jezičkog, vjerskog, kulturnog ili nekog drugog identiteta određene grupe"**.¹⁶⁷

Međunarodni sud pravde je, također, potvrdio zaključak ICTY-a u Predmetu *Krstić* da su **"tamo gdje je na djelu [gdje postoji] fizičko ili biološko uništavanje često prisutni istovremeni napadi na kulturna i vjerska dobra, kao i na simbole ciljane grupe, napadi koji se legitimno mogu smatrati dokazom o namjeri da se grupa fizički uništi"**.¹⁶⁸ Međutim, citirajući navedeni zaključak ICTY-a, Međunarodni sud pravde je svjesno, namjerno i tendenciozno izostavio sljedeću rečenicu: **"U ovom predmetu, Pretresno vijeće će stoga kao dokaz namjere uništenja grupe uzeti u obzir smišljeno razaranje džamija i kuća koje pripadaju pripadnicima grupe"**, odnosno Bošnjacima.¹⁶⁹ Očigledne relevantne dokaze (ICTY-a) o *namjeri (mens rea)* uništavanja Bošnjaka kao grupe (**napadi na historijska, kulturna i vjerska dobra, "kao i na simbole ciljane grupe", "smišljeno razaranje džamija i kuća"**) Međunarodni sud pravde je, u istrajno upornom nastojanju da ne donese provedenu presudu, odbio.¹⁷⁰

¹⁶⁶ ∴ Međunarodni sud pravde, *PRESUDA - BOSNA I HERCEGOVINA ...*, paragraf 344.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ ICTY, Predmet br. IT-98-33-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, *PRESUDA*, 2. august 2001, paragraf 580.

¹⁶⁹ Isto, paragrafi 580-595.

¹⁷⁰ Detaljnije o tome vidi: Š. Čekić, **PRAKSA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - PRAVNA ILI POLITIČKA? - PREDMET: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE**, ∴ GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI - POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE, - Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije, održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 70-72; Isti, **GENOCID ...**, str. 146-147.

Uništavanje kulturnih i vjerskih objekata civilnog karaktera bilo je dio rasprostranjenog i sistematskog srpskog napada protiv bošnjačkog civilnog stanovništva. To uništavanje, kao i namjerno nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim i školskim, te uništavanje historijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela, bilo je **“ciljano, kontrolisano i namjerno”** i imalo je teške posljedice za Bošnjake, žrtve genocida, kojima su ti objekti od izuzetnog značaja za njihov opstanak.¹⁷¹ Uništavanje vjerskih objekata **“bila je toliko rasprostranjena i provedena na tako sistematski način da su uništila, traumatizirala i dehumanizirala životne aspekte bosanskih Muslimana ...”**¹⁷²

Prema ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu *Kordić i Čerkez*, uništavanje vjerskih objekata **“kada se počini s nužnom diskriminatornom namjerom, predstavlja napad na sam vjerski identitet naroda. ...”**¹⁷³ Očigledno je riječ o zločinu usmjerenom protiv civila i civilnog stanovništva, koji se, s obzirom na namjeru, cilj, planski, organizovani, sistematski i rasprostranjeni karakter i posljedice, s pravom može kvalifikovati zločinom genocida.

¹⁷¹ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragrafi 781 i 840; ICTY, Predmet br. IT-99-36-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II, TUŽILAC PROTIV RADOSLAVA BRĐANINA, *PRESUDA*, 1. septembar 2004, paragraf 642.

¹⁷² ∴. **OPTUŽNICE ...**, str. 25.

¹⁷³ ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV MOMČILA KRAJIŠNIKA, *PRESUDA*, 27. septembar 2006, paragraf 781.

